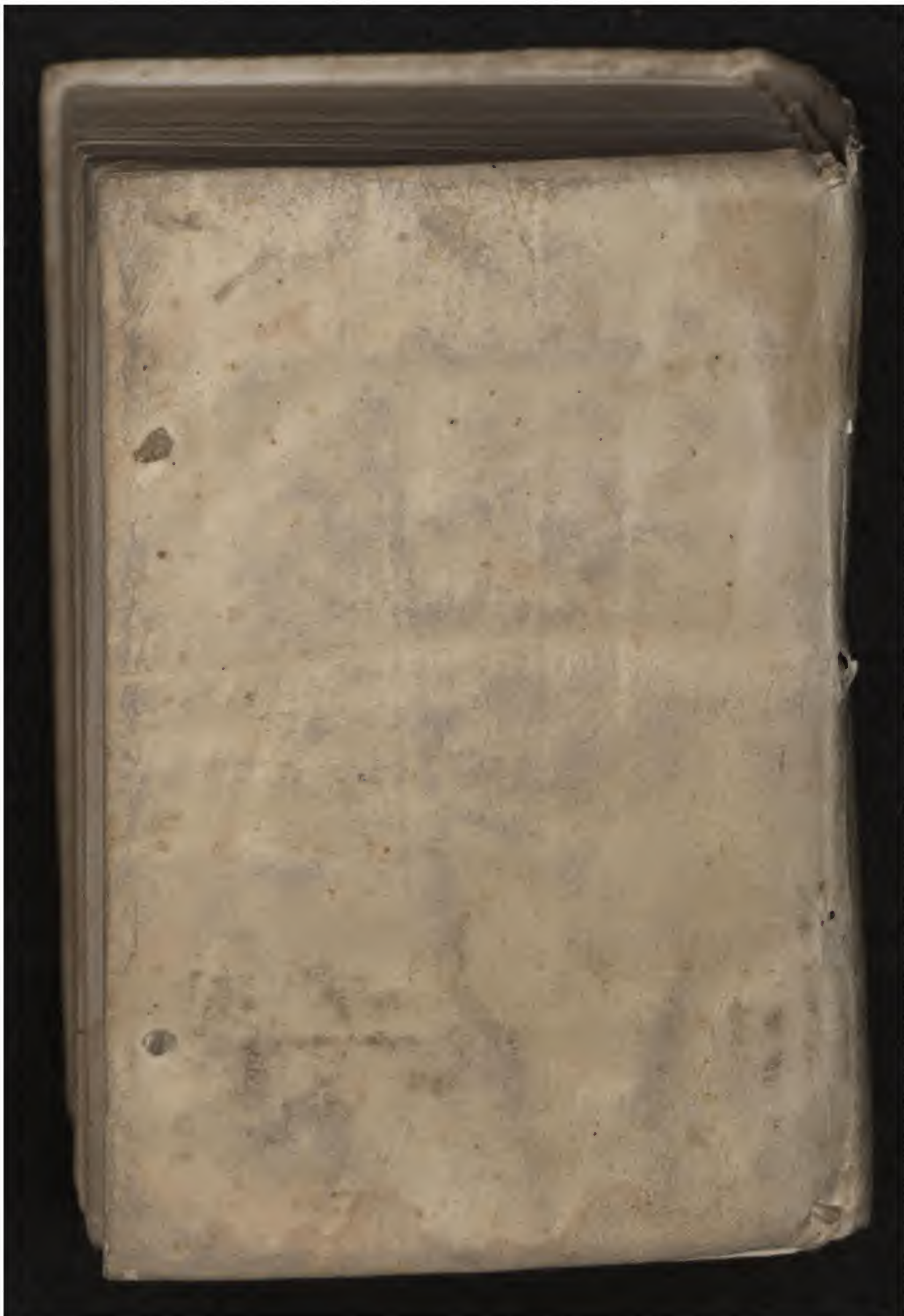

Philosophia

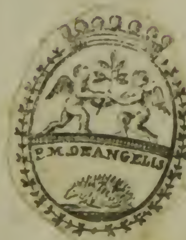
M. TVLLII CICERONIS DE PHILOSOPHIA, PRIMA PARS,

Academicarum quaeſtionum editionis primae liber ſecundus, editionis ſecundae liber primus,
De finibus bonorum & malorum *libri* V.
Tuſculanarum quaeſtionum *libri* V.

Cum ſcholiis Pauli Manutii.

INDEX RERVM, ET VERBORVM.

VENETIIS, M. D. LXV.

AD DIEGVM HVRTADVM DE MENDOZA, CAROLI CAESARIS A CONSILIO,

& eiusdem apud Venetam remp. oratorem, in philosophiae Ciceronis partem I. Pauli Manutij praefatio.

S VPERIORIBVS *diebus, cum domum tuam uenissem, ut Benedictum Accoltum, qui apud te diuersabatur, honoris caussa uiserem; quem ego hominem, non tam quia Cardinalis est, quam quia Cardinalatu dignissimus, uehementer obseruo: casu accidit, cum ego adessem, ut inter nos sermo oriretur ijs de rebus, quae ab antiquis ignoratae, nostra patrumq. memoria non solum inuentae sunt, sed ad summam etiam elegantiã perpolitae. cuius generis cum Accoltus ita multa commemorasset, ut mihi quidem, credo item alijs qui aderant, facile probaret, ueterum solertiae nostrorum hominum industriam antecellere: suggessisti tu, ne de philosophia quidem, in qua tantopere antiquitatem admiraremur, tibi uideri esse dubitandum, quin ea posset etiamnum expoliri, atque ornari; si modo, quam quisque linguam a parentibus, atque a nutricibus traditam cum lacte simul hausisset, in ea uellet scribere: nunc usu euenire, ut extremo sermone addiscendo totam aetatem consumamus: quod si nos a pueritia discipli*

narum cognitioni totos dederemus; non esse desperandum, quin & Platones, & Aristoteles aliquando possent existere: non enim & caelum hoc, unde spiritum ducimus, idem est, quod olim fuit; & hominum ingenia non eadem esse possunt. praua consuetudo naturã peruertit, quae tamquam ager si colitur, fructus edit uberrimos: si negligitur, exarescit. annos triginta ponimus in uerbis percipiendis: quantulum spatij restat, ut res ipsas consideremus? Licet ad antiquitatẽ animum referre. nũ aut Graeci illi philosophi, quorum nomen celeberrimum est, ea, quae ab Aegyptijs acceperãt, Aegyptio potius, quam patrio sermone scripta reliquerunt: aut nostri aliena lingua, non domestica sunt usi, cum ea, quae uel de Graecis sumpserant, uel ipsi pepererant, in usum posteritatis explicarent? constat, apud omnes gentes, qui suas cogitationes litteris mandare noluerunt, eos fere ijs esse uerbis usos, quorum significationem matris in gremio cognouissent. quod item nostra aetate si fieret; facile contingeret, quod tu opinaris Hurtade clarissime, ut in philosophia ueterum inuentis non nihil, uel etiam non parum addi posset. neque enim eos, qui fuerunt, usque eo cogitatione ingenioq. processisse existimandum est, ut ijs, qui futuri sunt, quod praeterea cognoscerent, nihil reliquerint. multa latent adhuc, retrusa, atque abdita in immensitate naturae: quae eliciet, & euocabit in lucem, si quis inuestigandis rationibus, & perscrutandis rerum caussis ab ineunte aetate suum stu-

studium dederit. quod ab ijs fieri commode non potest, uel potius nullo modo potest, quibus non ea lingua, in qua alti educatiq. sunt, sed ea, qua ueteres utebantur, scribere consilium est. quorum tu si probares institutum, quotusquisque tecum esset in eo laudis genere conferendus? tenes enim perfecte Latinam linguam, tenes Graecam, Arabicam, alias praeterea: scribis tamen ut in patria tua loquuntur. in quo uideo quid spectes. quod pater tuus egit, ut optime de Hispania mereretur; id tu alia quadam ratione consequi uis. ille enim, cum annum ageret uixdum quintum & decimum, qua aetate milites in exercitu pauci solent esse, omnium approbatione, qui exercitus regeret, electus, Bethicae regem, bis acie fusum, regno exuit, &, quaecumque in eius ditione fuerant, Catholici Regis imperio potestatiq. subiecit. Aliam tu ornandae, atque amplificandae patriae tuae rationem inisti. profers enim, quantum in te est, Hispanicae linguae terminos; &, ut ea non solum uerbis, & nominibus, sed etiam rebus, et scientijs per te locupletata ab exteris nationibus appetatur, ingenio doctrinaq. consequeris. quod nescio an omnibus patris tui uictorijs, atque triumphis sit anteponendum. nam etsi, populos bello superare, & imperium augere, praeclarum est: tamen mihi cum animo meo consideranti multo melior uidetur esse condicio litterarum, quam regnorum. haec enim in unius hominis fortuna posita sunt, et unius saepe culpa extinguuntur: illae uiuunt, & uigent quotidie

magis, neque ulla temporis circumscriptione terminantur. itaque magni & excellentes uiri, qui bellicae laudis gloria florerent, cum earum rerum, quas gessissent, memoriam non satis fore diuturnam sperarent, nisi ab hominibus ingenio praeditis celebrarentur; eos, qui id praestare possent, non uulgaribus praemijs affectos, in honore summo, atque etiam in amore semper habuerunt. Quo mihi illorum laus uidetur esse illustrior, qui & res praeclaras manu gerere, &, quae gesserint, litteris custodire ipsi possunt. quo in numero fuit soror illa tua, praestantissima femina: cuius militaria facinora cum audimus, cuiuis eam nostrae aetatis uiro animi magnitudine comparamus: cum autem ea, quae scripsit, legimus, uel antiquis scriptoribus ingenij praestantia simillimam iudicamus. Huiusmodi cum in tua familia mulieres existant, de uiris quae sunt speranda? quamquam fratres omnes tui, tuq. in primis, ea, quae sperabantur, iam praestitistis. itaque Carolus Imperator uestra potissimum uirtute, uestraq. fide nititur. nam fratrem tuum, Marchionem de Mondesar, qui ceteros aetate anteit, cum alijs in rebus, tum in uictoria Tunetana, equitibus leuis armaturae & classi maximae praepositũ, magno suis rebus sensit esse adimento: alterũ autem, episcopatu Iaenensi ornatum, summe propter eruditionem, et prudentiam diligit: tertium Indicis prouincijs pro Rege, quartum Hispanicis triremibus praefecit: te primum sibi uoluit esse in consilio; deinde, cum difficul-

tatem

tatem quandam temporum paene fatalẽ impendere, et ea, quae cogitabat, ſine ſumma prudentia non eſſe tractanda intelligeret, unum e maximo numero delegit, qui apud Venetam remp. id muneris orator ſuſtineres. quo quidem in munere clarior in dies ſignificatio tuae uirtutis elucet. nam ad uſum rerum, quo uales plurimum, additis doctrinae cognitionem: quam a libris petitam, grauiore in cauſſa conſilium capere ſi uis, explicas; ut, propoſito praeteritarum rerum exitu, cautior praeſentium ſit deliberatio. quod quoniam maxime praeſtant hiſtoria, & philoſophia: tu quidem uehementer utriuſque ſtudio teneris; ſed neſcio quo pacto magis te philoſophia delectat; credo, quod pluris apud te eſt, excogitare quae nemo uiderit, quam imitari quae alij fecerint. Quo in genere cum omnino nullius ope uidearis indigere, quippe qui ita abundes ingenio, ut, quocumque te applicueris, excellas: tamen uide, quid egerim: excogitaui rationem, ut iuuare te poſſem. nam hos Ciceronis de philoſophia libros cum uetuſtis exemplaribus contuli, & emendatos ad te miſi; ut tibi, ſi quando eos in manus ſumeres, quaſi facilior & expeditior legendi curſus eſſet. ſaepe enim te audiui, cum diceres, antiquorum in ſcriptis ita multa eſſe corrupta, ut in eorum, qui legerent, animos permixte falſa cum ueris influerent: cui malo ſi quis mederetur, eum te exiſtimare a ſtudioſis omnibus, ſed a te ipſo certe maximam eſſe gratiam initurum. quae me uox non cohortata eſt, ſed impulit, ut id facerem;

cerem, quod fecisse me uides. Ac fieri tamen potest, ut meo te studio & diligentia nihil iuuerim; et ea, quae ego nunc, in his libris restituta, in tuo nomine emitto, iam pridem ipse habeas omnia, domi tuae nata, & a te ipso quaesita: sed ego ita sum ratiocinatus; cum tu a philosophis didiceris, non in Reges solum, & Principes, qui summam iuuandi facultatem habeant, sed in tenuiores etiam liberalitatis nomen posse cadere; quod bene mereri, etiam si non possunt, tamen & cupiant, & praeclarum existiment; eadem ratione fore, ut, quod ego te iuuare uoluerim, pro eo id accipias, quasi maxime iuuerim.

M. TVLLII CICERONIS ACADEMICARVM QVAE-STIONVM, EDITIONIS PRIMAE, LIBER II. QVI INSCRIBITVR LVCVLLVS.

M AGNVM *ingenium L. Luculli, magnumq. optimarum artium studium, tum omnis liberalis, & digna homine nobili ab eo percepta doctrina, quibus temporibus florere in foro maxime potuit, caruit omnino rebus urbanis. ut enim admodum adolescens cum fratre, pari pietate, & industria praedito, paternas inimicitias magna cum gloria est persecutus; in Asiam quaestor profectus, ibi per multos annos admirabili quadam laude prouinciae praefuit. deinde, absens factus aedilis, continuo praetor, (licebat enim celerius legis praemio) post in Africam, inde ad consulatum: quem ita gessit, ut diligentiam admirarentur omnes, ingenium agnoscerent. post ad Mithridaticum bellum missus a senatu, non modo opinionem uicit omnium, quae de uirtute eius erat, sed etiá gloriam superiorum. idq. eo fuit mirabilius, quod ab eo laus imperatoria non admodum expectabatur, qui adolescentiam in forensi opera, quaesturae diuturnum tempus, Murena bellum in Ponto gerente, in Asiae pace consumpserat. sed incredibilis quaedam ingenij magnitudo non de-*

side-

ſiderauit indocilem uſus diſciplinam. itaque, cum totum iter, & nauigationem conſumpſiſſet partim in percunctando a peritis, partim rebus geſtis legendis, in Aſiam factus imperator uenit, cum eſſet Roma profectus rei militaris rudis. habuit enim diuinam quandam memoriam rerum, uerborum maiorem Hortenſius. ſed, quo plus in negotijs gerendis res, quam uerba, proſunt; hoc erat memoria illa praeſtantior: quam fuiſſe in Themiſtocle, quem facile Graeciae principem ponimus, ſingularē ferunt. qui quidem etiam pollicenti cuidam, ſe artem ei memoriae, quae tum primum proferebatur, traditurum, reſpondiſſe dicitur, obliuiſci, ſe malle diſcere; credo, quod haerebāt in memoria, quaecumque audierat, aut uiderat. Tali ingenio praeditus Lucullus adiunxerat et illam, quam Themiſtocles ſpreuerat, diſciplinam. itaque, ut litteris conſignamus, quae monumentis mandare uolumus: ſic ille in animo res inſculptas habebat. Tantus ergo imperator in omni genere belli fuit, proelijs, oppugnationibus, naualibus pugnis, totiusq. belli inſtrumento, & apparatu, ut ille rex poſt Alexandrum maximus hunc a ſe maiorem ducem cognitum, quam quemquam eorum, quos legiſſet, fateretur. In eodem tanta prudentia fuit in conſtituendis, temperandisq. ciuitatibus, tanta aequitas, ut hodie ſtet Aſia Luculli inſtitutis ſeruandis, & quaſi ueſtigijs perſequendis. Sed, etſi magna cum utilitate reip. tamen diutius, quam uellem, tanta uis uirtutis, atque ingenij pere-

regri-

regrinata abfuit ab oculis & fori, & curiae. quinetiam, cum uictor a Mithridatico bello reuertiſſet, inimicorum calumnia triennio tardius, quam debuerat, triumphauit. nos enim conſules introduximus paene in urbem currum clariſſimi uiri. cuius mihi conſilium, et auctoritas quid tum in maximis rebus profuiſſet, dicerem, niſi de me ipſo dicendum eſſet: quod hoc tempore non eſt neceſſe. itaque priuabo illum potius debito teſtimonio, quam id cum mea laude communicem. Sed, quae populari gloria decorari in Lucullo debuerunt, ea fere ſunt & graecis litteris, & latinis celebrata: nos autem illa exteriora cum multis, haec interiora cum paucis ex ipſo ſaepe cognouimus. maiore enim ſtudio Lucullus cum omni litterarum generi, tum philoſophiae deditus fuit, quam, qui illum ignorabant, arbitrabantur: nec uero ineunte aetate ſolum, ſed et proquaeſtor aliquot annos, & in ipſo bello: in quo ita magna rei militaris eſſe occupatio ſolet, ut non multum imperatori ſub ipſis pellibus otij relinquatur. Cum autem e philoſophis ingenio, ſcientiaq. putaretur Antiochus, Philonis auditor, excellere; eum ſecum et quaeſtor habuit, et poſt aliquot annos imperator. cumq. eſſet ea memoria, quam ante dixi; ea ſaepe audiendo facile cognouit, quae uel ſemel audita meminiſſe potuiſſet. delectabatur autem mirifice lectione librorum, de quibus audiebat. Ac uereor interdum, ne talium perſonarum, cum amplificare uelim, imminuam etiam gloriam. ſunt enim multi,

Plut. Lu. — u. Heron. qu. lib. 3. 34.

qui omnino graecas non ament litteras; plures, qui philosophiam; reliqui, qui, etiam si haec non improbent; tamen earum rerum disputationem principibus ciuitatis non ita decoram putent. Ego autem, cũ graecas litteras M. Catoné in senectute didicisse acceperim; Publij autem Africani, historiae loquantur, in legatione illa nobili, quam ante censuram obijt, Panaetium unum omnino comitem fuisse; nec litterarum graecarum, nec philosophiae iam ullum auctorem requiro. Restat, ut ijs respondeam, qui sermonibus eiusmodi nolint personas tam graues illigari. Quasi uero clarorum uirorum aut tacitos congressus esse oporteat, aut ludicros sermones, aut rerum colloquia leuiorum. etenim, si quodam in libro uere est a nobis philosophia laudata: profecto eius tractatio optimo atque amplissimo quoque dignissima est: nec quidquam aliud uidendum est nobis, quos populus R. hoc in gradu collocauit, nisi ne quid priuatis studijs de opera publica detrahamus. quod si, cum fungi munere debeamus, non modó operam nostram nũquam a populari coetu remouemus, sed ne litteram quidem ullam facimus, nisi forensem: quis reprehendet nostrum otium? qui in eo non modo nosmet ipsos hebescere, & languere nolumus; sed etiam, ut plurimis prosimus, enitimur. Gloriam uero non modo non minui, sed etiam augeri arbitramur eorum, quorum ad populares, illustresq. laudes, has etiam, minus notas, minusq. peruulgatas, adiungimus. Sunt etiam, qui negent in ijs, qui in

nóstris

noſtris libris, diſputent, fuiſſe earum rerum, de quibus diſputatur, ſcientiam. Qui mihi uidentur non ſolum uiuis, ſed etiam mortuis inuidere. Reſtat unum genus reprehenſorum; quibus Academiae ratio non probatur. quod grauius ferremus, ſi quiſquam ullam diſciplinam philoſophiae probaret, praeter eam, quam ipſe ſequeretur. nos autem, quoniam contra omnes dicere, qui ſcire ſibi uidentur, ſolemus, non poſſumus, quin alij a nobis diſſentiant, recuſare. Quamquam noſtra quidem cauſſa facilior eſt, qui uerum inuenire ſine ulla contentione uolumus, idq. ſumma cura, ſtudioq. conquirimus. etſi enim omnis cognitio multis eſt obſtructa difficultatibus; eaq. eſt & in ipſis rebus obſcuritas, & in iudicijs noſtris infirmitas, ut non ſine cauſſa & doctiſſimi, et antiquiſſimi inuenire ſe poſſe, quod cuperent, diffiſi ſint: tamen nec illi defecerunt; neque nos ſtudium exquirendi defatigati relinquemus; neque noſtrae diſputationes quidquã aliud agunt, niſi ut, in utramque partem dicendo, & audiendo, eliciant, & tamquam exprimant aliquid, quod aut uerum ſit, aut ad id quam proxime accedat. neque inter nos, et eos, qui ſe ſcire arbitrantur, quidquam intereſt, niſi quod illi non dubitant, quin ea uera ſint, quae defendunt; nos probabilia multa habemus, quae ſequi facile, affirmare uix poſſumus. Hoc autem liberiores, & ſolutiores ſumus, quod integra nobis eſt iudicandi poteſtas; neque, ut omnia, quae praeſcripta, & quaſi imperata ſint, defendamus, neceſſitate ulla cogimur.

nam

nam ceteri primum ante tenentur adstricti, quam, quid esset optimum, iudicare potuerunt: deinde infirmissimo tempore aetatis aut obsecuti amico cuidam, aut una alicuius, quem primum audierunt, oratione capti, de rebus incognitis iudicant, & ad quamcumque sunt disciplinam quasi tempestate delati, ad eam, tamquam ad saxum, adhaerescunt. Nam, quod dicunt omnia se credere ei, quem iudicent fuisse sapientem: probarem, si id ipsum rudes & indocti iudicare potuissent. statuere enim, quid sit sapiens, uel maxime uidetur esse sapientis. sed ut potuerunt, omnibus rebus auditis, cognitis etiam reliquorum sententijs, iudicauerunt: aut, re semel audita, ad unius se auctoritatem contulerunt. sed nescio quo modo plerique errare malunt, eamq. sententiam, quam adamauerunt, pugnacissime defendere, quam sine pertinacia, quid constantissime dicatur, exquirere. Quibus de rebus & alias saepe nobis multa quaesita, & disputata sunt, & quondam in Hortensij uilla, quae est ad Baulos; cum eo Catulus, & Lucullus, nosq. ipsi postridie uenissemus, quam apud Catulum fuissemus. quo quidem etiam maturius uenimus, quod erat constitutum, si uentus esset, Lucullo in Neapolitanum, mihi in Pompeianum nauigare. Cum igitur pauca in xysto locuti essemus, tum eodem in spatio consedimus. hic Catulus, Etsi heri, inquit, id, quod quaerebatur, paene explicatum est, ut tota fere quaestio tractata uideatur; tamen expecto ea, quae te pollicitus es, Luculle,

culle, ab Antiocho audita dicturum. Equidem, inquit Hortensius, feci plus, quam uellem: totam enim rē Lucullo integram seruari oportuit. et tamen fortasse seruata est. a me enim, quae in promptu erant, dicta sunt: a Lucullo autem reconditiora desidero. Tum ille, Non sane, inquit, Hortensi, conturbat me expectatio tua: etsi nihil est iis, qui placere uolunt, m aduersarium: sed quia non laboro, quam ualde ea, quae dico, probaturus sim, eo minus conturbor. dicam enim nec mea, nec ea, in quibus, si non fuerint, non uinci me malim, quam uincere. sed meher cule, ut quidem se nunc caussa habet, etsi hesterno sermone labefactata est, mihi tamen uidetur esse ue rissima. agam igitur, sicut Antiochus agebat. nota enim mihi res est. nam & uacuo animo illum audiebam, & magno studio, eadem de re etiam saepius: ut etiam maiorē expectationem mei faciam, quam modo fecit Hortensius. Cum ita esset exorsus, ad audiendum animos ereximus. At ille, Cum Alexandriae proquaestor, inquit, essem, fuit Antiochus mecum. et erat iam antea Alexandriae, familiaris Antiochi, Heraclitus Tyrius, qui & Clitomachum multos annos, & Philonem audierat, homo sane in ista philosophia, quae nunc prope dimissa reuocatur, probatus, & nobilis: cum quo & Antiochum saepe disputantem audiebam, sed utrumque leniter. et quidem isti libri duo Philonis, de quibus heri dictum a Catulo est, tum erant allati Alexandriam, tumq. primum in Antiochi manus uenerant.

magis

rant. et homo natura leniſſimus (nihil enim poterat fieri mitius) ſtomachari tamen coepit. mirabar: neque enim umquam antea uideram. at ille, Heracliti memoriam implorans, quaerere ex eo, uiderentur ne illa Philonis, aut ea num uel e Philone, uel ex ullo Academico audiuiſſet aliquando? negabat: Philonis tamen ſcriptum agnoſcebat. nec id quidem dubitari poterat. nam aderant, mei familiares, & docti homines, P. & C. Selij, & Tetrilius Rogus, qui ſe illa audiſſe Romae de Philone, & ab eo ipſo illos duos libros dicerent deſcripſiſſe. Tum & illa dixit Antiochus, quae heri Catulus commemorauit a patre ſuo dicta Philoni; & alia plura: nec ſe tenuit, quin contra ſuum doctorem librum etiam ederet, qui Soſus inſcribitur. Tum igitur & cum Heraclitum ſtudioſe audirem contra Antiochum differentem, et item Antiochum contra Academicos, dedi Antiocho operam diligentius, ut cauſſam ex eo totam cognoſcerem. itaque cōplures dies, adhibito Heraclito, doctisq. cōpluribus, et in his Antiochi fratre Ariſto, & praeterea Ariſtone, et Dione, quibus ille, ſecundum fratrem, plurimum tribuebat. multum temporis in iſta una diſputatione conſumpſimus. ſed ea pars, quae contra Philonem erat, praetermitenda eſt. minus enim acer eſt aduerſarius is, qui iſta, quae ſunt heri defenſa, negat Academicos omnino dicere. etſi enim mentitur, tamen eſt aduerſarius leuior. ad Árceſilam, Carneademq. ueniamus. Quae cum dixiſſet, ſic rurſus exorſus eſt.

est. Primum mihi uidemini, (me autem nomine appellabat) cum ueteres physicos nominatis, facere idem, quod seditiosi ciues solent, cum aliquos ex antiquis claros uiros proferunt, quos dicant fuisse populares, ut eorum ipsi similes esse uideantur. repetunt iam P. Valerium, qui, exactis regibus, primo anno consul fuit. commemorant reliquos, qui leges populares de prouocationibus tulerint, cum consules essent: tum ad hos notiores, C. Flaminium, qui legem agrariam aliquot annis ante secundum Punicum bellum tribunus pl. tulerit inuito senatu, & postea bis consul factus sit; L. Cassium, Q. Pompeium. illi quidem etiam P. Africanum referre in eundem numerum solent. duos uero sapientissimos, & clarissimos fratres, P. Crassum, et P. Scaeuolam aiunt Ti. Graccho auctores legum fuisse, alterum quidem, ut uidemus, palam, alterum, ut suspicamur, obscurius. addunt etiam C. Marium. et de hoc quidem nihil mentiuntur. Horum nominibus, tot uirorum, atque tantorum, expositis, eorum se institutum sequi dicunt. Similiter uos, cum perturbare, ut illi remp. sic uos philosophiam, bene iam constitutam, uelitis, Empedoclem, Anaxagoram, Democritum, Parmenidem, Xenophanem, Platonem etiam, & Socratem profertis. Sed neque Saturninus (ut nostrum inimicum potissimum nominem) simile quidquam habuit ueterum illorum: nec Arcesilae calumnia conferenda est cum Democriti uerecundia. et tamen isti physici raro admodum, cum

haerent aliquo loco, exclamant, quasi mente incitati, Empedocles quidem, ut interdum mihi furere uideatur, abstrusa esse omnia, nihil nos sentire, nihil cernere, nihil omnino, quale sit, posse reperire. Maiorem autem partem mihi quidem omnes isti uidentur nimis etiam quaedam affirmare, plusq. profiteri se scire, quam sciant. quod si illi tum in nouis rebus, quasi modo nascentes, haesitauerunt: nihil ne tot saeculis, summis ingenijs, maximis studijs explicatum putamus? non ne, cum iam philosophorum disciplinae grauissimae constitissent, tum exortus est, ut in optima rep. Ti. Gracchus, qui otium perturbaret, sic Arcesilas, qui constitutam philosophiam euerteret, & in eorum auctoritate delitesceret, qui negassent, quidquam sciri, aut percipi posse? quorum e numero tollendus est Plato, et Socrates; alter, quia reliquit perfectissimam disciplinam, Peripateticos, & Academicos, nominibus differentes, re congruentes; a quibus Stoici ipsi uerbis magis, quam sententijs, dissenserunt: Socrates autem, de se ipse detrahens, in disputatione plus tribuebat ijs, quos uolebat refellere. ita, cum aliud diceret, atque sentiret, libēter uti solitus est ea dissimulatione, quam Graeci εἰρωνείαν uocant: quam ait etiam in Africano fuisse Fannius; idq. propterea uitiosum in illo non putandum, quod idem fuerit in Socrate. Sed fuerint illa uetera, si uultis, incognita: nihil ne est ergo actum, quod inuestigata sunt, postea quam Arcesilas, Zenoni, ut putatur, obtrectans, nihil noui reperienti,

ſed emendanti ſuperiores immutatione uerborum; dum huius definitiones labefactare uult, conatus eſt clariſſimis rebus tenebras obducere? cuius primo non admodum probata ratio, (quamquam floruit tum acumine ingenij, tum admirabili quodam lepore dicendi) proxime a Lacyde ſolo retenta eſt, poſt autem confecta a Carneade, qui eſt quartus ab Arceſila: audiuit enim Egeſinum, qui Euandrum audierat, Lacydis diſcipulum, cum Arceſilae Lacydes fuiſſet. ſed ipſe Carneades diu tenuit: nam nonaginta uixit annos: &, qui illum audierant, admodum floruerunt. e quibus induſtriae plurimum in Clitomacho fuit. declarat multitudo librorum ingenij non minus in hoc, quam in Carneade eloquentiae, in Melonthio Rhodio ſuauitatis. bene autem noſſe Carneadem Stratoniceus Metrodorus putabatur. iam Clitomacho Philo ueſter operam multos annos dedit. Philone autem uiuo, patrocinium Academiae non defuit. Sed, quod nos facere nunc ingredimur, ut contra Academicos diſſeramus; id quidam e philoſophis, & ij quidem non mediocres, faciendum omnino non putabant: nec uero eſſe ullam rationem, diſputare cum ijs, qui nihil probarent: Antipatrumq. Stoicum, qui multus in eo fuiſſet, reprehendebant: nec definiri aiebant neceſſe eſſe, quid eſſet cognitio, aut perceptio, aut, ſi uerbum e uerbo uolumus, comprehenſio, quam κατάληψιν illi uocant: eosq., qui perſuadere uellent, eſſe aliquid, quod comprehendi, & percipi poſſet, inſcien-

ter facere dicebant: propterea quod nihil esset clarius ἐνεργεία, ut Graeci; perspicuitatem, aut euidentiam nos, si placet, nominemus; fabricemurq., si opus erit, uerba; ne hic sibi (me appellabat iocans) hoc licere soli putet. sed tamen orationem nullam putabant illustriorem ipsa euidentia reperiri posse; nec ea, quae tam clara essent, definienda censebant. Alij autem negabant se pro hac euidentia quidquam priores fuisse dicturos; sed ad ea, quae contra dicerentur, dici oportere putabant, ne qui fallerentur. Plerique tamen et definitiones ipsarum etiam euidentium rerum non improbant: & rem idoneam, de qua quaeratur, & homines dignos, quibuscum disseratur, putant. Philo autem, dum noua quaedam commouet, quod ea sustinere uix poterat, quae contra Academicorum pertinaciam dicebantur, & aperte mentitur, ut est reprehensus a patre Catulo; et, ut docuit Antiochus, in id ipsum se induit, quod timebat. Cũ enim ita negaret quidquam esse, quod comprehendi posset, (id enim uolumus esse καταληπτὸν) si illud esset, sicut Zeno definiret, tale uisum; (iam enim hoc pro φαντασία uerbum satis hesterno sermone triuimus) uisum igitur impressum, effictumq. ex eo, unde esset, quale esse non posset ex eo, unde non esset; id nos a Zenone definitum rectissime dicimus. qui enim potest quidquam ita comprehendi, ut plane confidas id perceptum cognitumq. esse, quod est tale, quale uel falsum esse possit? hoc cum infirmat, tollitq. Philo,

indi-

iudicium tollit incogniti, & cogniti: ex quo efficitur, nihil posse comprehendi. ita imprudens eo, quo minime uult, reuoluitur. Quare omnis oratio contra Academiam suscipitur a nobis, ut retineamus eam definitionem, quam Philo uoluit euertere: quam nisi obtinemus, percipi nihil posse cócedimus. Ordiamur igitur a sensibus. quorum ita clara iudicia, & certa sunt, ut, si optio naturae nostrae detur, & ab ea deus aliquis requirat, contenta ne sit suis integris, incorruptisq. sensibus, an postulet melius aliquid, non uideam quid quaerat amplius. Neque uero hoc loco exspectandum est, dum de remo inflexo, aut de collo columbae respondeam. non enim is sum, qui, quidquid uidetur, tale dicam esse, quale uideatur. Epicurus hoc uiderit, et multa alia. meo autem iudico ita est maxima in sensibus ueritas, si sani sunt, ac ualentes, & omnia remouentur, quae obstant, & impediunt. itaque et lumen mutari saepe uolumus, & situs earum rerum, quas intuemur; & interualla aut contrahimus, aut diducimus; multaq. facimus usque eo, dum aspectus ipse fidem faciat sui iudicij. quod idem fit in uocibus, in odore, in sapore: ut nemo sit nostrum, qui non in sensibus sui cuiusque generis iudicium requirat acrius. adhibita uero exercitatione, et arte, ut oculi pictura teneantur, aures cantibus; quis est, quin cernat, quanta uis est in sensibus? Quam multa uident pictores in umbris, & in eminentia, quae nos non uidemus? Quam multa, quae nos fugiunt in cantu, exaudiunt

fam. lib. v. ep. 12 — 18.

27. lucr. lib 4

in eo genere exercitati? qui primo inflatu tibicinis Antiopam esse aiunt, aut Andromacham; cum id nos ne suspicemur quidem. Nihil necesse est de gustatu, et odoratu loqui: in quibus intelligentia, etsi uitiosa, est quaedam tamen. Quid de tactu, & eo quidem, quem philosophi interiorem uocant, aut doloris, aut uoluptatis? in quo Cyrenaici solo putant ueri esse iudicium, quia sentiatur. Potest ne igitur quisquam dicere, inter eum, qui doleat, & inter eũ, qui in uoluptate sit, nihil interesse? aut, ita qui sentiat, non apertissime insaniat? atqui, qualia sunt haec, quae sensibus percipi dicimus; talia sequuntur ea, quae non sensibus ipsis percipi dicuntur, sed quodam modo sensibus: ut haec: illud est album, hoc dulce, canorum illud, hoc bene olens, hoc asperum. animo iam haec tenemus comprehensa, non sensibus: ille deinceps equus est, ille canis. cetera series deinde sequitur maiora nectens, ut haec, quae quasi expletam rerum comprehensionem amplectuntur: si homo est, animal est, mortale, rationis particeps. quo e genere nobis notitiae rerum imprimuntur: sine quibus neque intelligi quidquam, neque quaeri, disputari ne potest. Quod si essent falsae notitiae; (ἐννοίας enim notitias appellare tu uidebare) si igitur essent hae falsae, aut eiusmodi uisis impressae, qualia uisa a falsis discerni non possent: quo tandem his modo uteremur? quo modo autem, quid cuique rei consentaneum esset, quid repugnaret, uideremus? Memoriae quidem certe, quae non modo philosophiam,

sed

sed omnis uitae usum, omnesq. artes una maxime continet, nihil omnino loci relinquitur: quae potest enim esse memoria falsorum? aut quid quisquam meminit, quod non animo comprehendit, et tenet? Ars uero quae potest esse, nisi quae non ex una, aut ex duabus, sed ex multis animi perceptionibus constat? quam si subtraxeris; qui distingues artificem ab inscio? non enim fortuito hunc artificem dicemus esse, illum negabimus, sed cum alterum percepta, et comprehensa tenere uidemus, alterum non item. Cumq. artium aliud eiusmodi genus sit, ut tantum modo animo rem cernat; aliud, ut moliatur aliquid, & faciat: quo modo aut geometres cernere ea potest, quae aut nulla sunt, aut internosci a falsis non possunt; aut is, qui fidibus utitur, explere numeros, et conficere uersus? quod idem in similibus quoque artibus continget; quarum omne opus est in faciendo, atque agendo. quid enim est, quod arte effici possit, nisi is, qui artem tractabit, multa perceperit? Maxime uero uirtutem cognitio confirmat, percipi, & comprehendi multa posse: in quibus solis inesse etiam scientiã dicimus; quam nos non comprehensionem modo rerum, sed etiam stabilem, atque immutabilem esse censemus: itemq. sapientiam, artẽ uiuendi, quae ipsa ex sese habeat constantiam. ea autem constantia si nihil habeat percepti, & cogniti; quaero, unde nata sit, aut quo modo? Quaero etiam, ille uir bonus, qui statuit omnem cruciatum perferre, intolerabili dolore lacerari po-

tius, quam aut officium prodat, aut fidem, cur has igitur sibi tam graues leges imposuerit, cum, quámobrem ita oporteret, nihil haberet comprehensi, percepti, cogniti, constituti? nullo igitur modo fieri potest, ut quisquam tanti aestimet aequitatem, & fidem, ut, eius conseruandae caussa, nullum supplicium recuset, nisi ijs rebus assensus sit, quae falsae esse non possunt. Ipsa uero sapientia, si se ignorabit, sapientia sit, nec ne, quo modo primum obtinebit nomen sapientiae; deinde, quo modo suscipere aliquam rem, aut agere fidenter audebit, cum certi nihil erit, quod sequatur? cum uero dubitabit, quid sit extremum, et ultimum bonorum, ignorans quo omnia referantur, qui poterit esse sapientia? atque etiam illud perspicuum est, constitui necesse esse initium, quod sapientia, cum quid agere incipiat, sequatur: idq. initium esse naturae accommodatum. nam aliter appetitio, (eam enim esse uolumus ὁρμὴν) qua ad agendum impellimur, & id appetimus, quod est uisum, moueri non potest. illud autem, quod mouet, prius oportet uideri, eiq. credi: quod fieri non potest, si id, quod uisum erit, discerni non poterit a falso. Quo modo autem moueri animus ad appetendum potest, si id, quod uidetur, non percipitur, accommodatum ne naturae sit, an alienum? itemq. si, quid officij sui sit, non occurrit animo, nihil umquam omnino aget, ad nullam rem umquam impelletur, numquam mouebitur. quod si aliquid aliquando acturus est; necesse est, id ei uerum,

Off: lib. 2.

quod

quod occurrit, uideri. Quid, quod, si ista uera sunt, ratio omnis tollitur, quasi quaedam lux, lumenq. uitae? tamen ne in ista prauitate perstabitis? nam quaerendi initium ratio attulit: quae perfecit uirtutem, cum esset ipsa ratio confirmata quaerendo. quaestio autem est appetitio cognitionis, quaestionisq. finis inuentio. at nemo inuenit falsa: nec ea, quae incerta permanent, inuenta esse possunt; sed, cum ea, quae quasi inuoluta fuerunt, aperta sunt, tum inuenta dicuntur: sic & initium quaerendi, & exitus percipiendi, et comprehendendi tenet: itaque argumenti conclusio, quae est graece ἀπόδειξις, ita definitur, ratio, quae ex rebus perceptis ad id, quod non percipiebatur, adducit. quod si omnia uisa eiusmodi essent, qualia isti dicunt, ut ea uel falsa esse possent, neque ea posset ulla notio discernere: quo modo quempiam aut conclusisse aliquid, aut inuenisse diceremus? aut quae esset conclusi argumenti fides? Ipsa autem philosophia, quae rationibus progredi debet, quem habebit exitum? Sapientiae uero quid futurum est? quae neque de se ipsa dubitare debet, neque de suis decretis, quae philosophi uocant δόγματα: quorum nullum sine scelere prodi poterit. cum enim decretum proditur, lex ueri, rectiq. proditur. quo e uitio & amicitiarum proditiones, & rerum publicarum nasci solent. Non potest igitur dubitari, quin decretum nullum falsum possit esse, sapientiq. satis non sit non esse falsum; sed etiam stabile, fixum, ratum esse debeat, quod

mouere nulla ratio queat. talia autẽ neque esse, neque uideri possunt eorum ratione, qui illa uisa, e quibus omnia decreta sunt nata, negant quidquam a falsis interesse. Ex hoc illud est natum, quod postulabat Hortensius, ut id ipsum saltem perceptum a sapiente diceretis, nihil posse percipi. Sed Antipatro, hoc idẽ postulanti, cum diceret, ei, qui affirmaret nihil posse percipi, consentaneum esse, unum tamen illud, dicere, percipi posse, ut alia non possent, Carneades acutius resistebat. nam tantum abesse dicebat, ut id consentaneum esset, ut maxime etiam repugnaret: qui enim negaret quidquam esse, quod perciperetur, eũ nihil excipere: ita necesse esse, ne id ipsum quidem, quod exceptum non esset, comprehendi, & percipi ullo modo posse. Antiochus ad istum locum pressius uidebatur accedere: quoniam enim id haberent Academici decretum, (sentitis enim iam hoc me δόγμα dicere) nihil posse percipi; non debere eos in suo decreto, sicut in ceteris rebus, fluctuare, praesertim cum in eo summa consisteret: hanc enim esse regulam totius philosophiae, constitutionem ueri, falsi; cogniti, incogniti: quam rationem quoniam susciperent, docereq. uellent, quae a quouis accipi oporteret, et quae repudiari; certe hoc ipsum, ex quo omne ueri falsiq. iudicium esset, percipere eos debuisse: etenim duo esse haec maxima in philosophia, iudiciũ ueri, & finem bonorum: nec sapientem posse esse, qui aut cognoscendi esse initium ignoret, aut extremum expetendi; ut, aut unde proficiscatur, aut quo perue-

Lucr. lib.

perueniendum ſit, neſciat: haec autem habere dubia, neque his ita confidere, ut moueri non poſſint, abhorrere a ſapientia plurimum. Hoc igitur modo potius erat ab his poſtulandum, ut hoc unum ſaltem, percipi nihil poſſe, perceptum eſſe dicerent. Sed de inconſtantia totius illorum ſententiae, ſi ulla ſententia cuiuſquam eſſe poteſt nihil approbantis, ſit, ut opinor, dictum ſatis. Sequitur diſputatio, copioſa illa quidem, ſed paullo abſtruſior: habet enim aliquantum a phyſicis: ut uerear, ne maiorem largiar ei, qui contra dicturus eſt, libertatem, & licentiam. nam quid eum facturum putem de abditis rebus, et obſcuris, qui lucem eripere conetur? ſed diſputari poterat ſubtiliter, quanto quaſi artificio natura fabricata eſſet primum animal omne, deinde hominem maxime: quae uis eſſet in ſenſibus: quemadmodum prima uiſa nos pellerent, deinde appetitio ab his pulſa ſequeretur: tum, ut ſenſus ad res percipiendas intenderemus. mens enim ipſa, quae ſenſuũ fons eſt, atque etiam ipſa ſenſus eſt, naturalem uim habet, quam intendit ad ea, quibus mouetur: itaque alia uiſa ſic arripit, ut his ſtatim utatur; aliqua ſic recondit, e quibus memoria oritur: cetera autem ſimilitudinibus conſtituit: ex quibus efficiuntur notitiae rerum; quas Graeci tum ἐννοίας, tum προλήψεις uocant. eo cum acceſſit ratio, argumentiq. concluſio, rerumq. innumerabilium multitudo; tum et perceptio eorum omnium apparet; & eadem ratio, profecta his gradibus, ad ſapientiam peruenit.

Ad

Ad rerum igitur ſcientiam, uitaeq. conſtantiam aptiſſima cum ſit mens hominis, amplectitur maxime cognitionem, & iſtam κατάληψιν, quam, ut dixi, uerbum e uerbo exprimentes, comprehenſionem dicemus, cum ipſam per ſe amat, (nihil eſt enim ei ueritatis luce dulcius) tum etiam propter uſum. quocirca & ſenſibus utitur; & artes efficit, quaſi ſenſus alteros; & uſque eo philoſophiam ipſam corroborat, ut uirtutem efficiat, ex qua re una uita omnis apta ſit. Ergo iј, qui negant quidquam poſſe comprehendi, haec ipſa eripiunt uel inſtrumenta, uel ornamenta uitae, uel potius etiam totam uitam euertunt funditus, ipſumq. animal orbant animo: ut difficile ſit, de temeritate eorum, perinde ut cauſſa poſtulat, dicere. Nec uero ſatis conſtituere poſſum, quod ſit eorum conſilium, aut quid uelint. interdum enim, cum adhibemus ad eos orationem huiuſmodi; ſi ea, quae diſputent, uera non ſint, tum omnia fore incerta; reſpondent, quid ergo iſtud ad nos? num noſtra culpa eſt? naturam accuſa, quae in profundo ueritatem, ut ait Democritus, penitus abſtruſerit. aliј autem elegantius: qui etiam queruntur, quod eos inſimulemus omnia incerta dicere: quantumq. interſit inter incertum, & id, quod percipi non poſſit, docere conantur, eaq. diſtinguere. cum his igitur agamus, qui haec diſtinguunt: illos, qui omnia ſic incerta dicunt, ut, ſtellarum numerus par, an impar, neſciatur, quaſi deſperatos aliquos relinquamus. uolunt enim, (et hoc quidem

uel

uel maxime animaduertebam uos moueri) probabile aliquid esse, & quasi uerisimile; eaq. se uti regula & in agenda uita, & in quaerendo, ac disserendo. quae ista regula est ueri & falsi, si notionem ueri & falsi, propterea quod ea non possunt internosci, nullam habemus? nam si habemus; interesse oportet, ut inter rectum, & prauum, sic inter uerum, & falsum. si nihil interest; nulla regula est; nec potest is, cui est uisio ueri falsiq. communis, ullum habere iudicium, aut ullam omnino ueritatis notam. Nam cum dicunt hoc se unum tollere, ut quidquam uerum possit ita uideri, ut non eodem modo falsum etiam possit ita uideri; cetera autem concedere: faciunt pueriliter. quo enim omnia iudicantur, sublato, reliqua se negant tollere: ut, si quis quem oculis priuauerit, dicat ea, quae cerni possent, non se ei ademisse. ut enim illa oculis modo cognoscuntur, sic reliqua uisis, sed propria ueri, non communi ueri & falsi nota. quamobrem siue tu probabilem uisionem, siue improbabilem, & quae non impediatur, ut Carneades uolebat, siue aliud quid proferes, quod sequare: ad uisum illud, de quod agimus, tibi erit reuertendum. in eo autem, si erit communitas cum falso, nullum erit iudicium: quia proprium communi signo notari non potest. sin autem commune nihil erit; habeo, quod uolo. id enim quaero, quod ita mihi uideatur uerum, ut non possit idem falsum uideri. Simili in errore uersantur, cum conuicti, ac ui ueritatis coacti, perspicua a per-

ceptis

ceptis uolunt diſtinguere, & conantur oſtendere, eſſe aliquid perſpicui; uerum illud quidem impreſſum in animo, atque mente; neque id tamen percipi ac comprehendi poſſe. quo enim modo, perſpicue, dixeris, album eſſe aliquid; cum poſſit accidere, ut id, quod nigrum ſit, album eſſe uideatur? aut quo modo iſta aut perſpicua dicemus, aut impreſſa ſubtiliter; cum ſit incertum, uere, inaniter ne animus moueatur? ita neque color, neque corpus, neque ueritas, neque argumentum, neque ſenſus, neque perſpicuum ullum relinquitur. Ex hoc illud his uſu uenire ſolet, ut, quidquid dixerint, a quibuſdam interrogentur: ergo iſtuc quidem percipis? ſed, qui ita interrogant, ab ijs irridentur. non enim urgent, ut coarguant neminem ulla de re poſſe contendere, neque aſſeuerare ſine aliqua eius rei, quam ſibi quiſque placere dicit, certa & propria nota. Quod eſt igitur iſtuc ueſtrum probabile? nam ſi, quod cuique occurrit, & primo quaſi aſpectu probabile uidetur, id confirmatur: quid eo leuius? ſin ex circumſpectione aliqua, & accurata conſideratione, quod uiſum ſit, id ſe dicent ſequi: tamen exitum non habebunt: primum, quia ijs uiſis, inter quae nihil intereſt, aequaliter omnibus abrogatur fides: deinde, cum dicant poſſe accidere ſapienti, ut, cum omnia fecerit, diligentiſſimeq. circumſpexerit, exiſtat aliquid, quod & ueriſimile uideatur, & abſit longiſſime a uero; quo modo, ſi magna parte quidem, ut ſolent dicere, ad uerum ipſum,

sum, aut quamproxime accedant, confidere sibi poterunt? ut enim confidant, notum his esse debebit insigne ueri. quo obscuro, & oppresso, quod tandem uerum sibi uidebuntur attingere? quid autem tam obscurum dici potest, quam cum ita loquuntur? Est hoc quidem rei illius signum, aut argumentum; & ea re id sequor: sed fieri potest, ut id, quod significatur, aut falsum sit, aut nihil sit omnino. Sed de perceptione hactenus. si quis enim ea, quae dicta sunt, labefactare uolet; facile, etiam absentibus nobis, ueritas se ipsa defendet. His satis cognitis, quae iam explicata sunt, nunc de assensione, atque approbatione, quam Graeci συγκατάθεσιν uocant, pauca dicemus: non quo non latus locus sit: sed paullo ante iacta sunt fundamenta. nam cum uim, quae esset in sensibus, explicabamus, simul illud aperiebatur, comprehendi multa & percipi sensibus: quod fieri sine assensione non potest. deinde, cum inter inanimum, & animal hoc maxime intersit, quod inanimum nihil agit, animal agit aliquid: (nihil enim agens ne cogitari quidem potest quale sit) aut ei sensus adimendus est; aut ea, quae est in nostra sita potestate, reddenda assensio. at uero animus quodam modo eripitur iis, quos neque sentire, neque assentiri uolunt. etenim necesse est, ut lancem in libra, ponderibus impositis, deprimi, sic animum perspicuis cedere. nam quo modo non potest animal ullum non appetere id, quod accommodatum ad naturam appareat: (Graeci id οἰκεῖον appellant) sic

non

non potest obiectam rem perspicuam non approbare. Quamquam, si illa, de quibus disputatum est, uera sunt; nihil attinet de assensione omnino loqui. qui enim quid percipit, assentitur statim. Sed haec etiam sequuntur, nec memoriam sine assensione posse constare, neque notitias rerum, nec artes: idq., quod maximum est, ut sit aliquid in nostra potestate, in eo, qui rei nulli assentietur, non erit. ubi igitur uirtus, si nihil situm est in ipsis nobis? Maxime autem absurdum, uitia in ipsorum esse potestate, neque peccare quemquam, nisi assensione; hoc idem in uirtute non esse; cuius omnis constantia & firmitas ex ijs rebus constat, quibus assensa est, & quas approbauit: omninoq. ante uideri aliquid, quam agamus, necesse est, eiq., quod uisum sit, assentiamur. Quare qui aut uisum, aut assensum tollit, is omnem actionem tollit e uita. Nunc ea uideamus, quae contra ab his disputari solent. sed prius potestis totius eorum rationis quasi fundamenta cognoscere. Componunt igitur primum artem quandam de ijs, quae uisa dicimus; eorumq. & uim, & genera definiunt; in his quale sit id, quod percipi, & comprehendi possit, totidem uerbis, quot Stoici: deinde illa exponunt duo, quae quasi contineant omnem hanc quaestionem: quae ita uideantur, ut etiam alia multa eodem modo uideri possint, neque in his quidquam intersit, non posse eorum alia percipi, alia non percipi: nihil interesse autem, non modo si ex omni parte eiusdem modi sint, sed etiam si discerni
non

non possint. quibus positis, unius argumenti conclusione tota ab his caussa comprehenditur. composita autem ea conclusio sic est. Eorum, quae uidentur, alia uera sunt, alia falsa: & quod falsum est, id percipi non potest: quod autem uerum uisum est, id omne tale est, ut eiusdem modi falsum etiam possit uideri. et quae uisa sunt eiusmodi, ut in ijs nihil intersit; non potest accidere, ut eorum alia percipi possint, alia non possint. nullum igitur est uisum, quod percipi possit. Quae autem sumunt, ut concludant id, quod uolunt, ex his duo sibi putant concedi. neque enim quisquam repugnat. ea sunt haec: quae uisa falsa sint, percipi ea non posse: & alterum; inter quae uisa nihil intersit, ex his non posse alia talia esse, ut percipi possint, alia, ut non possint. Reliqua uero multa & uaria oratione defendunt: quae sunt item duo: unum; eorum, quae uideantur, alia uera esse, alia falsa: alterum; omne uisum, quod sit a uero, tale esse, quale etiam a falso possit. haec duo proposita non praeteruolant, sed ita dilatant, ut non mediocrem curam adhibeant, et diligentiam. diuidunt enim in partes, & eas quidem magnas, primum in sensus, deinde in ea, quae ducuntur a sensibus, et ab omni consuetudine, quam obscurari uolunt. tum perueniunt ad eam partem, ut ne ratione quidem & coniectura ulla res percipi possit. Haec autem uniuersa concidunt etiam minutius. ut enim de sensibus hesterno sermone uidistis, item faciunt de reliquis. in singulisq. rebus, quas

in minima diſpertiunt, uolunt efficere, ijs omnibus, quae uiſa ſint, ueris adiuncta eſſe falſa, quae a ueris nihil differant: ea cum talia ſint, nihil poſſe comprehendi. Hanc ego ſubtilitatem philoſophia quidem digniſſimam iudico, ſed ab eorum cauſſa, qui ita diſſerunt, remotiſſimam. definitiones enim, & partitiones, & horum luminibus utens oratio, tum ſimilitudines, diſſimilitudinesq., & earum tenuis & acuta diſtinctio, fidentium eſt hominum illa uera, & firma, & certa eſſe, quae putentur; non eorum, qui clament, nihilo magis uera illa eſſe, quam falſa. quid enim agant, ſi, cum aliquid definierint, roget eos quiſpiam, num illa definitio poſſit in aliam rem transferri quamlibet? ſi poſſe dixerint: quid enim dicere habeant, cur illa uera definitio ſit? ſi negauerint: fatendum ſit, quoniam uel illa uera definitio transferri non poſſit in falſum, quod ea definitione explicetur, id percipi poſſe. quod minime illi uolunt. Eadem dici poterunt in omnibus partibus. ſi enim dicent, ea, de quibus diſſerent, ſe dilucide perſpicere, nec ulla communione uiſorum impediri: comprehendere ea ſe poſſe fatebuntur. ſin autem negabunt uera uiſa a falſis poſſe diſtingui: qui poterunt longius progredi? occurretur enim, ſicut occurſum eſt. nam concludi argumentum non poteſt, niſi ijs, quae ad concludendum ſumpta erunt, ita probatis, ut falſa eiuſdem modi nulla poſſint eſſe. Ergo, ſi rebus comprehenſis, et perceptis niſa, & progreſſa ratio hoc efficiet, nihil poſ-

pro. R. A. 43

ſe comprehendi: quid poteſt reperiri, quod ipſum ſibi repugnet magis? cumq. ipſa natura accuratae orationis hoc profiteatur, ſe aliquid patefacturam, quod non appareat, &, quo id facilius aſſequatur, adhibituram & ſenſus, & ea, quae perſpicua ſint: qualis eſt iſtorum oratio, qui omnia non tam eſſe, quam uideri uolunt? Maxime autem cõuincuntur, cum haec duo pro congruentibus ſumunt tam uehementer repugnantia: primum, eſſe quaedam falſa uiſa; quod cum uolunt, declarant quaedam eſſe uera: deinde ibidem, inter falſa uiſa, & uera nihil intereſſe. at primum ſumpſeras, tamquam intereſſet. ita priori poſterius, poſteriori ſuperius nõ iungitur. Sed progrediamur longius; & ita agamus, ut nihil nobis aſſentati eſſe uideamur; quaeq. ab his dicuntur, ſic perſequamur, ut nihil in praeteritis relinquamus. Primum igitur perſpicuitas illa, quam diximus, ſatis magnam habet uim, ut ipſa per ſeſe ea, quae ſint, nobis, ita ut ſint, indicet: ſed tamen, ut maneamus in perſpicuis firmius & conſtantius, maiore quadam opus eſt uel arte, uel diligentia; ne ab ijs, quae clara ſint ipſa per ſeſe, quaſi praeſtigijs quibuſdam, & captionibus depellamur. nã, qui uoluit ſubuenire erroribus, Epicurus, ijs, qui uidentur conturbare ueri cognitionem; dixitq. ſapientis eſſe, opinionem a perſpicuitate ſeiungere; nihil fecit. ipſius enim opinionis errorem nullo modo ſuſtulit. quamobrem, cum duae cauſſae perſpicuis, & euidentibus rebus aduerſentur: auxilia totidem ſunt contra

tra comparanda. aduersatur enim primum, quod parum defigunt animos, & intendunt in ea, quae perspicua sunt, ut, quanta luce ea circumfusa sunt, possint agnoscere: alterum est, quod fallacibus, & captiosis interrogationibus circũscripti, atque decepti quidam, cum eas dissoluere non possunt, desciscunt a ueritate. oportet igitur & ea, quae pro perspicuitate responderi possunt, in promptu habere, de quibus iam diximus; et esse armatos, ut occurrere possimus interrogationibus eorum, captionesq. discutere: quod deinceps facere constitui. Exponam igitur generatim argumenta eorum; quoniam ipsi etiam illa solent non confuse loqui. Primum conantur ostendere, multa posse uideri esse, quae omnino nulla sunt, cum animi inaniter moueã tur eodem modo rebus ijs, quae nullae sint, ut ijs, quae sint. nam cum dicatis, inquiunt, uisa quaedam mitti a deo, uelut ea, quae in somnijs uideantur. quaeq. oraculis, auspicijs, extis declarentur; (haec enim aiunt probari a Stoicis, quos cõtra disputant) quaerunt, quonam modo, falsa uisa quae sint, ea deus efficere possit probabilia; quae autem plane proxime ad uerum accedunt, efficere non possit? aut, si ea quoque possit, cur illa non possit, quae perdifficiliter, internoscantur tamen? & si haec, cur non inter quae nihil sit omnino? Deinde, cum mens moueatur ipsa per sese, ut et ea declarant, quae cogitatione depingimus, & ea, quae uel furiosis, uel dormientibus uidentur: non ne, inquiunt, uerisimile

sit

ſit, ſic etiam mentem moueri, ut non modo non internoſcat, uera illa uiſa ſint, an ne falſa, ſed ut in his nihil interſit omnino? ut, ſi qui tremerent, & exalbeſcerent uel ipſi per ſe motu mentis aliquo, uel obiecta terribili re extrinſecus, nihil intereſſet, qui diſtingueretur tremor ille, & pallor, neque ut quidquam intereſſet inter inteſtinum, & oblatum. Poſtremo, ſi nulla uiſa ſint probabilia, quae falſa ſint: alia ratio eſt. ſin autem ſunt: cur nō etiam quae non facile internoſcantur? cur non ut plane nihil interſit? praeſertim cum ipſi dicatis, ſapientem in furore ſuſtinere ſe ab omni aſſenſu; quia nulla in uiſis diſtinctio appareat. Ad has omnes uiſiones inanes Antiochus quidem & permulta dicebat, & erat de hac una re unius diei diſputatio: mihi autem non idem faciundum puto, ſed ipſa capita dicenda: & primum quidem hoc reprehendendum, quod captioſiſſimo genere interrogationis utuntur: quod genus minime ī philoſophia probari ſolet, cū aliquid minutatim et gradatim additur, aut demitur. Soritas hos uocant, qui aceruum efficiunt uno addito grano. uitioſum ſane, et captioſum genus. ſic enim aſcenditis: ſi tale uiſum obiectum eſt a deo dormienti, ut probabile ſit; cur non etiam, ut ualde ueriſimile? cur deinde, non ut difficiliter a uero internoſcatur? deinde, ut ne internoſcatur quidē? poſtremo, ut nihil inter hoc et illud interſit? huc ſi perueneris, me tibi primum quidque concedente; meum uitium fuerit: ſin ipſe tua ſpōte proceſſeris; tuum. quis enim tibi dede

rit, aut omnia deum posse; aut ita facturum esse, si possit? quo modo autem sumis, ut, si quid cui simile esse possit, sequatur, ut etiam internosci difficiliter possit? deinde, ut ne uix internosci quidem? postremo, ut idem sit? ut, si lupi canibus similes, eosdem dices ad extremum. et quidem honestis similia sunt quaedam non honesta, et bonis non bona, & artificiosis minime artificiosa. quid dubitamus igitur affirmare, nihil inter haec interesse? Ne repugnantia quidem uidemus? nihil est enim, quod de suo genere in aliud genus transferri possit. at, si efficeretur, ut inter uisa differentium generum nihil interesset: reperirentur, quae & in suo genere essent, & in alieno. quod fieri qui potest? Omnium deinde inanium uisorum una depulsio est, siue illa cogitatione informantur, quod fieri solere concedimus, siue in quiete, siue per uinum, siue per insaniam. nam ab omnibus eiusdem modi uisis perspicuitatem, quam mordicus tenere debemus, abesse dicemus. quis enim, cum sibi fingit aliquid, & cogitatione depingit, non, simulac se ipse commouit, atque ad se reuocauit, sentit, quid intersit inter perspicua, & inania? Eadem ratio est somniorum. num censes Ennium, cum in hortis cum Ser. Galba, uicino suo, ambulasset, dixisse; uisus sum mihi cum
29. *Galba ambulare? at, cum somniauit, ita narrauit;*
Visus Homerus adesse poëta.
idemq. in Epicharmo;
Nam uidebar somniare me ego esse mortuum.

itaque

itaque, ſimul experrecti ſumus, uiſa illa contemnimus, neque ita habemus, ut ea, quae in foro geſſimus. At enim, dum uidentur, eadem eſt in ſomnijs ſpecies eorum, quae uigilantes uidemus. Primum intereſt: ſed id omittamus: illud enim dicimus, non eandem eſſe uim, neque integritatem dormientium, & uigilantium, nec mente, nec ſenſu. Ne uinolenti quidem, quae faciunt, eadem approbatione faciunt, qua ſobrij: dubitant, haeſitant, reuocant ſe interdum, ijsque, quae uidentur, imbecillius aſſentiuntur; cumq. edormiuerunt, illa uiſa quam leuia fuerint, intelligunt. Quod idem contingit inſanis; ut & incipientes furere ſentiant; & dicant aliquid, quod non ſit, id uideri ſibi; &, cum relaxentur, ſentiant, atque illa dicant Alcmaeonis;

Sed mihi neutiquã cor conſentit cũ oculorũ aſpectu.

At enim ipſe ſapiens ſuſtinet ſe in furore, ne approbet falſa pro ueris; & alias quidem ſaepe, ſi aut in ſenſibus ipſius eſt aliqua forte grauitas, aut tarditas; aut obſcuriora ſunt, quae uidentur; aut a perſpiciendo temporis breuitate excluditur. quamquam totum hoc, ſapientem aliquando ſuſtinere aſſenſionem, contra nos eſt. ſi enim inter uiſa nihil intereſſet; aut ſemper ſuſtineret, aut numquam. Sed ex hoc genere toto perſpici poteſt leuitas orationis eorum, qui omnia cupiunt confundere. quaerimus grauitatis, conſtantiae, firmitatis, ſapientiae iudicium; utimur exemplis ſomniantium, furioſorum, ebriorum. illud attendamus, in hoc omni genere quam

inconstanter loquamur. non enim proferremus uino, aut somno oppressos, aut mente captos, tam absurde, ut tum diceremus interesse inter uigilantium uisa, & sobriorum, & sanorum, & eorum, qui essent aliter affecti, tum nihil interesse. Ne hoc quidem cernunt, omnia se reddere incerta: quod uolunt. ea dico incerta, quae ἄδηλα Graeci. si enim res se ita habeant, ut nihil intersit, utrum ita cui uideatur, ut insano, an sano: cui possit exploratum esse de sua sanitate? quod uelle efficere, non mediocris insania est. Similitudines uero aut geminorum, aut signorum annulis impressorum pueriliter consectantur. quis enim nostrum similitudines negat esse, cum eae plurimis in rebus appareant? sed, si satis est ad tollendam cognitionem, similia esse multa multorum: cur eo non estis contenti, praesertim concedentibus nobis? et cur potius id contenditis, quod rerum natura non patitur, ut non suo quidque genere sit tale, quale est? nec sit in duobus, aut pluribus nulla re differens ulla communitas? ut sibi sint & oua ouorum, & apes apum simillimae. Quid pugnas igitur? aut quid tibi uis in geminis? conceditur enim similes esse: quo contentus esse potueras. tu autem uis eosdem esse plane, non similes: quod fieri nullo modo potest. Deinde confugis ad physicos, eos, qui maxime in Academia irridentur: a quibus ne tu quidem iam te abstinebis: & ais Democritum dicere, innumerabiles esse mundos, & quidem sic quosdam inter sese non solum similes,

sed

sed undique, perfecte, & absolute ita pares, ut inter eos nihil prorsus intersit, & eo quidem innumerabiles: itemq. homines. deinde postulas, ut, si mundus ita sit par alteri mundo, ut inter eos ne minimum quidem intersit, concedatur tibi, ut in hoc quoque nostro mundo aliquid alicui sic par sit, ut nihil differat, nihil intersit. cur enim, inquies, cum ex illis indiuiduis, unde omnia Democritus gigni affirmat, in reliquis mundis, & his quidem innumerabilibus, innumerabiles Q. Lutatij Catuli non modo possint esse, sed etiam sint; in hoc tanto mundo Catulus alter non possit effici? Primum quidem me ad Democritum uocas. cui non assentior: potius refellam, propter id, quod dilucide docetur a politioribus physicis, singularum rerum singulas proprietates esse. fac enim antiquos illos Seruilios, qui gemini fuerunt, tam similes, quam dicuntur: num censes etiam eosdem fuisse? non cognoscebantur foris; at domi: non ab alienis; at a suis. an non uidemus hoc usu uenire, ut, quos numquam putassemus a nobis internosci posse, eos, consuetudine adhibita, tam facile internosceremus, uti ne minimum quidem similes esse uiderentur? Hic pugnent licet, non repugnabo: quin etiam concedam, illum ipsum sapientem, de quo omnis hic sermo est, cum ei res similes occurrent, quas non habeat denotatas, retenturum assensum, nec umquam ulli uiso assensurum, nisi quod tale fuerit, quale falsum esse non possit. sed ad ceteras res habet quandam artem, qua uera

a falsis

28. Plin. lib. cap.

a falſis poſſit diſtinguere : & ad ſimilitudines iſtas uſus adhibendus eſt. ut mater geminos internoſcit conſuetudine oculorum; ſic tu internoſces, ſi aſſueueris. uides ne, ut in prouerbio ſit ouorum inter ſe ſimilitudo? tamen hoc accepimus, Deli fuiſſe complures, ſaluis rebus illis, qui gallinas alere permultas quaeſtus cauſſa ſolerent. hi cum ouum inſpexerant; quae id gallina peperiſſet, dicere ſolebant. neque id eſt contra nos. nam nobis ſatis eſt, oua illa internoſcere. nihil enim magis aſſentiri poteſt, hoc illud eſſe, quam ſi inter illa omnino nihil intereſſet. habeo enim regulam, ut talia uiſa uera iudicem, qualia falſa eſſe non poſſint. ab hac mihi non licet tranſuerſum, ut aiunt, digitum diſcedere; ne confundam omnia. ueri enim & falſi non modo cognitio, ſed & natura tolletur, ſi nihil erit, quod interſit. ut etiam illud abſurdum ſit, quod interdum ſoletis dicere; cum uiſa in animos imprimantur, non uos id dicere, inter ipſas impreſſiones nihil intereſſe, ſed inter ſpecies, & quaſdam formas eorum. quaſi uero non ſpecie uiſa iudicentur; quae fidem nullam habebunt, ſublata ueri, & falſi nota. Illud uero perabſurdum, quod dicitis probabilia uos ſequi, ſi re nulla impediamini. Primum, qui poteſtis non impediri, cum a ueris falſa non diſtent? deinde, quod iudicium eſt ueri, cum ſit commune falſi? ex his illa neceſſario nata eſt ἐποχὴ, id eſt aſſenſionis retentio: in qua melius ſibi conſtitit Arceſilas; ſi uera ſunt, quae de Carneade non nulli exiſtimant. ſi

enim

enim percipi nihil potest; quod utrique uisum est: tollendus assensus est. quid enim est tam futile, quam quidquam approbare non cognitum? Carneadem autem etiã heri audiebamus solitum esse delabi interdum ut diceret, opinaturum, id est peccaturum esse sapientem. mihi porro non tam certum est, esse aliquid, quod comprehendi possit; de quo nimium etiam diu disputo; quam sapientem nihil opinari, id est numquã assentiri rei uel falsae, uel incognitae. opinari 23. *Restat illud, quod dicunt, ueri inueniendi caussa contra omnia dici oportere, & pro omnibus. uolo igitur uidere, quid inuenerint. Non solemus, inquit, ostendere. Quae sunt tandem ista mysteria? aut cur caelatis, quasi turpe aliquid, sententiam uestram? Vt qui audient, inquit, ratione potius, quam auctoritate, ducantur. Quid si utrumque? num peius est? unum tamen illud non caelant; nihil esse, quod percipi possit. an in eo auctoritas nihil obest? mihi quidem uidetur uel plurimum: quis enim ista tam aperte perspicueq. & peruersa, & falsa secutus esset, nisi tanta in Arcesila, multo etiam maior in Carneade & copia rerum, & dicendi uis fuisset?* Hat: 1. 6. *Haec Antiochus fere & Alexandriae tum, et multis annis post multo etiam asseuerantius in Syria, cum esset mecum, paullo ante quam esset mortuus. Sed iam cõfirmata caussa, te, hominẽ amicissimum, (me autem appellabat) & aliquot annis minorem natu, non dubitabo monere. Tu ne, cum tantis laudibus philosophiam extuleris, Hortensiumq. no-*

strum

strum dissentientem commoueris; eam philosophiam sequere, quae confundit uera cum falsis, spoliat nos iudicio, priuat approbatione, omnibus orbat sensibus? et Cimmerijs quidem, quibus aspectum solis siue deus aliquis, siue natura ademerat, siue eius loci, quem incolebant, situs, ignes tamen aderant, quorum illis uti lumine licebat: isti autem, quos tu
14. *probas, tantis offusis tenebris, ne scintillam quidem ullam nobis ad aspiciendum reliquerunt. quos*
240. *si sequamur, ijs uinculis simus astricti, ut nos commouere nequeamus. sublata enim assensione, omnem & motum animorum, & actionem rerum sustulerunt. quod non modo recte fieri, sed omnino fieri non potest. Prouide etiam, ne uni tibi istam sententiam minime liceat defendere. An tu, cum*
Diu lib. 2. *res occultissimas aperueris, in lucemq. protuleris;*
124. *iuratusq. dixeris, ea te comperisse; quod mihi quoque licebat, qui ex te illa cognoueram; negabis esse rem ullam, quae cognosci, comprehendi, percipi possit? uide, quaeso, etiam atque etiam, ne illarum quoque rerum pulcherrimarum a te ipso minuatur auctoritas. Quae cum dixisset ille, finem fecit. Hortensius autem uehementer admirans, quod quidem perpetuo, Lucullo loquente, fecerat, ut etiam manus saepe tolleret, (nec mirum: nam numquam arbitror contra Academiam dictum esse subtilius) me quoque, iocansne, an ita sentiens, (non enim satis intellegebam) coepit hortari, ut sententia desisterem. Tum mihi Catulus, Si te, inquit, Luculli*

ora-

oratio flexit, quae est habita memoriter, accurate, copiose, taceo; neque te, quo minus, si tibi ita uideatur, sententiam mutes, deterrendum puto: illud uero non censuerim, ut eius auctoritate moueare. tantū enim te non monuit, inquit arridens, ut caueres, ne quis improbus tribunus pl. quorū uides quanta copia semper futura sit, arriperet te, et in concione quaereret, qui tibi constares, cū idem negares quidquam certi posse reperiri, idem te comperisse dixisses. hoc, quaeso, ne te terreat. de caussa autē ipsa malim quidem te ab hoc dissentire: sin cesseris, non magnopere mirabor. memini enim Antiochum ipsum cum annos multos talia sensisset, simulac uisum sit, sententia destitisse. Haec cum dixisset Catulus, me omnes intueri. Tum ego, non minus commotus, quam soleo in caussis maioribus, huiusmodi quadam oratione sum exorsus. Me, Catule, oratio Luculli de ipsa re ita mouit, ut docti hominis, et copiosi, et parati, et nihil praetereuntis eorū, quae pro illa caussa dici possent; non tamen, ut ei respondere posse diffiderem. auctoritas autem tāta plena me mouebat, nisi tu opposuisses non minorem tuam. aggrediar igitur, si pauca ante quasi de fama mea dixero. Ego enim si, aut ostentatione aliqua adductus, aut studio certandi, ad hanc potissimum philosophiam me applicaui, non modo stultitiam meam, sed etiam mores, & naturam condemnandam puto. nam si minimis in rebus pertinacia reprehenditur, calumnia etiam coercetur: ego de omni statu, consilioq.

totius

totius uitae aut certare cum alijs pugnaciter, aut frustrari cum alios, tum etiam me ipsum uelim? itaque, nisi inpetum putarem, in tali disputatione id facere, quod, cum de rep. disceptatur, fieri interdum solet; iurarem per Iouem, deosq. penates, me & ardere studio ueri reperiendi, & ea sentire, quae dicerem. qui enim possum non cupere uerum inuenire, cum gaudeam, si simile ueri quid inuenerim? sed, ut hoc pulcherrimum esse iudicem, uera uidere: sic, pro ueris probare falsa, turpissimum est. nec tamen ego is sum, qui nihil umquam falsi
22. *approbem, qui numquam assentiar, qui nihil opiner: sed quaerimus de sapiente. ego uero ipse & magnus quidam sum opinator; (non enim sum sapiens) & meas cogitationes sic dirigo, non ad illam paruulam Cynosuram,*

Qua fidunt duce nocturna Phoenices in alto,

ut ait Aratus; eoque directius gubernant, quod eam tenent,

Quae cursu interiore breui conuertitur orbe;

sed ad Elicen, & clarissimos septemtriones, id est rationes has, latiore specie, non ad tenue elimatas. eo fit, ut errem, & uager latius. sed non de me, ut dixi, sed de sapiente quaeritur. uisa enim ista cum acriter mentem, sensum ue pepulerunt, accipio, hisq. interdum assentior, nec percipio tamen; nihil enim arbitror posse percipi. non sum sapiens: itaque uisis cedo, neque possum resistere. sapientis autem hanc censet Arcesilas uim esse maximam, Zenoni

assen-

aſſentiens, cauere ne capiatur, ne fallatur uidere. nihil eſt enim ab ea cogitatione, quam habemus de grauitate ſapientis, errore, leuitate, temeritate diſiunctius. Quid igitur loquar de firmitate ſapientis? quem quidem nihil opinari tu quoque, Luculle, concedis. quod quoniam a te probatur, (ut praepoſtere tecum agam: mox referam me ad ordinem) haec primum concluſio quam habeat uim, conſidera. Si ulli rei ſapiens aſſentietur umquam; aliquando etiam opinabitur: numquam autem opinabitur; nulli igitur rei aſſentietur. hanc concluſionem Arceſilas probat: confirmat enim primum, et ſecundum. Carneades non numquam ſecundum illud dabat, aſſentiri aliquando. ita ſequebatur, etiam opinari. quod tu non uis, & recte, ut mihi uideris. Sed illud primum, ſapientem, ſi aſſenſurus eſſet, etiam opinaturum, falſum eſſe & Stoici dicunt, et eorum adſtipulator Antiochus: poſſe enim eum falſa a ueris, & quae non poſſint percipi, ab ijs, quae poſſint, diſtinguere. Nobis autem primum, etiam ſi quid percipi poſſit, tamen ipſa conſuetudo aſſentiendi periculoſa eſſe uidetur, & lubrica. quamobrem, cum tam uitioſum eſſe conſtet, aſſentiri quidquam aut falſum, aut incognitum; ſuſtinenda eſt potius omnis aſſenſio, ne praecipitet, ſi temere proceſſerit. ita enim finitima ſunt falſa ueris, eaq., quae percipi poſſunt, (ſi modo ea ſunt quaedam: iam enim uidebimus) ut tamen in praecipitem locum non debeat ſe ſapiens committere. ſin autem, omnino nihil eſ-

ſe;

se, quod percipi possit, a me sumpsero, &, quod tu mihi das, accepero, sapientem nihil opinari: effectum illud erit, sapientem assensus omnes cohibiturum. ut tibi uidendum sit, id ne malis, an aliquid opinaturum esse sapientem. neutrum, inquies, illorum. nitamur igitur, nihil posse percipi. etenim de eo omnis est controuersia. sed prius pauca cum Antiocho: qui haec ipsa, quae a me defenduntur, & didicit apud Philonem tam diu, ut constaret diutius didicisse neminem; & scripsit de his rebus acutissime; & idem haec non acrius accusauit in senectute, quam antea defensitauerat. quamuis igitur fuerit acutus, ut fuit: tamen inconstantia leuatur auctoritas. quis, inquam, enim iste dies illuxerit, quaero, qui illi ostenderit eam, quam multos annos esse negauisset, ueri & falsi notam. Excogitauit aliquid. eadem dicit, quae Stoici. Paenituit eum illa sensisse. cur non se transtulit ad alios, & maxime ad Stoicos? eorum enim erat propria ista defensio. quid eum Mnesarchi paenitebat? quid Dardani? qui erant Athenis tum principes Stoicorum. numquam a Philone discessit, nisi postea quam ipse coepit, qui se audirent, habere. Vnde autem subito uetus Academia renouata est? nominis dignitatem uidetur, cum a re ipsa descisceret, retinere uoluisse: quod erant, qui illum gloriae caussa facerent sperare, etiam fore, ut ij, qui sequerentur, Antiochij uocarentur. mihi autem magis uidetur non potuisse sustinere concursum omniũ philosophorum. etenim de

de ceteris sunt inter illos non nulla communia; haec Academicorum est una sententia, quam reliquorum philosophorum nemo probet. itaque cessit. ut enim ij, qui sub nube solem non ferunt: item ille, cum aestuaret, ueterum, ut Menianorum, sic Academicorum umbram secutus est. quoque solebat uti argumento tum, cum ei placebat nihil posse percipi; cum quaereret Dionysius ille Heracleotes utrum comprehendisset certa illa nota, qua assentiri dicitis oportere, illud ne, quod multos annos tenuisset, Zenoniq. magistro credidisset; honestum quod esset, id bonum solum esse; an, quod postea defensitauisset, honesti inane nomen esse, uoluptatem esse summum bonum; qui ex illius commutata sententia docere uellet, nihil ita signari in animis nostris a uero posse, quod non eodem modo possit a falso; is curauit, quod argumentū ex Dionysio ipse sumpsisset, ex eo ceteri sumerent. Sed cum haec alio loco plura; nunc ad ea, quae a te, Luculle, dicta sunt. et primum, quod initio dixisti, uideamus quale sit: similiter a nobis de antiquis philosophis commemorari, atque seditiosi solerent claros uiros, sed tamen populares, aliquos nominare. illi, cum res non bonas tractent, similes bonorum uideri uolunt: nos autem dicimus, ea nobis uideri, quae uosmet ipsi nobilissimis philosophis placuisse conceditis. Anaxagoras niuem nigram dixit esse. ferres me, si ego idem dicerem? tu, ne si dubitarem quidem. at quis est hic? num Sophistes? sic enim appellantur ij, qui

d ostenten-

Laer. Anax.
Lucr. lib.

ostẽtationis, aut quaestus caussa philosophantur. maxima fuit & grauitatis, & ingenij gloria. Quid loquar de Democrito? quem cum eo conferre possumus non modo ingenij magnitudine, sed etiam animi? qui ita sit ausus ordiri: Haec loquor de uniuersis. nihil excipit, de quo non profiteatur. quid enim esse potest extra uniuersa? quis hunc philosophũ non anteponit Cleanthi, Chrysippo, reliquisq. inferioris aetatis? qui mihi, cum illo collocati, quintae classis uidẽtur. atque is nõ hoc dicit, quod nos, qui ueri esse aliquid non negamus, percipi posse negamus. ille uerũ esse plane negat: esse sensus quidẽ nec obscuros dicit, nec tenebricosos. sic enim appellat eos is, qui hunc maxime est admiratus, Chius Metrodorus initio libri, qui est de natura. Nego inquit, scire nos, sciamus ne aliquid, an nihil sciamus; ne id ipsum quidem nescire, aut scire, scire nos; nec, omnino sit ne aliquid, an nihil sit. Furere tibi Empedocles uidetur: at mihi dignissimum rebus ijs, de quibus loquitur, sonum fundere. num ergo is excaecat nos, aut orbat sensibus, si parum magnam uim censet in ijs esse ad ea, quae sub eos subiecta sunt, iudicanda? Parmenides, Xenophanes, minus bonis quãquam uersibus, sed tamen illis uersibus, increpant eorum arrogantiam quasi irati, qui, cum sciri nihil possit, audeant se scire dicere. Et ab his aiebat remouendum Socratem, & Platonem: cur? an de ullis certius possum dicere? uixisse cum his equidem uideor: ita multi sermones perscripti sunt, e quibus dubi-

tari

tari non possit, quin Socrati, nihil, sit uisum, sciri posse. excepit unum tantum, scire se, nihil se scire, nihil amplius. Quid dicam de Platone? qui certe tam multis libris haec persecutus non esset, nisi probauisset. ironiam enim alterius, perpetuam praesertim, nulla fuit ratio persequi. Videor ne tibi, non ut Saturninus, nominare modo illustres homines, sed etiam imitari numquam nisi clarum, nisi nobilem? atque habebam molestos uobis, sed minutos, Stilbonem, Diodorum, Alexinum: quorum sunt contorta, & aculeata quaedam sophismata: sic enim appellantur fallaces conclusiunculae. Sed quid eos colligam, cum habeam Chrysippum, qui fulcire putatur porticum Stoicorum? quam multa ille contra sensus, quam multa contra omnia, quae in consuetudine probantur? dissoluit idem. mihi quidem non uidetur: sed dissoluerit sane: certe tam multa non collegisset, quae nos fallerent probabilitate magna, nisi uideret ijs resisti non facile posse. Quid Cyrenei uidentur, minime contempti philosophi? qui negant esse quidquam, quod percipi possit extrinsecus: ea se sola percipere, quae tactu intimo sentiant, ut dolorem, & uoluptatem; neque se, quo quid colore, aut quo sono sit, scire, sed tantum sentire affici se quodam modo. Satis multa de auctoribus. quamquam ex me quaesieras, non ne putarem, post illos ueteres, tot saeculis inueniri uerum potuisse, tot ingenijs, tantisq. studijs quaerentibus. quid inuentum sit, paullo post uidero, te ipso quidem

fr. or. lib. 1. 13.

dem iudice. Arcesilam uero non obtrectandi caussa cum Zenone pugnauisse, sed uerum inuenire uoluisse, sic intelligitur. Nemo, inquam, superiorum non modo expresserat, sed ne dixerat quidem, posse hominem nihil opinari; nec solum posse, sed ita necesse esse sapienti. uisa est Arcesilae cum uera sententia, tum honesta, & digna sapiente. quaesiuit de Zenone fortasse, quid futurum esset, si nec percipere quidquam posset sapiens, nec, opinari, sapientis esset. Ille, credo: nihil opinatur; quoniam esset quod percipi posset. Quid ergo esset id? uisum, credo. Quale igitur uisum? tum illum ita definiuisse: ex eo quod esset, sicut esset impressum, et signatum, & effictum. Post requisitum, etiamné, si eiusmodi esset uisum uerum, quale falsum? hic Zenonem uidisse acute, nullum esse uisum, quod percipi posset; si id tale esset ab eo, quod est, ut eiusmodi ab eo, quod non est, posset esse. recte. consensit Arcesilas. ad definitionem additum: neque enim falsum percipi posse, neque uerum, si essent tale, quale uel falsum. Incubuit autem in eas disputationes, ut doceret, nullum tale esse uisum a uero, ut non eiusdem modi etiam a falso possit esse. Haec autem est una contentio, quae adhuc permanserit. Nam illud, nulli rei assensurum esse sapientem, nihil ad hanc controuersiam pertinebat. licebat enim nihil percipere, & tamen opinari: quod a Carneade dicitur probatum. equidem, Clitomacho plus, quam Philoni, aut Metrodoro, credens, hoc magis ab eo disputa-

ſputatum, quam probatum, puto. ſed id omittamus. Illud certe, opinatione, & perceptione ſublata, ſequitur omnium aſſenſionum retentio: ut, ſi oſtendero nihil poſſe percipi, tu concedas numquam aſſenſurum eſſe. quid ergo eſt, quod percipi poſſit, ſi ne ſenſus quidem uera nunciant? quos tu, Luculle, communi loco defendis. quod ne id facere poſſes, iccirco heri, non neceſſario loco, contra ſenſus tam multa dixeram. Tu autem te negas infracto remo, neque columbae collo commoueri. primum, cur? nam & in remo ſentio non eſſe id, quod uideatur; & in columba plures uideri colores, nec eſſe plus uno. deinde, nihil ne praeterea diximus? maneant * illa omnia: lacerat iſta cauſſa: ueraces ſuos ſenſus eſſe dicit. igitur ſemper auctorem habes, & eum, qui magno ſuo periculo cauſſam agat. eo enim rem dimittit Epicurus; ſi unus ſenſus ſemel in uita mentitus ſit, nulli umquam eſſe credendum. hoc eſt uerum eſſe, confidere ſuis teſtibus, & importune inſiſtere. itaque Timagoras Epicureus negat ſibi umquam, cum oculum torſiſſet, duas ex lucerna flammulas eſſe uiſas: opinionis enim eſſe mendacium, non oculorum. quaſi quaeratur, quid ſit, non quid uideatur. Sed hic quidem maiorum ſimilis. tu uero, qui uiſa ſenſibus alia uera dicas eſſe, alia falſa, qui ea diſtinguis? deſine, quaeſo, communibus locis. domi nobis iſta naſcuntur. Si quis deus te interroget, ſanis modo, & integris ſenſibus, num amplius quid deſideras? quid reſpondeas? Vtinam quidem

dem roget. audiat, quam nobiscum male agatur. ut enim uera uideamus, quam longe uidebimus? ego Catuli Cumanam ex hoc loco regionem uideo, Pompeianum non cerno: neque quidquam interiectum est, quod obstet: sed intendi longius acies non potest. o praeclarum prospectum: Puteolos uidemus: at familiarem nostrum Auianum, fortasse in porticu Neptuni ambulantem, non uidemus. at ille nescio qui, qui in scholis nominari solet, mille & octingenta stadia quod abesset, uidebat: quaedam uolucres longius. Responderem igitur audacter isti uestro deo, me plane his oculis non esse contentum. Dicit me acrius uidere, quam ullos pisces fortasse: qui neque uidentur a nobis, & nunc quidem sub oculis sunt: neque ipsi nos suspicere possunt. ergo, ut illis aqua, sic nobis aer crassus offunditur. At amplius non desideramus. quid talpam? num desiderare lumē putas? Neque tam quererer cum deo, quod parum longe, quam quod falsum uiderem. Vides ne nauem illam? stare nobis uidetur: at ijs, qui in naui sunt, moueri haec uilla. quaere rationem, cur ita uideatur: quam ut maxime inueneris; quod haud scio an non possis; non tu uerum testem habere, sed eum non sine caussa falsum testimonium dicere ostenderis. Quid ego de naui? uidi enim a te remum contemni. maiora fortasse quaeris. quid potest esse sole maius? quem mathematici amplius duo de uiginti partibus confirmant maiorem esse, quam terram. quantulus nobis uidetur? mihi quidem

Lucr. lib. 2

dem

dem quaſi pedalis. Epicurus autem poſſe putat etiam minorem eſſe eum, quam uideatur, ſed non multo: ne maiorem quidem multo putat eſſe; uel tantum eſſe, quantus uideatur: ut oculi aut nihil mentiantur, aut non multum mentiantur. ubi igitur illud eſt ſemel? ſed ab hoc credulo, qui numquam ſenſus mentiri putat, diſcedamus, qui ne nunc quidem, cum ille ſol, qui tanta incitatione fertur, ut, celeritas eius quanta ſit, ne cogitari quidem poſſit; tamen nobis ſtare uideatur. Sed, ut minuam controuerſiam; uidete, quaeſo, quam in paruulis ſitis. Quattuor ſunt capita, quae concludunt nihil eſſe, quod noſci, percipi, comprehendi poſſit: de quo haec tota quaeſtio eſt. e quibus primum eſt, eſſe aliquod uiſum falſum: ſecundum, non poſſe id percipi: tertium, inter quae uiſa nihil interſit, fieri non poſſe, ut eorum alia percipi poſſint, alia non poſſint: quartum, nullum eſſe uiſum uerum a ſenſu profectum, cui non appoſitum ſit uiſum aliud, quod ab eo nihil interſit, quodq. percipi non poſſit. Horum quattuor capitum ſecundum, & tertium omnes concedunt, primum Epicurus non dat: uos, quibuſcum res eſt, id quoque conceditis. omnis pugna de quarto eſt.

Qui igitur P. Seruilium Geminum uidebat, ſi 21.
Quinctum ſe uidere putabat, incidebat in eiuſmodi uiſum, quod percipi non poſſet; quia nulla nota uerum a falſo diſtinguebatur. qua diſtinctione ſublata, quam haberet M. Cotta, qui bis cum Gemino conſul fuit, agnoſcendo eiuſmodi notam, quae falſa

esse non possit? Negas tantam similitudinem in rerum natura esse. pugnas omnino, sed cum aduersario facili. ne sit sane: uideri certe potest: fallet igitur sensum: &, si una fefellerit similitudo, dubia omnia reddiderit. sublato enim iudicio illo, quo oportet agnosci; etiam si ipse erit quem, uideris, qui tibi uidebitur, tamen non ea nota iudicabis, qua dicis oportere, ut non possit esse eiusdem modi falsa. quando igitur potest tibi P. Geminus, Quinctus uideri; quid habes explorati, cur non possit tibi Cotta uideri, qui non sit; quoniam aliquid uidetur esse, quod non est? Omnia dicis sui generis esse; nihil esse idem, quod sit aliud. Stoicum est quidem, nec admodum credibile, nullum esse pilum omnibus rebus talem, qualis sit pilus alius, nullum granum. haec refelli possunt: sed pugnare nolo: ad id enim, quod agitur, nihil interest, omnibus ne partibus uisa res nihil differat, an internosci non possit, etiã si differat. sed si hominum similitudo tanta esse non potest, ne signorum quidem? Dic mihi, Lysippus eodem aere, eadem temperatione, eodem caelo, aqua, ceteris omnibus, centum Alexandros eiusdem modi facere non possit? qua igitur notione discerneres? Quid, si in eiusmodi cera centum sigilla hoc annulo impressero, ecquae poterit in agnoscendo esse distinctio? an tibi erit quaerendus annularius aliquis? quoniam gallinarium inuenisti Deliacum illum, qui oua cognosceret. Sed adhibes artem aduocatam etiam sensibus. Pictor uidet, quae nos non uidemus:

& simul inflauit tibicen, a perito carmen agnoscitur. Quid hoc? non ne uidetur contra te ualere; si sine magnis artificijs, ad quae pauci accedunt, nostri quidem generis admodum, nec uidere, nec audire possumus? Iam illa praeclara, quanto artificio esset sensus nostros, mentemque, & totam constructionem hominis fabricata natura. Cur non extimescam opinandi temeritatem? etiam ne hoc affirmare potes, Luculle, esse aliquam uim, cum prudentia, & consilio scilicet, quae finxerit, uel, ut tuo uerbo utar, quae fabricata sit hominem? qualis ista fabrica est? ubi adhibita est? quando? cur? quo modo? tractantur ista ingeniose, disputantur etiam eleganter. denique, uideantur sane, ne affirmentur modo. Sed de physicis mox, & quidem ob eam caussam, ne tu, qui idem me facturum paullo ante dixeris, uideare mentitus. sed, ut ad ea, quae clariora sunt, ueniam; res iam uniuersas profundam; de quibus uolumina impleta sunt non a nostris solum, sed etiam a Chrysippo: de quo queri solent Stoici, dum studiose omnia conquisierit contra sensus, & perspicuitatem, contraq. omnem consuetudinem, contraq. rationem, ipsum sibi respondentem inferiorem fuisse: itaque ab eo armatum esse Carneadē. ea sunt eiusmodi, quae a te diligentissime tractata sunt. Dormientium, & uinolentorum, & furiosorum uisa imbecilliora esse dicebas, quam uigilantium, siccorum, sanorum. quo modo? quia, cum experrectus esset Ennius, non diceret, se uidisse

Ho-

Homerum, ſed uiſum eſſe: Alcmaeo autem;
Sed mihi neutiquam cor conſentit.
ſimilia de uinolentis. Quaſi quiſquam neget, & qui experrectus ſit, eum non ſomniare; &, cuius furor conſederit, putare non fuiſſe ea uera, quae eſſent ſibi uiſa in furore. ſed non id agitur: tum, cum uideantur, quo modo uidentur, id quaeritur. niſi uero Ennium nõ putamus ita totum illud audiuiſſe,
O pietas animi,
(ſi modo id ſomniauit) ut ſi uigilans audiret. experrectus enim potuit illa uiſa putare, ut erant, & ſomnia: dormienti uero aeque, ac uigilanti, probantur. Quid Iliona ſomno illo?
Mater te appello.
non ne illa credit filium locutum, ut experrecta etiam crederet? unde enim illa?
Age adſta: mane: audi: itera dum eadẽ iſtaec mihi.
num uidetur minorem habere uiſis, quam uigilantes fidem? Quid loquar de inſanis? qualis tandem fuit affinis tuus, Catule Tuditanus? quiſquam ſaniſſimus tam certa putat, quae uidet, quam is putabat, quae uidebantur? Quid ille, qui,
Video, uideo te uiuum, Vlixes, dum licet?
non ne etiam bis exclamauit ſe uidere, cum omnino non uideret? Quid apud Euripidem Hercules, cum, ut Euryſthei filios, ita ſuos configebat ſagittis? cum uxorem interimebat? cum conabatur etiam patrem? non perinde mouebatur falſis, ut ueris moueretur? Quid ipſe Alcmaeo tuus, qui negat

cor

cor ſibi cum oculis conſentire? non ne ibidem incita to furore?

Vnde haec flamma oritur?

& illa deinceps:

Incende, incende: adſunt, adſunt: me, me expetũt.

quid, cum uirginis fidem implorat?

Fer mi auxilium: peſtem abige a me:
Flammiferam hanc uim, quae me excruciat,
Caeruleae incinctae igni incendunt:
Circumſtant cum ardentibu' taedis.

num dubitas, quin ſibi haec uidere uideatur? itemq. cetera:

Intendit crinitus Apollo
Arcum auratum, Luna innixus.
Diana facem iacit a laeua.

qui magis haec crederet, ſi eſſent, quam credebat, quia uidebantur? apparet enim iam cor cum oculis conſentire. Omnia autem haec proferuntur, ut illud efficiatur, quo certius nihil poteſt eſſe, inter uiſa uera, & falſa ad animi aſſenſum nihil intereſſe. uos autem nihil agitis, cum falſa illa uel furioſorum, uel ſomniantium, recordatione ipſorum refellitis. non enim id quaeritur, qualis recordatio fieri ſoleat eorum, qui experrecti ſunt; aut eorum, qui furere deſtiterint; ſed qualis uiſio fuerit aut furentium, aut ſomniantium tum, cum commouebantur. Sed abeo a ſenſibus: quid eſt, quod ratione percipi poſſit? Dialecticam inuentam eſſe dicitis, ueri, & falſi quaſi diſceptatricem, & iudicem. cuius

ueri

ueri & falsi? & in qua re? in geometria ne, quid sit uerum, uel falsum, dialecticus iudicabit, an in litteris, an in musicis? at ea non nouit. in philosophia igitur sol quantus sit, quid ad illum? quod sit summum bonum, quid habet, ut queat iudicare? quid igitur iudicabit, quae coniunctio, quae disiunctio uera sit, quid ambigue dictum sit, quid sequatur quamque rem, quid repugnet? si haec, et horum similia iudicat, de se ipsa iudicat. plus autem pollicebatur. nam haec quidem iudicare, ad ceteras res, quae sunt in philosophia multae, atque magnae, non est satis. sed quoniam in ea arte tantum ponitis: uidete, ne contra uos tota nata sit. quae primo progressu festiue tradit elementa loquendi, & ambiguorum intelligentiam, concludendiq. rationem: tum, paucis additis, uenit ad soritas, lubricum sane, & periculosum locum: quod tu modo dicebas esse uitiosum interrogandi genus. quid ergo, istius uitij num nostra culpa est? rerum natura nullam nobis dedit cognitionem finium, ut ulla in re statuere possimus quatenus. nec hoc in aceruo tritici solum, unde nomen est, sed ulla omnino in re minutatim interroganti; diues, pauper; clarus, obscurus sit; multa, pauca; magna, parua; longa, breuia; lata, angusta; quanto aut addito aut dempto, certum respondeamus, non habemus. At uitiosi sunt soritae. Frangite igitur eos, si potestis; ne molesti sint: erunt enim, nisi caueatis. Cautum est, inquit. placet enim Chrysippo, cum gradatim interrogetur,

rogetur, (uerbi caussa tria pauca sint, an ne multa) aliquanto prius, quam ad multa perueniat, quiescere, id est, quod ab ijs dicitur, ἡσυχάζειν. Per me uel stertas licet, inquit Carneades, non modo quiescas. sed quid proficit? sequitur enim qui te ex somno excitet, & eodem modo interroget. Quo in numero conticuisti; si ad eum numerum unum addidero, multa ne erunt? progrediere rursus, quoad uidebitur. quid plura? hoc enim fateris, neque ultimum te paucorum, neque primum multorum respondere posse. cuius generis error ita manat, ut non uideam quo non possit accedere. Nihil me laedit, inquit. ego enim, ut agitator callidus, prius quam ad finem ueniam, equos sustinebo, eoq. magis, si locus is, quo ferentur equi, praeceps erit. sic me, inquit, ante sustinebo, nec diutius captiose interroganti respondebo. Si habes, quod liqueat, neque respondes: superbe. si non habes: ne tu quidem perspicis. si, quia obscura: concedo: sed negas te usque ad obscura progredi: illustribus igitur rebus insistis. si id tantummodo, ut taceas: nihil assequeris. quid enim ad illú, qui captare uult, utrum tacentem irretiat te, an loquenté? sin autem usque ad nouem, uerbi gratia, sine dubtatione respódes, pauca esse, in decimo insistis: etiam a certis et illustrioribus cohibes assensum; hoc idem me in obscuris facere nó sinis. Nihil igitur te contra soritas ars ista adiuuat, quae nec augendi, nec minuendi quid aut primum sit, aut postremum, docet. Quid, quod eadẽ illa ars,

quasi

Ouid. Pen. quasi Penelope telam retexens, tollit ad extremum superiora? utrum ea uestra, an nostra culpa est? 30: nempe fundamentum dialecticae est, quidquid enuncietur, (id autem appellatur ἀξίωμα: quod est quasi effatum) aut uerum esse, aut falsum. quid igitur? haec uera, an falsa sunt? si te mentiri dicis, idq. uerum dicis: mentiri uerum dicis. haec scilicet inexplicabilia esse dicitis. quod est odiosius, quam illa, quae nos non comprehensa, & non percepta dicimus. Sed haec omitto: illud quaero: si ista explicari non possunt: nec eorum ullum iudicium inuenitur, ut respondere possitis, uera ne, an falsa sint; ubi est illa definitio, effatum esse id, quod aut uerum, aut falsum sit? Rebus sumptis adiungam, ex his sequendas esse alias, alias improbandas, quae sunt in genere contrario. quo modo igitur hoc conclusum esse iudicas? si dicis, nunc lucere, & uerum dicis: lucet. dicis autem lucere, & uerum dicis: lucet igitur. probatis certe genus, & rectissime conculsum dicitis: itaque in docendo eum primum concludendi modum traditis. Aut quidquid igitur eodem modo concluditur, probabitis: aut ars ista nulla est. uide ergo, hanc conclusionem probaturus ne sis. si dicis te mentiri, uerumq. dicis: mentiris. dicis autem te mentiri, uerumq. dicis: mentiris igitur. qui potes hanc non probare, cum probaueris eiusdem generis superiorem? Haec Chrysippea sunt, ne ab ipso quidem dissoluta. quid enim faceret huic conclusioni? si lucet, lucet: lucet autem, lucet igitur. crederet

deret scilicet. ipsa enim ratio connexi, cum concesseris superius, cogit inferius concedere. quid ergo haec ab illa conclusione differt? si mentiris, mentiris: mentiris autem, mentiris igitur. hoc negas te posse nec approbare, nec improbare. qui igitur magis illud? si ars, si ratio, si uia, si uis denique conclusionis ualet: eadem est in utroque. Sed hoc extremum eorum est: postulant, ut excipiantur haec inexplicabilia. Tribunum aliquem, censeo, adeant: a me istam exceptionem numquam impetrabunt. etenim cum ab Epicuro, qui totam dialecticam & contemnit, & irridet, non impetrent, ut uerum esse concedat, quod ita effabimur; aut uiuet cras Hermachus, aut non uiuet; cum dialectici sic statuant, omne, quod ita disiunctum sit, quasi aut etiam, aut non, non modo uerum esse, sed etiam necessarium: uide, quam sit cautus is, quem isti tardum putant. si enim, inquit, alterutrum concessero necessarium esse: necesse erit, cras Hermachum aut uiuere, aut non uiuere, nulla autem est in natura rerum talis necessitas. cum hoc igitur dialectici pugnent, id est Antiochus, & Stoici. totam enim euertit dialecticam. nam si e contrariis disiunctio, (contraria autem ea dico, cum alterum ait, alterum negat) si talis disiunctio falsa potest esse; nulla uera est. mecum uero quid habent litium, qui ipsorum disciplinam sequor? cum aliquid huiusmodi inciderat, sic ludere Carneades solebat: Si recte conclusit; teneo: sin uitiose; minam Diogenes reddat.

ab

81.

ab eo enim Stoico dialecticam didicerat: haec autem merces erat dialecticorum. Sequar igitur eas uias, quas didici ab Antiocho: nec reperio, quo modo iudicem, si lucet, lucet, uerum esse ob eam caussam, quod ita didici, omne, quod ipsum ex se connexum sit, uerum esse; non iudicem, si mentiris, mentiris, eodem modo esse connexum. aut igitur hoc, & illud: aut, nisi hoc, ne illud quidem iudicabo. Sed, ut omnes istos aculeos, & totum tortuosum genus disputandi relinquamus, ostendamusq. qui simus; iam explicata tota Carneadis sententia, Antiochi ista corruent uniuersa. nec uero quidquam ita dicam, ut quisquam id fingi suspicetur. a Clitomacho sumam, qui usque ad senectutem cum Carneade fuit, homo & acutus, ut Poenus, & ualde studiosus, ac diligens. et quattuor eius libri sunt de sustinendis assensionibus: haec autem, quae iam dicam, sunt sumpta de primo. Duo placet esse Carneadi uisorum genera; in uno hanc diuisionem; alia uisa esse, quae percipi possint, alia, quae non possint: in altero autem, alia uisa esse probabilia, alia non probabilia: itaque, quae contra sensus, contraq. perspicuitatem dicantur, ea pertinere ad superiorem diuisionem: cōtra posteriorem nihil dici oportere: quare ita placere; tale uisum nullum esse, ut perceptio consequeretur; ut autem probatio, multa. etenim contra naturam esset, si probabile nihil esset. sequitur enim omnis uitae ea, quam tu, Luculle, commemorabas, euersio. itaque et sensibus probanda multa

ta

ta ſunt. teneatur modo illud, non ineſſe in his quidquam tale, quale non etiam falſum, nihil ab eo differens, eſſe poſſit. ſic, quidquid acciderit ſpecie probabile; ſi nihil ſe offeret, quod ſit probabilitati illi contrarium, utetur eo ſapiens; ac ſic omnis ratio uitae gubernabitur. etenim is quoque, qui a uobis ſapiens inducitur, multa ſequitur probabilia, non comprehenſa, neque percepta, neque aſſenſa, ſed ſimilia ueri: quae niſi probet, omnis uita tollatur. Quid enim? conſcendens nauem ſapiens num comprehenſum animo habet, atque perceptum, ſe ex ſententia nauigaturum? qui poteſt? ſed ſi iam ex hoc loco proficiſcatur Puteolos ſtadia triginta, probo nauigio, bono gubernatore, hac tranquillitate: probabile uideatur, ſe illuc uenturum eſſe ſaluum. huiuſmodi igitur uiſis conſilia capiet & agendi, & non agendi: faciliorq. erit, ut albam niuem eſſe probet, quam erat Anaxagoras, qui id non modo ita eſſe negabat, ſed ſibi, quia ſciret aquam nigram eſſe, unde illa concreta eſſet, albam ipſam eſſe ne uideri quidem. et quaecumque res eum ſic attinget, ut ſit uiſum illud probabile, neque ulla re impeditum; mouebitur. non enim eſt e ſaxo ſculptus, aut e robore dolatus: habet corpus: habet animum: mouetur mente: mouetur ſenſibus: ut ei multa uera uideantur. neque tamen habere inſignem illam, & propriam percipiendi notam, eoq. ſapientem non aſſentiri, quia poſſit eiuſdem modi exiſtere falſum aliquod, cuiuſmodi hoc uerum. neque nos contra

ſenſus aliter dicimus, ac Stoici, qui multa falſa eſſe dicunt, longeq. aliter ſe habere, ac ſenſibus uideantur. hoc autem ſi ita ſit, ut unum modo ſenſibus falſum uideatur; praeſto eſt, qui neget, rem ullam percipi poſſe ſenſibus. ita, nobis tacentibus, ex uno Epicuri capite, altero ueſtro, perceptio & comprehenſio tollitur. quod eſt caput Epicuri? ſi ullum ſenſibus uiſum falſum eſt; nihil percipi poteſt. quod ueſtrum? ſunt falſa ſenſus uiſa. quid ſequitur? ut taceam, concluſio ipſa loquitur, nihil poſſe percipi. Non concedo, inquit, Epicuro. Certa igitur cum illo, quia a te totus diuerſus eſt: noli mecum, qui hoc quidem certe, falſi eſſe aliquid in ſenſibus, tibi aſſentior. quamquam nihil mihi tam mirum uidetur, quam iſta dici ab Antiocho quidem maxime, cui erant, quae paullo ante dixi, notiſſima. licet enim haec quiuis arbitratu ſuo reprehendat, quod negemus rem ullam percipi poſſe: certe leuior reprehenſio eſt, quod tamen dicimus eſſe quaedam probabilia. non uidetur hoc ſatis eſſe uobis. ne ſit: illa certe debemus effugere, quae a te uel maxime agitata ſunt: nihil igitur cernis? nihil audis? nihil tibi eſt perſpicuum? explicaui paullo ante, Clitomacho auctore, quo modo iſta Carneades diceret. accipe, quemadmodum ea dicantur a Clitomacho in eo libro, quem ad C. Lucilium ſcripſit poëtam, cum ſcripſiſſet iiſdem de rebus ad L. Cenſorinum, eum, qui conſul cum M'. Manilio fuit. ſcripſit igitur his fere uerbis: ſunt enim mihi nota, propterea quod ea-

earum ipsarum rerum, de quibus agimus, prima institutio, & quasi disciplina illo libro continetur. sed scriptum est ita: Academicis placere, esse rerum eiusmodi dissimilitudines, ut aliae probabiles uideantur, aliae contra: id autem non esse satis, cur alia percipi posse dicas, alia non posse; propterea quod multa falsa probabilia sint, nihil autem falsi perceptum, & cognitum possit esse. itaque ait uehementer errare eos, qui dicant ab Academia sensus eripi, a quibus numquam dictum sit, aut colorem, aut saporem, aut sonum nullum esse; illud sit disputatum, non inesse in his propriam, quae nusquam alibi esset, ueri & certi notam. Quae cum exposuisset, adiungit; dupliciter dici, assensus sustinere sapientem; uno modo, cum hoc intelligatur, omnino eum rei nulli assentiri; altero, cum se a respondendo, ut aut approbet quid, aut improbet, sustineat; ut neque neget aliquid, neque aiat: id cum ita sit; alterum placere, ut numquam assentiatur; alterum tenere, ut, sequens probabilitatem, ubicumque haec aut occurrat, aut deficiat, aut etiam, aut non, respondere possit. Hic, ut placeat eum, qui de omnibus rebus contineat se ab assentiendo, moueri tamen, & agere aliquid, reliquit eiusmodi uisa, quibus ad actionem excitemur; item ea, quae interrogati in utramque partem respondere possumus, sequentes tantummodo quod ita uisum sit, dum sine assensu. neque tamen omnia eiusmodi uisa approbat, sed ea, quae nulla re impedirentur.

14. Haec si uobis non probamus, sint falsa sane, inuidiosa certe non sunt. non enim lucem eripimus; sed ea, quae uos percipi, comprehendique, eadem nos, si modo probabilia sint, uideri dicimus. Sic igitur inducto & constituto probabili, & eo quidem expedito, soluto, libero, nulla re implicato, uides profecto, Luculle, iacere iam illud tuum perspicuitatis patrocinium. ijsdem enim hic sapiens, de quo loquor, oculis, quibus iste uester, caelum, terram, mare intuebitur: ijsdem sensibus reliqua, quae sub quemque sensum cadunt, sentiet. mare illud quidem nunc, Fauonio nascente, purpureum uidetur: idem huic nostro uidebitur; nec tamen assentietur; quia nobismet ipsis modo caeruleum uidebatur, mane flauum, quodq. nunc, quia a sole collucet, albescit, & uibrat, dissimileq. est proximo ei continenti: ut etiam si possis rationem reddere, cur id eueniat, tamen non possis, id uerum esse, quod uidebatur oculis, defendere. Vnde memoria, si nihil percipimus; (sic enim quaerebas) quod meminisse uisa, nisi comprehensa, non possumus? Quid Polyaenus, qui magnus mathematicus fuisse dicitur? is postea quam, Epicuro assentiens, totam geometriam esse falsam credidit, num illa etiam, quae sciebat, oblitus est? atqui, falsum quod est, id percipi non potest, ut uobismet ipsis placet. si igitur memoria perceptarum, comprehensarumq. rerum est: omnia, quae quisque meminit, habet ea comprehensa, atque percepta. falsi autem comprehendi nihil potest:

&

& omnia meminit Scyron Epicuri dogmata: uera igitur illa sunt nunc omnia. Hoc per me licet: sed tibi aut concedendum est ita esse; quod minime uis; aut memoriam mihi remittas, oportet; & facile esse ei locum, etiam si comprehensio, perceptioq. nulla sit. Quid fiet artibus? quibus? ijs ne, quae ipsae fatentur coniectura se plus uti, quam scientia: an ijs, quae tantum id, quod uidetur, sequuntur, nec habent istam artem uestram, qua uera & falsa diiudicent? Sed illa sunt lumina duo, quae maxime caussam istam continent. primum enim negatis fieri posse, ut quisquam nulli rei assentiatur. at id quidem perspicuum est; cum Panaetius, princeps prope, meo quidem iudicio, Stoicorum, ea de re dubitare se dicat, quam omnes, praeter eum, Stoici certissimam putant, uera esse haruspicum auspicia, oracula, somnia, uaticinationes; seq. ab assensu sustineat. quod is potest facere, ut de ijs rebus, quas illi, a quibus ipse didicit, certas habuerint; cur id sapiens de reliquis rebus facere non possit? an est aliquid, quod positum uel improbare, uel approbare possit, dubitari non possit? an tu in soritis poteris hoc, cum uoles; ille in reliquis rebus non poterit eodem modo insistere, praesertim cum possit sine assensione ipsam uerisimilitudinem non impeditam sequi? Alterum est, quod negatis actionem ullius rei posse in eo esse, qui nullam rem assensu suo comprobet. Primum enim uideri oportet, in quo sit etiam assensus. dicunt enim Stoici sensus ipsos assensus esse:

se: quos quoniam appetitio consequatur, actionem sequi, tolli autem omnia, si uisa tollantur. hac de re in utramque partem & dicta sunt, & scripta multa. uide superiora. sed breui res potest tota confici. Ego enim etsi maximam actionem puto, repugnare uisis, obsistere opinionibus, assensus lubricos sustinere; credoq. Clitomacho ita scribenti, Herculis quendam laborem exantlatum a Carneade, quod, ut feram & immanem belluam, sic ex animis nostris assensionem, id est opinationem, & temeritatem extraxisset: tamen, ut ea pars defensionis relinquatur, quid impediet actionem eius, qui probabilia sequitur, nulla re impediente? Hoc, inquit, ipsum impediet, quod statuet, ne id quidem, quod probet, posse percipi. Iam istuc te quoque impediet in nauigando, in conserendo, in uxore ducenda, in liberis procreandis, plurimisq. in rebus, in quibus nihil sequere, praeter probabile. & tamen illud usitatum, & saepe repudiatum, refers, non ut Antipater, sed, ut ais, pressius: nam Antipatrum reprehensum, quod diceret, consentaneum esse ei, qui affirmaret nihil posse comprehendi, id ipsum saltem, dicere, posse comprehendi. quod ipsi Antiocho pingue uidebatur, & sibi contrarium. non enim potest conuenienter dici, nihil comprehendi posse, si id ipsum comprehendi posse dicatur. illo modo potius putat urgendum fuisse Carneadem: cum sapientis nullum decretum esse possit, nisi comprehensum, perceptum, cognitum; ut hoc ipsum decre-

Luc. lib. 4.

decretum, quod sapientis esset, nihil posse percipi, fateretur esse perceptum. proinde quasi sapiens nullum aliud decretum habeat, & sine decretis uitam agere non possit. sed ut illa habet probabilia, non percepta: sic hoc ipsum, nihil posse percipi. nam si in hoc haberet cognitionis notā, eadem uteretur in ceteris. quam quoniam non habet, utitur probabilibus: itaque non metuit, ne confundere omnia uideatur, & incerta reddere. non enim, quemadmodum, si quaesitum ex eo sit, stellarum numerus par, an impar sit; item, si de officio, multisq. alijs de rebus, in quibus uersatus exercitatusq. sit, nescire se dicat. in incertis enim nihil est probabile: in quibus autem est, in his non deerit sapienti, neque quid faciat, neque quid respondeat. Ne illam quidem praetermisisti, Luculle, reprehensionem Antiochi: (nec mirum: in primis enim est nobilis) qua solebat dicere Antiochus Philonem maxime perturbatum: Cum enim sumeretur unum, esse quaedam falsa uisa; alterum, nihil ea differre a ueris: non attendere, superius illud ea re a se esse concessum, quod uideretur esse quaedam in uisis differentia: eam tolli altero, quo neget uisa a falsis uera differre: nihil tam repugnare. Id ita esset, si nos uerum omnino tolleremus. non facimus. nam tam uera, quam falsa cernimus. sed probandi species est: percipiendi signum nullum habemus. Ac mihi uideor nimis etiam nunc agere ieiune. cum sit enim campus, in quo possit exultare oratio; cur eam in

tantas angustias, et in Stoicorum dumeta compellimus? si enim mihi cum Peripatetico res esset, qui id percipi posse diceret, quod impressum esset e uero; neque adhiberet illam magnam accessionem, quo modo imprimi non posset a falso: cum simplici homine simpliciter agerem, nec magnopere contenderem: atque etiam, si, cum ego nihil dicerem posse comprehendi, diceret ille sapientem interdum opinari; non repugnarem, praesertim ne Carneade quidem huic loco ualde repugnante: nunc quid facere possum? quaero enim, quid sit, quod comprehendi possit. respondet mihi non Aristoteles, aut Theophrastus, ne Xenocrates quidem, aut Polemo, sed nihilo minor: quod est tale uerum, quale falsum esse non possit. Nihil eiusmodi inuenio. itaque in cognitione nimirum assentiar, id est opinabor. hoc mihi & Peripatetici, & uetus Academia concedit, uos negatis, Antiochus in primis: qui me ualde mouet; uel quod amaui hominem, sicut ille me; uel quod ita iudico, politissimum, et acutissimum omnium nostrae memoriae philosophorum. a quo primum quaero, quo tandem modo sit eius Academiae, cuius se esse profiteatur? ut omittam alia; haec duo, de quibus agitur, quis umquam dixit aut ueteris Academiae, aut Peripateticorum; uel id solum percipi posse, quod esset uerum tale, quale falsum esse non posset; uel sapientem nihil opinari? certe nemo. horum neutrum ante Zenonem magnopere defensum est. ego tamen utrumque uerum puto: nec dico temporis

ris

ris caussa: sed ita plane probo. Illud ferre non possum. Tu cum me incognito assentiri uetes; idq. turpissimum esse dicas, & plenissimum temeritatis; tantum tibi arroges, ut exponas disciplinam sapientiae, naturam rerum omnium euoluas, mores fingas, fines bonorum malorumq. constituas, officia describas; quam uitam ingrediar, definias; idemq. etiam disputandi, & intelligendi iudicium dicas te, & artificium traditurum; perficies, ut ego, ista innumerabilia complectens, nusquam labar? nihil opiner? quae tandem ea est disciplina, ad quam me deducas, si ab hac abstraxeris? uereor, ne subarroganter facias, si dixeris, tuam. atqui, ita dicas, necesse est. neque uero tu solus, sed me ad suam quisque rapiet. Age, restitero Peripateticis, qui sibi cum oratoribus cognationem esse, qui claros uiros, a se instructos, dicant remp. saepe rexisse: sustinuero Epicureos, tot meos familiares, tam bonos, tam inter se amantes uiros: Diodoto quid faciam Stoico? quem a puero audiui, qui mecum uiuit tot annos, qui habitat apud me, quem & admiror, et diligo, qui ista Antiochia contemnit. Nostra, inquies, sola uera sunt. certe sola, si uera: plura enim uera discrepantia esse non possunt. utrum igitur nos impudentes, qui labi nolumus; an illi arrogantes, qui sibi persuaserint, scire se solos omnia? Non me quidem, inquit, sed sapientem dico scire. Optime: nempe ista scire, quae sunt in tua disciplina. hoc primum quale est, a non sapiente explicari sapientiam? sed

disceda-

discedamus a nobismet ipsis: de sapiente loquamur: de quo, ut saepe iam dixi, omnis haec quaestio est. In tres igitur partes & a plerisque, & uobismet ipsis distributa sapientia est. primum ergo, si placet, quae de natura rerum sint quaesita, uideamus: uelut illud ante. est ne quisquam tanto inflatus errore, ut sibi se illa scire persuaserit? non quaero rationes eas, quae ex coniectura pendent; quae disputationibus huc, & illuc trahuntur, nullam adhibent persuadendi necessitatem. geometrae prouideant, qui se profitentur non persuadere, sed cogere; & qui omnia uobis, quae describunt, probant. non quaero ex his illa initia mathematicorum; quibus non concessis, digitum progredi non possunt: punctum esse, quod magnitudinem nullam habeat; extremitatem, & quasi libramentum, in quo nulla omnino crassitudo sit; liniamentum sine ulla latitudine carentem. Haec cum uera esse concessero: si adigam iusiurandum, sapientem ne prius, quam Archimedes, eo inspectante, rationes omnes descripserit eas, quibus efficitur, multis partibus solem maiorem esse, quam terram, iuraturum putas? si fecerit; solem ipsum, quem deum censet esse, cõtempserit. quod si geometricis rationibus non est crediturus, quae uim afferunt in docendo, uos ipsi ut dicitis: nae ille longe aberit, ut argumentis credat philosophorum; aut, si est crediturus, quorum potissimum? omnia physicorum licet explicare: sed longum est: quaero tamen, quem sequatur. finge

aliquem

aliquem nunc fieri sapientem, non dum esse: qua potissimum sententia melius eliget disciplinam? etsi, quamcumque eliget, insipiens eliget. sed sit ingenio diuino: quem unum e physicis potissimum probabit? nec enim plus uno poterit. non persequor quaestiones infinitas: tantum de principiis rerum, e quibus omnia constant, uideamus quem probet. est enim inter magnos homines summa dissensio. Princeps Thales, unus e septem, cui sex reliquos consensisse primos ferunt, ex aqua dixit constare omnia. at hoc Anaximandro, populari, & sodali suo, non persuasit. is enim infinitatem naturae dixit esse, e qua omnia gignerentur. post eius auditor Anaximenes, infinitum aera, sed ea, quae ex eo orirentur, definita; gigni autem terram, aquam, ignem, tum ex his omnia. Anaxagoras, materiam infinitam, sed eas particulas similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas mente diuina. Xenophanes, paullo etiam antiquior, unum esse omnia, neque id esse mutabile, & id esse deum, neque natum umquam, & sempiternum, conglobata figura. Parmenides, ignem, qui moueat terram, quae ab eo formetur. Leucippus, plenum, & inane. Democritus huic in hoc similis, uberior in ceteris. Empedocles, haec peruulgata, & nota quattuor. Heraclitus, ignem. Melissus, hoc, quod esset infinitum, & immutabile, & fuisse semper, & fore. Plato ex materia in se omnia recipiente mundum esse factum censet a deo sempiter-

num. Pythagorei ex numeris, & mathematicorum initijs proficisci uolunt omnia. Ex his eliget uester sapiens unum aliquem, credo, quem sequatur: ceteri, tot uiri, & tanti, repudiati ab eo, condemnatiq. discedent. quamcumque uero sententiam probauerit, eam sic animo comprehensam habebit, ut ea, quae sensibus: nec magis approbabit, nunc lucere, quam, quoniam Stoicus, hunc mundum esse sapientem, habere mentem, quae & se, & ipsum fabricata sit, et omnia moderetur, moueat, regat. Erit persuasum etiam, solem, lunam, stellas omnes, terram, mare, deos esse; quod quaedam animalis intelligentia per omnia ea permeet, & transeat: fore tamen aliquando, ut omnis hic mundus ardore deflagret. Sint ista uera: (uides enim, iam me fateri, aliquid esse ueri) comprehendi ea tamen, & percipi nego. cum enim tuus iste Stoicus sapiens syllabatim ista didicerit; ueniet flumen orationis aureum fundens Aristoteles, qui illum desipere dicat: neque enim ortum esse umquam mundum; quod nulla fuerit, nouo consilio inito, tam praeclari operis inceptio; & ita eum esse undique aptum, ut nulla uis tantos queat motus mutationemq. moliri, nulla senectus diuturnitate temporum existere, ut hic ornatus umquam dilapsus occidat. Tibi hoc repudiare, illud autem superius, sicut caput & famam tuam, defendere necesse erit: mihi ne ut dubitem quidem relinquetur? Vt omittam leuitatem temere assentientium; quanti libertas ista aestimanda est, non

mihi

mihi necesse esse, quod tibi est? cur deus, omnia nostri caussa cum faceret, (sic enim uultis) tantam uim natricum, uiperarumq. fecerit? cur mortifera tam multa perniciosa terra, mariq. disperserit? Negatis haec tam polite, tamq. subtiliter effici potuisse sine diuina aliqua solertia. cuius quidem uos maiestatem deducitis usque ad apium, formicarumq. perfectionem: ut etiam inter deos Myrmecides aliquis, minutorum opusculorum fabricator, fuisse uideatur. Negas sine deo posse quidquam. Ecce tibi e transuerso Lampsacenus Strato, qui det isti deo immunitatem, magni quidem muneris: sed, cum sacerdotes deorum uacationem habeant; quanto est aequius habere ipsos deos? Negat opera deorum se uti ad fabricandum mundum: quaecumque sint, docet omnia esse effecta natura, nec ut ille, qui asperis, & leuibus, & hamatis, uncinatisq. corpusculis concreta haec esse dicat, interiecto inani. somnia censet haec esse Democriti, non docentis, sed optantis. ipse autem, singulas mundi partes persequens, quidquid aut sit, aut fiat, naturalibus fieri, aut factum esse docet ponderibus, & motibus. sic ille & deum opere magno liberat, et me timore. quis enim potest, cum existimet a deo se curari, non & dies, & noctes diuinum numen horrere, &, si quid aduersi acciderit, (quod cui non accidit?) extimescere, ne id iure euenerit? Nec Stratoni tamen assentior: neque uero tibi. modo hoc, modo illud probabilius uidetur. latent ista omnia, Luculle, crassis

sis occultata & circũfusa tenebris; ut nulla acies humani ingenij tanta sit, quae penetrare in caelum, terram intrare possit. corpora nostra non nouimus: qui sint situs partium, quam uim quaeque pars habeat, ignoramus. itaque medici ipsi, quorum intereat ea nosse, aperuerunt, ut ea uiderent. nec eo tamen aiunt empiricis notiora esse illa, quia possit fieri, ut patefacta, & detecta mutentur. sed ecquid nos eodem modo rerum naturas perscribere, aperire, diuidere possumus, ut uideamus, terra ne penitus defixa sit, & quasi radicibus suis haereat, an media pendeat? Habitari ait Xenophanes in luna, eamq. esse terram multarum urbium, & montium, portenta uidentur. sed tamen neque ille, qui dixit, iurare posset, ita se rem habere; neque ego. Non ne etiam dicitis, esse e regione nobis, e contraria parte terrae, qui aduersis uestigijs stent contra nostra uestigia, quos Antipodas uocatis? cur mihi magis succensetis, qui ista non aspernor, quam eis, qui, cum audiunt, desipere uos arbitrantur? Nicetas Syracusius, ut ait Theophrastus, caelum, solem, lunam, stellas, supera denique omnia stare censet, neque, praeter terram, rem ullam in mundo moueri: quae cum circum axem se summa celeritate conuertat, & torqueat, eadem effici omnia, quae, si stante terra caelum moueretur. atque hoc etiam Platone in Timaeo dicere quidam arbitrantur, sed paullo obscurius. Quid tu Epicure? loquere. putas solem esse tantulum? ego ne uobis quidem tantum.

sed

sed & uos ab illo irridemini: & ipsi illum uicissim eluditis. liber igitur a tali irrisione Socrates, liber Aristo Chius; qui nihil istorum sciri putat posse. Sed redeo ad animum, & corpus. Satis ne tandem ea nota sunt nobis, quae neruorum natura sit, quae uenarum? tenemus ne, quid animus sit? ubi sit? denique, sit ne, aut, ut Dicaearcho uisum est, ne sit quidem ullus? si est; tres ne partes habeat, ut Platoni placuit, rationis, irae, cupiditatis, an simplex, unusq. sit? si simplex; utrum sit ignis, an anima, an sanguis? an, ut Xenocrates, mens nullo corpore? quod, intelligi, quale sit, uix potest: &, quidquid est, mortale sit, an aeternum? nam utraque in parte multa dicuntur. Horum aliquid uestro sapienti certum uidetur: nostro, ne quid maxime quidem probabile sit, occurrit: ita sunt in plerisque contrariarum rationum paria momenta. sin agis uerecundius, & me accusas, non quod tuis rationibus non assentiar, sed quod nullis: uincam animum, cuiq. assentiar deligam: quem potissimum? quem? Democritum. semper enim, ut scitis, studiosus nobilitatis fui. urgebor iam omnium uestrum conuicio. Tu ne aut inane quidquam putes esse, cum ita completa, & conferta sint omnia, ut &, quod mouebitur corporum, cedat, &, qua quidque cesserit, aliud ilico subsequatur; aut atomos ullas, e quibus quidquid efficiatur, illarum sit dissimillimum? aut sine aliqua mente rem ullam effici posse praeclaram? &, cum in uno mundo ornatus hic tam sit mirabilis;

lis; innumerabilesq; supra, infra, dextra, sinistra, ante, post, alios dissimiles, alios eiusdem modi mundos esse? &, ut nos nunc sumus ad Baulos, Puteolosq. uidemus, sic innumerabiles paribus in locis esse, eisdem nominibus, honoribus, rebus gestis, ingenijs, formis, aetatibus, eisdem de rebus disputantes? &, si nunc, aut si etiam dormientes aliquid animo uidere uideamur, imagines extrinsecus in animos nostros per corpus irrumpere? tu uero ne ista ascieueris, ne ue fueris commenticijs rebus assensus. nihil sentire, est melius, quam tam praua sentire. Non ergo id agitur, ut aliquid assensu meo comprobem. quae tu, uide, ne impudenter etiam postules, non solum arroganter; praesertim cum ista tua mihi ne probabilia quidem uideantur. nec enim diuinationem, quam probatis, ullam esse arbitror; fatumq. illud etiam, quo omnia contineri dicitis, contemno. ne exaedificatum quidem hunc mundum diuino consilio existimo. atque haud scio, an ita sit. Sed cur rapior in inuidiam? licet ne per uos nescire, quod nescio? an Stoicis ipsis inter se disceptare, mihi cum ijs non licebit? Zenoni, & reliquis fere Stoicis aether uidemur summus deus, mente praeditus, qua omnia regantur. Cleanthes, qui quasi maiorum est gentium Stoicus, Zenonis auditor, solem dominari, & rerum potiri putat. itaque cogimur, dissensione sapientum, dominum nostrum ignorare; quippe qui nesciamus, soli, an aetheri seruiamus. Solis autem magnitudo (ipse enim hic

hic radiatus me intueri uidetur) admonet, ut crebro faciam mentionem sui. Vos uero huius magnitudinem, quasi decempeda, hinc enim me quasi ma
* lis architectis mensurae uestrae nego hoc, permensi, refertis. ergo credere dubium est, uter nostrum sit, leuiter ut dicam, uerecundior? Neque tamen istas quaestiones physicorum exterminandas puto. est enim animorum, ingeniorumq. naturale quoddam quasi pabulum consideratio, contemplatioq. naturae. erigimur: elatiores fieri uidemur: humana despicimus; cogitantesq. supera, atque caelestia, haec nostra, ut exigua, & minima, contemnimus: indagatio ipsa rerum tum maximarum, tum etiam occultissimarum, habet oblectationem. si uero aliquid occurret, quod uerisimile uideatur: humanissima completur animus uoluptate. Quaeret igitur haec & uester sapiens, & hic noster; sed uester, ut assentiatur, credat, affirmet; noster, ut uereatur temere opinari; praeclareq. agi secum putet, si in eiusmodi rebus, uerisimile quod sit, inuenerit. Veniamus nunc ad bonorum malorumq. notionem. sed paullulum ante dicendum est. Non mihi uidentur considerare, cum physica ista ualde affirmant, earum etiam rerum auctoritatem, si quae illustriores uideantur, amittere. non enim magis assentiuntur, neque approbant, lucere nunc, quam, cum cornix cecinerit, tum aliquid eam aut iubere, aut uetare: nec magis affirmabunt signum illud, si erunt mensi, sex pedum esse, quam solem, quem metiri non

possunt, plus quam duo de uiginti partibus maiorem esse, quam terram. ex quo illa conclusio nascitur: si, sol quantus sit, percipi non potest; qui ceteras res eodem modo, quo magnitudinem solis, approbat, is eas res non percipit: magnitudo autem solis percipi non potest: qui igitur id approbat, quasi percipiat; nullam rem percipit. Responderint posse percipi, quantus sol sit: non repugnabo, dummodo eodem pacto cetera percipi, comprehendiq. dicant. nec enim possunt dicere, aliud alio magis, minus ue comprehendi: quoniam omnium rerum una est definitio comprehendendi. Sed, quod coeperam, quid habemus in rebus bonis, & malis explorati? nempe fines constituendi sunt, ad quos et bonorum, & malorum summa referatur. qua de re est igitur inter summos uiros maior dissensio? et omitto illa, quae relicta iam uidentur, & Herillum, qui in cognitione, & scientia summum bonum ponit. qui cum Zenonis auditor esset; uides, quantum ab eo dissenserit, & quam non multum a Platone Megarici: quorum fuit nobilis disciplina: cuius, ut scriptum uideo, princeps Xenophanes, quem modo nominaui: deinde eum secuti Parmenides, & Zeno: itaque ab his Eleatici philosophi nominabantur: post Euclides, Socratis discipulus, Megareus: a quo idem illi Megarici dicti; qui id bonum solum esse dicebant, quod esset unum, & simile, & idem & semper. hi quoque multa a Platone. a Menedemo autem, quod is Eretrias fuit, Eretriaci appellati:

lati: quorum omne bonum in mente positum, & mentis acie, qua uerum cerneretur. illis similia, sed, opinor, explicata uberius, & ornatius. hoc si contemnimus, atque abiectos putamus; illos certe minus despicere debemus, Aristonem; qui cum Zenonis fuisset auditor, reprobauit illa, quae ille uerbis; nihil esse bonum, nisi uirtutem; neque malum, nisi, quod uirtuti esset contrarium: in medijs ea momenta, quae Zeno uoluit, nulla esse censuit. huic summum bonum est, in his rebus neutram in partem moueri: quae ἀδιαφορία ab ipso dicitur. Pyrrho autem, ea ne sentire quidem sapientem, quae ἀπαθῆ nominantur. Has igitur tot sententias omittamus: haec uideamus, quae nunc diu, multumq. defensa sunt. Alij uoluptatem finem esse uoluerunt. quorum princeps Aristippus, qui Socratem audierat; unde Cyrenaici: post Epicurus, cuius est disciplina nunc notior, neque tamen cum Cyrenaicis de ipsa uoluptate consentiens. Voluptatem autem, & honestatem fines esse, Calliphon censuit: uacare omni molestia, Hieronymus: hoc idem cum honestate, Diodorus. ambo hi Peripatetici. Honeste autem uiuere, fruentem rebus ijs, quas primas homini natura conciliet, & uetus Academia censuit, ut indicant scripta Polemonis, quem Antiochus probat maxime: & Aristoteles, eiusq. amici nunc proxime uidentur accedere. Introducebat etiam Carneades, non quo probaret, sed ut opponeret Stoicis, summum bonum esse, frui ijs rebus, quas primas

Amm: in Pr

Arist: pref:

natura conciliauiſſet. honeſtum autem, quod ducatur a conciliatione naturae, Zeno ſtatuit finem eſſe bonorum, qui inuentor, & princeps Stoicorum fuit. Iam illud perſpicuum eſt, omnibus finibus ijs bonorum, quos expoſui, malorum fines eſſe contrarios. ad uos nunc refero, quem ſequar: modo ne quis illud tam ineruditum, abſurdumq. reſpondeat; quemlibet, modo aliquem. nihil poteſt dici inconſideratius. cupio ſequi Stoicos: licet ne? omitto, per ipſum Ariſtotelem, meo iudicio in philoſophia prope ſingularem: per ipſum Antiochum, qui appellabatur Academicus, erat quidem, ſi perpauca mutauiſſet, germaniſſimus Stoicus. erit igitur res iam in diſcrimine. nam aut Stoicus conſtituatur ſapiens, aut ueteris Academiae. utrumque non poteſt. eſt enim inter eos non de terminis, ſed de tota poſſeſſione contentio. nam omnis ratio uitae definitione ſummi boni continetur: de qua qui diſſident, de omni ratione uitae diſſidēt. nō poteſt igitur uterque ſapiens eſſe, quoniam tantopere diſſentiunt, ſed alter. ſi Polemoneus: peccat Stoicus, rei falſae aſſentiens. uos quidem nihil dicitis a ſapiente tam alienum eſſe. ſin uera ſunt Zenonis: eadem in ueteres Academicos Peripateticos dicenda. hic igitur, neu
* tri aſſentiens. ſi numquam, uter eſt prudentior? Quid, cum ipſe Antiochus diſſentit quibuſdam in rebus ab ijs, quos amat, Stoicis; non ne indicat, non poſſe illa probabilia eſſe ſapienti? placet Stoicis, omnia peccata eſſe paria: et hoc Antiocho uehementiſſime

tissime displicet. liceat tandem mihi considerare, utram sententiam sequar. praecide, inquit: statue aliquando quidlibet. quid? dicuntur quidem, & acuta mihi uidentur in utramque partem, et paria. non ne caueam, ne scelus faciam? scelus enim dicebas esse, Luculle, dogma prodere. contineo igitur me, ne incognito assentiar: quod mihi tecum est dogma commune. Ecce multo maior etiam dissensio. Zeno in una uirtute positam beatam uitam putat. quid Antiochus? etiam, inquit, beatam, sed non beatissimam. deus ille, qui nihil censuit deesse uirtuti: homuncio hic, qui multa putat, praeter uirtutem, homini partim cara esse, partim etiam necessaria. sed ille, uereor, ne uirtuti plus tribuat, quam natura patiatur, praesertim Theophrasto multa diserte, copioseq. dicente: & hic, metuo, ne uix sibi constet: qui cum dicat esse quaedam & corporis, & fortunae mala, tamen eum, qui in his omnibus sit, beatum fore censet, si sapiens sit. Distrahor. tum hoc mihi probabilius, tum illud uidetur: & tamen, nisi alterutrum sit, uirtutem iacere plane puto. Verum in his discrepant: quid illa, in quibus consentiunt? num pro ueris probare possumus? sapientis animum numquam neque cupiditate moueri, neque laetitia efferri. Age, haec probabilia sane sint: num etiam illa? numquam timere, numquam dolere. sapiens ne non timeat? nec, si patria deleatur, non doleat? satis durum; sed Zenoni necessarium; cui, praeter honestum, nihil est in bonis; tibi uero An-

tioche minime; cui, praeter honestatem, multa bona, praeter turpitudinem, multa mala uidentur: quae & uenientia metuat sapiens, necesse est, & uenisse doleat. Sed quaero, quando ista fuerint ab Academia uetere decreta, ut animum sapientis commoueri, & conturbari negarent? mediocritates illi probant, & in omni permotione naturalem uolebant esse quendam modum. legimus omnes Crantoris, ueteris Academici, de luctu. est enim non magnus, uerum aureolus, &, ut Tuberoni Panaetius praecipit, ad uerbum ediscendus libellus. Atque illi quidem etiam utiliter a natura dicebant permotiones istas animis nostris datas, metum cauendi caussa, misericordiam, aegritudinemq. clementiae: ipsam iracundiam fortitudinis quasi cotem esse dicebant: recte, secus ne, alias uiderimus: atrocitas quidem ista tua quo modo in ueterem Academiam irruperit, nescio. illa uero ferre non possum: non quod mihi displiceant: sunt enim Socratica pleraque: mirabilia Stoicorum, quae παράδοξα nominantur: sed ubi Xenocrates, ubi Aristoteles ista tetigit? hos enim quasi eosdem esse uultis. illi umquam dicerent, sapientes solos reges? solos diuites? solos formosos? omnia, quae ubique essent, sapientis esse? neminem consulem, praetorem, imperatorem, nescio an ne quinqueuirum quidem quemquam, nisi sapientem? postremo, solum ciuem? solum liberum? insipientes omnes, peregrinos, exsules, seruos, furiosos? denique scripta Lycurgi, Solonis, duodecim tabu-

las

las nostras, non esse leges? ne urbes denique, aut ciuitate, nisi quae essent sapientium? Haec tibi, Luculle, si es assensus Antiocho, familiari tuo, tam sunt defendenda, quam moenia: mihi autem bono modo, tantum, quantum uidebitur. Legi apud Clitomachum, cum Carneades, & Stoicus Diogenes ad senatum in Capitolio starent, A. Albium, qui tum P. Scipione & M. Marcello cos. praetor esset; eum, qui cum auo tuo, Luculle, consul fuit, sane doctum hominem, ut indicat ipsius historia scripta graece, iocantem dixisse Carneadi: ego tibi, Carneade, praetor esse non uideor, quia sapiens non sum; nec haec urbs, nec in ea ciuitas? Tum ille: huic Stoico non uideris. Aristoteles, aut Xenocrates, quos Antiochus sequi uolebat, non dubitasset, quin & praetor ille esset, & Roma urbs, & eam ciuitas incoleret. Sed ille noster est plane, ut supra dixi, Stoicus, perpauca balbutiens. uos autem mihi ueremini, ne labor ad opinionem, & aliquid asciscam & comprobem incognitum: quod minime uultis. quid consilij datis? testatur saepe Chrysippus, tres solas esse sententias, quae defendi possint, de finibus bonorum; circumcidit, & amputat multitudinem: aut enim honestatem esse finem, aut uoluptatem, aut utrumque: nam qui dicant summum bonum id esse, si uacemus omni molestia; eos inuidiosum nomen uoluptatis fugere, sed in uicinitate uersari: quod facere eos etiam, qui illud idem cum honestate coniungerent: nec multo secus eos, qui ad honestatem

Albinu

nestatem prima naturae commoda adiungerent. ita tres reliquit sententias, quas putet probabiliter posse defendi. Sit sane ita: quamquam a Polemonis, et Peripateticorum, & Antiochi finibus non facile diuellor: nerue quidquam habeo adhuc probabilius. ueruntamen uideo, quam suauiter uoluptas sensibus nostris blandiatur. labor, ut assentiar Epicuro, aut Aristippo. reuocat uirtus, uel potius reprehendit manu: pecudum illos motus esse dicit, hominem iungit deo. possum esse medius: ut, quoniam Aristippus, quasi animum nullum habeamus, corpus solum tuetur, Zeno, quasi corporis simus expertes, animum solum complectitur; ut Calliphontem sequar: cuius quidem sententiam Carneades ita studiose defensitabat, ut eam probare etiam uideretur: quamquam Clitomachus affirmabat, numquam se intelligere potuisse, quid Carneadi probaretur. sed, si ipsum finem uelim sequi; non ne ipsa seueritas, & grauis, & recta ratio mihi obseruetur? tu, cum honestas in uoluptate contemnenda consistat, honestatem cum uoluptate, tamquam hominem cum bellua, copulabis? unum igitur par, quod depugnet, reliquum est, uoluptas cum honestate. de quo Chrysippo fuit, quantum ego sentio, non, magna contentio. alterum si sequare, multa ruūt, et maxime communitas cum hominū genere, caritas, amicitia, iustitia, reliquae uirtutes: quarum esse nulla potest, nisi erit gratuita. nā quae uoluptate, quasi mercede aliqua, ad officiū impellitur, ea non est uirtus, sed fallax.

imitatio, simulatioq. uirtutis. Audi contra illos, qui nomen honestatis a se ne intelligi quidem dicant: nisi forte, quod gloriosum sit in uulgus, id honestum uelimus dicere: fontem omnium bonorum in corpore esse: hanc normã, hanc regulam, hanc praescriptionem esse naturae: a qua qui aberrauisset, eum numquam, quid in uita sequatur, habiturum. Nihil igitur me putabis, haec, & alia innumerabilia cum audiam, moueri? tam moueor, quam tu, Luculle: neque me minus hominem, quam te, putaueris. tantum interest, quod tu, cum es commotus, acquiescis, assentiris, approbas, uerum illud, certum, comprehensum, perceptum, ratum, firmum, fixum fuisse uis; deq. eo nulla ratione neque pelli, neque moueri potes: ego nihil eiusmodi esse arbitror, cui si assensus sim, non assentiar saepe falso; quoniam uera a falsis nullo discrimine separantur, praesertim cum iudicia ista dialecticae nulla sint. Venio enim iam ad tertiã partẽ philosophiae. Aliud iudicium Protagorae est, qui putet id cuique uerum esse, quod cuique uideatur: aliud Cyrenaicorum, qui, praeter permotiones intimas, nihil putant esse iudicij: aliud Epicuri, qui omne iudicium in sensibus, & in rerum notitijs, & in uoluptate constituit. Plato autem omne iudicium ueritatis, ueritatemq. ipsam, abductam ab opinionibus & a sensibus, cogitationis ipsius, & mentis esse uoluit. Num quid horum probat noster Antiochus? ille uero ne maiorum quidem suorum. ubi enim aut Xenocratem sequitur, cuius libri sunt de ratione lo-

quendi

quendi multi, & multum probati; aut ipſum Ariſtotelem, quo profectò nihil eſt acutius, nihil politius; a Chryſippo pedem numquam. quid ergo Academici appellamur? an abutimur gloria nominis? aut cur cogimur eos ſequi, qui inter ſe diſſident? In hoc ipſo, quod in elementis dialectici docent, quo modo iudicare oporteat, uerum, falſum ne ſit, ſi quid ita connexum eſt, ut hoc; ſi dies eſt, lucet; quanta contentio eſt? aliter Diodoro, aliter Philoni, Chryſippo aliter placet. Quid? cum Cleanthe, doctore ſuo, quam multis rebus Chryſippus diſſidet? quid? duo uel principes dialecticorum, Antipater, & Archidemus, opinioſiſſimi homines, non ne multis in rebus diſſentiunt? Quid me igitur, Luculle, in inuidiam, et tamquam in concionem uocas? & quidem, ut ſeditioſi tribuni ſolent, occludi tabernas iubes. quo enim ſpectat illud, cum artificia tolli quereris a nobis, niſi ut opifices concitentur? qui ſi undique omnes conuenerint, facile contra uos incitabuntur. expromam primũ illa inuidioſa, quod eos omnes, qui in concione ſtabunt, exſules, ſeruos, inſanos eſſe dicatis: deinde ad illa ueniam, quae iam non ad multitudinem, ſed ad uoſmet ipſos, qui adeſtis, pertinent. negat enim uos Zeno, negat Antiochus ſcire quidquam. quo modo, inquies? nos enim defendimus, etiam inſipientem multa comprehendere. at ſcire negatis, quemquam rem ullam niſi ſapientem. et hoc quidem Zeno geſtu conficiebat. nam cũ, extenſis digitis, aduerſam manũ oſtenderat, uiſum,

inquiebat,

inquiebat, huiusmodi est; deinde, cum paullum digitos constrinxerat, assensus huiusmodi; tum cum plane compresserat, pugnumq. fecerat, comprehensionem illam esse dicebat. qua ex similitudine etiam nomen ei rei, quod ante non fuerat, κατάληψιν imposuit. cum autem laeuam manum admouerat, et illum pugnum arcte, uehementerq. compresserat; scientiam talem esse dicebat: cuius cōpotem, nisi sapientem, esse neminem. sed, qui sapiens sit, aut fuerit, ne ipsi quidem solent dicere. ita tu nunc Catule lucere nescis: nec tu Hortensi, in tua uilla nos esse. Num nimis haec inuidiose dicuntur? haec tamen minus eleganter, illa subtilius. Sed quo modo tu, si nihil cōprehendi posset, artificia concidere dicebas; nec mihi dabas, id, quod probabile esset, satis magnam uim habere ad artes: sic ego nunc tibi refero, artē sine scientia esse non posse. an pateretur hoc Zeusis, aut Phidias, aut Polycletus, nihil se scire, cum in his esset tanta solertia? quod si eos docuisset aliquis, quā uim habere diceretur scientia: desinerent irasci: ne nobis quidem succenserent; cum didicissent id tollere nos, quod nusquam esset; quod autem satis esset ipsis, relinquere. quam rationem maiorum etiam comprobat diligentia: qui primum iurare ex sui animi sententia quemque uoluerunt; deinde ita teneri, si sciēs falleret; quod inscientia multa uersaretur in uita; tum, qui testimonium diceret, ut arbitrari se diceret etiam quod ipse uidisset; quaeq. iurati iudices cognouissent, ut ea non esse facta, sed ut, uideri, pronunciarent.

rent. Verum, quoniam non ſolum nauta ſignificat, ſed etiam Fauonius ipſe inſuſurrat, nauigandi nobis, Luculle, tempus eſſe; & quoniam ſatis multa dixi; eſt mihi perorandum. poſthac tamen, cũ haec quaeremus, potius de diſſenſionibus tantis ſummorum uirorum diſſeramus, de obſcuritate naturae, deq. errore tot philoſophorum, qui de bonis, contrarijſq. rebus tantopere diſcrepant, ut, cum plus uno uerum eſſe non poſſit, iacere neceſſe ſit tot, & tam nobiles diſciplinas; quam de oculorum, ſenſuumq. reliquorum mendacijs, et de ſorite, aut pſeudomeno; quas plagas ipſi contra ſe Stoici texuerunt. Tum Lucullus, non moleſte, inquit, fero nos haec contuliſſe. ſaepius enim congredientes nos, & maxime in Tuſculanis noſtris, ſi qua uidebuntur, requiremus. Optime, inquam: ſed quid Catulus ſentit? quid Hortenſius? Tum Catulus, ego ne, inquit? ad patris reuoluor ſententiam: quam quidem ille Carneadeã eſſe dicebat: ut percipi nihil putem poſſe, aſſenſurum autem non percepto, id eſt opinaturum, ſapientem exiſtimem, ſed ita, ut intelligat ſe opinari, ſciatq. nihil eſſe, quod
* cõprehendi et percipi poſſit. per ἐποχὴν illam omniũ rerum cõprobans, illi alteri ſentẽtiae, nihil eſſe quod percipi poſſit, uehementer aſſentior. Habeo, inquã, ſententiam tuã; neque eam admodum aſpernor: ſed tibi quid tandem uidetur Hortenſi? Tum ille ridens, tollendum teneo te, inquam. nam iſta Academiae eſt propria ſententia. Ita ſermone confecto, Catulus remanſit, nos ad nauiculas noſtras deſcendimus.

CICERO VARRONI S. D.

fam. lib. 9. ep. 8.

ETSI, *munus flagitare, quamuis quis ostenderit, ne populus quidem solet, nisi concitatus: tamen ego exspectatione promissi tui moueor, ut admoneam te, non ut flagitem. misi autem ad te quattuor admonitores, non nimis uerecundos. nosti enim profecto os eius adolescentioris Academiae. ex ea igitur media excitatos misi: qui, metuo, ne te forte flagitent: ego autem mandaui, ut rogarent. exspectabam omnino iam diu, meq. sustinebam, ne ad te prius ipse quid scriberem, quam aliquid accepissem, ut possem te remunerari quamsimillimo munere: sed, cum tu tardius faceres, id est, ut ego interpretor, diligentius; teneri non potui, quin coniunctionem studiorum, amorisq. nostri quo possem litterarum genere declararem. feci igitur sermonem, inter nos habitum in Cumano, cum esset una Pomponius. tibi dedi partes Antiochinas; quas a te probari, intellexisse mihi uidebar: mihi sumpsi Philonis. puto fore, ut, cum legeris, mirere id nos locutos esse inter nos, quod numquam locuti sumus: sed nosti morem dialogorum. posthac autem, mi Varro, quamplurima, si uidebitur, & de nobis, & inter nos, sero fortasse, sed superiorum temporum fortuna reip. caussam sustineat: haec ipsi praestare debemus. atque utinam, quietis temporibus, atque aliquo si non bono, at saltem certo statu ciuitatis,*

haec

mos dialogorum

haec inter nos studia exercere possemus. quamquam tum quidem uel aliae quaepiam rationes honestas nobis & curas, & actiones darent: nunc autem quid est, sine his cur uiuere uelimus? mihi uero cum his ipsis uix, his autem detractis, ne uix quidem. Sed haec coram, & saepius. Migrationem, & emptionem feliciter euenire uolo; tuumq. in ea re consilium probo. Cura ut ualeas.

M. TVLLII CICERONIS ACADEMICARVM QVAESTIONVM, EDITIONIS SECVNDAE, LIBER I.

IN CVMANO nuper cum mecum Atticus noster esset, nunciatum est nobis a M. Varrone, uenisse eum Roma pridie uesperi, & , nisi de uia fessus esset, continuo ad nos uenturum fuisse. quod cum audiuissemus, nullam moram interponendam putauimus, quin uideremus hominem nobiscum & studijs ijsdem, et uetustate amicitiae coniunctũ: itaque confestim ad eum ire perreximus; paullumq. cum eius uilla abessemus, ipsum ad nos uenientem uidimus; atque illum complexi, ut mos amicorum est, satis eum longo interuallo ad suam uillam reduximus. hic pauca primo, atque ea percunctantibus nobis, & si quid forte Roma noui; Atticus, omitte ista, quae nec percunctari, nec audire sine molestia possumus, quaeso, inquit; & quaere potius, ecquid ipse noui. silent enim diutius musae Varronis, quam solebant: nec tamen istum cessare, sed celare quae scribat, existimo. Minime uero, inquit ille. intemperantis enim esse arbitror, scribere quod occultari uelit: sed habeo opus magnum in manibus; quod iam pridem ad hunc ipsum (me autem dicebat) quaedam institui, quae & sunt magna sane, & limantur a me politius. Et ego, ista quidem, inquam,

Varro,

Varro, iam diu exſpectans, non audeo tamen flagitare. audiui enim e Libone noſtro, cuius noſti ſtudium, (nihil enim eiuſmodi caelare poſſumus) non ea te intermittere, ſed accuratius tractare, nec de manibus umquam deponere. illud autem mihi ante hoc tempus nũquam in mentẽ uenit a te requirere. ſed nunc, poſtea quam ſum ingreſſus res eas, quas tecum ſimul didici, mandare monumentis, philoſophiamq. ueterem illam, a Socrate ortam, latinis litteris illuſtrare; quaero, quid ſit, cur, cum multa ſcribas, genus hoc praetermittas; praeſertim cum et ipſe in eo excellas; & id ſtudium, totaq. ea res longe ceteris & ſtudijs, & artibus antecedat. Tum ille, rem a me ſaepe deliberatam, et multũ agitatam, requiris. itaque, non multum haeſitans, reſpondebo: ſed ea dicam, quae mihi ſunt in promptu; quod iſta ipſa de re multum, ut dixi, & diu cogitaui. Nam cum philoſophiam uiderem diligentiſſime litteris graecis explicatam, exiſtimaui, ſi qui de noſtris eius ſtudio tenerentur, ſi eſſent graecis doctrinis eruditi, graeca potius, quam noſtra lecturos; ſin a Graecorũ artibus, et diſciplinis abhorrerent, ne haec quidem curaturos, quae ſine eruditione graeca intelligi nõ poſſunt: itaque ea nolui ſcribere, quae nec indocti intelligere poſſent, nec docti legere curarent. uides autem eadem ipſe. didiciſti enim non poſſe nos Amafanij, aut Rabirij ſimiles eſſe; qui, nulla arte adhibita, de rebus ante oculos poſitis uulgari ſermone diſputant, nihil definiunt, nihil par-

tiun-

tiuntur, nihil apta interrogatione concludunt, nullam denique artem eſſe nec dicendi, nec diſſerendi putant. nos autem praeceptis dialecticorum, & oratorum, (quoniam utramque uim unam eſſe noſtri putant) ſic parentes, ut legibus, uerbis, quamquam nouis, cogimur uti: quae docti, ut dixi, a Graecis petere malunt, indocti ne a nobis quidem accipiunt: ut fruſtra omnis ſuſcipiatur labor. Iam uero, phyſica, ſi Epicurum, id eſt ſi Democritum probarem, poſſem ſcribere ita plane ut Amafanius. quid eſt enim magnum, cum cauſſas rerum efficientium ſuſtuleris, de corpuſculorum (ita enim appellat atomos) concurſione fortuita loqui? noſtra tu phyſica noſti, quae contineantur ex effectione, & ex materia ea, quam fingit, & format effectio. Adhibenda etiam geometria eſt: (quoniam quibuſnam quiſquam enunciare uerbis, aut quem ad intelligendum poterit adducere?) haec ipſa de uita, & moribus, de expetendis, fugiendisq. rebus. illi enim ſimpliciter pecudis & hominis idem bonum eſſe cenſent. apud noſtros enim, non ignoras, quae ſit, & quanta ſubtilitas. ſiue enim Zenonem ſequare: magnum eſt efficere, ut quis intelligat, quid ſit illud uerum, & ſimplex bonum, quod non poſſit ab honeſtate ſeiungi: quod bonum quale ſit, negat omnino Epicurus ſine uoluptatibus, ſenſum mouentibus, nec ſuſpicari. ſi uero Academiam ueterem perſequamur, quam nos, ut ſcis, probamus: quam erit illa acute explicãda nobis? quam argute, quam

obſcure etiam contra Stoicos diſſerendum? Totum igitur illud philoſophiae ſtudium mihi quidem ipſe umo & ad uitae conſuetudinem, & conſtantiam ſquantam poſſum, & ad delectationem animi; nec ullum arbitror, ut apud Platonem eſt, maius, aut melius a dijs datum munus homini: ſed meos amicos, in quibus eſt ſtudium, in Graeciam mitto, id eſt ad Graecos ire iubeo, ut ea a fontibus potius hauriant, quam riuulos conſectentur. quae autem nemo adhuc docuerat, nec erat unde ſtudioſi ſcire poſſent, ea, quantum potui, (nihil enim magnopere meorum miror) feci ut eſſent nota noſtris. a Graecis enim peti non poterant, ac, poſt L. Aelij noſtri occaſum, ne a Latinis quidem. et tamen in illis ueteribus noſtris, quae, Menippum imitati, non interpretati, quadam hilaritate conſperſimus, multa admiſta ex intima philoſophia, multa dialectice dicta: quae quo facilius minus docti intelligerent iucunditate quadam ad legendum inuitati, in laudationibus, in ijs ipſis antiquitatum prooemijs philoſophice ſcribere uoluimus, ſi modo conſecuti ſumus. Tum ego, ſunt, inquam, iſta, Varro. nam nos, in noſtra urbe peregrinantes, errantesq., tamquam hoſpites, tui libri quaſi domum reduxerunt; ut poſſemus aliquando, qui, & ubi eſſemus, agnoſcere. tu aetatem patriae, tu deſcriptiones temporum, tu ſacrorum iura, tu ſacerdotum, tu domeſticam, tu bellicam diſciplinam, tu ſedem regionum, locorum, tu omnium diuinarum humanarumq. rerum

nomina,

nomina, genera, officia, caussas aperuisti: plurimũq. poetis nostris, omninoq. latinis et litteris luminis attulisti, & uerbis: atque ipse uarium, & elegans, omni fere numero, poema fecisti: philosophiamq. multis locis inchoasti, ad impellendum satis, ad docendum parum. Caussam autem probabilem tu quidem affers: (aut enim graeca legere malent, qui erunt eruditi; aut ne haec quidem, qui illa nesciunt) sed da te mihi nunc: satis ne probas? immo uero & haec, qui illa non poterunt, & qui graeca poterunt, non contemnent sua. quid enim caussae est, cur poetas latinos graecis litteris eruditi legant, philosophos non legant? an, quia delectat Ennius, Pacuuius, Attius, qui non uerba, sed uim graecorum expresserunt poetarum? quanto magis philosophi delectabunt, si, ut illi Aeschylum, Sophoclem, Euripidem, sic hi Platonem imitentur, Aristotelem, Theophrastum? Oratores quidem laudari uideo, si qui e nostris Hyperidem sint, aut Demosthenem imitati. ego autem, (dicam enim, ut res est) dum me ambitio, dum honores, dum caussae, dum reip. non solum cura, sed quaedam etiam procuratio multis officijs implicatum, et con strictum tenebat, haec inclusa habebam, &, ne obsolescerent, renouabam, cum licebat, legendo: nunc uero & fortunae grauissimo percussus uulnere, & administratione reip. liberatus, doloris medicinam a philosophia peto, & otij oblectationem hanc honestissimam iudico. aut enim huic aetati hoc maxi-

me aptum est; aut ijs rebus, si quas dignas laude gessimus, hoc in primis consentaneum; aut etiam ad nostros ciues erudiendos nihil utilius: aut, si haec ita non sunt, nihil aliud uideo, quod agere possimus. Brutus quidem noster, excellens omni genere laudis, sic philosophiam latinis litteris persequitur, nihil ut ijsdem de rebus graeca desideres. et eandem quidem sententiam sequitur, quam tu. nam Aristum Athenis audiuit aliquandiu; cuius tu fratrem Antiochum. quamobrem da, quaeso, te huic etiam generi litterarum. Tum ille, istuc quidem considerabo, nec uero sine te. sed de te ipso quid est, inquit, quod audio? Quanam, inquam, de re? Relictam a te ueterem iam, inquit, tractari autem nouam. Qui ergo, inquam, Antiocho id magis licuerit, nostro familiari, remigrare in domum ueterem e noua, quam nobis in nouam e uetere? certe enim recentissima quaeque sunt correcta et emendata maxime. quamquam Antiochi magister Philo, magnus uir, ut tu existimas ipse, negarit in libris, quod coram etiam ex ipso audiebamus, duas Academias esse: erroremq. eorum, qui ita putarunt, coarguit. Est, inquit, ut dicis: sed ignorare te non arbitror, quae contra Philonē Antiochus scripserit. Immo uero & istam, & totam ueterem Academiam, a qua absum tamdiu, renouari a te, nisi molestum est, uelim: & simul assidamus, inquam, si uidetur. Sane istud quidem, inquit. sum enim admodum infirmus. sed uideamus, idem ne

Attico

Attico placeat fieri a me, quod te uelle uideo. Mihi uero, inquit ille. quid est enim, quod malim, quam ex Antiocho iam pridem audita recordari; & simul uidere, satis ne ea commode dici possint latine? Quae cum sunt dicta, in conspectu consedimus omnes. Tum Varro ita exorsus est. Socrates mihi uidetur, id quod constat inter omnes, primus a rebus occultis, & ab ipsa natura inuolutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerũt, auocauisse philosophiam, & ad uitam communem adduxisse, ut de uirtutibus, & uitijs, omninoq. de bonis rebus, & malis quaereret, caelestia autem uel procul esse a nostra cognitione censeret, uel, si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene uiuendum conferre. hic in omnibus fere sermonibus, qui ab ijs, qui illum audierũt, perscripti uarie, copiose sunt, ita disputat, ut nihil affirmet ipse, refellat alios; nihil se scire dicat, nisi id ipsum; eoq. praestare ceteris, quod illi, quae nesciant, scire se putẽt; ipse, se nihil scire, id unum sciat; ob eamq. rem se arbitrari ab Apolline omnium sapientissimum esse dictum, quod haec esset una omnis sapientia, non arbitrari sese scire, quod nesciat. quae cum diceret constanter, & in sententia permaneret; omnis eius oratio tum in uirtute laudanda, & in omnibus hominibus ad uirtutis studium cohortãdis consumebatur; ut Socraticorum libris, maximeq. Platonis intelligi potest. Platonis autem auctoritate, qui uarius, & multiplex, & copiosus fuit, una & con-

ſentiens duobus uocabulis philoſophiae forma inſtituta eſt, Academicorum, & Peripateticorum: qui rebus congruentes, nominibus differebant. nam cum Speuſippum, ſororis filium, Plato philoſophiae quaſi heredem reliquiſſet, duos autem praeſtantiſſimos ſtudio, atque doctrina, Xenocratem Chalcedonium, & Ariſtotelem Stagiritem: qui erant cũ Ariſtotele, Peripatetici dicti ſunt, quia diſputabant inambulantes in Lyceo; illi autem, qui Platonis inſtituto in Academia, quod eſt alterum gymnaſium, coetus erant & ſermones habere ſoliti, ex loci uocabulo nomen habuerunt: ſed utrique Platonis ubertate completi certam quandam diſciplinae formulam compoſuerunt, & eam quidem plenam, ac refertam: illam autem Socraticam dubitationem de omnibus rebus, &, nulla affirmatione adhibita, conſuetudinem differendi reliquerunt. ita facta eſt differendi, quod minime Socrates probabat, ars quaedam philoſophiae, & rerum ordo, & deſcriptio diſciplinae. quae quidem erat primo duobus, ut dixi, nominibus una. nihil enim inter Peripateticos, & illam ueterẽ Academiam differebat. abundantia quadam ingenij praeſtabat, ut mihi uidetur quidem, Ariſtoteles: ſed idem fons erat utriſque, & eadem rerum expetendarum fugiendarumq. partitio. Sed quid ago, inquit? aut ſum ne ſanus, qui haec uos doceo? nam etſi non ſus Mineruam, ut aiunt: tamen inepte, quiſquis Mineruam docet. Tum Atticus, tu uero, inquit, perge, Varro. ualde

de enim amo nostra, atque nostros: meq. ista delectant, cum latine dicuntur, & isto modo. Quid me, inquam, putas? qui philosophiam iam professus sim populo nostro exhibiturum. Pergamus igitur, inquit, quoniam placet. Fuit ergo, iam accepta a Platone, philosophandi ratio triplex; una de uita, & moribus; altera de natura, & rebus occultis; tertia de disserendo, &, quid uerum, quid falsum, quid rectum in oratione, prauum ue, quid consentiens, quid repugnans, iudicando. Ac primam partem illam bene uiuendi a natura petebant, eiq. parendum esse dicebant, neque ulla alia in re, nisi in natura, quaerendum esse illud summum bonum, quo omnia referrentur: constituebantque, extremum esse rerum expetendarum, & finem bonorum, adeptum esse omnia e natura, & animo, & corpore, & uita. Corporis autem alia ponebant esse in toto, alia in partibus; ualetudinem, uires, pulchritudinem in toto; in partibus autem sensus integros, & praestantiam aliquam partium singularum, ut in pedibus celeritatem, uim in manibus, claritatem in uoce, in lingua etiam explanatam uocum impressionem. Animi autem, quae essent ad comprehendendam ingenij uirtutem idonea. eaq. ab ijs in naturam, & mores diuidebantur. naturae celeritatem ad discendam, & memoriam dabant: quorum utrumque mentis esset proprium, & ingenij. morum autem putabant studia esse, & quasi consuetudinem: quam partim exercitationis assiduitate,

tate, partim ratione formabant. in quibus erat philosophia ipsa. in qua quod inchoatum est, neque absolutum, progressio quaedam ad uirtutem appellatur; quod autem absolutum, id est uirtus, quasi perfectio naturae, omniumq. rerum, quas in animis ponunt, una res optima. Ergo haec animorum. Vitae autem (id enim erat tertium) adiuncta esse dicebant, quae ad uirtutis usum ualerent. Iam, uirtus animi bonis & corporis cernitur in quibusdam, quae non tam naturae, quam beatae uitae adiuncta sunt. Hominem esse censebant quasi partem quandam ciuitatis, & uniuersi generis humani, eumq. esse coniunctum cum hominibus humana quadam societate. Ac de summo quidem ac naturali bono sic agunt: cetera autem pertinere ad id putant, aut ad agendum, aut ad tuendum, ut diuitias, ut opes, ut gloriam, ut gratiam. ita tripartita ab ijs inducitur ratio bonorum. Atque haec sunt tria genera, quae putant plerique Peripateticos dicere: id quidem non falso: est enim haec partitio illorum: illud imprudenter, si alios esse Academicos, qui tum appellarentur, alios Peripateticos arbitrantur. communis haec ratio, & utrisque hic bonorum finis uidebatur, adipisci quae essent prima in natura, quaeq. ipsa per sese expetenda, aut omnia, aut maxima. ea sunt autem maxima, quae in ipso animo, atque in ipsa uirtute uersantur. itaque omnis illa antiqua philosophia sensit in una uirtute esse positam beatam uitam, nec tamen beatissimam, nisi ad-

adiungerentur & corporis, & cetera, quae supra dicta sint, ad uirtutis usum idonea. Ex hac descriptione, agendi quoque aliquid in uita, & officij ipsius initium reperiebatur: quod erat in conseruatione earum rerum, quas natura praescriberet. hinc gignebatur fuga desidiae, uoluptatumq. contemptio: ex quo laborum, dolorumq. susceptio multorum, magnorumq., recti honestiq. caussa, et earum rerum, quae erant congruentes cum descriptione naturae: unde & amicitia existebat, & iustitia, atque aequitas. haec & uoluptatibus, & multis uitae commodis anteponebantur. Haec quidem fuit apud eos morum institutio, & eius artis, quam primam posui, forma, atque descriptio. De natura autem (id enim sequebatur) ita dicebant, ut eam diuiderent in res duas; ut altera esset efficiens, altera autem quasi huic se praebens, ea, qua efficeretur aliquid. in eo, quod efficeret, uim esse censebant; in eo autem, quod efficeretur, materiam quandam; in utroque tamen utrumque: neque enim materiam ipsam cohaerere potuisse, si nulla ui contineretur, neque uim sine aliqua materia. nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur. Sed, quod ex utroque, id iam corpus, & quasi qualitatem quandam nominabant. dabitis enim profecto, ut in rebus inusitatis, quod Graeci ipsi faciunt, a quibus haec iam diu tractantur, utamur uerbis interdum inauditis. Nos uero, inquit Atticus. quin etiam graecis licebit uta re, cum uoles; si te latina forte deficient. Bene sane

(handwritten margin: Nat. l. 4. de senec. 77. / 110. 49.)

ne facis: sed enitar, ut latine loquar, nisi in huiusce-modi uerbis, ut philosophiam, aut rhetoricen, aut physicen, aut dialecticen appellem; quibus, ut alijs multis, consuetudo iam utitur pro latinis. Qualitates igitur appellaui, quas ποιότητας Graeci uocant: quod ipsum apud Graecos non est uulgi uerbum, sed philosophorum, atque id in multis. dialecticorum quoque uerba nulla sunt publica: suis utuntur. & id quoque commune omnium fere artium. aut enim noua sunt rerum nouarum facienda nomina, aut ex alijs transferenda, quod si Graeci faciunt, qui in his rebus tot iam saecula uersantur: quanto id magis nobis concedendum est, qui haec nunc primum tractare conamur? Tu uero, inquam, Varro, bene etiã meriturus mihi uideris de tuis ciuibus, si eos non modo copia rerum auxeris, ut effecisti, sed etiam uerborum. Audebimus ergo, inquit, nouis uerbis uti te auctore, si necesse est. Earum igitur qualitatum sunt aliae principes, aliae ex ijs ortae. principes sunt uniusmodi, & simplices. ex his autem ortae uariae sunt, & quasi multiformes. itaque aer quoque, (utimur enim pro latino) ignis, & aqua, & terra, prima sunt. ex ijs autem ortae animantium formae, earumq. rerum, quae gignuntur e terra. ergo illa initia (ut e graeco uertam) elementa dicuntur: e quibus aer, ignis mouendi uim habent, & efficiendi, reliquae partes accipiendi, & quasi patiendi: aquam dico, & terram. Quinctum genus, e quo essent astra, mentesq. singulares,

eorum quattuor, quae supra dixi, dissimile Aristoteles quoddam esse rebatur. Sed subiectam putant omnibus sine ulla specie, atque carentem omni illa qualitate (faciamus enim tractando usitatius hoc uerbum, & tritius) materiam quandam, ex qua omnia expressa, atque efficta sint, quae tota omnia accipere possit, omnibusq. modis mutare, atque ex omni parte, eoq. etiam interire non in nihilum, sed in suas partes, quae infinite secari, ac diuidi possint; cum sit nihil omnino in rerum natura minimum, quod diuidi nequeat: quae autem moueantur, omnia interuallis moueri; quae interualla item infinite diuidi possint. et cum ita moueatur illa uis, quam qualitatem esse diximus; & cum sic ultro citroq. uersetur: & materiam ipsam totam penitus commutari putant, & ita effici quae appellant qualia; e quibus in omni natura cohaerente, & continuata cum omnibus suis partibus effectum esse mundum, extra quem nulla pars materiae sit, nullumq. corpus: partes autem esse mundi omnia, quae insint in eo, quae natura sentiente teneantur, in qua ratio perfecta insit, quae sit eadem sempiterna: nihil enim ualentius esse, a quo intereat. quam uim animum esse dicunt mundi, eandemq. esse mentem, sapientiamq. perfectam: quem deum appellant, omniumq. rerum, quae sunt ei subiectae, quasi prudentiam quandam, procurantem caelestia maxime, deinde in terris ea, quae pertinent ad homines: quam interdum necessitatem appellant, quia nihil aliter pos-

possit, atque ab ea constitutum sit, inter quasi fatalem et immutabilem continuationem ordinis sempiterni: non numquam quidem eandem fortunam, quod efficiat multa improuisa, nec opinata nobis propter obscuritatẽ ignorationemq. caussarũ. Tertia deinde philosophiae pars, quae erat in ratione, & differendo, sic tractabatur ab utrisque: quamquam oriretur a sensibus, tamen non esse iudicium ueritatis in sensibus. mentem uolebant rerum esse iudicem: solam censebant idoneam, cui crederetur; quia sola cerneret id, quod semper esset simplex, & uniusmodi, & tale, quale esset. hanc illi ideam appellabant, iam a Platone ita nominatam: nos recte speciem possumus dicere. Sensus autẽ omnes hebetes, & tardos esse arbitrabantur, nec percipere ullo modo res eas, quae subiectae sensibus uiderentur: quae essent aut ita paruae, ut sub sensum cadere non possent; aut ita mobiles, & concitatae, ut nihil umquam unum esset constans, ne idem quidem, quia continenter laberentur, & fluerent omnia. itaque hanc omnem partem rerum opinabilem appellabant. scientiam autem nusquam esse censebant, nisi in animi motionibus, atque rationibus. qua de caussa definitiones rerum probabant, & has ad omnia, de quibus disceptabatur, adhibebant. Verborum etiam explicatio probabatur, qua de caussa quaeque essent ita nominata: quam etymologiam appellabant. Post argumentis, & quasi rerum notis utebantur ad probandum, & ad concludendum

id,

*id, quod explanari uolebant: in quo tradebatur om
nis dialectica disciplina, id est orationis ratione con
clusae. huic quasi ex altera parte oratoria uis dicen
di adhibebatur, explicatrix orationis perpetuae ad
persuadendum accōmodatae. Haec erat illis prima,
a Platone tradita: cuius quas acceperim disputatio
nes, si uultis, exponam. Nos uero uolumus, in-
quam; ut pro Attico etiam respondeam. Et recte,
inquit, respondes. praeclare enim explicatur Peri-
pateticorum, & Academiae ueteris auctoritas.
Aristoteles primus species, quas paullo ante dixi,
labefactauit: quas mirifice Plato erat amplexatus;
ut in his quiddam diuinum esse diceret. Theophra-
stus autem, & oratione suauis, & ita moderatus,
ut prae se probitatem quandam, & ingenuitatem
ferat, uehementius etiam fregit quodam modo ue-
teris disciplinae auctoritatem: spoliauit enim uirtu
tem suo decore, imbecillamq. reddidit, quod nega
uit in ea sola positum esse beate uiuere. Nam Stra-
to, eius auditor, quamquam fuit acri ingenio, ta-
men ab ea disciplina omnino semouendus est: qui
cum maxime necessariam partē philosophiae, quae
posita est in uirtute, & moribus, reliquisset, to-
tumq. se ad inuestigationem naturae contulisset; in
ea ipsa plurimum discedit a suis. Speusippus autem,
& Xenocrates, qui primi Platonis rationem, au-
ctoritatemq. susceperant; & post hos Polemo, &
Crates, unaq. Crantor, in Academia congregati,
diligenter ea, quae a superioribus acceperant, tue-
bantur.*

bantur. iam Polemonem audiuerunt aſſidue Zeno, & Arceſilas. ſed Zeno, cum Arceſilam anteiret aetate, ualdeq. ſubtiliter diſſereret, & peracute moueretur, corrigere conatus eſt diſciplinam. eam quoque, ſi uidetur, correctionem explicabo, ſicut ſolebat Antiochus. Mihi uero, inquam, uidetur: quod uides idem ſignificare Pomponium. Zeno igitur nullo modo is erat, qui, ut Theophraſtus, neruos uirtutis incideret; ſed contra, qui omnia, quae ad beatam uitam pertinerent, in una uirtute poneret, nec quidquam aliud numeraret in bonis, idq. appellaret honeſtum, quod eſſet ſimplex quoddam, & ſolum, et unum bonum. cetera autem, etſi nec bona, nec mala eſſent, tamen alia ſecundum naturam dicebat, alia naturae eſſe contraria. ijs ipſis alia interiecta, & media numerabat. quae autem ſecundum naturam eſſent, ea ſumenda, & quadam aeſtimatione dignanda docebat; contraq. contraria: neutra autem in medijs relinquebat: in quibus ponebat nihil omnino eſſe momenti; ſed, quae eſſent ſumenda, ex ijs alia pluris eſſe aeſtimanda, alia minoris; quae pluris, ea praepoſita appellabat; reiecta autem, quae minoris. Atque ut haec non tam rebus, quam uocabulis commutauerat: ſic inter recte factum, atque peccatum, officium, et contra officium media locabat quaedam, recte facta ſola in bonis actionibus ponens, praue, id eſt peccata, in malis. officia autem & ſeruata, praetermiſſaq., media putabat, ut dixi. Cumq. ſuperiores non omnem uirtu-

tem

tem in ratione esse dicerent, sed quasdam uirtutes natura, aut more perfectas: hic omnes in ratione ponebat. Cumq. illi ea genera uirtutum, quae supra dixi, seiungi posse arbitrarentur: hic nec id ullo modo fieri posse disserebat, nec uirtutis usum modo, ut superiores, sed ipsum habitum per se esse praeclarum, nec tamen uirtutem cuiquam adesse, quin ea semper uteretur. Cumq. perturbationē animi illi ex homine non tollerent; naturaq. & condolescere, & concupiscere, & extimescere, & efferri laetitia dicerent, sed ea cōtraherent, in angustumq. deducerent: hic omnibus his quasi morbis uoluit carere sapientem. Cumq. eas perturbationes antiqui naturales esse dicerent, et rationis expertes; aliaq. in parte animi cupiditatem, alia rationem collocarent: ne his quidem assentiebatur: nam & perturbationes uoluntarias esse putabat, opinionisq. iudicio suscipi; & omnium perturbationum arbitrabatur esse matrem immoderatam quandam intemperantiam. Haec fere de moribus. De naturis autem sic sentiebat, primum ut in quattuor initijs rerum illis quintam hanc naturam, ex qua superiores sensus & mentem effici rebantur, non adhiberet. statuebat enim, ignem esse ipsam naturam, quae quidque gigneret, et mentem, atque sensus. Discrepabat etiam ab ijsdem, quod nullo modo arbitrabatur quidquam effici posse ab ea, quae expers esset corporis: cuius generis Xenocrates, et superiores etiam animum esse dixerunt: nec uero, aut quod efficeret ali-

aliquid, aut quod efficeretur, poſſe eſſe non corpus. Plurima autē in illa tertia philoſophiae parte muta uit. in qua primum de ſenſibus ipſis quaedam dixit noua: quos iunctos eſſe cenſuit e quadam quaſi impulſione oblata extrinſecus: quam ille φαντασίαν, *nos uiſum appellemus licet, & teneamus hoc uerbum quidem: erit enim utendum in reliquo ſermone ſaepius. Sed ad haec, quae uiſa ſunt, & quaſi accepta ſenſibus, aſſenſionem adiungit animorum: quam eſſe uult in nobis poſitam, & uoluntariam. Viſis non omnibus adiungebat fidem, ſed iis ſolum, quae propriam quandam haberent declarationem earum rerum, quae uiderentur: id autem uiſum cum ipſum per ſe cerneretur, comprehenſibile. Feretis haec? Nos uero, inquam. quonam enim modo* κατάληπτον *diceres? Sed, cum acceptum iam, & approbatum eſſet, comprehenſionem appellabat, ſimilem iis rebus, quae manu prenderentur: ex quo etiam nomen hoc duxerat; cum eo uerbo ante nemo tali in re uſus eſſet. plurimiſq. idem nouis uerbis (noua enim dicebat) uſus eſt. Quod autem erat ſenſu comprehenſum, id ipſum ſenſum appellabat: &, ſi ita erat comprehenſum, ut conuelli ratione non poſſet, ſcientiam; ſin aliter, inſciētiam nominabat; ex qua exiſteret etiam opinio, quae eſſet imbecilla, & cum falſo, incognitoq. communis. Sed inter ſcientiam, & inſcientiam, comprehenſionem illam, quam dixi, collocabat; eamq. neque in rectis, neque in prauis numerabat, ſed*

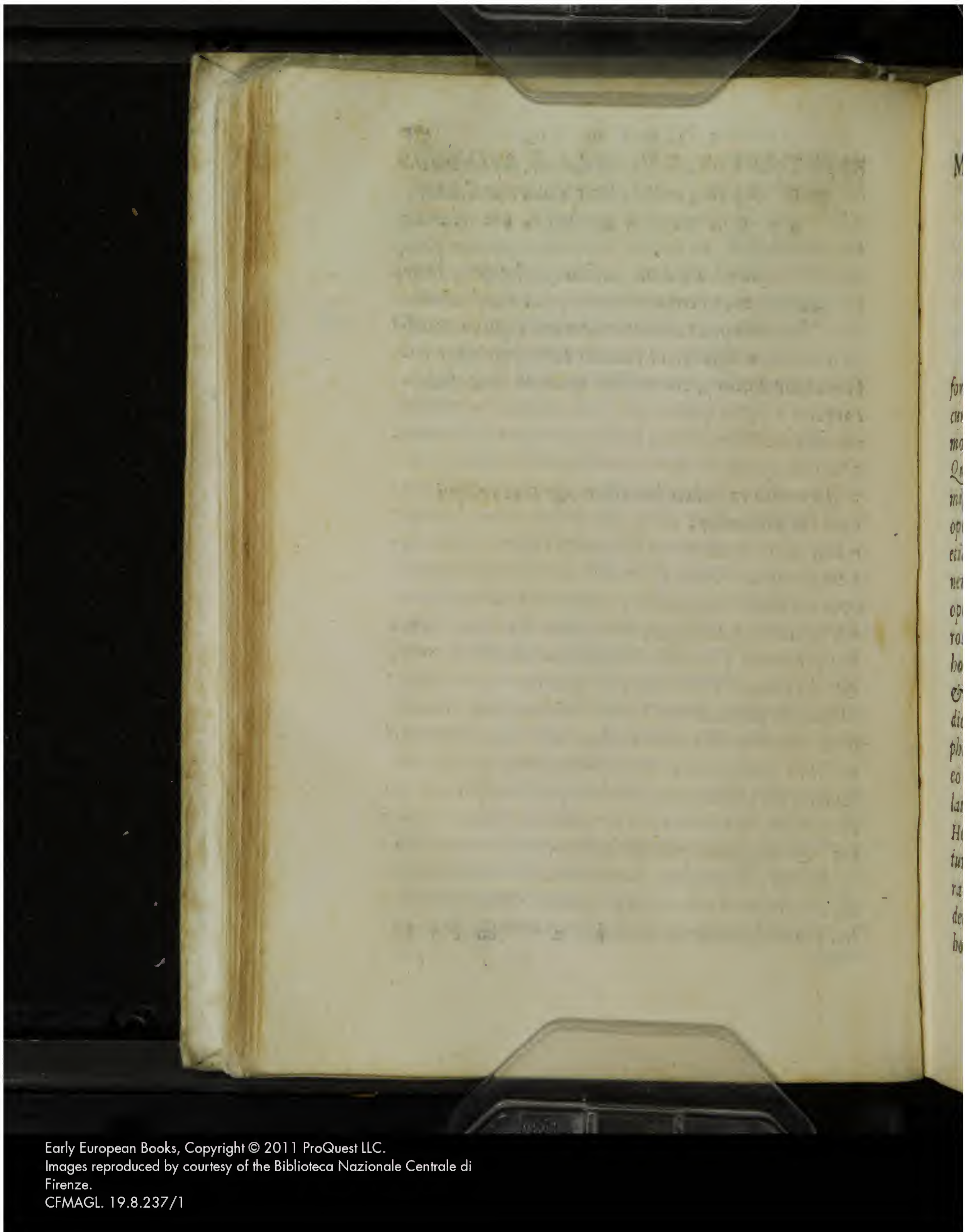
ſoli

soli credendum esse dicebat. e quo sensibus etiam fidem tribuebat; quòd, ut supra dixi, comprehensio facta sensibus & uera esse illi, & fidelis uidebatur; non quòd omnia, quae essent in re, comprehenderet; sed quia nihil, quod cadere in eam posset, relinqueret; quodq. eam natura quasi normam scientiae, & principium sui dedisset; unde postea notiones rerum in animis imprimerentur; e quibus non principia solum, sed latiores quaedam ad rationem inueniendam uiae reperiuntur. Errorem autem, & temeritatem, & ignorantiam, & opinationem, & suspicionem, & uno nomine omnia, quae essent aliena firmae & constantis assensionis, a uirtute, sapientiaq. remouebat. Atque in ijs fere commutatio constitit omnis, dissensioq. Zenonis a superioribus. Quae cum dixisset; breuiter sane, minimeq. obscure exposita est, inquam, a te, Varro, & ueteris Academiae ratio, & Stoicorum: uerum esse autem arbitror, ut Antiocho, nostro familiari, placebat, correctionem ueteris Academiae potius, quàm aliquam nouam disciplinam, putandum. Tunc Varro, tuae sint nunc partes, inquit, qui ab antiquorum ratione nunc descisis, & ea, quae ab Arcesila nouata sunt, probas, docere, quod, & qua de caussa dissidium factum sit; ut uideamus, satis ne ista sit iusta defectio. Tum ego, cum Zenone, inquam, ut accepimus, Arcesilas sibi omnes certamen instituit, non pertinacia, aut studio uincendi, ut mihi quidem uidetur, sed earum rerum obscu-

ritate, quae ad confessionem ignorationis adduxerant Socratem, &, ueluti amantes Socratem, Democritum, Anaxagoram, Empedoclem, omnes paene ueteres: qui nihil cognosci, nihil percipi, nihil sciri posse dixerunt; angustos sensus, imbecillos animos, breuia curricula uitae, &, ut Democritus, in profundo ueritatem esse demersam; opinionibus & institutis omnia teneri, nihil ueritati relinqui: deinceps omnia tenebris circumfusa esse dixerunt. itaque Arcesilas negabat esse quidquam, quod sciri posset, ne illud quidem ipsum, quod Socrates sibi reliquisset. sic omnia latere censebant in occulto, neque esse quidquam, quod cerni, aut intelligi posset: quibus de caussis nihil oportere neque profiteri, neque affirmare quemquam, neque assertione approbare: cohibereq. semper, & ab omni lapsu continere temeritatem; quae tum esset insignis, cum aut falsa, aut incognita res approbaretur: neque hoc quidquam esse turpius, quam cognitioni, & perceptioni assertionem, approbationemq. praecurrere. huic rationi quod erat consentaneum, faciebat, ut contra omnium sententias dies iam plerosque deduceret; ut, cum in eadem re paria contrarijs in partibus momenta rationum inuenirentur, facilius ab utraque parte assertio sustineretur. Hanc Academiam nouam appellabant: quae mihi uetus uidetur: siquidem Platonem ex illa uetere numeramus: cuius in libris nihil affirmatur, & in utramque partem multa disseruntur, de omni-

omnibus quaeritur, nihil certi dicitur. ſed tamen illa, quam expoſui, uetus, haec noua nominetur: quae uſque ad Carneadem perducta, qui quartus ab Arceſila fuit, in eadem Arceſilae ratione permanſit. Carneades autem, nullius philoſophiae partis ignarus, et, ut cognoui ex ijs, qui illum audierant, maximeq. ex Epicureo Zenone, qui, cum ab eo plurimum diſſentiret, unum tamen praeter ceteros mirabatur, incredibili quadam fuit facultate.

Et multa ex primo hoc libro, & tres reliqui deſiderantur.

M. TVLLII CICERONIS DE FINIBVS BONORVM ET MALORVM LIBER I.

NON ERAM nescius, Brute, cum, quae summis ingenijs, exquisitaq. doctrina philosophi graeco sermone tractauissent, ea latinis litteris mandaremus; fore ut hic noster labor in uarias reprehensiones incurreret. Nam quibusdam, & ijs quidem non admodum indoctis, totum hoc displicet, philosophari. Quidam autem id non totum reprehendunt, si remissius agatur; sed tantum studium, tam multam operam ponendam in eo non arbitrantur. Erunt etiam, & hi quidem eruditi graecis litteris, contemnentes latinas, qui se dicant in graecis legendis operam malle consumere. Postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad alias litteras uocent; genus hoc scribendi, etsi sit elegans, personae tamen, & dignitatis esse negent. Contra quos omnes dicendum breuiter existimo. quamquam philosophiae quidem uituperatoribus satis responsum est eo libro, quo a nobis philosophia defensa, & collaudata est, cum esset accusata, & uituperata ab Hortensio. qui liber cum & tibi probatus uideretur, & ijs, quos ego posse iudicare arbitrarer; plura suscepi, ueritus ne mouere hominum studia uiderer, retinere non posse. Qui autem, si maxime hoc placeat, moderatius tamen id uolunt fieri, diffici-

ficilem quandam temperantiam postulant in eo, quod semel admissum, coerceri, reprimiq. non potest: ut propemodum iustioribus utamur illis, qui omnino auocent a philosophia, quam ijs, qui rebus infinitis modum constituant, in req. eo meliore, quo maior sit, mediocritatem desiderent. siue enim ad sapientiam perueniri potest: non paranda solum nobis ea, sed fruenda etiam est. siue hoc difficile est: tamen nec modus est ullus inuestigandi ueri, nisi inueneris; & quaerendi defatigatio turpis est, cum id, quod quaeritur, sit pulcherrimum. etenim si delectamur, cum scribimus: quis est tam inuidus, qui ab eo nos abducat? sin laboramus: quis est, qui alienae modum statuat industriae? nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui nouum uicinum non uult

Fodere, aut arare, aut aliquid ferre, denique;

non enim illum ab industria, sed ab illiberali labore deterret: sic isti curiosi, quos offendit noster minime nobis iniucundus labor. Iis igitur est difficilius satisfacere, qui se latina scripta dicunt contemnere. in quibus hoc primum est, in quo admirer; cur in grauissimis rebus non delectet eos patrius sermo, cum ijdem fabellas latinas, ad uerbum de graecis expressas, non inuiti legant? quis enim tam inimicus paene nomini Romano est, qui Ennij Medeam, aut Antiopam Pacuuij spernat, aut reijciat? qui se ijsdem Euripidis fabulis delectari dicat, latinas litteras oderit? Synephebos ego, inquit, potius

Caecilij, aut Andriam Terentij, quam utramque Menandri legam? A quibus tam dissentio, ut, cum Sophocles uel optime scripserit, Electram tamen male conuersam Atilij mihi legendam putem. de quo Licinius, Ferreum scriptorem: uerum, opinor: scriptorem tamen, ut legendus sit. rudem enim esse omnino in nostris poetis, aut inertissimae segnitiae est, aut fastidij delicatissimi. mihi quidem nulli satis eruditi uidentur, quibus nostra ignota sunt. an,

Vtinam ne in nemore;

nihilo minus legimus, quam hoc idem graecum: quae autem de bene beateq. uiuendo a Platone disputata sunt, haec explicari non placebit latine? Quod si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea, quae dicta sunt ab ijs, quos probamus; eisq. nostrum iudicium, & nostrum scribendi ordinem adiungimus: quid habent, cur graeca anteponant ijs, quae & splendide dicta sint, neque sint conuersa de graecis? nam si dicerent ab illis has res esse tractatas: ne ipsos quidem Graecos est cur tam multos legant, quam legendi sunt. quid enim est a Chrysippo praetermissum in Stoicis? legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mnesarchum, Panaetium, multos alios, in primisq. familiarem nostrum Possidonium. quid Theophrastus? mediocriter ne delectat, cum tractat locos ab Aristotele ante tractatos? quid Epicurei? num desistunt de ijsdem, de quibus & ab Epicuro scriptum est, & ab

Epicur.

ab antiquis, ad arbitrium suum scribere? quod si Graeci leguntur a Graecis, iisdem de rebus alia ratione compositis: quid est, cur nostri a nostris non legantur? Quamquam, si plane sic uerterem Platonem, aut Aristotelem, ut uerterunt nostri poetae fabulas; male, credo, mererer de meis ciuibus, si ad eorum cognitionem diuina illa ingenia transferrem: sed id neque feci adhuc; nec mihi tamen, ne faciam, interdictum puto: locos quidem quosdam, si uidebitur, transferam, & maxime ab iis, quos modo nominaui, cum inciderit, ut id apte fieri possit: ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro solet. Nec uero, ut noster Lucilius, recusabo, quo minus omnes mea legant. utinam ille Persius, Scipio uero, & Rutilius multo etiam magis: quorum ille iudicium reformidans, Tarentinis ait se, & Consentinis, & Siculis scribere. facete is quidem, sicut alias: sed nec tam docti tunc erant, ad quorum iudicium elaboraret; & sunt illius scripta leuiora; ut urbanitas summa appareat, doctrina mediocris. ego autem quem timeam lectorem, cum ad te, ne Graecis quidem cedentem in philosophia, audeam scribere? quamquam a te ipso id quidem facio prouocatus gratissimo mihi libro, quem ad me de uirtute misisti. Sed ex eo credo quibusdam usu uenire, ut abhorreant a Latinis, quod inciderint in inculta quaedam, & horrida, de malis Graecis latine scripta deterius. Quibus ego assentior, dummodo a se de iisdem rebus ne Graecos quidem legendos pu-

putent. res uero bonas, uerbis electis, grauiter, ornateq. dictatas, quis non legat? nisi qui se plane Graecum dici uelit: ut a Scaeuola est praetore salutatus Athenis Albutius. quem quidem locum cum multa uenustate, & omni sale idem Lucilius: apud quem praeclare Scaeuola:

Graecum te, Albuti, quam Romanum, atque Sabinum,
Municipem Pontij, Titij, Annij, centurionum,
Praeclarorum hominum, ac primorum, signiferumque,
Maluisti dici. graece ergo praetor Athenis,
Id quod maluisti, te, cum ad me accedi', saluto:
Χαῖρε inquam Tite. Lictores omnesq., cohorsq.,
Χαῖρε. Hinc hostis Mucij Albutius, hinc inimicus.

Sed iure Mucius: ego autem satis mirari non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium. non est omnino hic docendi locus: sed ita sentio, & saepe disserui; latinam linguam non modo non inopem, ut uulgo putarent, sed locupletio- 171.
* rem etiam esse, quam graecam. quando enim uel nobis dicam, aut oratoribus bonis, aut poetis, postea quidem quam fuit quem imitarentur, ullus orationis uel copiosae, uel elegantis ornatus defuit? ego uero, cum forensibus operis, laboribus, periculis non deseruisse mihi uideor praesidium, in quo a populo R. locatus sum; debeo profecto, quantumcumque possim, in eo quoque laborare, ut sint opera, studio, labore meo doctiores ciues mei; nec
cum

cum istis tantopere pugnare, qui graeca legere malint, modo legant illa ipsa, nec simulent; & ijs seruire, qui uel utrisque litteris uti uelint, uel, si suas habent, illas non magnopere desiderent. Qui autem alia malunt scribi a nobis, aequi esse debent: quod & scripta multa sunt, sic, ut plura nemini e nostris; & scribentur fortasse plura, si uita suppetet: & tamen qui diligenter haec, quae de philosophia litteris mandamus, legere assueuerit, iudicabit nulla ad legendum his esse potiora. quid est enim in uita tantopere quaerendum, quam cum omnia in philosophia, tum id, quod his libris quaeritur, quid sit finis, quid extremum, quid ultimum, quo sint omnia bene uiuendi, recteq; faciendi consilia referenda, quid sequatur natura ut summum ex rebus expetendis, quid fugiat ut extremum malorum? qua de re cum sit inter doctissimos magna dissensio; quis alienum putet eius esse dignitatis, quam mihi quisque tribuit, quid in omni munere uitae optimũ, & uerissimum sit, exquirere? an, partus ancillae sit ne in fructu habendus, disseretur inter principes ciuitatis, P. Scaeuolam, M. Manilium; ab hisq. M. Brutus dissentiet, quod & acutum genus est, & ad usus ciuium non inutile; nosq. ea scripta, reliquaq. eiusdem generis & legimus libenter, & legemus: haec, quae uitam continent omnem, negligentur? nam, ut sint illa uendibiliora, haec uberiora certe sunt. quamquam id quidem licebit ijs existimare, qui legerint. Nos autem hanc omnem quaestio-

ſtionem de finibus bonorum & malorum fere a nobis explicatam eſſe ijs litteris arbitramur, in quibus, quantum potuimus, non modo quid nobis probaretur, ſed etiam quid a ſingulis philoſophiae diſciplinis diceretur, perſecuti ſumus. Vt autem a facillimis ordiamur, prima ueniat in medium Epicuri ratio, quae pleriſque notiſſima eſt: quā a nobis ſic intelliges expoſitam, ut ab ijs ipſis, qui eam diſciplinam probant, non ſoleat accuratius explicari. uerum enim inuenire uolumus, non tamquam aduerſarium aliquem conuincere. Accurate autem quondam a L. Torquato, homine omni doctrina erudito, defenſa eſt Epicuri ſententia de uoluptate: a meq. ei reſponſum, cum C. Triarius, in primis grauis, & doctus adoleſcens, ei diſputationi intereſſet. nam cum ad me in Cumanum, ſalutandi cauſſa, uterque ueniſſet; pauca primo inter nos de litteris, quarum ſummum erat in utroque ſtudium; deinde Torquatus, quoniam nacti te, inquit, ſumus aliquando otioſum, certe audiam, quid ſit, quod Epicurum noſtrum non tu quidem oderis, ut fere faciunt qui ab eo diſſentiunt, ſed certe non probes, eum, quem ego arbitror unum uidiſſe uerum, maximisq. erroribus animos hominum liberauiſſe, & omnia tradidiſſe, quae pertinent ad bene, beateq. uiuendum. ſed exiſtimo te, ſicut noſtrum Triarium, minus eo delectari, quod iſta Platonis, Ariſtotelis, Theophraſti orationis ornamenta neglexerit. nam illuc quidem adduci uix poſſum, ut ea,

quae

quae senserit ille, tibi non uera uideantur. Vide quantum, inquam, fallare Torquate. oratio me istius philosophi non offendit: (nam & complectitur uerbis, quod uult; & dicit plane, quod intelligam: & tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non asperner; si non habeat, non admodum flagitem) re mihi non aeque satisfacit, & quidem locis pluribus. sed, quot homines, tot sententiae: falli igitur possumus. Quamobrem tandem, inquit, non satisfacit? te enim iudicem aequum puto; modo, quae dicat ille, bene noris. Hic, nisi mihi Phaedrum, inquam, mentitum, aut Zenonem putas, quorum utrumque audiui, cum mihi nihil sane praeter sedulitatem, probarent; omnes mihi Epicuri sententiae satis notae sunt. atque eos, quos nominaui, cum Attico nostro frequenter audiui; cum miraretur ille quidem utrumque; Phaedrum autem etiam amaret: quotidieq. inter nos ea, quae audiebamus, conferebamus: neque erat umquam controuersia, quid ego intelligerem, sed quid probarem. Quid igitur est, inquit? audire enim cupio, quid non probes. Principio, inquam, in physicis, quibus maxime gloriatur, primum totus est alienus. Democrito adijcit perpauca, mutans, sed ita, ut ea, quae corrigere uult, mihi quidem deprauare uideatur. ille, atomos quas appellat, id est corpora indiuidua, propter soliditatem censet in infinito inani, in quo nec summum, nec infimum, nec medium, nec ultimum, nec extremum sit, ita ferri, ut concursionibus inter

Ep. Fam. lib 13 238..

ter se cohaerescant; ex quo efficiantur ea, quae sint, quaeq. cernantur, omnia; cumq. motum atomorum nullo a principio, sed ex aeterno tempore, intelligi conuenire. Epicurus autem, in quibus sequitur Democritum, nō fere labitur. quamquam utriusque cum multa non probo, tum illud in primis, quod, cū in rerum natura duo quaerenda sint, unum, quae materia sit, ex qua quaeque res efficiantur; alterū, quae uis sit, quae quidque efficiat; de materia disseruerūt; uim, et caussam efficiendi reliquerunt. sed hoc commune uitium: illae Epicuri propriae ruinae. censet enim, eadem illa indiuidua, et solida corpora ferri suo deorsum pondere ad lineam, hunc naturalē esse omnium corporum motum. deinde ibidem homo acutus; cum illud occurreret, si omnia deorsum e regione ferrentur, et, ut dixi, ad lineam, numquam fore ut atomus altera alterā posset attingere: itaque attulit rem commenticiam: declinare dixit atomum perpaullum: quo nihil posset fieri minus: ita effici cōplexiones, et copulationes, et adhaesiones atomorum inter se; ex quo efficeretur mundus, omnesq. partes mundi, quaeq. in eo essent. Quae cum res tota ficta sit pueriliter, tum ne efficit quidem quod uult. nam & ipsa declinatio ad libidinem fingitur: (ait enim declinare atomum sine caussa: quo nihil turpius physico, quam, fieri sine caussa quidquam, dicere) et illum motum, naturalem omnium ponderum, ut ipse constituit, e regionem inferiorem locū petentium, sine caussa eripuit atomis: nec tamen id, cuius caussa

ſa haec finxerat, aſſecutus eſt. nam ſiue omnes atomi declinabunt, nullae umquam cohaereſcent; ſiue aliae ſuo nutu recte ferentur: primum erit hoc quaſi prouincias atomis dare, quae recte, quae oblique ferentur: deinde eadem illa atomorum, in quo etiam Democritus haeret, turbulenta concurſio hunc mundi ornatum efficere non poterit. Ne illud quidem phyſici, credere aliquid eſſe minimum. quod profecto numquam putauiſſet, ſi a Polyaeno, familiari ſuo, geometriam diſcere maluiſſet, quam illam etiam ipſum dedocere. Sol Democrito magnus uidetur, quippe homini erudito, in geometriaq. perfecto: huic bipedalis fortaſſe. tantum enim eſſe cenſet, quantus uidetur, uel paullo aut maiorem, aut minorem. ita, quae mutat, ea corrumpit: quae ſequitur, ſunt tota Domocriti, atomi, inane, imagines; quae idola nominant; quorum incurſione non ſolum uideamus, ſed etiam cogitemus. infinitio ipſa, quam ἀπειρίαν uocant, tota ab illo eſt: tum innumerabiles mundi, qui & oriantur, & intereant quotidie. quae etſi mihi nullo modo probantur: tamen Democritum, laudatum a ceteris, ab hoc, qui eum unum ſecutus eſt, nollem uituperatum. Iam in altera philoſophiae parte, quae eſt quaerendi, ac diſſerendi. quae λογικὴ dicitur, iſte ueſter plane, ut mihi quidem uidetur, inermis ac nudus eſt: tollit definitiones: nihil de diuidendo, ac partiendo docet: non, quo modo efficiatur, concludaturq. ratio, tradit: non, qua uia captioſa ſoluantur, ambigua diſtin-

stinguantur, ostendit: iudicia rerum in sensibus ponit: quibus si semel aliquid falsi pro uero probatum sit, sublatum esse omne iudicium ueri & falsi putat. In tertia uero parte, quae est de uita, & moribus, in constitutione finis nil generosum sapit, atque magnificum: confirmat illud uel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille, asciscat, & reprobet, id est uoluptatem, & dolorem. ad haec, & quae fugiamus, & quae sequamur, refert omnia. quod quamquam Aristippi est, a Cirenaicisq. melius, liberiusq. defenditur: tamen eiusmodi esse iudicio, ut nihil homine uideatur indignius. ad maiora enim quaedam nos natura genuit, & conformauit, ut mi hi quidem uidetur. ac fieri potest, ut errem: sed ita prorsus existimo, neque eum Torquatum, qui hoc primus cognomen inuenerit, aut torquem illum hosti detraxisse, ut aliquam ex eo perciperet corporis uoluptatem; aut cum Latinis tertio consulatu conflixisse apud Veserim propter uoluptatem. quod uero securi filium percusserit, priuauisse se etiam uidetur multis uoluptatibus; cum ipsi naturae, patrioq. amori praetulerit ius maiestatis atque imperij. Quid T. Torquatus, is, qui consul cum Cn. Octauio fuit? cum illam seueritatem in eo filio adhibuit, quem in adoptionem D. Silano emancipauerat, ut eum, Macedonum legatis accusantibus, quod pecunias praetorem in prouincias cepisse arguerent, caussam apud se dicere iuberet; req. ex utraque parte audita, pronunciaret eum non talem uideri fuisse in imperio

Off: 3. 74.

rio, quales eius maiores fuissent; & in conspectum suum uenire uetuit; numquid uidetur tibi de uoluptatibus suis cogitauisse? Sed, ut omittam pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quisque pro patria, & pro suis suscipit, ut non modo nullam captet, sed etiam praetereat omnes uoluptates; dolores denique quosuis suscipere malit, quam deserere ullam officij partem: ad ea, quae hoc non minus declarant, sed uidentur leuiora, ueniamus. Quid tibi Torquate, quid huic Triario litterae, quid historiae, cognitioq. rerum, quid poëtarum euolutio, quid tanta tot uersuum memoria uoluptatis affert? Nec mihi illud dixeris: haec enim ipsa mihi sunt uoluptati, & erant illa Torquatis. numquam hoc ita defendit Epicurus, neque uero tu, aut quisquam eorum, qui aut saperet aliquid, aut ista didicisset. Et, quod quaeritur saepe, cur tam multi sunt Epicurei: sunt aliae quoque caussae: sed multitudinem hoc maxime allicit, quod ita putat dici ab illo, recta, & honesta quae sint, ea facere ipsa per se laetitiam, id est uoluptatem. homines optimi non intelligunt, totam rationem euerti, si ita se res habeat. nam, si concederetur, etiam si ad corpus nihil referatur, ista sua sponte & per se esse iucunda: per se esset & uirtus, & cognitio rerum, quod minime ille uult, expetenda. Haec igitur Epicuri non probo, inquam: de cetero, uellem equidem aut ipse doctris fuisset instructior; (est enim, quod ita tibi uideri necesse est, non satis politus ijs artibus,
quas

quas qui tenent, eruditi appellantur) aut ne deterruisset alios a studijs. quamquam te quidem uideo minime esse deterritum. Quae cum dixissem, magis ut illum prouocarem, quam ut ipse loquerer; tum Triarius leniter arridens, tu quidem, inquit, totum Epicurum paene e philosophorum choro sustulisti. quid enim ei reliquisti, nisi id, te, quoquo modo loqueretur, intelligere quid diceret? Aliena dicit in physicis, nec ea ipsa, quae tibi probarentur; sed, si quae in his corrigere uoluit, deteriora fecit. Differendi artem nullam habuit. Voluptatem cum summum bonum diceret, primum in eo ipso parum uidit, deinde hoc quoque alienum: nam ante Aristippus, & ille melius. etenim quasi detractis de homine sensibus. Addidisti ad extremum, etiam indoctum fuisse. Fieri, inquam, o Triari, nullo pato potest, ut non dicas, quid non probes eius, a quo dissentias. quid enim me prohiberet Epicureum esse, si probarem, quae ille diceret? cum praesertim, illa perdiscere, ludus esset. quamobrem dissentientium inter se reprehensiones non sunt uituperandae. maledicta, contumeliae, tum iracundiae, contentiones, concertationesq. in disputando pertinaces, indigna mihi philosophia uideri solent. Tunc Torquatus, prorsus, inquit, assentior. neque enim disputari sine reprehensione, nec cum iracundia, aut pertinacia recte disputari potest. Sed ad haec, nisi molestum est, habeo quae uelim. An me, inquam, nisi te audire uellem, censes haec dicturum fuisse?

Vtrum igitur percurri omnem Epicuri disciplinam placet, an de una uoluptate quaeri, de qua omne certamen est? Tuo uero id quidem arbitratu. Sic faciam igitur, inquit: unam rem explicabo, eamq. maximam: de physicis alias: & quidem tibi & declinationem istam atomorum, & magnitudinem solis probabo, & Democriti errata ab Epicuro reprehensa, & correcta permulta. nunc dicam de uoluptate, nihil scilicet noui, ea tamen, quae te ipsum probaturum esse confidam. Certe, inquam, pertinax non ero; tibique, si mihi probabis ea, quae dices, libenter assentiar. Probabo, inquit; modo ista sis aequitate, quam ostendis: sed uti oratione perpetua malo, quam interrogare, aut interrogari. Vt placet, inquam. Tunc dicere exorsus est. Primum igitur, inquit, agam sic, ut ipsi auctori huius disciplinæ placet: constituam, quid, & quale sit id, de quo quærimus; non quo ignorare nos arbitrer; sed ut ratione, & uia procedat oratio. Quaerimus igitur, quid sit extremum, quid ultimum bonorum. quod omnium philosophorum sententia tale debet esse, ut ad id omnia referri oporteat, ipsum autem nusquam. hoc Epicurus in uoluptate ponit: quod summum bonum esse uult, summumque malum dolorem: idq. instituit docere sic: Omne animal, simul atque natum sit, uoluptatem appetere, eaq. gaudere ut summo bono; dolorem aspernari, ut summum malum, & quantum possit, a se repellere; idq. facere nondum deprauatum, ipsa natura

tura

tura incorrupte, atque integre iudicante. itaque
negat opus eſſe ratione, neque diſputatione, quam-
obrem uoluptas expetenda, fugiendus dolor ſit: ſen
tiri hoc putat, ut calere ignem, niuem eſſe albam,
dulce mel; quorum nihil oportere exquiſitis ratio-
nibus confirmare: tantum ſatis eſſe admonere: in-
tereſſe enim inter argumentum, concluſionemq. ra-
tionis, & inter mediocrem animaduerſionem, at-
que admonitionem: altera, occulta quaedam, &
quaſi inuoluta aperiri; altera prompta, & aperta
indicari: etenim, quoniam, detractis de homine
ſenſibus, reliqui nihil eſt; neceſſe eſt, quid aut ſe-
cundum naturam, aut contra ſit, a natura ipſa iu-
dicari: uoluptatem etiam & per ſe expetendam
eſſe, & dolorem ipſum per ſe eſſe fugiendum: ete-
nim quid percipit, & quid iudicat, quo aut appe-
tat, aut fugiat aliquid, praeter uoluptatem, & do-
lorem? Sunt autem quidam e noſtris, qui haec ſubti
lius uelint tradere, & negent ſatis eſſe, quid bo-
num ſit, aut quid malum, ſenſu iudicari; ſed ani-
mo etiam, ac ratione intelligi poſſe, & uolupta-
tem ipſam per ſe eſſe expetendam, & dolorem ip-
ſum per ſe eſſe fugiendum: itaque aiunt hanc quaſi
naturalem, atque inſitam in animis noſtris ineſſe no
tionem, ut alterum eſſe appetendum, alterum aſper-
nandum ſentiamus. Alij autem, quibus ego aſſen-
tior; cum a philoſophis compluribus permulta di-
cuntur, cur ne uoluptas in bonis ſit numeranda,
nec in malis dolor; non exiſtimant oportere nimi-

um nos caussae confidere; sed, & argumentandum, & accurate disserendum, & rationibus conquisitis de uoluptate & dolore disputandum, putant. Sed, ut percipiatis unde omnis iste error natus sit uoluptatem accusantium, doloremq. laudantium, totam rem aperiam; eaq. ipsa, quae ab illo inuentore ueritatis, et quasi architecto beatae uitae dicta sunt, explicabo. Nemo enim ipsam uoluptatem, quia uoluptas sit, aspernetur, aut oderit, aut fugiat; se quia consequuntur magni dolores eos, qui ratione uoluptatem sequi nesciunt. neque porro quisquam est, qui dolorem ipsum, quia dolor sit, amet, consectetur, adipisci uelit; sed quia non numquam eiusmodi incidunt tempora, ut labore, & dolore magnam aliquam quaerat uoluptatem. Vt enim ad minima ueniam, quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea commodi consequatur? quis autem uel eum iure reprehenderit, qui in ea uoluptate uelit esse, qua nihil molestiae consequatur? uel illum, qui dolorem eum fugiat, quo uoluptas nulla pariatur? At uero eos & accusamus, & iusto odio dignissimos ducimus, qui blanditijs praesentium uoluptatum deleniti, atque corrupti, quos dolores, quas molestias excepturi sint, occaecati cupiditate non prouident. similiq. sunt in culpa, qui officia deserunt mollitia animi, id est laborum, & dolorum fuga. Et harum quidem rerum facilis est, & expedita distinctio. nam libero tempore, cum soluta nobis est eli-

gendi optio; cumq. nihil impedit, quo minus id, quod maxime placeat, facere possimus; omnis uoluptas assumenda est, omnis dolor depellendus: temporibus autem quibusdam, aut officijs debitis, aut rerum necessitatibus saepe eueniet, ut & uoluptates repudiandae sint, & molestiae non recusandae: itaque harum rerum hic tenetur a sapiēte delectus; ut aut, reijciendis uoluptatibus, maiores alias consequatur; aut, perferendis doloribus, asperiores repellat. Hanc ego cum teneam sententiam; quid est cur uerear, ne ad eam non possim accommodare Torquatos nostros? quos tu paullo ante tum memoriter, tum etiam erga nos amice & beneuole collegisti: nec me tamen, laudandis maioribus meis, corrupisti, nec segniorem ad respondendum reddidisti: quorum facta quéadmodum, quaeso, interpretaris? siccine eos censes aut in armatum hostem impetum fecisse, aut in liberos, aut in sanguinem suum tam crudeles fuisse, nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis suis cogitarent? at id ne ferae quidem faciunt, ut ita ruant, atque turbentur, ut, earum motus & impetus quo pertineant, non intelligamus. tu tam egregios uiros censes tantas res gessisse sine caussa? quae fuerit caussa, mox uidero: interea hoc tenebo; si ob aliquam caussam ista, quae sine dubio praeclara sunt, fecerint, uirtutem his per se ipsam caussam non fuisse. Torquem detraxit hosti: & quidem se texit, ne interiret. At magnum periculum adijt. in oculis quidem exercitus.

Quid ex eo consecutus est? laudem, & caritatem: quae sunt uitae sine metu degendae praesidia firmissima. Filium morte multauit. si sine caussa; nollem me ab eo ortum, tam importuno, tamq. crudeli: sin, ut dolore suo sanciret militaris imperij disciplinam, exercitumq. in grauissimo bello animaduersionis metu contineret; saluti prospexit ciuium, qua intelligebat contineri suam. Atque haec ratio late patet. in quo enim maxime consueuit iactare uestra se oratio, tua praesertim, qui studiose antiqua persequeris, claris & fortibus uiris commemorandis, eorumq. factis non emolumento aliquo, sed ipsius honestatis decore laudandis; id totum euertitur eo delectu rerum, quem modo dixi, constituit; ut aut uoluptates omittantur maiorum uoluptatum adipiscendarum caussa; aut dolores suscipiantur maiorum dolorum effugiendorum gratia. Sed de clarorum hominum factis illustribus & gloriosis satis hoc loco dictum sit. erit enim iam de omnium uirtutum cursu ad uoluptatem proprius disserendi locus. nunc autem explicabo, uoluptas ipsa quae, qualisq. sit; ut tollatur error omnis imperitorum: intelligaturq., ea, quae uoluptaria, delicata, mollis habeatur disciplina, quam grauis, quam continens, quam seuera sit. non enim hanc solam sequimur, quae suauitate aliqua naturam ipsam mouet, & cum iucunditate quadam percipitur sensibus; sed maximã illam uoluptatem habemus, quae percipitur omni dolore detracto. nam quoniam,

cum

cum priuamur dolore, ipsa liberatione, & uacuitate omnis molestiae gaudemus; omne auté id, quo gaudemus, uoluptas est, ut omne id, quo offendimur, dolor: doloris omnis priuatio recte nominata est uoluptas. ut enim, cum cibo & potione fames sitisq. depulsa est, ipsa detractio molestiae consecutionem affert uoluptatis: sic in omni re doloris amotio successionem efficiet uoluptatis. itaque non placuit Epicuro medium esse quiddam inter dolorem, & uoluptatem: illud enim ipsum, quod quibusdam medium uidetur, cum omni dolore caret, non modo uoluptatem esse, uerum etiam summam uoluptatem. quisquis enim sentit, quemadmodum sit affectus; eum necesse est aut in uoluptate esse, aut in dolore. omni autem priuatione doloris putat Epicurus terminari summam uoluptatem; ut postea uariari uoluptas distinguiq. possit, augeri amplificariq. non possit. At etiam Athenis, ut a patre audiebam, facete, & urbane Stoicos irridente, statua est in Ceramico Chrysippi sedentis porrecta manu, quae manus significet illum in hac esse rogatiuncula delectatum: numquidnam manus tua sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? nihil sane. at, si uoluptas esset bonum, desideraret. ita credo. non est igitur uoluptas bonum. Hoc ne statuam quidem dicturam pater aiebat, si loqui posset. conclusum est enim contra Cyrenaicos satis acute; nihil ad Epicurum. nam si ea sola uoluptas esset, quae quasi titillaret sensus, ut ita dicam,

uacuitate doloris 80

& ad eos cum ſuauitate afflueret, & illaberetur: nec manus eſſe contenta poſſet ulla uacuitate doloris ſine iucundo motu uoluptatis. ſin autem ſumma uoluptas eſt, ut Epicuro placet, nihil dolere: primum tibi recte Chryſippe conceſſum eſt, nihil deſiderare manum, cum ita eſſet affecta; ſecundum non recte, ſi uoluptas eſſet bonum, fuiſſe deſideraturam. iccirco enim non deſideraret, quia, quod dolore caret, id in uoluptate eſt. Extremum autem eſſe bonorum uoluptatem, ex hoc facile perſpici poteſt. Conſtituamus aliquem magnis, multis, perpetuis fruentem & animo, & corpore uoluptatibus, nullo dolore nec impediente, nec impendente: quem tandem hoc ſtatu aut praeſtabiliorem, aut magis expetendum poſſumus dicere? ineſſe enim neceſſe eſt in eo, qui ita ſit affectus, & firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis; quod mors ſenſu careat, dolor in longinquitate leuis, in grauitate breuis ſoleat eſſe; ut eius magnitudinem celeritas, diuturnitatem alleuatio conſoletur. ad ea cum accedit, ut neque diuinum numen horreat; nec praeteritas uoluptates effluere patiatur; earumq. aſſidua recordatione laetetur: quid eſt, quod huic poſſit, quod melius ſit, accidere? Statue contra aliquem confectum tãtis animi, corporiſq. doloribus, quanti in hominem maximi cadere poſſunt; nulla ſpe propoſita, fore leuius aliquando; nulla praeterea nec praeſenti, nec expectata uoluptate: quid eo miſerius dici, aut fingi poteſt? quod ſi uita doloribus re-

praestabiliorem

referta maxime fugienda est: summum profecto malum est uiuere cum dolore. cui sententiae consentaneum est, ultimum esse bonorum, cum uoluptate uiuere. nec enim habet nostra mens quidquam, ubi consistat tãquam in extremo: omnesq. et metus, et aegritudines ad dolorem referuntur: nec praeterea est res ulla, quae sua natura aut solicitare possit, aut frangere. praeterea & appetendi, & refugiendi, & omnino rerum gerendarum initia proficiscuntur aut a uoluptate, aut a dolore. quod cum ita sit; perspicuum est, omnes rectas res, atque laudabiles eo referri, ut cum uoluptate uiuatur. quoniam autem id est uel summum bonum, uel ultimum, uel extremum, quod Graeci τέλος nominant; quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes: fatendum est, summum esse bonum, iucunde uiuere. id qui in una uirtute ponunt, &, splendore nominis capti, quid natura postulet, non intelligunt; errore maximo, si Epicurum audire uoluerint, liberãtur. istae enim uestrae eximiae pulchraeq. uirtutes, nisi uoluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? ut enim mediocrem scientiam non ipsius artis, sed bonae ualetudinis caussa probamus; & gubernatoris ars, quia bene nauigandi rationem habet, utilitate, non arte, laudatur: sic sapientia, quae ars uiuendi putanda est, non expeteretur, si nihil efficeret; nunc expetitur, quod est tamquam artifex conquirendae, & comparandae uoluptatis. quam autem dicam uolupta-

luptatem, iam uidetis; ne inuidia uerbi labefacte-tur oratio mea. Nam cum ignoratione rerum bonarum, & malarum maxime hominum uita uexetur; ob eumq. errorem & uoluptatibus maximis saepe priuentur, & prauissimis animi doloribus torqueantur: sapientia est adhibenda, quae, & terroribus, cupiditatibusq. detractis, & omnium falsarum opinionum temeritate direpta, certissimam se nobis ducem praebeat ad uoluptatem. sapientia enim est una, quae maestitiam pellat ex animis; quae nos exhorrescere metu non sinat, qua praeceptrice in tranquillitate uiui potest, omnium cupiditatum ardore restincto. cupiditates enim sunt insatiabiles; quae non modo singulos homines, sed uniuersas familias euertunt; totam etiã labefactant saepe remp. ex cupiditatibus odia, dissidia, discordiae, seditiones, bella nascuntur. nec hae sese foris solum iactant, nec tantum in alios caeco impetu incurrunt; sed intus etiam in animis inclusae, inter se dissident, atque discordant. ex quo uitam amarissimam necesse est effici: ut sapiens solum, amputata circuncisaq. inanitate omni, & errore, nature finibus contentus sine aegritudine possit, & sine metu uiuere. Quae est enim aut utilior, aut ad bene uiuendum aptior partitio, quam illa, qua est usus Epicurus? qui unum genus posuit earum cupiditatum, quae essent & naturales, & necessariae; alterum, quae
280 natutales essent, nec tamen necessariae; tertium, quae nec naturales, nec necessariae. quarum ea ra-

ti

tio est, ut necessariae nec opera multa, nec impensa expleantur. ne naturales quidem multa desiderant: propterea quod ipsa natura diuitias, quibus contenta est & parabiles, & terminatas habet. inanium autem cupiditatum nec modus ullus, nec finis inueniri potest. Quod si uitam omnem uideamus perturbari errore, & inscitia, sapientiamq. esse solam, quae nos a libidinum impetu, & formidinum terrore uindicet, & ipsius fortunae modice ferre doceat iniurias, et omnes monstret uias, quae ad quietem, & tranquillitatem ferant: quid est, cur dubitemus dicere, & sapientiam propter uoluptatem expetendam, & insipientiam propter molestias esse fugiendam? Eademq. ratione ne temperantiam quidem propter se expetendam esse dicemus, sed quia pacem animis afferat, & eos quasi concordia quadam placet, ac leniat. temperantia est enim, quae in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut sequamur, monet. nec enim satis est iudicare, quid faciendum, non faciendum ue sit; sed stare etiam oportet in eo, quod sit iudicatum. plerique autem, quod tenere, atque seruare id, quod statuerunt, non possunt; uicti, & debilitati, obiecta specie uoluptatis, tradunt se libidinibus constringendos, nec, quid prouenturum sit, prouident; ob eamq. caussam propter uoluptatem & paruam, & non necessariam, & quae uel aliter pararetur, & qua etiam carere possent sine dolore, tum in morbos graues, tum in damna, tum in dedecora in

cur-

currunt; saepe etiam legum, iudiciorumq. poenis obligantur. qui autem ita frui uolunt uoluptatibus, ut nulli propter eas dolores consequantur; & qui suum iudicium retinent, ne uoluptate uicti faciant id, quod sentiunt non esse faciendum: hi uoluptatem maximã adipiscuntur praetermittenda uoluptate: ijdem etiam dolorem saepe perpetiuntur, ne, si id non faciant, incidant in maiorem. Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter se fugiendam esse, temperantiamq. expetendam, non quia uoluptates fugiat, sed quia maiores consequatur. Eadem fortitudinis ratio reperietur. nam neque laborum perfunctio, neque perpessio dolorum per se ipsa allicit, nec patientia, nec assiduitas, nec uigiliae, nec ea ipsa, quae laudatur, industria, ne fortitudo quidem: sed ista sequimur, ut sine cura, metuq. uiuamus, animumque, & corpus, quantum efficere possimus, molestia liberemus. ut enim mortis metu omnis quietae uitae status perturbatur; & ut, succumbere doloribus, eosq. humili animo, imbecilloq. ferre, miserum est; ob eamq. debilitatem animi, multi parentes, multi amicos, non nulli patriam, plerique autem se ipsos penitus perdiderunt: sic robustus animus, & excelsus omni est liber cura, & angore; cum & mortem contemnit; qua qui affecti sunt, in eadem caussa sunt, qua ante quam nati; & ad dolores ita paratus est, ut meminerit maximos morte finiri, paruos multa habere interualla quietis, mediocrium nos esse dominos; ut, si

tolera-

tolerabiles ſint, feramus; ſin minus, aequo animo e uita, cum ea nō placeat, tamquam e theatro exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timiditatem, ignauiamq. uituperari, nec fortitudinem patientiamq. laudari ſuo nomine; ſed illas reijci, quia dolorem pariant; has optari, quia uoluptatem. Iuſtitia reſtat, ut de omni uirtute ſit dictum. ſed ſimilia fere dici poſſunt. ut enim ſapientiam, temperantiam, fortitudinem copulatas eſſe docui cum uoluptate, ut ab ea nullo modo nec diuelli, nec diſtrahi poſſint: ſic de iuſtitia iudicandum eſt: quae non modo numquam nocet cuiquam, ſed contra ſemper alit aliquid tum ui ſua, atque natura, quod tranquillet animos, tum ſpe, nihil earum rerum defuturum, quas natura deprauata deſiderat. quemadmodum temeritas, & libido, & ignauia ſemper animum excruciant, & ſemper ſolicitant, turbulentaeq. ſunt: ſic, cuius in mente conſedit, hoc ipſo, quod * adeſt, turbulenta non poteſt fieri: & ſi uero molita quippiam eſt, quamuis occulte fecerit, numquam tamen confidet id fore ſemper occultum. plerumque improborum facta primo ſuſpicio inſequitur, deinde ſermo, atque fama, tum accuſator, tum index. multi etiam, ut te conſule, ipſi ſe indicauerunt. quod ſi qui ſatis opibus hominum ſibi contra conſcientiam ſepti eſſe, & muniti uidentur; deorum tamen numen horrent; easq. ipſas ſolicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies exeduntur, a dijs immortalibus ſupplicij cauſſa importari putant.

qua

quae autem tanta ex improbis factis ad minuendas uitae molestias accessio fieri potest, quanta ad augendas tum consciẽtia factorum, tum poena legum, odioq. ciuium? & tamen in quibusdam neque pecuniae modus est, neque honoris, neque imperij, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum: quas nulla praeda umquã improbe parta minuit, sed auget potius, atque inflammat: ut coercendi magis, quam dedocendi esse uideantur. Inuitat igitur uera ratio bene sanos ad iustitiam, aequitatem, fidem: neque homini infanti, atque impotenti iniuste facta conducunt; qui nec facile efficere possit, quod conetur; nec obtinere, si effecerit: & opes uel fortunae, uel ingenij liberalitati magis conueniunt; qua qui utuntur, beneuolentiam sibi conciliant, &, quod aptissimum est ad quiete uiuendum, caritatem, praesertim cum omnino nulla sit caussa peccandi. quae enim cupiditates a natura proficiscuntur, facile explentur sine ulla iniuria: quae autem inanes sunt, his parendum non est: nihil enim desiderabile concupiscunt; plusq. in ipsa iniuria detrimenti est, quam in ijs rebus emolumenti, quae iniuria pariuntur. itaque ne iustitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia iucunditatis uel plurimum afferat. nam, diligi, & carum esse, iucundum est, propterea quia tutiorem uitam, & uoluptatum efficit pleniorem. itaque non ob ea solum incommoda, quae eueniunt improbis, fugiendam improbitatẽ putamus, sed multo etiam

magis, quod, cuius in animo uersatur, numquam sinit eum respirare, numquam acquiescere. Quod si ne ipsarum quidem uirtutum laus, in qua maxime ceterorum philosophorum exultat oratio, reperire potest exitum, nisi dirigatur ad uoluptatem; uoluptas autem est sola, quae nos uocet ad se, & alliciat suapte natura: non potest esse dubium, quin id sit summum, atque extremum bonorum omnium, beateq. uiuere nihil aliud sit, nisi cum uoluptate uiuere. Huic certae stabiliq. sententiae quae sint coniuncta, explicabo breui. Nullus in ipsis error est finibus bonorum, & malorum, id est in uoluptate, aut in dolore: sed in his rebus peccant, cum, e quibus haec efficiantur, ignorant. animi autem uoluptates, & dolores nasci fatemur e corporis uoluptatibus, & doloribus. itaque concedo, quod modo dicebas, cadere caussa, si qui e nostris aliter existiment: quos quidem uideo esse multos, sed imperitos. quamquã autem & laetitiam nobis uoluptas animi, et molestiam dolor afferat: eorum tamen utrumque & ortum esse e corpore, et ad corpus referri, nec ob eam caussam non multo maiores esse & uoluptates, & dolores animi, quam corporis. nam corpore nihil, nisi praesens, & quod adest, sentire possumus: animo autem & praeterita, & futura. ut enim aeque doleamus animo, cum corpore doleamus: fieri tamen permagna accessio potest, si aliquod aeternum, & infinitum impendere malum nobis opinemur. quod idem licet transferre in uoluptatem, ut ea maior

ior ſit, ſi nihil tale metuamus. Iam, illud quidem perſpicuum eſt, maximam animi aut uoluptatem, aut moleſtiam plus aut ad beatam, aut ad miſeram uitam afferre momenti, quam eorum utrumuis, ſi aeque diu ſit in corpore. non placet autem, detracta uoluptate, aegritudinem ſtatim conſequi, niſi in uoluptatis locum dolor forte ſucceſſerit: at contra, gaudere noſmet omittendis doloribus, etiam ſi uoluptas ea, quae ſenſum moueat, nulla ſucceſſerit. eo intelligi poteſt, quanta uoluptas, non dolere, ſit. ſed ut ijs bonis erigimur, quae expectamus: ſic laetamur ijs, quae recordamur. ſtulti autem malorum memoria torquentur: ſapientes bona praeterita, grata recordatione renouata, delectant. eſt autem ſitum in nobis, ut & aduerſa quaſi perpetua obliuione obruamus, & ſecunda iucunde ac ſuauiter meminerimus. ſed cum ea, quae praeterierunt, acri animo & attento intuemur, tunc fit, ut aegritudo ſequatur, ſi illa mala ſint; laetitia, ſi bona. O praeclaram beate uiuendi, & apertam, & ſimplicem & directam uiam. cum enim certe nihil homini poſſit melius eſſe, quam uacare omni dolore, & moleſtia, perfruiq. maximis & animi, & corporis uoluptatibus: uidetis ne, quam nihil praetermittatur, quod uitam adiuuet, quo facilius id, quod propoſitum eſt, ſummum bonum conſequamur? Clamat Epicurus, is, quem uos nimis uoluptatibus eſſe deditum dicitis, non poſſe iucunde uiui, niſi ſapienter, honeſte, iuſteq. uiuatur; nec ſapienter,
ho-

*honeſte, iuſte, niſi iucunde. neque enim ciuitas in
ſeditione beata eſſe poteſt, nec in diſcordia domino-
rum domus. quo minus animus a ſe ipſe diſſidens,
ſecumq. diſcordans guſtare partem ullam liquidae
uoluptatis & liberae poteſt. atqui pugnantibus &
contrarijs ſtudijs, conſilijsq. ſemper utens, nihil
quieti uidere, nihil tranquilli poteſt. quod ſi corpo-
ris grauioribus morbis uitae iucunditas impeditur:
quanto magis animi morbis impediri neceſſe eſt? a-
nimi autem morbi ſunt cupiditates immenſae, &
inanes, diuitiarum, gloriae, dominationis, libidi-
noſarum etiam uoluptatum. accedunt aegritudines,
moleſtiae, maerores, qui animos exedunt cóficiuntq.
curis hominum non intelligentium, nihil dolendum
eſſe animo, quod ſit a dolore corporis praeſenti,
futuro ue ſeiunctum. nec uero quiſquam ſtultus
non horum morborum aliquo laborat. nemo igitur
eſt non miſer. Accedit etiam mors; quae quaſi ſa-
xum Tantalo ſemper impendet: tum ſuperſtitio;
qua qui eſt imbutus, quietus eſſe numquam poteſt.
praeterea bona praeterita nó meminerunt, praeſen
tibus non fruuntur, futura modo expectant: quae
quia certa eſſe non poſſunt, conficiuntur & ango-
re, & metu; maximeq. cruciantur, cum ſero ſen-
tiunt, fruſtra ſe aut pecuniae ſtuduiſſe, aut impe-
rijs, aut opibus, aut gloriae. nullas enim conſequun
tur uoluptates; quarum potiendi ſpe inflammati,
multos labores, magnosq. ſuſceperunt. Ecce alij
minuti, & anguſti, aut omnia ſemper deſperan-*

tes, aut maleuoli, inuidi, difficiles, lucifugi, maledici, monstrosi, alij autem etiam amatorijs leuitatibus dediti, alij petulantes, alij audaces, proterui, ijdem intemperantes, & ignaui, numquam in sententia permanentes. quas ob caussas in eorum uita nulla est intercapedo molestiae. Igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientum non beatus. multoq. hoc melius nos, uerius que, quam Stoici. Illi enim negant bonum quidquam esse, nisi nescio quam illam umbram, quod appellant honestum, non tam solido, quam splendido nomine: uirtutem autem, nixam hoc honesto, nullam requirere uoluptatem, atque ad beate uiuendum se ipsa esse contentam. Sed possunt haec quadam ratione dici, non modo non repugnantibus, uerum etiam approbantibus nobis. sic enim ab Epicuro sapiens beatus semper inducitur: finitas habet cupiditates: negligit mortem: de dijs immortalibus sine ullo metu uera sentit: non dubitat, si ita melius sit, de uita migrare: his rebus instructus semper in uoluptate est: neque enim tempus est ullum, quo non plus habeat uoluptatum, quam dolorum. nam & praeterita grate meminit; et praesentibus ita potitur, ut animaduertat, quãta sint ea, quamq. iucunda; neque pendet ex futuris, sed exspectat illa, fruitur praesentibus; ab ijsq. uitijs, quae paullo ante collegi, abest plurimum; &, cum stultorum uitam cum sua comparat, magna afficitur uoluptate: dolores autem, si qui incurrunt, numquam

uim

uim tantam habent, ut non plus habeat ſapiens, quod gaudeat, quam quod angatur. Optime uero Epicurus, quod exiguam dicit fortunam interuenire ſapienti, maximasq. ab eo, & grauiſſimas res conſilio ipſius, & ratione adminiſtrari, nec maiorem uoluptatem ex infinito tempore aetatis percipi poſſe, quam ex hoc percipiatur, quod uideamus eſſe finitum. In dialectica autem ueſtra nullam uim exiſtimauit eſſe nec ad melius uiuendum, nec ad commodius diſſerendum. In phyſicis quidem, cum plurimum poſſint, ea ſcientia, & uerborum uis, & natura orationis, & conſequentium, repugnantium ue ratio poteſt ſpercipi. omnium autem rerum natura cognita, leuamur ſuperſtitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignoratione rerum; e qua ipſa horribiles exiſtunt ſaepe formidines: denique etiam morati melius erimus, cum didicerimus, quae natura deſideret: tum uero, ſi ſtabilem ſcientiam rerum tenebimus; ſeruata illa, quae quaſi delapſa de caelo eſt ad cognitionem omnium, regula, ad quam omnia iudicia rerum dirigentur, numquam ullius oratione uicti ſententia deſiſtemus. niſi autem rerum natura perſpecta erit, nullo modo poterimus ſenſuum iudicia defendere. quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a ſenſibus. qui ſi omnes ueri erunt, ut Epicuri ratio docet: tum denique poterit aliquid cognoſci, & percipi. quos qui tollunt, & nihil poſſe percipi dicunt; ij, remotis ſenſibus, ne id ipſum quidem expedire poſſunt,

Physica 123

quod differunt. praeterea, sublata cognitione, & scientia, tollitur omnis ratio & uitae degendae, & rerum gerendarum. Sic e physicis & fortitudo sumitur contra mortis timorem, & constantia contra metum religionis, & sedatio animi, omnium rerum occultarum ignoratione sublata; et moderatio, natura cupiditatum, generibusq. earum explicatis, &, ut modo docui, cognitionis regula, & iudicio ab eadem illa constituto, ueri a falso distinctio traditur. Restat locus huic disputationi uel maxime necessarius, de amicitia: quam, si uoluptas summum sit bonum, affirmatis nullam omnino fore. de qua Epicurus quidem ita dicit: omnium rerum, quas ad beate uiuendum sapientia comparauerit, nihil esse maius amicitia, nihil uberius, nihil iucundius. neque uero hoc oratione solum, sed multo magis uita, et factis, et moribus comprobauit. quod quam magnum sit, fictae ueterum fabulae declarant. in quibus tam multis, tamq. uarijs, ab ultima antiquitate repetitis, tria uix amicorum paria reperiuntur; ut ad Orestem peruenias, profectus a Theseo. at uero Epicurus una in domo, et ea quidem angusta, quam magnos, quantaq. amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges? quod fit etiam nunc ab Epicureis. Sed ad rem redeamus: de omnibus dici non necesse est. Tribus igitur modis uideo esse a nostris de amicitia disputatum. Alij, cum eas uoluptates, quae ad amicos pertinerent, negarent esse per se ipsas tam expetendas,

de Am. 98
Val. 4. 8
Plut: de
Am: mul:

quam

quam nostras expeteremus; quo loco uidetur quibusdam stabilitas amicitiae uacillare; tuentur tamen eum locum, seq. facile, ut mihi uidetur, expediunt. ut enim uirtutes, de quibus ante dictum est, sic amicitiam negant a uoluptate posse discedere: nam cum solitudo, & uita sine amicis, insidiarum, & metus plena sit; ratio ipsa monet amicitias comparare: quibus partis, confirmatur animus, & a spe pariendarum uoluptatum seiungi non potest. atque ut odia, inuidiae, despicationes aduersantur uoluptatibus: sic amicitiae non modo fautrices fidelissimae, sed etiam effectrices sunt uoluptatum tam amicis, quam sibi: quibus non solum praesentibus fruuntur, sed etiam spe eriguntur consequentis, ac posteri temporis. quod quia nullo modo sine amicitia firmam, & perpetuam iucunditatem uitae tenere possumus; neque uero ipsam amicitiam tueri, nisi aeque amicos, & nosmet ipsos diligamus: iccirco & hoc ipsum efficitur in amicitia; & amicitia cum uoluptate connectitur. nam et laetamur amicorum laetitia aeque, ac nostra; & pariter dolemus angoribus. quocirca eodē modo sapiens erit affectus erga amicum, quo in se ipsum; quosq. labores propter suam uoluptatem susceperit, eosdem suscipiet propter amici uoluptatem. quaeq. de uirtutibus dicta sunt, quemadmodum hae semper uoluptatibus inhaerent; eadem de amicitia dicenda sunt. praeclare enim Epicurus his paene uerbis. Eadem, inquit, scientia confirmauit animum, ne quod

aut ſempiternum, aut diuturnum timeret malum; quae perſpexit, in hoc ipſo uitae ſpatio amicitiae præſidium eſſe firmiſſimum. Sunt autem quidem Epicurei timidiores paullo contra ueſtra conuicia, ſed tamen ſatis acuti; qui uerentur, ne, ſi amicitiam propter noſtram uoluptatem expetēdam putemus, tota amicitia quaſi claudiare uideatur: itaque primos congreſſus, copulationesq. conſuetudinum, inſtituendarum amicitiarum, fieri propter uoluptates: cum autem uſus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorenſcere tādem; ut, etiam ſi nulla ſit utilitas ex amicitia, tamen ipſi amici propter ſe ipſos amentur. etenim, ſi loca, ſi fana, ſi urbes, ſi gymnaſia, ſi campum, ſi canes, ſi equos, ſi ludicra, exercendi, aut uenandi conſuetudine, adamare ſolemus: quanto id in hominum conſuetudine facilius fieri poterit, & iuſtius? Sunt autem, qui dicunt, foedus quoddam eſſe ſapientum, ut ne minus amicos, quam ſe ipſos, diligant. quod & fieri poſſe intelligimus: et ſaepe id uidemus: et perſpicuum eſt, nihil ad iucunde uiuendum reperiri poſſe, quod coniunctione tali ſit aptius. Quibus ex omnibus iudicari poteſt, non modo non impediri rationem amicitiae, ſi ſummum bonum in uoluptate ponatur; ſed ſine hoc inſtitutionem amicitiae omnino non poſſe reperiri. Quapropter, ſi ea, quae dixi, ſole ipſo illuſtriora, & clariora ſunt; ſi omnia dixi hauſta e fonte naturae; ſi tota oratio noſtra omnem ſibi fidem ſenſibus confirmat, ideſt in-

corru-

corruptis, atque integris testibus; si infantes pueri, si mutae etiam bestiae paene loquuntur, magistra, ac duce natura, nihil esse prosperum, nisi uoluptatem, nihil asperum, nisi dolorem; de quibus neque deprauata iudicant, neque corrupte: non ne ei maximam gratiam habere debemus, qui, exaudita quasi uoce naturae, sic eam firme grauiterq. comprehenderit, ut omnes bene sanos in uiam placatae, tranquillae, quietae, beatae uitae deduceret? Qui quod tibi parum uidetur eruditus, ea caussa est, quod nullam eruditionem esse duxit, nisi quae beatae uitae disciplinam iuuaret. an ille tempus aut in poetis euoluendis, ut ego, & Triarius, te hortatore, fecimus, consumeret; in quibus nulla solida utilitas, omnisq. puerilis delectatio: aut se, ut Plato, in musicis, geometria, numeris, astris contereret? quae &, a falsis initijs profecta, uera esse non possunt; &, si essent uera, nihil afferrent, quo iucundius, id est, quo melius uiueremus. eas ergo artes persequeretur; uiuendi artem tantam, tamq. operosam, & perinde fructuosam, relinqueret? non ergo Epicurus ineruditus, sed ij indocti, qui; quae pueros non didicisse turpe est, ea putent usque ad senectutem esse discenda. Quae cum dixisset, explicaui, inquit, sententiam meam, et eo quidem consilio, tuum iudicium ut cognoscerem. quae mihi facultas, ut id meo arbitratu facerem, ante hoc tempus numquam est data.

M. TVLLII CICERONIS DE FINIBVS BONORVM ET MALORVM LIBER II.

H I C C V M *uterque me intueretur, ſeſeq. ad audiendum ſignificarent paratos; primum, inquam, deprecor, ne me, tamquam philoſophum, putetis ſcholam uobis aliquam explicaturum: quod ne in ipſis quidem philoſophis magnopere umquam probaui. quando enim Socratis, qui parens philoſophiae iure dici poteſt, quidquam tale fecit? eorum erat iſte mos, qui tum ſophiſtae nominabantur: quorum e numero primus eſt uſus Leontinus Gorgias in cõuentu poſcere quaeſtionem, id eſt iubere dicere, qua de re quis uellet audire. audax negotium: dicerem, impudens, niſi hoc inſtitutum poſtea translatum ad philoſophos noſtros eſſet. ſed & illum, quem nominaui, & ceteros ſophiſtas, ut e Platone intelligi poteſt, luſos uidemus a Socrate. is enim percunctando, atque interrogando elicere ſolebat eorum opiniones, quibuſcum diſſerebat; ut ad ea, quae ij reſpondiſſent, ſi quid uideretur, dicerent. qui mos cum a poſterioribus non eſſet retentus, Arceſilas eum reuocauit, inſtituitq., ut ij, qui ſe audire uellent, non de ſe quaererent, ſed ipſi dicerent, quid ſentirent. quod cum dixiſſent, ille contra. ſed qui audiebant, quoad poterant defendebant ſententiam ſuã: apud ceteros autem philoſophos, qui quaeſiuit aliquid,*

quid,

quid, tacet. quod quidem iam fit etiam in Academia. ubi enim is, qui audire uult, ita dixit; uoluptas mihi uidetur esse summum bonum: perpetua oratione contra disputatur: ut facile intelligi possit, eos, qui aliquid sibi uideri dicant, non ipsos in ea sententia esse, sed audire uelle contraria. Nos commodius agimus. non enim solum Torquatus dixit, quid sentiret, sed etiam cur. ego autem arbitror, quamquam admodum delectatus sum eius oratione perpetua, tamen commodius, cum in rebus singulis insistas, & intelligas quid quisque concedat, quid abnuat, ex rebus concessis concludi quid uelis, & ad exitum perueniri. cum enim fertur quasi torrens oratio; quamuis multa cuiusque modi rapiat; nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationem rapidam coerceas. omnis autem in quaerendo, quae uia quadam, & ratione habetur, oratio praescribere primum debet, ut quibusdam in formulis ea res agatur, ut, inter quos disseritur, conueniat quid sit id, de quo disseratur. hoc positum in Phaedro a Platone probauit Epicurus, sensitq. in omni disputatione fieri oportere: sed, quod proximum fuit, non uidit: negat enim definiri rem placere: sine quo fieri interdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, conueniat, quid sit id, de quo agatur: uelut in hoc ipso, de quo nunc disputamus. quaerimus enim finem bonorum: possumus ne scire, hoc quale sit, nisi contulerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam sit ipsum bo-

bonum? atqui haec patefactio quasi rerum opertarum, cum, quid quidque sit, aperitur, definitio est: qua tu etiam imprudens utebare nō numquam: nam hunc ipsum siue finem, siue extremum, siue ultimum, definiebas, id esse, quo omnia, quae recte fierent, referrentur, neque id ipsum usquam referretur. praeclare hoc quidem. bonum ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, definisses; aut quod esset natura appetendum; aut quod prodesset; aut quod iuuaret; aut quod liberet. modo idem, nisi molestum est; quoniam tibi non omnino displicet definire, & id facis cum uis; uelim definires, quid sit uoluptas; de quo omnis haec quaestio est. Quasi quis, inquit, sit, qui, quid sit uoluptas, nesciat, aut qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam desideret. Me ipsum esse dicerem, inquam, nisi mihi uiderer habere bene cognitam uoluptatē, & satis firme conceptam animo, atque comprehensam. nunc audem dico ipsum Epicurum nescire, & in eo nutare, eumque, qui crebro dicat, diligenter oportere exprimi, quae uis subiecta sit uocibus, non intelligere interdum, quid sonet haec uox uoluptatis, id est, quae res uoci subijciatur. Tunc ille ridens, hoc uero, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum uoluptatem esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum, id ipsum quid sit, quale sit, nesciat. Atqui, inquam, aut Epicurus, quid sit uoluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. Quonam, inquit, mo-

do-

do? Quia uoluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens mouetur, et iucunditate quadam perfunditur. Quid ergo, inquit, istam uoluptatem Epicurus ignorat? Non semper, inquam. nam interdum nimis etiam nouit, quippe qui testificetur ne intelligere quidem se posse, ubi sit, aut quid sit ullum bonum, praeter illud, quod cibo, aut potione, & aurium delectatione, & obscena uoluptate capiatur. an haec ab eo non dicuntur? Quasi me pudeat, inquit, istorum; aut non possim, quemadmodum ea dicuntur, ostendere. Ego uero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri, qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus. nam Metrodorum non putant ipsum professum, sed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. septem autem illi, non suo, sed populorum omnium suffragio nominati sunt. Verum hoc loco sumo, uerbis his eandem certe uim uoluptatis Epicurum nosse, quam ceteros. omnes enim iucundum motum, quo sensus hilarentur, graece ἡδονὴν, latine uoluptatem uocant. Quid est igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, & quidem discendi caussa magis, quam quo te, aut Epicurum reprehensum uelim. Ego quoque, inquit, didicerim libentius, si quid attuleris, quam te reprehenderim. Tenes ne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat esse summum bonum, quo putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, finem

nem illi uideri, nihil dolere. Quid? idem iste de uoluptate quid sentit? Negat esse eam, inquit, propter se ipsam expetendam. Aliud igitur esse censet, gaudere; aliud, non dolere. Et quidem, inquit, uehementer errat. nam, ut paullo ante docui, augendae uoluptatis finis est, doloris omnis amotio. Tum, non dolere, inquam, istud quam uim habeat, postea uidero: aliam uero uim uoluptatis esse, aliam nihil dolendi, nisi ualde pertinax fueris, concedas necesse est. Atqui reperies, inquit, in hoc quidem pertinacem. dici enim nihil potest uerius. Est ne, quaeso, inquam, sitienti in bibendo uoluptas? Quis istud, inquit, posset negare? Eadem ne, inquam, quae restincta siti? Immo alio genere. nam restincta sitis stabilitatem uoluptatis habet, inquit: illa autem uoluptas ipsius restinctionis, in motu est. Cur igitur, inquam, res tam dissimiles eodem nomine apellas? Quid paullo ante, inquit, dixerim. non ne meministi? cum omnis dolor detractus esset, uariari, non augeri uoluptatem. Memini uero, inquam, sed tu istud dixisti bene latine, parum plane. uarietas enim latinum uerbum est, idq. proprie quidem in disparibus coloribus dicitur, sed transfertur in multa dispa ria. uarium poema, uaria oratio, uarij mores, uaria fortuna, uoluptas uaria etiam dici solet, cum percipitur ex multis dissimilibus rebus, dissimiles efficientibus uoluptates. eam si uarietatē diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente te, intelligo:
ista

ista uarietas quae sit, non satis perspicio; quod ais; cum dolore careamus, tum in summa uoluptate nos esse; cum autem uescamur ijs rebus, quae dulcem motum afferant sensibus, tum esse in motu uoluptatem, quae faciat uarietatem uoluptatum, sed non augeri illam non dolendi uoluptatem. quam cur uoluptatem appelles, nescio. An potest, inquit ille, quidquam esse suauius, quam nihil dolere? Immo sit sane nihil melius, inquam: nondum enim id quaero: num propterea idem uoluptas est, quod, ut ita dicam, indolentia? Plane idem, inquit, et maxima quidem, qua fieri nulla maior potest. Quid dubitas igitur, inquam, summo bono a te ita constituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum, id tueri, id defendere? quid enim necesse est, tamquam meretricem in matronarum coetum, sic uoluptatem in uirtutum concilium adducere? sed inuidiosum nomen est, & infamiae subiectum. itaque hoc frequenter dici solet a uobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus uoluptatem. quod quidem mihi si quando dictum est; (est autem dictum non parum saepe) etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum soleo subirasci. ego ne non intelligo, quid sit ἡδονὴ graece, latine uoluptas? utram tandem linguam nescio? deinde, qui fit, ut ego nesciam, sciant omnes, quicumque Epicurei esse uoluerunt? quod uestri quidem uel optime disputant; nihil opus esse eum, qui phlosophus futurus sit, scire litteras. itaque ut maiores nostri ab aratro abduxerunt

xerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset: sic uos de Pelasgis omnibus colligitis bonos illos quidem uiros, sed certe non pereruditos. ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo? ut scias me intelligere, primum, idem esse uoluptatem, dico, quod ille ἡδονήν. et quidem saepe quaerimus uerbũ latinum par graeco, & quod idem ualeat: hic nihil fuit, quod quaereremus. nullum inueniri potest, quod magis idem declaret latine, quod graece, quam declarat uoluptas. huic uerbo omnes, qui ubique sunt, qui latine sciunt, duas res subijciunt, laetitiam in animo, commotionem suauem iucunditatis in corpore. nam & ille apud Trabeam, uoluptatem animi nimiam, laetitiam dicit, eandem, quam ille Caecilianus, qui omnibus laetitijs laetum esse se narrat. sed hoc interest, quod uoluptas dicitur etiã in animo uitiosa res, ut Stoici putant, qui eam sic definiunt, sublationem animi sine ratione, opinantis se magno bono frui; non dicitur laetitia, nec gaudium in corpore. in eo autem uoluptas omnium latine loquentium more ponitur, cum percipitur ea, quae sensum aliquem moueat, iucunditas. hanc quoque iucunditatem, si uis, transfer in animum: iuuare enim in utroque dicitur, ex eoq. iucundum: modo intelligas, inter illum, qui dicat,

256. Fam. l. 9. 21. 103: Gell. l. 15 cap. 24

- Tanta laetitia auctu' sum,
Vt mihi non constem;
& eum, qui,
Nunc demum mihi animus ardet;

quo-

quorũ alter laetitia gestiat, alter dolore crucietur; esse illum medium.
Quãquam haec inter nos nupera notitia admodum est, qui nec laetetur, nec angatur: itemq. inter eum, qui potiatur expetitis corporis uoluptatibus, & eum, qui crucietur summis doloribus, esse eum, qui utroque careat. Satis ne igitur uideor uim uerborum tenere: an sum etiam nunc uel graece loqui, uel latine docendus? et tamen uide, ne, si ego non intelligam quid Epicurus loquatur, cum graece, ut uideor, luculenter sciam, sit aliqua culpa eius, qui ita loquatur, ut non intelligatur. quod duobus modis sine reprehensione fit: si aut de industria facias, ut Heraclitus, cognomento qui σκοτεινὸς perhibetur, quia de natura nimis obscure memorauit: aut cum rerum obscuritas, non uerborum, facit, ut non intelligatur oratio: qualis est in Timaeo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non uult, si possit, plane, & aperte loqui; nec de re obscura, ut physici, aut artificiosa, ut mathematici, sed de illustri, & facili, & iam in uulgus peruagata, loquitur. quamquam non negatis nos intelligere, quid sit uoluptas, sed quid ille dicat. e quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quae uis sit istius uerbi; sed ut ille suo more loquatur, nostrum negligat. si enim idem dicat, quod Hieronymus, qui censet summum bonum esse, sine ulla molestia uiuere: cur mauult dicere uoluptatem, quam uacuitatem doloris? ut ille facit; qui quid dicat, intelligitur. sin autem uo-
luptatem

nupera

D. Laert. Sier.

uacuitas doloris D.

luptatem putat: dicat adiungendam ad illa, quae in motu sit, (sic enim apellat hanc dulcem in motu) illam nihil dolentis in stabilitate: quid tendit, cum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse notus sibi sit, hoc est qui suam naturam, sensumq. perspexerit, uacuitas doloris, & uoluptas idem esse uideatur? hoc est uim afferre, Torquate, sensibus, extorquere ex animis cogitationes uerborum, quibus imbuti sumus. quis enim est, qui non uideat haec esse in natura rerum tria? unum, cum in uoluptate sumus: alterum, cum in dolore: tertium hoc quidem, in quo nunc sumus. credo quidem uos nec in dolore, nec in uoluptate esse: cum in uoluptate sint, qui epulentur; in dolore, qui torqueantur. tu autem inter haec tantam multitudinem hominum interiectam non uides nec laetantium, nec dolentitium? Non prorsus, inquit: omnesque, qui sine dolore sint, in uoluptate, & ea quidem summa, esse dico. Ergo in eadem uoluptate eum, qui alteri misceat mulsum, ipse non sitiens; & eum, qui illud sitiens bibat? Tum ille, finem, inquit, interrogandi, si uidetur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum prouidens, dialecticas captiones. Rhetorice igitur, inquam, nos mauis, quam dialectice, disputare? Quasi uero, inquit, perpetua oratio rhetorum solum, non etiam philosophorum sit. Zenonis est, inquam, hoc Stoici, omnem uim loquendi, ut iam ante Aristoteles, in duas tributam esse partes: rhetoricam palmae,

diale-

dialecticam pugno similes esse dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius. obsequar igitur uoluntati tuae: dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetorica philosophorum, non nostra illa forensi: quam necesse est, cum populariter loquamur, esse interdum paullo hebetiorem. Sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quae una continet omnem & perspiciendi, quid in quaque re sit, scientiam, & iudicandi quale quidque sit, ac ratione, & uia disputandi; ruit in dicendo, ut mihi quidem uidetur, nec ea, quae docet, uult ulla arte distingui: ut haec ipsa, quae modo loquebamur. Summum a uobis bonum uoluptas dicitur. aperiendum est igitur, quid sit uoluptas. aliter enim explicari, quod quaeritur, non potest. quam si explicauisset, non tam haesitaret. aut enim eá uoluptatem tueretur, quá Aristippus, id est qua sensus dulciter ac iucunde mouetur, quam etiá pecudes, si loqui possent, appellarent uoluptatem: aut, si magis placeret suo more loqui, quam ut Omnes Danai, aut Mycenenses, Attica pubes, reliquiq. Graeci, qui hoc anapaesto citantur; hoc, non dolere, solum uoluptatis nomine appellaret, illud Aristippeum contemneret: aut, si utrumque probaret, ut probat, coniungeret doloris uacuitatem cum uoluptate, & duobus ultimis uteretur. multi enim & magni philosophi haec ultima bonorum iuncta fecerunt, ut Aristoteles, qui uirtutis usum cum uitae perfectae prosperitate con_

30. 123 31
& Nat: l. 22
86?

iuxit. Callipho adiunxit ad honestatem uoluptatem. Diodorus ad eandem honestatem addidit uacuitatem doloris. idem fecisset Epicurus, si sententiam hanc, quae nunc Hieronymi est, coniunxisset cum Aristippi uetere sententia. illi enim inter se dissentiunt: propterea singulis finibus utuntur: et cum uterque graece egregie loquatur; nec Aristippus, qui uoluptatem summum bonum dicit, in uoluptate ponit non dolere; neque Hironymus, qui summum bonum statuit non dolere, uoluptatis nomine umquam utitur pro illa indolentia; quippe qui ne in expetendis quidē rebus numeret uoluptatem. duae sunt enim res quoque: ne tu uerba solum putes. unum est, sine dolore esse: alterum, cum uoluptate. uos ex his tam dissimilibus rebus non modo nomen unum, (nam id faculius paterer) sed etiam rem unam ex duabus facere conamini: quod fieri nullo modo potest; hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, sicut facit, neque tamen diuidit uerbis. cum enim ipsam eam uoluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne suspicari quidem se ullum bonum seiunctum ab illo Aristippeo genere uoluptatis. atque ibi hoc dicit, ubi omnis eius est oratio de summo bono. in alio uero libro, ubi, breuiter comprehensis grauissimis sententijs, quasi oracula edidisse sapientiae dicitur, scribit his uerbis: quae nota tibi profecto, Torquate, sunt: quis enim uestrum non edidicit Epicuri κυρίας δόξας, *id est maxime*

ratas? quia grauissimae sint ad beate uiuendum breuiter enuntiatae sentētiae. animaduertite igitur, recte ne hanc sententiam interpreter. Si ea, quae sunt luxuriosis efficientia uoluptatum, liberarent eos deorum, & mortis, & doloris metu, docerentq. qui essent fines cupiditatum: nihil haberem, quod reprehenderem; cum undique complerentur uoluptatibus, nec haberent ulla ex parte aliquid aut dolens, aut aegrum, idest aut malum. Hoc loco se tenere Triarius non potuit: obsecro, inquit, Torquate, haec dicit Epicurus? Quod, mihi quidem uisus est, cum sciret, uelle tamen confitentem audire Torquatum. At ille non pertimuit, saneq. fidenter, istis quidem ipsis uerbis, inquit: sed, quid sentiat, non uidetis. Si alia sentit, inquam, alia loquitur: numquam intelligam, quid sentiat: sed plane dicit, quod intelligam: idq. si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si sapientes sint, dicit absurde. similiter & si dicat, non reprehendendos paricidas, si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. & tamen quid attinet luxuriosis ullam exceptionem dare? aut fingere aliquos, qui, cum luxuriose uiuerent, a summo philosopho non reprehenderentur eo nomine dūtaxat, cetera cauerent? sed tamen non ne reprehenderes, Epicure, luxuriosos ob eam ipsam caussam, quod ita uiuerent, ut persequerentur cuiusque modi uoluptates? cum esset praesertim, ut ais tu, summa uoluptas, nihil dolere? atqui reperiemus asotos pri

mum ita non religioſos, ut edant de patella; deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant ex Hymnide

Mihi ſex menſes ſati' ſunt uitae: ſeptimum Orco
ſpondeo.

Iam doloris medicamenta illa Epicurea tamquam de narthecio promant: ſi grauis, breuis: ſi longus, leuis. unum neſcio, quo modo poſſit, ſi luxurioſus ſit, finitas cupiditates habere. quid ergo attinet dicere, nihil haberem, quod reprehenderem, ſi finitas cupiditates haberent? hoc eſt dicere; non reprehenderem aſotos, ſi non eſſent aſoti. iſto modo, ne improbos quidem, ſi eſſent boni uiri. Hic, homo ſeuerus luxuriam ipſam per ſe reprehendendam non putat: & hercule, Torquate, ut uerum loquamur, ſi uoluptas ſummum bonum eſt, rectiſſime non putat. nolim enim mihi fingere aſotos, ut ſoletis, qui in menſam uomant; & qui de conuiuijs auferantur, crudiq. poſtridie ſe rurſus ingurgitent; qui ſolem, ut aiunt, nec occidentem umquam uiderint, nec orientem; qui, conſumptis patrimonijs, egeant. nemo noſtrum iſtius generis aſotos iucunde putat uiuere. mundos, elegantes, optimis coquis, piſtoribus, piſcatu, aucupio, uenatione, his omnibus exquiſitis, uitantes cruditatem, quibus

Vinum diffuſum e pleno ſiet oenophoro,
ut ait Lucilius, cui
Nil dempſit nix, & ſacculus abſtulerit:

adhibentes ludos, & quae ſequuntur illa; quibus

detra-

pro Clubo

detractis, clamat Epicurus se nescire quid sit bonum. adsint etiam formosi pueri, qui ministrent: * resplendeat his uestis, argentum, odrilitium, locus ipse, aedificium. hos ego asotos bene quidem uiuere, at beate numquam dixerim. ex quo efficitur, non ut uoluptas ne sit uoluptas, sed ut uoluptas non sit summũ bonum. Nec ille, qui Diogenem Stoicum adolescens, post autem Panaetiũ audierat, Laelius, eo dictus est sapiens, quod non intelligeret quid suauissimum esset, (nec enim sequitur, ut, cui cor sapiat, ei non sapiat palatus) sed quia parui id duceret:

O lapathe, ut iactare necesse est, cognitu' cui sis:
In quo Laeliu' clamores sophos ille solebat
Edere, compellans gumas ex ordine nostros,
Laeliu' praeclare, & recte sophos, illudq. uere: pro quin: 27.
O Publi Gurges Galloni, es homo miser, inquit
Cenasti in uita numquam bene, cum omnia in ista
Consumis squilla, atque acipensere cum decumano:

is haec loquitur, qui in uoluptate nihil ponẽs, negat eum bene cenare, qui omnia ponat in uoluptate: & tamen non negat libenter umquã cenasse Galloniũ, (mentiretur enim) sed bene. ita grauiter, & seuere uoluptatẽ secernit a bono. ex quo illud efficitur, qui bene cenent, omnes libenter cenare; qui libenter, non continuo bene. semper Laelius bene. - quid bene? dicet Lucilius, Cocto, Condito. sed cedo caput cenae. - Sermone bono. quid ex eo? - Si quaeri', libenter. ueniebat enim ad cenam, ut animo quieto satiaret desideria naturae. recte ergo is ne-

gat umquam bene cenasse Gallonium, recte miserum, cum praesertim in eo omne studium consumeret. quem libenter cenasse nemo negat. cur igitur non bene? quia, quod bene, id recte, frugaliter, honeste. ille porro male, praue, nequiter, turpiter cenabat. non igitur nec lapathi suauitatem acipenseri Gallonij Laelius anteponebat, sed suauitatem ipsam negligebat. quod non faceret, si in uoluptute summum bonum poneret. Semouenda est igitur uoluptas, non solum ut recta sequamini, sed etiam ut loqui deceat frugaliter. Possumus ne igitur in uita summum bonum dicere, cum id ne in cena quidem posse uideamur? Quo modo autem philosophus loquitur? tria genera cupiditatum, naturales, & necessarias; naturales, non necessarias; nec naturales, nec necessarias. primum diuisit ineleganter: duo enim genera quae erant, fecit tria. hoc est, non diuidere, sed frangere rem. qui si diceret, cupiditatum esse duo genera, naturales, & inanes; naturalium quoque item duo, necessarias, & non necessarias: confecta res esset. uitiosum est enim in diuidendo, partem in genere numerare. sed hoc sane concedamus: contemnit enim disserendi elegantiam: confuse loquitur. gerendus est mos, modo recte sentiat. Et quidem illud ipsum non nimium probo; & tamen patior. philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. an potest cupiditas finiri? tollenda est, atque extrahenda radicitus. quis est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici

ci possit? ergo & auarus erit, sed finite: & adulter, uerum habebit modum: & luxuriosus eodem modo. qualis ista philosophia est, quae non interitū afferat prauitatis, sed sit contenta mediocritate uitiorum? Quamquam in hac diuisione rem ipsam prorsus probo, elegantiam desidero. appellet haec desideria naturae; cupiditatis nomen seruet alio; ut, cum de auaritia, cum de intemperantia, cum de maximis uitijs loquetur, eam tamquam capitis accuset. Sed haec quidem liberius ab eo dicuntur, & saepius. quod equidem non reprehendo. est enim tanti philosophi, tamq. nobilis, audacter sua decreta defendere. sed tamen ex eo, quod eam uoluptatem, quam omnes gentes hoc nomine appellant, uidetur amplexari saepe uehementius, in magnis interdum uersatur angustijs; ut hominum conscientia remota, nihil tam turpe sit, quod uoluptatis caussa non uideatur esse facturus. Deinde, ubi erubuit, (uis enim est permagna naturae) confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad uoluptatem nihil dolentis. At iste non dolendi status non uocatur uoluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quod res alia tota est? Reperiam multos uel innumerabiles potius, non tam curiosos, nec tam molestos, quam uos estis: quibus, quidquid uelim, facile persuadeam. Quid ergo dubitamus, quin, si, non dolere, uoluptas sit summa, non esse in uoluptate dolor sit maximus? cur id non ita fit? Quia dolori non uoluptas contraria est, sed doloris priuatio.

Hoc uero non uidere, maximo argumento, uoluptatem ullam: qua sublata, neget se intelligere omnino, quid sit bonum. eam autem ita persequitur, quae palato percipiatur, quae auribus: cetera addit, quae si appelles, honos praefandus sit. Hoc igitur, quod solum bonum seuerus, & grauis philosophus nouit, idem non uidet ne expetendum quidem esse; quod eam uoluptatem hoc eodem auctore non desideremus, cum dolore careamus. quamquam haec sunt contraria. hic si definire, uel diuidere didicisset; si loquendi uim, si denique consuetudinem uerborum teneret; numquam in tantas salebras incidisset. nunc uides, quid faciat. quã nemo umquã uoluptatem appellat, & hanc in motu uoluptatem, quae duo sunt, unum facit; (sic enim has suaues, et quasi dulces uoluptates appellat) interdum ita extenuat, ut M.' Curium putes loqui; interdum ita laudat, ut, quid praeterea sit bonum, neget se posse ne suspicari quidem. quae iam oratio non a philosopho aliquo, sed a censore opprimenda est. non est enim uitium solum in oratione, sed etiam in moribus. Luxuriam non reprehendit, modo sit uacua infinita cupiditate, & timore. hoc loco discipulos quaerere uidetur, ut, qui asoti esse uelint, philosophi ante fiant. A primo, ut opinor, animantium ortu petitur origo summi boni. simul atque natum animal est, gaudet uoluptate, & eam appetit, ut bonum; aspernatur dolorem, ut malum. de malis autem, & bonis, ab ijs animalibus, quae nondum de-

depravata sunt, ait optime iudicari. Haec & tu ita posuisti, & uerba uestra sunt. Quam multa uitiosa? summum enim bonum, & malum uagiens puer utra uoluptate diiudicabit, stante, an mouente? quoniam, si dijs placet, ab Epicuro loqui discimus. si stante; hoc natura uidelicet uult, saluam esse se; quod concedimus: si mouente, quod tamen dicitis; nulla turpis uoluptas erit, quae praetermittenda sit: & simul non proficiscetur animal illud modo natum a summa uoluptate, quae est a te posita in non dolendo. Nec tamen argumentum hoc Epicurus a paruis petiuit, aut etiam a bestijs: quae putat esse specula naturae: ut diceret, ab his, duce natura, hanc uoluptatem expeti nihil dolendi. neque enim haec mouere potest appetitum animi: nec illum habet ictum, quo pellat animum status hic non dolendi. itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. at ille pellit, qui permulcet sensum uoluptate. itaque Epicurus semper hoc utitur, ut probet uoluptatem natura expeti; quod ea uoluptas, quae in motu sit, & paruos ad se alliciat, & bestias, non illa stabilis, in qua tantum inest nihil dolere. quid igitur conuenit, ab alia uoluptate dicere naturam proficisci, in alia summum bonum ponere? Bestiarum uero nullum iudicium puto. quamuis enim deprauatae non sint, prauae tamen esse possunt. ut bacillum aliud est inflexum et incuruatum de industria, aliud ita natum: sic ferarum natura non est illa quidem deprauata mala disciplina, sed natura

sua,

sua. Nec uero, ut uoluptatem expetat, natura mouet infantem, sed tantum, ut se ipse diligat, ut integrum se, saluumq. uelit. omne enim animal, simul ut ortum est, & se ipsum, & omnes partes suas diligit; duasq. res, quae maximae sunt, in primis amplectitur, animum, & corpus; deinde utriusque partes. nam sunt & in animo praecipua quaedam, & in corpore: quae cum leuiter agnouit, tunc discernere incipit, ut ea, quae prima data sunt natura, appetat, aspernetur q. contraria. In his primis naturalibus uoluptas insit, nec ne, magna quaestio est. nihil uero putare esse praeter uoluptatem, non membra, non sensus, non ingenij motum, non integritatem corporis, non ualetudinem, summae mihi uidetur inscitiae. atque ab isto capite fluere necesse est omnem rationem bonorum, & malorum. Polemoni, etiam ante Aristoteli ea prima uisa sunt, quae paullo ante dixi. ergo nata est sententia ueterum Academicorum, & Peripateticorum; ut finem bonorum dicerent, secundum naturam uiuere, id est, uirtute adhibita, frui primis a natura datis. Callipho ad uirtutem nihil adiunxit, nisi uoluptatem: Diodorus nisi uacuitatem doloris. his omnibus, quos dixi, consequentes sunt finem bonorum. Aristippo simplex uoluptas: Stoicis, consentire naturae: quod esse uolunt e uirtute, id est honeste uiuere: quod ita interpretantur; uiuere cum intelligentia earum rerum, quae natura euenirent, eligente ea, quae essent secundum naturam, reiicienteq.

112 :: Off: 3. 54:

con-

contraria. Ita tres ſunt fines, expertes honeſtatis; unus Ariſtippi, uel Epicuri, alter Hieronymi; Carneadis tertius; tres, in quibus honeſtas cum aliqua acceſſione, Palemonis, Calliphonis, Diodori; una ſimplex, cuius Zeno auctor, poſita in decore tota, id eſt in honeſtate. nam Pyrrho, Ariſto, Herillus iam diu abiecti: reliqui ſibi conſtiterunt, ut extrema cum initijs conuenirent; ut Ariſtippo uoluptas, Hieronymo doloris uacuitas, Carneadi frui principijs naturalibus eſſet extremum. Epicurus autem cum in prima commendatione uoluptatem dixiſſet; ſi eam, quam Ariſtippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille; ſin eam, quam Hieronymus, feciſſet idem, ut uoluptatem illam Ariſtippi in prima commendatione poneret. nam quod ait ſenſibus ipſis iudicari, uoluptatem bonum eſſe, dolorem malum: plus tribuit ſenſibus, quam nobis leges permittunt. priuatarum litium iudices ſumus: nihil enim poſſumus iudicare, niſi quod eſt noſtri iudicij. in quo fruſtra iudices ſolent, cum ſententiam pronunciant, addere, ſi quid mei iudicij eſt. ſi enim non fuit eorum iudicij; nihilo magis, hoc non addito, illud eſt iudicatum. quid iudicat ſenſus? dulce, amarum; lene, aſperum; prope, longe; ſtare, mouere; quadratum, rotundum. quam igitur pronunciabit ſententiam ratio? adhibita primum diuinarum humanarumq. rerum ſcientia, quae poteſt appellari rite ſapientia; deinde adiunctis uirtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu uoluptatum ſa-

off. lib. p.o 4.

ſatellites, & miniſtras eſſe uoluiſti: quarum de omnium ſententia pronunciabit, primum de uoluptate, nihil eſſe ei loci, non modo ut ſola ponatur in ſummi boni ſede, quam quaerimus; ſed ne illo quidem modo, ut ad honeſtatem applicetur. De uacuitate doloris eadem ſententia eſt. Reijcietur etiam Carneades: nec illa de ſummo bono ratio, aut uoluptatis, non dolendi ue particeps, aut honeſtati expers, probabitur. ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam conſideret. aut enim ſtatuet, nihil eſſe bonum, niſi honeſtum; nihil malum, niſi turpe; cetera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expetenda, nec fugienda, ſed eligenda modo, aut reijcienda ſint: aut anteponet eam, quam cum honeſtate ornatiſſimam, tum etiam ipſis initijs naturae, et totius perfectione uitae locupletatam uidebit. quod eo liquidius faciet, ſi perſpexerit, rerum inter eas, uerborum ne ſit controuerſia. Huius ego nũc auctoritatem ſequens, idem faciam. quantum enim potero, minuam contentiones; omneſq. ſimplices ſententias eorum, in quibus nulla eſt uirtutis adiunctio, omnino a philoſophia ſemouendas putabo: primum Ariſtippi, Cyrenaicorumq. omnium: quos non eſt ueritum, in ea uoluptate, quae maxima dulcedine ſenſum moueret, ſummum bonum ponere, contemnentes iſtam uacuitatem doloris. hi non uiderunt, ut ad curſum equum, ad arandum bouem, ad indagandum canem, ſic hominem ad duas res, ut ait Ariſtoteles, intelligendum,

&

& agendum esse natum, quasi mortalem deum: contraque, ut tardam aliquam, & languidam pecudem, ad pastum, et ad procreandi uoluptatem hoc diuinum animal ortum esse uoluerunt. quo nihil mihi uidetur esse absurdius. Atque haec contra Aristippum, qui eam uoluptatem non modo summam, sed solam etiam dicit, quam omnes unam appellamus uoluptatem. aliter autem uobis placet. sed ille, ut dixi, uitiose. nec enim figura corporis, nec ratio excellens ingenij humani significat ad hanc unam rem natum hominem, ut fruerctur uoluptatibus. Nec uero audiendus Hieronymus; cui summum bonum est idem, quod uos interdum, uel potius nimium saepe dicitis, nihil dolere. non enim, si malum dolor est, carere eo malo, satis est ad bene uiuendum. hoc dixerit potius Ennius,

Nimium boni est, cui nihil est mali:

nos beatam uitam non depulsione mali, sed adeptione boni iudicemus; nec eam cessando, siue gaudendo, ut Aristippus, siue non dolendo, ut hic, sed agendo aliquid, considerando ue quaeramus. Quae possunt eadem contra Carnedeum illud summum bonum dici: quod is non tam, ut probaret, protulit, quam ut Stoicis, quibus cum bellum gerebat, opponeret. id autem eiusmodi est, ut additum ad uirtutem, auctoritatem uideatur habiturum, & expleturum cumulate uitam beatam, de quo omnis haec quaestio est. nam qui ad uirtutem adiungunt uel uoluptatem, quam unam uirtus minimi

facit,

facit, uel uacuitatem doloris, quae, etiam si malo caret, tamen non est summum bonum: accessione utuntur non ita probabili: nec tamen; cur id tam parce, tamq. restricte faciant, intelligo. quasi enim emendum eis sit, quod addant ad uirtutem, primum uilissimas res addunt; deinde singulas potius, quam omnia, quae prima natura approbauisset, ea cum uoluptate coniungunt. quae cum Aristoni, & Pyrrhoni omnino uisa sint pro nihilo, ut inter optime ualere, & grauissime aegrotare, nihil prorsus dicerent interesse: recte iampridem contra eos desitum est disputari. dum enim in una uirtute sic omnia esse uoluerunt, ut eam rerum se lectione exspoliarent, nec ei quidquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur: uirtutem ipsam, quam amplexabantur, sustulerunt. Herillus autem, ad scientiam omnia reuocans, unum quoddam bonum uidit, sed nec optimum, nec quo uita gubernari possit: itaque hic ipse iam pridem est reiectus. post enim Chrysippum non sane est disputatum. Restatis igitur uos. nam cum Academicis incerta luctatio est: qui nihil affirmant, &, quasi desperata cognitione certi, id sequi uolunt, quodcumque uerisimile uideatur. Cum Epicuro autem hoc est plus negotij, quod ex duplici genere uoluptatis coniunctus est, quodq. & ipse, et amici eius, & multi postea defensores eius sententiae fuerunt: & nescio quo modo, is, qui auctoritatem minimam habet, maximam uim, populus cum illis facit.

cit. quos nisi arguimus, omnis uirtus, omne decus, omnis uera laus deferenda est. ita, ceterorum sententijs semotis, relinquitur non mihi cum Torquato, sed uirtuti cum uoluptate certatio. quam quidem certationem, homo & acutus, & diligens, Chrysippus non contemnit, totumq. discrimē summi boni eadem comparatione positum putat. ego autem existimo, si honestum aliquid ostendero, quod sit ipsum ui sua, propterq. se expetendum, iacere uestra omnia. itaque eo, quale sit, breuiter, ut tempus postulat, constituto, accedam ad omnia tua, Torquate. ubi si me memoria forte defecerit, tuum est ut suggeras. Honestum igitur id intelligimus, quod tale est, ut, detracta omni utilitate, sine ullis praemijs fructibusq. per se ipsum possit iure laudari. quod quale sit, non tam definitione, qua sum usus, intelligi potest, quamquam aliquantum potest, quam communi omnium iudicio, et optimi cuiusque studijs, atque factis: qui permulta ob eam unā caussam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consecuturum emolumentum uident. homines enim, etsi multis alijs, tamen hoc uno a bestijs plurimum differunt, quod rationem habeant a nartura, mentemq. datam & acrem, & uigentem, celerrimeq. multa simul agitantem, &, ut ita dicam, sagacem: quae & caussas rerum, & consecutiones uideat; & similitudines transferat; & disiuncta coniungat; et cum praesentibus futura copulet; omnemq. complectatur uitae consequentis

sta-

statum. eademq. ratio facit hominem hominum appetentem, cumq. his natura, & sermone, & usu congruentem; ut, profectus a caritate domesticorum, ac suorum, currat longius, & se implicet primum ciuium, deinde omnium mortalium societate; atque, ut ad Architam scripsit Plato, non
Off. lib. p.° sibi se soli natum meminerit, sed patriae, sed suis; ut perexigua pars ipsi relinquatur. Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini ueri inueniendi; quod facillime apparet, cum uacui curis etiam quid in caelo fiat, scire auemus: his initijs inducti omnia uera diligimus, id est fidelia, simplicia, constantia; tum uana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, periurium, malitiam, iniuriam. Eadem ratio habet in se quiddam amplum, atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum, accommodatum, omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam leuia ducens, altum quiddam, excelsum, nihil timens, nemini cedens, semper inuictum. Atque, his tribus generibus honestorum notatis, quartum sequitur, & in eadem pulchritudine, & aptum ex illis tribus: in quo inest ordo, & moderatio. cuius similitudine perspecta in formarum specie, a dignitate transitum est ad honestatem dictorum, atque factorum. nam ex ijs tribus laudibus, quas ante dixi, & temeritatem reformidat, et non audet cuiquam aut dicto proteruo, aut facto nocere; ueretur q. quidquam aut facere, aut loqui, quod parum uirile uideatur. Habes undique explo

tam & perfectam, Torquate, formam honestatis: quae tota his quattuor uirtutibus, quae a te quoque commemoratae sunt, continetur. hanc se tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam, aut qualem esse uelint, qui honestate summum bonum metiantur. si enim ad honestatem omnia referantur, nec in ea uoluptatem dicant inesse: ait eos inani uoce sonare; (his enim ipsis uerbis utitur) neque intelligere, neque uidere, sub hac uoce honestatis quae sit subijcienda sentētia. ut enim consuetudo loquitur, id solum dicitur honestum, quod est populari fama gloriosum: quod, inquit, quamquam uoluptatibus quibusdam est saepe iucundius, tamen expetitur propter uoluptatem. Vides ne, quam sit magna dissensio? philosophus nobilis, a quo non solum Graecia, et Italia, sed etiam omnis barbaria commota est, honestum quid sit, si id non est in uoluptate, negat se intelligere; nisi forte illud, quod multitudinis rumore laudatur. Ego autem, hoc etiam turpe esse, saepe iudico; &, si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, cum id a multitudine laudetur: quod si sit ipsum per se rectum, atque laudabile; non ob eam caussam tamen illud dici honestum esse, quia laudetur a multis; sed quia tale sit, ut, uel si ignorarent id homines, uel si obmutuissent, pulchritudine sua tamen esset, specieq. laudabile. itaque idem natura uictus, cui obsisti non potest, dicit alio loco id, quod a te etiam paullo ante dictum est; non posse iucunde uiui, nisi etiam honeste. quid nunc, honeste,

nesté, dicit? idem ne, quod iucunde? ego ita, non posse honeste uiui, nisi honeste uiuatur. an, nisi populari fama? sine ea igitur iucunde negat posse uiuere? quid turpius, quam sapientis uitam ex insipientium sermone pendere? quid ergo hoc loco intelligit honestum? certe nihil, nisi quod possit ipsum propter se iure laudari. nam si propter uoluptatem: quae est ista laus, quae possit e macello peti? non is uir est, ut, cum honestatem eo loco habeat, ut sine ea iucunde neget posse uiui, illud honestum, quod populare sit, sentiat, & sine eo iucunde neget uiui posse; aut quidquam aliud honestum intelligat, nisi quod sit rectum ipsum, quod per se, sua ui, sua natura, sua sit sponte laudabile. itaque, Torquate, cum diceres clamare Epicurum, non posse iucunde uiui, nisi honeste, & sapienter, & iuste uiueretur; tu ipse mihi gloriari uidebare. tanta uis inerat in uerbis, propter earum rerum, quae significabantur his uerbis, dignitatem; ut altior fieres; ut interdum insisteres; ut, nos intuens, quasi testificarere, laudari honestatem, & iustitiam aliquando ab Epicuro, quam te decebat ijs uerbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophia omnino non egeremus. istorum enim uerborum amore, quae perraro appellantur ab Epicuro, sapientiae, fortitudinis, iustitiae, temperantiae, praestantissimis ingenijs homines se ad philosophiae studium contulerunt. Oculorum, inquit Plato, est in nobis sensus acerrimus: quibus sapientiam non cernimus.

quam

quam illa ardentes amores excitaret ſui, ſi uideretur? cur tandem? an, quod illa callida eſt, ut optime poſſit architectari uoluptates? Cur iuſtitia laudatur? aut unde eſt hoc contritum uetuſtate prouerbium, quicum in tenebris? hoc dictum in una re, latiſſime patet: ut in omnibus factis re, non teſte, moueamur. Sunt enim leuia, & perinfirma, quae dicebantur a te, cum animi conſcientia improbos excruciari, tum etiam poenae timore: qua aut afficiuntur, aut, ſemper ſunt in metu, ne afficiantur aliquando. non oportet timidum, aut imbecillo animo fingi, non bonū illum uirum, qui, quidquid fecerit, ipſe ſe cruciet, omniaq. formidet, ſed omnia callide referentem ad utilitatem, acutum, uerſutum, ueteratorem, facile ut excogitet quo modo occulte, ſine teſte, ſine ullo conſcio fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, cum praetor quaeſtionem inter ſicarios exercuiſſet, ita aperte cepit pecunias ob rem iudicandam, ut anno proximo P. Scaeuola tribunus pl. ferret ad plebem, uellent ne de ea re quaeri. quo plebiſcito, decreta a ſenatu eſt conſuli quaeſtio Cn. Caepioni. profectus in exilium Tubulus ſtatim, nec reſpondere auſus. erat enim res aperta. non igitur de improbo, ſed callide improbo quaerimus: qualis Q. Pompeius in foedere Numantino inficiando fuit. Nec uero omnia timentem: primum qui animi conſcientiam non curet: quam ſcilicet comprimere, nihil eſt negotij: is enim, qui occultus, et tectus dicitur, tantum abeſt

off: lib. p.o 6.

ut se indicet: perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto uideatur. quid est enim aliud, esse uersutum? Memini me adesse P. Sextilio Rufo, cum is ad amicos rem ita deferret, se esse heredem Q. Fabio Gallo; cuius in testamento scriptum esset, se esse ab eo rogatum, ut omnis hereditas ad filiam perueniret. id Sextilius factum negabat: poterat autem impune: quis enim redargueret? nemo nostrum negabat: eratq. uerisimilius, hunc mentiri, cuius interesset, quam illum, qui id se rogasse scripsisset, quod debuisset rogare. addebat etiam, se in legem Voconiam iuratum contra eam facere non audere, nisi aliter amicis uideretur. aderamus nos quidem adolescentes, sed & multi amplissimi uiri: quorum nemo censuit plus filiae dandum, quam posset ad eam lege Voconia peruenire. tenuit permagnam Sextilius hereditatem. unde, si secutus esset eorum sententiam, qui honesta, & recta emolumentis omnibus, & commodis anteponerent, ne nummum quidem unum attigisset. num igitur postea censes anxio animo, aut solicito fuisse? nihil minus: contraque, illa hereditate diues, ob eamq. rem laetus: magni enim aestimabat pecuniam non modo non contra leges, sed etiam legibus partam: quae quidem uel cum periculo est quaerenda uobis: est enim effectrix multarum & magnarum uoluptatum. Vt igitur illis, qui, recta & honesta quae sunt, ea statuunt per se expetenda, adeunda sunt quaeuis pericula decoris, honestatisq. caussa: sic

cuius inte ressa 121.

ſic ueſtris, qui omnia uoluptate metiuntur, pericula adeunda ſunt, ut adipiſcantur magnas uoluptates. ſi magna res, magna hereditas agetur, cum pecunia uoluptates pariantur plurimae; idem erit Epicuro ueſtro faciendum, ſi ſuum finem bonorum ſequi uolet, quod Scipioni, magna gloria propoſita, ſi Annibalem in Africam retratixiſſet. itaque quantum adiјt periculum? ad honeſtatem enim ille omnem conatum ſuum referebat, non ad uoluptatem: ſic ueſter ſapiens, magno aliquo emolumento commotus, animi cauſſa, ſi opus fuerit, dimicabit: occultum facinus eſſe potuerit, gaudebit: deprehenſus, omnem poenam contemnet. erit enim inſtructus ad mortem contemnendam; ad exilium, ad ipſum etiam dolorem: quem quidem uos, cum improbis poenam proponitis, impatibilem facitis; cum ſapientem ſemper boni plus habere uultis, tolerabilem. Sed finge non ſolum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, uerum etiam praepotentem; ut M. Craſſus fuit; qui tamen ſolebat uti ſuo bono: ut hodie eſt noſter Pompeius; cui recte facienti gratia eſt habenda: eſſe enim quamuis iniuſtus poterat impune. quam multa uero iniuſte fieri poſſunt, quae nemo poſſit reprehendere? Si te amicus tuus moriēs rogauerit, ut hereditatem reddas ſuae filiae; nec uſquam id ſcripſerit, ut ſcripſit Fabius; nec cuiquam dixerit: quid facias? tu quidem reddes: ipſe Epicurus fortaſſe redderet: ut Sex. Peduceius Sex. F. is, qui hunc noſtrum reliquit, effigiem & humani-

tatis, & probitatis suae filium, tum doctus, tum omnium uir optimus, & iustissimus, cum sciret nemo eum rogatum a C. Plotio, equite R. splendido Nursino, ultro ad mulierem uenit, eiq. nihil opinanti uiri mandatum exposuit, hereditatemq. reddidit. Sed ego ex te quaero; quoniam idem tu certe fecisses: non ne intelligis eo maiorem uim esse naturae, quod ipsi uos, qui omnia ad uestrum commodum, et, ut ipsi dicitis, ad uoluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non uoluptatem uos, sed officium sequi? plusq. rectam naturam, quam rationem prauam, ualere? Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, & uelle imprudentem super eam assidere, cuius mors tibi emolumentum factura sit: improbe feceris, nisi monueris, ne assideat: sed impune tamen id te constat fecisse: quis enim coarguere possit? Sed nimis multa. perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, iustitia proficiscantur a natura, & si omnia haec ad utilitatẽ referantur, uirum bonum non posse reperiri. Sed de his rebus satis multa in nostris de rep. libris sunt dicta a Laelio. Transfer idem ad modestiam, uel temperantiam, quae est moderatio cupiditatum rationi obediens. satis ne ergo pudori consulat, si quis sine teste libidini' pareat? an est aliquid per se ipsum flagitiosum, etiam si nulla comitetur infamia? Quid fortes uiri? uoluptatum ne calculis subductis, proelium ineunt, sanguinem pro patria profundunt, an quodam animi ardore atque impetu concitati?

utrum tandem censes, Torquate, Imperiosum illum, si nostra uerba audiret, tuam ne de se orationem libentius auditurum fuisse, an meam; cum ego dicerem, nihil eum fecisse sua caussa, omniaq. reip. tu contra, nihil, nisi sua? si uero id etiam explanare uelles apertius, diceres nihil eum fecisse, nisi uoluptatis caussa. quo modo eum tandem laturum fuisse existimes? Esto: fecerit, si ita uis, Torquatus propter suas utilitates. malo enim dicere, quam uoluptates, in tanto praesertim uiro. num etiam eius collega, P. Decius, princeps in ea familia consulatus, cum se deuoueret, & , equo admisso, in mediam aciem Latinorum irrueret, aliquid de uoluptatibus suis cogitabat? nam ubi eam caperet, aut quando, cum sciret confestim esse moriendum, eamq. mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus uoluptatem petendam putat? quod quidem eius factum nisi esset iure laudatum; non esset imitatus quarto consulatu suo filius; neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in proelio, seq. e cōtinenti genere tertiam uictimam reip. praebuisset. Contineo me ab exemplis graecis: hoc modicum est: Leonidas, Epaminondas, tres alij, aut quattuor. ego si nostros colligere coepero; perficiam illud quidem, ut se uirtuti tradat constringendam uoluptas; sed dies me deficiet: et, ut A. Varius, qui est habitus iudex durior, dicere consessori solebat, cum, datis testibus, alij tamen citarentur, Aut hoc testium satis est,

aut nescio quid satis sit ; sic a me satis testium est dictum. quid enim ? te ipsum, dignissimum maioribus tuis, uoluptas ne induxit, ut adolescentulus eriperes P. Syllae consulatum ? quem cum ad patrem tuum retulisses, fortissimum uirum; qualis ille uel consul, uel ciuis cum semper, tum post consulatum fuit ? quo quidem auctore nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius, quam ipsis nobis, consuluerimus. At quam pulchre dicere uidebare, cum ex altera parte tenebas cumulatum aliquem plurimis, & maximis uoluptatibus, nullo nec praesenti, nec futuro dolore; ex altera autem cruciatibus maximis toto corpore, nulla nec adiuncta, nec sperata uoluptate: & quaerebas, quis aut hoc miserior, aut superiore illo beatior foret. deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum uoluptatem. L. Thorius Balbus fuit Lanuinus: quem meminisse tu non potes. is ita uiuebat, ut nulla tam exquisita posset inueniri uoluptas, qua non abundaret. erat & cupidus uoluptatum, & cuiusuis generis eius intelligens, & copiosus; ita non superstitiosus, ut illa plurima in sua patria sacrificia et phana contemneret; ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob remp. interfectus. cupiditates non Epiri diuisione finiebat, sed sua satietate: habebat tamen rationem ualetudinis: utebatur ijs exercitationibus, ut ad cenam & esuriens, & sitiens ueniret; eo cibo, qui & suauissimus esset, & idem facillimus ad concoquendum; uino & ad uoluptatem,

&

& ne noceret. cetera illa adhibebat, quibus demptis negat se Epicurus intelligere quid sit bonum. aberat omnis dolor: qui si adesset, nec molliter ferret, & tamen medicis plus, quam philosophis, uteretur. color egregius, integra ualetudo, summa gratia, uita denique conferta uoluptatum omnium uarietate. hunc uero beatum oratio quidem uestra sic cogitat: ego, huic quem anteponam, non audeo dicere: dicet pro me ipsa uirtus; nec dubitabit isti uestro beato M. Regulum anteponere: quem quidem, cum sua uoluptate, nulla ui coactus, propter fidem, quam dederat hosti, ex patria Carthaginem reuertisset, tum ipsum, cum uigilijs & fame cruciaretur, clamat uirtus beatiorem fuisse, quam potantem in rosa Thorium. bella magna gesserat is: bis consul fuerat: triumpharat: nec tamen sua illa superiora tam magna, nec tam praeclara ducebat, quam illum ultimum casum, quem propter fidem, constantiamq. susceperat: qui nobis miserabilis uidetur audientibus, illi perpetienti erat uoluptarius. non enim hilaritate, nec lasciuia, nec risu, aut ioco comite leuitatis, sed saepe etiam tristes firmitate, & constantia sunt beati. Stuprata per uim Lucretia a regis filio, testata cri- 162 men, se ipsam interemit. hic dolor populi, duce et auctore Bruto, caussa ciuitati libertatis fuit: ob eiusq. mulieris memoriam primo anno & uir, et pater eius consul est factus. Tenuis L. Virginius, unusq. de multis, sexagesimo anno post libertatem

receptam,

102

receptam, Virginiam filiam suam manu occidit, potius quam ea Ap. Claudij libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur. Aut haec tibi Torquate sunt uituperanda: aut patrocinium uoluptatis repudiandum. quod autem patrocinium, aut quae ista caussa est uoluptatis, quae nec testes ullos e claris uiris, nec laudatores poterit adhibere? ut enim nos ex annalium monumentis testes excitamus eos, quorum omnis uita consumpta est in laboribus gloriosis, qui uoluptatis nomen audire non possent: sic in uestris disputationibus historia muta est. numquam audiui in Epicuri schola Lycurgum, Solonem, Milciadem, Themistoclem, Epaminondam nominari; qui in ore sunt ceterorum omnium philosophorum. nunc uero, quoniam haec nos etiam tractare coepimus, suppeditabit nobis Atticus de thesauris suis, quot, & quantos uiros habere testium sat est. non ne melius est de his aliquid, quam tantis uoluminibus de Themistocle loqui? sint ista Graecorum: quãquam ab his philosophiam, et omnes ingenuas disciplinas habemus: sed tamen est aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis. Pugnant Stoici cum Peripateticis. alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod honestum sit: alteri, plurimum se, & longe, longeq. plurimum tribuere hõnestati, sed tamen & in corpore, & extra esse quaedam bona. et certamen honestum, & disputatio splendida. omnis est enim de uirtutis dignitate contentio. at cũ tuis cum disseras, multa sunt audienda etiam

de obscenis uoluptatibus, de quibus ab Epicuro saepissime dicitur. Non potes ergo ista tueri, Torquate, mihi crede, si te ipse, & tuas cogitationes, et studia perspexeris. pudebit te, inquã, illius tabulae, quam Cleanthes, sane commode, uerbis pingere solebat. iubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula uoluptatem, pulcherrimo uestitu, & ornatu regali, in solio sedentem, praesto esse uirtutes, ut ancillulas; quae nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut uoluptati ministrarent; & eam tantum ad aurem admonerent, (si modo id pictura intelligi posset) ut caueret, ne quid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum; aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. nos quidem uirtutes sic natae sumus, ut tibi seruiremus: aliud negotij nihil habemus. At negat Epicurus (hoc enim uestrum lumen est) quemquam, qui honeste non uiuat, iucunde posse uiuere. Quasi ego id curem, quid ille aiat, aut neget. illud quaero, quid ei, qui in uoluptate summum bonum putat, consentaneum sit dicere. quid affers, cur Thorius Postumius, cur Chius, cur omnium magister Orata non iucundissime uixerit? ipse negat, ut ante dixi, luxuriosorum uitam reprehendendam, nisi plane fatui sint, id est nisi aut cupiant, aut metuant. quarum ambarum rerum cum medicinam pollicetur, luxuriae licẽtiam pollicetur. his enim rebus detractis, negat se reperire in asotorum uita, quod reprehendat. Non igitur

tur poteſtis uoluptate omnia dirigentes aut tueri, aut retinere uirtutem. nam nec uir bonus, ac iuſtus haberi debet, qui, ne malum habeat, abſtinet ſe ab iniuria. noſti credo illud;

Nemo pius eſt, qui pietatem cauet.

caue quidquam putes eſſe uerius. nec enim, dum metuit, iuſtus eſt; & certe, ſi metuere deſtiterit, non erit. non metuet autem, ſiue caelare poterit, ſiue opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere: certeq. malet exiſtimari bonus uir, ut non ſit; quam eſſe, ut non putetur. ita, quod certiſſimum eſt, pro uera, certaq. iuſtitia ſimulationem nobis iuſtitiae traditis; praecipitisq. quodam modo, ut noſtrā ſtabilem conſcientiam contemnamus, aliorum errantem opinionem aucupemur. Quae dici eadem de ceteris uirtutibus poſſunt: quarū omnium fundamenta uos in uoluptate, tamquam in aqua, ponitis. quid enim? fortem ne poſſumus dicere eundem illum Torquatum? delector enim, quamquam te non poſſum, ut ais, corrumpere; delector, inquam, & familia ueſtra, & nomine. et hercule modo, uir optimus, noſtriq. amantiſſimus, A. Torquatus uerſatur ante oculos: cuius quantum ſtudium, & quam inſigne fuerit erga me temporibus illis, quae nota ſunt omnibus, ſcire neceſſe eſt utrumque ueſtrum. quae mihi ipſi, qui uolo & eſſe, & haberi gratus, grata non eſſent, niſi eum perſpicerem mea cauſſa mihi amicum fuiſſe, non ſua. niſi hoc dicis ſua, quod intereſt omnium recte facere. ſi id dicis; uicimus.

id

id enim uolumus, id contendimus, ut officij fructus sit ipsum officium. hoc ille tuus non uult, omnibusq. ex rebus uoluptatem, quasi mercedem, exigit. Sed ad illum redeo. Si uoluptatis caussa cum Gallo apud Anienem depugnauit prouocatus; & ex eius spolijs sibi & torquem, & cognomen induit ullam aliam ob caussam, nisi quod ei talia facta digna uiro uidebantur: fortem non puto. Iam, si modestia, si pudicitia, si uno uerbo temperantia poenae aut infamiae metu coercebuntur, non sanctitate sua se tuebuntur: quod adulterium, quod stuprum, quae libido non se proripiet, & proijciet, aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia? Quid illud, Torquate, quale tandem uidetur? te, isto nomine, ingenio, gloria, quae facis, quae cogitas, quae contendis, quo referas, cuius rei caussa perfice re, quae conaris, uelis, quid optimum denique in uita iudices, non audere in conuentu dicere? quid enim mereri uelis iam, cum magistratum inieris, & in concionem ascenderis, (est enim tibi edicendum, quae sis obseruaturus in iure dicendo: & fortasse etiam, si tibi erit uisum, aliquid de maioribus tuis, & de te ipso dices more maiorum) quid mereris igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia uoluptatis caussa facturum esse? teq. nihil fecisse in uita, nisi uoluptatis caussa? An me, inquis, tam amentem putas, ut apud imperitos isto modo loquar? At tu eadem ista dic in iudicio: aut, si coronam times, dic in senatu. numquam facies. cur, ni-

si

si quod turpis est oratio? Me ne ergo, & Triarium dignos existimas, apud quos turpiter loquare? Verum esto: uerbum ipsum uoluptatis non habet dignitatem: nec nos fortasse intelligimus. hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos, uoluptatem quam dicatis. rem uidelicet difficilem, & obscuram. indiuidua, & intermundia, quae nec sunt ulla, nec possunt esse, intelligimus: uoluptas, quae passeribus omnibus nota est, a nobis intelligi non potest? quid, si efficio, ut fateare me non modo, quid sit uoluptas, scire, (est enim iucundus motus in sensu) sed etiam, quid eam tu uelis esse? tum enim eam ipsam uis, quam modo ego dixi; & nomen imponis, in motu ut sit, & faciat aliquam uarietatem: tum aliam quandam summam uoluptatem, cui addi nihil possit. eam tu adesse, cum dolor omnis absit, eamq. stabilem appellas. sit sane ista uoluptas. dic in quouis conuentu, te omnia facere, ne doleas: si ne hoc quidem satis ample, satis honeste dici putas; dic te omnia & in isto magistratu, & in omni uita utilitatis tuae caussa facturum, nihil, nisi quod expediat, nihil denique, nisi tua caussa: quem clamorem concionis, aut quam spem consulatus eius, qui tibi paratissimus est, futuram putes? eam ne rationem sequare, qua tecum ipse, & cum tuis utare; profiteri autem, & in medium proferre non audeas? at uero illa, quae Peripatetici, quae Stoici dicunt, semper tibi in ore sunt, in iudicijs, in senatu, officium, aequitatem, dignitatem, fidem, recta, honesta,

nesta, digna imperio, digna populo R. omnia pericula pro rep. mori pro patria. haec cũ loqueris, nos Barones stupemus, tu uidelicet tecum ipse rides. nam inter ista tam magnifica uerba, tamq. praeclara non habet ullum uoluptas locum, non modo illa, quam in motu esse dicitis, quam omnes urbani, rustici, omnes, inquam, qui latine loquuntur, uoluptatem uocant; sed ne haec quidem stabilis, quam, praeter uos, nemo appellat uoluptatem. uide, ne non debeas uerbis nostris uti, sententijs tuis. quod si uultum tibi, si incessum fingeres, quo grauior uiderere; non esses tui similis: uerba tu fingas, & ea dicas, quae non sentias, aut etiam, ut uestitum, sic sententiam habeas aliam domesticam, aliam forensem, ut in fronte ostentatio sit, intus ueritas occultetur? uide, quaeso, rectum ne sit. mihi quidem eae uerae uidentur opiniones, quae honestae, quae laudabiles, quae gloriosae, quae in senatu, quae apud populum, quae in omni coetu, concilioq. proferendae sint; ne id non pudeat sentire, quod pudeat dicere. Amicitiae uero locus ubi esse potest, aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? quid autem est amare, ex quo nomen amicitiae ductum est, nisi, uelle bonis aliquem affici quammaximis, etiam si ad se ex ijs nihil redeat? Ecquid prodest, inquis, mihi eo esse animo? Immo, uideri, fortasse. esse enim, nisi eris, non potes: qui autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non sub dubia utilitatis ratione effici solet, sed ipsum a se oritur,

oritur, & sua sponte nascitur. At enim sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quam diu sequetur utilitas: &, si utilitas amicitiam constituet, tollet eadem. Sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitia, ut fit saepe, defecerit? relinques ne? quae ista amicitia est? retinebis? qui conuenit? quid enim de amicitia statueris utilitatis caussa expetenda, uides. Ne in odium ueniam, si amicum destitero tueri. Primum cur ista res digna odio est? numquid est turpe, nisi quod est? si, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum: tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis. quod si non modo utilitatem tibi nullam afferet, sed iacturae rei familiaris erunt faciundae, labores suscipiendi, adeundum uitae periculum: nec tum quidem te respicies, & cogitabis sibi quemque natum esse, et suis uoluptatibus? uadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus ille fecit Siculo tyranno? aut, Pylades cum sis, dices te esse Orestem, ut moriare pro amico? aut, si esses Orestes, Phyladem refelleres, te indicares? &, si id non probares, quo minus ambo una necaremini, non deprecarere? faceres tu quidem, Torquate, haec omnia. nihil enim arbitror magna laude dignum, quod te praetermissurum credam aut mortis, aut doloris metu. non quaeritur autem, quid naturae tuae consentaneum sit, sed quid disciplinae. ratio ista, quam defendis, praecepta, quae didicisti, quae probas, funditus euertunt amicitiam: quamuis eam Epicurus,

ut

ut facit, in caelum efferat laudibus. At coluit ipse amicitias. Quasi quis illum neget & bonum uirum, & comem, & humanum fuisse. de ingenio eius in his disputationibus, non de moribus, quaeritur. sit ista in Graecorum leuitate peruersitas, qui maledictis insectantur eos, a quibus de ueritate dissentiũt. sed quamuis comis in amicitijs tuendis fuerit; tamen, si haec uera sunt, (nihil enim affirmo) non satis acutus fuit. At multis se probauit. Et quidem iure fortasse: sed tamen non grauissimum est testimonium multitudinis. in omni enim arte, uel studio, uel quauis scientia, uel in ipsa uirtute, optimum quidque rarissimum est. Ac mihi quidem, quod & ipse bonus uir fuit, & multi Epicurei fuerunt, & hodie sunt & in amicitijs fideles, & in omni uita constantes, & graues, nec uoluptate, sed officio consilia moderantes, hoc uidetur maior uis honestatis, & minor uoluptatis. ita enim uiuunt quidam, ut eorum uita refellatur oratio. atque ut ceteri existimantur dicere melius, quam facere: sic hi mihi uidentur facere melius, quam dicere. Sed haec nihil sane ad rem. illa uideamus, quae a te de amicitia dicta sunt: e quibus unum mihi uidebar ab ipso Epicuro dictum agnoscere: amicitiam a uoluptate non posse diuelli, ob eamq. rem colendam esse, quod sine ea tuto, & sine metu uiui non posset, nec iucunde quidem posset. Satis est ad hoc responsum. Attulisti aliud humanius horum recentiorum, numquam dictum ab ipso illo, quod sciam: primo utili-

tatis caussa amicum expeti: cum autem usus accessisset, tum ipsum amari propter se, etiam omissa spe uoluptatis. hoc etsi multis modis reprehendi potest: tamen accipio, quod dat: mihi enim sati est, ipsis non satis. nam aliquando posse recte fieri dicunt nulla expectata, nec quaesita uoluptate. Posuisti etiam, dicere alios, foedus quoddam inter se facere sapientes, ut, quemadmodum sint in se ipsos animati, eodem modo sint erga amicos; & id & fieri posse, & saepe esse factum, & ad uoluptates percipiendas maxime pertinere. Hoc foedus facere si potuerunt, faciant etiam illud, ut aequitatem, modestiam, uirtutes omnes per se ipsas gratis diligant. at uero si fructibus, & emolumentis, & utilitatibus amicitias colemus; si nulla caritas erit, quae faciat amicitiam ipsam sua sponte, ui sua, ex se, & propter se expetendam: dubium est, quin fundos, & insulas amicis anteponamus? Licet hic rursus ea commemores, quae optimis uerbis ab Epicuro de laudibus amicitiae dicta sunt: nõ quaero, quid dicat, sed quid conuenienter rationi possit, & sententiae suae dicere. Vtilitatis caussa amicitia est quaesita: num igitur utiliorem tibi hunc Triarium putas esse posse, quam si tua sint Puteolis gramina? Collige omnia, quae soletis: praesidium amicorum. satis est tibi in te, satis in legibus, satis & in mediocribus amicitijs praesidij: contemni iam non poteris: odium autem, & inuidiam facile uitabis: ad eas enim res ab Epicuro praecepta dantur: et tamen non tantis

tis uectigalibus ad liberalitatem utens, etiam sine hac Pyladea amicitia, multorum te beneuolentia praeclare & tuebere, & munies. At quicum ioca, seria, ut dicitur, quicum arcana, quicum occulta omnia? tecum optime, deinde etiam cum mediocri amico. sed fac ista esse non importuna: quid ad utilitatem tantae pecuniae? Vides igitur, si amicitiam sua caritate metiare, nihil esse praestantius; sin emolumento, summas familiaritates praediorum pretiosorum mercede superari. me ipsum igitur ames oportet, non mea; si ueri amici futuri sumus. Sed in rebus apertissimis nimium longi sumus. profecto enim, & concluso, nec uirtutibus, nec amicitijs usquam locum esse, si ad uoluptatem omnia referantur, nihil praeterea magnopere dicendum. attamen, ne cui loco non uideatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam. Quoniam igitur omnis summa philosophiae ad beate uiuendum refertur; idq. unum expctentes homines se ad hoc studium contulerunt; beate autem uiuere alij in alio, uos in uoluptate ponitis, contra, miseriam omnem in dolore: id primum uideamus, beate uiuere uestrum quale sit. atque hoc dabitis, ut opinor, si modo sit aliquid, esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. nam si amitti uita beata potest, beata esse non potest. quis enim confidit, semper sibi illud stabile, & firmum permansurum, quod fragile et caducum sit? qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum; timeat, ne-

cesse est, uel aliquando, amissis illis, sit miser: beatus autem esse in maximarum rerum timore nemo potest: nemo igitur esse beatus potest. neque enim in aliqua parte, sed in perpetuitate temporis uita beata dici solet: neque appellatur omnino uita beata, nisi confecta, atque absoluta: nec potest quisquam alias beatus esse, alias miser. qui enim existimabit posse se miserũ esse, beatus non erit. nam, cum semel est suscepta beata uita; tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatae uitae sapientia; neque expectat ultimum tempus aetatis: quod Croeso scribit Herodotus praeceptum a Solone. etenim, quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diuturnitatem quidem temporis ad beate uiuendum aliquid afferre, nec minorem uoluptatem percipi in breuitate temporis, quam si illa sit sempiterna. haec dicuntur inconstantissime. cum enim summum bonum in uoluptate ponat, negat infinito tempore aetatis uoluptatem fieri maiorem, quam finito, atque modico. qui bonum omne in uirtute ponit, is potest dicere, perfici beatam uitam perfectione uirtutis: (negat enim summo bono afferre incrementum diem) qui autem uoluptate uitam effici beatam putabit; qui sibi is conueniet, si negabit uoluptatem crescere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. an dolor longissimus quisque miserrimus, uoluptatem non optabiliorẽ diuturnitas facit? quid est igitur, cur ita semper deum appellet Epicurus beatum, & aeternum? dempta enim aeternitate,
nihilo

nihilo beatior Iupiter, quam Epicurus. uterque enim summo bono fruitur, id est uoluptate. at enim hic etiam dolore: nam eum nihili facit: ait enim se, si uratur, quam hoc suaue, dicturum. qua igitur re a deo uincitur, si aeternitate non uincitur? in qua quid est boni, praeter summam uoluptatem, et eam sempiternam? quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquare? In uoluptate corporis; (addam, si uis, animi, dum in ea ipsa, ut uultis, sit; quod & in corpore) situm est uiuere beate. Quid? istam uoluptatem perpetuam quis potest praestare sapienti? nam, quibus rebus efficiuntur uoluptates, hae non sunt in potestate sapientis. non enim in ipsa sapientia positum est, beatum esse; sed in ijs rebus, quas sapientia comparat ad uoluptatem: totum autem id externum: &, quod externum, id in causa est. ita fit beatae uitae domina fortuna: quam Epicurus ait exiguam interuenire sapienti. Age, inquies, ista parua sunt. sapientem locupletat ipsa natura, cuius diuitias Epicurus ipse parabiles esse docuit. Haec bene dicuntur: nec ego repugno: sed inter se ipsa pugnant. negat enim tenuissimo uictu, id est contemptissimis escis, & potionibus, minorem uoluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam interesse ad beate uiuendum, quali uteretur uictu; concederem, laudarem etiam: uerum enim diceret: idq; Socratem, qui uoluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, cibi condimentum

esse famem, potionis sitim: sed qui, ad uoluptatem omnia referens, uiuit ut Gallonius, loquitur ut frugi ille Piso, non audio. nec enim eum, quod sentiat, dicere existimo. Naturales diuitias dixit parabiles esse, quod paruo esset natura contenta. Certe, nisi uoluptatem tanti aestimaretis. Non minor, inquit, uoluptas percipitur tam ex uilissimis rebus, quam ex pretiosissimis. Hoc est non modo cor non habere, sed ne palatum quidem. qui enim uoluptatem ipsam contemnunt, iis licet dicere, se acipenserem menae non anteponere: cui uero in uoluptate summum bonum est, huic omnia sensu, non ratione, sunt iudicanda: eaq. dicenda optima, quae sint suauissima. Verum isto modo consequatur summas uoluptates non modo paruo, sed ferme nihilo, si potest: sit uoluptas non minor in nasturtio illo, quo uesci Persas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracusanis mensis, quae a Platone grauiter uituperantur: sit, inquam, tam facilis, quam uultis, uoluptatis comparatio: quid de dolore dicemus? cuius tanta tormenta sunt, ut in his beata uita, si modo dolor summum malum est, esse non possit. ipse enim Metrodorus, paene alter Epicurus, beatum esse describit his fere uerbis: cum corpus bene constitutum sit, & sit exploratum ita futurum. an id exploratum cuiquam potest esse, quo modo sese habiturum sit corpus non dico ad annum, sed ad uesperam? dolor igitur, id est summum malum, metuetur semper, etiam si

non

non aderit. iam enim adesse poterit. qui potest igitur habitare in beata uita summi mali metus? Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. Iam ipsum absurdum, maximum malum negligi: sed quae tandem ista ratio est? Maximus dolor, inquit, breuis est. Primum, quid tu dicis breue? deinde, dolorem tam maximum? quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? uide, ne etiam menses. nisi forte eum dicis, qui, simul atque arripuit, interficit. quis istum dolorem timet? illum, mallem, leuares, quo optimum, atque humanissimum uirum, Cn. Octauium, M. filium, familiarem meum, confici uidi; nec uero semel, nec ad breue tempus, sed & saepe plane, & diu. quos, dij immortales, ille, cum omnes artus ardere uiderentur, cruciatus perferebat? nec tamen miser esse, quia summum id malum non erat, tantummodo laboriosus uidebatur. at miser, si in uitiosa, & flagitiosa uita afflueret uoluptatibus. Quod autem magnum dolorem breuem, longinquum leuem esse dicitis: id, non intelligo, quale sit. uideo enim & magnos, & eosdem longinquos dolores. quaedam alia toleratio est uerior: qua uti uos non potestis, qui honestatem ipsam per se non amatis. fortitudinis quaedam praecepta sunt, ac paene leges, quae effeminari uirum uetant in dolore. quamobrē turpe putandum est, non dico dolere, (nam id quidem est interdum necesse) sed saxum illud Lemnium clamore Philoctetaeo funestare:

Quod eiulatu, questu, gemitu, fremitibus
Resonando, multum flebiles uoces refert.
huic Epicurus comparet se, si potest:
Cui uiperino morsu uenae uiscerum
Veneno imbutae taetros cruciatus cient.

sit Epicurus Philoctleta. Si grauis doloe, breuis. at iam decimum annum in spelunca iacet. Si longus, leuis: dat enim interualla, & relaxat. primum, non saepe: deinde, quae est ista relaxatio, & cum praeteriti doloris memoria recens est, & futuri atque impendentis torquet timor? Moriatur, inquit. fortasse id optimum: sed ubi illud, plus semper uoluptatis? si enim ita est; uide ne facinus facias, cum mori suadeas. potius ergo illa dicantur, turpe esse uiro debilitari dolore, frangi, succumbere. nam ista uestra; si grauis, breuis; si longus, leuis; dictata sunt. uirtutis, magnitudinis animi, patientiae, fortitudinis fomẽtis dolor mitigari solet. audi, (ne longe abeam,) moriens quid dicat Epicurus: & intellige facta eius cũ dictis discrepare. Epicurus Hermacho salutẽ. Cum ageremus, inquit, uitae beatum, & eundem supremum diem, scribebamus haec. tanti autem morbi aderant uesicae, & uiscerum, ut nihil ad eorum magnitudinem posset accedere. Ecce miserum hominem, si dolor summum malum est. dici aliter non potest. sed audiamus ipsum. Compensabatur tamen, inquit, cum his omnibus animi laetitia, quam capiebam memoria rationum, inuentorumq. nostrorum. Sed tu, ut dignum

gnum eſt tua erga me, et erga philoſophiam uoluntate, ab adoleſcentia ſuſcepta, fac ut Metrodori tueare liberos. Non ego iam Epaminondae, non Leonidae mortem huius morti antepono. quorum alter, cum uiciſſet Lacedaemonios apud Mãtineam, ſimulq. ipſe graui uulnere exanimari ſe uideret; ut primum deſpexit, quaeſiuit, ſaluus ne eſſet clypeus: cum ſaluum eſſe flentes ſui reſpondiſſent, rogauit, eſſent ne fuſi hoſtes: cumq. id quoque, ut cupiebat, audiuiſſet, euelli iuſſit eam, qua erat transfixus, haſtam. ita, multo ſanguine profuſo, in laetitia, & in uictoria eſt mortuus. Leonidas autem, rex Lacedaemoniorum, ſe in Thermopylis, trecentosq. eos, quos eduxerat Sparta, cum eſſet propoſita aut fuga turpis, aut glorioſa mors, oppoſuit hoſtibus. praeclarae mortes ſunt imperatoriae: philoſophi autem in ſuis lectulis plerunque moriuntur. refert tamen, quod ſibi uidetur eſſe morienti magna laus. Compenſabatur, inquit, cum ſummis doloribus laetitia. Audio equidem philoſophi uocem, Epicure: ſed, quid tibi dicendum ſit, oblitus es. primum enim, ſi uera ſunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc eſt, ſi uera ſunt tua ſcripta, & inuenta; gaudere non potes. nihil enim iam habes, quod ad corpus referas. eſt autem a te ſemper dictum, nec gaudere quemquam, niſi propter corpus, nec dolere. Praeteritis, inquit, gaudeo. Quibuſnam praeteritis? ſi ad corpus pertinentibus: rationes tuas te uideo compenſare cum iſtis doloribus,

non

non memoriam corpore perceptarum uoluptatum. si autem ad animum: falsum est, quod negas animi ullum esse gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos commendas? quid ex isto tuo egregio officio, & tanta fide (sic enim existimo) ad corpus refers? Huc, et illuc, Torquate, uos uersetis licet: nihil in hac praeclara epistola scriptum ab Epicuro congruens & conueniens decretis eius reperietis. ita redarguitur ipse a se, ueneuntq. scripta eius probitate ipsius, ac moribus. nam ista commendatio puerorum, memoria, & caritas amicitiae, summorum officiorum in extremo spiritu conseruatio, indicat innatam esse homini probitatem gratuitam, non mutuatam uoluptatibus, nec praemiorum mercedibus euocatam. quod enim testimonium maius quaerimus, quae honesta, & recta sint, ipsa esse optabilia per sese, cum uideamus tanta esse officia morientis? sed ut epistolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere uerbis interpretatus sum: (quamquam eam cum sententia eius philosophi nullo modo congruebat) si eiusdem testamentum non solum a philosophi grauitate, sed etiam ab ipsius sententia iudico discrepare. scripsit enim & multis saepe uerbis, & breuiter, apteq. in eo libro, quem modo nominaui, mortem nihil ad nos pertinere: quod enim dissolutum sit, id esse sine sensu: quod autem sine sensu sit, id nihil omnino ad nos pertinere. hoc ipsum elegantius poni, meliusq. potuit. nam quod ita positum est, quod dissolutum

sit,

fit, id esse sine sensu; id eiusmodi est, ut non satis plane dicat, quid sit dissolutum. sed tamen intelligo, quid uelit: quaero autem, quid sit, quod cum dissolutione, id est morte, sensus omnis extinguatur; &, cum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos, tam accurate, tamq. diligenter caueat, & sanciat, ut Amynomachus, & Timocrates, heredes sui, de Hermachi sententia dent, quod satis sit ad diem agendum natalem suum quotannis mense Gamelione; itemq. omnibus mensibus uicesimo die lunae dent ad eorum epulas, qui una secum philosophati sint; ut & sui, & Metrodori memoria colatur. Haec ego non possum dicere non esse hominis & belli, & humani; sapientis uero nullo modo, physici praesertim, quem se ille esse uult, putare ullum esse cuiusquam diem natalem. quid? uere ne potest esse dies saepius, qui semel fuit? certe non potest. an eiusdem modi? ne id quidem, nisi cum multa annorum intecesserint millia, & omnium siderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reuersio. nullus est igitur cuiusquam dies natalis. at habetur. & ego scilicet id nesciebam. sed, ut sit, etiam ne post mortem coletur? idq. testamento cauebit is, qui uobis quasi oraculum ediderit, nihil ad nos post mortem pertinere? haec non erant eius, qui innumerabiles mundos, infinitasq. regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragrauisset. numquid tale Democritus? (ut alios omittam) hunc appello, quem ille unum

secutus

Somnio
SC. 126. a.
De som

ſecutus eſt. quod ſi dies notandus fuit; eum ne potius, quo natus, an eum, quo ſapiens factus eſt? non potuit, inquies, fieri ſapiens, niſi natus eſſet. iſto modo, ne ſi auia quidem eius nata non eſſet. Res tota, Torquate, non doctorum hominum, uelle poſt mortem epulis celebrari memoriã ſui nominis. quos quidem dies quemadmodum agatis, & in quantam hominum facetorum urbanitatem incurratis, non dico. nihil opus eſt litibus. tantum dico, magis fuiſſe ueſtrum, agere Epicuri diem natalem, quam illum teſtamento cauere, ut ageretur. Sed, ut ad propoſitum reuertamur, (de dolore enim cum diceremus, ad iſtam epiſtolam delati ſumus) nunc totum illud concludi ſic licet. Qui in ſummo malo eſt, iſte, cum in eo eſt, non eſt beatus. ſapiens autem ſemper beatus eſt, & eſt aliquando in dolore: non eſt igitur ſummum malum dolor. Iam illud quale tandem eſt? bona praeterita non effluere ſapienti, mala meminiſſe non oportere. Primum, in noſtra ne poteſtate eſt, quid meminerimus? Themiſtocles quidem, cum ei Simonides, an quis alius, artem memoriae polliceretur, obliuionis, inquit, mallem: nam memini etiam quae nolo, obliuiſci non poſſum quae uolo. magno hic ingenio; ſed res ſe tamen ſic habet, ut nimis imperioſi philoſophi ſit, uetare meminiſſe. uide, ne iſta ſint Manliana ueſtra, aũt maiora etiam, ſi imperes quod facere nõ poſſim. Quid, ſi etiam iucunda memoria eſt praeteritorum malorum? ut prouerbia non nulla ueriora ſint, quam ue-

Acad. l. 2. 5: de or. l. 3. 104.

uestra dogmata. uulgo enim dicitur, iucundi acti labores. nec male Euripides, (concludam, si potero, latine: graecũ enim hunc uersum noſtis omnes)
Suauis eſt laborum praeteritorum memoria.
Sed ad bona praeterita redeamus. quae si a uobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut, expulsus, egens, in palude demersus, trophaeorum recordatione leuaret dolorem suum: audirem, & plane probarem: nec enim absolui beata uita sapientius, nec ad exitum perduci poterit, si prima quaeque, bene ab eo consulta, atque facta, ipsius obliuione obreuentur: sed uobis uoluptatum perceptarum recordatio beatam uitam facit, & quidem corpore perceptarum. nam si quae sunt aliae; falsum est, omnes animi uoluptates esse corporis societate. Corporis autem uoluptas etiamsi praeterita delectat; non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat, in quo ille rex Assyriae glorietur se omnes secum libidinum uoluptates abstulisse. quod enim ne uiuus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum fruebatur; quo modo potuit mortuo permanere? fluit igitur uoluptas corporis, prima quaeque auolat, ut aiebat; saepiusq. relinquit caussas paenitendi, quam recordandi. itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens,
Desine Roma tuos hostes: -
reliqua praeclare,
Namque tibi monumenta mei peperere labores.

laboribus hic praeteritis gaudet: tu iubes uoluptatibus. hic se ad ea reuocat, e quibus nihil umquam retulerit ad corpus: tu totus haeres in corpore. Illud autem ipsum qui obtineri potest, quod dicitis omnes animi & uoluptates, & dolores ad corporis uoluptates, & dolores pertinere? nihil ne te delectat umquam? uideo, quicum loquar. te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam uirtutum, de quibus ante dictum est: haec leuiora ponam: poema, aut orationem cum aut scribis, aut legis, cum omnium factorum, cum regionum conquiris historiam: signum, tabula, locus amoenus, ludi, uenatio, uilla Luculli, (nam si tuam dicerem, latebram haberes, ad corpus diceres pertinere) sed ea, quae dixi, ad corpus ne refers? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? at pertinacissimus fueris, si in eo perstiteris, ad corpus ea, quae dixi, referre: aut deserueris totam Epicuri uoluptatem, si negaueris. Quod uero a te disputatum est, maiores esse uoluptates, & dolores animi, quam corporis; quia trium temporum particeps animus sit, corpore autem praesentia solum sentiantur: qui probari potest, ut is, qui propter me aliquid gaudeat, plus, quam ego ipse, gaudeat? animi uoluptas oritur propter uoluptatem corporis; & maior est animi uoluptas, quam corporis: ita fit, ut gratulator laetior sit, quam is, cui gratuletur. Sed, dum efficere uultis beatum sapientem, cum maximas animo uoluptates perciptat,

omnibusq. partibus maiores, quam corpore; quid occurrat, non uidetis. animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus maiores, quam corporis. ita, miser sit aliquando, necesse est, is, quem uos beatum semper uultis esse. nec uero id, dum omnia ad uoluptatem, doloremq. referetis, efficietis umquam. quare aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum reperiendum est: uoluptatem bestijs concedamus: quibus uos de summo bono testibus uti soletis. quid, si etiam bestiae multa faciunt duce sua quaeque natura partim indulgenter, uel cum labore, ut in gignendo, in educando perfacile appareat aliud quiddam ijs propositum, non uoluptatem? turtures & cursu, & peregrinatione laetantur: congregatione aliae coetú quodam modo ciuitatis imitantur. uidemus in quodam uolucrum genere non nulla indicia pietatis, cogitationé, memoriam, in multis etiam disciplinam. ergo in bestijs erunt secreta a uoluptate humanarum quaedam simulacra uirtutũ: in ipsis hominibus uirtus, nisi uoluptatis caussa, nulla erit; & homini, qui ceteris animantibus plurimũ praestat, praecipui a natura nihil datum esse dicemus? nos uero, siquidem in uoluptate sunt omnia, longe multumq. superamur a bestijs: quibus ipsa terra fundit ex sese pastus uarios, atque abundantes, nihil laborantibus: nobis autem aut uix, aut ne uix quidem, suppetũt, multo labore quaerentibus. Nec tamen ullo modo summum pecudis bonum, & hominis, idem mihi uide-

uideri potest. quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto uirtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad uoluptatem, conquiruntur? ut, si Xerxes, cum tantis classibus, tantisq. equestribus, & pedestribus copijs, Helleponto iuncto, Athone perfosso, maria ambulauisset, terramq. nauigauisset; si, cum tanto impetu in Graeciam uenisset, caussam eius quis ex eo quaereret tantarum copiarum, tantiq. belli; mel se afferre ex Hymetto uoluisse diceret; certe sine caussa uideretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis, & grauissimis artibus, atque uirtutibus instructum, & ornatum, non ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne caelum, totamq. cum uniuerso mari terram mente complexum, uoluptatem petere si dicemus, mellis caussa dicemus tanta molitum. ad altiora quaedam, & magnificentiora mihi crede, Torquate; nati sumus: nec id ex animi solum partibus; in quibus inest memoria rerum innumerabilium, uitae quidem infinita; inest coniectura consequentium, non multum a diuinatione differens; inest moderator cupiditatis pudor; inest ad humanam societatem iustitiae fida custodia; inest in perpetiēdis laboribus, adeundisq. periculis firma & stabilis doloris mortisq. contemptio: ego haec in animis: tu autem etiam membra ipsa, sensusq. considera: qui tibi, ut reliquae corporis partes, non comites solum uirtu-
tum

tum, sed ministri etiam uidebuntur. Quid, si in ipso corpore multa uoluptati praeponenda sunt, ut uires, ualetudo, uelocitas, pulchritudo? quid tandem in animis censes? in quibus doctissimi illi ueteres inesse quiddam caeleste & diuinum putauerunt. quod si esset in uoluptate summum bonum, ut dicitis: optabile esset, in uoluptate maxima, nullo interuallo interiecto, dies noctesq. uersari, cum omne sensus dulcedine omni quasi perfusi mouerentur. quis est autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum uelit esse in isto genere uoluptatis? Cyrenaici quidem non recusant. uestri haec uerecundius: illi fortasse constantius. sed lustremus animo, non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a maioribus nominabantur: sed quaero, num existimes, non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, sed Phidiam, Polycletum, Zeuxin ad uoluptates artes suas direxisse? ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quam ciuis excellens ad factorum pulchritudinem? quae autem est alia caussa erroris tanti, tam longe, lateq. diffusi, nisi quod is, qui uolupuatem summum bonum esse decernit, non cum ea parte animi, in qua inest ratio, atque consilium, sed cum cupiditate, id est cum animi leuissima parte, deliberat? Quaero enim de te: si sunt dij, ut uos etias putatis; qui possunt esse beati, cum uoluptates corpore percipere non possint? aut, si sine eo genere uoluptatis beati sunt; cur similem animi usum in sapiente esse nolitis? lege laudutiones,

Torquate, non eorum qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Agesilai, non Aristidis, non Themistoclis, non Philippi, non Alexandri, lege nostrorum hominum, lege uestrae familiae: neminem uidebis ita laudatum, ut artifex callidus comparandarum uoluptatum diceretur. non elogia monumentorum id significant? uelut hoc ad portam: Vno ore cui plurimae consentiunt gentes, populi primariũ fuisse uirum. id ne consensisse de Calatino plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuisse, quod praestantissimus fuisset in conficiẽdis uoluptatibus? Ergo in ijs adolescentibus bonam spem esse dicemus, & magnam indolem, quos suis commodis inseruituros, &, quidquid ipsis expediat, facturos arbitramur? non ne uidemus, quanta perturbatio rerum omnium consequatur, quanta confusio? tollitur beneficium: tollitur gratia: quae sunt uincula concordiae. nec enim, si tuam ob caussam cuiquam commodes, beneficium illud habendum est, sed feneratio: nec gratia deberi uidetur ei, qui suam ob caussam commodauerit. Maximas uero uirtutes iacere omnes necesse est, uoluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimae, quae, nisi honestas natura plurimum ualeat, cur non cadant in sapiẽtem, non est facile defendere. Ac, ne plura complectar, (sunt enim innumerabilia) bene laudata uirtus uoluptatis aditus includat necesse est. quod iam a me expectare noli: tute introspice in mentem tuam ipse: eamq. omni cognitione pertractans, percun-

ctare

ctare ipse te, perpetuis ne malis uoluptatibus perfluens, in ea, quam saepe usurpabas, tranquillitate degere omnem aetatem sine dolore, assumpto etiam illo, quod uos quidem adiungere soletis, sed fieri non potest, sine doloris metu; an, cum de omnibus gentibus optime mererere, cum opem indigentibus salutemq. ferres, uel Herculis perpeti aerumnas: sic enim maiores nostri labores non fugiendos, tristissimo tamen uerbo, aerumnas etiam in deo nominauerunt. exigerem ex te; cogeremque, ut responderes: nisi uererer, ne Herculem ipsum ea, quae pro salute gentium summo labore gessisset, uoluptatis caussa gessisse diceres. Quae cum dixissem, habeo, inquit Torquatus, ad quos ista referam: &, quanquam aliquid ipse poteram, tamen inuenire malo paratiores familiares nostros. Credo, Syronem dicis, & Polidemum, cum optimos uiros, tum doctissimos homines. Recte, inquit, intelligis. Age sane, inquam: sed erat aequius, Triarium aliquid de nostra dissensione iudicare. Immo, inquit arridens, iniquum, hac quidem de re. tu enim ista lenius: hic Stoicorum more nos uexat. Tum Triarius, posthac quidem, inquit, audacius: nam haec ipsa mihi erunt in promptu, quae modo audiui: nec ante aggrediar, quam te ab istis, quos dicis, instructum uidero. Quae cum essent dicta, finem fecimus & ambulandi, & disputandi.

M. TVLLII CICERONIS DE FINIBVS BONORVM ET MALORVM LIBER III.

VOLVPTATEM *equidem, Brute, si ipsa pro se loquatur, nec tam pertinaces habeat patronos, concessuram arbitror, conuictam superiore libro, dignitati. etenim sit impudens, si uirtuti diutius repugnet; aut si honestis iucunda anteponat; aut pluris esse contendat dulcedinem corporis, titillantem ex ea re natam laetitiam, quam grauitatem animi, atque cōstantiam. quare illam quidem dimittamus, & suis se finibus tenere iubeamus; ne blanditijs eius, illecebrisq. impediatur disputandi seueritas. quaerendum est enim, ubi sit illud summum bonum, quod reperire uolumus; quoniam & uoluptas ab eo remota est; & eadem fere contra eos dici possunt, qui uacuitatem doloris finem bonorum esse uoluerunt. nec uero ita ullum probetur summum bonum, ut uirtute careat, qua nihil potest esse praestantius. itaque, quamquam in sermone, qui cum Torquato est habitus, non remissi fuimus: tamen haec acrior est cū Stoicis parata contentio. quae enim de uoluptate dicuntur, ea nec acutissime, nec abscondite disseruntur. neque enim, qui defendunt eam, uersuti in disserendo sunt: nec, qui contra dicunt, caussam difficilem repellunt. ipse etiam dicit*

Epi-

Epicurus, ne argumentandum quidem esse de uoluptate, quod sit positum eius iudicium in sensibus; ut commoneri nos satis sit, nihil attineat doceri. quare illa nobis simplex fuit in utramque partem disputatio. nec enim in Torquati sermone quidquam implicatum, aut tortuosum fuit; nostraque, ut mihi ni detur, dilucida oratio. Stoicorum autem, non ignoras, quam sit subtile, uel spinosum potius disserendi genus, idq. cum Graecis, tum magis nobis, quibus etiam uerba parienda sunt, imponendaq. noua nouis rebus nomina. quod quidem nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitans, in omni arte, cuius usus uulgaris communisq. non sit, multam nouitatem nominum esse; cum constituantur earum rerum uocabula, quae in quaque arte uersentur. itaque & dialectici, & physici uerbis utuntur ijs, quae ipsi Graeciae nota non sunt. geometrae uero, musici, grammatici etiam more quodam loquuntur suo. item ipsae rhetorum artes, quae sunt totae forenses, atque populares, uerbis tamen in docendo, quasi priuatis utuntur, ac suis. Atque, ut omittam has artes elegantes, & ingenuas, ne opifices quidem tueri sua artificia possent, nisi uocabulis uterentur nobis incognitis, usitatis sibi. Quin etiam agricultura, quae abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res, in quibus uersatur, nominibus notauit nouis. Quo magis hoc philosopho faciendum est: ars est enim philosophia uitae: de qua disserens arripere uerba de foro non potest. quamquam ex omnibus philo-

ſophis Stoici plurima nominauerunt. Zeno quoque, eorum princeps, non tam rerum inuentor fuit, quam nouator uerborum. quod ſi in ea lingua, quá plerique uberiorem putant, conceſſum a Graecis eſt, ut doctiſſimi homines de rebus non peruulgatis inuſitatis uerbis uterentur: quanto id uel nobis magis eſt concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? et ſi, quod ſaepe diximus, & quidem cum aliqua querela non Graecorum modo, ſed etiá eorum, qui ſe Graecos magis, quam noſtros, haberi uolunt, nos non modo non uinci a Graecis uerborum copia, ſed eſſe in ea etiam ſuperiores; elaborandum eſt, ut hoc non in noſtris ſolum artibus, ſed etiam in illorum ipſorum conſequamur. quanquam ea uerba, quibus ex inſtituto ueterum utimur pro latinis, ut ipſa philoſophia, ut rhetorica, dialectica, grammatica, geometria, muſica, quamquam latine ea dici poterant, tamen, quoniam uſu percepta ſunt, noſtra ducamus. Atque haec quidem de rerum nominibus. De ipſis rebus autem, ſaepenumero, Brute, uereor ne reprehendar, cum haec ad te ſcribam, qui tum in philoſophia, tum in optimo genere philoſophiae tantú proceſſeris. quod ſi facerem quaſi te erudiens, iure reprehenderer: ſed ab eo plurimum abſum: neque, ut ea cognoſcas, quae tibi notiſſima ſunt, ad te mitto; ſed quia facillime in nomine tuo acquieſco, et quia te habeo aequiſſimum eorum ſtudiorum, quae mihi communia tecum ſunt, aeſtimatorem, & iudicem. attendes igitur,

tur, ut soles, diligenter, eamq. cõtrouersiam diju dicabis, quae mihi fuit cum auunculo tuo, diuino, ac singulari uiro. Nam in Tusculano cum essem, uellemq. e bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris uti, ueni in eius uillam, ut eos ipse, ut solebam, inde promerem. quo cum uenissem, M. Catonem; quem ibi esse nescieram, uidi in bibliotheca sedentem, multis circumfusum Stoicorum libris. erat enim, ut scis; in eo inexhausta auiditas legendi, nec satiari poterat, quippe qui, ne reprehensionem quidem uulgi inanem reformidans, in ipsa curia soleret legere saepe, dum senatus cogeretur, nihil operae reip. detrahens. quo magis tum, in summo otio; maximaq. copia, quasi helluo librorum (si hoc uerbo in tam clara re utendum est) uidebatur. quod cum accidisset, ut alter alterum nec opinato uideremus; surrexit statim: deinde prima illa, quae in congressu solemus: quid tu, inquit, huc? a uilla enim, credo: &, si ibi te esse scissem, ad te ipse uenissem. Heri, inquam, ludis commissis, ex urbe profectus ueni ad uesperam. caussa enim fuit huc ueniendi, ut quosdam hinc libros promerem. et quidem, Cato, totam hanc copiam iam Lucullo nostro notam esse oportebit. nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu uillae, delectari. est enim mihi magnae curae. quãquam quidem hoc proprium tuum munus est, ut ita erudiatur, ut & patri, & Caepioni nostro, & tibi, tam propinquo, respondeat. laboro autem non sine caussa. nam & aui eius

de fin. or. lib. 1. 14.

memoria moueor: (nec enim ignoras, quanti fecerim Caepionem; qui, ut opinio mea fert, in principibus iam esset, si uiueret) & Lucullus mihi uersatur ante oculos, uir tum omnibus excellens, tum mecum & amicitia, & omni uoluptate, sententiaq. coniunctus. Praeclare, inquit, facis, cum & eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendauit; & puerum diligis. quod autem meum munus dicis, non equidem recuso, sed te adiungo socium. addo etiam illud, multa iam mihi dare signa puerum & pudoris, et ingenij. sed aetatem uides. Vido equidē, inquam: sed inficitamen iam debet ijs artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad maiora ueniet paratior. Sic equidem, diligentius saepiusq. ista loquemur inter nos, agemusq. communiter: sed resideamus, inquit, si placet. itaq. fecimus. Tum ille: tu autem, cum ipse tantum librorum habeas, quos hic tandem requiris? Commentarios quosdam, inquam, Aristotelicos, quos hic sciebam esse, ueni ut auferrem, quos legerem, dum essem otiosus: quod quidem nobis, ut scis, non saepe cotingint.

Quam uellem, inquit, ut te ad Stoicos inclinasses. erat enim, si cuiusquam, certe tuum, nihil praeter uirtutē in bonis ducere. Vide, ne magis, inquam, tuum fuerit, cum in re idem tibi, quod mihi, uideretur, non noua te rebus nomina imponere. ratio enim nostra cōsentit: oratio pugnat. Minime uero, inquit ille, consentit. quidquid enim praeter id, quod

hone-

honestum sit, expetendum esse dixeris, in bonisq. numeraueris: & honestum ipsum, quasi uirtutis lumen, extinxeris; & uirtutem penitus euerteris.

Dicuntur ista, Cato, magnifice, inquam: sed uidesne uerborum gloriam tibi cum Pyrrhone, & Aristone, qui omnia exaequent, esse communem? de quibus, cupio scire, quid sentias. Egone, quaeris, inquit, scire quid sentiam? quos bonos uiros, fortes, iustos, moderatos aut audiuimus in rep. fuisse, aut ipsi uidimus; qui sine ulla doctrina, naturam ipsam secuti, multa laudabilia fecerunt; eos melius a natura institutos fuisse, quam institui possent a philosophia, si ullam aliam probauissent, praeter eam, quae nihil aliud in bonis habet, nisi honestum, nihil, nisi turpe, in malis. ceterae philosophorum disciplinae, omnino alia magis, alia minus, sed tamen omnes, quae rem ullam uirtutis expertem aut in bonis, aut in malis numerent, eas non modo nihil adiuuare arbitror, neque afferre, quo meliores simus, sed ipsam deprauare naturam. nam, si hoc non obtineatur, id solum bonum esse quod honestum sit: nullo modo probari possis, beatam uitam uirtute effici. quod si ita sit: cur opera philosophiae sit danda, nescio. si enim sapiens aliquis miser esse possit: nae ego istam gloriosam, memorabilemq. uirtutem non magno aestimandam putem. Quae adhuc, Cato, a te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si sequrere Pyrrhonem, aut Aristonem. nec enim ignoras, his istud honestum.

non

non ſummum modo, ſed etiam, ut tu uis, ſolum bonum uideri. quod ſi ita eſt; ſequitur id ipſum, quod te uelle uideo, omnes ſemper beatos eſſe ſapientes. hos ne igitur laudas, & hanc eorum ſententiam ſequi nos cenſes oportere? Minime uero iſtorum quidem, inquit. cum enim uirtutis hoc proprium ſit, earum rerum, quae ſecundum naturam ſint, habere delectum: qui omnia ſic exaequauerũt, ut in utraque parte ita paria redderent, uti nulla ſelectione uterẽtur eius, uirtutem ipſam ſuſtulerunt.

Iſtud quidem, inquam, optime dicis: ſed quaero, num ne tibi faciẽdum idem ſit, nihil dicenti bonum, quod non rectum, honeſtumq. ſit, relinquarum rerum diſcrimen omne tollenti? Siquidem, inquit, tollerem; ſed relinquo. Quonam modo, inquam? ſi una uirtus, unum iſtud, quod honeſtum appellas, rectum, laudabile, decorum, (erit enim notius, quale ſit, pluribus notatum uocabulis idem de clarantibus) id ergo, inquam, ſi ſolum eſt bonum: quid habebis praeterea, quod ſequare? aut, ſi nihil malum, niſi quod turpe, inhoneſtum, indecorum, prauum, flagitioſum, foedum: (ut hoc quoque pluribus nominibus inſigne faciamus) quid praeterea dices eſſe fugiendum? Non ignoranti, inquit, tibi, quid ſim dicturus, ſed aliquid, ut ego ſuſpicor, ex mea breui reſponſione arripere cupienti, non reſpondebo ad ſingula: explicabo potius, quoniam otioſi ſumus, niſi alienum putas, totam Zenonis, Stoicorumq. ſententiam. Minime id quidem,

dem,

dem, inquam, alienum: multumq. ad ea, quae quaerimus, explicatio tua ista profecerit. Experiamur igitur, inquit. etsi habet haec Stoicorũ ratio difficilius quiddam, & obscurius. nam cum in graeco sermone haec ipsa quõdam rerum nomina nouarum
* non uidebantur, quae nunc consuetudo diuturna triuit: quid censes in latino fore? Facillimum id quidem est, inquam. si enim Zenoni licuit, cum rem aliquam inuenisset inusitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere: cur non liceat Catoni? nec tamen exprimi uerbum e uerbo necesse erit, ut interpretes indiserti solent: cum sit uerbum, quod idem declararet, magis, minus ue usitatum. equidem soleo etiam, quod uno Graeci, si aliter non possum, idem pluribus uerbis exponere. et tamen puto concedi nobis oportere, ut graeco uerbo utamur, si quando minus occurret latinum; ne hoc ephippiis, & acratophoris potius, quam proegmenis, & apoproegmenis, concedatur. quamquam haec quidem praeposita recte, & reiecta dicere licebit. Bene facis, inquit, quod me adiuuas: & istis quidem, quae modo dixisti, utar potius latinis, in ceteris subuenies, si me haerentem uidebis. Sedulo, inquam, faciam: sed fortuna fortes. quare conare, quaeso. quid enim hoc possumus agere diuinius? Placet ijs, inquit, quorum ratio mihi probatur, simul atque natum sit animal, (hinc enim est ordiendum) ipsum sibi conciliari, & commendari ad se conseruandum, & ad suum statum, & ad ea, quae con-

fer-

d. Pers: 262. d. Na. 14.

seruantia sunt eius status, diligenda; alienari autem ab interitu, ijsq. rebus, quae interitum uideantur afferte. id ita esse sic probant; quod, ante quam uoluptas, aut dolor attigerit, salutaria appetant parui, aspernenturq. contraria. quod non fieret, nisi statum ipsum diligerent, interitum timerent. fieri autem non posset, ut appeterent aliquid, nisi sensum haberent sui, eoq. se, & sua diligerent. ex quo intelligi debet, principium ductum esse a se diligendi. In principijs autem naturalibus diligendi sui plerique Stoici non putant uoluptatem esse ponendam: quibus ego uehementer assentior: ne, si uoluptatem natura posuisse in ijs rebus uideatur, quae primae appetuntur, multa turpia sequantur. Satis esse autem argumenti uidetur, quamobrem illa, quae natura prima sunt ascita, natura diligamus; quod est nemo, quin, cum utrum uis liceat, aptas malit, & integras omnes partes corporis, quam eodem usu imminutas, & detortas habere. Cogitationes autem, (uel, si haec uerba minus placent, aut minus intelliguntur, καταλήψεις appellemus licet) eas igitur ipsas propter se ascifcendas arbitramur, quod habeant quiddam in se quasi complexum, & continens ueritatem. id autem in paruis intelligi potest: quos delectari uideamus, etiam si eorum nihil intersit, si quid ratione per se ipsi inuenerunt. Artes etiam ipsas propter se assumendas putamus, tum quia sit in his aliquid dignum assumptione, tum quod constent ex cognitionibus,

&

& contineant quiddam in se ratione constitutum, & uia. a falsa autem assensione magis nos alienatos esse, quam a ceteris rebus, quae sunt contra naturam, arbitrantur. Iam membrorum, id est partium corporis, alia uidentur propter eorum usum a natura esse donata, ut manus, crura, pedes, & ea, quae sunt intus in corpore; quorum utilitas quanta sit, a medicis etiam disputatur: alia autem nullam ob utilitatem, quasi ad quendam ornatum, ut cauda pauoni, plumae uersicolores columbis, uiris mammae, atque barba. Haec dicuntur fortasse ieiunius: sunt enim quasi prima elementa naturae: quibus ubertas orationis adhiberi uix potest. nec equidem eam cogito consectari. ueruntamen, cum de rebus grandioribus dicas, ipsae res uerba rapiūt. ita fit cum grauior, tum etiam splendidior oratio. Est ut dicis, inquam: sed tamen omne, quod de re bona dilucide dicitur, mihi praeclare dici uidetur. istiusmodi autem res dicere ornate uelle, puerile est: plane autem, & perspicue expedire posse, docti, & intelligentis uiri. Progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab his principijs naturae discessimus: quibus congruere debent, quae sequuntur. sequitur autem prima diuisio haec. Aestimabile esse dicitur (sic enim, ut opinor, appellamus *) id, quod aut ipsum secundum naturam sit, aut tale quid efficiat, ut selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat dignum aestimatione: quā ille ἀξίαν uocat: contraq. inaestimabile, quod sit superiori con-

contrarium. Initijs igitur ita constitutis, ut ea, quae secundum naturam sunt, ipsa propter se sumenda sint, contrariaq. item reijcienda; primum est officium, (id enim appello καθῆκον) ut se conseruet in naturae statu; deinceps, ut ea teneat, quae secundum naturam sint, pellatq. contraria: quae inuenta selectione, & item reiectione sequuntur: deinceps cum officio selectio, deinde ea perpetua, tum ad extremũ constans consentaneaq. naturae: in qua primum inesse incipit, & intelligi, quid sit, quod uere bonum possit dici. prima est enim conciliatio hominis ad ea, quae sunt secundum naturam. Simul autem cepit intelligentiam, uel notionem potius, quam appellant ἔννοιαν illi; uiditq. rerum agendarum ordinem, &, ut ita dicam, concordiam: multo eam pluris aestimauit, quam omnia illa, quae primum dilexerat: atque ita cognitione, & ratione collegit, ut statueret in ea collocatum summum illud hominis per se laudandum, & expetendum bonum. quod cum positum sit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus conuenientiam, si placet; cum igitur in eo sit id bonum, quo referenda sunt omnia: honeste facta, ipsumq. honestum, quod in bonis ducitur, quamquam post oritur, tamen id solum ui sua, & dignitate expetendum est: eorum autem, quae sunt prima natura, propter se nihil est expetendum. cum uero illa, quae officia esse dixi, proficiscãtur ab initijs naturae: ad ea haec referri necesse est: ut recte dici possit, omnia officia eo referri, ut adi-

adipiscamur principia naturae, nec tamen ut hoc sit bonorum ultimum: propterea quod non inest in primis naturae conciliationibus honesta actio: consequens enim est, & post oritur, ut dixi: est tamen ea secundum naturam, multoq. nos ad se expetendam magis hortatur, quam superiora omnia. Sed ex hoc primum error tollendus est, ne quis sequi existimet, ut duo sint ultima bonorum. ut enim, si cui sit propositum collineare hastam aliquo, aut sagittam, sicut nos ultimum in bonis diximus: sic illi facere omnia quae possit, ut collineet: huic in eius similitudine omnia sint facienda, ut collineet: tum, ut omnia faciat, quo propositum assequatur. sed hoc quasi ultimum, quale nos summum in uita bonum dicimus: illud autem, ut feriat, quasi seligendum, non expetendum. Cum autem omnia officia a principijs naturae proficiscantur; ab ijsdem necesse est proficisci ipsam sapientiam. sed quemadmodum saepe fit, ut is qui commendatus sit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus sit, quam illum, a quo sit: minime mirum est, primo nos sapientiae commendari ab initijs naturae, post autem ipsam sapientiam nobis cariorem fieri, quam illa sint, a quibus ad hanc uenerimus. Atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quandam rationem uiuendi data esse appareant: sic appetitio animi, quae ὁρμὴ graece uocatur, non ad quoduis genus uitae, sed ad quandam formam uiuendi uidetur data; itemq. & ratio, & perfecta ratio. ut enim histrioni actio, saltatori motus, non quiuis, sed

ſed certus quidam eſt datus: ſic uita agenda eſt certo genere quodam, non quolibet: quod genus conueniens, conſentaneumq. dicimus. nec enim gubernationi, aut medicinae ſimilem ſapientiam eſſe arbitramur, ſed actioni illi potius, quam modo dixi, & ſaltationi; ut in ipſa arte inſit, non foris petatur extremum, id eſt artis effectio. Et tamen eſt etiam alia cum ipſis artibus ſapientiae diſſimilitudo: propterea quod in illis, quae recte facta ſunt, non continent tamen omnes partes, ex quibus conſtant: quae autem nos aut recta, aut recte facta dicamus, ſi placet; illi autem appellant κατορθώματα; omnes numeros uirtutis continent. ſola enim ſapientia in ſe tota conuerſa eſt. quod idem in ceteris artibus non fit. Inſcite autem medicinae, et gubernationis ultimum cum ultimo ſapientiae comparatur. ſapientia enim & animi magnitudinem complectitur, & iuſtitiam, & ut omnia, quae homini accidant, infra ſe eſſe iudicet. quod idem in ceteris artibus non contingit. Tenere autem uirtutes eas ipſas, quarum modo mentionem feci, nemo poterit, niſi ſtatuerit nihil eſſe, quod interſit, aut differat aliud ab alio, praeter honeſta, & turpia. Videamus nunc, quam ſint praeclare illa ijs, quae iam poſui, conſequentia. Cum enim hoc ſit extremum, (ſentis enim credo me iam diu, quod τέλος Graeci dicunt, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum ſummum: licebit etiam finem pro extremo, aut ultimo dicere) cum ergo hoc ſit extremum, congruenter

85: Off: 5a/

ter

ter naturae, conuenienterq. uiuere; necessario sequitur, omnes sapientes semper feliciter, absolute fortunate uiuere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. Quod autem continet non magis eam disciplinam, de qua loquor, quam uitam fortunasq. nostras, id est ut, quod honestum sit, id solum bonum iudicemus: potest id quidem fuse, & copiose, & omnibus electissimis uerbis, grauissimisq. sententijs rhetorice & augeri, & ornari: sed consectaria me Stoicorum breuia, & acuta delectant. concluduntur igitur eorum argumenta sic. quod est bonum, omne laudabile est: quod autem laudabile est, omne honestum est: bonum igitur quod est, honestum est. Satis ne hoc conclusum uidetur? certe: quod enim efficiebatur ex his duobus, quae erant sumpta in eo, uides esse conclusum. duorum autem, e quibus effecta conclusio est, contra superius dici solet, non omne bonum esse laudabile. nam, quod honestum sit, laudabile esse conceditur: illud autem perabsurdum, bonum esse aliquid, quod non expetendum sit; aut expetendum, quod non placens; aut, si id, non etiam diligendum; ergo & probandum; ita etiam laudabile; id autem honestum. ita fit, ut, quod bonum sit, id etiam honestum sit. Deinde quaero, quis aut de misera uita possit gloriari, aut non de beata? de sola igitur beata. ex quo efficitur, gloriatione, ut ita dicam, dignam esse beatam uitam. quod non possit quidem, nisi honestae

270. off. lib. I. 15.
270.

uitae, iure contingere. ita fit, ut honesta uita, beata uita sit. Et quoniam is, cui contingit ut iure laudetur, habet insigne quiddam ad decus, & ad gloriam, ut ob ea, quae tanta sint, beatus dici iure possit: idem de uita talis uiri rectissime dicitur. ita, si beata uita honestate cernitur, quod honestum est, id bonum solum habendum est. Quod uero negari nullo modo possit, quem umquam stabili, & firmo, & magno animo, quem fortem uirum dicimus effici posse, nisi constitutum sit, non esse malum dolorem? ut enim, qui mortem in malis ponit, non potest eam non timere: sic nemo ulla in re potest id, quod malum esse decernit, non curare, idq. contemnere. quo posito, & omnium assensu approbato, illud assumitur, eum, qui magno sit animo, atque forti, omnia, quae cadere in hominem possint, despicere, & pro nihilo putare. Quae cum ita sint, effectum est, nihil esse malum, quod turpe non sit. Atque iste uir, altus, & excellens, magno animo, uere fortis, infra se omnia humana ducens, is, inquam, quem efficere uolumus, quem quaerimus certe, & confidere sibi debet, & suae uitae, & actae, & consequenti, & bene de se iudicare, statuens nihil mali posse incidere sapienti. ex quo intelligitur idem, illud solum bonum esse, quod honestum sit, idq. esse beate uiuere, & honeste, id est cum uirtute uiuere. Nec uero ignoro uarias philosophorum fuisse sententias, eorum dico, qui summum bonum, quod ultimum appello, in animo ponerent.

quas

quas quamquam uitiose quidam secuti sunt: tamen non modo his tribus, qui uirtutem a summo bono segregauerunt, cum aut uoluptatem, aut uacuitatem doloris, aut prima naturae in summis bonis poneret; sed etiam alteris tribus, qui mancam fore putauerunt sine aliqua accessione uirtutē, ob eamq. rem trium earum rerum, quas supra dixi, singulas singulis addiderunt; his tamen omnibus eos antepono, cuiusmodi sunt, qui summum bonum in animo, atque in uirtute posuerunt. Sed sunt tamen perabsurdi & ij, qui, cum scientia uiuere, ultimum bonorum, & qui nullam rerum differentiam esse dixerunt, atque ita sapientē beatum fore, nihil aliud alij momento ullo anteponentem: ut quidam Academici constituisse dicuntur, extremum bonorum, & summum munus esse sapientis, obsistere uisis, assensusq. suos firme sustinere. His singulis copiose responderi solet: sed, quae perspicua sunt, longa esse non debent. quid autem apertius, quam, si selectio nulla sit ab ijs rebus, quae contra naturam sint, earum rerum, quae sint secundum naturam, tollatur omnis ea, quae quaeratur, laudaturq. prudētia? Circumscriptis igitur ijs, sentenijs, quas posui, & ijs, quae similes earum sunt, relinquitur, ut summum bonum sit, uiuere scientiam adhibentem earum rerum, quae natura eueniant; seligentem, quae secundum naturam; &, si quae contra naturam sunt, reijcientem; id est conuenienter congruēterq. naturae uiuere. Sed in ceteris artibus,

cum dicitur artificiose, posterum quodam modo, et consequens putandum est: quod illi ἐπιγεννηματικὸν appellant. quod autem in quo sapienter dicimus, id apprime recte dicitur. quidquid enim a sapiente proficiscitur, id continuo debet expletum esse omnibus suis partibus. in eo enim positum est id, quod dicimus esse expetendum. nam ut peccatum est, patriam prodere, parentes uiolare, fana depeculari, quae sunt in effectu: sic, timere, sic, maerere, sic, in libidine esse, peccatum est, etiam sine effectu. uerum, ut haec non in posteris, & in consequentibus, sed in primis continuo peccata sunt: sic ea, quae proficiscuntur a uirtute, susceptione prima, non perfectione, recta sunt iudicanda. Bonum autem, quod in hoc sermone toties usurpatum est, id etiam definitione explicetur. sed eorum definitiones paullum oppido inter se differunt, & tamen eodem spectant. ego assentior Diogeni, qui bonum definierit, id, quod esset natura absolutum. id autem sequens, illud quod prodesset, (ὠφέλημα enim sic appellemus) motum, aut statum esse dixit, a natura absoluta. Cumq. rerum notiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit, aut coniunctione, aut similitudine, aut collatione rationis: hoc quarto, quod extremum posui, bonorum notitia facta est. cum enim ab iis rebus, quae sunt secundum naturam, ascendit animus collatione rationis; tum ad notionem boni peruenit. hoc autem ipsum bonum non accessione, neque crescendo, aut cum ceteris

comparando, ſed propria ui ſua & ſentimus, & appellamus bonum. ut enim mel, etſi dulciſſimum eſt, ſuo tamen proprio genere ſaporis, non compara tione cum aliȷs, dulce eſſe ſentitur: ſic bonum hoc, de quo agimus, eſt illud quidem plurimi aeſtiman- dum, ſed ea aeſtimatio genere ualet, non magnitu- dine. nam cum aeſtimatio, quae ἀξία dicitur, neque in bonis numerata ſit, nec rurſus in malis: quan- tumcumque eo addideris, in ſuo genere manebit. alia eſt igitur propria aeſtimatio uirtutis: quae gene re, non creſcendo, ualet. Nec uero perturbatio- nes animorum, quae uitam inſipientium miſeram, acerbamq. reddunt, quas Graeci πάθη appellãt: (po teram ego, uerbum ipſum interpretans, morbos appellare; ſed non conueniret ad omnia: qui enim miſericordiam, aut ipſam iracundiam, morbum ſo let dicere? at illi dicunt πάθος: ſit igitur perturba- tio, quae nomine ipſo uitioſa declarari uidetur) nec hae perturbationes ui aliqua naturali mouentur: om nesq. hae ſunt genere quattuor; partibus plures; aegritudo, formido, libido, quamq. Stoici, communi nomine corporis, et animi, ἡδονὴν appellãt; ego malo laetitiam appellare, quaſi geſtientis animi elationẽ uoluptariam. perturbationes autem nulla naturae ui commouentur: omniaq. ea ſunt opiniones, ac iu- dicia leuitatis. itaque his ſapiens ſemper uacabit. Omne autem, quod honeſtum ſit, id eſſe propter ſe expetendum; commune nobis eſt cum multorum aliorum philoſophorum ſententiȷs: praeter enim

tres disciplinas, quae uirtutem a summo bono excludunt, ceteris omnibus philosophis haec est tuenda sententia, maxime tamen his Stoicis; qui nihil aliud in bonorum numero, nisi honestum, esse uoluerunt. sed haec quidem est perfacilis, & perexpedita defensio. quis est enim, aut quis umquam fuit aut auaritia tam ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eandem illam rem, quam adipisci scelere quouis uelit, non multis partibus malit ad sese, etiam omni impunitate proposita, sine facinore, quam illo modo, peruenire? quam uero utilitatem, aut quem fructum petentes, scire cupimus, illa, quae occulta nobis sunt, quo moueantur, quibusq. de caussis ea uersentur in caelo? quis autem tam agrestibus institutis uiuit, aut quis contra studia naturae tam uehementer obduruit, ut a rebus cognitione dignis abhorreat, easq. sine uoluptate, aut utilitate aliqua non requirat, & pro nihilo putet? aut quis est, qui, maiorum, aut Africanorum, aut eius, quem tu in ore semper habes, proaui mei, ceterorumq. uirorum fortium, atque omni uirtute praestantium facta, dicta, consilia cognoscens, nulla animo afficiatur uoluptate? quis autem, honesta in familia institutus, & educatus ingenue, non ipsa turpitudine, etiam si eum laesura non sit, offenditur? quis animo aequo uidet eum, quem impure, ac flagitiose putet uiuere? quis non odit sordidos, uanos, leues, futiles? quid autem dici poterat, si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statueremus,

remus, quo minus homines, tenebras, & solitudinem nacti, nullo dedecore se abstineant, nisi eos per se foeditate sua turpitudo ipsa deterreat? Innumerabilia dici possunt in hanc sententiam: sed non necesse est. nihil est enim, de quo minus dubitari possit, quam & honesta expetenda per se, & eodem modo turpia per se fugienda. Constituto autem illo, de quo ante diximus, quod honestum sit, id esse solum bonum; intelligi necesse est, pluris id, quod honestum sit, aestimandum esse, quam illa media, quae ex eo comparentur. stultitiam autem, & temeritatem, & iniustitiam, & intemperantiam cum dicimus esse fugienda propter eas res, quae ex ipsis eueniant; non ita dicimus, ut cum illo, quod positum est, solum id esse malum, quod turpe sit, haec pugnare uideatur oratio: propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, sed ad turpes actiones, quae oriuntur e uitijs. quas enim Graeci κακίας appellant, uitia malo, quam malitias, nominare. Haec tu, inquam, Cato, uerbis illustribus, & id, quod uis, declarantibus. itaque mihi uideris latine docere philosophiam, et ei quasi ciuitatem dare, quae quidem adhuc peregrinari Romae uidebatur, nec offerre sese nostris sermonibus: & ista maxime propter limatam quandam & rerum, & uerborum tenuitatem. scio enim esse quosdam, qui quamuis lingua philosophari possint, nullis tamen partitionibus, nullis definitionibus utuntur ipsi, qui dicunt ea se modo probare, quibus

natura tacita assentiatur. itaque in rebus minime obscuris non multus est apud eos disserendi labor. quare attendo te studiose, &, quaecunque rebus iis, de quibus hic sermo est, nomina imponis, memoriae mando. mihi enim erit iisdem istis fortasse iam utendum. Virtutibus igitur rectissime mihi uideris, & ad consuetudinem nostrae orationis, uitia posuisse contraria. quod enim uituperabile est per se ipsum, id eo ipso uitium nominatum puto, uel etiam a uitio dictum uituperari. sin κακίαν malitiam dixisses; ad aliud nos unum certum uitium consuetudo latina traduceret: nunc omni uirtuti uitium, contrario nomine, opponitur. Tum ille, his igitur ita positis, inquit, sequitur magna contentio: quae pertractata est a Peripateticis mollius. est enim eorum consuetudo dicendi non satis acuta, propter ignorationem dialecticae. Carneades tuus, egregia quadam exercitatione in dialecticis, summaq. eloquentia, rem in summum discrimen adduxit: propterea quod pugnare non destitit, in omni hac quaestione, quae de bonis, & malis appelletur, non esse rerum Stoicis cum Peripateticis controuersiam, sed nominum. Mihi autem nihil tam perspicuum uidetur, quam has sententias eorum philosophorum re inter se magis, quam uerbis, dissidere, maiorem multo habere Stoicos & Peripateticos rerum omnium discrepantiam, quam uerborum; quippe cum Peripatetici omnia, quae ipsi bona appellant, pertinere dicant ad beate uiuendum; nostri uero, quod aesti-

matione omnino aliqua dignum ſit, complecti beatam uitam putent. An uero certius quidquam poteſt eſſe, quam illa ratio eorum, qui dolorem in malis ponunt, non poſſe ſapientem beatum eſſe, cum equuleo torqueatur? eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, ut in omnibus tormentis conſeruetur beata uita ſapienti. etenim, ſi dolores eoſdem tolerabilius patiantur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui leuiore de cauſſa: opinio facit, non natura, uim doloris aut maiorem, aut minorem. Ne illud quidem eſt conſentaneum, ut, ſi, cum tria genera bonorum ſint, quae ſententia eſt Peripateticorum, eo beatior quiſque ſit, quo ſit corporis, aut externis bonis plenior; ut hoc idem approbandum ſit nobis, ut, qui plura habeat, quae in corpore magni aeſtimantur, ſit beatior. illi enim corporis commodis compleri uitam beatam putant: noſtri nihil minus. nam cum ita placeat, ne eorum quidem bonorũ, quae nos bona naturae appellemus, frequentia beatiorem uitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris aeſtimandam: certe minus ad beatam uitam pertinet multitudo corporis commodorum. etenim ſi &, ſapere, expetendum ſit, & ualere: coniunctum utrumque magis expetendum ſit, quam ſapere ſolum. neque tamen, ſi utrumque ſit aeſtimatione dignum, pluris ſit coniunctũ, quam ſapere ipſum ſeparatum. nam qui ualetudinem aeſtimatione aliqua dignam iudicamus, neque tamen eam in bonis ponimus; iidem cenſemus, nullam eſſe
tantam

tantam aeſtimationem, ut ea uirtuti anteponatur; quod idem Peripatetici non tenent: quibus dicendum eſt, quae & honeſta actio ſit, & ſine dolore, eam magis eſſe expetendam, quam ſi eſſet eadem actio cum dolore. nobis aliter uidetur: recte, ſecus ne, poteſta. Sed poteſt ne rerum maior eſſe diſſenſio? ut enim obſcuratur, & offunditur luce ſolis lumen lucernae; et ut interit magnitudine maris Aegei ſtilla muriae; & ut in diuitijs Croeſi teruncij acceſſio, & gradus unus in ea uia, quae eſt hinc in Indiam: ſic, cum ſit is bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis iſta rerum in corpore ſitarum aeſtimatio ſplendore uirtutis, & magnitudine obſcuretur, & obruatur, atque intereat, neceſſe eſt. & quemadmodum opportunitas (ſic enim appellemus εὐκαιρίαν) non fit maior productione temporis: (habent enim ſuum modum, quaecunque opportuna dicuntur) ſic recta effectio (κατόρθωσιν enim ita appello; quoniam rectum factum κατόρθωμα) recta igitur effectio, item conuenientia, denique ipſum bonum, quod in eo poſitum eſt, ut naturae conſentiat, creſcendi acceſſionem nullam habet. ut enim opportunitas illa, ſic haec, de quibus dixi, non fiunt temporis productione maiora: ob eamq. cauſſam Stoicis non uidetur optabilior, nec magis expetenda beata uita, ſi ſit longa, quam ſi breuis: utunturq. ſimili. ut, ſi cothurni laus illa eſſet, ad pedem apte conuenire; neque multi cothurni paucis anteponerentur, nec maiores minoribus: ſic, quorum omne bonum

num conuenientia, atque opportunitate finitur, nec plura paucioribus, nec longinquiora breuioribus anteponentur. Nec uero satis acute dicunt: si bona ualetudo pluris aestimanda sit longa, quam breuis; sapientiae quoque usus longissimus quisque sit plurimi. non intelligunt ualetudinis aestimationem spatio iudicari; uirtutis, opportunitate. ut uideantur, qui illud dicant, iidem hoc esse dicturi, bonam mortem, & bonum partum meliorem longum esse, quam breuem. non uident alia breuitate pluris aestimari, alia diuturnitate. itaque consentaneum est his, quae dicta sunt, ratione illorum, qui illum bonorum finem, quod appellamus extremum, quod ultimum, crescere putant posse, iisdem placere, esse alium alio etiam sapientiorem, itemq. alium magis alio uel peccare, uel recte facere. quod nobis non licet dicere: qui crescere bonorum finem non putamus. ut enim qui demersi sunt aqua, nihilo magis respirare possunt, si longe non absunt a summo, ut iam iamq. possint emergere, quam si etiam tum essent in profundo; nec catulus ille, qui iam appropinquat ut uideat, plus cernit, quam is, qui modo est natus: item, qui processit aliquantum ad uirtutis aditum, nihilo minus in miseria est, quam ille, qui nihil processit. Haec mirabilia uideri intelligo: sed, cum certe superiora firma, ac uera sint, his autem ea consentanea, & consequentia; ne de eorum quidem ueritate est dubitandum. Sed quamquam negent, nec uirtutes, nec uitia crescere: attamen u-

tramque

trumque eorum fundi quodam modo, & quasi dilatari putant. Diuitias autem Diogenes censet non eam modo uim habere, ut quasi duces sint ad uoluptatem, & ad ualetudinem bonam; sed etiam ut ea contineant: non idem facere eas in uirtute, neque in ceteris artibus, ad quas esse dux pecunia potest, continere autem non potest: itaque, si uoluptas, aut si bona ualetudo sit in bonis, diuitias quoque in bonis esse ponendas: at, si sapientia bonum sit, non sequi ut etiam diuitias bonum esse dicamus: nec ab ulla re, quae non sit in bonis, id, quod sit in bonis, contineri potest. ob eamq. caussam, quia cogitationes, comprehensionesq. rerum, e quibus efficiuntur artes, appetitiones mouent; cum diuitiae non sint in bonis, nulla ars diuitijs contineri potest. quod si de artibus concedamus: uirtutis tamen non sit eadem ratio: propterea quod haec plurimae commentationis, & exercitationis indigeat; quod idem in artibus non sit; & quod uirtus stabilitatem, firmitatem, constantiam totius uitae complectatur; nec eadem haec in artibus esse uideamus. Deinceps explicatur differentia rerum: quam si non ullam esse diceremus, confunderetur omnis uita, ut ab Aristone; nec ullum sapientiae munus, aut opus inueniretur; cum inter res eas, quae ad uitam degendam pertinerent, nihil omnino interesse, neque ullum delectum adhiberi oporteret. itaque, cum esset satis constitutum, id solum esse bonum, quod esset honestum, & id malum solum, quod turpe: tum in-
ter

ter haec, & illa, quae nihil ualerent ad beate, mise-
req. uiuendum, aliquid tamen, quo differrent, es-
se uoluerunt; ut essent eorum alia aestimabilia, alia
contra, alia neutrum: quae autem aestimanda essent
eorum in alijs satis esse caussae, quamobrem quibus-
dam anteponerentur, ut in ualetudine, ut in inte-
gritate sensuum, ut in doloris uacuitate, ut gloriae,
diuitiarum, similium rerum; alia autem non esse
eiusmodi: itemq. eorum, quae nulla aestimatione di-
gna essent, partim satis habere caussae, quamobrem
reijcerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amis-
sionem, paupertatem, ignominiam, similia horum;
partim non: itemq. hinc esse illud exortum, quod
Zeno προηγμένον, contraq. quod ἀποπροηγμένον no-
minauit; cum uteretur in lingua copiosa factis ta-
men nominibus, ac nouis: quod nobis in hac inopi
lingua non conceditur. quamquam tu hanc copiosio-
rem etiam dicere soles. sed non alienm est, quo fa-
cilius uis uerbi intelligatur, rationem huius uerbi fa
ciendi Zenonis exponere. Vt enim, inquit, nemo
dicit, in regia regem ipsum quasi productum esse ad
dignitatem, (id enim est προηγμένον) sed eos, qui
in aliquo honore sint, quorum ordo proxime acce-
dit, ut secundus sit ad regium principatum: sic in ui
ta non ea, quae primario loco sunt, sed ea, quae secun
dum locum obtinent, προηγμένα, id est producta, no-
minentur: quae uel ita appellemus, (id erit uerbum
e uerbo) uel promota, uel, ut dudum diximus, praepo
sita, uel praecipua; & illa reiecta. re enim intelle-
cta,

cta, in uerborum uſu faciles eſſe debemus. quoniam autem omne, quod eſt bonum, primum locum tenere dicimus: neceſſe eſt, nec bonum eſſe, nec malum hoc, quod praepoſitum, uel praecipuum nominamus. itaque id definimus; quod ſit indifferens, cum aeſtimatione mediocri. quod enim illi ἀδιάφορον dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferes dicerem. neque enim illud fieri poterat ullo modo, ut nihil relinqueretur in medijs, quod aut ſecundum naturam eſſet, aut contra, nec, cum id relinqueretur, nihil in his poni, quod ſatis aeſtimabile eſſet: nec, hoc poſito, non aliqua eſſent praepoſita. recte igitur haec facta diſtinctio eſt. Atque etiam ab ijs, quo facilius res perpici poſſit, hoc ſimile ponitur. ut enim, inquiunt, ſi hoc fingamus eſſe quaſi finem, & ultimum, ita iacere talem, ut rectus aſſiſtat; qui ita talus erit iactus, ut cadat rectus, praepoſitum quiddam habebit ad finem; qui aliter, contra; neque tamen illa propoſitio tali ad eum, quem dixi, finem pertinebit: ſic ea, qua eſunt praepoſita, referuntur illa quidem ad finem, ſed ad eius uim, naturamq. nihil pertinent. Sequitur illa diuiſio, ut bonorum alia ſint ad illud ultimum pertinentia, (ſic enim appello, quae τελικὰ dicuntur: iam hoc ipſum inſtituamus, ut placuit, pluribus nerbis dicere, quod uno non poterimus; ut res intelligatur) alia autem efficientia, quae Graeci ποιητικά, alia utrumque. de pertinentibus nihil eſt bonum, praeter actiones honeſtas: de efficientibus, nihil praeter amicum. ſed

&

& pertinentem & efficientem ſapientiam uolunt eſſe. nam quia ſapientia eſt conueniens actio; erit cum illo pertinenti genere, quod dixi. quod autem honeſtas actiones affert, & efficit, id efficiens dici poteſt. Haec, quae praepoſita dicimus, partim ſunt per ſe ipſa praepoſita, partim quod aliquid efficiunt, partim utrumque: per ſe, ut quidam habitus oris, & uultus, ut ſtatus, ut motus; in quibus ſunt & praeponenda quaedam, & reijcienda: alia ob eam rem praepoſita dicentur, quod ex ſe aliquid efficiant, ut pecunia: alia autem ob utramque rem, ut integri ſenſus, ut bona ualetudo. De bona autem fama (quam enim appellant ἀδοξίαν, aptius eſt hoc loco bonam famam appellare, quam gloriam) Chryſippus quidem, & Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem eius cauſſa porrigendum eſſe dicebant. quibus ego uehementer aſſentior. qui autem poſt eos fuerunt, cum Carneadem ſuſtinere non poſſent, hanc, quam dixi, bonam famam ipſam propter ſe praepoſitam, & ſumendam eſſe dixerunt; eſſeq. hominis ingenui, & liberaliter educati, uelle bene audire a parẽtibus, a propinquis, a bonis etiã uiris, idq. propter rem ipſam, non propter uſum: dicuntque, ut liberis conſultũ uelimus, etiam ſi poſthumi futuri ſint, propter ipſos; ſic futurae poſt mortẽ famae tamẽ eſſe propter rem, etiam detracto uſu, conſulendum. Sed cum, quod honeſtum ſit, id ſolum bonũ eſſe dicamus: conſentaneum tamen eſt, fungi officio; cum id officium nec

in

in bonis ponamus, nec in malis. est enim aliquid in his rebus probabile, & quidem ita, ut eius ratio reddi possit. est autem officium, quod ita factum est, ut eius probabilis ratio reddi possit. ex quo intelligitur, officium medium quoddam esse, quod neque in bonis ponatur, neque in contrarijs. quoniamq. in ijs rebus, quae neque in uirtutibus sunt, neque in uitijs, est tamen quiddam, quod usui possit esse: tollendum id non est. Est autem eius generis actio quoque quaedam: & quidem talis, ut ratio postulet agere aliquid, & facere eorum. quod autem ratione actum sit, id officium appellamus. est igitur officium eius generis, quod nec in bonis ponatur, nec in contrarijs. Atque perspicuū etiam illud est, in istis rebus medijs aliquid agere sapientem. iudicat igitur, cum agit, officium illud esse. quod, quoniam numquam fallitur in iudicando, erit in medijs rebus officium. quod efficitur etiam hac conclusione rationis. quoniam enim uidemus esse quiddam, quod recte factum appellemus; id autem est perfectum officium: erit autem etiam inchoatum, ut, si, iuste deopsitum reddere, in recte factis sit, in officijs ponatur depositum reddere: illo enim addito, iuste, facit recte factum: per se autem hoc ipsum, reddere, in officium ponitur. quoniamq. non dubium est, quin in ijs, quae media dicimus, sit aliud sumendum, aliud reijciendum: quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur. ex quo intelligitur, quoniam se ipsos omnes

nes

nes natura diligunt; tam inſipientem, quam ſapien tem ſumpturum, quae ſecundum naturam ſint, re-iecturumq. contraria. ita eſt quoddam commune of ficium ſapientis, & inſipientis. ex quo efficitur, uerſari in ijs, quae media dicamus. ſed, cum ab his omnia proficiſcantur officia; non ſine cauſſa dici-tur, ad ea referri omnes noſtras cogitationes, in his & exceſſum e uita, & in uita manſionem. in quo enim plura ſunt, quae ſecundum naturam ſunt; huius officium eſt in uita manere: in quo autem aut ſunt plura contraria, aut fore uidentur; hu-ius officium eſt e uita excedere. ex quo apparet, & ſapientis eſſe aliquando officium, excedere e uita, cum beatus ſit; & ſtulti, manere in uita, cum ſit miſer. nam bonum illud, & malum, quod ſaepe iam dictum eſt, poſtea conſequitur. prima autem illa naturae, ſiue ſecunda, ſiue contraria, ſub iudi-cium ſapientis, & delectum cadunt: eſtq. illa ſub-iecta quaſi materia ſapientiae. itaque & manendi in uita, & migrandi ratio omnibus ijs rebus, quas ſupra dixi, metienda. nam neque ijs, qui uirtute retinentur in uita, neque ijs, qui ſine uirtute ſunt, mors eſt oppetenda; ut ſaepe officium eſt ſapientis de ſciſcere a uita, cum ſit beatiſſimus, ſi id opportune facere poſſit, quod eſt conuenienter naturae uiuere. ſic enim cenſent, opportunitatis eſſe beate uiuere. itaque a ſapientia praecipitur, ſe ipſam, ſi iuſſerit, ſapiens ut relinquat. Quamobrem cum uitiorum iſta uis non ſit, ut cauſſam afferant mortis uolunta-

riae: perspicuum est, etiam stultorum, qui ijdem miseri sint, officium esse, manere in uita, si sint in maiore parte earum rerum, quas secundum naturam esse dicimus. & quoniam excedens e uita, & manens, aeque miser est; nec diuturnitas magis ei uitam fugiendam facit: nō sine caussa dicitur, ijs, qui pluribus naturalibus frui possint, esse in uita manendum. Pertinere autem ad rem arbitrantur, intelligi, natura fieri, ut liberi a parentibus amentur: a quo initio profectam communē humani generis societatem persequimur. quod primum intelligi debet figura, membrisq. corporum: quae ipsa declarant, procreandi a natura habitam esse rationem. neque uero haec inter se congruere possent, ut natura & procreari uellet, & diligi procreatos non curaret. Atque etiā in bestijs uis naturae perspici potest: quarum in foetu, et educatione laborem cum cernimus, naturae ipsius uocem uidemur audire. Quare ut perspicuum est, natura nos a dolore abhorrere: sic apparet, a natura ipsa, ut eos, quos genuerimus, amemus, impelli. Ex hoc nascitur, ut etiam communis hominum inter homines naturalis sit commēdatio, ut oporteat hominem ab homine ob id ipsum, quod homo sit, non alienum uideri. ut enim in membris alia sunt tamquam sibi nata, ut oculi, ut aures; alia etiam ceterorum membrorum usum adiuuant, ut crura, ut manus: sic immanes quaedam bestiae sibi solum natae sunt: at illa, quae in concha patula pinna dicitur, isque, qui enat e concha, qui, quod eam

custo-

custodiat, pinnoteres uocatur, in eamq. cum se recepit, includitur; ut uideatur monuisse, ut caueret; itemq. formicae, apes, ciconiae aliorum etiam caussa quaedā faciunt. multo magis haec coniunctio est hominis: itaque natura sumus apti ad coetus, concilia, ciuitates. Mundum autem censent regi numine deorum, eumq. esse quasi communem urbem, & ciuitatem hominum, & deorum, & unumquemque nostrum eius mundi esse partem: ex quo illud natura consequi, ut communem utilitatem nostrae anteponamus. ut enim leges omnium salutem singulorum saluti anteponunt: sic uir bonus, & sapiens, & legibus parens, & ciuilis officij non ignarus, utilitati omnium plus, quam unius alicuius, aut suae consulit: nec magis uituperandus est proditor patriae, quam communis utilitatis, aut salutis desertor propter suam utilitatem, aut salutem. ex quo fit, ut laudandus sit is, qui mortem appetat pro rep. qui doceat cariorem nobis esse patriam, quam nosmet ipsos. quoniamq. illa uox inhumana, & scelerata dicitur, eorum, qui negant se recusare, quo minus, ipsis mortuis, terrarum omnium deflagratio consequatur; quod uulgari quodam uersu graeco pronuntiari solet: certe uerum est, etiam ijs, qui aliquando futuri sint, esse propter ipsos consulendum. ex hac animorum affectione testamenta, commendationesq. morientium natae sunt. Quodq. nemo in solitudine uitam agere uelit, ne cum infinita quidem uoluptatum abundantia; facile intelligitur, nos ad

coniunctionem, congregationemq. hominum, et ad naturalem communitatem esse natos. Impellimur autem natura, ut prodesse uelimus quamplurimis, inprimisq. docendo, rationibusq. prudētiae tradendis. itaque non facile est inuenire, qui, quod sciat ipse, non tradat alteri. ita non solum ad discendum propensi sumus, uerum etiam ad docendum. atque ut tauris natura datum est, ut pro uitulis contra leones summa ui impetuq. contendant: sic ij, qui ua-
177: *lent opibus, atque id facere possunt, ut de Hercule, & Libero accepimus, ad seruandum genus hominum natura incitantur. atque etiam, Iouem cum optimum, & maximum dicimus, cumq. eundem salutarem, hospitalem, statorem; hoc intelligi uolumus, salutem hominum in eius esse tutela. minime autem conuenit, cum ipsi inter nos abiecti neglectiq. simus, postulare, ut dijs immortalibus cari simus, & ab his diligamur. Quemadmodum igitur membris utimur prius, quam didicimus, cuius ea utilitatis caussa habeamus: sic inter nos natura ad ciuilem communitatem coniuncti, & consociati sumus. quod ni ita se haberet; nec iustitiae ullus esset, nec bonitati locus. et, quo modo hominum inter homines iuris esse uincula putāt, sic homini nihil iuris esse cum bestijs. praeclare enim Chrysippus: cetera nata esse hominum caussa, & deorum, eos autem communitatis & societatis suae: ut bestijs homines uti ad utilitatem suam possint, sine iniuria: quoniamq. ea natura esset hominis, ut cum genere huma*

no quasi ciuile ius intercederet; qui id conseruaret, eum iustum; qui migraret, iniustum fore. sed quem admodum, theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest, eius esse eum locum, quem quisque occuparit: sic in urbe; mundo ue communi non aduersatur ius, quo minus suum quidque cuiusque sit. Cum autem ad tuendos, conseruandosq; homines hominem natum esse uideamus: consentaneum est huic naturae, ut sapiens uelit gerere, & administrare remp. atque, ut e natura uiuat, uxorem adiungere, & uelle ex ea liberos procreare. Ne amores quidem sanctos a sapiente alienos esse arbitrantur. Cynicorum autem rationem atque uitam alij cadere in sapientem dicunt; si quis eiusmodi forte casus inciderit, ut id faciendum sit: alij, nullo modo. Vt uero conseruetur omnis homini erga hominem societas, coniunctio, caritas; & emolumenta, & detrimenta, quae ὠφελήματα, & βλάμματα appellant; communia esse uoluerunt: quorum altera prosunt; nocent altera: neque solum ea communia, uerum etiam paria esse dixerunt. Incommoda autem, & cōmoda (ita εὐχρηστήματα, & δυσχρηστήματα appello) cōmunia esse uoluerunt, paria noluerunt. illa enim; quae prosunt, aut que noceant, aut bona sunt, aut mala; quae sint paria, necesse est: commoda autem, aut incommoda in eo genere sunt, quae praeposita, et reiecta dicimus. ea possunt paria non esse. sed emolumenta communia esse dicuntur: recte autem facta, & peccata non habentur communia. Amicitiam

autem adhibendam esse censent; quia sit ex eo genere, quae prosunt. quamquam autem in amicitia alij dicant, aeque caram esse sapienti rationem amici, ac suam, alij autem, sibi cuique cariorem suam: tamen hi quoque posteriores fatentur alienum esse a iustitia, ad quam nati esse uideamur, detrahere quid de aliquo, quod sibi assumat. Minime uero probatur huic disciplinae, de qua loquor, aut amicitiam, aut iustitiam propter utilitates asciscí, aut probari. eaedem enim uoluptates poterunt eas labefactare, atque peruertere. etenim nec iustitia, nec amicitia esse omnino poterunt, nisi ipsae per se expetantur. Ius autem quod ita dici, appellariq. possit, id esse naturam; alienumq. esse a sapiente, non modo iniuriã cui facere, uerum etiam nocere. Nec uero rectum est, cum amicis, aut bene meritis consociare, aut coniungere iniuriam: grauissimeque, & uerissime defenditur, numquam aequitatem ab utilitate posse seiungi; &, quidquid aequum, iustumq. esset, id etiam honestum, uicissimque, quidquid esset honestum, id iustum etiam, atque aequum fore. Ad easq. uirtutes, de quibus disputatum est, dialecticam etiam adiungunt, & physicam: easq. ambas uirtutum nomine appellant; alteram, quod habeat rationẽ, ne cui falso assentiamur, ne ue umquam captiosa probabilitate fallamur, eaque, quae de bonis, & malis diceremus, ut tenere, tueriq. possimus. nam sine hac arte quemuis arbitrantur a uero abduci, falliq. posse. Recte igitur, si omnibus in rebus temeritas, ignora-

Dialectica 30. 123.

tioq. uitiosa est, ars ea, quae tollit haec, uirtus nominata est. Physicae quoque non sine caussa tributus idem est honos: propterea quod, qui conuenienter naturae uicturus sit, ei et proficiscēdum est ab omni mundo, & ab eius procuratione. Nec uero potest quisquam de bonis, et malis uere iudicare, nisi omni cognita ratione naturae, & uitae, etiam deorum, et utrū conueniat, nec ne, natura hominis cum uniuersa. Quaeq. sunt uetera praecepta sapientium, qui iubent tempori parere, & sequi deum, & se noscere, & nihil nimis, haec sine physicis quam uim habeant (& habent maximam) uidere nemo potest. Atque etiam ad iustitiam colendam, ad tuendas amicitias & reliquas caritates quid natura ualeat, haec una cognitio potest tradere. Nec uero pietas aduersus deos, nec quanta his gratia debeatur, sine explicatione naturae intelligi potest. Sed iam sentio me esse longius prouectum, quam proposita ratio postularet. uerum admirabilis compositio disciplinae, incredibilisq. rerum traxit ordo. quem, per deos immortales, non ne miraris? quid enim aut in natura, qua nihil est aptius, nihil descriptius, aut in operibus manu factis tam compositum, tamq. compactum, et coagmentatum inueniri potest? quid posterius priori non conuenit? quid sequitur, quod non respondeat superiori? quid non sic aliud ex alio nectitur, ut non, si ullam litteram moueris, labent omnia? nec tamen quidquam est, quod moueri possit. quam grauis uero, quam magnifica, quam constans,

physica 74

stans conficitur persona sapientis? qui, cum ratio docuerit, quod honestum esset, id esse solum bonum, semper sit, necesse est, beatus, uereq. omnia ista nomina possideat, quae irrideri ab imperitis solent. rectius enim appellabitur rex, quam Tarquinius, qui nec se, nec suos regere potuit: rectius magister populi, (is enim est dictator) quam Sylla, qui trium pestiferorum uitiorum, luxuriae, auaritiae, crudelitatis, magister fuit: rectius diues, quam Crassus, qui, nisi eguisset, numquam Euphratem, nulla belli caussa, transire uoluisset. recte eius omnia dicentur, qui scit uti solus omnibus. recte etiam pulcher appellabitur. animi enim lineamenta, sunt pulchriora, quam corporis. recte solus liber, nec dominationi cuiusquam parens, neque obediens cupiditati. recte inuictus, cuius etiam si corpus constringatur, animo tamen uincula iniici nulla possint, neque expectet ullum tempus aetatis, ut tum denique iudicetur, beatus ne fuerit, cum extremũ uitae diem morte confecerit: quod ille unus e septem sapientibus non sapienter Croesum monuit. nam, si beatus umquam fuisset, beatam uitam usque ad illum a Cyro extructum rogum protulisset. Quod si ita est, ut neque quisquam, nisi bonus uir, et omnes boni beati sint: quid philosophia magis colendum, aut quid est uirtute diuinius.

M. TVL-

M. TVLLII CICERONIS DE FINIBVS BONORVM ET MALORVM LIBER IIII.

Q VAE cum dixiſſet, finem ille. ego autem, nae tu, inquam, Cato, iſta expoſuiſti tam multa memoriter, tam obſcura dilucide. itaque aut omittamus contra omnino uellē aliquid, aut ſpatium ſumamus ad cogitandum. tam enim diligenter, etſi minus uere, (nam non dum id quidem audeo dicere) ſed tamen accurate non modo fundatam, uerum etiam extructam diſciplinam non eſt facile perdiſcere. Tum ille, ain tandem? inquit: cum ego te hac noua lege uideam eodem die accuſatori reſpondere, & tribus horis perorare, in hac me cauſſa tempus dilaturum putas? quae tamen a te agetur non melior, quam illae ſunt, quas interdum obtines. quare iſtam quoque aggredere, tractatam praeſertim et ab alijs, & a te ipſo ſaepe, ut tibi deeſſe non poſſit oratio. Tum ego, non mehercule ſoleo temere contra Stoicos: non quo illis admodum aſſentiar: ſed pudore impedior: ita multa dicunt, quae uix intelligam. Obſcura, inquit, quaedam eſſe confiteor: nec tamen ab illis ita dicuntur de induſtria: ſed ineſt in rebus ipſis obſcuritas. Cur igitur, eaſdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, uerbum nullum eſt, quod non intelligatur? Eaſdem ne res, inquit? an parum

differui,

differui, non uerbis Stoicos a Peripateticis, sed uniuersa re, & tota sententia dissentire? Atqui, inquam, Cato, si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem satis, inquit, me dixisse. quare ad ea primum, si uidetur: sin aliud quid uoles, postea. Immo isto quidem, inquam, loco, nisi iniquum postulo, responde arbitratu meo.

Vt placet, inquit. etsi illud erat aptius, aequum cuique concedere. Existimo, inquam, Cato, ueteres illos Platonis auditores, Speusippum, Aristotelem, Xenocratem, deinde eorum Polemonem, Theophrastum, satis & copiose, & eleganter habuisse constitutam disciplinam; ut non esset caussa Zenoni, cum Polemonem audisset, cur & ab eo ipso, & a superioribus dissideret. quorum fuit haec institutio. in qua animaduertas, uelim, quid putes mutandum; nec expectes, dum ad omnia dicam, quae a te dicta sunt. uniuersa enim illorum ratione cum tota uestra confligendum puto. Qui cum uiderent nos ita esse natos, ut & communiter ad eas uirtutes apti essemus, quae notae, illustresq. sunt; iustitiam, dico, temperantiam, ceterasq. generis eiusdem; quae omnes similes artium reliquarum, materia tantum ad meliorem partem, et tractatione differunt; easq. ipsas uirtutes uiderent nos magnificentius appetere, & ardentius, habere etiam insitam quandam, uel potius innatam cupiditatem scientiae, natosq. esse ad congregationem hominum, & ad societatem, communitatemq. generis humanis, eaq.

in maximis ingenijs maxime elucere, totam philosophiam tres in partes diuiserunt: quam partitionem a Zenone retentam esse uidemus. quarum cum una sit, qua mores conformari putantur: differo eam partem, quae quasi stirps est huius quaestionis: (qui sit enim finis bonorum, mox) hoc loco tantum dico, a ueteribus Peripateticis, Academicisque, qui, re consentientes, uocabulis differebant, eum locum, quem ciuilem recte appellaturi uidemur, graece πολιτικὸν, grauiter, & copiose esse tractatū. quam multa illi de rep. scripserunt? quam multa de legibus? quam multa non solum praecepta in artibus, sed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? primum enim ipsa illa, quae subtiliter differenda erant, polite, apteq. dixerunt, cum definientes, tum partientes: ut uestri etiam: sed uos squalidius: illorum, uides, quam niteat oratio. deinde ea, quae requirebant orationem ornatam, & grauem, quam magnifice sunt dicta ab illis? quam splendide? de iustitia, de fortitudine, de amicitia, de aetate degenda, de philosophia, de capessenda rep. de temperantia, de fortitudine hominum,

* de spinis uellentium, ut Stoici, nec ossa nudantium, sed eorum, qui grandia ornate uellent, enucleate minora dicere. itaque quae sunt eorum consolationes? quae cohortationes? quae etiam monita, et consilia scripta ad summos uiros? erat enim apud eos, ut est rerum ipsarum natura, sic dicendi exercitatio duplex. nam quidquid quaeritur, id habet

aut

aut generis ipsius sine personis, temporibusque, aut, ijs adiunctis, facti, aut iuris, aut nominis controuersiam. ergo in utroque exercebantur: eaq. disciplina effecit tantam illorum utroque in genere dicendi copiam. Totum genus hoc & Zeno, & ab eo qui sunt, aut non potuerunt, aut noluerunt, certe reliquerunt. quamquam scripsit arté rhetoricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic, ut, si quis obmutescere concupierit, nihil aliud legere debeat. itaque uides, quo modo loquantur. noua uerba fingunt, deserunt usitata. at quanta conantur? mundũ hunc omnem opidum esse nostrum. incendit igitur eos, qui audiunt. uides, quantam rem agat: ut, Circeis qui habitet, totum hunc mundum suum municipium esse existimet. quid ille incendat? restinguet citius, si ardentem acceperit. ista ipsa, quae tu breuiter, regem, dictatorem, diuitem solum esse sapientem, a te quidem apte, ac rotunde: quippe: habes enim a rhetoribus: illorum uero ista ipsa quam exilia de uirtutis ui: quam tantam uolunt esse, ut beatũ per se efficere possit. pungunt, quasi aculeis, interrogatiunculis angustis. quibus etiam qui assentiuntur, nihil commutantur animo, & ijdem abeunt, qui uenerant. res enim fortasse uerae, certe graues, non ita tractantur, ut debent, sed aliquanto minutius. Sequitur disserendi ratio, cognitioq. naturae. nam de summo bono mox, ut dixi, uidebimus, & ad id explicandum disputationem omnem conferemus. In ijs igitur partibus duabus nihil erat, quod Zeno com-

Top. 158:

commutare gestiret. res enim praeclare se habent, & quidem in utraque parte. quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad disserendum ualet, praetermissum est? qui & definierunt plurima; & definiendi artes reliquerunt: quodq. est definitioni adiunctum, ut res in partes diuidatur, id & fit ab illis, &, quemadmodum fieri oporteat, traditur. item de contrarijs: a quibus ad genera, formasq. generum deuenerunt. Iam, argumenti ratione conclusi caput esse faciunt ea, quae perspicua dicunt: deinde ordinem sequuntur: tum, quid uerum sit in singulis: extrema conclusio est. quanta autem ab illis uarietas argumentorum ratione cócludentium, eorumq. cum captiosis interrogationibus dissimilitudo? Quid, quod pluribus locis quasi denunciant, ut neque sensuum fidem sine ratione, nec rationes sine sensibus exquiramus, atque ut eorum alterum ab altero separemus? Quid? ea, quae dialectici nunc tradunt, & docent, non ne ab illis instituta sunt, & inuenta? de quibus etsi a Chrysippo maxime est elaboratum; tamen a Zenone minus multo, quam ab antiquis; ab hoc autem quaedã non melius, quam ueteres; quaedam omnino relicta. Cumq. duae sint artes, quibus perfecte ratio, & oratio compleatur, una inueniendi, altera disserendi: hanc posteriorem & Stoici, & Peripatetici, priorem autem illi egregie tradiderunt, hi omnino ne attigerunt quidem. nam, e quibus locis, quasi thesauris, argumenta depromerentur, uestri ne suspicati quidem sunt; supe-

ſuperiores autem artificio, & uia tradiderunt. quae quidem res efficit, ne neceſſe ſit, iiſdem de rebus ſemper quaſi dictata decantare, neque a commentariolis ſuis diſcedere. nam qui ſciet, ubi quidque poſitum ſit, quaq. eo ueniat, is, etiam ſi quid obrutum erit, poterit eruere, ſemperq. eſſe in diſputando ſuus. quod etſi ingeniis magnis praediti quidam dicendi copiam ſine ratione conſequuntur: ars tamen eſt dux certior, quam natura. aliud eſt enim, poetarum more uerba fundere; aliud, ea, quae dicas, ratione, & arte diſtinguere. Similia dici poſſunt de explicatione naturae; qua hi utuntur, & noſtri: neque uero ob duas modo cauſſas, quod Epicuro uidetur, ut pellatur mortis, & religionis metus: ſed etiam modeſtiam quandam cognitio rerum caeleſtium affert iis, qui uideant, quanta ſit etiam apud deos moderatio, quantus ordo; & magnitudinem animi, deorum opera, & facta cernentibus; iuſtitiam etiam, cum cognitum habeas, quod ſit ſummi rectoris, & domini numen, quod conſilium, quae uoluntas: cuius ad naturam apta ratio, uera illa, & ſumma lex a philoſophis dicitur. Ineſt in eadem explicatione naturae inſatiabilis quaedam e cognoſcendis rebus uoluptas: in qua una, confectis rebus neceſſariis, uacui negotiis, honeſte ac liberaliter poſſumus uiuere. Ergo in hac ratione tota de maximis fere rebus Stoici illos ſecuti ſunt, ut & deos eſſe, & quattuor ex rebus omnia conſtare dicerent. Cum autem quaereretur res admodum difficilis, nũ

quinta

quinta quaedam natura uideretur esse, ex qua ratio, et intelligentia oriretur; in quo etiam de animis, cuius generis essent, quaereretur: Zeno id dixit esse ignem: non nulla deinde aliter, sed ea pauca: de maxima autem re, eodem modo, diuina mente, atque natura mundum uniuersum, atque eius maximas partes administrari. materiam uero rerum, et copiam apud eos exilem, apud illos uberrimá reperiemus. Quam multa ab his conquisita, & collecta sunt de omnium animantium genere, ortu, membris, aetatibus? quã multa de rebus ijs, quae gignuntur e terra? quam multae, quamq. de rebus uarijs et caussae cur quidque fiat, et demõstrationes quemadmodum quaeque fiant? qua ex omni copia, plurima, et certissima argumenta sumuntur ad cuiusque rei naturá explicandam. Ergo adhuc, quantum equidem intelligo, caussa non uidetur fuisse mutandi nominis. non enim, si omnia non sequebatur, icciroo non erat ortus illinc. Equidem etiam Epicurum in physicis quidem Democritũ puto. pauca mutat, uel plura sane. at cum de plurimis eadem dicit, tum certe de maximis. quod item cum uestri faciant, non satis magnam tribuunt inuentoribus gratiam. Sed haec hactenus. Nunc uideamus, quaeso, de summo bono, quod continet philosophiam, ecquid tandem attulerit, quamobrem ab inuentoribus, tamquam a parentibus, dissentiret. Hoc igitur loco, quamquam a te, Cato, diligenter est explicatus finis hic bonorum, qui continet philosophiam, & qui a Stoi-

cis,

cis, & quemadmodum diceretur; tamen ego quo-
que exponam; ut perspiciamus, si potuerimus, quid-
nam a Zenone noui sit allatum. Cum enim superio-
res, e quibus planissime Polemo, secundum natu-
ram uiuere, summum bonum esse dixissent; his uer-
bis significari Stoici tria dicunt; unum eiusmodi, ui-
uere adhibentem scientiam earum rerum, quae na-
tura euenirent. hunc ipsum Zenonis aiunt finem es-
se, declarantem illud, quod a te dictum est, conue-
nienter naturae uiuere. Alterum significare idem,
pleraque ut diceretur, officia omnia media, aut plerisque ser
uantem uiuere. hoc sic expositum dissimile est supe-
riori. illud enim rectum, quod κατόρθωμα dicebas,
contingit sapienti soli: hoc autem inchoati cuiusdam
officij est, non perfecti; quod cadere in non nullos
insipientes potest. Tertium autem, omnibus, aut
maximis rebus ijs, quae secundum naturam sint,
fruentem uiuere. hoc non est positum in nostra a-
ctione: completur enim & ex eo genere uitae, quod
uirtute fruitur; & ex ijs rebus, quae secundum na-
turam sunt, neque sunt in nostra potestate. sed hoc
summum bonum, quod certa significatione intelli-
tur, eaq. uita, quae ex summo bono degitur, quia
coniuncta ei uirtus est, in sapienté solum cadit: isq.
finis bonorum, ut ab ipsis Stoicis scriptum uidemus,
a Xenocrate, atque ab Aristotele constitutus est.
itaque ab his constitutio illa prima natura, a qua tu
quoque ordiebare, his prope uerbis exponitur: Om
nis natura uult esse conseruatrix sui; ut & salua sit,
&

& in genere conseruetur suo. Ad hanc rem aiunt artes quoque requisitas, quae naturam adiuuarent: in quibus ea numeretur in primis, quae est uiuendi ars, ut tueatur quod a natura datum sit; quod desit, acquirat. Iidemq. diuiserunt naturam hominis in animum, & corpus. cumq. eorum utrumque per se expetendum esse dixissent; uirtutes quoque utriusque eorum per se expetendas esse dicebant. cum animum quadam infinita laude anteponerent corpori; uirtutes quoque animi bonis corporis anteponebant. sed cum sapientiam totius hominis custodem, & procuratricem esse uellent, quae esset naturae comes, & adiutrix: hoc sapientiae munus esse dicebant, ut eum tueretur, qui constaret ex animo, & corpore, in utroque iuuaret eum, atque contineret. Atque ita, re primo simpliciter collocata, reliqua subtilius persequentes, corporis bona facilem quandam rationem habere censebant. De animi bonis accuratius exquirebant: in primisq. reperiebant, in his inesse iustitiae semina: primiq. ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut ij, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur; & id, quod temporum ordine antiquius est, ut coniugia uirorum, & uxorum natura coniuncta esse dicerent; qua ex stirpe orirentur amicitiae cognationum. atque ab his initijs profecti, omnium uirtutum et originem, et progressionem persecuti sunt. ex quo magnitudo quoque animi existebat; qua facile posset repugnari, obsistiq. fortunae; quod ma-

ximae res essent in potestate sapientis. uarietates autem, iniuriasq. fortunae facile ueterum philosophorum praeceptis instituta uita superabat. Principijs autem a natura datis, amplitudines quaedam bonorum excitabantur, partim profectae a contemplatione rerum occultiorum, quod erat insitus menti cognitionis amor; ex quo etiam rationis, explicandi, differendiq. cupiditas consequebatur; quodq. hoc solum animal natum est pudoris ac uerecundiae particeps, appetensq. coniunctionum hominum, ac societatum, animaduertensq. in omnibus rebus, quas ageret, aut diceret, ne quid ab eo fieret, nisi honeste, & decore: his initijs, ut ante dixi, tamquam seminibus, a natura datis, temperantia, modestia, iustitia, & omnis honestas perfecte absoluta est. Habes, inquam, Cato formam eorum, de quibus loquor, philosophorum. qua exposita, scire cupio, quae caussa sit, cur Zeno ab hac antiqua institutione desciuerit; quidnam horum ab eo non sit probatum; quod ne omnem naturam conseruatricem sui dixerit: an quod omne animal ipsum sibi commendatum, ut se & saluum in suo genere, incolumeq. uellet; an, cum omnium artium finis is esset, quid natura maxime quaereret, idem statui debere de totius arte uitae; an quod, cum animo constaremus, & corpore, & haec ipsa, & eorum uirtutes per se esse sumendas. an uero displicuit ea, quae tributa est animi uirtutibus, tāta praestantia? an quae de prudentia, de cognitione rerum, de coniunctione

generis

generis humani, quaeq. ab eisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, de omni honestate dicuntur? Fatebuntur Stoici, haec omnia dicta esse praeclare: neque enim eam caussam Zenoni desciscendi fuisse. alia quaedam dicent, credo, magna antiquorum esse peccata, quae ille, ueri inuestigandi cupidus, nullo modo ferre potuerit. quid enim peruersius, quid intolerabilius, quid stultius, quam bonam ualetudinem, quam dolorum omnium uacuitatem, quam integritatem oculorũ, reliquorumq. sensuum ponere in bonis potius, quam dicere, nihil omnino inter eas res, ijsq. contrarias interesse? ea enim omnia, quae illi bona dicerent, praeposita esse, non bona: itemq. illa, quae in corpore excellerent, stulte antiquos dixisse per se esse expetenda; & sumenda potius, quam expetenda. eademq. de omni uita, quae in una uirtute consisteret; illam uitam, quae etiam ceteris rebus, quae essent secundum naturam, abundaret, magis expetendam non esse, sed magis sumendam: cumq. ipsa uirtus efficiat ita beatam uitã, ut beatior esse non possit; tamen quaedam deesse sapientibus tum, cum sunt beatissimi: itaque eos id agere, ut a se dolores, morbos, debilitates repellant. O magnam uim ingenij, causamq. iustam, cur noua existeret disciplina. perge porro. sequentur enim, quae tu scientissime complexus es; omnem insipientiam, iniustitiam, alia uitia similia esse, omniaq. peccata esse paria, eosque, qui natura, doctrinaq. longe ad uirtutem processissent, nisi

eam plene conſecuti eſſent, ſumme eſſe miſeros, neque inter eorum uitam, & improbiſſimorum quidquam omnino intereſſe: ut Plato, tantus ille uir, ſi ſapiens non fuerit, nihilo melius, quam quiuis improbiſſimus, nec beatius uixerit. Haec uidelicet eſt correctio philoſophiae ueteris, & emendatio. quae omnino aditum habere nullum poteſt in urbem, in forum, in curiam. quis enim ferre poſſet ita loquentem eum, qui ſe auctorem uitae grauiter, & ſapienter agendae profiteretur, nomina rerum commutantem; cumq. idem ſentiret, quod omnes, quibus rebus eandem uim tribueret, alia nomina imponentem, uerba modo mutantem, de opinionibus nihil detrahẽtem? Patronus ne cauſſae, in epilogo pro reo dicens, negaret eſſe malum exilium, publicationem bonorum? haec reiicienda eſſe, non fugienda? nec miſericordem iudicem eſſe oportere? in concione autem ſi loqueretur; ſi Annibal ad portas ueniſſet, murumq. iaculo traieciſſet; negaret eſſe in malis, capi, uenire, interfici, patriam amittere? An, ſenatus cũ triumphum Africano decerneret, quid de eius uirtute, aut felicitate poſſet dicere, ſi neque uirtus in ullo, niſi ſapiente, nec felicitas uere dici poteſt? Quae eſt igitur iſta philoſophia, quae communi more in foro loquitur; in libello, ſuo? praeſertim cum, quod illi uerbis ſuis ſignificent, in eo nihil moueatur, de ipſis rebus nihil mutetur, eaedem res maneant, alio modo. quid enim intereſt, diuitias, opes, ualetudinem, bona

dicas,

dicas, an ne proposita; cum ille, qui ista bona dicit, nihilo plus his tribuat, quam tu, qui eadem illa praeposita nominas? itaque, homo in primis ingenuus, & grauis, dignus illa familiaritate Scipionis, & Laelij, Panaetius, cum ad Q. Tuberonem de dolore patiendo scriberet; quod esse caput debebat, si probari posset, numquam posuit, non esse malum dolorem; sed quid esset, & quale, quantumq. in eo inesset alieni; deinde, quae ratio esset perferendi. cuius quidem, quoniam Stoicus fuit, sententia condemnata mihi uidetur esse immanitas ista uerborum. Sed, ut proprius ad ea, Cato, accedam, quae a te dicta sunt; pressius agamus; eaque, quae modo dixisti, cum ijs conferamus, quae tuis antepono. Quae sunt igitur communia uobis cum antiquis, his sic utamur, quasi concessis: quae in controuersiam ueniunt, de ijs, si placet, disseramus. Mihi uero, inquit; placet agi subtilius, et, ut ipse dixisti, pressius. quae enim adhuc protulisti, popularia sunt: ego autem a te elegantiora desidero. A me tu, inquam? sed tamen enitar, &, si minus mihi multa occurrent, non fugiam ista popularia. Sed primum positum sit, nosmet ipsos commendatos esse nobis: primamq. ex natura hanc habere appetitionem, ut conseruemus nosmet ipsos. hoc conuenit: sequitur illud, ut animaduertamus, qui sumus ipsi; ut nos, quales oportet esse seruemus. sumus igitur homines: ex animo constamus, & corpore: quae sunt cuiusdam modi: nosq. oportet, ut prima appetitio na

turalis postulat, haec diligere, constituereq. ex his finem illum summi boni, atque ultimi. quem, si prima uera sint, ita constitui necesse est; earum rerum, quae sunt secundum naturam, quamplurima, & quammaxima adipisci. hunc igitur finẽ illi tenuerunt: quodq. ego pluribus uerbis, illi breuius, secundum naturam uiuere, hoc his bonorum uidetur extremum. Age nunc isti doceant, uel tu potius, (quis enim ista melius?) quonam modo, ab iisdem principijs profecti, efficiatis, ut honeste uiuere, (id est enim uel ex uirtute, uel naturae congruenter uiuere) summum bonum sit; & quonam modo, aut quo loco corpus subito deserueritis: omniaq. ea, quae, cum secundum naturam sint, absint a nostra potestate; ipsum denique officium. quaero igitur, quo modo hae tantae commendationes a natura profectae, subito a sapientia relictae sint. quod si non hominis summum bonũ quaeremus, sed cuiusdam animantis; is autem esset nihil, nisi animus: (licet enim fingere aliquid eiusmodi, quo uerum facilius reperiamus) tamen illi animo non esset hic uester finis. desideraret enim ualetudinem, uacuitatem doloris: appeteret etiam conseruationẽ sui, earumq. rerum custodiam: finemq. sibi constitueret, secundum naturam uiuere: quod est, ut dixi, habere ea, quae secundum naturam sunt, uel omnia, uel plurima, & maxima. cuiuscumque enim modi animal constitueris; necesse est, etiam si id sine corpore sit, ut fingimus, tamen esse in animo quaedam similia

eorum,

eorum, quae sint in corpore: ut nullo modo, nisi ut exposui, constitui possit finis bonorum. Chrysippus autem, exponens differentias animantium, ait alias earum corpore excellere, alias autem animo, non nullas ualere utraque re: deinde disputat, quod cuiusque generis animantis statui deceat extremum. cum autem hominem in eo genere posuisset, ut ei tribueret animi excellentiam: summum bonum id constituit, non ut excelleret animo, sed uti nihil esse, praeter animum, uideretur. uno autem modo in uirtute sola summum bonum recte poneretur, si quod esset animal, quod totum ex mente constaret, id ipsum tamen sic, ut ea mens nihil haberet in se, quod esset secundum naturam; ut ualetudo est. sed id, ne cogitari quidem potest, quale sit, ut non repugnet ipsum sibi. Sin dicis obscurari quaedam, nec apparere, quia ualde parua sint: nos quoque concedimus, quod dicit Epicurus de uoluptate, quae minimae sint uoluptates, eas obscurari saepe, et obrui: sed non sunt in eo genere tantae commoditates corporis, tamq. productae temporibus, tamq. multae. itaque, in quibus propter eorum exiguitatem obscuratio consequitur; saepe accidit, ut nihil interesse nostra fateamur, sint illa, necne sint: ut in sole, quod a te dicebatur, lucernam adhibere nihil interest, aut terũcium addere Croesi pecuniae. quibus autem in rebus obscuratio tanta non sit, fieri tamen potest, ut id ipsum, quod interest, non sit magnum: ut ei, qui iucunde uixerit annos decem, si aeque uita

iucunda menstrua addatur, quia momentum aliquod habeat ad iucundam accessionem, bonum sit: sin autem id non concedatur, non continuo uita beata tollitur. Bona autem corporis huic sunt, quod posterius posui, similiora: habent enim accessionem dignam, in qua elaboretur. ut mihi in hoc Stoici iocari uideantur interdum, cum ita dicant; si ad illam uitam, quae cum uirtute degatur, ampulla, aut strigilis accedat, sumpturum sapientem eam uitam potius, quo haec adiecta sint, nec beatiorem tamen ob eam caussam fore. Hoc simile tandem est non risu potius, quam oratione, eijciendum? ampulla enim sit, nec ne sit, quis non iure optimo irrideatur, si laboret? at uero grauitate membrorum, & cruciatu dolorum si quis quem leuet, magnam ineat gratiã. nec, si ille sapiens ad tortoris equuleum a tyranno ire cogatur, similem habeat uultum, ac si ampullam perdidisset: sed, ut magnum & difficile certamen iniens, cum sibi cum capitali aduersario dolore depugnandum uideret, excitaret omnes rationes fortitudinis, ac patientiae: quarum praesidio iniret illud difficile, ut dixi, magnumq. proelium. Deinde non quaerimus, quid obscuretur, aut intereat, quia sit admodum paruum; sed quid tale sit, ut expleat summum. una uoluptas e multis obscuratur in illa uita uoluptaria: sed tamen ea, quamuis parua sit, pars est eius uitae, quae posita est in uoluptate. nummus in Croesi diuitijs obscuratur: pars est tamen diuitiarum. quare obscurentur etiam haec, quae secun

dum naturam esse dicimus, in uita beata: sint modo partes beatae uitae. atqui si, ut conuenire debet inter nos, est quaedam appetitio naturalis; ea, quae secundum naturam sunt, appetens: eorum omnium est aliqua summa facienda. quo constituto, tum licebit otiose ista quaerere, de magnitudine rerum, de excellentia, quāta in quoque sit ad beate uiuendum; de istis ipsis obscurationibus, quae propter exiguitatem uix, aut ne uix quidem appareant. Quid, de quo nulla dissensio est? nemo enim est, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum simile esset id, ad quod omnia referuntur: quod est ultimum rerum appetendarum. omnis enim est natura diligens sui. quae est enim, quae se umquam deserat, ut partem aliquam sui, aut eius partis habitum, aut uim, aut ullius earum rerum, quae secundum naturam sint, aut motum aut statum? quae autem natura suae primae institutionis oblita est? nulla profecto, quin suā uim retineat a primo ad extremum. Quo modo igitur euenit, ut hominis natura sola esset; quae hominem relinqueret; quae obliuisceretur corporis; quae summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis poneret? Quo modo autem, quod ipsi etiam fatentur, constatq. inter omnes, conseruabitur, ut simile sit omnium naturarum illud ultimum, de quo quaeritur? tum enim esset simile, si in ceteris quoque naturis id cuique esset ultimum, quod in quaque excelleret. tale enim uisum esset ultimum Stoicorum. Quid dubitas igitur mutare principia naturae?

rae? quid enim dicis, omne animal, simul atque sit ortum, applicatum esse ad se diligendum, esseq. in se conseruando occupatum? quin potius ita dicis, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum, & in eius unius occupatum esse custodia, reliquasq. naturas nihil aliud agere, nisi ut id conseruent, quod in quaque optimum sit? quo modo autem optimum, si bonum praeterea nullum est? si autem reliqua appetenda sunt: cur, quod est ultimum rerum appetendarum, id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum, & maximarum appetitione concluditur? ut Phidias potest a principio instituere signum, idq. perficere: potest ab alio inchoatum accipere, & absoluere. huic est sapientia similis. non enim ipsa genuit hominem, sed accepit a natura inchoatum. hanc igitur intuens; debet institutum illud quasi signum absoluere. qualem igitur natura hominem inchoauit? ecquod est munus, quod opus sapientiae? quid est, quod ab ea absolui, & perfici debeat? si nihil in eo quidem perficiendum est, praeter motum ingenij quendam, id est rationem: necesse est huic ultimum esse, ex uirtute uitam fingere. rationis enim perfectio est uirtus. si nihil, nisi corpus: summa erũt illa, ualetudo, uacuitas doloris, pulchritudo, & cetera. nunc de hominis summo bono quaeritur. quid ergo dubitamus, in tota eius natura, quaerere, quid sit effectum? cum enim constet inter omnes, omne officium, munusq. sapientiae in hominis cultu esse occu
patum:

patum: (ne me existimens contra Stoicos solum dicere) eas sententias afferunt, ut summum bonum in eo genere ponant, quod sit extra nostram potestatem; tamquam de animali aliquo loquantur: alij contra, quasi nullum corpus sit hominis, ita praeter animum nihil curant; cum praesertim ipse quoque animus non inane nescio quid sit, (neque enim id possum intelligere) sed in quodam genere corporis; ut ne is quidem uirtute una contentus sit, sed appetat uacuitatẽ doloris. Quamobrem utrique idem faciunt, ut si laeuam partem negligerent, dexteram tuerentur; aut ipsius animi, ut fecit Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. eorum enim omnium, multa praetermittentium, dum eligant aliquid, quod sequantur, quasi curta sententia: at uero illa perfecta, atque plena, eorum, qui, cum de hominis summo bono quaererent, nullam in eo neque animi, neque corporis partem uacuam tutela reliquerunt. Vos autem, Cato, quia uirtus, ut omnes fatemur, altissimum locum in homine, & maxime excellentem tenet; & quod eos, qui sapientes sunt, absolutos, & perfectos putamus; aciem animorum nostrorum uirtutis splendore perstringitis. in omni enim animante est summum aliquid, atque optimum, ut in equis, in canibus; quibus tamen & dolore uacare opus est, & ualere. si igitur in homine perfectio ista, in eo potissimum, quod est optimum, id est in uirtute, laudatur. itaque mihi non satis uidemini considerare, quid

quid

quid interſit naturae quaeque progreſſio. non enim hoc, quod facit in frugibus, ut, cum ad ſpicam perduxerit ab herba, relinquat, & pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxerit. ſemper enim ita aſſumit aliquid, ut ea, quae prima dederit, ne deſerat. itaque ſenſibus rationem adiunxit: & ratione effecta, ſenſus non reliquit. ut ſi cultura uitium, cuius hoc munus eſt, ut efficiat, ut uitis cum partibus ſuis omnibus quamoptime ſe habeat: (ſed ſic intelligamus: licet enim, ut uos quoque ſoletis, fingere aliquit docendi cauſſa) ſi igitur illa cultura uitium in uite inſit ipſa; cetera, credo, uelit, quae ad colendam uitem attinebunt, ſicut antea; ſe autem omnibus uitis partibus praeferat, ſtatuatq. nihil eſſe melius in uita, quam ſe: ſimiliter ſenſus, cum acceſſit ad naturam tuetur illam quidem, ſed etiam tuetur ſe: cum autem aſſumpta ratio eſt, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima naturae huius tutelae ſubijciantur. itaque non diſcedit ab eorum curatione, quibus praepoſita uitam omnem debet gubernare. ut mirari ſatis eorum inconſtantiam non poſſimus. naturalem enim appetitionem, quam uocant ὁρμὴν, itemq. officium, ipſam etiam uirtutem, tuentem eſſe uolunt earum rerum, quae ſecundum naturam ſunt: cum autem ad ſummum bonum uolunt peruenire, tranſiliunt omnia, & duo nobis opera pro uno relinquunt; ut alia ſumamus, alia appetamus, potius, quam uno fine utrumque concludant. At enim

ne-

ueram dicitis uirtutem non posse constitui, si ea, quae extra uirtutem sunt, ad beate uiuendum pertineant. quod totum contra est. introduci enim uirtus nullo modo potest, nisi omnia, quae leget, quaeq. reijciet, unam referantur ad summam. nam si omnino nos negligimus: in Aristonea uitia, & peccata incidemus; obliuiscemurq. quae uirtuti ipsi principia dederimus. sin ea non negligimus, neque tamen ad finem summi boni referimus: non multum ab Herilli leuitate aberrabimus. duarum enim uitarum nobis erunt instituta capienda. facit enim ille duo seiuncta ultima bonorum: quae, ut essent uera, coniungi debuerunt: nunc ita separantur, ut disiuncta sint. quo nihil potest esse peruersius. itaque contra est, ac dicitis. nam constitui uirtus nullo modo potest, nisi ea, quae sunt prima naturae, ut ad summam pertinentia, tenebit. quaesita enim uirtus est, non quae relinqueret naturam, sed quae tueretur. at illa, ut uobis placet, partem quandam tuetur, reliquam deserit. Atque ipsa institutio hominis si loqueretur, haec diceret: primos suos quasi coeptus appetendi fuisse, ut se conseruaret in ea natura, in qua ortus esset. non dum autem explanatum satis erat, quod maxime natura uellet. explanetur igitur. quid ergo aliud intelligetur, nisi ut aequa pars naturae negligatur? in qua si nihil est praeter rationem; sit in una uirtute finis bonorum. sin est etiam corpus; ista explanatio naturae nempe hoc effecerit, ut ea, quae ante explicationem tenebamus, relin-

relinquamus. ergo id eſt conuenienter naturae uiuere, a natura diſcedere. ut quidam philoſophi, cum, a ſenſibus profecti, maiora quaedam, ac diuiniora uidiſſent, ſenſus reliquerunt: ſic iſti, cum ex appetitione rerum uirtutis pulchritudinem aſpexiſſent, omnia, propter quae uirtutem ipſam uiderant, abiecerunt, obliti naturam omnem appetendarum rerum ita late patere, ut a principijs permanaret ad fines: neque intelligunt ſe rerum illarum pulchrarum, atque admirabilium fundamenta ſubducere. itaque mihi uidentur omnes quidem illi erraſſe, qui finem bonorum eſſe dixerunt, honeſte uiuere; ſed alius alio magis; Pyrrho ſcilicet maxime, qui, uirtute conſtituta, nihil omnino, quod appetendum ſit, relinquat; deinde Ariſto, qui nihil relinquere non eſt auſus; introduxit autem, quibus commotus ſapiens appeteret aliquid, quod cuique in mentem incideret, & quodcumque tamquam occurreret. is hoc melius, quam Pyrrho, quod uel aliquod genus appetendi dedit; deterior, quam ceteri, quod penitus a natura receſſit. Stoici autem, quod finem bonorum in una uirtute ponunt, ſimiles ſunt illorum: quod autem principium officij quaerunt, melius, quam Pyrrho: quod ea non occurrentia fingunt, uincunt Ariſtonem: quod autem ea, quae ad naturam accommodata, et per ſe aſſumenda eſſe dicunt, non adiungunt ad finem bonorum, deſciſcunt a natura, & quodam modo ſunt non diſſimiles Ariſtonis. ille enim occurrentia neſcio quae comminiſcebatur:

tur: hi autem ponunt illi quidem prima naturae; sed ea seiungunt a finibus, & a summa bonorum. quae cum praeponunt, ut sit aliqua rerum selectio; naturam uidentur sequi: cum autem negant ea quidquã ad beatam uitam pertinere; rursus naturam relinquunt. Atque adhuc ea dixi, cur caussa Zenoni non fuisset, quamobrem a superiorum auctoritate discederet: nunc reliqua uideamus. nisi aut ad haec, Cato, dicere aliquid uis, aut nos iam longiores sumus. Neutrum uero, inquit ille: nam & a te perfici istam disputationem uolo; nec tua mihi oratio longa uideri potest. Optime, inquam: quid enim mi potest esse optatius, quam cum Catone, omnium uirtutum auctore, de uirtutibus disputare? sed primum illud uide, grauissimam illam uestram sententiam, quae familiam ducit, honestum quod sit, id esse solum bonum; honesteq. uiuere, bonorum finem; communem fore uobis cum omnibus, qui in una uirtute constituunt finem bonorum. quodq. dicitis, informari non posse uirtutem, si quidquam, nisi quod honestum sit, numeretur, idem dicetur ab illis, quos modo nominaui. mihi autem aequius uidebatur, Zenonem cum Polemone disceptantem, a quo, quae essent principia naturae, acceperat, a communibus initijs progredientem, uidere ubi primum insisteret, & unde caussa controuersiae nasceretur; non, stantem cum ijs, qui ne dicerent quidem sua summa bona esse a natura profecta, uti ijsdem argumentis, quibus illi uterentur, ijsdemq. sententijs. Minime uero

uero illud probo, quod, cum docuistis, ut uobis uidemini, solum bonum esse, quod honestum sit, tum rursum dicitis, initia proponi necesse esse apta, & accómodata naturae, quorum ex selectione uirtus possit existere. non enim in selectione uirtus ponenda erat, ut id ipsum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. non omnia, quae sumenda, quaeq. legenda, aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum; ut is, qui eam adeptus sit, nihil praeterea desideret. Vides ne, ut, quibus summa est in uoluptate, perspicuum sit, quid ijs faciendum sit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quo spectare, quid sequi, quid fugere debeant? Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur: apparet statim, quae sint officia, quae actiones. Vobis autem, quibus nihil est aliud propositum, nisi rectum, atque honestum, unde officij, unde agendi principium nascatur, non reperietis. hoc igitur quaeritis omnes, & ij, qui, quodcumque in mentem ueniat, aut quodcumque occurrat, se sequi dicent: et uos ad naturam reuertemini. quibus natura iure responderit, non esse uerum, aliunde finem beate uiuendi, a se principia rei gerendae peti: esse enim unam rationem, & qua principia rerum agendarum, & ultima bonorum continerentur: atque, ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas, praeter uirtutes, & uitia, inter quas quidquam omnino interesset; sic errare Zenonem, qui nulla in re,

re, nisi in uirtute, aut uitio, propensionem ne minimi quidem momenti ad summum bonum adipiscendum diceret: & cum ad beatam uitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum, esse in his momenta diceret: quasi uero haec appetitio non ad summi boni adeptionem pertineret. Quid autem minus consentaneum est, quam, quod aiunt, cognito summo bono, reuerti se ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id est officij? non enim actionis, aut officij ratio impellit ad ea, quae secundum naturam sunt, appetenda: sed ab his & appetitio, & actio commouetur. Nunc uenio ad illa tua breuia; quae consectaria esse dicebas: & primum illud, quo nihil potest esse breuius: bonum omne laudabile: laudabile autem omne honestum: igitur omne bonũ honestum. O plumbeum pugionem. quis enim tibi illud primum concesserit? quo quidem concesso, nihil opus est secundo. si enim omne bonum laudabile est, omne honestum est. quis tibi ergo istud dabit, praeter Pirrhonem, Aristonem, eorum ue similes? quos tu non probas. Aristoteles uero, Xenocrates, tota illa familia non dabit, quippe qui ualetudinem, uires, diuitias, gloriam, multa alia bona esse dicant, laudabilia non dicant. et hi quidem ita non sola uirtute finem bonorum contineri putant ut rebus tamẽ omnibus uirtutem anteponant. quid censes eos esse facturos, qui omnino uirtutem a bonorum fine segregauerũt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, si qui Car-

neadeum finem tueri uolunt? Iam aut Callipho, aut Diodorus quo modo poterunt tibi istud concedere, qui ad honestatem aliud adiungant, quod ex eodem genere non sit? Placet igitur tibi, Cato, cum res sumpseris non concessas, ex illis efficere quod uelis? iam ille sorites, quo nihil putatis esse uitiosius; quod bonum sit, id esse optabile; quod optabile, id esse expetendum; quod expetendum, laudabile: deinde reliqui gradus. sed ego in hoc resisto. eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum sit, id esse laudabile. Illud uero minime consectarium, sed inprimis hebes, illorum scilicet nominum gloriatione digam esse beatam uitam, quae non possit sine honestate contingere, ut iure quisquam glorietur. dabit hoc Zenoni Polemon, etiam magister eius, & tota illa gens, & reliqui, qui uirtutem omnibus rebus multo anteponentes, adiungunt ei tamen aliquid summo in bono finiendo. si enim uirtus digna est gloriatione, ut est; tantumq. praestat ceteris rebus, ut dici uix possit: & beatus esse poterit uirtute una praeditus, carens ceteris; nec tamen illud tibi concedet, praeter uirtutem, nihil in bonis esse ducendum. Illi autem, quibus summum bonum sine uirtute est, non dabunt fortasse, uitam beatam habere, in quo iure possit gloriari. etsi illi quidem etiam uoluptates faciunt interdum gloriosas. Vides igitur, te aut ea sumere, quae non concedantur; aut ea, quae etiam concessa te nihil adiuuent. equidem in omnibus istis cóclusionibus hoc putarem philosophia,

losophia, nobisq. dignum, & maxime, cum summum bonum quaereremus; uitam nostram, consilia, uoluntates, non uerba, corrigi. quis enim potest, istis, quae te, ut ais, delectant, breuibus, & acutis auditis, de sententia decedere? Iam cum ea spectant, & auent audire, cur dolor malum non sit; dicunt illi asperum esse dolorem, molestum, odiosum, contra naturam, difficilem toleratu; sed, quia nulla sit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudo, non esse illud malum. Haec qui audierit, ut ridere non curet, discedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendũ, quam uenerat. tu autem negas fortem esse quenquam posse, qui dolorem malum putet. cur fortior sit, si illud, quod tute concedis, asperum, & uix ferendum putabit? ex rebus enim timiditas, non ex uocabulis, nascitur. Et ais, si una littera commota sit, fore, tota ut labet disciplina. utrum igitur tibi litteram uideor, an totas paginas commouere? ut enim sit apud illos id, quod est a te laudatum, ordo rerum conseruatus, & omnia inter se apta, & connexa; (sic enim aiebas) tamen persequi non debemus, si a falsis principijs profecta congruent ipsa sibi, & a proposito non aberrant. In prima igitur constitutione Zeno tuus a natura recessit: cumq. summum bonum posuisset in ingenij praestantia, quam uirtutem uocamus; nec quidquam aliud bonum esse dixisset, nisi qod esset honestum, nec uirtutem posse constare, si in ceteris rebus es-

ſet quidquam, quod aliud alio melius eſſet, aut peius; his propoſitis, tenuit prorſus conſequentia. Recte dicis: negare enim non poſſum: ſed ita falſa ſunt ea, quae conſequuntur; ut illa, e quibus haec nata ſunt, uera eſſe non poſſint. docent enim nos, ut ſcis, dialectici; ſi ea, quae rem aliquam conſequantur, falſa ſint, falſam illam ipſam eſſe, quam ſequantur. ita fit illa concluſio non ſolum uera, ſed ita perſpicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere: ſi illud, hoc: non autem hoc, igitur ne illud quidem. ſic, conſequentibus ueſtris ſublatis, prima tolluntur: quae ſequuntur, igitur; omnes, qui non ſunt ſapientes, aeque miſeros eſſe; ſapientes omnes ſumme beatos eſſe; recte facta omnia aequalia, omnia peccata paria. quae cum magnifice primo dici uidentur, conſiderata minus probantur. ſenſus enim cuiuſque, & natura rerum atque ipſa ueritas clamabat quodam modo, non poſſe adduci, ut inter eas res, quas Zeno exaequaret, nihil intereſſet. poſtea tuus ille Poenulus, (ſcis enim Citiaeos, cliẽtes tuos, e Phoenicia profectos) homo igitur acutus, cauſſam non obtinens, repugnante natura uerba uerſare coepit: & primum rebus ijs, quas nos bonas dicimus, conceſſit, ut haberentur aptae, habiles, & ad naturam accommodatae: faterique coepit, ſapienti, hoc eſt ſumme beato, commodius tamen eſſe, ſi ea quoque habeat, quae bona non audet appellare, naturae ipſi accommodata eſſe concedit: negatque Platonem, ſi ſapies non ſit, eadem

dem esse in caussa, qua tyrannum Dionysium: huic mori optimum esse, propter desperationem sapientiae; illi, propter spem, uiuere: peccata autem partim esse tolerabilia, partim nullo modo; propterea quod alia peccata plures, alia pauciores quasi numeros officij praeterirent: iam, insipientes alios ita esse, ut nullo modo ad sapientiam possent peruenire; alios, qui possent, si id gessissent, sapientiam consequi. Hic loquebatur aliter, atque omnes; sentiebat idem, quod ceteri. nec uero minoris aestimanda ducebat ea, quae ipse bona negaret esse, quam illi, qui ea bona esse dicebant. Quid igitur uoluit sibi, qui illa mutauerit? saltem aliquid de pondere detraxisset, & paullo minoris aestimauisset ea, quam Peripatetici; ut sentire quoque aliud, non solum dicere, uideretur. Quid de ipsa beata uita, ad quam omnia referuntur, quae dicitis? negatis ea esse, quae expleta sit omnibus ijs rebus, quas natura desideret: totamq. eam in una uirtute ponitis. cumq. omnis controuersia aut de re soleat, aut de nomine esse: utraque earum nascitur, si aut res ignoratur, aut erratur in nomine. quorum si neutrum est; opera danda est, ut uerbis utamur quam usitatissimis, & quammaxime aptis, id est rem declarantibus. Num igitur dubium est, quin, si in re ipsa nihil peccatur a superioribus, uerbis illi commodius utantur? uideamus igitur sententias eorum: tum ad uerba redeamus. Dicunt appetitionem animi moueri, cum aliquid ei secundum naturam esse

uideatur; omniaque, quae ſecundum naturam ſint, aeſtimatione aliqua digna; eaq. pro eo, quantum in quoque ſit ponderis, eſſe aeſtimanda: quaeq. ſecundum naturam ſint, partim nihil habere in ſeſe eius appetitionis, de qua ſaepe iam diximus, quae nec honeſta, nec laudabilia dicantur; partim quae uoluptatem habeant in omni animante, ſed in homine rationem etiam: ex eis quae ſint apta, ea honeſta, ea pulchra, ea laudabilia: (illa autem ſuperiora, naturalia nominantur: quae coniuncta cum honeſtis, uitam beatam perficiunt, & abſoluunt) omnium autem eorum commodorum, quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona eſſe dicunt, quam Zeno, qui negat, longe praeſtantiſſimum eſſe, quod honeſtum eſſet, atque laudabile: ſed, ſi duo honeſta propoſita ſint, alterum cum ualetudine, alterum cum morbo; non eſſe dubium, ad utrum eorum natura nos ipſa deductura ſit: ſed tamen tantam uim honeſtatis eſſe, tantumq. eam rebus omnibus praeſtare, & excellere, ut nullis nec ſupplicijs, nec praemijs dimoueri poſſit ex eo, quod rectum eſſe decreuerit: omniaque, quae dura, difficilia, aduerſa uideantur, ea uirtutibus ijs, quibus a natura eſſemus ornati, obteri poſſe; non faciles illas quidem, nec contemnendas, (quid enim eſſet in uirtute tantum?) ſed ut hoc iudicaremus, non eſſe in his partem maximam poſitam aut beate, aut ſecus uiuendi. Ad ſummam, ea, quae Zeno aeſtimanda, & ſumenda, et apta naturae eſſe dixit, eadem illi bona appellant: ★

uitam autem beatam illi eam, quae constaret ex ijs rebus, quas dixi, aut plurimis, aut grauissimis. Zeno autem, quod suam, quod propriam speciem habeat cur appetendum sit, id solum bonum appellat; beatam autem uitam eam solam, que cum uirtute degatur. Si de re disceptari oportet: nulla mihi tecum, Cato, potest esse dissensio: nihil est enim, de quo aliter tu sentias, atque ego; modo, commutatis uerbis, ipsas res conferamus. nec hoc ille non uidit; sed uerborum magnificentia est, & gloria delectatus. qui si ea, quae dicit, ita sentiret, ut uerba significant: quid inter eum, & uel Pyrrhonem, uel Aristonem interesset? sin autem eos non probabat: quid attinuit cum ijs, quibuscum re conueniebat, uerbis discrepare? Quid, si reuiuiscant Platonici illi, & deinceps qui eorum auditores fuerunt, & tecum ita loquantur? Nos, cum te, M. Cato, studiosissimum philosophiae, iustissimum uirum, optimum iudicem, religiosissimum testem audiremus, admirati sumus: quid esset, cur nobis Stoicos anteferres; qui de rebus bonis, & malis sentirent ea, quae ab hoc Polemone Zeno cognouerat; nominibus uterentur ijs, quae prima specie admirationem, re explicata risum mouerent. tu autem, si tibi illa probabantur, cur non proprijs uerbis illa tenebas? sin auctoritas commouebat: nobis ne omnibus, et Platoni ipsi nescio quem illum anteponebas? praesertim cũ in rep. princeps esse uelles, ad eamq. tuendam cum summa tua dignitate maxime a no-

bis ornari atque instrui posses. nobis enim ista quaesita, a nobis descripta, notata, praecepta sunt: nos omnium rerumq. rectiones, genera, status, mutationes, leges etiam, & instituta, ac mores ciuitatum perscripsimus. eloquentiae uero, quae & principibus maxime ornamento est, & qua te audiuimus ualere plurimum, quantum tibi ex monumentis nostris addidisses? Ea cum dixissent, quid tandem talibus uiris responderes? Rogarem te, inquit, ut diceres pro me tu idem, qui illis orationem dictauisses; nihil potius paullulum loci mihi, ut his responderem, dares; nisi & te audire nunc mallem; & istis tamen alio tempore responsurus essem, tunc scilicet, cum tibi. Atqui, si uerum respondere uelles, Cato, haec erant dicenda; non eos tibi non probatos, tantis ingenijs homines, tantaq. auctoritate; sed te animaduertisse, quas res illi, propter antiquitatē; parum uidissent, eas a Stoicis esse perspectas; eisdemq. de rebus hos tum acutius disseruisse, tum sensisse grauius, & fortius; quippe qui primum ualetudinem bonam expetendam negent esse, eligendam dicant; non quia sit bonum, ualere; sed quia sit non nihilo aestimandum, neque tamen pluris, quam illis uideatur, qui illud non dubitant bonum dicere: hoc uero te ferre non potuisse, quod antiqui illi quasi barbari, ut nos de nostris solemus dicere, crediderint, eius, qui honeste uiueret, si idem etiam bene ualeret, bene audiret, copiosus esset, optabiliorem fore uitam, melioremq. & ma-

magis expetendã, quam illius, qui aeque uir bonus, Multimodis esset, ut Ennij Alcmaeo,
- circumuentus morbo, exilio, atque inopia.
Illi igitur antiqui, non tam acute, optabiliorem illam uitam putant, praestantiorem, beatiorem, Stoici autem tantummodo praeponendam in seligendo; non quo beatior haec uita sit, sed quod ad naturam accommodatior; & , qui sapientes non sunt, omnes aeque miseros esse. Stoici haec uidelicet uiderũt: illos autem id fugerat superiores; qui arbitrabantur, homines sceleribus, & paricidijs inquinatos, nihilo miseriores esse, quam eos, qui cum caste & integre uiuerent, nondum perfectam illam sapientiam essent consecuti. Atque hoc loco similitudines eas, quibus illi uti solent, dissimillimas proferebas. quis enim ignorat, si plures ex alto emergere uelint, propius fore eos quidẽ ad respirandum, qui ad summam iam aquam appropinquant, sed nihilo magis respirare posse, quam eos, qui sunt in profundo? nihil ergo adiuuat procedere, et progredi in uirtute, quo minus miserrimus sit, ante quam ad eam peruenerit; quoniam in aqua nihil addiuuat. & quoniam catuli, qui iam despectari sunt, caeci aeque, ut ij, qui modo nati: Platonem quoque necesse est, quoniam non dum uidebat, aeque caecum animo, ac Phalarim fuisse. Ista similia non sunt, Cato: in quibus quamuis multum processeris, tamen illud in eadem caussa est, a quo abesse uelis, donec euaseris. nec enim ille respirat, ante quam
emersi

emersit: & catuli aeque caeci, prius quam despexerunt, ac si ita futuri semper essent. Illa sunt similia. Hebes acies est cuipiam oculorum: corpore alius languescit: hi, curatione adhibita, leuantur in dies: alter ualet plus quotidie, alter uidet. His similes sunt omnes, qui uirtuti student. leuantur uitijs: leuantur erroribus. nisi forte censes Ti. Gracchum patrem non beatiorem fuisse, quam filium; cum alter stabilire remp. studuerit, alter euertere. nec tamen ille erat sapiens: quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? sed, quia studebat laudi, & dignitati, multum in uirtute processerat. Conferam autem auum tuum Drusum cum C. Graccho, eius fere aequali. quae hic reip. uulnera imponebat, eadem ille sanabat. Sed nihil est, quod tá miseros faciat, quam impietas, & scelus. ut iam omnes insipientes sint miseri; quod profecto sunt: non est tamen aeque miser, qui patriae consulit, & is, qui illam extinctam cupit. Leuatio igitur uitiorum magna fit ijs, qui habent ad uirtutem progressionis aliquantulum. uestri autem progressionem ad uirtutem fieri aiunt, leuationem uitiorum fieri negant. at, quo utuntur homines acuti argumento ad probandum, operaepretium est considerare. Quarum, inquiunt, artium summa crescere potest, earum etiam contrarium summa poterit augeri. ad uirtutis autem summam accedere nihil potest: ne uitia quidem igitur crescere poterunt, quae sunt uirtutum contraria. utrum igitur tandem, perspicuis ne dubia aperiuntur,

tur,

tur, an dubijs perspicua tolluntur? atqui hoc perspicum est, uitia alia in alijs esse maiora: illud dubium, ad id, quod summum bonum dicitis, ecquaenam fieri possit accessio. Vos autem cum perspicuis dubia debeatis illustrare, dubij perspicua conamini tollere. itaque eadem ratione, qua sum paullo ante usus, haerebitis. si enim propterea uitia alia alijs maiora non sunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem uos facitis, quidquam potest accedere: quoniam perspicuum est uitia non esse omnium paria, finis bonorum uobis mutandus est. teneamus enim illud necesse est; cum consequens aliquod falsum sit, illud, cuius id consequens sit, non posse esse uerum. Quae est igitur caussa istarum angustiarum? gloriosa ostentatio in constituendo summo bono. cum enim, quod honestum sit, id solum bonum esse confirmatur: tollitur cura ualetudinis, diligentia rei familiaris, administratio reip. ordo gerendorum negotiorum, officia uitae; ipsum denique illud honestum, in quo uno uultis esse omnia, deserendum est. quae diligentissime contra Aristonem dicuntur a Chrysippo. ex ea difficultate illae falaciloquae, ut ait Attius, malitiae natae sunt. quid enim? sapientia, ubi pedem poneret, non habebat, sublatis officijs omnibus: officia autem tollebantur, delectu omni, & discrimine remoto. quae enim esse poterant, rebus omnibus sic exaequatis, ut inter eas nihil interesset? Ex his angustijs ista euaserunt, deteriora, quam Aristonis. illa tamen simplicia, uestra uer-

sut-

ſuta. roges enim Ariſtonem, bona ne ei uideantur haec, uacuitas doloris, diuitiae, ualetudo? neget. quid, quae contraria ſunt his, mala ne? nihilo magis. Zenonem roges: reſpondeat totidem uerbis. admirantes quaeramus ab utroque, quonam modo uitam agere poſſimus, ſi nihil intereſſe noſtra putemus, ualeamus, aegri ne ſimus; uacemus, an cruciemur dolore; frigus, famem propulſare poſſimus, nec ne poſſimus. Viues, inquit Ariſto, magnifice, atque praeclare: quod erit cumque uiſum, ages; numquam angere, numquam cupies; numquam timebis. Quid Zeno? portenta haec eſſe dicit, nec ea ratione ullo modo poſſe uiui; ſed differre inter honeſtum, & turpe nimium quantum, neſcio quid immenſum, inter ceteras res nihil omnino intereſſe. Idem adhuc, (audi reliqua, & riſum contine, ſi potes) media illa, inquit, inter quae nihil intereſt, tamen eiuſmodi ſunt, ut eorum alia eligenda ſint, alia reijcienda, alia omnino negligenda; hoc eſt, ut eorum alia uelis, alia nolis, alia non cures. At modo dixeras, nihil in his rebus eſſe, quod intereſſet. & nunc idem dico, inquies; ſed ad uirtutem, & ad uitia nihil intereſſe. quis iſtud, quaeſo, neſciebat? uerum audiamus. Iſta, inquit, quae dixiſti, ualere, locupletem eſſe, non dolere, bona non dico, ſed dicam graece προηγμένα, *latine autem producta: ſed praepoſita, aut praecipua malo: ſic tolerabilius, et mollius: illa autem, egeſtatem, morbum, dolorem, non appello mala, ſed, ſi libet, reiectanea. itaque illa non*

dico

dico me expetere, sed legere; nec optare, sed sumere; contraria autẽ non fugere, sed quasi secernere. Quid ait Aristoteles, reliquiq. Platonis alumni? se omnia, quae secundum naturã sint, bona appellare; quae autem contra, mala. Vides ne igitur Zenonem tuum cum Aristone uerbis consentire, re dissidere? cum Aristotele et illis re consentire, uerbis discrepare? cur igitur, cum de re conueniat, non malimus usitate loqui? aut doceat, paratiorem me ad contemnẽdam pecuniam fore, si illam in rebus praepositis, quam si in bonis duxero; fortioremq. in patiendo dolore, si eum asperum, et difficilem perpessu, & contra naturam esse, quam si malum dixero. Facete M. Piso, familiaris noster, et alia multa, et hoc loco Stoicos irridebat. quid enim, aiebat, bonum negas esse diuitias, praepositũ esse dicis? quid adiuuas? auaritiam ne minuis? quod si uerbum sequimur; primũ, longius uerbum praepositum, quam bonum. nihil ad rem. ne sit sane: at certe grauius. nam, bonum ex quo appellatum sit, nescio; praepositum ex eo credo quod praeponatur alijs. id mihi magnum uidetur. Itaque dicebat plus tribui diuitijs a Zenone, qui eas in praepositis poneret; quam ab Aristotele, qui bonum esse diuitias fateretur, sed nec magnum bonum, & prae rectis honestisq. contemnendum, ac dispiciendum, nec magnopere expetendum. Omninoq. de omnibus istis uerbis a Zenone mutatis ita disputabat; & quae bona negarentur esse ab eo, & quae mala, illa laetioribus nominibus ab eo appellari,

ri, quam a nobis, haec tristioribus. Piso igitur hoc modo, uir optimus, tuique, ut scis, amantissimus. nos, paucis ad haec additis, finem faciamus aliquando. longum est enim ad omnia respondere, quae a te dicta sunt. nam ex eisdem uerborum praestigiis & regna nata uobis sunt, & imperia, & diuitiae, & tantae quidem, ut omnia, quae ubique sint, sapientis esse dicatis; solum praeterea formosum, solum liberum, solum ciuem: stultorum omnia contraria; quos etiam insanos esse uultis. haec παράδοξα illi, nos admirabilia dicamus. quid autem habent admirationis, cum prope accesseris? conferam tecum, quam cuique uerbo rem subiicias: nulla erit controuersia. Omnia peccata paria dicitis. non ego tecum iam ita loquar, ut iisdem his de rebus, cum L. Murenam, te accusante, defenderem. apud imperitos tum illa dicta sunt: aliquid etiam coronae datum: nunc agendum est subtilius. Peccata paria. quonam modo? quia nec honesto quidquam honestius, nec turpi turpius. perge porro: nam de isto magna dissensio est. illa argumenta propria uideamus, cur omnia peccata sint paria. Vt, inquit, in fidibus plurimis, si nulla earum ita contenta numeris sit, ut concentum seruare possit, omnes aeque incontentae sint: sic peccata, quia discrepant, aeque discrepant: paria sunt igitur. Hic ambiguo ludimur. aeque enim contingit omnibus fidibus, ut incontentae sint: illud non continuo, ut aeque incontentae. collatio igitur ista te nihil iuuat. nec enim, omnes auaritias

uitias si aeque auaritias esse dixerimus; sequitur etiam, ut aequas esse dicamus. Ecce aliud simile dissimile. ut enim, inquit, gubernator aeque peccat, si palearum nauem euertit, & si auri: item aeque peccat, qui parentem, & qui seruum iniuria uerberat. Haec non uidere. cuius generis onus nauis uehat, ad gubernatoris artem nihil pertinere: itaque, aurum paleam ue portet, ad bene, aut ad male guberdandũ nihil interesse. at, quid inter parentem, et seruulum intersit, intelligi & potest, & debet. ergo in gubernando nihil, in officio plurimum interest, quo in genere peccetur: et, si in ipsa gubernatione neglinentia est nauis euersa, maius est peccatum in auro, quam in palea. omnibus enim artibus uolumus attributã esse eam, quae communis appellatur prudentia: quã omnes, qui cuique artificio praesunt, debent habere. Ita ne hoc modo paria quidem peccata sunt. Vrgent tamen, & nihil remitunt. Quoniam, inquiunt, omne peccatum imbecillitatis, & inconstantiae est: haec autẽ uitia in omnibus stultis aeque magna sunt: necesse est paria esse peccata. Quasi uero aut concedatur, in omnibus stultis aeque magna esse uitia, & eadem imbecillitate, & inconstantia L. Tubulum fuisse, qua illum, cuius is condemnatus est rogatione, P. Scaeuolam: & quasi nihil inter res quoque ipsas, in quibus peccatur, intersit; ut, quo hae maiores, minores ue sint, eo, quae peccentur in his rebus, aut maiora sint, aut minora. itaque (iam concludatur oratio) hoc non uitio

tio maxime mihi premi uidentur tui Stoici, quod se posse putant duas contrarias sententias obtinere. quid enim est tam repugnans, quam eundem dicere, quod honestum sit, solum id bonum esse, qui dicat appetitionem rerum ad uiuendum accommodatarum a natura profectam? ita cum ea uolunt retinere, quae superiori sententiae conueniunt, in Aristonem incidunt: cum id fugiunt, re eadem defendunt, quae Peripatetici, uerba tenent mordicus. quae rursus dum sibi euelli ex ore nolunt, horridiores euadunt, asperiores, & duriores & oratione, & moribus. quam illorum tristitiam, atque asperitatem fugiens Panaetius, nec acerbitatem sententiarum, nec disserendi spinas probauit; fuitq. in altero genere mitior, in altero illustrior; semperq. habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Theophrastum, Dicaearchum, ut ipsius scripta declarant: quos quidem tibi studiose, & diligenter tractandos, magnopere censeo: Sed quoniam aduesperascit; & mihi ad uillam reuertendum est: nunc quidem hactenus: uerum hoc idem saepe faciamus. Nos uero, inquit ille. nam quid possumus facere melius? & hanc quidem primam exigam a te operam, ut audias me, quae a te dicta sunt, refellentem. sed memento, te, quae nos sentiamus, omnia probare, nisi quod uerbis aliter utamur; mihi autem uestrorum nihil probari.
Scrupulum, inquam, abeunti: sed uidebimus.
Quae cum essent dicta, discessimus.

M. TVLLII CICERONIS DE FINIBVS BONORVM ET MALORVM LIBER V.

CVM audiuissem Antiochum, Brute, ut solebat, cum M. Pisone disputantem in eo gymnasio, quod Ptolemaeium uocatur; unaq. nobiscum Q. frater, & T. Pomponius, & L. Cicero, frater noster cognatione patruelis, amore germanus; constituimus inter nos, ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis uacuus esset. itaque ad tempus ad Pisonem omnes. inde; uario sermone, sed illa a Dipylo stadia confecimus. cum autem uenissemus in Academiam, non sine caussa nobilitata spatia; solitudo erat ea, quam uolueramus. Tum Piso, natura ne nobis hoc, inquit, datum dicam, an errore quodam, ut cum ea loca uideamus, in quibus memoria dignos uiros acceperimus multum esse uersatos, magis moueamur, quam si quando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquid legamus? uelut ego nunc moueor. uenit enim mihi Platonis in mentem: quem accepimus primum hic disputare solitum: cuius etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferunt, sed ipsum uidentur in conspectu meo hic ponere. hic Speusippus, hic Xenocrates, hic eius auditor Polemo:

Att: l. 1. ep. 7.

mo: cuius ipsa illa sessio fuit, quam uidemus. equidem etiam curiam nostram, Hostiliam dico, non hanc nouam, quae mihi minor esse uidetur, postea quam est maior, solebam, intuens, Scipionem, Catonem, Laelium, nostrum uero in primis auum cogitare. tanta iis admonitionis inest in locis: ut non sine caussa ex his memoriae ducta sit disciplina. Tum Quinctus, est plane, Piso, ut dicis, inquit. nam me ipsum, huc modo uenientem, conuertebat ad sese Coloneus ille locus, cuius incola Sophocles ob oculos uersabatur: quem, scis, quam admirer, quamq. eo delecter. me quidem ad altiorem memoriam Oedipodis huc uenientis, & illo mollissimo carmine, quaenam essent ipsa haec loca, requirentis, species quaedam commouit, inanis scilicet, sed commouit tamen. Tum Pomponius: at ego, quem uos, ut deditum Epicuro, insectari soletis, sum multum equidem cum Phaedro, quem unice diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modo praeteribamus: sed, ueteris prouerbij admonitu, uiuorum memini: nec tamen Epicuri licet oblisci, si cupiam; cuius imaginem nō modo in tabulis nostris familiares, sed etiam in poculis, & in anellis habent. Hic ego, Pomponius quidem, inquam, noster iocari uidetur: & fortasse suo iure. ita enim Athenis se collocauit, ut sit paene unus ex Atticis, ut id etiam cognomine uideatur habiturus. ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc euenire, ut acrius aliquanto, & attentius de claris uiris, locorum admonitu, cogitemus.

mus. ſcis enim me quodam tempore Metapontum ueniſſe tecum, nec ad hoſpitem ante diuertiſſe, quam Pythagorae ipſum illum locum, ubi uitam ediderat, ſedemq. uiderim. hoc autem tempore, etſi multa in omni parte Athenarum ſunt in ipſis locis indicia ſummorum uirorum: tamen ego illa moueor exedra: modo enim fuit Carneades: quem uidere uideor: eſt enim nota imago: a ſedeq. ipſa, tanta ingenij magnitudine orbata, deſiderari illam uocem puto. Tum Piſo, quoniam igitur aliquid omnes, quid Lucius noſter, inquit? an eum locum libenter inuiſit ubi Demoſthenes, & Aeſchines inter ſe decertare ſoliti ſunt? ſuo enim quiſque ſtudio maxime ducitur. Et ille, cum erubuiſſet, noli, inquit, ex me quaerere, qui in Phalericum etiam deſcenderim: quo in loco ad fluctum aiunt declamare ſolitũ Demoſthenem, ut fremitum aſſueſceret uoce uincere. modo etiam paullulum ad dextram de uia declinaui, ut ad Periclis ſepulcrum accederem. quamquam id quidem infinitum eſt in hac urbe. quacumque enim ingredimur, in aliquam hiſtoriam ueſtigium ponimus. Tum Piſo, atqui, Cicero, inquit, iſta ſtudia, ſi ad imitandos ſummos uiros ſpectant, ingenioſorum ſunt; ſin tantummodo ad indicia ueteris memoriae cognoſcenda, curioſorum. te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut ſpero, ut eos, quos nouiſſe uis, etiam imitari uelis. Hic ego, etſi facit hic quidem, inquam, Piſo, ut uides, ea, quae praecipis: tamen mihi grata eſt hortatio

tua. Tum ille amicissime, ut solebat, nos uero, inquit, omnes omnia ad huius adolescentiam conferamus, in primisq. ut aliquid suorum studiorum philosophiae quoque impertiat; uel ut te imitetur, quem amat; uel ut illud ipsum, quod studet, facere possit ornatius. sed utrum hortandus es nobis Luci, inquit, an etiam tua sponte propensus es? mihi quidem Antiochum, quem audis, satis belle uideris attendere. Tum ille timide, uel potius uerecunde, facio, inquit, equidem: sed audisti ne modo de Carneade? rapior illuc: reuocat autem Antiochus: nec est praeterea, quem audiamus. Tum Piso, etsi hoc, inquit, fortasse non poterit sic abire, cum hic adsit, (me autem dicebat) tamen audebo te ab hac Academia noua ad ueterem illam uocare. in qua, ut dicere Antiochum audiebas, non ij soli numerantur, qui Academici uocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, ceterique, sed etiam Peripatetici ueteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio an recte dixerim principem philosophorum. ad eos igitur conuerte te, quaeso. ex eorum enim scriptis, et institutis cũ omnis historia, omnis doctrina liberalis, omnis sermo elegans sumi potest; tum uarietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem satis ornatus possit accedere. ab his oratores, ab his imperatores, ac rerump. principes extiterunt. ut ad minora ueniã, mathematici, poetae, musici, medici denique ex hac tamquam ex omnium artium officina profe-

176.

Eti

cti sunt. Ad quae ego, scis me, inquam, istud idem sentire, Piso: sed a te opportune mentio facta est. studet enim meus audire Cicero, quaenam sit istius ueteris, quam commemoras, Academiae de finibus bonorum, Peripateticorumq. sententia. censemus autem te facillime id explanare posse, quod & Staseam Neapolitanum multos annos habueris apud te, & complures iam menses Athenis haec ipsa te ex Antiocho uidemus exquirere: Et ille ridens; age, age, inquit, (satis enim scite me nostri sermonis principium esse uoluisti) exponamus adolescenti, si qua forte possumus. dat enim id nobis solitudo; quod si quis deus diceret, numquam putarem; me in Academia, tamquam philosophum, disputaturũ: sed ne, dum huic obsequor, uobis molestus sim. Mihi, inquam, qui te id ipsum rogaui? Tum Quinctus, & Pomponius cum idem se uelle dixissent, Piso exorsus est. cuius oratio, attende quaeso Brute; satis ne uideatur Antiochi complexa esse sententiã: quam tibi, qui fratrem eius Aristum frequenter audieris, maxime probatam existimo. sic est igitur locutus. Quantus ornatus in Peripateticorum disciplina sit, satis est a me, ut breuissime potui, paullo ante dictum: sed est forma eius disciplinae, sicut fere ceterarum, triplex. una pars est, natura; disserendi, altera; uiuendi, tertia: Natura sic ab ijs inuestigata est, ut nulla pars caelo, mari, terra (ut poetice loquar) praetermissa sit: quin etiam, cum de rerũ initijs, omniq; mundo locuti essent, ut mul-

ta non modo probabili argumentatione, ſed etiam neceſſaria mathematicorum ratione concluderent; maximam materiam ex rebus per ſe inueſtigatis ad rerum occultarum cognitionem attulerunt. perſecutus eſt Ariſtoteles animantium omnium ortus, uictus, figuras: Theophraſtus autem ſtirpium naturas, omniumq. fere rerum, quae e terra gignerentur, cauſſas, atque rationes. qua ex cognitione facilior facta eſt inueſtigatio rerum occultiſſimarum. diſſerendiq. ab iiſdem non dialectice ſolum, ſed etiã oratorie praecepta sũt tradita: ab Ariſtoteleq. principe de ſingulis rebus in utranque partem dicendi exercitatio eſt inſtituta; ut non contra omnia ſemper, ſicut Arceſilas, diceret, & tamen ut in omnibus rebus, quidquid ex utraque parte dici poſſet, exprimeret. Cum autem tertia pars bene uiuendi praecepta quaereret; ea quoque eſt ab iiſdem non ſolum ad priuatae uitae rationem, ſed etiã ad rerum publicarum rectionem relata. omnium fere ciuitatum non Graeciae ſolum, ſed etiã barbariae ab Ariſtotele mores, inſtituta, diſciplinas, a Theophraſto leges etiam cognouimus. cumq. uterque eorum docuiſſet, qualem in rep. principem eſſe conueniret; pluribus praeterea cum ſcripſiſſet, qui eſſet optimus reip. ſtatus: hoc amplius Theophraſtus, quae eſſent in rep. inclinationes rerum, & momenta temporũ, quibus eſſet moderandum, utcumque res poſtularet. Vitae autem degẽdae ratio maxime quidẽ illis placuit quieta, in contemplatione, & cognitione poſi-

rerum: quae quia deorum erat uitae simillima, sapiente uisa est dignissima. Atque his de rebus & splendida est eorum, & illustris oratio. De summo autem bono; quia duo genera librorum sunt, unum populariter scriptum, quod ἐξωτερικὸν appellabant; alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt; non semper idem dicere uidentur. nec in summa tamen ipsa aut uarietas est ulla, apud hos quidem, quos nominaui; aut inter ipsos dissensio: sed, cum beata uita quaeratur; idq. sit unum, quod philosophia spectare, & sequi debeat; sit ne ea tota sita in potestate sapientis, an possit aut labefactari, aut eripi rebus aduersis, in eo non numquam uariari inter eos, & dubitari uidetur. quod maxime efficit Theophrasti de beata uita liber; in quo multum admodum fortunae datur. quod si ita se habeat; non possit beatam praestare uitam sapientia. Haec mihi uidetur delicatior, ut ita dicam, molliorq. ratio, quam uirtutis uis, grauitasq. postulat. quare teneamus Aristotelem, & eius filium Nicomachum: cuius accurate scripti de moribus libri dicuntur illi quidem esse Aristotelis; sed non uideo, cur non potuerit patri similis esse filius. Theophrastum tamen adhibeamus ad pleraque; dum modo plus in uirtute teneamus, quam ille tenuit, firmitatis, & roboris. Simus igitur contenti. his namque horum posteri meliores illi quidem, mea sententia, quam reliquarum philosophi disciplinarum, sed ita degenerant, ut ipsi ex se nati esse uideantur. Primum Theophrasti Stra

to physicum se uoluit. in quo etsi est magnus; tamen noua pleraque, & perpauca de moribus. Huius Lysias et oratione locuples, rebus ipsis ieiunior. concinnus deinde, & elegans huius Aristo: sed ea, quae desideratur a magno philosopho, grauitas in eo non fuit. scripta sane et multa, & polita: sed nescio quo pacto auctoritatem oratio non habet. praetereo multos, in his, doctum hominem, & suauem, Hieronymum: quem iam cur Peripateticum appellem, nescio. summum enim bonum exposuit, uacuitatem doloris. qui autem de summo bono dissentit, de tota philosophiae ratione dissentit. Critolaus imitari antiquos uoluit: et quidem est grauitate proximus: & redundat oratio: attamen is quidem in patrijs institutis manet. Diodorus, eius auditor, adiungit ad honestatem uacuitatem doloris. hic quoque suus est; de summoq. bono dissentiens, dici uere Peripateticus non potest. Antiquorum autem sententiam Antiochus noster mihi uidetur persequi diligentissime; quam eandem Aristotelis fuisse, & Polemonis docet. Facit igitur Lucius noster prudenter, qui audire de summo bono potissimum uelit. hoc enim constituto in philosophia, constituta sunt omnia. nã ceteris in rebus siue praetermissum, siue ignoratum est quippiam, non plus incommodi est, quam quanti quaeque earum rerum est, in quibus neglectum est aliquid: summum autem bonum si ignoretur, uiuendi rationem ignorari necesse est. ex quo tantus error consequitur, ut, quem in portum se recipiant,

scire

ſcire non poſſint. cognitis autem rerum finibus, cum intelligitur quid ſit & bonorum extremum, & malorum, inuenta uitae uia eſt, conformatioq. omnium officiorum. eſt igitur, quo quidque referatur, ex quo id, quod omnes expetunt, beate uiuendi ratio inueniri, & comparari poteſt. quod, quoniam, in quo ſit, magna diſſenſio eſt; Carneadea nobis adhibenda diuiſio eſt, qua noſter Antiochus libenter uti ſolet. Ille igitur uidit, non modo quot fuiſſent adhuc philoſophorum de ſummo bono, ſed quot omnino eſſe poſſent ſententiae. negabat igitur ullam eſſe artem, quae ipſa a ſe proficiſceretur. etenim ſemper illud extra eſt, quod arte comprehenditur. nihil opus eſt exemplis hoc facere longius. eſt enim perſpicuum, nullam artem in ſe uerſari, ſed eſſe aliud artem ipſam, aliud quod propoſitum ſit arti. quoniam, ut medicina ualetudinis, nauigationis gubernatio, ſic uiuendi ars eſt prudentia: neceſſe eſt quoque eam ab alia re eſſe conſtitutam, & profectam. Conſtitit autem fere inter omnes, id, in quo prudentia uerſaretur, & quod aſſequi uellet, aptum, & accommodatum naturae eſſe oportere, & tale, ut ipſum per ſe inuitaret, & alliceret appetitum animi: quem ὁρμὴν Graeci uocant. quid autem ſit, quod ita moueat, itaq. a natura in primo ortu appetatur, non conſtat, deq. eo eſt inter philoſophos, cum ſummum bonum exquiritur, omnis diſſenſio. totius enim quaeſtionis eius, quae habetur de finibus bonorum, & malorum, cum quaeritur in his quid ſit ex-

tremum,

tremum, & ultimum, fons reperiendus est, in quo ſint prima inuitamenta naturae. quo inuento, omnis ab eo, quaſi capite, de ſummo bono, & malo diſputatio ducitur. Voluptatis alij primum appetitum putant; & primam depulſionem, doloris. alij cenſent primum aſcitum, doloris uacuitatem; & primum declinatum, dolorem. ab his alij, quae prima ſecundum naturam nominant, proficiſcuntur: in quibus numerant incolumitatem, conſeruationemq. omnium partium, ualetudinem, ſenſus integros, doloris uacuitatem, uires, pulchritudinem, ceteraq. generis eiuſdem: quorum ſimilia ſunt prima in animis, quaſi uirtutum igniculi, & ſemina. Ex his tribus cum unum aliquod ſit, quo primum natura moueatur uel ad appetendum, uel ad repellendum; nec quidquam omnino praeter haec tria poſſit eſſe: neceſſe eſt omnino, officium aut fugiendi, aut ſequendi ad eorum aliquid referri; ut illa prudentia, quam artem uitae eſſe diximus, in earum trium rerum aliqua uerſetur, a qua totius uitae ducat exordium. Ex eo autem quod ſtatuerit eſſe, quo primum natura moueatur, exiſtet etiam recti ratio, atque honeſti, quae eum uno aliquo ex tribus illis congruere poſſit: ut aut id honeſtum ſit, facere omnia aut uoluptatis cauſſa, etiam ſi eam non conſequare; aut non dolendi, etiam ſi id aſſequi nequeas; aut eorum, quae ſecundum naturam ſunt, adipiſcendi. ita fit, ut, quanta differentia eſt in principijs naturalibus, tanta ſit in finibus bonorum, malorumq.

dessimilitudo. Alij rursus iisdem a principijs omne officium referunt aut ad uoluptatem, aut ad non dolendum, aut ad prima illa secundum naturam obtinenda. Expositis iam igitur sex de summo bono sententijs, trium proximarum hi principes; uoluptatis, Aristippus; non dolendi, Hieronymus; fruendi rebus ijs, quas primas secundum naturam esse diximus, Carneades, non ille quidem auctor, sed defensor, disserendi caussa, fuit. Superiores tres erant, quae esse possent: quarum est una sola defensa, eaq. uehementer. Nam, uoluptatis caussa facere omnia; cum, etiam si nihil consequamur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi per se expetendum, & honestum, & solum bonum sit; nemo dicit. Ne uitationem quidem doloris ipsam per se quisquam in rebus expetendis putauit, ne si etiam euitare posset. At uero, facere omnia, ut adipiscamur quae secundum naturam sint, etiam si ea non assequamur, id esse & honestum, & solum per se expetendum, & solum bonum Stoici dicunt. Sex igitur hae sunt simplices de summo bonorum, malorumq. sententiae, duae sine patrono, quattuor defensae. Iunctae autem, & duplices expositiones summi boni, tres omnino fuerunt: nec uero plures, si penitus rerum naturam uideas, esse potuerunt. nam aut uoluptas adiungi potest ad honestatem, ut Calliphoni, Dinomachoq. placuit; aut doloris uacuitas, ut Diodoro; aut prima naturae, ut antiquis, quos eosdem Academicos, et Peripateticos nominamus. si-

qu-

quoniam non possunt omnia simul dici; haec in praesentia nota esse debebunt, uoluptatem semonendam esse: quando ad maiora quaedam, ut iam apparebit, nati sumus. De uacuitate doloris eadem fere dici solent, quae de uoluptate. Quoniam igitur & de uoluptate cum Torquato, & de honestate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone est disputatum: primum, quae contra uoluptatem dicta sunt, eadem fere cadunt contra uacuitatem doloris. Nec uero alia sunt quaerenda contra Carneadeam illam sententiam. quocumque enim modo summum bonum sic exponitur, ut id uacet honestate; nec officia, nec uirtutes in ea ratione, nec amicitiae constare possunt. coniunctio autem cum honestate uel uoluptatis, uel non dolendi, id ipsum honestum, quod amplecti uult, efficit turpe. ad eas enim res referre, quae agas, quarum una, si quis malo careat, in summo eum bono dicat esse, altera uersetur in leuissima parte naturae; obscurantis est omnem splendorem honestatis, ne dicam inquinantis. Restant Stoici: qui cum a Peripateticis, & Academicis omnia transtulissent, nominibus alijs easdem res secuti sunt. hos contra singulos dici est melius. sed nunc, quod agimus: de illis, cum uolemus. Democriti autem securitas, quae est animi tamquam tranquillitas, quā appellant ἀϑυμίαν, eo separanda fuit ab hac disputatione: quia ista animi tranquillitas ea ipsa est beata uita. quaerimus autem, non quae sit, sed unde sit. Iam, explosae, eiectaeq. sententiae Pyrrhonis, Aristonis,

stonis, Herilli, quod in hunc orbem, quem circumscripsimus, incidere non possunt, adhibendae omnino non fuerunt. nā cum omnis haec quaestio de finibus, & quasi de extremis bonorum, & malorum ab eo proficiscatur, quod diximus naturae esse aptū, & accommodatum, quodq. ipsum per se primum appetatur: hoc totum & ij tollunt, qui in rebus ijs, in quibus nihil, quod non aut honestum, aut turpe sit, negant esse ullam caussam, cur aliud alij anteponatur; nec inter eas res quidquam omnino putant interesse: & Herillus, si ita sensit, nihil esse bonum praeter scientiam, omnem consilij capiendi caussam, inuentionemq. officij sustulit. Sic, exclusis sententijs reliquorum, cum praeterea nulla esse possit, haec antiquorum ualeat necesse est. ergo instituto ueterum, quo etiam Stoici utuntur, hinc capiamus exordium. Omne animal se ipsum diligit; & simul ac ortum est, id agit, ut se conseruet; quod hic ei primus ad omnem uitam tuendam appetitus a natura datur, se ut conseruet, atque ita sit affectum, ut optime secundum naturam affectum esse possit. hanc initio constitutionem confusam habet, et incertam, ut tantummodo se tueatur, qualecumque sit: sed nec, quid sit, nec, quid possit, nec quid ipsius natura sit, intelligit. cum autem processit paullulum, &, quatenus quidquid se attingat, ad seq. pertineat, perspicere coepit; tum sensim incipit progredi, seseq. agnoscere, & intelligere. quam ob caussam habet eum, quem diximus, animi appetitum;

coe-

coeptatq. & ea, quae naturae apta sentit, appetere, & propulsare contraria. Ergo omni animali illud, quod appetit, positum est in eo, quod naturae est accommodatum. ita finis bonorum existit, secundum naturam uiuere, sic affectum, ut optime affici possit, ad naturamq. accommodatissime. quoniam autem sua cuiusque animantis natura est; necesse est quoque, finem omnium hunc esse, ut natura expleatur. nihil enim prohibet, quaedam esse & inter se animalibus reliquis, & cum bestijs homini communia; quoniam omnium est natura communis. Sed extrema illa, & summa, quae quaerimus, inter animalium genera distincta, & dispertita sunt, et sua cuique propria, & ad id apta, quod cuiusque natura desiderat. quare cum dicimus, omnibus animalibus extremum esse, secundum naturam uiuere: non ita accipiendum est, quasi dicamus, unum esse omnium extremum: sed, ut omnium artium recte dici potest commune esse, ut in aliqua scientia uersentur, scientiam autem suam cuiusque artis esse; sic commune animalium omnium, secundum naturam uiuere, sed naturas esse diuersas, ut aliud equo sit natura, aliud boui, aliud homini, & tamen in omnibus summa communis, & quidem non solum in animalibus, sed etiam in rebus omnibus ijs, quas natura alit, auget, & tuetur: in quibus uideamus, ea, quae gignuntur e terra, multa quodam modo efficere ipsa sibi per se, quae ad uiuendum, crescendumq. ualeant, & suo genere perueniant ad extremum.

mum. ut iam liceat una comprehensione omnia complecti; non dubitemq. dicere, omnem naturam esse conseruatricem sui; idq. habere propositum quasi finem, & extremum, se ut custodiat in quamoptimo sui generis statu. ut necesse sit, omnium rerum, quae natura uigeant, similem esse finem, non eundem. ex quo intelligi debet, homini id esse in bonis ultimum, secundum naturam uiuere: quod ita interpretemur, uiuere ex hominis natura undique perfecta, et nihil requirente. Haec igitur nobis explicanda sunt: sed, si enodatius, uos ignoscetis. huius enim aetati, & huic, nunc haec primum fortasse audienti, seruire debemus. Ita prorsus, inquam: etsi ea quidem, quae adhuc dixisti, quamuis ad aetatem recte isto modo dicerentur. Exposita igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum; cur ista se res ita habeat, ut dixi, deinceps demonstrandum est. quamobrem ordiamur ab eo, quod primum posui, quod idem reapse primum est; ut intelligamus omne animal se ipsum diligere. quod quamquam dubitationem non habet: (est enim infixum in ipsa natura, comprehenditur suis cuiusque sensibus, sic, ut, contra si quis dicere uelit, non audiatur) tamen, ne quid praetermittamus, rationes quoque, cur hoc ita sit, afferendas puto. etsi qui potest intelligi, aut cogitari, esse aliquod animal, quod se oderit? res enim concurrent contrariae. nam cum appetitus ille animi aliquid ad se trahere coeperit consulto, quod sibi obsit, quia sit sibi inimicus: cum

cum id sua caussa faciet; & oderit se, & simul diliget. quod fieri non potest. necesse est quidem, si quis sibi ipsi inimicus est, eum, quae bona sunt, mala putare; bona contra, quae mala; & quae appetenda, fugere; & quae fugienda, appetere. quae sine dubio uitae sunt euersio. neque enim, si non nulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut alia exitia quaerant; aut, ut ille apud Terentium, qui decreuit tantisper se minus iniuriae suo gnato facere, (ut ait ipse) dum fiat miser; inimicum ipse sibi putandus est. sed alij dolore mouentur, alij cupiditate: iracundia etiam multi efferuntur: &, cum in mala scientes ruunt, tamen se optime sibi consulere arbitrantur: itaque dicunt, nec dubitant,

Mihi sic est usus: tibi ut opus est facto, face.

uelut, qui ipsi sibi bellum indixissent, cruciari dies, noctes torqueri uellent: nec uero sese ipsi accusarent ob eam caussam, quod sese male rebus suis consuluisse dicerent. eorum enim est haec querela, qui sibi cari sunt, seseq. diligunt. Quare, quotiescumque dicetur male de se quis mereri, sibiq. esse inimicus, atque hostis, uitam denique fugere; intelligatur aliquam subesse eiusmodi caussam, ut ex eo ipso possit intelligi, sibi quemque esse carum. nec uero id satis est, neminem esse, qui ipse se oderit: sed illud quoque intelligendum est, neminem esse, qui, quomodo se habeat, nihil sua censeat interesse. tolletur enim appetitus animi, si, ut in ijs rebus, inter quas nihil interest, neutram in partem propensiores simus,

mus, nihil nostra arbitrabimur interesse. Atque etiam illud, si quis dicere uelit, perabsurdum sit; ita diligi a sese quemquam, ut ca uis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipsum, qui sese diligat. hoc cum in amicitijs, cum in officijs, cum in uirtutibus dicitur; quomodocumque dicitur, intelligi tamen, quid dicatur, potest; in nobis autem ipsis ne intelligi quidem, ut propter aliam quampiam rem, uerbi gratia propter uoluptatem, nos amemus. propter nos enim illam, non propter eam nosmet ipsos, diligimus. Quamquam quid est, quod magis perrspicuum sit, quam non modo carum sibi quemque, uerum etiam uehementer carum esse? quis est enim, aut quotus quisque, cui, mors cum appropinquet,

Nó refugiat tumido sanguen, atq. exalbescat metu?

etsi hoc quidem est in uitio, dissolutionem naturae tam ualde perhorrescere. quod item est reprehendendum in dolore. sed quia fere sic afficiuntur omnes; satis argumenti est, ab interitu naturam abhorrere. idque quo magis quidam ita faciunt, ut iure etiam reprehendantur: hoc magis intelligendum est, haec ipsa nimia in quibusdam futura non fuisse, nisi quaedam essent modica natura. nec uero dico eorum metum mortis, qui quia priuari se uitae bonis arbitrentur, aut quia quasdam post mortem formidines extimescant, aut si metuant ne cum dolore moriantur, iccirco mortem fugiant. in paruis enim saepe, qui nihil eorum cogitant, si quando his

ludentes minamur praecipitaturos alicunde, extimescunt. quin etiam ferae, inquit Pacuuius,
Quibus abest ad praecauendum intelligendi astutia,
sibi iniecto terrore mortis horrescunt. Quis autem de ipso sapiente aliter existimat? qui, etiam cum decreuerit esse moriendum, tamen discessu a suis, atque ipsa relinquenda luce moueatur. Maxime autem in hoc quidem genere uis est perspicua naturae, cum & mendicitatem multi perpetiantur, ut uiuant; & angantur appropinquatione mortis confecti homines senectute; & ea perferant, quae Philoctetam uidemus in fabulis: qui cum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen uitam aucupio sagittarum;
Configebat tardus celeres, stans uolantes,
ut apud Attium est; pinnarumq. contextu corpori tegumenta faciebat. De hominum genere, aut omnino de animalium loquor, cum arborum, & stirpium eadem paene natura sit? siue, ut doctissimis uiris uisum est, maior aliqua caussa, atque diuinior hanc uim ingenuit: siue hoc ita sit fortuito. uideamus ea, quae terra gignit, corticibus, & radicibus ualida seruari: quod contingit animalibus sensuum distributione, & quadam compactione membrorum. qua quidem de re, quamquam assentior ijs, qui haec omnia regi natura putãt; quae si natura negligat, ipsa esse non possint: tamen concedo, ut, qui, de hoc dissentiunt, existiment quod uelint, ac uel hoc intelligant, si quando naturam hominis dicam,

cam, hominem dicere me. nihil enim hoc differt. nam prius poterit a se quisque discedere, quam appetitum earum rerum, quae sibi conducant, amittere. Iure igitur grauissimi philosophi initium summi boni a natura petiuerunt, & illum appetitum rerum ad naturam accommodatarum ingeneratum putauerunt omnibus, qui continentur ea commendatione naturae, qua se ipsi diligunt. Deinceps uidendum est, quoniam satis apertum est, sibi quemque natura esse carum, quae sit hominis natura. id est enim, de quo quaerimus. Atqui perspicuum est, hominem e corpore, animoq. constare, cum primae sint animi partes, secundae corporis. deinde id quoque uidemus, & ita figuratum corpus, ut excellat aliis; animumq. ita constitutum, ut & sensibus instructus sit, & habeat praestantiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quaedam uis rationis, & cognitionis, & scientiae, uirtutumq. omnium. nam quae corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, & cognitionē habent faciliorem: itaque ab his ordiamur. Corporis igitur nostri partes, totaq. figura, & forma, & statura quam apta ad naturam sit, apparet: neque est dubium, quin frons, oculi, aures, & reliquae partes, quales propriae sunt hominis, intelligatur, sed certe opus est ea ualere, & uigere, & naturales motus, ususq. habere; ut nec absit quid eorum, nec aegrum debilitatum ne sit. id enim natura desiderat. Est etiam actio quaedam

corporis, quae motus, et status naturae congruentes tenet: in quibus si peccetur distortione, & deprauatione quadam, aut motu, statu ue deformi, ut si aut manibus ingrediatur quis, aut non ante, sed retro; fugere plane se ipse, &, hominem ex homine exuens, naturam odisse uideatur. quamobrem etiam sessiones quaedam, & flexi, fractiq. motus, quales proteruorum hominum, aut mollium esse solent, contra naturam sunt: ut, etiam si animi uitio id eueniat, tamen in corpore immutari hominis natura uideatur. itaque e contrarijs moderati, aequabilesq. habitus, affectiones, usq. corporis, apta esse ad naturam uidentur. Iam uero animus non esse solum, sed etiam cuiusdam modi debet esse; ut & omnes partes suas habeat incolumes; & de uirtutibus nulla desit. atqui in sensibus est sua cuiusque uirtus, ut ne quid impediat, quo minus suo sensus quisque munere fungatur in ijs rebus celeriter, expediteq. percipiendis, quae subiectae sunt sensibus: animi autem, & eius animi partis, quae princeps est, quaeq. mens nominatur, plures sunt uirtutes: sed duo prima genera; unum earum, quae ingenerantur suapte natura, appellanturq. non uoluntariae; alterum earum, quae in uoluntate positae, magis proprio nomine appellari solent: quarum est excellens in animorum laude praestantia. prior generis est docilitas, memoria: quae fere omnia appellantur uno ingenij nomine: easq. uirtutes qui habent, ingeniosi uocantur. alterum autem genus est

magna-

magnarum, uerarumq. uirtutum: quas appellamus uoluntarias. ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, iustitiam, & reliquas eiusdem generis. Et summatim quidem haec erant de corpore, animoq. dicenda. quibus quasi informatum est, quid hominis natura postulet. ex quo perspicuum est, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaq. & in animo, & in corpore perfecta uelimus esse, ea nobis ipsa cara esse propter se, et in ijs esse ad bene uiuendum momenta maxima. nam cui proposita sit conseruatio sui, necesse est huic partes quoque sui caras esse, carioresque, quo perfectiores sint, & magis in suo genere laudabiles. ea enim uita expetitur, quae sit animi, corporisq. expleta uirtutibus: in eoq. summum bonum poni necesse est: quando quidem id tale esse debet, ut rerum expetendarum sit extremum. quo cognito, dubitari non potest, quin, cum ipsi homines sibi sint per se, & sua sponte cari, partes quoque & corporis, & animi, & earum rerum, quae sunt in utriusque motu, & statu, sua caritate colantur, & per se ipsae appetantur. Quibus expositis, facilis est coniectura, ea maxime esse expetenda ex nostris, quae plurimum habent dignitatis, ut optimae cuiusque partis, quae per se expetatur, uirtus sit expetenda maxime. ita fiet, ut animi uirtus corporis uirtutis anteponatur, animiq. uirtutes non uoluntarias uincant uirtutes uoluntariae: quae quidem proprie uirtutes appellantur, multumq. excellunt, propterea quod ex ratio-

ne gignuntur: qua nihil eſt in homine diuinius. etenim omnium rerum, quas & creat natura, & tuetur, quae aut ſine animo ſint, aut non multo ſecus, eorum ſummum bonum in corpore eſt: ut non inſcite illud dictum uideatur in ſue, animum illi pecudi datum pro ſale, ne putreſceret. Sunt autem beſtiae quaedam, in quibus ineſt aliquid ſimile uirtutis, ut in leonibus, ut in canibus, ut in equis; in quibus non corporum ſolum, ut in ſuibus, ſed etiam animorum aliqua ex parte motus quoſdam uidemus. in homine autem ſumma omnis animi eſt, & in animo rationis: ex qua uirtus eſt: quae rationis abſolutio definitur: quam etiam atque etiam explicandam putant. Earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quaedam, & perfectio eſt, non diſſimilis animantium. itaque &, uiuere uitem, &, mori, dicimus, arboremq. & nouellam, & uetulam, & uigere, & ſeneſcere. ex quo non eſt alienum, ut animantibus, ſic illis & apta quaedam ad naturam aptare, & aliena amputare, earumq. augendarum, & alendarum quandam cultricem eſſe, quae ſit ſcientia, atque ars agricolarum, quae circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur; ut, quo natura ferat, eo poſſit ire: ut ipſae uites, ſi loqui poſſint, ita ſe tractandas, tuendasq. eſſe fateantur. et nunc quidem, quod eam tuetur, (ut de uite potiſſimum loquar) eſt id extrinſecus. in ipſa enim parum magna uis eſt, ut quamoptime ſe habere poſſit, ſi nulla cultura adhibeatur. At ue-

ro, ſi

184 Virg. Geor. 2 et 4

ro, si ad unitem sensus accesserit, ut appetitum quendam habeat, & per se ipsa moueatur; quid factu ram putas? an ea, quae per uinitorem antea consequebatur, etiam per se ipsam curabit? sed uides ne accessuram ei curam, ut sensus quoque suos, eorumq. omnium appetitum, & si qua sunt ei membra adiuncta, tueatur? sic ad illa, quae semper habuit, iunget ea, quae postea accesserint; nec eundem finem habebit, quem cultor eius habebat; sed uolet secundum eam naturam, quae postea ei adiuncta sit, uiuere. ita similis erit finis boni, atque antea fuerat; nec idem tamen. non enim iam stirpis bonum quaeret, sed animalis. quod si non sensus modo ei sit datus, uerum etiam animus hominis: non necesse est, & illa pristina manere, ut tuenda, & inter haec multo esse cariora, quae accesserint, animiq. optimam quamque partem carissimam, in eaq. expletione naturae summi boni finem consistere, cum longe multumq. praestent mens, atque ratio? sic & extremum omnium appetendorum, atque ductum a prima communitate naturae, multis gradibus ascendit, ut ad summum perueniret: quod cumulatur ex integritate corporis, & ex mentis ratione perfecta. Cum igitur ea sit, quam exposui, forma naturae: si, ut initio dixi, simul atque ortus esset, se quisque cognosceret, indicareq. posset quae uis et totius esset naturae, & partium singularum; continuo uideret quid esset hoc, quod quaerimus, omnium rerum, quas expetimus,

ſummum, & ultimum, nec ulla in re peccare poſſet. nunc uero a primo quidem mirabiliter occulta natura eſt, nec perſpici, nec cognoſci poteſt: progredientibus autem aetatibus, ſenſim, tarde ue potius quaſi noſmet ipſos cognoſcimus. itaque illa prima commẽdatio, quae a natura noſtri facta eſt, nobis obſcura, & incerta eſt; primusq. appetitus ille animi tantum agit, ut ſalui, atque integri eſſe poſſimus. cum autem diſpicere coeperimus, & ſentire quid ſimus, & quid ab animantibus ceteris differamus; tum ea ſequi incipimus, ad quae nati ſumus. quã ſimilitudinem uidemus in beſtijs. quae primo, in quo loco nata ſunt, ex eo ſe non commouent: deinde ſuo quaeque appetitu mouetur. ſerpere anguiculos, nare anaticulas, euolare merulas, cornibus uti uidemus boues, ueſpas aculeis, ſuam denique cuique naturam eſſe ad uiuendum ducem. quae ſimilitudo in genere etiam humano apparet. parui enim primo ortu ſic iacent, tamquam omnino ſine animo ſint: cum autem paullum firmitatis acceſſerit, & animo utuntur, & ſenſibus; conitunturq. ut ſeſe erigant, & manibus utuntur; & eos agnoſcunt, a quibus educantur; deinde aequalibus delectantur, libenterq. ſe cum his congregant; dantq. ſe ad ludendum; fabellarumq. auditione ducuntur; deq. eo, quod ipſis ſuperat, alijs gratificari uolunt; animaduertuntq. ea, quae domi fiunt, curioſius; incipiuntq. commentari aliquid, & diſcere; & eorum, quos uident, uolunt non ignorare nomina;

qui-

quibusq. rebus cum aequalibus decertant, si uincunt, efferunt se laetitia, uicti debilitantur, animosq. demittunt. quorum sine caussa fieri nihil putandum est. est enim natura sic generata uis hominis, ut ad omnem uirtutem percipiendam facta uideatur: ob eamq. caussam parui uirtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina mouentur. sunt enim prima elementa naturae: quibus auctis, uirtutis quasi carmen efficitur. nam cum ita nati, factiq. simus, ut & agendi aliquid, & diligendi aliquos, & liberalitatis, & referendae gratiae principia in bonis contineremus; atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinemq. aptos animos haberemus, a contrarijsq. rebus alienos: non sine caussa eas, quas dixi, in pueris uirtutum quasi scintillulas uidemus. e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam, quasi deum, ducem subsequens, ad naturae perueniat extremum. nam, ut saepe iam dixi, in infirma aetate, imbecillaq. mente uis naturae per caliginem cernitur. cum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit ille quidem naturae uim, sed ita, ut progredi possit longius, per se sit tamen inchoata. Intrandum est igitur in rerum naturam, & penitus, quid ea postulet, peruidendum. aliter enim nosmet ipsos nosse non possumus. quod praeceptum quia maius erat, quam ut ab homine uideretur; iccirco assignatum est deo. iubet igitur nos Pythius Apollo noscere nosmet ipsos. cognitio autem haec est una, ut uim nostri corporis, animiq.

norimus, sequamurq. eam uitam, quae rebus ipsis perfruatur. Quoniam autem is animi appetitus a principio fuit, ut ea, quae dixi, quamperfectissima a natura haberemus: confitendum est, cum id adepti simus, quod appetitium sit, in eo quasi ultimo consistere naturam, atque id esse summum bonum: quod certe uniuersum sua sponte ipsum expeti, & propter se necesse est: quoniam ante demonstratum est, etiam singulas eius partes esse per se expetendas. In enumerandis autem corporis commodis si quis praetermissam a nobis uoluptatem putabit; in aliud tempus quaestio differatur. utrum enim sit uoluptas in iis rebus, quas primas secundum naturam esse diximus; nec ne sit; ad id, quod agimus, nihil interest. si enim, ut mihi quidem uidetur, non explet bona naturae uoluptas; iure praetermissa est. sin est in ea; quod quidam uolunt; nihil impedit nostram hanc comprehensionem summi boni. quae enim constituta sunt prima naturae, ad ea si uoluptas accesserit, unum aliquod accesserit commodum corporis, neque eam constitutionem summi boni, quae est proposita, mutauerit. Et adhuc quidem ita nobis progressa ratio est, ut ea duceretur omnis a prima commendatione naturae: nunc autem aliud iam argumentandi sequamur genus; ut non solum, quia nos diligamus, sed quia cuiusque partis naturae & in corpore, & in animo sua quaeque uis sit, iccirco in his rebus summa nostra sponte moueamur. Atque, ut a corpore ordiar, uides ne, ut, si qua in membris

membris praua, aut debilitata, aut imminuta ſint, occultent homines? ut etiam contendant, & elaborent, ſi efficere poſſint, ut aut non appareat corporis uitium, aut quamminimum appareat; moltosq. etiam dolores curationis cauſſa perferant; ut, ſi ipſe uſus membrorum non modo non maior, uerum etiam minor futurus ſit, eorum tamen ſpecies ad naturam reuertatur. etenim cum omnes natura totos ſe expetendos putent, nec id ob aliam rem, ſed propter ipſos: neceſſe eſt eius etiam partes propter ſe expeti, quod uniuerſum propter ſe expetatur. Quid? in motu, et in ſtatu corporis nihil ineſt, quod animaduertendum eſſe ipſa natura indicet? quemadmodum quis ambulet, ſedeat, qui ductus oris, qui uultus in quoque ſit. nihil ne eſt in his rebus, quod dignum libero, aut indignum eſſe ducamus? non ne odio dignos multos putamus, qui quodam motu, aut ſtatu uidentur naturae legem, & modum contempſiſſe? Et quoniam haec ducuntur de corpore; quid eſt, cur non recte pulchritudo etiam ipſa propter ſe expetenda ducatur? nam ſi prauitatem, imminutionemq. corporis propter ſe fugiendam putamus: cur non etiam, ac fortaſſe magis, propter ſe formae dignitatem ſequamur? & ſi turpitudinem fugiamus in ſtatu, & motu corporis: quid eſt, cur pulchritudinem non ſequamur? Atque etiam ualetudinem, uires, uacuitatem doloris non propter utilitatem ſolum, ſed etiam ipſas propter ſe expetemus. quoniam enim natura ſuis omnibus expleri par-

partibus uult, hunc statum corporis per se ipsum expetit, qui est maxime e natura: quae tota perturbatur, si aut aegrum corpus est, aut dolet, aut caret uiribus, Videamus animi partes: quarum est aspectus illustrior: quae quo sunt excelsiores, eo dant clariora indicia naturae. Tantus igitur est innatus in omnibus cognitionis amor, & scientiae, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominũ natura, nullo emolumento inuitata, rapiatur. Videmus ne, ut pueri ne uerberibus quidem a contemplandis rebus, perquirendisq. deterreantur? ut pulsi requirant, & aliquid scire se gaudeant? ut alij narrare gestiant? ut pompa, ludis, atque eiusmodi speculis teneantur, ob eamq. rem uel famem, & sitim perferant? Quid uero, qui ingenuis studijs, atque artibus delectantur, non ne uidemus eos nec ualetudinis, nec rei familiaris habere rationem? omniaq. perpeti, ipsa cognitione, et scientia captos? & cum maximis curis, & laboribus compensare eam; quam ex discendo capiant, uoluptatem? mihi quidem Homerus huiusmodi quiddam uidisse uidetur in ijs, quae de Sirenum cantibus finxerit. neque enim uocum suauitate uidentur, aut nouitate quadam, & uarietate cantandi reuocare eos solitae, qui praeteruehebantur; sed quia multa se scire profitebantur, ut homines ad earum saxa discendi cupiditate adhaerescerent. ita enim inuitant Vlyxem: (nam uerti, ut quaedam Homeri, sic istum ipsum locum)

O decus

O decus Argolicum, quin puppim flectis Vlyxes,
Auribus ut nostros possis agnoscere cantus?
Ná nemo haec umquá est tráiectus caerula cursu,
Quin prius astiterit uocum dulcedine captus,
Post, uarijs auido satiatus pectore musis,
Doctior ad patrias lapsus peruenerit oras.
Nos graue certamen belli, clademq. tenemus,
Graecia quam Troiae diuino numine uexit,
Omniaq. e latis rerum uestigia terris.

uidit Homerus probari fabulam non posse, si cantiunculis tantus uir irretitus teneretur. scientiam pollicentur: quam non erat mirum sapientiae cupido patria cariorem. Atque omnia quidem scire, cuiuscumque modi sunt, cupere, curiosorum; duci uero maiorum rerum contemplatione ad cupiditatem scientiae, summorum uirorum est putandum. quem enim ardorem studij censetis fuisse in Archimede, qui, dum in puluere quaedam describit attentus, ne patriam quidem captam esse senserit? quantum Aristoxeni ingenium consumptum uidemus in musicis? quo studio Aristophanem putamus aetatem in litteris duxisse? quid de Pythagora, quid de Platone, aut Democrito loquar? a quibus propter discendi cupiditatem uidemus ultimas terras esse peragratas. quae qui non uident, nihil umquam magna cognitione dignum amauerunt. Atque hoc loco, qui propter animi uoluptates coli dicunt ea studia, quae dixi; non intelligunt, idcirco esse ea propter se expetenda, quod, nulla utilitate obiecta, delectentur ani-

mi

mi, atque ipsa scientia, etiam si incommoda datura sit, gaudeant. Sed quid attinet de rebus tam apertis plura requirere? ipsi enim quaeramus a nobis, stellarum motus, contemplationesq. rerum caelestium, eorumq. omnium, quae naturae obscuritate occultantur, cognitiones quẽadmodum nos moueant; & quid historia delectet; quam solemus persequi usque ad extremum; praetermissa repetimus; inchoata persequimur. Nec uero sum inscius esse utilitatem in historia, non modo uoloptatem. quid, cum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla duci potest, cum uoluptate legimus? quid, cum uolumus nomina eorum, qui quid gesserint, nota nobis esse, parentes, patriam, multa praeterea minime necessaria? Quid, quod homines infima fortuna, nulla spe rerũ gerendarum, opifices denique delectentur historia? maximeq. eos uidere possumus res gestas audire, & legere uelle, qui a spe gerendi absunt confecti senectute. Quocirca intelligi necesse est, in ipsis rebus, quae discuntur, & cognoscuntur, inuitamenta inesse, quibus ad discendum cognoscendumq. moueamur. Ac ueteres quidem philosophi, in beatorum insulis, fingunt, qualis natura sit uita sapientium; quos cura omni liberatos, nullam necessarium uitae cultum, aut paratum requirentes, nihil aliud esse acturos putant, nisi ut omne tempus in quaerendo, ac discendo, in naturae cognitione consumãt: nos autem non solum beatae uitae istam oblectationem uidemus, sed etiam leuamentum miseriarum. itaque

multt

*multi cum in potestate essent hostium, aut tyranno-
rum, multi in custodia, multi in exilio, dolorem su-
um doctrinae studijs leuauerunt. princeps huius ci-
uitatis Phalereus Demetrius, cum patria pulsus es-
set iniuria, ad Ptolemaeum se regem Alexandriam
contulit. qui cum in hac ipsa philosophia, ad quam
te hortamur, excelleret, Theophrastiq. esset audi-
tor; multa praeclara in illo calamitoso otio scripsit,
non ad usum aliquem suum, quo erat orbatus; sed
animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis
cibus. Equidem e Cn. Aufidio, praetorio, erudito
homine, oculis capto, saepe audiebam, cum se lucis
magis, quam utilitatis desiderio moueri diceret. so-
mnum denique nobis, nisi requietem corporibus, &
medicinam quandam laboris afferret, contra natu-
ram putaremus datum. aufert enim sensus, actio-
nemq. tollit omnem. itaque, si aut requietem natu-
ra non quaereret, aut eam posset alia quadam ratio-
ne consequi, facile pateremur; qui etiam nunc, a-
gendi aliquid, discendiq. caussa, prope contra na-
turam uigilias suscipere soleamus. Sunt autem cla-
riora, uel plane perspicua, minimeq. dubitanda in-
dicia naturae, maxime scilicet in homine, sed in om-
ni animali, ut appetat animus aliquid agere semper,
neque ulla condicione quietem sempiternam possit
pati. facile est haec cernere in primis puerorũ aeta-
tulis. quamquam enim uereor, ne nimius in hoc ge-
nere uidear: tamen omnes ueteres philosophi, ma-
xime nostri, ad incunabula accedunt; quod in pueri-
tia*

tia facillime se arbitrentur naturae uoluptatem posse cognoscere. uidemus igitur, ut conquiescere ne infantes quidem possint: cum uero paullum processerint, lusionibus uel laboriosis delectantur, ut ne uerberibus quidem deterreri possint: eaq. cupiditas agendi aliquid adolescit una cum aetatibus. itaque, ne si iucundissimis quidem nos somnijs usuros putemus, Endymionis somnum nobis uelimus dari: idq. si accidat, mortis instar putemus. Quin etiam inertissimos homines, nescio qua singulari nequitia prae ditos, uidemus tamen & animo, & corpore moueri semper, &, cum re nulla impediantur necessaria, aut alueolum poscere, aut quaerere quempiam ludum, aut sermonem aliquem requirere; cumq. non habeant ingenuas ex doctrina oblectationes, circulos aliquos, & semicirculos consectari. Ne bestiae quidem: quas delectationis caussa concludimus, cũ copiosius alantur, quam si essent liberae, facile patiuntur sese contineri; motusq. solutos, & uagos, a natura sibi tributos, requirunt. Itaque, ut quisque optime natus, institutusq. est, esse omnino nolit in uita, si gerendis negotijs orbatus, possit paratissimis uesci uoluptatibus. nam aut priuatim aliquid gerere malunt: aut, qui altiore animo sunt, capessunt remp. honoribus, imperijsq. adipiscendis: aut totos se ad studia doctrinae conferunt. qua in uita, tantum abest, ut uoluptates consectentur: etiam curas, solicitudines, uigilias perferunt: optimaq. parte hominis, quae in nobis diuina ducenda est, ingenij

genij

genij & mentis acie fruuntur, nec uoluptates requi rentes, nec fugientes laborem. nec uero intermittunt aut admirationem earum rerum, quae sunt ab antiquis repertae, aut inuestigationem nouarum. quo studio cum satiari non possunt, omnium ceterarum rerum obliti, nihil abiectum, nihil humile cogitant. tantaq. est uis talibus in studijs, ut eos etiã, qui sibi alios proposuerunt fines bonorum, quos utilitate, aut uoluptate dirigunt, tamen in rebus quaerendis, explicandisq. naturis aetates conterere uideamus. Ergo hoc quidem apparet, nos ad agendum esse natos. Actionum autem genera plura, ut obscurentur etiam minora maioribus. maximae autem sunt, primum, ut mihi quidem uidetur, & ijs, quorum nunc in ratione uersamur, consideratio, cognitioq. rerum caelestium, & earum, quas a natura occultatas, & latentes indagare ratio potest: deinde rerump. administratio, aut administrandi, sciendiq. prudens, temperata, fortis, & iusta ratio, reliquaeq. uirtutes, & actiones uirtutibus congruentes; quae, uno uerbo complexi omnia, honesta dicimus. ad quorum etiam cogitationem, & usum iam corroborati, natura ipsa praeeunte deducimur. omnium enim rerum principia parua sunt, sed suis progressionibus usa augentur: nec sine caussa. in primo enim ortu inest teneritas, & mollities quaedam, ut nec res uidere optimas, nec agere possint. uirtutis enim, beataeq. uitae, quae duo maxime expetenda sunt, serius lumen apparet; multo etiam serius, ut

plane, qualia sint, intelligantur. praeclare enim Plato, beatum, cui etiam in senectute contigerit, ut sapientiam, verasq. opiniones assequi possit. Quare, quoniam de primis naturae commodis satis dictum est, nunc de maioribus, consequentibusq. uideamus. Natura igitur corpus quidem hominis sic et genuit, & formauit, ut alia in primo ortu perficeret, alia progrediente aetate fingeret, neque sane multum adiumentis externis, & aduenticijs uteretur: animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus: sensibus enim ornauit ad res percipiendas idoneis, ut nihil, aut non multum adiumento ullo ad suam conformationem indigeret: quod autem in homine praestantissimum, atque optimum est, id deseruit. etsi dedit talem mētem, quae omnem uirtutem iam accipere possit; ingenuitq. sine doctrina notitias paruas rerum maximarum; & quasi instituit docere, & induxit in ea, quae inerant, tamquam elementa uirtutis. sed uirtutem ipsam inchoauit: nihil amplius: itaque nostrum est, (quod nostrum dico, artis est) ad ea principia, quae accepimus, consequentia exquirere, quoad sit id, quod uolumus, effectum: quod quidem pluris sit haud paullo, magisq. ipsum propter se expetendum, quam aut sensus, aut corporis ea, quae diximus: quibus tantum praestat mentis excellens perfectio; ut uix cogitari possit, quid intersit. itaque omnis honos, omnis admiratio, omne studium ad uirtutem, et ad eas actiones, quae uirtuti sunt consentaneae, refertur. eaq. omnia, quae aut

ita in animis sunt, aut ita geruntur, uno nomine honesta dicuntur. quorum omnium quaeq; sint notitiae, quaeq. significentur rerum uocabulis, quaeq. cuiusque uis, & natura sit, mox uidebimus. hoc autem loco tantum explicemus; haec, honesta quae dico, praeterquã quod nosmet ipsos diligamus, praeterea suapte natura per se esse expetenda. indicant pueri: in quibus, ut in speculis, natura cernitur. quanta studia decertantium sunt? quanta ipsa certamina? ut illi efferuntur laetitia, cum uicerint? ut pudet uictos? ut se accusari nolunt? quam cupiunt laudari? quos illi labores non perferunt, ut aequalium prncipes sint? quae memoria est in his bene merentium? quae referendae gratiae cupiditas? atque ea in optima quaque indole maxime apparent. in qua haec honesta, quae intelligimus, a natura tamquã adumbrantur. Sed haec in pueris expressa; in ijs uero aetatibus, quae iã confirmatae sunt, quis est tam dissimilis homini, qui non moueatur & offensione turpitudinis, & comprobatione honestatis? quis est, qui non oderit libidinosam, proteruam adolescentiam? quis contra in illa aetate pudorem, constantiam, etiam si sua nihil intersit, non tamen diligat? quis Paullum Numitorem, Fregellanum proditorem, quamquam reip. nostrae profuit, non odit? quis urbis conseruatorem Codrum, quis Erechthei filias non maxime laudat? cui Tubuli nomen odio non est? quis Aristidem mortuum non diligit? An obliuiscimur, quantopere in audiendo, legendoq. mo-

uicamur, cum pie, cum amice, cum magno animo aliquid factum cognoscimus? Quid loquar de nobis, qui ad laudem, & ad decus nati, suscepti, instituti sumus? qui clamores uulgi, atque imperitorum excitantur in theatris, cum illa dicuntur?

Ego sum Orestes:

contraq. ab altero:

Immo enimuero ego sum, inquam, Orestes.

cum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato, errantiq. regi: ambos ergo una uiuere precamur. quoties hoc agitur, quando ue, nisi admirationibus maximis? Nemo est igitur, qui non hanc affectionem animi probet, atque laudet: qua non modo utilitas nulla quaeritur; sed contra utilitatem etiam conseruatur fides. Talibus exemplis non fictae solũ fabulae, uerũ etiam historiae refertae sunt, et quidem maxime nostrae. nos enim ad sacra Idaea concipienda optimum uirum delegimus: nos tutores misimus regibus: nostri imperatores pro salute patriae sua capita uouerunt: nostri consules regem inimicissimum, moenibus iam appropinquantẽ, monuerunt, a ueneno ut caueret: nostra in rep. et, quae per uim oblatum stuprum uoluntaria morte lueret, inuenta est; et, qui interficeret filiam, ne stupraretur. Quae quidem omnia, & innumerabilia praeterea, quis est, qui non intelligat, et eos qui fecerunt, dignitatis splendore ductos, immemores fuisse utilitatum suarum; nosque, cum ea laudemus, nulla alia re, nisi honestate, duci? Quibus rebus breuiter expositis,

positis, (nec enim sum copiam, quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, persecutus) sed his rebus concluditur profecto, & uirtutes omnes, & honestum illud, quod ex his uirtutibus exoritur, et in his haeret, esse per se expetendum. In omni autem honesto, de quo loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam coniunctio inter homines hominum, & quasi quaedam societas, & communicatio utilitatum, & ipsa caritas generis humani: quae nata a primo satu, quo a procreatoribus nati diliguntur, & tota domus coniugio, & stirpe coniungitur, serpit sensim foras cognationibus primum, tum affinitatibus, deinde amicitiis, post uicinitatibus, tum ciuibus, & iis, qui publice socii, atque amici sunt, deinde totius complexu gẽtis humanae. quae animi affectio suum cuique tribuens, atque hanc, quam dico, societatem coniunctionis humanae munifice, & aeque tuens, iustitia dicitur. cui adiunctae sunt pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quaeq. sunt generis eiusdẽ. Atque haec ita iustitiae propria sunt, ut sunt uirtutum reliquarum communia. nam cum sic hominis natura generata sit, ut habeat quiddam innatum quasi ciuile, atque populare, quod Graeci πολιτικὸν uocant: quidquid aget quaeque uirtus, id a communitate, & ea, quam exposui, caritate, atque societate humana non abhorrebit: uicissimq. iustitia, ut ipsa se fundet usu in ceteras uirtutes, sic illas expetet. seruari enim iustitia, nisi a forte uiro, nisi a sapiente, non potest. Qualis

est igitur omnis haec, quam dico, conspiratio, consensusq. uirtutũ: tale est illud ipsum honestum: quandoquidem honestum aut ipsa uirtus est, aut res gesta uirtute. quibus in rebus uita consentiens, uirtutibusq. respondens, recta, & honesta, & constans, & naturae congruens existimari potest. Atque haec coniunctio, confusioq. uirtutum tamen a philosophis ratione quadam distinguitur. nam cum ita copulatae, connexaeq. sunt, ut omnes omnium participes sint, nec alia possit separari: tamen proprium suum cuiusque munus est, ut fortitudo in laboribus, periculisq. cernatur, temperantia in praetermittendis uoluptatibus, prudentia in delectu bonorum, et malorum, iustitia in suo cuique tribuendo. quando igitur inest in omni uirtute cura quaedã quasi foras spectans, aliosq. appetens, atque complectens; existit illud, ut amici, ut fratres, ut propinqui, ut affines, ut ciues, ut omnes denique, quando unam societatem hominum esse uolumus, propter se expetendi sint. atque eorum nihil est eius generis, ut sit in fine, atque extremo bonorũ. ita fit, ut duo genera propter se expetendorum reperiantur: unum, quod est in ijs, quibus completur illud extremum: quae sunt aut animi, aut corporis. haec autem, quae sunt extrinsecus, id est quae neque in animo sunt, neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipsa patria, sunt illa quidem sua sponte cara, sed eodem in genere, quo illa, non sunt. nec uero quisquam summum bonum assequi umquam

posset,

propria

posset, si omnia illa, quae sunt extra, quamquam expetenda; summo bono continerentur. Quo modo igitur, inquies, uerum esse poterit, omnia referri ad summum bonum, si amicitiae, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? hac uidelicet ratione; quod ea, quae externa sunt, ijs tuemur officijs, quae oriuntur a suo cuiusque genere uirtutis. nam & amici cultus, & parentis, et qui officio fungitur, in eo ipso prodest, quod, ita fungi officio, in recte factis est: quae sunt orta uirtutibus: quae quidem sapientes sequuntur utentes tamquam luce natura. non perfecti autem homines, & tamen ingenijs excellentibus praeditis, excitantur spe gloriae: quae habet formam honestatis, & similitudinem. quod si ipsam honestatem undique perfectam, & absolutam, rem unam praeclarissimam omnium, maximeq. laudandam, penitus uiderent: quonam gaudio complerentur; cum tantopere eius adumbrata opinione laetentur? quem enim deditum uoluptatibus, cupiditatum incendijs inflammatum, in ijs potiendis, quae acerrime concupiuisset, tanta laetitia perfundi arbitramur, quanta aut superiorem Africanum Annibale uicto, aut posteriorem Carthagine euersa? quem Tiberina decursio festo illo die tanto gaudio affecit, quanto L. Paullum, cũ regem Persen captum adduceret, eodem flumine inuectum? Age nunc, Luci noster, extrue animo altitudinem, excellentiamq. uirtutum: iam non dubitabis, quin earum compotes homines, magno ani

mo, erectoq. uiuentes, semper sint beati: qui omnes motus fortunae, mutationesq. rerum, & temporum leues, & imbecilles fore intelligant, si in uirtutis certamen uenerint. illa enim, quae sunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatissimam uitam, sed ita, ut sine illis possit beata uita existere. ita enim paruae, et exiguae sunt istae accessiones bonorum, ut, quemadmodum stellae in radio solis, sic istae in uirtutum splendore ne cernantur quidem. atque, haec, ut uere dicitur, parua esse ad beate uiuendum momenta ista corporis commodorum: sic nimis uiolentum est, nulla esse dicere. qui enim sic disputant, obliti mihi uidentur, quae ipsi egerint principia naturae. tribuendum est igitur his aliquid, dummodo, quantum tribuendum sit, intelligas. est tamen philosophi non tam gloriosa, quam uera quaerētis, nec pro nihilo putare ea, quae secundum naturam illi ipsi gloriosi esse fatebantur, & uidere tantam uim uirtutis, tantamque, ut ita dicam, auctoritatem honestatis, ut reliqua non illa quidem nulla, sed ita parua sint, ut nulla esse uideantur. Haec est non omnia spernentis praeter uirtutē, & uirtutem ipsam suis laudibus amplificantis oratio. denique haec est undique completa, & perfecta explicatio summi boni. hic ceteri particulas arripere conati, suam quisque uideri uoluit afferre sententiam. Saepe ab Aristotele, & Theophrasto mirabiliter est laudata per se ipsa rerum sciētia. hoc uno captus Herillus, scientiam summum bonum esse defendit,

ſendit, nec rem ullam aliam per ſe expetendam.

Multa ſunt dicta ab antiquis de contemnendis, ac deſpiciendis rebus humanis. hoc unum Ariſto tenuit: praeter uitia, atque uirtutes, negauit rem eſſe ullam aut fugiendam, aut expetendam. Poſitum eſt a noſtris in ijs rebus, quae ſecundum naturam eſſent, non dolere. hoc Hieronymus ſummum bonum eſſe dixit; at uero Callipho, et poſt eum Diodorus, cum alter uoluptatem adamauiſſet, alter uacuitatem doloris, neuter honeſtate carere potuit, quae eſt a noſtris laudata maxime. Quin etiam ipſi uoluptarij diuerticula quaerant, et uirtutes habeát in ore totos dies; uoluptatemq. primo dũtaxat expeti dicant, deinde conſuetudine quaſi alteram quandam naturam effici; qua impulſi multa faciunt, nullam quaerentes uoluptatem. Stoici reſtant. hi quidem non unam aliquam, aut alteram a nobis, ſed totam ad ſe noſtram philoſophiam tranſtulerunt: atque, ut reliqui fures earum rerum, quas ceperunt, ſigna commutant: ſic illi, ut ſententijs noſtris pro ſuis uterentur, nomina, tamquam rerum notas, mutauerunt. ita relinquitur ſola haec diſciplina digna ſtudioſis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris uiris, digna principibus, digna regibus.

Quae cum dixiſſet, paullumq. inſtitiſſet, quid eſt, inquit? ſatis ne uobis uideor pro meo iure in ueſtris auribus commentatus? Et ego, tu uero, inquam, Piſo, ut ſaepe alias, ſic hodie ita iſta noſſe uiſus es, ut, ſi tui copia nobis ſemper fieret, non multum

Graeci

Graecis supplicandũ putarem. quod quidem eo probaui magis, quia memini Staseam Neapolitanum, doctorem illum tuum, nobilem sane Peripateticum, aliquanto ista secus dicere solitum, assentientem ijs, qui multum in fortuna secunda, aut aduersa, multum in bonis, aut malis corporis ponerent. Est ut dicis, inquit: sed haec ab Antiocho, nostro familiari, dicuntur multo melius, & fortius, quam a Stasea dicebantur. quamquam ego non quaero, quid tibi a me probatum sit, sed huic Ciceroni nostro, quem discipulum cupio a te abducere. Tum Lucius: mihi uero ista ualde probata sunt: quod item fratri puto. Tum mihi Piso, quid ergo, inquit? das ne adolescenti ueniam; an eum discere ea mauis, quae cum praeclare didicerit, nihil sciat? Ego uero, inquam, permitto. sed non ne meministi mihi licere probare ista, quae sunt a te dicta? quis enim potest ea, quae probabilia uideantur ei, non probare? An uero, inquit, quisquam potest probare, quod perceptum, quod comprehensum, quod cognitum non habet?

Non est ista, inquam, Piso, magna dissensio. nihil est enim aliud, quamobrem nihil percipi mihi posse uideatur, nisi quod percipiendi uis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam posse percipi, nisi tale uerum, quale falsum esse non possit. itaque haec cum illis est dissensio, cum Peripateticis nulla sane. Sed haec omittamus: habent enim et bene longam, & satis litigiosam disputationem. Illud mihi a te nimium festinanter dictum uidetur, sapientes

omnes

omnes esse semper beatos. nescio quo modo praeteruolauit oratio. quod nisi ita efficitur; quae Theophrastus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus coniungi beatam uitam nullo modo posse putauit, uereor ne uera sint. nam illud uehementer repugnat, eundem & beatum esse, & multis malis oppressum. haec quo modo conueniant, non sane intelligo. Vtrum igitur tibi non placet, inquit, uirtutis tantam uim esse, ut ad beate uiuendum se ipsa contenta sit: an, si id probas, ita fieri posse negas, ut ij, qui uirtutis compotes sint, etiam malis quibusdam affecti, beati sint? Ego uero uolo in uirtute uim esse quammaximam: sed, quanta sit, alias: nunc tantum, possit ne esse tanta, si quidquam extra uirtutem habeatur in bonis. Atqui, inquit, si Stoicis concedis, ut uirtus sola, si adsit, uitam efficiat beatam: concedis etiam Peripateticis. quae enim mala illi non audent appellare; aspera autem, & incommoda, & reijcienda, & aliena naturae esse, concedunt; ea nos mala dicimus, sed exigua, & porro minima. quare, si potest esse beatus is, qui est in asperis, reijciendisq. rebus; potest is quoque esse, qui est in paruis malis. Et ego, Piso, inquam, si est quisquam, qui acute in caussis uidere soleat, quae res agatur; is es profecto tu: quare attende, quaeso. nam adhuc, meo fortasse uitio, quid ego quaeram, non perspicis. Istic sum, inquit; expectoque, quid ad id, quod quaeram, respondeas.

Respondebo me non quaerere, inquam, hoc tem-
pore,

pore, quid uirtus possit efficere, sed quid constanter dicatur, quid ipsum a se dissentiat. Quo igitur, inquit, modo? Quia cum a Zenone, inquam, hoc magnifice, tamquam ex oraculo, editur, uirtus ad beate uiuendum se ipsa contenta est. Quare, inquit? Respondet: quia, nisi quod honestum est, nullum est aliud bonum. non quaero iam, uerum ne sit: illud dico, ea, quae dicat, praeclare inter se cohaerere. dixerit hoc quidem Epicurus, semper beatum esse sapientem: quod quidem solet ebullire non numquam. quem quidem, cum summis doloribus conficiatur, ait dicturum, quam suaue est; quam nihil curo. non pugnem cum homine, cur tantum habeat in natura boni: illud urgeam, non intelligere eum quid sibi dicendum sit, cum dolorem summum malum esse dixerit. eadem nunc mea aduersum te oratio est. Dicis eadem omnia & bona, & mala; quae quidem dicunt, qui numquam philosophum pictum, ut dicitur, uiderunt; ualetudinem, uires, staturam, formam, integritatem unguiculorum omnium; deformitatem, morbum, debilitatem, mala. iam illa externa parce tu quidem. sed haec cum corporis bona sint, eorum conficientia certe in bonis numerabis, amicos, liberos, propinquos, diuitias, honores, opes. contra haec attende me nihil dicere: si ista mala sunt, in quae potest incidere sapiens; sapientem esse, non esse ad beate uiuendum satis.

Immo uero, inquit, ad beatissime uiuendum parum est, ad beate uero satis. Animaduerti, inquam,

quam, te isto modo paullo anteponere: & scio ab Antiocho nostro dici sic solere: sed quid minus probandum, quam esse aliquem beatum, nec satis beatum? quod autem satis est, eo quidquid accesserit, nimium est; & nemo nimium beatus est; & nemo beato beatior. Ergo, inquit, tibi Q. Metellus, qui tres filios consules uidit, e quibus unum etiam & censorem, & triumphantem, quartum autem praetorem, eosq. saluos reliquit, & tres filias nuptas, cum ipse consul, censor etiam, augurq. fuisset, & triumphasset; ut sapiens fuerit, non ne beatior, quam, ut item sapiens fuerit, qui in potestate hostium uigilijs, et inedia necatus est, Regulus? Quid me istud rogas, inquam? Stoicos roga. Quid igitur, inquit, eos responsuros putas? Nihilo beatiorem esse Metellum, quam Regulum. Inde igitur, inquit, audiendum est. Tamen a proposito, inquam, aberrauimus. non enim, inquam, quaero, quid uerum, sed quid cuique dicendum sit. utinam quidem dicerent alium alio beatiorem: iam ruinas uideres. in uirtute enim sola, & in ipso honesto cum sit bonum positum, cumq. nec uirtus, ut placet illis, nec honestum crescat; idq. bonum solum sit, quo qui potiatur, necesse est beatus sit, cum id augeri non possit, in quo uno positum est beatum esse: qui potest esse quisquã alius alio beatior? Vides ne, ut haec concinant? et Hercule (fatendum est enim quod sentio) mirabilis est apud illos contextus rerũ. respõdent extrema primis, media utriusque, omnia omni-

omnibus : quid ſequatur, quid repugnet, uident. in geometria prima ſi dederis, danda ſunt omnia. concede nihil eſſe bonum, niſi quod honeſtum ſit: concedendum eſt, in uirtute ſola poſitam eſſe beatam uitam. uide rurſus retro. dato hoc, dandum erit illud. quod ueſtri non item. Tria genera bonorum. procliuius currit oratio: uenit ad extremum: haeret in ſalebra. cupit enim dicere, nihil poſſe ad beatam uitam deeſſe ſapienti. honeſta oratio, Socratica, Platonis etiam. audeo dicere, inquit. non poteſt, niſi retexueris illa. Paupertas ſi malum eſt, mendicus beatus eſſe nemo poteſt, quamuis ſit ſapiens. at Zeno eum non beatum modo, ſed etiam diuitem dicere auſus eſt. Dolere malum: in crucem qui agitur, beatus eſſe non poteſt. Bonum liberi: miſera orbitas. Bonum patria: miſerum exilium. Bonum ualetudo: miſerum morbus. Bonum integritas corporis: miſera debilitas. Bonum incolumis acies: miſera caecitas. quae ſi poteſt ſingula conſolando leuare, uniuerſa quo modo ſuſtinebit? ſit enim idem caecus, debilis, morbo grauiſſimo affectus, exul, orbus, egens torqueatur equuleo: quem hunc appellas Zeno? beatum, inquit. etiam beatiſſimũ? quippe, inquiet; cum tam docuerim gradus iſtam rem non habere, quam uirtutem, in qua ſit etiam ipſum beatum, tibi hoc incredibile, quia beatiſſimum. quid tuum? credibile? ſi enim ad populum me uocas; eum, qui ita ſit affectus, beatum numquam probabis: ſi ad prudentes; alterum fortaſſe
dubita-

dubitabunt, sit ne tantum in uirtute, ut ea praediti uel in Phalaridis tauro beati sint; alterum non dubitabunt, quin & Stoici conuenientia sibi dicant, et uos repugnantia. Theophrasti igitur, inquit, tibi liber ille placet de beata uita? Tamen aberramus a proposito: &, ne longius, prorsus, inquam, Piso, si ista mala sunt, placet. Nonne igitur tibi uidentur, inquit, mala? Id quaeris, inquam; in quo utrum respondebo, uerses te huc atque illuc necesse est. Quo tandem modo, inquit? Quia, si mala sunt, is, qui erit in his, beatus non erit: si mala non sunt, iacet omnis ratio Peripateticorum. Et ille ridens, uideo, inquit, quid agas: ne discipulum abducas, times. Tu uero, inquam, ducas licet, si sequatur. erit etim mecum, si tecum erit. Audi igitur, inquit, Luci. tecum enim, ut ait Theophrastus, mihi instituenda oratio est. Omnis auctoritas philosophiae consistit in beata uita comparanda: beate enim uiuendi cupiditate incensi omnes sumus. hoc mihi cum tuo fratre conuenit. quare hoc uidendum est, possit ne nobis hoc ratio philosophorum dare: pollicetur certe. nisi enim id faceret, cur Plato Aegyptum peragrauit, ut a sacerdotibus barbaris numeros, & caelestia acciperet? cur post Tarentum ad Architam? cur ad ceteros Pythagoreos, Echecratem, Timaeum, Acrionem Locros, ut, cum Socratem expressisset, adiungeret Pythagoreorum disciplinam, eaque, quae Socrates repudiabat, asciscere? cur ipse Pythagoras & Aegyptum lustrauit, &

Persa-

Persarum magos adijt? cur tantas regiones barbarorum pedibus obijt? tot maria trásmisit? cur haec eadem Democritus? qui (uere, falso ne, quaeremus) dicitur oculis se priuasse: certe, ut quamminime animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit, agros deseruit incultos, quid quaerens aliud, nisi beatam uitam? quam si etiam in rerum cognitione ponebat; tamen ex illa inuestigatione naturae consequi uolebat, ut esset bono animo. id enim ille summum bonum εὐθυμίαν, & saepe ἀκακίαν appellat, id est animum terrore liberum. sed haec etsi praeclare, non dum tamen et perpolita. pauca enim, neque ea ipsa enucleate, ab hoc de uirtute quidem dicta: post enim haec in hac urbe primum a Socrate quaeri coepta, deinde in hunc locum delata sunt: nec dubitatum, quin in uirtute omnis ut bene, sic etiam beate uiuendi spes poneretur. quae cum Zeno didicisset a nostris, ut in actionibus perscribi solet, de re eadem fecit alio modo. hoc tu nunc in illo probas. scilicet, uocabulis rerum mutatis, inconstantiae crimen ille effugit, nos effugere non possumus? ille Metelli uitam negat beatioré, quam Reguli, praeponendam tamen, nec magis expetendam, sed magis sumendam, &, si optio esset, eligendam Metelli, reijciendam Reguli: ego, quam ille praeponendam, & magis eligendam, beatiorem hanc appello; nec ullo minimo momento plus ei uitae tribuo, quam Stoici. quid interest, nisi quod ego res notas notis uerbis appello, illi nomina noua quaerunt, quibus

bus idem dicant? ita, quemadmodum in senatu semper est aliquis, qui interpretem postulet: sic isti nobis cum interprete audiendi sunt. bonum appello, quidquid secundum naturam est; quod contra, malum. nec ego solus; sed tu etiam Chrysippe in foro, domi, in schola definis. quid ergo? aliter homines, aliter philosophos loqui putes oportere, quáti quidque sit, aliter doctos, et indoctos? sed, cum constiterit inter doctos, quanti res quaeque sit; si homines essent, usitate loquerentur. dum res maneant, uerba fingant arbitratu suo. Sed uenio ad inconstantiae crimen; ne saepius dicas me aberrare: quam tu ponis in uerbis, ego positá in re putabam. Si satis erit hoc perceptum, in quo adiutores Stoicos optimos habemus, tantam uim esse uirtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, ne appareant quidem, cum omnia, quae illi commoda certe dicunt esse, et sumenda, et eligenda, et praeposita, quae ita definiunt, ut satis magno aestimanda sint: haec igitur cum ego, tot nominibus a Stoicis appellata, partim nouis, et cómenticijs, ut ista producta, & reiecta, partim idem significantibus, (quid enim interest, expetas, ac eligas? mihi quidem etiam laudatius uidetur, quod eligitur, & ad quod delectus adhibetur) sed cum ego ista bona omnia dixero, tantú refert, quam magna dicam, quam expetenda, quam ualde. sin autem nec expetenda ego magis, quam tu eligenda; nec illa pluris aestimanda ego, qui bona, quam tu, qui producta appellas: omnia ista necesse est obscurari, nec

apparere, & in uirtutis, tamquam in solis, radios incurrere. At enim, quae in uita est aliquid mali, ea esse beata non potest. Nec seges quidem igitur spicis uberibus, & crebris, si auenam uspiam uideris; nec mercatura quaestuosa, si in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. an hoc usquequaque aliter in uita, & non ex maxima parte de tota iudicabis? an dubium est, quin uirtus ita maximam partem obtineat in rebus humanis, ut reliquas obruat? audebo igitur, quae secundum naturam sunt, bona appellare, nec fraudare suo ueteri nomine, quam aliquid potius nouum exquirere, uirtutis autem amplitudinem quasi in altera librae lance ponere. terram, mihi crede, ea lanx, & maria deprimet. semper enim ex eo, quod maximas partes continet, latissimeq. funditur, tota res appellatur. Dicimus aliquem hilare uiuere: igitur, si semel tristior effectus est, hilara uita amissa est? at hoc in eo M. Crasso, quem semel ait in uita risisse Lucillius, non contigit, ut ea re minus ἀγέλαστος, ut ait idem, uocaretur. Policratem Samium felicem appellant: nihil acciderat ei, quod nollet, nisi quod anullum, quo delectabatur, in mare abiecerat. ergo infelix una molestia. felix rursus, cum is ipse annulus in praecordijs piscis inuentus est. ille uero, si insipiens; quod certe, quoniam tyrannus; numquam beatus: si sapiens; ne tum quidem miser, cum ab Oronte, praetore Darei, in crucem actus est. at multis malis affectus. quis negat? sed ea mala uirtutis magnitudine obrue-

225: Plin. Strabo.

obruebantur. An ne hoc quidem Peripateticis cōcedis, ut dicant, omnium uirorum bonorum, id est sapientum, omnibusq. uirtutibus ornatorum, uitam omnibus partibus plus habere semper boni, quam mali? quis hoc dicit? Stoicis licet minime: sed isti ipsi, qui uoluptate, & dolore omnia metiuntur, nonne clamant, sapienti plus semper adesse, quod uelit, quam quod nolit? cum tantum igitur in uirtute ponant ij, qui se fatentur uirtutis caussa, nisi ea uoluptatem acciret, ne manum quidem uersuros fuisse: quid facere nos oportet, qui quamuis minimam animi praestantiam omnibus bonis corpori anteire dicamus, ut ea ne in conspectu quidem relinquantur? quis enim est, qui, haec cadere in sapientē, dicere audeat, ut, si fieri possit, uirtutem in perpetuum abijciat, ut dolore omni liberetur? quis nostrum dixerit, quos non pudet ea, quae Stoici aspera dicunt, mala dicere, melius esse, turpiter aliquid facere cum uoluptate, quam honeste cum dolore? nobis Heracleotes ille Dionysius flagitiose desciuisse uidetur a Stoicis propter oculorum dolorem. quis uero hoc didicisset a Zenone, non dolere, cum doleret? illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non esse, quia turpe non esset, & esset ferendum uiro. hic si Peripateticus fuisset, permansisset, credo, in sententia; quoniam dolorem dicunt malum esse. de asperitate autem eius fortiter ferenda praecipiunt eadem, quae Stoici. et quidē Arcesilas tuus, etsi fuit in disserendo pertinacior, tamē noster fuit: erat enim Po-

lemonis: is cum arderet podagrae doloribus, uisitasſetq. hominem Carneades, Epicuri perfamiliaris, & tristis exiret, mane, quaeso, inquit, Carneade noster: nihil illinc huc peruenit: ostendit pedes, & pectus: attamen hic mallet non dolere. Haec igitur est nostra ratio; quae tibi uidetur inconstans: cum propter uirtutis caelestem quandam, et diuinam, tantamq. praestantiam, ut, ubi uirtus sit, resq. magnae sumendae, laudabilesq. uirtute gestae, ibi esse miseria, et aerumna non possit, tamen labor possit, et molestia; non dubitem dicere, omnes sapientes semper beatos esse, sed tamen fieri posse, ut sit alius alio beatior. Atqui iste locus est, Piso, tibi etiam atque etiam confirmandus, inquam: quem si tenueris, non modo meum Ciceronem, sed etiam me ipsum abducas licebit. Dum Quinctus, mihi quidem, inquit, satis hoc confirmatū uidetur. laetor quidem, philosophiam, cuius antea supellectilem pluris aestimabā, quam possessiones reliquorum; (ita mihi diues uidebatur, ut ab ea petere possem, quidquid in studijs nostris concupissem) hanc igitur laetor etiam acutiorē repertā, quam ceteras: quod quidam ei deesse dicebant. Num quam nostrā quidem? inquit Pōponius iocās. sed mehercule pergrata mihi oratio tua. quae enim dici latine posse non arbitrabar, ea dicta sunt a te, nec minus plane, quam dicuntur a Graecis, uerbis aptis. Sed tēpus est, si uidetur: et recta quidem ad me. Quod cum ille dixisset; et satis disputatū uideretur; in opidum ad Pōponiū perreximus omnes.

M. TVL-

M. TVLLII CICERONIS TVSCVLANARVM DISPVTATIONVM, AD M. BRVTVM, LIBER I.

de contemnenda morte.

CVM defensionum laboribus, senatorijsq. muneribus aut omnino, aut magna ex parte essem aliquando liberatus; retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quae retenta animo, remissa temporibus, longo interuallo intermissa reuocaui. et cũ omnium artium, quae ad rectam uiuendi uiam pertinerent, ratio & disciplina studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur: hoc mihi latinis litteris illustrandum putaui: non quia philosophia graecis & litteris, et doctoribns percipi non posset sed meum iudicium semper fuit, omnia nostros aut inuenisse per se sapientius, quam Graecos; aut accepta ab illis, fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. nam mores, & instituta uitae, resq. domesticas, ac familiares nos profecto & melius tuemur, & lautius: rem uero publicam nostri maiores certe melioribus temperauerunt & institutis, & legibus. Quid loquar de re militari? in qua cum uirtute nostri multum ualuerunt, tum plus etiam disciplina. Iam illa, quae natura,

tura; non litteris, assecuti sunt, neque cum Graecis, neque ulla cum gente sunt conferenda. quae enim tanta grauitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere uirtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda? doctrina Graecia nos, & omni litterarum genere superabat. in quo erat facile uincere non repugnantes. nam cum apud Graecos antiquissimum e doctis sit genus poetarum; siquidem Homerus fuit, et Hesiodus ante Romam conditam Archilochus regnante Romulo: serius poeticam nos accepimus. annis enim fere D X post Romam conditam Liuius fabulam dedit, C. Claudio Caeci filio, M. Tuditano cos. anno ante natum Ennium: qui fuit maior natu, quam Plautus, & Neuius. sero igitur a nostris poetae uel cogniti, uel recepti. quã quam est in Originibus, solitos esse in epulis canere conuiuas ad tibicinem de clarorum hominum uirtutibus. honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua obiecit ut probrum M. Nobiliori, quod is in prouinciam poetas duxisset. duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus ergo honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt. nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere extiterunt, non satis Graecorum gloriae responderunt. An censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos, et Parrhasios fuisse? honos alit artes: omnesq.

Dclar.

incenduntur ad studia gloria; iacentq. ea semper, quae apud quosque improbantur. Summam eruditionem Graeci sitam censebant in neruorum, uocumq. cantibus. igitur & Epaminondas, princeps meo iudicio Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur: Themistoclesq. aliquot ante annis, cũ in epulis recusasset lyram, habitus est indoctior. ergo in Graecia musici floruerunt; discebantq. id omnes; nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. In summo apud illos honore geometria fuit: itaque nihil mathematicis illustrius. at nos metiendi, ratiocinandiq. utilitate huius artis terminauimus modum. at contra oratorem celeriter complexi sumus, nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum, post autem eruditum. nam, Galbam, Africanum, Laelium doctos fuisse, memoriae traditum est, studiosum autem eum, qui hos aetate anteibat, Catonem, post uero Lepidum, Carbonem, Gracchos, deinde ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum, aut nihil omnino Graecis cederetur. Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem, nec ullum habuit lumen litterarum latinarũ: quae illustranda, & excitanda nobis est; ut, si occupati profuimus aliquid ciuibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi. in quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi iam esse latini libri dicundur, scripti inconsiderate ab optimis illis quidem uiris, sed non satis eruditis. fieri autem potest, ut recte quis sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non possit: sed, mandare quam-

quamquam litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis & otio, & litteris. itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit, praeter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti uolunt. Quare, si aliquid oratoriae laudi nostra attulimus industria; multo studiosius philosophiae fontes aperiemus, e quibus etiam illa manabant. sed ut Aristoteles, uir summo ingenio, scientiae copia, cum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere etiam coepit adolescentes docere, & prudentiam cum eloquentia iungere: sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere, & in hac maiore, & uberiore arte uersari. hanc enim perfectam philosophiam semper iudicaui, quae de maximis quaestionibus copiose posset, ornateq. dicere. in quam exercitationem ita nos studiose operam dedimus, ut iam etiam scholas Graecorum more habere auderemus: ut nuper, tuum post discessum, in Tusculano, cum essent complures mecum familiares, tentaui quid in eo genere possem. ut enim antea declamitabam caussas; quae nemo me diuitius fecit: sic haec mihi nunc senilis est declamatio. ponere iubebam, de quo quis audire uellet: & id aut sedens, aut ambulans disputabam. itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli. fiebat autem ita, ut, cum is, qui audire uellet, dixisset, quid sibi uideretur, tum ego contra dicerem. haec est enim, ut scis, ue-

tus,

tus, & Socratica ratio, contra alterius opinionem differendi. nam, ita facillime, quod ueri simillimum esset, inueniri posse, Socrates arbitrabatur. Sed, quo commodius disputationes explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. ergo ita nascatur exordium.

AVDITOR. *Malum mihi uidetur esse mors.* MARCVS. *Iis ne, qui mortui sunt, an ijs, quibus moriendum est?* A. *Vtrisque.* M. *Est igitur miserum, quoniam malum.* A. *Certe.* M. *Ergo & ij, quibus euenit iam, ut morerentur, & ij, quibus euenturum est, miseri.* A. *Mihi ita uidetur.* M. *Nemo ergo non miser.* A. *Prorsus nemo.* M. *Et quidem, si tibi constare uis, omnes, quicumque nati sunt, erunt ue, non solum miseri, sed etiam semper miseri. nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset: neminem tu quidem eorum, qui uiuerent, exciperes: moriendum est enim omnibus: esset tamen miseriae finis in morte. quoniam autem etiam mortui miseri sunt; in miseriam nascimur sempiternam. necesse est enim miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, uel potius omnes, quicumque nati sunt.* A. *Ita prorsus existimo.* M. *Dic quaeso, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transuectio Acherontis, mento summam aquam attingens siti enectus Tantalus? nam illud,*

- quod Sisyphu' uersat,
Saxum, sudans nitendo, neque proficit hilum?

fortasse

fortasse etiam, inexorabiles iudices, Minos, & Rhadamanthus? apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius; nec, quoniam apud Graecos iudices res agetur, poteris adhibere Demosthenem: tibi ipsi pro te erit maxima corona caussa dicenda: haec fortasse metuis, & iccirco mortem censes esse sempiternum malum. A. *Adeo ne me delirare censes, ut ista esse credam?* M. *An tu haec non credis?* A. *Minime uero.* M. *Male hercule narras: cur, quaeso?* A. *Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem. quis enim non in eiusmodi caussa? aut quid negotij est, haec poëtarum & pictorum portenta conuincere?* M. *Atqui pleni sunt libri philosophorum contra ista ipsa disserentium.* A. *Inepte sane. quis est enim tam excors, quem ista moueant?* M. *Si ergo apud inferos miseri non sunt; ne sunt quidem apud inferos ulli.* A. *Ita prorsus existimo.* M. *Vbi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt.* A. *Ego uero nusquam esse illos puto.* M. *Igitur ne esse quidem.* A. *Prorsus isto modo: & tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt.* M. *Iam mallem Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate dicere.* A. *Qui tandem?* M. *Quem esse negas, eundem esse dicis: ubi est acumen tuum? cum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse.* A. *Non sum ita hebes, ut ista dicam.* M. *Quid dicis igitur?* A. *Miserum esse, uerbi caussa, M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit; miserum*

Cn.

Cn. Pompeium, qui tanta gloria sit orbatus; omnes denique miseros, qui hac luce careant. M. Reuolueris eodem. sint enim oportet, si miseri sunt. tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. si igitur non sunt, nihil possunt esse: ita ne miseri quidem sunt. A. Non dico fortasse etiam, quod sentio. non istud ipsum, non esse, cum fueris, miserrimum puto. M. Quid miserius, quam omnino numquam fuisse? ita, qui nondum nati sunt, quia non sunt, miseri iam sunt: & nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, ante quam nati. ego autem non commemini, ante quam sum natus, me miserum. tu, si meliore memoria es, uelim scire, ecquid de te recordere. A. Ita iocaris, quasi ego dicam eos esse miseros, qui nati non sunt, & non eos miseros, qui mortui sunt. M. Esse ergo eos dicis. A. Immo, quia non sunt, cum fuerint, eos miseros esse. M. Pugnantia te loqui non uides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? an tu, egressus porta Capena, cum Calatini, Scipionum, Seruiliorum, Metellorum sepulcra uides, miseros putas illos? A. Quoniam me uerbo premis, posthac non ita dicam, miseros esse, sed tantum miseros, ob id ipsum, quia non sunt. M. Non dicis igitur, miser est M. Crassus, sed tantum, miser M. Crassus. A. Ita plane. M. Quasi non necesse sit, quidquid isto modo pronuncies, id aut esse, aut non esse. an tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis

enim hoc traditur. omne pronuntiatum, (sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem ἀξίωμα: utar post alio, si inuenero melius) id ergo est pronunciatum, quod aut uerum, aut falsum esse dicitur. cum igitur dicis, miser M. Crassus; aut hoc dicis, miser est M. Crassus; ut possit iudicari, uerum id, falsum ne sit; aut nihil dicis omnino. A. *Age, iam concedo non esse miseros, qui mortui sunt; quoniam extorsisti ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse: quid? qui uiuimus, cum moriendum sit, non ne miseri sumus? quae enim potest in uita esse iucunditas, cum dies & noctes cogitãdum sit, iam iamq. esse moriendum?* M. *Ecquid ergo intelligis, quantum mali ex humana condicione deieceris?* A. *Quonam modo?* M. *Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus in uita. nunc uideo calcem; ad quem cum sit decursum, nihil sit praeterea extimescendum. sed tu mihi uideris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi.* A. *Quam? non enim noui.* M. *Dicam, si potero, latine. scis enim me graece loqui in latino sermone non plus solere, quam in graeco latine.* A. *Et recte quidem. sed quae tandem est Epicharmi ista sententia?* M.

Emori nolo: sed, me esse mortuum, nihili aestimo.

A. *Iam agnosco graecum: sed quoniam coegisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse; perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse miserum*

miſerum putem. M. Iam iſtuc quidem nihil negotij eſt: ſed etiam maiora molior. A. Quo modo hoc nihil negotij eſt? aut quae tandem ſunt iſta maiora? M. Quoniam, ſi poſt mortem nihil eſt mali, ne mors quidem eſt malum; cui proximum tempus eſt poſt mortem, in quo mali nihil eſſe concedis. ita ne moriendum quidem eſſe malum eſt. id eſt enim, perueniendum eſſe ad id, quod non eſſe malum confitemur. A. Vberius iſta, quaeſo. haec enim ſpinoſiora prius, ut confitear, me cogunt, quam ut aſſentiar. ſed quae ſunt ea, quae dicis te maiora moliri? M. Vt doceam, ſi poſſim, non modo malum non eſſe, ſed bonum etiam eſſe mortem. A. Non poſtulo id quidem, aueo tamen audire. ut enim non efficias, quod uis; tamen, mors ut malum non ſit, efficies. ſed nihil te interpellabo: continentem orationem audire malo. M. Quid, ſi te rogauero aliquid, non ne reſpondebis? A. Superbi id quidem eſſet; ſed, niſi quid neceſſe erit, malo ne roges. M. Geram tibi morem, & ea, quae uis, ut potero, explicabo, nec tamen quaſi Pythius Apollo, certa ut ſint, & fixa, quae dixero, ſed ut homunculus unus e multis, probabilia coniectura ſequens. ultra enim qno progrediar, quam ut ueri ſimilia uideam, non habeo. certa dicent ij, qui & percipi ea poſſe dicunt, & ſe ſapientes eſſe profitentur. A. Tu, ut uidetur: nos ad audiendum parati ſumus. M. Mors igitur ipſa, quae uidetur notiſſima res eſſe, quid ſit, primum eſt uidendum. ſunt enim, qui diſceſſum animi a corpore

putent

putent eſſe mortem. ſunt, qui nullum cenſeant fieri diſceſſum, ſed una animum & corpus occidere, animumq. cum corpore extinguit. Qui diſcedere animum cenſent, alij ſtatim diſſipari, alij diu permanere, alij ſemper. quid ſit porro ipſe animus, aut ubi, aut unde, magna diſſenſio eſt. alijs cor ipſum animus uidetur: ex quo excordes, uecordes, concordesq. dicuntur: & Naſica ille prudens, bis conſul, Corculum; &,

Egregie cordatus homo, Catus Aeliu' Sextus.

Empedocles animum eſſe cenſet, cordi ſuffuſum ſanguinem. alijs pars quaedam cerebri uiſa eſt animi principatum tenere. alijs nec cor ipſum placet, nec cerebri quandam partem eſſe animum: ſed alij in corde, alij in crebro dixerunt animi eſſe ſedem, & locum: animum autem alij animam, ut fere noſtri declarant, nominari. nam & agere animam, & efflare dicimus, & animoſos, & bene animatos, & ex animi ſententia. ipſe autem animus ab anima dictus eſt. Zenoni Stoico animus ignis uidetur. Sed haec quidem, quae dixi, cor, ſanguinem, cerebrum, animam, ignem, uulgo: reliqua fere ſinguli, ut multi ante ueteres. proxime autem Ariſtoxenus muſicus, idemq. philoſophus, inuentionem ipſius corporis quandam, uelut in cantu, & fidibus quae harmonia dicitur; ſic ex corporis totius natura, & figura uarios motus cieri, tamquam in cantu ſonos. hic ab artificio ſuo non receſſit, & tamen dixit aliquid, quod ipſum quale eſſet, erat multo ante &

dictum,

dictum, & explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram, & quasi corpus negauit esse, uerum numerum dixit esse, cuius uis, ut iam antea Pythagorae uisum erat, in natura maxima esset. eius doctor Plato triplicem finxit animum: cuius principatum, id est rationem, in capite, sicut in arce, posuit; & duas partes separare uoluit, iram, & cupiditatem: quas locis disclusit; iram in pectore, cupiditatem subter praecordia locauit. Dicaearchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit; duobus Pherecratem quendam Phthiotã senem, quem ait a Deucalione ortum, disserentem inducit, nihil esse omnino animum, & hoc esse nomen totum inane, frustraq. & animalia, & animantes appellari; neque in homine inesse animum, uel animam, nec in bestia; uimq. omnem eam, qua uel agamus quid, uel sentiamus, in omnibus corporibus uiuis aequabiliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quae nulla sit, nec sit quidquam nisi corpus unum, & simplex, ita figuratum, ut temperatione naturae uigeat, & sentiat. Aristoteles, longe omnibus (Platonem semper excipio) praestans & ingenio, & diligentia, cum quattuor illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. cogitare enim, & prouidere, & discere, & docere, & inuenire aliquid, & tam multa alia meminisse;

146. tur. lib. 2. 38. de leg. lib. 1. 174. 2. 189.

miniſſe; amare, odiſſe; cupere, timere; angi, laetari; haec, & ſimilia eorum, in horum quattuor generum nullo ineſſe putat: quinctum genus adhibet uacans nomine; & ſic ipſum animum ἐντελεχίαν appellat nouo nomine, quaſi quandam continuatam motionem, & perennem. Niſi quae me forte fugiunt, hae ſunt fere omnium de animo ſententiae. Democritum enim, magnum quidem illum uirum, ſed leuibus & rotundis corpuſculis efficientem animum concurſu quodam fortuito, omittamus. nihil eſt enim apud iſtos, quod non atomorum turba conficiat. Harum ſententiarum quae uera ſit, deus aliquis uiderit; quae ueri ſimillima, magna quaeſtio eſt. utrum igitur inter has ſententias diiudicare malumus, an ad propoſitum redire? A. Cuperem equidem utrumque, ſi poſſet: ſed eſt difficile non confundere. quare, ſi, ut iſta non diſſeramus, liberari mortis metu poſſumus; id agamus. ſin id non poteſt, niſi hac quaeſtione animorum explicata; nunc, ſi uidetur, hoc, illud alias. M. Quod malle te intelligo, id puto eſſe commodius. efficiet enim ratio, ut, quaecumque uera ſit earum ſententiarum, quas expoſui, mors aut malum non ſit, aut ſit bonum potius. nam ſi cor, aut ſanguis, aut cerebrum eſt animus; certe, quoniam eſt corpus, interibit cum reliquo corpore: ſi anima eſt, fortaſſe diſſipabitur: ſi ignis, extinguetur: ſi eſt Ariſtoxeni harmonia, diſſoluetur. quid de Dicaearcho dicam, qui nihil omnino animũ dicat eſſe? His ſententiis omnibus nihil poſt mortem pertinere

Poli. et Budeus lib. 1. d' Asse. Macrob. 1. 24. Ouid. 1. Met.

pertinere ad quemquam poteſt. pariter enim cum ui ta ſenſus amittitur. non ſentientis autem, nihil eſt, ullam in partem quod interſit. reliquorum ſententiae ſpem afferunt, ſi te forte hoc delectat, poſſe animos, cum e corporibus exceſſerint, in caelum quaſi in domicilium ſuum peruenire. A. Me uero delectat: idque, primum ita eſſe, deinde, etiam ſi non ſit, mihi tamen perſuaderi uelim. M. Quid tibi ergo opera noſtra opus eſt? num eloquentia Platonem ſuperare poſſumus? euolue diligenter eius eum librum, qui eſt de animo: amplius quod deſideres, nihil erit. A. Feci mehercule, & quidem ſaepius: ſed neſcio quo modo, dum lego, aſſentior; cum poſui librum, et mecum ipſe de immortalitate animorum coepi cogitare, aſſenſio omnis illa elabitur. M. Quid hoc? das ne aut manere animos poſt mortem, aut morte ipſa interire? A. Do uero. M. Quid, ſi maneant? A. Beatos eſſe concedo. M. Si intereant? A. Non eſſe miſeros, quoniam ne ſint quidem. iam iſtuc coacti a te paullo ante conceſſimus. M. quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi uideri dicis; quae aut beatos nos efficiet animis manentibus, aut non miſeros ſenſu carentes? A. Expone igitur, niſi moleſtum eſt, primum animos, ſi potes, remanere poſt mortem: tum, ſi minus id obtinebis, (eſt enim arduum) docebis carere omni malo mortem. ego enim iſtuc ipſum uereor ne malum ſit, non dico carere ſenſu, ſed carendum eſſe. M. Auctoribus quidem ad iſtam ſententiam, quam uis obtineri, uti

optimis possumus; quod in omnibus caussis et debet, & solet ualere plurimum; & primum quidem omni antiquitate: quae quo propius aberat ab ortu, & diuina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant uera, cernebat. itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos cascos appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu uitae sic deleri hominem, ut funditus interiret. idq. cum multis alijs rebus, tum e pontificio iure, & caeremonijs sepulcrorum intelligi licet: quas maximis ingenijs praediti nec tanta cura coluissent, nec uiolatas tam inexpiabili religione sanxissent, nisi haesisset in eorum mentibus, mortem non interitum esse, omnia tollentem, atque delentem, sed quandam quasi migrationem, commutationemq. uitae, quae in claris uiris, et feminis dux in caelum soleret esse: in ceteris humi retineretur, & permaneret tamen. ex hoc &, nostrorum opinione,

Romulus in caelo cum dijs agit aeuum,

ut famae assentiens dixit Ennius. & apud Graecos, indeq. perlapsus ad nos, & usque ad Oceanum, Hercules tantus, & tam praesens habetur deus. hinc Liber, Semele natus; eademq. famae celebritate Tyndaridae fratres: qui non modo adiutores in proelijs uictoriae populi R. sed etiam núcij fuisse perhibentur. quid? Ino, Cadmi filia, non ne Leucothea nominata a Graecis, Matuta habetur a nostris? quid? totum prope caelum, (ne plures persequar) non ne humano genere completum est? si uero scrutari uetera, & ex his ea, quae scriptores Graeciae prodiderunt,

runt, eruere coner: ipsi illi, maiorum gentium dij qui habentur, hinc a nobis profecti in caelum reperientur. quaere, quorum demonstrantur sepulcra in Graecia: reminiscere, quoniam es initiatus, quae tradantur mysterijs: tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. sed qui nondum ea, quae multis post annis tractari coepissent, physica didicisset, tantum sibi persuaserant, quantum, natura admonente, cognouerant; rationes, & caussas rerum non tenebant; uisis quibusdam saepe mouebantur, hisq. maxime nocturnis, ut uiderentur ij, qui uita excesserant, uiuere. Vt porro firmissimum hoc afferri uidetur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cuius mentem non imbuerit deorum opinio. Multi de dijs praua sentiunt: (id enim uitioso more effici solet) omnes tamen esse uim, & naturam diuinam arbitrantur. nec uero id collocutio hominum, aut consensus efficit: non institutis opinio est confirmata, non legibus. omni autem in re consensio omnium gentium lex naturae putanda est. Quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos uitae commodis arbitretur? tolle hanc opinionem: luctum sustuleris. nemo enim maeret suo incommodo. dolent fortasse, & anguntur: sed illa lugubris lamentio, fletusq. maerens ex eo, quod eum, quem diliximus, uitae commodis priuatum arbitramur, idq. sentire. atque haec ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaq. doctrina. Maximum uero

argumentum est, naturam ipsam de immortalitate animorum tacitam iudicare, quod omnibus curae sunt, & maximae quidem, quae post mortem futura sint. serit arbores, quae alteri saeculo prosint, ut ait Statius in Synephebis, quid spectans, nisi etiam postera saecula ad se pertinere? ergo arbores seret diligens agricola, quarum aspiciet bacam ipse numquam: uir magnus leges, instituta, remp. conseret. Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare? Quid illud? num dubitas, quin specimen naturae capi deceat ex optima quaque natura? quae est igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines iuuandos, tutandos, cõseruandos arbitrantur? abijt ad deos Hercules: numquam abijsset, nisi, cum inter homines esset, eam sibi uiam muniuisset. Vetera iam ista, & religione omnium consecrata: quid in hac rep. tot, tantosq. uiros, ob remp. interfectos, cogitasse arbitramur? ijsdem ne ut finibus nomen suum, quibus uita, terminaretur? nemo umquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondae, licuit (ne et uetera, et externa quaeram) mihi: sed nescio quo modo inhaeret in mentibus quasi saeculorũ quoddã augurium futurorum: idq. in maximis ingenijs, altissimisq. animis & existit maxime, & apparet, facil-

facillime. quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus, & periculis uiueret? loquor de principibus. Quid poetae? non ne post mortem nobilitari uolunt? unde ergo illud?

Aspicite o ciues senis Ennij imaginis urnam:
Hic uestrum panxit maxuma facta patrum.

mercedem gloriae flagitat ab ijs, quorum patres afficerat gloria. idemque:

Nemo me lacrumis decoret, nec funera fletu 200.
Faxit: cur? uolito uiuu' per ora uirum.

Sed quid poetas? opifices post mortem nobilitari uolunt. quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Mineruae, cum inscribere non liceret? Quid nostri philosophi? non ne in his ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt? quod si omnium consensus, naturae uox est; omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat, qui e uita cesserunt: nobis quoque idem existimandum est. et si, quorum aut ingenio, aut uirtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sint, cernere naturae uim maxime: ueri simile est, cum optimus quisque maxime posteritati seruiat, esse aliquid, cuius is post mortem sensum sit habiturus. Sed ut deos esse natura opinamur; qualesq. sint, ratione cognoscimus: sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium; qua in sede maneant, qualesq. sint, ratione discendum est. cuius ignoratio finxit inferos, easq. formidines, quas tu contemnere non si-

ne caussa uidebare. in terram enim cadentibus corporibus, hisq. humo tectis, ex quo dictum est humari, sub terra censebant reliquam uitam agi mortuorum. quam eorum opinionem magni errores con secuti sunt: quos auxerunt poetae. frequens enim consessus theatri, in quo sunt mulierculae, & pueri, mouetur audiens tam grande carmen:

Adsum, atque aduenio Acheronte, uix, uia alta, atque ardua,
Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus,
Maximis, ubi rigida constat crassa caligo inferum.

tantumq. ualuit error, qui mihi quidem iam sublatus uidetur, ut, corpora cremata cum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quae sine corporibus nec firri possent, nec intelligi. animos enim per se ipsos uiuentes non poterant mente complecti: formam aliquam, figuramq. quaerebant. inde Homeri tota νεκύια: inde ea, quae meus amicus Appius νεκρομάντεια faciebat: in uicinia nostra Auerni lacus, *Vnde animae excitātur obscura umbra, aperto ostio Alti Acherōtis, falso sanguine mortuorū imagines.* has tamen imagines loqui uolunt: quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium, laterum, pulmonum ui, & figura potest. nihil enim animo uidere poterant: ad oculos omnia referebant. magni autem est ingenij reuocare mentem a sensibus, & cogitationem a consuetudine abducere. itaque credo equidem etiam alios tot saeculis disputasse de animis: sed, quod litteris extet,

Phere-

Pherecides Syrus primum dixit animos hominum esse sempiternos: antiquus sane: fuit enim meo regnante gentili. hanc opinionem discipulus eius Pythagoras maxime confirmauit: qui cum, Superbo regnante, in Italiam uenisset, tenuit magnam illam Graeciam cum honore, & disciplina, tum etiam auctoritate: multaq. saecula postea sic uiguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alij docti uiderentur. Sed redeo ad antiquos. ratioñe illi sententiae suae nō ferre reddebant, nisi quid erat numeris, aut descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam uenisse, & in ea cum alios multos, tum Architam, Timaeumq. cognouisse, et didicisse Pythagorea omnia; primumq. de animorum aeternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoras, sed rationem etiam attulisse. quam, nisi quid dicis, praetermittamus, & hanc totam spem immortalitatis relinquamus. A. An tu, cum me in summam expectationem adduxeris, deseris? errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias scio, & quem ex tuo ore admiror, quam cum istis uera sentire. M. Macte uirtute: ego enim ipse cum eodem ipso non inuitus errauerim.

Num igitur dubitamus, an, sicut plaraque, sic et hoc? quamquam hoc quidem minime. persuadent enim mathematici, terram in medio mundi sitam, ad uniuersi caeli complexum quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi uocant: eam porro naturam esse quattuor omnia gignentium corporum, ut

Iul. orig. De Cla. 169. De Or. l. 2 771 ... Metam. Plutar. ...

quaſi partita habeant inter ſe, & diuiſa momenta; ut terrena, et humida, ſuopte nutu, et ſuo pondere ad pares angulos in terram, & in mare ferantur; reliquae duae partes, una ignea, altera animalis, ut illae ſuperiores in medium locũ mundi grauitate ferantur, & pondere, ſic hae ſurſum rectis lineis in caeleſtem locum ſubuolent; ſiue ipſa natura ſuperiora appetente; ſiue quod a grauioribus leuiora natura repellantur. quae cum conſtent; perſpicuum debet eſſe, animos, cum e corpore exceſſerint, ſiue illi ſint animales, id eſt ſpirabiles, ſiue ignei, ſublime ferri. Si uero aut numerus quidam ſit animus; quod ſubtiliter magis, quam dilucide dicitur; aut quincta illa non nominata magis, quam non intellecta natura: multo etiam integriora, ac puriora ſunt, ut a terra longiſſime ſe efferant. Horum igitur aliquid animus eſt; ne tam uegeta mens aut in corde, cerebro ue, aut in Empedocleo ſanguine demerſa iaceat. Dicaearchum uero cum Ariſtoxeno, aequali, & condiſcipulo ſuo, doctos ſane homines, omittamus. quorum alter ne condoluiſſe quidem umquam uidetur, qui animum ſe habere non ſentiat: alter ita delectatur ſuis cantibus, ut eos etiam ad haec transferre conetur. harmoniam autẽ ex interuallis ſonorum noſſe poſſumus, quorum uaria compoſitio etiam harmonias efficit plures: membrorum uero ſitus, & figura corporis uacans animo quam poſſit harmoniam efficere, non uideo. ſed hic quidem, quamuis eruditus ſit, ſicut eſt, haec magi-

ſtro

ſtro concedat Ariſtoteli; canere ipſe doceat. bene enim illo prouerbio Graecorum praecipitur;

Quam quiſque norit artem, in hac ſe exerceat.

Illam uero funditus eijciamus indiuiduorum corporum, leuium, & rotundorum concurſionem fortuitam: quam tamen Democritus concalefactam, & ſpirabilem, id eſt animalem, eſſe uoluit. is autem animus, qui ſi eſt horum quattuor generum, ex quibus omnia conſtare dicuntur, ex inflammata anima conſtat, ut potiſſimum uideri uideo Panaetio, ſuperiora capeſſat neceſſe eſt. nihil enim habent haec duo genera proni, & ſupera ſemper petunt. ita, ſiue diſſipantur procul a terris, id euenit; ſiue permanent, & conſeruant habitum ſuum; hoc etiam magis neceſſe eſt ferantur ad caelum, & ab his perrumpatur, & diuidatur craſſus hic & concretus aer, qui eſt terrae proximus. calidior eſt enim, uel potius ardentior animus, quam eſt hic aer, quem modo dixi craſſum, atque concretum. quod ex eo ſciri poteſt, quia corpora noſtra terreno principiorum genere confecta, ardore animi concaleſcunt. Accedit, ut eo facilius animus euadat ex hoc aere, quem ſaepe iam appello craſſum, eumq. perrumpat, quod nihil eſt animo uelocius, nulla eſt celeritas, quae poſſit cum animi celeritate contendere. qui ſi permanet incorruptus, ſuiq. ſimilis: neceſſe eſt, ita feratur, ut penetret, et diuidat omne caelum hoc, in quo nubes, imbres, uentiq. coguntur, quod, & humidum, et caliginoſum eſt propter exhalatio-

nes

nes terrae. quam regionem cum superauit animus, naturamq. sui similem contigit, & agnouit; iunctus ex anima tenui, & ex ardore solis temperato, ignibus insistit, et finem altius se efferendi facit. cum enim sui similem et leuitatem, & calorem adeptus est; tamquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem mouetur; eaq. ei demum naturalis est sedes, cum ad sui simile penetrauit: in quo nulla re egens aletur; & sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur, & aluntur. cumq. corporis facibus inflammari soleamus ad omnes fere cupiditates, eoq. magis incendi, quod iis aemulemur, qui ea habeant, quae nos habere cupiamus: profecto beati erimus, cum, corporibus relictis, et cupiditatum, & aemulationum erimus expertes: quodq. nunc facimus, cum laxati curis sumus, ut spectare aliquid uelimus, & uisere; id multo tum faciemus liberius, totosq. nos in contemplandis rebus, perspiciendisq. ponemus: propterea quod & natura inest mentibus nostris insatiabilis quaedã cupiditas ueri uidendi; & orae ipsae locorum illorum, quo peruenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum caelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem dabunt. haec enim pulchritudo etiam in terris patritã illam, & auitam, ut ait Theophrastus, philosophiam, cognitonis cupiditate incensam, excitauit. praecipue uero fruentur ea, qui tum etiam, cum has terras incolentes circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant. etenim, si nunc aliquid

assequi se putant, qui ostium Ponti uiderunt, et eas angustias, per quas penetrauit ea, quae est nominata
Argo, quia argiui in ea delecti uiri
Vecti petebant pellem ineuratam arietis;
aut ij, qui Oceani freta illa uiderunt,
Europam Lybiamq. rapax ubi diuidit unda:
quod tandem spectaculum fore putamus, cum totam terram tueri licebit, eiusq. cum situm, formã, circumscriptionem, tum & habitabiles regiones, et rursum omni cultu propter uim frigoris, aut caloris uacãtes? nos enim ne nunc quidẽ oculis cernimus ea, quae uidemus. neque enim est ullus sensus in corpore: sed, ut nõ solum physici docent, uerum etiam medici, qui ista aperta & patefacta uiderunt, uiae quasi quaedã sunt ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi perforatae. itaque saepe, aut cogitatione, aut aliqua ui morbi impediti, apertis atque integris & oculis, & auribus, nec uidemus, nec audimus: ut facile intelligi possit, animum et uidere, et audire, non eas partes, quae quasi fenestrae sunt animi; quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat, & adsit. Quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporẽ, calorem, odorem, sonum? quae numquam quinque nuncijs animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, ut idem omnium iudex solus esset. atque ea profecto tum multo puriora, & dilucidiora cernentur, cum, quo natura fert, liber animus peruenerit. nam nunc quidem, quamquam foramina illa,

quae

quae patent ad animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata est; tamen terrenis, concretisq. corporibus sunt intersepta quodam modo. cum autem nihil erit, praeter animum; nulla res obiecta impediet, quo minus percipiat, quale quidque sit. Quamuis copiose haec diceremus, si res postularet, quam multa, quam uaria spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus. quae quidem cogitás, soleo saepe mirari non nullorum insolentiam philosophorum, qui naturae cognitioné admirantur, eiusq. inuentori, & principi gratias exultantes agunt, eumq. uenerantur ut deum. liberatos enim se per cú dicunt grauissimis dominis, terrore sempiterno, & diurno ac nocturno metu. quo terrore? quo metu? quae est anus tá delira, quae timeat ista, quae uos uidelicet, si physica non didicissetis, timeretis?

Acherontia templa, alta orci, pallida
Leti; obnubila, obsita tenebris loca.

non pudet philosophum in eo gloriari, quod haec non timeat, & quod falsa esse cognouerit? ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, qui haec sine doctrina credituri fuerint. Praeclarum autem nescio quid adepti sunt, qui didicerunt, se, cum tempus mortis uenisset, totos esse perituros. quod ut ita sit; (nihil enim pugno) quid habet ista res aut laetabile, aut gloriosum? nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagorae sit & Platonis uera sententia. ut enim rationem Plato nullam afferret, (uide, quid homini tribuam) ipsa auctori-

tate

tate me frangeret. tot autem rationes attulit, ut uelle ceteris, sibi certe persuasisse uideatur. Sed plurimi contra nituntur, animosq. quasi capite damnatos morte multant. neque aliud est quidquam, cur incredibilis his animorum uideatur aeternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit uacans corpore, intelligere, & cogitatione comprehendere. quasi uero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quae conformatio, quae magnitudo, qui locus: ut, si iam possent in homine uno cerni omnia, quae nũc tecta sunt, casurus ne in conspectum uideatur animus, an tanta sit eius tenuitas, ut fugiat aciem. haec reputent isti, qui negant animum sine corpore se intelligere posse: uidebunt, quem in ipso corpore intelligant. Mihi quidem, naturam animi intuenti, multo difficilior occurrit cogitatio, multoq. obscurior, qualis animus in corpore sit tamquam alienae domui, quam qualis, cum exierit, & in liberum caelum quasi in domum suam uenerit. si enim, quod numquam uidimus, id quale sit, intelligere non possumus: certe & deum ipsum, & diuinum animum, corpore liberatum, cognitione complecti non possumus. Dicaearchus quidem, & Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid, aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixerunt. Est illud quidem uel maximum, animo ipso animum uidere: et nimirum hanc habet uim praeceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra, aut staturam

figuram

figuram ue noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego, tibi dicens hoc, corpori tuo dico. cum igitur, nosce te, dicit, hoc dicit, nosce animum tuum. nam corpus quidem quasi uas est, aut aliquod animi receptaculum: ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. hunc igitur nosse, nisi diuinum esset non esset hoc acrioris cuiusdam animi praeceptum, sic, ut tributum deo sit. sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciat; dici, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moueri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem posita est in sexto libro de rep.

Quod semper mouetur, id aeternum est. quod autem motum affert alicui, quodq. ipsum agitatur aliunde; quando finem habet motus, uiuendi quoque finem habeat necesse est. solum igitur, quod se ipsum mouet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moueri quidem desinit. quin etiam ceteris, quae mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. principij autem nulla est origo. nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest. nec enim esset id principium, quod gigneretur aliunde. quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec a se aliud creabit; siquidem necesse est a principio oriri omnia. ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se mouetur. id autem nec nasci potest, nec mori. uel concidat omne caelum, omnisq. natura consistat, neces-

cf somnio 126: 127. cf senect. 92.

se

se est, nec uim ullam nasciutur, qua primo impulsu moueatur. Cum pateat igitur aeternum id esse, quod se ipsum moueat: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo. quod autem est animatum, id motu cietur interiore, et suo. nam haec est propria natura animi, atque uis: quae si est una ex omnibus, quae se ipsam semper moueat; neque nata certe est, & aeterna est. Licet concurrant plebeij omnes philosophi: (sic enim ij, qui a Platone, & Socrate, & ab illa familia dissident, appellandi uidentur) non modo nihil numquam tam eleganter explebunt, sed ne hoc quidem ipsum quam subtiliter conclusum sit intelligent. Sentit igitur animus se moueri: quod dum sentit, illud una sentit, se ui sua, non aliena, moueri; nec accidere posse, ut ipse umquam a se deseratur. ex quo efficitur aeternitas. nisi quid habes ad haec. A. Ego uero facile sum passus ne in mentem quidem mihi aliquid contra uenire: ita isti faueo sententiae. M. Quid illa tandem? num leuiora censes? quae declarant inesse in animis hominum diuina quaedam: quae si cernerem quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, uiderem. Nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, neruos, uenas, omnem denique membrorum & totius corporis figuram uideor posse dicere, unde concreta, & quo modo facta sint: per animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum uiueremus, tam natura putarem

hominis

Virg. Geor. 2. et 4.

hominis uitam sustentari, quam uitis, quam arboris. haec enim etiam dicimus uiuere. Item, si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret, aut refugeret; id quoque esset ei commune cum bestijs. habet primum memoriam, & eam infinitam rerum innumerabilium: quam quidem Plato recordationem esse uult superiores uitae. ná in illo libro, qui inscribitur Memnon, Pusionem quendam Socrates interrogat quaedam geometrica de demensione quadrati, ad ea sic ille respondit, ut puer: et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eo perueniat, quasi geometrica didicisset. ex quo effici uult Socrates, ut, discere, nihil aliud sit, quam recordari. quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e uita. docent enim, quemuis, qui omnium rerum rudis esse uideatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere: nec uero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum, atque tantarum insitas, et quasi consignatas in animis notiones, quas ἐννοίας uocant, haberemus, nisi animus, ante quam in corpus intrasset, rerum cognitione uiguisset. cumq. nihil esset, ut omnibus locis a Platone differitur; (nihil enim ille putat esse, quod oriatur, & intereat, idq. solum esse, quod semper tale sit, qualem ideam appellat ille, nos speciem) non potuit animus haec in corpore inclusus cognoscere, cognita attulit: ex quo tam multarum rerum cognitionis

cognitionis admiratio tollitur: neque ea plane uidet animus, cum tam repente in tam insolitum, tamq. perturbatum domicilium immigrauit; sed, cum se collegit, atque recreauit, tum agnoscit ea reminiscendo. ita nihil aliud est, discere, nisi recordari. Ego autem maiore etiam quodam modo memoriam admiror. quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet uim? aut unde? non quaero, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cyneas, quanta nuper Carneades, quanta, qui modo fuit, Sceptius Metrodorus, quanta noster Hortensius: de communi hominum memoria loquor, & eorum maxime, qui in aliquo maiore studio, & arte uersantur: quorum quanta mens sit, difficile est existimare: ita multa meminerunt. Quorsum igitur haec spectat oratio? quae sit illa uis, & unde sit, intelligendum puto. non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum. anima sit animus, ignis ue, nescio: nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam: illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem, siue anima, siue ignis sit animus, eum iurarem esse diuinum. quid enim, obsecro te, terra ne tibi, aut hoc nebuloso, & caliginoso caelo aut sata, aut concreta uidetur tanta uis memoriae? si, quid sit hoc, non uides: at, quale sit, uides. si ne id quidem: at, quantum sit, profecto uides. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo tam-

quam in aliquod uas ea, quae meminimus, infundantur? absurdum id quidem: qui enim fundus, aut quae talis animi figura intelligi potest? aut quae tanta omnino capacitas? An imprimi quasi ceram animum putamus, & memoriam esse signatarum rerum in mente uestigia? quae possunt uerborum, quae rerum ipsarum esse uestigia? quae porro tam immensa magnitudo; quae illa tam multa possit effingere? Quid illa uis, quae tandem est, quae inuestigat occulta, quae inuentio atque excogitatio dicitur? ex hac ne tibi terrena, mortaliq. natura, & caduca, concreta ea uidetur? aut qui primus, quod summae sapientiae Pythagorae uisum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregauit, et ad societatem uitae conuocauit? aut qui sonos uocis, qui infiniti uidebantur, paucis litterarum notis terminauit? aut qui errantium stellarũ cursus, progressiones, institutiones notauit? omnes magni: etiam superiores, qui fruges, qui uestitum, qui tecta, qui cultum uitae, qui praesidia contra feras inuenerunt; a quibus mansuefacti, & exculti, a necessarijs artificijs ad elegantiora defluximus. nam & auribus oblectatio magna parta est, inuenta, & temperata uarietate, & natura sonorum: & astra suspeximus, tum ea, quae sunt infixa certis locis, tum illa non re, sed uocabulo errantia. quorum conuersiones, omnesq. motus qui animo uidit, is docuit similem animum suum eius esse, qui ea fabricatus in caelo esset. nam cum Archi-

chimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram illigauit, effecit idem, quod ille, qui in Timaeo mundum aedificauit, Platonis deus, ut tarditate & celeritate dissimillimos motus una regeret conuersio. quod si hoc in mundo fieri sine deo non potest: ne in sphaera quidem eosdem motus Archimedes sine diuino ingenio potuisset imitari. Mihi uero ne haec quidem notiora, & illustriora carere ui diuina uidentur, ut ego aut poetam graue plerumque carmen sine caelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine maiore quadam ui fluere, abundantem sonantibus uerbis, uberibusq. sententijs. Philosophia uero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum, ut ego, inuentum deorum? haec nos primum ad illorum cultum, deinde ad ius hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam, magnitudinemq. animi erudiuit: eademq. ab animo, tamquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media uideremus. prorsus haec diuina mihi uidetur uis, quae tot res efficiat, & tantas. quid est enim memoria rerum, & uerborum? quid porro inuentio? profecto id, quo nec in deo quidquam maius intelligi potest. non enim ambrosia deos, aut nectare, aut Iuuentute pocula ministrante laetari arbitror. nec Homerum audio, qui Ganymedem a dijs raptum ait propter formam, ut Ioui pocula ministraret. non iusta caussa, cur Laomedonti tanta fieret iniu-

ria. fingebat haec Homerus, & humana ad deos transferebat. diuina, mallem, ad nos: quae autem diuina? uigere, sapere, inuenire, meminisse. ergo animus, qui, ut ego dico, diuinus, ut Euripides audet dicere, deus est. et quidem, si deus aut anima, aut ignis est, idem est animus hominis. nam ut illa natura caelestis & terra uacat, & humore: sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. sin autem est quincta quaedam natura, ab Aristotele inducta primum: haec & deorum est, et animorum. hanc nos sententiam secuti, his ipsis uerbis in Consolatione haec expressimus. Animorum nulla in terris origo inueniri potest. nihil enim est in animis mixtum, atque concretum, aut quod ex terra natum, atque fictum esse uideatur; nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod uim memoriae, mentis, cogitationis habeat; quod & praeterita teneat, et futura prouideat, & complecti possit praesentia:, quae sola diuina sunt; nec inuenietur umquam, unde ad hominem uenire possint, nisi a deo. Singularis est igitur quaedam natura, atque uis animi, seiuncta ab his usitatis, notisq. naturis. Ita, quidquid est illud, quod sentiet, quod sapit, quod uult, quod uiget, caeleste, & diuinum est, ob eamq. rem aeternum sit necesse est. Nec uero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam, & libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens, & omnia mouens,

uens,

uens, ipsaq. praedita motu sempiterno. Hoc e genere, atque eadem e natura est humana mens. Vbi igitur, aut qualis est ista mens? ubi tua, aut qualis? potes ne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, quae habere uellem; ne ijs quidem, quae habeo, mihi per te uti licebit? non ualet tantum animus, ut sese ipse uideat: at, ut oculus, sic animus, sese non uidens, alia cernit. non uidet autem, quod minimum est, formam suam: fortasse: quamquam id quoque: sed relinquamus: uim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem uidet. haec magna, haec diuina, haec sempiterna sunt. qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quaerendum quidem est. ut, cum uidemus speciem primum, candoremq. caeli, deinde conuersionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum uicissitudines dierum, atque noctium, commutationesq. temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum, & ad temperationem corporum aptas, eorumq. omnium moderatorem & ducem solem, lunamq. accretione, & diminutione luminis quasi fastorum notantem & significantem dies; tum in eodem orbe, in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime seruantes, disparibus inter se motibus; nocturnamq. caeli formam undique sideribus ornatam; tum globum terrae eminentem e mari, fixum in medio mundi uniuersi loco, duabus oris distantibus habitabilem & cultum; quarum altera, quam nos incolimus, sub

axe posita ad stellas septem, unde
Horrifer Aquilonis stridor gelidas molitur niues;
altera australis, ignota nobis, quam uocant Graeci ἀντάξονα; ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore; hic autem, ubi habitamus, non intermitti, suo tempore
Caelum nitescere, arbores frondescere,
Vites laetificas pampinis pubescere,
Ramos bacarum ubertate incuruescere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes scatere, herbis prata conuestirier;
tum multitudinem pecudum partim ad uescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad uehendum, partim ad corpora uestienda: hominemq. ipsum quasi contemplatorem caeli, ac deorum, ipsorumq. cultorem, atque hominis utilitati agros omnes & maria parentia: haec igitur, & alia innumerabilia cum cernimus, possumus ne dubitare, quin his praesit aliquis uel effector, si haec nata sunt, ut Platoni uidetur, uel, si semper fuerint, ut Aristoteli placet, moderator tanti operis, & muneris? sic mentem hominis, quamuis eam non uideas, ut deum non uides, tamen, ut deum agnoscis ex operibus eius, sic ex memoria rerum, & inuentione, & celeritate motus, omniq. pulchritudine uirtutis uim diuinam mentis agnoscito. In quo igitur loco est? credo equidem, in capite; &, cur credam, afferre possum: sed de hoc alias: nunc, ubi ubi sit animus, certe quidem in te est. Quae est ei natura? propria puto,

& sua. sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id, de quo agimus. illud modo uideto, ut deum noris, etsi eius ignores & locum, & faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si eius ignores & locum, & formam. In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. quod cum ita sit, certe nec secerni, nec diuidi, nec discerpi, nec distrahi potest: nec interire igitur. est enim interitus quasi discessus, & secretio, ac diremptus earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua tenebantur. His, & talibus adductus Socrates, nec patronum quaesiuit ad iudicium capitis; nec iudicibus supplex fuit; adhibuitq; liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia; & supremo uitae die de hoc ipso multa disseruit; & paucis ante diebus, cum facile posset educi e custodia, noluit; &, cum paene in manu iam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, uerum in caelum uideretur ascendere. ita enim censebat, itaq. disseruit: duas esse uias, duplicesq. cursus animorum e corpore excedentium: nam qui se humanis uitijs contaminassent, & se totos libidinibus dedidissent, quibus caecati uel in domesticis uitijs, atque flagitijs se inquinassent, uel in rep. uiolanda fraudes inexpiabiles concepissent, ijs deuium quodam iter esse, seclusum a concilio deorum: qui } Somnio 127.

autem se integros, castosq. seruauissent, quibusq. fuisset minima cum corporibus contagio, seseq. ab his semper seuocassent, essentq. in corporibus humanis uitam imitati deorum, his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere: itaque commemorat, ut cygni, qui non sine caussa Apollini dicati sunt, sed quod ab eo diuinationem habere uideantur, quia, prouidentes quid in morte boni sit, cum cantu, & uoluptate moriantur; sic omnibus & bonis, & doctis esse faciendum. Nec uero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret diligenter de animo cogitantibus, quod ijs saepe usu uenit, qui acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut aspectum omnino amitterent. sic mentis acies, se ipsam intuens, non numquam hebescit: ob eamq. caussam contemplandi diligentiam amittimus. itaque dubitans, circumspectans, haesitans, multa aduersa reuerens, tamquam ratis in mari immenso, nostra uehitur oratio. Sed haec & uetera, & a Graecis. Cato antem sic abijt e uita, ut caussam moriendi nactum se esse gauderet. uetat enim dominans ille in nobis deus iniussu hinc nos suo demigrare. cum uero caussam iustam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, saepe multis: nae ille medius fidius uir sapiens laetus ex his tenebris in lucem illam excesserit: nec tamen illa uincula carceris ruperit: leges enim uetant: sed, tamquam a magistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo euocatus, atque emissus, exierit. tota enim philosophorum

phorum

phorum uita, ut ait idem, commentatio mortis est. Macrob. l. nam quid aliud agimus, cum a uoluptate, id est a corpore, cum a re familiari, quae est ministra & famula corporis, cum a rep. cum a negotio omni seuocamus animum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad se ipsum aduocamus, secum esse cogimus, maximeq. a corpore abducimus? secernere autem a corpore animum, nequidquam aliud est, quam emori discere. Quare hoc commentemur, mihi crede, disiungamusq. nos a corporibus, id est consuescamus mori. hoc &, dum erimus in terris, erit illi caelesti uitae simile: &, cum illuc ex his uinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. nam qui in compedibus corporis semper fuerunt; etiam cum soluti sunt, tardius ingrediuntur, ut ij, qui ferro uincti multos annos fuerunt. quo cum uenerimus, tum denique uiuemus. nam haec quidem uita, mors est: quam lamentari possem, si liberet. A. Satis tu quidem in Consolatione es lamentatus: quam cum lego, nihil malo, quam eas res relinquere; his uero auditis, multo magis. M. Veniet tempus, & quidem celeriter, & siue retardabis, siue properabis. uolat enim aetas. tantum autem abest ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum uidebatur; ut uerear, ne homini nihil sit non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius; siquidem uel dij ipsi, uel cum dijs futuri sumus. A. Quid refert? adsunt enim, qui haec non probent. M. Ego autem numquam ita te in hoc sermone

mone

mone dimittam ulla uti ratione, ut mors tibi uideri malum possit. A. *Qui potest, cum ista cognouerim?* M. *Qui possit, rogas? cateruae ueniunt contradicentium, non solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio quo modo doctissimus quisque contemnit: acerrime autem, deliciae meae, Dicaearchus contra hanc immortalitatem disseruit. is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci uocantur, quod Mitylenis sermo habetur; in quibus uult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tamquam cornicibus: diu mansuros aiunt animos, semper negant. Num uis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis?* A. *Vt uidetur: sed me nemo de immortalitate depellet.* M. *Laudo id quidem: etsi nihil nimis oportet confidere. mouemur enim saepe aliquo acute concluso: labamus, mutamusq. sententiam clarioribus etiam in rebus: in his est enim aliqua obscuritas. id igitur si acciderit, simus armati.* A. *Sane quidem: sed, ne accidat, prouidebo.* M. *Num quid igitur est caussae, quin amicos nostros Stoicos dimittamus, eos, dico, qui aiunt animos manere, e corpore cum excesserint, sed non semper?* A. *istos uero: qui, quod tota in hac caussa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore uacantem; illud autem quod non modo facile ad credendum est, sed, eo concesso, quod uolunt, consequens, id certe non dant, ut, cum diu permanserit, ne intereat.* M. *Bene reprehendis; & se isto modo*

res

res habet. Credamus igitur Panaetio, a Platone suo dissentienti. quem enim omnibus locis diuinum, quẽ sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat huius hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. uult enim; quod nemo negat, quidquid natum sit, interire; nasci autem animos, quod declarat eorum similitudo, qui procreantur; quae etiam in ingenijs. non solum corporibus, appareat. Alteram autem affert rationem: nihil esse, quod doleat, quin id aegrum esse quoque possit; quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum: dolere autem animos; ergo etiam interire. Haec refelli possunt. sunt enim ignorantis, cum de aeternitate animorum dicatur, de mente dici, quae omni turbido motu semper uacet, non de partibus ijs, in quibus aegritudines, irae, libidinesq. uersentur: quas is, contra quem haec dicantur, semotas a mente, & disclusas putat. nam similitudo magis apparet in bestijs: quarum animi sunt rationis expertes. hominum autem similitudo in corporum figuram magis extat: & ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati sint. multa enim e corpore existunt, quae acuant mentem; multa, quae obtundant. Aristoteles quidem ait, omnes ingeniosos melancholicos esse: ut ego me tardiorem esse pro ...
non moleste feram. enumerat multos: idq. quasi constet, rationem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta uis est ad habitum mentis in ijs, quae gignuntur in corpore; ea sunt autem, quaecumque sunt quae simi-
litudinem

litudinem faciant: nihil necessitatis affert, cur nascantur animi, similitudo. omitto similitudines. uellem adesse posset Panaetius. uixit cum Africano. quaererem ex eo, cuius suorum similis fuisset Africani fratris nepos. facie uel patris, uita omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterrimus. cuius etiam similis P. Crassi, & sapientis, & eloquentis hominis, nepos; multorumq. aliorum, clarorum uirorum, quos nihil attinet nominare, nepotes, & filij. Sed quid agimus? obliti ne sumus, hoc nunc nobis esse propositum, cum satis de aeternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali esse in morte? A. Ego uero memineram: sed te, de aeternitate, dicentem, aberrare a proposito facile patiebar. M. Video te alta spectare, & uelle in caelum migrare. spero fore, ut contingat id nobis: sed fac, ut isti uolunt, animos non remanere post mortem: uideo nos, si ita sit, priuari spe beatioris uitae; mali uero quid affert ista sententia? fac animum sic interire, ut corpus: num igitur aliquis dolor: aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit: etsi Democritum insimulat Epicurus: Domocritici negant. ne in animo quidem igitur sensus remanet. ipse enim nusquam est. ubi igitur malum est, quoniam nihil tertium? an, quoniam ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? ut credam ita esse, quam est id exiguum? & falsum esse arbitror: & fit plerumque sine sensu, non numquam etiam cum uoluptate: totumq.
hoc

hoc leue eſt, qualecumque eſt. fit enim ad punctum temporis. illud angit, uel potius excruciat, diſceſſus ab omnibus ijs, quae ſunt bona in uita. uide, ne a malis dici uerius poſſit. quid ego nunc lugeam uitam hominum? uere, & iure poſſum: ſed quid neceſſe eſt, cum id agam, ne poſt mortem miſeros non putemus fore, uitam etiam efficere deplorando miſeriorem? fecimus hoc in eo libro, in quo noſmet ipſos, quantum potuimus, conſolati ſumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis, uerum ſi quaerimus. hoc quidem a Cyrenaico Hegeſia ſic copioſe diſputatur, ut is a rege Ptolemaeo prohibitus eſſe dicatur illa in ſcholis dicere; quod multis, his auditis, mortem ſibi ipſi conſciſcerent. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum eſt: quem ait, cum nihil ei accidiſſet aduerſi, e muro ſe in mare abieciſſe, lecto Platonis libro. eius autem, quē dixi, Hegeſiae liber eſt ἀποκαρτερῶν; quod a uita quidam per inediam diſcedens, reuocatur ab amicis; quibus reſpondens, uitae humanae enumerat incommoda. poſſem id facere, etſi minus, quam ille, qui omnino uiuere expedire nemini putat. Omitto alios: etiam ne nobis expedit, qui, et domeſticis, & forenſibus ſolatijs, ornamentiſq. priuati, certe, ſi ante occidiſſemus, mors nos a malis, non a bonis abſtraxiſſet? ſit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna uulnus acceperit. Metellus ille honoratus quattuor filijs: at quinquaginta Priamus, e quibus decem & ſeptem iuſta uxore natis,

in utroque eandem habuit fortuna potestatem, sed usa in altero est. Metellum enim multi filij, filiae, nepotes, neptes in rogum imposuerunt: Priamum autem, tanta progenie orbatum, cum in aram confugisset, hostis manus interemit. hic si, uiuis filijs, incolumi regno, occidisset,

Virg. 2 Aen. - Astante ope barbarica,
Tectis caelatis, laqueatis;

utrum tandem a bonis, an a malis, discessisset? tum profecto uideretur a bonis. at certe ei melius euenisset; nec tam flebiliter illa canerentur:

Haec omnia uidi inflammari,
Priamo ui uitam euitari,
Iouis aram sanguine turpari.

quasi uero ista uel quidquam tum potuerit ei melius accidere. quod si ante occidisset, tamen euentum omnino amisisset, hoc autem tempore sensum malorum amisit. Pompeio, nostro familiari, cum grauiter aegrotaret Neapoli, melius est factum. coronati Neapolitani fuerunt. nimirum. etiam Puteolani uulgo ex opidis publice gratulabantur. ineptum sane negotium, & graeculum, sed tamen fortunatum. utrum igitur, si tum esset extinctus, a bonis rebus, an a malis, discessisset? certe a miseris. non enim cum socero bellum gessisset: non imparatus arma sumpsisset: non domum reliquisset: non ex Italia fugisset: non, exercitu amisso, nudus in seruorum ferrum, & manus incidisset: non liberi defleti: non fortunae omnes a uictoribus possessae.

qui

qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset; is, propagatione uitae, quot, quantasque, quam incredibiles hausit calamitates? haec morte effugiuntur, etiam si non euenerint, tamen quia possunt euenire. sed homines ea sibi accidere posse non cogitant: Metelli sperat sibi quisque fortunam. proinde quasi aut plures fortunati sint, quam infelices; aut certi quidquam sit in rebus humanis; aut sperare sit prudentius, quam timere. Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte priuari: ergo etiam carere mortuos uitae commodis, idq. esse miserum? certe, ita dicant, necesse est. An potest is, qui non est, re ulla carere? triste enim est nomen ipsum carendi; quia subiicitur haec uis: habuit, non habet, desiderat, requirit, indiget. opinor haec incommoda sunt carentis: caret oculis, odiosa caecitas: liberis, orbitas. ualet hoc in uiuis: mortuorum autem non uitae modo commodis, sed ne uita quidem ipsa quisquam caret. de mortuis loquor, qui nulli sunt. nos, qui sumus, num, aut si cornibus caremus, aut pennis, sit qui id dixerit? certe nemo. quid ita? quia, cum id non habeas, quod tibi nec usu, nec natura aptum sit, non careas, etiam si sentias te non habere. hoc premendum etiam atque etiam est argumentum, confirmato illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. hoc igitur probe stabilito, & fixo, illud excutiendum est, ut sciatur quid

haurir ea lamitates

p Rab. perd. 109

Fam.

l. 16

310. Att.

ſit carere; ne relinquatur aliquid erroris in uerbo. carere igitur hoc ſignificat, egere eo, quod habere uelis. ineſt enim, uelle, in carendo: niſi cum ſic, tamquam in febri, dicitur, alia quadam notione uerbi. dicitur enim alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas, & non habere te ſentias, etiam ſi id facile patiare. carere enim malo, id non dicitur; non enim eſſet dolendum: dicitur illud, bono carere; quod eſt malum. ſed ne uiuus quidem bono caret, ſi eo non indiget: ſed in uiuo intelligi tamen poteſt. regno carere, dici hoc in te ſatis ſubtiliter non poteſt: poſſet in Tarquinio, cum regno eſſet expulſus: at in mortuo ne intelligi quidem poteſt. carere enim ſentientis eſt: nec ſenſus in mortuo eſt: ne carere quidem igitur in mortuo eſt. quamquam quid opus eſt in hoc philoſophari, cum rem non magnopere egere philoſophia uideamus? quoties non modo ductores noſtri, ſed uniuerſi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt? quae quidem ſi timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipſe expulerat, in proelio concidiſſet: non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruſcis filius, etiam cum Pyrrho nepos, ſe hoſtium telis obieciſſet: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hiſpania uidiſſet, Paullum Aemilium Cannae, Venuſia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. num quibus horum miſer hodie? ne tum quidem poſt ſpiritum extremum? nec enim poteſt eſſe miſer quiſquam, ſenſu perempto. at id ipſum odio-

ſum

sum est, sine sensu esse. odiosum, si id esset carere. cum uero perspicum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit: quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? quamquam hoc quidem nimis saepe, sed eo quod in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. qui enim satis uiderit, id quod est luce clarius, animo, & corpore consumpto, totoq. animante deleto, & facto interitu uniuerso, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil; is plane perspiciet, inter hippocentaurum, qui numquam fuerit, & regem Agamemnonem nihil interesse; nec pluris nunc facere M. Camillum hoc ciuile bellum, quam, illo uiuo, ego fecerim Romam captam. cur igitur & Camillus doleret, si haec post trecentos & quinquaginta fere annos euentura putaret: & ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbe nostra potituram putem? quia tanta caritas patriae est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur. itaque non deterret sapientē mors, quae propter incertos casus quotidie imminet, propter breuitatem uitae numquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reip. suisq. consulat, & posteritatem ipsam, cuius sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam, mortalem esse animum iudicantem, aeterna moliri, non gloriae cupiditate, quam sensurus non sit, sed uirtutis, quam necessaria gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. Natura uero se sic habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus

noster afferat, sic exitum mors. quae ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. in quo quid potest esse mali, cum mors nec ad uiuos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli sunt, alteros non attingit. quam qui leuiorem faciunt, somni simillimam uolunt esse. quasi uero quisquam ita nonaginta annos uelit uiuere, ut, cum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. ne sues quidem id uelint, non modo ipse. Endymion uero, si fabulas audire uolumus, nescio quando in Latmo obdormiuit, qui est mons Cariae, nondum, opinor, experrectus. num igitur eum curare censes, cum Luna laboret, a qua consopitus putatur, ut cum dormientem oscularetur? quid curet autem, qui ne sentit quidem? habes somnum imaginem mortis; eamq. quotidie induis: & dubitas, quin sensus in morte nullus sit, cum in eius simulacro uideas esse nullum sensum? Pellantur ergo istae ineptiae paene aniles, ante tempus mori miserum esse. quod tandem tempus? naturae ne? at ea quidem dedit usuram uitae, tamquam pecuniae, nulla praestituta die. quid est igitur, quod querare, si repetit cum uult? ea enim condicione acceperas. Iidem, si puer paruus occidit, aequo animo ferendum putant; si uero in cunis, ne querendum quidem.

Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. nondum gustauerat, inquiunt, uitae suauitatem: hic autem iam sperabat magna, quibus frui coeperat. At id quidem ipsum in ceteris rebus melius

lius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere: cur in uita secus? quamquam non male ait Callimachus, multo saepius lacrymasse Priamum, quam Troilum. Eorum autem, qui exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur: cur? nam, reor, non illis, si uita longior daretur, posset esse iucundior. nihil est enim profecto homini prudentia dulcius: quam, ut cetera auferat, affert certe senectus. quae uero aetas longa est? aut quid omnino homini longum? nonne modo pueros, modo adolescentes in cursu a tergo insequens nec opinantes assecuta est senectus? sed, quia ultra nihil habemus, hoc longum dicimus. omnia ista, perinde ut cuique data sunt, pro rata parte aut longa, aut breuia dicuntur. Apud Hipanin fluuium, qui ab Europae parte in pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quae unum diem uiuant. ex his igitur hora octaua quae mortua est, prouecta aetate mortua est; quae uero occidente sole, decrepita; eo magis, si etiam solstitiali die. confer nostram longissimam aetatem cum aeternitate: in eadē propemodum breuitate, qua illae bestiolae, reperiemur. Contemnamus igitur omnes ineptias; (quod enim leuius huic leuitati nomē imponam?) totamq. uim bene uiuendi in animi robore, ac magnitudine, & in omnium rerum humanarum contemptione, ac despicientia, & in omni uirtute ponamus. nam nūc quidē cogitationibus mollissimis effeminamur; ut, si ante mors aduentet, quam Chaldaeorum promis-

ſa conſecuti ſumus, ſpoliati magnis quibuſdam bonis, illuſi, deſtitutiq. uideamur. quod ſi expectando, & deſiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: pro dij immortales, quam optabiliter illud iter ineundum eſſe debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla ſollicitudo futura ſit? Quam me delectat Theramenes, quamq. elato animo eſt? etſi enim flemus, cum legimus: tamen non miſerabiliter uir clarus emoritur. qui cum, coniectus in carcerem triginta iuſſu tyrannorum, uenenum ut ſitiens obbibiſſet; reliquum ſic e poculo eiecit, ut id reſonaret. quo ſonitu reddito, ridens, propino, inquit, hoc pulchro Critiae, qui in eum fuerat taeterrimus. Graeci enim in conuiuijs ſolent nominare, cui poculum tradituri ſint. luſit uir egregius extremo ſpiritu, cum iam praecordijs conceptam mortem contineret: uereq. ei, qui uenenum praebuerat, mortem eſt eam auguratus, quae breui conſecuta eſt. quis hanc animi maximi aequitatem in ipſa morte laudaret, ſi mortem malum iudicaret? Vadit in eundem carcerem, atque in eundem paucis poſt annis ſcyphum Socrates, eodem ſcelere iudicum, quo tyrannorum Theramenes. quae eſt igitur eius oratio, qua facit eum Plato uſum apud iudices, iam morte multatum? Magna me, inquit, ſpes tenet, iudices, bene mihi euenire, quod mittar ad mortem. neceſſe eſt enim ſit alterum de duobus, ut aut ſenſus omnino mors omnes auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. quam

obrem

obrem siue sensus extinguitur, morsq. ei somno similis est, qui non numquam, etiam sine uisis somniorum, placatissimam quietem affert: dij boni, quid lucri est emori? aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur, cui similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis? quis me beatior? sin uera sunt quae dicuntur, migrationem esse mortem in eas oras, quas, qui e uita excesserunt, incolunt: id multo iam beatius est, te, cum ab ijs, qui se iudicum numero haberi uolunt, euaseris, ad eos uenire, qui uere iudices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Aeacum, Triptolemum; conuenireq. eos, qui iuste & cum fide uixerint. Haec peregrinatio mediocris uobis uideri potest? Vt uero colloqui cum Orpheo, Musaeo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem aestimatis? equidem saepe mori, si fieri posset, uellem, ut ea, quae dico, mihi liceret inuenire. Quanta delectatione autem afficerer, cum Palamedem, cum Aiacem, cum alios iudicio iniquorum circumuentos conuenirem? Tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Troiam, & Vlyssis, Sisyphiq. prudentiam: nec ob eam rem, cum haec exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnarer. Ne uos quidem iudices, ij, qui me absoluistis, mortem timueritis. nec enim cuiquam bono mali quidquam euenire potest nec uiuo, nec mortuo: nec umquam eius res a dijs immortalibus negligentur: nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. Nec uero ijs, a quibus ac-

cusatus sum, aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt. & hoc quidem hoc modo: nihil autem melius aestimo. Sed tempus est, inquit, iam hinc abire me, ut moriar; uos, ut uitam agatis. utrum autem sit melius, dij immortales sciunt; homines quidem scire arbitror neminem. Nae ego haud paullo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc iudicauerunt. etsi, quod praeter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit: nam dixit ante: sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus; intelligamusque, si mors malũ sit, esse sempiternum malum. nam uitae miserae mors finis esse uidetur: mors si est misera, finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem, aut Theramenẽ, praestãtes uiros uirtutis, & sapientiae gloria, commemoro, cum Lacedaemonius quidam, cuius ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contempserit, ut, cum ad eam duceretur damnatus ab Ephoris, et esset uultu hilari, atque laeto, dixissetq. ei quidam inimicus, contemnis ne leges Lycurgi? responderit; ego uero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multauerit, quam sine mutuatione, & sine uersura possem dissoluere. O uirum Sparta dignum: ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse uideatur. Tales innumerabiles nostra ciuitas tulit. sed quid duces,

ces, & principes nominem, cum legiones scribat Cato saepe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedaemonij in Thermopylis occiderunt: in quos Simonides:

Dic hospes Spartae, nos te hic uidisse iacentes,
Dum sanctis patriae legibus obsequimur.

Quid ille dux Leonidas dicit? pergite animo forti Lacedaemonij: hodie apud inferos fortasse cenabimus. fuit haec gens fortis, dum Lycurgi leges uigebant. e quibus unus, cum Perses hostis in colloquio dixisset glorians, solem prae iaculorum multitudine & sagittarum non uidebitis; in umbra igitur, inquit, pugnabimus. Viros commemoro: qualis tandem Lacaena? quae cum filium in proelium misisset, & interfectum audisset, iccirco, inquit, genueram, ut esset qui pro patria mortem non dubitaret occumbere. Esto: fortes, & duri Spartiatae: magnam habet uim reip. disciplina: quid? Cyrenaeum Theodorum, philosophum non ignobilem, non ne miramur? cui cum Lysimachus rex crucem minaretur; istis, quaeso, inquit, ista horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil interest, humi ne, an sublime putrescat. cuius hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione, & sepultura dicendum existimem. rem non difficilem, ijs praesertim cognitis, quae de nihil sentiēdo paullo ante dicta sunt. de qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur: de quo iam tam

101 · 200.

multa diximus. cum enim de immortalitate animorum diſputauiſſet, & iam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone quemadmodum ſepeliri uellet, Multam uero, inquit, operam amici fruſtra conſumpſi: Critoni enim noſtro non perſuaſi, me hinc auolaturum, neque quidquam mei relicturum. ueruntamen Crito, ſi me aſſequi potueris, aut ſicubi nactus eris; ut tibi uidebitur, ſepelito. ſed, mihi crede, nemo me ueſtrum, cum hinc exceſſero, conſequetur. Praeclare id quidem, qui & amico permiſerit, & oſtenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, & id quidem ſentiens, ſed, ut Cynicus, aſperius, proijci ſe iuſſit inhumatum. tum amici, uolucribus ne, & feris? minime uero, inquit: ſed bacillum prope me, quo abigam, ponitote. qui poteris, illi? non enim ſenties. quid igitur mihi ferarum laniatus oberit nihil ſentienti? Praeclare Anaxagoras: qui cum Lampſaci moreretur, quaerentibus amicis, uellet ne Clazomenas in patriam, ſi quid accidiſſet, afferri; nihil neceſſe eſt, inquit: undique enim ad inferos tantundem uiae eſt. Totaq. de ratione humationis unum tenendum eſt; ad corpus illam pertinere, ſiue occiderit animus, ſiue uigeat: in corpore autem, perſpicuum eſt, uel extincto animo, uel elapſo, nullum reſidere ſenſum. Sed plena errorum ſunt omnia. trahit Hectorem ad currum religatum Achilles: lacerari eum, & ſentire credo putat. ergo hic ulciſcitur, ut quidem ſibi uidetur: at illa ſicut acerbiſſimam rem maeret:

Vidi,

Vidi, uidere quod me passa aegerrime,
Curru Hectorem quadriiugo raptarier.

quem Hectorem? aut quam diu ille erit Hector? melius Attius, & aliquando sapiens Achilles:

Immo enimuero corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli.

non igitur Hectora traxisti, sed corpus quod fuerat Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dormire non sinat.

Mater, te appello, quae curam, somno suspensam, leuas,
Neque te mei miseret: surge, & sepeli natum.

haec cum pressis & flebilibus modis, qui totis theatris maestitiam inferant, concinuntur; difficile est non eos, qui inhumati sunt, miseros iudicare.

- Prius quam ferae,
Volucresq.

metuit, ne laceratis membris minus bene utatur; ne combustis, non extimescit.

Heu, reliquias semiassi regis, denudatis ossibus,
Per terram sanie delibutam foede diuexarier.

non intelligo, quid metuat, cum tam bonos septenarios fundat ad tibiam. Tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem: cum multi inimicos etiam mortuos puniant. Execratur luculentis sane uersibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus. durum hoc sane: talis enim interitus non est sine graui sensu: illa inania;

- Ipse summis saxis fixus asperis,
Euisceratus, latere pendens, saxa spargens tabo,
Sanie,

Sanie, & ſanguine atro.

non ipſa ſaxa magis ſenſu omni uacabunt, quam ille latere pendens, cui ſe hic cruciatum cenſet optare. quam eſſent dura, ſi ſentiret? nulla ſine ſenſu. Illud uero perquam inane:

Neque ſepulcrum, quo recipiatur habeat, portum corporis,

Vbi, remiſſa humana uita, corpus requieſcat malis.

Vides, quanto haec in errore uerſentur. portum eſſe corporis, & requieſcere in ſepulcro putat mortuum. magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec docuerit quatenus eſſet quidque curandum. Sed quid ſingulorum opiniones animaduertam, nationum uarios errores perſpicere cum liceat? Condiunt Aegyptij mortuos, & eos domi ſeruant. Perſae etiam cera circumlitos condunt, ut quammaxime permaneant diuturna corpora. magorum mos eſt, non humare corpora ſuorum, niſi a feris ſint antea laniata. in Hyrcania plebs publicos alit canes; optimates, domeſticos. nobile autem genus canum illud ſcimus eſſe. ſed pro ſua quiſque facultate parat, a quibus lanietur: eamq. optimam illi eſſe cenſent ſepulturam. Permulta alia colligit Chryſippus, ut eſt in omni hiſtoria curioſus: ſed ita taetra ſunt quaedam, ut ea fugiat, & reformidet oratio. Totus igitur hic locus eſt contemnendus in nobis, non negligendus in noſtris, ita tamen, ut mortuorum corpora nihil ſentire ſentiamus. quantum autem conſuetudini, famaeq. dandum ſit, id cu-

rent

rent uiui, ſed ita, ut intelligant nihil ad mortuos pertinere. ſed profectò mors tum aequiſſimo animo oppetitur, cum ſuis ſe laudibus uita occidens conſolari poteſt. nemo parum diu uixit, qui uirtutis perfectae perfectò functus eſt munere. multa mihi ipſi ad mortem tempeſtiua fuerunt: quae utinam potuiſſem obire. nihil enim iam acquirebatur: cumulata erant officia uitae: cum fortuna bella reſtabant. Quare, ſi ipſa ratio minus perficiet, ut mortem negligere poſſimus: at uita acta perficiat, ut ſatis ſuperq. uixiſſe uideamur. quamquam enim ſenſus abierit; tamen ſummis, & proprijs bonis & laudis, & gloriae quamuis non ſentiant, mortui non carent. etſi enim nihil in ſe habeat gloria, cur expetatur; tamen uirtutem tamquam umbra ſequitur. uerum multitudinis iudicium de bonis, ſi quando eſt, magis laudandum eſt, quam illi ob eam rem beati. Non poſſum autem dicere, (quoquo modo hoc accipiatur) Lycurgum, Solonem legum & publicae diſciplinae carere gloria; Themiſtoclem, Epaminondam bellicae uirtutis. ante enim Salamina ipſam Neptunus obruet, quam Salaminij trophaei memoriã: priuſq. Boeotia Leuctra tollentur, quam pugnae Leuctricae gloria. Multo etiam tardius fama deſeret Curium, Fabricium, Calatinum, duos Scipiones, duos Africanos, Maximum, Marcellũ, Paullum, Catonem, Laelium, innumerabiles alios. quorum ſimilitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, ſed uera bonorum laude me-

tiens: fidenti animo, ſi ita res ſugeret, gradietur ad mortem: in qua aut ſummum bonum, aut nullum malum eſſe cognouimus: ſecundis uero ſuis rebus uolet etiam mori. non enim tam cumulus bonorum iucundus eſſe poteſt, quam moleſta deceſſio. Hanc ſententiam ſignificare uidetur Laconis illa uox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duos ſuos filios uictores Olympiae uidiſſet, acceſſit ad ſenem, & gratulatus, morere Diagora, inquit: non enim in caelum aſcenſurus es. Magna haec, et nimium fortaſſe Graeci putant, uel tum potius putabant: isque, qui hoc Diagorae dixit, permagnum exiſtimans tres Olympionicas una ex domo prodire, cunctari illum diutius in uita, fortunae obiectũ, inutile putabat ipſi. Ego autem, tibi quidem quod ſatis eſſe, paucis uerbis, ut mihi uidebar, reſponderam: conceſſeras enim, nullo in malo mortuos eſſe: ſed ob eam cauſſam contendi, ut plura dicerem, quod in deſiderio, & luctu haec eſt conſolatio maxima. noſtrum enim, et noſtra cauſſa ſuſceptum dolorem modice ferre debemus; ne & noſmet ipſos amare uideamur. illa ſuſpicio intolerabili dolore cruciat, ſi opinamur eos, quibus orbati ſumus, eſſe cum aliquo ſenſu in ijs malis, quibus uulgo opinantur. hanc excutere opinionem mihimet radicitus uolui, eoq. fui fortaſſe longior. A. Tu longior? non mihi quidem. prior enim pars orationis tuae faciebat, ut mori cuperem; poſterior, ut modo non nollem, modo non laborarem: omni autem ratione il-

lud

lud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis. M. Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus, an iam hanc artem plane relinquimus? A. Tu uero istam ne reliqueris, quam semper ornasti: & quidem iure: illa enim te, si uere loqui uolumus, ornauerat. sed quinam est iste epilogus? aueo enim audire, quidquid est. M. Deorum immortalium iudicia solent in scholis proferre de morte, nec uero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore, alijsq. pluribus. Primum Argiae sacerdotis Cleobis & Biton filij praedicantur. nota fabula est. cum enim illam ad sollemne, & statum sacrificium currru uehi ius esset, satis longe, ab opido ad fanum; morarenturq. iumenta: tunc iuuenes ij, quos modo nominaui, ueste posita, corpora oleo perunxerunt, ad iugum accesserunt. ita sacerdos aduecta in fanum, cum currus esset ductus a filijs, precata a dea dicitur, ut illis praemium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post, epulatos cum matre adolescentes, somno se dedisse, mane inuentos esse mortuos. Simili precatione Trophonius, et Agamedes usi dicuntur: qui, cum Apollini Delphis templum exaedificassent, uenerantes deum petierunt mercedem non paruam quidem operis, et laboris sui, nil certi, sed quod esset optimū homini. quibus Apollo se id daturum ostendit post eius diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. iudicauisse deum dicunt, & eum quidem deum, cui reliqui dij concessissent, ut praeter ceteros diuinaret,

Val. l. 5. 4.

mortem

mortem esse optimum homini. Fertur etiam de Sileno fabella quaedam: qui cum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur; docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse, proximum autem, quamprimum mori. qua est sententia in Cresphonte usus Euripides.

Nam nos decebat, coetus celebrantes domum,
Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,
Humanae uitae uaria reputantes mala:
At, qui labores morte finisset graues,
Omnes amicos laude, & laetitia exequi.

Simile quiddam est in consolatione Crantoris: ait enim Terinaeum quendam Elisium, cum grauiter filij mortem maereret, uenisse in psychomantium, quaerentem quae fuisset tantae calamitatis caussa: huic in tabellis tres huiusmodi uersiculos datos:

Ignaris homines in uita mentibus errant.
Euthymus potitur fatorum munere laeto.
Sic fuit utilius finiri, ipsique, tibique.

His et talibus auctoribus usi, confirmant caussam, rebus a dijs imortalibus iudicatam. Alcidamus quidam, rhetor antiquus in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quae constat ex enumeratione malorum humanorum. cui rationes eae, quae exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. Clarae uero mortes pro patria oppetitae, non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatae uideri solent. repetunt ab Erechtheo: cuius etiam filiae cupide mortem expetiuerunt pro

uita ciuium: Codrum, qui se in medios immisit hostes famulari ueste, ne posset agnosci, si esset ornatu regio: quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, uictrices Athenas fore. Menechus uero non praetermittitur: qui, oraculo edito, largitus est patriae suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam iubet, ut hostium sanguis eliciatur suo. Veniunt inde ad propriora. Harmodius in ore, & Aristogiton: Lacedaemonius Leonidas, Thebanus Epaminondas uigent. nostros non norunt: quos enumerare magnum est: ita sunt multi, quibus uidemus optabiles fuisse mortes cum gloria. Quae cum ita sint; magna tamen eloquentia est utendum, atque ita uelut superiore e loco concionandum, ut homines mortem uel optare incipiant, uel certe timere desistant. nam si supremus ille dies non extinctionem, sed commutationem affert loci: quid optabilius? sin autem perimit, ac delet omnino: quid melius, quam in medijs uitae laboribus obdormiscere, & ita conniuentem somno consopiri sempiterno? quod si fiat; melior Ennij, quam Solonis, oratio. hic enim noster,

Nemo me lacrymis decoret, (inquit) nec funera
fletu Faxit. *at uero sapiens ille,*
Mors mea ne careat lacrymis: linquamus amicis
Maerorem, ut celebrent funera cum gemitu.

nos uero, si quid tale acciderit, ut a deo denunciatum uideatur ut exeamus e uita, laeti, & agentes gratias pareamus, emittiq. nos e custodia, & le-

nari

uari uinculis arbitremur; ut aut in aeternam, & plane in nostram domum remigremus; aut omni sensu, molestiaq. careamus: sin autem nihil denun ciabitur; eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem alijs, nobis fastum putemus; nihil in malis ducamus, quod sit uel a dijs immortalibus, uel a natura, parente omnium, cōstitutum. non enim temere, nec fortuito sati, & creati sumus: sed profecto fuit quaedam uis, quae generi consuleret humano, nec id gigneret, aut aleret, quod, cum exantlauisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum. portum potius paratum nobis, & perfugium putemus. quo utinam uelis passis peruehi liceat. sin, reflantibus uentis, reijciemur: tamen, eodem paullo tardius referamur, necesse est. quod autem omnibus necesse est, id ne miserum esse uni potest? Habes epilogum, ne quid praetermissum, aut relictum putes. A. Ego uero. et quidem fecit etiā iste me epilogus firmiorem. M. Optime, inquam: sed nunc quidem ualetudini tribuamus aliquid: cras autem, &, quot dies erimus in Tusculano, agamus haec, & ea potissimum, quae leuationem habeant aegritudinum, formidinum, cupiditatum. qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

M. TVL-

M. TVLLII CICERONIS TVSCVLANARVM DISPVTATIONVM, LIBER II.

de tolerando dolore.

NEOPTOLEMVS *quidem apud Ennium philoſophari ſibi ait neceſſe eſſe, ſed paucis; nam, omnino, haud placere: ego autem, Brute, neceſſe quidem mihi eſſe arbitror philoſophari; (nam quid poſſum, praeſertim nihil agens, agere melius?) ſed non paucis, ut ille. difficile eſt enim in philoſophia, pauca eſſe ei nota, cui non ſint aut pleraque, aut omnia. nam nec pauca, niſi e multis, eligi poſſunt; nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem ſtudio perſequetur. ſed in uita tamen occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipſa multum ſaepe proſunt, & ferunt fructus, ſi non tantos, quanti ex uniuerſa philoſophia percipi poſſunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut aegritudine, aut metu liberemur: uelut ex ea diſputatione, quae mihi nuper habita eſt in Tuſculano, magna uidebatur mortis effecta contemptio: quae non minimum ualet ad animum metu liberandum. nam qui id, quod uitari non poteſt, metuit, is uiuere animo quieto nullo modo poteſt: ſed qui, non modo quia neceſſe eſt* de Or. 2 77: Gell.

mori, uerum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi praesidium ad beatam uitam comparauit. quamquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos. quod uitare nullo modo potuimus: nisi nihil omnino scriberemus. etenim si orationes, quas nos multitudinis iudicio probari uolebamus; (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiae est audientium approbatio) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent; quemq. sperandi sibi, eundem & bene dicendi finem proponerent; &, cum obruerentur copia sententiarum: atque uerborum, ieiunitatem, & famem se malle, quam ubertatem, & copiam dicerent; unde erat exortum genus Atticorum, ijs ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum; qui iam conticuere, paene ab ipso foro irrisi: quid futurum putamus, cum adiutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse uideamus? est enim philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eiq. ipsi & suspecta, & inuisa: ut uel, si quis uniuersam uelit uituperare, secundo id populo facere possit; uel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur inuadere, magna habere possit auxilia ex reliquorum philosophorum disciplinis.

Nos autem uniuersae philosophiae uituperatoribus respondimus in Hortensio: pro Academia autem quae dicenda erant, satis accurate in Academi-

cis quattuor libris explicata arbitramur. sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus. in ipsa enim Graecia philosophia tanto in honore numquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusq. uiguisset.

Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut huius quoque generis laudem iam languenti Graeciae eripiant, & perferant in hanc urbẽ, sicut reliquas omnes, quae quidem erant expetendae, studio atque industria sua maiores nostri transtulerunt.

Atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili uenit ad summum, ut iam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat, breuiq. tempore ad nihilum uentura uideatur. philosophia nascatur latinis quidem litteris ex his temporibus; eamq. nos adiuuemus; nosq. ipsos redargui, refelliq. patiamur. quod ij ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam, destinatisq. sententijs quasi addicti, & consecrati sunt, eaq. necessitate constricti, ut, etiam quae non probare soleant, ea cogantur constantiae caussa defendere. nos, qui sequimur probabilia, nec ultra id, quod uerisimile occurrerit, progredi possumus, & refellere sine pertinacia, & refelli sine iracundia parati sumus. quod si haec studia traducta erunt ad nostros; ne bibliothecis quidem graecis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt. eadem enim dicuntur a multis: ex quo libris omnia referta sunt. quod accidet etiam nostris, si ad haec studia plures

confluxerint. sed eos, si possumus, excitemus. qui liberaliter eruditi, adhibita etiam disserendi elegantia, ratione, & uia philosophantur. Est enim quoddam genus eorum, qui se philosophos appellari uolunt, quorum dicuntur esse latini sane multi libri: quos non contemno equidem, quippe quos numquam legerim: sed, quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere, lectionem sine ulla delectatione negligo: quid enim dicant, et quid sentiant ij, qui sunt ab ea disciplina, nemo, mediocriter quidem doctus, ignorat. quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant; cur legendi sint, nisi ipsi inter se, qui idem sentiunt, non intelligo. nam ut Platonem, reliquosq. Socraticos, & deinceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consectantur; Epicurum autem, & Metrodorum non fere, praeter suos, quisquam in manus sumit: sic hos Latinos ij soli legunt, qui illa recte dici putant. Nobis autem uidetur, quidquid litteris mandetur, id commendari omnium eruditorum lectione debere. nec, si ipsi minus consequi possumus, iccirco minus id ita faciendum esse sentimus. itaque mihi semper Peripateticorum, Academiaeq. consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes disserendi, non ob eam caussam solum placuit, quod aliter non posset, quid in quaque re uerisimile esset, inueniri; sed etiam, quod esset ea

maxi-

maxima dicendi exercitatio: qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audiuimus, instituit alio tempore rhetorum praecepta tradere, alio philosophorum. ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo consumpsimus. itaque cum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus; post meridiem in Academiam descendimus. in qua disputationem habitã non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere uerbis, ut actum, disputatumq. est. est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo ille nobis institutus, & a tali quodam inductus exordio. A. Dici non potest, quam sim hesterna disputatione tua delectatus, uel potius adiutus. etsi enim mihi conscius sum, numquam me nimis cupidum fuisse uitae: tamen obijciebatur interdum animo metus quidam, & dolor, cogitanti fore aliquando finem huius lucis, & amissionem omnium uitae commodorum. hoc genere molestiae sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem. M. Minime mirum id quidem. nam efficit hoc philosophia: medetur animis: inanes solicitudines detrahit: cupiditatibus liberat: pellit timores. sed haec eius uis non idem potest apud omnes; tum ualet multum, cum est idoneam complexa naturam. fortes enim non modo fortuna adiuuat, ut est in uetere prouerbio, sed multo magis ratio, quae quibusdam quasi praeceptis cõfirmat

uim fortitudinis. te natura excelſum quendam uidelicet, & altum, & humana deſpicientem genuit: itaque facile in animo forti contra mortem habita inſedit oratio: ſed haec eadem num cenſes apud eos ipſos ualere, niſi admodum paucos, a quibus inuenta, diſputata, conſcripta ſunt? quotus enim quiſque philoſophorum inuenitur, qui ſit ita moratus, ita animo, ac uita conſtitutus, ut ratio poſtulat; qui diſciplinam ſuam, non oſtentationem ſcientiae, ſed legem uitae putet; qui obtemperet ipſe ſibi, et decretis ſuis pareat? uidere licet alios tanta leuitate, & iactatione, iis ut fuerit non didiciſſe melius; alios pecuniae cupidos, gloriae non nullos; multos libidinum ſeruos: ut cum eorum uita mirabiliter pugnet oratio. quod quidem mihi uidetur eſſe turpiſſimum. ut enim, ſi grammaticum ſe profeſſus quiſpiam, barbare loquatur; aut ſi abſurde canat is, qui ſe haberi uelit muſicum, hoc turpior ſit, quod in eo ipſo peccet, cuius profitetur ſcientiam: ſic philoſophus in ratione uitae peccans, hoc turpior eſt, quod in officio, cuius magiſter eſſe uult, labitur; artemq. uitae profeſſus, deliquit in uita. A. Non ne uerendum igitur, ſi eſt ita, ut dicis, ne philoſophiam falſa gloria exornes? quod eſt enim maius argumentum, nihil eam prodeſſe, quam quoſdam perfectos philoſophos turpiter uiuere? M. Nullum uero id quidem argumentum eſt. nam ut agri non omnes frugiferi ſunt, qui coluntur; falſumq. illud, ac improbe,

Et ſi

Et si segetem sunt in deteriorem datae
Fruges, tamen ipse suapte natura enitent:
sic animi non omnes culti fructum ferunt. atque (ut in eodem simili uerser) ut ager, quamuis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest; sic sine doctrina animus. ita est utraque res una sine altera debilis, cultura autem animi philosophia est: quae extrahit uitia radicitus, et praeparat animos ad satus accipiendos; eaq. mandat his, &, ut ita dicam, serit, quae adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut coepimus: dic, si uis, de quo disputari uelis. A. *Dolorem existimo maximum malorum omnium.* M. *Etiam ne maius, quam dedecus?* A. *Non audeo id dicere quidem, & me pudet tam cito de sententia esse deiectum.* M. *Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. quid enim minus est dignum, quam tibi quidquã peius uideri dedecore, flagitio, turpitudine? quae ut effugias, quis est non modo nõ recusandus, sed ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor?* A. *Ita prorsus existimo. quare ne sit sane summum malum dolor; malum est certe.* M. *Vides ne igitur, quantum, breuiter admonitus, de doloris terrore deieceris?* A. *uideo plane; sed plus desidero.* M. *Experiar equidem: sed magna res est; animoq. mihi opus est non repugnante.* A. *Habebis id quidem. ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.* M. *Primum igitur de imbecillitate multorum, & de uarijs disciplinis philosophorum loquar. quorum princeps & au-*

ctoritate, & antiquitate, Socraticus Aristippus non dubitauit summum malum dolorem dicere. deinde ad hanc eneruatam, muliebremq. sententiam satis docilem se Epicurus praebuit. hunc post Rhodius Hieronymus, dolore uacare, summum bonum dixit: tantum in dolore duxit mali. ceteri, praeter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem, idem fere, quod modo tu; malum illud quidem, sed alia peiora. Ergo id, quod natura ipsa, & quaedam generosa uirtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceres, oppositoq. dedecore sententia depellerere, in eo, magistra uitae, tot saecula permanet philosophia. quod huic officium, quae laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis uelit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreuerit? quis autem non miser non modo tunc, cum premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam cum sciet id sibi posse euenire? & quis est, cui non possit? ita fit, ut omnino nemo possit esse beatus. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, & exploratum ita semper fore. quis autem est iste, cui id exploratum possit esse? Epicurus uero ea dicit, ut mihi quidem risus captare uideatur. affirmat enim quodam loco, si uratur sapiens, si crucietur: expectas fortasse, dum dicat; patietur, perferet, non succumbet. magna meher-

cule

cule laus, & eo ipso, per quem iuraui, Hercule digna: sed Epicuro, homini aspero, & duro, non est hoc satis: in Phalaridis tauro si erit, dicet, quam suaue est hoc, quam hoc non curo. suaue etiam? an parum est, si non amarum? at id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suaue esse, cruciari; asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum: hic, qui solum hoc malum dicit, & malorum omnium extremum, sapientem censet id suaue dicturum. Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem uerbis afficias, quibus Epicurus uoluptatem, homo, ut scis, uoluptarius. ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod si esset in lectulo: ego tantam uim non tribuo sapienti contra dolorem. sit fortis in perferendo, officij satis est: ut laetetur etiam, non postulo. tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturae, ad patiendum, tolerandumq. difficilis. Aspice Philoctetam: cui concedendum est gementi: ipsum enim Herculem uiderat in Oeta magnitudine dolorum eiulantem. nihil igitur hunc uirum sagittae, quas ab Hercule acceperat, tum consolabantur:

Cum e uiperino morsu uenae uiscerum
Veneno imbutae taetros cruciatus cierent.

itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

Heu quis salsis fluctibus mandet
Me ex sublimi uertice saxi.
Iam iam absumor: conficit animam

Vis

Vis uulneris, ulceris aestus.
difficile dictu uidetur, eum non in malo esse, & magno quidem, qui ita clamare cogatur. Sed uideamus Herculem ipsum; qui tum dolore frangebatur, cum immortalitatē ipsa morte quaerebat. quas hic uoces apud Sophoclem in Trachinijs edit? cui cum Deianira sanguine centauri tinctam tunicam induisset; inhaesissetq. ea uisceribus; ait ille:
O multa dictu grauia, perpessu aspera,
Quae corpore exantlata, atque animo pertuli:
Nec mihi Iunonis terror implacabilis,
Nec tantum inuexit tristis Eurystheus mali,
Quantum una uecors Oenei partu edita.
Haec me irretiuit ueste furiali inscium,
Quae lateri inhaerens morsu lacerat uiscera,
Vrgensq. grauiter pulmonum haurit spiritus:
Iam decolorem sanguinem omnem exorbuit:
Sic corpus clade horibili absumptum extabuit.
Ipse illigatus peste interimor textili.
Hos non hostilis dextra, non terra edita
Moles gigantum, non biformato impetu
Centaurus ictus corpori infixit meo,
Non Graia uis, non barbara ulla immanitas,
Non saeua terris gens relegata ultimis;
Quas peragrãs, undique omnē hinc feritatē expuli:
Sed feminea uir, feminea interimor manu.
O nate, uere hoc nomen usurpa patri,
Ne me occidentem matris superet caritas.
Huc arripe ad me manibus abstractam pijs.
Iam

Iam cernam, me ne, an illam potiorem putes.
Perge, aude nate, illacryma patris peſtibus:
Miſerere. gentes noſtras flebunt miſerias.
Heu uirginalem me ore ploratum edere,
Quem uidit nemo ulli ingemiſcentem malo.
Sic feminata uirtus afflicta occidit.
Accede nate, aſſiſte, miſerandum aſpice
Euiſceratum corpus lacerati patris,
Videte cuncti: tuq. caeleſtum ſator
Iace obſecro in me uim coruſcam fulminis.
Nunc nunc dolorum anxiferi torquent uertices:
Nunc ſerpit ardor. o ante uictrices manus,
O pectora, o terga, o lacertorum thori,
Veſtro ne preſſu quondam Nemeaeus leo
Frendens efflauit grauiter extremum halitum?
Haec dextra Lernam terram mactata excetra
Placauit: haec bicorporem afflixit manum:
Erimanthiam haec uaſtificam abiecit beluam:
Haec a Tartarea tenebrica abſtractam plaga:
Tricipitem eduxit Hydra generatum canem:
Haec interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu obſeruantem arborē.
Multa alia uictrix noſtra luſtrauit manus,
Nec quiſquam e noſtris ſpolia cepit laudibus.
Poſſumus ne nos contemnere dolorem, cum ipſum Herculem tam intoleranter dolere uideamus? Veniat Aeſchylus, non poeta ſolum, ſed etiam Pythagoreus: ſic enim accepimus. quo modo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum

Lemnium,

Lemnium, Vnde ignis lucet mortalibus, clam diuisus? eum Prometheus dictus clepsisse dolo, poenasq. Ioui fato expendisse supremo. has igitur poenas pendens, affixus ad Caucasum haec dicit:

Titanum soboles, socia nostri sanguinis,
Generata caelo, aspicite religatum asperis
Vinctumq. saxis, nauem ut horrisono freto
Noctem pauentes timidi adnectunt nauitae.
Saturnius me sic infixit Iupiter,
Iouisq. numen Mulcibri adsciuit manus.
Hos ille cuneos fabrica crudeli inserens,
Perrupit artus: qua miser solertia
Transuerberatus, castrum hoc furiarum incolo.
Iam tertio me quoque funesto die,
Tristi aduolatu, aduncis lacerans unguibus
Iouis satelles pastu dilaniat fero.
Tum iecore opimo farta, & satiata affatim,
Clangorem fundit uastum, & sublime aduolans
Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.
Cum uero adesum inflatu renouatum est iecur,
Tum rursus taetros auida se ad pastus refert.
Sic hunc custodem maesti cruciatus alo:
Qui me perenni uiuum foedat miseria.
Namque, ut uidetis, uinculis constrictus Iouis,
Arcere nequeo diram uolucrem a pectore.
Sic me ipse uiduus pestes excipio anxias,
Amore mortis terminum inquirens mali.
Sed longe a leto numine aspellor Iouis.
Atque haec uetusta saeclis glomerata horridis,

Luctifica clades nostro infixa est corpori:
Ex quo liquatae solis ardore excidunt
Guttae, quae saxa assidue instillant Caucasi.

uix igitur posse uidemur ita affectum non miserum dicere: et, si hunc miserum, certe dolorem malum. A. Tu quidem adhuc meam caussam agis. sed hoc mox uidero: interea unde isti uersus? non enim agnosco. M. Dicam hercule: etenim recte requiris: uides ne abundare me otio? A. Quidtum? M. Fuisti saepe credo, cum Athenis esses, in scholis philosophorum. A. Vero, ac libenter quidem. M. Animaduertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, ueruntamen uersus ab his admisceri orationi. A. Ac multos quidem a Dionysio Stoico. M. Probe dicis: sed is, quasi dictata, nullo delectu, nulla elegantia: Philo & proprium numerum, & electa poemata, & loco adiungebat. itaque, postquam adamaui hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poetis: sed, sicubi illi defecerunt, uerti ipse multa de graecis; ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret latina oratio. Sed uides ne, poetae quid mali afferant? lamentantes inducunt fortissimos uiros: molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. sic ad malam domesticam disciplinam, uitamq. umbratilem, & delicatam cum accesserunt etiam poetae, neruos omnes uirtutis elidunt. recte igitur a Platone educuntur ex ea ciuitate, quam finxit ille, cum mores optimos, et opti-

218. & Ital: 1. 13

optimum reip. statum exquireret. At uero nos, docti scilicet a Graecia, haec & a pueritia legimus, & didicimus, hanc eruditionem liberalem, & doctrinam putamus. Sed quid poetis irascimur? uirtutis magistri philophi inuenti sunt, qui summum malum dolorem dicerent. at tu adolescens, cum id tibi paullo ante dixisses uideri, rogatus a me, etiam ne maius, quam dedecus, uerbo de sententia destitisti. roga hoc idem Epicurum: maius dicet esse malum mediocrem dolorem, quam maximum dedecus: in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. quis igitur Epicurum sequitur dolor, cum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem? quo dedecus maius a philosopho nullum expecto. Quare satis mihi dedisti, cum respondisti, maius tibi uideri malum dedecus, quam dolorem. hoc ipsum enim si tenebis, intelliges quam sit obsistendum dolori. nec tam quaerendum est, dolor malum ne sit; quam firmandus animus ad dolorem ferendum. Concludunt ratiunculis Stoici, cur non sit malum: quasi de uerbo, non de re, laboretur. quid me decipis Zeno? nam cum id, quod mihi horribile uidetur, tu omnino malum esse negas; capior, & scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. Nihil est, inquit, nisi quod turpe, & uitiosum est. Ad ineptias redis: illud enim, quod me angebat, non eximis. scio dolorem non esse nequitiam: desine id me docere: hoc doce, doleam, nec ne doleam, nihil interesse. Numquam quid-

quidquam, inquit, ad beate quidem uiuendum, quod est in una uirtute positum, sed tamen est reiiciendum. Cur? asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum. haec copia uerborum est; quod omnes uno uerbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. definis tu mihi, non tollis dolorem, cum dicis asperum, contra naturam, uix quod ferri, tolerariq. possit: nec mentiris: sed re succumbere non oportebat, uerbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum, nihil malum, nisi quod turpe. optare hoc quidem est, non docere. illud & melius, & uerius; omnia, quae natura aspernatur, in malis esse; quae asciscit, in bonis, hoc posito, & uerborum concertatione sublata, tantum tamen excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum uirtutis nomine amplectimur; ut omnia praeterea, quae bona corporis, & fortunae putantur, perexigua, & minuta uideantur, nec malum quidem ullum, nec, si unum in locum collata omnia sunt, cum turpitudinis malo comparanda. Quare, si, ut initio concessisti, turpitudo peius est, quam dolor: nihil est plane dolor. nam dum tibi turpe, nec dignum uiro uidebitur, gemere, eiulare, lamentari, frangi, debilitari dolore; tum dignitas, tum decus aderit; tuq. in ea intueberis, te continebis: cedet profecto uirtuti dolor, & animi inductione languescet. aut enim nulla uirtus est; aut contemnendus est omnis dolor. pruden-

prudentiam ne uis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla uirtus potest? quid ergo? ea patietur ne te quidquam facere nihil proficientem, et laborantem? an temperantia sinet te immoderate facere quidquam? an coli iustitia poterit ab homine propter uim doloris enunciante commissa, prodente conscios, multa officia relinquente? quid, fortitudini, comitibusq. eius, magnitudini animi, grauitati, patientiae, rerũ humanarum despicientiae quo modo respondebis? afflictus ne, et iacens, et lamentabili uoce deplorans, audies, o uirum fortem? te uero ita affectum ne uirum quidem dixerit quisquam. amittenda igitur fortitudo est, aut sepeliendus dolor. ecquid scis igitur, si quid de Corinthijs tuis amiseris, posse habere te reliquam supellectilem saluam; uirtutem autem si unam amiseris, etsi amitti non potest uirtus, sed si unam confessus fueris te non habere, nullam te esse habiturum? Num igitur fortem uirum, num magno animo, num patientem, num grauem, num humana contemnentem potes dicere aut Philoctetam illum, (quam te enim malo dicere: sed ille certe non fortis)

- Qui iacet in lectulo humido,
Qui eiulatu, questu, gemitu, fremitibus
Resonando, multum flebiles uoces refert.

non ego dolorem, dolorem esse nego: cur enim fortitudo desideraretur? sed eum opprimi dico patientia; si modo est aliqua patientia: si nulla est; quid exornamus philosophiam? aut quid eius nomine gloriosi

riosi sumus? Pungit dolor, uel fodiat sane. si nudus es, da iugulum: sin tectus Vulcanijs armis, id est fortitudine; resiste. haec enim te, nisi ita facies, custos dignitatis relinquet, & deseret. Cretum quidem leges, quas siue Iupiter, siue Minos sanxit, de Iouis quidem sententia, ut poetae ferunt, itemq. Lycurgi, laboribus erudiunt iuuentutem, uenando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuando. Spartae uero pueri ad aram sic uerberibus accipiuntur, ut multus e uisceribus sanguis exeat, non numquam etiam, ut, cum ibi essem, audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamauit umquam, sed ne ingemuit quidem. quid ergo? hoc pueri possunt, uiri non poterunt? &, quod mos ualet, ratio non ualebit? interest aliquid inter laborem, & dolorem. sunt finitima omnino, sed tamen differunt aliquid. labor est functio quaedam, uel animi, uel corporis, grauioris operis, & muneris: dolor autem motus asper in corpore a sensibus alienus. haec duo Graeci illi, quorum copiosior est lingua, quam nostra, uno nomine appellant. itaque industrios homines illi studiosos, uel potius amantes doloris appellant: nos commodius laboriosos. aliud est enim laborare, aliud dolere. o uerborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia. aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. cum uarices secabantur C. Mario, dolebat: cum aestu magno ducebat agmen, laborabat. est inter haec quaedam tamen similitudo. consuetudo enim labo-

rum perpessionem dolorum efficiet faciliorem. itaque illi, qui Graeciae formam rerump. dederunt, corpora iuuenum firmari labore uoluerunt. quod Spartiatae etiam in feminas transtulerunt: quae ceteris in urbibus mollissimo cultu parietum umbris occuluntur. illi autem uoluerunt nihil horum simile esse apud Lacaenas uirgines: quibus magis palaestra, Eurotas, sol, puluis, labor, militia in studio est, quam fertilitas barbara. ergo his laboriosis exercitationibus et dolor intercurrit non numquam: impelluntur, feriuntur, abiiciuntur, cadunt: & ipse labor quasi callum quendam obducit dolori. militiam uero nostram dico, non Spartiatarum, quorum procedit ad modum, ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapaestis pedibus hortatio. nostri exercitus primum unde nomen habeant, uides: deinde qui labor, quantus agminis: ferre plus dimidiati mensis cibaria: ferre, si quid ad usum uelint: ferre uallum. nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. arma enim membra militis esse dicunt. quae quidem ita geruntur apte, ut, si usus foret, abiectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid exercitatio legionum? quid illes cursus, clamor, quanti laboris est? ex hoc ille animus in proeliis paratus ad uulnera. adduc pari animo inexercitatum militem: mulier uidebitur. cur? tantum interest inter nouum, & ueterem exercitum, quantum experti sumus. aetas tyronum plerumque

melior:

melior: sed, ferre laborem, contemnere uulnus, consuetudo docet. quin etiam uidemus ex acie efferri saepe saucios, et quidem rudem illum, & inexercitatum, quamuis leui ictu, ploratus turpissimos edere. at uero ille exercitatus, et uetus, ob eamq. rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

O Patrocles, inquit, ad uos aueniens auxilium et
uestras manus peto.
Prius quam oppeto malam pestem, mandatam hostili manu:
Neque sanguis ullo potis est pacto profluens consistere:
Si qua sapientia magis uestra deuitari mors potest.
Namque Aesclapij liberorũ saucij opplẽt porticus:
Non potest accedi.

certe Eurypylus hic quidem est. o hominem exercitatum. ubi tantum luctus continuatus? uide, quam non flebiliter respondeat; rationem etiam afferat, cur aequo animo sibi ferendum sit.

Qui alteri exitium parat,
Eum scire oportet, sibi paratam pestem ut participet parem.

abducet Patrocles credo, ut collocet in cubili, ut uulnus obliget; siquidem homo esset. sed nihil uidi minus: quaerit enim, quid actum sit.

Eloquere, res Argiuum proelio ut se sustinet.
non potest effari. tantum dictis, quantum factis, suppetit laboris. Quiesce igitur, & uulnus alliga,
etiam si Eurypylus posset, non posset Aesopus.

- Vbi fortuna Hectoris
Nostram aciem inclinatam : -

& cetera explicat in dolore. sic est enim intemperans militaris in forti uiro gloria. Ergo haec uetera nus miles facere poterit, doctus uir, sapiensq. non poterit? ille uero melius, ac non paullo quidem. sed de consuetudine adhuc exercitationis loquor, non dum de ratione, & sapientia. Aniculae saepe inediam biduum, aut triduum ferunt. subduc cibum unum diem athletae: Iouem Olympium, eum ipsum, cui se exercebit, implorabit: ferre non posse clamabit. Consuetudinis magna uis est. Pernoctant uenatores in niue: in montibus uri se patiuntur. inde pugiles cestibus contusi ne ingemiscunt quidem. Sed quid hos, quibus Olympiorum uictoria consulatus ille antiquus uidetur? gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter uitare? quam saepe apparet, nihil eos malle, quam uel domino satisfacere, uel populo? mittunt etiam uulneribus confecti ad dominos, qui quaerant quid uelint: si satisfactum ijs sit, se uelle decumbere. quis mediocris gladiator ingemuit? quis uultum mutauit umquam? quis non modo stetit, uerum etiam decubuit turpiter? quis, cum decubuisset, ferrum recipere iussus, collum contraxit? tantum exercitatio, meditatio, consuetudo ualet. ergo hoc poterit

Samnis, spurcus homo, uita illa dignu, locoque:

uir

uir natus ad gloriam ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione & ratione corroboret? Crudele gladiatorum spectaculum, & inhumanũ non nullis uideri solet: & haud scio an ita sit, ut nunc fit. cum uero sontes ferro depugnabant, auribus fortasse multae, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem, & mortem disciplina. De exercitatione, & consuetudine, & commentatione dixi: agesis, nunc de ratione uideamus: nisi quid uis ad haec. A. Ego ne ut te interpellem? ne hoc quidem uellem: ita me ad credendum tua ducit oratio. M. Sit ne igitur malum dolor, nec ne, Stoici uiderint, qui contortulis quibusdam, ac minutis conclusiunculis, nec ad sensus permanantibus, effici uolunt, non esse malum dolorem. ego illud, quidquid sit, tantum esse, quantum uideatur, non puto: falsaq. eius uisione, & specie moueri homines dico uehementius, doloremq. eis omnem esse tolerabilem. unde igitur ordiar? an eadem breuiter attingam, quae modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius? Inter omnes igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos; uirorum esse fortium, & magnanimorum, & patientium, & humana uincentium, toleranter dolorem pati. nec uero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. quod ergo & postulatur a fortibus, & laudatur; cum fit; id aut extimescere ueniens, aut non ferre praesens, non ne turpe est? atqui uide, ne, cum omnes rectae animi

affectiones uirtutes appellentur, non ſic hoc proprium nomen omnium, ſed ab ea una, quae ceteris excellat, omnes nominatae ſint. appellata eſt enim a uiro uirtus: uiri autem propria maxime eſt fortitudo: cuius munera duo maxima ſunt, mortis, dolorisq. contemptio. utendum eſt igitur his; ſi uirtutis compotes, uel potius ſi uiri uolumus eſſe; quoniam a uiris uirtus nomen eſt mutuata. quaeres fortaſſe, quo modo: & recte: talem enim medicinam philoſophia profitetur. Venit Epicurus, homo minime malus, uel potius uir optimus: tantum monet, quantum intelligit: neglige, inquit, dolorem. quis hoc dicit? idem, qui dolorem ſummum malum. uix ſatis conſtanter. audiamus. ſi ſummus dolor eſt, inquit, breuem eſſe neceſſe eſt. A. Iteradum eadem iſta mihi. non enim intelligo, quid ſummum dicas eſſe, quid breue. M. Summum, quo nihil ſit ſuperius: breue, quo nihil breuius. contemno magnitudinem doloris, a qua me breuitas temporis uindicabit ante paene, quam uenerit. ſed, ſi eſt tantus dolor, quantus Philoctetae; bene plane magnus mihi quidem uidetur, ſed tamen non ſummus. nihil enim dolet, niſi pes: poſſunt oculi. poteſt caput, latera, pulmones: poſſunt omnia. longe igitur abeſt a ſummo dolore. ergo, inquit, dolor diuturnus habet laetitiae plus, quam moleſtiae. Nunc ego non poſſum, tantum hominem nihil ſapere, dicere; ſed nos ab eo derideri puto. Ego ſummum dolorem (ſummum autem dico, etiam ſi decem atomis eſt

maior

maior alius) non continuo dico esse breuem: multosq. possum bonos uiros nominare, qui complures annos doloribus podagrae crucientur maximis. Sed homo cautus numquam terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breue in tempore. omittamus igitur hunc, nihil prorsus dicentem; cogamusq. confiteri, non esse ab eo doloris remedia quaerenda, qui dolorem malorum omnium maximum dixerit. quamuis idem forticulum se in torminibus, & in stranguria sua praebeat. aliunde igitur est quaerenda medicina, & maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quaerimus, ab ijs, quibus, quod honestum sit, summum bonum, quod turpe, summum uidetur malum. his tu praesentibus gemere, & te iactare non audebis profecto. loquetur enim eorum uoce uirtus ipsa tecum. Tu ne, cum pueros Lacedaemone, adolescentes Olympiae, barbaros in arena uideris excipientes grauissimas plagas, & ferentes silentio; si te forte dolor aliquis peruellerit, exclamabis ut mulier? non constanter, et sedate feres? Ferri non potest: natura non patitur. Audio. pueri ferunt gloria ducti, ferunt pudore alij, multi metu: & tamen ueremur, ut hoc, quod a tam multis, & quod tot locis perferatur, natura patiatur? illa uero non modo patitur, uerum etiam postulat: nihil enim habet praestantius, nihil, quod magis expetat, quam honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. hi-

ſce ego pluribus nominibus unam rem declarari uolo, ſed utor, ut quammaxime ſignificem, pluribus. uolo autem dicere, illud homini longe optimum eſſe, quod ipſum ſit optandum per ſe, a uirtute profectum, uel in ipſa uirtute ſitum, ſua ſponte laudabile: quod quidem citius dixerim ſolum, quam ſummum bonum. Atque ut haec de honeſto, ſic de turpi contraria. nihil tam taetrum, nihil tam aſpernandum, nihil homine indignius. quod ſi tibi perſuaſum eſt: (principio enim dixiſti, plus in dedecore mali tibi uideri, quam in dolore) reliquum eſt, ut tute tibi imperes. quamquam hoc neſcio quo modo dicatur, quaſi duo ſimus, ut alter imperet, alter pareat: non inſcite tamen dicitur. eſt enim animus in partes diſtributus duas: quarum altera rationis eſt particeps, altera expers. cum igitur praecipitur, ut nobiſmet ipſis imperemus, hoc praecipitur, ut ratio coerceat temeritatem. eſt in animis omnium fere natura molle quiddam, demiſſum, humile, eneruatum quodam modo, & languidum. ſi nihil eſſet aliud, nihil eſſet homine deformius: ſed praeſto eſt domina omnium, & regina ratio, quae connixa per ſe, & progreſſa longius, fit perfecta uirtus. haec ut imperet illi parti animi, quae obedire debet, id uidendum eſt uiro. quonam modo, inquies? uelut ſeruo dominus, uelut imperator militi, uelut parens filio. ſi turpiſſime ſe illa pars animi geret, quam dixi eſſe mollem; ſi ſe lamentis muliebriter, lacrymisq. dedet; uinciatur, & conſtringatur

tur amicorum, propinquorumq. custodijs. saepe enim uidemus fractos pudore, qui ratione nulla uincerentur. ergo hos quidem, ut famulos, uinclis, ac custodia arceamus. qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi; hos admonitu simili oportebit, ut bonos milites, reuocatos dignitatem tueri. nō nimis in Niptris ille sapientissimus Graeciae saucius lamentatur, uel modice potius: Pedetentim, inquit, ite, & sedato nisu; ne succussu arripiat maior dolor. Pacuuius hoc melius, quam Sophocles. apud illum enim perquam flebiliter Vlysses lamentatur in uulnere: tamen huic leuiter gementi illi ipsi, qui ferunt saucium, personae grauitatem intuentes, non dubitarunt dicere:

- Tu quoque Vlysses,
Quamquam grauiter cernimus ictum,
Nimis es paene animo molli, qui
Consuetus in armis aeuum agere.

intelligit poeta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram. atque ille non immoderate magno in dolore,

Retinete, tenete, opprimite, ulcus
Nudate. heu miserum me, excrucior.

incipit labi: deinde illico desinit.

Operite, abscedite, iam iam
Dimittite: nam attactu & quassu
Saeuum amplificati' dolorem.

Vides ne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? itaque in extremis Niptris

alios quoque obiurgat, idq. moriens:
Cóqueri fortunam aduersam, non lamentari, decet.
Id uiri est officium: fletus muliebri ingenio additus.
Huius animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut seuero imperatori miles prudens. in quo uiro erit perfecta sapientia, (quem adhuc nos quidem uidimus neminem: sed philosophorum sententijs, qualis futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur) is igitur, si ea ratio, quae erit in eo perfecta, atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut iustus parens probis filijs: nutu, quod uolet, conficiet, nullo labore, nulla molestia: eriget ipse se, suscitabit, instruet, armabit, ut, tamquam hosti, sic obsistat dolori. quae sunt ista arma? contentio, confirmatio, sermoq. intimus, cum ipse secum, caue turpe quidquam, languidum, non uirile. obuersentur species honestae animo: Zeno proponatur Eleates; qui perpessus est omnia potius, quam conscios delendae tyrannidis indicaret. de Anaxarcho Democritio cogitetur; qui cum in manus Cyprij Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicij deprecatus est, neque recusauit. Calanus Indus, indoctus, ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua uoluntate uiuus combustus est. nos, si pes condoluit, si dens: sed fac totum dolere corpus: ferre non possumus. opinio est enim quaedam effeminata, ac leuis, nec in dolore magis, quam eadem in uoluptate; qua cum liquescimus, fluimusq. mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus. at uero

C. Ma-

C. Marius, rusticanus uir, sed plane uir, cum secaretur, ut supra dixi, principio uetuit se alligari: nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. cur ergo postea alij? ualuit auctoritas. uides ne igitur opinionis esse, non naturae malum? et tamen fuisse acrem morsum doloris, idem Marius ostendit. crus enim alterum non praebuit. ita & tulit dolorem ut uir; &, ut homo, maiorem ferre sine caussa necessaria noluit. Totum igitur in eo est, ut tibi imperes. ostendi autem, quod esset imperandi genus. Atque haec cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignum sit, non solum animum comprimit, sed ipsum etiam dolorem nescio quo pacto mitiorem facit. ut enim fit in proelio, ut ignauus miles, ac timidus, simul ac uiderit hostem, abiecto scuto fugiat, quantũ possit, ob eamq. caussam pereat non numquam, etiam integro corpore; cum ei, qui steterit, nihil tale euenerit: sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abijciunt se, atque ita afflicti, & exanimati iacent; qui autem restiterunt, discedũt saepissime superiores. sunt enim quaedam animi similitudines cum corpore. ut onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis opprimunt: simillime animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum, remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. et, si uerum quaerimus, in omnibus officijs persequendis animi est adhibenda contentio. ea est sola officij tamquam custodia. Sed hoc quidem in dolore maxime est prouidẽdum,

ne quid abiecte, ne quid timide, ne quid ignaue, ne quid seruiliter, muliebriter ue faciamus; in primisq. refutetur, ac reijciatur Philocteteus ille clamor. ingemiscere non numquam uiro concessum est, idq. raro: eiulatus ne mulieri quidem. et hic nimirum est fletus, quem duodecim tabulae in funeribus adhiberi uetuerunt. nec uero umquam ne ingemiscit quidem uir fortis, ac sapiens; nisi forte, ut se intendat ad firmitatē; ut in stadio cursores exclamant quam maxime possunt. faciunt idem, cum exercentur, athletae. pugiles uero, etiam cum feriunt aduersarium, in iactandis cestibus ingemiscunt; non quod doleant, animo ue succumbant; sed quia in profundenda uoce omne corpus intenditur, uenitq. plaga uehementior. quid? qui uolunt exclamare maius, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus elici uocem, & fundi uidemus? toto corpore, atque omnibus ungulis, ut dicitur, contentioni uocis asseruiunt. genu mehercule M. Antoniū uidi, cum contente ipse pro se lege Varia diceret, terram tangere. ut enim balistae lapidum, & reliqua tormenta telorum eo grauiores emissiones habent, quo sunt contenta, atque adducta uehementius: sic uox, sic cursus, sic plaga hoc grauior, quo est missa contentius. cuius contentionis cum tanta uis sit; si gemitus in dolore ad confirmandum animum ualebit, utemur: sin erit ille gemitus lamentabilis, si imbecillus, si abiectus, si flebilis; ei qui se dederit, uix eum uirum dixerim. qui quidem gemitus

mitus si leuationis aliquid afferret; tamen uideremus, quid esset fortis, & animosi uiri: cum uero nihil imminuat doloris; cur frustra turpes esse uolumus? quid est enim fletu muliebri uiro turpius? Atque hoc praeceptũ, quod de dolore datur, patet latius. omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. ira exardescit: libido concitatur: in eandem arcem confugiendum est: eadem sunt arma sumenda. Sed, quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide, & sedate, plurimum proficit, toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. sumus enim natura, ut ante dixi, (dicendum est enim saepius) studiosissimi, appetentissimiq. honestatis. cuius si quasi lumen aliquod aspexerimus; nihil est, quod, ut eo potiamur, non paratissimus & ferre, & perpeti. Ex hoc cursu, atque impetu animorum ad ueram laudem, atque honestatem illa pericula adeuntur in proeliis. non sentiunt uiri fortes in acie uulnera, uel sentiunt, sed mori malunt, quam tantillum modo de dignitatis gradu dimoueri. Fulgentes gladios hostium uidebant Decij, cum in aciem eorum irruebant. his leuabat omnem uulnerum metum nobilitas mortis, & gloria. Num tum ingemuisse Epaminondam putas, cum una cum sanguine uitam effluere sentiret? imperantem enim patriam Lacedaemoniis relinquebat, quã acceperat seruientem. Haec sunt solatia, haec fomenta summorũ dolorum. Dices, quid in pace? quid domi? quid in

lectulo?

lectulo? ad philosophos me reuocas, qui in aciem non saepe prodeunt. e quibus, homo sane leuis, Heracleotes Dionysius, cum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore deuictus est. nam cum ex renibus laboraret, ipso in eiulatu clamitabat, falsa esse illa, quae antea de dolore ipse sensisset. quem cum Cleanthes condiscipulus rogaret, quaenam ratio eum de sententia deduxisset; respondit; quia, cum tantum operae philosophiae dedissem, dolorem tamen ferre non possem, satis esset esset argumenti, malum esse dolorem. plurimos autem annos in philosophia cósumpsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. tum Cleanthem, cum pede terram percussisset, uersum ex Epigonis ferunt dixisse:

Audis ne haec Amphiarae sub terram abdite?

Zenoné significabat: a quo degenerare illú dolebat. At nó noster Posidonius: quem et saepe ipse uidi; et id dicam, quod solebat narrare Pompeius: se, cum Rhodum uenisset decedens ex Syria, audire uoluisse Posidonium: sed, cum audiuisset eum grauiter esse aegrum, quod uehementer eius artus laborarent, uoluisse tamen nobilissimum philosophum uisere: quem ut uidisset, & salutauisset, honorificisq. uerbis prosecutus esset, molesteq. se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille, tu uero, inquit, potes; nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus uir ad me uenerit. itaque narrabat eum grauiter, & copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum esset, cubantem disputasse:

se: cumq. quasi faces ei doloris admouerentur, saepe dixisse, nihil agis dolor, quamuis sis molestus; numquam te esse confitebor malum. Omninoq. omnes clari, et nobilitati labores contemnendo fiunt etiam tolerabiles. uidemus ne, apud quos eorum ludorum, qui gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab ijs, qui in id certamen descendant, deuitari dolorem? Apud quos autem uenandi, equitandi laus uiget, qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate honorum loquar? quae flamma est, per quam non cucurrerint ij, qui haec olim punctis singulis colligebant? itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat: cuius in primis laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse aeque graues imperatori, & militi; quod ipse honos laborem leuiorem faceret imperatorum. Sed tamen hoc euenit, ut in uulgus insipientium opinio ualeat honestatis, cum ipsam uidere non possint. itaque fama, & multitudinis iudicio mouentur, ut id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen eius iudicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem te putare pulcherrimum. tuo tibi iudicio est utendum. tibi si recte probanti placebis, tum non modo tu te uiceris, quod paullo ante praecipiebam; sed omnes, & omnia. Hoc igitur tibi propone, amplitudinem, & quasi quandam exaggerationem quamaltissimam animi, quae maxima eminet contemnendis, & despiciendis

doloribus,

doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, eoq. pulchriorem, si uacet populo, neque plausum captans se tantum ipsa delectet. Quin etiam mihi quidem laudabiliora uidentur omnia, quae sine uenditatione, et sine populo teste fiunt: non quo fugiendus sit: (omnia enim benefacta in luce se collocari uolunt) sed tamen nullum theatrum uirtuti conscientia maius est. Atque in primis meditemur illud, ut haec patientia dolorum, quam saepe iá animi intentione dixi esse firmandam, in omni genere se aequabilem praebeat. saepe enim multi, qui aut propter uictoriae cupiditatem, aut propter gloriae, aut etiam ut ius suum, & libertatem tenerent, uulnera exceperunt fortiter, & tulerunt, ijdem, omissa contentione, dolorē morbi ferre non possunt. neque enim illum, quē facile tulerant, ratione, aut sapientia tulerant, sed studio potius, et gloria. itaque barbari quidam, & immanes ferro decertare acerrime possunt, aegrotare uiriliter non queunt: Graeci autem, homines non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem aspicere non possunt, sed ijdem morbos toleranter, atque humane ferunt. at Cimbri, & Celtiberi in proelio exultant, lamentantur in morbo. nihil enim potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiscatur. sed cum uideas, eos, qui aut studio, aut opinione ducantur, in eo persequendo, atque adipiscendo, dolore non frangi: debes existimare, aut non esse malum dolorem, aut, etiam si, quidquid asperum, alienumq.

a natura

a natura sit, id appellari placeat malum, tantulum tamen esse, ut a uirtute ita obruatur, ut nusquam appareat. Quae meditare, quaeso, dies, & noctes. latius enim manabit haec ratio, & aliquando maiorem locum, quam de uno dolore, occupabit. nam si omnia fugiendae turpitudinis, adipiscendaeq. honestatis caussa faciemus; non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunae contemnamus, licebit; praesertim cum paratum sit illud ex hesterna disputatione perfugium. ut enim, si cui nauiganti, quem praedones insequantur, deus quis dixerit, eijce te de naui; praesto est, qui excipiat, uel delphinus, ut Arionem Methymnaeum; uel equi Pelopis illi Neptunij, qui per undas currus suspensos rapuisse dicuntur, excipient te, et, quo uelis, perferent; omnem omittat timorem: sic, urgentibus asperis & odiosis doloribus, si tanti non sint, ut ferendi sint; quo sit confugiendum, uides. Haec fere hoc tempore putaui esse dicenda: sed tu fortasse in sententia permanes. A. *Minime uero: meq. biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu.* M. *Cras ergo ad clepsydram: sic enim duximus. sed tibi hoc uideo non posse deberi.* A. *Ita prorsus. et illud quidem ante meridiem; hoc eodem tempore.* M. *Sic faciemus, tuisq. optimis studijs obsequemur.*

M. TVLLII CICERONIS
TVSCVLANARVM
DISPVTATIONVM,
LIBER III.
de aegritudine lenienda.

QVIDNAM esse, Brute, caussae putem, cur, cum constemus ex animo, & corpore, corporis curandi tuendiq. caussa quaesita sit ars, atque eius utilitas deorum immortalium inuentioni cōsecrata; animi autem medicina nec tam desiderata sit ante quam inuēta, nec tam culta postea quam cognita est, nec tam multis grata, & probata, pluribus etiam suspecta, et inuisa? an quod corporis grauitatem, & dolorem animo iudicamus, animi morbum corpore non sentimus? ita fit, ut animus de se ipse tum iudicet, cum id ipsum, quo iudicat, aegrotet. quod si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri, et perspicere, eademq. optima duce cursum uitae conficere possemus: haud erat sane, quod quisquam rationem, ac doctrinam requireret. nunc paruulos nobis dedit igniculos; quos celeriter malis moribus, opinionibusq. deprauatis sic restinguimus, ut nusquam naturae lumen appareat. sunt enim ingenijs nostris semina innata uirtutum: quae si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam uitam natura perduceret. nunc autem, simul atque editi in lucem, & suscepti

sumus,

sumus, in omni continuo prauitate, & in summa opinionum peruersitate uersamur: ut paene cum lacte nutricis errorem suxisse uideamur. cum uero parentibus redditi, id est magistris traditi sumus; tum ita uarijs imbuimur erroribus, ut uanitati ueritas, et opinioni confirmatae natura ipsa cedat. Accedunt etiam poetae: qui cum magnam speciem doctrinae, sapientiaeq. prae se tulerunt, audiuntur, legũtur, ediscuntur, et inhaesunt penitus in mentibus. Cũ uero accedit eodem, quasi maximus quidam magister, populus, atque omnis undique ad uitia consentiens multitudo; tum plane inficimur opinionum prauitate, a naturaq. ipsa desciscimus: ut nobis optimam naturam inuidisse uideantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil praestantius honoribus, imperijs, populari gloria iudicauerunt: ad quam fertur optimus quisque; ueramq. illam honestatem expetens, quam unam natura maxime inquirit, in summa inanitate uersatur; consectaturq. nullam eminentem effigiem uirtutis, sed adumbratam imaginem gloriae. est enim gloria, solida quaedam res, & expressa, non adumbrata. ea est consentiens laus bonorum, incorrupta uox bene iudicantium de excellente uirtute. ea uirtuti resonat tamquam imago gloriae. quae quia recte factorum plerumque comes est; non est a bonis uiris repudianda. Illa autem, quae se eius imitatricem esse uult, temeraria, atque inconsiderata, & plerumque peccatorum uitiorumq. laudatrix, fama popularis, simula-

tione honestatis formam eius, pulchritudinemq. corrumpit. qua caecitate homines, cum quaedam praeclara etiam cuperent, eaq. nescirent nec ubi, nec qualia essent, funditus alij euerterunt suas ciuitates, alij ipsi occiderunt. Atque hi quidem optima petentes, non tam uoluntate, quam cursus errore falluntur. quid? qui pecuniae cupiditate, qui uoluptatum libidine feruntur: quorũ ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania: quod insipientibus omnibus contingit: his nulla ne est adhibenda curatio? utrum, quod minus noceant animi aegrotaiones, quam corporis; an, quod corpora curari possint, animorum nulla medicina sit? at & morbi perniciosiores, pluresq. sunt animi, quam corporis: hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent, eumq. solicitant; animusq. aeger, ut ait Ennius, semper errat, neque pati, neque perpeti potest, capere numquam desinit. quibus duobus morbis, (ut omittam alios) aegritudine, & cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse grauiores? Qui uero probari potest, ut sibi mederi animus non possit; cum ipse medicinam corporis animus inuenrit; cumq. ad corporum sanationem multum ipsa copora, et natura ualeant; nec omnes, qui se curari passi sunt, continuo etiam conualescant; animi autem, qui se sanari uoluerint, praeceptisq. sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? Est profecto animi medicina, philosophia: cuius auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris; om
nibusq.

nibusq. opibus, uiribusq. ut noſmetpſi nobis mede
ri poſſimus, elaborandum eſt. Quamquam de uni-
uerſa philoſophia, quantopere & expetenda, & co
lenda eſſet, ſatis, ut arbitror, dictum eſt in Horten-
ſio. de maximis autem rebus nihil fere intermiſi-
mus poſtea nec diſputare, nec ſcribere. his autem
libris expoſita ſunt ea, quae a nobis cum familiari-
bus noſtris in Tuſculano erant diſputata. ſed quo-
niam duobus ſuperioribus de morte, & de dolore di
ctum eſt; tertius dies diſputationis hoc tertium uo-
lumen efficiet. ut enim in Academiam noſtram de-
ſcendimus, inclinato iam in poſtmeridianum tem-
pus die; popoſci eorum aliquem, qui aderant, cauſ-
ſam diſſerendi. tum res acta ſic eſt. A. Videtur mi-
hi cadere in ſapientem aegritudo. M. Num reliquae
quoque perturbationes animi, formidines, libidines,
iracundiae? haec enim fere ſunt eiuſmodi: quae Grae
ci πάθη appellant: ego poteram morbos: & id uer-
bum eſſet e uerbo: ſed in conſuetudinem noſtram
non caderet. nam miſereri, inuidere, geſtire, laeta-
ri, haec omnia morbos Graeci appellant, motus ani-
mi rationi non obtemperantes: nos autem hos eoſ-
dem motus concitati animi recte, ut opinor, pertur
bationes dixerimus, morbos autem non ſatis uſita-
te. niſi quid aliud tibi uidetur. A. Mihi uero iſto mo
do. M. Haeccine igitur cadere in ſapientem putas?
A. Prorſus exiſtimo. M. Nae iſta glorioſa ſapientia
non magno aeſtimanda eſt, ſiquidem non multum
differt ab inſania. A. Quid? tibi omnis ne animi com

motio uidetur insania? M. Non mihi quidem soli: sed, id, quod admirari saepe soleo, maioribus quoque nostris hoc ita uisum intelligo multis saeculis ante Socratem; a quo haec omnis, quae est de uita, et moribus, philosophia manauit. A. Quonam tandem modo? M. Quia nomen insaniae significat mentis aegrotationem, & morbum, id est insanitatem, et aegritudinem animi, quam appellarunt insaniam. omnes autem perturbationes animi, morbos philosophi appellant, negantq. stultum quemquam his morbis uacare. qui autem in morbo sunt, sani non sunt: & omnium insipientium animi in morbo sunt; omnes insipientes igitur insaniunt. sanitatem enim animorum, positam in tranquillitate quadam, constantiaq. censebant. his rebus mentem uacuam appellarunt insaniam; propterea quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non possit. Nec minus illud acute, quod animi affectionem, lumine mentis carentem, nominauerunt amentiam, eandemq. dementiam. ex quo intelligendum est, eos, qui haec rebus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, omnes insipientes esse non sanos. qui enim animus est in aliquo morbo, (morbos autem hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant) non magis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est. ita fit, ut sapientia sanitas sit animi, insipientia autem quasi insanitas quaedam, quae est insania, eademq. dementia: multoq. melius haec no

tata

fata sunt uerbis latinis, quam graecis. quod alijs quoque multis locis reperietur. sed id alias: nunc, quod instat. Totum igitur id, quod quaerimus, quid & quale sit, uerbi uis ipsa declarat. eos enim sanos intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit. qui contra affecti sunt, hos insanos appellari necesse est. itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis latini, cum exisse e potestate dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine, aut iracundia. quamquam ipsa iracundia libidinis est pars. sic enim definitur iracundia, ulciscendi libido. qui igitur exisse ex potestate dicuntur, iccirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum est. Graeci autem μανίαν unde appellent, non facile dixerim. eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi: hanc enim insaniam, quae iuncta stultitiae patet latius, a furore disiungimus. Graeci uolunt illi quidem, sed parum ualent uerbo: quem nos furorem, μελαγχολίαν illi uocant: quasi uero atra bili solum mens, ac non saepe uel iracundia grauiore, uel timore, uel dolore moueatur. quo genere Athamantem, Alcmaeonem, Aiacem, Orestem furere dicimus. qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum uetant duodecim tabulae. itaque non est scriptum, si insanus, sed si furiosus esse incipit. insaniam enim censuerunt, id est inconstantiam sanitate uacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum, et uitae communem cultũ,

iracundia libidinis pars

atque usitatum: furorem autem esse rati sunt mentis ad omnia caecitatem. quod cum maius esse uideatur, quam insania; tamen eiusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. Sed haec alia quaestio est: nos ad propositum reuertamur. Cadere, opinor, in sapientem aegritudinem, tibi dixisti uideri. A. Et uero ita existimo. M. Humanum id quidem, quod ita existimas. non enim silice nati sumus: sed est naturale in animis tenerum quiddam, atque molle, quod aegritudine, quasi tempestate, quatiatur. nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia uel inprimis fuit nobilis, Minime, inquit, assentior ijs, qui istam nescio quam indolentiam magnopere laudant: quae nec potest ulla esse, nec debet. ne aegrotus sim, inquit: sed, si fuerim, sensus adsit, siue secetur quid, siue auellatur a corpore. nam istuc nihil dolere, non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore. Sed uideamus, ne haec oratio sit hominum assentantium nostrae imbecillitati, & indulgentium mollitudini. nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum fibras euellere. tamen aliquid relinquetur fortasse: ita sunt stirpes altae stultitiae: sed reliquetur id solum, quod est necessarium. illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. quamobrem, quod coepimus, tradamus nos ei curandos. sanabimur, si uolemus. Et progrediar quidem longius.

non

non enim de aegritudine solum, quamquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, morbo, ut Graeci uolunt, explicabo. & primo, si placet, Stoicorum more agamus; qui breuiter astringere solent argumenta: deinde nostro instituto uagabimur. Qui fortis est, idem est fidens: quoniam confidens, mala consuetudine loquendi, in uitio ponitur, ductum uerbum a confidendo, quod laudis est. qui autem est fidens, is profecto non extimescit: discrepat enim a timendo, confidere. atque, in quem cadit aegritudo, in eundem timor. quarum enim rerum praesentia sumus in aegritudine, easdem impendentes, & uenientes timemus. ita fit, ut fortitudini aegritudo repugnet. uerisimile est igitur, in quem cadit aegritudo, in eundem cadere timorem, & infractionem quandam animi, & demissionem. in quemq. ea cadunt, in eundem cadit ut seruiat, ut uictum quandoque se esse fateatur. quae qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem, & ignauiam. non cadunt autem haec in uirum fortem: igitur ne aegritudo quidem. at nemo sapiens, nisi fortis: non cadet ergo in sapientem aegritudo. praeterea, necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi; qui magni animi, inuictum; qui inuictus, eum humanas res despicere, atque infra se positas arbitrari. despicere autem nemo potest eas res, propter quas aegritudine affici potest. ex quo efficitur, fortem uirum aegritudine numquam affici. omnes autem sapientes fortes. non cadit igitur in sapientem

pientem aegritudo. & quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus fungendum; & reliquae partes, totum ue corpus, à statu cum est motum, deest officio suo, & muneri: sic conturbatus animus non est aptus ad exequendum munus suum. munus autem animi est, ratione bene uti: & sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur: numquam est igitur perturbatus. at aegritudo perturbatio est animi: semper igitur ea sapiens uacabit. Verisimile etiam illud est, qui sit temperans, quem Graeci σώφρονα appellant, eamq. uirtutem σωφροσύνην uocant; quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, non numquam etiam modestiam. sed haud scio, an recte ea uirtus frugalitas appellari possit. quod angustius apud Graecos ualet: qui frugi homines χρησίμους appellant, id est tantummodo utiles. at illud latius. est enim omnis abstinentia, omnis innocentia, quae apud Graecos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest ἀβλάβειαν: nam est innocentia affectio talis animi, quae noceat nemini. reliquas etiam uirtutes frugalitas continet. quae nisi tanta esset, & si ijs angustijs, quibus plerique putant, teneretur; numquam esset Pisonis cognomen tantopere laudatum. sed quia nec qui propter metum praesidium reliquit, quod est ignauiae; nec qui propter auaritiam clam depositum non reddidit, quod est iniustitiae; nec qui propter temeritatem male rem gessit, quod est stultitiae; frugi apellari solet; eo tres

uirtutes; fortitudinem, iustitiam, prudentiam, frugalitas complexa est. etsi hoc quidem commune est uirtutum. omnes enim inter se nexae, & coniugatae sunt: reliqua igitur, & quarta uirtus ut sit ipsa frugalitas, necesse est. eius enim uidetur esse proprium, motus animi appetentis regere, et sedare; semperq. aduersantem libidini, moderatam in omni re seruare constantiam. cui contrarium uitium nequitia dicitur. frugalitas, ut opinor, a fruge: qua nihil melius e terra oritur. nequitia ab eo (etsi hoc erit fortasse durius: sed tentemus, & lusisse putemur, si nil sit) ab eo, quod nequidquam est in tali homine: ex quo idem nihil dicitur. qui sit frugi igitur, uel, si maius, moderatus, & temperans, eum necesse est esse constantem; qui autem constans, quietum; qui quietus, perturbatione omni uacuum; ergo etiam aegritudine. et sunt illa sapientis: aberit igitur a sapiente aegritudo. itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quae apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo:

Corq. meum penitus turgescit tristibus iris,
Cum decore, atque omni me orbatū laude recordor.

num manus affecta recte est, cum in tumore est? aut num aliquod quoppiam membrum tumidum, ac turgidum non uitiose se habet? sic igitur inflatus, & tumens animus in uitio est. sapientis autem animus semper uacat uitio, numquam turgescit, numquam tumet. at iratus animus eiusmodi est: numquam igitur sapiens irascitur. nam si irascitur, etiam concupiscit.

piſcit. proprium eſt enim irati, cupere, a quo laeſus uideatur, ei quammaximum dolorem inurere. qui autem id concupierit, eum neceſſe eſſe, ſi id conſecutus ſit, magnopere laetari. ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. quod quoniam non cadit in ſapientem; nec ut iraſcatur quidem cadit. ſi autem caderet in ſapientem aegritudo, caderet etiam iracundia. qua quoniam uacat, aegritudine etiam uacabit. etenim ſi ſapiens in aegritudinem incidere poſſet, poſſet etiam in miſericordiam, poſſet in inuidentiam. non dixi, in inuidiam, quae tum eſt, cum inuidetur. ab inuidendo autem inuidentia recte dici poteſt; ut effugiamus ambiguum nomen inuidiae: quod uerbum ductum eſt a nimis intuendo fortunam alterius, ut eſt in Menalippo,

Florem quiſnam liberum inuidit meum?

male latine uidetur: ſed praeclare Attius. ut enim, uidere, ſic, inuidere florem, rectius, quam flori, dicitur. nos conſuetudine prohibemur: poeta ius ſuum tenuit, & dixit audacius. Cadit igitur in eundem, & miſereri, & inuidere. nam qui dolet rebus alicuius aduerſis, idem alicuius etiam ſecundis dolet: ut Theophraſtus, interitum deplorans Calliſthenis, ſodalis ſui, rebus Alexandri proſperis angitur: itaque dicit Calliſthenem incidiſſe in hominem ſumma potentia, ſummaq. fortuna, ſed ignarum quemadmodum rebus ſecundis uti conueniret. Atqui, quemadmodum miſericordia aegritudo eſt ex alterius rebus aduerſis; ſic inuidentia aegritudo eſt

ex alterius rebus secundis. in quem igitur cadit misereri, in eundem etiam inuidere. non cadit autem inuidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. quod si hoc aegre ferre sapiens soleret, misereri etiã soleret. abest ergo a sapiente aegritudo. Haec sic dicuntur a Stoicis, concluduntúrq. contortius: sed latius aliquando dicenda sunt, & diffusius. sententiis tamen utendum est eorum potissimum, qui maxime forti, &, ut ita dicam, uirili utuntur ratione, atque sententia. nam Peripateticis, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil grauius, mediocritatem uel perturbationum, uel morborum animi mihi non sane probant. omne enim malum, etiam mediocre, magnum est. nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. nam ut corpus, etiam si mediocritur aegrum est, sanum non est: sic, si in animo est ista mediocritas, caret sanitate. itaque praeclare nostri, ut alia multa, molestiam, solicitudinem, angorem propter similitudinem corporum aegrorum aegritudinem nominauerunt. hoc propemodum uerbo Graeci omnem animi perturbationem appellant: uocant enim πάθος, id est morbum, quicumque est motus in animo turbidus. nos melius: aegris enim corporibus simillima est animi aegritudo. at non similis aegrotationis est libido, non immoderata laetitia, quae est uoluptas animi elata, & gestiens. ipse etiam motus non est morbi admodum similis, quamquam agritudini est finitimus. sed proprie, ut aegrotatio in corpore, sic aegri-

aegritudo in animo nomen habet non seiunctum a dolore. doloris igitur huius origo nobis explicanda est, id est caussa efficiens aegritudinem in animo, tamquã aegrotationẽ in corpore, nam ut medici, caussa morbi inuenta, curationem esse inuentam putant: sic nos, caussa aegritudinis reperta, medendi facultatẽ reperiemus. est igitur caussa omnis in opinione, nec uero aegritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum: quae sunt genere quattuor, partibus plures. nam cum omnis perturbatio sit animi motus uel rationis expers, uel rationem aspernans, uel rationi non obediens; isq. motus aut boni, aut mali opinione citetur: bifariã quattuor perturbationes aequaliter distributae sunt. nã duae sunt ex opinione boni; quarum altera, uoluptas gestiens, id est praeter modum elata laetitia opinione praesentis magni alicuius boni, altera uel cupiditas recte, uel libido dici potest: quae est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans. ergo haec duo genera, uoluptas gestiens, & libido, bonorum opinione turbantur, ut duo reliqua, metus, & aegritudo, malorum. nam & metus opinio magni mali impendentis, & aegritudo est opinio magni mali praesentis: & quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum uideatur esse angi: id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. his autem perturbationibus, quas in uita hominum stultitia quasi quasdam immittit furias, atque incitat, omnibus uiribus, atque opibus repugnandum

est,

est, si uolumus hoc, quod datum est uitae, tranquille, placideq. traducere. sed ceteras alias, nunc aegritudinem, si possumus, depellamus: id enim sit propositum: quandoquidem eam tu uideri tibi insapientem cadere dixisti. quod ego nullo modo existimo. taetra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, uelis, ut ita dicam, remisq. fugienda. qualis enim tibi ille uidetur Tantalo prognatus, Pelope natus, qui quondam a socero Oenomao rege Hppodamiam raptis nactus nuptijs? Iouis iste quidē pronepos: tam ne ergo abiectus, tamq. fractus?

Nolite (inquit) hospites adire ad me: ilico istic
Ne contagio mea bonis, umbra ue obsit:
Tanta uis sceleris in corpore haeret.

tu te Thyesta damnabis, orbabisq. luce propter uim sceleris alieni? Quid? illum filium solis non ne patris ipsius luce indignum putas?

Refugere oculi: corpus macie extabuit:
Lacrymae peredere humore exangues genas:
Situ nidoris barba pedore horrida,
Atque intonsa infuscat pectus illuuie scabrum.

haec mala, o stultissime Aeeta, ipse tibi addidisti: non inerant in ijs, quae tibi casus inuexerat: et quidem inueterato malo, cum tumor animi resedisset. est autem aegritudo, ut docebo, in opinione mali recentis. sed maeres uidelicet regni desiderio, non filiae. illam enim oderas, & iure fortasse: regno non aequo animo carebas. est autem impudens luctus maerore se conficientis, quod imperare non liceat liberis.

Val: 6. xi. 272:

beris Dionysius quidem tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat: usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio uero quid impudentius, qui bellum gereret cum ijs, qui eius non tulerant superbiam? is cum restitui in regnum nec Veientium, nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, inq. ea urbe senio, & aegritudine esse confectus. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut agritudine opprimatur, id est miseria? nam cum omnis perturbatio miseria est, tum carnificina est aegritudo. habet ardorem libido, leuitatē laetitia gestiens, humilitatem metus: sed aegritudo maiora quaedam, tabem, cruciatum, afflictationem, foeditatem: lacerat, exest animum, planeq. conficit. hanc nisi exuimus sic, ut abijciamus; miseria carere non possumus. at hoc quidem perspicuum est, tum aegritudinem existere, cum quid ita uisum sit, ut magnum quoddam malum adesse, & urgere uideatur. Epicuro autem placet, opinione mali aegritudinem esse, nō natura; ut, quicumque intuetur in aliquod maius malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in aegritudine. Cyrenaici non omni malo aegritudinem effici censent, sed insperato, nec opinato malo. est id quidem non mediocre ad aegritudinem augendam: uidentur enim omnia repentina grauiora. ex hoc & illa iure laudantur.

Ego, cum genui, tum moriturū sciui, et ei rei sustuli.
Praeterea, ad Troiam cum misi ad defendendam
Graeciam,

Scibam

Scibam me in mortiferum bellum, non in epulas, mittere.

haec igitur praemeditatio futurorũ malorum lenit eorum aduentum, quae uenientia longe ante uideris. itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur. licet enim, ut saepe facimus, in latinũ illa conuertere.

Nam, qui haec audita a docto meminissem uiro,
Futuras mecum commentabar miserias:
Aut mortem acerbam, aut exilij maestam fugam;
Aut semper aliquam molem meditabar mali:
Vt, si qua inuecta diritas casu foret,
Ne me imparatum cura laceraret repens.

quod autem Teseus a docto uiro se audisse dicit, id de seipso loquitur Euripides: fuerat enim auditor Anaxagorae: quem ferunt, nunciata morte filij, dixisse, Sciebam me genuisse mortalem. quae uox declarat, ijs esse haec acerba, a quibus non fuerint cogitata. Ergo id quidem non est dubium, quin omnia, quae mala putantur, sint improuisa grauiora. itaque quamquam non haec una res efficit maxiam aegritudinem: tamen, quoniam multum potest prouisio animi, & praeparatio ad minuendum dolorem; sint semper omnia homini humana meditata. & nimirum haec est illa praestans, & diuina sapientia, perceptas penitus & pertractatas humanas res habere; nihil admirari, cum acciderit; nihil, ante quam euenerit, non euenire posse arbitrari.

Quamobrem omnes, cum secundae res sunt maxume, tum maxume

Anaxagoras
Val: 5. 10

Meditari secum oportet, quo pacto aduersam aerumnam ferant:
Pericula, damna, exilia peregre rediens semper cogitet,
Aut filij peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiae:
Communia esse haec, fieri posse: ut ne quid animo sit nouum:
Quidquid praeter spem eueniat, omne id deputare esse in lucro.

ergo hoc Terentius, a philosophia sumptum, cum tam commode dixerit; nos, e quorum fontibus id haustum est, non & dicemus hoc melius, & constantius sentiemus? hic est enim ille uultus semper idem, quem dicitur Xantippe praedicare solita in uiro suo fuisse Socrate; eodem uultu semper se uidisse exeuntem illum domo, & reuertentem. nec uero ea frons erat, quae M. Crassi illius ueteris, quem semel ait in omni uita risisse Lucilius, sed tranquilla, & serena: sic enim accepimus. iure autem erat semper idem uultus, cum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis haec arma contra casus, et euentus, quibus eorum aduenietes impetus diuturna praemeditatione frangantur; simulq. iudico, malum illud opinionis esse, non naturae: (si enim in re essent, cur fierent prouisa leuiora?) sed est, iisdem de rebus quod dici possit subtilius; si prius Epicuri sententia uiderimus; qui censet necesse esse omnes in aegritudine

esse,

esse, qui se in malis esse arbitrentur; siue illa ante prouisa, & expectata sunt, siue inueterauerint: nam neque uetustate minui mala, nec fieri praemeditata leuiora: stultamq. etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: satis esse odiosum malum omne, cum uenisset: qui autem semper cogitauisset, accidere posse aliquid aduersi, ei fieri illud sempiternum malum: si uero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam uoluntariam: ita semper angi, aut accipiendo, aut cogitando malo. leuationem autem aegritudinis in duabus rebus ponit, auocatione a cogitanda molestia, & reuocatione ad contemplandas uoluptates. parere enim censet animum rationi posse, &, quo illa ducat, sequi. uetat igitur ratio intueri molestias: abstrahit ab acerbis cogitationibus: hebeat aciem ad miserias contemplandas: a quibus cum cecinit receptui, impellit rursus, & incitat ad conspicendas, totaq. mente contrectandas uarias uoluptates, quibus ille & praeteritarum memoria, & spe consequentium sapientis uitam refertam putat. Haec nostro more nos diximus, Epicurei dicunt suo. sed, quae dicent, uideamus; quo modo, negligamus. Principio male reprehendunt praemeditationem rerum futurarum: nihil est enim, quod tam obtundat, eleuetque aegritudinem, quam perpetua in omni uita cogitatio, nihil esse quod accidere non possit; quam meditatio condicionis humanae, quam uitae lex, commentatioq. parendi: quae non hoc affert

ut semper maereamus, sed ut nũquam. neque enim, qui rerum naturam, qui uitae uarietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, maeret, cum haec cogitat, sed tum uel maxime sapientiae fungitur munere. utrumque enim consequitur, ut &, considerandis rebus humanis, proprio philosophiae fungatur officio; & aduersis casibus triplici consolatione sanetur: primum, quod, posse accidere, diu cogitauerit; quae cogitatio una maxime molestias omnes extenuat, & diluit: deinde, quod humana ferenda intelligat: postremo, quod uidet, nullum malum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, cum id, quod ab homine non potuerit praestari, euenerit. Nam reuocatio illa, quam affert, cum a contuendis nos malis auocat, nulla est. non est enim in nostra potestate, fodicantibus ijs rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio, uel obliuio. Lacerant, uexant, stimulos admouent, ignes adhibent, respirare non sinunt: et tu obliuisci iubes, quod contra naturam est; quod a natura datum est, auxilium extorques inueterati doloris? est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas, & dies. Iubes me bona cogitare, obliuisci malorum. Diceres aliquid, & magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentires esse, quae essent homine dignissima. Pythagoras mihi sic diceret, aut Socrates, aut Plato: quid iaces? aut quid maeres? aut succumbis, cedisq. fortunae? quae ut peruellere te forsitan potuerit, & pungere, non

po-

potuerit certe uires frangere. magna uis est uirtutibus. eas excita, si forte dormiunt. Iam tibi aderit princeps fortitudo; quae te animo tanto esse coget; ut omnia, quae possint homini euenire, contemnas; & pro nihilo putes. Aderit temperantia, quae est eadem moderatio, a me quidem paullo ante uppellata frugalitas; quae te turpiter, & nequiter facere nihil patiatur. quid est autem nequius, aut turpius effeminato uiro? Ne iustitia quidem sinet ista facere: cui minimum esse uidetur in hac caussa loci: quae tamen ita dicet, dupliciter esse te iniustum; cũ & alienum appetas, qui, mortalis natus, conditionem postules immortalium; & grauiter feras, te, quod utendum acceperis, reddidisse. Prudentiae uero quid respondebis, dicenti uirtute se esse contentam, quo modo ad bene uiuendum, sic & ad beate? quae si extrinsecus religata pendeat, et non oriatur ex se, & rursus ad se reuertatur, et omnia sua complexa nihil quaerat aliunde; non intelligo, cur aut uerbis tam uehementer ornanda, aut re tantopere expetenda uideatur. Ad haec bona me si reuocas, Epicure; pareo; sequor; utor te ipso duce; obliuiscor etiam malorum, ut iubes; eoq. facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. sed traducis cogitationes meas ad uoluptates: quas? corporis credo, aut quae propter corpus uel recordatione, uel spe cogitentur. numquid est aliud? recte ne interpretor sententiam tuam? solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. hoc dicit, & hoc ille Grae

culus, me audiente, Athenis senex Zeno, istorum acutissimus, contendere, & magna uoce dicere solebat, eum esse beatum, qui praesentibus uoluptatibus frueretur, confideretq. se fruiturũ aut in omni, aut in magna parte uitae, dolore non interueniente; aut, si interueniret, si summus foret, futurum breuem; si productior, plus habiturum iucundi, quam mali: haec cogitantem fore beatum, praesertim si et ante perceptis bonis contentus esset, nec deos extimesceret. Habes formam Epicuri uitae beatae, uerbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari. Quid ergo? huius ne uitae propositio, & cogitatio aut Thyestem leuare poterit, aut Aeetam, de quo paullo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exulantem, atque egẽtem? in quo haec admiratio fiebat:

Hiccine Telamon ille est, modo quem gloria ad caelum extulit,
Quem aspectabant, cuius ob os Graij ora obuertebant sua?

Quod si cui, ut ait idem, simul animus cum re concidit: a grauibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his uoluptarijs. quam enim isti bonorum copiam dicunt? fac sane summum bonum esse, non dolere. quamquam id non uocatur uoluptas. sed non necesse est nunc omnia. id ne est, quo traducti luctum leuemus? sit sane summum malum, dolere: in eo igitur qui non est, si malo careat, continuo ne fruitur summo bono? Quid tergiuersamur, Epicure, nec fatemur eam nos dicere uoluptatem,

quam

quam tu idem, cum os perfricuiſti, ſoles dicere? ſunt haec tua uerba, nec ne? in eo quidem libro, qui continet omnem diſciplinam tuam, (fungar enim iam interpretis munere; ne quis me putet fingere) dicis haec. Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud, detrahens eas uoluptates, quae ſapore percipiuntur; detrahens eas etiam, quae auditu, & cantibus; detrahens eas etiam, quae ex formis percipiuntur oculis, ſuaues motiones, ſiue quae aliae uoluptates in toto homine gignuntur quolibet e ſenſu. Nec uero ita dici poteſt, mentis laetitiam ſolam eſſe in bonis. laetantem enim mentem ita noui ſpe eorum omnium, quae ſupra dixi fore, ut natura, ijs potiens, dolore careat. atque haec quidem ijs uerbis, quiuis ut intelligat, quam uoluptatem norit Epicurus. dein de paullo infra, Saepe quaeſiui, inquit, ex ijs, qui appellantur ſapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, ſi illa detraxiſſent: niſi ſi uellent uoces inanes fundere. nihil ab his potui cognoſcere. qui ſi uirtutes ebullire uolent, & ſapientias; nihil aliud dicent, niſi eam uiam, qua efficiantur eae uoluptates, quas ſupra dixi. Quae ſequuntur, in eadem ſententia ſunt: totusq. liber, qui eſt de ſummo bono, refertus & ſententijs, & uerbis talibus eſt. Ad hanccine igitur uitam Telamonem illum reuocabis, ut leues aegritudinem? &, ſi quem tuorum afflictum maerore uideris, huic acipenſerem potius, quam aliquem Socraticum libellum, dabis? αὐλῶν hortabere, ut audiat uoces potius, quam Platonis?

expones, quae ſpectet, florida, & uaria? faſciculum ad nares admouebis? incendes odores? & sertis redimiri iubebis, & roſa? ſi uero aliquid etiam tum plane luctum omnem abſterſeris? haec Epicuro confitenda ſunt; aut ea, quae modo, expreſſa ad uerbum, dixi, tollenda de libro; uel totus liber potius abijciendus: eſt enim confertus uoluptatibus. Quaerendum igitur, quemadmodum aegritudine priuemus eum, qui ita dicat:

- Pol mihi fortuna magi' nunc deſit, quam genus.
Namque regnum ſuppetebat mi: ut ſcias quanto e loco,
Quantis opibus, quibus de rebus lapſa fortuna occidat.

quid? huic calix mulſi impingendus eſt, ut plorare deſinat, aut aliquid eiuſmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poeta:

Ex opibus ſummis opis egens, Hector, tuae.

huic ſubuenire debemus: quaerit enim auxilium.

Quid petam praeſidi, aut exequar? quo ue nunc auxilio, aut fuga
Freta ſim? arce, & urbe orba ſum: quo accedam? quo applicem?
Cui nec arae patriae domi ſtant; fractae, et diſiectae iacent:
Fana flamma deflagrata: toſti alti ſtant parietes,
Deformati, atque abiete criſpa.

ſcis, quae ſequantur: & illud in primis,

O pater, o patria, o Priami domus,

Se-

Septum altisono cardine templum:
Vidi ego te, astante ope barbarica,
Tectis caelatis, laqueatis,
Auro, ebore instructam regifice.

o poetam egregium: quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur. sentit omnia repentina, & inopinata esse grauiora: exaggeratis igitur regis opibus, quae uidebantur sempiternae fore, quid adiungit?

Haec omnia uidi inflammari,
Priamo ui uitam euitari,
Iouis aram sanguine turpari.

praeclarum carmen: est enim & rebus, & uerbis, & modis lugubre. eripiamus huic aegritudinem: quo modo? collocemus in culcitra plumea: psaltriam adducamus: cedrum incendamus: demus scutellam dulciculae potionis: aliquid prouideamus & cibi. haec tandem bona sunt, quibus aegritudines grauissimae detrahantur? tu enim paullo ante, ne intellige-re te quidem alia bona, dicebas. reuocari igitur oportere a maerore ad cogitationem bonorum, conueniret mihi cum Epicuro, si, quid esset bonum, conueniret. Dicet aliquis: quid? ergo tu Epicurum existimas ista uoluisse, aut libidinosas eius fuisse sententias? Ego uero minime: uideo enim ab eo dici multa seuere, multa praeclare. itaque, ut saepe dixi, de acumine eius agitur, non de moribus. quamuis spernat uoluptates eas, quas modo laudauit: ego tamen meminero, quod uideatur ei summum bo-

num. non enim uerbo ſolum poſuit uoluptatem, ſed explanauit quid diceret. Saporem, inquit, & corporum complexum, & ludos, atque cantus, & formas eas, quibus oculi iucunde moueantur. num fingo? num mentior? cupio refelli: quid enim laboro, niſi ut ueritas in omni quaeſtione explicetur? At idem ait non creſcere uoluptatem, dolore detracto; ſummamq. uoluptatem, nihil dolere. Paucis uerbis tria magna peccata: unum, quod ſecum ipſe pugnat, modo enim, ne ſuſpicari quidem ſe quidquã bonum, niſi ſenſus quaſi titillarentur uoluptate: nunc autem, ſummam uoluptatem eſſe, dolore carere. poteſt ne magis ſecum ipſe pugnare? Alterum eſt peccatum, quod, cum in natura tria ſint, unum gaudere, alterum dolere, tertium nec gaudere, nec dolere; hic putat primum, et tertium idem eſſe, nec diſtinguit a nõ dolendo uoluptatem. Tertium peccatum commune cum quibuſdam, quod, cum uirtus maxime expetatur, eiusq. adipiſcẽdae cauſſa philoſophia quaeſita ſit, ille a uirtute ſummum bonum ſeparauit. at laudat, & ſaepe, uirtutem. & quidem C. Gracchus, cum largitiones maximas feciſſet, & effudiſſet aerarium, uerbis tamen defendebat aerarium. quid uerba audiam, cum facta uideam? Piſo ille Frugi ſemper contra legem frumentariam dixerat. is, lege lata, conſularis ad frumentum accipiendum uenerat. animaduertit Gracchus in concione Piſonem ſtantem: quaerit, audiente populo R. qui ſibi conſtet, cum ea lege frumentum petat, quam diſſuaſerat.

rat. nolim, inquit, mea bona Gracche tibi uiritim diuidere liceat: sed, si facias, partem petam. parum ne declarauit uir grauis, & sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum dissipari? lege orationes Gracchi: patronum aerarij esse dices. Negat Epicurus iucunde posse uiui, nisi cum uirtute uiuatur: negat ullam in sapientem uim esse fortunae: tenuem uictum antefert copioso: negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. omnia philosopho digna, sed cum uoluptate pugnantia. non istam dicit uoluptatem. dicat quamlibet: nempe eam dicit, in qua uirtutis nulla pars insit. Age, si uoluptatem non intelligimus, ne dolorem quidem? nego igitur eius esse, qui dolore summum malum metiatur, mentionem facere uirtutis. Et conqueruntur quidam Epicurei, uiri optimi, (nam nullum genus est minus malitiosum) me studiose dicere contra Epicurum. ita credo, de honore, aut dignitate contendimus. mihi summum in animo bonum uidetur, illi autem in corpore: mihi in uirtute, illi in uoluptate. & illi pugnat; & quidem uicinorum fidem implorant; multi autem sunt, qui statim conuolent: ego sum is, qui dicam me non laborare, actum habiturum quod egerint. quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso cum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo uideretur, nulla inter eos concertatio umquam fuit. hi nimis iracunde agunt, praesertim cum ab his non sane animose defendatur sententia, pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque

apud

apud censores dicere audeant. Sed cum istis alias; & eo quidem animo, nullum ut certamen instituam, uerum dicentibus facile cedam. tantum admonebo: si maxime uerum sit, ad corpus omnia referre sapientem; siue, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat; siue omnia referre ad utilitatem suam; quoniam haec plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant. Cyrenaicorum restat sententia: qui tum aegritudinem censent existere, si nec opinato quid euenerit. est id quidem magnum, ut supra dixi: etiam Chrysippo ita uideri scio, quod prouisum ante non sit, id fieri uehementius: sed non sunt in hoc omnia. quamquam hostium repens aduentus magis aliquanto conturbat, quam expectatus: & maris subita tempestas, quam ante prouisa, terret nauigantes uehementius: & eiusmodi sunt pleraque. sed cum diligenter nec opinatorum naturam consideres; nihil aliud reperias, nisi omnia subita uideri maiora, & quidem ob duas caussas: primum, quod, quanta sint quae accidunt, considerandi spatium non datur: deinde, cum uidetur praecaueri potuisse, si prouisum esset, quasi culpa contractum malum aegritudinem acriorem facit. quod ita esse dies declarat: quae procedens ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. Carthaginienses multi Romae seruierunt; Macedones, rege Perse capto. uidi etiam in Peloponneso, cum essem adolescens, quosdam Corinthios. hi poterant omnes

nes eadem illa de Andromacha deplorare,
Haec omnia uidi.
ſed & iam decantauerant fortaſſe. eo enim erant uultu, oratione, omni reliquo motu, & ſtatu, ut eos Argiuos, aut Sicyonios diceres: magisq. me moue rant Corinthi ſubito aſpectae parietinae, quam ipſos Corinthios; quorum animis diuturna cogitatio callum uetuſtatis obduxerat. Legimus librum Clitomachi; quem ille, euerſa Carthagine, miſit, conſolandi cauſſa, ad captios, ciues ſuos. in eo eſt diſputa tio ſcripta Carneadis; quam ſe ait in commẽtarium retuliſſe. cum ita poſitum eſſet, uideri fore in aegritudine ſapientem patria capta; quae Carneades contra dixerit, ſcripta ſunt. tanta igitur calamitatis praeſentis adhibetur a philoſopho medicina, quanta inueteratae ne deſideratur quidem. nec, ſi aliquot annis poſt idem ille liber captiuis miſſus eſſet, uulneribus mederetur, ſed cicatricibus. ſenſim enim, & pedetentim progrediens extenuatur dolor: nõ quo ipſa res immutari ſoleat, aut poſſit: ſed id, quod ratio debuerat, uſus docet, minore eſſe ea, quae ſint uiſa maiora. Quid ergo opus eſt, dicet aliquis, ratione, aut omnino conſolatione ulla, qua ſolemus uti, cum leuare dolorem maerentiũ uolumus? haec enim fere tum habemus in promptu, nihil oportere inopinatum uideri. aut qui tolerabilius feret incommodum, qui cognouerit, neceſſe eſſe homini tale aliquid accidere? haec enim oratio de ipſa ſumma mali nihil detrahit; tantum modo affert, nihil eueniſſe,

nisse, quod non opinandum fuisset. neque tamen genus id orationis in consolando nõ ualet: sed id, haud sciam, an plurimum. ergo ista nec opinata non habẽt tantã uim, ut aegritudo ex his omnibus oriatur. feriunt enim fortasse grauius, non id efficiunt, ut ea, quae accidant, maiora uideantur. quia recentia sunt, uidentur, non quia repentina, Duplex est igitur ratio ueri reperiendi, non in ijs solum, quae mala, sed in ijs etiam, quae bona uidentur. nam aut de ipsius rei natura, qualis, quanta sit, quaerimus, ut de paupertate non numquam; cuius onus disputando leuamus, docentes, quam parua, & quam pauca sint, quae natura desideret: aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. hic Socrates cõmemoratur, hic Diogenes, hic Caecilianũ illud,

Saepe est etiam sub palliolo sordido sapientia.

cum enim paupertatis una eademq; sit uis; quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alij negent se ferre posse? Huic igitur alteri genere similis est ea ratio consolandi, quae docet humana esse, quae acciderint. non enim id solum continet ea disputatio, ut cognitionem afferat generis humani; sed significat tolerabilia esse, quae & tulerint, & ferant ceteri. De paupertate agitur: multi patientes pauperes cõmemorantur. de contemnendo honore: multi inhonorati proferuntur, & quidem propter id ipsum beatiores: eorumque, qui priuatum otium negotijs publicis antetulerunt, nominatim uita laudatur: nec siletur illud potentissimi

regis

regis anapaestum, qui laudat senem, & fortunatum esse dicit, quod inglorius sit atque ignobilis ad supremum diem perventurus. Similiter commemorandis exemplis, orbitates quoque liberorum praedicantur; eorumque, qui grauius ferunt, luctus, aliorum exemplis leniuntur. sic perpessio ceterorum facit, ut ea, quae acciderint, multo minora, quam quanta sint existimata, uideantur. ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit ementita opinio, appareat. atque hoc idem & Telamon ille declarat;

Ego cum genui, moriturum sciui:

& Theseus;

Futuras mecum commentabar miserias:

& Anaxagoras; Sciebam me genuisse mortalem. hi enim omnes, diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant eas nequaquam pro opinione uulgi esse extimescendas. Et mihi quidem uidetur idem fere accidere ijs, qui ante meditantur, quod ijs, quibus medetur dies; nisi quod ratio quaedam sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod opinatum sit esse maximum, nequaquam esse tantum, ut uitam beatam possit euertere. hoc igitur efficitur, ut ex illo nec opinato plaga maior sit; non, ut illi putant, ut, cum duobus pares casus euenerint, is modo aegritudine afficiatur, cui ille nec opinatus casus euenerit. itaque dicuntur non nulli in maerore, cum de hac communi omnium condicione audissent, ea lege nos esse natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, grauius

uius etiam tulisse. quocirca Carneades, ut uideo nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud:

Mortalis nemo est, quem non attingat dolor,
Morbusque. multi sunt humandi liberi,
Rursum creandi: morsq. est finis omnibus,
Quae generi humano angorem nequidquã afferunt.
Reddenda est terrae terra: tum uita omnibus
Metenda, ut fruges. sic iubet necessitas.

negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad leuandam aegritudinem pertinere: id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus: nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad maleuolos consolandos esse accommodatam. Mihi uero longe uidetur secus. nam & necessitas ferendae condicionis humanae quasi cum deo pugnare cohibet, admonetq. esse hominem; quae congitatio magnopere luctum leuat: at enumeratio exemplorum non, ut animum maleuolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui maeret, ferendum sibi id censeat, quod uideat multos moderate, & tranquille tulisse. omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt, nec cohaerere possunt, propter magnitudinem aegritudinis: ex quo ipsam aegritudinem λύπην Chrysippus, quasi λύσιν, id est solutionem totius hominis, appellatam putat: quae tota poterit euelli, explicata, ut principio dixi, caussa aegritudinis. est enim nulla alia, nisi opinio, & iudicium magni praesentis,

tis, atque urgentis mali. itaque & dolor corporis, cuius est morsus acerrimus, perfertur spe proposita boni: & acta aetas honeste, ac splendide tantam affert consolationem, ut eos, qui ita uixerint, aut non attingat aegritudo, aut perleuiter pungat animi dolor. Sed ad hanc opinionem mali cum illa etiam opinio accessit, oportere, rectum esse, ad officium pertinere, ferre illud aegre, quod acciderit; tum denique efficitur illa grauis aegritudinis perturbatio. ex hac opinione sunt illa uaria et detestabilia genera lugendi, pedores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. hinc ille Agamemnon Homericus, & idem Attianus,

Scindens dolore identidem intonsam comam.

in quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillū sibi euellere, quasi caluitio maeror leuaretur. sed haec omnia faciunt opinantes ita fieri oportere. itaque & Aeschines in Demosthenem inuehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolasset. at quam rhetorice? quam copiose? quas sententias colligit? quae uerba contorquet? ut licere quiduis rhetori intelligas. quae nemo probaret, nisi insitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quamgrauissime maerere oportere. ex hoc euenit, ut in animi doloribus alij solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte:

Qui miser in campis maerens errabat Aleis,
Ipse suum cor edens, hominum uestigia uitans.

& Niobe fingitur lapidea, propter aeternum credo in luctu silentium. Hecubam autem, putant, propter animi acerbitatem quandam, & rabiem, fingi, in canem esse conuersam. Sunt autem alij, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui saepe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

Cupido cepit miseram nunc me, proloqui
Caelo, atque terrae Medea miserias.

Haec omnia, recta, uera, debita putantes, faciunt in dolore: maximeq. declaratur hoc quasi officij iudicio fieri, quod, si qui forte, cum in luctu esse uellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, reuocant se rursus ad maestitiam, peccatiq. se insimulant, quod dolere intermiserint. pueros uero matres, & magistri castigare etiam solent, nec uerbis solum, sed etiam uerberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab ijs factum est, aut dictum: plorare cogunt. Quid? ipsa remissio luctus cum est consecuta; intellectumq. est, nihil profici maerendo; non ne declarat fuisse totum illud uolútarium? quid ille Terentianus, ipse se puniens, idest ἑαυτὸν τιμωρούμενος?

Decreui tantisper me minus iniuriae,
Chreme, meo gnato facere, dum fiam miser.

hic decernit, ut miser sit. num quis igitur quidquam decernit inuitus?

Malo quidem me quouis dignum deputem.

malo se dignum deputat, nisi miser sit. uides ergo opinionis esse, non naturae malum. Quid, quod res

ipſa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianae neces, interitusq. multorum ſedationem maeren di afferunt; apud quem ita dicitur:
Namque nimis multos, atque omni luce cadentes
Cernimus: ut nemo poſſit maerore uacare.
Quo magis eſt aequum tumulis mandare peremptos
Firmo animo, & luctum lacrymis finire diurnis.
Ergo in poteſtate eſt abijcere dolorem, cum uelis, tempori ſeruieté. An eſt ullum tempus: quoniam quidem res in noſtra poteſtate eſt, cui non, ponendae curae aegritudinis cauſſa, ſeruiamus? conſtabat, eos, qui concidentem uulneribus Cn. Pompeium uidiſſent, cum in illo ipſo acerbiſſimo miſerrimoq. ſpectaculo ſibi timerent, quod ſe claſſe hoſtium circumfuſos uiderent, nihil tum aliud egiſſe, niſi ut remiges hortarentur, & ut ſalutem adipiſcentur fuga; poſtea quam Tyrum ueniſſent, tum afflictari, lamentariq. coepiſſe. timor igitur ab ijs aegritudinem potuit repellere, ratio ac ſapientia uera non poterit? Quid eſt autem, quod plus ualeat ad ponendum dolorem, quam cum eſt intellectum, nihil profici, & fruſtra eſſe ſuſceptum? ſi igitur deponi poteſt, etiam non ſuſcipi poteſt. uoluntate igitur, et iudicio ſuſcipi aegritudinem confitendum eſt: idq. indicatur eorum patientia, qui, cum multa ſint ſaepe perpeſſi, facilius ferunt quidquid accidit, obduruiſſeq. ſeſe contra fortunam arbitrantur, ut ille apud Euripidem;
Si mihi nunc triſtis primum illuxiſſet dies,

Nec tam aerumnoso nauigauissem salo;
Esset dolendi caussa; ut iniecto equulei
Freno repente tactu exagitantur nouo.
Sed iam subiectus miserijs obtorpui.

Defatigatio igitur miseriarum aegritudines cum faciat leuiores; intelligi necesse est, non rem ipsam caussam, atque fontem esse maeroris. Philosophi summi, nec dum tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt in summo se malo esse, (sunt enim insipientes; neque insipientia ullum maius malum est) neque tamen lugent? quid ita? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, rectum esse, & aequum, & ad officium pertinere, aegre ferre, quod sapiens non sis: quod idem affingimus huic aegritudini; in qua luctus inest; quae omnium maxima est. itaque Aristoteles, ueteres philosophos accusans, qui exstimauissent philosophiam suis ingenijs esse perfectam, ait eos aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse; sed se uidere, quod paucis annis magna accessio facta esset, breui tempore philosobiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod ceruis, & cornicibus uitam diuturnam, quorum id nihil interesset, hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam uitam dedisset: quorum si aetas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum uita erudiretur. querebatur igitur se tum, cum illa uidere coepisset, extingui. Quid? ex ceteris philosophis non ne optimus,

mus, & grauissimus quisque confitetur, multa se ignorare? & multa sibi etiam atque etiam esse discenda? neque tamen, cum se in media stultitia, qua nihil est peius, haerere intelligant, aegritudine premuntur. nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris. Quid, qui non putant lugendum uiris? qualis fuit Q. Maximus, efferens filium consularem; qualis L. Paullus, duobus paucis diebus amissis filijs; qualis M. Cato, praetore designato, mortuo filio; quales reliqui, quos in Consolatione collegimus. quid hos aliud placauit, nisi quod luctum, & maerorem esse non putabant uiri? ergo id, quod alij rectum opinantes aegritudini se solent dedere, ij turpe putantes, aegritudinem repulerunt. ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse aegritudinem. Contra dicuntur haec. Quis tam demens, ut sua uoluntate maereat? natura affert dolorem: cui quidem Crantor, inquiunt, uester cedendum putat: premit enim, atque instat, nec resisti potest. itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Aiacis morte consolatus esset, is cum audisset de suo, fractus est: de cuius commutata mente sic dicitur:

Nec uero tanta praeditus sapientia
Quisquam est, qui, aliorum aerumnam dictis alleuans,
Non idem, cum fortuna mutata impetum
Conuertat, clade ut subita frangatur sua,
Vt illa ad alios dicta & praecepta excidant.

Haec cumdiſputant, hoc ſtudent efficere, naturae obſiſti nullo modo poſſe. ij tamen fatentur grauiores aegritudines ſuſcipi, quam natura cogat. quae igitur amentia, ut nos quoque idem ab alijs requiramus? Sed plures ſunt cauſſae ſuſcipiendi doloris. primum illa opinio mali; quo uiſo, atque perſuaſo, aegritudo inſequitur neceſſario. deinde etiam gratum ſe mortuis facere, ſi grauiter eos lugeant, arbitrantur. accedit ſuperſtitio muliebris quaedam. exiſtimant enim, dijs immortalibus ſe facilius ſatisfacturos, ſi, eorum plaga perculſi, afflictos ſe & ſtratos eſſe fateantur. Sed haec inter ſe quam repugnent, plerique non uident. laudant enim eos, qui aequo animo moriantur: qui alterius mortem aequo animo ferant, eos putant uituperandos. quaſi fieri ullo modo poſſit, quod in amatorio ſermone dici ſolet, ut quiſquam plus alterum diligat, quam ſe. praeclarũ illud eſt, &, ſi quaeris, rectum quoque, & uerum, ut eos, qui nobis cariſſimi eſſe debeant, aeque ac noſmet ipſos amemus; ut uero plus, fieri nullo pacto poteſt. ne optandum quidem eſt in amicitia, ut me ille plus, quam ſe, ego illum plus, quam me. perturbatio uitae, ſi ita ſit, atque officiorum omnium conſequatur. Sed de hoc alias. nunc illud ſatis eſt, non attribuere ad amiſſionem amicorum miſeriam noſtram; ne illos plus, quam ipſi uelint, ſi ſentiant, plus certe, quam noſmet ipſos, diligamus. Nam quod aiunt, pleroſque conſolationibus nihil leuari; adiunguntq. conſolatores ipſos confiteri ſe miſeros, cum ad eos impe-

tum suum fortuna conuerterit: utrũque dissoluitur. sunt enim ista non naturae uitia, sed culpae. stultitiam autem accusare quamuis copiose licet. nam & qui non leuantur, ipsi alios ad miseriam inuitant: & qui suos casus aliter ferunt, atque ut alijs auctores ipsi fuerunt, non sunt uitiosiores, quam fere plerique, qui auari auaros, gloriae cupidos gloriosi reprehendunt. est enim proprium stultitiae, aliorum uitia cernere, obliuisci suorum. sed nimirum hoc maximum est experimentum; cum constet aegritudinem uetustate tolli, hanc uim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. nam etsi eadem res est, & idem est homo: qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur, non ipsa diuturnitas. Hic mihi afferunt mediocritates: quae si naturales sunt, quid opus est consolatione? natura enim ipsa terminabit modum: sin opinabiles, opinio tota tollatur. Satis dictum esse arbitror, aegritudinem esse opinionem mali praesentis; in qua opinione illud insit, ut aegritudinem suscipere oporteat. Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio praesentis mali sit recens. hoc autem uerbum sic interpretatur, ut non tantũ illud recens esse uelit, quod paullo ante acciderit; sed, quam diu in illo opinato malo uis quaedã insit, & uigeat, & habeat quandam uiriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli

Cariae regis uxor, quae nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrũ, quam diu uixit, uixit in luctu, eodemq. etiam confecta contabuit. huic erat illa opinio quotidie recens: quae tum denique non appellabatur recens, cum uetustate exaruit. Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quamplurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut ad aliam traducere. Sunt, qui unum officium consolantis putent, malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. sunt, qui, non magnum malum, ut Peripatetici. sunt, qui abducunt a malis ad bona, ut Epicurus. sunt, qui satis putant ostendere, nihil inopinati accidisse, nihil mali. Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem maerenti, si se officio fungi putet iusto, atque debito. sunt etiam, qui haec omnia genera consolandi colligunt. alius enim alio modo mouetur; ut fere nos omnia in Consolationem unã coniecimus. erat enim in tumore animus, & omnis in eo tentabatur curatio. sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille Aeschyli: cui cum dictum esset,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,
Mederi posse rationem iracundiae;

respondet,

Siquidem qui tempestiuam medicinam admouens,
Non ad grauescens uulnus illidat manus.

Erit igitur in consolationibus prima medicina, doce-

re aut nullum malum esse, aut admodum paruum: altera, et de communi condicione uitae, & proprie, si quid sit, de ipsius, qui maereat, disputandum: tertia, summam esse stultitiam, frustra confici maerore, cum intelligas nihil posse profici. Nam Cleanthes quidem sapientem consolatur; qui consolatione non eget. nihil enim esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persuaseris; non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris. alienum autem tempus docendi. Et tamen non satis mihi uidetur uidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando aegritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fatetur. quid enim dicemus? cum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, cum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, & quemuis baiulum interesse; cum se Alcibiades afflictaret, lacrymansq. Socrati supplex esset, ut sibi uirtutem traderet, turpitudinemq. depelleret: quid dicemus, Cleanthe? num in illa re, quae aegritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse? Quid illa Lyconis, qualia sunt? qui aegritudinem extenuans, paruis ait eam rebus moueri, fortunae, & corporis incommodis, non animi malis. Quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis uitijsq. constabat? Ad Epicuri consolationem satis est ante dictum. Ne illa quidem consolatio firmissima est; quamquam & usitata est, saepe prodest: Non tibi hoc soli. prodest haec quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omnibus

bus. ſunt enim, qui reſpuant. ſed refert, quo modo adhibeatur. ut enim tulerit quiſque eorum, qui ſapienter tulerunt, non quo quiſque incommodo affectus ſit, praedicandum eſt. Chryſippi ratio ad ueritatem firmiſſima eſt, ad tempus aegritudinis difficilis. magnum opus eſt probare maerenti, illum ſuo iudicio, & quod ſe ita putet oportere facere, maerere. Nimirum igitur, ut in cauſſis non ſemper utimur eodem ſtatu, (ſic enim appellamus controuerſiarum genera) ſed ad tempus, ad controuerſiae naturam, ad perſonam accomodamus: ſic in aegritudine lenienda, quamnam quiſque curationem recipere poſſit, uidendum eſt. Sed neſcio quo pacto ab eo, quod erat a te propoſitum, aberrauit oratio. tu enim de ſapiente quaeſieras: cui aut malum uideri nullum poteſt, quod uacet turpitudine; aut ita paruum malum, ut id obruatur ſapientia, uixq. appareat; qui nihil opinione affingat, aſſumatq. ad aegritudinem; nec id putet eſſe rectum, ſe quammaxime excruciari, luctuq. confici; quo prauius nihil eſſe poſſit. edocuit tamen ratio, ut mihi quidem uidetur, cũ hoc ipſum proprie non quaereretur hoc tempore, ne quidem ullum eſſe malum, niſi quod idẽ dici turpe poſſet; tamen ut uideremus, quidquid in aegritudine mali, id nõ naturale eſſe, ſed uoluntario iudicio, & opinionis errore contractũ. tractatum eſt autem a nobis id genus aegritudinis, quod unum eſt omnium maximum, ut, eo ſublato, reliquorum remedia ne magnopere quaerenda arbitra-

bitra-

bitraremur. ſunt enim certa, quae de paupertate, certa, quae de uita inhonorata, & ingloria dici ſoleant. ſeparatim autem certae ſcholae ſunt de exilio, de interitu patriae, de ſeruitute, de debilitate, de caecitate, & de omni caſu: in quo nomen poni ſolet calamitatis. haec Graeci in ſingulas ſcholas, & in ſingulos libros diſpertiunt: opus enim quaerunt, quamquam plane diſputationis ſunt, delectationis. & tamen, ut medici, toto corpore curando, minimae etiam parti, ſi condoluit, medentur: ſic philoſophia, cum uniuerſam aegritudinem ſuſtulit, tamen, ſi quis error aliunde extitit, ſi paupertas momordit, ſi ignominia pupugit, ſi quid tenebrarum offudit exilium, aut eorum, quae modo dixi, ſi quid extitit: etſi ſingularum rerum ſunt propriae conſolationes: de quibus audies tu quidem, cum uoles. ſed ad eundem fontem reuertendum eſt, aegritudinem omnem procul abeſſe a ſapiente, quod inanis ſit, quod fruſtra ſuſcipiatur, quod non natura exoriatur, ſed iudicio, ſed opinione, ſed quadam inuitatione ad dolendum, cum id decreuerimus ita fieri oportere. hoc detracto, quod totum eſt uoluntarium, aegritudo erit ſublata illa maerens; morſus tamen, & contractiunculae quaedā animi relinquentur. hanc dicant ſane naturalem, dum aegritudinis nomen abſit, graue, taetrum, funeſtum, quod cum ſapientia eſſe, atque, ut ita dicam, habitare nullo modo poſſit. atqui ſtirpes ſunt aegritudinis, quam multae, quam amarae, quae, ipſo trunco euerſo,

omnes

omnes elidendae sunt, & , si necesse erit, singulis disputationibus: superest enim nobis hoc, cuicuimodi est, otium. sed ratio una omnium est aegritudinum, plura nomina. nam & inuidere aegritudinis est, et aemulari, & obtrectare, & misereri, angi, lugere, maerere, aerumna affici, lamentari, solicitari, dolere, in molestia esse, afflictari, desperare. haec omnia definiunt Stoici: eaq. uerba, quae dixi, singularum rerum sunt, non, ut uidentur, easdem res significant, sed aliquid differunt: quod alio loco fortasse tractabimus. hae sunt illae fibrae stirpiũ, quas initio dixi, persequendae, et omnes elidendae; ne ulla umquam possit existere: magnum opus, & difficile: quis negat? quid autem plaeclarum, non idem arduum? sed tamen id se effecturam philosophia profitetur: nos modo curationem eius recipiamus. Verum quidem haec hactenus: cetera, quotiescumque uoletis, & hoc loco, & alijs parata uobis erunt.

persequen
lq. 228.

M. TVLLII CICERONIS TVSCVLANARVM DISPVTATIONVM, LIBER IIII.

de reliquis animi perturbationibus.

CVM multis locis nostrorum hominum ingenia, uirtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime ijs in studijs, quae sero admodum expetita, in hanc ciuitatem e Graecia transtulerunt. nam cum a primo urbis ortu, regijs institutis, partim etiam legibus auspicia, caeremoniae, comitia, prouocationes, patrum consilium, equitum, peditumq. descriptio, tota res militaris diuinitus esset constituta; tum progressio admirabilis, incredibilisq. cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio rep. liberata. nec uero hic locus est, ut de moribus institutisq. maiorum, & disciplina, ac temperatione ciuitatis loqamur. alijs haec locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeq. in ijs sex libris, quos de rep. conscripsimus. hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinae, multa sane occurrunt, cur ea quoque accersita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conseruata, & culta uideantur. erat enim illis paene in conspectu, praestanti sapientia, & nobilitate, Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus ijsdem, quibus L. Brutus patriam liberauit, prae- 198.

cla-

clarus auctor nobilitatis tuae. Pythagorae autem doctrina cum longe, lateq. flueret, permanauisse mihi uidetur in hanc ciuitatem: idq. cum coniectura probabile est, tum quibusdam etiam uestigijs indicatur. quis est enim, qui putet, cum floreret in Italia Graecia potentissimis, & maximis urbibus, ea, quae Magna dicta est; in hisq. primum ipsius Pythagorae, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset; nostrorum hominum ad eorum doctissimas uoces aures clausas fuisse? quin etiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus existimatum. Nam cum Pythagorae disciplinam, & instituta cognoscerent; regisq. eius aequitatem, & sapientiam a maioribus suis accepissent; aetates autem, et tempora ignorarent, propter uetustatem; eum, qui sapientia excelleret, Pythagorae auditorem fuisse crediderunt. Et de coniectura quidem hactenus. Vestigia autem Pythagoreorum quamquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur: quoniam non id agitur hoc tempore. Nam cum carminibus soliti illi esse dicantur et praecepta quaedam occultius tradere, & mentes suas a cogitationum intentione cantu, fidibusq. ad tranquillitatem traducere; grauissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud maiores hunc epularum fuisse, ut, deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum uirorum laudes, atque uirtutes. ex quo perspicuum est, & cantus tum fuisse rescriptos uocum sonis,

ſonis, & carmina. quamquam id quidem etiam XII. tabulae declarant, condi iam tum ſolitum eſſe carmen: quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam, leges ſanxerunt. Nec uero illud non eruditorum temporum argumentum eſt, quod & deorum puluinaribus, et epulis magiſtratuum fides praecinunt: quod proprium eius fuit, de qua loquor, diſciplinae. mihi quidem etiam Appij Caeci carmen, quod ualde Panaetius laudat epiſtola quadam, quae eſt ad Q. Tuberonem, Pythagoreorum uidetur. Multa ſunt etiam in noſtris inſtitutis ducta ab illis: quae praetereo, ne ea, quae peperiſſe ipſi putamur, aliunde didiciſſe uideamur. Sed, ut ad propoſitum redeat oratio; quam breui tempore quot, et quanti poetae, qui autem oratores extiterunt? facile ut appareat, noſtros omnia conſequi potuiſſe, ſimul ut uelle coepiſſent. Sed de ceteris ſtudijs alio loco et dicemus, ſi uſus fuerit, & ſaepe diximus. Sapientiae ſtudium uetus id quidem in noſtris: ſed tamen, ante Laelij aetatem, & Scipionis, non reperio quos appellare poſſim nominatim: quibus adoleſcentibus Stoicum Diogenem, & Academicum Carneadem uideo ad ſenatum ab Athenienſibus miſſos eſſe legatos. qui cum reip. nullam umquam partem attigiſſent; eſſentq. eorum alter Cyrenaeus, alter Babylonius; numquam profecto ſcholis eſſent excitati, neque ad illud munus electi, niſi in quibuſdam principibus temporibus illis fuiſſent ſtudia doctrinae: qui cum cetera litteris mandarent, alij ius ciuile,

de Or. 2.77

le, alij orationes suas, alij monumenta maiorum; hanc amplissimam omnium artium bene uiuendi disciplinam uita magis, quam litteris, persecuti sunt. itaque illius uerae, elegantisq. philosophiae, quae ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit; & idem alio modo dicentibus Stoicis, cum Academici eorum controuersias discreparent, nulla fere sunt, aut pauca admodum latina monumenta, siue propter magnitudinem rerum, occupationemq. omnium, siue etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: cum interim, illis silentibus, C. Amafanius extitit dicens. cuius libris editis, commota multitudo contulit se ad eandem potissimum disciplinam; siue quod erat cognitu perfacilis; siue quod inuitabatur illecebris blandis uoluptatis; siue etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant. Post Amafanium autem multi, eiusdem aemuli rationis, multa cum scripsissent, Italiam totam occupauerunt: quodq. maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod & facile ediscantur, & ab indoctis probentur; id illi firmamentum esse disciplinae putant. sed defendat quidem, quod quisque sentit: sunt enim iudicia libera: nos institutum tenebimus; nullisq. unius disciplinae legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus. quod cum saepe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. itaque, expositis tridui disputationi-

bus, quartus dies hoc libro concluditur. ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod idem feceramus superioribus diebus; sic acta res est. M. *Dicat, si quis uult, de qua re disputare uelit.* A. *non mihi uidetur omni animi perturbatione posse sapiens uacare.* M. *Aegritudine quidem, hesterna disputatione uidebatur: nisi forte temporis caussa assentiebare.* A. *Minime uero: nam mihi egregie probata est oratio tua.* M. *Non igitur existimas cadere in sapientē aegritudinem?* A. *Prorsus non arbitror.* M. *Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. quid enim? metus ne conturbet? at earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo. sublata igitur aegritudine, sublatus est metus. Restant duae perturbationes, laetitia gestiens, & libido: quae si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis.* A. *Sic prorsus intelligo.* M. *Vtrum igitur mauis? statim ne nos uela facere, an, quasi e portu agredientes, paullulum remigare?* A. *Quidnam est istuc? non enim intelligo.* M. *Quia Chrysippus, & Stoici, cum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis, & definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt: spinas partiendi, & definiendi praetermittunt. quaerebam igitur, utrum panderem uela orationis statim, an eam ante paul-*

lulum dialecticorum remis propellerem. A. Isto modo uero. erit enim hoc totum, quod quaero, ex utroque perfectius. M. Est id quidem rectius: sed post requires, si quid fuerit obscurius. A. Faciam equidem: tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Graecis. M. Enitar quidem: sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, si unum aliquod effugerit. Quoniam, quae Graeci πάθη uocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos; in his explicandis ueterem illam equidem Pythagorae primum, deinde Platonis descriptionem sequar: qui animum in duas partes diuidunt: alteram rationem participem faciunt, alteram expertem. in participe rationis ponunt tranquillitatem, id est placidam, quietamq. constantiam: in illa altera motus turbidos tũ irae, tum cupiditatis, contrarios, inimicosq. rationi. sit igitur hic fons: utamur tamen in his perturbationibus describendis Stoicorum definitionibus, & partitionibus: qui mihi uidentur in hac quaestione uersari acutissime. Est igitur Zenonis haec definitio, ut perturbatio sit, quod πάθος ille dicit, auersa a recta ratione contra naturam animi commotio. Quidam breuius, perturbationem esse appetitum uehementiorem, dicunt; sed uehementiorem eum uolunt esse, qui longius discesserit a naturae constantia. Partes autem perturbationum uolunt ex duobus opinatis bonis nasci, & ex duobus opinatis malis; ita esse quattuor, ex bonis libidinem, &

laeti-

laetitiam;ut ſit laetitia praeſentium bonorum, libido futurorum; ex malis metum, & aegritudinem naſci cenſent, metum ex futuris, aegritudinem ex praeſentibus. quae enim uenientia metuuntur, eadem efficiunt aegritudinem inſtantia. laetitia autem, & libido in bonorum opinione uerſantur: cum libido ad id, quod uidetur bonum, illecta, & inflammata rapiatur; laetitia, ut adepta iam aliquid con cupitum, efferatur, & geſtiat. natura enim omnes ea, quae bona uidentur, ſequuntur, fugiuntq. contraria. quamobrem, ſimul obiecta ſpecies cuiuſpiam eſt, quod bonum uideatur; ad id adipiſcendum impellit ipſa natura. id cum conſtanter, prudenterq. fit, eiuſmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus uoluntatem. eam illi putant in ſolo eſſe ſapiente; quam ſic definiunt. uoluntas eſt, quae quid cum ratione deſiderat. Quae autem aduerſa ratione incitata eſt uehementius, ea libido eſt, uel cupiditas effrenata, quae in omnibus ſtultis inuenitur. Itemque, cum ita mouemur, ut in bono ſimus aliquo, dupliciter id contingit. nam cum ratione animus mouetur placide, atque conſtanter, tum illud gaudium dicitur: cum autem & inaniter, & effuſe animus exultat, tum illa laetitia geſtiens, uel nimia dici poteſt: quam ita definiunt, ſine ratione animi elationem. quo modoq. bona natura appetimus; ſic a malis natura declinamus. quae declinatio ſi cum ratione fiet, cautio appelletur, eaq. intelligatur in ſolo eſſe ſapiente: quae au-

tem sine ratione, & cum exanimatione humili, atque fracta, nominetur metus. est igitur metus rationi aduersa cautio. praesentis autem mali sapientis affectio nulla est. stulti autem aegritudo est ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosq. demittunt, et contrahunt rationi non obtemperantes. itaque haec prima definitio est, ut aegritudo sit animi aduersante ratione contractio. sic quattuor perturbationes sunt, tres constantiae: quoniam aegritudini nulla constantia opponitur. Sed omnes perturbationes iudicio censent fieri, & opinione: itaque eas definiunt pressius; ut intelligatur non modo, quam uitiosae, sed etiam quam in nostra sint potestate. Est igitur aegritudo, opinio recens mali praesentis: in quo demitti contrahiq. animo, rectum esse uideatur. Laetitia, opinio recens boni praesentis, in quo efferri rectum esse uideatur. Metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse uideatur. Libido, opinio uenturi boni, quod, sit ex usu, iam praesens esse, atque adesse. Sed quae iudicia, quasq. opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, uerum illa etiam, quae efficiuntur perturbationibus; ut aegritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat, metus recessum quendam animi, & fugam, laetitia profusam hilaritatem, libido effrenatam appetentiam. Opinionem autem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, uolunt esse imbecillam assensionem. Sed in singulis perturbationibus partes

eiusdem

eiusdem generis plures subijciuntur, ut aegritudini inuidentia, (utendum est enim, docendi caussa, uerbo minus usitato; quoniam inuidiam non in eo, qui inuidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui inuidetur) aemulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, maeror, aerumna, dolor, lamentatio, solicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, & si qua sunt de genere eodem. Sub metum autem subiecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pauor, exanimatio, conturbatio, formido. Voluptati maleuolentia, laetans malo alieno, delectatio, iactatio, & similia. Libidini ira, excandescentia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, & cetera eiusmodi. Haec autem definiunt hoc modo: Inuidentiam esse dicunt aegritudinem, susceptam propter alterius res secundas, quae nihil noceant inuidenti. nam, si quis doleat eius rebus secundis, a quo ipse laedatur, non recte dicitur inuidere; ut si Hectori Agamemnon: qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is inuidet profecto. Aemulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut & in laude, & in uitio nomen hoc sit. nam & imitatio uirtutis aemulatio dicitur: sed ea nihil hoc loco utimur; est enim laudis: & est aemulatio aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. Obtrectatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam uolo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ille ipse concupiuerit. Misericordia est aegritudo ex miseria al-

Inuidentia

terius iniuria laborantis. nemo enim paricidae, aut proditoris supplicio misericordia commouetur. Angor est aegritudo premens. Luctus, aegritudo ex eius, qui carus fuerit, interitu acerbo. Maeror, aegritudo flebilis. Aerumna, aegritudo laboriosa. Dolor, aegritudo crucians. Lamentatio, aegritudo cum eiulatu. Solicitudo, aegritudo cum cogitatione. Molestia, aegritudo permanens. Afflictatio, aegritudo cum uexatione corporis. Desperatio, aegritudo sine ulla rerum expectatione meliorum. Quae autem subiecta sunt sub metu, ea sic definiunt: Pigritiam, metum consequentis laboris: Terrorem, metum concutientem. ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor, & tremor, & dentium crepitus consequatur: Timorem, metum mali appropinquantis: Pauorem, metum mentem loco mouentem: ex quo illud Ennij,

Tum pauor sapientiam mihi omnem ex animo expectorat:

Exanimationem, metum subsequentem, & quasi comitem pauoris: Conturbationem, metum excutientem cogitata: Formidinem, metum permanentem. Voluptatis autem partes hoc modo describunt, ut Maleuolentia sit uoluptas ex malo alterius sine emolumento suo; Delectatio, uoluptas suauitate auditus animum deleniens: & qualis est haec aurium, tales sunt oculorum, & tactionum, & odorationum, & saporum: quae sunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tamquam

illique-

illiquefactae uoluptates. Iactatio est uoluptas gestiens, & se efferens insolentius. Quae autem libidini subiecta sunt, ea sic definiunt, ut Ira sit libido puniendi eius, qui uideatur laesisse iniuria: Excandescentia autem sit ira nascens, & modò existens: quae θυμὸς graece dicitur: Odium, ira inueterata: Inimicitia, ira ulciscendi tempus obseruans: Discordia, ira acerbior, intimo odio, & corde concepta: Indigentia, libido inexplebilis: Desiderium, libido eius, qui nondum adsit, uidendi. Distinguunt illud etiam, ut sit libido earum rerum, quae dicuntur de quodam, aut quibusdam; quae κατηγορήματα dialectici appellant; ut habere diuitias, capere honores. Indigentia, libido rerum ipsarum est, ut honorum, ut pecuniae. Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt intemperantiam: quae est a tota mente, & a recta ratione defectio, sic auersa a praescriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones, & efficit, ut hae rectae rationi pareant, conseruatq. considerata iudicia mentis: sic huic inimica intemperantia omnem animi statum inflammat, conturbat, incitat. itaque & aegritudines, & metus, & reliquae perturbationes omnes gignuntur ex ea. quemadmodum, cum sanguis corruptus est, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi, aegrotationesq. nascuntur: si prauarum opinionum conturbatio, & ipsarum inter se repugnantia sani-

tate animum ſpoliat, morbisq. perturbat. ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur; quae uocant illi νοσήματα; eaque, quae ſunt eis morbis contraria; quae habent ad res certas uitioſam offenſionem, atque faſtidium; deinde aegrotationes, quae appellantur a Stoicis ἀῤῥωστήματα; hisq. item oppoſitae contrariae offenſiones. Hoc loco nimium operae conſumitur a Stoicis, maxime a Chryſippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi ſimilitudo. qua oratione minime neceſſaria praetermiſſa, ea, quae rem continent, pertractemus. Intelligatur igitur, perturbationem, iactantibus ſe opinionibus inconſtanter, & turbide, in motu eſſe ſemper. cum autem hic feruor, concitatioq. animi inueterauerit, & tamquam in uenis, medullisq. inſederit; tum exiſtit & morbus, & aegrotatio, & offenſiones eae, quae ſunt eis morbis, aegrotationibusq. contrariae. haec, quae dico, cogitatione quidem inter ſe differunt, re uero copulata ſunt, eaq. oriuntur ex libidine, & laetitia. nam cum eſt concupita pecunia, nec adhibita continuo ratio, quaſi quaedam Socratica medicina, quae ſanaret eam cupiditatem; permanat in uenas, & inhaeret in uiſceribus illud malum, exiſtitq. morbus, & aegrotatio; quae auelli inueterata non poſſunt: eiq. morbo nomen eſt auaritia. ſimiliterq. ceteri morbi, ut gloriae cupiditas, ut mulieroſitas, (ut ita appellem eam, quae graece φιλογυνεία dicitur) ceteriq. ſimiliter morbi, aegrotationesq. naſcuntur. Quae autem

his

his sunt contraria, ea nasci putantur a metu, ut odium mulierum, quale in μισογυνείᾳ est, ut in hominum uniuersum genus; quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur; ut inhospitalitas est. quae omnes aegrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt, & oderunt. Definiunt autem animi aegrotationem, opinionem uehementem de re non expetenda, tamquam ualde expetenda sit, inhaerentem, & penitus insitam. quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt, opinionem uehementem de re non fugienda, inhaerentem, & penitus insitam, tamquam fugienda: haec autem opinatio est, iudicare se scire, quod nesciat. Aegrotationi autem talia quaedam subiecta sunt, auaritia, ambitio, mulierositas, peruicacia, liguritio, uinolentia, cupedia, & si qua sunt similia. Est autem auaritia, opinatio uehemens de pecunia, quasi ualde expetenda sit, inhaerens, & penitus insita. similisq. est eiusdem generis definitio reliquarum. Offensionum autem definitiones sunt eiusmodi, ut inhospitalitas sit opinio uehemens, ualde fugiendum esse hospitem, eaq. inhaerens, & penitus insita. similiter definitur & mulierum odium, ut Hippolyti, & ut Timonis generis humani. Atque, ut ad ualetudinis similitudinem ueniam, eaq. collatione utamur aliquando, sed parcius, quam solent Stoici: ut sunt alij ad alios morbos procliuiores; itaque dicimus grauedinosos quosdam, quosdam torminosos, non quia semper sint, sed quia saepe sint:

alii

Plaut.

Off. lib. 1. 15.

Plutar. Ant.

alij ad metum, alij ad aliam perturbationem. ex quo in alijs anxietas, unde anxij; in alijs iracundia dicitur: quae ab ira differt: estq. aliud, iracundum esse; aliud, iratum: ut differt anxietas ab angore: neque enim omnes anxij, qui anguntur aliquando; neque anxij, semper anguntur: ut inter ebrietatem, & ebriositatem interest: aliudq. est, esse amatorem; aliud, amantem. Atque haec aliorum ad alios morbos procliuitas late patet: nam pertinet ad omnes perturbationes: in multis etiam uitijs apparet: sed nomen res non habet. ergo inuidi, & maleuoli, liuidi, & timidi, & misericordes, quia procliues ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. haec igitur procliuitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis aegrotatio dicitur; dũ ea intelligatur ad aegrotãdum procliuitas. sed haec in bonis rebus, quod alij ad alia bona sunt aptiores, facilitas nominetur; in malis procliuitas, ut significet lapsionem; in neutris habeat superius nomen. Quo modo autem in corpore morbus, aegrotatio, & uitium, sic in animo. Morbum appellant, totius corporis corruptionem: Aegrotationem, morbum cum imbecillitate: Vitium, cum partes corporis inter se dissident: ex quo prauitas membrorum, distortio, deformitas. itaque illa duo, morbus, & aegrotatio, ex totius ualetudinis corporis conquassatione, & perturbatione gignuntur: Vitium autem, integra ualetudine, ipsum ex se cernitur. sed in animo tantum modo cogitatione possumus morbum ab aegrotatione

tatione seiungere. Vitiositas autem est habitus, aut affectio in tota uita inconstans, & a se ipsa dissentiens. ita fit, ut in altera corruptione opinionum morbus efficiatur, & aegrotatio, in altera inconstantia, & repugnantia. non enim omne uitium partes habet dissentientes; ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans a se ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec praua. Morbi autem, & aegrotationes partes sunt uitiositatis: sed perturbationes sint ne eiusdem partes, quaestio est: uitia enim affectiones sunt manentes, perturbationes autem mouentes; ut non possint affectionum manentium partes esse. Atque, ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic & in bonis. sunt enim in corpore praecipua, pulchritudo, uires, ualetudo, firmitas, uelocitas: sunt item in animo. Corporis temperatio, cum ea congruunt inter se, e quibus constamus. sanitas sic animi dicitur, cum eius iudicia, opinionesq. concordant. eaq. est animi uirtus: quam alij ipsam temperantiam dicunt esse, alij obtemperantem temperantiae praeceptis, & eam subsequentem, nec habentem ullam speciem suam; sed, siue hoc, siue illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quaedam animi sanitas, quae in insipientem etiam cadat, cum, curatione medicorum, perturbatio mentis aufertur. Et ut corporis est quaedam apta figura membrorũ, cum coloris quadam suauitate; eaq. dicitur pulchritudo: sic in animo opinionum, iudiciorumq. aequa-

bilitas,

bilitas, & constantia, cum firmitate quadam, & stabilitate uirtutem subsequens, aut uirtutis uim ipsam continens, pulchritudo uocatur. Itemq. uiribus corporis, & neruis, & efficacitati similes, similibus quoque uerbis animi uires nominantur. Velocitas autem corporis, celeritas appellatur: quae eadem ingenij etiam laus habetur, propter animi multarum rerum breui tempore percursionem. Illud animorum corporumq. dissimile est, quod animi ualentes morbo tentari non possunt, corpora possunt: sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item. quorum omnes morbi, & perturbationes ex aspernatione rationis eueniunt. itaque in hominibus solum existunt. nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. Inter acutos autem, & hebetes interest, quod ingeniosi, ut aes Corinthium in aeruginem, sic illi in morbum & incidunt tardius, & recreantur ocyus, hebetes non item. Nec uero in omnem morbum, ac perturbationem animus ingeniosi cadit. non enim multa efferata, & immania: quaedam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, aegritudo, metus. Aegrotationes autem, & morbi animorum difficilius euelli posse putantur, quam summa illa uitia, quae uirtutibus sunt contraria. morbis enim manentibus, uitia sublata esse non possunt; quia non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur. Habes ea, quae de perturbationibus enucleate disputant Stoici: quae lo

gica

gica appellant, quia differuntur subtilius. e quibus quoniam tamquam e scopulosis cotibus enauigauit oratio, reliquae disputationis cursum teneamus: modo satis illa dilucide diximus pro rerum obscuritate. A. Prorsus satis: sed, si qua diligentius erunt cognoscenda, quaeremus alias: nunc uela, quae modo dicebas, expectamus, & cursum. M. Quando & alijs locis de uirtute diximus, et saepe dicendum erit; (pleraeque enim quaestiones, quae ad uitam, moresq. pertinent, a uirtutis fonte ducentur) quando igitur uirtus est affectio animi, constans, conueniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, & ipsa per se sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis: (ex ea proficiscuntur honestae uolūtates, sententiae, actiones, omnisq. recta ratio: quamquam ipsa uirtus breuissime recta ratio dici potest) huius igitur uirtutis contraria est uitiositas: (sic enim malo, quam malitiam, appellare ēam, quam Graeci κακίαν appellant: nam malitia certi cuiusdam uitij nomen est, uitiositas omnium) ex qua concitantur perturbationes: quae sunt, ut paullo ante diximus, turbidi animorum, concitatiq. motus, auersi a ratione, & inimicissimi mentis, uitaeq. tranquillae: importāt enim aegritudines anxias, atque acerbas, animosq. affligunt, & debilitant metu: ijdem inflammant appetitione nimia: quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus: impotentiam quandam animi a temperantia, & moderatione plurimum dissidentem. quae si quando adepta est id, quod ei fuerit

146.

ei fuerit concupitum, tum fert alacritatem, ut nihil esse constet, quod agat; ut ille, qui uoluptatem animi nimiam summum esse errorem arbitratur. Eorum igitur malorum in una uirtute posita sanatio est. quid autem est non miserius solum, sed foedius etiam, & deformius, quam aegritudine quis afflictus, debilitatusq. iacens? cui miseriae proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatusque pendet animi. quam uim significantes mali, poetae impendere apud inferos saxum Tantalo faciunt, ob scelera, animiq. impotentiam, & superbiloquentiam. ea communis poena stultitiae est. omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, semper aliquis alijs dolor, alijs terror impendet. Atque ut hae tabificae mentis perturbationes sunt; aegritutinem dico, & metum: sic hilariores illae, cupiditas auide semper aliquid expetens, & inanis alacritas, id est laetitia gestiens, non multum differunt ab amentia. ex quo intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, alias modestum, & temperantem, alias constantem, continentemq. dicimus, non numquam haec eadem uocabula ad frugalitatis nomen, tamquam ad caput, referre uolumus. quod nisi eo nomine uirtutes continerentur; numquam illud ita peruulgatum esset, ut iam prouerbij locum obtineret, hominem frugi omnia recte facere. quod idem cum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter, nimisq. magnifice dicere uidentur. Ergo is, quisquis est, qui moderatione, & constan-

Vir. Aen. 6.

tia

tia quietus animo est, sibiq. ipse placatus, ut neque tabescat molestijs, neque frangatur timore, nec, sitienter quid appetens, ardeat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat; is est sapiens, quem quaerimus; is est beatus, cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis laetabile ad efferendum uideri potest. quid enim uideatur ei magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis, totiusq. mundi nota sit magnitudo? nam quid aut in studijs humanis, aut in tam exigua uitae breuitate magnum sapienti uideri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improuisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino nouum? atque idem ita acrem in omnes partes aciem intendit, ut semper uideat sedem sibi, ac locum sine molestia atque angore uiuendi; ut, quemcumque casum fortuna inuexerit, hunc apte et quiete ferat. quod qui faciet, non aegritudine solum uacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. his autem uacuus animus perfecte atque absolute beatos efficit: idemq. concitatus, & abstractus ab integra, certaq. ratione, non constantiam solum amittit, uerum etiam sanitatem. Quocirca mollis & eneruata putanda est Peripateticorum ratio, & oratio, qui perturbari animo necesse esse dicunt, sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. modum tu adhibes uitio? an uitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum praecipit, nec bonum illud esse, quod aut cupias ardenter,

sitienter

ter, aut adeptus te efferas insolenter? nec porro malum, quo aut oppressus iaceas, aut, ne opprimare, mente uix constes? eaq. omnia aut nimis tristia, aut nimis laeta errore fieri? qui si error stultis extenuetur die, ut, cum res eadem maneat, aliter ferat inueterata, aliter recentia: sapientem ne attingat quidem omnino. etenim quis erit tandem modus iste? quaeramus enim modum aegritudinis, in qua operae plurimum ponitur. aegre tulisse P. Rutilium fratris repulsam consulatus, scriptum apud Fannium est: sed tamen transisse modum uidetur, quippe qui ob eam caussam a uita recesserit. moderatius igitur ferre debuit. Quid, si, cum id ferret modice, mors liberorum accessisset? nata esset aegritudo noua, sed ea modica: magna tamen facta esset accessio. Quid, si deinde dolores graues corporis, si bonorum amissio, si caecitas, si exilium, si pro singulis malis aegritudines accederent? summa ea fieret, quae non sustineretur. Qui modum igitur uitio quaerit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucade praecipitauerit, sustinere se, cum uelit. ut enim id non potest: sic animus perturbatus, & incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco uult, insistere omnino: quaeq. crescentia perniciosa sunt, eadem sunt uitiosa nascentia. aegritudo autem, ceteraeq. perturbationes amplifiatae certe pestiferae sunt: igitur etiã susceptae continuo in magna pestis parte uersantur. etenim ipsae se impellunt, ubi semel a ratione discessum est; ipsaq. sibi imbecillitas indulget, in altumq.

Ouid. Sapp.

*tumq. prouehitur imprudens, nec reperit locum con-
sistendi. Quamobrem nihil interest, utrum mode-
ratas perturbationes approbent, an moderatam in-
iustitiam, moderatam ignauiam, moderatam in-
temperantiam. qui enim uitijs modum apponit, is
partem suscipit uitiorum. quod cum ipsum per se
odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico,
incitataq. semel in procliue labuntur, sustineriq.
nullo modo possunt. Quid, quod ijdem Peripateti-
ci perturbationes istas, quas nos extirpandas puta-
mus, non modo naturales esse dicunt, sed etiam uti
liter a natura datas? quorum est talis oratio. Pri-
mum multis uerbis iracundiam laudant; cotem for-
titudinis esse dicunt, multoq. & in hostem, & in
improbum ciuem uehementiores iratorum impetus
esse: leues autem ratiunculas eorum, qui ita cogita-
rent: proelium rectum est hoc fieri: conuenit dimica
re pro legibus, pro libertate, pro patria. haec nul-
lam habent uim, nisi ira excanduit fortitudo. Nec
uero de bellatoribus solum disputant. imperia seue-
riora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracun
diae. Oratorem denique, non modo accusantem, sed
ne defendentem quidem probant sine aculeis iracun
diae. quae etiam si non adsit, tamen uerbis atque mo
tu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram ora-
toris incendat actio. Virum denique uideri negant,
qui irasci nesciat. eamque, quam lenitatem nos dici-
mus, uitioso lentitudinis nomine appellant. Nec ue-
ro solum hanc libidinem laudant; (est enim ira, ut*

modo definiui, ulciscendi libido) sed illud ipsum genus uel libidinis, uel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum: nihil enim quemquam, nisi quod libeat, praeclare facere posse. Noctu ambulabat in publico Temistocles, quod somnum capere non posset; quaerentibusq. respondebat, Miltiadis trophaeis se e somno suscitari. Cui non sunt auditae Demosthenis uigiliae? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana uictus esset industria. Philosophiae denique ipsius principes numquam in suis studijs tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. ultimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus. ubi enim quid esset, quod disci posset, eo ueniendum iudicauerunt. num putamus haec fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse? Ipsam aegritudinem, quam nos, ut taetram, & immanem beluam, fugiendam esse diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam; ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominijs affici se in delicto dolerent. impunitas enim peccatorum data uidetur eis, qui & ignominiam, & infamiam ferunt sine dolore. morderi est melius conscientia. ex quo est illud e uita ductum ab Afranio. nam cum dissolutus filius, Heu me miserum, dixisset; tum seuerus pater;

- dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Reliquas quoque partes aegritudinis utiles esse dicunt, misericordiam ad opem ferendam, & calamitates hominum indignorum subleuandas: ipsum illud

Plut: Tem.

in Cat.: 2 a 122

lud aemulari, obtrectare, non esse inutile; cum aut se non idem uideat consecutum, quod alium; aut alium idem, quod se: metum uero si quis sustulisset, omnē uitae diligentiam sublatam fore, quae summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Haec tamen ita disputant, ut resecanda esse fateantur, euelli penitus dicant nec posse, nec opus esse: ut in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. Quae cum exponunt, nihil ne tibi uidentur, an aliquid dicere? A. Mihi uero dicere aliquid: itaque expecto, quid ad ista. M. Reperiam fortasse: sed illud ante. Vides ne, quanta fuerit apud Academicos uerecundia? plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. digladientur illi, per me licet: cui nihil est necesse, nisi ubi sit illud, quod uerisimillimum uideatur, inquirere. quid est igitur, quod occurrat in hac quaestione, e quo possit attigi aliquid uerisimile, quo longius mens humana progredi non potest? definitio perturbationis: qua recte Zenonem usum puto. ita enim definit, ut perturbatio sit auersa ratione contra naturam animi commotio: uel breuius: ut perturbatio sit appetitus uehementior. uehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturae constantia. quid ad has definitiones possim dicere? atqui haec pleraque sunt prudenter, acuteq. differentium. illa quidem ex rhetorum pompa, ardores animorum, cotesq. uirtutum. an uero uir for

tis, nisi stomachari coeperit, non potest fortis esse? gladiatorum id quidem. quamquam in eis ipsis uidemus saepe constantiam. colloquuntur, congrediuntur, aliquid postulant; ut magis placati, quam irati esse uideantur. sed in illo genere sit sane Pacideianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius:

Occidam illum equidem, & uincam, si id quaeritis, inquit.
Verum illud credo fore, in os prius accipiam ipse,
Quam gladium in stomacho, sura, ac pulmonibus sisto.
Odi hominem: iratus pugno: nec longiu' quidquam
Vobis, quam dextrae gladium dum accommodet alter:
Vsque adeo, studio, atque odio illius, efferror ira.

At sine hac gladiatoria iracundia uidemus progredientem apud Homerum Aiacem multa cum hilaritate, cum depugnaturus esset cum Hectore: cuius, ut arma sumpsit, ingressio laetiam attulit socijs, terrorē autem hostibus: ut ipsum Hectorem, quemadmodum est apud Homerum, toto pectore trementem, prouocasse ad pugnam paeniteret. atqui hi, collocuti inter se, prius quam manum conserere nt, leniter, & quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde, rabiose ue fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen inuenit, iratum existimo Gallo torquē detraxisse; nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus. de Africano quidem, quia notior est

nobis

nobis propter recentem memoriam, uel iurare possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, cum in acie M. Alienum Pelignum scuto protexit, gladiumq. hosti in pectus infixit. de L. Bruto fortasse dubitarim, an, propter infinitum odium tyranni, effraenatius in Aruntem inuaserit. uideo enim utrumque comminus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? an forditudo, nisi insanire coeperit, impetus suos non habet? quid? Herculem, quem in caelum ista ipsa, quam uos iracundiam esse uultis, sustulit fortitudo, iratum ne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeaeo? an etiam Theseus Marathonij tauri cornua comprehendit iratus? uide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitq. iracundia tota leuitatis. neque enim est illa fortitudo, quae rationis expers est. contemnendae sunt humanae res: negligenda mors est: patibiles & dolores, & labores putandi. haec cum constituta sint iudicio, atque sententia, tum est robusta illa, & stabilis fortitudo. nisi forte, quae uehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. mihi uero ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum uerum esse declarauit, numquam iratum esse sapientem, iratus uidetur fuisse Ti. Graccho, tum, cum consulem languentem reliquit, atque ipse priuatus, ut si consul esset, qui remp. saluam esse uellet, se sequi iussit. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in rep. fecerimus. si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quid-

quam similius insaniae, quam ira? quam bene Ennius initium dixit insaniae. color, uox, oculi, spiritus, impotentia dictorum, atque factorum quam partem habent sanitatis? quid Achille Homerico foedius, quid Agamemnone in iurgio? nam Aiacem quidem ira ad furorem, mortemq. perduxit. Non igitur desideret fortitudo aduocatam iracundiam: satis est instructa, armata, parata per sese. nam isto modo quidem licet dicere utilem uinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam; quod & insani, & ebrij multa faciunt saepe uehementius. semper Aiax fortis, fortissimus tamen in furore:

Nam facinus fecit maximum, cum, Danais inclinantibus,
Summam rem perfecit manu, proelium cum restituit insaniens.

dicamus igitur utilem insaniam. Tracta definitionem fortitudinis: intelliges eam stomacho non egere. fortitudo est igitur animi affectio, legi summae in perpetiendis rebus obtemperans; uel, conseruatio stabilis iudicij in eius rebus, quae formidolosae uidentur, subeundis, & repellendis; uel, scientia rerum formidolosarum, contrariarumq. perferendarum, aut omnino negligendarum, conseruans earum rerum stabile iudicium: uel breuius, ut Chrysippus. nam superiores definitiones erant Sphaeri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici: sunt enim omnino omnes fere similes: sed declarant

Off. lib. 1. 15.

com-

communes notiones alia magis alia. quo modo igitur Chrysippus? fortitudo est, inquit, scientia perferendarum rerum; uel, affectio animi in patiendo, ac perferendo, summae legi parens, sine timore. quamuis licet insectemur istos, ut Carnedes solebat: metuo, ne soli philosophi sint. quae enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam, atque inuolutam? qua aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori quaerat alquid, neque eos existimet sine rabie quidquam fortiter facere posse? Quid? Stoici, qui omes insipientes insanos esse dicunt, non ne ista colligunt? remoue perturbationes, maximeq. iracundiam: iam uidebuntur monstra dicere. nunc autem ita differunt; sic se dicere, omnes stultos insanire, ut male olere omne coenum: at non semper: commoue: senties. sic iracundus non semper iratus est: lacesse: iam uidebis furentem. Quid? ista bellatrix iracundia, cum domum rediit, qualis est cum uxore? cum liberis? cum familia? an tum quoque est utilis? est igitur aliquid, quod conturbata mens melius possit facere, quam constans? an quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? Bene igitur nostri, cum omnia essent in morbis uitia, quod nullum erat ircundia foedius, iracundos solos morbosos nominauerunt. Oratorem uero irasci minime decet, simulare non dedecet. an tibi irasci tum uidemur, cum quid in caussis acrius, et uehementius dicimus? quid? cum,

iam rebus transactis, & praeteritis, orationes scribimus? num irati scribimus?

Ecquis hoc animaduertit? Vincite,

num aut egisse umquam iratum Aesopum, aut scripsisse existimamus iratum Attium? aguntur ista praeclare, & ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione; sed aguntur leniter, & mente tranquilla. Libidinem uero laudare, cuius est libidinis? Themistoclem, & Demosthenem mihi profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. quid? nos studia libidinem uocatis? quae uel optimarum rerum, ut ea sunt, quae profertis, sedata tamen, & tranquilla esse debent. Iam aegritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? quam commode dixit Afranius:

- dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

dixit enim de adolescente perdito, ac dissoluto: nos autem de constanti uiro, ac sapienti quaerimus. & quidem illam ipsam iram centurio habeat, aut signifer, uel ceteri; de quibus dici non necesse est; ne rhetorum aperiamus mysteria. utile est enim uti motu animi, qui uti ratione non potest: nos autem, ut testificor saepe, de sapiente quaerimus. At etiam aemulari utile est, obtrectare, misereri. cur misereare potius, quam feras opem, si id facere possis? an sine misericordia liberales esse non possumus? nó enim suscipere ipsi aegritudines propter alios debemus, sed alios, si possumus, leuare aegritudine.

Ob-

Obtrectare uero alteri, aut illa uitiosa aemulatione, quae riualitati similis est, aemulari, quid habet utilitatis? cum sit aemulantis, angi alieno bono, quod ipse non habeat; obtrectantis autem, alieno bono, quod id etiam alius habeat. quis id approbare possit, aegritudinem suscipere pro experientia, si quid habere uelis? nam, solum habere uelle, summa dementia est. Mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? quis enim potest, in quo libido, cupiditas uesit, non libidinusus, & cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? libidinosum igitur, & cupidum, & iracundum, & anxium, et timidum censemus esse sapientem? de cuius excellentia multa quidem dici quamuis fuse, lateq. possint, sed breuissime illo modo, sapientiam esse rerum diuinarum, & humanarum scientiam, cognitionemq. quae caussa cuiusque rei sit. ex quo efficitur, ut diuina imitetur, humana omnia inferiora uirtute ducat. In hunc tu igitur, tamquam in mare, quod est, uentis subiectum, perturbationem cadere tibi dixisti uideri? quid est, quod tantam grauitatem, constantiamq. perturbet? an improuisum aliquid, atque repentinum? quid potest accidere tale ei, cui nihil subitum est, quod homini euenire possit? Nam, quod aiunt nimia resecari oportere, naturalia relinqui: quid tandem potest esse naturale, quod idem minimum esse possit? sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus: quae euellenda, &

extrahen-

extrahenda penitus, non circumcidenda, nec amputanda sunt. Sed quoniam suspicor te non tam de sapiente, quam de te ipso quaerere; (illum enim putas omni perturbatione esse liberum, te uis) uideamus, quanta sint, quae a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. est enim quaedam medicina certe: nec tam fuit hominum generi infensa, atque inimica natura, ut corporibus tot res salutares, animis nullam inuenerit. de quibus est hoc etiam merita melius, quod corporum adiumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. sed, quo maior est in eis praestantia, & diuinior, eo maiore indigent diligentia. itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit; neglecta, multis implicatur erroribus. ad te igitur mihi iam conuertenda omnis oratio est. simulas enim, quaerere te de sapiente; quaeris autem fortasse de te. Earum igitur perturbationum, quas exposui, uariae sunt curationes. nam neque omnis aegritudo una ratione sedatur: alia est enim lugenti, alia miseranti, alia inuidenti adhibenda medicina. est enim in omnibus quattuor perturbationibus illa distinctio, utrum ad uniuersam perturbationem, quae est aspernatio rationis, aut appetitus uehementior, an ad singulas, ut ad metũ, libidinem, reliquasque, melius adhibeatur oratio; & utrum illud non uideatur aegre ferendum, ex quo suscepta sit aegritudo, an omnium rerum tollenda omnino aegritudo: ut si quis aegre ferat, se pauperem esse, id ne dispu-

tes,

tes, paupertatem malum non esse, an hominem aegre ferre nihil oportere. nimirum hoc melius: ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit aegritudini cócedendum: aegritudine autem sublata proprijs rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum tollitur. sed omnis eiusmodi perturbatio, animi placatione abluatur, illa quidem, cum doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia aut libido oriatur, nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo. uerumtamen haec est certa, & propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse uitiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium: ut ipsam aegritudinem leniri uidemus, cum obijcimus maerentibus imbecillitatem animi effeminati, cumq. eorum grauitatem, constantiamq. laudamus, qui non turbulente humana patiantur. quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent. ferenda tamen aequo animo arbitrãtur. Putat aliquis uoluptatem esse bonum, alius autem pecuniam: tamen & ille ab intemperantia, et hic ab auaritia auocari potest. Illa autem altera ratio, & oratio, quae simul & opinionem falsam tollit, & aegritudinem detrahit, est ea quidem utilior, sed raro proficit, neque est ad uulgus adhibenda. Quaedam autem sunt aegritudines, quas leuare illa medicina nullo modo possit: ut, si quis aegre ferat, nihil in se esse uirtutis, nihil animi, nihil officij, nihil honestatis, propter mala is quidem angatur, sed alia quaedam ad eum sit admo-

nend-

uenda curatio, & talis quidem, quae possit esse omnium, etiam de ceteris rebus discrepantium, philosophorum. inter omnes enim conuenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione auersas, esse uitiosas; ut, etiam si nec mala sint illa, quae metum, aegritudinem ue, nec bona, quae cupiditatem, laetitiam ue moueant, tamen sit uitiosa ipsa commotio. constantem enim uolumus quendam, sedatum, grauem, humana omnia prementem illum esse, quem magnanimum, & fortem uirum dicimus: talis autem nec maerens, nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam potest. eorum enim haec sunt, qui euentus humanos superiores, quam suos animos, esse ducunt. Quare omnium philosophorum, ut ante dixi, una ratio est medendi, ut nihil, quale sit illud, quod perturbet animum, sed de ipsa sit perturbatione dicendum. itaque primum in ipsa cupiditate, cum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quaerendum, bonum illud nec ne sit, quod libidinem moueat: sed libido ipsa tollenda est: ut, siue, quod honestum est, id sit summum bonum, siue uoluptas, siue horum utrumque coniunctum, siue illa tria genera bonorum, tamen, etiam si uirtutis ipsius uehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda ratio. Continet autem sedationem animi humana in conspectu posita natura: quae quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione communis condicio, lexq. uitae. itaque non sine caussa, cum Ore-
stem

Item fabulā doceret Euripides, primos tres uersus reuocasse dicitur Socrates:
Neque tam terribilis ulla fando oratio est,
Neque sors, neque ira caelitum inuectum malum,
Quod non natura humana patiendo ferat.
Est autem utilis ad persuadendum, ea, quae acciderunt, ferri & posse, & oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. etsi aegritudinis sedatio & hesterna disputatione explicata est, & in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) maerore, & dolore conscripsimus: quodq. uetat Chrysippus ad recentes quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturaeq. uim attulimus; ut magnitudini medicinae doloris magnitudo concederet. Sed aegritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus: de quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut aegritudo praesentis, sic ille futuri mali. itaque non nulli aegritudinis partem quandam metum esse dicebant. alij autem metum praemolestiam appellabant, quod est quasi dux consequentis molestiae. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. nam uidendum est in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effeminatum, fractum, abiectumq. faciamus. Sed quamquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, leuitate dicendum est: tamen multum prodest, ea, quae metuuntur, ipsa contemnere. itaque, siue casu accidit, siue consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quae maxime metuuntur,

metuuntur, de morte, & de dolore, primo, & proximo die disputatum est. quae si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus. Ac de malorum opinione hactenus: uideamus nunc de bonorum, id est de laetitia, & de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quae pertinet ad animi perturbationem, una res uidetur caussam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes iudicio susceptas, omnes uoluntarias. hic igitur error est eripiendus, haec detrahenda opinio: atque, ut in malis opinatis tolerabiliora, sic in bonis sedatiora sunt efficienda ea, quae magna, & laetabilia dicuntur. atque hoc quidem commune malorum, & bonorum: ut, si iam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quae perturbent animum, aut in malis, aut in bonis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaq. ratione maleuolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus corrigendus. Atque erat facile, sequentem eam rationem, quae maxime probatur de bonis, & malis, negare umquam laetitia affici posse insipientem, quod nihil umquam haberet boni: sed loquimur nunc more communi. sint sane ista bona, quae putantur, honores, diuitiae, uoluptates, ceteraque: tamen in eis ipsis potiundis exultans, gestiensq. laetitia turpis est: ut, si ridere concessum sit, uituperetur tamen cachinnatio. eodem enim uitio est effusio animi in laetitia, quo in dolore contractio; eademq. leuitate cupiditas est in appetendo, qua laetitia in fruendo: &, ut nimis afflicti

molestia,

molestia, sic nimis elati laetitia iure iudicãtur leues. Et cum, inuidere, aegritudinis sit; malis autem alienis uoluptatem capere, laetitiae; utrumque immanitate, & feritate quadam proponenda castigari solet. Atque, ut confidere decet, timere non decet: sic gaudere decet, laetari non decet: quoniam, docendi caussa, a gaudio laetitiam distinguimus. Illud iam supra diximus, fieri contractionem animi recte numquam posse, elationem posse. aliter enim Naeuianus ille gaudet Hector, fam. l. 15. 6. 293.

Laetus sum
Laudari me, pater, abs te laudato uiro;
aliter ille apud Trabeam Chaerea, 79.
Laena delinita argento nutum obseruabit meum,
Quid uelim, quid studeam: adueniens digito impellam ianuam:
Fores patebunt. de improuiso Chrysis ubi me aspexerit,
Alacris obuiam mihi ueniet, complexum exoptans meum;
Mihi se dedet.
quam haec pulchra putet, ipse iam dicet.
– Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.

haec laetitia quã turpis sit, satis est diligenter attendentem penitus uidere. & ut turpes sunt, qui efferunt se laetitia tum cum fruuntur uenereis uoluptatibus: sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. Totus uero iste, qui uulgo appellatur amor, (nec hercule inuenio, quo nomine alio possit appellari)

appellari) tantae leuitatis est, ut nihil uideam, quod putem conferendum: quem, Caecilius,

- deum qui non summum putet,
Aut stultum, aut rerum esse imperitum existimat;
Cui in manu sit, quem esse dementem uelit,
Quem sapere, quem sanari, quem in morbum inijci;
Quem contra amari, quem accersiri, quem expeti.

o praeclaram emēdatricem uitae poeticam, quae amorem, flagitij, & leuitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. de comoedia loquor: quae, si haec flagitia non probaremus, nulla esset omnino. Quid autem ex tragoedia princeps ille Argonautarum?

Tu me amoris magis, quā honoris, seruauisti gratia.

quid ergo? hic amor Medeae quanta miseriarum incendia excitauit? atque ea tamen apud alium poetam patri dicere audet, se coniugem habuisse

Illum, Amor quem dederat, qui plus pollet, potiorq. est patre.

Sed poetas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc flagitio uersari ipsum uidemus Iouem: ad magistros uirtutis, philosophos ueniamus; qui amorem negant stupri esse, & in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. quis est enim amor iste amicitiae? cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? mihi quidem haec in Graecorū gymnasiis nata consuetudo uidetur; in quibus isti liberi, et concessi sunt amores. bene igitur Ennius:

Flagitij

Flagitij principium est, nudare inter ciues corpora. qui ut sint, sic ut fieri posse uideo, pudici, soliciti tamen & anxij sunt, eoq. magis, quod se ipsi continent, & exercent. Atque ut muliebres amores omittam, quibus maiorem licentiam natura concesſit: quis aut, de Ganymedis raptu, dubitat, quid poetae uelint; aut non intelligit, quod apud Euripidem & loquatur, & cupiat Laius? quid denique homines doctissimi, & summi poetae de se ipsis & carminibus edant, & cantibus? fortis uir in sua rep. cognitus, quae de iuuenum amore scripsit Alcaeus? nam Anacreontis quidem tota poesis est amatoria. maxime uero omnium flagrasse amore Rheginum Ibicum, apparet ex scriptis. atque horum omnium libidinosos esse amores uidemus. philosophi sumus exorti, & auctore quidem nostro Platone, quem non iniuria Dicaearchus accusat, qui amori auctoritatem tribueremus. Stoici uero & sapientem amaturum esse dicunt: et amorem ipsum, conatum amicitiae faciundae ex pulchritudinis specie, definiunt. qui si quis est in rerum natura sine solicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio: sit sane: uacat enim omni libidine: haec autem de libidine oratio est. sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit, aut non multum ab insania, qualis in Leucadia est:

Siquidem est quisquam deus, cui ego sim curae.
at id erat deis omnibus curandum, quemadmodum
hic frueretur uoluptate.
Heu me infelicem.

Horat. car. 1. od. 32.
Plut. Flam.

nihil uerius. probe & ille:
Sanus ne es, qui temere lamentare? (fecit?
sic insanus suis etiam uidetur. at quas tragoedias ef-
Te Apollo sancte, fer opem, teq. omnipotens Ne-
ptune inuoco,
Vosq. adeo uenti.
mundum totum se ad amorem suum subleuandum conuersurum putat; Venerem unam excludit, ut iniquam.
Nam quid ego te appellem Venus?
eam prae libidine negat curare quidquam. quasi uero ipse non propter libidinem tanta flagitia & faciat, & dicat. Sic igitur affecto haec adhibenda curatio est, ut ei, illud, quod cupiat, ostendatur, quam leue, quam contemnendum, quam nihil sit omnino, quam facile uel aliunde, uel alio modo perfici, uel omnino negligi possit. Adducendus est etiam non numquam ad alia studia, solicitudines, curas, negotia. Loci denique mutatione, tamquam aegroti non conualescentes, saepe curandus est. Etiã nouo quodam amore ueterem amorem, tamquam clauo clauum, eijciendum putant. Maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla uehementior: ut, si iam ipsa illa accusare nolis, stupra dico, & corruptelas, & adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudo: sed, ut haec omittamus, perturbatio ipsa mentis in amore foeda per se est. nam, ut illa praeteream,
quae

Petrar. Am. or. cap. 2.

quae sunt furoris; haec ipsa per sese quam habent lae uitatem, quae uidentur esse mediocria?

– iniuriae,
Suspectiones, inimicitiae, induciae,
Bellum, pax rursum. incerta haec si tu postules
Ratione certa facere; nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

haec inconstantia, mutabilitasq. mentis quem non ipsa prauitate deterreat? Est etiam illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse, nisi opinabilem, nisi iudicio susceptam, nisi uoluntariam. etenim si naturalis amor esset; & amarent omnes, & amarentur, & semper amarent, & idem amarent; neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret. Ira uero quamquam diu perturbat animum, dubitationem insaniae non habet: cuius impulsu existit etiam inter fratres tale iurgium:

Quis homo te exuperauit umquam gentium impudentia?
Quis autem malitia te?

nosti, quae sequuntur. alternis enim uersibus intorquentur inter fratres grauissimae contumeliae: ut facile appareat, Atrei filios esse, eius, qui meditatur poenam in fratrem nouam:

Maior mihi moles, maius miscendum malum,
Qui illius acerbum cor contundam, et comprimam.

quae igitur hae erunt moles? audi Thyestem ipsum:

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Manderem natos: eorum uiscera apponit.

quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, quo furor? itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est de consilio, de ratione, de mente. horum enim potestas in totum animum esse debet. his autem sunt subtrahendi, in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant: (quid est autem, se ipsum colligere, nisi, dissipatas animi partes rursum in suum locum cogere?) aut rogandi, orandiq. sunt, ut, si quam habent ulciscendi uim, differant in tempus aliud, dum deferuescat ira. deferuescere autem certe significat ardorem animi inuita ratione excitatum. ex quo illud laudatur Archytae: qui cum uillico factus esset iratior, quo te modo, inquit, accepissem, nisi iratus essem? Vbi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt? potest utilis esse insania? at naturalis est. an quidquam esse potest secundum naturam, quod, sit repugnante ratione? quo modo autem, si naturalis esset ira; aut alius alio magis iracundus esset; aut finem haberet prius, quam esset ulta, ulciscendi libido; aut quemquam paeniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem uidemus: qui cum interemisset Clytum, familiarem suum, uix a se manus abstinuit: tanta uis fuit paenitendi. Quibus cognitis, quis est qui dubitet, quin hic quoque motus animi sit totus opinabilis, ac uoluntarius? quis enim dubitarit, quin aegrotationes animi, qualis est auaritia, gloriae cupiditas, ex eo, quod magni aestimetur ea res, ex qua animus aegrotat, oriantur? unde intelligi debet, perturbationem

quoque

quoque omnem esse in opinione. & , si fidentia, id est firma animi confisio, scientia quaedam est, & opinio grauis, non temere assentiens: metus quoque est diffidentia expectati, & impendentis mali. et, si spes est expectatio boni: mali expectationem esse necesse est metum. ut igitur metus, sic reliquae perturbationes sunt in malo. ergo, ut constantia scientiae, sic perturbatio erroris est. Qui autem natura dicuntur iracundi, aut misericordes, aut inuidi, aut tale quid, ij sunt eiusmodi constituti, quasi mala ualetudine animi, sanabiles tamen: ut Socrates dicitur, cum multa in conuentu uitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cuiusque ex forma sperspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate uitia non agnoscerent; ab ipso autem Socrate sobleuatus est, cum illa sibi uitia inesse, sed ratione a se deiecta diceret. ergo, ut optima quisque ualetudine affectus, potest uideri alius, ut natura, ad aliquem morbum procliuior: sic animus alius ad alia uitia propensior. qui autem non natura, sed culpa uitiosi esse dicuntur, eorum uitia constant ex falsis opinionibus rerum bonarum, ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesq. procliuior. inueteratio autem ut in corporibus aegrius depellitur, sic in animis quoque perturbatio: citiusq. repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur. Sed, cognita iam caussa perturbationum, quae omnes oriuntur ex iudicijs opinionum, & uoluntatibus, sit iam huius disputationis

modus. Scire autem nos oportet, cognitis, quoad possint ab homine cognosci, bonorum & malorum finibus, nihil a philosophia posse aut maius, aut utilius optari, quam haec, quae a nobis hoc quatriduo disputata sunt. morte enim contempta, & dolore ad patiendum leuato, adiunximus sedationem aegritudinis; qua nullum homini maius malum est. etsi enim omnis animi perturbatio grauis est, nec multum differt ab amentia: tamen ita ceteros, cum sint in aliqua perturbatione aut metus, aut laetitiae, aut cupiditatis, commotos modo, et perturbatos dicere solemus; at eos, qui se aegritudini dediderunt, miseros, afflictos, aerumnosos, calamitosos. itaque non fortuito factum uidetur, sed a te ratione propositũ, ut separatim de aegritudine, et de ceteris perturbationibus disputaremus. in ea est enim fons miseriarũ, et caput. sed et aegritudinis, & reliquorum animi morborum una sanatio est, omnes opinabiles esse, & uoluntarios, eaq. re suscipi, quod ita rectum esse uideatur. hunc errorem, quasi radicem omnium malorum, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. demus ergo nos huic excolendos, patiamurq. nos sanari. his enim malis insidentibus, non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. aut igitur negemus quidquam ratione confici; cum contra nihil sine ratione recte fieri possit: aut, cum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si & boni, & beati uolumus esse, omnia adiumenta, & auxilia petamus bene, beateq. uiuendi.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS TVSCVLANARVM DISPVTATIONVM LIBER V.

uirtutem ad beate uiuendum se ipsa esse contentam.

QVINCTVS hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum: quo die est a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. placere enim tibi admodum sensi ex eo libro, quem ad me accuratissime scripsisti, & ex multis sermonibus tuis, uirtutem ad beate uiuendum se ipsa esse contentam. quod etsi difficile est probatu, propter tā uaria et tam multa tormenta fortunae; tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur. nihil est enim omnium, quae in philosophia tractantur, quod grauius, magnificentiusq; dicatur. nam cum ea caussa impulerit eos, qui primi se ad philosophiae studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo uitae statu exquirendo collocarent: profecto spe beate uiuendi tantam in eo studio curam, operamq; posuerunt: quod si ab ijs inuenta, & perfecta uirtus est; etsi praesidii ad beate uiuendum in uirtute satis est: quis est, qui non praeclare & ab illis positam, & a nobis susceptam operam philosophādi arbitretur? sin

autem uirtus subiecta sub uarios, incertosq. casus famula fortunae est, nec tantarum uirium est, ut se ipsa tueatur: uereor, ne non tam uirtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate uiuendi, quam uota facienda uideantur. equidem eos casus, in quibus me fortuna uehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiae diffidere, interdum etiam humani generis imbecillitatẽ, fragilitatemq. extimescere. uereor enim, ne natura, cum corpora nobis infirma dedisset, iisq. & morbos insanabiles, & dolores intolerabiles adiunxisset, animos quoque dederit & corporum doloribus congruentes, & separatim suis angoribus & molestiis implicatos. sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum, & ex nostra fortasse mollitie, non ex ipsa uirtute, de uirtutis robore existimo. illa enim; si modo est ulla uirtus; quam dubitationem auunculus tuus, Brute; sustulit; omnia, quae cadere in hominem possunt, subter se habet; eaq. despiciens, casus contemnit humanos; culpaq. omni carens, praeter se ipsam nihil censet ad se pertinere: nos autem omnia aduersa tum uenientia metu augentes, tum maerore praesentia, rerum naturam, quam errorẽ nostrum, damnare malumus. sed & huius culpae, & ceterorum uitiorum, peccatorumq. nostrorum omnis a philosophia petenda correctio est. cuius in sinum cum a primis tẽporibus aetatis nostra uoluntas, studiumq. nos contulisset; his grauissimis casibus in eundem portũ, ex quo eramus egressi, magna iactati tẽpesta

te cōfugimus. o uitae philosophia dux, o uirtutis indagatrix, expultrixq. uitiorum, quid non modo nos, sed omnino uita hominum sine te esse potuisset? tu urbes peperisti: tu dissipatos homines in societatem uitae conuocasti: tu eos inter se primo domiciliis, deinde coniugijs, tum litterarum, & uocum communione iunxisti: tu inuentrix legum, tu magistra morum, & disciplinae fuisti. ad te confugimus: a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus; totosq. tradimus. est autem unus dies, bene, & ex praeceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. cuius igitur potius opibus utamur, quam tuis? quae & uitae tranquillitatem largita nobis es, & terrorem mortis sustulisti. At philosophia quidem, tantum abest, ut perinde, ac de hominum est uita merita, laudetur, ut a multis etiā uituperetur. uituperare quisquam uitae parentem, et hoc paricidio se inquinare audet? & tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam uereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error, & haec indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt, nec eos, a quibus uita hominum instructa primo sit, fuisse philosophos arbitrantur. quam rem antiquissimam cum uideamus, nomen tamen esse confitemur recens. nam sapientiam quidem ipsam, quis negare potest, non modo re esse antiquam, uerum etiam nomine? quae diuinarum, humanarumq. rerum, tum initiorum, caussarumque, tum

philosoph: laus.

Hom. Od. 5.
Aris. econ. 2.3.

tum cuiusque rei, cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos assequebatur. itaque & illos septem, qui a Graecis σοφοὶ, sapientes a nostris & habebantur, & nominabantur, & multis ante saeculis Lycurgum, cuius temporibus Homerus etiam fuisse, ante hanc urbem conditam, traditur, etiam heroicis aetatibus Vlyssem, & Nestorem accepimus & fuisse, & habitos esse sapientes. nec uero Atlas sustinere caelum, nec Prometheus affixus Caucaso, nec stellatus Cepheus cum uxore, genero, filia traderetur, nisi caelestium diuina cognitio nomen eorum ad errorem fabulae traduxisset. a quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes & habebantur, & nominabantur: idq. eorum nomen usque ad Pythagorae manauit aetatem: quem, ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, uir doctus in primis, Phliuntem ferunt uenisse, eumq. cum Leonte, principe Phliasiorum, docte, & copiose disseruisse quaedam: cuius ingenium, et eloquentiam cum admiratus esset Leon, quaesiuisse ex eo, qua maxime arte confideret: at illum, artem quidem se scire nullam, sed esse philosophum: admiratum Leontem nouitatem nominis, quaesiuisse, quinam essent philosophi, & quid inter eos, & reliquos interesset: Pythagoram autem respondisse, similem sibi uideri uitam hominum, & mercatum eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Graeciae celebritate: nam ut illic alij corporibus exercitatis gloriam,

riam,

d Cla. 165.

riam, & nobilitatem coronae peterent; alij emendi, aut uendendi quaestu, & lucro ducerentur; esset autem quoddam genus eorum: idq. uel maxime ingenuum, qui nec plausum, nec lucrum quaererent, sed uisendi caussa uenirent, studioseq. perspicerent, quid ageretur, & quo modo; item nos, quasi in mercatus quadam celebritate ex urbe aliqua, sic in hanc uitam ex alia uita, & natura profectos, alios gloriae seruire, alios pecuniae, raros esse quosdam, qui, ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam studiose intuerentur: hos se appellare sapientiae studiosos, id est enim philosophos: &, ut illic liberalissimum esset spectare, nihil sibi acquirentem; sic in uita longe omnibus studijs contemplationem rerum, cognitionemq. praestare. Nec uero Pythagoras nominis solum inuentor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. qui cum post hunc Phliasium sermonem in Italiam uenisset, exornauit eam Graeciam, quae magna dicta est, & priuatim, & publice praestantissimis & institutis, & artibus. cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagorae discipulum, audierat, numeri motusq. tractabantur, & unde omnia orirentur, quo ue recederent: studioseq. ab his siderum magnitudines, interualla, cursus inquirebantur, & cuncta caelestia. Socrates autem primus philosophiam deuocauit e caelo, & in urbibus collocauit, & in domos etiam introduxit, et coegit D. laer. lib. 2

de

de uita, & moribus, rebusque bonis, & malis quaerere. cuius multiplex ratio disputandi, rerumq. uarietas, & ingenij magnitudo, Platonis memoria, & litteris consecrata, plura genera effecit dissentientium philosophorum. e quibus nos id potissimum consectati sumus, quo Socratem usum arbitramur; ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios leuaremus, & in omni disputatione, quid esset simillimum ueri, quaereremus. quem morem cum Carneades acutissime, copiosissimeq. tenuisset; fecimus & alias saepe, & nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. & quatridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris misimus: quincto autem die, cum eodem in loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus. A. Non mihi uidetur, ad beate uiuendum satis posse uirtutem. M. At hercule Bruto meo uidetur: cuius ego iudicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. A. Non dubito: nec id nunc agitur, tu illum quantum ames; sed hoc, quod mihi dixi uideri, quale sit: de quo a te disputari uolo. M. Nempe negas ad beate uiuendum satis posse uirtutem? A. Prorsus nego. M. Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene uiuendum satis ne est praesidij in uirtute? A. Certe satis. M. Potes igitur, aut qui male uiuat, non eum miserum dicere; aut, quem bene fateare, eum negare beatę uiuere? A. Quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, & ob

eam

eam rem bene uiui poteſt; dummodo intelligas, quid nunc dicam bene: dico enim, conſtanter, grauiter, ſapienter, fortiter. haec etiam in equuleum conijciuntur, quo uita non aſpirat beata. M. Quid igitur? ſolane beata uita, quaeſo, relinquitur extra oſtium, limenq. carceris, cum conſtantia, grauitas, fortitudo, ſapientia, reliquaeq. uirtutes rapiantur ad tortorem, nullumq. recuſent nec ſupplicium, nec dolorem? A. Tu, ſi quid es facturus, noua aliqua conquiras oportet: iſta me minime mouent, non ſolum quia peruulgata ſunt, ſed multo magis, quia, tamquam leuia quaedam uina nihil ualent in aqua, ſic Stoicorum iſta magis guſtata, quam potata, delectant. uelut iſte chorus uirtutum in equuleum impoſitus, imagines conſtituit ante oculos cum ampliſſima dignitate, ut ad eas curſim perrectura, nec eas beata uita a ſe deſertas paſſura uideatur: cum autem animum ab iſta pictura, imaginibus uirtutum, ad rem, ueritatemq. traduxeris; hoc nudum relinquitur, poſſit ne quis beatus eſſe, quam diu torqueatur. quamobrem hoc nunc quaeramus: uirtutes autem, noli uereri, ne expoſtulent, & querantur ſe a beata uita eſſe relictas. ſi enim nulla uirtus prudentia uacat, prudentia ipſa hoc uidet, non omnes bonos eſſe etiam beatos: multaq. de M. Atilio, Q. Caepione, M'. Aquillio recordatur: beatamq. uitam, ſi imaginibus potius uti, quam rebus ipſis placet, conantem ire in equuleum retinet ipſa prudentia, negatq. ei cum dolore, &

cruciatu

Paradox: 2 us.

cruciatu quidquam esse commune. M. Facile patior te isto modo agere: etsi iniquum est praescribere mihi te, quemadmodum a me disputari uelis. sed quaero, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil arbitremur? A. Actum uero, & aliquantum quidem. M. Atqui, si ita est, profligata iam haec, & paene ad exitum adducta quaestio est. A. Quo tandem modo? M. Quia motus turbulenti, iactationesq. animorum incitatae, & impetu inconsiderato elatae, rationem omnem repellentes, uitae beatae nullam partem relinquunt. quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum saepe adest, alterum semper impendet, esse non miser? Quid si idem, quod plerumque fit, paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si debilitatem, caecitatem, si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis saepe contingit, seruitutem; potest ea timens esse quisquam beatus? Quid, qui non modo ea futura timet, uerum etiam fert, sustinetq. praesentia? Adde eodem exilia, luctus, orbitates. qui rebus his fractus aegritudine eliditur, potest tandem esse non miserrimus? Quid uero illum, quem libidinibus inflammatum, & furētem uideamus, omnia rabide appetentem cum inexplebili cupiditate, quoq. affluentius uoluptates undique hauriat, eo grauius, ardentiusq. sitientem, non ne recte miserrimum dixiris? Quid? elatus ille leuitate, inanisq. laetitia & exultans, & temere gestiens, non ne tanto miserior, quanto sibi uidetur bea-

beatior? Ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullae aegritudines exedunt, nullae libidines incitant, nullae futiles laetitiae exultantes languidis liquefaciunt uoluptatibus. ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commouente: sic animi quietus, & placatus status cernitur, cum perturbatio nulla est, qua moueri queat. Quod si est, qui uim fortunae, qui omnia humana, quaecumque accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat; idemq. si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani uoluptate: quid est cur is non beatus sit? & si haec uirtute efficiuntur; quid est, cur uirtus ipsa per se non efficiat beatos? A. Atqui alterum dici non potest, quin ij, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotenti laetitia efferantur, beati sint; itaque id tibi concedo: alterum autem iam integrum non est: supeioribus enim disputationibus effectum est, uacare omni animi perturbatione sapientem. M. Nimirum igitur confecta res est: uidetur enim ad exitum uenisse quaestio. A. Propemodum id quidem. M. Verumtamen mathematicorum iste mos est, non philosophorum. nam geometrae cum aliquid docere uolunt; si quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante docuerunt, id sumunt pro concesso, & probato; illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est: philosophi, quamcumque rem habent in manibus, in eam, quae conueniunt, con-

gerunt

gerunt omnia: etsi alio loco disputata sunt. quod ni ita esset; cur Stoicus, si esset quaesitum, satis ne ad beate uiuendum uirtus posset, multa diceret? cui satis esset respondere, se ante docuisse, nihil bonum esse, nisi quod honestum esset; hoc probato, consequens esse, beatam uitam uirtute esse contentam; & quo modo hoc sic consequens illi, sic illud huic: ut, si beata uita uirtute contenta sit, nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum. sed tamen non agunt sic. nam & de honesto, & de summo bono separatim libri sunt: &, cum ex eo efficiatur, satis magnam in uirtute ad beate uiuendum esse uim; nihilo minus hoc agunt separatim. proprijs enim, & suis argumentis, et admonitionibus tractanda quaeque res est, tanta praesertim. caue enim putes, ullam in philosophia uocem emissam clariorem, ullum ue esse philosophiae promissum uberius, aut maius. nam quid profitetur, o dij boni? perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus; ut omnia praesidia haberet in se bene beateq. uiuendi; ut esset semper denique beatus. sed uidero, quid efficiat. tantisper hoc ipsum magni aestimo, quod pollicetur. nam Xerxes quidem, refertus omnibus praemijs, donisq. fortunae, non equitatu, non pedestribus copijs, non nauium multitudine, non infinito pondere auri contentus praemium proposuit, qui inuenisset nouam uoluptatem: qua, ipse, inuenta, non fuit contentus. neque enim umquam finem inueniet libido. nos, uellem, prae-

praemio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset quo hoc firmius crederemus. A. Vellem id quidem: sed habeo paullulum, quod requiram. ego enim assentior, eorum, quae posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si, quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, beatam uitam uirtute confici; sic, si uita beata in uirtute sit, nihil esse, nisi uirtutem, bonum. sed Brutus tuus, auctore & Aristone, & Antiocho, non sentit hoc: putat enim, etiam si sit bonum aliquod, praeter uirtutem. M. Quid igitur? contra Brutum ne me dicturum putas? A. Tu uero, ut uidetur: nam praefinire non est meum. M. Quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. nam ista mihi & cum Antiocho saepe, & cum Aristone nuper, cum Athenis imperator apud eum diuersarer, dissensio fuit. mihi enim non uidebatur quisquam esse beatus posse, cum in malis esset: in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis, aut fortunae mala. Dicebant haec, quae scripsit etiam Antiochus locis pluribus, uirtutem ipsam per se beatam uitam efficere posse, neque tamen beatissimam: deinde, ex maiore parte plerasque res nominari, etiam si qua pars abesset, ut uires, ut ualetudinem, ut diuitias, ut honorem, ut gloriam; quae genere, non numero, cernerentur: item beatam uitam, etiam si ex aliqua parte claudicaret, tamen ex multo maiore parte obtinere nomen suum. Haec nunc enucleare non ita necesse est. quamquam non constantissime dici mi

hi uidentur. nam & qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit beatior: (si est enim, quod desit; ne beatus quidem est) &, quod ex maiori parte unamquamque rem appellari spectariq. dicunt, est ubi id isto modo ualet: cum uero tria genera malorum esse dicant; qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia aduersa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus & confectum doloribus, huic paullulum ne ad beatam uitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam? Hoc illud est, quod Theophrastus sustinere non potuit. nam cum statuisset, uerbera, tormenta, cruciatus, patriae euersiones, exilia, orbitates magnam uim habere ad male, misereq. uiuendum; non est ausus elate, & ample loqui, cum humiliter, demisseq. sentiret. quam bene, non quaeritur: constanter quidem certe. itaque mihi placere non solet, consequentia reprehendere, cum prima concesseris. hic autem, elegantissimus omnium philosophorum, & eruditissimus, non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit bonorum; uexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem scripsit de uita beata, in quo multa disputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse nõ possit. in eo etiam putatur dicere, in rota beatam uitam non ascendere. nusquam id quidem dicit omnino; sed, quae dicit, idem ualent. possum igitur, cui concesserim in malis esse dolores corporis, in malis fortunae naufragia, huic succensere dicenti, non omnes bonos esse

beatos,

beatos, cum in omnes bonos ea, quae ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus & libris, & scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo laudarit illam sententiam, Vitam regit fortuna, non sapientia.
negant ab ullo philosopho quidquam dictum esse languidius. recte id quidem: sed nihil intelligo dici potuisse constantius. si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus in casu, atque fortuna: nonne consentaneum est, plus fortunam, quae domina rerum sit & externarum, et ad corpus pertinentium, quam consilium ualere? an malumus Epicurum imitari? qui multa praeclare saepe dicit: quam enim sibi constanter, conuenienterq. dicat, non laborat. Laudat tenuem uictum. philosophi id quidem, sed si Socrates, aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum uoluptatem esse dixerit. Negat quemquam iucunde posse uiuere, nisi idem honeste, sapienter, iusteq. uiuat. nihil grauius, nihil philosophia dignius; nisi idem hoc ipsum, honeste, sapienter, iuste, ad uoluptatem referret. Quid melius, quam fortunam exiguam interuenire sapienti? sed hoc is ne dicit, qui, cum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis, tum cum maxime cōtra fortunam glorietur? quod idem melioribus etiam uerbis Metrodorus. Occupaui, inquit, te, fortuna, atque cepi; omnesq. aditus tuos interclusi, ut ad me aspirare non posses. prae-

clare, si Aristo Chius, aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihil malum duceret. tu uero, Metrodore, qui omne bonum in uisceribus, medullisq. condideris, & definieris, summum bonum firma corporis affectione, explorataq. spe contineri; fortunae aditus interclusisti? quo modo? isto enim bono iam expoliari potes. atqui his capiuntur imperiti: & propter huiusmodi sententias istorum hominum est multitudo. acute disputantis illud est, non quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, uidere. uelut in ea ipsa sententia, quam in hac disputatione suscepimus, omnes bonos, semper beatos uolumus esse. quos dicam bonos, perspicuum est. omnibus enim uirtutibus instructos, & ornatos, tum sapientes, tum uiros bonos dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati. equidem hos existimo, qui sint in bonis, nullo adiuncto malo. nec ulla alia huic uerbo, cum beatum dicimus, subiecta notio est, nisi, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. hanc assequi uirtus, si quidquam praeter ipsam boni est, non potest. aderit enim malorum, si mala illa dicimus, turba quaedam, paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum, graues dolores corporis, perdita ualetudo, debilitas, caecitas, interitus patriae, exilium, seruitus. denique in his tot, & tantis, atque etiam quae plura possunt accidere, potest esse sapiens; nam haec casus importat, qui in sapientem potest incurrere: at, si ea mala sunt, quis po-

poteſt praeſtare ſapientem ſemper beatum fore, cum uel in omnibus his uno tempore eſſe poſſit? Non igitur facile concedo neque Bruto meo, neque communibus magiſtris, neque ueteribus illis, Ariſtoteli, Speuſippo, Xenocrati, Polemoni, ut, cum ea, quae ſupra enumeraui, in malis numerent, ijdem dicant ſemper beatum eſſe ſapientem. quos ſi titulus hic delectat inſignis, & pulcher, Pythagora, Socrate, & Platone digniſſimus; inducant animum, illa, quorum ſplendore capiuntur, uires, ualetudinem, pulchritudinem, diuitias, honores, opes contemnere, eaque, quae his contraria ſint, pro nihilo ducere: tum poterunt clariſſima uoce profiteri, ſe neque fortunae impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaq. ſibi in ſeſe eſſe poſita, neque eſſe quidquam extra ſuam poteſtatem, quod ducant in bonis. neque, hunc & haec loqui, quae ſunt magni cuiuſdam, & alti uiri, & eadem, quae uulgus, in malis, & bonis numerare, concedi ullo modo poteſt. Qua gloria commotus Epicurus exoritur: cui etiam, ſi dijs placet, uidetur ſemper ſapiens beatus. hic dignitate huius ſententiae capitur: ſed numquam id diceret, ſi ipſe ſe audiret. quid eſt enim, quod minus conueniat, quam ut is, qui uel ſummum, uel ſolum malum dolorem eſſe dicat, idem cenſeat, quam hoc ſuaue eſt, tum, cum dolore crucietur, dicturum eſſe ſapientem? non igitur ex ſingulis uocibus philoſophi ſpectandi ſunt, ſed ex perpetuitate, at-

que constantia. A. *Adducis me, ut tibi assentiar: sed, tua quoque, uide, ne desideretur constantia.* M. *Quonam modo?* A. *Quia legi tuum nuper quartum de finibus: in eo mihi uidebare, contra Catonem differens, hoc uelle ostendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem, & Peripateticos nihil, praeter uerborum nouitatem, interesse. quod si ita est; quid est caussae, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam uim in uirtute esse ad beate uiuendum, liceat idem Peripateticis dicere? rem enim opinor spectari oportere, non uerba.* M. *Tu quidem tabellis obsignatis agis mecum, & testificaris, quid dixerim aliquando, aut scripserim. cum alijs isto modo, qui, legibus impositis, disputant: nos in diem uiuimus: quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus: itaque soli sumus liberi. uerumtamen, quoniam de constantia paullo ante diximus, non ego hoc loco id quaerendum puto, uerum ne sit, quod Zenoni placuerit, quodq. eius auditori Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset; sed, si ita esset, tum ut hoc totum, beate uiuere, in una uirtute poneret. quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus semper sapiens. quam sibi conueniat, ipse uiderit. gloria quidem huius sententiae quis est illo uiro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus. etsi Zeno Citiaeus, aduena quidam, & ignobilis, uerborum opifex, insinuasse se in antiquam philosophiam uidetur. huius sentétiae grauitas a Platonis auctoritate*

repetatur: apud quē saepe haec oratio usurpata est, ut nihil, praeter uirtutem, diceretur bonum. uelut in Gorgia Socrates, cum esset ex eo quaesitum, Archelaum, Perdicae filium, qui tum fortunatissimus haberetur, non ne beatum putaret, Haud scio, inquit: numquam enim cum eo locutus sum. An tu aliter id scire non potes? nullo modo. Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatus ne sit? an ego possum, cum ignorem, quam sit doctus, quam uir bonus? Quid? tu in eo sitam uitam beatam putas? ita prorsus existimo, bonos beatos; improbos miseros. Miser ergo Archelaus? certe, si iniustus. Videtur ne omnem hic beatam uitam in una uirtute ponere? quid uero in epitaphio; quo modo idem? Nam cui uiro, inquit, ex se ipso apta sunt omnia, quae ad beate uiuendum ferunt, nec suspensa aliorum aut bono casu, aut contrario pendere ex alterius euentis, & errare coguntur; huic optime uiuendi ratio comparata est. hic est ille moderatus, hic fortis, hic sapiens, hic, & nascentibus, & cadentibus cum reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit, & obediet praecepto illi ueteri: neque enim laetabitur umquam, neque maerebit nimis, quod semper in se ipso omnem spem reponet sui. Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto, augustoq; fonte nostra omnis manabit oratio. unde igitur rectius ordiri possumus, quam a communi parente natura? quae, quidquid genuit non modo animal, sed etiam quod ita esset ortum e terra, ut stirpibus suis

niteretur, in suo quidque genere perfectum esse uoluit. itaque & arbores, & uites, & ea, quae sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt, alia semper uirent, alia, hieme nudata, uerno tempore tepefacta frondescunt: neque est ullum, quod non ita uigeat interiore quodam motu, & suis quoque seminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut bacas; omniaq. in omnibus, quantum in ipsis, nulla ui impediente, perfecta sint. Facilius uero etiam in bestijs, quod his sensus a natura est datus, uis ipsius naturae perspici potest. namque alias bestiolas nantes aquarũ incolas esse uoluit, alias uolucres caelo frui libero, serpentes quasdam, quasdam esse gradientes; earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas; immanes alias, quasdam autem cicures, non nullas abditas, terraq. tectas. atque earum quaeque, suum tenens munus, cum in disparis animantis uitam transire non possit, manet in lege naturae. Et ut bestijs aliud alij praecipui a natura datum est, quod suum quaeque retinet, nec discedit ab eo: sic homini multo quiddam praestantius. etsi praestantia debent ea dici, quae habent aliquam comparationem: humanus autem animus, decerptus ex mente diuina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. hic igitur, si est excultus, & si eius acies ita curata est, ut ne caecetur erroribus; fit perfecta mens, id est absoluta ratio; quae est idem, quod uirtus. & si omne beatum est, cui nihil deest, & quod in suo ge-

nere expletum, atque cumulatum eſt, idq. uirtutis eſt proprium: certe omnes uirtutis compotes beati ſunt. et hoc quidem mihi cum Bruto conuenit, item cum Ariſtotele, Xenocrate, Speuſippo, Polemone. ſed mihi uidentur etiam beatiſſimi. quid enim deeſt ad beate uiuendum ei, qui confidit ſuis bonis? aut, qui diffidit, beatus eſſe qui poteſt? at diffidat neceſſe eſt, qui bona diuidit tripertito. qui enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunae ſtabilitate confidere? atqui, niſi, ſtabili, & fixo permanente bono, beatus eſſe nemo poteſt. quid igitur eiuſmodi iſtorum eſt? ut mihi illud Laconis dictum in hos cadere uideatur: qui glorianti cuidam mercatori, quod multas naues in omnem oram maritimam dimiſiſſet, non ſane optabilis iſta quidem eſt, inquit, rudentibus apta, fortuna. An dubium eſt, quin nihil ſit habendum in eo genere, quod uita beata complectitur, ſi id poſſit amitti? nihil enim inueteraſcere, nihil extingui, nihil cadere debet eorũ, in quibus uita beata cunſiſtit. nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus eſſe non poterit. uolumus enim eum, qui beatus ſit, tutum eſſe, inexpugnabilem, ſeptum, atque munitum, non ut paruo metu praeditus ſit, ſed ut nullo. ut enim innocens is dicitur, non qui leuiter nocet, ſed qui nihil nocet: ſic ſine metu is habendus eſt, non qui parua metuit, ſed qui omnino metu uacat. quae eſt enim alia fortitudo, niſi animi affectio cum in adeundo periculo, & in labore, ac dolore patiens, tum procul ab omni metu? atque haec

certe

163. 170.

certe nõ ita ſe haberent, niſi omne bonum in una honeſtate conſiſteret. qui autem illam maxime optatam, & expetitam ſecuritatem (ſecuritatem autem nunc appello uacuitatem aegritudinis, in qua uita beata poſita eſt) habere quiſquam poteſt, cui aut adſit, aut adeſſe poſſit multitudo malorum? qui autem poterit eſſe celſus, & erectus, & ea, quae homini accidere poſſunt, omnia parua ducens, qualem ſapientem eſſe uolumus, niſi omnia ſibi in ſe poſita eſſe cenſebit? an Lacedaemonij Philippo minitanti per litteras, ſe omnia, quae conarentur, prohibiturum, quaeſiuerunt, num ſe eſſet etiam mori prohibiturus: uir is, quem quaerimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam ciuitas uniuerſa? Quid, ad hanc fortitudinem, de qua loquitur, temperantia adiuncta, quae ſit moderatrix omnium commotionum? quid poteſt ad beate uiuendum deeſſe ei, quem fortitudo ab aegritudine, & a metu uindicet, temperantia tum a libidine auocet, tum inſolenti alacritate geſtire non ſinat? haec efficere uirtutem oſtenderem, niſi ſuperioribus diebus eſſent explicata. Atqui cum perturbationes animi miſeram, ſedationes autem uitam efficiant beatam; duplexq. ratio perturbationis ſit, quod aegritudo, & metus in malis opinatis, in bonorum autem errore laetitia geſtiens, libidoq. uerſentur; cum haec omnia cum conſilio, & ratione pugnent: his tu tam grauibus concitationibus, tamq. ipſis inter ſe diſſentientibus, atque diſtractis, quem uacuum, ſolutum, liberum uideris,

deris,

deris, hunc dubitabis beatum dicere? atqui ſapiens ſemper ita affectus eſt: ſemper igitur ſapiens beatus eſt. Atque etiam omne bonum laetabile eſt: quod autem laetabile, id praedicandum, & praeſeferendum: quod tale autem, id etiam glorioſum: ſi uero glorioſum, certe laudabile: quod autem laudabile, profecto etiam honeſtum: quod bonum igitur, id honeſtum. at, quae iſti bona numerant, ne ipſi quidem honeſta dicunt. ſolum igitur bonum, quod honeſtum. ex quo efficitur, honeſtate una uitam contineri beatam. non ſunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet eſſe miſerrimum. An dubitas, quin praeſtans ualetudine, uiribus, forma, acerrimis, integerrimisq. ſenſibus; adde etiam, ſi libet, pernicitatem, & uelocitatem; da diuitias, honores, imperia, opes, gloriam; ſi fuerit is, qui haec habet, iniuſtus, intemperans, timidus, hebeti ingenio, atque nullo: dubitabis ne eum miſerum dicere? qualia igitur iſta bona ſunt, quae qui habeat, miſerrimus eſſe poſſit? uideamus, ne, ut aceruus ex ſui generis granis, ſic beata uita ex ſui ſimilibus partibus effici debeat. quod ſi ita eſt; ex bonis, quae ſola honeſta ſunt, efficiendum eſt beatum. ea mixta ex diſſimilibus ſi erunt, honeſtum ex his effici nihil poterit. quo detracto, quid poterit beatum intelligi? etenim quidquid eſt, quod bonum ſit, id expetendum eſt: quod autem expetendum, id certe approbandum: quod uero approbaris, id gratum acceptumq. habendum: ergo

113 · 169 ·

ergo etiam dignitas ei tribuenda eſt. quod ſi ita eſt; laudabile ſit neceſſe eſt. bonum igitur omne laudabile. ex quo efficitur, ut, quod ſit honeſtum, id ſit ſolum bonum. quod ni ita tenebimus; multa erunt, quae nobis bona dicenda ſint. omitto diuitias: quas, cum quiuis, quamuis indignus, habere poſſit, in bonis non numero. quod enim eſt bonum, id non quiuis habere poteſt. omitto nobilitatem, famamq. popularem, ſtultorum, improborumq. conſenſu excitatam. haec, quae ſunt minima, tamen bona dicantur neceſſe eſt, candiduli dentes, uenuſti oculi, color ſuauis, & ea, quae Euryclia laudat, Vlyſſi pedes abluens, lenitudo orationis, mollitudo corporis. ea ſi bona dicemus, quid erit in philoſophi grauitate, quam in uulgi opinione, ſtultorumq. turba, quod dicatur aut grauius, aut grandius? At enim eadem Stoici praecipua, uel producta dicunt, quae bona iſti. dicunt illi quidem: ſed his uitam beatam compleri negant. hi autem ſine iis eſſe nullam putant: aut, ſi ſit beata, beatiſſimam certe negant. nos autem uolumus beatiſſimam: idq. nobis Socratica illa concluſione confirmatur. ſic enim princeps ille philoſophiae diſſerebat: qualis cuiuſque animi affectus eſſet, talem eſſe hominem; qualis autem ipſe homo eſſet, talem eſſe orationem; orationi autem facta ſimilia, factis uitam. affectus autem animi in bono uiro laudabilis: et uita igitur laudabilis boni uiri: honeſta ergo, quoniam laudabilis. ex quibus, bonorum beatam uitam eſſe, concluditur. et-

enim,

enim, pro deorum atque hominum fidem, parum ne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis & otij consumendi caussa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem uoco, semper uacare? semper in animo eius esse placidissimam pacem? uir igitur temperans, constans, sine metu, sine aegritudine. sine alacritate ulla, sine libidine, non est beatus? at semper sapiens talis: semper igitur beatus. Iam uero qui potest uir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quae agit, quaeq. sentit? refert autem omnia ad beate uiuendum: beata igitur uita laudabilis. nec quidquam sine uirtute laudabile: beata igitur uita uirtute conficitur.. Atque hoc sic etiam concluditur. nec in misera uita quidquam est praedicabile, aut gloriandum, nec in ea, quae nec misera sit, nec beata. & est in aliqua uita praedicabile aliquid, & gloriandum, ac praeseferendum: ut Epaminondas;

Consilijs nostris laus est attonsa Laconum:

ut Africanus;

A sole exoriente, supra Meoti' paludes,
Nemo est, qui factis me aequiparare queat.

quod si beata uita glorianda; & praedicanda, & praeseferenda est. nihil est enim aliud, quod praedicandum, & praeseferendum sit. quibus positis, intelligis quid sequatur. et quidem, nisi ea uita beata est, quae est eadem honesta: sit aliud, necesse est, melius uita beata. quod enim erit honestum, certe fatebun-

fatebuntur esse melius. ita erit beata uita melius aliquid. quo quid potest dici peruersius? Quid? cum fatentur satis magnam uim esse in uitijs ad miseram uitam, non ne fatendum est, eandem uim in uirtute esse ad beatam uitam? contrariorum enim contraria sunt consequentia. Quo loco quaero, quam uim habeat libra illa Critolai: qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis, & externa; tantum propendere illam boni lancem putet, ut terram & maria deprimat. quid igitur aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum, grauissimum philosophorum, exaggerantem tantopere uirtutem, & extenuantem cetera, et abijcientem, in uirtute non beatam modo uitam, sed etiam beatissimam ponere? quod quidem nisi sit, uirtutum interitus consequetur. nam, in quem cadit aegritudo, in eundem metum cadere necesse est. est enim metus, futurae aegritudinis solicita expectatio. in quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pauor, ignauia. ergo, ut idem uincatur interdum, necesse est, nec putet ad se praeceptum illud Atrei pertinere;

Proinde ita parent se in uita, ut uinci nesciant.

hic autem uincetur, ut dixi, nec modo uincetur, sed etiam seruiet. at nos uirtutem semper liberam uolumus, semper inuictam. quae nisi sunt, sublata uirtus est. atqui, si in uirtute satis est praesidij ad bene uiuendum, satis est etiam ad beate: satis est enim certe in uirtute, ut fortiter uiuamus: si fortiter, e-

tiam ut magno animo, & quidem ut nulla re umquam terreamur, semperq. simus inuicti. sequitur, ut nihil paeniteat, nihil desit, nihil obstet. ergo omnia profluenter, absolute, prospere: igitur beate. satis autem ad fortiter uiuendum uirtus potest: satis ergo etiam ad beate. etenim ut stultitia, etsi adepta est quod concupiuit, numquam se tamen satis consecutam putat: sic sapientia semper eo contenta est, quod adest; neque eam umquam sui paenitet. similem ne putas C. Laelij unum consulatum fuisse, & eum quidem cum repulsa: (sed cum sapiens, & bonus uir, qualis ille fuit, suffragijs praeteritur, non populus a bono consule potius, quam ille a uano populo, repulsum fert?) sed tamen, utrum malles te, si potestas esset, semel, ut Laelium, consulem, an, ut Cinnam, quater? non dubito, tu quid responsurus sis: itaque uideo, cui committam. non quemuis hoc idem interrogarem. responderet enim alius fortasse, se non modo quattuor consulatus uni anteponere, sed unum diem Cinnae multorum, & clarorum uirorum totis aetatibus. Laelius si digito quem attigisset, poenas dedisset: at Cinna collegae sui, consulis, Cn. Octauij praecidi caput iussit, P. Crassi, L. Caesaris, nobilissimorum hominum, quorum uirtus fuerat domi, militiaeq. cognita; M. Antonij, omnium eloquentissimi, quos ego audierim; C. Caesaris, in quo mihi uidetur fuisse specimen humanitatis, salis, suauitatis, leporis. beatus ne igitur, qui hos interfecit? mihi contra non solum eo uidetur mi-

ser

ſer, quod ea fecit; ſed etiam, quod ita ſe geſſit, ut ea facere ei liceret. etſi peccare nemini licet. ſed ſermonis errore labimur. id enim licere dicimus, quod cuique conceditur. utrum tandem beatior C. Marius, tum, cum Cimbricae uictoriae gloriam cum collega Catulo communicauit, paene altero Laelio, (nam hunc illi duco ſimillimum) an cum ciuili bello uictor iratus, neceſſarijs Catuli deprecantibus, non ſemel reſpondit, ſed ſaepe, moriatur? in quo beatior ille, qui huic nefariae uoci paruit, quam is, qui tam ſcelerate imperauit. nam cum accipere, quam facere, praeſtat iniuriam; tum morti iam ipſi aduentanti paullulum procedere obuiam, quod fecit Catulus, quam, quod Marius, talis uiri interitu ſex ſuos obruere conſulatus, et contaminare extremum tempus aetatis. Duodequadraginta annos tyrannus Syracuſanorum fuit Dionyſius, cum V & XX *natus annos dominatum occupaſſet. qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus praeditam, ſeruitute opreſſam tenuit ciuitatem? atqui de hoc homine a bonis auctoribus ſic ſcriptum accepimus, ſummam fuiſſe eius in uictu temperantiam, in rebusq. gerendis uirum acrem, & induſtrium, eundem tamen maleficum natura, et iniuſtum. ex quo omnibus bene ueritatem intuentibus uideri neceſſe eſt miſerrimum. ea enim ipſa, quae concupierat, ne tum quidem, cum omnia ſe poſſe cenſebat, conſequebatur. qui cum eſſet bonis parentibus, atque honeſto loco natus, (etſi id quidem alius alio modo tra-*

dit

dit) abundaretq. & aequalium familiaritatibus, & consuetudine propinquorum, haberet etiam, more Graeciae, quosdam adolescentes amore coniunctos; credebat eorum nemini; sed ijs, quos ex familijs locupletum seruos delegerat, quibus nomen seruitutis ipse detraxerat, & quibusdam conuenis, & feris barbaris corporis custodiam committebat. ita, [Val. 9. 14] propter iniustam dominatus cupiditatem, in carcerem quodam modo ipse se incluserat. quin etiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. ita, sordido, ancillariq. artificio, regiae uirgines, ut tonstriculae, tondebant barbam, & capillum patris. & tamen ab ijs ipsis, cum iam essent adultae, ferrum remouit; instituitque, ut candentibus iuglandium putaminibus barbam sibi, & capillum adurerent. cumq. duas uxores haberet, Aristomachen, ciuem suam, Doridem autem Locrensem; sic noctu ad eas uentitabat, ut omnia specularetur, & perscrutaretur ante. & cum fossam latam cubiculari lecto circumdedisset, eiusq. fossae transitum ponticulo ligneo cóiunxisset; eum ipsum, cum fores cubiculi clauserat, detorquebat. idemque, cum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. atque is, cum pila ludere uellet, (studiose enim id factitabat) tunicamq. poneret, adolescentulo; quem amabat, tradidisse gladium dicitur. hic cum quidam familiaris iocans dixisset, huic quidem certe uitam tuam committis, arrisissetq. adolescens; utrumque iussit

[+ off. 2. 38: Val: 9. 14]

interfici; alterum, quia uiam demonſtrauiſſet interimendi ſui; alterum, quia id dictum riſu approbauiſſet. atque eo facto ſic doluit, ut nihil grauius tulerit in uita. quem enim uehementer amaret, occiderat. Sic diſtrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates. cum huic obſecutus ſis, illi eſt repugnandum. quamquam hic quidem tyrannus ipſe iudicauit, quam eſſet beatus. nam cum quidam ex eius aſſentatoribus Damocles commemoraret in ſermone copias eius, opes, maieſtatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum; negaretq. umquam beatiorem quemquam fuiſſe; uis ne igitur, inquit, o Damocle, quoniam haec te uita delectat, ipſe eandem deguſtare, & fortunam experiri meam? cum ſe ille cupere dixiſſet, collocari iuſſit hominem in aureo lecto, ſtrato pulcherrimo, textili ſtragulo, magnificis operibus picto, abacosq. cõplures ornauit argento, auroq. caelato. tum ad menſam eximia forma pueros delectos iuſſit conſiſtere, eosq. ad nutum illius intuentes diligenter miniſtrare. aderant unguenta, coronae: incendebantur odores: menſae conquiſitiſſimis epulis extruebantur. fortunatus ſibi Damocles uidebatur. in hoc medio apparatu fulgentem gladium e lacunari, ſeta equina appenſum, demitti iuſſit, ut impenderet illius beati ceruicibus. itaque nec pulchros illos adminiſtratores aſpiciebat, nec plenum artis argentum: nec manum porrigebat in menſam: iam ipſae defluebant coronae: denique exorauit tyrannum, ut

abire

Macrob: 1. ꝯ. Hor. 3. od. 1.

abire liceret, quod iam beatus nollet esse. Satis ne uidetur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliquis terror impendeat? atque ei ne integrum quidem erat, ut ad iustitiam remigraret, ciuibusq. libertatem & iura redderet. ijs enim se adolescens, improuida aetate, irretierat erratis, eaq. commiserat, ut saluus esse non posset, si sanus esse coepisset. Quantopere uero amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declarauit in Pythagoreis duobus illis: quorum cum alterum uadem mortis accepisset, alter, ut uadem suũ liberaret, praesto fuisset ad horam mortis destinatam; utinam ego, inquit, tertius uobis amicus adscriberer. quam huic erat miserum carere consuetudine amicorum, societate uictus, sermone omnino familiari? homini praesertim docto a puero, & artibus ingenuis erudito. Musicorum uero perstudiosum accepimus, poetam etiam tragicum: quam bonum, nihil ad rem: in hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in alijs, suum cuique pulchrum est. adhuc neminem cognoui poetam, (& mihi fuit cum Aquino amicitia) qui sibi non optimus uideretur. sic se res habet: te tua, me delectant mea. Sed, ut ad Dionysium redeamus: omni cultu, & uictu humano carebat: uiuebat cum fugitiuis, cum facinorosis, cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus esset, aut uellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur. non ergo iam cum huius uita, qua taetrius, miserius, detestabilius excogitare nihil

Val. 4.7

hil poſſum, Platonis, aut Archytae uitam compa rabo, doctorum hominum, & plane ſapientium. Ex eadem urbe humilem homunculum a puluere, & radio excitabo, qui multis annis poſt fuit, Archimedem. cuius ego quaeſtor, ignoratum ab Syracuſanis, cum eſſe omnino negarent, ſeptum undique, & ueſtitum uepribus, & dumetis, indagaui ſepulcrum. tenebam enim quoſdam ſenariolos, quos in eius monumento eſſe inſcriptos acceperam; qui declarabant, in ſummo ſepulcro ſphaeram eſſe poſitam cum cylindro. ego autem cum omnia collustrarem oculis, (eſt enim ad portas Agragianas magna frequentia ſepulcrorum) animaduerti columellam non multum e dumis eminentem: in qua inerat ſphaerae figura, & cylindri. atque ego ſtatim Syracuſanis (erant autem principes mecum) dixi; me illud ipſum arbitrari eſſe, quod quaererem. immiſſi cum falcibus multi purgarunt, & aperuerunt locum. quo cum patefactus eſſet aditus, ad aduerſam baſim acceſſimus. apparebat epigráma, exeſis poſterioribus partibus uerſiculorum, dimidiatis fere. ita nobiliſſima Graeciae ciuitas, quondá uero etiam doctiſſima, ſui ciuis, unius acutiſſimi, monumentum ignoraſſet, niſi ab homine Arpinate didiciſſet. Sed redeat unde aberrauit oratio. Quis eſt enim omnium, qui modo cum muſis, id eſt cum humanitate, & cum doctrina habeat aliquod commercium, qui ſe non hunc mathematicum malit, quam illum tyrannum? ſi uitae modum, actionemq. quaeri-

Tulli diligenza

falces

quaerimus: alterius mens rationibus agitandis exquirendisq. alebatur, cum oblectatione solertiae; qui est unus suauissimus pastus animorum: alterius caede, & iniurijs, cum & diurno, & nocturno metu. Age confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram: quae regna, quas opes studijs eorum, & delectationibus antepones? etenim quae pars optima est in homine, in ea situm esse necesse est illud; quod quaeris, omnium optimum. quid est autem in homine, sagaci, ac bona mente melius? eius bono fruendum est igitur, si beati esse uolumus. bonum autem mentis est uirtus: ergo hac beatam uitam contineri necesse est. hinc omnia, quae pulchra, honesta, praeclara sunt, ut supra dixi, (sed dicendum illud idem paullo uberius uidetur) plena gaudiorum sunt. ex perpetuis autem plenisq. gaudijs cum perspicuum sit uitam beatam existere; sequitur, ut ea existat ex honestate. Sed, ne uerbis solum attingamus ea, quae uolumus ostendere; proponenda quaedam quasi mouentia sunt, quae nos magis ad cognitionem, intelligentiamq. conuertant. sumatur enim nobis quidam praestans uir optimis artibus, isq. animo parumper, & cogitatione fingatur. primum ingenio eximio sit, necesse est: tardis enim mentibus uirtus non facile committitur: deinde ad inuestigandam ueritatem studio incitato. ex quo triplex ille animi fetus existit; unus in cognitione rerum positus, & in explicatione naturae; alter in descriptione expetendarum, fugien-

 darum

...rum ue rerum; tertius in iudicando, quid cuique rei ſit conſequens, quid repugnans: in quo ineſt omnis tum ſubtilitas diſſerendi, tum ueritas iudicandi. quo tandem igitur gaudio affici neceſſe eſt ſapientis animum cum his habitantem, pernoctantemq. curis? & cum totius mundi motus conuerſionesq. perſpexerit, ſideraq. uiderit innumerabilia caelo inhaerentia cũ eius ipſius motu congruere certis infixa ſedibus? ſeptem alia ſuos quaeque tenere curſus, multum inter ſe aut altitudine, aut humilitate diſtantia, quorum uagi motus rata tamen, & certa ſui curſus ſpatia definiant? horum nimirum aſpectus impulit illos ueteres, & admonuit, ut plura quaererent. inde eſt indagatio nata initiorum, & tamquam ſeminum, unde eſſent omnia orta, generata, concreta; quaeq. cuiuſque generis uel inanimi, uel animati, uel muti, uel loquentis origo, quae uita, quis interitus; quaeq. ex alio in aliud uiciſſitudo, atque mutatio; unde terra, & quibus librata ponderibus; quibus cauernis maria ſuſtineantur; in qua omnia delata grauitate medium mundi locum ſemper expetant; qui eſt idem infimus in rotundo. haec tractanti animo, & noctes & dies cogitanti, exiſtit illa a deo Delphis praecepta cognitio, ut ipſa ſe mens uitijs exutam cognoſcat, coniunctamq. cum diuina mente ſe ſentiat, ex quo inſatiabili gaudio compleatur. ipſa enim cogitatio de ui, & natura deorum, ſtudium incendit illius aeternitatis imitandae: neque ſe in breuitate ui-

tae

tae collocatam putat, cum rerum caussas alias ex alijs aptas, & necessitate nexas uidet: quibus ab aeterno tempore fluentibus in aeternum, ratio tamen, mensq. moderatur. haec ille intuens, atque suspiciens, uel potius omnes partes, orasq. circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana, & citeriora considerat? hinc illa cognitio uirtutis existit: efflorescunt genera, partes uirtutum: inuenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, quod in malis ultimum, quo referenda sint officia, quae degendae aetatis ratio deligenda: Quibus & talibus rebus exquisitis, hoc uel maxime efficitur, quod hac disputatione agitamus, ut uirtus ad beate uiuendum sit se ipsa contenta. Sequitur tertia, quae per omnes partes sapientiae manat, & funditur, quae rem definit, genera dispertit, sequentia adiungit, perfecta concludit, uera & falsa dijudicat, disserendi ratio, & scientia. ex qua cum summa utilitas existit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio, & digna sapientia. sed haec otij. Transeat idem iste sapiens ad remp. tuendam: quid eo possit esse praestantius, cum contineri prudentia utilitatem ciuium cernat, iustitia nihil in suam domum inde deriuet, reliquis utatur tot tamq. uarijs uirtutibus? Adiunge fructum amicitiarum: in quo a doctis positum est cum consilium omnis uitae, consentiens, & paene conspirans, tum summa iucunditas e quotidiano cultu, atque uictu. quid haec tandem uita desiderat,

quo ſit beatior? cui rei refertae tot, tantisq. gaudijs, fortuna ipſa cedat, neceſſe eſt. Quod ſi gaudere talibus bonis animi, id eſt uirtutibus, beatum eſt; omnesq. ſapientes ijs gaudijs perfruuntur: omnes eos, confiteri, beatos eſſe, neceſſe eſt. A. Etiam ne in cruciatu, atque tormentis? M. An tu me in uiola putas, aut in roſa dicere? an Epicuro, qui tantummodo induit perſonam philoſophi, & ſibi ipſe hoc nomen inſcripſit, dicere licebit, quod quidem, ut habet ſe res, me tamen plaudente dicit, nullum ſapienti eſſe tempus, etſi uratur, torqueatur, ſecetur, quin poſſit exclamare, quam pro nihilo puto: cum praeſertim omne malum dolore definiat, bonum uoluptate; haec noſtra, honeſta, turpia, irrideat; dicatq. nos, in uocibus occupatos, inanes ſonos fundere, neque quidquã ad nos pertinere, niſi quod aut leue, aut aſperum in corpore ſentiatur: huic ergo, ut dixi, non multum differenti a iudicio ferarum, obliuiſci licebit ſui, & tum fortunam contemnere, cum ſit omne & bonum eius & malum in poteſtate fortunae; tum dicere, ſe beatum in ſummo cruciatu, atque tormentis, cum conſtituerit non modo ſummũ malum eſſe dolorem, ſed etiam ſolũ: (nec uero illa ſibi remedia cõparauit ad tolerãdum dolorẽ, firmitatẽ animi, turpitudinis uerecundiã, exercitationẽ, conſuetudinemq. patiẽdi, praecepta fortitudinis, duritiam uirilem: ſed una ſe dicit recordatione acquieſcere praeteritarum uoluptatum: ut, ſi quis aeſtuans, cum uim caloris non fa

cile

cile patiatur, recordari uelit, se aliquando in Arpinati uostro gelidis fluminibus circumfusum fuisse: nõ enim uideo, quo modo sedare possint mala praesentia praeteritae uoluptates) sed cũ is dicat, sẽper beatũ esse sapientem, cui dicere hoc, si sibi constare uellet, non liceret: quidnam faciendum est ijs, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant? me quidem auctore etiam Peripatetici, ueteresq. Academici balbutire desinant aliquando; aperteque, et clara uoce audeant dicere, beatam uitam in Phalaridis taurum descensuram. sint enim tria genera bonorum: (ut iam a laqueis Stoicorum, quibus usum me pluribus, quam soleo, intelligo, recedamus) sint sane illa genera bonorum; dum corporis, & externa iaceant humi, & & tantummodo, quia sumenda sunt, appellentur bona: alia autem diuina illa longe lateq. se pandant, caelumq. contingant; ut, ea qui adeptus sit, cur eum beatum modo, & non beatissimum etiam dixerim? dolorem uero sapiens extimescet? is enim huic maximae sententiae repugnat. nam contra mortem nostram; atque nostrorum, contraq. aegritudinem, et reliquas animi perturbationes satis esse uidemur superiorum dierum disputatiouibus armati, & parati. dolor esse uidetur acerrimus uirtuti aduersarius. is ardentes faces intentat: is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam se debellaturum minatur. huic igitur succumbet uirtus? huic beata sapientis, & constantis uiri uita cedet? quam turpe, o dij boni-

209.

ni. pueri Spartiatae non ingemiſcunt, uerborum dolore laniati. adoleſcentium greges Lacedaemone uidimus ipſi incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morſu, denique ut exanimarentur, priuſquam ſe uictos faterentur. quae barbaria India uaſtior, aut agreſtior? in ea tamen gente primum ij, qui ſapientes habentur, nudi aetatem agunt, et Caucaſi niues, hiemalemq. uim perferunt ſine dolore; cumq. ad flammam ſe applicuerint, ſine gemitu aduruntur. mulieres uero in India, cum eſt cuiuſque earum uir mortuus, in certamen, iudiciumq. ueniunt, quam plurimum ille dilexerit: plures enim ſingulis ſolent eſſe nuptae. quae eſt uictrix, ea laeta, proſequentibus ſuis, una cum uiro in rogum imponitur: illa uicta, maeſta diſcedit. numquam naturam mos uinceret: eſt enim ea ſemper inuicta. ſed nos umbris, delicijs, otio, languore, deſidia animum infecimus, opinionibus, maloq. more delenitum molliuimus. Aegyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutae mentes prauitatis erroribus, quamuis carnificinam prius ſubierint, quam ibim, aut aſpidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum uiolent; quorum etiam ſi imprudentes quippiam fecerint, poenam nullam recuſent. De hominibus loquor: quid beſtiae? non ne frigus, non famem, non montiuagos, atque ſilueſtres curſus, luſtrationesq. patiuntur? non ne pro ſuo partu ita propugnant, ut uulnera excipiant? nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto, quae perferant, quaeq. patiantur

tur

tur ambitiosi honoris caussa; laudis studiosi, gloriae caussa; amore incensi, cupiditatis. Plena uita exemplorum est: sed adhibeat oratio modum, & redeat illud, unde deflexit. Dabit, dabit, inquam, se in tormenta uita beata; nec, iustitiam, temperantiam, in primisq. fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam prosecuta, cum tortoris os uiderit, consistet; uirtutibusq. omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores, ut ante dixi, limenq. carceris. quid enim ea foedius, quid deformius sola relicta, comitatu pulcherrimo segregata? quod tamen fieri nullo pacto potest. nec enim uirtutes sine beata uita cohaerere possunt, nec illa sine uirtutibus. itaque eam tergiuersari non sinent, secumq. rapient ad quemcumque ipsae dolorem, cruciatumq. ducentur. sapientis est enim proprium, nihil, quod paenitere possit, facere, nihil inuitum; splendide, constanter, grauiter, honeste omnia; nihil ita expectare, quasi certo futurum; nihil, cum acciderit, admirari, ut inopinatum, ac nouum accidisse uideatur; omnia ad suum arbitrium referre; suis stare iudicijs. quo quid sit beatius, mihi certe in mentem uenire non potest. Stoicorum quidem facilis conclusio est. qui cum finem bonorum esse senserint, congruere naturae, cumq. ea conuenienter uiuere: cum id sit in sapiente situm non officio solum, uerum etiam potestate; sequatur, necesse est, ut, cuius in potestate summum bonum, in eiusdem uita beata sit. ita fit semper uita beata sapientis. Habes,

illuc

quod poenitere.

bes, quae fortissime de beata uita dici putem, &, quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam uerissime. A. Melius quidem afferre nihil possum: sed a te impetrare libenter uelim, nisi molestum sit, quoniam te nulla uincula impendiunt ullius certae disciplinae, libasq. ex omnibus quodcũque té maxime specie ueritatis mouet; quod paullo ante Peripateticos, ueteremq. Academiam hortari uidebare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper beatissimos, id uelim audire quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, & Stoicorum ratione conclusa. M. Vtamur igitur libertate: qua nobis solis in philosophia licet uti; quorum oratio nihil ipsa iudicat, sed habetur in omnes partes, ut ab alijs possit ipsa per sese, nullius auctoritate adiuncta, iudicari. et quoniam uideris hoc uelle, ut, quaecũque dissentientium philosophorum sententia de finibus sit, tamen uirtus satis habeat ad uitam beatam praesidij: quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus: sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, & contra quorum disciplinam ingenium eius exarserat: nos illud quidem cum pace agemus: si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt; confecta res est; necesse est semper beatum esse sapientem: sed quaeramus unamquãque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc praeclarum quasi decretum beatae uitae possit omnium sententijs, & disciplinis

sciplinis

sciplinis conuenire. sunt autem hae de finibus, ut opinor, retentae, defensaeq. sententiae: primum simplices quattuor; nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici; nihil bonum, nisi uoluptatem, ut Epicurus; nihil bonum, nisi uacuitatem doloris, ut Hieronymus; nihil bonum, nisi naturae primis bonis, aut omnibus, aut maximis, frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. haec igitur simplicia, illa mixta: tria genera bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici, nec multo ueteres Academici secus. uoluptatem cum honestate Clitomachus, & Callipho copulauit. indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adiunxit. hae sunt sententiae, quae stabilitatis aliquid habeant. nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, non nullorumq. aliorum euanuerunt. hi quid possint obtinere, uideamus, omissis Stoicis: quorum satis uideor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata caussa est, praeter Theophrastum, et si qui, illum secuti, imbecillius horrent dolorem, & reformidant. reliquis quidem licet fecere, quod fere faciunt, ut grauitatem, dignitatemq. uirtutis exaggerent. quam cum ad caelum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent; reliqua ex collatione facile est conterere, atque contemnere. nec enim licet ijs, qui laudem cum dolore petendam esse dicunt, negare eos esse beatos, qui illam adepti sunt. quamquam enim sint in quibusdam malis; tamen hoc nomen beati longe & late patet. nam ut quaestuosa

merca-

mercatura, fructuosa aratio dicitur, non si altera semper omni damno, altera omnis tempestatis calamitate semper uacet, sed si multo maiori ex parte extet in utraque felicitas: sic uita, non solum si undique referta bonis est, sed si multo maiore, & grauiore ex parte bona propendent, beata recte dici potest. Sequetur igitur, horum ratione, uel ad supplicium beata uita uirtutem, cumq. ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus, nec eam minimis blandimentis corrupta deseret. Eadem Calliphontis erit, Diodoriq. sententia: quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quae sine ea sint, longe, & retro ponenda censeat. Reliqui habere se uidentur angustius, enatant tamen, Epicurus, Hieronymus, & si qui sunt, qui disertum illum Carneadem curent defendere. nemo est enim, qui eorum bonorum animum putet esse iudicem, eumq. condocefaciat, ut ea, quae bona, mala ne uideantur, possit contemnere. nam quae tibi Epicuri uidetur, eadem erit Hieronymi, & Carneadis caussa, & hercle omnium reliquorum. quis enim parum est contra mortem, aut dolorem paratus? ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem uoluptarium dicimus. quid? is tibi mortem ne uidetur, an dolorem timere, qui eum diem, quo moritur, beatum appellat; maximisq. doloribus affectus, eos ipsos inuentorum suorum memoria, & recordatione confutat, nec hoc sic agit, ut ex tempore quasi effutire uideatur? de morte enim

enim ita ſentit, ut, diſſoluto animante, ſenſum extinctum putet; quod autem ſenſu careat, nihil ad nos id iudicet pertinere. Item de dolore certa habet, quae ſequatur: quorum magnitudinem breuitate conſolatur, longinquitatem leuitate. Quid tandem? iſti grandiloqui contra haec duo, quae maxime angunt, melius ſe habent, quam Epicurus? an ad cetera, quae mala putantur, non & Epicurus, & reliqui philoſophi ſatis parati uidentur? quis non paupertatem extimeſcit? neque tamen quiſquam philoſophorum. hic uero ipſe quam paruo eſt contentus? nemo de tenui uictu plura dixit. etenim, quae res pecuniae cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis ſumptibus copiae ſuppetant; cum procul ab ijs omnibus rebus abſit, cur pecuniam magnopere deſideret, uel potius curet omnino? an Scythes Anacharſis potuit pro nihilo pecuniam ducere, noſtrates philoſophi facere non potuerunt? illius epiſtola fertur his uerbis. Anacharſius Hannoni ſalutem. Mihi amictus eſt Scythicum tegmen, calciamentum ſolorum callum, cubile terra, pulpamentum fames: lacte, caſeo, carne ueſcor. quare tu ad quietum me licet: munera autem iſta quibus es delectatus, uel ciuibus tuis, uel dijs immortalibus dona. Omnes fere philoſophi ominium diſciplinarum, niſi quos a recta ratione natura uitioſa detorſiſſet, hoc eodem animo eſſe potuerunt. Socrates, in pompa cum magna uis auri argentiq. ferretur, quam multa non deſidero, inquit. Xenocrates,

quare ut ad quietum me licet uenias.

crates, cum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quae erat pecunia temporibus illis, Athenis praesertim, maxima; adduxit legatos ad caenam in Academiam; iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. cum postridie rogarent eum, cui numerari iuberet; quid? uos hesterna, inquit, caenula non intellexistis, me pecunia non egere? quos cum tristiores uidisset, triginta minas accepit; ne aspernari regis liberalitatem uideretur. At uero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid sibi opus esset, nunc quidem paullulum, inquit, a sole absis. offecerat uidelicet apricanti. & hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum uita, fortunaq. superaret: sibi nihil deesse, illi nihil satis umquam fore: se eius uoluptates non desiderare, quibus numquam satiari ille posset; suas eum consequi nullo modo posse. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diuiserit, non nimis fortasse subtiliter, utiliter tamen; partim esse naturales, & necessarias; partim naturales, & non necesserias; partim neutrum: necessarias satiari posse paene nihilo: diuitias enim naturae parabiles esse. Secundum autem genus cupiditatum nec ad potiendum difficile censet, nec uero ad carendum. Tertias, quod essent plane inanes, neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem attingerent, funditus eiiciendas putauit. Hoc loco multa ab Epicureis disputantur, haeq. uoluptates sigillatim extenuantur:

quarum

quarum genera non contemnunt, quaerunt tamen copiam. nam & obscenas uoluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio sitas esse dicunt; easq. si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, sed forma, aetate, figura metiendas putant; ab ijsq. abstinere minime esse difficile, si aut ualetudo, aut officium, aut fama postulet; omninoq. genus hoc uoluptatum optabile esse, si non obsit, prodesse numquam. Totumq. hoc de uoluptate sic ille praecepit, ut uoluptatem ipsam per se, quia uoluptas sit, semper optandam, expetendamq. putet; eademq. ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor sit, semper esse fugiendum: itaque hac usurum compensatione sapientem, ut uoluptatem fugiat, si ea maiorem dolorem effectura sit; & dolorem suscipiat, maiorem efficientem uoluptatem: omniaq. iucunda, quamquam sensu corporis iudicentur, ad animum referri tamen: quocirca corpus gaudere tam diu, dũ praesenté sentiret uoluptatem; animum et praesentem percipere pariter cum corpore, & prospicere uenientem, nec praeteritam praeterfluere sinere: ita perpetuas, & contextas uoluptates in sapiente fore semper, cum expectationi speratarum perceptarum memoria iungeretur. Atque ijs similia ad uictum etiam transferuntur; extenuanturq. magnificentia, & sumptus epularum, quod paruo cultu natura contenta sit. etenim quis hoc non uidet, desiderijs ista condiri omnia? Darius in fu-

ga, cum aquam turbidam, & cadaueribus inquinatam bibisset, negauit umquam se bibisse iucundius. numquam uidelicet sitiens biberat. nec esuriens Ptolemaeus ederat. cui cum peragranti Aegyptum, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset; nihil uisum est illo pane iucundius. Socratem ferunt, cum usque ad uesperum contentius ambularet; quaesitumq. esset ex eo, quare id faceret; respondisse, se, quo melius cenaret, obsonare ambulando famem. quid? uictum Lacedaemoniorum in Phiditijs non ne uidemus? ubi cum tyrannus cenauisset Dionysius, negauit se iure illo nigro, quod cenae caput erat, delectatum. tum is, qui illa coxerat, minime mirum, inquit: condimenta enim defuerunt. quae tandem, inquit ille? labor in uenatu, sudor, cursus ab Eurota, fames, sitis. his enim rebus Lacaedaemoniorum epulae condiuntur. Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestijs intelligi potest, quae, ut quidquid obiectum est, quod modo a natura non sit alienum, eo contentae non quaerunt amplius. Ciuitates quaedam uniuersae, more ductae, parsimonia delectantur, ut de Lacedaemonijs paullo ante diximus. Persarum a Xenophonte uictus exponitur: quos negat ad panem adhibere quidquam, praeter nasturtium. quamquam, si quaedam etiam suauiora natura desideret, quam multa ex terra, arboribusq. gignūtur tum copia facili, tum suauitate praestantia? adde siccitatem, quae consequitur hanc continentiam in

uictu : adde integritatem ualetudinis. confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tamquam opimos boues: tum intelliges, qui uoluptatem maxime sequantur, eos minime consequi, iucunditatemq. uictus esse in desiderio, non in satietate. Timotheum, clarum hominem Athenis, & principem ciuitatis, ferunt, cum cenauisset apud Platonem, eoq. conuiuio admodum delectatus esset, uidissetq. eum postridie, dixisse, uestrae quidem cenae non solum in praesentia, sed etiam postero die iucūdae sunt. Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo, & potione completi? est praeclara epistola Platonis ad Dionis propinquos; in qua scriptum est his fere uerbis. Quo cum uenissem, uita illa beata, quae ferebatur, plena Italicarum, Syracusanarumq. mensarum, nullo modo mihi placuit; bis in die saturum fieri, nec umquam pernoctare solum, ceteraque, quae comitantur huic uitae, in qua sapiēs nemo efficitur umquam, moderatus uero multo minus. Quae enim natura tam mirabiliter temperari potest? quo modo igitur iucunda uita potest esse, a qua absit prudentia? absit moderatio? ex quo Sardanapali, opulentissimi Syriae regis, error agnoscitur, qui incidi iussit in busto:

Haec habeo, quae edi, quaeq. exsaturata libido
Hausit: at illa iacent multa, & praeclara, relicta.

quid aliud, inquit Aristoteles, in bonis, non in regis sepulcro inscriberes? haec habere se mortuum dicit, quae ne uiuus quidem diutius habebat, quam

fruebatur. Cur igitur diuitiae desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non sinit? signis, credo, tabulis, ludis, si quis est, qui his delectetur; non ne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? est enim earum omnium rerum nostra in urbe summa in publico copia. quae qui priuati habent, nec tam multa & raro uident, cum in sua rura uenerint. quos tamen pungit aliquid, cum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficiet, si uelim paupertatis caussam defendere. aperta enim res est;, & quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam paruis rebus egeat, quam uilibus. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offensio sapientem beatum esse prohibebit? uide, ne plus commendatio in uulgus, & haec, quae expetitur, gloria molestiae habeat, quam uoluptatis. Leuiculus sane noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculae, ut mos in Graecia est, insusurrantisq. alteri, hic est ille Demosthenes. quid hoc leuius? at quantus orator? sed apud alios loqui uidelicet didicerat, non multum ipse secum. Intelligendum est igitur, nec gloriam popularem ipsam per se expetendam, nec ignobilitatem extlmescendam. Veni, inquit, Athenas, Democritus; neque me quisquam ibi agnouit. constantem hominem, & grauem, qui glorietur a gloria abfuisse. An tibicines, ijque, qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio cantus numerosq. moderantur; uir sapiens,

piens, multo arte maiore praeditus, non quid uerissimum sit, sed quid uelit uulgus, exquiret? an quidquam stultius, quam, quos singulos sicut operarios, barbarosq. contemnas, eos aliquid putare esse uniuersos? ille uero nostras ambitiones, leuitatesq. contemnet, honoresq. populi, etiam ultro delatos repudiabit: nos autem eos nescimus, ante quam poenitere coepit, contemnere. Est apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro: uniuersos ait Ephesios esse morte multandos, quod, cum ciuitate expellerent Hermodorum, ita locuti sunt: Nemo de nobis unus excellat; sed, si quis extiterit, alio in loco, & apud alios sit. An hoc non ita fit omni in populo? non ne omnem exuperantiam uirtutis oderunt? Quid? Aristides (malo enim Graecorum, quam nostra, proferre) non ne ob eam caussam expulsus est patria, quod praeter modum iustus esset? Quantis igitur molestijs uacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt? quid est enim dulcius otio litterato? ijs, dico, litteris, quibus infinitatem rerum, atque naturae, & in hoc ipso mundo caelum, terras, maria cognoscimus. Contempto igitur honore, contempta etiam pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum sit? exilium, credo: quod in maximis malis ducitur. id si propter alienam, & offensam populi uoluntatem malum est: quam sit ea contemnenda, paullo ante dictum est. sin abesse a patria miserum est: plenae miserorum prouinciae sunt: ex quibus admo-

Paradoxus.

uum pauci in patriam reuertuntur. At multantur bonis exules: quid tum? parum ne multa de toleranda paupertate dicuntur? Iam uero, exilium, si rerum naturam, non ignominiam nominis, quaerimus; quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua aetates suas philosophi nobilissimi consumpserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas, Lacides, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panaetius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerebiles alij: qui, semel egressi, numquam domum reuertere. At enim non sine ignominia afficere poterit sapientem. de sapiente enim est haec omnis oratio, cui iure id accidere non possit: nam iure exultantem consolari non oportet. Postremo, ad omnes casus facillima ratio est eorum, qui ad uoluptatem ea referunt, quae sequuntur in uita, ut, quocumque haec loco suppeditent, ibi beate queant uiuere. itaque ad omnem rationem Teucri uox accommodari potest; *

Patria est, ubicumque est bene.

Socretes quidem cum rogaretur, cuiatem se esse diceret, mundanum inquit. totius enim mundi se incolam, & ciuem arbitrabatur. quid T. Albutius? non ne animo aequissimo Athenis exul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si in rep. quiescens, Epicuri legibus paruisset. qui enim beatior Epicurus, quod in patria uiuebat, quam Metrodorus, quod Athenis? aut Plato Xenocratem

uincebat, aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? quanti uero ista ciuitas aestimanda, ex qua boni sapientesq. pelluntur? Damaratus quidem, Tarquinij, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinos Corintho, & ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreauit. num stulte antepofuit exilij libertatem domesticae seruituti? Iam uero motus animi, solicitudines, aegritudinesq. obliuione leniuntur, traductis animis ad uoluptatem. non sine caussa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientẽ, quia semper sit in uoluptatibus: ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit. etiam ne, si sensibus carebit oculorum, si aurium? etiam: nam ista ipsa contemnit: primum enim, horribilis ista caecitas quibus tandem caret uoluptatibus? cum quidam etiam disputent, ceteras uoluptates in ipsis habitare sensibus; quae autem aspectu percipiantur, ea non uersari in oculorum ulla iucunditate; ut ea, quae gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus in ea ipsa, ubi sentimus, parte uersentur. in oculis tale nihil sit. animus accipit, quae uidemus. animo autem multis modis, uarijsq. delectari licet, etiam si non adhibeatur aspectus. loquor autem de docto homine, & erudito, cui uiuere est cogitare. sapientis enim cogitatio non ferme ad inuestigandum adhibet oculos aduocatos. etenim si nox non adimit uitam beatam, cur dies nocti similis adimat? nam illud An-

tipatri Cyrenaici est quidem paullo obscenius, sed non absurda sententia est: cuius caecitatem cum mulierculae lamentarentur, quid agitis, inquit? an uobis nulla uidetur uoluptas esse nocturna? Appium quidem, ueterem illum, qui caecus annos multos fuit, & ex magistratibus, & ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec priuato, nec publico muneri defuisse. C. autem Drusi domum compleri consultoribus solitam accepimus; cum, quorum res esset, sua ipsi non uidebant, caecum adhibebant ducem. pueris nobis, Cn. Aufidius, praetorius, & in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, & Graecam scribebat historiam, & uidebat in litteris. Diodotus Stoicus caecus multos annos nostrae domi uixit. is uero, quod credibile uix esset, cum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea, uersaretur; & cum fidibus, Pythagoreorum more, uteretur; cumq. ei libri noctes & dies legerentur; quibus in studijs oculis non egebat; tamen, quod sine oculis fieri posse uix uidetur, geometriae munus tuebatur, uerbis praecipiens discentibus, unde, quo, quamq. lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philosophum, cum quidam quaereret, quid ei caecitas attulisset, respondisse, ut puero uno esset comitatior. ut enim uel summa paupertas tolerabilis sit, si libeat, quod quibusdã Graecis, quotidie: sic caecitas ferri facile possit, si non desint subsidia ad ualetudinem. Democritus, luminibus amissis, alba

scili-

ſcilicet, & atra diſcernere non poterat; at uero bona, mala; aequa, iniqua; honeſta, turpia; utilia, inutilia; magna, parua poterat: & ſine uarietate colorum licebat uiuere beate, ſine notione rerum nō licebat. atque is uir impediri animi etiam aciem aſpectu oculorum arbitrabatur: & cum alij ſaepe, quod eſſet ante pedes, non uiderent; ille infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate con ſiſteret. Traditum eſt etiam, Homerum caecum fuiſſe. at eius picturam, non poeſim, uidemus. quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae ſpecies formae, quae pugna, quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum non ita expictus eſt, ut, quae ipſe non uiderit, nos ut uideremus effecerit? quid ergo aut Homero ad delectationem animi, ac uoluptatem, aut cuiquam docto defuiſſe umquam arbitramur? aut, ni ita ſe res haberet, Anxagoras, aut hic ipſe Domocritus agros, & patrimonia ſua reliquiſſent, huic diſcendi, quaerēdiq. diuinae delectationi toto ſe animo dedidiſſent? itaque augurem Tyreſiam, quem ſapientem fingunt poetae, numquam inducunt deplorantem caecitatem ſuam: at uero Polyphemum Homerus, cum immanem, ferumq. finxiſſet, cum ariete etiam colloquentem facit, eiusq. laudare fortunas, quod, qua uellet, ingredi poſſet, &, quae uellet, attingere. recte hic quidem: nihilo enim erat ipſe Cyclops, quam aries ille, prudentior. In ſurditate uero quidnam eſt mali? erat ſurdaſter M. Craſſus:

ſus: ſed aliud moleſtius, quod male audiebat, etiam ſi, ut mihi uidebatur, iniuria. Epicurei noſtri graece fari neſciunt, nec Graeci latine: ergo hi in illorum & illi in horum ſermone ſurdi: omnesq. id nos in ijs linguis, quas non intelligimus, quae ſunt innumerabiles, ſurdi profecto ſumus. At uocem citharoedi non audiunt: ne ſtridorem quidē ſerrae tum, cum acuitur; aut grunitum, cum iugulatur ſus; nec, cum quieſcere uolunt, fremitum murmurantis maris. &, ſi cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, ante quam hi ſint inuenti, multos beate uixiſſe ſapientes; deinde, multo maiorem percipi poſſe legendis his, quam audiendis, uoluptatem. tum, ut paullo ante caecos ad aurium traducebamus uoluptatem, ſic licet ſurdos ad oculorum. etenim, qui ſecum loqui poterit, ſermonem alterius non requiret. Congerantur in unum omnia; ut idem oculis, & auribus captus ſit, prematur etiam doloribus acerrimis corporis: qui primum per ſe ipſi plerumque conficiunt hominem: ſin forte longinquitate producti, uehementius tamen torquent, quam ut cauſſa ſit cur ferantur; quid eſt tandem, dij boni, quod laboremus? portus enim praeſto eſt; quoniam mors ibidem eſt, aeternum nihil ſentienti receptaculum. Theodorus Lyſimacho, mortem minitanti, magnum uero, inquit, effeciſti, ſi Cantharidis uim conſecutus es. Paullus Perſae deprecanti ne in triumpho duceretur, in tua id, inquit, poteſtate eſt. Multa primo die, cum de ipſa morte quaereremus

mus; non pauca etiam postero, cum ageretur de dolore, sunt dicta de morte: quae qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam putet. mihi quidem in uita, seruanda uidetur illa lex, quae in Graecorum conuiuijs obtinetur: Aut bibat, inquit, aut abeat. & recte. aut enim fruatur aliquis pariter cum alijs uoluptate potandi; aut, ne sobrius in uiolentiam uinolentorum incidat, ante discedat. sic iniurias fortunae, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas. Haec eadem, quae Epicurus, totidem uerbis dicit et Hieronymus. quod si ijs philosophis, quorum ea sententia est, ut uirtus per se ipsa nihil ualeat; omne, quod honestum nos, & laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam, & inanis uocis sono decoratum esse dicant; & tamen semper beatum esse censent sapientem: quid tandem a Socrate, & Platone, perfectisq. philosophis faciendum putet? quorum alij tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab his corporis, & externa obscurentur: alij autem haec ne bona quidem ducunt, in animo reponunt omnia. Quorum controuersiam solebat, tamquam honorarius arbiter, iudicare Carneades. nam cum, quaecumque bona Peripateticis, eadem Stoici commoda uiderentur; neque tamen Peripatetici plus tribuerent diuitijs, bonae ualetudini, ceterisq. rebus generis eiusdem, quam Stioci, cum ea re, non uerbis, ponderarentur; caussam esse dissidendi negant. Quare, hunc locum ceterarum disciplina-

ſciplinarum philoſophi quemadmodum obtinere poſſint, ipſi uiderint: nihil tamen gratum eſt, quod de ſapientium perpetua bene uiuendi facilitate dignum quiddam philoſophorum uoce profitentur. Sed quoniam mane eſt eundum, has quinque dierum diſputationes memoria comprehendamus: equidem me etiam conſcripturum arbitror. ubi enim melius uti poſſumus hoc, cuicuimodi eſt, otio? ad Brutumq. noſtrum hos libros alteros quinque mittemus: a quo non modo impulſi ſumus ad philoſophicas ſcriptiones, uerum etiam laceſſiti. in quo quantum ceteris profuturi ſumus, non facile dixerimus: noſtris quidem acerbiſſimis doloribus, uarijsque, & undique circumfuſis moleſtijs alia nulla putuit inueniri leuatio.

SCHO-

SCHOLIA PAVLI MANVTII
IN PRIMAM CICERONIS PHILOSOPHIAE PARTEM

Pagina 5. Acad.

ABSENS factus aedilis, continuo praetor (licebat enim celerius legis praemio)] *Aedilitatem praetura biennio post consequebatur: quod saepe iam, &, opinor, primi olim docuimus. Lucullus autem, Syllanarum partium adiutor, cum aedilis fuisset, continuo praetor factus est, beneficio legis, ut opinor, a Sylla dictatore latae, ut ijs, qui partes eius in ciuili bello secuti essent, honores ante tempus capere liceret. nam apud Appianum lib. I. scriptum est, lege Syllae cautum, ne quis, omissa praetura, consul fieri posset. quod Cicero etiam significat* VI. *in Antonium, his uerbis: Vopiscus ex aedilitate consulatum petit: soluatur legibus. Verisimile autem, additũ in ea lege de magistratuum interuallo, sed exceptos esse eos, quorum opera in bello usus esset. itaque praemium legis hic appellat Cicero. Quod autem ait, Licebat, non ideo abrogatam postea legem Syllae significat, (nam, eam ualere, locus ex* XI. *Philippica proxime recitatus indicat) sed neminem iam uti eius legis beneficio: cũ ij, qui pro Sylla contra Marium pugnauerãt, aut honores, ipso uiuente Sylla, iam cepissent, aut uita excessissent, aut certe ita senes essent, ut de petenda aedilitate, aut praetura minime cogitarent.*

contra

7.

Contra omnes dicere, qui scire sibi uidentur, solemus,] *Academici, percipi nihil posse, dicebant, praeter unum illud, nihil posse percipi. in hac autem haeresi Cicero cum esset; non erat, cur alios a se dissentire moleste ferret. id enim ab ijs solet fieri, qui scire sibi uidentur: contra quos Academici solent dicere. Sunt, qui legant, Contra omnes dicere quae uidentur: quos secuti non sumus. non enim contra omnes dicere, quae uidebantur, soli Academici solebant; quod commune omnium erat; sed contra omnes, qui scire sibi uidebantur; quod proprium erat Academicorum, negantium quidquam sciri, & affirmari posse.*

7:

Iudicauerunt: aut,] *Locus, meo iudicio, deprauatus. liber doctissimi uiri, Caroli Sigonij, Iudicare aut. ego uellem, Indicare: ita. Sententia uero sanequàm apta efficitur. Cum liceret, inquit, eis, ante quam iudicarent, audire omnia, reliquorúq. doctrinam nosse; tamen, re semel audita, ad unius se auctoritatem contulerunt. ut igitur potuerunt, si aliorum sententias nossent, iudicare quid optimum esset: ita, cum eas neglexerint, seq. ad unius auctoritatem contulerint, rudes, & indocti iudicare non possunt. Hoc eo pluribus uerbis explanandum putaui, ne quis correctionem nostram posthac in dubium uocaret.*

Nec

10.

Nec uero esse ullam rationem] *Nec uerum esse, habent, praeter nostrum, impressi omnes libri. ego ex uetusto libro Bernardini Maffei, iuuenis admodum eruditi, & ex sententia emendaui, Nec uero. nam, Verum, si legas; duae illae uoces, Vllam rationem, neque cum sequenti uerbo, Disputare, neque cum praecedenti, Esse, cohaerebunt.*

10:

A patre Catulo,] *uideo Ciceronem ita locutum, Seruilius pater, Curio pater, Quinctus pater, sed de uiuis. itaque mihi magis placet, A patre Catuli, ut est in antiquo libro. supra enim dixit: Quae heri Catulus commemorauit, a patre suo dicta Philoni.*

12:

Cur has igitur sibi tam graues leges imposuerint] *non uideo, cur uerbum, igitur, quidam inculcauerint: quod neque habent libri scripti, quos quidem ego uiderim, & , abundare, sensus ostendit.*

13.

Sapientiq. satis sit, non esse falsum,] *ipsa indicat sententia, quod ueteris libri confirmat auctoritas, legendum, Sapientiq. satis non sit, non esse falsum: ut hoc dicatur: sapienti satis non est, non esse falsa decreta, sed stabilia quoque, fixa, rata debent esse.*

13:

Antipatro, hoc idem postulanti, cum diceret

ceret, ei qui affirmaret nihil posse percipi, consentaneum esse, unum tamen illud, dicere, percipi posse, ut alia non possent, Carneades acutius resistebat.] *Quid sibi uelint haec uerba, nemo non uidet: quorum antea sententia uideri poterat obscurior, cum pro, Ei qui affirmaret, legeretur, Eiq. affirmaret. quo ex loco, unius litterae mutatione, mendum sustulimus, idq. ex coniectura.*

24.

Aliqua sic recondit: e quibus memoria oritur] *Non nihil desideratur, ac fortasse tale quippiam, Vt postea: ut ita legatur: alia uisa sic arripit, ut his statim utatur; alia sic recondit, ut postea: e quibus memoria oritur. & dictio, Postea, referatur ad uerbum, utatur. nisi si quis ita malit legere, alia sibi recondit, e quibus memoria oritur: sibi, id est ad usum suum.*

15.

Cum dicunt hoc se unum tollere, ut quidquam uerum posit ita uideri, ut non eodem modo falsum etiam posit ita uideri;] *addidi, Verum, ex antiquo libro, sententia comprobante.*

15:

Cum sit incertum, uere, inaniter ne animus moueatur?] *in uulgatis libris, Animus, desiderabatur: ego addidi, secutus, praeter antiquum librum, ipsam sententiam, ipsumq. Ciceronem,*

nem,

nem, qui non ita multo poſt, Conantur, inquit, oſtendere, multa poſſe uideri eſſe, quae omnino nulla ſunt; cum animi inaniter moueantur rebus ijs, quae nullae ſint, ut ijs, quae ſint.

17.

Eorum, quae uideantur, alia uera eſſe, alia falſa:] *Sic opinor, melius, quam antea, Aliud uerum eſſe, aliud falſum. probat antiquus liber: confirmat ipſe Cicero, qui proxime ſupra, Eorum, inquit, quae uidentur, alia uera ſunt, alia falſa.*

17:

Illa uera, & firma, & certa eſſe, quae putentur;] *Aptius ad ſententiam uiſum eſt, Putentur, quam, ut antea, Tutentur. ut dicat, illa uera eſſe, quae uideantur: contra ſententiam Academicorum, qui, nihilo magis uera illa eſſe, quam falſa, clamabant. quod proxime ſequentibus uerbis oſtenditur.*

17:

Quid enim dicere habeant, cur illa uera definitio ſit?] *Alij: Quid enim dicere habeāt? pro, nec enim negare poſſunt. quod mihi non plane ſatisfacit. quiddam enim curtum in his uerbis aures meae ſentiunt: nec Ciceroni propoſitum id uidetur magis, illam Academicorum definitionem transferri quamlibet in aliam rem poſſe; quam hoc, uel definitionem illam ueram non eſſe, quia transferri poſſit in alias res, uel, ſi tranferri non poſſit, id eſſe uerum, percipiq. poſſe, quod ea definitione explicetur.*

plicetur. quod omnino ab Academicis negatur. Videant igitur eruditi homines, an rectius hoc modo legi possit: Quid nam dicere habeant, cur illa uera definitio sit?

17:

Nisa, & progressa ratio] *Cum legeretur, uisa, & progressa; coniectura ducti, Nisa, correximus; ut similis, & apta translatio sit: quo modo etiam locutus est* 212: *Praesto, inquit, est ratio, quae connisa per se, & progressa longius, fit perfecta uirtus.*

18.

Priori posterius, posteriori superius non iungitur] *Coniunguntur, quidam legunt, non recte, ut opinor, & contra Ciceronis sententiam. dixit enim, Non iungitur, pro non respondet, non cohaeret, non conuenit. in quo, inquit, maxime conuincuntur, quod duo pro congruentibus sumunt uehementer repugnantia. omnino & in libro scripto Bernardini Maffei legitur, coniungitur, sed, ut sensus ostendit, corrupte.*

21.

Et eo quidem innumerabiles] *Sunt qui legant, eo. ego hoc totum suspicor abundare. iacet enim, & otiosum est, neque ad sententiam quidquam affert, quo perfectior esse uideatur.*

21:

Dicere solebant.] *Discernere, uetus liber: fortasse rectius: cum sequatur, Internoscere.*

Id eſt aſſenſionis retentio] *hoc puto Ciceronis non eſſe, uerum ab aliquo, qui proximum antecedens uerbum exponeret, eſſe additum.*

24.

Carneades non numquam ſecundum illud dabat, aſſentiri aliquando: ita ſequebatur, etiam opinari] *Cum antea in omnibus libris legeretur, id aſſequebatur; emendaui coniectura ductus, Ita ſequebatur, eo confidentius, quod it pro id ueteres ſcribebant. Duo autem illa uerba, Aſſentiri, Opinari, loco mouerem, ut alterum in alterius ſedem migraret, & ita legeretur: Carneades non numquam ſecundum illud dabat, opinari aliquando: ita ſequebatur, etiam aſſentiri. De duobus enim, quod propoſuit, ſecundum illud erat. Numquam autem opinabitur: de quo Carneades ita ſentiebat, ut interdum diceret, ſapientem opinari: ita ſequebatur, & aſſentiri: ut appareret, Carneadem aliquem tamen aſſenſum dare ſapienti, quem Arceſilas penitus tollebat, cum uterque eſſet Academicus.*

26.

Videor ne tibi, non, ut Saturninus, nominare modo illuſtres homines, ſed etiam imitari numquam, niſi clarum, niſi nobilem?] *quid ſibi uelit hic, Numquam, ſatis non intelligo. ſuſpicatus aliquando ſum, Quemquam, legi poſſe: ut hoc Cicero dicat: Videor ne tibi quemquam imitari, niſi clarum, niſi nobilem? non, ut Saturninus, nominare modo illuſtres homines, nequaquam autem imitari.*

Postea magis placuit hoc modo: Videor ne tibi, non, ut Saturninus, nominare modo illustres homines, sed etiam imitari? num quem, nisi clarum, nisi nobilem? Quae mihi mea tum denique placebit opinio, si ueterum librorum accesserit auctoritas, aut eam hominibus eruditis non displicere cognouero.

26.

Probantur? dissoluit idem. mihi quidem non uidetur: sed dissoluerit sane:] *Patet sententia, quae latebat antea, ob interpuncta male collocata. sic enim erat in omnibus uulgatis libris: Quam multa ille contra sensus, quam multa contra omnia, quae in cōsuetudine probantur, dissoluit? idem mihi quidem non uidetur. Possunt haec quibusdam minuta uideri; mihi, & opinor sincere iudicantibus, non uidentur. quid enim in emendando nostra laborat. industria? si, ut sententiam assequamur: id quoquo modo succedat, laudabile est: porro quantam obscuris locis haec interpugendi ratio, a superioribus neglecta dicam, an ignorata? lucem attulerit, omnes, opinor, intelligunt, quos modo paullo elegantior doctrina delectat.*

26:

Signatum, & effictum,] *Reposui, effictum; ut perstet in metaphora, et cum duobus uerbis, imprimere, et signare, consentiat: quo modo item locutus est pagina 10: Visum, inquit, impressum, effictumq. ex eo unde esset.*

Recte

26:

Recte consensit Arcesilas. ad definitionem additum.] *Si distinguatur ut antea, quis intelliget? erat enim hoc modo: Recte consensit Arcesilai ad definitionem additum. huius generis multa sunt a nobis emendata: quae non commemoro, satis ipsa re contentus.*

27:

Quod ne id facere posses,] *Malim, quod ne facere posses.*

27.

Lacerat ista caussa:] *hoc totum suspicor ita legendum: Maneant illa omnia, iaceant ista. caussa ueraces suos sensus esse dicit: Vel, Latrat ista caussa, cum & Lucretius liber 2. dixerit: Nonne uidetis nil aliud sibi naturam latrare, nisi, &c.*

27.

Dimittit] *malim, Demittit.*

29:

Quasi quisquam neget, & qui experrectus sit, eum somniare; &c.] *Plane somniat, qui sincerum illud putat, Eum somniare. mihi non modo placet, uerum etiam necessarium uidetur, addi, Non: ut sit, Eum non somniare. probat antiquus liber.*

31.

Quod in numero conticuisti,] *Rectius, Quo in numero. nec ab hac sententia discrepat uetus liber.*

34.

Hic, ut placeat &c.] *Recte, ut puto, et hic reposui, Hic, pro Nec, et infra proxime, Approbat, pro Approbari. sic etiam antiquus liber.*

35.

Aut memoriam mihi remittas, oportet, & facile esse ei locum,] *Verbum, Esse, non uideo quo spectet. quo sequor libentius antiquum librum, in quo est, Et facias esse ei locum. sic lib. 4. de Fin. 127. Argumenti ratione conclusi caput esse faciunt ea, quae perspicua dicunt. Et in libello de optimo genere orat. Plato in Phaedro Isocratem admirabiliter laudari fecit a Socrate. Et ep. 18. lib. 15. ad Cassium: Facio alias res agere. Et Virg. lib. 11. Qui nati coram me cernere letum fecisti. Et sedigitus apud Gellium lib. 15. c. 24. Nono loco esse facile facio Luscium.*

35:

Vide superiora] *Hoc inducendum, ut glossema, crediderim. patet, opinor, omnibus.*

37:

Liniamentum sine ulla latitudine carētem] *Apparet, subesse mendum. Maffei liber, lineamentum, cetera ut in impressis. mihi sic placeret, Lineam autem sine ulla latitudine currētem. punctum enim, & linea, mathematicorum initia sunt.*

37:

Adiiciam iusiurandum] *Adigere iusiurādum, potius dicitur, quam adijcere: ut apud Caesarem lib.*

VII. *Om-*

VII. *Omnibus ad iusiurandum adactis. sine praepositione autem ea ratione dicebatur, quo modo adigere arbitrum. qua figura Cicero usus est lib.* III. *de Off. et in oratione pro* Q. *Roscio. reposui igitur, Adigam. Atque huius generis uitium ita uideo manasse, ut ad multos praeterea ueterum libros accesserit.*

38.

Consensisse primos] *Fortasse, concessisse primas. nam Laertius auctor est, cum Delphicus Apollo Milesijs respondisset, eum tripodem, quem piscatores iactu retis inuenissent, eius esse debere, qui ceteris sapientia excelleret, Thaleti esse datum. ex quo apparet, sex reliquos ei primas concessisse.*

41.

Vos uero huius magnitudinem &c.] *Confusus locus, & corruptus: qui, ordine uerborum mutato, & leui correctione adhibita, restitui fortasse posset: quo ex ordine, & correctione locus recitetur: ut studiosi saltem hanc mihi gratiam habeant, quod, quidquid senserim, libere dixerim: legerem igitur sic. Vos uero huius magnitudinem, quasi decempeda permensi, refertis. Hic ego me, quasi malis architectis, mensurae uestrae nego credere. dubium est, uter nostrum sit, leuiter ut dicam, uerecundior? Hanc coniecturam etsi ualde probem, tamen meum illud teneo, ut sine scriptis libris nihil affirmem.*

42.

Hos ſi contemnimus, atque abiectos putamus;] *ex antiquo libro, Atque, pro Etiam, repoſui. utrum rectius, facile omnes intelligunt.*

42:

Hic igitur neutri aſſentiens. ſi numquam, uter eſt prudentior?] *Senſum non uideo, neque uidet quiſquam, ut opinor, tam obſcuro in loco. obſcuritatis autem cauſſa deprauatior eſt: quam iudicio meo tollet, qui ita leget. Hic igitur neutri aſſentietis. ſin utrique, uter eſt prudentior? quorum uerborum non abſurda ſententia eſt: dicit enim hoc. In hac controuerſia neutri aſſentietis, id eſt neque Stoicum, neque Academicum dicetis eſſe ſapientem. ſin utrumque, uter eſt prudentior? Aſſentietis, autem refero ad illud ſupra poſitum, Ad uos nunc refero. Vtrique, uidetur eſſe neceſſarium propter inſequens uerbum, Vter. Sed haec, qui & acumine, & iudicio praeſtant, dijudicabunt.*

Non ne indicat, non poſſe illa probabilia eſse ſapienti?] *Offendebar antea, cum legerem, Illa probanda. ſuſtuli mendum ex antiquo libro.*

43.

Nec, ſi patria deleatur, non doleat?] *Quo diligentius hoc mente pertracto, eo illuſtrius, uel Nec, uel Non, abundare cerno. mutare tamen, contra ueteris libri teſtimonium, non audeo.*

N-

44.

Ne urbes denique,] *Moneo lectorem, ne quid mutet dissentientibus antiquis libris: meam opinionem ponderari diligenter cupio. mihi rectius uidetur, Ne urbes quidem. hoc si alijs item uidebitur, retinebo sententiam meam; sin minus, abijciam non inuitus.*

44:

Labor, ut assentiar Epicuro] *Vulgati libri, laboro, omnes habebant. quod uerbum ut deprauatum esse crederem, fecit id, quod sequitur: reuocat uirtus, uel potius reprehendit manu. nam sine dubio, Reuocat, & Reprehendit manu, quippiam requirunt, quod in translatione respondeat: quale uidetur esse uerbum, Labor: quod ego, & metaphoram, & sensum secutus, reposui pro Laboro.*

44:

Vt Calliphontem sequar:] *Abundare, Vt, qui totum uerborum ambitum attendet, statim intelligit. &, ut dicam quod sentio, suspicor ipsum ita scripsisse Ciceronem, rem potius, quam uerba spectantem. idem enim alibi quoque uitium deprehendi, ut lib.* III. *Fin.* 117. *Ne illud quidem est consentaneum, ut, si, cum tria genera bonorum sint, quae sententia est Peripateticorum, eo beatior quisque sit, quo sit corporis, aut externis bonis plenior, ut hoc idem approbandum sit nobis. & lib.* I. *ep.* I. *ad Q. fratrem: Vt te ante compares. cum iam*

iam dixerit: Vt, si hoc plane. &c.

46:

Per ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans] *Fortasse legendum; Quare ἐποχὴν illam.*

48.

Et si quid forte Roma noui?] *Mallem sic: Ecquid forte Roma noui. notum loquendi genus.*

49:

Laelii nostri] *Librarij cum in describendo non perciperent, quid sibi antiquae notae uellent, eas uel immutabant, uel cum sequenti uoce coniungebant: ut hoc loco, Laelij nostri, scripserant: cum, L. Aelij nostri, uera & incorrupta sit lectio: quod & ueterum librorum auctoritate, & historiae fide comprobatur: est enim hic L. Aelius Stilo, cognomento Praeconinus; qui orationes scripsit, quas alij dicerent: a quo M. Varro rerum antiquarum scientiam cum accepisset, eam ipse auxit, & illustrioribus litteris explicauit. Cicero de claris oratoribus, de leg. lib. 2. Acad. 1. Varro, Festus, Plinius lib. IX. 35. et lib. XXXIII. cap. 1. Gellius lib. 1. cap. 18 lib. XII. cap. 4. lib. XVI. cap. 8. Suetonius de claris grammaticis. mendose autem in Varrone, lib. IIII. C. Aelius Stilo, legitur: errore fortasse nato ex praenomine alterius Aelij, cui Gallo cognomen fuit. In Gellio quoque, Laelij, pro L. Aelij, mendose legitur.*

50.

Omninoq. latinis & litteris attulisti,

&

& uerbis] *distinguuntur a litteris uerba : quod mihi non probatur . nam cum latinas litteras, aut latinam linguam nominamus ; uerba simul intelligi constat ; uel potius ipsa tantum uerba . Erratū crediderim a librario, qui, Verbis, pro Rebus, per incuriam scripserit . adiuuat autem opinionē nostram ipse Cicero, auctam a Varrone linguam Romanam copia rerum potius, quam uerborum, alio loco ostendens . Tu uero, inquit* 53 : *Varro bene etiam meriturus mihi uideris de tuis ciuibus, si eos non modo copia rerum auxeris, ut effecisti, sed etiam uerborum .*

51.

Perscripti uarie, copiose sunt,] *Pertinet ad latinam linguam, non ignorari, copulā de industria non numquam a Cicerone praetermitti ; ne qui eam hic putet desiderari. nā lib.* XIII. *ep. fam.* 24. *ad Sulpicium, Peto, inquit, a te, ut eum etiā tuis officijs, liberalitate complectare . & ep.* 28. *ad eundem : Vt ipse iudices, homini te gratissimo, iucundissimo benigne fecisse . et lib.* IIII. *ad Att. ep.* 3. *De cuius constantia, uirtute uerissimae litterae.*

52.

In lingua etiam explanatam uocum impresionem .] *moneo studiosos, ut consulant ueteres libros . nam mihi placeret magis, Expressionem : licet, Impressionem, aliqua omnino sententia non careat .*

Ad

52.

Ad comprehendendam ingenii uirtutem] *Fateor me nescire, quid sibi uelit, Ingenij uirtutem: et quandoque uel abundare, Ingenij, uel corruptum esse credidi.*

52:

Itaque attulit rem commenticiam.] *Suspicor, Itaque, abundare.*

54.

Materiam quãdam, ex qua omnia expressa, atque effiсta sint,] *Efficta, malui, quam Effecta. nam & in Lucullo, licet alia de re, Visum, inquit, impressum, effictumq. ex eo, unde esset. & ibidem: Impressum, & signatum, & effictum. 10: 26: in oratione autem pro Amerino: Ut effictos, inquit, nostros mores in alienis personis, expressamq. imaginem nostram uitae quotidianae uideremus. scriptor etiam Rhet. ad Herennium lib. IIII. Exprimere, & effingere uerbis formam corporis.*

54.

Inter quasi fatalem, & immutabilem continuationem ordinis sempiterni:] *Melius, & apertius, Iter quasi fatale. sic habet scriptus liber. mihi tamen placeret: Fieri, quasi fatalem, &c. tota sententia perpedatur: nostra fortasse non repudiabitur opinio.*

55:

Officia autem & seruata, praetermissaque, media putabat,] *Ornamenti caussa, Et, itera-*

ri,

ri, notum est: inferri autem, Que, post &, quod hic Cicero facit, minus tritum est in consuetudine latinae linguae. itaque, ne mendosus locus putetur, exempla subiungam. lib. 4. de Fin. 129: Omne animal ipsum sibi commendatum, ut se & saluum in suo genere, incolumeq. uellet. & lib. V. 162: Quis est, qui non intelligat, & eos, qui fecerunt, immemores fuisse utilitatum suarum; nosq. nulla alia re, nisi honestate, duci? Simile etiam illud lib. 1. de Fin. 70: Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter se fugiendam esse, temperantiamq. expetendam, non quia uoluptates fugiat, sed quia maiores consequatur. Et illud Sallustij in Iugurtha: Opportunitas suaeq. & liberorum aetatis. Multaq. eiusdem generis, quae ad usum suum notauit Aldus filius.

56:

Visum cum ipsum per se cerneretur, comprehensibile.] *addidi, Per se, ex antiquo libro.*

56:

Ex quo etiam nomen hoc duxerat; cum eo uerbo ante nemo in tali re usus esset.] *Emendaui, ut puto, hunc locum, rectiusque, quam in omnibus libris legebatur, distinxi. erat autem sic. Ex quo etiam nomen hoc duxerat. at cum eo uerbo antea nemo in tali re usus erit, plurimisq. idem &c. Vtrum autem coniectura nostra probari debeat, alij uideant.*

57.

Latiores quaedam ad rationem inuenien-

dam

dam uiae reperiuntur.] *Patet sententia: nec muto quidquam: consuetudo tamen latinae linguae postulare uidetur, Aperiuntur.*

57.

Ab antiquorum ratione nunc descifcis,] *Abest, Nunc, ab antiquo libro: nec sane quidquam affert ad sententiam.*

57:

Nihil sciri posse dixerunt:] *Aut hic, dixerunt, aut in extrema periodo uidetur otiosum esse. quorsum enim iteretur? nec uero quidquam affirmo, sed, ut ad diligentiam lector excitetur, quidquid mendosum suspicor, libenter indico.*

57:

Dies iam plerosque deduceret;] *Horas ducere, dixit Virg. lib. 6. & hic fortasse, Duceret, scriptum Cicero reliquit: quod etsi ita uidetur, assensum tamen, Academicorum more, sustineo.*

61.

Lictores omnesq. cohors χαῖρε] *Quae proxime antecedunt uerba, ex persona Scaeuolae sunt: haec autē, Lictores omnesque, cohorsque, χαῖρε, ab ipso Lucilio pronunciantur: cum dicat, post Scaeuolae uerba lictores eiusdem, cohortemq. praetoriam, quo magis graeca salutatione Albutius eluderetur, exclamasse simul omnes praetoris exemplo, χαῖρε. Erat autem hoc tempore adolescens Albutius: de quo sic in Bruto: Doctus etiam graecis T. Albutius uel potius paene Graecus? loquor, ut opinor: sed li-*

cet ex orationibus iudicare. fuit autem Athenis adolescens. Eundem in oratione de prouincijs cons. graecum hominem, non quod in Graecia natus, sed quod Athenis educatus, Cicero appellat his uerbis: Cuius amici hac consolatione utuntur, etiam T. Albutio supplicationem hunc ordinem denegasse. quod est primum dissimile, res in Sardinia cum mastrucatis latrũculis a propraetore una cohorte auxiliaria gesta, & bellum cum maximis Syriae gentibus, tyrannis, consulari exercitu, imperioq. confectum: deinde Albutius, quod a senatu petebat, ipse sibi in Sardinia ante decreuerat. constabat enim, graecum hominem, ac leuem, in ipsa prouincia quasi triumphasse. itaque hanc eius temeritatem senatus, supplicatione denegata, notauit. Haec adiungenda existimaui, quo pateret illustrius, praetorem non Albutium, ut a nõ nullis creditum est, sed Scaeuolá fuisse: cum Albutius & adolescens Athenis, & propraetor in Sardinia, non in Achaia, fuerit; Scaeuola autem hic praetor sit appellatus, cum dixit Cicero: A Scaeuola est praetore salutatus Athenis Albutius. Nec dubito, quin praetor Scaeuola & a Cicerone, & a Lucilio appelletur, non quod, praeturam gerens, in prouinciam exierit, quod antea saepe factum erat bellis urgẽtibus, sed quod propraetor Achaiam regeret. itaque & Cicero praetorem Quinctum, fratrem suum, uocat, qui tamen, praetura iam in urbe functus, Asiam propraetor administrabat. Idem Scaeuola lib. 1. de orat. cum, in-

quit

quit, ego praetor Romam uenissem. hic est enim Q. Mucius augur, gener C. Laelij, socer L. Crassi oratoris, accusatus postea repetundarum ab hoc Albutio, ut legitur in Bruto: quam accusationem spectauit Lucilius poeta in illo uersu: Hinc hostis Mucij Albutius, hinc inimicus. uixit eodem tempore alter Q. Mucius: sed is pontifex, max. non augur fuit, collega L. Crassi in consulatu, Asiamq. rexit menses nouem. ep. lib. 5. ad Att. & lib. 3. de or. et ep. 9. lib. 1. fam.

63.

Quam fieri sine caussa quidquam dicere] *Haec uidentur abundare, ut otiosa, & sine caussa inculcata. id enim turpe physico est, dicere atomum declinare sine caussa. hoc per se recte habet, & concinum est: praeterea si quid addatur, frigebit.*

64:

Numquam hoc ita defendit Epicurus, neque uero tu,] *quis est, uel mediocriter intelligens, qui mendosum illud, Vero tu, non existimet? cui porro, correctionem quaerenti, sine aliqua ueterum librorum ope liceat diuinare? dicam tamen, quod sentio: placeret, Metrodorus, nisi longius a litteris discederem: quod instituti mei non est. saepe autem cum Epicuro Metrodorus, quasi eius collega, a Cicerone nominatur, ut 78. 99: 102. 202: lib. 1. de Nat. De. bis, & lib. 111. de Off. quibus ex locis, & ex Laertio, licet intelligere, neminem cum Epicuro aptius, quam Metrodorum, posse coniungi, qui*

eiusdem

eiſdem adiutor, ac paene auctor fuerit ſententiae.

65.

Niſi te quoque, ut id modo loqueretur] *Maffei liber, quoque modo, haud prorſus emendate, ſed ut uitij tamen nihil paene ſuperſit. nam, una littera immutata, locus reſtituitur, nempe ſi ſic legas: Niſi te, quoquo modo loqueretur, &c. dicit autem, Quoquo modo loqueretur, ut paene etiam oſtendat, ne in uerbis quidem Ciceroni Epicurum ſatisfeciſſe, non modo in ſententijs.*

65.

Etenim quaſi detractis de homine ſenſibus] *Superuacanea ſunt haec uerba, neque locum hic habere poſſunt. nam ex argumentis ſunt, quibus probare conabatur Epicurus, uoluptatem eſſe ſummum bonum. dicit enim pagina. 66. Etenim, quoniam, detractis de homine ſenſibus, reliqui nihil eſt; neceſſe eſt, quid aut ſecundum naturam, aut contra ſit, a natura ipſa iudicari. Maffei liber, Et detractis de homine ſenſibus: aliud antiquum exemplar, Etenim quoniam detractis de homine ſenſibus. ut & ipſa librorum uarietas mendi ſuſpicionem afferat. de quo lectorem admonendum cenſui: ipſa tamen uerba, uiſum eſt, ut neque mutarem, neque tollerem*

68.

Cum omni dolore caret] *Maffei liber, cum omni dolore careret. fortaſſe, Omni dolore carere, legendum eſt. etſi uideo ſcriptum paullo poſt: Quod*

dolore caret, id in uoluptate est.

68.

Statua est in Ceramico Chrysippi sedentes porrecta manu, quae manus significet illum in hac rogatiuncula esse delectatum:] *Animaduerti, non numquam ueteres eodem uerbo bis eodem in loco usos esse, ut, Eo die, qui dies fuit* IV. *Kal. et, Eo loco, qui locus. cuius generis exempla & apud hunc nostrum, & apud Caesarem maxime in eius commentarijs, non pauca licet inuenire. eiusdem generis uideri potest hoc, Porrecta manu, quae manus. ego tamen, Manus, puto ab aliquo esse esse additum, qui fortasse uereretur, ne ad statum potius, quam ad manum illud, Quae, referretur. sed quoniam, utro modo legas, manet eadem sententia; si quis aliter sentiat, cum eo non contenderim.*

68:

Nulla praeterea nec praesenti, nec expectata uoluptate.] *Moneo lectorem, ex ingenio repositum a me, praeterea, pro praeterita: quod erat in omnibus libris, quos quidem ego uiderim, hanc mihi Cicero ipse, quo loco infra Torquato respondet, correctionem ostendit: cuius uerba recitabo. At quam, inquit lib.* II. *pulchre dicere uidebare, cum ex altera parte ponebas cumulatum aliquem plurimis, & maximis uoluptatibus, nullo nec praesenti, nec futuro dolore, ex altera autem cruciatibus maximis toto corpore, nulla nec adiuncta,*

cta, nec sperata uoluptate.

75.

Quod quia nullo modo] Video mendum: & opinor non inepte locum corrigi, si legatur, Quodq. nullo modo.

77.

Vt quibusdam in formulis ea res agatur, &c.] Rectius uidetur sic: Vt quibusdam in formulis, quae res agatur &c. sic lib. v. si est quisquam, qui acute in caussis uidere soleat, quae res agatur. Et de Fato: Haec differens, qua de re agatur, & in quo caussa consistat, non uidet. Et in Bruto: Qua de re agitur, illud, quod multis locis in iurisconsultorum includitur formulis, id uti esset, non uidebat. et Plato in Phaedro: περὶ οὗ ἂν ᾖ ἡ βουλή.

77:

Aut quod iuuaret; aut quod liberet. modo idem, nisi molestum est &c.] Mirum, quas pulcherrimis sententijs tenebras afferat non optime percepta ratio distinguendi. quod & saepe iam ostendi, &, saepe ut ostendatur, uideo futurum. hic quidem, non dubito, quin interpungendum ita sit: Aut quod iuuaret; aut quod liberet modo. idem &c.

81:

Neque tamen.] antea, Remq. tamen. correxi ex antiquo libro, sententia etiam postulante. nam Epicurus, cum ponit uoluptatem finem bonorum, complectitur indolentiam, neque tamen eo

uerbo utitur.

81.

Epicuri κυρίας δόξας, id est maxime ratas?] *Alienum esse, & omnino delendum illud puto, Id est maximes ratas. est enim adscripta ad, κυρίας δόξας, intemperatio, nec tamen intelligenter. non enim, κυρίας δόξας, latine est, maxime ratas, sed, firmas sententias: de quibus lib. 1. de Nat. De. In illis, inquit, selectis eius, breuibusq. sententijs, quas appellatis κυρίας δόξας.*

82.

Similiter et] *Aut, Similiter ut, legendum uidetur: aut ueteres, similiter, ita cum & iunxisse, ut cum ac, atque, ut, putandum est. quod interdum suspicor, utpote cum saepe animaduerterim, aeque &, scriptum in antiquis libris, ubi est in recentioribus aeque ut.*

82.

Si nec cupidi sint, nec deos metuant; nec mortem, nec dolorem.] *Totus hic locus praepostero uerborum ordine ita perturbatus est, ut elicere sententiam nullo modo liceat, &, ne lectorem multis morer, uerba recitabo, non ut leguntur in omnibus libris, sed ut uidetur sententia postulare. Si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem; dicit absurde; similiter & si dicat, non reprehendendos paricidas, si sapientes sint. etenim quid attinet luxuriosis ullam exce-*

ptionem

ptionem dare? aut fingere aliquos, qui, cum luxuriose uiuerent, cetera cauerent, summo philosopho non reprehendentur eo nomine dumtaxat? sed tamen non ne &c. Lego autem, nec dubitanter quin recte, Etenim quid attinet, ubi est in omnibus libris, Et tamen quid att.

82:

Quibus uinum diffusum e pleno sit oenophoro, cui nihil dempserit ius, & sarculos abstulerit] *Antiquus Maffei liber habet, cui nihil dempserit uis, et sacculos ubstulerit. emẽdo, Cui nil dempsit nix & saeculus abstulerit. apud ueteres qui lautius uiuebant, uino delectabantur, quod sacco niuario transmissum esset, non solum ut frigidius biberent, sed etiam ut liquidius. itaque dixit Martialis libro* XII.

Vt liquidum potet alauda merum,
Turbida sollicito transmittere Caecuba sacco.

et in distichis:

Setinos moneo nostra niue frange trientes:

id est Setini uini uim frange niue, ut frigidius bibas. seruabatur enim nix in hunc usum: de quo Plinius lib. XIX. *cap. 4. Hi niues, inquit, illi glaciem potant. Deinde infert: Excogitatur, ut alienis mensibus nix algeat, qua scilicet uina refrigerentur.*

83.

Odrilitium, locus ipse, aedificium.] *amicissimus meus eximij uir tum ingenij, tum etiam iudicij, ex uarietatem ueterum librorum (alij pro Odrilitium*

 drilitium

drilitium, habent Corinthium, alij aliter) legendum opinatur, Triclinium: illa uero esse glossemata, locus ipse, aedificium. ego nō utrumque, sed alterum dumtaxat glossema puto: ut retineatur, Locus ipse, deleatur, Aedificium.

83.

Dicet Lucilius, Cocto, condito. sed cedo caput cenae. Sermone bono. quid ex eo? Si quaeris, libenter?] *Libro* XIII. *epistolarum ad Atticum, in fine, ita scriptum est. Edit, & bibit* ἀδεῶς, *& iucunde: opinare sane, & apparate: nec id solum, sed bene, cocto, condito, sermone bono, &, si quaeris, libenter. ut, quemadmodum quidem ego existimo, Lucilij uersum recitet: quem etiam hunc in locum transtulit, sed ut ipse quaedam interijciat. ego autem, cum in illa ad Atticum epistola scriptum legerem, Cocto, condito, non, horto condito; item hic putaui esse legendum, Cocto, condito: cum ante legeretur, horto condito: neque sum arbitratus fore qui nostram coniecturam reprehenderet, cum ea ratione tam firma niteretur. puto autem Lucilij uersus huiusmodi fuisse:*

Quid bene? cocto,
Condito, sermone bono, &, si quaeris, libenter.

ut illud, Quid bene? cocto, pedes sint praecedentis uersus. Quod autē legitur, Quid, ex eo si quaeris, libēter? puto ita esse interpungendum: Quid ex eo? si quaeris, libenter. nam qui cenant cocto, condito, sermone bono; sequitur, ut libenter quoque cenent.

cum

cum autem interrogaret, Quid ex eo? (subaudi, sequitur) respondet Lucilij uerbis: Si quaeris, libenter. Illa uero, Dicet Lucilius, sed cedo caput cenae, quid ex eo, a Cicerone interiecta, effecerunt, ut Lucilij uersum nemo hactenus agnouerit. quem si quis metiri uelit, pronunciabit in quincto pede, Quaeri li, abiecta s consonante: ut paullo ante, Cognitu' cui sis: & Catullus, Affixus nobis tu dabis supplicium: & saepe apud Lucretium.

83:

Nec lapati suauitatem] Ne lapathi quidem suauitatem, quem quanti faceret, indicat Lucilianus uersus, O lapathe, ut iactare necesse est, cognitu' cui sis, Laelius anteponebat acipenseri. Gallonij sententia quidem haec uidetur. abundare tamen, Nec, suspicari aliquis possit. itaque consulendi ueteres libri.

83:

Vt loqui doceat frugaliter.] Neque uacare mendo locum hunc existimo: (quid enim sibi uult, loqui frugaliter? cum hic frugalis cena potius, quam sermo, laudetur) neque mihi tamen, cupienti emendare, probabile quidquam succurit. in quo quia meliore forsitan euentu aliorum exercebitur industria, notandum putaui.

84:

Hoc uero non uidere, maximo argumento, esse uoluptatem ullam] contra Epicurum. sed, eruere sententiam, facillimum non est. conabimur

tamen, saltem ut aliorum studia moueantur. Proxime dixit, ideo non concedere Epicurum, non esse in uoluptate, dolorem esse maximum, quia dolori non uoluptas contraria sit, sed doloris priuatio. Respondet Cicero: Hoc uero non uidere: id est non intelligere Epicurum, doloris priuationem uoluptatem esse nullam, (sic enim lego, non, ullam) maximo argumento est, quod, sublata uoluptate, neget se intelligere, quid sit bonum. quibus uerbis ostendit, indolentiam, quam non esse uoluptatem iam confessus est, (dixit enim, Dolori non uoluptas contraria est, sed doloris prouatio) bonum non esse. itaque pugnantia uidetur loqui. nam, cum negasset, accedere quidquam posse ad uoluptatem non dolentis; tamen idem, dolori non uoluptatem esse contrariam, sed doloris priuationem, dixit: in quo significat, uoluptatem, & doloris priuationem, non idem esse. Haec omnino sententia uidetur: sed singula consideremus. Hoc: non dolere: nam proxime dixit, Doloris priuatio. NON VIDERE: ignorare Epicurum, indolentiam diuersam esse a uoluptate, maximo argumento illud est, quod, sublata uoluptate, bonum nullum agnoscit. Putat enim indolentiam esse uoluptatem: quia non excludit eam. nam, cum ita loquitur, inducat indolentiam esse uoluptatem: cum tamen ea, quod ille ignorat, uoluptas nulla sit: quod etiam in eo confiteri uisus est, cum dixit, non esse uoluptatem dolori contrariam, sed doloris priuationem. QVA SVBLATA: malim, Quod, ea sublata.

ta. ut hic sit uerborum ordo: Maximo argumento est, non uidere Epicurum, doloris priuationem uoluptatem esse nullam, quod, sublata uoluptate, neget se intelligere quid sit bonum. nam si, praeter uoluptatem nihil est bonum; sequitur, ut indolentia uel sit uoluptas, & ideo bonum: quod iam concessit Epicurus, cum negauit accedere quidquam posse ad uoluptatem non dolentis: uel non sit uoluptas, & ideo non bonum: quod idem concessit Epicurus, cum dixit, Dolori non uoluptas contraria est, sed doloris priuatio. Ergo ipse sibi in sua sententia aduersarius est: cum indolentiam modo uoluptatem esse, modo non esse, significat. ex quo, quasi uictoria potitus in disputandi certamine, illa Cicero subiunxit: Hoc igitur, quod solum bonum seuerus, & grauis philosophus nouit, idem non uidet ne expetendum quidem esse; quod eam uoluptatem, hoc eodem auctore, non desideremus, cum dolore careamus. & quae post sequuntur ad refellendam Epicuri inconstantiá.

88.

Cuius similitudine perspecta in formarum specie, a dignitate transitum est ad honestatem dictorum, atque factorum.] *Mihi uidetur omnino rectius hoc modo: Formarum specie, ac dignitate, transitum est &c. ut ad formas referatur species, ac dignitas. aliter ueteres libri: ego tamen mea coniectura delector.*

89.

Per se rectum, atque laudabile;] *Sic malui,*

secutus

secutus antiquum librum, quam, ut antea, Perfectum, atque laudabile. & paullo post, honestum, significat, id solum esse, quod sit rectum ipsum per se, sua ui, sua natura, sua sponte laudabile.

90.

Cn. Scipioni] *Omnino reponendum, Caepioni, ex historia. Cn. Seruilius Caepio consul fuit cum Q. Pompeio Nepote. quibus consulibus decretum est, ut in Tubulum quaereretur. 144. 162. de Nat. de. lib. III, ad Atticum lib. XII. epist. V.*

90.

Censuit plus filiae dandum] *Alij, plus Fadiae: quae lectio si retineatur, supra legendum erit, Fadio Gallo, non Fabius: cum Gallus cognomen Fadiorum sit.*

91.

Pericula adeunda sunt,] *Hoc si absit, nihilo fiet obscurior, aut imperfectior sententia. subaudietur enim, quod in proximo superiore membro dictum est, Adeunda sunt quaeuis pericula. nec uero cuiquam dubium esse puto, quin ea saepe, quae glossemata uocant, inter uerba Ciceronis locum occupauerint.*

91.

Esse enim quamuis iniustus poterat impune.] *Sic antiquus liber, & recte. in omnibus autem impressis, excepto quem nunc emittimus, hoc modo: Esse enim quamuis uellet iustus, iniquus poterat impune.*

93.

Bella magna gesserat is : bis consul fuerat :] *Antiquus liber, gesserat his. ego, his, minime Ciceronis esse puto: sed primo fortasse illud, Bis, quod proxime sequitur, per errorem a librario cum esset iteratum, factum est postea His, postremo Is. omnino quasi currere procliuius oratio uidetur, si legamus : Bella magna gesserat : bis consul fuerat.*

93.

Testata ciues] *Maffei liber, testata crimen. probo, ex historia. uiro enim, et patri, non ciuibus Lucretia crimen exposuit.*

93:

Ap. Claudij] *Sic emendaui. male antea, P. Claudij. nam Liuius lib. III. Appium nominat: & Maffei liber confirmat.*

93:

Nunc uero,] *Aptius ad sententiam, Nec uero: itaq. plane scriptum uideo in antiquo libro. Nec uero, inquit, Atticus, licet Epicuro deditur de suis historiarum libris promere poterit claros uiros, qui summum bonum in uoluptate posuerint. Epicuri autem in haeresi Atticum fuisse, libro V. de Fin. 145. & ep. I. lib. XIII. Fam. & ex epistolis ad ipsum docemur.*

94.

Cur Chius,] *Apposui notam, quam ad mendas indicandas consuetudo iam recepit. antiquus liber nihil mutat: historia nihil, ego quidem quod meminerim,*

minerim, ſuppeditat. quattuor puto colligi Epicureos, L. Thorium Balbum Lanuinum, de quo proxime facta mentio eſt; Poſtumium, quem ignoramus; Curium tertio loco ſi ponamus, (nec tamen Curius a Cur Chius longe diſtat) eum eſſe dicemus, de quo legimus in Pediano uerſiculum illum Calui,
Et talis Curius pereruditus.
C. uero Sergius Orata nominatur a Cicerone lib. III. *de Off. a Valerio lib.* IX. *cap.* I. *Plinio lib.* IX. *cap.* 54.

94:

Non metuet autem, ſiue caelare poterit, ſiue, &c.] *Sequor ſententiam, & emendo; adiuuante Maffei libro: Non metuet autem, ſiue caelare poterit, ſiue opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeq. malet exiſtimari bonus uir, ut non ſit, quam eſſe, ut non putetur. Eſt autem hic, Obtinere, pro tueri, & defendere, ut in oratione pro Quinctio: Non ad mendacium obtinendum, ſed ad uerum probandum auctoritas adiuuat. omnino & Maffei uetus liber habet, ſiue opibus magnis, non, ſiue opibus maius.*

95.

Nullam aliam ob cauſsam,] *admonitius ab ipſa ſententia, Vllam repoſui.*

95:

Rem uides obſcuram,] *Pro uides, uidelicet, lego, nulla fere mutatione: nam in antiquis libris pro uidelicet ſcriptum quandoque, uidel. quandoque*

doque etiam uid. animaduerti.

96.

Et quidem prodeſt,] *Antiqui libri alij habent, Quid prodeſt; alij, Et quid prodeſt. emendo, Ecquid prodeſt: ut periodus interrogationis nota terminetur.*

96:

Vtilitatis cauſsa expetenda] *Tolle hoc: intelliges eſſe concinnius, nec ſane requiritur a ſententia: & gloſſema puto fuiſſe.*

97.

Amicitiam a uoluptate non poſse diuelli, ob eamq. rem colendam eſse, quod ſine ea tuto, & ſine metu uiui non poſset, nec iucunde quidem poſset.] *Quanto rectius hoc modo: Quod ſi ſine ea tuto, & ſine metu uiui non poſſet, nec iucunde quidem poſſet. procedit enim argumentum:*

Vbi tuto non uiuitur, iucunde uiui non poteſt:
Sed ſine amicitia tuto non uiuitur:
Ergo ſine amicitia iucunde uiui non poteſt.

97:

Si tua ſint Puteolis gramina?] *Sic omnes, quos ego quidem uiderim, antiqui libri. nec mihi tamen ulla ratio perſuaſerit, ſcripſiſſe Ciceronem, Gramina. cur ita credam, elegantiore praeditis ingenio, & accurata legendi Ciceronis conſuetudine tritas aures habentibus, non arbitror obſcurum eſſe poſſe. Fateor autem, cum emendare ſim conatus,*

minime

minime rem e ſententia ſucceſſiſſe. & eſt omnino difficilius, uerum inuenire, quam falſum iudicare. tantum illud, ſtudio ueritatis, aperte ſignificandum putaui, nec mihi locum uideri carere mendo, neque eorum qui commodare conati ſunt, ſententiam ualde probari.

98:

Etenim, quemadmodum tute dicebas,] *Non reddit rationem ſuperioris ſententiae, quod beatam appellari uitam perpetuitate temporis dixerat; ſed opponit Epicuri opinionem, negantis diuturnitate temporis augeri beatam uitam. quod refellit infra, in eo loco, Haec dicuntur inconſtantiſſime. uideant igitur eruditi, an ſit aptius, quod mihi quidem uidetur, At enim, pro Etenim, uerecunda, ut ita dicam, correctione, quae unam modo litteram mutet.*

99:

Non minor, inquit, uoluptas percipitur tam ex uiliſsimis rebus, quam ex pretioſiſsimis.] *Quis non uidet, abundare Tam?*

99:

Verum iſto modo conſequatur ſummas uoluptates] *Placeret: Verum eſto: conſequatur ſummas uoluptates.*

100.

Primum, quid tu dicis breue? deinde, dolorem tam maximum?] *Statui iam, quidquid in mentem uenit, cum ſtudioſis communicare: ut, ſi iudicium minus probabunt, uoluntatem ſal-*

tem

tem ament .malim igitur ſic: Dolorem quem maximum? Quod enim poſuerat Epicurus, Maximus dolor breuis eſt: id examinat dupliciter, quaeritque, ecquid breue dicat, ecquem dolorem maximum? A ſententia igitur minimum diſcedo, litterarum ſimilitudine magis, quam uellem, & quam noſtrum poſtulat inſtitutum. nec tamen ita ſumus in hac emendandi ratione rudes, ut ab ijs libris, quibus nunc utimur impreſſis, eos, & qui olim ſcripti ſunt, inſigni quadam differentia non numquam diuerſos eſſe neſciamus. Placet igitur ἐποχὴ *illa, quoties aliquid opinor, aut pronuncio de corruptis locis; cum non nulli ſuas opiniones improbantibus ita ſuccenſeant, ut inimicitias indicant.*

100:

Huic Epicurus comparet ſe, ſi poteſt:] *antea mendoſe: Huic Epicurus competenter, & ſi qui poteſt.*

101.

Vt primum deſpexit,] *An Diſpexit? fortaſſe: ut ſit: ad eos, qui circum adſtabant, oculos conuertit.*

104:

Mel ſe afferre ex Hymetto uoluiſſe] *Cur non, Auferre? certe id poſtulat ſententia.*

104.

Vitae quidem infinita] *Corruptus locus: quem ita puto eſſe emendandum, Et ea quidem infinita. nam et in Tuſculana 1. 184. de animo loquēs,*

Habet,

Habet, inquit, memoriam, & eam infinitam, rerum innumerabilium.

105:

Vno ore cui plurimae consentiunt gentes, populi primarium fuisse uirum.] *Fortasse legendum: Ore uno, quem, plurimae consentiunt gentes, populi primarium fuisse uirum. In libro etiam de Senectute, ubi est, In quem illud elogium, Vnicum plurimae consentiunt gentes, populi primarium fuisse uirum; eodem modo legerem, Ore uno, &c. cum ueteres libri alij habeant, Ore uno plurimae: alij, Ore uno cum plurimae. uerbum autem, Vnicum, opinor inde natum, quod librarius in describendo omisisset, Ore: cumq. remansisset Vno quem, unde elici sententia nulla poterat, factum est Vnicum: ut, quod negligentia mutilauerat, impudentia deprauaret.*

107:

Stoici plurima nominauerunt.] *Fero, Nominauerunt; sed, Nouauerunt, malim.*

108:

Vt & patri, & Caepioni nostro, & tibi, tam propinquo respondeat.] *Ausus sum & hic pro, Scipioni, reponere, Caepioni, & paullo post, Caepionem, pro, Scipionem, ductus hac nimirum coniectura, quod Lucullus puer, cui tutor a patre M. Cato relictus est, matrem habuit Seruiliam, Catonis sororem: cuius fratrem Plutarchus in Catone Vticensi Caepionem nominat. nec, opinor, ignorat*

ignorat quisquã, cognomen Seruiliae gentis Caepio fuisse. est autem Caepionum hic ordo, quantum ex antiquitatis obseruatione licuit colligere. Q. Seruilius Caepio, consul anno urbis DCXLVII. *male cum Cimbris pugnauit. eius filius Q. Caepio M. Scaurum accusauit; Druso tribuno pl. qui paulo ante bellum Marsicum domi suae interfectus est, pro equitibus restitit; bello Marsico periit, anno* DCLXIII. *quibus de rebus habeo testes Appianum, Florum, Orosium, epitomen Liuianam. Hic Caepio ex Liuia Drusi eius sorore, cũ quo cum inimicitias gessisse diximus, filios suscepit, Q. Caepionem, & Seruiliam, M. Catonis sororem, M. Bruti matrem, quam C. Caesar, postea dictator, adamauit: de quibus utrisque agemus. Caepionem tribunum mil. in bello Spartaci fuisse, obiisse in Asia ante quaesturam, ait Plutarchus in Catone Uticensi. Seruilia primum nupsit M. Bruto, ei, quem interfectum a Pompeio Magno Syllanis temporibus, docet Valerius Max. lib.* VI. *cap.* 2. *idq. Plutarchus confirmare uidetur in Bruti uita. peperit ex eo M. Brutum, interfectorem postea C. Caesaris: deinde uxor fuit, ut legimus in Plutarcho, L. Luculli, qui Mithridatem, & Tigranem deuicerat, post dimissam ab eo Clodiam, P. Clodij sororem: ex quo filium genuit L. Lucullum, quem pater moriens in tutela uoluit esse M. Catonis, fratris Seruiliae, uxoris suae. ideo dixit hic Cicero: Tuum munus est, ut ita erudiatur, ut & patri, & Caepioni nostro, et*

tibi, tam propinquo, respondeat. Quaeri autem potest, qua ratione soror fuerit Seruilia Catonis, qui erat e gente Porcia. in quo scire illud oportet, Caepionis, Seruiliae patris, quem decessisse bello Marsico diximus, uxorem fuisse Liuiam, M. Liuij Drusi filiam, eius, quem contra C. Gracchum in tribunatu pro senatu stetisse Plutarchus in uita Gracchorum ostendit, eius autem sororem, quem intra domesticos parietes ab occulto percussore necatum, historiae narrant. haec Liuia, cum ex eo Caepione filios genuisset, ut iam diximus, Caepionem, & Seruiliam, diuortio facto (non enim, post obitum Caepionis putandum est: nam obijt Marsici belli tempore, aliquanto post alterum Liuiae coniugium: quod ex Catonis Vticensis, Liuiae filij, aetate cóstat: qui cum perierit Caesare et Lepido cos. annos natus XLVIII, ut ait Plutarchus; satis constat, ante Marsicum bellum, id est ante Caepionis interitum esse natum) nupsit M. Catoni, ex quo genuit eum Catonem, qui se postea Vticae interemit. patet igitur, M, Catonis Vticensis uterinam sororem Seruiliam, uterinumq. fratrem fuisse Caepionem; quem Catoni iucundissimum fuisse, ex eodem Plutarcho cognoscitur. ex quo etiam constat, Drusum, Liuiae patrem, Catonis auum fuisse, ut appellatur a Cicerone lib. IIII. de Finibus, his uerbis: Conferam auum tuum Drusum cum C. Graccho, eius fere aequali. quod in Catone Plutarchus, & Cicero in oratione pro Milone confirmant, Catonis auunculum

lum Drusum appellantes; cum eius filium, qui senatus caussam contra C. Gracchum tutatus est, sine dubio significent.

108:

Nam & aui eius memoria moueor: (nec enim ignoras, quanti fecerim Scipionem; qui, ut opinio mea fert, in principibus iam esset, si uiueret) & Lucullus mihi uersatur ante oculos.] *Auum Luculli pueri Q. Caepionem fuisse, eum, qui bello Marsico interijt, iam significauimus: quem Cicerone seniorem fuisse indicant non solum ea uerba, Quanti fecerim Scipionem, & ea, In principibus iam esset, hoc est, aliquot iam annis auctoritatem in ciuitate summam obtineret; sed multo magis illa, quae Cato respondet: Vterque tibi testamento liberos suos commendauit. Nominat igitur Cicero duos Caepiones, filium quidem priore loco, cum ait, Caepioni nostro; qui fuit auunculus pueri Luculli, & M. Brutum adoptauit, unde Caepio Brutus lib. II. ad Att. et Q. Caepio Brutus Philippica X, & in argenteis antiquis nummis nominatur: deinde eius patrem, cũ subiungit, Et aui eius memoria moueor. Hic mihi scrupulus, obseruata Ciceronis aetate, sane difficilis inijcitur. nam si Luculli pueri fuit auus Caepio is, quem Italico bello, anno urbis* DCLXIII. *uita excessisse diximus; uix fieri posse uideo, ut eum Cicero significet, cum ait: Non enim ignoras, quanti fecerim Caepionem. nam annus urbis* DCLXIII,

fuit annus Ciceronis aetatis XVII : *ut adolescentulo Ciceroni, uix annos pubertatis ingresso, consuetudinem cum uiro Caepione ullam fuisse, credibile non sit. Accedit illud, quo etiam magis moueor; quod, cum Cato, commendatos Ciceroni a moriente Caepione liberos eius, paullo post subiungat, repugnare uidetur Ciceronis aetas, annum agentis, ut diximus,* XVII, *cum Caepio uita excessit. itaque interdum mihi uenit in mentem suspicari, ne hic Caepio, quem Cicero obseruauit, cuiusq. liberos ei commendatos esse a patre moriente Cato dicit, filius fuerit eius, qui perijt bello Marsico, pater autem eius, quem Catonis fratrem Plutarchus appellat, & Seruiliae, quae M. Brutum ex priore uiro, Bruto, Lucullum puerum ex posteriore, L. Lucullo, peperit. quod si ita est; sororem Drusi posterioris Liuiam eius Caepionis filio nupsisse, credendum erit, qui cum fratre eius in equitum caussa contenderat. ita quattuor deinceps, perpetuo cognationis ordine, Caepiones erunt, omnes Quincti praenomine, primus, qui consul cum Cimbris male remp. gessit: alter, qui Scauro diem dixit, et bello sociali, uel, ut alij appellant, Italico, aut Marsico perijt: tertius, qui, quod equidem sciam, nusquam nominatur; cur tamen eum fuisse credi possit, caussas ostendi: quartus, M. Catonis Vticensis frater, qui filiam, ut a Plutarcho scriptum animaduerti, moriens reliquit, adoptato, ut diximus, sororis suae Seruiliae filio M. Bruto.*

Nouarum

110.

Nouarum non uidebantur] *Alij, Nouarum nouabantur, sensu mihi non admodum probato: non enim respondet ad illud quod dixit, Difficilius, & obscurius. potius legendum crederem, Nouarum noua uiderentur: ut, Noua, accipiatur, quasi duriora, & nimis obscura: quod accidere solet, cum nominibus utimur inauditis.*

111.

Appellamus *] *uerbum graecum desideratur, fortasse ἄξιοτον. nam ἀξία aestimatio, ut ipse proxime subiungit.*

111:

Quae inuenta selectione &c.] *Hoc totum ita restituo, adiutus a uetere libro: Qua inuenta selectione, & item reiectione, sequitur deinceps cum officio selectio.*

111:

Quod positum sit in eo] *Antiqui libri, Quod compositum sit in eo, absurde prorsus, nisi facias quod saepe faciendum est, ut antiquos libros coniectura adiuues. sic igitur puto elegantius, et rectius: Quod cum positum sit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus conuenientiam, si placet; cum igitur in eo sit id bonum, quo referenda sunt omnia: honeste facta, &c. Atque etiam in membro praecedenti melius, opinor, Statueret in ea, quam Statueret in eo.*

111:

Quae ſunt prima natura,] *Et habet uetus liber, Naturae: et ita loquitur Cicero* 114. 121. 134: 135.

112.

Vt enim ſi cui, &c.] *Apparet, quid ſignificet: ſed ita non ſolum corrupta, uerum etiam, ut ego ſentio, confuſa, & praepoſtere collocata ſunt uerba, ut emendari locus & diſtingui a nobis ſine arrogantiae nota non poſſit. Collineare autem dicitur is, qui eum locum ferit, ad quem oculi directo, quaſi linea ducta, feruntur: ut collineare ſit, ſimul cum oculis locum ueluti per lineam ferire.*

113:

Idque eſſe beate uiuere, honeſte, id eſt cum uirtute uiuere.] *Particulam, Et, ſuadente ſententia, reijcio: nec tamen ueteres a me libros diſſentire uideo.*

114.

Tollatur omnis ea,] *Nihil obſcuritatis in ſententia: in elocutione fortaſſe aliquid deſiderem. hoc enim, Quid apertius, quam tollatur omnis prudentia? recedere uidetur ab uſu latinae linguae. uſitatum autem erat, Quid apertius, quam tolli omnem prudentiam? conſului ueteres libros: nihil adiumenti. habet unus, Tollatur demum omnis ea: quod mihi ſcrupulum non eximit, licet ad orationis elegantiam non nihil afferat. alter: Ab iiſq. rebus. quod minime probo: cum hic plane ſit uer-*

borum ordo: ſelectio earum rerum, quae ſint ſecundú naturam, ab ijs rebus, quae contra naturam.

115:

Ceteris omnibus philoſophis haec eſt tuenda ſententia, maxime tamen his Stoicis, qui nihil aliud in bonorum numero, niſi honeſtum, eſſe uoluerunt.] *Numquam placuit, His Stoicis: & ſuſpicatus aliquando ſum, Stoicis, non eſſe Ciceronis, ſed additum, ut exponeretur illud His. nunc me Philippi Tertij, cuius inter omnes noſtrae urbis oratores inſtructa graecis ac latinis litteris eminet eloquentia, liber antiquus in eam coniecturam ducit, ut, Stoicis, retinendum, His amouendum putem. mendi enim ſuſpicionem uarietas affert: et eſt in eo libro pro, His, In. de quo tamen ſine hominum eruditorum ſententia nihil ſtatuo. probari autem ea, quae ſcribimus, ab ijs, quorum animus nulla inuidiae, nulla maleuolentiae labe ſuffuſus, libere, ſimpliciterq. iudicat, ita gaudeo, ut ab iiſdem tamen improbari facile patiar.*

115:

Proaui mei,] *Ne quis ideo ſubeſſe mendum ſuſpicetur, quia Cato cenſorius, quem Cicero ſignificat, multo antiquior fuerit, quam proauus. nam eſt hoc familiare Ciceroni, ut proauos appellet ab eius aetate longiſſime remotos, ut in epiſtola ad Appium: Si cenſor es, de proauo multú cogitato tuo: cum de Appio Caeco, qui Pyrrhi pacem diſſuaſit,*

eum loqui constet.

115:

Quid autem dici poterat, si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statueremus,] *Emendo ex antiquo libro Bernardini Maffei, Quid autem dici poterit, si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statuerimus. in quo uis est, & energia maior, quam si, poterat, & statueremus, legatur.*

116.

Ipsi, qui dicunt,] *Neque hoc placet, neque, quod placeat, inuenio. liber Tertij, Ipsi qui dc. ego, Ipsi, potius, quam, Dicunt, uitiosum puto.*

116:

Nunc omni uirtute] *Nunc, reposui ex uetere libro: cuius locum occupauerat Hoc. nemo est autem, paullo quidem Romanae linguae peritior, qui, nunc, pro sed, usurpatum saepissime tum a Cicerone, tum ab aliis, ignoret. sin exempla aliquis petat, longe ne abeat. legat lib. de Fin. 1.69. & prooemium Tusculanae III.*

117:

Rerum in corpore sitarum] *Locutio probabilior, quam si legas, ut antea, Rerum in corpore harum. quam correctionem Maffei liber antiquus probat.*

119:

Nec haec posita, non aliqua essent praeposita] *Si corrigas, Nec, hoc posito, non aliqua esse*

ſe propoſita; erit elegantius: neque ab antiquis exemplaribus admodum diſcedes: ſiquidem & Maffei liber, Hoc poſito, habet.

123.

Qui migraret,] *Pro, qui mutaret, qui diſcederet ab eo iure. antique uſurpatum, cum accuſandi caſu, ut lib.* III. *de leg. Quod quis earum rerum migraſſet, noxiae poena par eſto. Et lib.* I. *de Diuin. ubi eſt in uulgatis libris, Ne communi iure migrare uideatur, ueteres aliquot habent, communia iura.*

123.

Velle ex ea liberos procreare.] *Qui coniunget hoc cum uerbo, Velit, a quo pendet; intelliget, Velle, locum non habere. quid enim eſt, Ut ſapiens uelit uelle ex uxore liberos procreare?*

123.

Quorum altera proſunt, nocent altera:] *Gloſſema ſuſpicor fuiſſe ad graeca uerba, ὠφελήματα, βλάμματα. nec uero, cum dixiſſet iam, Emota, & detrimenta, intuliſſe Ciceronem ueriſimile eſt, Quorum altera proſunt, altera nocét.*

123:

Id eſſe naturam;] *Natura, liber Tertij: nec diſplicet. totum autem hoc regatur ab eo neceſſe eſt, Probatur huic diſciplinae.*

123:

Quemuis arbitrantur] *Qui ſuperiora leget, aptius iudicabit, Arbitrantur, quam, ut antea*

tea, arbitramur. Hoc etiam ex uetere libro.

124.

Ars ea, quae tollit haec,] *Cui teretes aures sunt, intelligensq. iudicium, is, non dubito, quin hoc magis probet, accedente libri ueteris auctoritate, quã illud uulgo receptũ, Ab his ea quae tollit haec.*

124.

Quem, per deos immortales, non ne miraris?] *Malui, Quem, testimonio commotus antiqui libri, quam, ut. Quae antea, ut de ordine Cicero loquatur. etsi ferri etiam, Quae, poterat.*

125:

Etsi illud erat aptius, aequum cuique concedere.] *Haec mihi non cohaerere uidentur inter se. quis enim dixerit, cum aequum conceditur, id aptum esse? potius, iustum esse: si modo ad rei naturam accõmodare uerba uolumus. Praeterea, satis mihi nõ dum constat, an ex usu latinae linguae dici possit, Aptius erat concedere, quod cuique aequum est. Ego Ciceronem, aut Catonem a Cicerone inductum, puto hoc significare; non modo aptius id esse, ut respondeatur sibi ad ea, quae iam dixerat de Stoicorum & Peripateticorum dissensione; uerum etiam aequum. ad quam sententiam aptare uerba cum uellem, ita legendum indicaui: Etsi illud erat aptius, aequumq. concedere.*

126.

Illorum uero ista ipsa quam exilia de uirtutis ui: quam &c.] *Primum iterari non placet,*

cet,

cet, *Ista ipsa: deinde illud, De uirtutis ui, disiungendum ab antecedentibus, & cum sequentibus coniungendum existimo: ut legatur, & distinguatur hoc modo. Illorum uero quam exilia. de uirtutis ui, quam tantam uolunt esse, ut beatum per se efficere possit, pungunt, quasi aculeis, interogationibus angustis. id est, cum de uirtutis ui loquuntur, uim tamen nullam habet eorum oratio. Nam illud, Quam exilia, refero ad ea uerba, Ista ipsa, solum sapientem esse regem, dictatorem, diuitem. quae cum ab illis memorantur, quam exilia sunt. Hoc tamen eiusmodi est, ut magnopere non confirmem. potest enim fieri, non solum ut iterauerit Cicero Ista ipsa; quod interdum solet, cum aliquid interponit; uerum etiam ut addiderit, De uirtutis ui, repetita eorum uerborum sententia, Regem, dictatorem, diuitem solum esse sapientem.*

127:

Dicendi copiam] *Superuacaneum hoc uidetur, cum dixerit, Quod. aut igitur, Quod, men dosum: aut, Dicendi copiam, abundat, additum fortasse, ut exponeretur Quod.*

128:

Equidem etiam Epicurum in physicis quidem Democritum puto.] *Vel, Quendam, pro Quidem, placeret: uel ita distinguerem: Equidem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democritum puto.*

Signifi-

128:

Significare idem, ut diceretur,] *Tolle hoc: patebit sententia. tollendum autem puto, cum in illa tria, quae significari Stoici dicebant, intueor; Vnum eiusmodi, uiuere adhibentem scientiam earum rerum, quae natura euenirent; alterum, officia omnia media, aut pleraque seruantem uiuere; tertium, omnibus, aut maximis rebus ijs, quae secundum naturam sint, fruentem uiuere. Quod si post, Alterum, addatur, Significare idem ut diceretur; fateor, me, quod dicatur, non assequi, & habiturum gratiam exponenti.*

129.

Cumq. eorum utrumque per se expetendum esse dixissent; uirtutes quoque utriusque eorum per se expetendas esse dicebant.] *Erat in uulgatis libris, Cumque eorum unumquodque: inscripto, pro Vnumquodque, Vtrunque: quod probaui: cum & de anima, & corpore sermo sit; & sequatur, Virtutes quoque utriusque eorum.*

130:

Nomina rerum commutantem;] *Suspicor glossema fuisse ad illud, Ita loquentem.*

130:

De ipsius rebus nihil mutetur,] *Et hoc mihi suspectum est, ut antecedentium uerborum interpretatio.*

Appeteret

131:

Appeteret etiam conseruationem sui, earumq. rerum custodiam:] *Omnes hic libros uideo consentire: nec tamen abijcio susceptam semel opinionem, fortasse non improbandam. opinor autem, Suarumq. rerum custodiam, scripsisse Ciceronem: cum omnibus animantibus id a natura datum esse constet, ut se, ac sua tueantur.*

133.

Quid, de quo nulla dissensio est? nemo enim est, qui aliter dixerit,] *Mendose in uulgatis libris, Multa dissensio. quo in loco cum haererem, commotus proxime sequentibus uerbis, quae nullam potius, quam multam dissensionem significabant; inspexi ueterē Philippi Tertij librum; uidi scriptum planissime, Nulla dissensio: idq. Caroli etiam Sigonij, eruditissimi hominis, & de literis optime meriti, liber confirmat.*

133.

Vt simile sit omnium naturarum illud ultimum, de quo quaeritur?] *Paullo ante dixit: Nemo est, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum simile esset id, ad quod omnia referuntur. Est autem praeclara in primis ratio emendandi, cum similia similibus conferuntur: quod nos saepe fecimus: & hic, naturarum, pro Naturale, reponere non dubitauimus, accedente ad nostram coniecturam uetere libro Caroli Sigonij.*

Vno

134:

Vno fine utrumque concludant.] *Quae antecedunt, hoc plane probant, eo magis, quod antiquus liber habet, Vtrumque, non, ut in uulgatis, Omnia.*

134:

At enim ueram dicitis uirtutem non posse constitui,] *Addidi, Veram, ne discederem a libris antiquis, Sigonij, & Tertij: quamquam non esse uerbum necessarium duxi: simplex enim uirtutis nomen saepe hic a Cicerone usurpatur: & paullo post, ubi confutat argumentum Stoicorum, Contra, inquit, est, ac dicitis. nam constitui uirtus nullo modo potest, nisi ea, quae sunt prima naturae, ut ad summam pertinentia, tenebit. Cur igitur, Veram, non reieci? quia uereor antiquitatem, & qui saepe ad inueniendam ueritatem quasi lumen aliquod praefert. quod hic fortasse contigit. nam, ne nihil occultem, puto Ciceronem scriptum reliquisse, At enimuero. ut enim ab At, & Verum, quae idem ualent, factum est, At enim, &, Verum enim: cur non item ab ijsdem, At etimuero, &, Verum enimuero, deducantur? cum praesertim, Verum enimuero, usitatum esse uideamus. Hoc porro placet eo magis, quia libri scripti non nulli habent, pro Veram, Non: quod a Vero, si contracte scribatur, longe non distat.*

135.

Vt aequa pars naturae negligatur] *Mendum*

dum subesse manifestum est. quod si haec cum superioribus conferantur, sensus ostendet ita legendum esse, Vt ne qua pars naturae negligatur. ita etiam in Maffei libro scriptum est.

135:

Sapiens appeteret aliquid, quod cuique in mentem ueniret, & quodcumque tamquam occurreret.] *Locus locum aperit, si diligenter leges. egi hic, uel contra ueteres libros, unius tantum litterae mutatione legendum existimo, Quodcumque in mentem ueniret. melior omnino sententia: & idem paullo post memoratur his uerbis: Hoc igitur quaeritis omnes, et ij, qui, quod cumque in mentem ueniat, aut quodcumque occurrat, se sequi dicent. sic postea comperi in antiquo Latini Latinij libro.*

Et uos ad naturam reuertemini.] *Liber Tertij, Sed uos ad naturam reuertimini. quod placet. sequitur enim paullo post: Quid autem minus consentaneum est, quam, quod aiunt, cognito summo bono, reuerti se ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id est officij?*

137:

Vt iure quisquam glorietur.] *Sic omnino in duobus antiquis libris: opinor tamen, ut supposititium, inducendum esse. additum enim uidetur ad interpretationem antecedentium uerborum. quod eo magis existimo, quia responderi constat ad id, quod lib. III. dictum est his uerbis: Ex quo efficitur,*

ficitur, gloriatione, ut ita dicam, dignam esse beatam uitam: quod non possit quidem, nisi honestae uitae, iure contingere. ita fit, ut honesta uita beata sit. Is autem locus correctionem doctissimi uiri confirmat, M. Antonij Mureti, qui legendum putat ex Nonio: Illud uero minime consectarium, sed in primis hebes illorum, gloriatione dignam esse beatam uitam: quod non possit etc. id quod Sigonij quoque liber comprobat.

138.

Sic enim Citiaeos, clientes tuos, e Phoenicia profectos] *Laertius in Zenone auctor est, Citiaeos a Phoenicibus originem duxisse. quem ego secutus, emendaui, e Phoenicia, siue a Phoenicia; cum antea legeretur, A poetica, foedo errore, et manifesto. appellat autem Poenulum Zenonem, quasi callidum, & astutum, ut sunt Poeni fere omnes, qui a Phoenicibus omne acceperunt. qua ratione, Poenulum Zenoné dixit Cicero, quod a Phoenicibus esset oriundus.*

139.

Si id gessissent,] *Suspicor de mendo. Tertij liber, Gessissent. usitatius erat, Egissent. Idem postea scriptum uidimus in Latini libro.*

139.

Non faciles illas quidem, nec contemnendas,] *Hoc, fortasse uident alij, quo referatur: mihi, homini non acuto, tenebras esse confiteor. quod si legatur cum Sigonij libro, Non facilia*
illa

illa quidem, nec contemnenda; nemo erit tam hebes, qui haec non cernat ab ijs pendere, Quae dura, difficilia, aduersa uideantur. quamquam ne sic quidem carere mendo locum arbitror. nam illud inferius, sed ut hoc iudicaremus, cum superioribus non cohaeret.

140:

Tunc scilicet, cum tibi.] *Plane frigidum hoc, minimeq. necessarium: ut e glossemate in Ciceronis orationem irrepsisse uideatur.*

141.

Quoniam in aqua nihil adiuuat.] *Et hoc quiddam olet glossemati persimile: quo genere bonos libros olim imperiti homines referserunt.*

141:

Quod profecto sunt:] *Fuit, cum legendum crederem, Qui profecto sunt: postea, quod, eodem modo usurpatum a Cicerone comperi, ut epist. 40. ad Ancharium lib. XIII. Si ulla mea apud te commendatio ualuit; quod scio multas plurimum ualuisse: haec ut ualeat, rogo. Eodem modo locutus est ad Atticum epistola ultima libri IX. & ad eundem epist. IIII. lib. X. Caesar etiam lib. I. comm. de bello ciu. Reperiebat, inquit, inquirendo, quod initium fugae proelij equestris aduersi a Dumnorige factum esset.*

142.

Quid enim? sapientia, &c.] *Neque in uerbis uitium uidetur esse, neque in sententia: quiddam*

tamen ornatius elucebit, si totum continues, & ita legas. Quod enim sapientia, ubi pedem poneret, non habebat, sublatis officijs omnibus; officia autem omnia tollebantur, delectu omni & discrimine remoto: (quae enim esse poterant rebus omnibus sic exaequatis, ut inter eas nihil interesset?) ex his angustijs &c. Antiquus Maffei liber nobiscum facit, nisi quod coniunctionem illam, Enim, a nobis additam, non habet.

142:

Differre inter honestum, & turpe nimium quantum, nescio quid immensum, inter ceteras res nihil omnino interesse.] *Nimium quantum, dixit, pro summum quiddam, quod expressit magis, cum intulit, Nescio quid immensum. Similiter locutus est Sallustius hist. lib.* I. *Immane quantum animi exarsere. Et Plinius lib.* XVI. *cap.* 36. *Immensum quantum praelatis, pro, quammaxime praelatis. Et lib.* XVIII. *cap.* 28. *Infinitum quantum illo tempore candentes pruinas congelat. Et Gellius lib.* XVI. *cap.* 6. *Nimium quantum, inquit, audacter. Et lib.* XVIII. *cap.* 3. *Lingua, atque facundia nimium quanto praestabilis. Ammianus quoque Marcellinus lib.* XXII. *Insula Pharos Rhodiorum erat obnoxia uectigalia. quod cum inde quidam, nimium quantum petituri, uenissent, femina callida &c. uulgatis autem libris haec quattuor uerba, Nimium, quantum, nescio quid, immensum, imperite distincta, sententiam obscurabāt.*

Hor. lib. 1. od. 27 immane quantum

Stulto-

143:

Stultorum] *Hanc uocem, quae antea desiderabatur, interieci, acceptam e libro Maffei scripto, sententia comprobante.*

145:

Iu annulis] *Anellis, legit Nonius.*

146.

Fuit Carneades:] *Carneadis, fortasse rectius.*

148:

Lysias & oratione locuples,] *Liber Tertij, Ex oratione. malim sine copula, hoc modo: Lysias oratione locuples, rebus ipsis ieiunior.*

149:

Alii censent primum ascitum, doloris uacuitatem] *Doloris uacuitatem, e suo libro quidam induxerunt; & asterisci notam, quae corruptum locum significaret, e regione apposuerunt. nos ea uerba conseruamus; quod & sententiam sane bonam efficiunt; neque in antiquis Maffei, Sigonij, Tertij libris desiderantur: ut omittam, quod libros superioris nostrae editionis tamen credendum est ad propositum aliquod scriptum exemplar fuisse impressos.*

149:

Vt aut id honestum sit,] *Sententia non recipit Aut.*

150.

Ne si etiam euitare posset.] *Hoc nihil addit ad sententiam; exponit quod proxime dictum*

est, Ne uitationem quidem doloris.

154.

Est etiam actio quaedam corporis,] *Etiam, reposuimus, reiecto Enim, secuti ueterem librum, & ordinem a Cicerone institutum, ea, quae corporis sunt, persequente, & a singularum partium ualetudine ad actionis dignitatem transeunte.*

154:

Effectiones, usúsq. corporis,] *Malim, Affectiones: cur malim, satis constat. Sic & in Latini libro postea scriptum uidi.*

155:

Ne putresceret] *Latini liber, ne putrescat, Nonius, ne putresceret.*

158.

Si turpitudinem fugiamus] *Placeret, Fugimus: cum dixerit iam, Fugiendam putamus. uerum hoc leue est.*

159.

Aristophanem] *malim hic nominare philosophum, quam poetam.*

160:

Tantum abest, ut uoluptates consectentur: etiam curas, solicitudines, uigilias perferunt.] *Sic locutus lib. 11, 90. Tantum abest, ut se indicet: perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto uideatur. Et in Bruto: Tantum aberat, M. Calidi, ut animos nostros inflámares: somnum isto loco uix tenebamus. Hoc exemplis confirmandum putaui,* ne

ne quis legendum existimaret, Vt etiam perferant: quod omnino uidetur usitatius: uerum nec hoc excludendum est loquendi genus.

161.

Rerumpub. administratio, aut adminstrandi, sciendiq. prudens &c.] *Etsi nihil mutaui, tamen, nisi prorsus nihil in litteris uideo, rectius est, Administrandi scientia; tum prudens, &c. sic in uetere libro.*

161:

Virtutem ipsam inchoauit: nihil amplius:] *Genus loquendi, quo Cicero etiam alibi usus est, ut Acad. lib.* II. *Excepit, unum tantum scire se, nihil se scire: nihil amplius. et lib.* III. *in Verrem: Sese ipsum abs te repetit, nihil amplius. Et in eundem lib.* IV. *Hactenus reprehendat, si quis uolet: nihil amplius. Et pro Caecina: In possessionem in praesentia non restituetur, nihil amplius. Et pro Flacco: Qua disputatione orationem refellam eius, qui dicit, Dedimus, nihil amplius? Et ad Cassium epist.* I. *lib.* I 2. *Adhuc ulta resp. suas iniurias est per uos interitu tyranni: nihil amplius: ornamenta uero sua quae recuperauit? Quibus adductus exemplis locum emendaui. Antea legebatur: Virtutem ipsam inchoauit: nihil itaque amplius nostrum est: obscurata prapeostero uerborum ordine sententia.*

163.

Vicinitatibus cum ciuibus] *Consentiunt in hoc antiqui libri: mihi tamen non est dubium, quin*

ita emendandum, & distinguendum sit, Vicinitatibus, tum ciuibus. hoc enim quasi progressu serpit caritas generis humani. primi sunt parentes, & nati: sequuntur cognati, tum affines, deinde amici, post uicini, tum ciues, & qui publice socij, atque amici sunt, postremo humanae gentis uniuersae, & hominum inter homines coniunctio.

164.

Tiberina dissensio festo illo die.] *Ouidij uersibus adductus sum, ut pro, dissensio, legendum putarem, decursio; hoc facilius, quod Maffei, ac Tertij ueteres libri comprobant. erat autem festus ille dies, quem Romani in honorem Fortunae celebrabant. unde Ouidius lib.* VI. *Fast.*

Ite, deam laeti fortes celebrate Quirites:
In Tiberis ripa munera regis habet.
Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba,
Nec pudeat potos inde redire domum.

164:

Atque, haec, ut uere dicitur, parua esse ad beate uiuendum momenta ista corporis commodorum:] *Cum dixerit, Haec, cur infert, Ista? equidem postrema quattuor uerba suspicor non esse Ciceronis, sed hominis leuiter eruditi, qui uerbum, Haec, putaret explicandum. Tertij liber habet, Commoda, pro Commodorum.*

164:

Haec est non omnia spernentis praeter uirtutem, & uirtutem ipsam suis laudibus amplificantis

cantis oratio. denique] *Si quis nostrum librum hoc in loco cum alijs libris conferet; uidebit, unius litterae mutatio, & punctum loco motum quanto sententiam effecerit aptiorem.*

165.

Consuetudine quasi alteram quandam natu ram effici;] *Correxi locum ex libris Sigonij, & Tertij. antea, Consuetudinem.*

166.

Quia cum a Zenone,] *Putat excellens ingenio Sigonius, cuius acquiesco sententiae, abundare Cum.*

167.

In crucem qui agitur,] *Melius duxi, quam, In cruce qui angitur.*

168.

Id est animum terrore liberum.] *Glossema puto.*

168.

Nec dubitatum, quin] *Veteres libri, Nec dubitant, quin. fortasse, Nec dubitanter, quin. uereor enim, ne minus notum, usitatum tamen, loquendi genus, indoctis hominibus deprauandi occasionem attulerit. ego Ciceronem uideo ita locutum in epist. III. lib. XII. fam. Ea dixit, inquit, de proditoribus patriae, quae dici deberent de proditoribus: de me quidem non dubitanter, quin omnia de meo consilio & uos fecissetis, & Canutius faceret.*

168.

In actionibus perscribi] *Praescribi, legẽdum uidetur ex antiquo libro, & ex consuetudine iurisconsultorum, apud quos Praescribere, est, excipere, hoc modo: Si paret eum centum debere, nisi cum eo pactus erit, iudex eum condemna. praescribitur enim iudici, ne condemnet, illa interpositione, nisi cum eo pactus erit. Quod autem sequitur, de re eadem fecit alio modo; puto uerbum, Fecit, abundare. intelligitur enim non, Fecit, sed, Egit: cum aliquis agere dicatur in iudicio de eadem re alio modo, qui, furto suo recuperato, uerbi gratia, aestimatione, repetit idem furtum ab eodem alio actionis genere. tunc enim dicitur de eadem re alio modo agere. quod uetant iurisconsultorum formulae. unde illud ep. 27. lib. XIII, fam. Vt uos in uestris formulis, sic ego in epistolis de eadem re alio modo.*

170.

Propter oculorum dolorem.] *Aut, Oculorum, deprauatum est: aut Cicero sibi non constat. nam Tusculana II. rhenum dolore Dionysium hunc laborantem memorat.*

170.

Esset ferendum uiro.] *Sententia postulat, Esse: ut hoc dicatur: quod turpe non sit, malum illud non esse, & esse ferendum uiro.*

170:

Resq. magnae sumendae, laudabilesq. uirtute gestae,] *Ciceronem aliter scripsisse, uel*

sacramento,

ſacramento, ueterum more, contenderem. ſcripſit autem hoc fortaſſe: Reſq. magnae, ſummeq. laudabiles, uirtute geſtae.

171:

Polycletos, & Parrhaſios] *Cum de pictoribus loquatur, malim, ut eſt in antiquo libro, Polygnotos, & Parrhaſios. nam Polycletum ſtatuarium ignorat nemo. Polygnotum autem, pictura clarum, Cicero ipſe in Bruto, Plinius, Quinctilianus, Plutarchus, Aelianus, Pauſanias, Ariſtoteles etiam in Arte poetica nominat.*

172.

Fieri autem poteſt] *Mallem, Ferri autem poteſt. paullo enim uidetur aptius.*

173:

Cur, quaeſo?] *Hoc ab Auditoris perſona ad Marcum transtuli: illud autem, Quia diſertus eſſe poſſem, a Marco ad Auditorem: recte ne, an ſecus, aliorum ſit iudicium.*

175:

Animum autem alij animam, ut fere noſtri declarant, nominari.] *Olet mendum, Vt fere noſtri declarant. nec dubito, quin melius in antiquo libro: Vt fere ipſum declarat nomen. ná et.*

175:

Cor, ſanguinem, cerebrum,] *Addidi, Sanguinem, ex antiquo libro, uel potius ex ipſo Cicerone. dixit enim proxime: Empedocles animum eſſe cenſet, cordi ſuffuſum ſanguinem. Infra uero,*

176: Si

176: *Si cor, aut sanguis, autem cerebrum est animus. Et* 180: *Ne tam uegeta mens aut in corde, cerebro ue, aut in Empedocleo Sanguine demersa iaceat. Et* 185. *Non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri. In Lucullo etiam* 140. *Vtrum sit ignis, an anima, an sanguis?*

175:

Intentionem ipsius corporis quandam] *De integritate uerbi, Intentionem, non liquet. intentio enim corporis cum harmonia quid habet simile? diceret, Incentionem: congruebat magis.*

176.

Xenocrates animi figuram, & quasi corpus negauit esse, uerum numerum dixit esse:] *Liber Sigonij, Corpus negauit esse ullum, uerum numerum dixit esse. ego puto: Corpus negauit esse ullum, numerum dixit esse. nam Vllum negligentia describentium opinor in Verum esse conuersum. Praeterea, cur Verum numerum dicat, numerum quidem satis est. Et in Lucullo,* 40. *An? ut Xenocrates, mens nullo corpore?*

177:

Humi retineretur,] *Omnino libentius cum antiquo libro, Retineret, legerem: sed, quo tamen offendar, quiddam adhuc remanet.*

178:

Remp. conferet.] *Si est, ut uidetur, argumentum a minori; dubitari non licet, quin Cicero scripserit, Non feret? mutatio quidem in litteris fe-*

re

re nulla : & sententia quasi iacens excitatur, ab interrogante enunciata. Eiusdem generis illud, 210: Ergo haec ueteranus miles facere poterit, doctus uir, sapiensq. non poterit? Et 280. An Scythes Anacharses potuit pro nihilo pecuniam ducere, nostrates philosophi non potuerunt? Et alibi saepe.

179.

Imaginis urnam :] *Formam, & est in quibusdam libris; & omnino uidetur aptius, quam Imaginis urnam.*

180:

Id est spirabiles,] *Fortasse hoc etiam supposititium, ab interpretante proximum uerbum, Animales, inculcatum.*

181:

Patritam illam. & auitam] *Recte, Patritam, non, Patriam, ut antea legebatur. id Nonij testimonio comprobatur; qui in uerbo patrita hunc locum recitat, & affert praeterea exemplum ex Varrone.*

183:

Hoc est, ipsum posse cognoscere] *Frigidum, & plane superuacaneum: itaque, glossam opinatus, deleui. cum haec iam edidissem, scripsit ad me uir doctissimus, & integerrimae uitae, Germanus Genuensis, monachus d. Benedicti, coniecturam nostram ueteris libri testimonio comprobari.*

185.

Aut unde naturam?] *Contracta scribendi ratio*

ratio imperitis hominibus occasionem praebuit ueteres libros saepenumero corrumpendi. cuius generis multa notauimus, & correximus. hic primum mendi suspicionem mihi attulit, Naturam. quod superuacaneum uidebatur, cum proxime dixerit, uim. deinde, cum ad coniecturam confugissem, facile uidi, nulla omnino mutatione, ex, undenam, (sic enim puto corrigendum) fieri potuisse, errorem creante similitudine, unde naturam. naturam enim ita saepe ueteres librarij scribebant, ná. in nostro libro mendose, impressum, aut unde?

185:

Errantium stellarum cursus, progressiones, institiones] *Ex duabus dictionibus, cursus, progressiones, feci coniecturam, legendum esse, institiones, non, ut antea, institutiones: ut similibus, & conuenientibus utatur uerbis. sunt autem correctiones quaedam; quarum etsi ratio non explicatur, tamen, quibus iudicium est paullo subtilius, facile, cur factae sint, ipsi per se intelligunt. rudibus autem, & tardis, & ijs, qui sibi omnia minutatim concidi, omniaq. tamquam mansa a nutrice inseri in os uolunt, ego quidem, ut satisfaciam, non laboro.*

186:

Qui, ut ego dico, diuinus,] *Qui, sine caussa additum uidetur.*

187:

Fontes scatere, herbis prata conuestirier]

rier] *Hic, Scatere, pronunciandum eſt media correpta, ut anapeſtus fiat, Scater' her. alioqui uerſus claudicabit. ſic & Lucretius lib. v. Largifluum fontem ſcatere, atque erumpere lumen. & infra in eodem libro, Et partim plano ſcatere, atque erumpere campo. Plautus etiam, opinor in Caſſina, olere, protulit, media contracta: Non omnes poſſunt olere unguenta exotica.*

189.

Nequidquam aliud eſt] *Nequidquam pro nihil, non probo: uix enim id fert latini ſermonis conſuetudo. Nihil quidquam aliud eſt, habet Maffei liber. placet: ſic enim locutus eſt Terentius in Adelphis,*

Nihil quidquam uidi laetius. et Plautus in Merc.
Nihil Charine te quidem quidquam pudet.

189.

Ego autem numquam ita te in hoc ſermone dimittam ulla uti ratione: ut mors tibi uideri malum poſsit.] *Neque ſenſus, neque locutio placet. quid enim ſibi uult, numquam te in hoc ſermone dimittam ulla uti ratione? quis uero umquam ſic locutus eſt, numquam te dimittam ulla uti ratione? uerbum, dimitto, & latinum eſt, & ueteribus uſitatum, neque eodem modo ſemper, ſed uarie, cum infinito autem numquam. itaque etſi nihil immutaui, ne facerem id, quod faciendum non eſt, ut mihi plus tribuerem, quam ueteribus: tamen non dubito, quin ita legendum, & di*

ſtinguendum ſit. Ego autem numquam ita te hoc ſermone dimittam, ulla uti ratione mors tibi uideri malum poſſit. Cum autem erroris originem quaererem, hanc reperi, quod particulam illam, uti, quae hoc loco adiunctiua coniunctio eſt, lector opinatus infinitiuum eſſe modum a uerbo utor, cum ſuperiore membro coniunxit: & ut hoc imperite, ita illud impudenter, quod, Vt, addidit de ſuo; ut aduerbiũ Ita, haberet quo referretur: cum, Vti, pro Vt, eſſe poſitum, non intelligert.

189:

Contemnit,] *Abeſt, &, opinor, recte, hoc uerbum ab antiquo libro: ut illud, Doctiſſimus quiſque, ſpectet ad uerbum diſſeruit.*

189:

Labamus, mutamusq. ſententiam clarioribus etiam in rebus: in his eſt enim aliqua obſcuritas] *Puto rectius hoc modo: Labamus, mutamusq. ſententiam. clarioribus etiam in rebus ineſt aliqua obſcuritas.*

189:

Iſtos uero:] *Haec ad Auditoris perſonam retuli: illud inferius, Bene reprehendis, ad Marcum: idq. e Sigonij libro.*

190:

Migrare. A. Spero, &c.] *Elegantius, ſi, notis litterarum, quibus perſonae ſignificantur, in ductis, continuata oratione ita legatur. Migrare. ſpero fore, ut contingat id nobis: ſed fac, ut iſti uolunt,*

lunt, animos nó remanere post mortem: uideo nos. si ita sit, priuari spe beatioris uitae. mali uero, &c. Sic igitur emendaui.

191:

Ista uel] *Ista ui, legendum esse, tum ipsa me sententia, tum similis admonuit locus in libro de Vniuersitate: ubi cum in omnibus uulgatis libris, Vel cum eadem, legeretur, nos ante aliquot annos, Vi cum eadem, ex Platone reposuimus.*

194.

Nam, reor, non illis,] *Non, antiquus liber non habet: nec sane cum sententia congruit: cum Cicero prudentiam in senibus laudet.*

194.

Omnia ista perinde ut cuique data sunt, pro rata parte aut longa, aut breuia dicuntur] *Legebatur antea, Pro rata parte a uita longa. nos, sensum secuti, Aut longa, correximus, adiuti non nihil a libro Maffei scripto, in quo legitur, Aut ita. ex quo etiam si priore loco, Ita, con stituas, posteriore, Aut, legi posset hoc modo: Omnia ista, perinde ut cuique data sunt, pro rata parte ita aut longa, aut breuia dicuntur.*

194:

Quam optabiliter illud iter ineundum esse debet,] *Quis hoc modo loquitur? Debet esse ineundum, nemo certe dixerit: at illud, Ineundum est, Iniri debet, Inire nos decet, latine dixeris. monere lectorem uolui, ut, cum in scriptos li-*

bros

bros inciderit, hunc locum diligenter inſpiciat.

195:

Et hoc quidem hoc modo : nihil autem melius aeſtimo] *Ex antiquo libro Maffei legendum puto: Et haec quidem hoc modo: nihil autem melius extremo. ut hoc totum non ex Socratis oratione ſit, ſed a Cicerone per interpoſitionem prolatum. nam neque in Platonis apologia haec ſunt: & dictio illa, Inquit, quae ſubſequitur, ideo uidetur eſſe illata, ut quaſi interruptum ſuperioris orationis filum contexeret. ſic & in alio libro ſcriptum eſſe, ſcripſit ad me idem Germanus monachus.*

196.

In quos Simonides] *In, praepoſitio, hic accipitur in bonam partem, pro in quorum laudem, ut de Oratore libro II. Multa in Caſtorem ſcripta, & Pollucem. et de Natura deorum libro I. Catulus dilexit Roſcium: in quem etiam illud eſt eius, Conſtiteram exorientem auroram forte ſalutans, & quae ſequuntur. De ſenectute etiam, In quem, inquit, illud elogium, unicum plurimae conſentiunt gentes populi primarium fuiſſe uirum. His exemplis adducti ſumus, ut, In quos, emendaremus, cum, In quo, antea legeretur.*

196:

Pergite animo forti] *uereor, ne graecum uerbum, ἀριςοποιᾶσθαι, parum intellexerit Cicero noſter. nam id ualet, prandere, non, ut Cicero uidetur accepiſſe, fortiter agere. utitur autem hoc uerbo Plutar-*

Plutarchus in Laconicis, ubi hoc Leonidae facinus narrat. Isidorus etiam Etimol. lib. 20. c. 2. Vnde, inquit, illud ducis alloquium: Prandeamus, tamquam ad inferos cenaturi.

197:

Haec in errore uersentur] *Concinnius, Hic in errore uersetur. sequitur enim proxime, Putat. tametsi ne illud quidem alterum uacare sententia uideo.*

198:

Omni autem oratione] *iam duas orationis partes fecit: nunc de tota loquitur. itaque legendum omnino, Oratione, non Ratione.*

199.

Sollemne, & statum sacrificium] *Statum lego, non statutum, ut habent aliquot impressi libri. sic & oratione de Arusp. resp. Statas sollemnesq. caeremonias. & Liuius lib.* XL. *Proficiscuntur ab Thessalonica Aeniam ad statum sacrificium. manauit autem latius hoc mendū, ut in ueterū libris saepe, pro statum, legatur statutum. exempla, ne satietatem habeat prolixitas, omitto.*

202.

Refellere sine pertinacia, & refelli sine iracundia] *Mallem sic, Refelli sine pertinacia, & refellere sine iracundia.*

208.

Debilitari dolore;] *Sic malo, quam, Debilitari, dolere. non enim, Dolere, diuersum quid-*

dam habet a Frangi, & Debilitari. atque etiam lib. II. de Fin. 100: coniungo, Debilitari dolore, frangi, succumbere. sic, Dolor me debilitat, in oratione pro Rab. Post. Debilitor lacrymis, in epist. ad Terentiam.

108.

Tum dignitas, tum decus aderit;] Quid si, Dum pro Tum utrobique reponatur?

208:

Aut Philoctetam] Vel in coniunctione, Aut, mendum inest, uel aliquid desideratur: itaque placet legere, ut est in Maffei libro, Prometheum, aut Philoctetam.

208:

Lectulo &c.] Lib. II. de Fin. 100: sequentes uersus non ad Philoctetam, sed ad saxum Lemnium referuntur. sed Ciceroni usitatum est, antiquorum poetarum uersus, paullum quandoque immutatis uerbis, ad suam sententiam traducere, ut lib. XIV. epist. ad Att. in Homeri uersu.

209:

Ipse labor quasi callum quendam obducit dolori.] Quoddam, neutro genere, legendum, ex Carisio; cuius haec sunt lib. I. Callum neutro genere dicitur. Cicero in Tusculanis: Ipse labor quasi callum quoddam obduxit.

216:

Neque plausum captans se tantum ipsa delectet.] Id est, plausumq. non captans se tantum ipsa

sa

ſa delectet. hoc ſi cui paullo dictũ uidetur obſcurius, quod tamen interdum uſitatum eſt; legat cum Sigonij libro: Neque plauſum captet, ſed ſe tantum ipſa delectet. ego nihil mutarem.

220.

Inſaniam enim cenſuerunt,] *Inſaniam, recepi, adductus Nonij teſtimonio; Stultitiam, repudiaui; quod uerbum omnes libros occupauerat, repugnante ſententia: cum hic non ſtultitia, ſed inſania cum furore comparetur.*

220:

Et uero ita exiſtimo.] *Qui proprietatem latinae linguae callent, ij, non dubito, quin magis probent, Et uero, quam, quod erat antea, Ego uero. quod ipſum, ut alia multa, acceptum refero Sigonij noſtri antiquo libro: cum quo alium conſentire librum, ſcripſit ad me aliquanto poſt idem Germanus monachus, ſupra nominatus. Eſt autem, Vero, pro ſane, ut in libro de claris oratoribus: Sed tu orationes nobis ueteres explicabis? Vero, inquam, Brute. Et lib. I. de Diuin: Vero, mea puella, tibi concedo meas ſedes. Et lib. III. de Legibus.*

220:

Nam iſtuc, nihil dolere, non ſine magna mercede contingit, immanitatis in animo, ſtuporis in corpore.] *Haec uerba Crantoris, a Cicerone conuerſa, recitantur a Plutarcho* ἐν τῷ παραμυθητικῷ πρὸς Ἀπολλώνιον. τὸ

γὰρ, *inquit*, ἀνώδυνον τοῦτο οὐκ ἄνευ μεγάλων ἐγγίνεται μισθῶν τῷ ἀνθρώπῳ. τεθηριῶσθαι γὰρ εἰκὸς ἐκεῖ μὲν σῶμα τοιοῦτον, ἐνταῦθα δὲ ψυχήν.

222.

Ab eo, quod nequidquam] *Si deleas, Ab eo, mendum fortaſſe corrigas, ſententiam certe non minuas. nec me praeterit, ubi quid longius interponitur, reprehendi a Cicerone praeterita; ſed aliquid tamen ſimul addi, ut, igitur, uerumtamen, ſed, & huiuſmodi quaedam, ſimul animaduerti. uerum & de hoc, & ubicumque fere ſententiam correctio nihil adiuuat, ſusq. deque,*

224,

Nolite hoſpites adire ad me ilico iſtic] *Trochaicus eſt, in quem non cadit iambus: itaque non puto eos recte ſentire, qui, uerbis aliter collocatis, ita legunt, Nolite hoſpites ad me adire ilico iſtic: nam in quarta ſede iambus eſſet.*

224:

Opinione mali aegritudinem eſſe, non natura;] *Aliter in omnibus libris. ego, Non, addidi ex ingenio: Opinione, ſumpſi a ſcripto Sigonij libro. confirmat correctionem noſtram quod infra legitur 225: Simulq. iudico, malum illud opinionis eſſe, non naturae. & 233: Vides ergo opinionis eſſe, non naturae malum. et 235. Ex quo intelligitur, non in natura, ſed in opinione eſſe aegritudinem. Et 238: Non natura exoritur aegritudo, ſed iudicio, ſed opinione. Nec diſſimile illud, de*

de corporis, non animi, dolore, lib. III. *de Fin.* 117. *Opinio facit, non natura, uim doloris aut maiorem, aut minorem.*

225.

Si enim in re essent,] *Esset, uidendum an rectius: quod equidem existimo.*

226.

Vetat igitur ratio intueri molestias: abstrahit ab acerbis cogitationibus hebetem aciem ad miserias contemplandas:] *Malui cum antiquo libro: Hebetat aciem.*

226.

Proprio philosophiae fungatur officio;] *Vsitatius, quam, ut in alijs libris, Fruatur officio.*

229.

Cedrum incendamus:] *Tertij liber, Cedricum. sunt, qui, Hedycrum, legi malint. mihi non displicet, Cedrum. nam & Virg. lib.* III. *Georgic.*

Disce & odoratam stabulis incendere cedrum.

et idem lib. VII. *Aen.*

Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum.

Ciceronem autem de odoribus loqui, locus alter ostendit 228: *Fasciculum, inquit, ad nares admouebis? incendes odores? Itaque non sane uideo cur mutetur.*

231.

Eo enim erant uultu, oratione, omni reliquo motu,] *An, Oratione, recte dictum sit,*

cum antecedat, Eo; grammatici uiderint: sententia quidem ego moueor magis, ut, Ornatu, suspicor uerum esse, deprauatum Oratione.

231.

Consolatione ulla,] *Illa, Sigonij liber. probe.*

231.

Aut qui] *Et hoc melius, ex eodem libro, addita interrogandi nota, quam, Atqui, sine eadem nota.*

233:

Caelo, atque terrae Medeae miserias.] *Hic senarius mensuram non recipit absolutam: quã reciperet, in primum locum traiecto uerbo, Medeae, hoc modo:*
Medeae caelo, atque terrae miserias.

233:

Quid ille Terentianus, ipse se puniens, id est ἑαυτὸν τιμωρούμενος?] *Quorsum addatur, Id est ἑαυτὸν τιμωρούμενος? inculcatum crediderim pro glossemate, aut a Cicerone scriptum sic: Quid ille Terentianus, ἑαυτὸν τιμωρούμενος? Antiquus liber, Id est, non habet. quod mendi suspicionem auget.*

234.

Ergo in potestate est &c.] *Possum alucinari: sed, quoniam induxi animum, agere cum studiosis simpliciter, et sine fuco. sic opinor melius: Ergo in potestate est abijcere dolorem, cum uelis, tempori*

pori seruientem: et est ullum tempus, quoniam quidem res in nostra potestate est, cui non, ponendae aegritudinis caussa, seruiamus? Deleo autem, Curae; quia nec id uerbum sententia desiderat; et, deponere, dicimus, aegritudinem, non curam aegritudinis. additum crediderim ab interprete imperito, ut aegritudinem per curam exponeret.

234.

Cadentes] *Carentes, antea legebatur. itaq; est in libris scriptis: mihi tamen uisum est ut reponerem, Cadentes, ex Homeri uersu, in quo est, πίπτουσιν: quod significat, cadunt. uersus autem hi, quos Cicero uertit, sunt Iliadis T.*

236.

Nihil mali] *Aut hoc abundat, aut legendum, Nihil noui. nam si legas, Mali, ad Cleanthis rationem reuolueris. dixit etiam 217. Animo sic excubat sapiens, ut ei nihil improuisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil nouum.*

237.

Ne quidem ullum esse malum,] *Ne quidem, coniuncte positum, incoruptum esse numquã duxi. confirmor magis in sententia, quia Sigonij liber habet, Quod nullum esset malum. quamquam ne sic quidem, sincerum esse locum, plane constat. In oratione autem pro Caecina, ubi est, sine quidem tuorum quisquam, legendum putarem, si neque tuorum quisquam.*

238.

Delectationis.] *Cum antiquus liber praeponat, Et; uenit in mentem ita distingui, & legi posse. Opus enim quaerunt. quamquam plane disputationis sunt, & delectationis.*

238:

Sic philosophia,] *Vel omissum a librario uerbum est, quod actionem philosophiae det, ut, medetur, medicinam facit, remedium affert: aut est uitium, quod ἀνακόλουθον Graeci uocant, alibi etiam a nobis in Tullio non semel animaduersum.*

240:

Propter megnitudinem rerum, occupationemq. omnium,] *Placet in res, & homines caussam conferri, &, ut res, sic homines nominari. assentior igitur ueteri libro, qui, Hominum, habet, non Omnium.*

243:

Terrorem,] *Omissa est definitio pudoris, quem paullo ante post pigritiam nominauit, cuiusq. etiam mentio subsequitur. id utrum librarij negligentia, an Ciceronis ipsius obliuione, conijcere non licet. Pudor autē a Zenone, a quo haec fere omnia Cicero sumpsit, ita definitur apud Laertium: αἰσχύνη δὲ φόβος ἀδοξίας: id est, pudor autem metus infamiae. Quod autem terrorem Cicero definit, metum concutientem; uereor, ne sit imperfecta definitio, & hoc fortasse omissum sit, Ex cogitatione inusitatae rei. est enim haec Zenonis apud Laertium terroris definitio. ἔκπληξις, φόβος*

ἐκ

ἐκ φαντασίας ἀσυνή τους πράγματος.

244.

Ira ſit libido puniendi eius, qui uideatur laeſiſſe iniuria.] *Quia uideo quibuſdam in libris deſiderari uerbum, Iniuria, quod etiam in ijs, qui ex aedibus noſtris, alioqui ſatis emendati, ſuperioribus annis exierant, omiſſum erat; ideo graeca Zenonis uerba, iram definientis, ut omnis in poſterum occaſio mendi tollatur, recitare uiſum eſt.*
ſunt autem haec apud Laertium: ὀργὴ δὲ ἐπιθυμία τιμωρίας τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι οὐ προσηκόντως. *Laertius.*

244.

Indigentia. libido inexplebilis:] *Pauciſſimis uerbis, quod Zeno multis, cóplexus eſt* σπάνις ἐπιθυμία τίς ἐν ἀποτεύξει, καὶ οἷον κεχωρισμένη ἐκ τοῦ πράγματος, τεταμένη δὲ διακενῆς ἐπ' αὐτὸ καὶ σπωμένη. *Laertius.*

244.

Diſtinguunt etiam illud, ut ſit libido earum rerum, quae dicuntur &c] *Diſtinguuntur, quae definita iam ſunt, deſiderium, & indigentia. ſed paullo plenius eſſet: Vt deſiderium ſit libido. ſin, Deſiderium, omittimus; ſubaudiri neceſſe eſt. ſed addi malim, quam ſubaudire. Poſſet etiam ſic, uerbo, Illud, in alium locum translato: Diſtinguunt etiam, ut illud ſit libido. ita, deſiderium ſignificari, commodius intelligetur. diſtinctio quidē haec in Laertio, ubi Zenonis definitiones perſequitur, non reperitur. Non placet autem, quod ſuſpicari aliquis fortaſſe poſſit, Ciceronem, non deſiderium, & indigentiam, ſed*

libi dinem

libidinem, & indigentiam uoluisse distinguere. quis enim, exempli gratia, animal, & hominem, id est genus, & speciem, distinguat? distinguuntur autẽ, uarie definita. eidem generi subiecta, ut, homo, & lupus; desiderium, & indigentia. neque nunc id Ciceroni propositum est, ut libidinis uim, & naturam ostendat, sed ut eorum, quae libidine, tamquam species genere, comprehenduntur. alioqui diuersum aliquid a libidine haberet indigentia. quod fieri non potest. nihil enim est in specie, quod idem in genere non sit. licet contra, quae in genere, non eadem in specie sint omnia. ut amur enim receptis uulgo, ac tritis iã consuetudine nominibus.

244.

Indigentia, libido rerum ipsarum est,] *Cũ, Indigentia, pendere uideatur a uerbo Distinguunt; (patet enim, hic distingui desideriũ, & indigentiã) adducor, ut, Est, abundare putem, aut legendum, sit.*

245.

Vt sunt alii ad alios morbos] *Imperfecta similitudo. nam ad particulam, Vt, quod respondeat, nihil est. forte ita corrigendum. Vt sunt alij ad alios morbos procliuiores; itaque dicimus grauedinosos quosduam, torminosos, non quia iam sint, sed quia saepe: sic alij ad metum.*

246.

Morbo tentari non possunt, corpora possunt:] *Est fortasse uitium in ordine uerborum. hoc enim malo, quam integrum Ciceroni nostro uersum effluxisse.*

effluxisse. quod quam in soluta oratione turpe sit, ipsemet in Oratore ostendit. Idē uitium deprehendi in oratione pro Archia, in Rullum, in ea post reditū ad Quirites: ubi uersus hexametri integri leguntur.

247.

Quando & aliis locis de uirtute diximus,] *Quae paullo post subiungit, cum ait: Quando igitur uirtus est affectio animi: ea mihi coniecturam attulerunt, quam studiosis aperire operaepretium duxi. Puto igitur legendum sic: Quando, ut alijs locis de uirtute diximus. quod enim hic omittit, persequitur ijs uerbis: Quando igitur uirtus. Et hoc totum cum eo connectitur, Huius igitur uirtutis. quod ut esset apertius, duplici interclusione, quae παρένθεσις uocatur a Graecis, sententiam distinximus.*

247.

Ex qua concitantur perturbationes:] *Mendose legi in libris, qui uulgo ueneunt, Cogitantur, puto omnes intelligere. correxi ex antiquo libro. apud Nonium Fenestellae locus eodem mendo foedatur, nam, Inuidiam cogitare legitur, pro, concitare.*

248:

Aliter ferat inueterata,] *Ferat quis? de stultis loquitur: Ferant, igitur mallem.*

248:

Aegre tulisse P. Rutilium fratris repulsam consulatus.] *Historia postulat, Rupilium, qui*

qui consul fuit anno urbis DCXXI, *ut patet ex fastis Capitolinis; in quibus plane, Rupilius, legitur. tollendum idem mendum ex Plinio lib. 7. cap.* XXXVI. *ipsum etiam Ciceronem in Laelio tribus locis in eodem nomine correximus.*

250.

Aduersa ratione] *Maffei liber, Auersa a ratione. probo. nam & supra, 211. Zenonis, inquit, est definitio, ut perturbatio sit auersa a recta ratione contra naturam animi commotio. & 113: Omnium perturbationum fontem esse dicunt intemperantiam: quae est a tota mente, & a recta ratione defectio, sic auersa a praescriptione rationis, ut nullo modo, &c. & 216. Turbidi animorum, concitatiq. motus auersi a ratione. & 222. Conuenit inter omnes, commotiones animorum, a recta ratione auersas, uitiosas esse.*

256.

Ira uero quamquam diu perturbat animum, dubitationem insaniae non habet] *Mendum est in uerbo, quamquam. ueteres libri, quos ego uiderim, habent, quae quam, deprauate omnino, si respicimus, dictio Ira quo referatur. quod si coniecturae locus est, ita legerem: Ira uero, quam diu perturbat animum, dubitationem insaniae non habet.*

258:

At naturalis est.] *Obiectio: cui respondet quod sequitur; An quidquam esse potest secundum natu-*

naturam, quod sit repugnante ratione? et est sententia, nisi fallor, multo concinnior, quam si legas, ut antea, Aut naturalis est? cum praecedenti membro connectens. ut autem hunc locum, una dempta littera, correximus: sic paullo post alium, una immutata, restituimus. nam ubi legebatur, prius quam esset ulla ulciscendi libido, nos, meliore, ut opinamur, sententia, reposuimus; Prius, quam esset ulta ulciscendi libido.

272.

Cinna collegae sui, consulis, Cn. Octauii praecidi caput iussit.] Consulis, puto glossema, adscriptum ad Collegae.

276.

Cui rei refertae] Concinnius, Cui refertae.

278.

Gloriae caussa;] Potest esse suppositicium, caussa. certe necessarium non est.

280.

Facere non potuerunt?] Iacere uidetur, planeq. otiosum esse uerbum, Facere. quod si absit, multo erit elegantius. subauditur enim, quod in proximo superiore membro dictum est, Pro nihilo pecuniam ducere. hoc loquendi genere uis additur, atque etiam ornamentum orationi: idq. periti latinae linguae & facile in antiquorum scriptis agnoscunt, & libenter ipsi, cum sententia postulat, imitantur. exemplorum apud Ciceronem plena sunt omnia: sed tribus, aut quattuor, ne multitudo fastidium pariat,

contenti

contenti erimus. Tusc. II. *Ergo haec ueteranus miles facere poterit, doctus uir, sapiensq. non poterit? Tusc.* III. *Timor ab ijs aegritudinem potuit repellere, ratio, ac sapientia uera non poterit? Tusc.* IV. *Animi ualentes morbo tentari non possunt, corpora possunt. Et Tusc.* V. 285. *Item in Oratore: An uictus hominum, Atheniensium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? & in oratione pro Balbo: An lingua, & ingenio patefieri aditus ad ciuitatem potuit, manu, & uirtute non potuit? Quibus in locis tum pronunciata similiter sententia, tum etiam conclusa cognoscitur.*

281.

Quidquid obiectum est] *Aut, Vt, abundat: Aut, pro Quidquid, legendum est, Quid, aut Quidquid, hic accipiendum pro Quidque: ut apud Lucretium libro* II. *Inq. suos quidquid rursus reuocare meatus. et lib.* IIII. *Semper enim summum quidquid de rebus abundat. et libro* V. *Sic unum, quidquid paullatim protrahit aetas In medium. Possem ex oratoribus loca recitare: sed ego in latinis locutionibus, ubi quid eiusmodi occurrit quod sine exemplorum comprobatione durius uideatur, libentius poetarum utor auctoritate, quam oratorum. sunt enim poetae certiores latinae linguae testes: propterea quod metri ratio facit, ut mutationi non tam facile locus sit. quod in oratoribus contra uidemus.*

282.

Pernoctare] *Plato dixit,* κοιμᾶσθαι: *quod est, Dormi-*

Dormire. pernoctare uero, est, per noctem manere.

282.

At enim non sine ignominia afficere poterit sapientem] *Locus recte stellula notatus: mendum enim subesse constat. fortasse ita restitui posset. At enim non erit sine ignominia. ignominia afficere poterit sapientem? de sapiente enim est haec omnis oratio. Sententia certe haec uidetur esse. quibus autem uerbis explicanda sit, statuere nostrum non est. studiosi libros antiquos adeant, & eorum ope utentes locum emendent.*

285:

Omnesq. id nos] *Id, non uideo quid spectet. antiqui scribebant, It. inde mihi orta coniectura est, ut, Item, legendum putarem.*

286.

Iis philosophis] *legendum uidetur, Ii philosophi: & paullo post, Dicunt, non, Dicant.*

INDEX RERVM
ET VERBORVM.

A

Africanus.

Gaudium

Neoptolemus 201.

Notitiae.

Peripateticorum

Socrates.

ori

FINIS.

SERIES CHARTARVM.

a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u x y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm nn oo pp qq rr ſſ tt.

Omnes ſunt quaterniones.

M. CICERONIS
DE PHILOSOPHIA
VOLVMEN SECVNDVM.

De natura deorum, De diuinatione, De fato, De legibus, De uniuerſitate, Arati uerſus in latinum conuerſi, Q. Ciceronis de petitione conſulatus.

Cum ſcholiis Pauli Manutii.

Index rerum, & uerborum.

VENETIIS, M. D. LXV.

AD MARCELLVM CERVINVN,
Sanctæ Crucis Cardinalem, in alteram Ciceronis philoſophiae partem, Pauli Manutii praefatio.

EST *genus hominum, qui ita ſentiunt: philoſophari, aut totum nihil eſſe; aut non eorum eſſe, qui rerum agendarum in ſtudio uerſantur. quorum in altero mihi uidentur, cum homines ſint, beſtiarum conſuetudinem imitari; quae tantum ea, quae pedibus teruntur, quaeq. adſunt, intuentur, nihil altum ſuſpiciunt, nihil longinquum cogitant: in altero res a natura copulatas uelle ſeiungere. nam qui ab actione rerum philoſophiam excludit, is, quantum in ipſo eſt, corporis & animi ſocietatem dirimit; cum & corpus regimine animi, & animus miniſterio corporis indigeat. Sed proferunt multos, quibus ignoratio philoſophiae non obſtitit, quo minus ea, quae uolebant, rectiſſime perficerent. Quaſi uero ſit eadem rerum omnium natura, &, quod uni aliqua in cauſſa contigerit, id cuilibet omnibus in cauſſis poſſe contingere credibile ſit. Naufragium facit natationis ignarus: arripit tabulam, & amplexu tenens, ad litus incolumis a fluctibus appellitur. num iccirco natandi peritiam negemus eſſe utilem, quòd, ſine ea qui fuit, e periculo tempeſtatis euaſerit? Incidit aliquis in febrem; non curatur, & conualeſcit: tollemus igitur medicinam, quoniam*

ſunt qui ſine eius ope ſanentur? nihil minus: niſi ſi ea, quae in caſu ſita ſunt, anteponimus ijs, quae ratio gubernat. quod idem de philoſophia dicendum eſt. nam ut illud demus; ſine ea multos eſſe laudem conſecutos: non & hoc dabimus, fore, ut ſine eadem conſequi omnes poſſint. non eiuſdem ſemper generis agendae ſunt res. eſt, ubi prudentia uel mediocris abunde ſatisfaciat: eſt item, ubi mentis altior contemplatio requiratur. hoc extremum qui poterit, ſequitur ut et illud primum poſſit: ſed qui illud primum, non & hoc extremum. quod cum ita ſit: utrum praeſtet habere, facilis eſt dijudicatio. in optione enim, & eligendi poteſtate, nemo fere eſt, quin totum partibus cenſeat eſſe praeferendum: propterea quod non totum in partibus, ſed partes includuntur in toto. Ergo, cum perſpicuum hoc ſit, accidere & poſſe, & ſolere, ut philoſophiae cognitio utilitatem afferat, ignoratio detrimentum: dubium non eſt, quin ea uideatur eſſe cum rerum actione coniungenda. Sed ijdem coniungi poſſe negant: quo argumento? aiunt eas diſſimili in genere uerſari, alteram in otio, alteram in negotijs: itaque ſe non uidere, qui poſſit in utraque unus excellere. Hic ego, Cervine praeſtantiſſime, meam memoriam non excutiam, ut ea, quae legerim, aut audiuerim, reminiſcar. non eſt conſilium, quae ad illos redarguendos faciant, ueterum e ſcriptis eruere. uolo, ut exemplo tuo refellantur. Romae uiuis, & uixiſti multos iam annos. numquam omnino tua uirtus tam illu

ſtri

ſtri loco latuit: ſed poſtea quam te Paulus III. incredibili pontifex non modo ſapientia, ſed bonitate etiam ornatus, in altiore dignitatis gradu collocatum, ſuorum omnium conſiliorum & participem, & adiutorem eſſe uoluit; tum uero clariſſime ſeſe oſtendit lumen animi, ingeniiq. tui; ut nullus eſſet honor tantus, qui in te collatus, non uideretur ei, qui contuliſſet, magnam eſſe iudicij laudem allaturus. itaque paullo poſt Cardinalis factus es, & factus tanto bonorum applauſu, tantaq. laetitia, quan tam in animis hominum recte ſentientium ſumma dignitas uirtuti tributa potuit excitare. Quo toto tempore ualde tu quidem fuiſti, atque es etiam nunc, diſtrictus a negotijs, maximeq. ab ijs, quae & ad ſedandas aliquando Chriſtianorum principum diſcordias, & ad reſtituendam religioni dignitatem pertinent: ſed te tamen a philoſophiae ſtudio nulla res umquam potuit diuellere. ſic & animo, et cor pori ſuis utrique muneribus apte diſtributis, quotidie fere modo a cognitione ad res agendas, modo a rebus agentibus ad cognitionem traductus, teq. ipſe in hoc quaſi circulo identidem reuoluens, effeciſti quod ab ijs, de quibus initio dixi, fieri poſſe negatur, ut & in tractandis negotijs, in conſiderandis rerum humanarum diuinarumq. cauſſis occupatus, diſpari in ſtudio, pari tamen cum laude uerſeris. Ex quo intelligitur, ab ijs, qui rerum actioni ſeſe dant, & percipi philoſophiam, & tractari poſſe: debere autem oſtendimus: eſt igitur eorum, qui ali-

ter exſtimant, ſententia omnis explodenda. nos quidem & noſtra ſponte commoti, & tuo exemplo impulſi, quotidie magis philoſophiam admirantes, in eius cogitatione cupimus acquieſcere: ad eamque, magnis defatigati laboribus & moleſtijs, tanquam ad iucundiſſimum diuerſorium properamus. quo ſi peruenero, uel potius cum peruenero; (cur enim meam ipſe cupiditatem omnibus optimis non proſequar?) tum ego quidem multo, quam nunc, facilius tua in me merita uel tuebor, uel etiam illuſtrabo. interea non ſumus otioſi: utinam potius aliquanto minus occupati. prouinciam cepimus duram, atque difficilem, ueterum ſcriptorum libros emendare dum uolumus. omnino in hoc onere ſuſtinendo ualde ſudamus: ſed animus tuarum cohortationum memoria confirmatus, manet in officio, manebitque, dum id, quod inſtituimus, abſoluatur. nunc edimus Ciceronis libros de philoſophia, ſane multis a mēdis, potiſſimum ex antiquiſſimo Bernardini Maffei, qui te maxime obſeruat, iuuenis eloquentiſſimi, libro uindicatos. qui cum ita digeſti eſſent, ut in duas partes tributi legerentur; cumq. ego ex ijs partibus eam maxime uellē tibi inſcriptā emittere, quae tuae perſonae dignitatiq. aptiſſima uideretur: feci, ut eā deligerem, in qua de natura deorum elegāter et acute diſputatur: ut, quoniam ualde tibi pro tua ueteri erga me uoluntate, proq. ſummis officijs deberi fructus induſtriae meae uidentur; ij dum ad maturitatē peruenirēt, his te interim quaſi floribus oblectares.

M. TVLLII CICERONIS DE NATVRA DEORVM,

AD M. IVNIVM BRVTVM,

LIBER I.

CVM multae res in philoſophia nequaquam ſatis adhuc explicatae ſunt: tum perdifficilis, Brute, quod tu minime ignoras, & perobſcura quaeſtio eſt de natura deorum: quae & ad agnitionem animi pulcherrima eſt, et ad moderandam religionem neceſſaria: de qua tam uariae ſunt doctiſſimorum hominum, tamq. diſcrepantes ſententiae, ut magno argumento eſſe debeat, cauſſam, ideſt principium philoſophiae, eſſe inſcientiam, prudenterq. Academicos a rebus incertis aſſenſionem cohibuiſſe. quid eſt enim temeritate fortius? aut quid tam temerarium, tamq. indignum ſapientis grauitate, atque conſtantia, quam aut falſum ſentire, aut, quod non ſatis explorate perceptum ſit, & cognitum, ſine ulla dubitatione defendere? uelut in hac quaeſtione, plerique, quod maxime ueriſimile eſt, et quo omnes duce natura uehimur, deos eſſe dixerunt; dubitare ſe Protagoras: nullos eſſe omnino, Diagoras Melius, et Theodorus Cyrenaicus putauerunt. qui uero deos eſſe dixerunt, tanta ſunt in uarietate, ac diſſenſione conſtituti, ut eorum moleſtum ſit annumerare ſententias. nam & de figuris deorum, & de locis,

atque ſedibus, & actione uitae multa dicuntur: deq. his ſumma philoſophorum diſſenſione certatur. quod uero maxime rem, cauſſamq. continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, an ab omni curatione, & adminiſtratione rerum uacent; an contra ab his & a principio omnia facta, & conſtituta ſint, & ad infinitum tempus regantur, atque moueantur: in primis magna diſſenſio eſt: eaq. niſi dijudicatur, in ſummo errore neceſſe eſt homines, atque in maximarum rerum ignoratione uerſari. Sunt enim philoſophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere cenſerent humanarum rerum procurationem deos. quorum ſi uera ſententia eſt, quae poteſt eſſe pietas? quae ſanctitas? quae religio? haec enim omnia pure, ac caſte tribuenda deorum numini ita ſunt, ſi animaduertuntur ab ijs, & ſi eſt aliquid a dijs immortalibus hominum generi tributum. ſin autem dij neque poſſunt nos iuuare, nec uolunt; nec curant omnino, nec, quid agamus, animaduertunt; nec eſt, quod ab his ad hominum uitam permanare poſſit: quid eſt, quod ullos dijs immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? in ſpecie autem fictae ſimulationis, ſicut reliquae uirtutes, ita pietas ineſſe non poteſt: cum qua ſimul & ſanctitatem, & religionem tolli neceſſe eſt: quibus ſublatis, perturbatio uitae ſequitur, et magna confuſio. atque haud ſcio, an, pietate aduerſus deos ſublata, fides etiam, & ſocietas humani generis, &, una excellentiſſima uirtus, iuſtitia tollatur. Sunt autem alij philo-

ſophi,

ſophi, et hi quidem magni, atque nobiles, qui deõrum mente, atque ratione omnem mundum administrari & regi cenſeant: neque uero id ſolum, ſed etiam ab iiſdem uitae hominum conſuli, et prouideri. nam & fruges, & reliqua, quae terra pariat, & tempeſtates, ac temporum uarietates, caeliq. mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubeſcant, a diis immortalibus tribui generi humano putant, multaque, quae dicentur in his libris, colligunt: quae talia ſunt, ut ea ipſa dii immortales ad uſum hominum fabricati paene uideantur. Cõtra quos Carneades ita multa diſſeruit, ut excitaret homines non ſocordes ad ueri inueſtigandi cupiditatem. res enim nulla eſt, de qua tantopere non ſolum indocti, ſed etiam docti diſſentiant. quorum opiniones cum tam uariae ſint, tamq. inter ſe diſſidentes: alterum fieri profecto poteſt, ut earum nulla, alterum certe non poteſt, ut plus una uera ſit. qua quidem in cauſſa & beneuolos obiurgatores placare, et inuidos uituperatores confutare poſſumus; ut alteros reprehendiſſe paeniteat, alteri ſe didiciſſe gaudeant. nam qui admonent, amice docendi ſunt: qui inimice inſectantur, repellendi. multum autem fluxiſſe uideo de libris noſtris, quos complures breui tempore edidimus, uariumq. ſermonem, partim admirantium, unde hoc philoſophandi nobis ſubito ſtudium extitiſſet; partim, quid quaque de re certi haberemus, ſcire cupientium. Multis etiam ſenſi mirabile uideri, eam nobis potiſſimum probatam

eſſe

esse philosophiam, quae lucem eriperet, & quasi noctem quandam rebus offunderet; desertæq. disciplinae, & iam pridem relictae patrocinium nec opinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito coepimus philosophari: nec mediocrem a primo tempore aetatis in eo studio operam, curamq. consumpsimus: &, cum minime uidebamur, tum maxime philosophabamur. quod et orationes declarant, refertae philosophorum sententijs; & doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit; & principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti sumus. &, si omnia philosophiae praecepta referuntur ad uitá; arbitramur nos & publicis, & priuatis in rebus ea praestitisse, quae ratio et doctrina praescripserit. Sin autem quis requirit, quae caussa nos impulerit, ut haec tam sero litteris mandaremus: nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam cum otio langueremus; et is esset reip. status, ut eam unius consilio, atque cura gubernari necesse esset: primum ipsius reip. caussa philosophiam nostris hominibus explicandam putaui, magni existimans interesse ad decus, & laudem ciuitatis, res tam graues, tamq. praeclaras latinis etiã litteris contineri. eoq. me minus instituti mei paenitet, quod facile sentio, quam multorum non modo discendi, sed etiam scibendi studia commouerim. complures enim, graecis institutionibus eruditi, ea, quae didicerant, cum ciuibus suis communicare non poterant; quod illa, quea a

Graecis

Graecis accepissent, latine dici posse diffiderent. quo in genere tantum profecisse uidemur, ut Graecis ne uerborum quidem copia uinceremur. Hortata est etiam, ut me ad haec conferrem, animi aegritudo, fortunae magna, & graui commota iniuria: cuius si maiorem aliquam leuationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. ea uero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. omnes autem eius partes, atque omnia membra tum facillime noscuntur, cum totae quaestiones scribendo explicantur. est enim admirabilis quaedã continuatio, seriesq. rerũ, ut alia ex alia nexa, & omnes inter se aptae, colligataeq. uideantur. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus; curiosius id faciunt, quam necesse est. non enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quaerenda sunt. quin etiã obest plerumque ijs, qui discere uolunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. desinunt enim suum iudicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, iudicatum uident. Nec uero probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirimarent in disputando, cum ex ijs quaereretur, quare ita esset, respondere solitos, Ipse dixit. ipse autem, erat Pythagoras. tantum opinio praeiudicata poterat, ut etiam sine ratione ualeret auctoritas. Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secutos; his quattuor

Academicis

Academicis libris satis responsum uidetur. Nec uero desertarum, relictarumq. rerum patrocinium suscepimus. non enim hominum interitu sententiae quoque occidunt, sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut haec in philosophia ratio, contra omnia disserendi, nullamq. rem aperte iudicandi, profecta a Socrate; repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque ad nostram uiguit aetatem: quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Graecia intelligo. quod non Academiae uitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse: nam si, singulas disciplinas percipere, magnum est; quanto maius, omnes? quod facere ijs necesse est, quibus propositum est, ueri reperiendi caussa, & contra omnes philosophos, & pro omnibus dicere. cuius rei tantae, tamq. diffilis facultatem consecutum esse me non profiteor, secutum esse praemefero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, ij nihil habeant quod sequantur. dictum est hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardiq. sunt, admonendi uidentur saepius. Non enim sumus ij, quibus nihil uerum esse uideatur; sed ij, qui omnibus ueris falsa quaedam adiuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in ijs nulla insit certa iudicandi, & assentiendi nota. ex quo existit & illud, multa esse probabilia: quae quamquam non perciperentur, tamen, quia uisum haberent quendam insignem, & illustrem, his sapientis uita regeretur. Sed iam, ut omni me inuidia liberem, ponam in me

dio

dio sententias philosophorum de natura deorum: quo quidem loco conuocandi omnes uidentur, qui, quae sit earum uera, iudicent. tum demum mihi procax Academia uidebitur, si aut consenserint omnes; aut erit inuentus aliquis, qui, quid uerum sit, inuenerit. itaque mihi libet exclamare, ut Statius in Synephebis:

Pro deum, popularium omnium, omnium adolescentium
Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem:
non leuissima de re, ut queritur ille fieri in ciuitate facinora capitalia,
Ab amico amante argentum accipere meretrix non uult:

sed ut adsint, cognoscant, animaduertant, quid de religione, pietate, sanctitate, caerimonijs, fide, iureiurando, quid de templis, delubris, sacrificijsq. sollemnibus, quid de ipsis auspicijs, quibus nos praesumus, existimandum sit. haec enim omnia ad hanc de dijs immortalibus quaestionem referenda sunt. profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. quod cum saepe alias, tum maxime animaduerti, cum apud C. Cottam, familiarem meum, accurate sane, & diligenter de dijs immortalibus disputatum sit. Nam cum ferijs Latinis ad eum, ipsius rogatu, accersituq. uenissem; offendi eum sedentem in cathedra, & cum

C. Vel-

*C. Velleio ſenatore diſputantem: ad quem tum Epi-
curei primas ex noſtris hominibus deferebant. ad-
erat etiam Q. Lucilius Balbus: qui tantos progreſ-
ſus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo ge
nere Graecis compararetur. Tũ, ut me Cotta uidit,
peroportune, inquit, uenis: oritur enim mihi ma-
gna de re altercatio cum Velleio: cui pro tuo ſtu-
dio, non eſt alienum te intereſſe. Atque mihi quo-
que uideor, inquam, ueniſſe, ut dicis, opportune.
tres enim trium diſciplinarum principes cõueniſtis.
M. enim Piſo ſi adeſſet, nullius philoſophiae, earum
quidem, quae in honore ſunt, uacaret locus. Tum
Cotta, ſi, inquit, liber Antiochi noſtri, qui ab eo
nuper ad Balbum miſſus eſt, uera loquitur: nihil
eſt, quod Piſonem, familiarem tuum, deſideres.
Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concine
re uidentur, uerbis diſcrepare. quo de libro, uelim
ſcire, Balbe, quid ſentias. Ego ne? inquit ille. mi-
ror Antiochum, hominem in primis acutum, non
uidiſſe; intereſſe plurimum inter Stoicos; qui hone-
ſta a commodis, non nomine, ſed genere toto diſiun
gerent; & Peripateticos, qui honeſta commiſce-
rent commodis; ut ea inter ſe magnitudine, et qua-
ſi gradibus, non genere, differrent. haec enim eſt
non uerborum parua, ſed rerum permagna diſſen-
ſio. Verum haec alias: nunc, quod cœpimus; ſi uide-
tur. Mihi uero, inquit Cotta, uidetur. ſed, ut hic,
qui interuenit, me intuens, ne ignoret quae res aga
tur; de natura agebamus deorum: quae cũ mihi uide*

de fin. 5. 165

retur

retur perobſcura, ut ſemper uideri ſolet; Epicuri ex Velleio ſciſcitabar ſententiam. Quamobrem, inquit, Vellei, niſi moleſtum eſt, repete quae coeperas. Repetam uero. Quamquam non mihi, ſed tibi hic uenit auditor. ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone, nihil ſcire, didiciſtis. Tum ego, quid didicerimus, Cotta uiderit: tu autem, nolo, exiſtimes me adiutorem huic ueniſſe, ſed auditorem, & quidem aequum, libero iudicio, nulla eiuſmodi adſtrictum neceſſitate, ut mihi, uelim, nolim, ſit certa quaedam tuenda ſententia. Tum Velleius, fidenter ſane, ut ſolent iſti, nihil tam uerens, quam ne dubitare aliqua de re uideretur, tamquam modo ex deorum concilio, et ex Epicuri intermundijs deſcendiſſet; audite, inquit, non commentitias, futileſq. ſententias, non opificem, aedificatoremq. mundi Platonis de Timaeo deum; nec, anum fatidicam, Stoicorum πρόνοιαν, quam latine licet prouidentiam dicere; neque uero mundum ipſum animo, & ſenſibus praeditum, rotundum, ardentem, uolubilem deum; portenta, & miracula non diſſerentium philoſophorum, ſed ſomniantium. quibus enim oculis intueri potuit ueſter Plato fabricam illam tanti operis, qua conſtrui a deo, atque aedificari mundum facit? quae molitio? quae ferramenta? qui uectes? quae machinae? qui miniſtri tanti muneris fuerũt? quemadmodum autem obedire, & parere uoluntati architecti aer, ignis, aqua, terra potuerunt? unde uero ortae illae quĩque formae, ex quibus reliquae formantur,

mantur, apte cadentes ad animum efficiendum, pariendosq. sensus? longum est iter ad omnia. quae talia sunt, ut optata magis, quam inuenta, uideantur. Sed illa palmaris quidem, quod, qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu paene factum, is eum dixerit fore sempiternum. hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet aeternum esse posse? quae est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cuius principium aliquod sit, nihil sit extremum? πρόνοια uero si uestra est, Lucili; eadem requiro, quae paullo ante, ministros, machinas, omnem totius orbis designationem, atque apparatum: sin alia est; cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonicus deus, sempiternum. utroque autem scifcitor, cur mundi aedificatores repente extiterint, innumerabilia ante saecula dormierint. non enim, si mundus nullus erat, saecula non erant. saecula nunc dico, non ea, quae dierum noctiumq. numero annuis cursibus conficiuntur: nam fateor ea sine mundi conuersione effici non potuisse: sed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur; spatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi non potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. isto igitur tam immenso spatio, quaero, Balbe, cur πρόνοια uestra cessauerit. laborem ne fugiebat? at iste nec attingit deum, nec erat ullus; cum omnes

omnes naturae numini diuino, caelum, ignes, terrae, maria, parerent. Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum signis, & luminibus, tanquam aedilis, ornare? si, ut deus ipse melius habitaret: antea uidelicet tempore infinito in tenebris, tãquam in gurgustio, habitauerat. Post autem, uarietate ne eum delectari putamus, qua caelum et terras exornatas uidemus? quae ista potest esse oblectatio deo? quae si esset, non ea tam diu carere potuisset. An haec, ut fere dicitis, hominum caussa a deo constituta sunt? sapientum ne? propter paucos ergo tanta est facta rerum molitio. an stultorum? at, primum, caussa non fuit, cur de improbis bene mereretur: deinde, quid est assecutus; cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi, maxime quod stulti sunt? miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde, quod ita multa sunt incommoda in uita, ut ea sapientes commodorum cõpensatione leniant, stulti nec uitare uenientia possint, nec ferre praesentia.

Qui uero mundum ipsum animantem, sapientemq. esse dixerunt, nullo modo uiderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram cadere posset: de quo dicam paullo post. nunc autem hactenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, & eundem beatum, & rotundum esse uelint, quod ea forma ullam neget esse pulchriorem Plato. at mihi uel cylindri, uel quadrati, uel coni; uel pyramidis uidetur esse formosior. Quae uero uita a ttribuitur isti rotundo deo? nempe ut ea celeri-

in Pison.

41.

tate cõtorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit: in qua, non uideo, ubinam mens constans, & uita beata possit insistere. quodq. in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum sit; cur hoc idem non habeatur molestum in deo? terra enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiã dei. atqui terrae maximas regiones inhabitabiles, atque incultas uidemus; quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit niue, pruinaque, lõginquo solis abscessu. quae, si mundus est deus, quoniam partes mũdi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. Atque haec quidem uestra, Lucili, qualia uero sint, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quaesiuit, aquam dixit esse initium rerum; deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret. Si dij possunt esse sine sensu, & mente; cur aquae adiunxit, si ipsa mens constare potest uacans corpore? Anaximandri autem opinio est, natiuos esse deos, longis interuallis orientes, occidentesque, eoq. innumerabiles esse mundos. sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere qui possumus? Post Anaximenes aera deum statuit, eumq. gigni, esseq. immensum, & infinitum, & semper in motu. quasi aut aer sine ulla forma deus esse possit, cum praesertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat; aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium

nium rerum descriptionem, et modum mentis infinitae ui, ac ratione designari, & confici uoluit. in quo non uidit, neque motum sensui coniunctum & continentem in infinito ullum esse posse, neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. deinde, si mentem istam quasi animal aliquod esse uoluit; erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. quid autem interius mente? cingitur igitur corpore externo. quod quoniam non placet; aperta simplexq. mens, nulla re adiuncta, quae sentire possit, fugere intelligentiae nostrae uim & notionem uidetur. Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli, & lunae, reliquisq. sideribus, animoq. praeterea diuinitatem dedit, non sensit sese mortalibus rebus immortalitatē dare. Nā Pythagoras, qui censuit animum esse per naturam rerum omnem intentum, & commeantem, ex quo nostri animi caperentur, non uidit detractione humanorum animorum discerpi, & dilacerari deum; &, cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. cur autem quidquam ignoraret animus hominis, si esset deus? quomodo porro deus iste, si nihil esset, nisi animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes, qui, mente adiuncta, omne praeterea, quod esset infinitum, deum uoluit esse, de ipsa mente ita reprehenditur, ut ceteri; de infinitate autem uehementius, in qua nihil neque sentiens, neque coniunctum esse potest. Nam Parmenides commenticium quid-

Metam. 15.

dam coronae similitudine efficit: Stephanem appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit caelum, quem appellat deum. in quo neque figuram diuinam, neque sensum quisquam suspicari potest. multaq. eiusdem monstra, quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraq. generis eiusdem ad deum reuocat: quae uel morbo, uel somno, uel obliuione, uel uetustate delentur. eademq. de sideribus. quae reprehensa iam in alio, in hoc omittantur. Empedocles autem, multa alia peccans, in deorum opinione turpissime labitur. quattuor enim naturas, ex quibus omnia constare uult, diuinas esse censet: quas & nasci, et extingui perspicuum est, & sensu omni carere. Nec uero Protagoras, qui sese negat omnino de dijs habere quod liqueat, sint, non sint, quales ue sint, quidquam uidetur de natura deorum suspicari. Quid Democritus? qui tum imagines, earumq. circuitus in deorum numero refert; tum illam naturam, quae imagines fundat, ac mittat; tum scientiam intelligentiamq. nostram; non ne in maximo errore uersatur? cum idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quidquam sempiternum; non ne deum ita tollit omnino, ut nullam opinionem eius reliquam faciat? Quid aer? quo Diogenes Apolloniates utitur deo; quem sensum habere potest, aut quam formam dei? Iam de Platonis inconstantia longum est dicere: qui in Timaeo, patrem huius mundi nominari, negat, posse; in legum autem libris, quid sit omnino deus, inquiri

inquiri oportere non censet. quod uero sine corpore ullo deum uult esse, ut Graeci dicunt, ἀσώματον; id quale esse possit, intelligi non potest. careat enim sensu, necesse est, careat prudentia, careat uoluptate. quae omnia una cum deorum notione comprehendimus. Idem & in Timaeo dicit, & in legibus, & mundum deum esse, & caelum, & astra, & terram, & animos, & eos, quos maiorum institutis accepimus: quae & per se sunt falsa perspicue, & inter sese uehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon paucioribus uerbis eadem fere peccat: facit enim in ijs, quae a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam dei quaeri non oportere, eundemq. & solem, & animum deum dicere, & modo unum, tum autem plures deos. quae sunt ijsdem in erratis fere, quibus ea, quae de Platone dicimus. Atque etiam Antisthenes in eo libro, qui physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit uim & naturam deorum. Nec multo secus Speusippus, Platonem auunculum subsequens, & uim quandam dicens, qua omnia regantur, eamq. animalem, euellere ex animis conatur cogitationem deorum. Aristoteles quoque in tertio de philosophia libro multa turbat; a magistro Platone uno dissentiens. modo enim menti tribuit omnem diuinitatem; modo mundum ipsum deum dicit esse; modo quendam alium praeficit mundo; eiq. eas partes tribuit, ut replicatione mundi quadam motum regat, atque tueatur. tum caeli ar-

dorem deum dicit esse, non intelligens, caelum mundi esse partem; quem alio loco ipse designarit deum. quo modo autem caeli diuinus ille sensus in celeritate tanta conseruari potest? ubi deinde illi tot dij, si numeramus etiam caelum deum? cum autem sine corpore idem uult esse deum, omni illum sensu priuat, & prudentia. quo porro modo mundus moueri potest carens corpore? aut quo modo, semper se mouens, esse quietus, et beatus potest? Nec uero eius condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior: in cuius libris, qui sunt de natura deorum, nulla species diuinas describitur. deos enim octo esse dicit; quinque eos, qui in stellis uagi nominantur; unum, qui ex omnibus sideribus, quae infixa caelo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus; septimum solem adiungit, octauamq. lunam. qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadē Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refersit libros. et tamen modo mundum, tum mentem diuinam esse putat: errantibus etiam stellis diuinitatem tribuit, sensuq. deum priuat, et eius formam mutabilem esse uult: eodemq. libro rursus terram & caelum refert in deos. Nec uero Theophrasti inconstantia ferenda est: modo enim menti diuinum tribuit principatum, modo caelo, tum autem signis, sideribusq. caelestibus. Nec audiendus eius auditor Strato, is, qui physicus appellatur; qui omnem uim diuinam in natura sitam esse censet, quae caussas gignendi, augendi, minuendi

ue habeat, sed careat omni sensu, & figura. Zeno autem (ut iam ad uestros, Balbe, ueniam) naturalem legem diuinam esse censet, eamq. uim obtinere recta imperantem, prohibentemq. contraria. quam legem quo modo efficiat animantem, intelligere non possumus: deum autem animantem certe uolumus esse. atque hic idem alio loco aethera deum dicit: si intelligi potest nihil sentiens deus, qui numquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in uotis. Alijs autem libris rationem quandam per omnem pertinentem naturam, ut diuinam, esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumq. mutationibus. cum uero Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino insitas, perceptasq. cognitiones deorum: neque enim Iouem, neque Iunonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appellatur, in deorũ habet numero; sed rebus inanimatis, atque mutis per quandam significationem haec docet tributa nomina. Cuius discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est; qui neque formam dei intelligi posse censeat; neque in dijs sensum esse dicat; dubitetq. omnino, deus animans, nec ne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audiuit una cum eo, quem proxime nominaui, tum ipsum mundum deum dicit esse; tum totius naturae menti, atque animo hoc nomen tribuit; tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum, omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui aether nominetur, certissimum

mum deum iudicat. Idem, quasi delirans, in iis libris, quos scripsit contra uoluptatem, tum fingit formam quandam, et speciem deorum; tum diuinitatem omnem tribuit astris; tum nihil ratione censet esse diuinius. Ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, tamquam in uestigio, uolumus reponere, nusquam prorsus appareat. At Perseus, eiusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a quibus magna utilitas ad uitae cultum esset inuenta; ipsasq. res utiles, & salutares deorum esse uocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inuenta esse deorum, sed ipsa diuina. quo quid absurdius, quam aut res sordidas, atque deformes deorum honore afficere, aut homines, iam morte deletos, reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu? Iam uero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum uaferrimus habetur interpres, magnā turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne coniectura quidem informare possimus; cum mens nostra quiduis uideatur cogitatione posse depingere. ait enim, uim diuinam in ratione esse positam, et uniuersae naturae animo, atque mente: ipsumq. mundum deum dicit esse, & eius animi fusionem uniuersam: tum eius ipsius principatum, qui in mente et ratione uersetur, communemq. rerum naturam uniuersa, atque omnia continentem, tum fatalem umbram, & necessitatem rerum futurarum: ignem praeterea, et eum, quem antea dixi, aethera: tum ea, quae natu

ra

ra fluerent, atque manarent, ut aquam, & terram, & aera, solem, lunam, sidera, uniuersitatemq. rerum, qua omnia continerentur, atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemq. disputat, aethera esse eum, quem homines Iouem appellarent; quiq. aer per maria manaret, eum esse Neptunum; terram, ea, quae Ceres diceretur. similiq. ratione persequitur uocabula reliquorum deorum. idemq. etiam legis perpetuae, & aeternae uim, quae quasi dux uitae, & magistra officiorum sit, Iouem dicit esse: eandemq. fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum ueritatem. quorum nihil tale est, ut in eo uis diuina inesse uideatur. Et haec quidem in primo libro de natura deorum: in secundo autem uult Orphei, Musaei, Hesiodi, Homeriq. fabellas accommodare ad ea, quae ipse primo libro de dijs immortalibus dixerit: ut etiam ueterrimi poetae, qui haec ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse uideantur. quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerua, partum Iouis, ortumq. uirginis ad physiologiam traducens disiungit a fabula.

Exposui fere non philosophorum iudicia, sed delirantium somnia. nec enim multo absurdiora sunt ea, quae poetarum uocibus fusa, ipsa suauitate nocuerunt: qui & ira inflammatos, & libidine furentes induxerunt deos; feceruntq. ut eorum bella, pugnas, proelia, uulnera uideremus, odia praeterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamen-

22. *mentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, uincula, cum humano genere concubitus, mortalesq. ex immortali procreatos. Cum poetarum autem errore coniungere licet portenta magorum, Aegyptiorumq. in eodem genere dementiam; tum etiam uulgi opiniones, quae in maxima inconstantia, ueritatis ignoratione, uersantur. ea, qui consideret, quam inconsulte ac temere dicantur, uenerari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus haec quaestio est habere debeat. solus enim uidit, primum, esse deos; quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura: quae est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat, sine doctrina, anticipationem quandam deorum? quam appellat* πρόληψιν *Epicurus, id est anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quaeri, nec disputari possit. cuius rationis uim, atque utilitatem ex illo caelesti Epicuri de regula, & indicio uolumine accepimus. Quod igitur fundamentum huius quaestionis est, id praeclare iactum uidetis. cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta; maneatq. ad unum omnium firma consensio: intelligi necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum, uel potius innatas cogitationes habemus. de quo autem omnium natura consentit, id uerum esse necesse est. esse igitur deos, confitendum est. quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur*

mur constare illum etiam, hanc nos habere siue anticipationem, ut antea dixi, siue praenotionem deorum. sunt enim rebus nouis noua ponenda nomina, ut Epicurus ipse πρόληψιν appellauit, quam antea nemo eo uerbo nominarat. hanc igitur habemus, ut deos beatos, & immortales putemus. quae enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos aeternos et beatos haberemus. quod si ita est; uere exposita illa sententia est ab Epicuro; quod aeternum, beatumq. sit, id nec habere ipsum negotii quidquam, nec exhibere alteri; itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quae talia essent, imbecilla essent omnia. Si nihil aliud quaereremus, nisi ut deos pie coleremus, & ut superstitione liberaremus; satis erat dictum. nam & praestans deorum natura hominum pietate coleretur, cum & aeterna esset, & beatissima: habet enim uenerationem iustam, quidquid excellit: & metus omnis a ui atque ira deorum pulsus esset: intelligitur enim, a beata, immortaliq. natura & iram, & gratiam segregari; quibus remotis, nullos a superis impendere metus. sed ad hanc confirmandam opinionem inquirit animus & formam, & uitam, & actionem mentis, atque agitationem in deo. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. nam a natura habemus omnes omnium gentium, speciem nullam aliam, nisi humanam, deorum. quae enim alia forma occurrit umquam aut uigilanti cuiquam, aut dormienti?

dormienti? ſed ne omnia reuocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipſa declarat. nam cum, praeſtantiſſimam naturam, uel quia beata eſt, uel quia ſempiterna, conuenire uideatur, eandem eſſe pulcherrimam; quae compoſitio membrorum, quae conformatio lineamentorum, quae figura, quae ſpecies humana poteſt eſſe pulchrior? uos quidem, Lucili, ſoletis, (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamq. diuinam, quam ſint omnia in hominis figura non modo ad uſum, uerum etiam ad uenuſtatem apta, deſcribere. quod ſi omnium animantium formam uincit hominum figura, deus autem animans eſt: ea figura profecto eſt, quae pulcherrima ſit omnium. quoniamq. deos beatiſſimos eſſe conſtat; beatus autem eſſe ſine uirtute nemo poteſt, nec uirtus ſine ratione conſtare, nec ratio uſquam ineſſe, niſi in hominis figura: hominis eſſe ſpecie deos confitendum eſt. nec tamen ea ſpecies corpus eſt, ſed quaſi corpus; nec habet ſanguinem, ſed quaſi ſanguinem. Haec quam quam & inuenta ſunt acutius, et dicta ſubtilius ab Epicuro, quam ut quiuis ea poſſit agnoſcere; tamen, fretus intelligentia ueſtra, diſſero breuius, quam cauſſa deſiderat. Epicurus autem, qui res occultas, & penitus abditas non modo uiderat animo, ſed etiam ſic tractarat, ut manus, docet eam eſſe uim, & naturam deorum, ut primum non ſenſu; ſed mente cernatur, nec ſoliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quae ille propter firmitatem στερέμνια *appellat,*

appellat, sed imaginibus similitudine, & transitione perceptis; cum infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus indiuiduis existat, & ad deos affluat, cum maximis uoluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamq. nostram intelligentiam, capere, quae sit & beata natura, & aeterna. summa uero uis infinitatis, & magna, ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus pluribus paria respondeant. hanc ἰσονομίαν appellat Epicurus, id est aequabilem tributionem. ex hac igitur illud efficitur: si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem: &, si, quae interimant, innumerabilia sunt, etiam ea, quae conseruent, infinita esse debere. Et quaerere a nobis, Balbe, soletis, quae uita deorum sit, quaeq. ab ijs degatur aetas. ea uidelicet, qua nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus affluētius excogitari potest. nihil enim agit: nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia, & uirtute gaudet: habet exploratum, fore se semper tum in maximis, tum in aeternis uoluptatibus. hunc deum rite beatum dixerimus, uestrum uero laboriosissimum. siue enim ipse mundus deus est: quid potest esse minus quietum, quam, nullo puncto temporis intermisso, uersari circum axem caeli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est. siue in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes tempo-

rum,

A. somn. 126.

rum, rerum uicissitudines, ordinesq. conseruet; terras & maria contemplans, hominum commoda, uitasq. tueatur: nae ille est implicatus molestis negotijs, & operosis. nos autem beatam uitam in animi securitate, & in omnium uacatione munerum ponimus. docuit enim nos idem, qui cetera, natura effectum esse mundum, nihil opus fuisse fabrica, eamq. rem ei esse tam facilem, quam uos negatis effici sine diuina posse solertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non uidetis: ut tragici poetae, cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad deum. cuius operam profecto non desideraretis, si immensam, et interminatam in omnes partes magnitudinem regionum uideretis: in quam se inijciens animus, & intendens, ita late, longeq. peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi uideat, in qua possit insistere. in hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum infinita uis innumerabilium uolitat atomorum: quae, interiecto inani, cohaerescunt tamen inter se, & aliae alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hae rerum formae, atque figurae: quas uos effici posse sine follibus, & incudibus non putatis: itaque imposuistis in ceruicibus nostris sempiternum dominum, quem dies & noctes timeremus. quis enim non timeat omnia prouidentem, & cogitantem, & animaduertentem, & omnia ad se pertinere putantem,

tem,

tem, curiosum, & plenum negotij deum? hinc nobis extitit primum illa fatalis necessitas, quam εἱμαρμένην dicitis: ut, quidquid accidat, id ex aeterna ueritate, caussarumq. continuatione fluxisse dicatis. quanti autem philosophia aestimanda est, cui, tanquam aniculis, & iis quidem indoctis, fato fieri omnia uideantur? Sequitur μαντικὴ uestra, quae latine diuinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si uos audire uellemus, ut haruspices, augures, arioli, uates, & coniectores nobis essent colendi. his terroribus ab Epicuro soluti, & in libertatem uindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quaerere; & pie sancteq. colimus naturam excellentem, atque praestantem. Sed, elatus studio, uereor, ne longior fuerim. erat autem difficile, rem tantam, tamq. praeclaram, inchoatam relinquere. quamquam non tam dicendi mihi ratio habenda fuit, quam audiendi. Tum Cotta comiter, ut solebat, Atqui, inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem audire potuisses. mihi enim non tam facile in mentem uenire solet, quare uerum sit aliquid, quam quare falsum: idq. cum saepe, tum, cum te audirem, paullo ante contigit. Roges me, qualem deorum naturam esse ducam: nihil fortasse respondeam. quaeras, putem ne talem esse, qualis modo a te sit exposita: nihil dicam mihi uideri minus. sed ante quam aggrediar ad ea, quae a te disputata sunt; de te ipso, dicam, quid sentiam. Saepe enim

enim de L. Crasso, familiari tuo illo, uideor audisse, cum te togatis omnibus sine dubio anteferret, & paucos tecum Epicureos e Graecia compararet. sed, quod ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter beneuolentiam id uberius dicere. ego autem, & si uereor laudare praesentem, iudico tamen, de re obscura, atque difficili a te dictum esse dilucide, neque sententijs solum copiose, sed uerbis etiam ornatius, quam solent uestri. Zenonem, quem Philo noster Coryphaeū appellare Epicureorum solebat, cum Athenis essem, audiebam frequenter, & quidem ipso auctore Philone; credo, ut facilius iudicarem, quam illa bene refellerentur; cum a principe Epicureorum accepissem, quemadmodum dicerentur. non igitur ille, ut plerique, sed isto modo, ut tu, distincte, grauiter, ornate. sed, quod in illo mihi usu saepe uenit, idem modo, cum te audirem, acciderat, ut moleste ferrem, tantum ingenium (bona uenia me audies) in tam leues, ne dicam in tam ineptas, sententias incidisse. nec ego nunc ipse aliquid afferam melius. ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, & maxime in physicis, quid non sit, citius, quam quid sit, dixerim. Roges me, quid, aut qualis sit deus: auctore utar Simonide: de quo cum quaesiuisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi caussa sibi unum diem postulauit: cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petiuit: cum saepius duplicaret numerum dierum; admiransq. Hiero quaereret, cur ita faceret; quia quanto, inquit,

to, inquit, diutius considero, tanto mihi res uidetur
obscurior. sed Simonidem arbitror, (non enim poe-
ta solum suauis, uerum etiam ceteroqui doctus, sa-
piensq. traditur) quia multa uenirent in mentem
acuta, atque subtilia, dubitantem quid eorum esset
uerissimum, desperasse omnem ueritatem. Epicu-
rus uero tuus (nam cum illo malo disserere, quam
tecum) quid dicit, quod non modo philosophia di-
gnum esset, sed etiam mediocri prudentia? Quaeri-
tur primum in ea quaestione, quae est de natura deo-
rum, sint ne dij, nec ne sint. difficile est negare: cre
do, si in concione quaeratur: sed in huiuscemodi ser-
mone; & consessu, facillimum. itaque ego ipse pon-
tifex, qui caeremonias, religionesq. publicas sanctis
sime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, es-
se deos, persuaderi mihi, non opinione solum, sed
etiam ad ueritatem plane uelim. multa enim occur-
runt, quae conturbent, ut interdum nulli esse uidean
tur. sed uide, quam tecum agam liberaliter. quae
communia sunt uobis cum ceteris philosophis, non
attingam, ut hoc ipsum: placet enim omnibus fere,
mihiq. ipsi in primis, deos esse: itaque non pugno:
rationem tamen eam, quae a te affertur, non satis
firmam puto. quod enim omnium gẽtium, gene-
rumq. hominibus ita uideretur, id satis magnum es-
se argumentum dixisti, cur esse deos confiteremur.
quod cum leue per se, tum etiam falsum est. Pri-
mum enim unde notae tibi sunt opiniones nationum?
equidem arbitror, multas esse gentes sic immanita-

te efferatas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. quid? Diagoras, Atheos qui dictus est, posteaq. Theodorus, non ne aperte deorum naturam sustulerunt? nam Abderites quidem Protagoras, cuius a te modo mentio facta est, sophistes temporibus illis uel maximus, cum in principio libri sui sic posuisset; De dijs neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere; Atheniensium iussu urbe, atque agro est exterminatus; libriq. eius in concione combusti. ex quo equidem existimo, tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos, quippe cum poenam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impijs, periurisq. dicemus?

- Tubulus si Lucius umquam,
Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius, -

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam periurus, aut tam impius fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod uultis, confirmandum, quam uidetur. sed quia commune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore; ad uestra propria uenire malo. Concedo esse deos: doce me igitur, unde sint, ubi sint, quales sint corpore, animo, uita. haec enim scire desidero. abuteris ad omnia atomorum regno, & licentia. hic, quodcumque in solum uenit, ut dicitur, effingis, atque efficis. quae primum nullae sunt: nihil enim est, quod uacet corpore: corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse indiuiduum potest. haec ego nunc physicorum oracla fun

do:

do: uera, an falsa, nescio; sed ueri tamen similiora, quam uestra. ista enim flagitia Democriti, siue etiam ante Leucippi, esse corpuscula quaedam leuia, alia aspera, rotunda alia, partim angulata, curuata quaedam, & quasi adunca; ex his effectum esse caelum, atque terras, nulla cogente natura, sed con cursu quodam fortuito; hanc tu opinioné, C. Vellei, usque ad hanc aetatem perduxisti: priusq. te quis de omni uitae statu, quam de ista auctoritate, deiecerit. ante enim iudicasti, Epicureum te esse oportere, quam ista cognouisti. ita necesse fuit, aut haec flagitia animo concipere, aut susceptae philosophiae nomen amittere. quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? nihil equidem, inquis, ut rationem uitae beatae, ueritatemq. deseram. ista igitur est ueritas? nam de uita beata nihil repugno: quam tu ne in deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. sed ubi est ueritas? in mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis alijs nascentibus, alijs cadentibus; an in indiuiduis corpusculis, tam praeclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meae, qua tecum paullo ante uti coeperam, plura complector. Concedam igitur, ex indiuiduis constare omnia: quid ad rem? deorum enim natura quaeritur. sint sane ex atomis: non igitur aeterni. quod enim ex atomis sit, id natum aliquando sit. si natum, nul li dij ante quam nati. &, si ortus est deorum; interitus sit necesse est, ut tu paullo ante de Platonis

mundo diſputabas. ubi igitur illud ueſtrum beatum, & aeternum? quibus duobus uerbis ſignificatis deum. quod cum efficere uultis, in dumeta correpitis. ita enim dicebas, non corpus eſſe in deo, ſed quaſi corpus; nec ſanguinem, ſed quaſi ſanguinem. hoc perſaepe facitis, ut, cum aliquid non ueri ſimile dicatis, et effugere reprehenſionem uelitis, afferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem poſſit: ut ſatis fuerit id ipſum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam imprudenter reſiſtere. uelut Epicurus, cum uideret, ſi atomi ferrentur in locum inferiorem ſuopte pondere, nihil fore in noſtra poteſtate, quod eſſet earum motus certus, & neceſſarius; inuenit quo modo neceſſitatem effugeret: quod uidelicet Democritum fugerat: ait atomum, cum pondere & grauitate directo deorſum feratur, declinare paullulũ. hoc dicere turpius eſt, quam illud, quod uult, non poſſe defendere. idem facit contra dialecticos. a quibus cum traditum ſit, in omnibus diſiunctionibus, in quibus, aut etiam, aut non, poneretur, alterutrum uerum eſſe: pertimuit, ne, ſi conceſſum eſſet huiuſmodi aliquid, aut uiuet cras, aut non uiuet Epicurus, alterutrum fieret neceſſarium: totum hoc, aut etiam, aut non, negauit eſſe neceſſarium. quo quid dici poteſt obtuſius? urgebat Arceſilas Zenonem, cum ipſe omnia falſa diceret, quae ſenſibus uiderentur; Zeno autem non nulla uiſa eſſe falſa, non omnia. timuit Epicurus, ne, ſi unum uiſum eſſet falſum, nullum eſſet uerum: omnes ſen-

ſus

ſus ueri nuncios dixit eſſe: nihil horum, niſi callide: grauiorem enim plagam accipiebat, ut leuiorem repelleret. Idem facit in natura deorum: dum indiuiduorum corporum concretionem fugit, ne interitus et diſſipatio conſequatur, negat eſſe corpus deorum, ſed tamquam corpus, nec ſanguinem, ſed tamquam ſanguinem. mirabile uidetur, quod non rideat haruſpex, cum haruſpicem uiderit: hoc mirabilius, quod uos inter uos riſum tenere poſſitis. non eſt corpus, ſed quaſi corpus. hoc intelligerem quale eſſet, ſi id in cereis fingeretur, aut fictilibus figuris: in deo quid ſit quaſi corpus, aut quaſi ſanguis, intelligere non poſſum: ne tu quidem Vellei: ſed non uis fateri: iſta enim a uobis quaſi dictata redduntur: quae Epicurus oſcitans allucinatus eſt, cum quidem gloriaretur, ut uidemus in ſcriptis, ſe magiſtrum habuiſſe nullum. quod & non praedicanti tamen facile quidem crederem, ſicut mali aedificij domino glorianti ſe architectum non habuiſſe. nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem diſciplinis. Xenocratem audire potuit: quem uirum, dij immmortales: & ſunt qui putant audiuiſſe, ipſe non uult: credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait a ſe Sami auditum: ibi enim adoleſcens habitabat cum patre, & fratribus, quod in eam pater eius Neocles agripeta uenerat. ſed cum agellus eum non ſatis aleret, ut opinor; ludi magiſter fuit. ſed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus. ita metuit, ne quid umquam

didicisse uideatur. in Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum a se non negat auditum, uexat tamen omnibus contumeliis. atqui, si haec Democritea non audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non a Democrito? nam etsi quaedam commutauit, ut quod paullo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraque dicit eadem, atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemq. mundorum, eorum ortus, et interitus, omnia fere, quibus naturae ratio continetur. Nunc istuc, quasi corpus, & quasi sanguinem, quid intelligis? ego enim scire te ista melius, quam me, non fateor solum, sed etiam facile patior. cum quidem semel dicta sunt; quid est, quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? itaque, corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, et quasi sanguis quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Nec tu me caelas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tamquam Heraclitus: sed, quod inter nos liceat, ne tu quidem intelligis. illud uideo pugnare te, species ut quaedam sit deorum, quae nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitq. pura, leuis, perlucida. dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corpori: nec ille fusus, & candore mixtus rubor sanguis est, sed quaedam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse. Fac id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum: cedo mihi istorum adumbra-

de Fin. 2

umbra-

umbratorum deorum lineamenta, atque formas. non deeſt hoc loco copia rationum, quibus docere ue litis humanas eſſe formas deorum: primum, quod ita ſit informatum, anticipatumq. mentibus noſtris, ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura diuina, forma quoque eſſe pulcherrima debeat; nec eſſe humana ullam pulchriorem. tertiam rationem affertis, quod nulla in alia figura domicilium mentis eſſe poſſit. primum igitur quidque conſideremus quale ſit. arripere enim mihi uidemini, quaſi ueſtro iure, rem nullo modo probabilem. Quis tam caecus in contēplandis rebus umquā fuit, ut non uideret ſpecies iſtas hominum collatas in deos aut conſilio quodam ſapientum, quo facilius animos imperitorū ad deorum cultum a uitae prauitate con uerterent; aut ſuperſtitione, ut eſſent ſimulacra, quae uenerantes, deos ipſos ſe adire crederent? auxerunt autem haec eadem poetae, pictores, opifices. 13.
erat autem non facile, agentes aliquid, et molientes deos in aliarum formarū imitatione ſeruare. acceſſit etiam iſta opinio fortaſſe, quod homini homine nihil pulchrius uideatur. ſed tu hoc phyſice non uides, quam blanda conciliatrix, et quaſi ſui ſit laena natura. an putas ullam eſſe terra mariq. beluam, quae non ſui generis belua maxime delectetur? quod ni ita eſſet; cur non geſtiret taurus equae contrectatione, equus uaccae? an tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre cēſes figuram ſuae? quid

igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura praescripsit, ut nihil pulchrius, quam hominem, putaret, eam esse caussam, cur deos hominum similes putaremus? quid censes, si ratio esset in beluis, non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse? at mehercle ego, (dicam enim, ut sentio) quamuis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulchriorem esse me, quam ille fuit taurus, qui uexit Europam. non enim hoc loco de ingenijs, aut de orationibus nostris, sed de specie, figuraq. quaeritur. quod si fingere nobis, & iungere formas uelimus; qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus inuehens beluis, adiunctis humano corpori, nolis esse? difficili in loco uersor. est enim uis tanta naturae, ut homo nemo uelit nisi hominis similis esse: & quidem formica formicae: sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus epheborum uix singuli reperiebantur. uideo, quid arriseris: sed ita tamen res se habet. deinde nobis, qui, concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam uitia saepe iucunda sunt. naeuus in articulo pueri delectat Alcaeum. at est corporis macula naeuus: illi tamen hoc lumen uidebatur. Q. Catulus, huius, collegae, et familiaris nostri, pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est eius:

Constiteram exorientem auroram forte salutans,
Cum subito a laeua Roscius exoritur.
Pace mihi liceat, caelestes, dicere uestra;

Mortalis

Mortalis uisus pulchior esse deo.

huic pulchrior deo? at erat, sicut hodie est, peruersissimis oculis. quid refert? si hoc ipsum salsum, & uenustum illi uidebatur. Redeo ad deos. ecquos si non tam strabones, at petulos esse arbitramur? ecquos naeuum habere? ecquos silos, flaccos, frontones, capitones; quae sunt in nobis? an omnia emendata in illis? detur id uobis. num etiam est una omnium facies? nam, si plures, aliam esse alia pulchriorem necesse est. igitur aliquis non pulcherrimus deus. si una omnium facies est; florere in caelo Academiam necesse est. si enim nihil inter deum, & deum differt: nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis, de deo cogitantibus, speciem, nisi hominis, occurrere: tamen ne ista tam absurda defendes? nobis fortasse si occurrit, ut dicis: Iouem, Iunonem, Mineruam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos ea facie nouimus, qua pictores, fictoresq. uoluerunt; neque solum facie, sed etiam ornatu, aetate, atque uestitu. at non Aegyptij, nec Syri, nec fere cuncta barbaries. firmiores enim uideas apud eos opiniones esse de bestijs quibusdam, quam apud nos de sanctissimis templis, & simulacris deorum. etenim fana multa expoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata uidemus a nostris: at uero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem uiolatum ab Aegypto. quid igitur censes? Apim

Apim illum, sanctum Aegyptiorum bouem, non ne deum uideri Aegyptijs? tam hercle, quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu numquam ne in somnijs quidem uides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. at non est talis Argiua, nec Romana Iuno. ergo alia species Iunonis Argiuis, alia Latinis: & quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Iouis. non pudet igitur physicum, id est speculatorem, uenatoremq. naturae, ab animis consuetudine imbutis petere testimonium ueritatis? isto enim modo dicere licebit, Iouem semper barbatum, Apollinem semper imberbum, caesios oculos Mineruae, caeruleos esse Neptuni. et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes: in quo stante, atque uestito leuiter apparet claudicatio non deformis. claudum igitur habebimus deum; quoniam de Vulcano sic accepimus. Age, & his uocabulis deos esse facimus, quibus a nobis nominantur. at, primum, quot hominum linguae, tot nomina deorum. non enim, ut tu Velleius, quocumque ueneris, sic idẽ in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. deinde, nominum non magnus numerus ne in pontificijs quidem nostris, deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? Illud quidem ita nobis dicere necesse est. quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? quam bellum erat, Vellei, confiteri, potius nescire, quod nescires, quam ista effutientem nauseare, atque ipsum tibi

displicere?

displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut caelum deum? ergo etiam beatum. quibus fruentem uoluptatibus? & sapientem. qui potest esse in eiusmodi trunco sapientia? haec uestra sunt. si igitur nec humano uisu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare deos esse? non audes. sapienter id quidem. etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. noui ego Epicureos omnia sigilla numerantes. quamquam uideo non nullis uideri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, uerbis reliquisse deos, re sustulisse. itaque in illis selectis eius, breuibusq. sententijs, quas appellatis κυρίας δόξας, haec, ut opinor, prima sententia est: Quod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. de homine minime uafro male existimant. dubium est enim, utrum aliquid dicat iste beatum, & immortale, an, si quod sit beatum, id esse immortale. non animaduertunt, hic cũ ambigue locutum esse, sed multis alijs locis & illum, & Metrodorum tam aperte, quam paullo ante te. ille uero deos esse putat: nec quemquam uidi, qui magis ea, quae timenda esse negaret, timeret, mortem dico, & deos. quibus mediocres homines non ita ualde mouentur, his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. tot milia latro-

cinantur,

cinantur, morte propoſita. alij omnia, quo poſſunt, fana compilant. credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. Sed quoniam non audes (iá enim cum ipſo Epicuro loquar) negare eſſe deos; quid eſt quod te impediat aut ſolem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam ſempiternam in deorum natura ponere? Numquam uidi, inquis, animam rationis conſilijq. participem in ulla alia, niſi humana figura. Quid? ſolis numquidnam, aut lunae, aut quinque errantium ſiderum ſimile uidiſti? ſol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, curſus annuos conficit. huius hanc illuſtrationem eiuſdem incenſa radijs menſtruo ſpatio luna complet. quinque autem ſtellae eundem orbem tenentes, aliae propius a terris, aliae remotius, ab iiſdem principijs, diſparibus temporibus eadem ſpatia conficiunt. numquid tale, Epicure, uidiſti? ne ſit igitur ſol, ne luna, ne ſtellae: quoniam nihil eſſe poteſt, niſi quod attingimus, aut uidimus. Quid? deum ipſum num ne uidiſti? cur igitur credis eſſe? tollamus ergo omnia, quae aut hiſtoria nobis, aut noua ratio affert. ita ſit, ut mediterranei mare eſſe non credant. quae ſunt tantae animi anguſtiae; ut, ſi Scriphi natus eſſes, nec umquam egreſſus ex inſula, in qua lepuſculos, uulpeculasq. ſaepe uidiſſes, non crederes leones, & pantheras eſſe, cum tibi, quales eſſent, diceretur? ſi uero de elephanto quis diceret, etiam irrideri te putares? Et tu quidem. Vellei, non ueſtro more, ſed dialecticorum, quae funditus

tus

tus gens uestra non nouit, argumenti sententiam conclusisti. beatos esse deos sumpsisti. concedimus. Beatum autem sine uirtute neminem esse posse, id quoque damus, & libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse, conueniat id quoque necesse est. Adiungis, nec rationem esse nisi in hominis figura. quem tibi hoc daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc peruenire? quid autem est istuc gradatim? sumpsisses tuo iure. nam a beatis ad uirtutem, a uirtute ad rationem uideo te uenisse gradibus: a ratione ad humanam figuram quo modo accedis? praecipitare istud quidem est, non descendere. Nec uero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines deorum. quaeres, quid intersit. si enim hoc illi simile sit, esse illud huic uideo. sed hoc dico, non ab hominibus formae figuram peruenisse ad deos. dij enim semper fuerunt, & nati numquam sunt. siquidem aeterni sunt futuri. at homines nati: ante igitur humana forma, quam homines, ea qua erant forma dij immortales. non ergo illorum humana forma, sed nostra diuina dicenda est. Verum hoc quidem, ut uoletis: illud quaero, quae fuerit tanta fortuna. nihil enim in rerum natura ratione factum esse uultis. sed tamen quis iste tantus casus, unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? semina deorum decidisse de caelo in terras putamus, & sic homines patrum similes extitisse? uellem diceretis:

ceretis: deorum cognationem agnoſcerem non inuitus. nihil tale dicitis: ſed caſu eſſe factum, ut deorum ſimiles eſſemus. & nunc argumenta quaerenda ſunt, quibus hoc refellatur? utinam tam facile uera inuenire poſſem, quam falſa conuincere. etenim enumeraſti memoriter, & copioſe, ut mihi quidem admirari liberet in homine eſſe Romano tantam ſcientiam, uſque a Thalete Mileſio de natura deorum philoſophorum ſententias. Omnes ne tibi illi delirare uiſi ſunt, qui ſine manibus & pedibus conſtare deum poſſe decreuerunt? nec hoc quidem uos mouet conſiderantes quae ſit utilitas, quaeq. oportunitas in homine membrorum, ut iudicetis membris humanis deos non egere? quid enim pedibus opus eſt ſine ingreſſu? quid manibus, ſi nihil comprehendatur? quid reliqua deſcriptione omnium corporis partium? in qua nihil inane, nihil ſine cauſſa, nihil ſuperuacaneum eſt. itaque nulla ars imitari ſoleritam naturae poteſt. habebit igitur linguam deus, & non loquetur; dentes, palatum, fauces nullum ad uſum: quaeq. procreationis cauſſa natura corpori affinxit, ea fruſtra habebit deus: nec externa magis, quam interiora. cor, pulmones, iecur, ceteraque, detracta utilitate, quid habent uenuſtatis? quandoquidem haec eſſe in deo propter pulchritudinem uultis. Iſtis ne fidentes ſomniis non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemq. dixerunt, ſed meretricula etiam Leontium

contra,

contra Theophrastum scribere ausa sit? scito quidem illa sermone, & Attico: sed, cum tantum Epicuri hortus habuerit licentiae, etiam soletis queri? Zeno quidem etiam litigabat. quid dicam Albutium? nam Phaedro nihil elegantius, nihil humanius. sed stomachabatur senex, si quid asperius dixeram: cum Epicurus contumeliosissime Aristotelé uexarit; Phaedoni Socratico turpissime male dixerit; Metrodori, sodalis sui, fratrem Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis uolu minibus conciderit; in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus; Nausiphanem, magistrum suum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit. Zeno quidem non eos solum, qui tum erant, Apollodorum, Syllum, ceterosq. figebat maledictis, sed Socratem ipsum, parentem philosophiae, latino uerbo utens, scurram Atticum fuisse dicebat. Chrysippum numquam, nisi Chesippum, uocabat. tu ipse paullo ante, cum tamquam senatum philosophorum citares, summos uiros desipere, delirare, dementes esse dicebas. quorum si nemo uerum uidit de natura deorum; uerendum est, ne nulla sit omnino. nam ista, quae uos dicitis, sunt tota commenticia, uix digna lucubratione anicularum. non enim sentitis, quam multa uobis suscipienda sint, si impetraueritis, ut concedamus eandem esse hominum & deorum figuram. omnis cultus, & curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quae adhibetur homini; ingressus, cursus, accubatio, inclina-

tio,

tio, sessio, comprehensio, ad extermum etiam sermo, & oratio. Nam quod & mares deos, & feminas esse dicitis; quid sequatur, uidetis. equidem mirari satis non possum, unde ad istas opiniones uester ille princeps uenerit. sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, deus ut beatus immortalisq. sit. quid autem obstat, quo minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista siue beatitas, siue beatitudo dicenda est, (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis uerba sunt) uerum ea, quaecumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem aeternam, figura membrisq. corporis uacuam, cadere non potest? Nihil aliud dicis, nisi, numquam uidi solem, aut mundum beatum. Quid? mundum, praeter hunc, umquam ne uidisti? negabis. cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerbilia, ausus es dicere? ratio docuit. ergo hoc te ratio non docebit, cum praestantissima natura quaeratur, eaq. beata, & aeterna, quæ sola in diuina natura sunt, ut immortalitate uincamur ab ea natura, sic animi praestantia uinci; atque ut animi, item corporis? cur igitur, cum ceteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? ad similitudinem enim deo propius accedebat humana uirtus, quam figura. an quidquam tam puerile dici potest, (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera beluarum, quae in Rubro mari India ue gignantur, nulla esse dicamus? atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt,

ſunt quam ſunt multa, quae terra, mari, paludibus, fluminibus exiſtunt. quae negemus eſſe, quia numquam uidimus. Ipſa uero quam nihil ad rem pertinet, quae nos delectat maxime, ſimilitudo? quid? canis non nē ſimilis lupo? atque, ut Ennius, Simia quam ſimilis, turpiſſima beſtia, nobis? at amores in utroque diſpares. elephanto beluarum nulla prudentior. at figura quae uaſtior? De beſtijs loquor. quid? inter ipſos homines non ne & ſimillimis formis diſpares mores, et moribus figura diſſimilis? etenim, ſi ſemel, Vellei, ſuſcipimus genus hoc argumēti; attende, quo ſerpat. tu enim ſumebas, niſi in hominis figura rationē ineſſe non poſſe. ſumet alius, niſi in terreſtri; niſi in eo, qui natus ſit; niſi in eo, qui adoleuerit; niſi in eo, qui didicerit; niſi in eo, qui ex animo conſtet, et corpore caduco, et infirmo; poſtremo, niſi in homine, atque mortali. quod ſi in omnibus his rebus obſiſtis; quid eſt, quod te una forma cõturbet? his enim omnibus, quae propoſui, adiunctis, in homine rationem eſſe, et mentē uidebas. quibus detractis, deum tamen noſſe te dicis, modo lineamenta maneant. hoc eſt non conſiderare, ſed quaſi ſortiri quid loquare. Niſi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, ſed etiam in arbore, quidquid ſuperuacaneum ſit, aut uſum non habeat, obſtare. quam moleſtum eſt, uno digito plus habere? quid ita? quia nec ſpeciem, nec uſum alium quinque deſiderant. tuus autem deus non digito uno redundat, ſed capite, collo, ceruicibus, lateribus, aluo, ter-

Plin: lib 8 cap. 1. et 2.

go, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. si, ut immortalis sit; quid haec ad uitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cerebrum, cor, pulmones, iecur: haec enim sunt domicilia uitae. oris quidem habitus ad uitae firmitatem nihil pertinet. At eos uituperabas, qui ex operibus magnificis, atque praeclaris, cum ipsum mundum, cum eius membra, caelum, terras, maria, cumq. horum insignia solem, lunam, stellasq. uidissent, dumq. temporum mutationes, maturitas, uicissitudinesq. cognouissent; suspicati essent aliquam excellentem esse, praestantemq. naturam, quae haec fecisset, moueret, regeret, gubernaret. qui etiam si aberrant a coniectura, uideo tamē quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum, & egregium habes, quod effectum diuina mente uideatur, ex quo esse deos suspicere? Habeo, inquis, in animo insitam informationem quandam dei. & barbati quidem Iouis, galeatae Mineruae. num igitur tales putas? quanto melius haec uulgus imperitorum: qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum: dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen: et si, actiones quae sint deorum, non uident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi, qui irridentur, Aegyptij nullam beluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecrauerunt. ibes maximam uim serpentium conficiunt, cum sint aues excelsae, cruribus rigidis, corneo proceroq. ro-

stro

ſtro: auertunt peſtem ab Aegypto, cùm uolucres angues, ex uaſtitate Libyae uēto Africo inuectas, interficiunt, atque conſumunt. ex quo fit, ut illae nec morſu uiuae noceant, nec odore mortuae. poſſum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: ſed nolo eſſe longus. ita concludam tamen, beluas a barbaris propter beneficiū conſecratas, ueſtrorum deorum non modo beneficium nullum extare, ſed ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, negotij. Profecto Epicurus, quaſi pueri delicati, nihil ceſſatione melius exiſtimat. at ipſi tamen pueri, etiam cum ceſſant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum ſic feriatum uolumus ceſſatione torpere, ut, ſi ſe commouerit, uereamur, ne beatus eſſe non poſſit. haec oratio non modo deos ſpoliat motu, & actione diuina, ſed etiam homines inertes efficit; ſiquidem agens aliquid ne deus quidem eſſe beatus poteſt. Verum ſit ſane, ut uultis, deus effigies hominis, & imago: quod eius eſt domicilium? quae ſedes? qui locus? quae deinde actio uitae? quibus rebus, id quod uultis, beatus eſt? utatur enim ſuis bonis, oportet, & fruatur, qui beatus futurus eſt. Nam locus quidem ijs etiam naturis, quae ſine animis ſunt, ſuus eſt cuique proprius, ut terra infimum teneat, hāc inundet aqua; ſuperior aeri, ignibus altiſſima ora reddatur. Beſtiarum autem terrenae ſunt aliae, partim aquatiles, aliae quaſi ancipites, in utraque ſede uiuentes: ſunt quaedam etiam, quae igne naſci putentur, ap-

Dios. lib. 2 ... Plin. Gale.

pareantq. in ardétibus fornacibus saepe uolitantes. Quaero igitur, uester deus primum ubi habitet: deinde, quae caussa eum loco moueat; si modo mouetur aliquando: postremo, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant, quod sit naturae accommodatum; deus quid appetat; ad quam denique rem motu mentis, ac rationis utatur; postremo, quo modo beatus sit, quo modo aeternus. quidquid enim horum attigeris, ulcus est. ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu, nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerú permanere, eamq. esse eius uisionem, ut similitudine & transitione cernatur, neque deficiat umquam ex infinitis corporibus similium accessio; ex eoq. fieri, ut in haec intenta mens nostra beatá illam naturá, & sempiternam putet. Hoc per ipsos deos, de quibus loquimur, quale tandem est? nam si tantummodo ad cogitationem ualent, nec ullam habent soliditatem, nec eminentiam: quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem uocant: uos autem aduentum in animos, & introitum imaginum dicitis. ut igitur, Ti. Gracchum cum uideor cócionantem in Capitolio uidere, de M. Octauio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem; tu autem & Gracchi & Octauij imagines remanere, quae, in Capitolium cum peruenerint, tum ad animum meum referan-

rantur: hoc idem fieri in deo, cuius crebra facie pellantur animi, ex quo esse beati atque aeterni intelligantur. fac imagines esse, quibus pulsentur animi: species dumtaxat obijcitur quaedã. num etiam, cur beata sit, cur aeterna? quae autem istae imagines uestrae, aut unde? a Democrito omnino haec licentia. sed & ille reprehensus a multis est; nec uos exitum reperitis; totaq. res uacillat, & claudicat. nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines? Homeri, Archilochi, Romuli, Numae, Pythagorae, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? quo modo illi ergo? & quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles numquam fuisse: & hoc Orphicum carmen Pythagorici ferunt cuiusdam fuisse Cercopis. at Orpheus, id est imago eius, ut uos uultis, in animum meum saepe incurrit. quid, quod eiusdem hominis in meũ aliae, aliae in tuum? quid, quod earum rerũ, quae numquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllae, ut Chimerae? quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas numquam uidimus? quid, quod, simul ac mihi collibitum est, praesto est imago? quid, quod etiam ad dormientem ueniunt inuocatae? tota res, Vellei, nugatoria est: uos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis: tanta est impunitas garriendi. at quam licenter? fluentium frequenter transitio fit uisionum, ut e multis una uideatur. puderet me dicere, non intelligere, si uos ipsi intelligeretis, qui ista

defenditis. quo modo enim probas, continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo aeternae? Innumerabilitas, inquis, suppeditat atomorum. num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? Confugis ad aequilibritatem: sic enim ἰσονομίαν, si placet, appellemus: & ais, quoniam sit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere. isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: &, quoniam nascuntur in terra, nascantur & in aqua: et, quia sunt quae interimãt, sint quae conseruent. sint sane: sed ea conseruent, quae sunt: deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex indiuiduis quo modo corporibus oritur? quae etiam si essent, quae nulla sunt; pellere se ipsa & agitari inter se concursu fortasse possent; formare, figurare, colorare, animare non possent. nullo igitur modo immortalem deum efficitis. Videamus nunc de beato. Sine uirtute certe nullo modo. uirtus autem actuosa, & deus uester nihil agens: expers uirtutis igitur: ita ne beatus quidem. quae ergo uita? suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interuentu. quorum tandem bonorum? uoluptatum. credo: nempe ad corpus pertinentium: nullam enim nouistis, nisi profectam a corpore, & redeuntem ad corpus, animi uoluptatem. non arbitror te Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum: quos pudeat earum Epicuri uocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit seiunctum a delicatis, et ob-

scenis

ſcenis uoluptatibus: quas quidem non erubeſcens perſequitur omnes nominatim. quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas uocum & florum uarietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas uoluptatibus? at poetae quidem nectar, ambroſiam epulis comparant, & aut Iuuentatem, aut Ganymedem pocula miniſtrātem. tu autem Epicure quid facies? neque enim, unde habeat iſta deus tuus, uideo, nec quo modo utantur. locupletior igitur hominum natura ad beate uiuēdum eſt, quam deorum, quod pluribus generibus fruitur uoluptatum. At has leuiores ducis uoluptates, quibus quaſi titillatio (Epicuri enim hoc uerbum) ſenſibus adhibetur. Quouſque ludis? nam Philo noſter ferre non poterat, aſpernari Epicureos molles & delicatas uoluptates: ſumma enim memoria pronunciabat plurimas Epicuri ſententias ijs ipſis uerbis, quibus erant ſcriptae: Metrodori uero, qui eſt Epicuri collega ſapientiae, multa impudentiora recitabat. accuſat enim Timocratem, fratrem ſuum, Metrodorus, quod dubitet omnia, quae ad beatam uitam pertineant, uentre metiri: neque id ſemel dicit, ſed ſaepius. Annuere te uideo: nota enim tibi ſunt. proferrem libros, ſi negares. Neque nunc reprehendo, quod ad uoluptatem omnia referantur: alia eſt ea quaeſtio: ſed doceo, deos neſtros eſſe uoluptatis expertes: ita ueſtro iudicio ne beatos quidem. At dolore uacant. ſatin eſt id ad illam abundantem bonis uitam beatiſſiam? Cogitant

tant, inquis, assidue beatos esse se: habent enim nihil aliud, quod agitent in mente. comprehende igitur animo, et propone ante oculos, deum nihl aliud in omni aeternitate, nisi, mihi pulchre est, &, ego beatus sum, cogitantem. nec tamen uideo, quo modo uideatur iste deus beatus, cum sine ulla intermissione pulsetur, agiteturq. incursione atomorum sempiterna, cumq. ex ipso imagines semper affluant. ita nec beatus est uester deus, nec aeternus. At etiam de sanctitate, de pietate aduersus deos, libros scripsit Epicurus. at quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scaeuolam, pontifices maximos, te audire dicas, non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem; nec manibus, ut Xerses, sed rationibus, deorum immortalium templa & aras euerterit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dij non modo homines noncolant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum eximia quaedam praestásq. natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam allicere sapiẽtem. An quidquá eximium potest esse in ea natura, quae sua uoluptate laetás, nihil nec actura sit umquá, neque agat, neq. egerit? Quae porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cuius nullum meritũ sit, ei deberi potest? est enim pietas, iustitia aduersum deos: cum quibus quid potest nobis esse iuris, cum homini nulla cum deo sit communitas? sanctitas autem est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec

acce-

Off. 1.
Iam. 4. 1.
9. 10.

accepto ab ijs, nec ſperato bono. quid eſt autem, quod eos ueneremur propter admirationem eius naturae, in qua egregium nihil uidemus? Nam ſupeſtitione, quod gloriari ſoletis, facile eſt liberari, cum ſuſtuleris omnem uim deorum. niſi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos eſſe negabant, cenſes ſuperſtitioſos eſſe potuiſſe. ego ne Pro- 17.
tagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec eſſe deos, nec non eſſe. horum enim ſententiae omnium non modo ſuperſtitionem tollunt, in qua ineſt timor inanis deorum; ſed etiam religionem, quae deorum cultu pio continetur. Quid? ij, qui dixerunt, totam de dijs immortalibus opinionem fictam eſſe ab hominibus ſapientibus reip. cauſſa, ut quos ratio non poſſet, eos ad officium religio duceret; non ne omnem religionem funditus ſuſtulerunt? Quid? Prodicus Chius, qui ea, quae prodeſſent hominum uitae, deorum in numero habita eſſe dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes uiros tradunt poſt mortem ad deos perueniſſe, eosq. eſſe ipſos, quos nos colere, precari, uenerariq. ſoleamus; non ne expertes ſunt religionũ omnium? quae ratio maxime tractata ab Euhemero eſt: quem noſter & interpretatus, & ſecutus eſt praeter ceteros Ennius. ab Euhemero autem & mortes, & ſepulturae demonſtrantur deorum. utrum igitur hic confirmaſſe religionem uidetur, an penitus totam ſuſtuliſſe? Omitto Eleuſinam ſanctam illam, & auguſtam,

Vbi

Vbi initiantur gentes orarum ultimae:
praeterea Samothraciā, eaque, quae Lemni nocturno aditu occulta coluntur, silueſtribus ſepibus denſa. quibus explicatis, ad rationemq. reuocatis, rerum magis natura cognoſcitur, quam deorum. Mihi quidem etiam Democritus, uir magnus in primis, cuius fontibus Epicurus hortulos ſuos irrigauit, nutare uidetur in natura deorum. tum enim cenſet imagines diuinitate praeditas ineſſe uniuerſitati rerum: tum principia, menteſque, quae ſunt in eodem uniuerſo, deos eſſe dicit; tum animantes imagines, quae uel prodeſſe nobis ſolent, uel nocere; tum ingentes quaſdā imagines, tantaſque, ut uniuerſum mundum cōplectantur extrinſecus. Quae quidē omnia ſunt patria Democriti, quam Democrito, digniora. quis enim iſtas imagines cōprehendere animo poteſt? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas iudicare? Epicurus uero ex animis hominum extraxit radicitus religionem, cum dijs immortalibus & opem, & gratiam ſuſtulit. cum enim optimam et praeſtantiſſimam naturam dei dicat eſſe, negat idem eſſe in deo gratiam: tollit, id quod maxime proprium eſt optimae praeſtātiſſimaeq. naturae. quid enim eſt melius, aut quid praeſtantius bonitate, & beneficentia? qua cum carere deum uultis; neminem deo nec deum, nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligi uultis. ita fit, ut non modo homines a dijs, ſed ipſi dij inter ſe ab alijs alij negligantur. Quanto Stoici melius, qui

qui a uobis reprehenduntur. censent autem sapientes sapiétibus etiá ignotis esse amicos. nihil est enim uirtute amabilius: quá qui adeptus erit, ubicumque gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum imbecillitatem gratificationem, & beneuolentiam ponitis? ut enim omittam uim & naturam deorum; ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, & benignos fuisse. nulla est caritas naturalis inter bonos? carum ipsum uerbum est amoris: ex quo amicitiae nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum. prata, & arua, & pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. hominum caritas, & amicitia gratia est: quanto igitur magis deorum? qui nulla re egentes & inter se diligút, & hominibus consulunt. quod ni ita sit, quid ueneramur, quid precamur deos? cur sacris pontifices, cur auspicijs augures praesunt? quid optamus a dijs immortalibus? quid uouemus? At etiam Epicuri liber est de sanctitate. ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero. quae enim potest esse sanctitas, si dij humana non curant? quae autem animans natura, nihil curans? uerius est igitur illud nimirum, quod familiaris omnium nostrum Posidonius disseruit in libro quincto de natura deorum, nullos esse deos Epicuro uideri; quaeq. is de dijs immortalibus dixerit, inuidiae detestádae gratia dixisse:

xisse. neque enim tam desipiens fuisset, ut homunculis similem deum fingeret, lineamentis dumtaxat extremis, non habitu solido; membris hominis praeditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem; exilem quendam, atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. quae natura primũ nulla esse potest; idq. uidens Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos: deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur; ualeat: quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini; quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est & gratia, & caritas.

M. TVLLII CICERONIS DE NATVRA DEORVM

LIBER II.

QVAE cum Cotta dixiſſet, tum Velleius, Nae ego inquit, incautus, qui cum Academico, & eodem rhetore congredi conatus ſum. nam neque indiſertum Academicum pertimuiſſem, nec ſine iſta philoſophia rhetorem quamuis eloquentem. neque enim flumine conturbor inanium uerborum, nec ſubtilitate ſententiarum, ſi orationis eſt ſiccitas. tu autem, Cotta, utraque re ualuiſti: corona tibi, & iudices defuerunt. ſed ad iſta alias: nunc Lucilium, ſi ipſi commodum eſt, audiamus. Tum Balbus, Eundem equidem, inquit, mallem audire Cottam, dum, qua eloquentia falſos deos ſuſtulit, eadem ueros inducat. eſt enim & philoſophi, & pontificis, & Cottae, de dijs immortalibus habere non errantem, & uagam, ut Academici, ſed, ut noſtri, ſtabilem, certamq. ſententiam. nam contra Epicurum ſatis ſuperq. dictum eſt. ſed aueo audire, tu ipſe Cotta quid ſentias. An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus praeſertim de rebus, quid non ſentirem, quam quid ſentirem, poſſe dicere? quod ſi haberem aliquid, quod liqueret; tamen te audire uiciſſim uellem, cum ipſe tam multa dixiſſem. Tum Balbus, Geram tibi morem,

rem, & agam quam breuissime potero. etenim, conuictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino diuidunt nostri totā istam de dijs immortalibus quaestionem in partes quattuor. primum, docent esse deos: denique, quales sint: tum mundū ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quae priora duo sunt, sumamus: tertium, & quartum, quia maiora sunt, puto in aliud esse tempus differenda. Minime uero, inquit Cotta. nam & otiosi sumus; & ijs de rebus agimus, quae sunt etiam negotijs anteponendae. Tum Lucilius, Ne egere quidem uidetur, inquit, oratione prima pars. quid enim potest esse tam apertum, tamq. perspicuum, cum caelum suspeximus, caelestiaq. contemplati sumus, quam esse aliquod numen praestantissimae mentis, quo haec regantur? quod ni ita esset; qui potuisset assensu omnium dicere Ennius.

Aspice hoc sublime candens, quem uocant omnes Iouem. illum uero & Iouem, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem, & ,ut idem Ennius,

- patrem diuumq. hominumque,

& praesentem, ac praepotentem deum. quod qui dubitat, haud sane intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. quid enim est hoc illo euidentius? quod nisi cognitum comprehensumq. animis haberemus; non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis,

nec

nec una cum saeculis, aetatibusq. hominum inueterare potuisset. etenim uidemus ceteras opiniones fictas, atque uanas diuturnitate extabuisse. quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimaeram putat? quae ue anus tā excors inueniri potest, quae illa, quae quondam credebantur, apud inferos portenta extimescat? opinionum enim commenta delet dies, naturae iudicia confirmat. itaque & in nostro populo, et in ceteris deorum cultus, religionumq. sanctitates existunt in dies maiores, atque meliores: idq. euenit non temere, nec casu, sed quod & praesentiam saepe diui suam declarant: ut & apud Regillum bello Latino, cum A. Postumius dictator cum Octauio Mamilio Tusculano proelio dimicaret, in nostra acie Castor, & Pollux ex equis pugnare uisi sunt: & recentiore memoria, ijdem Tyndaridae Persen uictum nunciauerunt. P. enim Vatienus, auus huius adolescentis, cum e praefectura Reatina Romam uenienti noctu duo iuuenes cum equis albis dixissent, regem Persen illo die captum, senatui nunciauit: & primo, quasi temere de rep. locutus esset, in carcerem coniectus est; post, a Paullo litteris allatis, cum idem dies constitisset, & agro a senatu, & uacatione donatus est. Atque etiam, cum ad fluuium Sacram Crotoniatas Locri maximo proelio deuicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiae, memoriae proditum est. saepe Faunorum uoces exauditae, saepe uisae formae deorum, quemuis aut non hebetē, aut impium, deos prae-

72. Val. l. 8. Tus. 1. 177.

72. Val. l. 8. Tus. 1. 177.

praesentes esse, cōfiteri coegerūt. praedictiones uero, et praesensiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quae sint, ostendi, monstrari, portendi, praedici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsum, Tiresiam, Amphiaraum, Calchantem, Helenum, quos tamen augures ne ipsae quidem fabulae asciuissent, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem exemplis docti, numen deorum comprobabimus? nihil nos P. Claudij bello Punico primo temeritas mouebit? qui etiam per iocum deos irridens, cum cauea liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam iussit, ut biberent, quoniam esse nollent. qui risus, classe deuicta, multas ipsi lacrymas, magnam populo R. cladem attulit. Quid? collega eius Iunius eodem bello non ne tempestate classem amisit, cum auspicijs non paruisset? itaque P. Claudius a populo condemnatus est, Iunius necem sibi ipse consciuit. C. Flaminium Coelius, religione neglecta, cecidisse apud Trasimenum scribit, cum magno reip. uulnere. quorum exitio intelligi potest, eorum imperijs remp. amplificatam, qui religionibus paruissent. &, si conferre uolumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur, religione, id est cultu deorum, multo superiores. An Attij Nauij lituus ille, quo ad inuestigandum suem regiones uineae terminauit, contemnendus est? crederem, nisi eius augurio rex

Ho-

Hostilius maxima bella gessisset. sed, negligentia nobilitatis, auguriorum disciplina omissa, ueritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. itaque maximae reip. partes, in his bella, quibus reip. salus continetur, nullis auspicijs administrantur, nulla perennia seruantur, nulla ex acuminibus, nulli uiri uocantur: ex quo in procinctu testamenta perierunt. tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum auspicia posuerunt. at uero apud maiores tanta religionis uis fuit, ut quidam imperatores etiam se ipsos dijs immortalibus, capite uelato, uerbis certis pro rep. deuouerent. multa ex Sibyllinis uaticinationibus, multa ex haruspicum responsis commemorare possum, quibus ea confirmentur, quae dubia nemini debent esse. atqui & nostrorum augurum, & Etruscorum, & haruspicum disciplinam P. Scipione, C. Figulo cos. res ipsa probauit. quos cum Ti. Gracchus consul iterum crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilo minus peregisset, remq. illam in religionem populo uenisse sentiret, ad senatum retulit. senatus, quos ad soleret, referendum censuit. haruspices introducti, responderunt, non fuisse iustum comitiorum rogatorem. tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, ita ne uero? ego non iustus, qui & consul rogaui, & augur, & auspicato? an uos Tusci ac barbari auspiciorum populi R. ius tenetis, & iterpretes esse comitiorum potestis? ita-

quae tum illos exire iuſſit. poſt autem e prouincia litteras ad collegium miſit, ſe, cum legeret libros, recordatum eſſe uitio ſibi tabernaculum captum fuiſſe haruſpectionis, quod, cum pomoerium poſtea intraſſet habendi ſenatus cauſſa, in redeundo, cum idem pomoerium tranſiret, auſpicari eſſet oblitus: itaque uitio creatos eſſe conſules. augures rem ad ſenatum: ſenatus, ut abdicarent: conſules abdicauerunt. Quae quaerimus exempla maiora? uir ſapientiſſimus, atque haud ſcio an omnium praeſtantiſſimus, peccatum ſuum, quod celari poſſet, confiteri maluit, quam haerere in rep. religionem: conſules ſummum imperium ſtatim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas: quid haruſpicum ars, non ne diuina? haec innumerabilia ex eodem genere qui uideat, non ne cogatur confiteri, deos eſſe? quorum enim interpretes ſunt, eos ipſos eſſe certe neceſſe eſt. deorum autem interpretes ſunt: deos igitur eſſe fateamur. At fortaſſe non omnia eueniunt, quae praedicta ſunt. ne aegri quidem quia non omnes conualeſcunt, iccirco ars nulla medicina eſt. ſigna oſtenduntur a dijs rerum futurarum. in his ſi qui errauerunt; non deorum natura, ſed hominum coniectura peccauit. itaque inter omnes omnium gentium ſententia conſtat: omnibus enim innatum eſt, & in animo quaſi inſculptum, eſſe deos. quales ſint, uarium
12 · 72 eſt: eſſe nemo negat. Cleanthes quidem noſter quattuor de cauſſis dixit in animis hominum informatas

deorum

deorum esse notiones. primam posuit eam, de qua modo dixi; quae orta esset ex praesensione rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quae percipiuntur caeli temperatione, fecunditate terrarum, aliarumq. commoditatum complurium copia: tertiam, quae terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, niuibus, uastitate, pestilentia, terrae motibus, & saepe fremitibus, lapideisq. imbribus, & guttis imbrium quasi cruentis, tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus, tum praeter naturam hominum, pecudumq. portentis, tum facibus uisis caelestibus, tum stellis ijs, quas Graeci cometas, nostri crinitas uocant: quae nuper bello Octauiano magnarum fuerunt calamitatum praenuntiae; tum sole geminato, quod, ut e patre audiui, Tuditano, & Aquillio cos. euenerat: quo quidem anno P. Africanus, sol alter, extinctus est: quibus exterriti homines uim quandam esse caelestem, & diuinam suspicati sunt: quartam caussam esse, eamq. uel maximam, aequabilitatem motus, conuersionem caeli, solis, lunae, siderumq. omnium distinctionem, uarietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aspectus ipse satis indicaret, non esse fortuita. Vt si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum uenerit; cum uideat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine caussa fieri iudicare; sed esse aliquem intelligat, qui praesit, & cui pareatur: multo magis in tantis motibus, tantisq.

uicissitudinibus, tam multarum rerum, atque tantarum ordinibus, in quibus nihil umquam immensa, & infinita uetustas mentita sit; statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturae motus guberna ri. Chrysippus quidem, quamquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse uideatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod uis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. atqui res caelestes, omnesq. eae, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt: est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. id autem quid potius dixerim, quam deum? etenim si dij non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse praestantius. esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quam se, putet, desipientis arrogantiae est. ergo est aliquid melius: est igitur profecto deus. An uero, si domum magnam, pulchramq. uideris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non uideas, muribus illam, & mustelis aedificatam putes: tantum uero ornatum mundi, tantam uarietatem, pulchritudinemq. rerum caelestium, tantam uim, & magnitudinem maris, atque terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, non ne plane desipere uideare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam

crassissimus

crassissimus circumfundat aer, ut ob eam ipsam caussam, quod etiam quibusdam regionibus, atque urbibus contingere uidemus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter caeli pleniorem naturam, hoc idem generi humano euenerit, quod in terra, hoc est in crassissima regione mundi, collocati sint. & tamen ex ipsa hominum solertia esse aliquam mentem, & eam quidem acriorem, & diuinam, existimare debemus. unde enim hanc homo arripuit? ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin & humorem, & calorem, qui est fusus in corpore, & terrenam ipsam uiscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem, si quis quaerat, unde habemus; apparet, quod aliud a terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aere eo, quem spiritu ducimus. Illud autem, quod uincit haec omnia, rationem dico, &, si placet pluribus uerbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi inuenimus? unde sustulimus? an cetera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil praestabilius, nihil pulchrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. & si ratione & sapientia nihil est melius; necesse est haec inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid uero tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio? quem non coget ea, quae a me dicuntur, comprobare? possetne uno tempore florere, deinde uicissim horrere terra? aut,

tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus, discessusq. solstitijs, brumisq. cognosci? aut aestus maritimi, fretorumq. angustiae ortu, aut obitu lunae commoueri? aut una totius caeli conuersione cursus astrorum dispares cõuersari? haec ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno diuino, & continuato spiritu continerentur. Atque haec cum uberius disputantur, & fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam: cum autem, ut Zeno solebat, breuius, angustiusq. concluduntur, tum apertiora sunt ad reprehendendum. nam ut profluens amnis aut uix, aut nullo modo, conclusa autem aqua facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris uitia diluuntur, angustia autem conclusae orationis nõ facile se ipsa tutatur. haec enim. quae dilatantur a nobis, Zeno sic premebat. Quod ratione utitur, id melius est, quam id, quod ratione non utitur. nihil autem mundo melius: ratione igitur mundus utitur. similiter effici potest, sapientem esse mundum; similiter, beatum; similiter, aeternum. omnia enim haec meliora sunt, quam ea, quae sunt his carentia. nec mundo quidquam melius: ex quo efficitur esse mundum deum. Idemq. hoc modo. Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. mundi autem partes sentientes sunt: non igitur caret sensu mundus. Pergit idem, et urget angustius. Nihil, inquit, quod animi, quodq. rationis est expers; id generare ex se potest animan

tem, compotemq. rationis. mundus autem generat animantes, compotesq. rationis: animans est igitur mundus, composq. rationis. Idemq. similitudine, ut saepe solet, rationem coclusit hoc modo. Si ex oliua modulate canentes tibiae nascerentur; non dubitares, quin inesset in oliua tibicinis quaedam scientia. quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censeres, in platanis inesse musicam. cur igitur mundus non animans, sapiensq. iudicetur, cum ex se procreet animantes, atque sapientes? Sed quoniam coepi secus agere, atque initio dixeram; negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis confirmari uolo. Sic enim res se habet, ut omnia, quae alantur, & crescant, contineant in se uim caloris: sine qua neque ali possunt, neque crescere. nam omne, quod est calidum, & igneum, cietur, & agitur motu suo: quod autem alitur, & crescit, motu quodam utitur certo, & aequabili: qui quam diu remanet in nobis, tam diu sensus, & uita remanet: refrigerato autem, & extincto calore, occidimus ipsi, & extinguimur. quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta uis insit caloris in omni corpore. negat enim ullum esse cibum tam grauem, quin is die, & nocte concoquatur. cuius etiam in reliquiis inest calor, iis, quas natura respuerit. Iam uero, uenae, & arteriae micare non desinunt quasi quodam igneo motu: animaduersumq. saepe

est; cum cor animantis alicuius euulsum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. omne igitur, quod uiuit, siue animal, siue terra editum, id uiuit propter inclusum in eo calorem. ex quo intelligi debet, eam caloris naturam uim in se habere uitalem, per omnem mundum pertinentem. atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi tangam, quae maximo calore fultae sustinentur. quod primum in terrena natura perspici potest. nam & lapidum conflictu, atque tritu elici ignem uidemus: & recenti fossione

- terram fumare calentem:

atque etiam ex puteis iugibus aquam calidam trahi, & id maxime hibernis fieri temporibus; quod magna uis terrae cauernis contineatur caloris, eaq. hieme sit densior, ob eamq. caussam calorem insitum in terris contineat arctius. Longa est oratio, multaeq. rationes, quibus doceri possit, omnia, quae terra concipiat, semina, quaeq. ipsa ex se generata stirpibus infixa contineat, ea temperatione caloris & oriri, & augescere. Atque aquae etiam admixtum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquae declarat effusio; quae neque conglaciaret frigoribus, neque niue pruinaq. concresceret, nisi eadem se, admixto calore liquefacta, & dilapsa, diffunderet. itaque & aquilonibus, reliquisq. frigoribus adiectis durescit humor: & idem uicissim mollitur tepefactus, & tabescit calore. Atque etiam maria agita-

ta

ta uentis ita tepeſcunt, ut intelligi facile poſſit, in
tantis illis humoribus incluſum eſſe calorem. nec e-
nim ille externus, & aduentitius habendus eſt te-
por, ſed ex intimis maris partibus agitatione exci-
tatus: quod noſtris quoque corporibus contingit,
cum motu atque exercitatione recaleſcunt. Ipſe ue-
ro aer, qui natura eſt maxime frigidus, minime eſt
expers caloris. ille uero & multo quidem calore
admixtus eſt. ipſe enim oritur ex reſpiratione aqua-
rum. earum enim quaſi uapor quidam aer haben-
dus eſt. is autem exiſtit motu eius caloris, qui aquis
continetur. quam ſimilitudinem cernere poſſumus
in ijs aquis, quae efferueſcunt ſubditis ignibus. Iam
uero reliqua quarta pars mundi, ea & ipſa tota na-
tura feruida eſt, & ceteris naturis omnibus ſaluta-
rem impertit, & uitalem calorem. Ex quo conclu-
ditur, cum omnes mundi partes ſuſtineantur calo-
re, mundum etiam ipſum ſimili, pariq. natura in
tanta diuturnitate ſeruari, eoq. magis, quod intel-
ligi debet, calidum illud, atque igneum ita in omni
fuſum eſſe natura, ut in eo inſit procreandi uis, &
cauſſa gigendi: a quo & animantia omnia, & ea,
quorum ſtirpes terra continentur, & naſci ſit neceſ
ſe, & augeſcere. Natura eſt igitur, quae contineat
mundum omnem, eumq. tueatur, & ea quidem
non ſine ſenſu, atque ratione. omnem enim na-
turam neceſſe eſt, quae non ſolitaria ſit, neque ſim-
plex, ſed cum alio coniuncta, atque connexa, ha-
bere aliquem in ſe principatum, ut in homine men-
tem,

tem, in belua quiddam simile mentis, unde oriantur rerum appetitus. in arborum autem, et earum rerum, quae gignuntur e terra, radicibus inesse principatus putatur. principatum autem id dico, quod Graeci ἡγεμονικόν uocant: quo nihil in quoque genere nec potest, nec debet esse praestantius. itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius naturae principatus, esse omnium optimum, omniumq. rerum potestate dominatuq. dignissimum. Videmus autem in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars uniuersi sit) inesse sensum et rationem. in ea parte igitur, in qua mundi est principatus, haec inesse necesse est, & acriora quidem, atque maiora. Quocirca sapientem esse mundum necesse est, naturamq. eam, quae res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoq. deum esse mundum, omnemq. uim mundi diuina natura contineri. Atque mundi feruor ille purior, perlucidior, mobiliorq. multo, ob easq. caussas aptior ad sensus commouendos, quam hic noster calor, quo haec, quae nota nobis sunt, retinentur, & uigent. Absurdum est igitur dicere, cum homines, bestiaeq. hoc calore teneantur, & propterea moueantur, & sentiant, mundum esse sine sensu, qui integro, & puro, & libero, eodemq. acerrimo, & mobilissimo ardore teneatur; praesertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte moueatur. nam quid potest esse mundo ualentius, quod

pellat,

pellat, atque moueat calorem eum, quo ille teneatur? audiamus enim Platonem, quasi quendam deum philosophorum: cui duos placet esse motus, unum suum, alterum externum; esse autem diuinius, quod ipsum ex se sua sponte moueatur, quam quod pulsu agitetur alieno. hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisq. principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur; is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte mouetur: animus sit necesse est. ex quo efficitur, animantem esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. ut enim nulla pars corporis nostri est, quae non sit minor, quam nosmet ipsi sumus: sic mundum uniuersum pluris esse necesse est, quam partem aliquam uniuersi. quod si ita est; sapiens sit mundus, necesse est. nam, ni ita esset; hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse, quam mundum omnem, oporteret. atque etiam, si a primis inchoatisq. naturis ad ultimas perfectasq. uolumus procedere; ad deorum naturam perueniamus, necesse est. Primo enim animaduertimus a natura sustineri ea, quae gignuntur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alēdo, atque augendo tueretur. bestijs autem sensum, & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutares, a pestiferis recessum; homini hoc amplius, quod addidit ratio-

174. Fin. 4. 146: Tuscu. l. 176. Som. 125:

tionem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. Quartus autem gradus, & altissimus, eorum, qui natura boni, sapientesq. gignuntur. quibus a principio innascitur ratio recta, constansque, quae supra hominem putanda est, deoq. tribuenda, id est mundo: in quo necesse est perfectam illam, atque absolutam inesse rationem. neque enim dici potest, ulla rerum institutione non esse aliquid extremum atque perfectum. ut enim in uite, ut in pecude, nisi quae uis obstitit, uidemus naturam suo quodam itinere ad ultimum peruenire; atque ut pictura, & fabrica, ceteraeq. artes habent quendam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolui aliquid, ac perfici. etenim ceteris naturis multa externa, quo minus perficiãtur, possunt obsistere: uniuersam autem naturã nulla res potest impedire: propterea quod omnes naturas ipsa cohibet, et cõtinet. quocirca necesse est esse illũ quartum, et altissimũ gradum, quo nulla uis possit accedere. is autem gradus est, in quo rerum omniũ natura ponitur: quae quoniam talis est, ut praesit omnibus, & eam nulla res possit impedire; necesse est intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. quid autem est inscitius, quam aut eam naturam, quae omnes res sit complexa, non optimam dici; aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis, & cõsilij compotem, postremo sapientem? qui enim aliter potest esse optima? neque enim,

enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quam deterrima: nec uero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quam humana condicio. homo enim sapiens fieri potest: mundus auté, si in aeterno praeteriti temporis spatio fuit insipiens, numquam profecto sapientiam consequetur: ita erit homine deterior. quod quoniam absurdum est; & sapiens a principio mundus, & deus habendus est. neque enim est quidquam aliud, praeter mundum, cui nihil absit, quodq. undique aptum, atque perfectum, expletumq. sit omnibus suis numeris, & partibus. scite enim Chrysippus, ut clypei caussa inuolucrum, uaginam autem gladij; sic, praeter mundum, cetera omnia aliorum caussa esse generata, ut eas fruges, atque fructus, quos terra gignit, animantium caussa, animantes autem hominum, ut equum uehendi caussa, arandi bouem, uenandi, & custodiendi canem. ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum, & imitandum, nullo modo perfectus, sed quaedam particula perfecti. sed mundus, quoniam omnia complexus est; nec est quidquam, quod non insit in eo; perfectus undique est. quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente et ratione melius: ergo haec mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens, omnia in perfectis, & maturis docet esse meliora; ut in equo, quam in equulo; in cane, quam in catulo;

lo; in uiro, quam in puero: iam, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo, atque absoluto esse debere. est autem nihil mundo perfectius, nihil uirtute melius: igitur mundi est propria uirtus. nec uero hominis natura perfecta est: & efficitur tamen in homine uirtus: quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo uirtus: sapiens igitur est, & propterea deus. Atque, hac mundi diuinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem diuinitas: quae ex mobilissima, purissimaq. aetheris parte gignuntur, neque ulla praeterea sunt admixta natura, totaq. sunt calida, atque perlucida; ut ea quoque rectissime & animantia esse, & sentire, atque intelligere dicâtur. Atque ea quidem tota esse ignea, duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, & oculorum. nam solis candor illustrior, quam ullus ignis, quippe qui immenso mundo tam longe, lateq. colluceat: & is eius tactus est, non ut tepefaciat solum, sed etiam saepe comburat. quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. ergo, inquit, cum sol igneus sit, Oceaniq. alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum, atque ad uictum; aut ei, qui corporibus animantium continetur. atque hic noster ignis, quem usus uitae requirit, confector est, et consumptor omnium; idemque, quocumque inuasit, cuncta disturbat, ac dissipat. contra ille corporeus, uitalis, & salutaris omnia conseruat, alit, auget,

susti-

sustinet, sensuq. afficit. negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit; cum is quoque efficiat, ut omnia floreant, & in suo quaeque genere pubescant. Quare, cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium: solem quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra, quae oriantur in ardore caelesti, qui aether, uel caelum nominatur. Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aere aliorum: absurdum esse Aristoteli uidetur, in ea parte, quae sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem aethereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, & semper agitatur, & uiget; necesse est, quod animal in eo gignatur, idem & sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. quare cum in aethere astra gignantur; consentaneum est, in ijs sensum inesse, et intelligentiam. ex quo efficitur, in deorum numero astra esse ducenda. etenim licet uidere acutiora ingenia, & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer sit purus, ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso caelo, atque concreto. quin etiam, cibo quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, praestantem intelligentiam in sideribus esse, quae & aetheream mundi partem incolant, & marinis, terrenisq. humoribus longo interuallo extenuatis alantur. Sensum autem astrorum, atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atque constantia. 35.

nihil

nihil est enim, quod ratione, & numero moueri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil uarium, nihil fortuitum. ordo autem siderum, & in omni aeternitate constantia, neque naturam significat, est enim plena rationis; neque fortunam, quae amica uarietati constantiam respuit. sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac diuinitate moueantur. Nec uero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quae mouentur, aut natura moueri censuit, aut ui, aut uoluntate: moueri autem solem, & lunam, & sidera omnia: quae autem natura mouerentur, haec aut pondere deorsum, aut leuitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret; propterea quod eorum motus in orbem circumferretur. Nec uero dici potest, ui quadam maiore fieri, ut contra naturam astra moueantur. quae enim potest maior esse? restat igitur, ut motus astrorum sit uoluntarius. quae qui uideat, non indocte solum, uerum etiam impie faciat, si deos esse neget. nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione, atque actione priuet. mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non uidetur. esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, uix eum sanae mentis existimem. Restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciē mentis abducere. ea difficultas induxit & uulgo imperitos, et similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de dijs immortalibus

talibus

talibus cogitare. cuius opinionis leuitas confutata a Cotta, non desiderat orationem meam. sed cum, talẽ esse deum, certa notione animi praesentiamus, primũ ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit praestantius: ad hanc praesensionem, notionemq. nostram, nihil uideo, quod potius accommodem, quam ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse, & deum iudicem. Hic, quam uolet, Epicurus iocetur, homo non aptissimus ad iocandum, minimeq. respiciens patriam; & dicat se non posse intelligere, qualis sit uolubilis, & rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, numquam me mouebit. placet enim illi esse deos; quia necesse sit praestantem aliquam esse naturam, qua nihil sit melius. mundo autam certe nihil est melius. nec dubium, quin, quod animans sit, habeatq. sensum, & rationem, & mentem, id sit melius, quam id, quod his careat. ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem. qua ratione, deum esse mundum, concluditur. Sed haec paullo post facilius cognoscentur ex ijs rebus ipsis, quas mundus efficit. Interea, Vellei, noli quaeso praeteferre, uos plane expertes esse doctrinae. Conum tibi ais, & cylindrum, & pyramidem pulchiorem, quam sphaeram, uideri. Nouum etiam oculorum iudcium habetis. sed sint ista pulchriora, dumtaxat aspectu: quod mihi tamen ipsum non uidetur: quid enim pulchrius ea figura, quae sola omnes alias figuras com-

plexa continet, quaeq. nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? cumq. duae formae praestantes sint, ex solidis globus, (sic enim σφαῖραν interpretari placet) ex planis autem circulus, aut orbis, qui κύκλος graece dicitur: his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimae, a medioq. tantum absit extremum, quantum idem a summo: quo nihil fieri potest aptius. Sed, si haec non uidetis, quia numquam eruditum illum puluerem attigistis: an ne hoc physici quidem intelligere potuistis, hanc aequalitatem motus, constantiamq. ordinum in alia figura non potuisse seruari? itaque nihil potest esse indoctius, quam quod a uobis affirmari solet. nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis: nam posse fieri, ut sit alia figura: innumerabilesq. mundos, alios aliarum esse formarum. quae, si, bis bina quot essent, didicisset Epicurus, certe non diceret. sed, dum palato, quid sit optimum, iudicat; caeli palatum, ut ait Ennius, non suspexit. nam cum duo sint genera siderum, quorum alterum spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum umquam cursus sui uestigium inflectat; alterum autem continuas conuersiones duas iisdem spatiis cursibusq. conficiat: ex utraque re & mundi uolubilitas, quae nisi in globosa forma esse non posset, et stellarum rotundi ambitus cognoscuntur; primusq. sol, qui astrorum obtinet principatum, ita mouetur,

ut,

ut, cum terras larga luce compleuerit, easdem modo his, modo illis partibus opacet. ipsa enim umbra terrae soli officiens, noctem efficit: nocturnorum autem spatiorum eadem est aequabilitas, quae diurnorum. eiusdemq. solis tum accessus modici, tum recessus, & frigoris, & caloris modum temperant. circuitus enim solis orbium V diebus & LX & CCC, quarta fere diei parte addita, conuersionem conficiunt annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, aestates, & hiemes efficit, & ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adiunctum est, alterum aestati. ita ex quattuor temporum mutationibus, omnium, quae terra, mariq. gignuntur, initia, caussaeq. ducuntur. Iam, solis annuos cursus spatijs menstruis luna consequitur: cuius tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. neque solum eius species ac forma mutatur tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quae tum est aquilonalis, tum australis. In lunae quoque cursu est & brumae quaedam, & solstitij similitudo: multaq. ab ea manant, & fluunt, quibus & animantes alantur, augescantque; & pubescant, maturitatemq. assequantur, quae oriuntur e terra. Maxime uero admirabiles sunt motus earum quinque stellarum, quae falso uocantur errantes. nihil enim errat, quod in omni aeternitate conseruat progressus, & regressus, reliquosq. motus constantes,

et ratos. quod eo eſt admirabilius in his ſtellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rurſus aperiuntur; tum abeunt, tum recedunt; tum antecedunt, tum ſubſequuntur; tum celerius mouentur, tum tardius; tum omnino ne mouentur quidem, ſed ad quoddam tempus inſiſtunt. quarum ex diſparibus motionibus magnum annum mathematici nominauerunt: qui tum efficitur, cum ſolis, & lunae, & quinque errantium ad eandem inter ſe comparationem confectis omnium ſpatijs eſt facta conuerſio. quae quam longa ſit, magna quaeſtio eſt: eſſe uero certam, & definitam, neceſſe eſt. Nam ea quae Saturni ſtella dicitur, φαίνωνq. a Graecis nominatur, quae a terra abeſt plurimum, XXX fere annis curſum conficit. in quo curſu multa mirabiliter efficiens tum antecedendo, tum retardando, tum ueſpertinis temporibus deliteſcendo, tum matutinis rurſum ſe aperiendo, nihil immutat ſempiternis ſaeculorum aetatibus, quin eadem iiſdem temporibus efficiat. Infra autem hanc, propius a terra, Iouis ſtella fertur, quae φαέθων dicitur, eaq. eundem XII. ſignorum orbem annis XII. conficit; eaſdemque, quas Saturni ſtella, efficit in curſu uarietates. Huic autem proximum inferiorem orbem tenet πυρόεις, quae ſtella Martis appellatur; eaq. IIII. & XX. menſibus, VI, ut opinor, diebus minus eundem luſtrat orbem, quem duae ſuperiores. Infra hanc autem ſtella Mercurij eſt: ea στίλβων appellatur a Graecis: quae anno fere uertente ſignife-

rum

Macrob. cap: XIX.

et Somnii 124. 125.

rum lustrat orbem, neque a sole longius umquam unius signi interuallo discedit, tum anteuertens, tum subsequens. Infima est quinque errantium, terraeq. proxima, stella Veneris: quae φώσφορος graece, Lucifer latine dicitur, cum antegreditur solem; cum subsequitur autem, Hesperos. ea cursum anno conficit, & latitudinem lustrans signiferi orbis, & longitudinem: quod idem faciunt stellae superiores: neque umquam ab sole duorum signorum interuallo longius discedit, tum antecedens, tum subsequens.

Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam, tam uarijs cursibus, in omni aeternitate conuenientiam temporum, non possum intelligere, sine mente, ratione, consilio. quae cum in sideribus inesse uideamus; non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere. Nec uero eae stellae, quae inerrantes uocantur, non significant eandem mentem, atque prudentiam; quarum est quotidiana, conueniens, constansq. cõuersio: nec habent aethereos cursus, neque caelo inhaerentes, ut plerique dicunt physicae rationis ignari. non est enim aetheris ea natura, ut ui sua stellas complexa contorqueat. nam tenuis, ac perlucens, et aequabili calore suffusus aether, non satis aptus ad stellas continendas uidetur. habent igitur suam sphaeram stellae inerrãtes ab aetherea coniunctione secretam, & liberam. earum autem perennes cursus, atque perpetui, cum admirabili, incredibiliq. constantia, declarant in his uim, et mentem esse diuinam: ut, haec ipsa qui non sentiat deorum

uim habere, is nihil omnino ſenſurus eſſe uideatur. Nulla igitur in caelo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec uanitas ineſt: contraq. omnis ordo, ueritas, ratio, conſtantia. quaeq. his uacant, ea mentita, & falſa, plenaq. erroris eunt circum terras, infra lunam; quae omnium ultima eſt, in terrisq. uerſatur. Caeleſtem ergo admirabilem ordinem, incredibilemq. conſtantiam, ex qua conſeruatio, et ſalus omnium omnis oritur, qui uacare mente putat, is ipſe mentis expers habendus eſt. haud ergo, ut opinor, errauero, ſi a principe inueſtigandae ueritatis huius diſputationis principium duxero. Zeno igitur ita naturam definit, ut eam dicat ignem eſſe artificioſum, ad gignendum progredientem uia: cenſet enim artis maxime proprium eſſe, creare, & gignere; quodq. in operibus noſtrarum artium manus efficiat, id multo artificioſius naturam efficere, id eſt, ut dixi, ignem artificioſum, magiſtrum artium reliquarum. atque hac quidem ratione omnis natura artificioſa eſt; quod habet quaſi uiam quandam, & ſectam, quam ſequatur. Ipſius uero mundi, qui omnia complexu ſuo coercet, & continet, natura non artificioſa ſolum, ſed plane artifex, ab eodem Zenone dicitur conſultrix, & prouida utilitatum, oportunitatumq. omnium. atque ut ceterae ſuis ſeminibus quaeque gignuntur, augeſcunt, continentur: ſic natura mundi omnes motus habet uoluntarios, conatusque, & appetitiones, quas ὁρμὰς Graeci uocant; & his conſentaneas actiones

ſic

ſic adhibet, ut noſmet ipſi, qui animis mouemur, & ſenſibus. Talis igitur mens mundi cum ſit, ob eamq. cauſſam prouidentia appellari recte poſſit; (graece enim πρόνοια dicitur) haec potiſſimum proui det, et in his maxime eſt occupata, primum ut mundus quamaptiſſimus ſit ad permanendum; deinde ut nulla re egeat; maxime autem, ut in eo eximia pulchritudo ſit, atque omnis ornatus. Dictum eſt de uniuerſo mundo: dictum eſt etiam de ſideribus: ut iam propemodum appareat multitudo nec ceſſantium deorum, nec ea, quae agant, molientium cum labore operoſo, ac moleſto. non enim uenis, & neruis, & oſſibus continentur, nec iis eſcis, aut potionibus ueſcuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant: nec iis corporibus ſunt, ut aut caſus, aut ictus extimeſcant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. quae uerens Epicurus, monogrammos deos, & nihil agentes commentus eſt. illi autem pulcherrima forma praediti, puriſſimaq. in regione caeli collocati, ita ferun- tur, moderanturq. curſus, ut ad omnia conſeruanda, & tuenda conſenſiſſe uideantur. Multae autem aliae naturae deorum, ex magnis beneficiis eorum, nō ſine cauſſa & a Graeciae ſapientibus, & a maioribus noſtris conſtitutae, nominataeq. ſunt. quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non ſine diuina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. itaque tum illud, quod erat a deo natum, nomine ipſius dei nuncupabant: ut cum fruges Cere

rem appellamus, uinum autem Liberum: ex quo illud Terentij,

Sine Cerere, & Libero friget Venus.

tum autem res ipsa, in qua uis inest maior aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa nominetur deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dedicatas uidemus proxime a M. Aemilio Scauro: ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. uides Virtutis templum, uides Honoris, a M. Marcello renouatum: quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum. quid Opis? quid Salutis? quid Concordiae? Libertatis? Victoriae? quarum omnium rerum quia uis erat tanta, ut sine deo regi non posset; ipsa res deorum nomen obtinuit. quo ex genere Cupidinis, & Voluptatis, & Lubentinae Veneris uocabula consecrata sunt, uitiosarum rerum, neque naturalium. quamquam Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa uitia naturam uehementius saepe pulsant. Vtilitatum igitur magnitudine constituti sunt ij dij, qui utilitates quasque gignebant. atque his quidē nominibus, quae paullo ante dicta sunt, quae uis sit in quoque declaratur deo. suscepit autem uita hominum, consuetudoq. cōmunis, ut beneficijs excellentes uiros in caelum fama, ac uoluntate tollerent. hinc Hercules, hinc Castor, & Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem nostri maiores auguste, sancteq. Liberum cum Cerere, & Libera consecrauerunt: quod quale sit, ex mysterijs intelligi

potest

potest. sed, quod ex nobis natos liberos appellamus, iccirco Cerere nati nominati sunt, Liber, & Libera: quod in Libero seruant, in Libera non item. hinc etiam Romulus; quem quidam eundem esse Quirinum putant. quorum cum remanerent animi, atque aeternitate fruerentur, dij rite sunt habiti, cum & optimi essent, & aeterni. Alia quoque ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poetis suppeditauerunt, hominum autem uitam superstitione omni referserunt. atque hic locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe, & Chrysippo pluribus uerbis explicatus est. nam uetus haec opinio Graeciam oppleuit, exectum Celum a filio Saturno, uinctum autem Saturnum ipsum a filio Ioue. physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas. caelestem enim altissimam, aethereamq. naturam, id est igneá, quae per sese omnia gigneret, uacare uoluerunt ea parte corporis, quae coniunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum autem eum esse uoluerunt, qui cursum, & conuersionem spatiorum, ac temporum contineret: qui deus graece id ipsum nomen habet. κρόνος enim dicitur: qui est idem χρόνος. Saturnus autem est appellatus, quod saturetur annis: ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit aetas temporum spatia, annisq. praeteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autem a Ioue, ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum uinculis alligaret. Sed ipse Iupi-

ter,

17. Tuscul 2. 207. et 3. 218.

ter, quem, conuersis casibus, appellamus a iuuando Iouem, a poetis pater diuum hominumq. dicitur, a maioribus autem nostris optimus, maximus, & quidem ante optimus, id est beneficentissimus, quam maximus; quia maius est, certeq. gratius, prodesse omnibus, quam opes magnas habere. hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens:

Aspice hoc sublime cadens, quem inuocant omnes Iouem.

planiusq. alio loco idem:

Cui, quod in me est, execrabor hoc, quo lucet quidquid est.

hunc etiam augures nostri cum dicunt, Ioue fulgente, tonante: dicunt enim, caelo fulgente, tonante. Euripides autem, ut multa praeclare, sic hoc breuiter,

Vides sublime fusum, immoderatum aethera;
Qui tenero terram circumuectu amplectitur:
Hunc summum habeto diuum; hunc perhibeto Iouem.

Aer autem, ut Stoici disputant, interiectus inter mare & caelum, Iunonis nomine consecratur: quae est soror, & coniux Iouis; quod & similitudo est aetheris, & cum eo summa coniunctio. Effeminarunt autem eum, Iunoniq. tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Iunonem a iuuando credo nominatam. Aqua restabat, & terra; ut essent ex fabulis tria regna diuisa. datum est igitur Neptuno

alte-

alterum, Iouis, ut uolunt, fratri, maritimum omne regnum: nomenq. productum, ut Portunus a portu, sic Neptunus a nando, paullum primis litteris immutatis. Terrena autem uis omnis, atque natura Diti patri dedicata est: qui Dis, ut apud Graecos πλούτων, quia & recidant omnia in terras, & oriantur e terris. is rapuit Proserpinam, quod Graecorum nomen est. ea enim est, quae περσεφόνη graece nominatur; quam frugum semen esse uolunt; absconditamq. quaeri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tamquam geres: casuq. prima littera itidem immutata, ut a Graecis. nam ab illis quoque Δημήτηρ, quasi γημήτηρ, nominata est. Iam qui magna uerteret, Mauors; Minerua autem, quae uel minueret, uel minaretur. Cumq. in omnibus rebus uim haberent maximam prima, & extrema, principem in sacrificando Ianum esse uoluerunt: quod ab eundo nomen est ductum: ex quo transitiones peruiae, Iani, foresq. in liminibus profanarum aedium, ianuae nominantur. Nam Vestae nomen a Graecis. ea est enim, quae ab illis ἑστία dicitur. uis autem eius ad aras, & focos pertinet. itaque in ea dea, quae est rerum custos intimarum, omnis & precatio, & sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac ui dij penates, siue a penu ducto nomine, (est enim omne, quo uescuntur homines, penus) siue ab eo, quod penitus insident, ex quo etiam penetrales a poetis uocantur. Iam Apollinis nomen est grae-

Ovid. Met. 5. Lucret. 5. Virg. Geor. 1. [illegible]

graecum: quem ſolem eſſe uolunt: Dianam autem, & lunam eandem eſſe putant: cum ſol dictus ſit, uel quia ſolus ex omnibus ſideribus eſt tantus, uel quia, cum eſt exortus, obſcuratis omnibus ſolus apparet; luna a lucendo nominata ſit. eadem eſt enim Lucina: itaque ut apud Graecos Dianã, eamq. Luciferam, ſic apud noſtros Iunonem Lucinam in pariendo inuocant: quae eadem Diana omniuaga dicitur, non a uenando, ſed, quod in ſeptem numerantur tamquam uagantibus, Diana dicta, quia noctu quaſi diem efficeret. adhibetur autem ad partus, quod ij matureſcunt aut ſeptem non numquam, aut plerumque nouem lunae curſibus: qui quia menſa ſpatia conficiunt, menſes nominantur, concinneque, ut multa, Timaeus: qui cum in hiſtoria dixiſſet, qua nocte natus Alexander eſſet, eadem Dianae Epheſiae templum deflagrauiſſe; adiunxit, minime id eſſe mirandum; quod Diana, cum in partu Olympiadis adeſſe uoluiſſet, abfuiſſet domo. Quae autem dea ad res omnes ueniret, Venerem noſtri nominauerunt: atque ex ea potius uenuſtas, quam Venus ex uenuſtate. Videtis ne igitur, ut a phyſicis rebus, bene, atque utiliter inuentis, tracta ratio ſit ad commenticios, & fictos deos? quae res genuit falſas opiniones, erroresq. turbulentos, & ſuperſtitiones paene aniles. et formae enĩ nobis deorum, & aetates, & ueſtitus, ornatusq. noti ſunt: genera praeterea, coniugia, cognationes, omniaq. traducta ad ſimilitudinem imbecillitatis humanae.

nam

nam & perturbatis animis inducuntur: accipimus enim deorum cupiditates, aegritudines, iracundias: nec uero, ut fabulae ferunt, bellis, proelijsq. carue runt; nec solum, ut apud Homerum, cum duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent; sed etiam, ut cum Titanis, ut cum gigantibus, sua propria bella gesserunt. haec & dicuntur, & creduntur stultissime, & plena sunt futilitatis, summaeq. leuitatis. sed tamen, his fabulis spretis, ac repudiatis, deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alij per alia, poterunt intelligi, qui, qualesq. sunt, quoq. eos nomine consuetudo nuncupauerit, quos deos & uenerari, & colere debemus. Cultus autem deorum est optimus, idemq. castissimus, atque sanctissimus, plenissimusq. pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente, & uoce ueneremur. non enim philosophi solum, uerum etiam maiores nostri superstitionem a religione separauerunt. nam qui totos dies precabantur, et immolabant, ut sibi sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati. quod nomen postea latius patuit. qui autem omnia, quae ad cultum deorum pertinerent, diligenter pertractarent, & tamquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, tamquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes: his enim in uerbis omnibus inest uis legendi eadem, quae in religioso. ita factum est in superstitioso, & religioso, alterum

uitij nomen, alterum laudis. Ac mihi uideor ſatis, & eſſe deos, & quales eſſent, oſtendiſſe. Proximum eſt, ut doceam, deorum prouidentia mundum adminiſtrari. magnus ſane locus, & a ueſtris, Cotta, uexatus: ac nimirum uobiſcum omne certamen eſt. nam uobis, Vellei, minus notum eſt, quemadmodum quidque dicatur. ueſtra enim ſolum legitis, ueſtra amatis: ceteros, cauſſa incognita, condemnatis. uelut a te ipſo heſterno die dictum eſt, anum fatidicam πρόνοιαν a Stoicis induci, id eſt prouidẽtiam. quod eo errore dixiſti, quia exiſtimas ab his prouidentiam fingi, quaſi quandam deam ſingularem, quae mundum omnem gubernet, & regat. ſed id praeciſe dicitur. ut, ſi quis dicat Athenienſiũ remp. conſilio regi, deſit illud: Ariopagi: ſic, cum dicimus prouidentia mundum adminiſtrari, deeſſe arbitrator, deorum. plene autem & perfecte ſic dici exiſtimato, prouidentia deorum mundum adminiſtrari. ita ſalem iſtum, quo caret ueſtra natio, in irridendis nobis nolitote conſumere. & mehercle, ſi me audiatis, ne experiamini quidem. non decet: non datũ eſt: non poteſtis. nec uero hoc in te unum conuenit, moribus domeſticis, ac noſtrorum hominum urbanitate limatum; ſed cum in reliquos ueſtros, tum in eum maxime, qui iſta peperit, hominem ſine arte, ſine litteris, inſultantem in omnes, ſine acumine ullo, ſine auctoritate, ſine lepore. Dico igitur, prouidentia deorum mundum, & omnes mundi partes & initio conſtitutas eſſe, &

omni tempore administrari. Eamq. disputationem tres in partes nostri fere diuidunt. quarum pars prima est, quae ducitur ab ea ratione, quae docet esse deos: quo concesso, confitendum est eorum consilio mundum administrari. Secũda est autem, quae docet omnes res subiectas esse naturae sentienti, ab eaq. omnia pulcherrime geri: quo constituto, sequitur ab animantibus principijs eam esse generatam. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum caelestium, atque terrestrium. Primum igitur aut negandum est deos esse; quod & Democritus, simulacra, & Epicurus, imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos esse concedant, ijs fatendum est, eos aliquid agere, idq. praeclarum. nihil est autem praeclarius mundi administratione: deorum igitur consilio administratur mundus. quod si aliter est; aliquid profecto sit, necesse est, melius, & maiore ui praeditum, quam deos, quale id cumque est, siue inanima natura, siue necessitas ui magna incitata, haec pulcherrima opera efficiens, quae uidemus. non est igitur natura deorum praepotens, neque excellens; siquidem ea subiecta est ei uel necessitati, uel naturae, qua caelum, maria, terraeq. regantur. nihil autem est praestantius deo: ob eo igitur necesse est mundum regi. nulli igitur est naturae obediens, aut subiectus deus: omnem ergo regit ipse naturam. etenim si concedimus, intelligentes esse deos; concedimus etiam, prouidentes, & rerum quidem maximarum. ergo utrum igno-

ignorant, quae res maximae ſint, quoq. hae modo tractandae, & tuendae; an uim non habent, qua tantas res ſuſtineant, & gerant? at & ignoratio rerum aliena naturae deorum eſt: & ſuſtinendi muneris propter imbecillitatem difficultas minime cadit in maieſtatem deorum. ex quo efficitur id, quod uolumus, deorum prouidentia mundum adminiſtrari. atqui neceſſe eſt, cum ſint dij, ſi modo ſint, ut profecto ſunt, animãtes eſſe, nec ſolum animantes, ſed etiam rationis compotes, inter ſeq. quaſi ciuili conciliatione & ſocietate coniunctos, unum mundum, ut communem remp. atque urbem aliquam, regentes. ſequitur, ut eadem ſit in his, quae in genere humano, ratio, eadem ueritas utrobique ſit, eademq. lex: quae eſt recti praeceptio, prauiq. depulſio. ex quo intelligitur, prudentiam quoque, et mentem a dijs ad homines perueniſſe: ob eamq. cauſſam maiorum inſtitutis mens, fides, uirtus, concordia, conſecratae, & publice dedicatae ſunt. quae, qui conuenit, penes deos, negare; cum eorum auguſta, & ſancta ſimulacra ueneremur? quod ſi ineſt in hominum genere mens, fides, uirtus, concordia: unde haec in terras, niſi a ſuperis, defluere potuerunt? cumq. ſit in nobis conſilium, ratio, prudentia; neceſſe eſt deos haec ipſa habere maiora, nec habet ſolum, ſed etiam his uti in maximis, & optimis rebus. nihil autem eſt nec maius, nec melius mundo: neceſſe eſt ergo eũ deorum conſilio, & prouidentia adminiſtrari. Poſtremo, cum ſatis do-

docuerimus hos esse deos, quorum insignem uim, et illustrem faciem uideremus, solem dico, & lunam, & uagas stellas, & inerrantes, & caelum, & mundum ipsum, & earum rerum uim, quae inessent in omni mundo cum magno usu, & commoditate generis humani: efficitur, omnia regi diuina mente, atque prouidentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est. Sequitur, ut doceam, omnia subiecta esse naturae, eaq. ab ea pulcherrime regi. sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breuiter, quo facilius id, quod docere uolumus, intelligi possit. Namque alij naturam censent esse uim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alij autem, uim participem rationis, atque ordinis, tamquam uia progredientem, declarantemque, quid cuiusque rei caussa efficiat, quid sequatur, cuius solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando: seminis enim uim esse tantam, ut id, quamquam sit perexiguum, tamen, si inciderit in concipientem, comprehendentemq. naturam, nactumq. sit materiam, qua ali, augeriq. possit, ita fingat, & efficiat in suo quidque genere, partim ut tantum modo per stirpes alantur suas, partim ut moueri etiam, & sentire, & appetere possint, & ex sese similia sui gignere. Sunt autem, qui omnia naturae nomine appellent, ut Epicurus; qui ita diuidit, omnium, quae sint, naturam esse, corpora, & inane, quaeq. his accidant. sed nos cum dicimus natura constare, administrariq. mun-

dum, non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid eiusmodi nulla cohaerendi natura, sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, & artis quaedam similitudo. quod si ea, quae a terra stirpibus continentur, arte naturae uiuunt, & uigent: profecto ipsa terra eadem ui continetur, & arte naturae, quippe quae grauidata seminibus omnia pariat, & fundat ex sese, stirpes amplexa alat, & augeat, ipsaq. alatur uicissim a superis, externisque naturis. eiusdemq. expirationibus aer alitur, & aether, & omnia supera. ita, si terra natura tenetur, & uiget; eadem ratio in reliquo mundo est. stirpes enim terrae inhaerent: animantes autem a spiratione aeris sustinentur: ipseq. aer nobiscum uidet, nobiscum audit, nobiscum sonat: nihil enim eorum sine eo fieri potest. quin etiam mouetur nobiscum: quacunque enim imus, quacunque mouemur, uidetur quasi locum dare, & cedere. quaeq. in medium locum mundi, qui est infimus, & quae a medio in superum, quaeq. conuersione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt, unamq. naturam. &, cum quattuor sint genera corporum, uicissitudine eorum mundi continuata natura est. nam ex terra aqua, ex aqua oritur aer, ex aere aether: deinde retrorsum uicissim ex aethere aer, ex aere aqua, ex aqua terra infima. sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultro, citroq. commeantibus, mundi partium coniunctio
conti-

continetur. quae aut sempiterna sit, necesse est, hoc eodem ornatu, quem uidemus; aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum, et immensum paene tempus. quorum utrumuis ut sit; sequitur natura mundum administrari. quae enim classium nauigatio, aut quae instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quae natura efficit, conferamus) quae procreatio uitis, aut arboris, quae porro animantis figura, conformatioq. membrorum tãtam naturae sollertiam significat, quantam ipse mundus? aut igitur nihil est, quod sentiente natura regatur: aut mundum regi confitendum est. etenim, qui reliquas naturas omnes, earumq. semina contineat, qui potest ipse non natura administrari? ut, si quis dentes, & pubertatem natura dicat existere, ipsum autem hominem, cui ea existant, non constare natura; non intelligat ea, quae efferant aliquid ex sese, perfectiorem habere naturam, quam ea, quae ex ijs efferantur. omnium autem rerum, quae natura administrant, seminator, & sator, & parens, ut ita dicam, atque educator, & altor est mundus: omniaque, sicut membra, & partes suas, nutricatur, & continet. quod si mundi partes natura administrantur; necesse est mundum ipsum natura administrari: cuius quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi possit. ex ijs enim naturis, quae erant, quod effici potuit optimum, effectum est. doceat ergo aliquis potuisse melius. sed nemo umquam docebit: &, si quis corrigere aliquid uolet, aut deterius

faciet, aut id, quod fieri non potuit, desiderabit. quod si omnes mundi partes ita constitutae sunt, ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores: uideamus, utrum ea fortuita sint, an eo statu, quo cohaerere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, diuinaq. prouidentia. Si ergo meliora sunt ea, quae natura, quam illa, quae arte perfecta sunt; nec ars efficit quidquam sine ratione: ne natura quidem rationis expers est habenda. qui igitur conuenit, signum, aut tabulam pictam cum aspexeris, scire adhibitam esse artem; cumq. procul cursum nauigij uideris, non dubitare quin id ratione atque arte moueatur; aut, cum solarium uel descriptum, aut ex aqua contemplare, intelligere declarari horas arte, non casu; mundum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilij, & rationis esse expertem putare? quod si in Scythiam, aut in Britaniam sphaeram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cuius singulae conuersiones idem efficiunt in sole, & in luna, & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in caelo singulis diebus, & noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphaera sit perfecta ratione? hi autem dubitant de mundo, ex quo & oriuntur, & fiunt omnia, casu ne ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione, an mente diuina: & Archimedem arbitrantur plus ualuisse in imitandis sphaerae conuersionibus, quam naturam in efficiendis, praesertim cum multis parti

bus

bus sint illa perfecta, quam haec simulata, solertius. Atque ille apud Attium pastor, qui nauem numquam ante uidisset, ut procul diuinum, & nouum uehiculum argonautarum e monte conspexit, primo admirans, et perterritus hoc modo loquitur:

– tanta moles labitur
Fremebunda ex alto ingenti sonitu & spiritu:
Prae se undas uoluit: uertices ui suscitat:
Ruit prolapsa: pelagus respergit: reflat:
Ita dum interruptum credas nimbum uoluier,
Dum quod sublime uentis expulsum rapi
Saxum, aut procellis, uel globosos turbines
Existere ictos undis concursantibus,
Nisi quas terrestres pontus strages conciet;
Aut forte Triton fuscina euertens specus,
Subter radices penitus undanti in freto
Molem ex profundo saxeam ad caelum uomit.

dubitat primo, quae sit ea natura, quã cernit ignotá: idemq. iuuenibus uisis, auditoq. nautico cantu, sic:

Sicut inciti atque alacres rostris perfremunt
Delphini – item alia multa.
– Siluani melo
Consimilem ad aures cantum, & auditum refert.

ergo, ut hic primo aspectu inanimum quiddam, sensuq. uacuum se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitauerat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus aspectus mundi conturbauerat, postea cum uidissent motus eius finitos, & aequabiles, omniaq.

ratis ordinibus moderata, immutabiliq. constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac caelesti ac diuina domo, sed etiam rectorem, & moderatorem, & tamquam architectum tanti operis, tantiq. muneris. nunc autem mihi uidentur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas caelestium rerum, atque terrestrium. Principio enim terra sita in media parte mundi, circūfusa undique est hac animabili, spirabiliq. natura, cui nomen est aer, graecum illud quidem, sed receptum iam tamen usu a nostris: tritum est enim pro latino. hunc rursus amplectitur immensus aether, qui constat ex altissimis ignibus. mutuemur hoc quoque uerbum, dicaturq. tam aether latine, quam dicitur aer: & si interpretatur Pacuuius.

Hoc, quod memoro, nostri caelum, Graij perhibent aethera.

quasi uero non Graius hoc dicat. at latine loquitur. siquidem nos non quasi graece loquentem audiamus. docet idem alio loco,

Graiugena de isto aperit ipsa oratio.

sed ad maiora redeamus. Ex aethere igitur innumerabiles flammae siderum existunt: quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multi partibus maior, atque amplior, quam terra uniuersa: deinde reliqua sidera magnitudinibus immensis. atque hi tanti ignes, tamq. multi non modo nihil nocent terris rebusq. terrestribus, sed ita prosunt, ut, si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit a tantis

tis ardoribus, moderatione & temperatione subla-
ta. Hic ego non mirer esse quemquam, qui sibi per-
suadeat, corpora quaedam solida, atque indiuidua,
ui et grauitate ferri, mundumq. effici ornatissimum,
& pulcherrimum ex eorum corporum concursione
fortuita? hoc qui existimat fieri potuisse; non intel-
ligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius
& uiginti formae litterarum uel aureae, uel quales
libet, aliquo coniiciantur, posse ex his in terram
excussis annales Ennij, ut deinceps legi possint, effi-
ci: quod, nescio, an ne in uno quidem uersu possit
tantum ualere fortuna. isti autem quemadmodum
asseuerant, ex corpusculis non colore, non qualita-
te aliqua, quam ποιότητα Graeci uocant, non sensu
praeditis, sed concurrentibus temere, atque casu
mundum esse perfectum? uel innumerabiles potius
in omni puncto temporis alios nasci, alios interire?
quod si mundum efficere potest concursus atomo-
rum; cur porticum, cur templum, cur domum, cur
urbem non potest? quae sunt minus operosa, et mul-
to quidem faciliora. certe ita temere de mundo effu
tiunt, ut mihi quidem numquam hunc admirabilem
caeli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse ui
deantur. praeclare ergo Aristoteles, Si essent, in-
quit, qui sub terra semper habitassent, bonis, &
illustribus domicilijs, quae essent ornata signis, at-
que picturis, instructaq. rebus ijs omnibus, quibus
abundant ij, qui beati putantur; nec tamen exissent
umquam supra terram; accepissent autem fama, et

 auditione,

auditione, esse quoddam numen, & uim deorum; deinde, aliquo tempore, patefactis terrae faucibus, ex illis abditis sedibus euadere in haec loca, quae nos incolimus, atque exire potuissent; cum repente terram, & maria, caelumq. uidissent; nubium magnitudinem, uentorumq. uim cognouissent; aspexissentq. solem, eiusq. tum magnitudiné, pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognouissent; quod is diem efficeret, toto caelo luce diffusa; cum autem terras nox opacasset, tum caelum totum cernerent astris distinctum, et ornatum, lunaeq. luminum uarietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumq. omnium ortus, & occasus, atque in omni aeternitate ratos, immutabilesq. cursus: haec cum uiderent, profecto & esse deos, & haec tanta opera deorum esse arbitrarentur. Atque haec quidem ille. nos autem tenebras cogitemus tantas, quantae quondam, eruptione Aetnaeorum ignium, finitimas regiones obscurauisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut reuixisse sibi uiderentur. quod si hoc idem ex aeternis tenebris contingeret, ut subito lucem aspiceremus; quaenam species caeli uideretur? sed assiduitate quotidiana, & consuetudine oculorum assuescunt animi, neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper uident: perinde quasi nouitas nos magis, quam magnitudo rerum, debeat ad exquirendas caussas excitare. quis enim hunc hominem dixerit, qui, cum

tam certos caeli motus, tam ratos aſtrorum ordines, tamq. omnia inter ſe connexa, & apta uiderit, neget in his ullam ineſſe rationem, eaq. caſu fieri dicat, quae quanto conſilio gerantur, nullo conſilio aſſequi poſſumus? An, cum machinatione quadam moueri aliquid uidemus, ut ſphaeram, ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera ſint rationis: cum autem impetum caeli admirabili cum celeritate moueri, uertiq. uideamus, conſtantiſſime conficientem uiciſſitudines anniuerſarias, cum ſumma ſalute & conſeruatione rerum omnium; dubitamus, quin ea non ſolum ratione fiant, ſed etiam excellenti quadam diuinaq. ratione? Licet enim iam, remota ſubtilitate diſputandi, oculis quodam modo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas diuina prouidentia dicimus conſtitutas. Ac principio terra uniuerſa cernatur, locata in media mundi ſede, ſolida, & globoſa, et undique ipſa in ſeſe nutibus ſuis conglobata, ueſtita floribus, herbis, arboribus, frugibus. quorum omnium incredibilis multitudo inſatiabili uarietate diſtinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum ueſtitus uiridiſſimos, ſpeluncarum concauas altitudines, ſaxorum aſperitates, impendentium montium altitudines, immenſitatesq. camporum. Adde etiam reconditas auri, argentiq. uenas, infinitamq. uim marmoris. Quae uero, & quam uaria genera beſtiarũ, uel cicurum, uel ferarum? qui uolucrum lapſus,

atque

atque cantus? qui pecudum paſtus? quae uita ſilue-
ſtrium? quid iam de hominum genere dicam? qui
quaſi cultores terrae conſtituti, non patiuntur eam
nec immanitate beluarum efferari, nec ſtirpium
aſperitate uaſtari: quorumq. operibus agri, inſu-
lae, litoraq. collucent, diſtincta tectis, & urbibus.
quae ſi, ut animis, ſic oculis uidere poſſemus; ne-
mo, cunctam intuens terram, de diuina ratione du-
bitaret. At uero quanta maris eſt pulchritudo? quae
ſpecies uniuerſi? quae multitudo, & uarietas inſu-
larum? quae amoenitates orarum, & litorum? quot
genera, quamq. diſparia partim ſubmerſarum, par-
tim fluitantium, & innatantium beluarum, par-
tim ad ſaxa natiuis teſtis inhaerentium? ipſum au-
tem mare ſic terram appetens litoribus cludit, ut
una ex duabus naturis conflata uideatur. Exinde
mari finitimus aer, die, & nocte diſtinguitur: isq.
tum fuſus, & extenuatus in ſublime fertur; tum
autem concretus in nubes cogitur; humoremq. col-
ligens terram auget imbribus; tum effluens huc
& illuc uentos efficit. idem annuas frigorum, &
calorum facit uarietates: idemq. & uolatus alitum
ſuſtinet, & ſpiritu ductus alit & ſuſtentat animan-
tes. Reſtat ultimus, & a domicilijs noſtris altiſſi-
mus, omnia cingens & coercens caeli complexus,
qui idem aether uocatur, extrema ora, & determi
natio mundi: in quo cum admirabilitate maxima
igneae formae curſus ordinatos definiunt. e quibus
ſol, cuius magnitudine multis partibus terra ſupe-

ra-

ratur, circum eam ipsam uoluitur; isq. oriens & occidens, diem, noctemq. conficit; & modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reuersiones ab extremo contrarias facit: quarum interuallo tum quasi tristitia quadam contrahit terram, tum uicissim laetificat, ut cum caelo hilarata uideatur. Luna autem, quae est, ut ostendunt mathematici, maior quam dimidia pars terrae, iisdem spatijs uagatur, quibus sol: sed tum congrediens cum sole, tum digrediens, & eam lucem, quam a sole accepit, mittit in terras, & uarias ipsa mutationes lucis habet: atque etiam tum subiecta, atque opposita soli, radios eius, & lumen obscurat; tum ipsa incidens in umbram terrae, cum est e regione solis, interpositu, interiectuq. terrae repente deficit: iisdemq. spatijs eae stellae, quas uagas dicimus, circum terram feruntur, eodemq. modo oriuntur, & occidunt. quarum motus tum incitantur, tum retardantur, saepe etiam insistunt. quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: quarum ita descripta distinctio est, ut ex notarum figura-rum similitudine nomina inuenerint. Atque hoc loco me intuens, utar, inquit, carminibus Arati, eis, quae a te admodum adolescentulo conuersa, ita me delectant, quia latina sunt, ut multa ex ijs memoria teneam. ergo, ut oculis assidue uidemus sine ulla mutatione, aut uarietate,

Cetera labuntur celeri caelestia motu,

Cum caeloq. simul noctesq. diesq. feruntur.
quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturae constantiam uidere cupientis.
Extremusq. adeo duplici de cardine uertex
Dicitur esse polus. -
Hunc circum ἄρκτοι duae uertuntur:
numquam occidentes.
Ex his altera apud Graios Cynosura uocatur,
Altera dicitur esse Helice. -
cuius quidē clarissimas stellas totis noctib. cernimus.
Quas nostri septem soliti uocitare Triones.
paribusq. stellis, similiter distinctis, eundem caeli uerticem lustrat parua Cynosura.
Hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto.
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim a nocte uidetur.
Haec uero parua est: sed nautis usus in hac est:
Nam cursu interiore breui conuertitur orbe.
& quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,
Has inter, uelut rapido cum gurgite flumen,
Toruu' Draco serpit subter, supraq. reuoluens
Sese, conficiensq. sinus e corpore flexos.
eius cum totius est praeclara species, tum in primis suspicēda est figura capitis, atque ardor oculorum.
Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusq. oculis duo feruida lumina flagrant.
Atque uno mentum radianti sidere lucet:
Obstipum caput, & tereti ceruice reflexum
Obtutum

Obtutum in cauda maioris figere dicas.
& reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus.
Hoc caput hic paullum sese subitoq. recondit,
Ortus ubi atque obitus partem admiscentur in unã.
id autem caput,
Attingens defessa uelut maerentis imago,
Vertitur. - quam quidem Graeci
Engonasin uocitant, genibus quia nixa feratur.
Hic illa eximio posita est fulgore corona,
atque haec quidem a tergo. propter caput autem
Anguitenens:
Quem claro perhibent ὀφιοῦχον nomine Graij.
Hic presso duplici palmarum continet Anguem,
Eius & ipse manet religatus corpore toto:
Namque uirum mediũ serpens sub pectora cingit.
Ille tamen nitens grauiter uestigia ponit,
Atque oculos urget pedibus, pectusq. Nepai.
septentriones autem sequitur
Arctophylax, uulgo qui dicitur esse Bootes:
Quod quasi temone adiunctã prae se quatit Arctũ.
dein quae sequuntur.
Huic autem subter praecordia fixa uidetur
Stella micans radijs Arcturus nomine claro:
cui subiecta fertur,
Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.
atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus diuina solertia appareat.
Et natos Geminos inuises sub caput Arcti.

Sub-

Subiectus medio est Cancer, pedibusq. tenetur
Magnu' Leo, tremulá quatiens e corpore flammam.
Auriga
Sub laeua Geminorum obductus parte feretur.
Aduersum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra laeuum humerum claro obtinet'. -
tum quae sequuntur.
Verum haec est magne atque illustri praedita signo.
Contra Hoedi exiguum iaciunt mortalibus ignem.
cuius sub pedibus
Corniger est ualido connexus corpore Taurus.
eius caput stellis conspersum est frequentibus.
Has Graeci stellas Hyadas uocitare suerunt:
a pluendo: ὕειν enim est pluere. nostri imperite suculas: quasi a suibus essent, non ab imbribus, nominatae. minorem autem septentrionem Cepheus passis palmis a tergo subsequitur.
Náque ipsum ad tergum Cynosurae uertitur Arcti.
hunc antecedit
Obscura specie stellarum Cassiopea.
Hanc autem illustri uersatur corpore propter
Andromeda, aufugiens aspectum maesta parentis.
Huic Equus ille, iubam quatiens fulgore micanti,
Summum contingit caput aluo: stellaq. iungens
Vna, tenet duplices communi lumine formas,
Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries cum cornibus haeret.
quem propter
Pisces, quorum alter paullum praelabitur ante,

Et magis horriferis aquilonis tangitur alis.
Ad pedes Andromedae Perseus describitur.
Quē summa ab regione aquilonis flamina pulsant.
cuius propter laeuum genu
- Vergilias tenui cum luce uidebis.
Inde Fides leuiter posita & connexa uidetur.
Inde est ales auis lato sub tegmine caeli.
capiti autē Equi proximat Aquarij dextra, totusq.
deinceps Aquarius.
Tum gelidum ualido de pectore frigus anhelans,
Corpore semifero magno Capricornus in orbe.
Quem cum perpetuo uestiuit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore currum.
hinc autem aspicitur,
Vt sese emergens ostendat Scorpius alte,
Posteriore trahens flexum ui corporis arcum.
Quem propter nitens pennis conuoluitur ales.
At propter se Aquila ardenti cum corpore portat,
deinde Delphinus.
Exinde Orion obliquo corpore nitens,
quem subsequens
Feruidus ille Canis stellarum luce refulget.
Post Lepus subsequitur,
Curriculum numquam defesso corpore sedans.
At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces,
Fluminis illustri tangentem corpore ripas.
quam longe serpentem & manantem
- Aspicies, proceraq. uincla uidebis,

Quae

Quae retinent Pisces caudarum a parte locata.
Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen
Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.
propter quae Centaurus
Cedit Equi partis properans submergere Chelis,
Hinc dextrá porgés, quadrupes qua uasta tenetur,
Tendit, & illustrem truculentus caedit ad aram.
Hic sese infernis e partibus erigit Hydra:
cuius longe corpus est fusum:
In medioq. sinu fulgens cratera relucet.
Extremam nitens plumato corpore Coruus
Rostro tundit: & hic Geminis est ille sub ipsis
Ante Canem, graio Procyon qui nomine fertur.

Haec omnis descriptio siderum, atque hic tantus caeli ornatus, ex corporibus huc, & illuc, casu, & temere concursantibus potuisse effici, cuiquam sano uideri potest? aut uero alia quae natura, mentis & rationis expers, haec efficere potuit, quae non modo ut fierent, ratione eguerunt, sed intelligi, qualia sint, sine summa ratione non possunt? Nec uero haec solum admirabilia, sed nihil maius, quam quod ita stabilis est mundus, atque ita cohaeret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem possit aptius. omnes enim partes eius undique medium locum capessentes, nituntur aequabiliter: maxime corpora autem inter se iuncta permanent, cum quodam quasi uinculo circundata colligantur: quod facit ea natura, quae per omnem mundum omnia mente, & ratione conficiens funditur, & ad medium

dium rapit, & conuertit extrema. Quocirca si mundus globosus est; ob eamq. caussam omnes eius partes, undique aequales, ipsae per se, atque inter se continentur: contingere idem terrae necesse est, ut, omnibus eius partibus in medium uergentibus, (id autem medium infimum in sphaera est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio grauitatis, & ponderum. Eademq. ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terrae locum expetens, conglobatur undique aequaliter, neque redundat umquam, neque effunditur. Huic autem continens aer fertur, ille quidem leuitate sublimi, sed tamen in omnes partes se ipse fundit. itaque & mari continuatus, & iunctus est; & natura fertur ad caelum; cuius tenuitate, & calore temperatus, uitalem, & salutarem spiritum praebet animantibus. Quem complexa summa pars caeli, quae aether dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admixtione concretũ; et cũ aeris extremitate coniungitur. In aethere autem astra uoluuntur: quae se & nixu suo conglobata continent; & forma ipsa figuraque, sua momenta sustentant. sunt enim rotunda: quibus formis, ut ante dixisse uideor, minime noceri potest. sunt autẽ stellae natura flammeae: quocirca terrae, maris, aquarum uaporibus aluntur ijs, qui a sole ex agris tepefactis, & ex aquis excitantur: quibus altae, renouataeq. stellae, atque omnis aether, refundunt eadem, & rursum trahunt indidem, nihil ut fere intereat, aut admodum paullulum,

lum, quod astrorum ignis, & aetheris flamma consumat: ex quo euenturum nostri putant id, de quo Panaetium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum, humore consumpto, neq. terra ali posset, neq. remearet aer, cuius ortus, aqua omni exhausta, esse non posset: ita relinqui nihil, praeter ignem: a quo rursum animante, ac deo renouatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ratione multus uobis uideri, maximaeq. earum, quae errare dicuntur: quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus, ut, cum summa Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interiecta Iouis illustret, & temperet, infraq. Martem duae Soli obediant, ipse Sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoq. Luna illuminata grauiditates, & partus afferat, maturitatesq. gignendi. quae copulatio rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturae quem nō mouet, hunc horum nihil umquam reputauisse certo scio. Age, ut a caelestibus rebus ad terrestres ueniamus: quid est in his, in quo nō naturae ratio intelligētis appareat? Principio, eorum, quae gignuntur e terra, stirpes & stabilitatem dant ijs, quae sustinent; & ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quae radicibus continentur; obducunturq. libro aut cortice trunci, quo sint a frigoribus, & a caloribus tutiores. Iam uero uites sic claniculis adminicula, tamquam manibus, apprehendunt, atque ita se erigunt, ut animantes. quin etiam a cauli-

 Pli: 20.9.

a caulibus, brassicisque, si prope sati sint, ut a pestiferis, & nocentibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere. Animantium uero quanta uarietas est? quanta ad eam rem uis, ut in suo quoque genere permaneant? quarum aliae corijs tectae sunt, aliae uillis uestitae, aliae spinis hirsutae: pluma alias, alias squama uidemus obductas, alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus large & copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparauit. enumerare possum, ad eum pastum capessendum, conficiendumq. quae sit in figuris animantium, & quam solers subtilisq. descriptio partium, quamq. admirabilis fabrica membrorum. omnia enim, quae quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum superuacaneum sit, nihil ad uitam retinendam nō necessarium. Dedit autem eadem natura beluis & sensum, & appetitum; ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos, altero secernerent pestifera a salutaribus. Iam uero alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia uolando, alia nando; cibumq. partim oris hiatu, & dentibus ipsis capessunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia sugunt, alia carpunt, alia uorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant. quae autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli, adiuuantur pro-

Pli: 8. 10. teritate collorum. manus etiam data elephantis, quia, propter magnitudinem corporis, difficiles aditus habebant ad pastum. At quibus bestijs erat is cibus, ut alius generis bestijs uescerentur; aut uires natura dedit, aut celeritatem. Data est quibusdam etiam machinatio quaedam, atque solertia: ut in

Pli. l. 11. c. 24. araneolis, aliae quasi rete texunt, ut, si quid inhaeserit, conficiant; aliae autem ut ex inopinato obseruant, et, si quid incidit, arripiunt, idq. consumunt.

Pli: 9. cap. 42. Pinna uero, (sic enim graece dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parua squilla quasi societatem coit comparandi cibi. itaque cum pisciculi parui in concham hiantem innatauerint, tum admonita a squilla pinna morsu comprimit conchas. sic dissimillimis bestiolis cómuniter cibus quaeritur. in quo admirandum est, congressu.ne aliquo inter se, an iam inde ab ortu naturae ipsae congregatae sint. Est etiam admiratio non nulla in bestijs aquatilibus, ijs, quae gignuntur in terra: ueluti crocodili, fluuiatilesq. testudines, quaedamq. serpentes ortae extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam per-

Plin. l. 10 cap. 55. sequuntur. Quin etiam anatum oua gallinis saepe supponimus: ex quibus pulli orti primum aluntur ab ijs, ut a matribus; deinde eas relinquunt, a quibus exclusi, fótiq. sunt, & effugiunt, cum primum aquá, quasi naturalem domum, uidere potuerunt. tantam ingenuit animantibus conseruandi sui natura custodiam. Legi etiam scriptum esse, auem quandam, quae Platalea nominetur, eam sibi cibum quae

rere

rere aduolantem ad eas aues, quae se in mari merge-
rent: quae cum emersissent, piscemq. cepissent, us-
que eo premere earum capita mordicus, dum illae
captum amitterent: id quod ipsa inuaderet. ea-
demq. haec auis scribitur conchis se solere comple-
re, easque, cum stomachi calore concoxerit, euo-
mere, atque ita eligere ex ijs, quae sunt esculenta.
Ranae autem marinae dicuntur obruere sese arena
solere, & moueri prope aquam; ad quas, quasi ad
escam, pisces cum accesserint, confici a ranis, atque
consumi. Miluo est quoddam bellum naturale cum
coruo: ergo alter alterius, ubicumque nactus est, oua
frangit. Illud uero ab Aristotele animaduersum, a
quo pleraque, quis potest non mirari? grues, cum,
loca calidiora petentes, maria transmittunt, trian-
guli formam efficere. eius autem summo angulo
aer ab ijs aduersus pellitur: deinde sensim ab utro-
que latere, tamquam remis, ita pennis cursus auium
leuatur. basis autem trianguli, quam grues efficiũt,
ea tamquam a puppi uentis adiuuatur: haeq. in ter-
go praeuolantium colla, & capita reponunt. quod
quia ipse dux facere non potest; quia non habet,
ubi nitatur; reuolat, ut ipse quoque quiescat. in
eius locum succedit ex ijs, quae acquieuerunt: eaq.
uicissitudo in omni cursu conseruatur. Multa eius-
modi proferre possum: sed genus ipsum uidetis. Iam
uero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant
bestiae, ut in pastu circumspectent, ut in cubilibus
delitescant. Atque illa mirabilia. quid ea, quae nu-

Pli: l. 10 c. 74

Pli. l. 10. cap. 23.

per, id est paucis ante saeculis, medicorum ingenijs reperta sunt? uomitione canis purgare aluos ibes * Aegyptiae curant. auditum est, pantheras, quae in barbaria uenenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum essent usae, non morerentur: capras autem in Creta feras, cum essent confixae uenenatis sagittis, herbam quaerere, quae Dicta mus uocaretur; quá cum gustauissent, sagittas excidere dicunt e corpore. ceruaeq. paullo ante partum perpurgant se quadam herbula, quae Seselis dicitur. Iam illa cernimus, ut contra metum, & uim suis se armis quaeque defendat. cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones, aliae fuga se, aliae occultatione tutantur: atramenti effusione sepiae, torpore torpedines. multae etiam insectantes odoris intolerabili foeditate depellunt. Vt uero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a prouidentia deorum, ut semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumq. rerum, quae altae aut radicibus a terra, aut stirpibus continerentur. quae quidem omnia eam uim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idq. semen inclusum est in intima parte earum bacarum, quae ex quaque stirpe funduntur: ijsdemq. seminibus & homines affatim uescuntur, & terrae eiusdem generis stirpium renouatione complentur. Quid loquar, quanta ratio in bestijs ad perpetuá conseruationem earum generis appareat? ná, primum, aliae mares, aliae feminae sunt: quod perpetuitatis caussa machinata natu-

Virg: Aeneid: 12.

ra est. deinde, partes corporis et ad procreãdum, et ad concipiendum aptissimae, et in mari, et in femina commiscendorum corporum mirae libidines. cũ autem in locis semen insedit, rapit omnem fere cibum ad sese, eoq. septum fingit animal: quod cum ex utero elapsum excidit, in ijs animantibus, quae lacte aluntur, omnis fere cibus natum lactescere incipit; eaque, quae paullo ante nata sunt, sine magistro, duce natura mammas appetunt, earumq. ubertate saturantur. Atque, ut intelligamus nihil horum esse fortuitum, & haec omnia esse prouidae, solertisq. naturae: quae multiplices fetus procreant, ut sues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent eae bestiae, quae pauca gignunt. Quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisq. ijs, quae procreauerint, usque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? etsi pisces, ut aiunt, oua cum genuerunt, relinquunt. facile enim illa aqua & sustinentur, & fetum fundunt. testudines autem, & crocodilos dicunt, cum in in terra partum ediderint, obruere oua, deinde discedere. ita & nascuntur, et educantur ipsa per sese. Iam gallinae, auesq. reliquae & quietum requirunt ad pariendum locum; & cubilia sibi, nidosq. construunt; eosq. quam possint mollissime substernunt, ut quamfacillime oua seruentur. ex quibus pullos cum exclusferint, ita tuentur, ut & pennis foueant, ne frigore laedantur; &, si est calor, a sole se opponant.

cum autem pulli pinnulis uti possunt; tum uolatus eorum matres prosequuntur, reliqua cura liberantur. Accedit etiam ad non nullorum animantium, & earum rerum, quas terra gignit, conseruationem, & salutem, hominum etiam solertia, & diligentia. nam multae & pecudes, & stirpes sunt, quae sine procuratione hominum saluae esse non possunt. magnae etiam opportunitates ad cultum hominum, atque abundantiam aliae alijs in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus irrigat; &, cum tota aestate obrutam, oppletamq. tenuit, tum recedit, mollitosq. & oblimatos agros ad serendum relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Eufrates: in quam quotannis quasi nouos agros inuehit. Indus uero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros laetificat, & mitigat, sed eos etiam conserit. magnam enim uim seminum secum frumenti, & similium dicitur deportare. Multaq. alia in alijs locis commemorabilia proferre possum, multos fertiles agros alios aliorum fructuum. Sed illa quanta benignitas naturae, quod tam multa ad uescendum, tam uaria, tamq. iucunda gignit? neque ea uno tempore anni: ut semper & nouitate delectemur, & copia. Quam tempestiuos autem dedit, quam salutares non modo hominum, sed etiam pecudum generi, ijs denique omnibus, quae oriuntur e terra, uentos etesias? quorum flatu nimij temperantur calores: ab ijsdem etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. Multa praetereun-

aliter dicit Arrianus. lib. 5. et Strab. XV.

tereunda sunt; & tamen multa dicuntur. enumerari enim non possunt fluminum opportunitates, aestus maritimi, multum accedentes, & recedentes, montes uestiti, atque siluestres, salinae ab ora maritima remotissimae, medicamentorum salutarium plenissimae terrae, artes denique innumerabiles ad uictũ, & ad uitam necessariae. Iam diei noctisq. uicissitudo conseruat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente, consilioq. diuino omnia in hoc mũdo ad salutem omnium, conseruationemq. admirabiliter administrari. Sin quaeret quispiam, cuiusnam caussa tantarum rerum molitio facta sit, arborum ne, & herbarum, quae quamquam sine sensu sunt, tamen a natura sustinentur? at id quidem absurdum est. an bestiarum? nihilo probabilius, deos mutarum, & nihil intelligentium caussa tantum laborasse. quorum igitur caussa quis dixerit effectum esse mundum? eorum scilicet animantium, quae ratione utuntur. hi sunt dij, & homines: quibus profecto nihil est melius. ratio est enim, quae praestat omnibus. itaque fit credibile, deorum, et hominum caussa factum esse mundum, quaeq. in eo sint omnia. faciliusq. intelligetur, a dijs immortalibus hominibus esse prouisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omniq. humanae naturae figura, atque perfectio. Nam cum tribus rebus animantium uita teneatur, cibo, potione, spiritu; ad haec omnia percipiẽda os est aptissimum; quod, adiunctis naribus,

ribus, ſpiritu augetur. Dentibus autem in ore conſtructis manditur, atque ab his extenuatur, et mollitur cibus. eorum aduerſi acuti morſu diuidunt eſcas, intimi autem conficiunt, qui genuini uocantur: quae confectio etiam a lingua adiuuari uidetur. Linguam autem ad radices eius haerens excipit ſtomachus: quo primum illabuntur ea, quae accepta ſunt ore. is utraque ex parte tonſillas attingens, palato extremo, atque intimo terminatur. atque is agitatione & motibus linguae cum depulſum, et quaſi detruſum cibum accepit, depellit. ipſius autem partes eae, quae ſunt infra id, quod deuoratur, dilatantur; quae autem ſupra, contrahuntur. Sed, cum aſpera arteria (ſic enim a medicis appellatur) oſtium habeat adiunctum linguae radicibus, paullo ſupra, quam ad linguam ſtomachus annectitur; eaq. ad pulmones uſque pertineat, excipiatq. animam eam, quae ducta ſit ſpiritu, eandemq. a pulmonibus reſpiret, & reddat: tegitur quaſi quodam operculo. quod ob eam cauſſam datum eſt, ne, ſi quid in eam cibi forte incidiſſet, ſpiritus impediretur. Sed cum alui natura, ſubiecta ſtomacho, cibi, & potionis ſit receptaculum; pulmones autem & cor extrinſecus ſpiritum adducant: in aluo multa ſunt mirabiliter effecta: quae conſtant fere e neruis. eſt autem multiplex, & tortuoſa, arcetque, & continet ſiue illud aridum eſt, ſiue humidum, quod recipit, ut id mutari, & concoqui facile poſſit: eaque tum aſtringitur, tum relaxatur, atque
omne

omne, quod accepit, cogit, & confundit: ut facile & calore, quem multum habet, & terendo cibo, & praeterea ſpiritu omnia cocta, atque confecta in reliquum corpus diuidantur. In pulmonibus autem ineſt raritas quaedam, & aſſimilis ſpongijs mollitudo, ad hauriendum ſpiritum aptiſſima: qui tum ſe contrahunt aſpirantes, tum ſpiritu dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. Ex inteſtinis autem et aluo ſecretus a reliquo cibo ſuccus is, quo alimur, permanat ad iecur per quaſdam a medio inteſtino uſque ad portas iecoris (ſic enim appellant) ductas, & directas uias, quae pertinent ad iecur, eiq. adhaerent. atque inde aliae pertinentes ſunt, per quas cadit cibus a iecore dilapſus. ab eo cibo cum eſt ſecreta bilis, iiq. humores, qui ex renibus profunduntur, reliqua ſe in ſanguinem uertunt, ad eaſdemq. portas iecoris confluũt, ad quas omnes eius uiae pertinent: per quas lapſus cibus ex hoc ipſo loco in eam uenam, quae caua appellatur, confunditur, perq. cã ad cor confectus iam coctusq. perlabitur: a corde autem in totum corpus diſtribuitur per uenas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquiae cibi depellantur tum aſtringentibus ſe inteſtinis, tum relaxantibus, haud ſane difficile dictu eſt, ſed tamen praetereundum eſt, ne quid habeat iniucunditatis oratio. illa potius explicetur incredibilis fabrica naturae. Nã quae ſpiritu in pulmones anima ducitur, ea calefcit

primum

cōcitatione primum ab ipſo ſpiritu, deinde cogitatione pulmonum: ex eaq. pars redditur reſpirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam uentriculum cordis appellant: cui ſimilis alter adiunctus eſt, in quem ſanguis a iecore per uenam illam cauam influit, eoq. modo ex his partibus & ſanguis per uenas in omne corpus diffunditur, & ſpiritus per arterias. utraeque autem crebrae, multaeq. toto corpore intextae uim quandam incredibilem artificioſi operis, diuiniq. teſtantur. Quid dicam de oſſibus? quae ſubiecta corpori mirabiles commiſſuras habent, & ad ſtabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, et ad omnem corporis actionem. Huc adde neruos, a quibus artus continentur; eorumque implicationem toto corpore pertinentem: qui, ſicut uenae, & arteriae a corde tractae, et profectae, in corpus omne ducuntur. Ad hanc prouidentiam naturae tam diligentem, tamq. ſolertem adiungi multa poſſunt, e quibus intelligatur, quantae res hominibus a deo, quamq. eximiae tributae ſint: qui primum eos, humo excitatos, celſos, et erectos conſtituit, ut deorum cognitionem, caelum intuentes, capere poſſent. ſunt enim e terra homines, non ut incolae, atque habitatores, ſed quaſi ſpectatores ſuperarum rerum, atque caeleſtium: quarum ſpectaculum ad nullum aliud genus animantiũ pertinet. Senſus autem, interpretes ac nuncij rerum, in capite, tamquam in arce, mirifice ad uſus neceſſarios & facti, & collocati ſunt. nam oculi, tamquam

quam speculatores, altissimum locum obtinent; ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures, cum sonum recipere debeant, qui natura in sublime fertur, recte in altis corporum partibus collocatae sunt. Itemq. nares, eo quod omnis odor ad superiora fertur, recte sursum sunt; et quod cibi & potionis iudicium magnum earum est, non sine caussa uicinitatē oris secutae sunt. Iam gustatus, qui sentire eorum, quibus uescimur, genera debet, habitat in ea parte oris, qua esculentis, & poculentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesq. nimios & frigoris, & caloris appulsus sentire possimus. Atque ut in aedificijs architecti auertunt ab oculis & naribus dominorum ea, qua profluentia necessario taetri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandauit a sensibus. Quis uero opifex, praeter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? quae primum oculos membranis tenuissimis uestiuit, & sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur. sed lubricos oculos fecit, & mobiles; ut & declinarent, si quid noceret; & aspectum, quo uellent, facile conuerterent. aciesq. ipsa, qua cernimus, quae pupilla uocatur, ita parua est, ut ea, quae nocere possint, facile uitet, palpebraeque, quae sunt tegumenta oculorum, mollissimae tactu, ne laederent aciem, aptissime factae & ad claudendas pupil

las, ne quid incideret, & ad aperiendas: idq. prouidit, ut identidem fieri posset cum maxima celeritate. munitaeq. sunt palpebrae tamquam uallo pilorum: quibus et, apertis oculis, si quid incideret, repelleretur, &, somno conniuentibus; cum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui tamquam inuoluti quiescerent. Latent praeterea utiliter, et excelsis undique partibus sepiuntur. primum enim superiora superciliјs obducta sudorem, a capite, & fronte defluentem, repellunt. genae deinde ab inferiore parte tutantur subiectae, leuiterq. eminentes. Nasus ita locatus est, ut, quasi murus, oculis interiectus esse uideatur. Auditus autem semper patet. eius enim sensu etiam dormientes egemus. a quo cum sonus est acceptus, etiam e somno excitamur. flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex & directum pateret. prouisum etiam, ut, si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in sordibus aurium, tamquam in uisco, inhaeresceret. Extra autem eminent, quae appellantur aures, & tegendi caussa factae, tutandiq. sensus; & ne adiectae uoces laberentur, atque errarent, prius quam sensus ab his pulsus esset. sed duros, & quasi corneolos habent introitus, multisque cum flexibus; quod his naturis relatus amplificatur sonus. quocirca & in fidibus testudine resonatur, aut cornu: & ex tortuosis locis, & inclusis referuntur ampliores. Similiter nares, quae semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne

quid

quid in eas, quod noceat, poſſit peruadere: humoremq. ſemper habent ad puluerem multaq. alia repellenda non inutilem. Guſtatus praeclare ſeptus eſt: ore enim continetur, & ad uſum apte, & ad incolumitatis cuſtodiam. omniſq. ſenſus hominum multo antecellit ſenſibus beſtiarum. Primum enim oculi in ijs artibus, quarum iudicium eſt oculorum, in pictis, fictis, caelatiſq. formis, in corporum etiam motione, atque geſtu multa cernunt ſubtilius: colorum etiam, & figurarum uenuſtatem, atque ordinem, &, ut ita dicam, decentiam oculi iudicant. atque etiam alia maiora. nam & uirtutes, & uitia cognoſcunt; iratum, propitium; laetantem, dolentem; fortem, ignauum; audacem, timidumq. cognoſcunt. Aurium item eſt admirabile quoddam artificioſumq. iudicium, quo iudicatur & in uocis, & in tibiarum, neruorumq. cantibus uarietas ſonorum, interualla, diſtinctio, & uocis genera permulta, canorum, fuſcum; leue, aſperum; graue, acutum; flexibile, durum; quae hominum ſolum auribus iudicantur. Nariumq. item, & guſtandi pariter, & tangendi magna iudicia ſunt. Ad quos ſenſus capiendos, & perfruendos plures etiam, quam uellem, artes repertae ſunt. perſpicuum eſt enim, quo compoſitionem unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia proceſſerint. Iam uero animum ipſum, mentemq. hominis, rationem, conſilium, prudentiam, qui non diuina cura perfecta eſſe perſpicit, is his ipſis rebus

mihi

mihi uidetur carere. de quo dum diſputarem, tuam mihi dari uelim, Cotta, eloquentiam. quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde conſequentium rerum cum primis coniunctio, & comprehenſio eſſet in nobis: ex quo uidelicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idq. ratione, concludimus: ſingulasq. res definimus, circumſcripteq. complectimur: ex quo, ſcientia, intelligitur, quam uim habeat, qualis ſit: qua ne in deo quidem eſt res ulla praeſtantior. Quanta uero illa ſunt, quae uos Academici infirmatis, & tollitis; quod & ſenſibus, & animo ea, quae extra ſunt, percipimus, atque comprehendimus. ex quibus collatis inter ſe, et comparatis artes quoque efficimus, partim ad uſum uitae, partim ad oblectationem neceſſarias. Iam uero domina rerum, ut uos ſoletis dicere, eloquendi uis quam eſt praeclara, quamq. diuina? quae primum efficit, ut ea, quae ignoramus, diſcere, & ea, quae ſcimus, alios docere poſſimus. deinde hac cohortamur; hac perſuademus; hac conſolamur afflictos; hac deducimus perterritos a timore; hac geſtientes comprimimus; hac cupiditates, iracundiasq. reſtinguimus. haec nos iuris, legum, urbium ſocietate deuinxit: haec a uita immani, & fera ſegregauit. Ad uſum autem orationis, incredibile eſt, niſi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura ſit. primum enim a pulmonibus arteria uſque ad os intimum pertinet: per quam uox principium a mente ducens, percipitur, & funditur.

ditur. deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. ea uocem immoderate profusam fingit, et terminat: quae sonos uocis distinctos & pressos efficit, cum et ad dentes, & ad alias partes pellit oris. itaque plectri similem linguam nostri solent dicere, chordarum dentes, nares cornibus ijs, qui ad neruos resonant in cantibus. Quam uero aptas, quamq. multarum artium ministras manus natura homini dedit? digitorum contractio facilis, facilisq. porrectio, propter molles commissuras, & artus, nullo in motu laborat. itaque ad pingendum, ad fingendum, ad sculpendum, ad neruorum eliciendos sonos, ac tibiarum apta manus est admotione digitorum. Atque haec oblectationis, illa necessitatis: cultus dico agrorum, extructionesq. tectorum, tegumenta corporum uel texta, uel suta, omnemq. fabricam aeris, & ferri. ex quo intelligitur, adinuenta animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut uestiti, ut salui esse possemus, urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Iam uero operibus hominum, id est manibus, cibi etiam uarietas inuenitur, & copia. nam & agri multa ferunt manu quaesita, quae uel statim consumantur, uel mandentur condita uetustati: & praeterea uescimur bestijs & terrenis, & aquatilibus, & uolatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum uectiones: quorum celeritas, atque uis nobis ipsis affert uim, & celeritatem. nos

onera quibusdam beſtijs, nos iuga imponimus: nos elephantorum acutiſſimis ſenſibus, nos ſagacitate canum ad utilitatem noſtram abutimur: nos e terrae cauernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros neceſſariam: nos aeris, argenti, auri uenas, penitus abditas, inuenimus, & ad uſum aptas, & ad ornatum decoras: arborum autem confectione, omniq. materia, & culta, & ſiluestri, partim ad calefaciendum corpus igni adhibita, & ad mitigandum cibum utimur, partim ad aedificandum, ut tectis ſepti frigora, caloresq. pellamus. magnos uero uſus affert ad nauigia facienda: quorum curſibus ſuppeditantur omnes undique ad uitā copiae: quasq. res uiolentiſſimas natura genuit, earum moderationem nos ſoli habemus, maris, atque uentorum, propter nauticarum rerum ſcientiam: plurimisq. maritimis rebus fruimur, atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis eſt in homine dominatus. nos campis, nos montibus fruimur: noſtri ſunt amnes, noſtri lacus: nos fruges ſerimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, auertimus: noſtris denique manibus in rerum natura quaſi alteram naturam efficere conamur. Quid uero? hominum ratio non in caelum uſque penetrauit? ſoli enim ex animantibus nos aſtrorum ortus, obitus, curſusq. cognouimus: ab hominum genere finitus eſt dies, menſis, annus: defectiones ſolis & lunae cognitae, praedictaeq. in omne poſterū tempus,
quae,

quae, quantae, quando futurae sint. quae contuens animus, accipit ab his cognitionem deorum, ex qua oritur pietas: cui coniuncta iustitia est, reliquaeq. uirtutes: ex quibus uita beata existit, par & similis deorum, nulla re, nisi immortalitate, quae nihil ad bene uiuendum pertinet, cedens caelestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse uideor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. ex quo debet intelligi, nec figuram, situmq. membrorum, nec ingenij mentisq. uim talem effici potuisse fortuna. Restat, ut doceam, atque aliquando perorem, omnia, qnae sint in hoc mundo, quibus utatur homines, hominum caussa facta esse, & parata. Principio ipse mundus deorum hominumq. caussa factus est: quaeq. in eo sunt omnia, ea parata ad fructum hominum, & inuenta sunt. est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. soli enim ratione utentes, iure, ac lege uiuunt. Vt igitur, Athenas, & Lacedaemonem, Athenienſium, Lacedaemoniorumq. caussa, putandum est, conditas esse; omniaque, quae sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur: sic, quaecunque sunt in omni mundo, deorum, atque hominum putanda sunt. Iam uero circuitus solis, & lunae, reliquorumq. siderum, quamquam etiam ad mundi cohaerentiam pertinent, tamen & spectaculum hominibus praebent. nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationem solertiamq. praestantior. eorum

enim cursus demetiti, maturitates temporum, & uarietates, mutationesq. cognouimus. quae si hominibus solis nota sunt, hominum caussa facta esse iudicanda sunt. Terra uero, feta frugibus, & uario leguminum genere, quae maxima largitate fundit, ea ferarum ne, an hominum caussa gignere uidetur? Quid de uitibus, oliuetisque dicam? quarum uberrimi laetissimiq. fructus nihil omnino ad bestias pertinent. neque enim serendi, neque colendi, nec tempestiue demetendi percipiendiq. fructus, neque condendi, ac reponendi ulla pecudum scientia est: earumq. omnium rerum hominum est & usus, & cura. ut fides igitur, & tibias eorum caussa factas dicendum est, qui illis uti possunt: sic ea, quae diximus, solis ijs confitendum est esse parata, qui utuntur. nec, si quae bestiae furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque caussa ea nata esse dicemus. neque enim homines murum, aut formicarum caussa frumentum condunt, sed coniugum, & liberorum, & familiarum suarum. itaque bestiae furtim, ut dixi, fruuntur, domini palam, & libere. hominum igitur caussa eas rerum copias comparatas, fatendum est. Nisi forte tanta ubertas, & uarietas pomorum, eorumq. iucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam, & aspectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donauerit. tantumq. abest, ut haec bestiarum etiam caussa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse uideamus. Quid enim oues aliud

afferunt,

afferunt, nisi ut earum uillis confectis, atque contextis homines uestiantur? quae quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum, & curatione potuissent. Canum uero tam fida custodia, tamq. amans dominorum adulatio, tantumq. odium in externos, & tam incredibilis ad inuestigandum sagacitas narium, tanta alacritas in uenando quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bobus loquar? quorum ipsa terga declarant, non esse se ad onus accipiendum figurata: ceruices autem natae ad iugum: tum uires humerorum, & latitudines ad aratra extrahenda: quibus cum terrae subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poetae loquuntur, uis numquam ulla afferebatur.

Ferrea tum uero proles exorta repente est,
Ausaq. funestum prima est fabricarier ensem,
Et gustare manu uictum domitumq. iuuencum.

tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum uisceribus uesci scelus haberetur. Longum est mulorum persequi utilitates, et asinorum: quae certe ad hominum usum paratae sunt. Sus uero quid habet praeter escam? cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. qua pecude, quod erat ad uescendum hominibus apta, nihil genuit natura fecundius, Quid multitudinem, suauitatemq. piscium dicam? quid auium? ex quibus tanta percipitur uoluptas, ut in-

terdum πρόνοια nostra Epicurea fuisse uideatur. atque hae ne caperentur quidem, nisi hominum ratione, atque solertia. quamquam aues quasdam, & alites, & oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum caussa esse natas putemus. Iam uero immanes & feras beluas nanciscimur uenando, ut & uescamur ijs, & exerceamur in uenando ad similitudinem bellicae disciplinae; & utamur domitis, & condocefactis, ut elephantis; multaq. ex earum corporibus remedia morbis, & uulneribus, eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus, & herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu, & periclitatione percepimus. Totam licet animis, tamquã oculis, lustrare terram, mariaq. omnia cernere, & spatia frugifera atque immensa camporum, uestitusq. densissimos montium, pecudum pastus, tam incredibili cursus maritimos celeritate. Nec uero tantum supra terram, sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerum latet utilitas; quae ad usum hominum orta, ab hominibus solis inuenitur. Illud uero, quod uterque uestrum fortasse arripiet ad reprehendendum; Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos inuehebatur; Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quam praedictionem rerum futurarum; mihi uidetur uel maxime confirmare, deorum prouidentia consuli rebus humanis. est enim profecto diuinatio, quae multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in priuatis, tum maxime in publicis. multa cernunt haruspices: multa augures

proui-

prouident: multa oraculis declarantur, multa uaticinationibus, multa somnijs, multa portentis: quibus cognitis, multae saepe res hominum sententia atque utilitate partae, multa etiam pericula depulsa sunt. Haec igitur siue uis, siue ars, siue natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec ab alio alicui, quam a dijs immortalibus, data. quae si singula uos forte non mouent, uniuersa certe inter se connexa, atque coniuncta mouere debebunt. Nec uero uniuerso generi hominum solum, sed etiam singulis a dijs immortalibus consuli, & prouideri solet. licet enim contrahere uniuersitatẽ generis humani, eamq. gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacumque in ora, ac parte terrarum ab huiusce terrae, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas caussas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriẽte ad occidentem colunt. sin autem his consulunt, qui quasi magnam quãdam insulam incolunt, quam nos orbem terrae uocamus: etiam illis consulũt, qui partes eius insulae tenent, Europam, Asiam, Africam. ergo & earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum urbium separatim ab uniuersis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatinum, Duilium, Metellum, Lutatium; secundo Maximum, Marcellum, Africa-

mum; post hos Paullum, Gracchum, Catonem, patrum ue memoria Scipionem, Laelium: multosq. praeterea & nostra ciuitas, & Graecia tulit singulares uiros: quorum neminem, nisi iuuante deo, talem fuisse credendum est. quae ratio poetas, maximeq. Homerum impulit, ut principibus heroum, Vlyssi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos deos discriminum, & periculorum comites adiungeret. Praeterea ipsorũ deorum saepe praesentiae, quales supra commemoraui, declarant, ab his & ciuitatibus, & singulis hominibus consuli. quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quae tum dormientibus, tum uigilantibus portenduntur. Multa praeterea ostentis, multa extis admonemur, multisq. rebus alijs: quas diuturnus usus ita notauit, ut artem diuinationis efficeret. nemo igitur uir magnus sine aliquo afflatu diuino umquam fuit. Nec uero ita refellendum est, ut, si segetibus aut uinetis cuiuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e uitae commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut inuisum deo, aut neglectum a deo iudicemus. magna dij curant, parua negligunt. magnis autem uiris prosperae semper omnes res: siquidem satis a nostris, & a principe philosophorum Socrate dictum est de ubertatibus uirtutis, & copijs. Haec mihi fere in mentem ueniebant, quae dicenda putarem de natura deorum. tu autem, Cotta, si me audias, eandem caussam agas; teq. & principem ciuem putes, &

pon-

pontificem esse cogites; &, quoniam in utramque partem nobis licet disputare, hanc potius sumas; eamq; facultatem disserendi, quam tibi, a rhetoricis exercitationibus acceptam, amplificauit Academia, huc potius conferas. mala enim, & impia consuetudo est contra deos disputandi, siue ex animo id fit, siue simulate.

M. TVLLII CICERONIS
DE NATVRA DEORVM
LIBER III.

Q VAE cum Balbus dixiſſet, tum arridens Cotta, ſero, inquit, mihi Balbe praecipis, quid defendam. ego enim, te diſputante, quid contra dicerem, mecum ipſe meditabar, neque tam refellendi tui cauſſa, quam ea, quae minus intelligebam, requirendi. cum autem ſuo cuique iudicio ſit utendum; difficile factu eſt, me id ſentire, quod tu uelis. Hic Velleius, neſcis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, ſim te auditurus. iucundus enim Balbo noſtro ſermo tuus contra Epicurum fuit. praebeo igitur me tibi uiciſſim attentum cõtra Stoicos auditorem. ſpero enim te, ut ſoles, bene paratum uenire. Tum Cotta, ſi mehercule, inquit, Vellei. neque enim mihi par ratio cum Lucilio eſt, ac tecum fuit. Qui tandem, inquit ille? Quia mihi uidetur Epicurus noſter de dijs immortalibus non magnopere pugnare. tantum modo negare deos eſſe non audet, ne quid inuidiae ſubeat, aut criminis. cum uero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membriſq. humanis eſſe praeditos, ſed eorum membrorum uſum nullum habere: ludere uidetur, ſatiſq. putare, ſi dixerit, eſſe quandam beatam naturam, et aeternam. A Balbo autem, animaduertiſti, credo, quam mul- *

ta

ta dicta sint, quamque, etiam si minus uera, tamen apta inter se, & cohaerentia. itaque cogito, ut dixi, non tam refellere eius orationem, quam ea, quae minus intellexi, requirere. quare, Balbe, tibi permitto, respondere ne mihi malis de singulis rebus quaerenti ex te ea, quae parum accepi, an uniuersam audire orationem meam. Tum Balbus, ego uero, si quid explanari tibi uoles, respondere malo: sin me interrogare, non tam intelligendi caussa, quam refellendi; utrum uoles, faciam; uel ad singula, quae requires, statim respondebo; uel, cum peroraris, ad omnia. Tum Cotta, optime, inquit. quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. sed ante quam de re, pauca de me. Non enim mediocriter moueor auctoritate tua, Balbe, orationeq. ea, quae me in perorando cohortabatur, ut meminissem, me & Cottam esse, & pontificem. quod eo, credo, ualebat, ut opiniones, quas a maioribus accepimus de dijs immortalibus, sacra, caeremonias, religionesq. defenderem. ego uero eas defendā, semperq. defendi: nec me ex ea opinione, quam a maioribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius umquam oratio aut docti, aut indocti mouebit. sed cum de religione agitur, Ti. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaeuolam, pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor; habeoq. C. Laelium augurem, eundem sapientem, quem potius audiam de religione dicentem in illa oratione nobili, quam quemquam

princi-

principem Stoicorum. cumq. omnis populi R. religio in sacra, & in auspicia diuisa sit, tertium adiunctum sit, si quid praedictionis caussa ex portentis, & monstris Sybillae interpretes, auspices ue monuerunt: harum ego religionum nullam umquam contemnendam putaui; mihiq. ita persuasi, Romulum auspicijs, Numam sacris constitutis fundamenta iecisse nostrae ciuitatis: quae nūquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. fac nunc ergo intelligam, tu quid sentias. a te enim philosopho rationem accipere debeo religionis, maioribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, reddere. Tum Balbus, quam igitur a me rationem, inquit, Cotta desideras? Et ille, quadripartita, inquit, fuit diuisio tua: primum, ut uelles docere deos esse: deinde, quales essent: tum, ab his mundum regi: postremo, consulere eos rebus humanis. haec, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit Balbus: sed expecto, quid requiras. Tum Cotta, primum quidque uideamus, inquit. etsi id est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, conuenit, mihi quidem ex animo exuri non potest, esse deos. id tamen ipsum, quod mihi persuasum est, esse deos auctoritate maiorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur a me uelis discere? Tum Cotta, quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil

umquam

umquam audierim de diis immortalibus, nihil cogitauerim: rudem me discipulum et integrum accipe, & ea, quae requiro, doce. Dic igitur, quid requiras. Ego ne? primum illud, cur, quod perspicuum in istam partem, ne egere quidem oratione dixisses, quod esset conspicuum, & inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animaduerti, Cotta, saepe, cum in foro diceres, quam plurimis posses argumentis onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi daret caussa. atque hoc idem & philosophi faciunt, & ego, ut potui, feci. tu autem, qui id quaeris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, & non altero tantum, cum idem uno assequi possim. Tum Cotta, quam simile istud sit, inquit, tu uideris. nam ego neque in caussis, si quid est euidens, de quo inter omnes conueniat, argumentari soleo; perspicuitas enim argumentatione eleuatur: nec, si id facerem in caussis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuereris autem altero oculo, caussa non esset; cum idem obtutus esset amborum, & cum rerum natura, quam tu sapientem esse uis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere uoluisset. sed quia non confidebas, tam esse id perspucuum, quam tu uelis; propterea multis argumentis, deos esse, docere uoluisti. mihi enim unum satis erat, ita nobis maiores nostros tradidisse. sed tu auctoritates omnes contemnis, ratione pugnas. patere igitur, rationem meam cum tua ratio-

tione contendere. Affers haec omnia argumenta, cur dij sint: remq. mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. mandaui enim memoriae non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cum caelum suspexissemus, statim nos intelligere, esse aliquod numen, quo haec regantur. ex hoc illud etiam,

Aspice hoc sublime candens, quem uocant omnes Iouem.

quasi uero quisquam nostrum, istum potius, quam Capitolinum, Iouem appellet; aut hoc perspicuum sit, constetq. inter omnes, eos esse deos, quos tibi Velleius, multiq. praeterea ne animantes quidem esse concedant. Graue etiam argumentum tibi uidebatur, quod opinio de dijs immortalibus & omnium esset, et quotidie cresceret. placet igitur, tantas res opinione stultorum iudicari, uobis praesertim, qui illos insanos esse dicatis? At enim praesentes uidemus deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria Vatienus, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram proelio. quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est homines, homine natos; et quos Homerus, qui recens ab illorum aetate fuit, sepultos esse dicit Lacedaemone; eos tu canterijs albis, nullis calonibus, obuiam Vatieno uenisse existimas, & uictoriam populi R. Vatieno potius, homini rustico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nunciauisse? ergo & illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum, tamquam uestigium ungulae Ca-

storis

ſtoris equi credis eſſe? non ne mauis illud credere, quod probari poteſt, animos praeclarorum hominum, quales iſti Tyndaridae fuerunt, diuinos eſſe, & aeternos, quam eos, qui ſemel cremati eſſent, equitare, & in acie pugnare potuiſſe? aut, ſi hoc fieri potuiſſe dicis, doceas, oportet, quo modo; nec fabellas aniles proferas. Tum Lucilius, an tibi, inquit, fabellae uidentur? non ne ab A. Poſtumio aedem Caſtori & Polluci in foro dedicatam, non ne S. C. de Vatieno uides? nam de Sagra, Graecorum etiam eſt uulgare prouerbium: qui, quae affirmant, certiora eſſe dicunt, quam illa, quae apud Sagram. his igitur auctoribus non ne debes moueri? Tum Cotta, rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe: ego autem a te rationes requiro. * Sequuntur, quae futura ſunt. effugere enim nemo id poteſt, quod futurum eſt. ſaepe autem ne utile eſt quidem ſcire, quid futurum ſit. miſerum eſt enim, nihil proficientem angi, nec habere ne ſpei quidem extremum, & tamen commune, ſolatium; praeſertim cum uos iidem fato fieri dicatis omnia; quod autem ſemper ex omni aeternitate uerum fuerit, id eſſe fatum. Quid igitur iuuat, aut quid affert ad cauendum, ſcire aliquid futurum, cum id certe futurum ſit? Vnde porro iſta diuinatio? quis inuenit fiſſum iecoris? quis cornicis cantum notauit? quis ſortes? quibus ego credo; nec poſſum Attij Nauij, quem commemorabas, lituum contemnere: ſed, qui iſta intellecta ſunt, a philoſophis debeo diſcere; praeſertim

ſertim cum iſti plurimis de rebus diuinis mentian-tur. At medici quoque (ita enim dicebas) ſaepe fal-luntur. quid ſimile medicina, cuius ego rationem ui-deo, & diuinatio, quae unde oriatur, non intelligo?
33. *Tu autem etiam Deciorum deuotionibus placatos deos eſſe cenſes. quae fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo R. non poſſent, niſi uiri tales occidiſ-ſent? conſilium illud imperatorum fuit, quod Grae-ci* ϛρατήγημα *appellant; ſed eorum imperatorum, qui patriae conſulerent, uitae non parcerent. reban-tur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo in-citato ſe in hoſtes immittentem, perſequeretur: id, quod euenit. Nam Fauni uocem equidem num-quam audiui. tibi, ſi audiuiſſe te dicis, credam. & ſi, Faunus omnino quid ſcit, neſcio. Non igitur adhuc, quantum quidem in te Balbe eſt, intelligo deos eſſe: quos equidem credo eſſe, ſed nihil docent*
33 *Stoici. nam Cleanthes, ut dicebas, quattuor modis formatas in animis hominum putat deorum eſſe no-tiones. unus is modus eſt, de quo ſatis dixi, qui eſt ſuſceptus ex praeſenſione rerum futurarum: alter ex perturbationibus tempeſtatum, & reliquis mo-tibus: tertius ex commoditate rerum, quas percipi-mus, & copia: quartus ex aſtrorum ordine, caeliq. conſtantia. de praeſenſionibus diximus. de perturba-tionibus caeleſtibus, & maritimis, & terrenis, non poſſumus dicere, cum ea fiant, non eſſe multos, qui ea metuant, & a dijs immortalibus fieri exiſti-ment. ſed non id quaeritur, ſint ne aliqui, qui deos*

eſſe

esse putent: dij utrum sint, nec ne sint, quaeritur. Nam reliquae caussae, quas Cleanthes affert; quarum una est de commodorum, quae capimus, copia, altera de temporum ordine, caeliq. constantia; tum tractabuntur a nobis, cum de prouidentia deorum disputabimus; de qua plurima a te, Balbe, dicta sunt. eodemq. illa etiam differemus; quod Chrysippum dicere aiebas; quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius: quaecq. in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas; & cum totius mundi conuenientiam consensumq. afferebas; Zenonisq. breues, & acutulas conclusiones in eam partem sermonis, quam modo dixi, differemus: eodemq. tempore illa omnia, quae a te physice dicta sunt de ui ignea, deq. eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo quaerentur: omniaque, quae a te nudius dicta sunt, cum docere uelles deos esse, quare & mundus uniuersus, & Sol, & Luna, & stellae sensum ac mentem haberent, in idem tempus reseruabo. a te autem illud etiam atque etiam quaeram, quibus rationibus tibi persuadeas, deos esse. Tum Balbus, equidem attulisse rationes mihi uideor: sed eas tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus esse uideare, & ego me ad respondendum compararim, repente auertas orationem, nec des respondendi locum. itaque maximae res tacitae praeterierunt, de diuinatione, de fato: quibus de quaestionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere: sed

ab hac quaestione, quae nunc in manibus est, separantur. quare, si uidetur, noli agere confuse; ut hoc explicemus hac disputatione, quod quaeritur. Optime, inquit Cotta. itaque, quoniam quattuor in partes totam quaestionem diuisisti, de primaq. diximus, cōsideremus secundam. quae mihi talis uidetur fuisse, ut, cum ostendere uelles, quales dij essent, ostenderes nullos esse. a consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: sed, cum deo nihil praestantius esset, non dubitabas quin mundus esset deus; quod nihil in rerum natura melius esset; modo possemus eum animantem cogitare, uel potius, ut cetera oculis, sic animo hoc cernere. sed, cum mundo negas quidquam esse melius, quid dicis melius? si pulchrius, assentior; si aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior: sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius; nullo modo prorsus assentior: non quod difficile sit mentem ab oculis seuocare: sed quo magis seuoco, eo minus id, quod tu uis, possum mente comprehendere. Nihil est mundo melius in rerum natura. ne in terris quidem urbe nostra: num igitur iccirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sit, num iccirco existimas formicam anteponendam esse huic pulcherrimae urbi, quod in urbe sensus sit nullus in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum, quod uelis, sumere. istum enim locum totum illa uetus Zenonis breuis,

&,

&, ut tibi uidebatur, acuta conclusio dilatauit. Zeno enim ita concludit. Quod ratione utitur, melius est, quam id, quod ratione non utitur. nihil autem mundo melius: ratione igitur mundus utitur. Hoc si placet, iam efficies, ut mundus optime librum legere uideatur. Zenonis enim uestigijs hoc modo rationem poteris concludere. Quod litteratum est, id est melius, quam quod non est litteratum. nihil autem mundo melius: litteratus igitur est mundus. isto modo etiam disertus, & quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Saepe dixi, nihil fieri sine deo, nec ullam uim esse naturae, ut sui dissimilia posset effingere. concedam, non modo animantem, & sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam, & tibicinem: quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, nec cur animantem quidem esse. non est igitur mundus deus: & tamen nihil est eo melius. nihil est enim eo pulchrius, nihil salutarius, nihil ornatius aspectu, motuq. constantius. quod si mundus uniuersus non est deus; ne stellae quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas. quarum te cursus aequabiles, aeterniq. delectabant: nec mehercule iniuria: sunt enim admirabili, incredibiliq. constantia. sed non omnia, Balbe, quae cursus certos, & constantes habent, ea deo potius, quam naturae, tribuenda sunt. quid Chalcidico Euripo in mo

tu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? quid freto Siciliensi? quid Oceani feruore illis in locis,

Europam Libyamq. rapax ubi diuidit unda?

quid aestus maritimi uel Hispanienses, uel Británici, eorumq. certis temporibus uel accessus, uel recessus sine deo fieri non ne possunt? uide, quaeso, si omnis motus, omniaque, quae certis temporibus ordinem suum conseruant, diuina dicimus; ne tertianas quidem febres, & quartanas diuinas esse dicendum sit; quarum reuersione, & motu quid potest esse constantius? sed omnium talium rerum ratio reddenda est. quod uos cum facere non potestis; tamquam in aram, confugitis ad deum. Et Chrysippus tibi acute dicere uiuebatur, homo sine dubio uersutus, & callidus. uersutos eos appello, quorum celeriter mens uersatur: callidos autem, quorum, tamquam manus opere, sic animus usu concalluit. is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit; qui id effecit, melior est homine. homo autem haec, quae in mundo sunt, efficere non potest, qui potuit igitur, is praestat homini. homini autem praestare quis possit, nisi deus? est igitur deus. Haec omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore uersantur. quid enim sit melius, quid praestabilius, quid inter naturam, & rationem intersit, non distinguitur. Idemque, si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius: id autem putare quénquam hominem, nihil homine esse melius, summae

mae arrogantiae censet esse. Sit sane arrogantis, pluris se putare, quam mundum. at illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere se habere sensum, & rationem, & orationem, haec eadem & caniculam non habere. Et si domus pulchra sit, intelligamus eam dominis, inquit, aedificatam esse, non muribus. sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. Ita prorsus existimarem, si illum aedificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem. At enim quaerit apud Xenophontem Socrates, unde animã arripuerimus, si nulla fuerit in mundo. Et ego quaero, unde orationem, unde numeros, unde cantus. nisi uero loqui Solem cum Luna putamus, cum propius accesserit; aut ad harmaniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. naturae ista sunt, Balbe, naturae nõ artificiose ambulantis, ut ait Zeno; quod quidem quale sit, iam uidebimus; sed omnia cientis, & agitantis motibus, & mutationibus suis. itaque illa mihi placebat oratio de conuenientia, consensuq. naturae, quam quasi cognitione continuatam conspirare dicebas. illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, nisi ea uno diuino spiritu contineretur. illa uero cohaeret, & permanet naturae uiribus, non deorum: estq. in ea iste quasi cõsensus, quam συμπάθειαν Graeci uocant. sed ea, quo sua spõte maior est, eo minus diuina ratione fieri existimãda est. Illa autẽ, quae Carneades afferebat, quemadmodum dissoluitis? si nullum corpus im-

mortale sit, nullum esse corpus sempiternũ: corpus autẽ immortale nullum esse, ne indiuiduũ quidem, nec quod dirimi, distrahiq. non possit: cumq. omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est quasi ferendi & patiendi, necessitatem. et si omne animal mortale est; nullum est immortale. et si omne animal secari ac diuidi potest; nullum est eorum indiuiduum, nullum aeternum. atqui omne animal ad accipiendam uim externam, & ferendam paratum est: mortale igitur omne animal, & dissolubile, & diuiduum sit necesse est. ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset; item nihil argenteum, nihil aeneum, si commutabilis esset natura argenti, & aeris: similiter igitur, si omnia, quae sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt, nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut uobis uidetur: omne igitur corpus mutabile est. at si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. ita efficitur, ut omne corpus mortale sit. etenim omne corpus aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum: horum autem nihil est, quod non intereat. nam & terrenum omne diuiditur: et humor ita mollis est, ut facile comprimi, collidiq. possit: ignis uero, & aer omni impulsu facillime pellitur, naturaq. cedens est maxime, & dissipbilis

bilis

bilis. praeterea omnia haec tum intereunt, tum in naturam aliam conuertuntur: quod fit, cum terra in aquam se uertit, & cum ex aqua oritur aer, & cum ex aere aether, cumq. eadē uicissim retro commeant. quod si ea intereunt, ex quibus constat omne animal: nullum est animal sempiternum. Et, ut haec omittamus, tamen animal nullum inueniri potest, quod neque natum umquam sit, & semper sit futurum. omne enim animal sensus habet: sentit igitur & calida, & frigida, & dulcia, & amara, nec potest ullo sensu iucunda accipere, & non accipere contraria. si igitur uoluptatis sensum capit, doloris etiam capit: quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est: omne igitur animal, confitendum est, esse mortale. Praeterea, si quid est, quod nec uoluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest. sin autem, quod animal est, id illa, necesse est, sentiat: & quod ea sentiat, non potest esse aeternum: & omne animal sentit: nullum igitur animal est aeternum. Praeterea nullum potest esse animal, in quo non & appetitio sit, & declinatio naturalis. appetuntur autem, quae secundum naturam sunt; declinantur contraria: & omne animal appetit quaedam, & fugit a quibusdam. quod autem refugit, id contra naturam est: & quod est contra naturam, id habet uim interimendi: omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici, cogiq. possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id intereat. et-

enim ea ipſa, quae ſentiuntur, ut frigus, ut calor, ut uoluptas, ut dolor, ut cetera, cum amplificata ſunt, interimunt: nec ullum animal eſt ſine ſenſu: nullum igitur animal eſt aeternum. etenim aut ſimplex eſt natura animantis, ut uel terrena ſit, uel ignea, uel animalis, uel humida; quod quale ſit, ne intelligi quidem poteſt: aut concreta ex pluribus naturis, quarum ſuum quaeque locum habeat, quo naturae ui efferatur, alia infimum, alia ſummum, alia medium. haec ad quoddam tempus cohaerere poſſunt, ſemper autem nullo modo poſſunt. neceſſe eſt enim, ſuum quaeque in locum natura rapiatur. nullum igitur animal eſt ſempiternum. Sed omnia ueſtri, Balbe, ſolent ad igneam uim referre, Heraclitum, ut opinor, ſequentes: quem ipſum non omnes interpretantur uno modo. qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. Vos autem ita dicitis, omnem uim eſſe ignem: itaque & animantes, cum calor defecerit, tum interire; & in omni natura rerum id uiuere, id uigere, quod caleat. ego autem non intelligo, quo modo, calore extincto, corpora intereant; non intereant, humore, aut ſpiritu amiſſo, praeſertim cum intereant etiam nimio calore. quamobrem id quidem commune eſt de calido: uerumtamen uideamus exitum. Ita uultis, opinor, nihil eſſe animal extrinſecus in natura, atque mundo, praeter ignem: qui magis, quam praeter animam? unde animantium quoque conſtet animus, ex quo anima dicitur. Quo modo autem, hoc

quaſi

quasi concedatur, sumitis, nihil esse animum, nisi ignem? probabilius enim uidetur, tale quiddam esse animum, ut sit ex igne, atque anima temperatum. quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura; quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit ut sentiamus: non potest ipse esse sine sensu. Rursus eadem dici possunt. quidquid est enim quod sensum habeat, id, necesse est, sentiat & uoluptatem, & dolorem; ad quem autem dolor ueniat, ad eundem etiam interitum uenire. ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis aeternum. quid enim? non eisdem uobis placet, omnem ignem pastu indigere? nec permanere ullo modo posse, nisi alatur? ali autem Solem, Lunam, reliqua astra, aquis alia dulcibus, alia marinis? eamq. caussam Cleanthes affert, cur se Sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemq. brumali, ne longius discedat a cibo. hoc totum quale sit, mox: nunc autem concludatur illud, quod interire possit, id aeternum non esse natura: ignem autem interiturum esse, nisi alatur: non esse igitur natura ignem sempiternum. Qualem autem deum intelligere nos possumus, nulla uirtute praeditum? quid enim? prudentiam ne deo tribuemus? quae constat ex scientia rerum bonarum, & malarum, & nec bonarum, nec malarum. cui mali nihil est, nec esse potest; quid huic opus est delectu bonorum, & malorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur.

quamur. at obscurum deo nihil potest esse. Nam iustitia, quae suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas, & communitas, ut uos dicitis, iustitiam procreauit. Temperantia autem cõstat ex praetermittendis uoluptatibus corporis: cui si locus in caelo est, est etiam uoluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec uirtute ulla praeditum deum intelligere qui possumus? Nec uero uulgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, cum ea considero, quae dicuntur a Stoicis. sunt enim illa imperitorum. Piscem Syri uenerantur. omne fere genus bestiarum Aegyptij consecrauerunt. iam uero, in Graecia multos habent ex hominibus deos, Alabandum Alabandi, Tenedi Tenem, Leucotheam, quae fuit Ino, & eius Palaemonem filium cuncta Graecia, Herculem, Aesculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosq. complures: quos, quasi nouos, & adscripticios ciues, in caelum receptos putãt. Haec igitur indocti. quid uos philosophi? qui meliora? omitto illa: sunt enim praeclara. sit sane deus ipse mundus. hoc credo illud esse,

- Sublime candens, quem uocant omnes Iouem.

quare igitur plures adiungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? mihi quidem sane multi uidentur. singulas enim stellas numeras deos; eoq. aut belluarum nomine appellas, ut capram, ut lupam,

pam, ut taurum, ut leonem; aut rerum inanimatarum, ut argon, ut aram, ut coronam. Sed ut haec concedantur, reliqua qui tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? cum fruges Cererem, uinum Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato: sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud, quo uescatur, deum credat esse? Nam, quos ab hominibus peruenisse dicis ad deos; tu reddes rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit; & ego discam libenter. quo modo nunc quidem est, non uideo quo pacto ille, cui in monte Oetaeo illatae lampades fuerunt, ut ait Attius, in domum aeternam patris ex illo ardore peruenerit: quem tamen Homerus conueniri apud inferos facit ab Vlysse, sicut ceteros, qui excesserant uita. quamquam, quem potissimum Herculem colamus, scire sane uelim. plures enim tradunt nobis ij, qui interiores scrutantur, & reconditas litteras: antiquissimum Ioue natum, sed antiquissimo item Ioue. nam Ioues quoque plures in priscis Graecorum litteris inuenimus. ex eo igitur & Lisyto est is Hercules, quem concertauisse cum Apolline de tripode accepimus. alter traditur, Nilo natus, Aegyptius: quem aiunt Phrygias litteras conscripsisse. tertius est ex Idaeis Dactylis cui inferias afferunt. quartus Iouis est, Asteriae, Latonae sororis; quem Tyrij maxime colunt; cuius Carthaginem filiam ferunt. quinctus in India, qui Belus dicitur. sextus hic ex Alcmena, quem Iupiter genuit,

nuit,

nuit; sed tertius Iupiter: quoniam, ut iam docebo, plures Ioues etiam accepimus. quando enim me in hunc locum deduxit oratio; docebo, meliora me didicisse de colendis dijs immortalibus iure pontificio, & , maiorum more, capedunculis ijs, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Laelius, quam rationibus Stoicorum. sic enim uos sequar; dic, quid ei respondeam, qui me sic roget. Si dij sunt, sunt ne etiam Nymphae deae? si Nymphae, Panisci etiam, & Satyri. hi autem non sunt: ne Nymphae quidem deae igitur. at earum templa sunt publice uota, & dedicata. quid igitur? ne ceteri quidem ergo dij, quorum templa sunt dedicata. Age porro, Iouem, & Neptunum deum numeras: ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, & illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegeton, tum Charon, tum Cerberus dij putandi. at id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur. Quid dicitis ergo de fratribus? Haec Carneades agebat, non ut deos tolleret; (quid enim philosopho minus conueniens?) sed ut, Stoicos nihil de dijs explicare, conuinceret. itaque insequebatur. quid enim, aiebat, si ij fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem uulgo maxime ad occidentem colunt. qui si est deus; patrem quoque eius Caelum esse deum, confitendum est. quod si ita est; Caeli quoque parentes dij habendi sunt, Aeter, & Dies, eorumq. fratres, & sorores: qui a genealogis anti-

quis

quis sic nominantur, amor, dolus, motus, labor, inuidentia, fatum, senectus, mors, tenebrae, miseria, quarela, gratia, fraus, pertinacia, Parcae, Hesperides, somnia: quos omnes Erebo & Nocte natos ferunt. aut igitur haec monstra probáda sunt, aut prima illa tollenda. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros deos esse dices; de Hercule, Aesculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? at hi quidem coluntur aeque atque illi, apud quosdam etiam multo magis. ergo hi dij sunt haben di, mortalibus nati matribus. Quid Aristaeus, qui oliuae dicitur inuentor, Apollinis filius; Theseus, qui Neptuni; reliqui, quorum patres dij, non erunt in deorum numero? quid, quorum matres? opinor etiam magis. ut enim in iure ciuili, qui est de matre libera, liber est: item iure naturae, qui de dea matre est, deus sit necesse est. itaque Achillem Astypa lea insula sanctissimum colit. qui si deus est: & Orpheus, & Rhesus dij sunt, matre musa nati. nisi forte maritimae nuptiae terrenis anteponuntur. si hi dij non sunt, quia nusquam coluntur; quo modo illi sunt? uide igitur, ne uirtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tù quoque, Balbe, uisus es dicere. quo modo autem potes, si Latonam deam putes, Hecatem non putare, quae matre Asteria est, sorore Latonae? an haec quoque dea est? uidimus enim eius aras delubraq. in Graecia. sin haec dea est; cur non Eumenides? quae si deae sunt, quarum et Athenis fanum est, et apud

nos,

nos, ut ego interpretor, lucus Furinae: Furiae deae sunt, speculatrices, credo, & uindices facinorum, & scelerum. quod si tales dij sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est; cui, cum fana circuimus in agro Ardeati, rem diuinam facere solemus. quae quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est. ea si dea est; dij omnes illi, qui commemorabantur a te, honos, fides, mens, concordia, ergo etiam spes, moneta, omniaque, quae cognitione nobismet ipsis possumus fingere. quod si uerisimile non est; ne illud quidem est, haec unde fluxerunt. Quid autem dicis? si dij sunt illi, quos colimus, & accepimus; cur non eodem in genere Serapim, Isimq. numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? boues igitur, & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas praeterea belluas in deorum numero reponemus. quae si reijciamus; illa quoque, unde haec nata sunt, reijciemus. Quid deinde? Ino dea dicetur, quae Leucothea a Graecis, a nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia: Circe autem, & Pasiphae, e Perseide, Oceani filia, natae, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? quanquam Circem quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. ergo hanc deam dicis. Quid Medeae respondebis? quae duobus auis, Sole, & Oceano, Aeeta parte, matre Idyia procreata est. Quid huius Absyrto fratri, qui est apud Pacuuium Egialeus? sed illud nomen ueterum

rum

rum litteris usitatius. qui si dij non sunt; uereor, quid agat Ino. haec enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiaraus deus erit, & Trophonius? nostri quidem publicani, cum essent agri in Boeotia deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. sed si sunt hi dij; est certe Erechtheus, cuius Athenis & delubrum uidimus, et sacerdotem. quem si deum faciemus; quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patriae libertate ceciderunt? quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde haec manant, probanda sunt. Atque in plerisque ciuitatibus intelligi potest, augendae uirtutis gratia, quo libentius reip. caussa periculum adiret optimus quisque, uirorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. ob eam enim ipsam caussam Erechtheus Athenis, filiaeq. eius in numero deorum sunt. itemq. Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita; quam quemquam nobilium deorum: apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei molestus Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret, ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus. Illa autem, Balbe, quae tua caelo, astrisq. ducebas, quam longe serpant, non uides: Solem deum esse, Lunamque: quorum alterum Apollinem Graeci, alteram Dianam
nam

nam putant. quod si Luna dea est; ergo etiam lucifer, ceteraeq. errantes numerum deorum obtinebunt: igitur etiam inerrantes. cur autem arcus species non in deorum numero reponantur? est enim pulcher, & ob eam caussam, quia speciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse nata. cuius si diuina natura est; quid facies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo coloratus. quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. quod si nubes retuleris in deos, referédae certe erunt tempestates, quae populi R. ritibus consecratae sunt. ergo imbres, nimbi, procellae, turbines sunt dij putandi. nostri quidem duces, mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueuerunt. Tum si est Ceres a gerendo; ita enim dicebas: terra ipsa dea est, & ita habetur. quae est enim alia Tellus? sin terra: mare etiam; quem Neptunum esse dicebas: ergo & flumina, & fontes. itaque & fontis delubrum Marso ex Corsica dedicauit: & in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Anemonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina uidemus. ergo hoc aut in immensum serpet; aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur. nihil ergo horum probandum est. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in caelum translatos nõ re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteq. ueneramur. Principio, Ioues tres numerant ij, qui theologi nominantur: ex

qui-

quibus primum & secundum natos in Arcadia, alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum; alterum patre Coelo, qui genuisse Mineruam dicitur, quam principem & inuentricem belli ferunt: tertium Cretensem Saturni filium: cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. διόσκουροι etiam apud Graios multis modis nominantur. primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Ioue rege antiquissimo, & Proserpina nati, Tricopatreus, Eubuleus, Dionysius. secundi Ioue tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. tertij dicuntur a non nullis Aleo, & Melampus, Emolus, Atrei filij, qui Pelope natus fuit. iam musae primae quattuor, natae Ioue altero, Thelxiope, Mneme, Aoede, Melete. secundae Ioue tertio, & Mnemosine procreatae nouem. tertiae Ioue tertio Pieriae natae, & Antiopa: quas Pieridas, & Pierias solent poetae appellare, iisdem nominibus, eodem numero, quo proximae superiores. cumq. tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? unus eorum Ioue natus, nepos Aetheris: alter Hiperione: tertius Vulcano, Nili filio: cuius urbem Aegyptij uolunt esse eam, quae Heliopolis appellatur. quartus is, quem heroicis temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, auum Ialysi, Camiri, & Lindi. quintus, qui Colchis fertur Acetam & Circen procreauisse. Vulcani item, primus Coelo natus, ex quo Minerua Apollinem eum, cuius in tutela Athenas an-

Laert. lib. p° cap. p°

tiqui historici esse uoluerunt. secundus Nilo natus Opas, ut Aegyptij appellant, quem custodem esse Aegypti uolunt. tertius ex tertio Ioue, & Iunone, qui Lemni fabricae traditur praefuisse. quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quae Vulcaniae nominabantur. Mercurius unus Coelo patre, Die matre natus: cuius obscenius excitata natura traditur, quod aspectu Proserpinae commotus sit. alter Valentis & Phoronidis filius, is, qui sub terris habetur: idem Trophonius. tertius Ioue tertio natus, & Maia, ex quo & Penelopa Pana natum ferunt. quartus Nilo patre, quem Aegyptij nefas habent nominare. quinctus, quem colunt Phaeneatae, qui & Argum dicitur interemisse, ob eamq. caussam Aegypto praefuisse, atque Aegyptijs leges & litteras tradidisse. hunc Aegyptij Thoyth appellant: eodemq. nomine anni primus mẽsis apud eos uocatur. Aesculapiorum primus Apollinis, quem Arcades colunt, qui specillum inuenisse, primusq. uulnus dicitur obligauisse. secundus secundi Mercurij frater. is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris. tertius Arsippi, & Arsinoae: qui primus purgationem alui, dentisq. euulsionem, ut ferunt, inuenit: cuius in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum & lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus is, quem paullo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum. alter Coribantis filius, natus in Creta: cuius de illa insula cum Ioue ipso certamen fuisse traditur

ditur

ditur. tertius Ioue tertio natus & Latone: quem ex Hyperboreis Delphos ferunt aduenisse. quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianae item plures: prima Iouis, & Proserpinae, quae pinnatum Cupidinem genuisse dicitur. secunda notior: quam Ioue tertio & Latona natam accepimus. tertiae pater Vpis traditur, Glauce mater. eam Graeci saepe Vpim paterno nomine appellant. Dionysios multos habemus: primum e Ioue, & Proserpina natum: secundus Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: tertium Caprio patre; eumq. regem Asiae praefuisse dicunt; cui Sabazea sunt instituta: quartum Ioue & Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quinctum Niso natum, & Thione; a quo Trieterides constitutae putantur. Venus prima Coelo & Die nata; cuius Elide delubrum uidemus. altera spuma procreata; ex qua & Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus. tertia Ioue nata, & Dione; quae nupsit Vulcano. sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur. quarta Syria, Tyroq. concepta: quae Astarte uocatur: quam Adonidi nupsisse traditum est. Minerua prima, quā Apollinis matrē supra diximus. secunda orta Nilo, quam Aegyptij Saitae colunt. tertia illa, quam Ioue generatam supra diximus. quarta Ioue nata & Coriphe Oceani filia: quam Arcades Coriam nominant, & quadrigarum inuentricem ferunt. quincta Pallantis: quae patrem dicitur interemisse, uirginitatem suam uio-

lare conantem: cui pinnarum talaria affinugnt. Cupido primus Mercurio & Diana prima natus dicitur; secundus Mercurio et Venere secunda: tertius quidem est Anteros Marte et Venere tertia. atque haec quidem, atque eiusmodi ex uetere Graeciae fama collecta sunt. quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. uestri autem non modo haec non refellunt, uerum etiam confirmant, interpretando quorsum quidque pertineat. Sed eo iam, unde hunc digressi sumus, reuertamur. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad haec refellenda, nam mentem, fidem, spem, uirtutem, honorem? uictoriam, salutem, concordiam, ceteraq. eiusmodi rerum uim habere uidemus, non deorum. aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut spes, ut uirtus, ut concordia: aut optandae nobis sunt, ut honos, ut salus, ut uictoria. quarum rerum utilitatem uideo etiam consecrata simulacra. quare autem in his uis deorum insit, tum intelligam, cum cognouero. quo in genere uel maxime est fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia & temeritate seiunget: quae digna certe non sunt deo. Iam uero quid uos illa delectat explicatio fabularum, & enodatio nominum? exectum a filio Coelum, uinctum itidem a filio Saturnum. haec, et alia generis eiusdem ita defenditis, ut ij, qui ista finxerunt, non modo non insani, sed etiam sapientes fuisse uideantur. in enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat

turat annis: Mauors, quia magna uertit: Minerua, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia uenit ad omnia: Ceres a gerendo. quam periculosa consuetudo? in multis enim nominibus haerebitis. quid Veioui facies? quid Vulcano? quamquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una littera explicare, unde ductum sit. in quo quidem magis tu mihi natare uisus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit, & minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commenticiarum fabularum reddere rationem, uocabulorum, cur quidque ita appellatum sit, caussas explicare. quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos enim, qui dij appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum. qui tantus error fuit, ut perniciosis etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in Palatio, & Orbonae ad aedem Larum, & aram Malae Fortunae Esquilijs consecratam uidemus. omnis igitur talis a philosophia pellatur error, ut, cum de dijs immortalibus disputemus, dicamus digna dijs immortalibus: de quibus habeo ipse quid sentiam, non habeo autem quid tibi assentiar. Neptunum esse dicis animum cum intelligentia per mare pergentem. idem de Cerere. istam autem intelligentiam aut maris, aut terrae non modo comprehendere ani-

mo, ſed ne ſuſpicione quidem poſſum attingere. itaque aliunde mihi quaerendum eſt, ut, et eſſe deos, & quales ſint, diſcere poſſim, quam quales tu eos eſſe uelis. Videamus ea, quae ſequuntur: primum, deorum ne prouidentia mundus regatur; deinde, conſulant ne dij rebus humanis. haec enim mihi ex tua partitione reſtant duo. de quibus, ſi uobis uidetur, accuratius diſſerendum puto. Mihi uero, inquit Velleius, ualde uidetur. nam & maiora expecto: & his, quae dicta ſunt, uehementer aſſentior. Tum Balbus, interpellare te, inquit, Cotta, nolo: ſed ſumemus tempus aliud: efficiam profecto ut fateare.

ſed.

multa deſunt.

Nequaquam iſtuc iſtac ibit: magna ineſt certatio. Nam ut ego illis ſupplicarem tãta blandiloquentia? Niobe parum ne ratiocinari uidetur, & ſibi ipſa nefariam peſtem machinari? illud uero quam callida ratione,

Qui

Qui uolt quod uolt, ita dat se res ut operam dabit:
qui est uersus omnium seminator malorum:
Ille trauersa mente mihi hodie tradidit repagula,
Quibus ego iram omnium recludam, atque illi perniciem dabo;
Mihi maerores, illi luctũ; exitium illi, exilium mihi.
hanc uidelicet rationem, quam uos diuino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent. uides ne igitur, quanto munere deorum simus affecti? atque eadem Medea patrem, patriamq. fugiens;
Postquam pater appropinquat, iamque, paene ut comprehendatur, parat,
Puerum interea obtruncat, membraq. articulatim diuidit,
Perq. agros passim dispergit corpus: id ea gratia,
Vt, dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret; illũ ut maeror tardaret sequi,
Sibi salutem ut familiari pareret paricidio.
huic ut scelus, sic nec ratio quidem defuit. quid ille funestas epulas fratri comparans, non ne uersat huc & illuc cogitatione rationem?
Maior mihi moles, maius miscendum est malum,
Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.
nec tamen ille ipse est praetereundus, qui non sat habuit coniugem illexisse in stuprum: de quo recte & uerissime loquitur Atreus:
Quod re in summa summum esse arbitror
Periclum, matres coinquinari, regiam

Contaminari ſtirpem, admſceri genus.

at id ipſum quam callide, qui regnum adulterio quaereret?

Addo (inquit) huc, quod mihi portento caeleſtum Pater.
Prodigium miſit regni ſtabilmen mei,
Agnum inter pecudes aurea clarum coma,
Quondam Thieſtem clepere auſum eſſe a regia:
Qua in re adiutricem coniugem cepit ſibi.

uidetur ne ſumma improbitate uſus non ſine ſumma eſſe ratione? Nec uero ſcena ſolum referta eſt his ſceleribus, ſed multo uita communis paene maioribus. ſentit domus uncuſcuiuſque, ſentit forum, ſentit curia, campus, ſocij, prouinciae, ut, quemadmodum ratione recte fiat, ſic ratione peccetur; alterum & a paucis, & raro, alterum & ſaepe, & a pluribus: ut ſatius fuerit, nullam omnino nobis a dijs immortalibus datam eſſe rationem, quam tanta cum pernicie datam. ut uinum aegrotis, quia prodeſt raro, nocet ſaepiſſime, melius eſt non adhibere omnino, quam, ſpe dubiae ſalutis, in apertam parniciem incurrere: ſic haud ſcio, an melius fuerit, humano generi motum iſtum celerem cogitationis, acumen, ſolertiam, quam rationem uocamus, quoniam perſtifera ſint multis, admodum paucis ſalutaria, non dari omnino, quam tam munifice & tam large dari. quamobrem ſi mens uoluntasq. diuina iccirco conſuluit hominibus, quod ijs largita eſt rationem: ijs ſolis conſuluit, quos bona ratione donauit

uit

nit: quos uidemus, si modo ulli sunt, esse paucos. non placet autem, paucis a dijs immortalibus esse consultum: sequitur ergo, ut nemini consultum sit. Huic loco sic soletis occurrere, non icciro non optime nobis a dijs prouisum, quod multi eorum beneficio peruerse uterentur: etiam patrimonijs multos male uti, nec ob eam caussam eos beneficium a patribus nullum habere. Quis istuc negat? aut quae est in collatione ista similitudo? nec enim Herculi Deianira nocere uoluit, cum ei tunicam sanguine Centauri tinctam dedit; nec prodesse Pheraeo Iasoni is, qui gladio uomicam eius aperuit, quam sanare medici non poterant. multi enim, etiam cum obesse uellent, profuerunt, &, cum prodesse, obfuerunt. ita non fit, ex eo, quod datur, ut uoluntas eius, qui dederit, appareat: nec, si is, qui accepit, bene utitur, iccirco is, qui dedit, amice dedit. quae enim libido, quae auaritia, quod facinus aut suscipitur, nisi consilio capto; aut sine animi motu & cogitatione, id est ratione, perficitur? nam omnis opinio ratio est, et quidem bona ratio, si uera; mala autem, si falsa est opinio. sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus; bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis. non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. quid enim potius hominibus dedissent, si ijs nocere uoluissent? iniustitiae autem, intemperantiae, timiditatis quae semina essent, si his uitijs ratio non subesset? Medea modo et Atreus commemorabantur

bantur a nobis, heroïcae personae, initia, subductaq. ratione, nefaria scelera meditantes. quid leuitates comicae, parum ne semper in ratione uersantur? parum ne subtiliter disputat ille in Eunucho?

Quid igitur faciam?
Exclusit, reuocat: redeam? non, si me obsecret.

ille uero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui in amore summo, summaq. inopia suaue esse dicit,

Parentem habere auarum, illepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet nec studeat tui.

atque huic incredibili sentētiae ratiunculas suggerit:

Aut tu illum fructu fallas: aut per litteras
Auertas aliquod nomen: aut per seruolum
Percutias pauidum: postremo, a parco patre
Quod sumas, quanto dissipas libentius?

idemq. facilem & liberalem patrem incommodum esse amanti filio disputat: quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum, aut machinam cōmoliar
Scio quidquam: ita omnes meos dolos, fallacias,
Praestigias praestrinxit commoditas patris.

quid ergo isti doli? quid machinae? quid fallaciae, praestigiaeq.? num sine ratione esse potuerunt? o praeclarum munus deorum: ut Phormio possit dicere,

Cedo senem: iam instructa mihi sunt in corde consilia omnia.

Sed exeamus e theatro: ueniamus in forum. Sessum

ite

ite precor: quid ut iudicetur? qui tabularium incen derit. quod facinus occultius? at se Q. Sosius, splendidus eques R. ex agro Piceno, fecisse confessus est. Qui transcripserit tabulas publicas. id quoque L. Alenius fecit, cum chyrographum Sex primorum imitatus est. quid hoc homine solertius? Cognosce alias quaestiones, auri Tolosani, coniurationis Iugurtinae. repete superiora Tubuli de pecunia capta ob rem iudicandam: posteriora de incestu, rogatione Peducaea: tum haec quotidiana, sicae, uenena, peculatus, testamentorum etiam lege noua quaestiones. inde illa actio, Ope consilioq. tuo futurum aio factum esse: inde tot iudicia de fide mala, tutelae, mandati, pro socio, fiduciae; reliqua, quae ex empto, aut uendito, conducto, aut locato contra fidem fiunt, inde iudicium publicum rei priuatae lege Laetoria: inde, euerriculum malitiarum omnium, iudicium de dolo malo: quod C. Aquillius, familiaris noster, protulit. quem dolum idem Aquillius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum, aliud actum. Hanc igitur a dijs immortalibus tantã arbitramur malorum sementem esse factam? si enim rationem hominibus dij dederunt: & malitiam dederunt. est enim malitia, uersuta, & fallax nocendi ratio. ijdem autem dij fraudem dederunt, facinus, ceteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. utinam igitur, ut illa anus optat,

– ne in nemore Pelio securibus
Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes;

sic

sic istam calliditatem hominibus dij ne dedissent: qua perpauci bene utuntur: qui tamen ipsi saepe a male utentibus opprimuntur. innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc diuinum rationis, & consilij, ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse uideatur. Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum: ut si medicus grauitatē morbi, gubernator uim tempestatis accuset. etsi hi quidem homunculi, sed tamen ridiculi. quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? contra deum licet disputare liberius. In hominum uitijs ais esse culpam. eam dedisses hominibus rationem, quae uitia culpamq. excluderet. ubi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonia, spe bene tradendi, relinquimus: qua possumus falli: deus falli qui potuit? an ut Sol, in currum cum Phaetontem filium sustulit? aut Neptunus, cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? poetarum ista sunt: nos autem philosophi esse uolumus, rerum auctores, non fabularum. atque ij tamen ipsi dij poetici, si scissent perniciosa fore illa filijs, peccasse in beneficio putarentur. et, si uerum est quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos ijs, qui bene dicta male interpretarentur: posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: prorsus, si, qui audierunt, uitiosi essent discessuri, quod peruerse philosophorum disputationem interpretarentur; tacere praestare philosophis,

quam

quam ijs, qui se audissent, nocere: sic, si homines rationem bono consilio a dijs immortalibus datam, in fraudem malitiamq. conuertunt; non dari illam, quam dari humano generi, melius fuit. ut si medicus sciat, eum aegrotum, qui iussus sit uinum sumere, meracius sumpturum, statimq. periturum, magna sit in culpa: sic uestra ista prouidentia reprehendenda, quae rationem dederit ijs, quos scierit ea peruerse, & improbe usuros. Nisi forte dicitis eam nesciuisse. utinam quidem. sed non audebitis: non enim ignoro, quanti eius nomen putetis. sed hic quidem locus concludi iam potest. nam si stultitia, consensu omnium philosophorum, maius est malum, quam si omnia mala & fortunae & corporis ex altera parte ponantur; sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus, quibus uos optime consultum a dijs immortalibus dicitis. nam ut nihil interest, utrum nemo ualeat, an nemo possit ualere: sic non intelligo, quid intersit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima: Telamon autem uno uersu locum totum conficit, cur dij homines negligant:

Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod
nunc abest.

debebant illi quidem omnes bonos efficere, siquidem hominum generi consulebant: sin id minus, bonis quidem certe consulere debebant. cur igitur duos Scipiones, fortissimos, & optimos uiros, in

Hispania

Hispania Poenus oppressit? cur Maximus extulit alium consularem? cur Marcellum Hannibal interemit? cur Paullum Cannae sustulerunt? cur Poenorum crudelitati Reguli corpus est praebitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed haec uetera, & alia permulta: propiora uideamus. cur auunculus meus, uir innocentissimus, idemq. doctissimus, P. Rutilius in exilio est? cur sodalis meus interfectus domi suae Drusus? cur, temperantiae, prudentiaeq. specimen antea simulacrum Vestae pontifex maximus est Q. Scaeuola trucidatus? cur etiam ante tot ciuitatis principes a Cinna interempti? cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum, praestantissima dignitate uirum, mori potuit iubere? dies deficiat, si uelim numerare, quibus bonis male euenerit; nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. cur enim Marius tam feliciter septimum consul domi suae senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnauit? at dedit poenas. prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot summos uiros interficeret, quam ipsum aliquando poenas dare. Summo cruciatu, supplicioq. Q. Varius, homo importunissimus, perijt: sed, quia Drusum ferro, Metellum ueneno sustulerat; illos conseruari melius fuit, quam poenas sceleris Varium pẽdere. Duo de quadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimae & beatissimae ciuitatis. quam multas ante hunc in ipso Graeciae flore Pisistratus, ac Phalaris, ac Apollodorus poenas sustulit, mul-

tis quidem ante cruciatis, & necatis. et praedones multi saepe poenas dant: nec tamen possumus dicere non plures captiuos acerbe, quam praedones, necatos. Anaxarchum Democritum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus, Zenonem Eleatem in tormentis necatum. quid dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo, Platonem legens. Vides ne igitur, deorum iudicio, si uident res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu uiueret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinae Locris expilauisset, nauigabat Syracusas: isq. cum secundissime cursum teneret, uidetis ne, inquit, amici, quam bona a dijs immortalibus nauigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, cum bene, planeq. percepisset, in eadem sententia perseuerabat: qui, cum ad Peloponnesum classem appulisset, & in fanum uenisset Iouis Olympij, aureum ei detraxit amiculum grandi pondere, quo Iouem ornarat ex manubijs Carthaginiensium tyrannus Gelo: atque in eo etiam cauillatus est, aestate graue esse aureum amiculum, hieme frigidum: eiq. laneum pallium iniecit, cum id esse aptum ad omne anni tempus diceret. Idemq. Aesculapij Epidauri barbam auream demi iussit: neque enim conuenire, barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Iam mensas argenteas de omnibus delubris

bris iussit auferri: in quibus quod more ueteris Graeciae inscriptum esset, Bonorum deorum, uti se eorum bonitate uelle dicebat. Idem uictoriolas aureas, & pateras, coronasque, quae simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat; eaq. se accipere, non auferre dicebat: esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab ijs porrigentibus, & dantibus nolle sumere. Eundemq. ferunt haec, quae dixi, sublata de fanis in forum protulisse, & per praeconem uendidisse; exactaq. pecunia, edixisse, ut, quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quidque fanum referret. ita ad impietatem in deos, in homines adiunxit iniuriam. Hunc igitur nec Olympius Iupiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero diuturnoq. morbo intabescentem interemit; atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogum illatus est; eamq. potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi iustam, & legitimam hereditatis loco filio tradidit. Inuita in hoc loco uersatur oratio: uidetur enim auctoritatem afferre peccandi: & recte uideretur, nisi & uirtutis, & uitiorum, sine ulla diuina ratione, graue ipsius conscientiae pondus esset. qua sublata, iacent omnia. ut enim nec domus, nec resp. ratione quadam, & disciplina designata uideatur, si in ea nec recte factis praemia extent ulla, nec supplicia peccatis: sic mundi diuina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum, & malorum. At enim minora dij negli

Macrob. l. 1. cap. X
pri. R of Am: 37.
Sall: Catz.
Ver. 2. g1. Cap 3. 131.

sunt

gunt; neque agellos singulorum, nec uiticulas persequuntur; nec, si uredo, aut grando quippiam nocuit; id Ioui animaduertendum fuit. ne in regnis quidem reges omnia minima curant. sic enim dicitis. Quasi ego paullo ante de fundo Formiano P. Rutilij sim questus, non de amissa salute. Atque hoc quidẽ omnes mortales sic habent, externas commoditates, uineta, segetes, olíueta, ubertatẽ frugum, et fructuũ; omnem denique commoditatem, prosperitatemq. uitae a dijs se habere: uirtutem nemo umquam acceptã deo retulit. nimirum recte: propter uirtutem enim iure laudamur, & in uirtute recte gloriamur. quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis, haberemus. at uero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali; cum dijs gratias agimus, tum nihil nostrae laudi assumptum arbitramur. num quis, quod bonus uir esset, gratias dijs egit umquam? at quod diues, quod honoratus, quod incolumis. Iouemq. optimum maximum ob eas res appellant, non quod nos iustos, temperatos, sapientes efficiat; sed quod saluos, incolumes, opulentos, copiosos. neque Herculi quisquam decumam uouit umquam, si sapiens factus esset. quamquam Pythagoras, cum in geometria quiddam noui inuenisset, musis bouem immolasse dicitur. sed id quidem non credo: quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare uoluit, ne aram sanguine aspergeret. Ad rem autem ut redeam, iudicium hoc omnium mortalium

est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. quamuis menti delubra, & uirtuti, & fidei consecremus: tamen haec in nobis ipsis sita uidemus: spei, salutis, opis, uictoriae facultas a dijs expetenda est. Improborum igitur prosperitates, secundaeq. res redarguunt, ut Diogenes dicebat, uim omnem deorum, ac potestatem. At non numquam bonos exitus habent boni. Eos quidem adscribimus, attribuimusq. sine ulla ratione dijs immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam uenisset, ἄθεος ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, tu, qui deos putas humana negligere, non ne animaduertis ex tot tabellis pictis, quam multi uotis uim tempestatis effugerint, in portumq. salui peruenerint? ita fit, inquit. illi enim nusquam picti sunt, qui naufragium fecerunt, in mariq. perierunt. Idemque, cum ei nauiganti uectores, aduersa tempestate timidi, & perterriti, dicerent, non iniuria sibi illud accidere, qui illum in eandem nauem recepissent; ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes; quaesiuitque, num etiam in ijs nauibus Diagoram uehi crederent. sic enim sese res habet, ut ad prosperam, aduersam ue fortunam qualis sit, aut quemadmodum uixeris, nihil intersit. Non animaduertunt, inquit, omnia dij: ne reges quidem. quid est simile? Reges enim si scientes praetermittunt, magna culpa est: at deo ne excusatio quidem est inscientiae. quem uos praeclare defenditis, cum dicitis, eam uim deorum esse, ut, etiam

si quis

ſi quis morte poenas ſceleris effugerit, expetantur eae poenae a liberis, a nepotibus, a poſteris. o miram aequitatem deorum. ferret ne ulla ciuitas latronem iſtiuſmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, ſi pater, aut auus deliquiſſet?

Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? aut quaenam umquã ob mortem Myrtili
Poenis luendis dabitur ſatias ſupplici?

utrum poetae Stoicos deprauauerint, an Stoici poetis dederint auctoritatem, non facile dixerim. portenta enim & flagitia ab utriſque dicuntur. neque enim, quem Hipponactis iambus laeſerat, aut qui erat Archilochi uerſu uulneratus, a deo immiſſum dolorem, non conceptum a ſe ipſo continebat: nec, cum Aegiſti libidinem, aut cum Paridis uidemus, e deo cauſſam requirimus, cum culpae paene uocem audiamus: nec ego multorum aegrorum ſalutem nõ ab Hippocrate potius, quam ab Aeſculapio, datam iudico: nec Lacedaemoniorum diſciplinam dicam umquam ab Apolline potius Spartae, quam a Lycurgo, datam. Crytolaus, inquam, uertit Corinthum, Carthaginem Aſdrubal. hi duos illos oculos orae maritimae effoderunt, non iratus alicui, quem omnino iraſci poſſe negatis deum. at ſubuenire certe potuit, & conſeruare urbes tantas, atque tales. uos enim ipſi dicere ſoletis, nihil eſſe quod deus efficere non poſſit, & quidem ſine labore ullo: ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipſa, ac uoluntate moueantur. ſic numine deo-

rum omnia ſingi, moueri, mutariq. poſſe. neque id dicitis ſuperſtitioſe, atque aniliter, ſed phyſica, conſtantiq. ratione: materiam enim rerum, ex qua, & in qua omnia ſint, totam eſſe flexibilem, et commutabilem; ut nihil ſit, quod non ex ea quamuis ſubito ſingi, conuertiq. poſſit: eius autem uniuerſae ſictricem, & moderatricem diuinam eſſe prouidentiam: hanc igitur, quocumque ſe moueat, efficere poſſe quidquid uelit. itaque aut neſcit, quid poſſit: aut negligit res humanas: aut, quid ſit optimum, non poteſt iudicare. non curat ſingulos homines. non mirum: ne ciuitates quidem. non has ne nationes quidem, & gentes. quod ſi has etiam contemnet; quid mirum eſt, omne ab ea genus humanum eſſe contemptum? Sed quo modo iidem dicitis, non omnia deos perſequi; iidem uultis, a diis immortalibus hominibus diſpartiri, ac diuidi ſomnia? icciRco ſomnia haec tecum; quia ueſtra eſt de ſomniorum ueritate ſententia. Atque iidem etiam uota ſuſcipi dicitis oportere. nempe ſinguli uouent. audit igitur mens diuina etiam de ſingulis. uidetis ergo, eam non eſſe tam occupatam, quam putabatis? fac eſſe diſtentam, caelum uerſantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, & ceſſare patitur? cur non rebus humanis aliquos otioſos deos praeficit? qui a te, Balbe, innumerabiles explicati ſunt. Haec fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem, ſed ut intelligeretis, quam eſſet obſcura, & quam difficiles

expli-

explicatus haberet. Quae cum dixiſſet Cotta, finem fecit. Lucilius autem, Vehementius, inquit, tu quidem, Cotta, inuectus es in eam Stoicorum rationem, quae de prouidentia deorum ab illis ſanctiſſime & prouidentiſſime conſtituta eſt. ſed, quoniam adueſperaſcit, dabis diem nobis aliquem, ut contra iſta dicamus. eſt enim mihi tecum pro aris, & focis certamen, & pro deorum templis, atque delubris, proq. urbis muris; quos uos pontifices ſanctos eſſe dicitis; diligentiusq. urbem religione, quam ipſis moenibus, cingitis. quae deſeri a me, dum quidem ſpirare potero, nefas iudico. Tum Cotta, Ego uero & opto redargui me, Balbe: & ea, quae diſputaui, diſſerere malui, quam iudicare: &, facile me a te uinci poſſe, certo ſcio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam ſomnia putet ad nos mitti ab Ioue: quae ipſa tamen tam leuia non ſunt, quam eſt Stoicorum de natura deorum oratio. Haec cum eſſent dicta, ita diſceſſimus, ut Velleio Cottae diſputatio uerior, mihi Balbi ad ueritatis ſimilitudinem uideretur eſſe propenſior.

M. TVLLII CICERONIS DE DIVINATIONE

LIBER I.

VETVS opinio est, iam usque ab heroicis ducta temporibus, eaq. & populi R. & omnium gentium firmata consensu, uersari quandam inter homines diuinationem, quam Graeci μαντικὴν appellant, id est praesensionem, & scientiam rerum futurarum. magnifica quaedam res, & salutaris, si modo est ulla, quaq. proxime ad deorum uim natura mortalis possit accedere. itaque ut alia nos melius multa, quam Graeci: sic huic praestantissimae rei nomen nostri a diuis, Graeci, ut Plato interpretatur, a furore duxerunt. gentem quidem nullam uideo, neque tam humanam, atque doctam, neque tam immanem, tamq. barbaram, quae non significari futura, & a quibusdam intelligi, praediciq. posse censeat. Principio Assyrij, ut ab ultimis auctoritatem repetam, propter planitiem, magnitudinemq. regionum, quas incolebant, cum caelum ex omni parte patens, atque apertum intuerentur, traiectiones, motusq. stellarum obseruauerunt: quibus notatis, quid cuique significaretur, memoriae prodiderunt. Qua in natione Chaldaei, non ex artis, sed ex gentis uocabulo nominati, diuturna obseruatione siderum, scientiam putantur effecisse, ut praedici posset, quid cuique

que

que euenturum, & quo quisque fato natus esset. Eandem artem etiam Aegyptij longinquitate temporum innumerabilibus paene saeculis consecuti putantur. Cilicum autem, & Pisidarum gens, & his finitima Pamphylia, quibus nationibus praefuimus ipsi, uolatibus auium, cantibusque, certissimis signis declarari res futuras putant. Quam uero Graecia coloniam misit in Aetoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine Pythio, aut Dodonaeo, aut Ammonis oraculo? aut quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum est? Nec unum genus est diuinationis publice, priuatimq. celebratum. nam, ut omittam ceteros populos, noster quam multa genera complexus est? Principio huius urbis parens Romulus non solum auspicato urbem condidisse, sed ipse etiam optimus augur fuisse traditur. deinde auguribus & reliqui reges usi: &, exactis regibus, nihil publice sine auspicijs nec domi, nec militiae gerebatur. cumq. magna uis uideretur esse & in impetrandis, consulendisq. rebus, & in monstris interpretandis, ac procurandis in haruspicum disciplina: omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant; ne genus esset ullum diuinationis, quod neglectum ab ijs uideretur. & cum duobus modis animi sine ratione, & scientia, motu ipsi suo soluto, & libero incitarentur, uno furente, altero somniante: furoris diuinationem Sibyllinis maxime uersibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delectos ex ciuitate esse uoluerunt. ex quo genere saepe ariolorum

etiam, & uatum furibundas praedictiones, ut Octauiano bello Cornelij Culleoli, audiendas putauerunt. Nec uero somnia grauiora, si quae ad remp. pertinere uisa sunt, a summo consilio neglecta sunt. quin etiam, memoria nostra, templum Iunonis Sospitae L. Iulius, qui cum P. Rutilio consul fuit, de senatus sententia refecit ex Caeciliæ, Balearici filiae, somnio. Atque haec, ut ego arbitror, ueteres rerum magis euentis moniti, quam ratione docti, probauerunt. Philosophorum uero exquisita quaedam argumenta, cur esset uera diuinatio, collecta sunt. ex quibus, ut de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes unus, qui deos esse diceret, diuinationem funditus sustulit. reliqui uero omnes, praeter Epicurum balbutientem de natura deorum, diuinationem probauerunt, sed non uno modo. nam cum Socrates, omnesq. Socratici, Zenoque, & ij, qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia, uetere Academia, & Peripateticis consentientibus; cumq. huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam ante tribuisset, qui etiam ipse augur uellet esse; plurimisq. locis, grauis auctor, Democritus praesensionem rerum futurarum comprobaret: Dicaearchus Peripateticus cetera diuinationis genera sustulit, somniorum, & furoris reliquit; Cratippusque, familiaris noster, quē ego parem summis Peripateticis iudico, ijsdem rebus fidem tribuit, reliqua diuinationis genera reiecit. sed cum Stoici omnia fere illa defenderent; quod

&

& Zeno in suis commentariis quasi semina quaedam sparsisset; & ea Cleanthes paullo uberiora fecisset: accessit, acerrimo uir ingenio, Chrysippus; qui totam de diuinatione duobus libris explicauit sententiam, uno praeterea de oraculis, uno de somniis. quem subsequens, unum librum Babylonius Diogenes edidit, eius auditor, duos Antipater, quinque noster Posidonius. sed a Stoicis uel principibus eius disciplinae, Posidonij doctor, discipulus Antipatri, degenerauit Panaetius: nec tamen ausus est negare, uim esse diuinandi, sed dubitare se dixit. quod illi in aliqua re, inuitissimis Stoicis, Stoico facere licuit; id nos ut in reliquis rebus faciamus, a Stoicis non concedetur? praesertim cum id, de quo Panaetio non liquet, reliquis eiusdem disciplinae solis uideatur luce clarius. sed haec quidem laus Academiae, praestantissimi philosophi iudicio, & testimonio comprobata est. etenim nobismet ipsis quaerentibus, quid sit de diuinatione iudicandum, quod a Carneade multa acute, et copiose contra Stoicos disputata sint; uerentibusque, ne temere uel falsae rei, uel nõ satis cognitae assentiamur; faciendum uidetur, ut diligenter etiam atque etiam argumenta cum argumentis comparemus, ut fecimus in iis tribus libris, quos de natura deorum scripsimus. nam cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorq. turpis est, tum in eo loco maxime, in quo iudicandum est, quantum auspiciis, rebusq. diuinis, religioniq. tribuamus. est enim periculum, ne aut, neglectis iis, impia fraude,

aut,

aut, susceptis, anili superstitione obligemur. quibus de rebus & alias saepe, & paullo accuratius nuper, cum essem cum Quincto fratre, in Tusculano disputatum est. Nam, cum ambulandi caussa in Lyceum uenissemus, (id enim superiori gymnasio nomen est) perlegi, inquit ille, tuum paullo ante tertium de natura deorum: in quo disputatio Cottae, quamquam labefactauit sententiam meam, non funditus tamen sustulit. Optime uero, inquam: etenim ipse Cotta sic disputat, ut Stoicorum magis argumenta confutet, quam hominum deleat religionem. Tum Quinctus, dicitur quidem istuc, inquit, a Cotta, & uero saepius, credo ne communi iure migrare uideatur: sed, studio contra Stoicos disserendi, deos mihi uidetur funditus tollere. eius orationi, non sane desidero, quid respondeam: satis enim defensa religio est in secũdo libro a Lucilio: cuius disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad ueritatem est uisa propensior: sed, quod praetermissum est in illis libris, credo quia commodius arbitratus es separatim id quaeri, deq. eo disseri, id est de diuinatione, quae est earum rerum, quae fortuitae putãtur, praedictio, atque praesensio; id, si placet, uideamus quã habeat uim, & quale sit. ego enim sic existimo: si sint ea genera diuinãdi uera, de quibus accepimus, quaeq. colimus; esse deos; uicissimque, si dii sint, esse qui diuinent. Arcem tu quidem Stoicorum, inquam, Quincte defendis: siquidem ista sic reciprocantur; ut &, si diuinatio sit, dii sint; &, si dii

sint,

sint, sit diuinatio. quorū neutrum tam facile, quam tu arbitraris, conceditur. nam & natura significari futura sine deo possunt: &, ut sint dij, potest fieri, ut nulla ab ijs diuinatio generi humano tributa sit. Atque ille, mihi uero, inquit, satis est argumenti, & esse deos, & consulere rebus humanis, quod esse clara & perspicua diuinationis genera iudico. de quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam, ita tamen, si uacas animo, neque habes aliquid, quod huic sermoni praeuertendum putes. Ego uero, inquam, philosophiae, Quincte, semper uaco: hoc autem tempore, cum sit nihil aliud, quod libenter agere possimus, multo magis aueo audire, de diuinatione quid sentias. Nihil, inquit, equidem noui, nec quod praeter ceteros ipse sentiam. nā cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum, & gentium consensu comprobatam sequor. Duo sunt enim diuinandi genera: quorum alterum artis est, alterum naturae. quae est autem gens, aut quae ciuitas, quae non aut extis pecudum, aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium, (ea enim fere artis sunt) aut somniorum, aut uaticinationum (haec enim duo naturalia putantur) praedictione moueatur? quarum quidem rerum euentu magis arbitror, quam caussa, quaeri oportere. est enim uis, & natura quaedam, quae tum obseruatis longo tempore significationibus, tum aliquo instinctu, inflatuq. diuino futura praenunciat. Quare omittat urgere Car

neades:

neades: quod faciebat etiam Panaetius, requirens Iupiter ne cornicem a laeua, coruum a dextra canere iussisset. obseruata sunt haec tempore immenso, & significatione euentus animaduersa, & notata. nihil est autem, quod non longinquitas temporum, excipiente memoria, prodendisq. monumentis, efficere, atque assequi possit. Mirari licet, quae sint animaduersa a medicis herbarum genera, quae radicum ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos, ad uulnera. quorum uim, atque naturam ratio numquam explicauit: utilitate & ars est, & inuentor probatus. Age, ea, quae, quamquam ex alio genere sunt, tamen diuinationi sunt similiora, uideamus.

Atque etiam uentos praemonstrat saepe futuros
Inflatum mare, cum, subito, penitusq. tumescit;
Saxaq. cana, salis niueo spumata liquore,
Tristificas certant Neptuno reddere uoces;
Aut densus stridor cum celso e uertice montis
Ortus adaugescit scrupulorum saepe repulsu.

atque his rerum praesensionibus progonstica tua referta sunt. quis igitur elicere caussas praesensionum potest? etsi uideo Boethum Stoicum esse conatum: qui hactenus aliquid egit, ut earum rationem rerum explicaret, quae in mari caelo ue fierent. illa uero cur eueniant, quis probabiliter dixerit?

Cana falix itidem fugiens e gurgite ponti,
Nunciat horribiles clamans instare procellas,
Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.
Saepe etiam pertriste canit de pectore carmen,

Et matutinis Acredula uocibus inſtat,
Inſtat, & aſſiduas uocum iacit ore querelas,
Cum primum gelidos rores aurora remittit.
Fuſcaq. non numquam curſans per litora cornix
Demerſit caput, & fluctum ceruice recepit.

uidemus haec ſigna numquam fere ementientia: nec tamen, cur ita fiat, uidemus.

Vos quoque ſigna uidetis aquai dulcis alumnae,
Cum clamore paratis inanes fundere uoces,
Abſurdoq. ſono fontes, & ſtagna cietis.

Quis eſt, qui ranunculos hoc uidere, ſuſpicari poſſit? ſed ineſt mire & ranunculis quaedam natura ſignificans aliquid, per ſe ipſa ſatis certa, cognitioni autem hominum obſcurior.

Mollipedesq. boues ſpectantes lumina caeli
Naribus humiferum duxere ex aere ſuccum.

non quaero cur, quoniam, quid eueniat, intelligo.

Iam uero ſemper uiridis, ſemperq. grauata
Lentiſcus triplici ſolita grandeſcere fetu,
Ter fruges fundens, tria tempora monſtrat arandi.

ne hoc quidē quaero, cur haec arbor una ter floreat, aut cur arandi maturitatem ad ſignum floris accommodet. hoc ſum contentus, quod, etiam ſi, quo modo quidque fiat, ignorem, quid fiat intelligo. Pro omni igitur diuinatione idem, quod pro omnibus ijs rebus, quas commemoraui, reſpondebo. quid ſcammoneae radix ad purgandum, quid ariſtolochia ad morſus ſerpentum poſſit, quae nomen ex inuentore reperit, rem ipſam inuentor ex ſomnio, uideo;

quod

quod satis est: cur possit, nescio. sic uentorum, & imbrium signa, quae dixi, rationem quam habeant, non satis perspicio: uim & euentum agnosco, scio, approbo. similiter, quid fissum in extis, quid fibra ualeat, accipio: quae caussa sit, nescio. atque horum quidem plena uita est. extis enim omnes fere utuntur. Quid? de fulgurum ui dubitare num possumus? nō ne cum multa alia mirabilia, tum illud in primis? cum Summanus in fastigio Iouis optimi maximi, cui tum erat fictilis, e caelo ictus esset, nec usquam eius simulacri caput inueniretur; haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt; idq. inuentum est eo loco, qui est ab haruspicibus demonstratus. Sed quo potius utar aut auctore, aut teste, quam te? cuius edidici etiam uersus, & lubenter quidem, quos in secundo consulatu Vrania musa pronunciat.

Principio, aetherio flammatus Iupiter igni
Vertitur, & totum collustrat lumine mundum,
Menteq. diuina caelum terrasq. petessit.
Quae penitus sensus hominum, uitasq. retentat,
Aetheris aeterni septa, atque inclusa cauernis.
Et, si stellarum motus cursusq. uagantes
Nosse uelis, quae sint signorum in sede locatae,
Quae uerbo, & falsis Graiorum uocibus errant,
Re uera certo lapsu spatioq. feruntur:
Omnia iam cernes diuina mente notata.
Nam primum astrorum uolucres, te consule, motus,
Concursusq. graues stellarum ardore micantes,
Tu quoque, cum tumulos Albano in monte niuales
Lustrasti,

Lustrasti, & laeto mactasti lacte Latinas,
Vidisti, & claro tremulos ardore cometas,
Multaq. misceri nocturna strage putasti;
Quod ferme dirum in tempus cecidere Latinae,
Cum claram speciem concreto lumine Luna
Abdidit, & subito stellanti nocte perempta est.
Quid uero Phoebi fax, tristis nuncia belli,
Quae magnum ad columé flammato ardore uolabat,
Praecipites caeli partes, obitusq. petisset?
Aut cum terribili perculsus fulmine ciuis,
Luce serenanti uitalia lumina liquit?
Aut cum se grauido tremefecit corpore tellus?
Iam uero uariae nocturno tempore uisae
Terribiles formae bellum, motusq. monebant:
Multaq. per terras uates oracla furenti
Pectore fundebant tristes minitantia casus.
Atque ea, quae lapsu tandem cecidere uetusto.
Haec fore, perpetuis signis, clarisq. frequentans
Ipse deum genitor caelo terrisq. canebat.
Nunc ea, Torquato quae quondam & consule Cotta
Lydius ediderat Tyrrhenae gentis haruspex,
Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
Nam pater altitonans stellanti nixus olympo
Ipse suas arces, atque inclyta templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.
Tum species ex aere uetus, generataq. Nattae
Concidit, elapsaeq. uetusto numine leges:
Et diuum simulacra peremit fulminis ardor.
Hic siluestris erat, Romani nominis altrix,

Martia,

in Cat[a] 3. 12.

Martia, quae paruos Mauortis femina natos
Vberibus grauidis uitali rore rigabat:
Quae tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit, atque auulsa pedum uestigia liquit.
Tum quis non artis scripta, ac monumenta uolutás,
Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
Omnes ciuili generosam stirpe profectam
Vitare ingentem cladem, pestemq. monebant:
Vel legum exitium constanti uoce ferebant,
Templa deumq. adeo flammis, urbesq. iubebant
Eripere, & stragem horribilem, caedemq. uereri.
Atque haec fixa graui fato, ac fundata teneri,
Ni post excisum ad columen formata decore
Sancta Iouis species claros spectaret in ortus.
Tum fore, ut occultos populus, sanctusq. senatus
Cernere conatus posset, si solis ad ortum
Conuersa, inde patrum sedes, populiq. uideret.
Haec tardata diu species, multumq. morata,
Consule te tandem celsa est in sede locata:
Atque una fixi, ac signati temporis hora
Iupiter excelsa clarabat sceptra columna,
Ac clades patriae flamma, ferroq. parata,
Vocibus Allobrogum patribus populoq. patebat,
Rite igitur ueteres, quorum monumenta tenetis,
Qui populos, urbesq. modo, ac uirtute regebant;
Rite etiam uestri, quorum pietasque, fidesq.
Praestitit, & longe uicit sapientia cunctos,
Praecipue ingenti coluerunt numine diuos.
Haec adeo penitus cura uidere sagaci

Otia

Otia qui studijs laeti tenuere decoris,
Inq. Academia umbrifera, nitidoq. Lyceo
Fuderunt claras fecundi pectoris artes.
E quibus ereptum primo iam a flore iuuentae,
Te patria in media uirtutum male locauit.
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
Quod patriae uoces studijs, nobisq. sacrasti.

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quae a me disputantur, de diuinatione dicere, qui et gesseris ea, quae gessisti, et ea, quae pronunciauit, accuratissime scripseris? Quid quaeris Carneades, cur haec ita fiant, aut qua arte perspici possint? nescire me fateor: euenire autem, te ipsum dico uidere, casu, inquis. ita ne uero? quidquam potest esse casu factum, quod omnes habet in se numeros ueritatis? quattuor tali iacti, casu uenereum efficiunt. num etiam centum uenereos, si CCCC talos ieceris, casu futuros putas? aspersa temere pigmenta in tabula, oris line amenta effingere possunt: num etiam Veneris Gnidiae, Coaeq. pulchritudinem effingi posse aspersione fortuita putas? sus rostro si humi A litteram impresserit, num propterea suspicari poteris, Andromacham Ennij ab ea posse describi? Fingebat Carneades, in Chiorum lapicidinis, saxo diffisso, caput extitisse Panisci. credo, aliquam non dissimilem figuram, sed certe non talem, ut eam factam a Scopa diceres. sic enim se profecto res habet, ut numquam perfecte ueritatem casus imitetur. at non numquam ea, quae praedicta sunt, minus eueniunt.

quae tandem id ars non habet? earum, dico, artium, quae coniectura continentur, & sunt opinabiles. an medicina ars non putanda est? quam tamen multa fallunt. quid? gubernatores non ne falluntur? an Achiuorum exercitus, & tot nauium rectores non ita profecti sunt ab Ilio, ut profectione laeti piscium lasciuiam intuerentur, ut ait Pacuuius, nec tuendi satietas capere posset?

Interea prope iam occidente Sole inhorrescit mare,
Tenebrae conduplicantur, noctisq. & nimbum occaecat nigror.

num igitur tot clarissimorum ducum, regumq. naufragium sustulit artem gubernandi? aut num imperatorum scientia nihil est, quia summus imperator nuper fugit, amisso exercitu? aut num propterea nulla est reip. gerendae ratio, atque prudentia, quia multa Cn. Pompeium, quaedam M. Catonem, non nulla etiam te ipsum fefellerunt? Similis est haruspicum responsio, omnisq. opinabilis diuinatio: coniectura enim nititur: ultra quam progredi non potest. ea fallit fortasse non numquam, sed tamen ad ueritatem saepissime dirigit: est enim ab omni aeternitate repetita. in qua cum paene innumerabiles res eodem modo euenirent iisdem signis antegressis, ars est effecta, eadem saepe animaduertendo, atque notando. Auspicia uero uestra quam constant? quae quidem nunc a Romanis auguribus ignorantur, (bona hoc tua uenia dixerim) a Cilicibus, Pamphylijs, Pisidis, Lycijs tenentur. nam quid ego hospitem nostrum,

ſtrum, clariſſimum, atque optimum uirum, Deiotarum regem commemorem? qui nihil umquam, niſi auſpicato, gerit: qui cum ex itinere quodam propoſito, & iam conſtituto reuertiſſet, aquilae admonitus uolatu; conclaue illud, ubi erat manſurus, ſi ire perrexiſſet, proxima nocte corruit. itaque, ut ex ipſo audiebam, perſaepe reuertit ex itinere, cum iam progreſſus eſſet multorum dierum uiam. cuius quidem hoc praeclariſſimum eſt, quod, poſtea quam a Caeſare tetrarchiae regno, pecuniaq. multatus eſt, negat ſe tamen eorũ auſpiciorum, quae ſibi ad Pompeium proficiſcenti ſecunda euenerint, paenitere: ſenatus enim auctoritatem, & populi R. libertatem, atque imperij dignitatem ſuis armis eſſe defenſam, ſibiq. eas aues, quibus auctoribus officium, & fidem ſecutus eſſet, bene conſuluiſſe: antiquiorem enim ſibi fuiſſe poſſeſſionibus ſuis gloriam. Ille igitur mihi uidetur uere augurari. nam noſtri quidem magiſtratus auſpicijs utuntur coactis. neceſſe enim eſt, offa obiecta cadere fruſtum ex pulli ore, cum paſcitur. quod autem ſcriptum habetis, aut tripudium fieri, ſi ex ea quid in ſolum ceciderit: hoc quoque, quod dixi coactum, tripudium ſoliſtimum dicitis. itaque multa auguria, multa auſpicia, quod Cato ille ſapiens queritur, negligentia collegij amiſſa plane, & deſerta ſunt. nihil fere quondam maioris rei, niſi auſpicato, ne priuatim quidem gerebatur: quod etiam nunc nuptiarum auſpices declarant, qui, re omiſſa, nomen tantum tenent. nam ut nunc extis, (quam-

quam id ipſum aliquanto minus, quam olim) ſic
tunc auibus magnae res impertiri ſolebant. itaque,
ſiniſtra dum non exquirimus, in dira, & in uitioſa
32: 128 incurrimus. ut P. Claudius, Appij Caeci filius, e-
Val. lib. 1. iusq. collega L. Iunius claſſes maximas perdiderũt,
cap. 4 cum uitio nauigaſſent. quod eodem modo euenit A-
gamemnoni: qui, cum Achiui coepiſſent

Inter ſe ſtrepere, aperteq. artem obterere extiſpicũ,
Soluere imperat ſecundo rumore, auerſaq. aui.

128 ſed quid uetera? M. Craſſo quid acciderit, uideamus,
dirarum obnunciatione neglecta. in quo Appius,
collega tuus, bonus augur, ut ex te audire ſoleo, non
ſatis ſcienter uirum bonum, & ciuem egregium cen
ſor C. Ateium notauit, quod, ementitum auſpicia,
ſubſcripſerit. eſto: fuerit hoc cenſoris, ſi iudicabat
ementitum. at illud minime auguris, quod adſcri-
pſit, ob eam cauſſam populum R. calamitatem ma
ximam cepiſſe. ſi enim ea cauſſa calamitatis fuit;
non in eo eſt culpa, qui obnunciauit; ſed in eo, qui nõ
paruit. ueram enim fuiſſe obnunciationem, ut ait
idem augur, & cenſor, exitus approbauit. quae ſi
falſa fuiſſent, nullam afferre potuiſſent cauſſam ca-
lamitatis. etenim dirae, ſicut cetera auſpicia, ut omi
na, ut ſigna, non cauſſas afferunt cur quid eueniat;
ſed enunciant euentura, niſi prouideris. non igitur
142 obnunciatio Ateij cauſſam finxit calamitatis, ſed, ſi
gno obiecto, monuit Craſſum, quid euenturum eſ-
ſet, niſi cauiſſet. ita aut illa obnunciatio nihil ualuit:
aut, ſi, ut Appius iudicat, ualuit, id ualuit, ut pec

catum haereat non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperarit. Quid lituus iste uester, quod clarissimum est insigne auguratus, unde uobis est traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. qui quidem Romuli lituus, id est incuruum, & leuiter a summo inflexum bacillū, quod ab eius litui, quo canitur, similitudine nomen inuenit; cum situs esset in curia Saliorum, quae est in Palatio, eaq. deflagrasset, inuentus est integer. Quid multis annis post Romulum, Prisco regnante Tarquinio? quis ueterum scriptorum non loquitur, quae sit ab Attio Nauio per lituum regionum facta descriptio? qui cum, propter paupertatem, sues puer pasceret, una ex his amissa, uouisse dicitur, si recuperasset, uuam se deo daturum, quae maxima esset in uinea. itaque, sue inuenta, ad meridiē spectans, in uinea media dicitur constitisse: cumq. in quattuor partes uineam diuisisset, tresq. partes aues abdixissent; quarta parte, quae erat reliqua, in regione distributa, mirabili magnitudine uuam, ut scriptum uidemus, inuenit. qua re celebrata, cum uicini omnes ad unum de rebus suis referrent, erat in magno nomine, & gloria. ex quo factum est, ut eum ad se rex Priscus accerseret. cuius cum tentaret scientiam auguratus, dixit ei se cogitare quiddá; id posset ne fieri, consuluit. ille, augurio acto, posse respondit. Tarquinius autem dixit, se cogitasse cotem nouacula posse praecidi: tum Attium iussisse experiri: ita cotem in Comitium illatam, inspectante

& rege, & populo, nouacula esse discissam. ex eo euenit, ut & Tarquinius augure Attio Nauio uteretur, & populus de suis rebus ad eum referret. cotem autem illam, & nouaculam defossam in Comitio, supraq. impositum puteal accepimus. Negemus omnia; comburamus annales; ficta haec esse dicamus; quiduis denique potius, quam deos res humanas curare, fateamur: quid, quod apud te scriptũ est de Ti. Graccho, non ne & augurum, & haruspicum comprobat disciplinam? qui, cum tabernaculum uitio cepisset imprudens, quod inauspicato pomerium transgressus esset; comitia consulibus rogandis habuit. nota res est, & a te ipso mandata monumentis. sed & ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati sui comprobauit; & haruspicum disciplinae magna accessit auctoritas; qui recentibus comitijs in senatum introducti, negauerunt iustum comitiorum rogatorem fuisse. Iis igitur assentior, qui duo genera diuinationis esse dixerunt; unum, quod particeps esset artis; alterum, quod arte careret. est enim ars in ijs, qui nouas res coniectura persequuntur, ueteres obseruatione didicerunt. carent autem arte ij, qui non ratione, aut coniectura obseruatis, ac notatis signis, sed concitatione quadam animi, aut soluto, liberoq. motu futura praesentiunt. quod & somniantibus saepe contingit, & non numquam uaticinantibus per furorem, ut Bacchis Boeotius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erythraea. cuius generis oracula etiã habenda sunt,
non

non ea, quae aequatis sortibus ducuntur; sed illa, quae instinctu diuino, afflatuq. funduntur. etsi ipsa sors contemnenda non est, si & auctoritatem habet uetustatis, ut eae sunt sortes, quas e terra editas accepimus: quae tamen ductae, ut in rem apte cadant, fieri posse credo diuinitus. quorum omnium interpretes, ut grammatici poetarum, proxime ad eorũ, quos interpretantur, diuinationem uidentur accedere. Quae est igitur ista calliditas, res uetustate robustas calumniando uelle peruertere? Non reperio caussam. latet fortasse obscuritate inuoluta naturae. non enim me deus ista scire, sed his tantum modo uti uoluit. utar igitur; nec adducar, ut rear aut in extis totam Etruriam delirare, aut eandem gentem in fulguribus errare, aut fallaciter portenta interpretari, cum terrae saepe fremitus, saepe mugitus, saepe motus multa nostrae reip. multa ceteris ciuitatibus grauia & uera praedixerint. Quid, qui irridetur, partus hic mulae, non ne, quia fetus extitit in sterilitate naturae, praedictus est ab haruspicibus incredibilis partus malorum? Quid? Ti. Gracchus, Publij filius, qui bis consul, & censor fuit, idemq. & summus augur, & uir sapiens, ciuisq. praestans, non ne, ut C. Gracchus, filius eius, scriptum reliquit, duobus anguibus domi comprehensis haruspices conuocauit? qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori breui tempore esse moriendum; si feminam, ipsi: aequius esse censuit, se maturam oppetere mortem, quam P. Africani filiam adolescentem: feminam

nam emisit: ipse paucis post diebus est mortuus. Irrideamus haruspices; uanos, futiles esse dicamus; quorumq. disciplinam & sapientissimus uir, & euentus, ac res comprobauit, contemnamus: contemnamus etiam Babylonios, & eos, qui ex Caucaso caeli signa seruantes, numeris, & motibus, stellarum cursus persequuntur: condemnemus, inquam, hos aut stultitiæ, aut uanitatis, aut imprudentiæ, qui CCCCLXX millia annorum, ut ipsi dicunt, monumentis comprehensa continent; & mentiri iudicemus, nec saeculorum reliquorum iudicium, quod de ipsis futurum sit, pertimescere. Age, barbari uani, atque fallaces: num etiam Graiorum historia mentita est? quae Croeso Pythius Apollo, (ut de naturali diuinatione dicā) quae Atheniensibus, quae Lacedaemonijs, quae Taygetis, quae Argiuis, quae Corinthijs responderit, quis ignorat? collegit innumerabilia oracula Chrysippus, nec ullum sine locuplete auctore, atque teste: quae quia nota tibi sunt, relinquo. defendo unum hoc: numquam illud oraculum Delphis tam celebre, & tam clarum fuisset, neque tantis donis refertum omnium populorum, atque regum, nisi omnis aetas oraculorū istorum ueritatem esset experta. iam diu idem non facit. ut igitur nunc minore gloria est, quia minus oraculorum ueritas excellit: sic tum, nisi summa ueritate, in tanta gloria non fuisset. potest autem uis illa terrae, quae mentem Pythiae diuino afflatu concitabat, euanuisse uetustate, ut quosdam exaruisse amnes, aut in alium

cursum

cursum contortos, & deflexos uidemus. sed, ut uis, acciderit: magna enim quaestio est: modo maneat, quod negari non potest, nisi omnem historiam peruerterimus, multis saeculis uerax fuisse id oraculum. Sed omittamus oracula: ueniamus ad somnia. de quibus disputans Chrysippus, multis, & minutis somnijs colligendis, facit idem, quod Antipater, conquirens, quae, Antiphontis interpretatione explicata, declarant illa quidem acumen interpretis, sed exemplis grandioribus decuit uti. Dionysij mater, eius, qui Syracusiorum tyrannus fuit, ut scriptum apud Philistum est, & doctum hominem, & diligentem, & aequalem temporum illorum, cum praegnás hunc ipsum Dionysium aluo contineret, somniauit se peperisse satyriscum. huic interpretes portentorum, qui Galleotae tum in Sicilia nominabantur, responderunt, ut ait Philistus, eum, quem illa peperisset, clarissimum Graeciae diuturna cum fortuna fore. Num te ad fabulas reuoco uel nostrorum, uel Graecorum poetarum? narrat enim & apud Ennium Vestalis illa.

Excita cum tremulis anus attulit artubu' lumen,
Talia commemorat lacrymans exterrita somno.
Euridica prognata, pater quam noster amauit,
Vires uitaq. corpu' meum nunc deserit omne.
Nam me uisus homo pulcher per amoena salicta
Et ripas raptare, locosq. nouos. ita sola
Post illa, germana soror, errare uidebar,
Tardaq. uestigare, & quaerere te, neque posse

Corde

139. Val. 1. 7.

Corde capessere. semita nulla pedem stabilibat,
Exin compellare pater me uoce uidetur
His uerbis. o gnata, tibi sunt ante gerendae
Aerumnae: post ex fluuio fortuna resistet.
Haec pater effatus, germana, repente recessit,
Nec sese dedit in conspectum corde cupitus:
Quamquam multa manus ad caeli caerula templa
Tendebam lacrymans, & blanda uoce uocabam.
Vix aegro tum corde meo me somnu' relinquit.
haec, etiam si ficta sunt a poeta, non absunt tamen a consuetudine somniorum. Sic sane etiam illud commenticium, quo Priamus est conturbatus.
Quia mater grauida parere se ardentem facem
Visa est in somnis Hecuba: quo facto pater
Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
Perculsus, curis sumptis suspirantibus
Exsacrificabat hostijs balantibus.
Tum coniectorem postulat pacem petens,
Vt se edoceret obsecrans Apollinem,
Quo sese uertant tantae sortes somnium.
Ibi ex oraclo uoce diuina edidit
Apollo, puerum, primus Priamo qui foret
Post illa natus tempora, hunc si tolleret,
Eum esse exitium Troiae, pestem Pergamo.
Sint haec, ut dixi, somnia fabularum: hisq. adiungatur etiam Aeneae somnium: quod in Numerij Fabij Pictoris Graecis annalibus eiusmodi est, ut omnia, quae ab Aenea gesta sunt, quaeq. illi acciderűt, ea fuerint, quae ei secundű quietem uisa sunt. Sed pro-

propiora uideamus. Cuiusnam modi est Superbi Tarquinij somnium, de quo in Bruto Attij loquitur ipse?
Cum iam quieti corpus nocturno impetu
Dedi, sopore placans artus languidos,
Visum est in somnijs pastorem ad me appellere
Pecus lanigerum eximia pulchritudine,
Duos consanguineos arietes inde eligi,
Praeclarioremq. alterum immolare me:
Deinde eius germanum cornibus connitier
In me arietare, eoq. ictu me ad casum dari:
Exin prostratum terra grauiter saucium,
Resupinum, in caelo contueri maximum ac
Mirificum facinus, dextrorsum orbem flammeum
Radiatum solis liquier cursu nouo.
eius igitur somnij quae sit a coniectoribus interpretatio facta, uideamus.
Rex, quae in uita usurpant homines, cogitant, curant, uident,
Quaeq. agunt uigilantes, agitantque, ea si cui in somno accidunt,
Minus mirum est: sed in re tanta haud temere improuiso offerunt:
Proin uide, ne, quem tu esse hebetem deputes aeque ac pecus,
Is sapientia munitum pectus egregium gerat,
Teq. regno expellat. nam id, quod de Sole ostentum est tibi,
Populo commutationem rerum portendit fore.
Per propinqua haec bene uerruncent populo. nam
quod

quod ad dextram
Coepit cursũ ab laeua signũ praepotẽs, pulcherrime
Auguratum est, rem Romanam publicam summam fore.

Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis, scribit Ponticus Heraclides, doctus uir, auditor, & discipulus Platonis, uisam esse uidere in somnijs simulacra deorum, quae ipsa Phalaridis domi consecrauisset: ex his Mercurium e patera, quam dextra manu teneret, sanguinem uisum esse fundere: qui cum terram attigisset, referuescere uideretur sic, ut tota domus sanguine redundaret. quod matris somnium immanis filij crudelitas comprobauit. Quid ego, quae magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dionysii Persicis libris proferam? nam cum dormienti ei Sol ad pedes uisus esset, ter eum scribit frustra appetiuisse manibus, cum se conuoluens Sol elaberetur, & abiret: ei magos dixisse, quod genus sapientum, & doctorum habebatur in Persis, ex triplici appetitione Solis, XXX annos Cyrum regnaturum esse, portendi. quod ita contigit. nam ad LXX peruenit, cum XL natus annos regnare coepisset. Est profecto quiddam etiam in barbaris gentibus praesentiens, atque diuinans: siquidem ad mortem proficiscens Calanus Indus cum ascenderet in rogum ardentem, o praeclarum discessum, inquit, e uita, cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus excesserit. cumq. Alexander eum rogaret, si quid uellet, ut diceret: optime, inquit:

inquit: propediem te uidebo. quod ita contigit: nam Babylone paucis post diebus Alexãder est mortuus. Discedo parumper a somnijs; ad quae mox reuertar. Qua nocte templum Ephesiae Dianae deflagrauit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum, atque, ubi lucere coepisset, clamitasse magos, pestem, ac perniciem Asiae proxima nocte natam. Haec de Indis, & magis: redeamus ad somnia. Hannibalem Coelius scribit, cum columnam auream, quae esset in fano Iunonis Laciniae, auferre uellet, dubitaretq. utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterabrauisse: cumq. solidam inuenisset, statuissetq. tollere, secundum quietem uisam esse ei Iunonem praedicere, ne id faceret, minitarique, si id fecisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene uideret, amitteret: idq. ab homine acuto non esse neglectum: itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, & eam in summa columna collocauisse. hoc idem in Sileni, quem Coelius sequitur, graeca historia est. is autem diligentissime res Hannibalis persecutus est. Hannibalem, cum cepisset Saguntum, uisum esse in somnijs a Ioue in deorum concilium uocari: quo cum uenisset, Iouem imperasse, ut Italiae bellum inferret, ducemq. ei unum ex concilio datum: quo illum utentem, cum exercitu progredi coepisse: tum ei ducem illum praecepisse, ne respiceret: illum autem id diutius facere non potuisse, elatumq. cupiditate respexisse: tum uisam belluam uastam,

46. Liu. lib 2. Val. l. 7.

& immanem, circumplicatam ſerpentibus, quacumque incederet, omnia arbuſta, uirgulta, tecta peruertere: & eum admiratum quaeſiſſe de deo, quidnam illud eſſet tale monſtrum: et deum reſpondiſſe, uaſtitatem eſſe Italiae; praecepiſſeque, ut pergeret protinus; quid retro, atque a tergo fieret, ne laboraret. Apud Agathoclem ſcriptum in hiſtoria eſt, Hamilcarem Carthaginienſem, cum oppugnaret Syracuſas, uiſum eſſe audire uocem, ſe poſtridie cenaturum Syracuſis: cum autem is dies illuxiſſet, magnam ſeditionem in caſtris eius inter Poenos, & Siculos milites eſſe factam: quod cum ſenſiſſent Syracuſani, improuiſo eos in caſtra irrupiſſe, Hamilcaremq. ab ijs uiuum eſſe ſublatum. ita res ſomnium comprobauit. Plena exemplorum eſt hiſtoria, tum referta uita communis. at uero P. Decius ille, Q. filius, qui primus e Decijs conſul fuit, cum eſſet tribunus mil. M. Valerio, & A. Cornelio cos. a Samnitibusq. premeretur noſter exercitus; cum pericula proeliorum iniret audacius, moneretur que, ut cautior eſſet, dixit, quod extat in annalibus; ſibi in ſomnijs uiſum eſſe, cum in medijs hoſtibus uerſaretur, occidere cum maxima gloria. & tum quidem incolumis exercitum obſidione liberauit. poſt triennium autem, cum conſul eſſet, deuouit ſe, & in aciem Latinorum irrupit armatus. quo eius facto ſuperati ſunt, & deleti Latini. cuius mors ita glorioſa fuit, ut eandem concupiſceret filius. Sed ueniamus nunc, ſi placet, ad ſomnia philoſopho-

loſophorum. Eſt apud Platonem Socrates, cum eſſet in cuſtodia publica, dicens Critoni, ſuo familiari, ſibi poſt tertium diem eſſe moriendum: uidiſſe ſe in ſomnijs pulchritudine eximia feminam, quae ſe nomine appellans diceret Homericum quendam eiuſmodi uerſum:

Tertia te Phthiae tempeſtas laeta locabit.

quod ut eſt dictum, ſic ſcribitur contigiſſe. Xenophon Socraticus, qui uir, & quantus, in ea militia, qua cum Cyro minore perfunctus eſt, ſua ſcribit ſomnia: quorum exitus mirabiles extiterunt. mentiri Xenophontem, an delirare dicemus? Quid, ſingulari uir ingenio, Ariſtoteles, & paene diuino, ipſe ne errat, an alios uult errare, cum ſcribit, Eudemum Cyprium, familiarem ſuum, iter in Macedoniam facientem Pheras ueniſſe; quae erat urbs in Theſſalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu premebatur: in eo igitur opido ita grauiter aegrum Eudemum fuiſſe, ut omnes medici diffiderent: ei uiſum eſſe in quiete egregia facie iuuenem dicere, fore ut breui conualeſceret, paucisq. diebus interiturum Alexandrum tyrannum, ipſum autem Eudemum quinquenio poſt domum eſſe rediturum. atque ita quidem prima ſtatim ſcribit Ariſtoteles conſecuta, & conualuiſſe Eudemum, & ab uxoris fratribus interfectum tyrannum: quincto autem anno exeunte, cum eſſet ſpes ex illo ſomnio in Cyprum illum ex Sicilia eſſe rediturum, proeliantem eum ad Syracuſas occidiſſe:

ex quo ita illud ſomnium eſſe interpretatum, ut, cum animus Eudemi ex corpore exceſſerit, tum domum reuertiſſe uideatur. Adiungamus philoſophis doctiſſimum hominem, poetam quidem diuinum, Sophoclem: qui, cum ex aede Herculis patera aurea grauis ſurrepta eſſet, in ſomnijs uidit ipſum deum dicentem qui id feciſſet. quod ſemel ille, iterumq. neglexit. ubi idem ſaepius, aſcendit in Ariopagum, detulit rem. Ariopagitae comprehendi iubent eum, qui a Sophocle erat nominatus. is, quaeſtione adhibita, confeſſus eſt, pateramq. retulit. quo facto, fanum illud Indicis Herculis nominatum eſt. Sed quid ego Graecorum? neſcio quo modo magis me noſtra delectant. omnes hoc hiſtorici, Fabij, Gellij, ſed proxime Coelius. Cum bello Latino ludi uotiui maximi primum fierent, ciuitas ad arma repente eſt excitata. itaque, ludis intermiſſis, inſtauratiui conſtituti ſunt. qui ante quam fierent, cumq. iam populus conſediſſet; ſeruus per circum, cum uirgis caederetur, furcam ferens ductus eſt. exin cuidam ruſtico Romano dormienti uiſus eſt uenire, qui diceret, praeſultorem ſibi non placuiſſe ludis, idq. ab eodem iuſſum eſſe eum ſenatui nunciare; illum non auſum: iterum eſſe idem iuſſum, & monitum, ne uim ſuam experiri uellet; ne tum quidem eſſe auſum; exin filium eius eſſe mortuum: eandem in ſomnijs admonitionem fuiſſe tertiam; tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detuliſſe, quorum de ſententia lecticula in curiā eſſe delatum;

Liu. 2.
Lact. 2. 8
Val. 1. 7.

cumq.

cumq. senatui somnium enarrauisset, pedibus suis saluum reuertisse. itaque, somnio comprobato a senatu, ludos illos iterum instauratos, memoriae proditum est. C. uero Gracchus multis dixit, ut scriptum apud eundem Coelium est, sibi in somnijs quaesturam petenti Tiberium fratrem uisum esse dicere, quam uellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interisset, esse pereundum. hoc, ante quam tribunus pl. Gracchus factus esset, et se audisse scribit Coelius, & dixisse multis. quo somnio quid inueniri potest certius? Quid? illa duo somnia, quae creberrime commemorantur a Stoicis, quis tandem potest contemnere? unum de Simonide: qui cum ignotum quendam proiectum mortuum uidisset, eumq. humauisset, haberetq. in animo nauem conscendere, moneri uisus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat: si nauigasset, cum naufragio esse periturum: itaque Simonidem redisse; perisse ceteros, qui tum nauigassent. alterum ita traditum, clarum admodum somnium: cum duo quidam Arcades familiares iter una facerent, et Megaram uenissent, alterum ad cauponem diuertisse, ad hospitem alterum: qui ut cenati quiescerent, concubia nocte uisum esse in somnijs ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare ut subueniret, quod sibi a caupone interitus pararetur: cum primo perterritum somnio surrexisse: dein, cum se collegisset, idq. uisum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse: tum ei dormienti eundem illum uisum esse rogare,

ut, quoniam sibi uiuo non subuenisset, mortem suam ne inultam esse pateretur: se interfectum in plaustrum a caupone esse coniectum, & supra stercus iniectum: petere, ut mane ad portam adesset prius quam plaustrum ex opido exiret: hoc uero eum somnio commotũ mane bubulco praesto ad portam fuisse; quaesisse ex eo, quid esset in plaustro: illum perterritum fugisse, mortuum erutum esse, cauponem, re patefacta, poenas dedisse. Quid hoc somnio dici diuinius potest? Sed quid aut plura, aut uetera quaerimus? saepe tibi meum narraui: saepe ex te somnium audiui tuum: me, cum Asiae prouinciae praeessem, uidisse in quiete, cum tu equo aduectus ad quandam magni fluminis ripam, prouectus subito, atque delapsus in flumen, nusquam apparuisses, me contremuisse timore perterritum: tum te repente laetum extitisse, eodemq. equo aduersam ascendisse ripam, nosq. inter nos esse complexos. facilis coniectura huius somnij: mihiq. a peritis in Asia praedictum est, fore eos euentus rerum, qui acciderunt. uenio nunc ad tuum. Audiui equidem ex te ipso, sed mihi saepius Sallustius noster narrauit: cum in illa fuga, nobis gloriosa, patriae calamitosa, in uilla quadam campi Atinatis maneres, magnamq. partem noctis uigilasses, ad lucem denique arcte, & grauiter dormitare coepisse: itaque, quamquam iter instaret, te tamen silentium fieri iussisse, neque esse passum te excitari: cum autem experrectus esses hora secunda fere, te sibi somnium narrauisse

Val. l. 1.

narrauisse: uisum tibi esse, cum in locis solis maestus errares, C. Marium cum fascibus laureatis quaerere ex te, quid tristis esses: cumq. tu te tua patria ui pulsum esse dixisses, prehendisse eum dextram tuam, & bono animo te iussisse esse, lictoriq. proximo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret: & dixisse, in eo tibi salutem fore. tum & se exclamasse Sallustius narrat, reditum tibi celerem & gloriosum paratum, & te ipsum uisum somnio delectari. nam illud mihi ipsi celeriter nunciatum est: ut audiuisses, in monumento Marij de tuo reditu magnificentissimum illud S. C. esse factum, referente, optimo, & clarissimo uiro, consule, idq. frequentissimo theatro, incredibili clamore, et plausu comprobatum? dixisse te, nihil Atinati somnio fieri posse diuinius. At multa falsa. immo obscura fortasse nobis. sed sint falsa quaedam: contra uera quid dicimus? quae quidem multo plura euenirent, si ad quietem integri iremus. nunc onusti cibo, & uino, perturbata, & confusa cernimus. Vide, quid Socrates in Platonis Politia loquatur. dicit enim: Cum dormientibus ea pars animi, quae mentis & rationis particeps sit, sopita langueat; illa autem, in qua feritas quaedam sit, atque agrestis immanitas, cum sit immoderato obstupefacta potu, atque pastu, exultare eam in somno, immoderateq. iactari. itaque huic omnia uisa obijciuntur a mente, ac ratione uacua: ut aut cum matre corpus miscere uideamur, aut cum quouis alio uel ho-

mine, uel deo, ſaepe bellua, atque etiam trucidare aliquem, & impie cruentari, multaq. facere impure, atque taetre, cum temeritate, atque impudentia. at qui ſalubri, & moderato cultu, atque uictu quieti ſe tradiderit, ea parte animi, quae mentis & conſilij eſt, agitata, & erecta, ſaturataq. bonarum cogitationum epulis, eaq. parte animi, quae uoluptate alitur, nec inopia enecta, nec ſatietate affluenti; quorum utrumque praeſtringere aciem mentis ſolet; ſiue deeſt naturae quippiam, ſiue abundat, atque effluit; illa etiam tertia parte animi, in qua irarum exiſtit ardor, ſedata, atque reſtincta: tum eueniet, duabus animi temerarijs partibus compreſſis, ut illa tertia pars rationis, & mentis eluceat, & ſe uegetam ad ſomniandum, acremq. praebeat: tum ei uiſa quietis occurrent tranquilla, atque ueracia. Haec uerba ipſa Platonis expreſſi. Epicurũ igitur audiemus potius? nam Carneades, concretionis ſtudio, modo ait hoc, modo illud. at ille quid ſentit? ſentit autem nihil umquam elegans, nihil decorum. hunc ergo antepones Platoni, & Socrati? qui ut rationem non redderent, auctoritate tamen hos minutos philoſophos uincerent. iubet igitur Plato ſic ad ſomnum proficiſci corporibus affectis, ut nihil ſit, quod errorem animis, perturbationemq. afferat. ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba ueſcerentur, quod habet inflationem magnam is cibus, tranquillitati mentis, quaerenti uera, contrariam. Cum ergo eſt ſomno ſeuocatus

151:

animus

animus a ſocietate, & contagione corporis, tum meminit praeteritorum, praeſentia cernit, futura prouidet. iacet enim corpus dormientis, ut mortui: uiget autem, & uiuit animus. quod multo magis faciet poſt mortem, cum omnino ex corpore exceſſerit. itaque, appropinquante morte, multo eſt diuinior. nam & id ipſum uident, qui ſunt morbo graui & mortifero affecti, inſtare mortem. itaque his occurrunt plerumque imagines mortuorum: tumq. uel maxime laudi ſtudent: eosque, qui ſecus quam decuit uixerunt, peccatorum ſuorum tum maxime paenitet. Diuinare autem morientes, etiam illo exẽplo confirmat Poſidonius, quo affert, Rhodium quendam morientem ſex aequales nominaſſe, & dixiſſe, qui primus eorum, qui ſecundus, qui deinceps moriturus eſſet. ſed tribus modis cenſet deorum appulſu homines ſomniare: uno, quod prouideat animus ipſe per ſeſe, quippe qui deorum cognatione teneatur: altero, quod plenus aer ſit immortalium animorum, in quibus tamquam inſignitae notae ueritatis appareant: tertio, quod ipſi dij cum dormientibus colloquantur: idque, ut modo dixi, facilius euenit appropinquante morte, ut animi futura augurentur. ex quo & illud eſt Calani, de quo ante dixi; & Homerici Hectoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denunciat. neque enim illud uerbum temere conſuetudo approbauiſſet, ſi ea res nulla eſſet omnino.

Praeſagibat animus fruſtra me ire, cũ exirẽ domo.

ſagire enim, ſentire acute eſt: ex quo ſagae anus, quia multa ſcire uolunt, & ſagaces dicti canes. is igitur, qui ante ſagit, quam oblata res eſt, dicitur praeſagire, ideſt futura ante ſentire. ineſt igitur in animis praeſagitio, extrinſecus iniecta atque incluſa diuinitus. ea ſi exarſit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abſtractus diuino inſtinctu concitatur.

Sed quid oculis rapere uiſa eſt derepente ardẽtibus?
ubi illa paullo ante ſapiens uirginali modeſtia?
Mater optuma, tum multo mulier melior,
Miſſa ſum ſuperſtitioſis ariolationibus:
Neque me Apollo fatis fandis demẽtem inuitã ciet.
Virgines uero aequales, patris mei meũ factũ pudet,
Optimi uiri. mea mater tui me miſeret, mei piget.
Optumam progeniem Priamo repperiſti extra me.
hoc dolet,
Me obeſſe, illos prodeſſe; me obſtare, illos obſequi.

o poema tenerum, & moratum, atque molle. ſed hoc minus ad rem: illud, quod uolumus, expreſſum eſt, ut uaticinari furor uera ſoleat.

Adeſt, adeſt fax obuoluta ſanguine, atque incendio:
Multos annos latuit. ciues ferte opem, et reſtinguite.

deus incluſus corpore humano, iam non Caſſandra loquitur.

Iamq. mari magno claſſis cita
Texitur, exitium examen rapit:
Aduenit, & fera ueliuolantibus
Nauibu' compleuit manu' litora.

tragoedias

tragoedias loqui uideor, et fabulas. at ex te ipso non commenticiam rem, sed factam, eiusdem generis audiui: C. Coponium ad te uenisse Dyrrhachium, cum praetorio imperio classi Rhodiae praeesset, cum primis hominem prudentem, atque doctum: cumq. dixisset, remigem quendam ex quinqueremi Rhodiorum uaticinatum, madefactum iri minus x x x diebus Graeciam sanguine; rapinas Dyrrhachij, et conscensionem in naues cum fuga, fugientibus miserabilem respectum incendiorum fore; sed Rhodiorum classi propinquum reditum, ac domum itionem dari: tum neque te ipsum non esse commotum, Marcumq. Varronem, & M. Catonem, qui tum ibi erant, doctos homines, uehementer esse perterritos: paucis sane post diebus ex Pharsalica fuga uenisse Labienum: qui cum interitum exercitus nunciauisset, reliqua uaticinationis breui esse confecta. nam & ex horreis direptum, effusumq. frumentum, uias omnes, angiportusq. constrauerat: & uos naues subito perterriti metu conscendistis: & noctu ad opidum respicientes, flagrantes onerarias, quas incenderant milites, quia sequi noluerant, uidebatis: postremo, a Rhodia classe deserti, uerum uatem fuisse sensistis. Exposui, quam breuissime potui somnij, & furoris oracula, quae carere arte dixeram. quorum amborum generum una ratio est, qua Cratippus noster uti solet, animos hominum quadam ex parte extrinsecus esse tractos, & haustos. ex quo intelligitur, esse extra diuinum ani-

mum, humanus unde ducatur: humani autem animi eam partem, quae sensum, quae motum, quae appetitum habeat, non esse ab actione corporis seiugatam: quae autem pars animi rationis, atque intelligentiae sit particeps, eam tum maxime uigere, cum plurimum absit a corpore. itaque ex ipsis exemplis uerarum uaticinationum, & somniorum Cratippus solet rationem concludere hoc modo, Si sine oculis non potest extare officium, & munus oculorum; possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui uel semel ita est usus oculis, ut uera cerneret, is habet sensum oculorum uera cernentium. item igitur, si sine diuinatione non potest & officium, & munus diuinationis extare; potest autem quis, cum diuinationem habeat, errare aliquando, nec uera cernere: satis est ad confirmandam diuinationem, semel ita esse aliquid diuinatum, ut nihil fortuito cecidisse uideatur. sunt autem eius generis innumerabilia: esse igitur diuinationem confitendum est. Quae uero aut coniectura explicantur, aut euentis animaduersa & notata sunt, ea genera diuinandi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur. in quo haruspices, augures, coniectoresq. numerantur. haec improbantur a Peripateticis, a Stoicis defenduntur. quorum alia sunt posita in monumentis, & disciplina; quod Etruscorum declarant & haruspicini, & fulgurales, & rituales libri, nostri etiam augurales: alia autem subito ex tempore coniectura explicantur, ut

ut apud Homerum Calchas, qui ex passerum numero belli Troiani annos auguratus est: & ut in Sisennae scriptum historia uidemus, quod te inspectante factum est, ut, cum Sylla in agro Nolano immolaret ante praetorium, ab infima ara subito anguis emergeret. cum quidam C. Postumius haruspex oraret illum, ut in expeditionem exercitum educeret; id cum Sylla fecisset, tum ante opidum Nolam florentissima Samnitum castra cepit. Facta coniectura etiã in Dionysio est paullo ante quam regnare coepit: qui cum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse dimisisset in flumen; summersus equus uoraginibus non extitit: quem cum maxima contentione non potuisset extrahere, discessit, ut ait Philistus, aegre ferens. cum autem aliquantulum progressus esset, subito exaudiuit hinnitũ, respexitque, et equum alacrem laetus aspexit, cuius in iuba examen apum consederat. quod ostentũ habuit hanc uim, ut Dionysius paucis post diebus regnare coeperit. Quid? Lacedaemoniјs paullo ante Leuctricam calamitatem quae significatio facta est, cum in Herculis fano arma sonuerunt, Herculisq. simulacrum multo sudore manauit? at eodem tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in tẽplo Herculis ualuae clausae repagulis, subito se ipsae aperuerunt, armaque, quae fixa in parietibus fuerant, ea humi sunt inuenta. cumq. eodem tempore apud Lebadiam Trophonio res diuina fieret, gallos gallinaceos in loco sic assidue canere coepisse, ut nihil intermitterent: tum

augures

augures dixisse Boeotios, Thebanorum esse uictoriam; propterea quod auis illa uicta silere soleret, canere si uicisset. eademq. tempestate multis signis Lacedaemonijs Leuctricae pugnae calamitas denunciabatur. namque & Lysandri, qui Lacedaemoniorum clarissimus fuerat, statuae, quae Delphis stabat, in capite corona subito extitit ex asperis herbis, & agrestibus: stellaeq. aureae, quae Delphis erant a Lacedaemonijs positae post naualem illá uictoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt; qua in pugna quia Castor & Pollux cum Lacedaemoniorum classe uisi esse dicebantur, eorum insignia deorum stellae aureae, quas dixi, Delphis positae; paullo ante Leuctricam pugnã deciderunt, neque repertae sunt. maximum uero illud portentum iisdem Spartiacis fuit, quod, cum oraculum ab Ioue Dodonaeo petiuissent, de uictoria sciscitantes, legatiq. illud, in quo inerant sortes, collocauissent, simia, quam rex Molossorum in delicijs habebat, & sortes ipsas, & cetera, quae erant ad sortem parata, disturbauit, & aliud alio dissipauit. tum ea, quae proposita erat oraculo, sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedaemonijs esse, non de uictoria, cogitandum. Quid bello Punico secundo? non ne C. Flaminius consul iterum, neglexit signa rerum futurarum magna cum clade reip.? qui, exercitu lustrato, cum Arretium uersus castra mouisset, & contra Hannibalem legiones duceret, & ipse & equus eius ante signum Iouis Statoris sine caussa repente concidit; nec eã rem

habuit

habuit religioni, obiecto signo, ut peritis uidebatur, ne committeret proelium. idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem proelij committendi differebat. tum Flaminius ex eo quaesiuit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. cum ille quiescendum respondisset; Flaminius, praeclara uero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur. itaque signa conuelli, et se sequi iussit. quo tempore, cum signifer primi hastati signum non posset mouere loco, nec quidquam proficeret, plures cum accederent: Flaminius, renunciata, suo more neglexit: itaque tribus horis concisus exercitus, atque ipse interfectus est. Magnum illud etiam, quod addidit Coelius, eo ipso tempore, cum hoc calamitosum fieret proelium, tantos terrae motus in Liguribus, Gallia, compluribusq. insulis, totaq. in Italia factos esse, ut multa opida corruerint, multis locis labes facta sit, terraeq. descderint, fluminaq. in contrarias partes fluxerint, atque in amnes mare influxerit. Fiunt certe diuinationum coniecturae a peritis. Midae illi Phrygi, cum puer esset, dormienti formicae in os tritici grana congesserunt. ditissimum fore, praedictum est: quod euenit. At Platoni, cum in cunis paruulo dormienti apes in labellis consedissent, responsum est, singulari illum suauitate orationis fore. ita futura eloquentia prouisa in infante est. Quid, amores, ac deliciae tuae, Roscius? num aut ipse, aut pro eo Lanuuium totum mentiebatur? qui cum esset in cunabulis, educareturq.

Liu. 22.
Herod: lib. 1. Val: 1. 7.
Val. 1. 7.

turq. in Selonio, qui est campus agri Lanuuini: nocta lumine apposito experrecta nutrix animaduertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu. quo aspectu exterrita clamorem sustulit. pater autem Roscij ad haruspices retulit: qui responderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. atque hanc speciem Praxiteles caelauit argento, & noster expressit Archias uersibus. Quid igitur expectamus? an, dum in foro nobiscum dij immortales, dum in uijs uersentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis non offerunt, uim autem suam longe, lateq. diffundunt: quam cum terrae cauernis includunt, tum hominum naturis implicant. nam terrae uis Py
118 *thiam Delphis incitabat, naturae Sibyllam. quid enim? non uidemus, quam sint uaria terrarum genera? ex quibus & mortifera quaedam pars est, ut & Ampsancti in Hirpinis, et in Asia Plutonia, quae uidemus: & sunt partes agrorum aliae pestilentes, aliae salubres, aliae quae acuta ingenia gignãt, aliae quae retusa. quae omnia fiunt & ex caeli uarietate, & ex disparili aspiratione terrarum. Fit etiam saepe specie quadam, saepe uocum grauitate, & cantibus, ut pellantur animi uehementius: saepe etiam cura, & timore; qualis est illa,*

Flexa anima tamquam lymphata, ut Bacchi sacris
Commota, in tumulis Teucrum commemorans suũ.

Atque etiam illa concitatio declarat uim in animis diuinam. negat enim sine furore Democritus quemquam poetam magnum esse posse. quod idem dicit

Plato.

Plato. quem, si placet, appellet furorem, dum modo is furor ita laudetur, ut in Phaedro Platonis laudatus est. Quid uestra oratio in caussis? quid ipsa actio? potest esse uehemens, et grauis, et copiosa, nisi est animus ipse commotior? equidem etiam in te saepe uidi, &, ut ad leuiora ueniamus, in Aesopo, familiari tuo, tantum ardorem uultuum, atque motuum, ut eum uis quaedam adstraxisse a sensu mentis uideretur. Obijciuntur etiam saepe formae, quae reapse nullae sunt, speciem autem offerunt. quod contigisse Brenno dicitur, eiusq. Gallicis copijs, cum fano Apollinis Delphici nefarium bellum intulisset. tú enim ferunt ex oraculo haec fatam esse Pythiam:
Ego prouidebo rem istam, & albae uirgines.
ex quo factum, ut & uiderentur uirgines ferre arma contra, & niue Gallorum obrueretur exercitus. Aristoteles quidem eos etiam, qui ualetudinis uitio furerent, & melancholici dicerentur, censebat habere aliquid in animis praesagiens, atque diuinum. ego autem haud scio, an nec cardiacis hoc tribuendum sit, nec phreneticis. animi enim integri, non uitiosi corporis, est diuinatio. quam quidem esse re uera, hac Stoicorum ratione concluditur. Si sunt dij, neque ante declarant hominibus quae futura sunt: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum sit, ignorant: aut existimant nihil interesse hominum, scire quid futurum sit: aut non censent esse suæ maiestatis, praesignificare hominibus quæ sunt futura: aut ea ne ipsi quidem dij significare possunt.
at

at neque non diligunt nos; sunt enim benefici, generiq. hominum amici: neque ignorant ea, quae ab ipsis constituta, & designata sunt: neque nostra nihil interest scire ea, quae euentura sunt; erimus enim cautiores, si sciemus: neque hoc alienum ducunt maiestate sua; nihil est enim beneficentia praestantius: neque non possunt futura praenoscere: nō igitur sunt dij, nec significant futura. sunt autem dij: significant ergo: & non, si significant, nullas uias dant nobis ad significationis scientiam; frustra enim significarent: nec, si dant uias, non est diuinatio: est igitur diuinatio. Hac ratione & Chrysippus, & Diogenes, & Antipater utitur. Quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quae disputaui, uerissima, si ratio mecum facit, si euenta, si populi, si nationes, si Graeci, si barbari, si maiores etiam nostri; si denique hoc semper ita putatum est; si summi philosophi, si poetae, si sapientissimi uiri, qui res publicas constituerunt, qui urbes condiderunt? an, dum bestiae loquantur, expectamus; hominum consentiente auctoritate contenti non sumus? Nec uero quidquam aliud affertur, cur ea, quae dico, diuinandi genera nulla sint; nisi quod difficile dictu uidetur, quae cuiusque diuinationis ratio, quae caussa sit. quid enim habet haruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis extis dirimat tempus, & proferat diem? quid augur, cur a dextra coruus, a sinistra cornix faciat ratum? quid astrologus, cur stella Iouis, aut Veneris coniuncta cum Luna ad ortus puerorum salutaris

sit,

ſit, Saturni, Martis ue contraria? cur autem deus dormientes nos moneat, uigilantes negligat? quid deinde cauſſae ſit, cur Caſſandra furens futura proſpiciat, Priamus ſapiens hoc idem facere non queat? cur fiat quidque, quaeris? recte omnino: ſed non nũc id agitur. fiat, nec ne fiat, id quaeritur: ut ſi magnetem lapidem eſſe dicam, qui ferrum ad ſe alliciat, & trahat, rationem, cur id fiat, afferre nequeam, fieri omnino neges. quod idem facis in diuinatione: quam & cernimus ipſi, & audiuimus, & legimus, & a patribus accepimus: neque ante philoſophiam patefactam, quae nuper inuenta eſt, hac de re communis uita dubitauit: &, poſtea quam philoſophia proceſſit, nemo aliter philoſophus ſenſit, in quo modo eſſet auctoritas. Dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate: excepi de antiquis, praeter Xenophanem, neminem: adiunxi ueterem Academiam, Peripateticos, Stoicos. unus diſſentit Epicurus. Quid uero hoc turpius, quam quod idem nullam cenſet gratuitam eſſe uirtutem? quis autem eſt, quem non moueat clariſſimis monumentis teſtata, conſignataq. antiquitas? Calchantem augurem ſcribit Homerus longe optimum, eumq. ducem claſſis fuiſſe: at illum auſpiciorum credo ſcientia, non locorum. Amphilocus, & Mopſus Argiuorum reges fuerunt, ſed ijdem augures, ijq. urbes in ora maritima Ciliciae graecas condiderunt. atque etiam ante hos Amphiaraus, & Tireſias, non humiles, & obſcuri, neque eorum ſimiles, ut apud Ennium eſt,

Qui

Qui ſui quaeſtus cauſſa fictas ſuſcitant ſententias; ſed clari, et praeſtantes uiri, qui auibus, et ſignis admoniti futura dicebant. quorum de altero etiam apud inferos Homerus ait, ſolum ſapere, ceteros umbrarum uagari modo. Amphiaraum autem ſic honorauit fama Graeciae, deus ut haberetur, atque ut ab eius ſolo, in quo eſt humatus, oracula peterentur. Quid? Aſiae Rex Priamus, non ne & Helenum filium, & Caſſandram filiam diuinantes habebat, alterum augurijs, alterá mentis incitatione diuina? quo in genere Martios quoſdam fratres, nobili loco natos, apud maiores noſtros fuiſſe ſcriptum uidemus. Quid? Polydium Corinthium, non ne Homerus & alijs multa, & filio ad Troiam proficiſcenti mortem praedixiſſe commemorat? omnino apud ueteres qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant. ut enim ſapere, ſic diuinare regale ducebant, ut teſtis eſt noſtra ciuitas, in qua & reges, augures, & poſtea priuati eodem ſacerdotio praediti remp. religionum auctoritate rexerunt. eaq. diuinationum ratio ne in barbaris quidem gentibus neglecta eſt. ſiquidem & in Gallia Druydes ſunt, e quibus ipſe Diuitiacum Heduum, hoſpitem tuum, laudatoremq. cognoui; qui & naturae rationem, quam phyſiologiam Graeci appellant, notam eſſe ſibi profitebatur; & partim augurijs, partim coniectura, quae eſſent futura, dicebat: & in Perſis augurantur, & diuinant magi, qui congregantur in fano commentandi cauſſa, atque inter ſe colloquendi: quod etiam idem

Diuitiacus.

nos

uos quondam facere nonis ſolebatis. nec quiſquam rex Perſarum poteſt eſſe, qui non ante magorum diſciplinam, ſcientiamq. perceperit. Licet autem uidere & genera quaedam, & nationes huic ſcientiae deditas. Telmeſſus in Caria eſt: qua in urbe excellit haruſpicum diſciplina. itemq. Elis in Peloponneſo familias duas certas habet, Iamidarum unam, alteram Glutidarum, haruſpicinae nobilitat i praeſtantes. In Syria Caldaei cognitione aſtrorum, ſolertiaq. ingeniorum antecellunt. Etruria autem de caelo tacta ſcientiſſime animaduertit; eademq. interpretatur, quid quibuſque oſtendatur monſtris, atque portentis. quocirca bene apud maiores noſtros ſenatus tum, cum florebat imperium, decreuit, ut de principum filijs ſex ſingulis Etruriae populis in diſciplinam traderentur; ne ars tanta propter tenuitatem hominum, a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem, atque quaeſtum. Phryges autem, & Piſidae, & Cilices, & Arabum natio auium ſignificationibus plurimum obtemperant. quod idem factitatum in Vmbria accepimus. Ac mihi quidem uidentur ex locis quoque ipſis, qui a quibuſque incolebantur, diuinationum oportunitates eſſe ductae. ut enim Aegyptij, ut Babylonij in camporum patentium aequoribus habitantes, cũ ex terra nihil emineret, quod contemplationi caeli officere poſſet, omnem curam in ſiderum cognitione poſuerunt: Etruſci autem, quod religione imbuti ſtudioſius, et crebrius hoſtias immolabant, extorum cognitioni

ſe maxime dediderunt; quodq. propter aeris craſſitudinem de caelo apud eos multa fiebant; & quod ob eãdem cauſſam multa inuſitata partim ex caelo, alia ex terra oriebantur, quaedam etiam ex hominum, pecudum ue conceptu, & ſatu; oſtentorum exercitatiſſimi interpretes extiterunt. quorum qui dem uim, ut tu ſoles dicere, uerba ipſa prudenter a maioribus poſita declarant. quia enim oſtendunt, portendunt, monſtrant, praedicunt, oſtenta, portenta, monſtra, prodigia dicuntur. Arabes autem, & Phryges, & Cilices, quod paſtu pecudum maxime utuntur, campos, & montes hieme, & aeſtate peragrantes, propterea facilius cantus auiũ & uolatus notauerunt. Eademq. & Piſidiae cauſſa fuit, et huic noſtrae Vmbriae. tum Caria tota, praecipueq. Telmeſſes, quos ante dixi, quod agros uberrimos maximeq. fertiles incolunt, in quibus multa propter fecunditatem fingi, gigniq. poſſunt, in oſtentis animaduertendis diligentes fuerunt. Quis uero non uidet, in optima quaque rep. plurimum auſpicia & reliqua diuinandi genera ualuiſſe? quis rex umquam fuit, quis populus, qui non uteretur praedictione diuina? neque ſolum in pace, ſed in bello multo etiam magis, quo maius erat certamen, & diſcrimen ſalutis. omitto noſtros, qui nihil in bello, ſine extis agunt, nihil ſine auſpicijs domi habent. auſpicia externa uideamus. nam & Athenienſes omnibus ſemper publicis conſilijs diuinos quoſdam ſacerdotes, quos Mantes uocant, adhibuerunt: &

Lacedaemonij regibus suis augurem assessorem dederunt: itemq. Senibus, sic enim consilium publicum appellant, augurem interesse uoluerunt: idemq. de rebus maioribus semper aut Delphis oraculum, aut ab Ammone, aut a Dodona petebant. Lycurgus quidem, qui Lacedaemoniorum remp. temperauit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmauit. quas cum uellet Lysander commutare, eadem est prohibitus religione. atque etiam qui praeerant Lacedaemonijs, non contenti uigilantibus curis, in Pasitheae fano, quod est in agro propter urbem, somniandi caussa excubabant; quia uera quietis oracula ducebant. Ad nostra iam redeo. Quoties senatus decemuiros ad libros ire iussit? nam & cum duo uisi soles essent, & cum tres lunae, & cum faces; & cum sol nocte uisus esset; & cum ex caelo fremitus auditus; & cum caelum discessisse uisum est, atque in eo animaduersi globi. delata etiam ad senatum labes agri Priuernatis, cum ad infinitam altitudinem terra desedisset, Apuliaq. maximis terraemotibus conquassata esset. quibus portentis magna populo R. bella, perniciosaeq. seditiones denunciabantur. inq. his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllae uersibus congruebant. Quid, cum Cumis Apollo sudauit, Capuae Victoria? quid ortus androgyni? non ne fatale quoddam monstrum fuit? quid, quod fluuius atratus sanguine fluxit? quid cum saepe lapidum, sanguinis non numquam, terrae interdum, quondam etiam lactis imber defluxit?

Plut. Lysand.

quid, cum in Capitolio ictus centaurus ex caelo est? in Auentino portae, & homines? Tusculi aedes Castoris, & Pollucis, Romaeq. Pietatis? non ne & haruspices ea responderunt, quae euenerunt: & in Sibyllae libris eaedem repertae praedictiones sunt? quoties senatus decem uiros ad libros ire iussit? quantis in rebus, quamq. saepe responsis haruspicum paruit? Caeciliae, Q. filiae, somnio modo, Marsico bello, templum est a senatu Iunonis Sospitae restitutum. quod quidem somnium, Sisenna cum disputasset, mirifice ad uerbum cum re conuenisse, tum insolenter, credo ab Epicuro aliquo inductus, disputat somnijs credi non oportere. idem contra ostenta nihil disputat; exponitque, initio belli Marsici et deorum simulacra sudauisse, & sanguinem fluxisse, & discessisse caelum, & ex occulto auditas esse uoces, quae pericula belli nunciarent; & Lanuuij clypeos, quod haruspicibus tristissimum uisum esset, a muribus esse derosos. Quid, quod in annalibus habemus, Veienti bello, cum lacus Albanus praeter modum creuisset, Veientem quendam ad nos, hominem nobilem, profugisse, eumq. dixisse, ex fatis, quae Veientes scripta haberent, Veios capi non posse, dum lacus is redundaret; et, si lacus emissus lapsu, et cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo R. sin autem ita esset eductus, ut ad mare peruenire non posset, tum salutare nostris fore. ex quo illa admirabilis a maioribus Albanae aquae facta deductio est. cum autem Veientes bello fessi legatos ad senatum

Plut. Camil. Liu.

tum

tum misissent, tum ex his quidam dixisse dicitur, non omnia illum transfugam ausum esse senatui dicere: in iisdem enim fatis scriptum Veientes habere, fore ut breui a Gallis Roma caperentur. quod quidé sexennio post Veios captos factum esse uidemus. Saepe etiam & in proelijs Fauni auditi, & in rebus turbidis ueridicae uoces ex occulto missae esse dicuntur. Liu. 2 Val. 1. 8. cuius generis duo sunt ex multis exempla, sed maxima. nam non multo ante urbem captam exaudita uox est a luco Vestae, qui a Palatij radice in Nouam uiam deuexus est; ut muri & portae reficerentur: futurum esse, nisi prouisum esset, ut Roma caperetur. quod neglectum cum caueri poterat, post acceptam illam maximam cladem explicatum est. ara enim Aio loquenti, quam septam uidemus, ex aduersus eum locum consecrata est. Atque etiam scriptum a multis est, cum terraemotus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, uocem ab aede Iunonis ex arce extitisse: quocirca Iunonem illam appellatam Monetam. Haec igitur, & a dijs significata, et a nostris maioribus iudicata, contemnimus? Neque solum deorum uoces Pythagorei obseruauerunt, sed etiam hominum: quae uocant omina. quae maiores nostri quia ualere censebant, iccirco omnibus rebus agendis, Quod bonum, faustum, felix, fortunatum esset, praefabantur: rebusq. diuinis, quae publice fierent, ut fauerent linguis, imperabatur: inq. ferijs imperandis, ut litibus, et iurgijs se abstinerent. itemq. in lustranda colonia, ab eo, qui eam deduceret,

ret, & cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebatur. quod idem in delectu consules obseruant, ut prius miles fiat bono nomine. quae quidem a te scis & consule, & imperatore summa religione esse seruata. Praerogatiuam etiam maiores omen iustorum comitiorum esse uoluerunt. atque ego exempla omnium nota proferam. L. Paullus, consul iterum, cum ei, bellum ut cum rege Perse gereret, obtigisset; ut ea ipsa die domum ad uesperum rediјt, filiolam suam Tertiam, quae tum erat admodum parua, osculans animaduertit tristiculam: quid est, inquit, mea Tertia. quid tristis es? mi pater, inquit, Persa periјt. tum ille arctius puellam complexus, accipio omen, inquit, mea filia. erat autem mortua catella eo nomine. L. Flaccum, flaminem Martialem, ego audiui, cum diceret, Caeciliam Metelli, cum uellet sororis suae filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi caussa; quod fieri more ueterum solebat: cum uirgo staret, & Caecilia in sella sederet, neque diu ulla uox extitisset, puellam defatigatam petiјsse a matertera, ut sibi concederet paulisper, ut in eius sella requiesceret; illam autem dixisse, Vero mea puella tibi concedo meas sedes. quod omen res cõsecuta est: ipsa enim breui mortua est, uirgo autem nupsit cui Caecilia nupta fuerat. Haec posse contemni, uel etiã rideri, praeclare intelligo: sed ipsum est, deos non putare, quae ab ijs significantur, contemnere. Quid

de

Val. 1. 5.

de auguribus loquar? tuae partes sunt: tuum, inquam, auspiciorum patrocinium debet esse. Tibi P. Claudius augur consuli nunciauit, addubitato Salutis augurio, bellum domesticum triste, ac turbulentum fore: quod paucis post mensibus exortum, paucioribus est a te diebus oppressum. cui quidem auguri uehementer assentior. solus enim multorum annorum memoria, non decantandi augurij, sed diuinandi tenuit disciplinam. quem irridebant collegae tui, eumq. tum Pisidam, tum Soranum augurem esse dicebant. quibus nulla uidebatur in augurijs, aut auspicijs praesensio, aut scientia ueritatis futurae, sapienter, aiebant, ad opinionem imperitorum esse fictas religiones. quod longe secus est. neque enim in pastoribus illis, quibus Romulus praefuit, nec in ipso Romulo haec calliditas esse potuit, ut ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerēt. sed difficultas, laborq. discendi disertā negligentiam reddidit. malunt enim disserere, nihil esse in auspicijs, quam, quid sit, ediscere. quid est illo auspicio diuinius, quod apud te in Mario est? ut utar te potissimum auctore.

Hic Iouis altisoni subito pennata satelles
Arboris e trunco serpentis saucia morsu,
Ipsa feris subigit transfigens unguibus anguem
Semianimum, & uaria grauiter ceruice micantem.
Quem se intorquentem lanians, rostroq. cruentans,
Iam satiata animos, iam duros ulta dolores,
Abijcit efflantem, & laceratum affligit in unda,

Sall: Comi·

Seq. obitu a Solis nitidos conuertit ad ortus.
Hanc ubi praepetibus pennis, lapsuq. uolantem
Conspexit Marius, diuini numinis augur,
Faustaq. signa suae laudis, reditusq. notauit;
Partibus intonuit caeli pater ipse sinistris.
Sic aquilae clarum firmauit Iupiter omen.

Atque ille Romuli auguratus, pastoralis, non urbanus fuit; nec fictus ad opiniones imperitorum, sed a certis acceptus, & posteris traditus. itaque Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre item augure,

Curantes magna cum cura, concupientes
Regni, dant operam simul auspicio, augurioque.
Hinc Remus auspicio se deuouet, atque secundam
Solus auem seruans. at Romulu' pulcher in alto
Quaerit Auentino, seruat genus altiuolantum.
Certabant, urbem Romam ne, Remam ne uocarent
Omnis cura uiris, uter esset induperator.
Expectant, ueluti, consul cum mittere signum
Vult, omnes auidi spectant ad carceris oras,
Quam mox emittat pictis ex faucibu' currus:
Sic expectabat populus, atque ore timebat
Rebus, utri magni uictoria sit data regni.
Interea Sol albu' recessit in infera noctis.
Exin candida se radijs dedit icta foras lux:
Et simul ex alto longe pulcherrima praepes
Laeua uolauit auis; simul aureus exoritur Sol.
Cedunt ter quattuor de caelo corpora sancta
Auium, praepetibus sese pulchrisq. locis dant.

Conſpicit inde ſibi data Romulus eſſe priora,
Auſpicio regni ſtabilita ſcamna ſolumque.

Sed, unde huc digreſſa eſt, eodem redeat oratio. Si nihil queam diſputare, quamobrem quidque fiat; et tantum modo fieri ea, quae commemoraui, doceam; parum ne Epicuro, Carneadi ue reſpondeam? quid, ſi etiam ratio extat artificioſae praeſenſionis facilis, diuinae autē paullo obſcurior? quae enim extis, quae fulguribus, quae portentis, quae aſtris praeſentiuntur, haec notata ſunt obſeruatione diuturna. Affert autem uetuſtas omnibus in rebus longinqua obſeruatione incredibilem ſcientiam: quae poteſt eſſe etiā ſine motu, atque impulſu deorum, cum, quid ex quoque eueniat, & quid quamque rem ſignificet, crebra animaduerſione perſpectum eſt. Altera diuinatio eſt naturalis, ut ante dixi: quae phyſica diſputandi ſubtilitate referenda eſt ad naturam deorum: a qua, ut doctiſſimis, ſapientiſſimisq. placuit, hauſtos animos, & delibatos habemus: cumq. omnia completa ſint & referta aeterno ſenſu, & mente diuina, neceſſe eſt cognatione diuinorum animorum animos humanos commoueri. ſed uigilantes animi uitae neceſſitatibus ſeruiunt, diſiunguntq. ſe a ſocietate diuina, uinclis corporis impediti. rarum eſt quoddam genus eorum, qui ſe a corpore auocent, et ad diuinarū rerum cognitiones cura omni, ſtudioq. rapiantur. horum ſunt auguria non diuini impetus, ſed rationis humanae. nam et natura futura praeſentiunt, ut aquarum fluxiones, ut deflagrationem futuram

turam aliquando caeli, atque terrarum: alij autem in rep. exercitati, ut de Atheniensi Solone accepimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt: quos prudentes possumus dicere, id est prouidentes, diuinos nullo modo possumus, non plus, quam Milesium Thalem; qui, ut obiurgatores suos conuincere, ostenderetq. etiam philosophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse, omnem oleam, ante quam florere coepisset, in agro Milesio coemisse dicitur. animaduerterat fortasse quadam scientia, olearum ubertatem fore. et quidem idem primus defectionem Solis, quae Astyage regnante facta est, praedixisse fertur. Multa medici, multa gubernatores, agricolae etiam multa praesentiunt: sed nullam eorum diuinationem uoco, ne illam quidem, qua ab Anaximandro physico moniti Lacedaemonij sunt, ut urbem, & tecta linquerent, armatiq. in agro excubarent, quod terraemotus instaret, tum, cum & urbs tota corruit, & ex monte Taygeto extrema montis quasi puppis auulsa est. Ne Pherecides quidem ille Pythagorae magister potius diuinus habebitur, quam physicus: qui cum uidisset haustam aquam de iugi puteo, terraemotus dixit instare. Nec uero umquam animus hominis naturaliter diuinat, nisi cum ita solutus est, & uacuus, ut ei plane nihil sit cum corpore: quod aut uatibus contingit, aut dormientibus. itaque ea duo genera a Dicaearcho probantur, &, ut dixi, a Cratippo nostro: si propterea, quod ea proficiscuntur a natura; sint

summa

summa sane, modo ne sola: sin autem nihil esse in obseruatione putant; multa tollunt, quibus uitae ratio continetur. sed quoniam dant aliquid, idq. non paruum, uaticinationes cum somnijs: nihil est, quod cum his magnopere pugnemus, praesertim cum sint, qui omnino nullam diuinationem probent. Ergo & ij, quorum animi, spretis corporibus, euolant, atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati, atque incitati cernunt illa profecto, quae uaticinantes praenunciant: multisq. rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhaerent, ut ij, qui sono quodam uocum, & Phrygijs cantibus incitantur: multos nemora, siluaeque, multos amnes, aut maria commouent: quorum furibunda mens uidet ante multo, quae futura sunt. quo de genere illa sunt,

Eheu uidete: iudicauit iudicium inclytum
Inter deas tres aliquis: quo iudicio Lacedaemonia
Mulier furiarum una adueniet.

eodem enim modo multa a uaticinantibus saepe prae dicta sunt, neque solum uerbis, sed etiam

Versibu', quos olim Fauni, uatesq. canebant.

Similiter Martius & Publicius uates cecinisse dicuntur. quo ex genere Apollinis operta prolata sunt. Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflatae mentes oracula funderent. Atque haec quidem uatum ratio est: nec dissimilis sane somniorum. nam quae uigilantibus accidunt uatibus, eadem nobis dormientibus. uiget enim animus in somnijs; liberq. sensibus ab omni impeditione curarum,

rum, iacente & mortuo paene corpore, quia uixit ab omni aeternitate, uersatusq. est cum innumerabilibus animis, omnia, quae in natura rerum sunt, uidet, si modo temperatis escis, modicisq. potationibus ita est affectus, ut, sopito corpore, ipse uigilet haec somniantis est diuinatio. Hic magna quaedam exoritur, neque ea naturalis, sed artificiosa somniorum Antiphontis interpretatio, eodemq. modo & oraculorum, & uaticinationum. sunt enim explanatores, ut grammatici poetarum. nam ut aurum, & argentum, aes, ferrum frustra natura diuina genuisset, nisi eadem docuisset, quemadmodum ad eorum uenas perueniretur; nec fruges terrae baccas ue arborum cum utilitate ulla generi humano dedisset, nisi earum cultus, & condiciones tradidisset; materia deinde quid iuuaret, nisi confectionis eius fabricam haberemus? sic cum omni utilitate, quam dij hominibus dederunt, ars aliqua coniuncta est, per quam illa utilitas percipi possit. item igitur somnijs, uaticinationibus, oraculis, quod erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitae sunt interpretum. quo modo autem aut uates, aut somniantes ea uideant, quae nusquam etiam tunc sint, magna quaestio est. sed explorata si sint ea, quae ante quaeri debeant; sint haec, quae quaerimus, faciliora. continet enim totam hanc quaestionem ea ratio, quae est de natura deorum, quae a te secundo libro est explicata dilucide. quam si obtinemus, stabit illud quidem, quod locum hunc continet, de quo

agimus,

agimus, esse deos, & eorum prouidentia mundum administrari, eosdemq. consulere rebus humanis, nec solum uniuersis, uerum etiam singulis. haec si tenemus, quae mihi quidem non uidentur posse conuelli: profecto hominibus a dijs futura significari necesse est. sed distinguendum uidetur, quonam modo. Nó placet Stoicis, singulis iecorum fissis, aut auium cantibus interesse deum: neque enim decorum est, nec dijs dignum, nec fieri ullo pacto potest: sed ita a principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa signa praecurrerent, alia in extis, alia in auibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium uisis, alia in furentium uocibus. ea quibus bene percepta sunt, ij non saepe falluntur. male coniecta, maleq. interpretata, falsa sunt, non rerum uitio, sed interpretum inscitia. hoc autem posito, atque concesso, esse quandam uim diuinam, hominum uitam continentem: non difficile est, quae fieri certe uidemus, ea qua ratione fiant, suspicari. nam & ad hostiam diligendam potest dux esse uis quaedam sentiens, quae est toto confusa mundo: & tum, ipsam cum immolare uelis, extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid, aut supersit. paruis enim momentis multa natura aut affingit, aut mutat, aut detrahit. quod ne dubitare possimus, maximo est argumento quod paullo ante interitum Caesaris contigit. qui cum immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit, & cum purpurea ueste processit; in extis bouis opimi cor non fuit. num igi-

tur censes ullum animal, quod sanguinẽ habeat, sine corde esse posse? qua ille rei nouitate perculsus, cum Spurina diceret, timendum esse, ne & consilium, & uita deficeret: earum enim rerum utrumque a corde proficisci: postero die caput in iecore non fuit. quae quidem illi portendebantur a dijs immortalibus, ut uideret interitum, non ut caueret. Cum igitur eae partes in extis non reperiuntur, sine quibus uictima illa uiuere nequisset: intelligendum est, in ipso immolationis tempore eas partes, quae absint, interijsse. Eademq. efficit in auibus diuina mens; ut tum huc, tum illuc uolent alites; tum in hac, tum in illa parte se occultent; tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines. nam si omne animal, ut uult, ita utitur motu sui corporis, prono, obliquo, supino; membraque, quo uult, flectit, contorquet, porrigit, contrahit; eaq. ante efficit paene, quam cogitat: quanto id deo est facilius, cuius numini parent omnia? idemq. mittit & signa nobis eius generis: qualia permulta historia tradidit: quale scriptum illud uidemus: si Luna paullo ante Solis ortum defecisset in signo leonis, fore ut armis Darius, & Persae ab Alexandro, & Macedonibus proelio uincerentur, Dariusq. moreretur: & si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam, & adulterium domi: & si mulier leonem peperisse uisa esset, fore ut ab exteris gentibus uinceretur ea resp. in qua id contigisset. Eiusdem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus, Croesi filium, cum

Plut: Caes. Suet: Caes. Gel. 5. cap: 9.

esset

essset infans, locutum: quo ostento regnum patris, & domum funditus concidisse. Caput arsisse Ser. Tullio dormienti, quae historia non prodidit? Vt igitur, qui se tradet ita quieti, praeparato animo tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa & uera cernit in somnijs: sic castus animus, purusq. uigilantis, & ad astrorum, & ad auium, reliquorumq. signorum, & ad extorum ueritatem est paratior. Hoc nimirum est illud, quod de Socrate accepimus, quodq. ab ipso in libris Socraticorum saepe dicitur, esse diuinum quiddam, quod Daemonion appellat, cui semper ipse paruerit, numquam impellenti, saepe reuocanti. & Socrates quidem, quo quem auctorem meliorem quaerimus? Xenophonti consulenti, sequeretur ne Cyrum, postea quam exposuit, quae sibi uidebantur, & nostrum quidem, inquit, humanum est consilium; sed de rebus & obscuris, & incertis ad Apollinem censeo referendum; ad quem etiam Athenienses publice de maioribus rebus semper retulerunt. Scriptum est item, cum Critonis, sui familiaris, oculum alligatum uidisset, quaesiuisse quid esset: cum autem ille respondisset, in agro ambulanti ramulum adductum, ut remissus esset, in oculum recidisse; tum Socrates; non enim paruisti mihi reuocanti, cum uterer, qua soleo, praesagitione diuina. Idem etiam Socrates, cum apud Delium male pugnatum esset Lachete praetore, fugeretq. cum ipso Lachete: ut uentum est in triuium, eadem, qua ceteri, fugere noluit.

noluit. quibus quaerentibus, cur non eadem uia per geret; deterreri a deo dixit. tum quidem ij, qui alia uia fugerant, in hostium equitatum inciderunt. Permulta collecta sunt ab Antipatro, quae mirabiliter a Socrate diuinata sunt: quae praetermittam: tibi enim nota sunt, mihi ad commemorandum non necessaria. Illud tamen eius philosophi magnificum, ac paene diuinum, quod, cum impijs sententijs damnatus esset, aequissimo animo se dixit mori: neque enim domo egredienti, neque illud suggestum, in quo caussam dixerat, ascedenti, signum sibi ullum quod consuesset, a deo quasi mali alicuius impendentis datum. Equidem sic arbitror, etiam si multa fallant eos, qui aut arte, aut coniectura diuinare uideantur, esse tamen diuinationem: homines autem, ut in ceteris artibus, sic in hac posse falli. potest accidere, ut aliquod signum, dubie datum, pro certo sit acceptum: potest aliquod latuisse, aut ipsum, aut quod esset illi contrarium. mihi autem ad hoc, de quo disputo, probandum satis est, non modo plura, sed pauciora diuine praesensa, & praedicta reperiri. quin etiam hoc non dubitans dixerim: si unum aliquid ita sit praedictum, praesensumque, ut, cum euenerit, ita cadat ut pradictum sit, neque in eo quidquam casu, & fortuito factum esse appareat, esse certe diuinationem, idq. esse omnibus confitendum. Quocirca primum mihi uidetur, ut Posidonius facit, a deo, de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde a natura uis omnis diuinandi, ratioq. repetenda

tenda

tenda : fieri igitur omnia fato, ratio cogit fateri. fatum autem id appello, quod Graeci εἱμαρμένην, id est, ordinem, seriemq. caussarum, cum caussa caussae nexa rem ex se gignat. ea est ex omni aeternitate fluens ueritas sempiterna. quod cum ita sit, nihil est factum, quod non futurum fuerit; eodemq. modo nihil est futurum, cuius non caussas id ipsum efficientes natura contineat. ex quo intelligitur, ut fatum sit non id, quod superstitiose, sed id, quod physice dicitur, caussa aeterna rerum, cur & ea, quae praeterierunt, facta sint, &, quae instant, fiant, et, quae sequuntur, futura sint. ita fit, ut & obseruatione notari possit, quae res quamque caussam plerumque consequatur, etiam si non semper: nam id quidem difficile est affirmare: easdemq. caussas uerisimile est, rerum futurarum cerni ab iis, qui aut per furorem eas, aut in quiete uident. Praeterea cum fato omnia fiant, id quod alio loco ostendetur: si quis modo talis possit esse, qui colligationem caussarum omnium respiciat animo, nihil eum profecto fallet. qui enim teneat caussas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quae futura sint. quod cum facere nemo, nisi deus, possit; relinquendum est homini, ut signis quibusdam, consequentia declarantibus, futura praesentiat. non enim illa, quae futura sunt, subito existunt; sed est, quasi rudentis explicatio, sic traductio temporis nihil noui efficientis, & primum quidque replicantis. quod et ij uidet, quibus naturalis diuinatio data est, et ij,

quibus cursus rerum obseruando notatus est, qui etsi caussas ipsas non cernunt, signa tamen caussarum, & notas cernunt: ad quas adhibita memoria, & diligentia, ex monumentis superiorum efficitur ea diuinatio, quae artificiosa dicitur, extorum, fulgurum, ostentorum, signorumq. caelestium. Non est igitur ut mirandum sit, ea praesentiri a diuinantibus, quae nusquam sint: sunt enim omnia, sed tempore absunt. atque ut in seminibus uis inest earum rerum, quae ex ijs progignuntur: sic in caussis conditae sunt res futurae, quas esse futuras aut cõcitata mens, aut soluta somno cernit, aut ratio, aut coniectura praesentit. atque ut ij, qui Solis, & Lunae, reliquorumq. siderum ortus, obitus, motusq. cognorunt, quo quidque tempore eorum futurum sit, multo ante praedicunt: sic qui cursum rerum, euentorumq. consequentiam diuturnitate pertractata notauerunt, aut semper, aut, si id difficile est, plerumque, quod si ne id quidem conceditur, non numquam certe, quin futurum sit, intelligunt. Atque haec quidem, & quaedam huiusmodi argumenta, cur sit diuinatio, ducuntur a fato. A natura autem alia quaedam ratio est: quae docet, quanta sit animi uis seiuncta a corporis sensibus: quod maxime contingit aut dormientibus, aut mente permotis. ut enim deorum animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se, quid quisque sentiat; ex quo fit, ut homines, etiam cum taciti optent aliquid, aut noueant, haud dubitent quin dij illud exaudiãt:

sic

ſic animi hominum, cum aut ſomno ſaluti uacant corpore, aut mente permoti per ſe ipſi liberi incitati mouentur, cernunt ea, quae permixti cum corpore animi uidere non poſſunt. Atque hanc quidem rationẽ naturae difficile eſt fortaſſe traducere ad id genus diuinationis, qnod ex arte profectum dicimus: ſed tamen id quoque rimatur, quantum poteſt, Poſidonius, cum eſſe cenſet in natura ſigna quaedam rerum futurarum. ut enim Ceos accepimus ortum caniculae diligenter quotannis ſolere ſeruare, coniecturamq. capere, ut ſcribit Ponticus Heraclides, ſalubris ne, an peſtilens annus futurus ſit: nam ſi obſcurior quaſi caliginoſa ſtella extiterit, pingue & concretum eſſe caelum, ut eius aſpiratio grauis, & peſtilens futura ſit: ſin illuſtris, & perlucida ſtella apparuit, ſignificari caelum eſſe tenue, purumque, & propterea ſalubre. Democritus autem cenſet ſapienter inſtituiſſe ueteres, ut hoſtiarum immolatarum inſpicerentur exta, quorum ex habitu, atque colore tum ſalubritatis, tum peſtilentiae ſigna percipi, non numquam etiam quae ſit uel ſterilitas agrorum, uel fertilitas futura. quae ſi a natura profecta, obſeruatio, atque uſus agnouit; multa afferre potuit dies, quae animaduertendo notarentur: ut ille Pacuuianus, qui in Chryſe phyſicus inducitur, minime naturam rerum cognoſcere uideatur.

- Nam iſtis, qui linguam auium intelligunt,
Plusq. ex alieno iecore ſapiunt, quam ex ſuo,
Magis audiendum, quam auſcultandum cenſeo.

cur quaesit? cum ipse, paucis interpositis uersibus, dicat satis luculente:
Quicquid est hoc, omnia animat, format, alit, auget, creat,
Sepelit, recipitq. in sese omnia, omniumq. idem est pater,
Indidemq. eadem, quae oriuntur, de integro, atque eodem occidunt.
Quid est igitur, cur, cum domus sit omnium una, eaq. communis, cumq. animi hominum semper fuerint, futuriq. sint, cur ij, quid ex quoque eueniat, & quid quanque rem significet, perspicere non possunt?

Haec habui, inquit, de diuinatione quae dicerem. nunc illa testabor, non me sortilegos, neque eos, qui quaestus caussa hariolentur, ne psychomantia quidé, quibus Appius, amicus tuus, uti solebat, agnoscere.
Non habeo denique nauci Marsum augurem,
Non haruspices uicanos, non de circo astrologos,
Non Isiacos coniectores, non interpretes somnium:
Non enim sunt ij aut scientia, aut arte diuini,
Sed superstitiosi uates, impudentesq. harioli,
Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat:
Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant uiã:
Quibus diuitias pollicentur, ab ijs drachmam ipsi petunt:
De his diuitijs sibi deducant drachmam, reddant cetera.
atque haec quidem Ennius, qui paucis ante uersibus
esse

esse deos censet, sed eos non curare opinatur quid agat humanum genus. ego autem, qui & curare arbitror, monere etiam, ac multa praedicere, leuitate, uanitate, malitia exclusa diuinationem probo. Quae cum dixisset Quinctus, Praeclare tu quidem, inquam, paratus.

Desunt pauca quaedam.

M. TVLLII CICERONIS DE DIVINATIONE

LIBER II.

QVAERENTI mihi, multumq. & diu cogitanti, quanam re possem prodesse quamplurimis, nę quando intermitterem consulere reip. nulla maior occurrebat, quam si optimarum artium uias traderem meis ciuibus: quod compluribus iam libris me arbitror consecutum. nam & cohortati sumus, ut maxime potuimus, ad philosophiae studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius: &, quod genus philosophandi minime arrogans, maximeq. & constans, & elegans arbitraremur, quattuor Academicis libris ostendimus. cumq. fundamentum esset philosophiae positum in finibus bonorum, et malorum, peruulgatus est is locus a nobis quinque libris; ut, quid a quoque, & quid contra quemque philosophum diceretur, intelligi posset. totidem subsecuti libri Tusculanarum disputationum, res ad beate uiuendum maxime necessarias aperuerunt. primus enim est de contemnenda morte, secundus de toleran do dolore, de aegritudine lenienda tertius, quartus de reliquis animi perturbationibus: quinctus eum locum complexus est, qui totam philosophiam maxi me illustrat: docet enim ad beate uiuendum uirtutem se ipsa contentam. quibus rebus editis, tres libri

perfecti

perfecti ſunt de natura deorũ : in quibus omnis eius loci quaeſtio continetur: quae ut plene eſſet, cumulateq. perfecta, de diuinatione ingreſſi ſumus his libris ſcribere. quibus, ut in animo, de fato ſi adiunxerimus, erit abunde ſatisfactum toti huic quaeſtioni. atque his libris annumerandi ſunt ſex de rep. quos tunc ſcripſimus, cum gubernacula reip. tenebamus: magnus locus, philoſophiaeq. proprius, a Platone, Ariſtotele, Theophraſto, totaq. Peripateticorum familia tractatus uberrime. Nam quid ego de Conſolatione dicam? quae mihi quidem ipſi ſane aliquantum medetur : ceteris item multum profuturam puto. Interiectus etiam eſt nuper is, quem ad noſtrum Atticum de ſenectute miſimus. In primisque, quoniam philoſophia uir bonus efficitur, & fortis, Cato noſter in horum librorum numero ponendus eſt. Cumq. Ariſtoteles, itemq. Theophraſtus, excellentes uiri cum ſubtilitate, tum copia, cum philoſophia dicendi etiam praecepta coniunxerint; noſtri quoque oratorij libri in eundem numerum referendi uidentur. ita tres erunt de Oratore, quartus Brutus, quinctus Orator. Adhuc haec erant: ad reliqua acri tendebamus animo, ſic parati, ut, niſi quae cauſſa grauior obſtitiſſet, nullum philoſophiae locum eſſe pateremur, qui non latinis litteris illuſtratus pateret. quod enim munus reip. afferre maius, meliusue poſſumus, quam ſi docemus, atque erudimus iuuentutem? his praeſertim moribus, atque temporibus: quibus ita prolapſa eſt, ut omnium opibus refrenanda,

Acad. lib. 2.

da, atque coercenda sit: nec uero id effici posse confido, quod ne postulandum quidem est, ut omnes adolescentes se ad haec studia conuertant. pauci utinam: quorum tamen in rep. late patere poterit industria. equidem etiam ex ijs fructum capio laboris mei; qui iam aetate prouecti in nostris libris acquiescunt: quorum studio legendi meum scribendi studium uehementius in dies incitatur: quos quidem plures, quam rebar, esse cognoui. magnificum illud etiam, Romanisq; hominibus gloriosum, ut graecis de philosophia litteris non egeant. quod assequar profecto, si instituta perfecero. Ac mihi quidē explicandae philosophiae caussam attulit grauis casus ciuitatis; cum in armis ciuilibus nec tueri meo more remp. nec nihil agere poteram; nec, quid potius, quod quidem me dignum esset, agerem, reperiebam. dabunt igitur mihi ueniam mei ciues, uel gratiam potius habebunt, quod, cum esset in unius potestate resp. neque ego me abdidi, neque deserui; neque affixi, neque ita gessi, quasi homini, aut temporibus iratus; neque ita porro aut adulatus, aut admiratus fortunam sum alterius, ut me meae paeniteret. id enim ipsum a Platone, philosophiaq; didiceram, naturales esse conuersiones quasdam rerump. ut eae tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis: quod cum accidisset nostrae reip. tum pristinis orbati muneribus haec studia renouare coepimus; ut & animus molestijs hac potissimum re leuaretur, et prodessemus ciuibus

nibus nostris quare cumque possemus. in libris enim sententiam dicebamus, concionabamur, philisophiã nobis pro reip. procuratione substitutã putabamus. nunc, quoniam de rep. consuli coepti sumus, tribuenda est opera reip. uel omnis potius in ea cogitatio, & cura ponenda: tantum huic studio relinquendum, quantum uacabit à publico officio, & munere. Sed haec alias pluribus: nunc ad institutam disputationẽ reuertamur. Nam cũ de diuinatione Quinctus frater ea disseruisset, quae superiore libro scripta sunt; satisq. ambulatum uideretur; tum in bibliotheca, quae in Lyceo est, assedimus. atque ego, Accurate tu quidem, inquam, Quincte, & Stoice Stoicorum sententiam defendisti: quodq. me maxime delectat, plurimis nostris exemplis usus es; & ijs quidem claris, & illustribus. dicendum est mihi igitur ad ea, quae sunt à te dicta, sed ita, nihil ut affirmem, quaeram omnia; dubitans plerumque, & mihi ipse diffidens. si enim aliquid certi haberem, quod dicerem; ego ipse diuinarem, qui esse diuinationem nego. Etenim me mouet illud, quod in primis Carneades quaerere solebat, quarumnam rerum diuinatio esset, earum ne, quae sensibus perciperentur? at eas quidem cernimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus. numquid ergo in ijs rebus est, quod proni sione, aut permotione mentis magis, quam natura ipsa, sentiamus? aut nescio qui ille diuinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit, possit, quae alba sint, quae nigra, dicere? aut, si surdus sit, uarietates uo cum,

off. lib. p° 6.

cum, aut modos noscere? ad nullam igitur earum rerum, quae sensu accipiuntur, diuinatio adhibetur. Atqui ne in ijs quidem rebus, quae arte tractantur, diuinatione opus est. etenim ad aegros non uates, aut hariolos, sed medicos solemus adducere. nec uero, qui tibijs, aut fidibus uti uolunt, ab haruspicibus accipiunt earum tractationem, sed a musicis. eadem in litteris ratio est, reliquisq. rebus, quarum est disciplina. num censes eos, qui diuinare dicuntur, posse respondere, Sol maior ne, quam terra, sit; an tantus, quantus uideatur? Lunaq. suo lumine, an Solis utatur? Sol, Luna quem motũ habeant? quẽ quinque stellae, quae errare dicuntur? nec haec, qui diuini habentur, profitentur se esse dicturos: nec eorum, quae in geometria describuntur, quae uera, quae falsa sint: sunt enim ea mathematicorum, non hariolorum. De illis uero rebus, quae in philosophia uersantur, numquid est, quod quisquam diuinorum aut respondere soleat, aut consuli, quid bonum sit, quid malum, quid neutrum? sunt enim haec propria philosophorum. Quid de officio? num quis haruspicem consuluit, quemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis uiuendum? quemadmodum utendum pecunia? quemadmodum honore? quemadmodum imperio? ad sapientes haec, non ad diuinos, referri solet. Quid, quae a physicis, aut dialecticis tractantur, num quis eorum diuinare potest, unus ne mundus sit, an plures? quae sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est

ista

ista prudentia. Quo modo autem mentientem, quem ψευδόμενον uocant, dissoluas? aut quemadmodum soriti resistas? quem, si necesse sit latino uerbo, liceat acerualem appellare: sed nihil opus est: ut enim ipsa philosophia, & multa uerba Graecorum, sic sorites satis latino sermone tritus est. ergo haec quoque dialectici dicent, non diuini. Quid? cum quaeritur, qui sit optimus reip. status, quae leges, qui mores aut utiles, aut inutiles, haruspices ne ex Etruria accersentur, an principes statuent, et delecti uiri, periti rerum ciuilium? Quod si nec earum rerum, quae subiectae sensibus sunt, ulla diuinatio est; nec earum, quae artibus concinentur; nec earũ, quae in philosophia disseruntur; nec earum, quae in rep. uersantur: quarum rerum sit, nihil prorsus intelligo. nam aut omnium debet esse: aut aliqua ei materia danda est, in qua uersari possit. sed nec omnium diuinatio est, ut ratio docuit; nec locus, nec materia inuenitur, cui diuinationem praeficere possimus: uide igitur, ne nulla sit diuinatio. est quidem graecus uulgaris in hanc sententiam uersus:

Bene qui coniiciet, uatem hunc perhibeto optimum.

num igitur, aut quae tempestas impendeat, uates melius coniiciat, quam gubernator; aut morbi naturam acutius, quam medicus; aut belli administrationem prudentius, quam imperator, coniectura assequentur? Sed animaduerti, Quincte, te caute, & ab iis coniecturis, quae haberent artem, atque prudentiam, & ab iis rebus, quae sensibus aut arti-

sficii

ficijs perciperentur, abducere diuinationem, eamq. ita definire, diuinationem esse earum rerum praedictionem, & praesensionem, quae essent fortuitae. Primum eodem reuolueris: nam & medici, et gubernatoris, & imperatoris praesensio est rerum fortuitarum. num igitur aut haruspex, aut augur, aut uates quis, aut somnians melius coniecerit, aut ex morbo euasurum aegrotum, aut ex periculo nauem, aut ex insidijs exercitum, quam medicus, quam gubernator, quam imperator? Atqui ne illa quidem diuinantis esse dicebas, uentos, aut imbres impendentes quibusdam praesentire signis: in quo nostra quaedam Aratea memoriter a te pronunciata sunt. etsi haec ipsa fortuita sunt: plerumque enim, non semper eueniunt. Quae est igitur aut ubi uersatur fortuitarum rerum praesensio? quā diuinationē uocas; quae enim praesentiri aut arte, aut ratione, aut usu, aut coniectura possunt, ea non diuinis tribuenda putas, sed peritis. ita relinquitur, ut ea fortuita diuinari possint, quae nulla nec arte, nec sapientia prouideri possunt: ut si quis M. Marcellum illum, qui ter consul fuit, multis annis ante dixisset naufragio esse periturum, diuinasset profecto: nulla enim arte alia, nec sapientia id scire potuisset. talium ergo rerum, quae in fortuna positae sunt, praesensio diuinatio est. potest ne igitur earum rerum, quae nihil habent rationis, quare futurae sint, ulla esse praesensio? quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid euentus, nisi cum aliquid cecidit, sic euenit, ut

uel

uel non cadere, atque euenire, uel aliter cadere,
atque euenire potuerit? quo modo ergo id, quod te-
mere fit, caeco casu, & uolubilitate fortunae, prae-
sentiri, & praedici potest? medicus morbum in-
grauescentem ratione prouidet, insidias imperator,
tempestates gubernator: tamen hi ipsi saepe falluntur,
qui nihil sine certa ratione opinantur: ut agricola,
cum florem oleae uidet, baccam quoque se uisurum
putat: non sine ratione ille quidem: sed nō numquam
tamen fallitur. quod si falluntur ii, qui nihil sine ali-
qua probabili coniectura, ac ratione dicunt: quid exi-
stimandum est de coniectura eorum, qui extis, aut
auibus, aut ostentis, aut oraculis, aut somniis fu-
tura praesentiunt? nondum dico, quam haec signa
nulla sint, fissum iecoris, corui cantus, uolatus aqui-
lae, stellae traiectio, uoces furentium, sortes, som-
nia: de quibus singulis dicam suo loco: nunc de uni-
uersis. Qui potest prouideri, quidquam futurum
esse, quod neque caussam habet ullam, neque no-
tam cur futurum sit? Solis defectiones, itemque Lunae
praedicuntur in multos annos ab iis, qui siderum
cursus, & motus numeris persequuntur. ea enim
praedicunt, quae naturae necessitas perfectura est. ui-
dent ex constantissimo motu Lunae, quando illa e re-
gione Solis facta incurrit in umbram terrae, quae est
meta noctis, ut eam obscurari necesse sit; quandoque
eadem Luna subiecta Soli, atque opposita nostris ocu-
lis, eius lumen obscuret: quo in signo quaeque erran-
tium stellarum, quoque tempore futura sit, qui exortus
quoque

quoque die ſigni alicuius, aut qui occaſus futurus ſit. haec qui ante dicunt, quam rationem ſequantur uides: qui theſaurum inuenturum, aut hereditatem uenturam dicunt, quid ſequuntur? aut in qua rerum natura ineſt, id futurum? quod ſi ea, quae ſunt eiuſdem generis, habent aliquam talem neceſſitatem: quid eſt tandem, quod caſu fieri, aut forte fortuna putemus? nihil enim eſt tam contrarium rationi, et conſtantiae, quam fortuna: ut mihi ne in deum quidem cadere uideatur, ut ſciat quid caſu, & fortuito futurum ſit. ſi enim ſcit, certe illud eueniet. ſin certe eueniet, nulla fortuna eſt. eſt autem fortuna: rerum igitur fortuitarum nulla eſt praeſenſio. aut, ſi negas eſſe fortunam, & omnia, quae fiunt, quaeque futura ſunt, ex omni aeternitate definita dicis eſſe fataliter: muta definitionem diuinationis, quam dicebas praeſenſionem eſſe rerum fortuitarum. ſi enim nihil fieri poteſt, nihil accidere, nihil euenire, niſi quod ab omni aeternitate certum fuerit eſſe futurum rato tempore: quae poteſt eſſe fortuna? qua ſublata, qui locus eſt diuinationi? quae a te fortuitarum rerum eſt dicta praeſenſio. Quamquam dicebas, omnia, quae fierent, futura ue eſſent, fato contineri. anile ſane, & plenum ſuperſtitionis fati nomen ipſum: ſed tamen apud Stoicos de iſto fato multa dicuntur. de quo alias: nunc quod neceſſe eſt. Si omnia fato: quid mihi diuinatio prodeſt? quod enim is, qui diuinat, praedicit, id uero futurum eſt: ut ne illud quidem ſciam quale ſit, quod Deiotarum,

familia-

familiarem nostrum, ex itinere aquila reuocauit. qui nisi reuertisset, in eo conclaui ei cubandum fuisset, quod proxima nocte corruit. ruina igitur oppressus esset. at id neque, si fatum fuerat, effugisset; nec, si non fuerat, in eum casum incidisset. quid ergo adiuuat diuinatio? aut quid est, quod me moueant aut sortes, aut exta, aut ulla praedictio? si enim fatum fuit, classes populi R. bello Punico primo alteram naufragio, alteram a Poenis depressam interire: etiam si tripudium solistimum pulli fecissent, L. Iunio, & P. Clodio cos. classes tamen interissent. sin, cum auspicijs obtemperatum esset, interiturae classes non fuerunt: non interierunt fato. nultis autem omnia fato: nulla igitur est diuinatio. Quod si fatum fuit, bello Punico secundo exercitum populi R. ad lacum Thrasimenum interire: num id mutari potuit, si Flaminius consul ijs signis, ijsq. auspicijs, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? certe potuit. aut igitur non fato interijt exercitus; mutari enim fata non possunt: aut, si fato, quod certe nobis ita dicendum est; etiam si obtemperasset auspicijs, idem euenturum fuisset. ubi est igitur diuinatio ista Stoicorum? quae, si fato omnia fiunt; nihil nos admonere potest, ut cautiores simus. quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud, quod futurum est. sint autem id potest flecti: nullum est fatum, ita ne diuinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est. nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuratione accidere

cidere

98

cidere ne fiat. At que ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. quae enim uita fuisset Priamo, si ab adolescentia scisset, quos euentus senectutis esset habiturus? abeamus a fabulis: propiora uideamus. Clarissimorum hominum nostrae ciuitatis grauissimos exitus in Consolatione collegimus. quid igitur? ut omittamus superiores, M. ne Crasso putas utile fuisse, tum, cum maximis opibus, fortunisq. florebat, scire, sibi, interfecto Publio filio, exercituq. deleto, trans Euphratem cum ignominia, & dedecore esse pereundum? An Cn. Pompeium censes, tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria, laetaturum fuisse, si sciret se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri amisso exercitu, post mortem uero ea consecutura, quae sine lacrymis non possumus dicere? Quid uero Caesarem putamus? si diuinasset fore; ut in eo senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeiana, ante ipsius Pompeij simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, a nobilissimis ciuibus, partim etiam a se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus non modo amicorum, sed ne seruorum quidem quisquam accederet; quo cruciatu animi uitam acturum fuisse? certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior est, quam scientia. Nam illud quidem dici, praesertim a Stoicis, nullo modo potest: non isset ad arma Pompeius: non transisset Crassus Euphratem: non suscepisset bellum ciuile

Caesar.

Caesar. Non igitur fatales exitus habuerunt. uultis autem euenire omnia fato: nihil ergo profuisset illis diuinare: atque etiam omnem fructum uitae superioris perdidissent. quid enim posset ijs esse laetum, exitus suos cogitantibus? ita, quoquo se uerterint Stoici, iaceat necesse est omnis eorum solertia. si enim, quod euenturum est, uel hoc, uel illo modo potest euenire: fortuna ualet plurimum: quae autem fortuita sunt, certa esse non possunt. sin autem certum est, quid quaque de re, quoq. tempore futurum sit: quid est, quod me adiuuent haruspices, cum res tristissimas portendi dixerint? Addunt ad extremum, omnia leuius casura, rebus diuinis procuratis. si enim nihil fit extra fatum, nihil leuari re diuina potest. hoc sentit Homerus, cum querentem Iouem inducit, quod Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset. hoc idem significat graecus ille in eam sententiam uersus:

Quod fore paratum est, id summũ exuperat Iouem.

totum omnino fatum etiam Atellanio uersu iure mihi esse irrisum uidetur. sed in rebus tam seueris non est iocandi locus. concludatur ergo ratio. Si enim prouideri nihil potest futurum esse eorum, quae casu fiunt, quia esse certa non possunt: diuinatio nulla est. sin autem iccirco possunt prouideri, quia certa sunt, & fatalia: rursus diuinatio nulla est: eam enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. Sed haec fuerit nobis tãquam leuis armaturae prima orationis excursio: nunc comminus agamus: experiamur itaque, si

possumus cornua cōmouere disputationis tuae. Duo enim genera diuinandi esse dicebas, unum artificiosum, alterum naturale: artificiosum constare partim ex coniectura, partim ex obseruatione diuturna: naturale, quod animus arriperet, aut exciperet extrinsecus ex diuinitate, unde omnes animos haustos, aut acceptos, aut libatos haberemus. Artificiosae diuinationis illa fere genera ponebas, extispicum, eorumque, qui ex fulguribus, ostentisq. praedicerent, tum augurum, eorumque, qui signis, aut ominibus uterentur: omneq. genus coniecturale in hoc fere genere ponebas. illud autem naturale aut concitatione mentis edi, & quasi fundi uidebatur, aut animo per somnum sensibus & curis uacuo prouideri. Duxisti autem diuinationem omnem a tribus rebus, a deo, a fato, a natura. sed tamen cum explicare nihil posses, pugnasti commenticiorum exemplū mirifica copia. de quo primo hoc libet dicere. hoc ego philosophi non arbitror, testibus uti; qui aut casu ueri, aut malitia falsi, fictiq. esse possunt. argumentis & rationibus oportet, quare quidque ita sit, docere, non euentis, ijs praesertim, quibus mihi liceat non credere. ut ordiar ab haruspicina, quam ego reip. caussa, communisq. religionis colendam censeo: sed soli sumus: licet uerum exquirere sine inuidia, mihi praesertim de plerisque dubitanti: inspiciamus, si placet, exta primum. Persuaderi igitur cuiquam potest, ea, quae significari dicuntur extis, cognita esse ab haruspicibus obseruatione diutur

na?

na? ecquam diuturna ista fuit? aut quam longinquo tempore obseruari potuit? aut quo modo est collata inter ipsos, quae pars inimici, quae pars familiaris esset; quod fissum periculum, quod commodum aliquod ostenderet? an haec inter se haruspices Etrusci, Elij, Aegyptij, Poeni contulerunt? at id, praeterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest. alios enī alio more uidemus extra interpretari, nec esse unam omnium disciplinam. & certe, si est in extis aliqua uis, quae declaret futura: necesse est, iam aut cum rerum natura esse coniunctam, aut conformari quodam modo numine deorum, uiq. diuina. cum rerum natura tanta, tamq. praeclara, in omnes partes, motusq. diffusa, quid habere potest commune, non dicam gallinaceum fel, (sunt enim, qui uel argutissima haec exta esse dicant) sed tauri opimi iecur, aut cor, aut pulmo quid habet naturale, quod declarare possit quid futurum sit? Democritus tamen non inscite nugatur, ut physicus: quo genere nihil arrogantius.

Quod est ante pedes, nemo spectat: caeli scrutantur plagas.

uerum is tamen habitu extorum, & colore declarari censet, hoc dumtaxat, pabuli genus, & earum rerum, quas terra procreet, uel ubertatem, uel tenuitatem: salubritatem etiam, aut pestilentiam extis significari putat. O mortalem beatum: cui certo scio ludum numquam defuisse. hunccine hominem tantis delectatum esse nugis, ut non uideret, tum

futurum id ueriſimile, ſi omnium pecudum exta eodem tempore in eundem habitum ſe, coloremq. conuerterent? ſed ſi eadem hora aliae pecudis iecur nitidum, atque plenum eſt, aliae horridum, & exile: quid eſt, quod declarari poſſit habitu extorum, & colore? an hoc eiuſdem modi eſt, quale Pherecydeum illud, quod eſt a te dictum? qui cum aquam uidiſſet ex puteo hauſtam, terrae motum dixit futurum. parum, credo, impudenter, quod, cum factus eſſet motus, dicere audent quae uis id effecerit: etiam ne, futurum eſſe, aquae iugis colore praſentiunt? Multa iſtiuſmodi dicuntur in ſcholis: ſed, credere omnia, uide ne non ſit neceſſe. uerum ſint ſane iſta Democritea uera. quando ea nos extis exquirimus? aut quando aliquid eiuſmodi, ab haruſpice inſpectis extis, audiuimus? ab aqua, aut ab igni pericula monent: tum hereditates, tum damna denunciant: fiſſum familiare, & uitale tractant: caput iecoris ex omni parte diligentiſſime conſiderant: ſi uero id non eſt inuentum, nihil putant accidere potuiſſe triſtius. haec obſeruari certe non potuerunt, ut ſupra docui. ſunt igitur artis inuenta, non uetuſtatis; ſi eſt ars ulla rerum incognitarum. Cum rerum autem natura quam cognationem habent? quae ut uno conſenſu iuncta ſit, & continens; quod uideo phyſicis placuiſſe, eiſq. maxime, qui omne, quod eſſet, unum eſſe dixerunt: quid habere mundum poteſt cum theſauri inuentione coniunctum? ſi enim extis pecuniae mihi amplificatio oſtenditur,

idq.

idq. fit natura: primum exta sunt coniuncta mundo; deinde meum lucrum natura rerum continetur. non ne pudet physicos haec dicere? ut enim iam sit aliqua in natura rerum cognatio, quam esse concedo: (multa enim Stoici colligunt; nam & musculorum iecuscula bruma dicuntur augeri, & puleium aridum florescere ipso brumali die, & inflatas rumpi uesiculas, & semina malorum, quae in his medijs inclusa sint, in contrarias partes se uertere; iam neruos in fidibus alijs pulsis resonare alios; ostreisq. & conchilijs omnibus contingere, ut cum Luna crescant pariter, pariterq. decrescant; arboresq. ut hiemali tempore, cum Luna simul senescentes, quia tum exsiccatae sint, tempestiue caedi putentur. quid de fretis, aut de marinis aestibus plura dicam? quorum accessus & recessus Lunae motu gubernantur. sexcenta licet eiusmodi proferri, ut distantium rerum cognatio naturalis appareat) demus hoc: nihil enim huic disputationi aduersatur: num etiam, si fissum cuiusdammodi fuerit in iecore, lucrum ostenditur? qua ex cognatione naturae, & quasi concentu, atque consensu, quam συμπάθειαν Graeci appellant, conuenire potest aut fissum iecoris cum lucello meo, aut meus quaesticulus cum caelo, terra, rerumq. natura? concedam hoc ipsum, si uis; etsi magnam iacturam caussae fecero, si ullam esse conuenientiam naturae cum extis concessero: sed tamen, eo concesso, qui euenit, ut is, qui impetrire uelit conuenientem hostiam rebus suis immolet? hoc erat, quod ego non

rebar posse dissolui. at quam festiue dissoluitur. pudet me non tui quidem, cuius etiam memoriam admiror, sed Chrysippi, Antipatri, Posidonij, qui idem istuc quidem dicunt, quod est dictum a te, ad hostiam deligendam ducem esse uim quandam sentientem, atque diuinam, quae toto confusa mundo sit. Illud uero multo etiam melius, quod & a te usurpatum est, & dicitur ab illis: cum immolare quispiam uelit, tum fieri extorum mutationem, ut aut absit aliquid, aut supersit: deorum enim numini parere omnia. Haec, mihi iam crede, ne aniculae quidem existimant. an censes, eundem uitulum si alius delegerit, sine capite iecur inuenturum; si alius, cum capite? haec decessio capitis, aut accessio subito ne fieri potest, ut se extra ad immolantis fortunam accommodent? non perspicitis aleam quandam inesse hostijs deligendis, praesertim cum res ipsa doceat? cum enim tristissima exta sine capite fuerunt, quibus nihil uidetur esse dirius: proxima hostia litatur saepe pulcherrime. ubi illae minae superiorum extorum? aut quae tam subita facta est deorum tanta placatio? Sed affers, in tauri opimi extis immolante Caesare cor non fuisse: id quia non potuerit accidere, ut sine corde uictima illa uiueret, iudicandum esse, tum interisse cor, cum immolaretur. Qui fit, ut alterum intelligas, sine corde non potuisse bouem uiuere: alterum non uideas, cor subito non potuisse nescio quo auolare? ego enim possum uel nescire, quae uis sit cordis ad uiuendum; uel suspicari, contactum aliquo

morbo

morbo bouis exile, & exiguum & uietum cor, & dissimile cordis fuisse. tu uero quid habes, quare putes, si paullo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an, quod aspexit uestitu purpureo excordem Caesarem, ipse corde priuatus est? urbem philosophiae, mihi crede, proditis, dum castella defenditis. nam dum haruspicinam ueram esse uultis, physiologiam totam peruertitis. Caput est in iecore, cor in extis: iam abscedet, simul ac molam, et uinum insperseris. deus id eripit, uis aliqua conficiet, aut exedet. Non ergo omnium interitus, atque obitus natura conficiet: & erit aliquid, quod aut nihilo oriatur, aut in nihilum subito occidat. quis hoc physicus dixit umquam? haruspices dicunt. his igitur, quam physicis, potius credendum existimas? Quid, cum pluribus dijs immolatur, qui tandem euenit, ut litetur alijs, alijs non litetur? quae autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, saepe etiam inter proximos, ut Apollinis exta bona sint, Dianae non bona? quid est tam perspicuum, quam, cum fortuito hostiae adducantur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? At enim id ipsum habet aliquid diuini, quae cuique hostia obtingat, tamquam in sortibus quae cui ducatur. Mox de sortibus. quamquam tu quidem nō hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sortes collatione hostiarum. An, cum in Aequimelium misimus qui afferat

agnum, quem immolemus, is mihi agnus affertur, qui habet exta rebus accommodata, & ad eum agnum non casu, sed duce deo seruus deducitur? nam si casum in eo quoque dicis esse, quasi sortem quandam cum deorum uoluntate coniunctam: doleo tantam Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatem dedisse. non enim ignoras, quam ista derideant. & quidem illi facilius facere possunt: deos enim ipsos, iocandi caussa, induxit Epicurus perlucidos, & perflabiles, et habitantes, tamquam inter duos lucos, sic inter duos mundos propter metum ruinarum; eosq. habere putat eadem membra, quae nos, nec ullum usum habere membrorum. ergo is, circuitione quadam deos tollens, recte non dubitat diuinationem tollere. sed non, ut hic sibi con stat, item Stoici. illius enim deus nihil habens nec sui, nec alieni negotij, non potest hominibus diuinationem impertire: uester autem deus potest non impertire, ut nihilo minus mundum regat, & hominibus consulat. cur igitur uos inducitis in eas captiones, quas numquam explicetis? ita enim, cum magis properant, concludere solent. si dij sunt, est diuinatio. sunt autem dij, est ergo diuinatio. multo est probabilius: non est autem diuinatio, non sunt ergo dij. uide, quam temere committant, ut, si nulla sit diuinatio, nulli sint dij. diuinatio enim perspicue tollitur: deos esse, retinendum est. Atque hac extispicum diuinatione sublata, omnis haruspicina sublata est: ostenta enim sequuntur, & fulgura:

ualet

ualet autem in fulguribus obseruatio diuturna: in ostentis ratio, plerumque coniectura adhibetur. Quid est igitur, quod obseruatum sit in fulgure? caelum in XVI partes diuiserunt Etrusci. facile id quidem fuit, quattuor, quas nos habemus, duplicare, post idem iterum facere, ut ex eo dicerent, fulmen qua ex parte uenisset. Primum, id quid interest? deinde, quid significat? non ne perspicuum est, ex prima admiratione hominum, quod tonitrua, iactusq. fulminum extimuissent, credidisse, ea efficere rerum omnium praepotentem Iouem? itaque in nostris commentariis scriptum habemus: Ioue tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas. hoc fortasse reip. caussa constitutum est: comitiorum enim non habendorum caussas esse uoluerunt: itaque comitiorum solum uitium est fulmen, non idem omnibus rebus optimum auspicium habemus, si sinistrum fuerit. de auspiciis alio loco: nunc de fulguribus. Quid igitur minus a physicis dici debet, quam quidquam certi significari rebus incertis? non enim te puto esse eum, qui Ioui fulmen fabricatos esse Cyclopas in Aetna putes. nam esset mirabile, quo modo Iupiter toties iaceret, cum unum haberet. Nec uero fulminibus homines, quid aut faciendum esset, aut cauendum, moneret. placet enim Stoicis, eos anhelitus terrae, qui frigidi sint, cum fluere coeperint, uentos esse: cum autem se in nubem induerint, eiusq. tenuissimam quamque partem coeperint diuidere, atque disrumpere, idq. crebrius facere,

&

& uehementius, tum & fulgura, & tonitrua existere: si autem nubium conflictu ardor expressus se emiserit, id esse fulmen. Quod igitur ui naturae, nulla constantia, nullo rato tempore uidemus effici, ex eo significationem rerum consequentium quaerimus? scilicet, si ista Iupiter significaret, tam multa frustra fulmina emitteret. quid enim proficit, cum in medium mare fulmen iecit? quid, cum in altissimos montes? quod plerumque fit. quid, cum in desertas solitudines? quid, cum in earum gentium oras, in quibus haec ne obseruantur quidem? At in uentum est caput in Tiberi. Quasi ego artem aliquam istorum esse negem. diuinationem nego. caeli enim distributio, quam ante dixi, & certarum rerum notio docet, unde fulmen uenerit. quo concesserit: quid significet autem, nulla ratio docet. Sed urges me meis uersibus.

Nam pater altitonans, stellanti nixus olympo,
Ipse suas arces, atque inclyta templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.

tum statua Nattae, tum simulacra deorum; Romulusque, & Remus cum altrice bellua, ui fulminis icti, conciderunt; deq. his rebus haruspicum extiterunt responsa uerissima. mirabile autem illud, quod eo ipso tempore, quo fieret iudicium coniurationis in senatu, signum Iouis biennio post, quam erat locatum, in Capitolio collocabatur. tu igitur animum induces (sic enim mecum agebas) caussam istam & contra facta tua, & contra scripta defendere?

dere?

dere? Frater es: eo uereor. uerum quid tibi hic tandem nocet? res ne, quae talis est; an ego; qui uerum explicari uolo? itaque nihil contra dico: a te rationem totius harispicinae peto. sed te mirificam in latebram coniecisti. quod enim intelligeres fore, ut premerem te, cum ex te caussam uniscuiusque diuinationis exquirerem; multa uerba fecisti; te, cum res uideres, rationem caussamq. non quaerere; quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere. Quasi ego aut fieri concederem; aut esset philosophi, caussam, cur quidque fieret, non quaerere. Et eo quidem loco & prognostica nostra pronunciabas, & genera herbarum, scammoneam, aristolochiamq. radicem; quarum caussam ignorares, uim & effectum uideres. Dissimile totum. nam & pronosticorum caussas persecuti sunt & Boethus Stoicus, qui est a te nominatus, & noster etiam Posidonius: et, si caussae non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsae obseruari animaduertiq. possunt. Nattae uero statua, aut aera de caelo tacta quid habent obseruatum, ac uetustum? Pinarij Nattae nobiles. a nobilitate igitur periculum. hoc tamen callide Iupiter cogitauit. Romulus lactens fulmine ictus. urbi igitur periculum ostenditur, ei, quam ille condidit. quam scite per notas nos certiores facit Iupiter? At eodem tempore signum Iouis collocabatur, quo coniuratio indicabatur: & ut scilicet mauis numine deorum id factum, quam casu, arbitrari? & redemptor, qui columnam illam de Cotta & de Torquato

quato

quanto conduxerat faciendum, non inertia, aut inopia tardior fuit, sed a dijs immortalibus ad istam horam reseruatus est? non equidem plane despero ista esse uera, sed nescio, & discere a te uolo. nam cum mihi quaedam casu uiderentur sic euenire, ut praedicta essent diuinantibus: dixisti multa de casu; ut, uenerium iaci posse casu, quattuor talis iactis; quadringentis, centum uenerios non posse casu consistere. Primum nescio, cur non possint: sed non pugno abundas enim similibus: habes et responsionem pigmentorum, & rostrum suis, & alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci. Quasi non potuerit id euenire casu, & non in omni marmore necesse sit inesse uel Praxitelia capita. illa enim ipsa efficiuntur detractione: nec quidquam illuc affertur a Praxitele: sed, cum multa sunt detracta, et ad lineamenta oris peruentum est; tum intelligas, illud, quod iam expolitum sit, intus fuisse. potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapicidinis Chiorum extitisse. Sed sit hoc fictum. quid? in nubibus numquid animaduertisti leonis formam, aut hippocentauri? potest igitur, quod modo negabas, ueritatem casus imitari. Sed quoniam de extis & fulguribus satis est disputatum; ostenta restant, ut tota haruspicina sit pertractata. Mulae partus prolatus est a te: res mirabilis, propterea quia non saepe fit: sed si fieri non potuisset, facta non esset. atque hoc contra omnia ostenta ualeat, numquam, quod fieri non potuerit, esse factum; sin potuerit, non

non esse mirandum. caussarum enim ignoratio in re noua mirationem facit: eadem ignoratio si in rebus usitatis est, non miramur. nam qui mulam peperisse miratur, is, quo modo equa pariat, aut omnino quae natura partum animantis faciat, ignorat: sed, quod crebro uidet, non miratur, etiam si, cur fiat, nescit: quod autem non uidit, id si euenerit, ostentum esse censet. utrum igitur, cum concepit mula, an cum peperit, ostentum est? conceptio contra naturam fortasse, sed partus prope necessarius. Sed quid plura? ortum uideamus haruspicinae: sic facillime, quid habeat auctoritatis, iudicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur, & sulcus altius esset impressus, extitisse repente, & eum affatus esse, qui arabat. is auem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur uisus, sed senili fuisse prudentia. eius aspectu cum obstupuisset bubulcus, clamoremq. maiorem cum admiratione edidisset, concursum esse factum, totamq. breui tempore in eum locum Etruriam conuenisse: tum illum plura locutum multis audientibus, qui omnia eius uerba exceperint, litterisq. mandauerint: omnem autem orationem fuisse eam, qua haruspicinae disciplina contineretur: eam postea creuisse rebus nouis cognoscendis, & ad eadem illa principia referendis. Haec accepimus ab ipsis: haec scripta conseruant: hunc fontem habent disciplinae. nũ ergo opus est ad haec refellenda Carneade? num Epicuro? est ne quisquam ita desipiens, qui credat exa-

ratum

ratum esse, deum dicam, an hominem? si deum, cur se contra naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem aspiceret? quid? idem nonne poterat deus hominibus disciplinam superiore ex loco tradere? si autem homo ille Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus uiuere? unde porro illa potuit, quae docebat alios, ipse didicisse? Sed ego insipientior, quam illi ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra eos tam diu disputem. uetus autem illud Catonis admodum scitum est, qui mirari se aiebat, quod non rideret haruspex, haruspicem cum uidisset. quota enim quaeque res euenit praedicta ab his? aut, si euenit quippiam, quid afferri potest, cur non casu id euenerit? Rex Prusias, cum Hannibali apud eum exulanti pugnare placeret, negabat se audere, quod exta prohiberent, an tu, inquit, carunculae uitulinae mauis, quam imperatori ueteri, credere? quid? ipse Caesar, cum a summo haruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, nonne transmisit? quod ni fecisset, unum in locum omnes aduersariorum copiae conuenissent. Quid ego haruspicum responsa commemorem, (possum equidem innumerabilia) quae aut nullos habuerunt exitus, aut contrarios? hoc ciuili bello dij immortales quam multa luserunt? quae nobis in Graeciam Roma responsa haruspicum missa sunt? quae dicta Pompeio? etenim ille admodum extis, & ostentis mouebatur. non lubet commemorare, nec uero necesse est, tibi praesertim, qui interfuisti: uides tamen

men omnia fere contra, ac dicta sunt, euenisse. Sed haec hactenus: nunc ad ostenta ueniamus. Multa me consule, a me ipso scripta, recitasti: multa ante Marsicum bellum, a Sisenna collecta, attulisti: multa ante Lacedaemoniorum malam pugnam in Leuctris, a Callisthene commemorata, dixisti. de quibus dicam equidem singulis, quoad uidebitur; sed dicendum etiam est de uniuersis. Quae est enim ista a dijs profecta significatio, & quasi denunciatio calamitatum? quid autem ea uolunt dij immortales primum significantes, quae sine interpretibus non possumus intelligere; deinde ea, quae cauere nequeamus? at hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis impendentes calamitates praedicant, quas illi effugere nullo modo possint: ut medici, quamquam saepe intelligunt, tamen numquam aegris dicunt, illo morbo eos esse morituros. omnis enim praedictio mali tum probatur, cum ad praedictionem cautio adiungitur. quid igitur aut ostenta, aut eorum interpretes, uel Lacedaemonios olim, uel nuper nostros adiuuerunt? quae si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? si enim, ut intelligeremus, quid esset euenturum: aperte declarari oportebat, aut ne occulte quidem, si ea sciri nolebant. Iam uero coniectura omnis, in qua nititur diuinatio, ingenijs hominum in multas, ac diuersas, aut etiam contrarias partes saepe diducitur. ut enim in caussis iudicialibus alia est cōiectura accusatoris, alia defensoris, et tamen utriusque credibilis:

sic

ſic in omnibus ijs rebus, quae coniectura inueſtigari ſolent, anceps reperitur oratio. quas autem res tum natura, tum caſus affert, (non numquam etiam errorem creat ſimilitudo) magna ſtultitia eſt, earum rerum deos facere effectores, cauſſas rerum non quaerere. Tu uates Boeotios credis Lebadiae uidiſſe ex gallorum gallinaceorum cantu, uictoriam eſſe Thebanorum; quia galli uicti ſilere ſolent, canere uictores. hoc igitur per gallinas Iupiter tantae ciuitati ſignum dabat? an illae aues, niſi cum uicerint, canere non ſolent? at tum canebant, nec uicerant. id enim, inquies, oſtentum. magnum uero: quaſi piſces, non galli, cecinerint. quod autem eſt tempus, quo illi non cantent, uel nocturnum, uel diurnum? quod ſi uictores alacritatē, & quaſi laetitia ad canendum excitantur: potuit accidiſſe alia quoque laetitia, qua ad cantum mouerentur. Democritus quidem optimis uerbis cauſſam explicat, cur ante lucem galli canant: depulſo enim de pectore, & in omne corpus diuiſo, & modificato cibo, cantus edere quiete ſatiatos: qui quidem ſilentio noctis, ut ait Ennius, fauent faucibus ruſſis: cantu, plauſuq. premunt alas. cum igitur hoc animal tam ſit canorum ſua ſponte, quid in mētem uenit Calliſtheni dicere deos gallis ſignum dediſſe cantandi? cum id uel natura, uel caſus efficere potuiſſet. Sanguinem pluiſſe, ſenatui nunciatum eſt, atratum fluuium fluxiſſe ſanguine, deorum ſudaſſe ſimulacra: num cenſes his nuncijs Thalem, aut Anaxagoram, aut quem-
quam

quam physicum crediturũ fuisse? nec enim sanguis, nec sudor nisi e corpore est. sed & decoloratio quaedam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse, et humor allapsus extrinsecus, ut in tectorijs uidemus austro, sudorem imitari. Atque haec in bello plura, & maiora uidentur timẽtibus: eadem non tam animaduertuntur in pace. Accedit illud etiam, quod in metu, & periculo cum creduntur facilius, tum finguntur impunius. nos autem ita leues, atque inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus. Ante uero Marsicum bellum, quod clypeos Lanuuij, ut a te est dictum, mures rosissent, maximum id portentum haruspices esse dixerunt. Quasi uero quidquam intersit, mures, diem et noctem aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint. nam si ista sequimur: quod Platonis Politiam nuper apud me mures corroserint, de rep. debui pertimescere: aut, si Epicuri de uoluptate liber uitiosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore. An uero illa nos terrent, si quando aliqua portentosa, aut ex pecude, aut ex homine nata dicuntur? quorum omnium, ne sim longior, una ratio est. quidquid enim oritur, qualecumque est, caussam habeat a natura necesse est: ut, etiam si praeter consuetudinem extiterit, praeter naturam tamen non possit existere. Caussam igitur inuestigato in re noua, atque admirabili, si poteris: si nullam reperies, illud tamen exploratum habeto,

beto, nihil fieri potuisse sine caussa: eumq. errorem, quem tibi rei nouitas attulerit, naturae ratione depellito. ita te nec terrae fremitus, nec caeli discessus, nec lapideus, aut sanguineus imber, nec traiectio stellae, nec faces uisae terrebunt. quorum omnium caussas si a Chrysippo quaeram; ipse ille, diuinationis auctor, numquam illa dicet facta fortuito, naturalemq rationem omnium reddet. nihil enim fieri sine caussa potest: nec quidquam fit, quod fieri non potest: nec, si id factum est, quod fieri potuit, portentum debet uideri: nulla igitur portenta sunt. nam si, quod raro fit, id portentum putandum est: sapientem esse portentum est. saepius enim mulam peperisse arbitror, quam sapientem fuisse. Illa igitur ratio concluditur; nec id, quod non potuerit fieri, factum umquam esse; nec, quod potuerit, id portentum esse; ita omnino nullum esse portentum. quod etiam coniector quidam & interpres portentorum non inscite dicitur ei respondisse, qui cum ad eum retulisset quasi ostentum, quod anguis domi uectem circumuectus fuisset, tum esset, inquit, ostentum, si anguem uectis circumplicasset. hoc ille responso satis aperte declarauit, nihil habendum esse portentum, quod fieri posset. C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit; duobus anguibus domi comprehensis, haruspices a patre conuocatos. qui magis anguibus, quam lacertis, quam muribus? quia sunt haec quotidiana, angues non item. quasi uero referat, quod fieri potest, quam

quam id saepe fiat. ego tamen miror, si emissio fe-
minae anguis mortem afferebat Tib. Graccho, emis- 100.
sio autem maris anguis erat mortifera Corneliae,
cur alterutram emiserit. nihil enim scribit respon-
disse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid
esset futurum. at mors insecuta Gracchum est. caus-
sa quidem, credo, aliqua morbi grauioris, non e-
missione serpentis. neque enim tanta est infelicitas
haruspicum, ut ne casu quidem umquam fiat, quod
futurum illi esse dixerint. Nam illud mirarer, si
crederem, quod apud Homerum Calchantem dixi-
sti ex passerum numero belli Troiani annos augura-
tum: de cuius coniectura sic apud Homerum, ut
nos otiosi conuertimus, loquitur Agamemnon: Polit. Miscell. cap. 53.

Ferte uiri, & duros animo tolerate labores,
Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
Scire ratos ne habeant, an uanos pectoris orsus:
Nanque omnes memori portentū mente retētant,
Qui non funestis liquerunt lumina fatis.
Argolicis primum ut uestita est classibus Aulis,
Quae Priamo cladē, & Troiae, pestemq. ferebant;
Nos circum latices gelidos fumantibus aris,
Aurigeris diuum placantes numina tauris,
Sub platano umbrifera, fons unde emanat aquai,
Vidimus immani specie, tortuq. draconem
Terribilem, Iouis ut pulsu penetrabat ab ara:
Qui platani in ramo foliorum tegmine septos
Corripuit pullos: quos cum consumeret octo,
Nona super tremulo genitrix clangore uolabat:

Cui ferus immani laniauit uiscera morsu.
Hunc, ubi tā teneros uolucres, matremq. peremit,
Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
Abdidit, & duro formauit tegmine saxi.
Nos autem timidi stantes mirabile monstrum
Vidimus in medijs diuum uersarier aris.
Tum Calchas haec est fidenti uoce locutus.
Quidnam torpentes subito obstupuistis Achiui?
Nobis haec portenta deum dedit ipse creator,
Tarda & sera nimis, sed fama ac laude perenni.
Nam quot aues taetro mactatas dente uidetis,
Tot nos ad Troiam belli exanclabimus annos:
Quae decumo cadet, & poena satiabit Achiuos.
Edidit haec Calchas: quae iam matura uidetis.

quae tandem ista auguratio est ex passeribus annorum potius, quam aut mensium, aut dierum? cur autem de passerculis coniecturam facit, in quibus nullum erat monstrum; de dracone silet, qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? postremo, quid simile habet passer annis? nam de angue illo, qui Syllae apparuit immolanti, utrumque memini, & Syllam, cum in expeditionem educturus esset, immolauisse, & anguem ab ara extitisse, eoq. die rem praeclare esse gestam, non haruspicis consilio, sed imperatoris. atque haec ostentorum genera mirabile nihil habent: quae cum facta sunt, tū ad coniecturam aliqua interpretatione reuocantur: ut, illa tritici grana in os pueri Midae congesta, aut apes quas dixisti in labris Platonis pueri consedisse,

non tam mirabilia ſint, quam coniecta bene: quae tamen uel ipſa falſa eſſe, uel illa, quae praedicta ſunt, fortuito accidiſſe putuerunt. De ipſo Roſcio poteſt illud quidem eſſe falſum, ut circum ligatus fuerit an gui: ſed ut in cunis fuerit anguis, non tam eſt mirum, in Selonio praeſertim, ubi apud focum angues nundinari ſolent. nam quod haruſpices reſponderunt, nihil illo clarius, nihil nobilius fore: miror deos immortales hiſtrioni futuro claritatem oſtendiſſe, nullam oſtendiſſe Africano. Atque etiam a te Flaminiana oſtenta collecta ſunt, quod ipſe, & equus eius repente conciderit: non ſane hoc quidem mirabile: quod euelli primi haſtati ſignum non potuerit: timide fortaſſe ſignifer euellebat, quod fidenter infixerat. Nam Dionyſii equus quid attulit admirationis, quod emerſit ex flumine? quodq. habuit apes in iuba? ſed quia breui tempore regnare coepit; quod caſu acciderat, uim habuit oſtenti. At Lacedaemoniјs in Herculis fano arma ſonuerunt: eiuſdemq. dei Thebis ualuae clauſae ſubito ſe aperuerunt: eaq. ſcuta, quae fuerant ſublime fixa, ſunt humi inuenta. horum cum nihil fieri potuerit ſine aliquo motu, quid eſt cur diuinitus ea potius, quam caſu, facta eſſe dicamus? At in Lyſandri ſtatuae capite Delphis extitit corona ex aſperis herbis, & quidem ſubita. ita ne cenſes? ante coronam extitiſſe, quam herbarum conceptum eſſe ſemé? herbam autem aſperam credo auium congeſtu, non humano ſatu. iam quidquid in capite eſt, id coronae ſimi-

le uidere poteſt. Nam quod eodem tempore ſtellas aureas Caſtoris & Pollucis Delphis poſitas decidiſſe neque eas uſquam repertas eſſe dixiſti: furum id magis factum, quam deorum uidetur. Simiae uero Dodoneae improbitatem hiſtorijs graecis mandatam eſſe demiror. quid minus mirum, quam illam monſtruoſiſſimam beſtiam urnam euertiſſe, ſortes diſſipauiſſe? & negant hiſtorici Lacedaemonijs ullum oſtentum hoc triſtius accidiſſe. Nam illa praedicta Veientum, ſi lacus Albanus redundaſſet, isq. in mare fluxiſſet, Romam perituram; ſi repreſſus eſſet, Veios; ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri ſuburbani, non ad arcem, urbemq. retinendam. At paullo poſt audita uox eſt monentis, ut prouiderent ne a Gallis Roma caperetur: ex eo Aio Loquenti aram in Noua uia cōſecratam. quid ergo? Aius iſte Loquens, quando eum nemo norat, aiebat, & loquebatur, & ex eo nomen inuenit: poſtea quam & ſedem, & aram, & nomen inuenit, obmutuit? Quod idem dici de Moneta poteſt: a qua, praeterquam de ſue plena, quid umquam moniti ſumus? Satis multa de oſtentis. Auſpicia reſtant, & ſortes, eae quæ ducuntur, nō illae quae uaticinatione funduntur: quae oracula uerius dicimus: de quibus tum dicemus, cum ad naturalem diuinationem uenerimus. Reſtat etiam de Chaldaeis. ſed primum auſpicia uideamus. Difficilis auguri locus ad contra dicendum, Marſo fortaſſe, ſed Romano facillimus. non enim ſumus ij nos augures, qui auium, reliquo-
rum

rum ue signorum obseruatione futura dicamus. & tamen credo Romulum, qui urbem auspicato condidit, habuisse opinionem, esse in prouidendis rebus augurandi scientiam. errabat enim multis in rebus antiquitas: quam uel usu iam, uel doctrina, uel uetustate immutatam uidemus. retinetur autem & ad opinionem uulgi, & ad magnas utilitates reip. mos, religio, disciplina, ius augurum, collegij auctoritas. Nec uero non omni supplicio digni P. Claudius, L. Iunius consules, qui contra auspicia nauigarunt. parendum enim fuit religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. iure igitur alter populi iudicio damnatus est, alter mortem sibi consciuit. Flaminius non paruit auspicijs: itaque perijt cum exercitu. at anno post Paullus paruit: num minus cecidit in Cannensi pugna cum exercitu? etenim ut sint auspicia, quae nulla sunt; haec certe, quibus utimur siue tripudio, siue de caelo, simulacra sunt auspiciorum, auspicia nullo modo. Q. Fabi, te uolo mihi in auspicio esse. uolo, respondet. audiui. Hic apud maiores nostros adhibebatur peritus, nunc quilibet. peritum autem esse necesse est eum, qui, silentium quid sit, intelligat. id enim silentium dicimus in auspicijs, quod omni uitio caret. hoc intelligere, perfecti auguris est. illi autem, qui in auspicium adhibetur, cum ita imperauit is, qui auspicatur, dicito, si silentium esse uidetur, nec suspicit, nec circumspicit, statim respondet, silentium esse, uideri. tum ille, dicito si

paſcuntur aues: paſcuntur. quae, aut ubi? attulit, inquit, in cauea pullos is, qui ex eo ipſo nominatur pullarius. hae ſunt igitur aues interunuciae Iouis: quae paſcantur, nec ne, quid refert? nihil ad auſpicia: ſed quia, cum paſcuntur, neceſſe eſt aliquid ex ore cadere, & terram pauire, terripauium primo, poſt terripudium dictum eſt, hoc quidem iam tripudium dicitur. cum igitur offa iam cecidit ex ore pulli, tum auſpicanti tripudium ſoliſtimum nunciant. ergo hoc auſpicium diuini quidquam habere poteſt, quod tam ſit coactum & expreſſum? quo antiquiſſimos augures non eſſe uſos, argumento eſt quod decretum collegij uetus habemus, omnem auem tripudium facere poſſe. tum igitur eſſet auſpicium, ſi modo ei eſſet liberum ſe oſtendiſſe: tum auis illa uideri poſſet interpres, & ſatelles Iouis. nunc uero incluſa in cauea, & fame enecta, ſi in offam pultis inuadit, & ſi aliquid ex ore cecidit; hoc tu auſpicium, aut hoc modo Romulum auſpicari ſolitum putas? Iam uero de caelo ſeruare non ipſos cenſes ſolitos, qui auſpicabantur? nunc imperant pullario: ille renunciat. fulmen ſiniſtrum auſpicium optimum habemus ad omnes res, praeter quam ad comitia: quod quidem inſtitutum reip. cauſſa eſt, ut comitiorum uel in iudicijs populi, uel in iure legum, uel in creandis magiſtratibus principes ciuitatis eſſent interpretes. At Ti. Gracchi litteris Scipio & Figulus, quod augures iudicaſſent eos uitio creatos eſſe, magiſtratu ſe abdicauerunt.

Quis

Quis negat augurum diſciplinam eſſe? diuinationem nego. At haruſpices diuini: quos cum Ti. Gracchus propter mortem repentinam eius, qui in praerogatiua referenda ſubito concidiſſet, in ſenatum introduxiſſet, non iuſtum rogatorem comitiorum fuiſſe dixerunt. Primum uide, ne in eum dixerint, qui rogator centuriae fuiſſet: is enim erat mortuus. id autem, ſine diuinatione, coniectura poterat dicere. deinde fortaſſe caſu: qui nullo modo eſt ex hoc genere tollendus. quid enim ſcire Etruſci haruſpices aut de tabernaculo recte capto, aut de pomerij iure potuerunt? equidem aſſentior C. Marcello potius, quam Ap. Claudio; qui ambo mei collegae fuerunt: exiſtimoq. ius augurum, etſi diuinationis opinione principio conſtitutum ſit, tamen poſtea reip. cauſſa conſeruatum, ac retentum. Sed de hoc loco plura in alijs, nunc hactenus: externa enim auguria, quae ſunt non tam artificioſa, quam ſuperſtitioſa, uideamus. Omnibus fere auibus utuntur, nos admodum paucis. alia ſiniſtra ſunt, alia noſtris. ſolebat ex me Deiotarus percunctari noſtri augurij diſciplinam, ego ex illo ſui. dij immortales, quantum differebat: ut quaedam eſſent etiam contraria. atque ille ijs ſemper utebatur: nos, niſi dum a populo auſpicia accepta habemus, quam multum ijs utimur? Bellicam rem adminiſtrari maiores noſtri, niſi auſpicato, noluerunt: quam multi anni ſunt, cum bella a propraetoribus & proconſulibus adminiſtrantur? qui auſpicia non habent: itaque nec amnes tranſeunt au-

ſpicato

ſpicato, nec tripudio auſpicantur. nam ex acuminibus quidem, quod totum auſpicium militare eſt, iam M. Marcellus ille quinquies conſul totum omiſit, idem imperator, idem augur optimus. ubi eſt ergo auium diuinatio? quae, quoniam ab ijs, qui auſpicia nulla habent, bella adminiſtrantur, ab urbanis retenta uidetur, a bellicis eſſe ſublata. & quidem ille dicebat; ſi quando rem agere uellet, ne impediretur auſpicijs, lectica operta facere ſe iter ſolere. huic ſimile eſt, quod nos augures praecipimus, ne iuge auſpicium obueniat, ut iumenta iubeant diſiungere. quid eſt aliud nolle moneri a Ioue, niſi efficere, ut aut ne fieri poſſit auſpicium, aut, ſi fiat, uideri? Nam illud admodum ridiculum, quod negas Deiotarum auſpiciorum, quae ſibi ad Pompeium proficiſcenti facta ſunt, paenitere; quod fidem ſecutus, amicitiamq. populi R. functus ſit officio: antiquiorem enim ſibi fuiſſe laudem, & gloriam, quam regnum, & poſſeſſiones ſuas. credo id quidem: ſed nihil ad auſpicia. nec enim ei cornix canere potuit, recte eum facere, quod populi R. libertatem defendere pararet. ipſe hoc ſentiebat, ſicuti ſenſit. aues euentus ſignificant aut aduerſos, aut ſecundos: uirtutis auſpicijs uideo eſſe uſum Deiotarum: quae uetat ſpectare fortunam, dum praeſtetur fides. aues uero ſi proſperos euentus oſtenderunt, certe fefellerunt. fugit ex proelio cum Pompeio: graue tempus. diſceſſit ab eo: luctuoſa res. Caeſarem eodem tempore & hoſtem, et hoſpitem uidit: quid hoc triſtius?

is

is cum ei Troginorum tetrarchiam eripuisset, ut asseclae suo Pergameno nescio cui dedisset; eidemq. detraxisset Armeniam, a senatu datam: cumq. ab eo magnificentissimo hospitio acceptus esset; spoliatum reliquit & hospitem, & regem. Sed labor longius: ad propositum reuertar. Si euenta quaerimus, quae exquiruntur auibus: nullo modo prospera Deiotaro. sin officia: a uirtute ipsius, non ab auspicijs, petita sunt. Omitte igitur lituum Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse comburi: contemne cotem Atij Nauij: nihil debet esse in philosophia commenticijs fabellis loci. 98 illud erat philosophi, totius augurij primum naturam ipsam uidere, deinde inuentionem, deinde constantiam. Quae est igitur natura, quae, uolucres, huc & illuc passim uagantes, efficiat, ut significent aliquid, & tum uetent agere tum iubeant, aut cantu, aut uolatu? cur autem alijs a dextra, alijs a laeua datum est auibus, ut ratum auspicium facere possint? Quo modo autem haec, aut quando, aut a quibus inuenta dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum auctorem disciplinae suae: nos quem? Atium ne Nauium? at aliquot annis antiquior Romulus, & Remus, ambo augures, ut accepimus. An Pisidarum, aut Cilicum, aut Phrygum ista inuenta dicemus? placet igitur, humanitatis expertes habere diuinitatis auctores? At omnes reges, populi, nationes utuntur auspicijs. quasi uero quidquam sit tam ualde, quam nihil sapere, uulgare: aut quasi tibi ipsi

in iudicando placeat multitudo. quotus quisque est, qui uoluptatem neget esse bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. num igitur eorum frequentia Stoici de sententia deterrentur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo? quid mirum igitur, si in omnibus auspicijs, & omni diuinatione imbecilli animi superstitiosa ista concipiant, uerum dispicere non possint? Quae autem est inter augures conueniens, & coniuncta constantia? ad nostri augurij consuetudinem dixit Ennius,

Cum tonuit laeuum bene tempestate serena.

at Homericus Vlysses, apud Achillem querens de ferocitate Troianorum, nescio quid hoc modo nunciat:

Prospera Iupiter his dextris fulgoribus edit.

ita nobis sinistra uidentur, Graijs & barbaris dextra meliora. quamquã haud ignoro, quae bona sint, sinistra nos dicere, etiam si dextra sint. sed certe nostri sinistrum nominauerunt, externiq. dextrum, quia plerumque melius id uidebatur. haec quanta dissensio est? Quid, quod alijs auibus utuntur, alijs signis, aliter obseruant, aliter respondent? non necesse est fateri, partim horum errore susceptum esse, partim superstitione, multa fallendo? Atque his superstitionibus non dubitasti etiam omnia adiungere. Aemilia Paullo, Persam perisse: quod pater omne accepit. Caecilia sororis filiae, sedes tradere. iam illa, fauete linguis, & praerogatiuam

omen

omen comitiorum. Hoc est, ipsum esse contra se copiosum, et disertum. quando enim, ista obseruans, quieto, & libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non superstitionem habeas, sed rationem ducem? ita ne? si quis aliquid ex sua re, atque ex suo sermone dixerit, & eius uerbum aliquod apte ceciderit ad id, quod ages, aut cogitabis, ea res tibi aut timorem afferet, aut alacritatem? Cum M. Crassus exercitum Brundisij imponeret, quidam in portu caricas Cauno aduectas uendens, Cauneas clamitabat. dicamus, si placet, monitum ab eo Crassum, caueret ne iret: non fuisse periturum, si omini paruisset. quae si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiae, & sternutamenta erunt obseruanda. Sortes restant, & Chaldaei: ut ad uates, & somnia ueniamus. Dicendum igitur putas de sortibus. Quid enim sors est? idem propemodum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras: quibus temeritas, & casus, non ratio, nec consilium ualet. tota res est inuenta fallacijs, aut ad quaestum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. atque, ut in haruspicina fecimus, sic uideamus clarissimarum sortium quae tradatur inuentio. Numerium Suffetium Praenestinorum monumenta declarant, honestum hominem, & nobilem, somnijs crebris, ad extremum etiam minacibus, cum iuberetur certo in loco silicem caedere, perterritum uisu, irridentibus suis ciuibus, id agere coepisse: itaque, perfracto saxo, sortes erupisse, in robore insculptis prisca-

priscarum litterarum notis. is est hodie locus septus religiose propter Iouis pueri, qui lactens cum Iunone, in gremio Fortunae sedens, mammam appetens, castissime colitur a matribus. Eodem tempore illo loco, ubi nunc Fortunae sita aedes est, mel ex olea fluxisse dicunt, haruspicesq. dixisse, summa mobilitate illas sortes futuras, eorumq. iussu ex illa olea arcam esse factam, eaq. conditas sortes, quae hodie Fortunae monitu tolluntur. quid igitur in his potest esse certi, quae Fortunae monitu, pueri manu miscentur, atque ducuntur? quo modo autem istae positae in illo loco? quis robur illud cecidit, dolauit, inscripsit? Nihil est, inquiunt, quod deus efficere non possit. Vtinam sapientes Stoicos effecisset, ne omnia superstitiosa sollicitudine & miseria crederent. sed hoc quidem genus diuinationis uita iam communis explosit. Fani pulchritudo, & uetustas, Praenestinarum etiam nunc sortium retinet nomen, atque id in uulgus. quis enim magistratus, aut quis uir illustrior utitur sortibus? ceteris uero in locis sortes plane refrinxerunt. quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem, quam Praeneste uidisse Fortunam. ergo hoc diuinationis genus omittamus. Ad Chaldaeorum monstra ueniamus: de quibus Eudoxus, Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit: Chaldaeis in praedictione, et ĩ notatione cuiusque uitae ex natali die, minime esse credendum. Nominat etiam

Panae-

Panaetius, qui unus e Stoicis astrologorũ praedicta reiecit; Archelaum, & Cassandrum, summos astrologos illius aetatis, qua erat ipse, cum in ceteris astrologiae partibus excellerent, hoc praedictionis genere non usos. Scylax Halicarnasseus, familiaris Panaetij, excellens in astrologia, idemq. in regenda sua ciuitate princeps, totum hoc Chaldaicum praedicendi genus repudiauit. Sed ut ratione utamur, omissis testibus. sic isti disputant, qui haec Chaldaeorum natalitia praedicta defendunt. uim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui graece ζωδιακὸς dicitur, talem, ut eius orbis unaquaeque pars alia alio modo moueat, immutetq. caelum, perinde ut quaeque stellae in ijs, finitimisq. partibus sint quoque tempore; eamq. uim uarie moueri ab ijs sideribus, quae uocantur errantia. cum autem in eã ipsam partem orbis uenerint, in qua sit ortus eius, qui nascitur; aut in eam, quae coniunctum aliquid habeat, aut consentiens; ea triangula illi, & quadrata nominant. etenim cum tempore anni, tempestatumque, caeli conuersiones, commutationesq. tantae fiant accessu stellarum, & recessu; cumq. ea ui solis efficiantur, quae uidemus: non uerisimile solum, sed etiam uerum esse censent, perinde ut cunque temperatus sit aer, ita pueros orientes animari, atque formari, ex eoq. ingenia, mores, animũ, corpus, actionem uitae, casus cuiusque, euentusq. fingi. O delirationem incredibilem. non enim omnis error stultitia est dicenda. quibus etiam Diogenes Stoicus con-

concedit, aliquid ut praedicere possint, dumtaxat quali quisque natura, & ad quam quisque maxime rem aptus futurus sit: cetera, quae profiteantur, negat ullo modo posse sciri: etenim geminorum formas esse similes, uitam atque fortunam plerumque disparem. Proclus, & Euristhenes, Lacedaemoniorum reges, gemini fratres fuerunt. at hi nec totidem annos uixerunt: anno enim Procli uita breuior fuit, multumq. is fratri rerum gestarum gloria praestitit. At ego id ipsum, quod uir optimus Diogenes Chaldaeis quasi quadam praeuaricatione cõcedit, nego posse intelligi. etenim cum, ut ipsi dicunt, ortus nascentium Luna moderetur, eaq. animaduertant, & notent sidera natalitia Chaldaei, quaecunque Lunae iuncta uideantur: oculorum fallacissimo sensu iudicant ea, quae ratione atque animo uidere debebant. docet enim ratio mathematicorum, quam istis notam esse oportebat, quanta humilitate Luna feratur, terram paene contingens; quantum absit a proxima Mercurij stella, multo autem longius a Veneris; deinde alio interuallo distet a Sole, cuius lumine collustrari putatur. reliqua uero tria interualla infinita, & immensa, a Sole ad Martis, inde ad Iouis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad caelum ipsum, quod extremum atque ultimum mundi est. quae potest igitur cõtagio ex infinito paene interuallo pertinere ad Lunam, uel potius ad terram? Quid? cum dicunt id, quod ijs dicere necesse est, omnes omnium ortus, quicunque gignantur in omni terra,

terra, quae incolatur, eosdem esse, eademq. omnibus, qui eodem statu caeli, & stellarum nati sunt, accidere necesse esse; non ne eiusmodi sunt, ut ne caeli quidem naturam interpretes istos caeli nosse appareat? cum enim illi orbes, qui caelum quasi medium diuidunt, & aspectum nostrum definiunt, qui a Graecis ὁρίζοντες nominantur, a nobis finientes rectissime nominari possunt, uarietatem maximam habeant, alijq. in alijs locis sint: necesse est, ortus, occasusq. siderũ non fieri eodem tempore apud omnes. quod si eorũ ui caelum modo hoc, modo illo modo temperatur: qui potest eadem uis esse nascentium, cum caeli tanta sit dissimilitudo? in his locis, quae nos incolimus, post solstitium canicula exoritur, et quidem aliquot diebus; apud Troglodytas, ut scribitur, ante solstitium: ut, si iam concedamus aliquid uim caelestem ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitendum sit illis, eos, qui nascuntur eodem tempore, posse in dissimiles incidere naturas propter caeli dissimilitudinem. minime illis placet. uolunt enim illi, omnes eodem tempore ortos, qui ubique sint nati, eadem condicione nasci. sed quae tanta dementia est, ut in maximis motibus, mutationibusq. caeli nihil intersit, qui uentus, qui imber, quae tempestas ubique sit? quarum rerum in proximis locis tantae dissimilitudines saepe sunt, ut alia Tusculi, alia Romae eueniat saepe tempestas. quod, qui nauigant, maxime animaduertunt, cum in flectendis promontorijs uentorum mutationes

maximas saepe sentiant. haec igitur cum sit tum seueritas, tum perturbatio caeli: est ne sanorum hominum, hoc ad nascentium ortus pertinere non dicere? quod non certe pertinet. Illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem uix potest, quae a Luna ceterisq. sideribus caeli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere. Quid, quod non intelligunt seminum uim, quae ad gignendum, procreandumq. plurimum ualeat, funditus tollit, mediocris erroris est? quis enim non uidet, & formas, & mores, & plerosque status, ac motus effingere a parentibus liberos? quod non contingeret, si hoc non uis, & natura gignentium efficeret, sed temperatio Lunae, caeliq. moderatio. Quid, quod uno eodemq. temporis puncto nati dissimiles & naturas, & uitas, & casus habent, parum ne declarant nihil ad agendam uitam nascendi tempus pertinere? nisi forte putamus neminem eodem tempore ipso & conceptum, & natum, quo Africanum. num quis igitur talis fuit? Quid? illud ne dubium est, quin multi, cum ita nati essent, ut quaedam contra naturam deprauata haberent, restituerentur, & corrigerentur ab natura, cum se ipsa reuocasset, aut arte, aut medicina? aut quorum linguae sic inhaererent, ut loqui non possent, eae scalpello resectae liberarentur? Multi etiam naturae uitium meditatione, atque exercitatione sustulerunt, ut Demosthenem scribit Phalereus, cum prae dicere nequiret, exercitatione fecisse, ut planissime

cf orat lib. 1. 49: Laer. Dem. Plut. Dem.

me diceret. quod si haec astro ingenerata & tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid? dissimilitudo locorum non ne dissimiles hominum procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est: quid inter Indos & Persas, Aethiopas et Syros differat corporibus, animis: ut incredibilis uarietas dissimilitudoque sit. ex quo intelligitur, plus terrarum situs, quam Lunae tractus, ad nascendum ualere. Nam quod aiunt quadringenta & septuaginta milia annorum in periclitandis, experiundisq. pueris, quicumque essent nati, Babylonios posuisse, fallunt. si enim esset factitatum, non esset desitum. neminem autem habemus auctorem, qui aut fieri dicat, aut factum sciat. Vides ne me non ea dicere, quae Carneades, sed ea, quae princeps Stoicorum Panaetius dixerit? Ego autem etiam hoc requiro, omnes ne, qui Cannensi pugna ceciderunt, uno astro fuerint. exitus quidem omnium unus & idem fuit. Quid? qui ingenio atque animo singulares, num astro quoque uno? quod enim tempus, quo non innumerabiles nascantur? at certe nemo similis Homeri. &, si ad rem pertinet, quo modo caelo affecto, compositisq. sideribus quodque animal oriatur: ualeat id necesse est etiam in rebus inanimis. quo quid dici potest absurdius? L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris noster, Plut: Rom. in primis Chaldaeis rationibus eruditus, urbis etiã nostrae natalem diem repetebat ab ijs Parilibus, quibus eam a Romulo conditam accepimus; Ro-

mamque, cum esset in iugo Luna, natum esse dicebat; nec eius fata canere dubitabat. o uim maximam erroris. etiam ne urbis natalis dies ad uim stellarum & Lunae pertinebat? fac in puero referre, ex qua affectione caeli primum spiritum duxerit: num hoc in latere, aut in caemento, ex quibus urbs effecta est, potuit ualere? sed quid plura? quotidie refelluntur. quam multa ego Pompeio, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta memini, neminem eorum, nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum: ut mihi permirum uideatur, quenquam extare, qui etiam nunc credat ijs, quorum praedicta quotidie uideat re, & euentis refelli. Restant duo diuinandi genera; quae habere dicimur a natura, non ab arte; uaticinandi, et somniandi: de quibus Quincte, inquam, si placet, disseramus. Mihi uero, inquit, placet. his enim, quae adhuc disputasti, prorsus assentior: &, uere ut loquar, quamquam tua me oratio confirmauit, tamen etiam mea sponte nimis superstitiosam de diuinatione Stoicorum sententiam iudicabam: ac me Peripateticorum ratio magis mouebat, & ueteris Dicaearchi, & eius, qui nunc floret, Cratippi: qui censent esse in mentibus hominum tamquam oraculum aliquod, ex quo futura praesentiant, si aut furore diuino incitatus animus, aut somno relaxatus solute moueatur ac libere. his de generibus quid sentias, & quibus ea rationibus infirmes, uidere sane uelim.

Quae

Quae cum ille dixiſſet, tum ego rurſus, quaſi ab alio principio, ſum exorſus dicere. Non ignoro, Quincte, te ſemper ita ſenſiſſe, ut de ceteris diuinandi generibus dubitares, iſta duo, furoris, & ſomnij, quae a libera mente fluere uiderentur, probares. dicam igitur, de iſtis ipſis duobus generibus mihi quid uideatnr; ſi prius, Stoicorum rationis concluſio, et Cratippi noſtri quid ualeat, uidero. Dixiſti & Chryſippum, & Diogenem, & Antipatrum concludere hoc modo. ſi ſunt dij, neque ante declarant hominibus, quae futura ſint: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum ſit, ignorant: aut exiſtimant nihil intereſſe hominum, ſcire, quid ſit futurum: aut non cenſent eſſe ſuae maieſtatis, praeſignificare hominibus, quae ſint futura: aut ea ne ipſi quidem dij ſignificare poſſunt. at neque non diligunt nos; ſunt enim benefici, generiq. hominum amici: neque ignorant ea, quae ab ipſis conſtituta, & deſignata ſunt: neque noſtra nihil intereſt, ſcire ea, quae futura ſunt; erimus enim cautiores, ſi ſcierimus: neque hoc alienum ducunt maieſtate ſua; nihil eſt enim beneficentia praeſtantius: neque non poſſunt futura praenoſcere: non igitur dij ſunt, nec ſignificant nobis futura: ſunt autem dij, ſignificant ergo. et non, ſi ſignificant futura; nullas dant nobis uias ad ſignificationum ſcientiam; fruſtra enim ſignificarent: neque, ſi dant uias, non eſt diuinatio: eſt igitur diuinatio. O acutos homines: quam paucis uerbis negotium confectum putant. ea ſumunt

munt ad concludendum, quorum ijs nihil conceditur. conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubijs id, quod dubitatur, efficitur. Vides ne Epicurum, quem hebetem, & rudem dicere solent Stoici, quemadmodum, quod in natura rerum omne esse dicimus, in infinitum esse concluserit? quod finitum est, inquit, habet extremum. quis hoc non dederit? quod habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus. hoc quoque est concedendum. at, quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus. ne hoc quidem negari potest. nihil igitur cum habeat extremum, infinitum sit necesse est. Vides ne ut ad rem dubiam, concessis rebus, peruenerit? hoc uos dialectici non facitis: nec solum ea non sumitis ad concludendum, quae ab omnibus concedantur; sed ea sumitis, quibus concessis, nihilo magis efficiatis quod uelitis. primum enim hoc sumitis, si sunt dij, benefici in homines sunt. quis hoc uobis dabit? Epicurus ne, qui negat quidquam deos nec alieni curare, nec sui; an noster Ennius, qui magno plausu loquitur, assentiente populo?

Ego, deum genus esse, semper dixi, & dicam, caelitum:
Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.

et quidem, cur sic opinetur, rationem subijcit. sed nihil est necesse dicere, quae sequuntur. tantum sat est intelligi, id sumere istos pro certo, quod dubium contro-

controuersumq. sit. Sequitur porro, nihil deos ignorare, quod omnia sint ab ijs constituta. hic uero quanta pugna est doctissimorum hominum, negantium esse haec a dijs immortalibus constituta? at nostra interest scire, quae euentura sint. magnus Dicaearchi liber est, nescire ea, melius esse, quam scire. * negant enim id esse, alienum maiestatis deorum, scilicet caussas omnium introspicere, ut uideant quid cuique conducat. Neque non possunt futura praenoscere. negant posse ij, quibus non placet esse certum, quid futurum sit. Vides ne igitur, quae dubia sunt, ea sumere ipsos pro certis, atque concessis? Deinde contorquent, & ita concludunt. non igitur & sunt dij, nec significant futura: id enim iam perfectum arbitrantur. deinde assumunt; sunt autem dij: quod ipsum non ab omnibus conceditur: significant ergo. ne id quidem sequitur: possunt enim non significare, & tamen esse dij, nec, si significant, non dare uias aliquas ad scientiam significationis. at id quoque potest, ut non dent homini, sed ipsi habeant. cur enim Tuscis potius, quam Romanis darent? nec, si dant uias, nulla est diuinatio. Fac dare deos: quod absurdum est: quid refert, si accipere non possumus? Extremum, est igitur diuinatio. si extremum: effectum tamen non est. ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, uerum effici non potest: iacet igitur tota conclusio. Veniamus nunc ad optimum uirum, familiarem nostrum, Cratippum. Si sine oculis, inquit, non potest exta-

re officium, & munus oculorum; poſſunt autem aliquando oculi non fungi ſuo munere: qui uel ſemel ita eſt uſus oculis, ut uera cerneret, is habet ſenſum oculorum uera cernentium. item igitur, ſi ſine diuinatione non poteſt officium, & munus diuinationis extare; poteſt autem, cum qui diuinationem habet, errare aliquando, nec uera cernere: ſatis eſt ad confirmandam diuinationem, ſemel aliquid ita eſſe diuinatum, nihil ut fortuito cecidiſſe uideatur. ſunt autem eius generis innumerabilia: eſſe igitur diuinationem confitendum eſt. Feſtiue, & breuiter: ſed, cum bis ſumpſit quod uoluit, etiam ſi faciles nos ad concedendum habuerit, id tamen, quod aſſumit, concedi nullo modo poteſt. Si, inquit, aliquando oculi peccent, tamen, quia recte aliquando uiderint, ineſt in iјs uis uidendi. item, ſi qui ſemel aliquid in diuinatione dixerit, is etiam cum peccet, tamen exiſtimandus ſit habere uim diuinandi. uide, quaeſo, Cratippe noſter, quam ſint iſta ſimilia: nam mihi quidem non uidentur. oculi enim uera cernentes, utuntur natura, atque ſenſu: animi ſi quando uel uaticinando, uel ſomniando uera uiderunt, uſi ſunt fortuna, atque caſu. niſi forte conceſſuros tibi exiſtimas eos, qui ſomnia pro ſomniјs habent, ſi quando aliquod ſomnium uerum euaſerit, non id fortuito accidiſſe. Sed demus tibi iſtas duas ſumptiones, ea, quae λήμματα appellant dialectici; ſed nos latine loqui malumus: praeſumptio tamen, quam πρόληψιν iјdem uocant, non dabitur.

bitur. assumit autem Cratippus hoc modo. Sunt autem innumerabiles praesensiones non fortuitae. at ego dico nullam. uide, quanta sit controuersia. iam, assumptione non concessa, nulla conclusio est. At impudentes sumus, qui, quod tam perspicuum sit, non concedamus. quid est perspicuum? multa uera, inquit, euadere. quid, quod multo plura falsa? non ne ipsa uarietas, quae est propria fortunae, fortunam esse caussam, non naturam, docet? deinde, si tua ista conclusio, Cratippe, uera est; (tecum enim mihi res est) non ne intelligis, eadem uti posse & haruspices, & fulguratores, & interpretes ostentorum, & augures, & sortilegos, & Chaldaeos? quorum generum nullum est, ex quo non aliquid, sicut praedictum sit, euaserit. ergo aut ea quoque genera diuinandi sunt, quae tu rectissime improbas: aut, si ea non sunt, non intelligo, cur haec duo sint, quae relinquis. qua ergo ratione haec inducis, eadem illa possunt esse, quae tollis. Quid uero habet auctoritatis furor iste, quem diuinum uocatis, ut, quae sapiens non uideat, ea uideat insanus, & is, qui humanos sensus amiserit, diuinos assecutus sit? Sibyllae uersus obseruamus, quos illa furens fudisse dicitur: quorum interpres nuper, falsa quadam hominum fama, dicturus in senatu putabatur, eum, quem re uera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salui esse uellemus. hoc si est in libris, in quem hominem, & in quod tempus est? callide enim, qui illa composuit, per-

perfecit, ut, quodcunque accidisset, praedictum uideretur, hominũ & temporum definitione sublata. adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut ijdem uersus alias in aliam rem posse accõmodari uiderentur. non esse autem illud carmen furentis, cum ipsum poema declarat, (est enim magis artis, et diligentiae, quam incitationis, et motus) tum uero ea, quae ἀκροστιχὶς *dicitur, cũ deinceps ex primis uersus litteris aliquid connectitur, ut in quibusdã Ennianis,* Q. ENNIVS FECIT. *id certe magis est attenti animi, quam furentis. atque in Sibyllinis ex primo uersu cuiusque sententiae primis litteris illius sententiae carmẽ omne praetexitur. hoc scriptoris est, non furentis; adhibentis diligentiam, non insani. quamobrem Sibyllam quidem sepositam, et conditam habeamus, ut, id quod proditum est a maioribus, iniussu senatus ne legantur quidem libri, ualeantq. ad deponendas potius, quam ad suscipiendas religiones: cum antistitibus agamus, ut quiduis potius ex illis libris, quam regem, proferant: quem Romae posthac nec dij, nec homines esse patientur. At multi saepe uera uaticinati, ut Cassandra:*

Iamq. mari magno. -

eademq. paullo post:

Eheu uidete. -

num igitur me cogis etiam fabulis credere? quae delectationis habeant, quantum uoles; uerbis, sententijs, numeris, cantibus ad iuuentur: auctoritatem quidem nullam debemus, nec fidem commenti-

cijs

cijs rebus adiungere. Eodemq. modo nec ego Publicio nescio cui, nec Martijs uatibus, nec Apollinis opertis credendum existimo; quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, numquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti, probata sunt. Quid, inquies, remex ille de classe Coponij; non ne ea praedixit, quae facta sunt? ille uero & ea quidem, quae omnes eo tempore, ne acciderent, timebamus. castra enim in Thessalia castris collata audiebamus: uidebaturq. nobis exercitus Caesaris et audaciae plus habere, quippe qui patriae bellum intulisset; & roboris, propter uetustatem. casum autem proelij, nemo nostrum erat, quin timeret, sed ita, ut constantibus hominibus par erat, non aperte. ille autem Graecus, quid mirum, si magnitudine timoris, ut plerumque fit, a constantia, atque a mente, atque a se ipse discessit? qua perturbatione animi, quae, sanus cum esset, timebat ne euenirent, ea demens euentura esse dicebat. utrum tandem, per deos atque homines, magis uerisimile est, uesanum remigem, an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, M. Catonem, Varronem, Coponium ipsum consilia deorum immortalium perspicere potuisse? Sed iam ad te uenio,

O sancte Apollo, qui umbilicum terrarum certum obsides,
Vnde superstitiosa primum saeua euasit uox fera.

tuis enim oraculis Chrysippus totum uolumen impleuit partim falsis, ut ego opinor; partim casu ue-

ris,

ris, ut fit in omni oratione saepissime; partim flexiloquis, & obscuris, ut interpres egeat interprete, & sors ipsa referenda sit ad sortes; partim ambiguis, & quae ad dialecticum referenda sint. nam cum sors illa edita est opulentissimo regi Asiae,

Croesus Halym penetrans magnam peruertet opum uim;

hostium uim sese peruersurum putauit, peruertit autem suam. utrum igitur eorum accidisset, uerum oraculum fuisset. cur autē hoc credam umquam editum Croeso? aut Herodotum cur ueraciorem ducam Ennio? num minus ille potuit de Croeso, quam de Pyrrho fingere Ennius? quis enim est, qui credat,

Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum,

Aio te Aeacida Romanos uincere posse?

primum, latine Apollo numquam locutus est: deinde, ista sors inaudita Graecis est: praeterea, Pyrrhi temporibus iam Apollo uersus facere desierat: postremo, quamquam semper fuit, ut apud Ennium est,

Off. lib. p.o 10. Stolidum genus Aeacidarum;

Belli potentes sunt magi', quam sapienti potentes:

tamen hanc amphibologiam uersus intelligere potuisset, uincere te Romanos, nihilo magis in se, quam in Romanos ualere. nam illa amphibologia, quae Croesum decepit, uel Chrysippum potuisset fallere: haec uero ne Epicurum quidem. Sed, quod caput est, cur isto modo iam oracula Delphis non edun tur, non modo nostra aetate, sed iam diu, iam ut nihil

nihil

nihil poſit eſſe contemptius? hoc loco cum urgentur, euanuiſſe aiunt uetuſtate uim loci eius, unde anhelitus ille terrae fieret, quo Pythia mente incitata oracula ederet. De uino aut ſalſamento putes loqui, quae euaneſcunt uetuſtate. de ui loci agitur, neque ſolum naturali, ſed etiam diuina: quae quo tandem modo euanuit? uetuſtate, inquies. quae uetuſtas eſt, quae uim diuinam conficere poſſit? quid tam diuinum, quam afflatus ex terra mentem ita mouens, ut eam prouidam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat multo ante, ſed etiam numero uerſuq. pronunciet? quando autem iſta uis euanuit? an, poſtquam homines minus creduli eſſe coeperunt? Demoſthenes quidem, qui abhinc annos prope CCC fuit, iam tum φιλιππίζειν Pythiam dicebat, id eſt quaſi cum Philippo facere. hoc autem eo ſpectabat, ut eam a Philippo corruptã diceret. quo licet exiſtimare, in alijs quoque oraculis Delphicis aliquid non ſinceri fuiſſe. Sed neſcio quo modo iſti philoſophi, ſuperſtitioſi, & paene fanatici, quiduis malle uidentur, quam ſe nõ ineptos. euanuiſſe mauultis, et extinctum eſſe id, quod ſi umquam fuit, certe aeternum eſſet, quam ea, quae non ſunt credenda, non credere. Similis eſt error inſomnijs: quorum quidem defenſio repetita quam longe eſt? diuinos animos cenſent eſſe noſtros, eosq. eſſe tractos extrinſecus, animorumq. conſentientium multitudine completum eſſe mundum: hac igitur mentis & ipſius diuinitate, et coniunctione cum externis mentibus, cerni quae

ſint

sint futura. contrahi autem animum Zeno, & quasi labi putat, atque concidere, & ipsum esse dormire. iam Pythagoras & Plato, locupletissimi auctores, quo in somnijs certiora uideamus, praeparatos quo-
166 dam cultu atque uictu proficisci ad dormiendum iubent: faba quidem Pythagorei utique abstinere: quasi uero eo cibo mens, non uenter, infletur. sed nescio quo modo nihil tam absurde dici potest, quod nõ dicatur ab aliquo philosophorum. Vtrum igitur censemus dormientium animos per semet ipsos in somniando moueri, an, ut Democritus censet, externa, & aduentitia uisione pulsari? siue enim sic est, siue illo modo, uideri possunt permulta somniantibus falsa pro ueris. nam & nauigantibus moueri uidentur ea, quae stant, & quodam obtutus oculorum duo pro uno lucernae lumina. quid dicam, insanis, quid, ebrijs quam multa falsa uideantur? quod si eiusmodi uisis credendum non est; cur somnijs credatur, nescio. nam tam licet de his erroribus, si uelis, quam de somnijs disputare: ut ea, quae stant, si moueri uideantur, terrae motum significare dicas, aut repentinam aliquam fugam; gemino autem lucernae lumine declarari dissensionem, ac seditionem moueri. iam ex insanorum aut ebriorum uisis innumerabilia coniectura trahi possunt, quae futura uideantur. quis est enim, qui, totum diem iaculans, non aliquando collineet? totas noctes somniamus; neque ulla fere est, qua non dormiamus: & miramur, aliquando id, quod somniauimus, euadere?

quid

quid est tam incertum, quam talorũ iactus? tamen nemo est, quin, saepe iactans, uenereum aliquando iaciat, non numquam etiam iterum, ac tertiũ. num igitur, ut inepti, Veneris id fieri impulsu malumus, quam casu, dicere? Quod si certis temporibus falsis uisis credendũ non est: non uideo, quid praecipui somnus habeat, in quo ualeant falsa pro ueris. Quod si ita natura paratum esset, ut ea dormientes agerent, quae somniarent: alligandi essent omnes, qui cubitum irent. maiores enim, quam ulli insani, efficerent motus somniantes. Quod si insanorum uisis fides non est habenda, quod falsa sunt: cur credatur somniantium uisis, quae multo etiam perturbatiora sunt, non intelligo. an, quod insani sua uisa coniectori non narrant, narrant qui somniauerunt? Quaero etiam. si uelim scribere quid, aut legere, aut canere uoce, uel fidibus, aut geometricum quiddam, aut physicum, aut dialecticum explicare, somnium'ne expectandum sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri, nec expediri potest? Atqui, ne si nauigare quidem uelim, ita gubernarem ut somniauerim: praesens enim poena sit. Quid igitur conuenit aegros a coniectore somniorum potius, quam a medico, petere medicinam? an Aesculapius, an Serapis potest nobis praescribere per somnium curationem ualetudinis, Neptunus gubernantibus non potest? &, si sine medico medicinam dabit Minerua; musae scribendi, legendi, ceterarumq. artium scientiam somniantibus non dabunt?

dabunt? at ſi curatio daretur ualetudinis, haec quoque, quae dixi, darentur: quae quoniam non dantur, medicina non datur: qua ſublata, tollitur omnis auctoritas ſomniorum. Sed haec quoque in promptu: nunc interiora uideamus. Aut enim diuina uis quaedam conſulens nobis ſomniorum ſignificationes facit: aut coniectores ex quadam conuenientia, & coniectione naturae, quam uocant συμπάθειαν, quid cuique rei conueniat, ex ſomnijs, & quid quamque rem ſequatur, intelligunt: aut eorum neutrum eſt, ſed quaedam obſeruatio conſtans, atque diuturna eſt, cum quid uiſum ſecundum quietem ſit, quid euenire, aut quid ſequi ſoleat. Primum igitur intelligendum eſt, nullam uim eſſe diuinam effectricem ſomniorum. atque illud quidem perſpicuum eſt, nulla uiſa ſomniorum proficiſci a numine deorum. noſtra enim cauſſa dij id facerent, ut prouidere futura poſſemus. quotus igitur eſt quiſque, qui ſomnijs pareat? qui intelligat? qui meminerit? quam multi uero, qui contemnant, eamq. ſuperſtitionem imbecilli animi, atque anilis putent? quid eſt igitur, cur his hominibus conſulens deus, ſomnijs moneat eos, qui illa non modo cura, ſed ne memoria quidem digna ducant? nec enim ignorare deus poteſt, qua mente quiſque ſit: nec, fruſtra, ac ſine cauſſa quid facere, dignum deo eſt: quod abhorret etiam ab hominis conſtantia. ita ſi pleraque ſomnia aut ignorantur, aut negliguntur: aut neſcit hoc deus, aut fruſtra ſomniorum ſignifica-

tione

tione utitur. sed horum neutrum in deum cadit: nihil igitur a deo somnijs significari fatendum est. Illud etiam requiro, cur, si deus ista uisa nobis prouidendi caussa dat, non uigilátibus potius det, quam dormientibus. siue enim externus, & aduentitius pulsus animos dormientium commouet; siue per se ipsi animi mouentur; siue quae caussa alia est, cur secundum quietem aliquid uidere, audire, agere uideamur: eadē caussa uigilantibus esse poterat; idq. si nostra caussa secundum quietem dij facerent, uigilantibus idem facerent, praesertim cum Chrysippus, Academicos refellens, permulto clariora & certiora esse dicat, quae uigilantibus uideantur, quam quae somniantibus. fuit igitur diuina beneficētia dignius, cum consuleret nobis, clariora uisa dare uigilantibus, quam obscuriora per somnium. quod quoniam non fit, somnia diuina putanda non sunt. Iam uero quid opus est circuitione, & anfractu, ut sit utendum interpretibus somniorum potius, quam directo deus, si quidem nobis consulebat, hoc facito, hoc ne faceris, diceret; idq. uisum uigilanti potius, quam dormienti, daret? Iam uero, quis dicere audeat, uera omnia esse somnia? aliquot somnia uera, inquit Ennius: sed omnia non est necesse. quae est tandem ista distinctio? quae uera, quae falsa habet? & si uera a deo mittuntur, falsa unde nascuntur? nam si ea quoque diuina, quid inconstantius deo? quid inscitius autem est, quam mentes mortalium falsis, & mendacibus uisis concitare? sin ue-

ra uisa diuina sunt, falsa autem, & inania humana: quae est ista designandi licentia, ut hoc deus, hoc natura fecerit potius, quam aut omnia deus, quod negatis, aut omnia natura? quod, quoniam illud negatis, hoc necessario confitendum est. naturam autem eam dico, qua numquam animus insistens agitatione, & motu esse uacuus potest. is cum languore corporis nec membris uti, nec sensibus potest, incidit in uisa uaria, & incerta ex reliquijs, ut ait Aristoteles, inhaerentibus earum rerum, quas uigilans gesserit, aut cogitarit. quarum perturbatione mirabiles interdum existunt species somniorum. quae si alia uera, alia falsa: qua nota internoscantur, scire sane uelim. si nulla est; quid istos interpretes audiamus? sin quaepiam est; aueo audire, quae sit. sed haerebunt. uenit enim iam in contentionem, utrum sit probabilius, deos ne immortales, rerum omnium praestantia excellentes, concursare omnium mortalium, qui ubique sunt, non modo lectos, uerum etiam grabatos, &, cum stertentes aliquos uiderint, obijcere his uisa quaedam tortuosa, & obscura, quae illi exterriti somnio ad coniectorem mane deferant; an natura fieri, ut mobiliter animus agitatus, quod uigilans uiderit, dormiens uidere uideatur. utrum philosophia dignius, sagarum superstitione ista interpretari, an explicatione naturae? ut, si iam fieri possit coniectura uera somniorum, tamen isti, qui profitentur, eam facere non possunt. ex leuissimo enim, & indoctissimo

doctissimo

doctissimo genere constant. Stoici autem qui negant quemquam, nisi sapientem, diuinum esse posse. Chrysippus quidem diuinationem definit his uerbis, uim cognoscentem, & uidentem, & explicantem signa, quae a dijs hominibus portendantur: officium autem eius esse, praenoscere, dij erga homines mente qua sint, quidq. significent, quemadmodumq. ea procurentur, atque expientur. idemq. somniorum coniectionem definit hoc modo, esse uim cernentem, et explanantem quae a dijs hominibus significentur in somnijs. quid ergo? ad haec mediocri opus est prudentia? an & ingenio praestanti, et eruditione perfecta? talem autem cognouimus neminem. uide igitur, ne, etiam si diuinationem tibi esse concessero, quod numquam faciam; neminem tamen diuinum reperire possimus. qualis autem ista mens est deorum, si neque ea nobis significant in somnijs, quae ipsi per nos intelligamus; neque ea, quorum interpretes habere possumus? similes enim sunt dij, si ea nobis obijciunt, quorum neque scientiam, neque explanationem habeamus. tamquam si Poeni, aut Hispani in senatu nostro sine interprete loquerētur, Iam uero quo pertinent obscuritates, & aenigmata somniorum? intelligi enim a nobis dij uelle debebāt ea, quae nostra caussa nos monebant. Quid? poeta nemo, nemo physicus obscurus? ille uero nimis etiam obscurus Euphorion: at non Homerus: uter igitur melior? ualde Heraclitus obscurus, minime Democritus; num igitur conferendi? Mea caussa

me mones, quod non intelligam: quid me igitur mones? ut, si quis medicus aegro imperet, ut sumat
Terrigenam, herbigradam, domiportam, sanguine caussam;
potius quam, hominum more, cocleam, dicere. nam Pacuuianus Amphion,
Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,
Capite breui, ceruice anguina, aspectu truci,
Euiscerata, inanima cum animali sono;
cum dixisset obscurius, tum Attici respondent: non intelligimus, nisi aperte dixeris. at ille uno uerbo, testudo. non potueras hoc igitur a principio cytharista dicere? Defert ad coniectorem quidem somniasse se, ouum pendere ex fascia lecti sui cubicularis. est hoc in Chrysippi libro somnium. respondit coniector, thesaurum defossum esse sub lecto. fodit: inuenit auri aliquantum, idq. circundatum argento: misit coniectori quantulum uisum est de argento. tum ille, nihil ne de uitello? id enim ex ouo uidebatur aurum declarasse, reliquum argentum. nemo ne igitur umquam alius ouum somniauit? cur ergo hic nescio quis thesaurum solus inuenit? quam multi inopes, digni praesidio deorum, nullo somnio ad thesaurum reperiendum admonentur? quam autẽ ob caussam tam est obscure admonitus, ut ex ouo nasceretur thesauri similitudo, potius, quam aperte thesaurum quaerere iuberetur, sicut aperte Simonides uetitus est nauigare? Ergo obscura somnia minime cõsentanea sunt maiestati deorum: ad aperta et clara ueniamus,

mus, quale est de illo interfecto a caupone Megaris, quale de Somonide, qui ab eo, quem humauerat, uetitus est nauigare; quale etiam de Alexandro: quod a te praeteritum esse miror: qui, cum Ptolemaeus, familiaris eius, in proelio telo uenenato ictus esset, eoq. uulnere summo cum dolore moreretur, Alexander assidens somno est consopitus. tum secundum quietem uisus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre, & simul dicere, quo illa loci nasceretur: (neque is longe aberat ab eo loco) eius autem esse uim tantam, ut Ptolemaeum facile sanaret: cum Alexander experrectus narrasset amicis somnium, emisisse qui illam radiculam quaererent. qua inuenta, & Ptolemaeus sanatus dicitur, & multi milites, qui erant eodem genere teli uulnerati. Multa etiam sunt a te ex historijs prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysij, Poeni Amilcaris, Hanni- 103. 103.
balis, P. Decij, peruulgatum iam illud de praesulto- 103.
re, Gracchi etiã, & recens Caeciliae Balearici filiae 105.
somnium. sed haec externa, ob eamq. caussam ignota nobis sunt: non nulla etiam ficta fortasse. quis enim auctor istorum? nostris somnijs quid habemus dicere? tu demerso me, & equo ad ripam? ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubente monumentum? omnium somniorum, Quincte, una ratio est: quae, per deos immortales, uideamus ne nostra superstitione, & deprauatione superetur. quem enim tu Marium uisum a me putas?

tas? speciem, credo, eius, & imaginem, ut Democrito uidetur, unde profectam imaginem: a corporibus enim solidis, & a ceteris figuris uult fluere imagines. quod igitur Marij corpus erat, ex eo, inquit, quod fuerat, plena sunt imaginum omnia ista. igitur me imago Marij in campum Atinatem persequebatur: nulla enim species cogitari potest, nisi pulsu imaginum. quid ergo? istae imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut, simul atque uelimus, accurrant? etiam ne earum rerum, quae nullae sunt? quae est enim forma tam inusitata, tam nulla, quam non sibi ipse animus possit effingere? ut, quae numquam uidimus, ea tamen formata habeamus, opidorum situs, hominum figuras. num igitur, cum aut muros Babylonis, aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? omnia igitur, quae uolumus, nota nobis esse possunt: nihil est enim de quo cogitare nequeamus. nullae ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt illae: nec cognoui quemquam qui maiore auctoritate nihil diceret. animorum est ea uis, atque natura, ut uigeant uigilantes, nullo aduenticio pulsu, sed suo motu, incredibili quadam celeritate. hi cum sustinentur membris, & corpore, & sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. cum autem haec subtracta sunt, desertusq. animus languore corporis, tum agitatur ipse per sese; itaque in eo & formae uersantur, & actiones, & multa audiri, multa dici uidentur. haec scilicet

imbe-

imbecillo remissoq. animo multa omnibus modis confusa & uariata uersantur: maximeq. reliquiae earum rerum mouentur in animis, & agitantur, de quibus uigilantes aut cogitauimus, aut egimus: ut mihi temporibus illis multum in animo Marius uersabatur, recordanti, quam ille grauem suum casum magno animo, quam constanti tulisset. hanc credo caussam de illo somniandi fuisse. tibi autem de me cum sollicitudine cogitanti subito sum uisus emersus ex flumine. inerant enim in utriusque nostrum animis uigilantium cogitationum uestigia. At quaedam adiuncta sunt; ut mihi de monumento Marij; tibi, quod equus, in quo ego uehebar, mecum una demersus rursus apparuit. an tu censes ullam anum tam deliram futuram fuisse, ut somnijs crederet, nisi ista casu non numquam, forte, temere concurrerent? Alexandro loqui draco uisus est: potest omnino hoc esse falsum, potest uerum: sed utrum sit, non est mirabile. non enim audiuit ille draconem loquentem, sed est uisus audire: & quidem, quo maius sit, cum radicem ore teneret, locutus est. sed nihil est magnum somnianti. quaero autem, cur Alexandro tam illustre somnium, tam certum, nec huic eidem alias, nec multa ceteris. mihi quidem, praeter hoc Marianum, nihil sane, quod meminerim. frustra igitur consumptae tot noctes, tam longa in aetate. nunc quidem, propter intermissionem forensis operae, & lucubrationes detraxi, & meridiationes addidi, quibus uti antea

Plut. Alex.
Strab. 15.

non solebam: nec tam multum dormiens ullo somnio sum admonitus, tantis praesertim de rebus: nec mihi magis usquã uideor, quam cum aut in foro magistratus, aut in curia senatum uideo, somniare. Etenim ex diuisione hoc secundum est, quae est continuatio, coniunctioq. naturae, quam, ut dixi, uocant συμπάθειαν, eiusmodi, ut thesaurus ex ouo intelligi debeat. nam medici ex quibusdam rebus & aduenientes, & crescentes morbos intelligunt: non nullae etiam ualetudinis significationes, ut hoc ipsum, pleni, enecti ue simus, ex quodam genere somniorum intelligi posse dicuntur. Thesaurus uero, & hereditas, & honos, & uictoria, & multa generis eiusdem qua cum somnijs naturali cognatione iunguntur? Dicitur quidam, cum in somnijs complexu uenereo iungeretur, calculos eiecisse. uideo sympathiam: uisum est enim tale obiectum dormienti, ut id, quod euenit, naturae uis, non opinio erroris, effecerit. Quae igitur natura obtulit illam speciem Simonidi, a qua uetaretur nauigare? aut quid naturae copulatum habuit Alcibiadis quod scribitur somnium? qui paullo ante interitum uisus est in somnijs amicae esse amictus amiculo. is cum esset proiectus inhumatus, ab omnibusq. desertus iaceret; amica corpus eius texit suo pallio. ergo hoc inerat in rebus futuris, & caussas naturales habebat; an, & ut uideretur, et ut eueniret, casus effecit? Quid ipsorum interpretum coniecturae, non ne magis ingenia declarant eorum, quam uim

Plut: Alc.

uim consensumq. naturae. Cursor ad Olympia proficisci cogitans, uisus est in somnijs curru quadrigarum uehi. mane ad coniectorem. at ille, Vinces, inquit: id enim celeritas significat, & uis equorum. post idem ad Antiphontem. is autem, Vincare, inquit, necesse est: an non intelligis quattuor ante te cucurrisse? Ecce alius cursor (atque horum somniorum, & talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri. sed ad cursorem redeo) ad interpretem detulit, aquilam se in somnijs uisum esse factum. at ille, Vicisti: ista enim auiuolat nulla uehementius. huic equidem Antipho, Tu uero, inquit, te uictum esse non uides? ista enim auis, insectans alias, & agitans, semper ipsa postrema est. Parere quaedam matrona cupiens, dubitans esset ne praegnans, uisa est in quiete obsignatam habere naturam: retulit. negauit eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. at alter praegnantem esse dixit: nam inane obsignari nihil solere. Quae ista est ars coniectoris, eludentis ingenio? an ea, quae dixi, et innumerabilia, quae collecta habent Stoici, quidquam significant, nisi acumen hominum ex similitudine aliqua coniecturam modo huc, modo illuc ducentium? Medici signa quaedam habent ex uenis, & ex spiritu aegroti, multisq. ex alijs futura praesentiunt. gubernatores cum exultantes loligines uiderint, aut delphinos se in portum conijcientes, tempestatem significari putant. haec ratione explicari, & ad naturam facile reuocari possunt:

ea

ea uero, quae paullo ante dixi, nullo modo. At enim obseruatio diturna (haec enim pars una restat) notandis rebus fecit artem. an tandem somnia obseruari possunt? quonam modo? sunt enim innumerabiles uarietates. nihil tam praepostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest, quod non possimus somniare. quo modo igitur haec infinita, & semper noua aut memoria complecti, aut obseruando notare possumus? Astrologi motus errantium stellarum notauerunt. inuentus est enim ordo in ijs stellis, qui non putabatur. cedo tandem, qui sit ordo, aut quae concursatio somniorum? quo modo autem distingui possunt uera somnia a falsis, cum eadem & alijs aliter euadant, & ijdem non semper eodem modo? ut mihi mirum uideatur, cum mendaci homini, ne uerum quidem dicenti credere soleamus, quo modo isti, si somnium uerum euasit, aliquod non ex multis potius uni fidem derogant, quam ex uno innumerabilia confirmant. Si igitur neque deus est effector somniorum; neque naturae societas ulla cum somnijs; neque obseruatione inueniri potuit scientia: effectum est, ut nihil prorsus somnijs tribuendum sit; praesertim cum illi ipsi, qui ea uident, nihil diuinent; ij, qui interpretantur, coniecturam adhibeant, non naturam; casus autē innumerabilibus paene saeculis in omnibus plura mirabilia, quam in somniorum uisis, effecerit; neque coniectura, quae in uarias partes duci possit, non numquam etiam in contrarias, quidquam sit incer-

incertius. Explodatur haec quoque somniorum diuinatio pariter cum ceteris. nam, ut uere loquamur, superstitio fusa per gentes, oppressit omnium fere animos, atque hominum imbecillitatem occupauit. quod & in ijs libris dictum est, qui sunt de natura deorum: & hac disputatione id maxime egimus: multum enim & nobismet ipsis, & nostris profuturi uidebamur, si eam funditus sustulissemus. Nec uero (id enim diligenter intelligi uolo) superstitione tollenda religio tollitur. nam et, maiorum instituta tueri sacris, caeremonijsq. retinendis, sapientis est: et, esse praestantem aliquam aeternamq. naturam, & eam suspiciendam admirandamq. hominum generi, pulchritudo mundi, ordoq. rerum caelestium cogit confiteri. quamobrem ut religio propaganda etiam est, quae est iuncta cum cognitione naturae: sic superstitionis stirpes omnes eijciendae sunt: instat enim, & urget, & quocumque te uerteris, persequitur, siue tu uatem, siue tu omen audieris, siue immolaris, siue auem aspexeris, si Chaldaeum, si haruspicem uideris; si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de caelo, si ostenti simile natum, factum ue quippiam: quorum necesse est plerunque aliquid eueniat: ut numquam liceat quieta mente consistere. perfugium uidetur omnium laborum & sollicitudinum esse somnus. at ex eo ipso plurimae curae, metusq. nascuntur. qui quidem ipsi per se minus ualerent, & magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philo-

philosophi suscepissent, nec ij quidem contemptissimi, sed in primis acuti, & consequentia, & repugnantia uidentes: qui prope iam absoluti, & perfecti putantur. quorum licentiae nisi Carneades restitisset; haud scio, an soli iam philosophi iudicarentur. cum quibus omnis fere nobis disceptatio, contentioq. est: non quod eos maxime contemnamus: sed quod uidentur acutissime sententias suas, prudentissimeq. defendere. cum autem proprium sit Academiae, iudicium suum nullum interponere; ea probare, quae simillima ueri uideantur; conferre caussas, & quid in quamque sententiam dici possit, expromere; nulla adhibita sua auctoritate, iudicium audientium relinquere integrum, ac liberum: tenebimus hanc consuetudinem, a Socrate traditam, eaq. inter nos, si tibi, Quincte frater, placebit, quamsaepissime utemur. Mihi uero, inquit ille, nihil potest esse iucundius. Quae cum essent dicta, surreximus.

M. TVLLII CICERONIS LIBER DE FATO.

QVIA pertinet ad mores, quos ἤθη Graeci uocant, nos eam partem philosophiae de moribus appellare solemus. sed decet augentem linguā latinam nominare moralem. explicanda uis est, ratioq. enunciationum: quae Graeci ἀξιώματα uocant: quae de re futura cum aliquid dicunt, deq. eo, quod possit fieri, aut non possit, quam uim habeant, obscura quaestio est: quam περὶ δυνατῶν appellant: totaq. est λογική: quam rationem disserendi uoco. quod autem in alijs libris feci, qui sunt de natura deorum, itemq; in ijs, quos de diuinatione edidi, ut in utramque partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius id a quoque probaretur, quod cuique maxime probabile uideretur; in hac disputatione de fato, casus quidam, ne facerem, impediuit. nam cum essem in Puteolano, Hirtiusq. noster, consul designatus, ijsdem in locis, uir bonus, et nobis amicissimus, & ijs studijs, in quibus nos a pueritia uiximus, deditus; multum una eramus, maxime nos quidem exquirentes ea consilia, quae ad pacem, & ad concordiam ciuium pertinerent. cum enim omnes, post interitum Caesaris, nouarum perturbationum caussae quaeri uiderentur; hisq. esse occurrendum putaremus: omnis fere nostra in his deliberationibus con sume-

fam. lib. 16. ep. 19. 3u:

ſumebatur oratio: idq. & ſaepe alias, & quodam liberiore, quam ſolebat, & magis uacuo ab interuentoribus die, cum ille ad me ueniſſet, primo illa, quae erant quotidiana, & quaſi legitima nobis, de pace, & de otio. quibus acceptis, quid ergo, inquit ille, quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, ut ſpero, reliquiſti, ſed certe philoſophiam illis antepoſuiſti, poſſum ne aliquid audire? Tu uero, inquam, uel audire, uel dicere. nec enim, quod recte exiſtimas, oratoria illa ſtudia deſerui; quibus etiam te incendi, quamquam flagrantiſſimum acceperam: nec ea, quae nunc tracto, minuunt, ſed augent potius illam facultatem. nam cum hoc genere philoſophiae, quod nos ſequimur, magnam habet orator ſocietatem: ſubtilitatem enim ab Academia mutuatur, et ei uiciſſim reddit ubertatem orationis, & ornamenta dicendi. quamobrem, inquam, quoniam utriuſque ſtudij noſtra poſſeſſio eſt; hodie utro frui malis, optio ſit tua. Tum Hirtius, gratiſſimum, inquit, & tuorum omnium ſimile. nihil enim umquam abnuit uoluntas tua meo ſtudio. ſed quoniam mihi rhetorica ueſtra ſunt nota; teq. in his & audiuimus ſaepe, & audiemus; atque hanc Academicorum contra propoſitum diſputandi conſuetudinem indicant te ſuſcepiſſe Tuſculanae diſputationes: ponere aliquid, ad quod audiam, ſi tibi non eſt moleſtum, uolo. An mihi, inquam, poteſt quidquam eſſe moleſtum, quod tibi gratum futurum ſit? ſed ita audies, ut Romanum hominem,

nem, ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi, ut longo interuallo haec studia repetentem. Ita, inquit, audiam te disputantem, ut ea lego, quae scripsisti. proinde ordire.

Multa desunt.

Consideramus Hirti, quorum in aliis, ut in Antipatro poeta, ut in brumali die natis, ut in simul aegrotantibus fratribus, ut in urina, ut in unguibus, ut in reliquis eiusmodi naturae contagio ualet: quã ego non tollo: uis est nulla fatalis. in aliis autẽ fortuita quaedam esse possunt, ut in illo naufrago, ut in Icadio, ut in Daphita. quaedam etiam Posidonius (pace magistri dixerim) comminisci uidetur. sunt inquam quidem absurda. quid enim? si Daphitae fatum fuit, ex equo cadere, atque ita perire; ex hoc ne equo, qui cum equus non esset, nomen habebat alienum? aut Philippus hasce in capulo quadrigulas uitare monebatur? quasi uero capulo sit occisus. Quid autem magnum, naufragum illum sine nomine in riuo esse lapsum? quamquam huic quidem hic scripsit praedictum, in aqua esse pereundum. Ne Hercule Icadii quidem praedonis uideo fatum ullum: nihil enim scribit ei praedictum. quid mirum igitur ex spelunca saxum in crura eius incidisse? puto enim, etiam si Icadius tum in spelunca non fuisset, saxum

Val: lib. 1. cap. 8

Val: 1. 8.

ſaxum tamen illud caſurum fuiſſe. nam aut nihil eſt omnino fortuitum; aut hoc ipſum potuit euenire fortuna. Quaero igitur, atque hoc late patebit, ſi fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla uis eſſet, & forte, temere, caſu aut pleraque fierent, aut omnia: num aliter, ac nunc eueniunt, euenirent? quid ergo attinet inculcare fatum, cum ſine fato ratio omnium rerum ad naturam, fortunam ue referatur? Sed Poſidonium, ſicut aequum eſt, cum bona gratia dimittamus: ad Chryſippi laqueos reuertamur. cui primum quidem de ipſa rerum contagione reſpondeamus: reliqua poſtea perſequemur. Inter locorum naturas quantum interſit, uidemus, alios eſſe ſalubres, alios peſtilentes, in alijs eſſe pituitoſos, & quaſi redundantes, in alijs exſiccatos, atque aridos: multaq. ſunt alia, quae inter locum & locum plurimum differant: Athenis tenue caelum, ex quo acriores etiam putantur Attici: craſſum Thebis, itaque pingues Thebani, & ualentes. tamen neque illud tenue caelum efficiet, ut aut Zenonem quis, aut Arceſilam, aut Theophraſtum audiat; neque craſſum, ut Nemea potius, quam Iſthmo uictoriam petat. diſiunge longius. quid enim loci natura afferre poteſt, ut in porticu Pompeij potius, quam in campo, ambulemus? tecum, quam cum alio? idibus potius, quam kalendis? ut igitur ad quaſdam res natura loci pertinet, ad quaſdam autem nihil: ſic affectio aſtrorum ualeat, ſi uis, ad quaſdam res, ad omnes certe non ualebit.

ualebit. at enim, quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dulcia, alios subamara delectent; alij libidinosi, alij iracundi, aut crudeles, aut superbi sint, alij talibus uitijs abhorreant: quoniam igitur, inquit, tantum natura a natura distat; quid mirum est, has dissimilitudines ex differentibus caussis esse factas? haec differens, qua de re agatur, & in quo caussa consistat, non uidet. non enim, si alij ad alia propensiores sint propter caussas naturales, & antecedentes; iccirco etiam nostrarum uoluntatum, atque appetitionum sunt caussae naturales, & antecedentes. nam nihil esset in nostra potestate, si ita res se haberet: nunc uero fatemur, acuti, hebetes ne, ualentes, imbecilli ne simus, non esse id in nobis. qui autem ex eo cogi putat, ut ne sedeamus quidem, aut ambulemus uoluntatis esse; is non uidet, quae quamque res consequatur. ut enim & ingeniosi, & tardi ita nascantur antecedentibus caussis, itemq. ualentes, & imbecilli: non sequitur tamen, ut etiam sedere eos, et ambulare, & rem agere aliquam, principalibus caussis definitum, & constitutum sit. Stylponem Megaricum, philosophum, acutum sane hominem & probatum temporibus illis, accepimus. hunc scribunt ipsius familiares & ebriosum, & mulierosum fuisse: neque hoc scribunt uituperantes, sed potius ad laudem: uitiosam enim naturam ab eo sic edomitam, & compressam esse doctrina, ut nemo umquam uinolentum illum, nemo in eo libidinis ue-

Tus. 4. 259. stigium uiderit. Quid Socratem non ne legimus quemadmodum notarit Zopirus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasq. ex corpore, oculis, uultu, fronte pernoscere? stupidum esse Socratem dixit, & bardum, quod iugula concaua non haberet: obstructas eas partes, & obturatas esse dicebat: addidit etiam, mulierosum: in quo Alcibiades cachinnum dicitur sustulisse. sed haec ex naturalibus caussis uitia nasci possunt: extirpari autem, & funditus tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, a tantis uitijs auocetur, non est id positum in naturalibus caussis, sed in uoluntate, studio, disciplina. quae tolluntur omnia, si uis & natura fati ex diuinationis ratione firmabitur. etenim si est diuinatio, quibusnam a perceptis artis profici scitur? percepta appello, quae dicuntur graece θεωρήματα. non enim credo nullo percepto aut ceteros artifices uersari in suo munere, aut eos, qui diuinatione utantur, futura praedicere. sunt igitur astrologorum percepta huiusmodi. si quis, uerbi caussa, oriente canicula natus est, is in mari non morietur. uigila Chrysippe, ne tuam caussam, in qua tibi cum Diodoro, ualente dialectico, magna luctatio est, deseras. si enim uerum est, quod ita connectitur; si quis oriente canicula natus est, in mari non morietur: illud quoque uerum est; si Fabius oriente canicula natus est, Fabius in mari non morietur. pugnant ergo haec inter se, oriente canicula natum esse, & in mari Fabium moriturum: & quoniam

certum

certum in Fabio ponitur, ortum esse eum canicula oriente; haec quoque pugnant, & esse Fabium, & in mari moriturum. ergo haec quoque coniunctio est ex repugnantibus, & est Fabius, & in mari Fabius morietur. quod ut propositum est, ne fieri quidem potest. ergo illud, morietur in mari Fabius, ex eo genere est, quod fieri non potest: omne ergo, quod falsum dicitur in futuro, id fieri non potest. at hoc Chrysippe minime uis: maximeq. tibi de hoc ipso cum Diodoro certamen est. ille enim id solum fieri posse dicit, quod aut sit uerum, aut futurum sit uerum: &, quidquid futurum sit, id dicit fieri necesse esse; & quidquid non sit futurum, id negat fieri posse: tu, & quae non sint futura, posse fieri dicis; ut frangi hanc gemmam, etiam si id numquam futurum sit: neque necesse fuisse Cypselum regnare Corinthi, quamquam id millesimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. at si ista comprobabis diuina praedicta: & quae falsa in futuris dicentur, in his habemus, ut ea fieri non possint: ut si dicatur Africanum Carthagine potiturum, etsi uere dicatur de futuro, idq. ita futurum sit, dicas esse necessarium. quae est tota Diodori uobis inimica sententia. etenim si illud uere connectitur; si oriente canicula natus es, in mari non moriere; primũque, quod in connexo, natus es oriente canicula, necessarium est: omnia enim uera in praeteritis necessaria sunt, ut Chrysippo placet dissentienti a magistro Cleanthe, quia sunt immutabilia, nec in fal-

ſum e uero praeterita poſſunt cōuerti. ſi igitur quod primum in connexo eſt, neceſſarium eſt, fit etiam quod conſequitur neceſſarium. quamquam id Chryſippo non uidetur ualere in omnibus. ſed tamen, ſi naturalis eſt cauſſa cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori non poteſt. Hoc loco Chryſippus aeſtuans falli ſperat Chaldaeos, ceterosq. diuinos, neque eos uſuros eſſe coniunctionibus, ut ita ſua percepta pronuncient; ſi quis natus eſt oriente canicula, is in mari non morietur; ſed potius ita dicant, non & natus eſt quis oriente canicula, & is in mari morietur. o licentiam iocularem: ne ipſe incidat in Diodorum, docet Chaldaeos, quo pacto eos exponere percepta oporteat. quaero enim, ſi Chaldaei ita loquuntur, ut negationes infinitarum coniunctionum potius, quam infinita connexa, ponant; cur idem medici, cur geometrae, cur reliqui facere non poſſint? medicus in primis, quod erit ei perſpectum in arte, non ita proponet; ſi cui uenae ſic mouentur, is habet febrem: ſed potius illo modo; non & huic uenae ſic mouentur, & is febrem non habet. itemq. geometres non id dicet; ſi in ſphaera maximi orbes ſunt, medij inter ſe diuiduntur: ſed potius illo modo; non & ſunt in ſphaera maximi orbes, et hi non medij inter ſe diuiduntur. quid eſt, quod non poſſit iſto modo ex connexo transferri ad coniunctionum negationem? et quidem alijs modis eaſdem res efferre poſſumus. modo dixi, ſi in ſphaera maximi orbes ſunt, medij inter ſe diuiduntur:

poſſum

possum dicere, si in sphaera maximi orbes erunt. possum dicere, quia in sphaera maximi orbes erunt. multa genera sunt enunciandi, nec ullum distortius, quam hoc, quo Chrysippus sperat Chaldaeos contentos Stoicorum caussa fore. illorum tamen nemo ita loquitur. maius est enim, has contortiones orationis, quam signorum ortus obitusque, perdiscere. Sed ad illam Diodori contentionem, quam περὶ δυνατῶν appellant, reuertamur. in qua quid ualeat id, quod fieri possit, anquiritur. Placet igitur Diodoro id solum fieri posse, quod aut uerum sit, aut uerum futurum sit. qui locus attingit hanc quaestionem; nihil fieri, quod non necesse fuerit; & , quidquid fieri possit, id aut esse iam, aut futurum esse; nec magis comitari ex ueris in falsa ea posse, quae futura sunt, quam ea, quae facta sunt; sed in factis immutabilitatem apparere; in futuris quibusdam quia non appereant, ne inesse quidem uideri: ut in eo, qui mortifero morbo urgeatur, uerum sit, hic morietur hoc morbo: at hoc idem si uere dicatur in eo, in quo uis morbi tanta non appareat, nihilo minus futurum sit. ita fit, ut commutatio ex uero in falsum ne in futuro quidem ulla fieri possit. nam, morietur Scipio, talem uim habet, ut, quamquam de futuro dicitur, tamen id non possit conuerti in falsum. de homine enim dicitur, cui necesse est mori. sic si diceretur, morietur noctu in cubiculo suo Scipio, ui oppressus; uere diceretur. id enim fore diceretur, quod esset futurum. futurum autem

 fuisse,

fuisse, ex eo, quia factum est, intelligi debet. nec magis erat uerum, morietur Scipio, quam, morietur illo modo: nec minus necesse est mori Scipioni, quam illo modo mori: nec magis immutabile ex uero in falsum, necatus est Scipio, quam, necabitur Scipio: nec, cum haec ita sint, est caussa cur Epicurus fatum extimescat, & ab atomis petat praesidium, easq. de uia deducat, & uno tempore suscipiat res duas inenodabiles; unam, ut sine caussa fiat aliquid, e quo existet, ut de nihilo quippiam fiat; quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet: alterum, ut, cum duo indiuidua per inanitatem ferantur, alterum e regione moueatur, alterum declinet. licet enim Epicuro, concedenti omne enunciatum aut uerum, aut falsum esse, non uereri, ne omnia fato fieri sit necesse. non enim aeternis caussis, naturae necessitate manantibus, uerum est id, quod ita enunciatur: descendit in Academiam Carneades: nec tamen sine caussis: sed interest inter caussas fortuito antegressas, & inter caussas cohibentes in se efficientiam naturalem. ita & semper uerum fuit, morietur Epicurus, cum duo & septuaginta annos uixerit, Archonte Pitarato: neque tamen erant caussae fatales, cur ita accideret: sed quod ita cecidisset, certe casurum, sicut cecidit, fuit. nec ij, qui dicunt immutabilia esse, quae futura sint, nec posse uerum futurum conuerti in falsum, fati necessitatem confirmant, sed uerborum uim interpretantur. at qui introducunt caussarum

seriem

seriem sempiternam, ij mentem hominis, uoluntate libera spoliatam, necessitate fati deuinciunt. Sed haec hactenus: alia uideamus. Concludit enim Chrysippus hoc modo: si est motus sine caussa, non omnis enunciatio, quod ἀξίωμα dialectici appellant, aut uera, aut falsa erit. caussas enim efficientes quod non habebit, id nec uerum, nec falsum erit. omnis autem enunciatio aut uera, aut falsa est: motus ergo sine caussa nullus est. quod si ita est, omnia, quae fiunt, caussis fiunt antegressis: id si ita est, fato omnia fiunt: efficitur igitur fato fieri quaecumque fiant. Hic primum si mihi libeat assentiri Epicuro, & negare omnem enunciationem aut ueram esse, aut falsam, eam plagam potius accipiam, quam fato omnia fieri comprobem. illa enim sententia aliquid habet disputationis, haec uero non est tolerabilis: itaque contendit omnes neruos Chrysippus, ut persuadeat omne ἀξίωμα aut uerum esse, aut falsum. ut enim Epicurus ueretur, ne, si hoc concesserit, concedendum sit, fato fieri quaecunque fiant; si enim alterutrum ex aeternitate uerum sit, esse id etiam certum; &, si certum, etiam necessarium; ita & necessitatem, & fatum confirmari putat: sic Chrysippus metuit, ne, si non obtinuerit, omne, quod enuncietur, aut uerum esse, aut falsum, omnia fato fieri possint ex caussis aeternis rerum futurarum. sed Epicurus declinatione atomi uitari fati necessitatem putat. itaque tertius quidam motus oritur extra pondus, & plagam, cum declinat atomus interuallo

minimo. id appellat ἐλάχιστον. quam declinationem ſine cauſſa fieri, ſi minus uerbis, re cogitur confiteteri. non enim atomus ab atomo pulſa declinat: nam qui poteſt pelli alia ab alia, ſi grauitate feruntur ad perpendiculum corpora indiuidua, rectis lineis, ut Epicuro placet? ſequitur enim, ut, ſi alia ab alia numquam depellatur, ne contingat quidem alia aliam. ex quo efficitur, ut iam ſi ſit atomus, eaq. declinet, declinare ſine cauſſa. hanc rationem Epicurus induxit ob eam rem, quod ueritus eſt, ne, ſi ſemper atomus grauitate ferretur naturali, ac neceſſaria, nihil liberum nobis eſſet, cum ita moueretur animus, ut atomorum motu cogeretur. Hinc Democritus, auctor atomorum, accipere maluit, neceſſitate omnia fieri, quam a corporibus indiuiduis naturales motus auellere. Acutius Carneades, qui docebat poſſe Epicureos ſuam cauſſam ſine hoc commenticia declinatione defendere. nam cum doceret eſſe poſſe quendam animi motum uoluntarium; id fuit defendi melius, quam introducere declinationem, cuius praeſertim cauſſam reperire non poſſunt. quo defenſo, facile Chryſippo poſſent reſiſtere. cum enim conceſſiſſent, motum nullum eſſe ſine cauſſa; non concederent, omnia, quae fierent, fieri cauſſis antecedentibus: uoluntatis enim noſtrae non eſſe cauſſas externas, et antecedentes. communi igitur conſuetudine ſermonis abutimur, cum ita dicimus, uelle aliquid quempiam, aut nolle ſine cauſſa. ita enim dicimus, ſine cauſſa, ut dicamus,

ſine

ſine externa, & antecedente cauſſa, non ſine aliqua. ut cum uas inane dicimus, non ita loquimur ut phyſici, quibus inane eſſe nihil placet; ſed ita, ut, uerbi cauſſa, ſine aqua, ſine uino, ſine oleo uas eſſe dicamus: ſic, cum, ſine cauſſa moueri, dicimus, ſine antecedente & externa cauſſa moueri, non, omnino ſine cauſſa, dicimus. de ipſa atomo dici poteſt, cum per inane moueatur grauitate, & pondere, ſine cauſſa moueri, quia nulla cauſſa accedat extrinſecus. rurſus autem, ne omnes a phyſicis irrideamur, ſi dicamus quidquam fieri ſine cauſſa, diſtinguendum eſt, & ita dicendum, ipſius indiuidui hanc eſſe naturam, ut pondere & grauitate moueatur, eamq. ipſam eſſe cauſſam cur ita feratur. ſimiliter ad animorum motus uoluntarios, non eſt requirenda externa cauſſa. motus enim uoluntarius eam naturam in ſe ipſe continet, ut ſit in noſtra poteſtate, nobisq. pareat: nec id ſine cauſſa: eius enim rei cauſſa, ipſa natura eſt. quod cum ita ſit; quid eſt, cur non omnis pronunciatio aut uera, aut falſa ſit? niſi conceſſerimus, fato fieri, quaecunque fiant. quia futura uera, inquit, non poſſunt eſſe ea, quae cauſſas, cur futura ſint, non habent. habeant igitur cauſſas neceſſe eſt, ut ea, quae uera ſunt, ita cum euenerint, fato euenerint. confectum negotium, ſiquidem tibi concedendum eſt, aut fato omnia fieri, aut quidquam poſſe fieri ſine cauſſa. an aliter haec enunciatio uera eſſe non poteſt, capiet Numantiam Scipio, niſi ex aeternitate cauſſa cauſſam

ferens

ferens hoc erit effectura? an hoc falsum potuisset esse, si esset sexcentis saeculis ante dictum? & si tum non esset uera haec enunciatio, capiet Numantiam Scipio; ne illa quidem euersa uera est haec enunciatio, capiet Numantiam Scipio. potest igitur quidquam factum esse, quod non uerum fuerit futurum esse. nam ut praeterita ea uera dicimus, quorum superiore tempore uera fuerunt instantia: sic futura, quorum consequenti tempore uera erunt instantia, ea uera dicemus. nec, si omne enunciatum aut uerum, aut falsum est, sequitur ilico, esse caussas immutabiles, easq. aeternas, quae prohibeant quidquam secus cadere, atque casurum sit. fortuitae sunt caussae, quae efficiant, ut uere dicantur, quae ita dicentur; ueniet in senatum Cato; non inclusae in rerum natura, atque mundo. & tamen tam est immutabile uenturum, cum est uerum, quam uenisse; nec ob eam caussam fatum, aut necessitas extimescenda est. etenim erit confiteri necesse, si haec enunciatio, ueniet in Tusculanum Hortensius; uerum non est: sequitur, ut falsum sit. quorum isti neutrum uolunt: quod fieri non potest. nec nos impediet illa ignaua ratio, quae dicitur. appellatur enim quidam a philosophis ἀργὸς λόγος: cui si pareamus, nihil omnino agamus in uita. sic enim interrogant: si fatum tibi est, ex hoc morbo conualescere; siue medicum adhibueris, siue non adhibueris, conualesces. item; si fatum tibi est ex hoc morbo non conualescere; siue tu medicum adhibueris, siue non,

non conualesces. & alterutrum fatum est: medicum ergo adhibere nihil attinet. Recte genus hoc interrogationis ignauum, atque iners nominatum est, quod eadem ratione omnis e uita tolletur actio. Licet etiam immutare, ut fati nomen non adiungas, & eandem tamen teneas sententiam, hoc modo. si ex aeternitate uerum hoc fuit, ex isto morbo conualesces; siue adhibueris medicum, siue non adhibueris, conualesces. itemque, si ex aeternitate hoc falsum fuit, ex isto morbo non conualesces; siue adhibueris medicum, siue non adhibueris, non conualesces: deinde cetera. Haec ratio a Chrysippo reprehenditur. quaedam enim sunt, inquit, in rebus simplicia, quaedam copulata. simplex est, morietur eo die Socrates. huic, siue quid fecerit, siue non fecerit, finitus est moriendi dies. at si ita fatum sit, nascetur Oedipus Laio, non poterit dici, siue fuerit Laius cum muliere, siue non fuerit: copulata enim res est, & confatalis: sic enim appellat: quia ita fatum sit, et concubiturum cum uxore Laium, et ex ea Oedipum procreaturum. ut si esset dictum, luctabitur Olympijs Milo; & referret aliquis, ergo, siue habuerit aduersarium, siue non habuerit, luctabitur: erraret: est enim copulatum, luctabitur, quia sine aduersario nulla luctatio est. omnes igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur. siue tu adhibueris medicum, siue non adhibueris, conualesces. captiosum. tam enim est fatale medicum adhibere, quam conualescere. haec, ut di-

xi, confatalia ille appellat. Carneades genus hoc totum non probabat, & nimis inconsiderate concludi hanc rationem putabat: itaque premebat alio modo, nec ullam adhibebat calumniam: cuius erat haec conclusio. si omnia antecedentibus caussis fiunt, omnia naturali colligatione conserte, contexteq. fiunt. quod si ita est, omnia necessitas efficit. id si uerum est, nihil est in nostra potestate. est autem aliquid in nostra potestate. ac si omnia fato fiunt, omnia caussis antecedentibus fiunt. non igitur fato fiunt, quaecunque fiunt. haec arctius astringi ratio non potest. nam si quis uelit idem referre, atque ita dicere; si omne futurum ex aeternitate uerum est, ut ita certe eueniat, quemadmodum sit futurum, omnia colligatione naturali conserte, contexteq. fieri: nihil dicat: multum enim differt, utrum caussa naturalis ex aeternitate futura uera efficiat, an etiam sine aeternitate naturali, futura quae sint, ea uera esse possint intelligi. itaque dicebat Carneades, ne Apollinem quidem futura posse dicere, nisi ea, quorum caussas natura ita contineret, ut ea fieri necesse esset. quid enim spectans deus ipse diceret, Marcellum eum, qui ter consul fuit, in mari esse periturum? erat hoc quidem uerum ex aeternitate, sed caussas id efficientes non habebat. ita ne praeterita quidem ea, quorum nulla signa tamquam uestigia extarent, Apollini nota esse censebat: quo minus futura: caussis enim efficientibus quamque rem cognitis, posse denique sciri quid futurum esset:

ergo

ergo nec de Oedipo potuisse Apollinem praedicere, nullis in rerum natura caussis praepositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset: nec quidquam eiusmodi. quocirca si Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentaneum est huiusmodi oracula, ceteraque, quae ad diuinationem pertinent, comprobare; ijs autem, qui, quae futura sunt, ea uera esse ex aeternitate dicunt, non idem dicendum est: uide, ne non eadem sit illorum caussa, & Stoicorum. hi enim urgentur angustijs: illorum ratio soluta, ac libera est. quod si concedatur nihil posse euenire nisi caussa antecedente: quid proficiatur, si ea caussa non ex aeternis caussis apta ducatur? caussa autem ea est, quae id efficit, cuius est caussa, ut uulnus mortis, cruditas morbi, ignis ardoris. itaque non sic caussa intelligi debet, ut, quod cuique antecedat, id ei caussa sit, sed quod cuique efficienter antecedat: nec, quod in campum descederim, id fuisse caussae, cur pila luderem: nec Hecubam caussam interitus fuisse Troianis, quod Alexandrum genuerit: nec Tyndareum Agamemnoni, quod Clytemnestram. hoc enim modo uiator quoque bene uestitus caussa grassatori fuisse diceretur, cur ab eo spoliaretur. ex hoc genere illud est Ennij,

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes.

licuit uel altius, utinam ne in Pelio nata ulla umquam esset arbor; etiam supra, utinam ne esset mons ullus Pelius: similiterq. superiora repeten-

tem regredi infinite licet.

Ne ue inde nauis inchoandae exordium
Cepisset.

quorsum haec praeterita? quia sequitur illud,

Nam numquã hera errans mea, domo efferret pedẽ
Medea animo aegro, amore saeuo saucia;

non ut hae res caussam afferrent amoris. interesse autem aiunt, utrum eiusmodi quid sit, sine quo aliquid effici non possit; an eiusmodi, cum quo aliquid effici necesse sit. nulla igitur earum caussa est, quoniam nulla earum rerum sua ui efficit id, cuius dicitur caussa: nec id, sine quo quippiam non fit, caussa est; sed id, quod cum accessit, id, cuius caussa est, efficit necessario: non dum enim ulcerato serpentis morsu Philocteta, quae caussa in rerum natura continebatur, fore, ut is in insula Lemno linqueretur? post autem caussa fuit propior, & cum exitu iunctior. ratio igitur euentus aperit caussam: sed ex aeternitate uera fuit haec enunciatio, relinquetur in insula Lemno Philoctetes: nec hoc ex uero in falsum poterat conuerti: necesse est enim in rebus contrarijs duabus (contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid, alterum negat) ex his igitur necesse est inuito Epicuro alterum uerum esse, alterum falsum: ut, sauciabitur Philoctetes, omnibus ante saeculis uerum fuit; non sauciabitur, falsum. nisi forte uolumus Epicureorum opinionem sequi, qui tales enunciationes nec ueras, nec falsas esse dicunt: aut, cum id pudet, illud tamen dicunt,

quod

quod est impudentius, ueras esse ex contrarijs disiunctiones; sed quae in his enunciata essent, eorum neutrum esse uerum. O admirabilem licentiam, & miserabilem inscitiam disserendi. si enim aliquid in eloquendo nec uerum, nec falsum est, certe id uerum non est. quod autem uerum non est, qui potest non falsum esse? aut quod falsum non est, qui potest non uerum esse? tenebitur id, quod a Chrysippo defenditur, omnem enunciationem aut ueram, aut falsam esse, ratio ipsa coget, & ex aeternitate quaedam uera esse, & ea non esse nexa caussis aeternis, & a fati necessitate esse libera. Ac mihi quidem uidetur, cum duae sententiae fuissent ueterum philosophorum, una eorum, qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fatum uim necessitatis afferret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit; altera eorum, quibus uiderentur sine ullo fato esse animorum motus uoluntarij: Chrysippus, tamquam arbiter honorarius, medium ferire uoluisse; sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos liberatos uolunt. dum autem uerbis utitur suis, delabitur in eas difficultates, ut necessitatem fati confirmet inuitus. atque hoc, si placet, quale sit, uideamus in assensionibus, quas prima oratione tractaui. eas enim ueteres illi, quibus omnia fato fieri uidebantur, ui effici & necessitate dicebant: qui autem ab his dissentiebant, fato assensiones liberabant; negabantque, fato assensionibus adhibito, necessitatem ab

ab his posse remoueri: ijq. ita differebant. Si omnia fato fiunt, omnia fiunt antecedente caussa: &, si appetitus, illa etiam quae appetitum sequuntur, ergo etiam assensiones. at si caussa appetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem appetitus est in nostra potestate. quod si ita est, ne illa quidem, quae appetitu efficiuntur, sunt sita in nobis: non sunt igitur neque assensiones, neque actiones in nostra potestate: ex quo efficitur, ut neque laudationes iustae sint, nec uituperationes; nec honores, nec supplicia. quod cum uitiosum sit, probabiliter concludi putant, non omnia fato fieri, quaecumque fiant. Chrysippus autem cum & necessitatem improbare, & nihil uellet sine praepositis caussis euenire, caussarum genera distinguit, ut & necessitatem effugiat, & retineat fatum. caussarum enim, inquit, aliae sunt perfectae, & principales, aliae adiuuantes, & proximae. quamobrem cum dicimus omnia fato fieri caussis antecedentibus; non intelligi uolumus, caussis perfectis & principalibus, sed caussis antecedentibus adiuuantibus, & proximis. itaque illi rationi, quam paulo ante conclusi, sic occurrit; si omnia fato fiant, sequi illud quidem, ut omnia caussis fiant antepositis, uerum non principalibus caussis, & perfectis, sed adiuantibus, & proximis. quae si ipsae non sint in nostra potestate, non sequitur, ut ne appetitus quidem sit in nostra potestate: at hoc sequeretur, si omnia perfectis & principalibus caussis fieri diceremus, ut cum hae caussae non

non essent in nostra potestate, ne ille quidem esset in nostra potestate. quamobrem qui ita fatum introducunt, ut necessitatem adiungant, in eos ualebit illa conclusio: qui autem caussas antecedentes non dicunt perfectas, neque principales, in eos nihil ualebit: quod enim dicantur assensiones fieri caussis antepositis, id quale sit, facile a se explicari putant. nam quamquam assensio non possit fieri nisi commota uiso: tamen cum id uisum proximam caussam habeat, non principalem, hanc habet rationem, ut Chrysippus uult, quam dudum diximus, non ut illa quidem fieri possit nulla ui extrinsecus excitata, (necesse est enim assensionem uiso commoueri) sed reuertitur ad cylindrum, & turbinem suum, quae moueri incipere, nisi pulsa, non possunt: id autem cum accidit, suapte natura, quod superest, & cylindrum uolui, & uersari turbinem putat. ut igitur, inquit, qui protrusit cylindrum, dedit ei principium motitionis, uolubilitatem autem non dedit: sic uisum obiectum imprimet illud quidem, & speciem suam quasi signabit in animo, sed assensio nostra erit in potestate, eaque, quemadmodum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte ui, & natura mouebitur. quod si aliqua res efficeretur sine caussa antecedente; falsum esset, omnia fato fieri. sin omnibus, quaecumque fiunt, uerisimile est caussam antecedere: quid afferri poterit, cur non omnia fato fieri fatendum sit? modo intelligatur quae sit caussarum distinctio, ac

dissimilitudo. Haec cum ita sint a Chrysippo explicata; si illi, qui negant assensiones fato fieri, fateantur tamen eas non sine uiso antecedente fieri, alia ratio est: sed si concedunt anteire uisa, nec tamen fato fieri assensiones, quod proxima illa, & continens caussa non moueat assensionem; uide, ne idem dicant. neque enim Chrysippus, concedens assensionis proximam & continentem caussam esse in uiso positam, eam caussam esse ad assentiendum necessariam concedet, ut, si omnia fato fiant, omnia fiant caussis antecedentibus, & necessarijs: itemq. illi, qui ab hoc dissentiunt, confitentes non fieri assensiones sine praecursione uisorum, dicent, si omnia fato fierent eiusmodi, ut nihil fieret nisi praegressione caussae, confitendum esse fato fieri omnia. ex quo facile intellectum est, cum utrique, patefacta, atque explicata sententia sua, ad eundem exitum ueniant, uerbis eos, non re, dissidere. omninoq. cum haec sit distinctio, ut quibusdam in rebus uere dici possit, cum hae caussae antegressae sint, non esse in nostra potestate, quin illa eueniant, quorum caussae fuerint; quibusdam autem in rebus, caussis antegressis, in nostra tamen esse potestate, ut illud aliter eueniat: hanc distinctionem utrique approbant: sed alteri censent, quibus in rebus cum caussae antecesserint, non sit in nostra potestate, ut aliter illa eueniant, illas fato fieri; quae autem in nostra potestate sint, ab his fatum abesse. Hoc modo hanc caussam disceptari oportet, non ab atomis errantibus,

bus, et de uia declinantibus praesidium petere. Declinat, inquit, atomus. primum cur? aliam enim quandam uim motus habebunt a Democrito impulsionis, quam plagam ille appellat, a te Epicure grauitatis, et ponderis. quae ergo noua caussa in natura est, quae declinet atomum? aut num sortiuntur inter se, quae declinet, quae non? aut cur minimo declinent interuallo, maiore non? aut cur declinent uno minimo, non declinent duobus, aut tribus? optare hoc quidem est, non disputare. nam neque extrinsecus impulsam atomum loco moueri, & declinare dicis: neque in illo inani, per quod feratur atomus, quidquam fuisse caussae, cur ea non e regione ferretur: nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est, quamobrem naturalem sui ponderis motum non teneret. ita, cum attulisset nullam caussam, quae istam declinationem efficeret; tamen aliquid sibi dicere uidetur; cum id dicat, quod omnium mentes aspernentur, ac respuant. Nec uero quisquam magis confirmare mihi uidetur non modo fatum, uerum etiam necessitatem, & uim omnium rerum, sustulisseq. motus animi uoluntarios, quam hic, qui aliter obsistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commenticias declinationes confugisset. nam, ut essent atomi, quas quidem esse mihi probari nullo modo potest: tamen declinationes istae numquam explicarentur. nam si atomis, ut grauitate ferantur, tributum est necessitate naturae:

quod omne pondus, nulla re impediente, moueatur & feratur necesse est: illud quoque necesse est, declinare quibusdam atomis, uel, si uolunt, omnibus, naturaliter.

Multa desunt.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS

LIB. PRIMVS

ATTICVS.

L VCVS quidem ille, & haec Arpinatium quercus agnoscitur, saepe a me lectus in Mario. si manet illa quercus, haec est profecto. etenim est sane uetus. QVINCTVS. Manet uero, Attice noster, & semper manebit: sata est enim ingenio: nullius autem agricolae cultu stirps tam diuturna, quam poetae uersu, seminari potest. Att. Quo tandem modo, Quincte? aut quale est istud, quod poetae serunt? mihi enim uideris, fratrem laudando, suffragari tibi. Q. Sit ita sane: ueruntamen, dum Latinae loquentur litterae, quercus huic loco non deerit, quae Mariana dicatur: eaque, ut ait Scaeuola de fratris mei Mario,

Canescet saeclis innumerabilibus.

nisi forte Athenae tuae sempiternam in arce oleam tenere potuerunt: aut, quod Homericus Vlysses, Deli se proceram & teneram palmam uidisse, dixit, hodie monstrant eandem. multaq. alia multis locis diutius commemoratione manent, quam natura stare potuerunt. quare glandifera illa quercus, ex qua olim euolauit

Nuncia fulua Iouis, miranda uisa figura,

nunc sit haec: sed, cum eam tempestas, uetustas ue consumpserit, tamen erit his in locis, quam Marianam quercum uocent. Att. Non dubito id quidem: sed haec iam non ex te, Quincte, quaero, uerum ex ipso poeta, tui ne uersus hanc quercum seuerint, an, ita factum, de Mario, ut scribis, acceperis. MARCVS. *Respondebo tibi equidem, sed nō ante, quam mihi tu ipse responderis, Attice; certe, non longe a tuis aedibus inambulans, post excessum suum Romulus Proculo Iulio dixerit, se deum esse, & Quirinum uocari, templumq. sibi dedicari in eo loco iusserit; &, uerum ne sit, Athenis, non longe item a tua illa antiqua domo, Orithyiam Aquilo sustulerit. sic enim est traditum. Att. Quorsum tandem, aut cur ista quaeris? M. Nihil sane, nisi ne nimis diligenter inquiras in ea, quae isto modo memoriae sint prodita. Att. Atqui multa quaerūtur in Mario, ficta ne, an uera sint, et a non nullis, quod et in recenti memoria, & in Arpinati homine: sed ueritas a te postulatur. M. Et mehercule ego me cupio non mendacem putari: sed tamen isti, Tite noster, faciunt imperite, qui in isto opusculo non ut a poeta, sed ut a teste ueritatem exigant. nec dubito, quin ijdem et cum Egeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio apicem impositum putent. Q. Intelligo te, frater, alias in historia leges obseruandas putare, alias in poemate. M. Quippe, cum illa ad ueritatem, Quincte, referatur, in hoc ad delecta-*

lectationem pleraque: quamquam & apud Herodotum, patrem historiae, & apud Theopompum sunt innumerabiles fabulae. Att. Teneo quam optabam occasionem, neque omittam. M. Quam tandem, Tite? Att. Postulatur a te iam diu, uel flagitatur potius historia. sic enim putant; te illam tractante, effici posse, ut in hoc etiam genere Graeciae nihil cedamus. atque, ut audias quid ego ipse sentiam, non solum mihi uideris eorũ studijs, qui tuis litteris delectantur, sed etiam patriae debere hoc munus; ut ea, quae salua per te est, per te eundem sit ornata. abest enim historia litteris nostris, ut & ipse intelligo, & ex te persaepe audio. potes autem tu profecto satisfacere in ea; quippe cum sit opus, ut tibi quidem uideri solet, unum hoc oratorium maxime. Quamobrem aggredere, quaesumus, & sume ad hanc rem tempus, quae est a nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. nam, post annales pontificum maximorum, quibus nihil potest esse iucundius, si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Venonium uenias: quamquam ex his alius alio plus habet uirium; tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannio autem aetate coniunctus Antipater paullo inflauit uehementius, habuitq. uires agrestes ille quidem, atque horridas, sine nitore, ac palaestra; sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem successere huic belli, Clodius,

Asellio: nihil ad Coelium, sed potius ad antiquorum languorem, & inscitiam. nam quid Acrum memorem? cuius loquacitas habet aliquid argutiarum, nec id tamen ex illa erudita Graecorum copia, sed ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus, & ineptus, datio summa impudentia. Sisenna, eius amicus, omnes adhuc nostros scriptores, nisi forte qui non dum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superauit. is tamen neque orator in numero uestro umquam est habitus, & in historia puerile quiddam consectatur: ut unum Clitarchum, neque quemquam praeterea de Graecis, legisse uideatur, eum tamen uelle dumtaxat imitari: quem si assequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset. Quare tuum est munus: hoc a te expectatur. nisi quid Quincto uidetur secus. Q. Mihi uero nihil: & saepe de isto collocuti sumus: sed est quaedam inter nos parua dissensio. A. Quae tandem? Q. A quibus temporibus scribendi capiat exordium. ego enim, ab ultimis, censeo; quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legatur quidem: ipse autem aequalem aetatis suae memoriam deposcit; ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. Att. Ego uero huic potius assentior. sunt enim maximae res in hac memoria, atque aetate nostra. tum autem, hominis amicissimi, Cn. Pompeij laudes illustrabit. incurret etiam in illum memorabilem annũ suum. quae ab isto malo praedicari, quam, ut aiunt, de Remo & Romulo. M. Intelligo equidem, a me istum
la bo

imendacio * *

laborem iam diu postulari, Attice: quem non recusarem, si mihi ullum tribueretur uacuum tempus, & liberum. neque enim occupata opera, neque impedito animo res tanta suscipi potest. utrumque opus est, & cura uacare, et negotio. Att. Quid? ad cetera, quae scripsisti plura, quam quisquam e nostris, quod tibi tandem tempus uacuum fuit concessum? M. Subseciua quaedam tempora incurrunt, quae ego perire non patior: ut, si qui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quae scribimus. Historia uero nec institui potest, nisi praeparato otio, nec exiguo tempore absolui: & ego animi pendere soleo, cum semel quid orsus traducor alio: neque tam facile interrupta contexo, quam absoluo instituta. Att. Legationem aliquam nimirum ista oratio postulat, aut eiusmodi quampiam cessationem liberam, atque otiosam. M. Ego uero ætatis potius uacationi confidebam: cum præsertim non recusarem, quo minus more pacum præsertim non recusarem, quo minus more patrio sedens in solio consulentibus responderem; senectutisq. non inertis grato atque honesto fungerer munere. sic enim mihi liceret & isti rei, quam desideras, & multis uberioribus atque maioribus operæ quantum uellem dare. Att. Atqui uereor, ne istam caussam nemo noscat, tibiq. semper dicendum sit; & eo magis, quod te ipse mutasti, & aliud dicendi instituisti genus: ut, quemadmodum Roscius, familiaris tuus, in senectute numeros in cantu ciderat, ipsasq. tardiores fecerat tibias; sic tu

tu a contentionibus, quibus summis uti solebas, quotidie relaxes aliquid: ut iam oratio tua non multum a philosophorum lenitate absit. quod sustinere cum uel summa senectus posse uideatur, nullam tibi a caussis uacationem uideo dari. Q. At mehercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari, si te ad ius respondendum dedisses. quamobrem, cum placebit, experiendum tibi id censeo. M. Siquidem, Quincte, nullum esset in experiundo periculum. sed uereor, ne, dum minuere uelim laborem, augeam; atque ad illam caussarum operam, ad quam ego numquam, nisi paratus & meditatus, accedo, adiungatur haec iuris interpretatio; quae nō tam mihi molesta sit propter laborem, quam quod dicendi cogitationem auferat, sine qua ad nullam maiorem umquam caussam sum ausus accedere. Att. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his subseciuis, ut ais, temporibus, & conscribis de iure ciuili subtilius, quam ceteri? nam a primo tempore aetatis iuri studere te memini, cum ipse etiam ad Scaeuolam uentitarem: neque umquam mihi uisus es ita te ad dicendum dedisse, ut ius ciuile contemneres. M. In longum sermonem me uocas, Attice: quem tamen, nisi Quinctus aliud quid nos agere mauult, suscipiam; &, quoniam uacui sumus, dicam. Q. Ego uero libenter audierim. quid enim agam potius? aut in quo melius hunc consumam diem? M. Quin igitur ad illa spatia nostra, sedesq. pergimus, ubi cum satis erit ambulatum, requiescemus? nec

pro-

profecto nobis delectatio deerit, aliud ex alio quaerentibus. Att. Nos uero, & hac quidem adire, si placet, per ripam, & umbram. sed iam ordire explicare, quaeso, de iure ciuili quid sentias. M. Ego ne? summos fuisse in ciuitate nostra uiros, qui id interpretari populo, & responsitare soliti sunt; sed eos, magna professos, in paruis esse uersatos. quid enim est tantum, quantum ius ciuitatis? quid autem tam exiguum, quam est munus hoc eorum, qui consuluntur? quam est populo necessarium? Nec uero eos, qui ei muneri praefuerunt, uniuersi iuris fuisse expertes existimo: sed hoc, ciuile quod uocant, eatenus exercuerunt, quoad populo praestare uoluerunt: id autem incognitum, est minus necessarium. Quamobrem quo me uocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum ac de parietum iure? aut, ut stipulationum et iudiciorum formulas componam? quae & scripta a multis sunt diligenter, & sunt humiliora, quam illa, quae a uobis expectari puto. Att. Atqui, si quaeres, ego quid expectem; quoniam scriptum est a te de optimo reipublicae statu, consequens esse uidetur, ut scribas tu idem de legibus. sic enim fecisse uideo Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. M. Vis ne igitur, ut ille cum Crete Clinia, & cum Lacedaemonio Megillo, aestiuo, quemadmodum describit, die, in cupressetis Gnosiorum, & spatijs siluestribus crebro insistens, interdum acquiescens, de instiuto
tutis

1. 4. 38. de fin. 5. 146. Tus. 1. 1. 76.

tutis rerump. ac de optimis legibus disputat; sic nos inter has procerissimas populos, in uiridi opacaq. ripa inambulantes, tum autem residentes, quaeramus iisdem de rebus aliquid uberius, quam forensis usus desiderat? Att. Ego uero ista audire cupio. M. Quid ait Quinctus? Q. Nulla de re magis. M. Et recte quidem. nam sic habetote, nullo in genere, disputando, honeste patefieri, quid sit homini natura tributum; quantam uim rerum optimarum mens humana contineat; cuius muneris colendi, efficiendiq. caussa nati, et in lucem editi simus; quae sit coniunctio hominum, quae naturalis societas inter ipsos. his enim explicatis, fons legum & iuris inueniri potest. Att. Non ergo a praetoris edicto, ut plerique nunc, neque a XII tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas. M. Non enim id quaerimus hoc sermone, Pomponi, quemadmodum caueamus in iure, aut quid de quaque consultatione respondeamus. sit ista res magna, sicut est; quae quondam a multis claris uiris, nunc ab uno summa auctoritate & scientia sustinetur. sed nobis ita complectenda in hac disputatione tota caussa est uniuersi iuris ac legum; ut hoc, ciuile quod dicimus, in paruum quendam et angustum locum concludatur. natura enim iuris explicanda nobis est, eaq. ab hominis repetenda natura: considerandae leges, quibus ciuitates regi debeant: tum haec tractanda, quae composita sunt, & descripta, iura, & iussa

popu-

populorum: in quibus ne noſtri quidem populi latebunt quae uocantur iura ciuilia. Q. Alte uero, & , ut oportet, a capite, frater, repetis, quod quaerimus: & qui aliter ius ciuile tradunt, non tam iuſtitiae, quam litigandi tradunt uias. M. Non ita eſt, Quincte: ac potius ignoratio iuris litigioſa eſt, quam ſcientia. Sed haec poſterius, nunc iuris principia uideamus. Igitur doctiſſimis uiris proficiſci placuit a lege: haud ſcio, an recte: ſi modo, ut ijdem definiunt, lex eſt ratio ſumma, inſita in natura, quae iubet ea, quae facienda ſunt, prohibetq. contraria. eadem ratio cum eſt in hominis mente confirmata, & confecta, lex eſt. itaque arbitrantur prudentiam eſſe legem, cuius ea uis ſit, ut recte facere iubeat, uetet delinquere: eamq. rem illi Graeco putant nomine a ſuum cuique tribuendo appellatam: ego, noſtro, a legendo. nam ut illi aequitatis, ſic nos delectus uim in lege ponimus: & proprium tamen utrumque legis eſt. quod ſi ita recte dicitur, ut mihi quidem plerumque uideri ſolet; a lege ducendum eſt iuris exordium. ea eſt enim naturae uis, ea mens ratioq. prudentis, ea iuris atque iniuriae regula. Sed quoniam in populari ratione omnis noſtra uerſatur oratio; populariter interdum loqui neceſſe erit, & eam legem, quae ſcripto ſancit, quod uult, aut iubendo, aut uetando, ut uulgus, appellare. Conſtituendi uero iuris ab illa ſumma lege capiamus exordium, quae ſaeculis omnibus ante nata eſt, quam ſcripta lex ulla, aut

quam

quam omnino ciuitas constituta. Q. Commodius uero, et ad rationē instituti sermonis aptius. M. Visne ergo ipsius iuris ortum a fonte repetamus? quo inuento, non erit diuinum, quo sint haec referenda, quae quaerimus. Q. Ego uero ita faciendum esse censeo. Att. Me quoque adscribito fratris sententiae. M. Quoniam igitur eius reipublicae, quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis & seruandus status, omnesq. leges accommodandae ad illud ciuitatis genus; serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem iuris a natura; qua duce nobis omnis est disputatio explicanda. Att. Rectissime: & quidem ista duce errari nullo pacto potest. M. Das ne igitur hoc nobis, Pomponi, (nam Quincti noui sentētiam) deorum immortalium ui, natura, ratione, potestate, mente, numine, siue quod est aliud uerbum, quo planius significem quod uolo, naturam omnem regi? nam si hoc non probas, ab eo nobis caussa ordienda est potissimum. Att. Do sane, si postulas. etenim, propter hunc concentum auium, strepitumq. fluminum, non uereor, condiscipulorum ne quis exaudiat. M. Atqui cauendum est. solent enim, id quod uirorum bonorum est, admodum irasci. nec uero ferent, si audierint, te primum caput libri optimi prodidisse, in quo scripsit, nihil curare deum, nec sui, nec alieni. Att. Perge, quaeso: nam id, quod tibi concessi, quorsum pertineat, expecto. M. Non faciam longius. huc enim pertinet: Animal hoc,

pro-

prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis & consilij, quem uocamus hominem, praeclara quadam condicione generatum esse a summo deo. solum est enim ex tot animantium generibus, atq. naturis, particeps rationis et cogitationis; cũ cetera sint omnia expertia. quid est autem, non dicam in homine, sed in omni caelo, atque terra, ratione diuinius? quae cum adoleuit, atque perfecta est, nominatur rite sapientia. est igitur (quoniam nihil est ratione melius, eaq. & in homine, & in deo) prima homini cum deo rationis societas: inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio communis est: quae cum sit lex, lege quoque consociati homines cum dijs putandi sumus: inter quos porro est communio legis, inter eos communio iuris est: quibus autem haec sunt inter eos communia, et ciuitatis eiusdem habendi sunt: si uero ijsdem imperijs & potestatibus parent, multo etiam magis. parent autem huic celesti descriptioni, mentiq. diuinae, et praepotenti deo: ut iam uniuersus hic mundus, una ciuitas communis deorum atque hominum existimanda sit. et quod in ciuitatibus ratione quadam, de qua dicetur idoneo loco, agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoq. praeclarius, ut homines deorum agnatione & gente teneantur. nam cum de omni natura quaeritur, disputari solent nimirum ista; perpetuis cursibus, conuersionibus caelestibus extitisse quandam maturitatem serendi generis

neris humani; quod ſparſum in terras, atque ſatum, diuino auctum ſit animorum munere: cumq. alia, quibus cohaerent homines, e mortali genere ſumpſerint, quae fragilia eſſent & caduca: animum tamen eſſe ingeneratum a deo; ex deo uere uel agnatio nobis cum caeleſtibus, uel gens, uel ſtirps appellari poteſt. itaque ex tot generibus nullum eſt animal praeter hominem, quod habeat notitiam aliquam dei: ipſisq. in hominibus nulla gens eſt neque tam immanſueta, neque tam fera, quae non, etiam ſi ignoret qualem habere deum deceat, tamen habendum ſciat. ex quo efficiunt illud, ut is agnoſcat deum, qui, unde ortus ſit, quaſi recordetur et agnoſcat. Iam uero uirtus eadem in homine ac deo eſt, neque alio ullo ingenio praeterea. eſt autem uirtus nihil aliud, quam in ſe perfecta, & ad ſummum perducta natura. eſt igitur homini cum deo ſimilitudo. quod cum ita ſit, quae tandem eſſe poteſt propior certior ue cognatio? itaque ad hominum commoditates, & uſus tantam rerum ubertatem natura largita eſt, ut ea, quae gignuntur, donata conſulto nobis, non fortuito nata uideantur: nec ſolum ea, quae frugibus atque baccis terrae fetu profunduntur, ſed etiam pecudes: quod perſpicuum ſit, partim eſſe ad uſum hominum, partim ad fructum, partim ad ueſcendum procreatas. Artes uero innumerabiles repertae ſunt docente natura. quam imitata ratio, res ad uitam neceſſarias ſolertia conſecuta eſt. Ipſum autem hominem eadem natura
non

non solum celeritate mentis ornauit, sed etiam sensus tamquam satellites attribuit, ac nuncios: & rerum plurimarum obscuras & necessarias intelligentias enudauit, quasi fundamenta quaedam sciẽtiae; figuramq. corporis habilem, & aptam ingenio humano dedit. nam cum ceteras animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, et ad caeli, quasi cognitionis domicilijq. pristini, conspectum excitauit: tum speciem ita formauit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. nam & oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur: & is, qui appellatur uultus, qui nullo in animante esse praeter hominem potest, indicat mores: cuius uim Graeci norunt, nomen omnino nõ habent. Omitto opportunitates habilitatesq. reliqui corporis, moderationem uocis, orationis uim, quae conciliatrix est humanæ maxime societatis. neque enim omnia sunt huius disputationis ac temporis: et hunc locum satis, ut mihi uidetur, in ijs libris, quos legistis, expressit Scipio. Nunc, quoniam hominem; quod principium reliquarum rerum esse uoluit, generauit, & ornauit deus; perspicuum sit illud, ne omnia differantur, ipsam per se naturam longius progredi: quae, etiam nullo docente, profecta ab ijs, quorum ex prima & inchoata intelligentia genera cognouit, confirmat ipsa per se rationem, & perficit. Att. Dij immortales, quam tu longe iuris principia repetis, atque ita, ut ego non modo ad illa non properem, quae expectabam a te de

iure ciuili, ſed facile patiar, te hunc diem uel totum in iſto ſermone conſumere. ſunt enim haec maiora, quae aliorum cauſſa fortaſſe complecteris, quam ipſa illa, quorum haec cauſſa praeparantur. M. Sunt haec quidem magna, quae nunc breuiter attinguntur: ſed omnium, quae in hominum doctorum diſputatione uerſantur, nihil eſt profecto praeſtabilius, quam plane intelligi, nos ad iuſtitiam eſſe natos, neque opinione, ſed natura conſtitutum eſſe ius. id iam patebit, ſi hominum inter ipſos ſocietatẽ coniunctionemq. perſpexeris. nihil eſt enim unum uni tam ſimile, tam par, quam omnes inter noſmet ipſos ſumus. quod ſi deprauatio conſuetudinem, ſi opinionum uanitas non imbecillitatem animorum torqueret, & flecteret quocumque coepiſſet: ſui nemo ipſe tam ſimilis eſſet, quam omnes ſunt omniũ. itaque quaecumque eſt hominis definitio, una in omnes ualet. quod argumenti ſatis eſt, nullam diſſimilitudinem eſſe in genere: quae ſi eſſet, non omnes una definitio cõtineret. etenim ratio, qua una praeſtamus belluis, per quam coniectura ualemus, argumentamur, refellimus, diſſerimus, conficimus aliquid, concludimus, certe eſt communis, doctrina differens, diſcendi quidem facultate par. nam & ſenſibus eadem omnia comprehenduntur: & ea, quae mouent ſenſus, itidem mouent omnium: quaeq. in animis imprimuntur, de quibus ante dixi, inchoatae intelligentiae, ſimiliter in omnibus imprimuntur: interpreſq. eſt mentis oratio, uerbis diſcrepans,

pans, ſententijs congruens. nec eſt quiſquam gentis ullius, qui ducem nactus, ad uirtutem peruenire non poſſit. Nec ſolum in rectis, ſed etiam in prauis actibus inſignis eſt humani generis ſimilitudo. nam & uoluptate capiuntur omnes: quae etſi eſt illecebra turpitudinis, tamen habet quidem ſimile naturalis boni. lenitate enim & ſuauitate delectans, ſic ab errore mentis tamquam ſalutare aliquid aſciſcitur. Similiq. inſcitia mors fugitur, quaſi diſſolutio naturae; uita expetitur, quia nos, in quo nati ſumus, continet: Dolor in maximis malis ducitur, cum ſua aſperitate, tum quod naturae interitus uidetur ſequi. Propter honeſtatis, & gloriae ſimilitudinem, beati, qui honorati ſunt, uidentur; miſeri autem, qui inglorij. Moleſtiae, laetitiae, cupiditates, timores ſimiliter omnium mentes peruagantur. Nec, ſi opiniones aliae ſunt apud alios, iccirco, qui canem, & felem, ut deos, colunt, non eadem ſuperſtitione, qua ceterae gentes, conflictantur. Quae autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum, et beneficij memorem diligit? quae ſuperbos, quae maleficos, quae crudeles, quae ingratos non aſpernatur, non odit? Quibus ex rebus cum omni genus hominum ſociatum inter ſe eſſe intelligatur; illud extremum eſt, quod recte uiuendi ratio meliores efficit. Quae ſi approbatis, pergam ad reliqua: ſin quid requiritis, id explicemus prius. Att. Nos uero nihil: ut pro utroque reſpondeam. M. Sequitur igitur, ad partici-

ticipandum alium ab alio, communicandumq. inter omnes, iustos natura nos esse factos: (atque hoc in omni hac disputatione sic intelligi uolo, quod * dicam naturam esse) tantam autem esse corruptelam malae consuetudinis, ut ab ea tamquam igniculi extinguantur a natura dati, exorianturq. et confirmentur uitia contraria. quod si, quo modo est natura, sic iudicio homines humani, ut ait poeta, nihil a se alienum putarent: coleretur ius aeque ab omnibus. quibus enim ratio natura data est, iisdem etiam recta ratio data est: ergo & lex, quae est recta ratio in iubendo, & uetando: & si lex, ius quoque. at omnibus ratio: ius igitur datum est omnibus. recteq. Socrates execrari eum solebat, qui primus utilitatē a natura seiunxisset. id enim querebatur caput esse exitiorum omnium. unde est illa Pythagorica uox, * Ex quo perspicitur, cum hanc beneuolentiam, tam late longeq. diffusam, uir sapiens in aliquem pari uirtute praeditum contulerit, tum illud effici, quod quibusdam incredibile uideatur, sit autem necessarium, ut nihilo sese plus, quam alterum, diligat. quid enim est, quo differat, cum sint cuncta paria? quod si interesse quippiam tantulum modo potuerit; amicitiae iam nomen occiderit: cuius est ea uis, ut, simul atque sibi aliquid, quam alterit, maluerit, nulla sit. Quae praemuniuntur omnia reliquo sermoni, disputationiq. nostrae, quo facilius ius in natura esse positum intelligi possit. de quo cum perpauca dixero, tum

ad

ad ius ciuile ueniam, ex quo haec omnis est nata oratio. Q. Tu uero iam perpauca scilicet. ex his enim, quae dixisti, Attico * uidetur, mihi quidem certe, ex natura ortum esse ius. Att. An mihi aliter uideri possit, cum haec iam perfecta sint? primum, quasi muneribus deorum nos esse instructos, & ornatos: secundo autem loco, unam esse hominum inter ipsos uiuendi parem communemq. rationem: deinde, omnes inter se naturali quadam indulgentia, & beneuolentia, tum etiam societate iuris contineri. quae cum uera esse, recte, ut arbitror, concesserimus; qui iam licet nobis a natura leges & iura seiungere? M. Recte dicis; & res se sic habet: uerum philosophorum more, non ueterum quidem illorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiae, quae fuse olim disputabantur, ac libere, ea nunc articulatim distincteq. dicuntur. nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi separatim, hoc ipsum naturae esse ius, disputarint. Att. Et scilicet tua libertas disserendi amissa est: aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium sequare, sed auctoritati aliorum pareas. M. Non semper ita: sed, iter huius sermonis quod sit, uides: ad resp. firmandas, & stabiliendas iure, sanandos populos, omnis nostra pergit oratio. quocirca uereor committere, ut non bene prouisa, & diligenter explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus probentur: nam id fieri non potest: sed ut ijs, qui omnia recta,

*atque honesta per se expetenda dixerunt; & aut nihil omnino in bonis numerandum, nisi quod per se ipsum laudabile esset; aut certe nullum habendum magnum bonum, nisi quod uere laudari sua sponte posset. His omnibus (siue in Academia uetere cum Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt: siue Aristotelem, & Theophrastum, cum illis re congruentes, genere docendi paullum differentes, secuti sunt: siue, ut Zenoni uisum est, rebus non commutatis immutauerunt uocabula: siue etiam Aristonis difficilem atque arduam, sed iam tamen fractam & conuictam sectam secuti sunt, ut, uirtutibus exceptis, atque uitijs, cetera in summa aequalitate ponerent) his omnibus haec, quae dixi, probentur. sibi autem indulgentes, & corpori deseruientes, atque omnia, quae sequantur in uita, quaeq. fugiant, uoluptatibus, & doloribus ponderantes, etiam si uera dicunt, (nihil enim opus est hoc loco litibus) in hortulis suis iubeamus dicere, atque etiam ab omni societate reip. cuius partem nec norunt ullam, nec umquam nosse uoluerunt, paullisper facessant, rogemus. perturbatricem autem harum omnium rerũ Academiam, hanc ab Arcesila & Carneade recentem, exoremus, ut sileat. nam si inuaserit in haec, quae satis scite nobis instructa et composita uidentur, miras edet ruinas: quam quidem ego placare cupio, submouere non audeo. * Nam & in ijs sine illius suffimentis expiati sumus. at uero scelerum in homi-*

nes

nes, atque impietatum, nulla expiatio eſt. itaque poenas luunt, non tam iudicijs, quae quondam nuſquam erat, hodie multifariam nulla ſunt; ubi ſunt tamen, perſaepe falſa ſunt; quam ut eos agitent inſectenturq. furiae, non ardentibus taedis, ſicut in fabulis, ſed angore conſcientiae, fraudisq. cruciatu. quodſi homines ab iniuria poena, non natura, arcere deberet: quaenam ſollicitudo uexaret impios, ſublato ſuppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax umquam fuit, quin aut abnueret a ſe commiſſum eſſe facinus; aut iuſti ſui doloris cauſſam aliquam fingeret, defenſionemq. facinoris a naturae iure aliquo quaereret. quae ſi appellare audent impij, quo tandem ſtudio colentur a bonis? quod ſi poena, ſi metus ſupplicij, non ipſa turpitudo, deterret ab iniurioſa facinoroſaq. uita: nemo eſt iniuſtus; at incauti potius habendi ſunt improbi. tum autem; qui non ipſo honeſto mouemur, ut boni uiri ſimus, ſed utilitate aliqua atque fructu; callidi ſimus, non boni. nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet, niſi teſtem, & iudicem? quid in deſerto loco, nactus quem multo auro ſpoliare poſſit, imbecillum, atque ſolum? noſter quidem hic, natura iuſtus uir, ac bonus, etiam colloquetur, iuuabit, in uiam deducet: is uero, qui nihil alterius cauſſa faciet, & metietur ſuis commodis omnia, uidetis, credo, quid ſit acturus. quod ſi negabit ſe illi uitam erepturum, & aurum ablaturum: numquam ob eam cauſſam negabit, quod id

natura turpe iudicet, ſed quod metuat ne emanet, id eſt, ne malum habeat. o rem dignam, in qua non modo docti, uerum etiam agreſtes erubeſcant. Iam uero illud ſtultiſſimum, exiſtimare omnia iuſta eſſe, quae ſcita ſint in populorum inſtitutis, aut legibus. etiam ne, ſi quae ſint tyrannorum leges? ſi triginta illi Athenis leges imponere uoluiſſent; aut ſi omnes Athenienſes delectarentur tyrannicis legibus; num iccirco hae leges iuſtae haberentur? nihilo, credo, magis illa, quam interrex noſter tulit, ut dictator, quem uellet ciuium, indicta cauſſa impune poſſet occidere. eſt enim unum ius, quo deuincta eſt hominum ſocietas, & quod lex conſtituit una, quae lex eſt recta ratio imperandi, atque prohibendi: quam qui ignorat, is eſt iniuſtus, ſiue illa eſt ſcripta uſpiam, ſiue nuſquam. quod ſi iuſtitia eſt obtemperatio ſcriptis legibus, inſtitutisq. populorum; et ſi, ut ijdem dicunt, utilitate omnia metienda ſunt: negliget leges, easq. perrumpet, ſi poterit, is, qui ſibi eam rem fructuoſam putabit fore. ita fit, ut nulla ſit omnino iuſtitia, ſi neque natura eſt, & ea, quae propter utilitatem conſtituitur, utilitate alia conuellitur. Atqui, ſi natura confirmatura ius non erit, uirtutes omnes tollantur. ubi enim libiralitas? ubi patriae caritas? ubi pietas? ubi aut bene merendi de altero, aut referendae gratiae uoluntas poterit exiſtere? nã haec naſcuntur ex eo, quod natura propenſi ſumus ad diligẽdos homines; quod fundamentum iuris eſt.

Neque

Neque ſolum in homines obſequia, ſed etiam in
deos caeremoniae, religionesq. tolluntur: quas non
metu, ſed ea coniunctione, quae eſt homini cum
deo, conſeruandas puto. quod ſi populorum iuſſis,
ſi principum decretis, ſi ſententijs iudicum, iura
conſtituerentur: ius eſſet latrocinari, ius adultera-
re, ius teſtamenta falſa ſupponere, ſi haec ſuffra-
gijs, aut ſcitis multitudinis probarentur. quae ſi
tanta poteſtas eſt ſtultorum ſententijs, atque iuſ-
ſis, ut eorum ſuffragijs rerum natura uertatur: cur
non ſanciunt, ut, quae mala, perinicioſaq. ſunt, ha
beantur pro bonis, ac ſalutaribus? aut cur, cum
ius ex iniuria lex facere poſſit, bonum eadem fa-
cere non poſſit ex malo? atqui nos legem bonā a ma
la nulla alia, niſi naturae, norma diuidere poſſumus:
nec ſolum ius, & iniuria natura dijudicatur, ſed
omnino omnia honeſta, ac turpia. nam & commu-
nis intelligentia nobis notas res efficit, eaq. in ani-
mis noſtris inchoauit, ut honeſta in uirtute ponan-
tur, in uitijs turpia. Haec autem in opinione exiſti-
mare, non in natura poſita, uere dementis eſt.
nam nec arboris, nec equi uirtus quae dicitur, in quo
abutimur nomine, in opinione ſita eſt; ſed in natu-
ra. quod ſi ita eſt; honeſta quoque, & turpia natu-
ra dijudicanda ſunt. nam ſi opinione uniuerſa uir-
tus, eadem eius etiam partes probarentur. quis igi
tur prudentem, &, ut ita dicam, catum non ex ip-
ſius habitu, ſed ex aliqua re externa iudicet? Eſt e-
nim uirtus perfecta ratio: quod certe in natura eſt:
igitur

igitur omnis honestas eodem modo. nam ut uera & falsa, ut consequentia & contraria sua sponte, non aliena, iudicantur: sic constans & perpetua ratio uitae, quae est uirtus, itemq. inconstantia, quod est uitium, sua natura probatur. Nos ingenia iuuenum non item ad ingenia: natura uirtutes, & uitia, quae existunt ab ingenijs, iudicabuntur. an ea non aliter? honesta, & turpia non ad naturam referri necesse erit? Quod laudabile bonum est, in se habeat quod laudetur necesse est. ipsum enim bonum non est in opinionibus, sed in natura: nam ni ita esset, beati quoque opinioni essent. quo quid dici potest stultius? Quare cum & bonum, & malum natura iudicetur; & ea sint principia naturae; certe honesta quoque & turpia simili ratione dijudicanda, & ad naturam referenda sunt. Sed perturbat nos opinionum uarietas, hominumq. dissensio: & quia non idem contingit in sensibus, hos natura certos putamus; illa, quae alijs sic, alijs secus, nec ijsdem semper uno modo uidentur, ficta esse dicimus. quod est longe aliter. nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scena deprauat, non multitudinis consensus abducit a uero: animis omnes tenduntur insidiae, uel ab ijs, quos modo enumeraui, qui teneros & rudes cum acceperunt, inficiunt & flectunt, ut uolunt; uel ab ea, quae penitus in omni sensu implicata insidet imitatrix boni uoluptas, malorum autem mater omnium; cuius blanditijs corrupti, quae natura bona

*sunt, quia dulcedine hac & scabie carent, non cer-
nimus satis. Sequitur, ut conclusa mihi iam haec sit
omnis oratio, id quod ante oculos ex ijs est, quae di-
cta sunt, & ius, & omne honestum sua sponte es-
se expetendum. etenim omnes uiri boni ipsam aequi
tatem, & ius ipsum amant: nec est uiri boni, erra
re, & diligere, quod per se non sit diligendum. per
se igitur ius est expetendum, & colendum. quod
si ius: etiam iustitia: sic in ea reliquae quoque uirtu-
tes per se colendae sunt. quid liberalitas? gratuita
ne est, an mercenaria? si sine praemio benigna est,
gratuita: si cum mercede, conducta. nec est du-
bius, quin is, qui liberalis benignus ue dicitur, offi-
cium, non fructum, sequatur. ergo item iustitia ni-
hil expetit praemij, nihil pretij: per se igitur expe-
titur. eademq. omnium uirtutum caussa, atque sen
tentia est. Atque etiam, si emolumentis, non suapte
sponte, uirtus expetitur; una erit uirtus, quae mali
tia rectissime decetur. ut enim quisque maxime ad
suum commodum refert quaecumque agit, ita mini-
me est uir bonus: ut, qui uirtutem praemio metiun
tur, nullam uirtutem nisi malitiam putent. Vbi e-
nim beneficus, si nemo alterius caussa benigne facit?
ubi gratus, si non eum ipsum, cur referunt gratiam,
ipsi cernunt grati? ubi illa sancta amicitia, si non
ipse amicus per se amatur toto pectore, ut dicitur?
qui etiam deserendus, & abijciendus est, desperatis emolumentis, & fructibus. quo quid potest dici
immanius? quod si amicitia per se colenda est; socie-*
tas

*tas quoque hominum, & aequalitas, & iuſtitia per ſe expetenda. quod ni ita eſt; omnino iuſtitia nulla eſt. id enim iniuſtiſſimum ipſum eſt, iuſtitiae mercedem quaerere. Quid uero de modeſtia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de uerecundia, pudore, pudicitiaq. dicemus? infamiae ne metu non eſſe petulantes, an legum, & iudiciorum? innocentes ergo & uerecundi ſunt, ut bene audiant, &, ut rumorem bonum colligant, erubeſcunt pudici etiam * Ac me nimirum iſtorum philoſophorum pudet, qui nullum uitium uitare, niſi iudicio ipſo notatum, putant. quid enim? poſſumus eos, qui a ſtupro arcentur infamiae metu, pudicos dicere, cum ipſa infamia propter rei turpitudinem cõſequatur? nam quid aut laudari rite, aut uituperari poteſt, ſi ab eius natura receſſeris, quod aut laudandum, aut uituperandum putes? an corporis prauitates, ſi erunt perinſignes, habebunt aliquid offenſionis; animi deformitas non habebit? cuius turpitudo ex ipſis uitijs facillime perſpici poteſt. quid enim foedius auaritia, quid immanius libidine, quid contemptius timiditate, quid abiectius tarditate, & ſtultitia dici poteſt? quid ergo? eos, qui ſingulis uitijs excellunt, aut etiam pluribus, propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos, miſeros dicimus, an propter uim, turpitudinemq. uitiorum? quod item ad contrariam laudem in uirtutem dici poteſt. Poſtremo, ſi propter alais res uirtus expetitur; melius eſſe aliquid, quam uirtutem, neceſſe eſt.*

est. Pecuniam ne igitur? an honores? an formam? an ualetudinem? quae & cum adsunt, perparua sunt; &, quam diu affutura sint, certum sciri nullo modo potest. An, id quod turpissimum dictu est, uoluptatem? at in ea quidem spernenda, & repudianda, uirtus uel maxime cernitur. Videtis ne, quanta series rerum sententiarumq. sit, atque ut ex alio alia nectantur? quin labebar longius, nisi me retinuissem. Q. Quo tandem? libenter enim, frater, ad istam orationem tecum prolaberer. M. Ad finem bonorum, quo referuntur, & cuius adsciscendi caussa sunt facienda omnia, controuersam rem, & plenam dissensionis inter doctissimos, sed aliquando tamen iudicandam. A. Qui istud fieri potest, L. Gellio mortuo? M. Quid tandem id ad ré? A. Quia me Athenis audire ex Phaedro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum proconsul ex praetura in Graeciam uenisset, Athenis philosophos, qui tum erant, in locum unũ conuocasse, ipsisq. magnopere auctorem fuisse, ut aliquando controuersiarum aliquem facerent modum: quod si essent eo animo, ut nollent aetatem in litibus contere re, posse rem conuenire: & simul operam suam illis esse pollicitum. M. Ioculare istud quidem, Pomponi, & a multis saepe derisum: sed ego plane uellem, me arbitrum inter antiquam Academiam, & Zenonem datum. Att. Quo tandem istud modo? M. Quia de re una solum dissident, de ceteris mirifice congruunt. A. Ain' tandem? de una re est solum

ſolum diſſenſio? M. Quae quidem ad rem pertineat, una: quippe cum antiqui omnes, quod ſecundum naturam eſſet, quo iuuaremur in uita, bonum eſſe decreuerint; hic, niſi quod honeſtum eſſet, nihil putarit bonum. A. Paruam uero controuerſiam dicis, ac non eam, quae dirimat omnia. M. Probe quidem ſentis, ſi re, ac non uerbis, diſſiderent. A. Ergo aſſentiris Antiocho, familiari meo, (magiſtro enim, non audeo dicere) quo cum uixi, & qui me ex noſtris paene conuellit hortulis, deduxitq. in Academiam perpauculis paſſibus. M. Vir iſte fuit ille quidem prudens, & acutus, & in ſuo genere perfectus, mihique, ut ſcis, familiaris: cui tamen ego aſſentiar in omnibus, nec ne, mox uidero: hoc dico, controuerſiam totam iſtam poſſe ſedari. A. Qui iſtuc tandem uides? M. Quia ſi, ut Chius Ariſto dixit, ſolum bonũ eſſe diceret, quod honeſtum eſſet; malumque, quod turpe; ceteras res omnes plane pares, ac ne minimum quidem, utrum adeſſent, an abeſſent, intereſſe: ualde a Xenocrate, & Ariſtotele, & ab illa Platonis familia diſcreparet; eſſetq. inter eos de re maxima, & de omni uiuendi ratione diſſenſio: nunc uero cum decus, quod antiqui ſummum bonum eſſe dixerant, hic ſolum bonum dicat; itemq. dedecus illi ſummum malum, hic ſolum; diuitias, ualetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas; paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: ſentit idem, quod Xenocrates,

quod

quod Aristoteles; loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, sed uerborum discordia, controuersia nata est de finibus: in qua, quoniam usucapionem XII *tabulae intra quinque pedes esse noluerunt, depasci ueterem possesionem Academiae ab hoc acuto homine non sinemus; nec Mamilia lege singuli, sed nos tres arbitri fines regemus. Q. Quánam igitur sententiam dicimus? M. requiri placere terminos, quos Socrates pegerit, ijsq. parere. Q. Praeclare, frater, iam nunc a te uerba usurpantur ciuilis iuris, & legum: quo de genere expecto disputationem tuam. nam ista quidem magna diiudicatio est, ut ex te ipso saepe cognoui. & certe ita res se habent, ut, ex natura uiuere, summum bonum sit, id est, uita modica, & apta, uirtute perfrui, aut naturam sequi, & eius quasi lege uiuere, id est, nihil, quantum in ipso sit, praetermittere, quo minus ea, quae natura postulet, consequatur; quod inter haec uelit uirtute tamquam lege uiuere. quapropter hoc dijudicari, nescio an umquam, sed hoc sermone certe non potest: siquidem id, quod suscepimus, perfecturi sumus. Att. At ego huc declinabam, nec inuitus. Q. Licebit alias: nunc id agamus, quod coepimus, cum praesertim ad id nihil pertineat haec de summo malo bonoq. dissensio. M. Prudentissime, Quincte, dicis. nam, quae a me adhuc dicta sunt,* *

Q. Nec Lycurgi leges, neque Solonis, neque Charondae, neque Zaleuci, nec nostras XII *tabulas,*

las, nec plebiſcita deſidero: ſed te exiſtimo cum populis, tum etiam ſingulis hodierno ſermone legem uiuendi, & diſciplinam daturum eſſe. M. Eſt huius uero diſputationis, Quincte, proprium id, quod expectas, atque utinam eſſet etiam facultatis meae: ſed profecto ita ſe res habet, ut, quoniam uitiorum emendatricem legem eſſe oportet, commendatricemq. uirtutum, ab ea uiuendi doctrina ducatur. ita ſit mater bonarum omnium rerum ſapientia: a cuius amore, graeco uerbo, philoſophia nomen inuenit: qua nihil a dijs immortalibus uberius, nihil florentius, nihil praeſtabilius hominum uitae datũ eſt. haec enim una nos cum ceteras res omnes, tum, quod eſt difficillimum, docuit, ut noſmet ipſos noſceremus. cuius praecepti tanta uis, tanta ſententia eſt, ut ea non homini cupiam, ſed Delphico deo tribueretur. nam qui ſe ipſe norit, primum aliquid ſe habere ſentiet diuinum; ingeniumq. in ſe ſuum, ſicut ſimulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoq. munere deorum ſemper dignum aliquid & faciet, & ſentiet; &, cum ſe ipſe perſpexerit, totumq. tentarit, intelliget quemadmodum a natura ſubornatus in uitam uenerit, quantaq. inſtrumenta habeat ad obtinendam adipiſcendamq. ſapientiam; quoniam principio, rerum omnium quaſi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit, quibus illuſtratis ſapientia duce, bonum uirum, & ob eam ipſam cauſſam cernat ſe beatum fore. nam cum animus, cognitis perceptisq. uirtutibus,

tibus, a corporibus obsequio indulgétiaq. discesserit, uoluptatemque, sicut labem aliquam, decoris, oppresserit; omnemq. mortis dolorisq. timorem effugerit; societatemq. caritatis coierit cum suis; omnesq. natura coniunctos suos duxerit; cultumq. deorum, & puram religionem susceperit; & exacuerit illam, ut oculorum, sic ingenij aciem ad bona deligenda, & reijcienda contraria; quae uirtus ex prouidendo est appellata prudentia: quid eo dici, aut cogitari poterit beatius? idemq. tum caelum, terras, maria, rerumq. omnium naturam perspexerit; eaque unde generata, quo reditura, quando, quo modo obitura, quid in ijs mortale & caducum, quid diuinum aeternumq. sit, uiderit; ipsumq. ea moderantem et regentem paene prehenderit; seseq. non unis circundatum moenibus popularem alicuius definiti loci, sed ciuem totius mundi quasi unius urbis agnouerit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu & cognitione naturae, dij immortales, quam se ipse noscet, quod Apollo praecepit Pythius; quam contemnet, quam despiciet, quam pro nihilo putabit ea, quae uulgo dicuntur amplissima. Atque haec omnia, quasi sepimento aliquo, uallabit disserendi ratione, ueri & falsi iudicandi scientia, & arte quadam intelligendi quid quanque rem sequatur, & quid sit cuique contrarium. cumq. se ad ciuilem societatem natum senserit; non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam fusa latius

perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros uiros, qua praecepta salutis & laudis apte ad persuadendum edat suis ciuibus, qua hortari ad decus, reuocare a flagitio, consolari possit afflictos, factaq. & consulta fortium & sapientum cum improborum ignominia sempiternis monumentis prodere. quae cum tot res tantaeq. sint, quae in homine inesse perspiciantur ab ijs, qui se ipsi uelint nosse; earum parens est educatrixq. sapientia. Att. Laudata quidem a te grauiter, & uere: sed quorsus haec pertinent? M. primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi iam sumus: quae tanta esse uolumus. non enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissima. deinde facio & libenter, &, ut spero, recte, quod eam, cuius studio teneor, quaeq. me, quicunque sum, effecit, non possum silentio praeterire. A. Enimuero facis & merito, & ipse; fuitq. id, ut dicis, in hoc sermone faciendum.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS

LIBER II.

ATTICVS.

SED uis ne, quoniam & satis iam ambulatum est, & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, & in insula, quae est in Fibreno, (nam id opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedentes? M. Sane quidem. nam illo loco libentissime soleo uti, siue quid mecum ipse cogito, siue aliquid scribo, aut lego. Att. Equidem, qui nunc primum huc uenerim, satiari non queo; magnificasq. uillas, & pauimenta marmorea, & laqueata tecta contemno. ductus uero aquarum, quos isti nilos & euripos uocant, quis non, cum haec uideat, irriserit? itaque, ut tu paullo ante, de lege & de iure disserens, ad naturam referebas omnia: sic in his ipsis rebus, quae ad requietem animi delectationemq. quaeruntur, natura dominatur. quare antea mirabar, (nihil enim his in locis, nisi saxa, & montes, cogitabam: idq. ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & uersibus) sed mirabar, ut dixi, te tam ualde hoc loco delectari: nunc contra miror, te, cum Roma absis, usquam potius esse. M. Ego uero, cum licet

plures dies abesse, praesertim hoc tempore anni, et amoenitatem, & salubritatem hanc sequor. raro autem licet. sed nimirum me alia quoque caussa delectat, quae te non attingit ita. Att. Quae tandem ista caussa est? M. Quia, si uerum dicimus, haec est mea, & huius fratris mei germana patria. hinc enim orti stirpe antiquissima sumus: hic gens, hic sacra, hic maiorum multa uestigia. quid plura? hanc uides uillam, ut nunc quidem est, lautius aedificatam patris nostri studio: qui cum esset infirma ualetudine, hic fere aetatem egit in litteris: sed hoc ipso in loco, cum auus uiueret, & antiquo more parua esset uilla, ut illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum. quare inest nescio quid, & latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet: siquidem etiam ille sapientissimus uir, Ithacam ut uideret, immortalitatem scribitur repudiasse. Att. ego uero tibi istam iustam caussam puto, cur huc libentius uenias, atque hunc locum diligas. quin ipse, uere dicam, sum ipsi uillae amicior modo factus, atque huic omni solo, in quo tu ortus, & procreatus es. mouemur enim, nescio quo pacto, locis ipsis, in quibus eorum, quos diligimus, aut admiramur, adsunt uestigia. me quidem ipsae illae nostrae Athenae non tam operibus magnificis, exquisitisq. antiquorum artibus delectant, quam recordatione summorum uirorum, ubi quisque habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus: studioseq. eorum etiam sepulcra contemplor. quare

de Lege Agra. 3.a Cic.:

re istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum. M. Gaudeo igitur me incunabula paene mea tibi ostendisse. Att. Et quidem, me cognosse, admodum gaudeo. sed illud tamen quale est, quod paullo ante dixisti. hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriam esse uestram? num quid uos duas habetis patrias? an ne est una illa patria communis? nisi forte sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum. M. Ego mehercule & illi, & omnibus municipibus duas esse censeo patrias, unam naturae, alteram ciuitatis: ut ille Cato, cum esset Tusculi natus, in populi R. ciuitatem susceptus est. ita, cum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris: ut uestri Attici, prius quam Theseus eos demigrare ex agris, & in astu, quod appellatur, omnes conferre se iussit, & Sunij erant ijdem, & Attici: sic nos & eam patriam dicimus, ubi nati, & illam, qua excepti sumus. sed necesse est caritate eam praestare, qua reip. nomen uniuersae ciuitatis est: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere, & quasi consecrare debemus. dulcis autem non multo secus est ea, quae genuit, quam illa, quae excepit. itaque ego hanc meam esse patriam prorsus numquam negabo, dum illa sit maior, & haec in ea contineatur. Att. Recte igitur Magnus ille noster, me audiente, posuit in iudicio, cum pro Balbo tecum simul diceret, remp. nostram

in Cat. 2. 124.

iustissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo duo sui conseruatores extitissent: ut iam uidear adduci, hanc quoque, quae te procreauit, esse patriam tuam. Sed uentum in insulam est. hac uero nihil est amoenius. ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus; & diuisus aequaliter in duas partes latera haec alluit; rapideq. dilapsus, cito in unũ confluit; & tantum complectitur, quod satis sit modicae palestrae, loci: quo effecto, tamquam id habuerit operis, ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim praecipitat in Lirem, &, quasi in familiam patriciam uenerit, amittit nomen obscurius, Liremq. multo gelidiorem facit. nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, cũ ad multa accesserim; ut uix pede tentare id possim: quod in Phaedro Platonis facit Socrates. M. Est uero ita: sed tamen huic amoenitati, quemadmodum ex Quincto saepe audio, Thebanus Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit. Q. Est ita, ut dicis. caue enim putes Attici nostri Aemathio platanisq. illis quidquã esse praeclarius. sed, si uidetur, considamus hic in umbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. M. Praeclare exigis, Quincte: at ego effugisse arbitrabar: & tibi horum nihil deberi potest. Q. Ordire igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem. M. Ab Ioue Musarum primordia, sicut in Aratio carmine orsi sumus. Q. Quorsum istuc? M. Quia nunc itidem ab eodem, & a ceteris dijs immortalibus

sunt

ſunt nobis agendi capienda primordia. Q. optime uero, frater: & fieri ſic decet. M. Videamus igitur rurſus prius, quam aggrediamur ad leges ſingulas, uim naturamq. legis: ne, cum referenda ſint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore ſermonis; ignoremusq. uim ſermonis eius, quo iura nobis definienda ſint. Q. Sane quidem hercule: & eſt iſta recta docendi uia. M. Hanc igitur uideo ſapientiſſimorum fuiſſe ſententiam, legem neque hominum ingenijs excogitatam, nec ſcitum aliquod eſſe populorum; ſed aeternum quiddam, quod uniuerſum mundum regeret, imperandi prohibendiq. ſapientiam. ita principem legem illam, & ultimam, mentem eſſe dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut uetantis dei: ex qua illa lex, quam dij humano generi dederunt, recte eſt laudata. eſt enim ratio mensq. ſapientis ad iubendum, & ad deterrendum idonea. Q. Aliquoties iam iſte locus a te tactus eſt: ſed, ante quam ad populares leges uenias, uim iſtius caeleſtis legis explana, ſi placet; ne aeſtus nos conſuetudinis abſorbeat, & ad ſermonis morem uſitati trahat. M. A paruis enim, Quincte, didicimus, Si in ius uocat, *atque eiuſmodi alias leges nominare. Sed uero intelligi ſic oportet, & haec, & alia iuſſa ac uetita populorum, uim non habere ad recte facta uocandi, & a peccatis auocandi: quae uis non modo ſenior eſt, quam aetas populorum, & ciuitatum, ſed aequalis illius, caelum atque terras tuentis & regentis, dei. neque*

enim esse mens diuina sine ratione potest: nec ratio diuina non hanc uim in rectis prauisq. sanciendis habet. nec, quia nusquam erat scriptum, ut contra omnes hostium copias in ponte unus adsisteret, a tergoq. pontem interscindi iuberet, iccirco minus Coclitem illum rem gessisse tantam fortitudinis lege atque imperio putabimus. nec si, regnante L. Tarquinio, nulla erat Romae scripta lex de stupris, iccirco non contra illam legem sempiternam Sex. Tarquinius uim Lucretiae, Tricipitini filiae, attulit. erat enim ratio, profecta a rerum natura, & ad recte faciendum impellens, & a delicto auocans: quae non tum denique incipit lex esse, cum scripta est, sed tum, cum orta est: orta est autem simul cum mente diuina. Quamobrem lex uera, atque princeps, apta ad iubendum, & ad uetandum, ratio est recta summi Iouis. Q. Assentior, frater, ut, quod est rectum, uerum quoque sit, neque cum litteris, quibus scita scribuntur, oriatur, aut occidat. M. Ergo ut illa diuina mens, summa lex est; item, quod in homine est perfectum, est in mente sapientis. quae sunt autem uarie, & ad tempus descripta populis, fauore magis, quam re, legum nomen tenent. omnem enim legem, quae quidem recte lex appellari possit, esse laudabilem, quibusdam talibus argumentis docent. Constat profecto, ad salutem ciuium, ciuitatumq. incolumitatem, uitamq. hominum & quietam, & beatam inuentas esse leges; eosque,

qui

qui primum eiusmodi scita sanxerint, populis ostendisse se ea scripturos, atque laturos, quibus illi adscriptis susceptisque, honeste, beateq. uiuerent; quae cum ita composita sanctaq. essent, eas leges uidelicet nominarent. ex quo intelligi par est, eos, qui perniciosa et iniusta populis iussa descripserint, cum contra fecerint, quam polliciti professiq. sint, quiduis potius tulisse, quam leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse uim & sententiam iusti et iuris legendi. Quaero igitur a te. Quincte, sicut illi solent; quo si ciuitas careat, ob eam ipsam caussam, quod eo careat, pro nihilo habenda sit, id est ne numerandum in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lege autem carens ciuis est ne ob ipsum habenda nullo loco? Q. Dici aliter non potest. M. Necesse est igitur legem haberi in rebus optimis. Q. prorsus assentio. M. Quid, quod multa perniciose, multa pestifere sciscuntur in populis, quae non magis legis nomen attingunt, quam si latrones aliqua consessu suo sanxerint? nam neque medicorum praecepta dici uere possent, si quae inscij imperitiq. pro salutaribus mortifera conscripserint; neque in populo lex, cuicuimodi fuerit illa, etiam si perniciosum aliquid populus acceperit. ergo est lex iustorum iniustorumq. distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quae supplicio improbos efficiunt, defendunt ac tuentur bonos.

Q. Prae-

Q. Praeclare intelligo: nec uero iam aliam esse ullam legem puto non modo habendam, sed ne appellandam quidem. M. Igitur Titias, & Appuleias leges nullas putas? Q. Ego uero ne Liuias quidem. M. Et recte, quae praesertim uno uersiculo senatus, puncto temporis, sublatae sint. lex autem illa, cuius uim explicaui, neque tolli, neque abrogari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis uidelicet, quae numquam abrogentur? M. Certe, si modo acceptae a duobus uobis erunt. sed, ut uir doctissimus fecit Plato, atque idem grauissimus philosophorum omnium, qui princeps de rep. conscripsit, idemq. separatim de legibus eius, id mihi credo esse faciendum, ut, prius quam ipsam legem recitem, de eius legis laude dicam: quod idem & Zaleucum, & Charondam fecisse uideo: cum quidem illi non studij, & delectationis, sed reip. caussa leges ciuitatibus suis scripserint: quos imitatus Plato, uidelicet hoc quoque legis putauit esse, persuadere aliquid, non omnia ui ac minis cogere. Q. Quid, quod Zaleucum istum negat ullum fuisse Timaeus? M. At Teophrastus auctor, haud deterior, mea quidem sententia: meliorem multi nominant: commemorant uero ipsius ciues, nostri clientes, Locri. sed siue fuit, siue non fuit, nihil ad rem: loquimur, quod traditum est. Sit igitur hoc iam principio persuasum ciuibus, dominos esse omnium rerum, ac moderatores deos, eaque, quae gerantur, eorum geri, ditione, atque numine, eosdemq. optime

de

de genere hominum mereri, & qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri, piorumq. & impiorum habere rationem. his enim rebus imbutae mentes haud sane abhorrebunt ab utili & a uera sententia. quid est enim uerius, quam neminem esse oportere tam stulte arrogantem, ut in se rationem & mentem putet inesse, in caelo mundoq. non putet? aut ut ea, quae uix summa ingenij ratione comprehendat, nulla ratione moueri putet? quem uero astrorum ordines, quem dierum noctiumq. uicissitudines, quem mensium temperatio, quemq. ea, quae gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogunt, hunc hominem omnino numerari qui decet? cumq. omnia, quae rationem habent, praestent ijs, quae sint rationis expertia; nefasq. sit dicere, ullam rem praestare naturae omnium rerum: rationem inesse in ea, confitendum est. Vtiles esse autem has opiniones, quis neget? cum intelligat quam multa firmentur iureiurando, quantae salutis sint foederum religiones, quam multos diuini supplicij metus a scelere reuocarit, quamq. sancta sit societas ciuium inter ipsos, dijs immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus. Habes legis prooemium: sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo uero, frater, et in hoc admodú delector, quod in alijs rebus, alijsq. sententijs uersaris, atque ille. nihil enim tam dissimile est, quam uel ea, quae ante dixisti, uel hoc ipsum legis exordium. unú illud mihi

hi uideris imitari orationis genus. M. Vellē fortasse: quis enim id potest, aut umquā poterit imitari? nā sententias interpretari perfacile est: quod quidem ego facerem, nisi plane esse uellem meus. quid enim negotij est, eadem prope uerbis ijsdem conuersa dicere? Q. Prorsus assentior: uerum, ut modo tute dixisti, te esse malo tuum. sed iam exprome, si placet, istas leges de religione. M. Expromam equidem, ut potero; & , quoniam & locus, & sermo familiaris est, legum leges uoce proponam. Q. Quidnam id est? M. Sunt certa legum uerba, Quincte, neque ita prisca, ut in ueteribus ijs sacratisq. legibus, & tamen, quo plus auctoritatis habeant, paullo antiquiora, quam hic sermo est. eum morem igitur cum breuitate, si potero, consequar. leges autem a me edentur non perfectae, nam esset infinitum, sed ipsae summae rerum, atque sententiae. Q. Ita uero necesse est. quare audiamus.

M. Ad diuos adeunto caste: pietatem adhibento: opes amouento: qui secus faxit, deus ipse uindex erit. separatim nemo habessit deos, ne ue nouos: sed ne aduenas, nisi publice adscitos, priuatim colunto. constructa a patribus delubra in urbibus habento: lucos in agris habento: & larum sedes, ritus familiae, patrumq. seruanto. diuos, & ollos, qui caelestes semper habiti, colunto: & ollos, quos endo caelum merita uocauerint, Herculem, Liberum, Aesculapium

culapium, Castorem, Pollucem, Quirinum, ast olla, propter quae datur homini ascensus in caelum, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem: earumq. laudum delubra sunto, nec ulla uitiorum. sacra sollemnia obeunto. feriis iurgia amouento; easq. in famulis, operibus patratis, habento: itaque, ut ita cadat in annuis anfractibus, descriptum esto: certasq. fruges, certasq. bacas sacerdotes publice libanto, hoc certis sacrificiis ac diebus: itemq. alios ad dies ubertatem lactis feturaeq. seruanto. id quod ne committi posit, ad eam rem ratione cursus annuos sacerdotes finiunto: quaeq. quoique diuo, decorae, grataeq. sint hostiae, prouidento: diuisq. aliis sacerdotes, omnibus pontifices, singulis flamines sunto: uirginesq. Vestales in urbe custodiunto ignem foci publici sempiternum: quoq. haec priuatim & publice modo rituq. fiant, discunto ignari a publicis sacerdotibus: eorum autem duo genera sunto; unum, quod praesit caerimoniis, & sacris; alterum, quod interpretetur fatidicorum & uatum effata incognita, quom senatus populusq. adsciuerit: interpretes autem Iouis optimi maximi publici augures signis, & auspiciis postea uidento, disciplinam tenento: sacerdotes uineta, uirgetaque, & salutem

ſalutem populi auguranto : quiq. agent rem duelli, quiq. popularem, auſpicium praemonento: olliq. obtemperanto: diuorumq. iras prouidento, iisq. apparento: caeliq. fulgura regionibus ratis temperanto : urbemque, agros, & templa, liberata, & effata habento: quaeq. augur iniuſta, nefaſta, uitioſa, dira defixerit, irrita infectaq. ſunto : quiq. non paruerit, capital eſto: foederum, pacis, belli induciarum, oratorum, fetiales iudices ſunto: bella diſceptanto: prodigia, portenta ad Etruſcos & haruſpices, ſi ſenatus iuſsit, deferunto: Etruriaq. principes diſciplinam doceto: quibus diuis creuerint, procuranto: iidemq. fulgura, atque obſtita pianto : nocturna mulierum ſacrificia ne ſunto, praeter olla, quae pro populo rite fient : ne ue quem initianto, niſi, ut aſſolet, Cereri, Graeco ſacro : ſacrum commiſſum, quod neque expiari poterit, impie commiſſum eſto : quod expiari poterit, publici ſacerdotes expianto : ludis publicis quod ſine curriculo, ſine certatione corporum fiant, popularem laetitiam in cantu, & fidibus, tibiis moderanto, eamq. cum diuum honore iungunto: ex patriis ritibus optima colunto: praeter Idaeae matris famulos, eosq. iuſtis diebus, ne quis ſtipem cogito: ſacrum ſacro ue commendatum qui

clepſit,

clepſit, rapſitque, paricida eſto: periurii poena diuina, exitium; humana, dedecus: inceſtum pontifices ſupremo ſupplicio ſanciunto: impius ne audeto placare donis iram deorum: caute uota redduntο: poena uiolati iuris eſto: ne quis agrum conſecrato: auri, argenti, eboris ſacrandi modus eſto: ſacra priuata perpetua manento: deorum manium iura ſancta ſunto: homines leto datos diuos habento: ſumptum in ollos, luctumq. remouento.

Att. Concluſa quidem eſt a te tam magna lex ſane quam breui: & , ut mihi quidem uidetur, non multum diſcrepat iſta conſtitutio religionum a legibus Numae, noſtriſq. moribus. M. An cenſes, cum in illis de rep. libris perſuadere uideatur Africanus, omnium rerump. noſtram ueterem illam fuiſſe optimam, non neceſſe eſſe optimae reip. leges dare conſentaneas? Att. Immo prorſus ita cenſeo. M. Ergo adeo expectate leges, quae genus illud optimum reip. contineant: & , ſi quae forte a me hodie rogabuntur, quae non ſint in noſtra rep. nec fuerint, tamen erant fere in more maiorum, qui tum, ut lex, ualebat. Att. Suade igitur, ſi placet, iſtam ipſam legem; ut ego, uti rogas, poſſim dicere. M. An tandem, Attice, non es dicturus aliter? Att. Prorſus maiorem quidem rem nullam ſciſcam aliter: in minoribus, ſi uoles, remittam hoc tibi. atque mea quidem ſententia eſt. M. At, ne longum fiat, uidete.

dete. Att. Vtinam quidem: quid enim agere malumus? M. Caste iubet lex adire ad deos, animo uidelicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis: sed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori praestet, obseruetureq. ut casta corpora adhibeantur, multo esse in animis id seruandum magis. nam incestum uel aspersione aquae, uel dierum numero tollitur, animi labes nec diuturnitate uanescere, nec manibus ullis elui potest. Quod autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet: significat probitatem gratam esse deo, sumptum esse remouendum. quid est enim, cum paupertatem diuitijs etiam inter homines esse aequalem uelimus, cur eam, sumptu ad sacra adhibito, deorum aditu arceamus; praesertim cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit, quam non omnibus patere ad se placandum & colendum uiam. Quod autem non iudex, sed deus ipse uindex constituitur: praesentis poenae metu religio confirmari uidetur. Suosq. deos aut nouos, aut alienigenas coli, confusionem habet religionum, & ignotas caerimonias, non a sacerdotibus, non a patribus acceptos. Deos ita placet coli, si huic legi paruerint ipsi. Patrum delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos Persarum: quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia, ac libera; quorumq. hic mundus omnis templum esset, & domus. melius Graeci, atque nostri, qui, ut augerent pietatem

tem in deos, easdem illos urbes, quas nos, incolere uoluerunt. affert enim haec opinio religionem utilem ciuitatibus: siquidem & illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo uiro, tum maxime & pietatem, & religionem uersari in animis, cum rebus diuinis operam daremus: & quod Thales, qui sapientissimus in septem fuit; homines existimare oportere, omnia quae cernerent, deorum esse plena: fore enim omnes castiores, uelutiq. in fanis essent, maxime religiosos. est enim quadam opinione species deorum in oculis, non solum in mentibus. Eandemq. rationem luci habent in agris. Neque ea, quae a maioribus prodita est, cum dominis, tum famulis, posita in fundi uillaeq. conspectu, religio Larũ repudianda est. Iam ritus familiae patrumq. seruari, id est, quoniam antiquitas proxime accedit ad deos, a dijs quasi traditam religionem tueri. Quod autem ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & ceteros, coli lex iubet, indicat omnium quidem animos immortales esse, sed fortium bonorumq. diuinos. Bene uero, quod Mens, Pietas, Virtus, Fides consecratur manu. quarum omnium Romae dedicata publice templa sunt: ut, illa qui habeant, habent autem omnes boni, deos ipsos in animis suis collocatos putent. nam illud uitiosum Athenis, quod, Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contumeliae fanum, & Impudentiae. uirtutes enim, non uitia consecrare decet. araq. uetus stat in Palatio Febris: et altera

Exquilijs malae Fortunae, deteſtataeq. omnia eiuſmodi repudianda ſunt. quod ſi fingenda nomina uice poetae, at potius uincendi, atque potiundi ſtataſſandi cognomina, quae Statoris, & Iuncti Iouis, re rumq. expetendarum nomina, ut Salutis, Honoris, Opis, Victoriae. quoniamq. expectatione rerum bonarum erigitur animus, recte etiam ſpes a Calatino conſecrata eſt: Fortunaque, ſit uel Huiuſce diei; nam ualet in omnes dies: uel Reſpiciens, ad opem ferendam: uel Fors, in quo incerti caſus ſignificantur magis: uel Primigenia, a gignendo. *

Multa deſunt.

Cum eſt uel feriarum feſtorumq. dierum ratio, in liberis reqietem habet litium, & iurgiorum; in ſeruis, operum, laborum: quas compoſitio anni conferre debet ad perfectionem operum ruſticorum. quod tempus, ut ſacrificiorum libamenta ſeruentur, fetusq. pecorum, quae dicta in lege ſunt, diligenter habenda ratio intercalandi eſt: quod inſtitutum perite a Numa, poſteriorum pontificum negligentia diſſolutum eſt. Iam illud ex inſtitutis pontificum & haruſpicum non mutandum eſt, quibus hoſtijs immolandum cuique deo, cui maioribus, cui

lactenti-

lactentibus, cui maribus, cui feminis. Plures autem deorum omnium, & singuli singulorum, sacerdotes, & respondendi iuris, & conferendarum religionum facultatem afferunt. Cumq. Vesta quasi focum urbis, ut graeco nomine est appellata, quod nos prope idem graecum interpretatum nomen tenemus, complexa sit; ei colendae uirgines praesint: ut aduigiletur facilius ad custodiam ignis; & sentiant mulieres in natura feminarum omnem castitatem peti. Quod sequitur uero, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad ciuitatis statum. ut sine ijs, qui sacris publice praesunt, religioni priuatae satisfacere non possint. continet enim remp. consilio et auctoritate optimatum semper populum indigere: descriptioq. sacerdotum nullum iustae religionis genus praetermittit. nam sunt ad placandos deos alij constituti, qui sacris praesunt sollemnibus; ad interpretanda alij praedicta uatum, neque multorum, ne esset infinitum, neque ut ea ipsa, quae suscepta publice essent, quisquam extra collegium nosset. Maximum autem, & praestantissimum in rep. ius est augurum, & cum auctoritate coniunctum. neque uero, quia sum ipse augur, ita sentio, sed quia sic existimare nos est necesse. quid enim maius est, si de iure quaerimus, quam posse a summis imperijs, & summis potestatibus comitiatus, & concilia uel instituta dimittere, uel habita rescindere? quid grauius, quam rem susceptam dirimi, unus, * si augur, Aliter, dixerit? quid magnificentius,

quam posse decernere, ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius, quam cum populo, cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? quid, leges, non iure rogatas, tollere, ut etiam decreto collegij, * *ut Liuias consilio Philippi consulis, & auguris? nihil domi, nihil militiae per magistratus gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquam probari? Att. Age, iam ista uideo, fateorq. esse magna: sed est in collegio uestro inter Marcellum, & Appium, optimos augures, magna dissensio. nam eorum ego in libros incidi, cum alteri placeat auspicia ista ad utilitatem esse reip. composita, alteri disciplina uestra quasi diuinare uideatur posse. hac tu de re, quaero, quid sentias. M. Ego ne? diuinationem, quam Graeci μαντικὴν appellant, esse censeo, et huius hanc ipsam partem, quae est in auibus, ceterisq. signis disciplinae nostrae: quod cum summos deos esse concedamus, eorumq. mente mundum regi, & eorundem benignitatem hominum consulere generi, & posse nobis signa rerum futurarum ostendere; non uideo, cur esse diuinationem negem. sunt autem ea, quae posui; ex quibus id, quod uolumus, efficitur, & cogitur. Iam uero, permultorum exemplorum & nostra plena est resp. & omnia regna, omnesq. populi, cunctaeq. gentes, augurum praedictis multa incredibiliter uera cecidisse. neque enim Polyidi, neque Melampodis, neque Mopsi, neque Amphiarai, neque Chalchantis, neque Heleni tantum nomen fuisset; neque tot nationes id ad hoc tēpus retinuissent,*

fam. l. 3. ep. 4. 36.

tinuissent, Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeq. Pisidarum, nisi uetustas ea certa esse docuisset. nec uero Romulus noster auspicato urbem condidisset: neque Attij Nauij nomen memoria floreret tam diu, nisi hi omnes multa ad ueritatem admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin haec disciplina & ars augurum euanuerit iam & uetustate, & negligentia. ita neque illi assentior, qui hanc scientiam negat umquam in nostro collegio fuisse: neque illi, qui esse etiam nunc putat. quae mihi uidetur apud maiores fuisse duplex, ut ad reip. tempus non numquam, ad agendi consilium saepissime pertineret. Att. Credo hercle ita esse; istiq. rationi potissimum assentior. sed redde cetera. M. Reddam uero, &, si potero, breui. Sequitur enim de iure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo, & deponendo ius plurimum ualet, & fides: horumq. ut publici interpretes essent, lege sancimus. Iam de haruspicum religione, de expiationibus & procurationibus, satis superq. in ipsa lege dictum puto. Att. Assentior; quoniam omnis hac in religione uersatur oratio. M. At uero, quod sequitur, quo modo aut tu assentiare, aut ego reprehendam, sane quaero, Tite. Att. Quid tandem id est? M. De nocturnis sacrificijs mulierum. Att. Ego uero assentior, excepto praesertim in ipsa lege, sollemni sacrificio, ac publico. M. Quid ergo aget Iacchus, Eumolpidaeq. uestri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo

R. sed omnibus bonis, firmisq. populis leges damus. Att. Excipis, credo, illa, quibus ipsi initiati sumus. M. Ego uero excipiam. nam mihi cum multa eximia diuinaq. uidentur Athenae tuae peperisse, atque in uita hominum attulisse, tum nihil melius illis mysterijs, quibus ex agresti immaniq. uita exculti ad humanitatem, & mitigati sumus, initiaq. ut appellantur, ita re uera principia uitae cognouimus. neque solum cum laetitia uiuendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi. Quid autem mihi displiceat in nocentes, poetae indicant comici. qua licentia Romae data, quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quo ne imprudentiam quidem oculorum adijci fas fuit. A. Tu uero istam Romae legem rogato, nobis nostras ne ademeris. M. Ad nostras igitur reuertor: quibus profecto diligentissime sanciendum est, ut mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat; initienturq. eo ritu Cereri, quo Romae initiantur. quo in genere seueritatem maiorum senatus uetus auctoritas de Bacchanalibus, & consulum, exercitu adhibito, quaestio animaduersioq. declarat. Atque omnia nocturna, ne nos duriores forte uideamur, in media Graecia Diagondas Thebanus lege perpetua sustulit. Nouos uero deos, & in his colendis nocturnas peruigilationes sic Aristophanes, facetissimus poeta ueteris comoediae, uexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alij dij, peregrini iudicati, e ciuitate eijciantur.

Publicus

Publicus autem ſacerdos imprudentiam, conſilio expiatam, metu liberet; audaciam in admittendis religionibus foedis damnet, atque impiam iudicet. Iam ludi publici, cum ſint cauea, circoq. diuiſi, ſint corporum certatione, curſu, & pugillatione, luctatione, curriculisq. equorum uſque ad certam uictoriam circo conſtitutis: cauea, cantu, ac fidibus, & tibijs, dum modo ea moderata ſint, ut lege praeſcribitur. aſſentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneros atq; molles influere, quam uarios canendi ſonos: quorum, dici uix poteſt, quanta ſit uis in utramque partem. namque & incitat languentes, & languefacit excitatos & tum remittit animos, tum contrahit. ciuitatumq. hoc multarum in Graecia interfuit, antiquum uocum ſeruare modum. quarum mores lapſi ad mollitiem, pariter ſunt immutati cum cantibus: aut hac dulcedine corruptelaq. deprauati, ut quidam putant: aut quod, cum ſeueritas eorum ob alia uitia cecidiſſet, tum fuit in auribus animisq. mutatis etiam huic mutationi locus. quamobrem ille quidem ſapientiſſimus Graeciae uir, longeq. doctiſſimus, ualde hanc labem ueretur: negat enim mutari poſſe muſicas leges ſine mutatione legum publicarum. ego nec tam ualde id timendum, nec plane contemnendum puto. illa quidem, quae ſolebant quondam compleri ſeueritate iucunda Liuianis, & Naeuianis modis, nunc ut eadem exultent, ceruices oculosq. pariter cum modorum flexionibus

 torqueant.

torqueant. grauiter olim iſta uindicabat uetus illa Graecia, longe prouidens, quam ſenſim pernicies illapſa ciuium animos malis ſtudijs, malisq. doctrinis, repente totas ciuitates euerteret. ſiquidem illa ſeuera Lacedaemon neruos iuſſit, quos plures quam ſeptem haberet, in Timothei fidibus demi. Deinceps in lege eſt, ut de ritibus patrijs colantur optimi. de quo cum conſulerent Athenienſes Apoxinem Pythium, quas potiſſimum religiones tenerent; oraculum editum eſt, eas, quae eſſent in more maiorum. quo cum iterum ueniſſent; maiorumq. morem dixiſſent ſaepe eſſe mutatum; quaeſiſſentque, quem morem potiſſimũ ſequerentur e uarijs: reſpondit, optimum. & profecto ita eſt, ut id habendum ſit antiquiſſimum, & deo proximum, quod ſit optimum. Stipem ſuſtulimus, niſi eam quam ad paucos dies, propriam Idaeae matri, excepimus. implet enim ſuperſtitione animos, & exhaurit domos. Sacrilegio poena, eſt, neque ei ſoli, qui ſacrum abſtulerit; ſed etiam ei, qui ſacro commendatum. quod & nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia depoſuiſſe apud Solos in delubro pecuniam dicitur. Athenienſis Cliſthenes Iunoni Samiae, ciuis egregius, cum rebus timeret ſuis, filiarum dotes credidit. Sed iam de periurijs, de inceſto nihil ſane hoc quidem loco diſputandum eſt. Donis impij ne placare audeant deos, Platonem audiant: qui uetat dubitare, qua ſit mente futurus deus, cum uir nemo bonus ab im-
probo

probo se donari uelit. Diligentia uotorum satis in lege dicta est, ac uoti sponsio, qua obligamur deo. Poena uero uiolatae religionis, iustam recusatioñe non habet. quid ego hic sceleratorum utar exemplis, quorum plenae tragoediae? quae ante oculos sunt, ea potius attingantur. etsi haec commemoratio, uereor, ne supra hominis fortunam esse uideatur: tamen, quoniam sermo mihi est apud uos, nihil reticebo: uelimq. hoc, quod loquar, dijs immortalibus gratum potius uideri, quam graue. Omnia tum perditorum ciuium sclere, discessu meo, religionum iura polluta sunt: uexati nostri lares familiares: in eorum sedibus exaedificatum templum Licentiae: pulsus a delubris is, qui illa ser uarat. circumspicite celeriter animis, (nihil enim attinet quemquam nominari) qui sint rerum exitus consecuti. nos, qui illam custodem urbis, omnibus ereptis nostris rebus, ac perditis, uiolari ab impijs passi non sumus; eamq. ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus; iudicia senatus, Italiae, gentium denique omnium conseruatae patriae consecuti sumus. quo quid accidere potuit homini praeclarius? quorum scelere religiones tum prostratae, afflictaeq. sunt; partim ex illis distracti ac dissipati iacent; qui uero ex ijs & horum scelerum principes fuerunt, & praeter ceteros in omni religione impij, non solum uita cruciati, atque dedecore, uerum etiam sepultura, & iustis exequiarum caruerunt. Q. Equidem ista agnosco, frater;

ter; & meritas dijs gratias ago: sed nimis saepe secus aliquanto uidemus euadere. M. Non enim, Quincte, recte existimamus, quae poena diuina sit: & opinionibus uulgi rapimur in errorem, nec uera cernimus: morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offensione iudicij, hominum miserias ponderamus: quae fateor humana esse, & multis bonis uiris accidisse: sceleris autem poena tristis, &, praeter eos euentus, qui sequuntur, per se ipsa maxima est. uidimus, qui nisi odissent patriam, numquam nobis inimici fuissent, ardentes tum cupiditate, tum metu, tum conscientia; quid agerent, modo timentes, uicissim contemnentes religiones; iudicia perrupta ab ijsdem, corrupta hominum, non deorum. Reprimam iam, et non insequar longius, eoq. minus, quo plus poenarum habeo, quam petiui. tantū ponam, duplicē poenam esse diuinā, quod constat et uexandis uiuorū animis, et ea fama mortuorum, ut eorum exitium & iudicio uiuorum, & gaudio comprobetur. Agri autem ne consecrentur, Platoni prorsus assentior: qui, si modo interpretari potuero, his fere uerbis utitur. Terra igitur, ut focus domiciliorum, sacra deorum omnium est. quocirca ne quis iterum idem consecrato. Aurum autem, & argentum in urbibus, & priuatim, & in fanis inuidiosa res est. Tum ebur ex inanimo corpore extractum, haud satis castum donum deo. Iam aes, atque ferrum, duelli instrumenta, non fani. lignum autem quodque

que

que uoluerit, uno e ligno dedicato, itemq. lapideum, in delubris communibus. Textile, ne operosius, quam mulieris opus menstruum. Color autem albus praecipue decorus deo est, cum in ceteris, tum maxime in textili. tincta uero absint, nisi a bellicis insignibus. Diuinissima autem dona aues, & formae ab uno pictore uno absolutae die. itemq. cetera huius exempli dona sunto. Haec illi placent. sed ego cetera non tam restricte praefinio, uel hominum uitijs, uel subsidijs temporum uictus. terrae cultum segniorem suspicor fore, si ad eam tuendam, ferroq. subigendam, superstitionis aliquid accesserit. Att. Habeo ista: nunc de sacris perpetuis, & de manium iure restat. M. O miram memoriam, Pomponi, tuam. at mihi ista exciderant. At. Ita credo: sed tamen hoc magis eas res & memini, & expecto, quod & ad pontificium ius, & ad ciuile psrtinent. M. Vero: & apertissima sunt istis de rebus & responsa, & scripta multa: & ego in hoc omni sermone nostro, quod ad cumque legis genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo, quoad potero, eius ipsius generis ius ciuile nostrum, sed ita, locus ut ipse notus sit, ex quo ducatur quaeque res, & ars iuris: ut non difficile sit, quaecumque noua caussa cõsultatio ue acciderit, eius tenere ius, cum scias a quo sit capite repetendum. Sed iurisconsulti, siue erroris obijciendi caussa, quo plura, & difficiliora scire uideantur; siue, quod similius ueri est, ignoratione docendi; (nam

non

non solum, scire aliquid, artis est, sed quaedam ars etiam docendi) saepe, quod positum est in una cognitione, id in infinita dispertiuntur: uelut in hoc ipso genere, quam magnum illud Scaeuolae faciunt, pontifices ambo, & ijdem iuris peritissimi? saepe, inquit Publij filius, ex patre audiui, pontificem bonum neminem esse, nisi qui ius ciuile cognouisset. totum ne? quid ita? quid enim ad pontificem de iure parietum, aut aquarum, aut ullo omnino? ergo quod cum religione coniunctum est, (id autem quantulum est?) de sacris credo, de uotis, de ferijs, de sepulcris, et si quid eiusmodi est. cur igitur haec tanta facimus, cum cetera perparua sint? De sacris autem, qui locus patet latius, haec sit una sententia, ut conseruentur, & deinceps familijs prodantur: &, ut in lege posui, perpetua sint sacra. hoc posito, haec iura pontificum auctoritate consecuta sunt, ut, ne morte patrisfamilias sacrorum memoria occideret, ijs essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinae satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur iurisconsultorum libri. quaeruntur enim, qui astringantur sacris. Heredum caussa iustissima est. nulla est enim persona, quae ad uicem eius, qui e uita emigrarit, propius accedat. Deinde qui morte, testamento ue eius tantundem capiat, quantum omnes heredes: id quoque ordine: est enim ad id, quod propositum est, accommodatum. Tertio loco: si nemo sit heres,

res, qui de bonis, quae eius fuerint, cum moritur, usuceperit plurimum. Quarto: si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de creditoribus eius, qui plurimum seruet. Externa illa persona est, ut is, qui ei, qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminiq. eam soluerit, proinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Haec nos a Scaeuola didicimus, non ita descripta ab antiquis. nam illi quidem his uerbis docebant: tribus modis sacris astringi, hereditate, aut si maiorem partem pecuniae capiat; aut, si maior pars pecuniae legata est, si inde quippiam ceperit. sed pontificem sequamur. Videtis igitur omnia pendere ex uno illo, modo pontifices pecuniam sacris coniungi uolunt: ijsdemq. ferias, et caerimonias adscribendas putant. atque etiam dát hoc Scaeuolae, quod est partitionis caput; si in testamento deducta scripta non sit, ipsiq. minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligentur. in donatione, hoc idem secus interpretantur. & quod paterfamilias in eius donatione, qui in ipsius potestate esset, approbauit, ratum est: quod eo insciente factum est, si id is non approbat, ratum non est. his propositis quaestiunculae multae nascuntur, quas qui non intelligat, si ad caput referat, per se ipse facile perspiciat: ueluti, si minus quis cepisset, ne sacris alligaretur, ac post de eius heredibus aliquis exegisset pro sua parte, id, quod ab eo cuius ipse heres esset, praetermissum fuisset; eaq. pecunia non minor esset facta, cum superio-

re

re exactione, quam heredibus omnibus esset relicta; qui eam pecuniam exegisset, solum, sine coheredibus, sacris alligari. quin etiam cauent, ut, cui plus legatum sit, quam sine religione capere liceat, is per aes & libram heredes testamenti soluat: propterea quod eo loco res est ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata non esset. hoc ego loco, multisq. alijs, quaero a uobis, Scaeuolae pontifices maximi, et homines meo quidem iudicio acutissimi, quid sit, quod ad ius pontificium ciuile appetatis. ciuilis enim iuris scientia pontificium quodam modo tollitis. nam sacra cum pecunia, pontificum auctoritate, nulla lege coniuncta sunt. itaque si uos tantummodo pontifices essetis, pontificalis maneret auctoritas: sed quod ijdem iuris ciuilis estis peritissimi, hac scientia illa eluditis. placuit P. Scaeuolae, & Coruncanio, pontificibus maximis, itemque ceteris, qui tantundem caperent, quantum omnes heredes, sacris alligari. habeo ius pontificium: quid huc accessit ex iure ciuili? partitionis caput, scriptum caute, ut centum nummi deducerentur. inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. quod si hoc, qui testamentum faciebat, cauere noluisset; admonet iurisconsultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur. super dicebant; qui quid cepisset, astringi: rursus sacris liberantur. hoc uero nihil ad pontificium ius, et e medio est iure ciuili, ut per aes & li-

libram heredes testamenti soluant; et eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeatur, sitq. ea non * doctum hominem sane, cuius fuit Accius perfamiliaris. sed mensem credo extremum anni, ut ueteres februarium, sic hic decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare, pietatis adiunctum putabat. Iam tanta regio est sepulcrorum, ut extra sacra & gentem inferri fas negent esse: idq. apud maiores nostros A. Torquatus in gente Popillia iudicauit. nec uero tam Denicales, quae a nece apellatae sunt, quia residunt mortui; quam ceterorum caelestium quieti dies, feriae nominarentur, nisi maiores eos, qui ex hac uita migrassent, in deorum numero esse uoluissent. eas in eos dies conferri ius, quibus nec ipsius, neque publicae feriae sint. totaq. huius iuris compositio pontificalis magnam religionem caerimoniamq. declarat. Necesse est edisseri a nobis, qui finis funestae familiae, quod genus sacrificij lare, ueruecibus fiat, quemadmodum os receptum, terra obtegatur, quaeq. in porca contracta iura sint, quo tempore incipiat sepulcrum esse, & religione teneatur. Ac mihi quidem antiquissimum sepulturae genus illud fuisse uidetur, quo apud Xenophontem Cyrus utitur. redditur enim terrae corpus, & ita locatum, ac situm, quasi operimento matris obducitur. eodemq. ritu in eo sepulcro, quod procul ad

Fontis

Fontis aras, regem noſtrum Numam conditum accepimus: gentemq. Corneliam uſque ad memoriam noſtram hac ſepultura ſcimus eſſe uſam. C. Marij ſitas reliquias apud Anienem diſſipari iuſſit Sylla uictor, acerbiore odio incitatus, quam ſi tam ſapiens fuiſſet, quam fuit felix. quod haud ſcio, an timens, ſuo corpori poſſe accidere, primus e patricijs Cornelijs igni uoluit cremari: daclarat etenim Ennius de Africano,
Hic eſt ille ſitus.
uere: nam ſiti dicuntur ij, qui conditi ſunt, nec tamen eorum ante ſepulcrum eſt, quam iuſta facta, & corpus incenſum eſt. & quod nunc communiter in omnibus ſepultis ponitur, ut humati dicantur, id erat propriũ tum in ijs, quos humus iniecta contegeret: eumq. morem ius pontificale confirmat. nam prius, quam in os iniecta gleba eſt, locus ille, ubi crematum eſt corpus, nihil habet religionis: iniecta gleba, tum & ille humatus eſt, & ſepulcrum uacatur, ac tum denique multa religioſa iura complectitur. itaque in eo, qui in naui necatus, deinde in mare proiectus eſſet, decreuit P. Mucius, familiam puram, quod os ſupra terram non extaret porcam heredi eſſet: C. Cotta cenſet habendas triduum ferias, & porco femina piaculum pati: ſi in mari mortuus eſſet, eadem praeter piaculum & ferias. Att. Video, quae ſint in Pontificio iure: ſed quaero ecquidnam ſit in legibus. M. Pauca ſane, Tite, &, uti arbitror, non ignota uobis: ſed

ſed ea non tam ad religionem ſpectāt, quam ad ius ſepulcrorum. hominem mortuum, inquit lex in XII, in urbe ne ſepelito, ne ue urito. credo, uel propter ignis periculum. quod autem addit, ne ue urito, indicat non, qui uratur, ſepeliri; ſed qui humetur. *Att.* Quid? qui poſt duodecim in urbe ſepulti ſunt, clari uiri? *M.* Credo, Tite, fuiſſe, aut eos, quibus hoc ante hanc legem uirtutis cauſſa tributum eſt, ut Publicolae, ut Tuberto, quod eorum poſteri iure tenuerunt; aut eos, ſi qui hoc, ut Fabricius, uirtutis cauſſa ſoluti legibus conſecuti ſunt, ſed in urbe ſepeliri lex uetat. ſic decretum a pontificum collegio, non eſſe ius in loco publico fieri ſepulcrum. noſtis extra portam Collinam aedem Honoris. aram in eo loco fuiſſe, memoriae proditum eſt. ad eam cum lamina eſſet inuenta, & in ea ſcriptum. Domina honoris, ea caſſa fuit aedis huius dedicandae. ſed cum multa in eo loco ſepulcra fuiſſent, exarata ſunt. ſtatuit enim collegium, locum publicum non potuiſſe priuata religione obligari. Iam cetera in XII. minuendi ſumptus, lamentationesq. funeris, translata de Solonis fere legibus. Hoc plus, inquit, ne facito. rogum aſcia ne polito. Noſtis quae ſequuntur. diſcebamus enim pueri XII, ut carmen neceſſarium, quas iam nemo diſcit. extenuato igitur ſumptu tribus ricinijs, & uinculis purpurae; & decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem. Mulieres genas ne radunto: ne ue leſſum funeris ergo habento. hoc ueteres in-

 terpretes,

terpretes, Sex. Aelius, L. Acilius, non satis intelligere se dixerunt; sed suspicari, uestimenti aliquod genus funebris. L. Aelius, legum, quasi lugubrem eiulationem, ut uox ipsa significat: quod eo magis iudico uerum esse, quia lex Solonis id ipsum uetat. haec laudabilia, & locupletibus fere cum plebe communia, quod quidem maxime e natura est, tolli fortunae discrimen in morte. Cetera item funebria, quibus luctus augetur, duodecim sustulerunt. Homini, inquit, mortuo ne ossa legito, quo post funus facit. excipit bellicá peregrinamq. mortem. Haec praeterea sunt in legibus, de
* unctura. Quae seruilis unctura tollitur, omnisq. circumpotatio. quae & recte tolluntur, neque tollerentur, nisi fuissent. Ne sumptuosa respersio, ne longae coronae: nec acerrae praetereantur. Illa iam significatio est, laudis ornaméta ad mortuos pertinere, quod coronam uirtute partam, & ei, qui peperisset, & eius parenti, sine fraude esse lex impositam iubet; credoque, quod erat factitatum, ut uni plura fierent, lectiq. plures inferrentur, id quoque ne fieret, lege sanctum est: qua in lege cum esset, Ne ue aurum addito, quam humane excipit altera lex, ut, quoi auro dentes uincti essent, ast im cum illo sepelire, urere, ne si fraude esto. & simul illud uidetote, aliud habitum esse, sepelire & urere. Duae sunt praeterea leges de sepulcris: quarum altera priuatorum aedificijs, altera ipsis sepulcris cauet. nam quod rogú bustum ne nouum uetat

uetat propius sexaginta pedes adijci aedes alienas inuito domino, incendium ueretur acerbum: Quod autem forum, id est, uestibulum sepulcri, bustum ne usucapi uetat, tuetur ius sepulcrorum. Haec habemus in duodecim, sane secundum naturam; quae norma legis est: reliqua sunt in more; funus ut indicatur, si quid ludorum; domusq. funeris utatur accenso, atque lictoribus; honoratorum uirorũ laudes in concione memorentur; easq. etiam cantus ad tibicinem prosequatur, cui nomen Naeniae; quo uocabulo etiam grachos cantus lugubres nominantur. Q. Gaudeo nostra iura ad naturam accommodari, maiorumq. sapientia admodum delector. M. Sed credo, Quincte, ut ceteri sumptus, sic etiam sepulcrorum modum recte requiri: quos enim ad sumptus progressa iam ista res sit, in C. Figuli sepulcro uides. sed credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem, alioqui multa extarent ampla maiorum. M. Nostrae quidem legis interpretes, quo capite iubemur sumptus & luctum remouere a deorum manium iure, hoc intelligunt, in primis sepulcrorum magnificentiam esse minuendam. nec haec a sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt. nam & Athenis iam illo more a Cecrope, ut aiunt, permansit hoc ius terra humandi: quam cum proximi iniecerant, obductaq. terra erat, frugibus obserebatur: ut sinus & gremium quasi matris mortuo tribueretur: solum autem frugibus expiatum ut uiuis redderetur.

 seque-

ſequebantur epulae, quas inirent propinqui coronati: apud quas de mortui laude cum quid ueri erat praedicatum: nam mentiri nefas habebatur, ad iuſta coniecta erant. poſtea quam, ut ſcribit Phaereus, ſumptuoſa fieri funera, & lamentabilia coepiſſent, Solonis lege ſublata ſunt. quam legem eiſdem prope uerbis noſtri decemuiri in decimam tabulam coniecerunt. nam de tribus riciniis, & pleraque illa, Solonis ſunt: de lamentis uero expreſſa uerbis ſunt: Mulieres genas ne radunto, ne ue leſſum funeris ergo habento. de ſepulcris autem nihil eſt apud Solonem amplius, quam ne quis ea deleat, ne ue alienum inferat, penaq. eſt, ſi quis buſtum (nam id puto appellari τύμβον) aut monumentum, inquit, aut columnam uiolarit, deiecerit, fregerit. ſed poſt aliquanto, propter has amplitudines ſepulcrorũ, quas in Ceramico uidemus, lege ſanctum eſt, ne quis ſepulcrum faceret operoſius, quam quod decem homines effecerint triduo: neque id opere tectorio exornari, nec Hermas hos, quos uocant, licebat imponi: nec de mortui laude, niſi in publicis ſepulturis, nec ab alio, ſi qui publice ad eam rem conſtitutus eſſet, dici licebat. ſublata etiam erat celebritas uirorum, ac mulierũ, quo lamentatio minueretur. habet enim luctum concurſus hominum. quocirca Pittacus omnino accedere quemquam uetat in funus aliorum. ſed ait rurſus idem Demetrius, increbuiſſe eam funerum ſepulcrorumq. magnificentiam, quae nunc fere Ro-

mae

mae eſt. quam conſuetudinem lege minuit ipſe: fuit enim hic uir, ut ſcitis, non ſolum eruditiſſimus, ſed etiam ciuis e rep. maxime, tuendaeq. ciuitatis peritiſſimus. iſte igitur ſumptum minuit non ſolum poena, ſed etiam tempore: ante lucem enim iuſſit efferri. ſepulcris autem nouis finiuit modum. nam ſuper terrae tumulum noluit quid ſtatui, niſi columellam, tribus cubitis ne altiorem, aut menſam, aut labellum: & huic procurationi certum magiſtratum praefecerat. Haec igitur Athenienſes tui. ſed uideamus Platonem, qui iuſta funerum reijcit ad interpretes religionum: quem nos morem tenemus. de ſepulcris autem dicit haec: Vetat ex agro culto, eo ue qui coli poſſit, ullam partem ſumi ſepulcro: ſed quae natura agri tantummodo efficere poſſit, ut mortuorum corpora ſine detrimento uiuorum recipiat, ea potiſſimum ut compleatur, quae autē terra fruges ferre, et ut mater cibos ſuppeditare poſſit, ea ne quis nobis minuat, ne ue uiuus, ne ue mortuus. extrui autē uetat ſepulcrum altius, quam quod quinque diebus homines quinque abſoluerint: nec e lapide excitari plus, nec imponi, quam quod capiat laudem mortui inciſam ne plus quattuor herois uerſibus, quos longos appellat Ennius. habemus igitur huius quoque auctoritatem ſummi uiri de ſepulcris: a quo iterum funerum ſumptus praefinitur ex cenſibus, a minis quinque uſque ad minam. deinceps dicit eadem illa de immortalitate animorum, & reliqua poſt mortem tranquillita-

te bonorum, poenis impiorum. Habetis igitur explicatum omnem, ut arbitror, religionis locum. Q. Nos uero, frater, & copiose quidem, sed perge cetera. M. Pergam equidem: &, quoniam libitum est uobis me ad haec impellere, hodierno sermone conficiam, spero, hoc praesertim die. uideo enim Platonem idem fecisse, omnemq. orationem eius de legibus, peroratam esse uno aestiuo die. sic igitur faciam, & dicam de magistratibus: id enim est profecto, quod constituta religione remp. contineat maxime. Att. Tu uero dic, & istam rationem, quam coepisti, tene.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS LIBER III.

MARCVS.

SEQVAR igitur, ut institui, diuinum illum uirum, quem, quadam admiratione commotus, saepius fortasse laudo, quam necesse est. Att. Platonem uidelicet dicis. M. Istum ipsum, Attice. Att. Tu uero eum nec nimis ualde umquam, nec nimis saepe laudaueris. nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem nisi suum laudari uolunt, concedunt, ut eum arbitratu meo diligam. M. Bene hercle faciunt. quid enim est elegantia tua dignius? cuius & uita & oratio consecuta mihi uidetur difficillimam illam societatem grauitatis cum humanitate. Att. Sane gaudeo quod te interpellaui: quandoquidem tam praeclarum mihi dedisti iudicij tui testimoniũ. sed perge, ut coeperas. M. Laudemus igitur prius legem ipsam ueris, & proprijs generis sui laudibus. Att. Sane quidem, sicut de religionum lege fecisti. M. Videtur igitur, magistratus hanc esse uim, ut praesit, praescribatq. recta, & utilia, & coniuncta cum legibus. ut enim magistratibus leges, ita populo praesunt magistratus: uereq. dici potest, magistratum, legem esse loquentem. legem autem, mutum magistratum. nihil porro tam aptum

est ad ius, condicionemq naturae, (quod cum dico, legem a me dici intelligi uolo) quam imperiú: sine quo nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum uniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. nam & hic deo paret, & huic obediunt maria, terraeque, & hominum uita iussis supremae legis obtemperat. atque ut ad haec citeriora ueniam, & notiora nobis, omnes antiquae gentes regibus quondá paruerunt. quod genus imperij primum ad homines iustissimos & sapientissimos deferebatur. idq. in rep. nostra maxime ualuit, quoad ei regalis potestas praefuit. deinde etiam deinceps posteris prodebatur, quod & in ijs etiam, qui nunc regnant, manet. quibus autem regia potestas non placuit, non ij nemini, sed non semper uni parere uoluerunt. nos autem quoniam leges damus liberis populis, quaeq. de optima rep. sentiremus, in sex libris ante diximus; accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, ciuitatis statum. Magistratibus igitur opus est, sine quorum prudentia ac diligentia esse ciuitas non potest, quorumq. descriptione omnis reip. moderatio continetur. neque solum ijs praescribendus est imperandi, sed etiam ciuibus obtemperandi modus. nam & qui bene imperat, paruerit aliquádo necesse est: et qui modeste paret, uidetur, qui aliquando imperet, dignus esse. itaque oportet & eum, qui paret, sperare se aliquando imperaturum; & illum, qui imperat, cogitare breui tempore sibi

bi

bi esse parendum. nec uero solum ut obtemperent obediantq. magistratibus, sed etiam ut eos colant diligantque, praescribimus: ut Charondas in suis fa cit legibus. noster uero Plato Titanum e genere sta tuit eos, qui, ut illi caelestibus, sic hi aduersentur magistratibus. quae cum ita sint, ad ipsas iam leges ueniamus, si placet. Att. Mihi uero & istud, & ordo iste rerum placet.

M. Iusta imperia sunto, iisq. ciues modeste, ac sine recusatione parento. magistratus nec obedientem & noxium ciuem multa, uinculis, uerberibus ue coerceto: ni par, maior ue potestas, populus ue prohibessit, ad quos prouocatio esto. cum magistratus iudicassit irrogassit ue, per populum multae poenae certatio esto. militiae ab eo, qui imperabit, prouocatio ne esto. quodq. is, qui bellum geret, imperassit, ius ratumq. esto. minores magistratus, partiti iuris, plures in plera sunto. militiae quibus iussi erunt imperanto. aerariiq. tribuni sunto. domi pecuniam publicam custodiunto. uincula sontium seruanto. capitalia uindicanto. aes, argentum, aurum ue publice signanto. lites contractas iudicanto. quodcumque senatus creuerit, agunto. suntoq. aediles curatores urbis, annonae, ludorumq. sollemnium. ollisq. ad honoris amplioris gradum is primus ascensus esto.

Cen-

Censores populi aeuitates, soboles, familias, pecuniasq. censento. urbis templa, uias, aquas, aerarium, uectigalia tuentor; populiq. parteis in tribus distribuunto. exin pecunias, aeuitates, ordines partiuntor. equitum, peditumq. prolem describunto. coelibes esse prohibento. mores populi regunto. probrum in senatu ne relinquunto. bini sunto. magistratum quinquennium habento. reliqui magistratus anni sunto. eaq. potestas semper esto. iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicari ue iubeat, praetor esto. is iuris ciuilis custos esto. huic potestate pari, quotcumque senatus creuerit, populus ue iussit, tot sunto. regio imperio duo sunt: iique praeeundo, iudicando, consulendo praetores, iudices, consules appellantor. militiae summum ius habento, nemini parento. ollis salus populi suprema lex esto. eundem magistratum, ni interfuerint X anni, ne quis capito. aeuitatem annali lege seruanto. ast quando duellum grauius, discordiae ciuium, estunto ne amplius sex menses, si senatus * creuerit: idem iuris, quod duo consules, teneto. isq. aue sinistra dictus, populi magister esto. equitem cumque qui regat, habeto, pari iure cum eo, quicumque erit iuris disceptator. ast quando consul is est, magi- *
stratus

ſtratus ue populi, nec reliqui magiſtratus ne ſunto; auſpicia patrum ſunto; olliq. ex ſe produnto, qui comitiatu creare conſules rite poſsit. imperia, poteſtates, legationes, cum ſenatus creuerit, populus ue iuſsit, ex urbe exeunto. duella iuſta iuſte gerunto. ſociis parcunto. ſe & ſeruos continento. populi ſui gloriam augento. domum cum laude redeunto. rei ſuae ergo ne quis legatus eſto. Plebes quos pro ſe, contra uim, auxilii ergo, X creasſit, tribuni eius ſunto. quodq. ii prohibesſint, quodq. plebem rogasſint, ratum eſto. ſanctiq. ſunto: ne ue plebem orbam Tribunis relinquunto. omnes magiſtratus auſpicium iudiciumq. habento: ex quis ſenatus eſto. eius decreta rata ſunto. aſt poteſtas par maior ue prohibeſſet, perſcripta ſeruanto. is ordo uitio uacato. ceteris ſpecimen eſto. creatio magiſtratuum, iudicia populi, iuſſa, uetita cum ſciſcentur, ſuffragia optimatibus nota, plebi libera ſunto. aſt quid erit, quod extra magiſtratus coeratore oeſus ſit, qui coeret, populus creato, eiq. ius coerandi dato. cum populo patribusq. agendi ius eſto, conſuli, praetori, magiſtro populi equitumque, eique, quem produnt patres conſulum rogandorum ergo: tribuniſque, quos ſibi plebes rogasſit, ius

ius esto cum patribus agendi. iidem ad plebem, quod oesus erit, ferunto. quae cum populo, quaeq. in patribus agentur, modica sunto. senatori qui nec aderit, aut caussa, aut culpa esto. loco senator, & modo orato: caussas populi teneto. uis in populo abesto. par maior ue potestas plus ualeto. ast qui turbassit in agendo, fraus actoris esto. intercessor rei malae, salutaris ciuis esto. qui agent, auspicia seruanto. auguri parento. promulgata, proposita, in aerario * cognita, agunto. nec plus quam de singulis rebus consulunto. rem populum docento: doceri a magistratibus priuatisq. patiuntor. priuilegia ne irroganto. de capite ciuis nisi per maximum comitiatum, ollosq. quos censores in partibus populi locassint, ne ferunto. donum ne capiunto, ne ue danto, ne ue petenda, ne ue gerenda, ne ue gesta potestate. quod quis earum rerum migrassit, noxiae poena par esto. Censores fide legem custodiunto. priuati ad eos acta referunto. nec eo magis lege liberi sunto.

Lex recitata est: disce rem, & tabellam iubebo dari. Q. Quam breui frater, in conspectu posita est a te omnium magistratuum descriptio: sed ea paene nostrae ciuitatis, & si a te paullum allatum est noui. M. Rectissime, Quincte, animaduertis. haec

est

est enim, quam Scipio laudat in libris illis, & quam maxime probat, temperationem reip. quae effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum. nam sic habetote, magistratibus, iisque, qui praesint, contineri remp. & ex eorum compositione, quod cuiusque reip. genus sit, intelligi. quae res cum sapientissime moderatissimeq. cōstituta esset a maioribus nostris; nihil habui, sane non multum, quod putarem nouandum in legibus. Att. Reddes igitur nobis, ut in religionis lege fecisti admonitu & rogatu meo, sic de magistratibus, ut disputes, quibus de caussis maxime placeat ista descriptio. M. Faciam Attice, ut uis; & locum istum totum, ut a doctissimis Graeciae quaesitum disputatumq. est, explicabo; &, ut institui, nostra iura attingam. Att. Istud maxime expecto disserendi genus. M. Atqui pleraque sunt dicta in illis libris, quod facien dum fuit cum de optima rep. quaereretur: sed huius loci de magistratibus, sunt propria quaedam a Theophrasto primum, deinde a Dione Stoico quaesita subtilius. Att. Ain tandem? etiam a Stoicis ista tractata sunt? M. Non sane, nisi ab eo, quem modo nominaui, & postea a magno homine, & in primis erudito, Panaetio. nam ueteres uerbo tenus acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem atque ciuilem, de rep. disserebant. ab hac familia magis ista manarunt, Platone principe: post Aristoteles illustrauit omnem hunc ciuilem in disputando locum: Heraclidesq. Ponticus, profectus ab eodem

ep. f. g. 163. Cla. 184. Fin. 1. Teren.

dem Platone. Theophrastus uero, institutus ab Aristotele, abundauit, ut scitis, in eo genere rerum: ab eodemq. Aristotele doctus Dicaearchus, huic rationi studioq. non defuit. post a Theophrasto Phalereus ille Demetrius, de quo feci supra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorū, otioq. non modo in solem, atque in puluerem, sed in ipsum discrimen aciemq. produxit. Nam & mediocriter doctos, magno in rep. uiros, & doctissimos homines, non minus in rep. uersatos, multos commemorare possumus: qui uero utraque re excelleret, ut & doctrinae studijs, & regenda ciuitate princeps esset, quis facile, praeter hunc, inueniri potest? Att. Puto posse, & quidem aliquem de tribus nobis. sed perge, ut coeperas. M. Quaesitum igitur ab illis est, placeret ne unum in ciuitate esse magistratum, cui reliqui parerent: quod, exactis regibus, intelligo placuisse nostris maioribus: sed quoniam regale ciuitati genus probatum quondam, postea non tam regni, quam regis uitijs repudiatum est; nomen tantum uidebitur regis repudiatum, res manebit, si unus omnibus reliquis magistratibus imperabit. quare nec Ephori Lacedaemone sine caussa a Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni. nam illud quidem ipsum, quod in iure positum est, habet consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno, qui post extitit, ne id, quod fuerat, esset. hoc enim primum minuit consulare ius, quod extitit ipse, qui eo non tenerent er

neretur : deinde, quod attulit auxilium reliquis non modo magistratibus, sed etiam priuatis consuli non parentibus. Q. Magnum dicis malum. nam ista potestate nata, grauitas optimatium cecidit, conualuitq. ius multitudinis. M. Non est ita, Quincte: non enim ius illud solum superbius populo, sed uiolentius uideri necesse erat, quo posteaquam modica & sapiens temperatio accessit, conuersa lex in omnes est.

Multa desunt.

domum cum laude redeunto. nihil enim praeter laudem bonis atque innocentibus, neque ex hostibus, neque a socijs reportandum. iam illud apertú profecto est, nihil esse turpius, quam quemquam legari, nisi reip. caussa omitto quéadmodum isti se gerant, atque gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. in hominibus est hoc fortasse uitium. sed quaero, quid reapse sit turpius, quam sine procuratione senator, legatus sine mandatis, sine ullo reip. munere? quod quidem genus legationis ego consul, quamquam ad commodum senatus pertinere uideatur, tamen approbante senatu frequentissimo, nisi mihi leuissimus tribunus pl. tum intercessisset, sustulissem: minui tamen tempus: et quod

quod erat infinitum, annuum feci. ita turpitudo manet, diuturnitate sublata. sed iam, si placet, de prouincijs discedatur, in urbemq. redeatur. Att. Nobis uero placet: sed ijs, qui in prouincijs sunt, minime placet. M. At uero, Tite, si parebunt his legibus, nihil erit ijs urbe, nihil domo sua dulcius nec laboriosius, molestius q. prouincia. Sed sequitur lex, quae sancit eam tribunorum pl. potestatem, quae in rep. nostra est. de qua disseri nihil necesse est. Q. At mehercule ego, frater, quaero de ista potestate quid sentias. nam mihi quidem pestifera uidetur, quippe quae in seditione, & ad seditionem nata sit. cuius primum ortum si recordari uolumus, inter arma ciuium & occupatis, et obsessis urbis locis, procreatam uidemus. deinde cum esset cito legatus tamquam ex XII tabulis, insignis ad deformitatem puer, breui tempore creatur, multo quoque taetrior et foedior natus est. quem enim ille non edidit? qui primum (ut impio dignum fuit) patribus omnem honorem eripuit, omnia infima summis paria fecit, turbauit, miscuit: cum afflixisset principum grauitatem, numquam tamen conquieuit. atque ut C. Flaminium, atque ea, quae iam prisca uidentur, propter uetustatem relinquam, quid iuris bonis uiris Ti. Gracchi tribunatus reliquit? & si, quinquennio ante, D. Brutum, & P. Scipionem consules, quos, & quantos uiros, homo omnium infimus, & sordidissimus tribunus pl. C. Curiatius in uincula coniecit: quod ante factum non erat. *

C. uero

C. uero Gracchus ruinis, et ijs ſiccis, quas ipſe ſe proiecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter ſe ciues, non ne omnem reip. ſtatum permutauit? quid iam de Saturnini ſupplicio reliquisq. dicam? quos ne depellere quidem a ſe ſine ferro potuit reſp. cur autem aut uetera, aut aliena proferamus potius, quam & noſtra, & recentia? quis umquam tam audax, tam inimicus nobis fuiſſet, ut cogitaret umquam de ſtatu noſtro labefactando, niſi mucronem aliquem tribunicium exacuiſſet in nos? quem cum homines ſcelerati ac perditi non modo nulla in domo, ſed nulla in gente reperient gentes ſibi in tenebris reip. perturbandas putauerunt: quod nobis quidem egregium, et ad immortalitatem memoriae glorioſum, neminem in nos mercede ulla tribunum potuiſſe reperiri, niſi cui ne eſſe quidem licuiſſet tribuno. Sed ille quas ſtrages edidit? eas uidelicet, quas ſine ratione, ac ſine ulla ſpe bona furor edere potuit impurae belluae multorum inflammatus furoribus. quamobrem in iſta quidem re uehementer Syllam probo, qui tribunis pl. ſua lege iniuriae faciendae poteſtatem ademerit, auxilij ferendi reliquerit: Pompeiumq. noſtrum in ceteris rebus omnibus ſemper ampliſſimis ſummisq. efferо laudibus: de tribunicia poteſtate taceo. nec enim reprehendere libet, nec laudare poſſum. M. Vitia quidem tribunatus praeclare, Quincte, perſpicis: ſed eſt iniqua in omni re accuſanda, praetermiſſis bonis, malorum enumeratio, uitiorumq. ſelectio.

nam isto quidem modo uel consulatus uituperabilis est, si consulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris. ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse quiddam mali: sed bonum, quod est quaesitum in ea, sine isto malo non haberemus. nimia potestas est tribunorum pl. quis negat? sed uis populi multo uehementior, multoq. saeuior; quae, ducem quod habet, interdum leuior est, quam si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat: populi impetus periculi rationem sui non habet. At aliquando incenditur. & quidem saepe sedatur. quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo e decem sana mente sit? quin per * per ipsum Ti. Gracchum non solum * nectus, uerum etiam sublatus intercessor fuerat. quid enim illū aliud perculit, nisi quod potestatem intercedendi collegae abrogauit? sed tu sapientiam maiorum in illo uide. concessa plebi a patribus ista potestate arma ceciderunt: restincta seditio est: inuentum est temperamentum, quo tenuiores cum principibus aequari se putarint: in quo uno fuit ciuitatis salus. At duo Gracchi fuerunt. &, praeter eos, quamuis enumeres multos licet, cum deni creantur: nullos in omni memoria reperies perniciosos tribunos; leues etiam nunc, bonos fortasse plures. inuidia quidem summus ordo caret: plebs de suo iure periculosas contentiones nullas facit. quamobrem aut exigendi reges non fuerunt; aut plebi re, non uerbo, danda libertas: quae tamen sic data est, ut multis praeclarissimis ad-

dicerctur,

diceretur, ut auctoritati principium cederet. Nostra autem caussa, quae, optime & dulcissime frater, incidit in tribuniciam potestatem, nihil habuit contentionis cum tribunatu. non enim plebs incitata nostris rebus inuidit: sed uincula soluta sunt, et seruitia incitata, adiuncto terrore etiam militari. neque nobis cum illa tum peste certamen fuit, sed cum grauissimo reip. tempore: cui si non cessissem, non diuturnum beneficij mei patria fructum tulisset. atque hoc rei exitus indicauit. quis enim non modo liber, sed etiam seruus, libertate dignus, fuit, cui nostra salus cara non esset? quod si is casus fuisset rerum, quas pro salute reip. gessimus, ut non omnibus gratus esset: si nos multitudinis uis furentis, inflammata inuidia, pepulisset: si tribunus aliquis sic in me populum, sicut Gracchus in Laenatem, Saturninus in Metellum, incitasset: ferremus o Quincte frater, consolarenturq. nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc facere debent, quam clarissimi uiri, qui, illa urbe pulsi, carere ingrata ciuitate, quam manere in improba, maluerunt. Pompeium uero quod una ista in re nō ita ualde probas, uix satis mihi illud uideris attendere, non solum ei, quid esset optimum, uidendum fuisse, sed etiam quid necessarium. sensit enim deberi non posse huic ciuitati illam potestatem: quippe quam tantopere populus noster ignotam expetisset, qui posset carere cognita? sapientis autem ciuis fuit, caussam nec perniciosam, & ita popularem, ut non posset obsi-

sti, nisi perniciose, populari ciui non relinquere. Scis solere, frater, in huiusmodi sermone ut transili ri alio possit, dici admodum. Att. Prorsus est ita. Q. Haud equidem assentior: tu tamen ad reliqua pergas uelim. M. Perseueras tu quidem, & in tua uetere sententia permanes. Q. Nunc mehercule. Att. Ego sane a Quincto nostro dissentio: sed ea, quae restant, audiamus. M. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia, & iudicia dantur: iudicia, ut esset populi potestas, ad quam prouocaretur: auspicia, ut multos inutiles comitiatus probabiles impedirent morae: saepe enim populi impetum iniustum auspicijs dij immortales represserunt. Ex ijs autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus efficitur: populare est sane, neminem in summum locum, nisi per populum, uenire, sublata cooptatione censoria: sed praesto est huius uitij temperatio, quod senatus lege nostra confirmatur auctoritas. sequitur enim: Eius decreta rata sunto. nam ita se res habet, ut, si senatus dominus sit publici consilij, quodq. is creuerit, defendant omnes; & si ordines reliqui principis ordinis consilio remp. gubernari uelint; possit ex temperatione iuris, cum potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus et concors ciuitatis status; praesertim si proximae legi parebitur. nam proximum est. Is ordo uitio careto. Q. Praeclara uero frater ista lex: sed & late patet, ut uitio careat ordo, & censorem quaerat interpretem. Att. Ille uero etsi

est totus tuus ordo, gratissimamq. memoriam retinet consulatus tui, pace tua dixerim, non modo censores, sed etiam iudices omnes potest defatigare. M. Omitte ista Attice: non enim de hoc senatu, nec his de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui forte his legibus parere uoluerint, haec habetur oratio. nam cum omni uitio carere lex iubeat, ne ueniet quidem in eum ordinem umquam uitij particeps. id autem difficile factu est, nisi educatione quadam, & disciplina: de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci, aut temporis. Att. Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum: tempus uero largitur longitudo diei. ego autem, etiam si praeterieris, repetam a te istum de educatione & de disciplina locum. M. Tu uero & istum, Attice, & si quem alium. Ceteris specimen esto. quod si est, tenemus omnia. ut enim cupiditatibus principum & uitijs infici solet tota ciuitas, sic emendari & corrigi continentia. uir magnus, & nobis omnibus amicus, L. Lucullus efferebatur, quasi commodissime respondisset, cum esset obiecta magnificentia uillae Tusculanae, duos se habere uicinos, superiorem equitem R. inferiorem libertinum: quorum cum essent magnificae uillae, concedi sibi oportere, quod ijs, qui tenuioris ordinis essent, liceret. non uides, Luculle, a te id ipsum natum, ut illi cuperent? quibus, id si tu non faceres, non liceret. quis enim ferret istos, cum uideret eorum uillas signis & tabulis refertas, partim publicis, par-

tim etiam ſacris & religioſis ? quis non frangeret eorum libidines, niſi illi ipſi, qui eas frangere deberent, eiſdem tenerentur ? nec enim tantum mali eſt peccare principes, (quamquam eſt magnum hoc per ſe malum) quantum illud, quod permulti etiam imitatores principum exiſtunt. nam licet uidere, ſi uelis replicare memoriam temporum, qualeſcunque ſummi ciuitatis uiri fuerint, talem ciuitatem fuiſſe; quaecunque mutatio morum in principibus extiterit, eandem in populo ſecutam. idque haud paullo eſt uerius, quam quod Platoni noſtro placet, qui, muſicorum cantibus, ait, mutatis, mutari ciuitatum ſtatus: ego autem, nobilium uita uictuq. mutato, mores mutari ciuitatum puto. quo pernicioſius de rep. merentur uitioſi principes, quod non ſolum uitia concipiunt ipſi, ſed ea infundunt in ciuitatem; neque ſolum obſunt, quod illi ipſi corrumpuntur, ſed etiam quod corrumpunt, plusq. exemplo, quam peccato, nocent. Atque haec lex, dilata in ordinem cunctum, coanguſtari etiam poteſt. pauci enim, atque admodum pauci, honore & gloria amplificati, uel corrumpere mores ciuitatis, uel corrigere poſſunt. Sed haec et nunc ſatis, & in illis libris tractata ſunt diligentius. quare ad reliqua ueniamus. Proximum eſt autem de ſuffragijs: quae iubeo nota eſſe optimatibus, populo libera. Att. Ita mehercule attendi, nec ſatis intellexi, quid ſibi lex, aut quid uerba iſta uellent. M. Dicam, Attice, & uerſabor in re difficili, ac multum

et saepe quaesita: suffragia in magistratu mandando aut de reo iudicando aut in lege, aut rogatione sciscéda, clam an palam ferre melius esset. *Att.* An etiam id dubium est? *Q.* Vereor ne a te rursus dissentiam. *M.* Non facies, Quincte: nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragijs uoce melius: sed, obtineri an possit, uidendum est. *Q.* Frater, bona tua uenia dixerim, ista sententia maxime & fallit imperitos, & obest saepissime reip. cum aliquid uerum et rectum esse dicitur. sed obtineri, id est obsisti posse populo, negatur. primum enim obsistitur, cum agitur seuere: deinde, ui opprimi in bona caussa est melius, quam male cedere. quis autem non sentit, omnem optimatum auctoritatem tabellariam legem sustulisse? quam populus liber numquam desiderauit, idem oppressus dominatu ac potentia principum flagitauit. itaque grauiora iudicia de potentissimis hominibus extant uocis, quam tabellae. quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis caussis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignorantibus, quid quisque sentiret, tabella uitiosum occultaret suffragium. itaque isti rationi neque lator quisquam est inuentus, nec auctor umquam bonus. sunt enim quattuor leges tabellariae: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto, & sordido. secuta biennio post Cassia est, de populi iudicio. ea a nobili homine lata L. Cassio, sed (pace familiae dixerim) dissi-

*dente a bonis, atque omnes rumusculos populari ratione aucupante. Carbonis est tertia, de iubendis legibus ac uetandis, seditiosi atque improbi ciuis; cui ne reditus quidem ad bonos, salutem a bonis potuit afferre. Vno in genere relinqui uidebatur uocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perdullionis. dedit huic quoque iudicio Coelius tabellam; doluitq. quoad uixit, se, ut opprimeret C. Popillium, nocuisse etiam reip. & auus quidem noster singulari uirtute in hoc municipio, quoad uixit, restitit M. Gratidio, cuius in matrimonio sororem, auiam nostram, habebat, ferenti legem tabellariam. excitabat enim fluctus in simpulo, ut dicitur, Gratidius: quos post filius eius in Aegaeo excitauit mari, ac nostro quidem, qui cum res esset ad * se delata, Scaurus cos. Vtinam, inquit, M. Cicero isto animo, atque uirtute in summa rep. nobiscum uersari, quam in municipali, maluisses. quamobrem quoniam non recognoscimus nunc leges populi R. sed aut repetimus ereptas, aut nouas scribimus; non quid hoc populo obtineri possit, sed, quid optimum sit, tibi dicendum puto. nam Cassiae legis culpam Scipio tuus sustinere: quo auctore lata esse dicitur: tu si tabellariam tuleris, ipse praestabis. nec enim mihi placet, nec Attico nostro, quantum e uultu eius intelligo. Att. Mihi uero nihil umquam populare placuit, eamq. optimam remp. esse duco, quã hic consul constituerat, quae sit in potestate optimorum. M. Vos quidem, ut uideo, legem antiquastis*

stis

ctis sine tabella : sed ego, etsi satis dixit pro se in
illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior
populo, ut & auctoritate ualeant, & utantur bo-
nis. sic enim a me recitata lex est de suffragiis, Opti
matibus nota, plebi libera sunto. quae lex hanc sen-
tentiam continet, ut omnes leges tollat, quae postea
latae sunt, quae tegunt omni ratione suffragium,
ne quis inspiciat tabellam, ne roget, ne appellet.
pontes etiam lex Maria fecit angustos. quae si op-
posita sunt ambitiosis, ut sunt fere; non repreben-
do: sin ualuerint tantum leges, ut ne sint ambitus;
habeat sane populus tabellam, quasi uindicem liber-
tatis; dummodo haec optimo cuique & grauissimo
ciui ostendatur; ultroq. offeratur, ut in eo sit ipso
libertas, in qua populo potestas honeste bonis grati-
ficandi datur. eoq. nunc fiet illud quod a te modo,
Quincte, dictum est, ut minus multos tabella con-
demnet, quam solebat uox: quia populo licere sa-
tis est. hoc retento, reliqua uoluntas auctoritati, aut
gratiae traditur. itaque ut omittam largitione cor-
rupta suffragia, non uides, si quando ambitus si-
leat, quaeri in suffragiis, quid optimi uiri sentiant?
quamobrem lege nostra libertatis species datur, bo-
norum auctoritas retinetur, contentionis caussa tol-
litur. Sequitur, quibus ius sit cum populo agendi,
aut cum senatu: deinde grauis, &, ut arbitror,
praeclara lex. Quae cum populo, quaeq. in patribus
agentur, modica sunto: id est, modesta, atque se-
data: actor enim moderatur & fingit non modo men
tem

tem ac uoluntates, sed paene uultus eorum, apud quos agit: quod in senatu non difficile est: est enim senatoris, cuius non ad auctorem referatur animus, sed qui per se ipse spectari uelit. huic iussa tria sunt: ut adsit: nam grauitatem res habet, cum frequens ordo est: ut loco dicat, id est, rogatus: ut modo; ne sit infinitus. nam breuitas non modo senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in sententia. nec est umquam longa oratione utendum, nisi aut expectante senatu, quod fit ambitione saepissime, cum, nullo magistratu adiuuante, tolli idem utile est: aut cum tanta caussa est, ut opus sit oratoris copia uel ad hortandum, uel ad docendum. quorum generum in utroque magnus noster Cato est. Quodq. addit, Caussa populi teneto: est senatori necessarium nosse remp. idq. late patet, quid habeat militum, quid ualeat aerario, quos socios habeat, quos amicos, quos stipendiarios, qua quisque sit lege, condicione, foedere: tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla maiorum. uidetis iam, genus hoc omne, scientiae, diligentiae, memoriae esse: sine quo paratus esse senator nullo pacto potest. Deinceps sunt cum populo actiones: in quibus primum, & maximum, Vis abesto. nihil est enim exitiosius ciuitatibus, nihil tam contrarium iuri & legibus, nihil minus ciuile & humanum, quam composita & constituta rep. quidquam agi per uim. Parere iubet intercessori: quo nihil praestantius. impediri enim bonam rem melius, quam concedi malam. Quod uero

Plut: in uita:

actoris

actoris iubeo esse fraudem, id totum dixi ex Crassi, sapientissimi hominis, sententia: quam senatus est secutus; cum decreuisset, C. Claudio consule de C. Carbonis seditione referente, inuito eo, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri: quippe cui liceat concilium, simul atque turbari coeptum sit, dimittere. * quod qui permanet, cum agi nihil potest, uim quaerit: cuius impunitatem amittit hac lege. Sequitur illud: Intercessor rei malae, salutaris ciuis esto. quis non studiose reip. subuenerit, hac tam praeclara legis uoce laudatus? sunt deinde posita, deinceps, quae habemus etiam in piblicis institutis ac legibus: auspicia seruanto, auguri parento. est autem boni auguris, meminisse, maximis reip. temporibus praesto esse debere, Iouiq. opt. max. se consiliarium atque administrum datum, et sibi cos, quos in auspicio esse iusserit, caeliq. partes sibi definitas esse traditas: e quibus saepe opem reip. ferre possit. deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priuatis, magistratibus ue audiendis. tum leges praeclarissimae de XII tabulis tralatae duae: quarum altera priuilegia tollit; altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, uetat, non dum initis seditiosis tribunis pl. * ne rogacialis quidem, admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse. in priuatos homines leges ferri noluerunt: id est enim priuilegium: quo quid est iniustius? cum legis haec uis sit, scitum & iussum in omnes. ferri de singulis, nisi centuriatis comitijs noluerunt:

runt: descriptus enim populus censu, ordinibus, aetatibus, plus adhibet ad suffragium consilij, quam fuse in tribus conuocatus. quo uerius in caussa nostra uir magni ingenij, summaq; prudentia L. Cotta dicebat, nihil omnino actum esse de nobis: praeter enim quam quod comitia illa essent armis gesta seruilibus, praeterea neque tributa capitis comitia rata esse posse, neque ulla priuilegia. quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actum esset legibus. sed uisum est & uobis, et clarissimis uiris melius, de quo serui & latrones sciuisse se aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam quid sentiret, ostendere. Sequuntur de ui, de captis pecunijs, & de ambitu leges, quae cum magis iudicijs, quam uerbis sancienda sint, adiungitur, Noxiae poena par esto. ut in suo uitio quisque plectatur, uis capite, auaritia multa, honoris cupiditas ignominia sanciatur. Extremae leges sunt non usitatae, reip. necessariae. legum custodiam nullam habemus itaque hae leges sunt, quas apparitores nostri uolunt. a librarijs publicis. quibus litteris consignatam memoriam publicam nullam habemus. Graeci hoc diligentius, apud quos νομοφύλακες creantur. nec ij solum litteras, (nam id quidem etiam apud maiores nostros erat) sed etiam facta hominum obseruabant, ad legesq. reuocabant. Haec detur cura censoribus: quandoquidem eos in rep. semper uolumus esse. apud eosdem, qui magistratu abierint, edant et exponant quid in magistratu

pro Cluē. 41:

tu

tu gesserint: deq. ijs censores praeiudicent. hoc in Graecia fit, publice constitutis accusatoribus, qui quidem graues esse non possent, nisi sint uoluntarij. quocirca melius est, rationes referri, caussamq. exponi censoribus, integram tamen legi, accusatori, iudicioq. seruari. Sed satis iam disputatum de magistratibus, nisi forte quid desideratis. *Att.* Si nos tacemus, locus ipse te non admonet, quid tibi sit deinde dicendum? *M.* Mihi ne? de iudicijs, arbitror, Pomponi: id est enim iunctum magistratibus. *Att.* Quid? de iure populi R. quemadmodum instituisti, dicendum nihil putas? *M.* Quid tandem hoc loco est, quod requiras? *Att.* Ego ne? quod ignorari ab his, qui in rep. uersantur, turpissimum puto. nam, ut modo a te dictum est, leges a librarijs peti; sic animaduerto, plerosque in magistratibus, ignoratione iuris sui, tantum sapere, quantum apparitores uelint. quamobrem si de sacrorum alienatione dicendum putasti, quoniam de religione leges proposueras: faciendum tibi est, ut, magistratibus lege constitutis, de potestate, tum iure disputes. *M.* Faciam breuiter, si consequi potuero. nam pluribus uerbis scripsit ad patrem tuum M. Iunius sodalis, perite, meo quidem iudicio, & diligenter. at de iure naturae cogitare per nos, atque dicere debemus; de iure populi R. quae relicta sunt, & tradimus. *A.* Sic profecto censeo, & id ipsum, quod dicis, expecto.

Multa desunt.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS EX TIMAEO PLATONIS DE VNIVERSITATE, LIBER.

MVLTA sunt a nobis & in Academicis conscripta contra physicos; & saepe cum P. Nigidio, Carneadeo more & modo disputata: fuit enim uir ille cum ceteris artibus, quae quidem dignae libero essent, ornatus omnibus, tum acer inuestigator & diligens earum rerum, quae a natura inuolutae uidentur. denique sic iudico, post illos nobiles Pythagoreos, quorum disciplina extincta est quodam modo, cum aliquot saecula in Italia, Siciliaq. uiguisset, hunc extitisse, qui illam renouaret. qui cum me in Ciliciam proficiscentem Ephesi expectauisset, Romam ex legatione ipse decedens; uenissetq. eodem Mitylenis, mei salutandi, & uisendi caussa, Cratippus, Peripateticorum omnium, quos quidem ego audiuerim, meo iudicio facile princeps: perlibenter & Nigidium uidi, & Cratippum cognoui. ac primum quidem tempus salutationibus, reliquum percunctatione consumpsimus.

Desunt multa.

quid est, quod semper sit, neque ullum habet ortum, & quod gignatur, nec umquam sit? quorum alterum intelligentia, & ratione comprehenditur, quod unum semper, atque idem est: alterum, quod affert opinionem per sensus, rationis expers, quod totum opinabile est, id gignitur, & interit, nec umquam esse uere potest. omne autem, quod gignitur, ex aliqua caussa gigni necesse est: nullius enim rei, caussa remota, reperiri origo potest. quocirca si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quae semper est eadem, intuebitur, atque eam sibi proponet exemplar, praeclarum opus efficiat necesse est. sin autem illam, quae gignitur: numquam illam, quam expetet, pulchritudinem consequetur. omne igitur caelum, siue mundus, siue quo alio uocabulo gaudet, hoc a nobis nuncupatus sit. de quo id primum consideremus, quod principio est in omni quaestione considerandum, semper ne fuerit nullo generatus ortu, an ortus sit, an ab aliquo temporis principatu ortus est, quandoquidem cernitur, & tangitur, & est undique corporatus. omnia autem talia sensum mouent: sensusq. mouentia quae sunt, eadem in opinatione considunt: quae ortum habere, gigniq. diximus, nihil autem gigni posse sine caussis. atque illum quidem quasi parentum huius uniuersitatis inuenire difficile: &, cum iam inueneris, indicare in uulgus nefas. rursus igitur uidendum, ille fabricator tanti operis utrum sit imitatus exemplar, id ne quod semper unum & idem, & sui simile,

mile, an id quod generatum ortumq. dicimus. Atqui si pulcher est hic mundus, si probus eius artifex profecto speciem aeternitatis imitari maluit. sin secus, quod ne dictu quidem fas est: generatum exemplum est pro aeterno secutus. non igitur dubium, quin aeternitatem maluerit exequi, quandoquidem neque mundo quidquam pulchrius, neque eius aedificatore praestantius. si ergo generatus, ad id effectus, quod ratione sapientiaq. comprehenditur, atque immutabili aeternitate continetur. ex quo efficitur, ut sit necesse hunc, quem cernimus, mundum, simulacrum aeternum esse alicuius aeterni. difficillimum autem est in omni conquisitione rationis exordium. de ijs igitur, quae diximus, haec sit prima distinctio. in omni oratione cum ijs rebus, de quibus explicandum uidetur, esse cognitio. itaque cum de re stabili & immutabili disputatur, oratio talis sit, qualis sit illa, quae neque redargui, neque conuinci potest. cum autem ingressa est imitata, & effecta simalacra, bene agi putat, si similitudinem ueri consequatur. quantum enim ad id, quod ortum est, aeternitas ualet: tantum ad fidem ueritas. quocirca si forte de deorum natura, ortuq. mundi disserentes, minus id, quod habemus animo, consequimur, ut tota dilucide & plane exornata oratio sibi constet, & ex omni parte secum ipsa consentiat: haud sane erit mirum: contentiq. esse debebitis, si probabilia dicentur: aequum est enim meminisse, & me, qui disseram, hominem esse, & uos,

qui

qui iudicatis: ut, si probabilia dicentur, nil ultra requiratis. Quaeramus igitur caussam, quae eum impulerit, qui haec machinatus sit, ut originem rerum, & molitionem nouam quaereret. probitate uidelicet praestabat: probus autem inuidet nemini: itaque omnia sui similia generauit. haec nimirum gignendi mundi caussa iustissima. nam cum constituisset deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur: quidquid erat quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum, & quietum, sed immoderate agitatum, et fluctuans: idq. ex inordinato in ordinem adduxit: hoc enim iudicabat esse praestantius. fas autem nec est, nec umquam fuit, quidquam nisi pulcherrimum facere eum, qui esset optimus. cum rationem igitur habuisset, reperiebat nihil esset eorum, quae natura cernerentur, non intelligens intelligente in toto genere praestantius. quocirca intelligentiam in animo, animum conclusit in corpore. sic ratus est opus illud effectum esse pulcherrimum. quam ob caussam non est cunctandum profiteri, si modo inuestigari aliquid coniectura potest, hunc mundum animal esse, idq. intelligens, & diuina prouidentia constitutum. hoc posito, quod sequitur uidendum est, cuiusnam animantium deus in fingendo mundo similitudinem secutus sit. nullius profecto, eorum quidem, quae sunt nobis nota animantia: sunt enim omnia in quaedam genera partita, aut inchoata, nulla ex parte perfecta: imperfecto

autem nec absoluto simile, pulchrum esse nihil potest. cuius ergo omne animal quasi particula quaedam est, siue in singulis, siue in uniuerso genere cernatur, eius similem mundum esse dicamus. omnes igitur, qui animo cernuntur, & ratione intelliguntur, animantes, complexu rationis & intelligentiae, sicut homines, hoc mundo, & pecudes, & omnia quae sub aspectum cadunt, comprehenduntur: quod enim pulcherrimum in rerum natura intelligi potest, & quod ex omni parte absolutissimum est; cum deus similem mundum efficere uellet, animal unum, aspectabile, in quo omnia animalia continerentur, effecit. rectene igitur unum mundum dixerimus, an sint plures, an innumerabiles, dictu uerius & melius. unus profecto, siquidem factus est ad exemplum. quod enim omnes animantes eos, qui ratione intelliguntur, complectitur, id non potest esse cum altero. rursus enim alius animans, qui eum contineat, sit necesse est, cuius partes sint animantes superiores, caelumq. hoc simulacrum illius ultimi sit, non proximi. quorum ne quid accideret, atque ut hic mundus esset animanti absoluto simillimus, hoc ipso, quod solus atque unus esset, iccirco singularem deus hunc mundum, atque unigenam procreauit. Corporeum autem et aspectabile, itemq. tractabile omne necesse est esse, quod natum est. nihil porro igni uacuum uideri potest: nec uero tangi, quod careat solido: solidum autem nihil, quod terrae sit expers. quamobrem mundum

efficere

efficere moliens deus, terram primum, ignemq. iungebat. omnia autem duo ad cohaerendum tertium aliquid anquirunt, & quasi nodum, uinculumq. desiderant. sed uinculorum id est aptissimum, atque pulcherrimum, quod ex se, atque de his, quae astringit, quammaxime unum efficit. id optime assequitur, quae graece ἀναλογία, latine (audendum est enim, quoniam haec primum a nobis nouantur) comparatio, proportio ue dici potest. quando enim trium uel numerorum, uel figurarum, uel quorumcũque generum contingit, ut quod medium sit, uti primum proportione, ita id postremo comparetur, uicissimq. ut extremum cum medio, sic medium cum primo conferatur: id, quod medium est, tum primum fit, tum postremum; postrema uero & prima media fiunt. ita necessitas cogit, ut eadem sint ea, quae deiuncta fuerunt. eadem autem cum facta sint, efficitur, ut omnia sint unum. quod si uniuersitatis corpus planum & aequabile explicaretur, neque in eo quidquam esset requisitum: unum interiectum medium & se ipsum, & ea, quibus esset interpositum, colligaret. sed cum soliditas mũdo quaereretur, solida autem omnia uno medio numquam, duobus semper copulentur, ita contingit ut inter ignem, & terram aquam deus, animamq. poneret, eaq. inter se compararet, & proportione coniungeret, ut, quemadmodum ignis animae, sic anima aquae, quodq. anima aquae, id aqua terrae proportione redderet. qua ex coniun-

ctione caelum ita aptum est, ut sub aspectum, & tactum cadat. itaque & ob eam caussam, & ab ijs rebus numero quattuor mundi est corput effectum, ea constructum proportione, qua dixi: ex quo ipse se concordi quadam amicitia, & caritate complectitur; atque ita apte cohaeret, ut dissolui nullo modo queat, nisi ab eodem, a quo est colligatus. earum autem quattuor rerum, quas supra dixi, sic in omni mundo omnes partes collocatae sunt, ut nulla pars huiusce generis excederet extra, atque in hoc uniuerso inessent genera illa uniuersa. id ob eas caussas, primum ut mundus animans possit ex perfectis partibus esse perfectus, deinde ut unus esset, nulla parte, unde alter gigneretur, relicta, postremo ne quis morbus eum possit, aut senectus affligere: omnis enim coagmentatio corporis uel calore, uel frigore, uel aliqua impulsione uehementi labefactatur, & frangitur, & ad morbos senectutemq. compellitur. hanc igitur habuit rationem effector mundi, molitorq. deus, ut unum opus totum, atque perfectum ex omnibus totis, atque perfectis absolueretur, quod omni morbo senio ue careret. formam autem & maxime sibi cognatam, & decoram dedit. a quo enim animante omnes reliquos contineri uellet animantes, hunc ea forma figurauit, qua una omnes reliquae formae concluduntur: et globosus est fabricatus: quod σφαιροειδὲς graeci uocant: cuius omnis extremitas paribus a medio radijs attingitur. idq. ita tornauit, ut nihil effici possit rotundius,

tundius, nihil ut asperitatis haberet, nihil offensionis, nihil inclusum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum, omnesq. partes simillimae omnium, quoad eius praestabat iudicio dissimilitudini similitudo. Omni autem totam figuram mundi leuitate circundedit: nec enim oculis egebat, quia nihil extra, quod cerni posset, relictum erat; nec auribus, quia ne quod audiretur quidem: neque erant anima circumfusa extrema mundi, ut respirationem requireret: nec uero desiderabat aut alimenta corporis, aut detractationem confecti, & consumpti cibi: neque enim ulla decessio fieri poterat, neque accessio. neque uero erat unde: ita se ipse consumptione & senio alebat sui, cum ipse per se, & a se & pateretur, & faceret omnia. sic enim ratus est ille, qui ista iunxit, & condidit, ipsum se contentum esse mundum, neque egere altero. itaque nec ei manus affixit, quia nec capiendum quidquam erat, nec repellendum; nec pedes, nec alia membra, quibus ingressus corpore sustineret: motum enim dedit caelo eum, qui figurae eius sit aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem atque intelligentiam cohiberet maxime. itaque una conuersione, atque eadem ipse circum se torquetur, & uertitur. sex autem reliquos motus ab eo separauit: itaque eum ab omni erratione liberauit. ad hanc igitur conuersionem, quae pedibus & gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit. haec deus is, qui erat, de aliquando deo futuro cogitans, leuem

eum effecit, & undique aequabilem, & a medio ad summum parem, & perfectum, atque absolutum ex obsolutis, atque perfectis. animum autem ut in eius medio collocauit, ita per totum tetendit: deinde eum circundedit corpore, & uestiuit extrinsecus: caeloq. soliuago: & uolubili, in orbem incitato complexus est, quod secum ipsum propter uirtutem facile esse posset, nec desiderare alterum, satis sibi ipse notus, & familiaris. sic deus ille aeternus hunc perfecte beatum deum procreauit. sed animum haud ita, ut modo locuti sumus, tum denique cum corpus ei effecisset, inchoauit: neque enim esset rectum minori parere maiorem. sed nos multa inconsiderate ac temere dicimus. deus autem & ortu, et uirtute antiquiorem genuit animum, eumq. ut dominum atque imperantem obedienti praefecit corpori: idq. molitus tali quodam est modo. ex materia, quae indiuidua est, & quae semper uniusmodi, suiq. similis, & ex ea, quae corporibus diuidua gignitur, tertium materiae genus ex duobus in medium admiscuit, quod esset eiusdem naturae, & quod alterius: idq. interiecit inter indiuiduum, atque id, quod diuiduum esset in corpore. ea cum tria sumpsisset, unam in speciem temperauit: naturamq. illam, quam alterius diximus, uel cum eadem coniunxit fugientem, et eius copulationis alienam permiscens cum materia, cum ex tribus effecisset unum, id ipsum in ea quae decuit membra partitus est. iam partes singulas ex eodem, & ex altero, & ex materia

teria

teria temperauit. fuit autem talis illa partitio. unâ principio partem detraxit ex toto: secundam autem primae partis duplam: deinde tertiam, quae esset secundae sesquialtera, primae tripla: deinde quartam, quae secundae dupla esset: quinctam inde, quae tertiae tripla: tum sextam octuplam primae: postremo septimam, quae septem, & uiginti partibus antecederet primae. deinde instituit dupla & tripla interualla explere, partes rursus ex toto desecans. quas interuallis ita locabat, ut in singulis essent bina media: uix enim audeo dicere medietates, quas graeci μετότητας appellant: sed quasi ita dixerim, intelligatur: erit enim planius. earum alteram, eadem parte praestantem extremis, eademq. superatam, alteram pari numero praestantem extremis, pariq. numero superatam. sesquialteris autem interuallis, & sesquitertiis, & sesquioctauis sumptis ex his colligationibus in primis interuallis, sesquioctauo interuallo, sesquitertia omnia explebat, cum particulam singulorum relinqueret. eius autem particulae interuallo relicto, habebat numerus ad numerum eandem proportionem, comparationemq. in extremis, quam habent CCLVI cum CCXLIII. atque ita permixtum illud, ex quo haec secuit, iam omne consumpserat. hanc igitur omnem coniunctionem, duplicem in longitudinem diffidit: mediaeq. accommodans mediam, quasi decussauit: deinde in orbem torsit, ut & ipsa secum, & inter se, ex commissura, quae e regione esset,

iungerentur: eoq. motu, cuius orbis ſemper in eodem erat, eodemq. modo ciebatur, undique eſt eas circumplexus. atque ita cum alterum eſſet exteriorem amplexus orbem, illum eiuſdem naturae, hunc alterius nominauit: eamque, quae erat eiuſdem, detorſit a latere in dextram partem: hanc autem citimam a media linea direxit ad laeuam: ſed principatum dedit ſuperiori, quam ſolam indiuiduam reliquit. interiorem autem cum in ſex partes diuiſiſſet, ſeptem orbes diſpares duplo, & triplo interuallo moueri iuſſit, contrarijs inter ſe curſibus. eorum autem trium fecit pares celeritates, ſed quattuor & inter ſe diſpares, et diſſimiles trium reliquorum. animum igitur cum ille procreator mundi deus ex ſua mente & diuinitate genuiſſet, tum denique omne, quod erat concretum, atque corporeum, ſubſternebat animo, interiusq. faciebat: atque ita medio medium accommodans copulabat, ſic animus a medio profectus, extremitatem caeli a ſuprema regione rotundo ambitu circumiecit, ſeſeq. ipſe uerſans, diuinae, ſempiternae, ſapientisq. uitae induxit exordium. & corpus quidem caeli ſpectabile effectum eſt. animus autem oculorum effugit obtutum. eſt autem unus ex omnibus, rationis, contentionisq. (ἁρμονίη graece) ſempiternarum rerum & ſub intelligentiam cadentium compos & particeps: quo nihil ab optimo & praeſtantiſſimo genitore melius procreatum: quippe qui ex eadem uinctus, alteraq. natura, adiuncta materia temperatione trium

partium

partium proportione compacta, se ipse conuersans, cum materiam mutabilem arripuisset, & cum rursus indiuiduam, atque simplicem, per quam omnis mouetur, discernitq. quid sit eiusdem generis, & quid alterius: & cetera dijudicat, quid cuique rei sit maxime aptum, quid quoque loco, aut modo, aut tēpore contingat: quaeq. distinctio sit inter ea, quae gignantur, & ea quae sint semper eadem. ratio autem utraque, quae uersatur in ijs, quae sunt semper eadem, et in ijs, quae mutantur, cum in eodé, & in altero mouetur ipsa per sese sine uoce, et sine ullo sono, cum eandem partem attingit, qua sensus cieri potest: orbis illius generis alterius immutatus et rectus omnia animo mentiq. denunciat: tum opiniones, adsensionesq. firmae ueraeq. gignuntur. cum autem in illis rebus uertitur, quae manentes semper eaedem, non sensu, sed intelligentia continetur,

Desunt multa.

Ratione igitur, & mente diuina, ad originem temporis, curriculum inuentum est Solis & Lunae.

Desunt non nulla.

ita uim suam natura conuertit, ut terram Lunae cursus proxime ambiret, eiq. supra terram proxima Solis circumuectio esset. Lucifer deinde & sancta

cta Mercurij stella cursum habent Solis celeritati parem, sed uim quandam contrariam: eaq. conuersione, quam inter se habent Lucifer, Mercurius, Sol, alij alios uincunt, uicissimq. uincuntur. Reliquorum siderũ quae caussa collocandi fuerit, quaeq. eorum sit collocatio, in sermonem alium differendum est, ne in eo, quod attigendum fuit, quam in eo, cuius caussa id attigimus, longior ponatur oratio. quando igitur unumquodque eorum siderum cursum decorum est adeptum, e quibus erat motus temporis consignandus; colligatisq. corporibus uinculis animalibus, tum animantia orta sunt, eaq. imperio parere didicerunt, tunc ex alterius naturae motione transuersa, in eiusdem naturae motum incurrentia, in eoq. haerentia, atque impedita, cum alia maiorem lustrarent orbem, alia minorem tardiusq. maiorem, celeriusq. minorem, motu uero unius eiusdemq. naturae, quae uelocissime mouebantur, ea celeritate uinci a tardioribus, &, cum superabant, superari uidebantur. omnis enim orbis eorum quasi facilitatis inflexione uertebatur: quam bifariam contrarie simul procedentia efficiebant, ut, quod esset tardissimum, id proximum fieret celerrrimo. atque ut esset mensura quaedam euidens, quae in istis octo cursibus celeritates, tarditatesq. declararet; deus ipse Solem, quasi lumen, accendit ad secundum supra terram ambitum, ut quam maxime caelum omnibus colluceret, animantesque, quibus ius esset doceri, ab eiusdem motu,

& ab

& ab eo, quod simile esset, numerorum naturam, uimq. cognoscerent. uos igitur & dies ad hunc modum, & ob has generata caussas, unum circuitum orbis efficit sapientissimum, atque optimum: mensis autem, quando Luna lustrato suo cursu Solem consecuta est: annus, ubi Sol suum totum confecit, & peragrauit orbem, ceterorum autem siderum ambitus ignorantes homines, praeter admodum paucos, neque nomen appellant, neque inter se numero commetiuntur: itaque nesciunt hos siderum errores id ipsum esse, quod rite dicitur tempus, multitudine infinita, uarietate admirabili praeditos. at tamen illud perspici, & intelligi potest, absoluto, perfectoq. numero temporis, absolutum, perfectumq. annum, tunc compleri denique, cum se octo ambitus confecti suis cursibus ad idem caput retulerunt, cumq. eos permensus est idem, & semper sui similis orbis. has igitur ob caussas nata astra sunt, quae per caelum penetrantia solstitiali se et brumali reuocatione conuecterent, ut hoc omne animal, quod uidemus, esset illi animali, quod sentimus, ad aeternitatis imitationem simillimum. et cetera quidem usque ad temporis ortum impressa ab illis, quae imitabatur, effinxerat. sed quia non dum omne animal in mundo intus incluserat, ex ea parte deficiebat ad propositum exemplar imaginis similitudo. quot igitur, & quales animalium formas mens, in speciem rerum intuens, poterat cernere, totidem, & tales in hoc mundo secum cogitauit effingere.

fingere. erant autem animantium genera quattuor, quorum unum diuinum, atque caeleſte, alterum pennigerum et aerium, tertium * terreſtre quartum. diuinae animationis maxime ſpeciem faciebat ex igne, ita ut ſplendidiſſimus eſſet, et aſpectu pulcherrimus. cumq. ſimilem uniuerſitatis naturae efficere uellet, ad uolubilitatem rotundauit, comiteq. eum ſapientia quam optimae mentis effecit, circumq. caelum aequaliter diſtribuit, ut hunc uarietate diſtinctum bene graeci κόσμον, nos lucentem mundum nominaremus. dedit autem diuinis duo genera motus: unum, quod ſemper eſſet in eodem aeque, & idem in omnibus, atque uno modo celeraret: alterum, quod in anticam partem a conuerſione eiuſdem, & ſimilis, pelleretur. quinque autem reliquis motibus orbem eum eſſe uoluit expertem, immobilem, & ſtantem. ex quo genere ea ſunt ſidera, quae infixa caelo non mouentur loco: quae ſunt animantia, eaq. diuina, ob eamq. cauſſam ſuis ſedibus inhaerent, & perpetuo manent. quae autem uaga et mutabili ratione labuntur, ita generata ſunt, ut ſupra diximus. iam uero terram altricem noſtram, quae traiecto axe ſuſtinetur, diei noctiſq. effectricem, eandemq. cuſtodem, antiquiſſimam deorum uoluit eſſe eorum, qui inter caelum gignerentur, flexiones autem deorum, & inter ipſos deos concurſiones, quaeq. in orbibus deorum conuerſiones, anteceſſionesq. eueniant, cumq. inter ſe paene contingant, eos, qui prope copulentur contraria regione, &
pone

pone quos, aut ante labuntur, quibusq. temporibus a nostro aspectu oblitescant, rursusq. emersi errorem incutiant rationis expertibus, si uerbis explicare conemur, nullo posito sub oculis simulacro, earum rerum frustra suscipiatur labor. Sed haec satis sunt dicta nobis, quae de deorum, qui cernuntur, quiq. orti sunt, natura praefati sumus, habeant hunc terminum. reliquorum autem, quos graeci δαίμονας appellant, nostri opinor lares, si modo hoc recte conuersum uideri potest, & nosse, & nunciare ortum eorum maius est, quam ut profiteri scribere nos audeamus. credendum nimirum est ueteribus & priscis, ut aiunt, uiris, qui se progeniem deorum esse dicebant. itaque eorum uocabula nobis prodiderunt. nosse autem generatores suos optime poterant: ac difficile factu est, a dijs ortis fidem non habere: quamquam nec argumentis, nec rationibus certis eorum oratio cōfirmatur: sed quia de suis rebus notis uidentur loqui, ueteri legi, moriq. parendum est. sic igitur, ut ab his est traditum, horum deorum ortus habeatur, atque dicatur, ut Oceanum Salaciamq. caeli satu terraeq. cōceptu generatos, editosq. memoremus: ex his Phorcyn, Saturnum, & Opem: deinceps Iouem, atque Iunonem, reliquos, quos fratres inter se, agnatosq. usurpare, atque appellare uidemus, & eorum, ut utamur ueteri uerbo, prosapiam. quando igitur omnes, & qui mouentur palamq. ostenduntur, & qui eatenus nobis declarantur, quo ipsi uolunt, creati

sunt:

ſunt: tum ad eos is deus, qui omnia genuit fatur. Haec uos, qui deorum ſatu orti eſtis, attendite: quorum operum ego parens effectorq. ſum, quae per me facta, non ſunt diſſoluta me inuito: quamquam omne colligatum ſolui poteſt: ſed haudquaquam boni eſt, ratione uinctum uelle diſſoluere. ſed quoniam orti eſtis, immortales uos quidem eſſe, et indiſſolubiles non poteſtis: neutiquam tamen diſſoluemini, nec uos ulla mortis fata periment, nec fraus ualentior, quam conſilium meum: quod maius eſt uinculum ad perpetuitatem ueſtram, quam illa, quibus eſtis tum, cum gignebamini, colligati. quid ſentiam igitur, cognoſcite. tria nobis genera reliqua ſunt, eaq. mortalia: quibus praetermiſſis, caeli abſolutio perfecta non erit: omnia enim genera animalium complexu non tenebit: teneat autem oportebit, ut ex eodem ne quid abſit. quae a me ipſo effecta ſint, quod deorum uitam poſſint adaequare. ut igitur mortali generentur condicione, uos ſuſcipite, ut illa gignatis, imiteminiq. uim meam, qua in ueſtro ortu me uſum eſſe meminiſtis: in quibus qui tales creantur, ut deorum immortalium quaſi gentiles eſſe debeant, diuini generis appellentur, teneantq. omnium animantium principatum, uobisq. iure & lege uolentes pareant: quorum uobis initium, ſtatusq. traditur a me. uos autem ad id, quod erit immortale, partem attexitote mortalem. ita orientur animantes, quos & uiuos alatis, & conſumptos ſinu recipiatis. Haec ille dixit. deinde ad tempe-

temperationem superiorem reuertit: in qua omnem animum uniuersae naturae téperans permiscebat, superisq. permixtionis reliquias fundens aequabat, eodem modo ferme, nisi quod non ita incorrupta, ut ea quae semper idem, sed a dijs secundum sumebat, atque tertium. toto igitur omnino constituto, sideribus parem numerum distribuit animorum, & singulos adiunxit ad singula, atque ita quasi in currum uniuersitatis imposuit, commonstrauitq. leges fatales, ac necessarias, & ostendit primum ortum unum fore omnibus, cumq. moderatum, atque constantem, nec ab ullo imminutum: satis autem, et quasi sparsis animis, fore uti certis té porum interuallis oriretur animal, quod esset ad cultum deorum aptissimum. sed cum duplex esset natura generis humani, sic se res habebant, ut praestantius genus esset eorum, qui essent futuri uiri. cum autem animis corpora cum necessitate inseuisset, cumq. ad corpora necessitate tum accessio fieret, tum abscessio, necesse erat sensum existere unum, communemq. omnium uehementiore motu excitato, coniunctoq. naturae. deinde uoluptate & molestia mixtum amorem, post iram & metum, & reliquos motus animi, comites superiorum, & his etiam contrarios dissidentes: quos qui ratione rexerit, iuste uixerit: qui autem his se dederit, iniuste. atque ille, qui recte & honeste curriculum uiuendi a natura datum confecerit, ad illud astrum, quo cum aptus fuerit, reuertetur: qui autem immoderate

rate & intemperate uixerit, eum ſecundus ortus in figuram muliebrem transferet; & ſi ne tum quidem finem uitiorum faciet, grauis etiam iactabitur, & in ſuis moribus ſimillimas figuras pecudum, & ferarum transferetur, neque malorum terminum prius aſpiciet, quam illam ſequi coeperit conuerſionem, quam habeat in ſe ipſe eiuſdem, & unius ſimul innatam & inſitam: quod tum eueniet, cum illa, quae ex igne, aere, aqua, atque terra turbulenta, & rationis expertia inſederint, denique ratione depulerit, & ad primam atque optimam affectionē animi peruenerint. Quae cum ita deſignaſſet, ſeſeque, ſi quid poſtea fraudis, aut uitij eueniſſet, extra omnem culpam, cauſſamq. poſuiſſet, alios in terra, alios in Luna, alios in reliquas mundi partes, quae ſunt ad ſpatiorum temporis ſignificationem notae conſtitutae, ſpargens quaſi ſerebat. poſt autem ſationem eam dijs, ut ita dicam, iunioribus permiſit, ut corpora mortalia effingerent, quantumq. eſſet reliquum ex humano animo, quod deberet accedere, id omne, & quae conſequentia eſſent, perpolirent, & abſoluerent: deinde ut huic animanti principem ſe ducemq. praeberet, uitamq. eius pulcherrime regeret, & gubernaret, niſi quatenus ipſe beneficijs ſua culpa ſibi aliquid miſeriae quaereret. atque is quidem, qui cuncta compoſuit, conſtanter in ſuo manebat ſtatu. qui autem erant ab eo creati, cum parentis ordinem cognouiſſent, hunc ſequebantur. itaque cum accepiſſent immortale,

princi-

principium mortalis animantis, imitantes genitorem & effectorem sui, particulas ignis, & terrae, & aquae, et aeris a mundo, quas rursus redderent, mutuabantur, easq. inter se copulabant, haud iisdem uinculis, quibus ipsi erant colligati, sed talibus, quae cerni non possent propter paruitatem: crebris quasi cuneolis iniectis unum efficiebant ex omnibus corpus: itemq. in eo influente atque effluente animo diuino ambitus illigabant. itaque illi in flumen immersi neque tenebant, neque tenebantur, sed ui magna tum ferebant, tum ferebantur. ita totum animal mouebatur illud quidem, sed immoderate & fortuitu, ut sex motibus ueheretur: nam & ante, & pone, ad laeuam, & ad dextram, & sursum, & deorsum, modo huc, modo illuc.

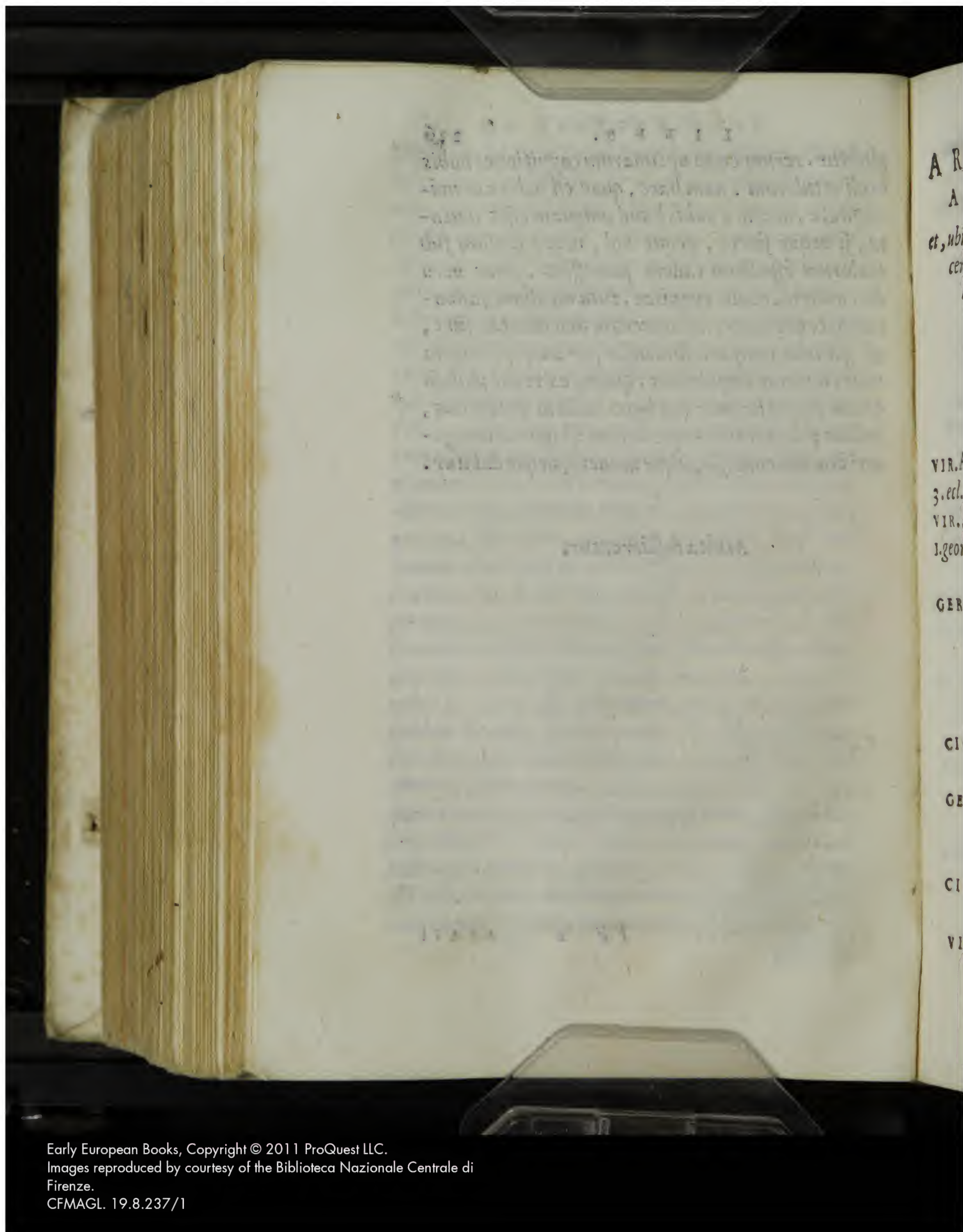
Desunt non nulla.

sed si in splendore consedit, tum uel eadem species, uel interdum immutata redditur, cum ignis oculorum cũ eo igne, qui est ob os offusus, se confudit, et contulit. dextra autem uidentur, quae laeua sunt; quia contrarijs partibus oculorum, contrarias partes attingunt. respondent autem dextra dextris, laeua laeuis conuersione luminum, cum ea inter se non cohaere-

ſcunt. id fit, cum ſpeculorum lacuitas hinc, illincq. altitudinem aſſumpſit, & ita dextra detruſit in laeuam partem oculorum, laeuaq. in dextram. ſupinã etiam ora cernuntur depulſione luminum: quae conuertens inferiora reddit quae ſunt ſuperiora: atqui haec omnia ex eo genere ſunt, quae rerum adiuuant cauſſas. quibus utitur miniſterijs deus, cum optimi ſpeciem, quoad fieri poteſt, efficit. ſed aeſtimant plerique non haec adiuuantia cauſſarũ, ſed has ipſas eſſe omnium cauſſas, quae uim habeant refrigerandi, calfaciendi, concreſcendi, liquendi. careant autem omni intelligentia, atque ratione, quae, niſi in animo, nulla alia in natura reperiantur. animus autem ſenſum omnem effugit oculorum. at ignis, & aqua, & terra, & aer corpora ſunt, eaq. cernuntur. illum autem, qui intelligentiae ſapientiaeq. ſe amatorem profitetur, neceſſe eſt intelligentis ſapientisq. naturae primas cauſſas conquirere, deinde ſecundas cauſſas rerum earum, quae neceſſario mouent alias, cum ipſae ab alijs mouentur. quocirca nobis ſic cerno eſſe faciendum, ut de utroque nos quidem dicamus genere cauſſarum, ſeparatim autem de ijs, quae cum intelligentia ſunt efficientes pulcherrimarum rerum, atque optimarum, de ijs, quae uacantes prudentia, inconſtantia, perturbataq. efficiunt. At de oculorum quidem cauſſis, ut haberent eam uim, quam nunc habent, ſatis ferme eſſe dictum puto. maxima autem eorum utilitas donata humano generi deorum munere deinceps explicetur.

plicetur. rerum enim optimarum cognitiones nobis oculi attulerunt. nam haec, quae est habita de universitate, oratio a nobis haud umquam esset inventa, si neque sidera, neque Sol, neque caelum sub oculorum aspectum cadere potuissent. nunc uero dies noctesq. oculis cognitae, tum mensium, annorumq. conuersiones ad numerum machinatae sunt, & spatium temporis dimensae, & ad quaestionem totius naturae impulerunt. quibus ex rebus philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum praestantius neque datum est mortalium generi deorum concessu, atque munere, neque dabitur.

Multa desiderantur.

ARATI VERSVS A CICERONE CONVERSI.

et, ubi aliquot in locis, iniuria temporis amissi Ciceronis uersus desiderantur, eos addidimus, quos, a Virgilio, Germanico Caesare, Rufo Auieno conuersos, colligere potuimus: qui, eorum nominibus e regione notatis, internoscuntur.

VIR. Ab *Ioue principiũ Musae, Iouis omnia plena.*
3. *ecl.*

*

VIR. *Atque haec ut certis possimus discere signis,*
1. *geor. Aestusq. pluuiasq. et agentes frigora uentos*
Ipse pater statuit.
GER. *Nunc uacat audaces in caelum tollere uultus*
Sideraq. & uarios astrorum noscere motus.

*

Haec ego dum laetis cogor praedicere musis,
Pax tua, tuq. adsis nato, numenq. secundes.
CIC. *Cetera labuntur celeri caelestia motu,*
Cum caeloq. simul noctesq. diesq. feruntur.
GER. *Axis stat, motus semper uestigia seruat,*
Libratasq. tenet terras, & cardine firmo
Orbem agit extremum.
CIC. *Extremusq. adeo duplici de cardine uertex*
Dicitur esse polus.
VIR. *Hic uertex nobis semper sublimis, at illum*

1. geor. *Sub pedibus styx atra uidet, manesq. profundi.*
CIC. *Hunc circum* ἄρκτοι *duae uertuntur.*
GER. *Tres temone rotisq. micant, sublime quaternae,*
Si melius dixisse feras, obuersa refulgent.
Ora feris, caput alterius super horrida terga
Alterius lucet. pronas capit orbis in ipsos
Decliuis humeros.
Croesia uos tellus aluit, moderator Olympi
Donauit caelo. meritum custodia fecit,
Quod fidei comites prima incunabula magni
Fuderunt Iouis attonitae, cum furta parentis
Aerea pulsantes mendaci cymbala dextra
Vagitus pueri patrias ne tangeret auras
Dictaei exercerent dominae famuli Corybantes
CIC. *Ex his altera apud Graecos Cynosura uocatur*
Altera.
Quas nostri septem soliti uocitare triones.
GER. *Dat Graijs Helice cursus maioribus astris.*

*

CIC. *Hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto.*
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim a nocte uidetur,
Haec uero parua est, sed nautis usus in hac est:
Nam cursu interiore breui conuertitur orbe.
GER. *Sidoniamq. ratem numquam spectata fefellit.*
CIC. *Has inter ueluti rapido cum gurgite flumen*
Toruu' draco repit, subter supraq. reuoluens
Sese, conficiensq. sinus e corpore flexos.

*

Hui

Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusq. oculis duo feruida lumina flagrant,
Atque uno mentum radianti sidere lucet,
Obstipumq. caput tereti ceruice reflexum
Obtutum in cauda maioris figere dicas.

*

Hoc caput hic paullum sese, subitoq. recondit.
Ortus ubi atque obitus partē miscentur in unam.
Attingens defessa uelut maerentis imago
Vertitur.
ἐνγόνασιν dicunt, genibus quod nixa feratur.

*

GER. Dextro namque genu nixus, diuersaq. tendens
Brachia, suppliciter passis ad numina palmis
Serpentis capiti figit uestigia saeua.
CIC. Hic illa eximio posita est fulgore Corona.
GER. Hunc illi Bacchus thalami memor addit honorē.

*

CIC. Atque hoc a tergo propter caput Anguitenētis,
Quem claro perhibent ὀφιοῦχον nomine Graij,

*

GER. Illis lāguet honos humeris, manet integer ardor,
Luna etiam mensem cum pleno diuidit orbe.

*

CIC. Hic pressu duplici palmarum continet anguem,
Atque eo ipse manet religatus corpore toto:
Namque uirū mediū Serpens sub pectore cingit:
Ille tamen nitens grauiter uestigia ponit,

Atque oculos urget pedibus pectusq. Nepai.
GER. *Est impar manibus pondus, nam dextera paruã*
Partẽ Anguis tenet, a laeuaq. attollitur omnis.
Quantumq. a laeua distantia certa notantur,
Erigitur tantum Serpens, atque ultima mento
Stella sub aetherea lucet crinita Corona.
Ad quam sed dorso peruadit lubricus Anguis.
Insignes caelum perfundunt lumine Chelae.
CIC. *Arctophylax uulgo qui dicitur esse Bootes,*
Quod quasi temone adiũctã prae se quatit arctũ.
Huic autem subter praecordia fixa uidetur.
Stella micans radijs Arcturus nomine claro:
Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo
GER. *Quam te diua uocant, tangunt mortalia si te*
Carmina, nec surdam praebes uenantibus aurẽ.
Exosa haud mortale genus, medio mihi cursu
Stabunt quadrupedes, & flexis laetus habenis
Teq. tuumq. canam terris uenerabile numen.
Aurea pacati regeret cum saecula mundi
Iustitia, inuiolata malis, placidissima uirgo,
Siue illi astra genus fuerit, quem fama parentem
Tradidit astrorum, seuero intercipit aeuo.
Ortus fama tui medijs te laeta ferebat
Sublimis populis, nec dedignata subire
Tecta hominũ, et puros mores sine crimine diua
Iura dabas, cultuq. nouo rude uulgus in omnem
Formabas uitae sinceris artibus usum.
Nondum uaesanos rabies nudauerat enses,
Nec cum sanguineis fuerat discordia nata,
Ignotiq.

Ignotiq. maris cursus: priuataq. tellus
Grata satis: neque per dubios auidissima uentos
Spes procul amotas fabricata naue petebant.
Diuitias fructusq. dabat placata colono
Sponte sua tellus, nec parui terminus agri
Praestabat dominis signo tutissima rura.
At postquam argenti creuit deformior aetas,
Rarius inuisit maculatas fraudibus urbes.
Seraq. ab excelsis descendens montibus, ore
Velato, tristisq. genas abscondita ripa,
Nulliusq. larem, nullos adit illa penates.
Tantum cum trepidum uulgus coetusq. notauit,
Incipit, O patrum soboles oblita priorum
Degeneresq. habuit semperq. habitura minores:
Quid me nũc habitus super et mala uota uocatis?
Quaerenda est sedes nobis. noua saecula uestra
Artibus indomitis tradam sceleriq. cruento,
Haec effata, super montes abit alite cursu,
Attonitos linquens populos, grauiora pauentes.
Aerea sed postquã proles terris data, nec iam
Semina uirtutis initijs demersa resistunt:
Quisque priora tenet uestigia, quisque secunda.
Ferriq. inuento mens est laetata metallo,
Polluit & taurus menseis assuetus aratro:
Deseruit propere terras iustissima uirgo,
Et caeli sortita locum, qua proximus illi
Tardus in occasum sequitur sua plaustra Bootes.
Virginis at placidae praestanti lumine signat
* *Stella humeros, Helicen nec clarior ambit*

Quaeq.

Quaeq. micat, claudaq. armũ praefulget ad ipsũ,
Quaeq. priora tenet uestigia, quaeque secunda
Clunibus hirsutis & quae sua sidera reddit,
Nãque aliae, quibus expletum ceruixq. caputq.
Vatibus ignotae priscis sine honore feruntur

*

CIC. Et natos Geminos inuises sub caput Arcti
Subiectus medio est Cancer, pedibusq. tenetur
Magnu' Leo, tremulã quatiens e corpore flãmã.
GER. Huic ubi contigerit Phoebi uiolentior axis
Accensa in Cancro, iam tũc geminabitur aestas,
Tunc lymphae tenues, tunc est tristissima tellus,
Et densas laetus segetes bene condit arator.
Ne mihi tunc tenuis pulset uaga caerula puppis.
Dem potius uentis excluso uela rudente,
Excipiamq. sinu Zephyris spirantibus auras.

*

CIC. Sub laeua Geminorum obductus parte feretur
Aduersum caput, huic Helice truculenta tuetur.
At Capra laeuum humerum clara obtinet.
GER. Nomina praeterea secum trahit una putata
Nutrix esse Iouis.
CIC. Verũ haec est magno atq. illustri praedita signo.
Contra Hoedi exiguum iaciunt mortalibus ignẽ.
Cuius sub pedibus,
Corniger est ualido connixus corpore Taurus.
GER. Et caput & scapulas, nares & cornua Turi
Frõte micant Hyades, quae cornua sũma sinistri
Summa tenent. sub haec eadem uestigia dextra

Aurigae mediaq. ligant compagine. diuus
Myrtilus exoritur, summo cum piscibus ore
Totus cum Tauro lucet, ruit oceano Bos,
Ante super terras cum fulget Myrtilus ore.
CIC. *Has Graeci stellas Hyadas uocitare suerunt.*

*

GER. *Iasides etiam caelum cum coniunge Cepheus*
Ascendit totaq. domo, quia Iupiter auctor
Est generis, prodest maiestas saepe parentis.
Ipse breuem patulis manibus stat post Cynosurā.
CIC. *Nāq. ipsum ad tergū Cynosurae uertitur Arcti.*
GER. *Diducto passim quantum latus a pede dextro,*
Cepheus extremam tangit Cynosurida caudam,
Tantundem a laeuo distat minor. utraque iungit
Regula, Cepheos uestigia baltheus ambit.

*

CIC. *(Hūc antecedit) obscura specie stellarum Cassio-* *(peia.*
GER. *Clara, etiam pernix, caelo cum Luna refulget,*
Sed breuis & paucis decorata insidere flammis,
Qualis ferratos subicit clauicula dentes,
Succutit & foribus praeducit uincula claustri:
Talis dispositis stellis, ipsa horrida uultu
Sic tendit palmas, ceu sit planctura relictam
Andromedam meritae non iusta piacula matris.
CIC. *Hanc autem illustri uersatur corpore propter*
Andromede, fugiens aspectum maesta parentis.
GER. *Nec procul Andromede totā quā cernere non dū*
Obscura sub nocte licet, sic emicat ore,
Sic magnis humeris cādēs nitet, ac media ambit

Ignea substricta fulget qua zonula palla.
Sed poenae facies remanet, districtaq. pandit
Brachia, ceu magni teneantur robore saxi.

*

CIC. *Hinc Equus ille iubá quatiens fulgore micanti*
Summum cótingit caput aluo, stellaq. ingens
Vna tenet duplices communi lumine formas,
Aeternum ex astris cupiens cónectere nodum.
GER. * *tres armo, sed latera aequis*
Distinguunt spatijs. capiti tristissima forma,
Et ceruix sine honore obscuro lumine sordet.
Spumanti mandit sed quae ferus ore lupato,
Et capite & longa ceruice insignior exit
Stella nitens armis, lateriq. simillima magno.
Nec totam ille tamē formam per singula reddit,
Primo praestat Equo, medio rapta ordine mēbra
Destituent uisus, radijs hinc surgit imago.
Gorgonis hinc proles in Pierio Helicone
Vertice cum summo nondum decurreret unda
Musaeo fontes dextri pedis ictibus hausit:
Inde liquor genitus nomen tenet Hippocrenen,
Fontes nomen habét. sed Pegasus aethere summo
Veloces agitat pennas, & sidere gaudet.
CIC. *Exin contortis Aries cum cornibus haeret*
* *qui longe maxima torret,*
Orbis & ad finem spatijs non tardior ipse
Peruenit, quam * *Lycaonis Arctos*
Claraq. non illi est facies, nec sidera possunt,
Officiat si Luna, sua uirtute nitere

Sed quaerendus erit Zonae ratione micantis.
CIC. hanc subter possis cognoscere fultum.
Iam caeli mediam partem terit, ut prius altae
Chelae, tum pectus quod cernitur Orionis.
Et prope conspicies paruum sub pectore claro
Andromedae signum. Deltωton dicere Graij
Quod soliti, simili quia forma littera claret.
Huic spatio ductum simili latus extat utrumque,
At non tertia pars lateris. nam non minor illis,
Sed stellis longe densis praeclara relucet.
Inferior paullo est Aries, flamen ad austri
Inclinatior. atque etiam uehementius illi
Pisces, quorum alter paullo praelabitur ante,
Et magis horrisonis Aquilonis tangitur alis.
At que horũ et caudis duplices uelut esse catenae
Dicantur, sua diuersae per lumina serpunt,
Atque una tandem in stella communiter haerent,
Quam ueteres soliti caelestem dicere nodum.
Andromedae laeuo ex humero signum
Ac positum poteris supra cognoscere piscem.
Et pedibus uatum summo natum Ioue Perseum
Quos humero retinet defixo corpore Perseus.
Qua sũma ab regione Aquilonis flamina pulsát.
Hic dextram ad sedes intendit Cassiopeiae,
Diuersosq. pedes uinctos talaribus aptis.
Puluerulentus uti, de terra lapsu' repente
In caelum uictor magnum sub culmine portat.
At propter laeuum genu omni ex parte locatas
Paruas Vergilias tenui cum luce uidebis.

Hae

Hae septem uulgo perhibentur more uetusto
Stellae, cernuntur uero sex undique paruae.
At non interiisse putari conuenit unam.
Sed frustra temere a uulgo ratione sine ulla
Septem dicier ut ueteres statuere poetae,
Aeterno cunctas aeuo qui nomine dignant.
Alcyone, Meropeque, Celeno, Taygeteque,
Electre, Steropeque, simul sanctissima Maia,
Hae tenues paruo labantes lumine lucent,
At magnum nomen signi, clarumq. uocatur,
Propterea quod & aestatis primordia claret,
Et post hiberni praepandens temporis ortus,
Admonet ut mandent mortales semina terris.
Inde fides leuiter pota & conuexa uidetur,
Mercurius paruus manibus quam dicitur olim
Infirmis fabricatus, in alta sede locasse.
Quae genu ad laeuum Nisi delapsa resedit,
Atque inter flexum genu & caput alitis haesit.
Namque est Ales auis, lato sub tegmine caeli
Quae uolat, serpens geminis secat aera pennis,
Altera pars huic obscura est & luminis expers:
Altera nec paruis, nec claris lucibus ardet,
Sed mediocre iacit quatiens e corpore lumen.
Haec dextram Cephei dextro pede pellere p ılmā
Gestit, iam uero clinata est ungula uehemens
Fortis Equi propter pennati corporis alam.
Ipse autem labens multis Equus ille tenetur
Piscibus. hinc ceruix dextra mulcetur Aquari.
Tum gelidum ualido de corpore frigus anhelans
Corpore

Corpore ſemifero magno Capricornus in orbe,
Quem cum perpetuo ueſtiuit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore curſum.
Hoc caue te ponto ſtudeas committere menſe:
Nam non longinquum ſpatium labere diurnum,
Non hiberna cito uoluetur curriculo nox.
Humida non ſeſe ueſtris aurora querelis
Ocyus oſtendet, clari praenuntia ſolis:
At ualidis aequor pulſabit uiribus auſter,
Tum fixum tremulo quatietur frigore corpus,
Sed tamen anni iam labuntur tempore toto,
Nec cui ſignorum cedunt, neque flamina uitant,
Nec metuunt canos minitanti murmure fluctus,
Atque etiam ſupero naui pelagoq. uagato
Menſe Sagittipotens ſolis tum ſuſtinet orbem.
Ná iam cú minus exiguo lux tépore praeſto eſt,
Hoc ſignum ueniens poterút praenoſcere nautae.
Iam prope praecipiti ante licebit uiſere nocti,
Vt ſeſe oſtendens emergat Scorpius alte
Poſteriore trahens flexum ui corporis arcum.
Iam ſupra cernes Arcti caput eſſe minoris,
Et magis erectum ad ſummum uerſarier orbem.
Tum ſeſe Orion toto iam corpore condit
Extrema prope nocte, et Cepheus conditur ante
Lumborum tenus a palma depulſus ad undas
Hic miſs * iacet una ſagitta
Quam propter nitens penna conuoluitur ales,
Et clinata magis paullo eſt Aquilonis ad auras.
At propter ſe Aquila ardenti cú corpore portat,
Igniferum

Igniferum mulcens tremebundis aethera pennis,
Non nimis ingenti cũ corpore, sed graue maestis
Ostendit nautis perturbans aequora signum.
Tum magni currens Capricorni corpora propter
Delphinus iacet, haud nimio lustratu' nitore,
Praeter quadruplices stellas in fronte locatas
Quas interuallum binas disterminat unum,
Cetera pars laete tenui cum lumine serpit,
Illae quae fulgent luces ex ore corusco
Sunt inter partes gelidas Aquilone locatae,
Atque inter spatium & laeti uestigia solis.
At pars inferior Delphini fusca uidetur,
Inter solis iter, simul inter flamina uenti,
Viribus erumpit qua summi spiritus austri.
Exinde Orion obliquo corpore nitens,
Inferiora tenet truculenti corpore Tauri.
Quem qui suspiciet in caelum nocte serena,
Late dispersum non uiderit, abdita uero
Cetera se speret cognoscere signa potesse.
Namque pedes subter rutilo cum lumine claret,
Feruidus ille Canis stellarum luce refulgens.
Hunc tegit obscuris subter praecordia uesper.
Ver toto spirans rabido de corpore flammam,
Aestiferos ualidis erumpit flatibus ignes,
Totus ab ore micans iacitur mortalibus ardor.
Hic ubi se pariter cum sole in lumina caeli
Extulit, haud patitur foliorum tegmine frustra
Suspensos animos arbusta ornata tenere.
Nam quorum stirpes tellus amplexa prehendit,

Haec augens anima uitali flamina mulcet.
At quorum nequeunt radices findere terras,
Denudat folijs ramos & cortice truncos. (te,
Húc propter, subterq. pedes, quos diximus an
Oriona, iacet leuipes Lepus: hic fugit, ictus
Horrificos metuens rostri tremebundus acuti:
Nam Canis infesto sequitur uestigia cursu.
Praecipitátē agitás; oriens iam denique paullū,
Curriculum numquam defesso corpore sedans.
At Canis ad caudam serpens praelabitur Argo,
Conuersam prae se portans cum lumine puppim.
Non aliae naues ut in alto pandere proras
Ante solent, rostro Neptunia prata secantes,
Sed conuersa retro caeli semper loca portat.
Sicut cum coeptant tutos constringere portus
Obuertunt nauem magno cum pondere nautae,
Aduersamq. trahunt optata ad littora puppim.
Sic conuersa uetus super aethera uertitur Argo,
Atque usque a prora ad caelū sine lumine malū,
A malo ad puppim cum lumine clara uidetur,
Inde gubernaclum disperso lumine fulgens
Clari posteriora Canis uestigia condit.
Exin semotam procul in tutoq. locatam
Andromedá, tamē explorás fera quærere Pistrix
Pergit, et usque sitá ualidas Aquilonis ad auras
Caerula uestigat, finita in partibus austri.
Hanc Aries tegit, & squámosi corpore Pisces,
Fluminis illustris tangentem corpore ripas.
Náque etiá Eridanum cernes in parte locatum,

Caelifuneſtum magnis cum uiribus amnem,
Quē lacrymis maeſtae Phaethōtis ſaepe ſorores
Sparſerunt, letum maerenti uoce canentes.
Hunc Orionis ſub laeua cernere planta
Serpentem poteris, proceraq. uincla uidebis
Quae retinent Piſces caudarum parte locata.
Flumine mixta retro ad Piſtricis terga reuerti
Hinc una ſtella uertuntur, quam iacit ex ſe
Piſtricis ſpina ualida cum luce refulgens.
Exinde exiguae tenui cum lumine multae
Inter Piſtricem fuſae ſparſaeq. uidentur
Atque Gubernaclū ſtellae, quas contigit omnes
Formidās acrem morsū Lepus his neque nomen
Nec formam ueteres certam ſtatuiſſe uidentur.

*

Nam quae ſideribus claris natura poliuit,
Et uario pinxit diſtinguens lumine formas,
Haec ille aſtrorum cuſtos ratione notauit
Signaq. ſignauit caeleſtia nomine uero.
Has autem quae ſunt paruo ſub culmine fuſae,
Conſimili ſpecie ſtellas pariliq. nitore,
Non potuit nobis nota clarere figura.

*

Voluitur inferior Capricorno Piſcis ad Auſtrū,
Piſtricem obſeruās, procul illis piſcibus haerens:
At prope conſpicies expertes nominis omnes
Inter Piſtricē et Piſcem quem diximus Auſtri,
Stellas ſub pedibus ſparſas radiantis Aquari.
Propter Aquarius obſcurū dextra rigat amnem,

Exiguo

Exiguo qui ſtellarum candore niteſcit.
E multis tum his duo late lumina fulgent.

*

Vnum ſub magni pedibus cernetur Aquari
Quod supereſt gelido delapſum lumine fontis,
Spumiferam ſubter caudam Piſtricis adhaeſit:
Aſt omnes ſtellae perhibentur nomine aquai.
Hic aliae uolitant paruo cum lumine clarae,
Atque priora pedum ſubeunt ueſtigia magni
Arcitenentis, & obſcurae ſine nomine condunt,
Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen
Aram quam flatu permulcet ſpiritus Auſtri,
Exiguo ſuperum quae lumina tempora tranat.
Nam procul Arcturo eſt aduerſa parte locata,
Arcturo magnum ſpatium ſupra dedit, orbem
Iupiter hunc paruum inferiori parte locauit:
Hic tamen aeterno inuiſens loca curriculo nox
Signa dedit nautis, cuncti quae noſcere poſſent,
Commiſerãs hominũ metuendos undique caſus.
Nam cum fulgentem cernes ſine nubibus atris
Aram ſub media caeli regione locatam,
A ſumma parte obſcura caligine tectam:

*

Tum ualidis fugito deuitans uiribus auſtrum.

*

Quem ſi proſpiciens uitaueris, omnia caute
Armamenta locans, tuto labere per auras:
Sin grauis inciderit uehementi flamine uentus,
Perfringet celſos defixo robore malos

Vt res nulla feras possit mulcere procellas
Ni parte ex Aquilonis opacam pellere nubem
Coeperit, & subitis auris diduxerit Ara.

*

Sin humeros medio in caelo Centaurus habebit,
Ipseq. caerulea contectus nube feretur,
Atque Aram tenui caligans uestiet umbra,
Ad signorum obitum uis est metuenda Fauoni,
Ille autem Centaurus in alta sede locatus.

*

Qua sese clarum collucens Scorpios infert,
Haec subter partem praeportans ipse uirilem,

*

Cedit, equi et partes properat coniungere Chelis.
Hic dextra pergēs quadrupes qua uasta tenetur,
Quam nemo certo donauit nomine Graium,
Tendit, & illustrem truculentus cedit ad Aram.
Hic sese inferni de partibus erigit Hydra
Paecipiti lapsu flexo cum corpore serpens.
Hoc caput atque oculos torquēs ad terga Nepai,
Conuexoq. sinu subiens inferna Leonis,
Centaurum leni contingit lubrica cauda.
In medioq. sinu fulgens Cratera relucet:
Extrema nitens plumato corpore Coruus,
Rostro tundit, & hic, Geminis est ille sub ipsis
Ante Canem Graio Procyon qui nomine fertur.
Haec sunt quae uisens nocturno tempore signa,
Legitimo cernes caelum lustrantia cursu.
Nam quae per bis sex signorum labier orbes

Quinque

Quinque solent stellae, simili ratione notari
Non possunt: quia quae faciunt uestigia cursu,
Non eodem semper spatio portata teruntur.
Sic malunt errare uagae per nubila caeli,
Atque suos uario motu metirier orbes.
Haec faciunt magnos longinqui temporis annos,
Cum redeunt ad idem caeli sub tegmine signum.
Quare ego nunc nequeo totos euoluere cursus:
Verum haec quae semper certo uolūūtur in orbe
Fixa, simul magnos similes uertentibus orbes
Quattuor, aeterno lustrantes lumine mundum.
E quibus annorum uolitantia lumina nosces,
Quae densis distincta licebit cernere signis.
Tum multos orbes magno cum lumine latos
Vinctos inter se, & nodis caelestibus aptos,
Atque pari spatio duo cernes esse duobus.
Nam si nocturno cognoscens tempore caelum,
Cum neque caligans detergit sidera nubes,
Nec pleno stellas superaret lumine luna,
Vidisti magnum candentem serpere Circum:
Lacteus hic nimio fulgens candore notatur.
Hic non perpetuum detexens conficit orbem,
Sed spatio multum superest peaestare duobus:
Dicitur & late caeli lustrare cauernas,
Quorum alter tangeus Aquilonis uertitur auras
Ora petens Geminorum, illustratum genu ardēs,
In sese retinens Auriga portat utrumque.
Hūc supra, laeua Perseus humeroq. sinistro, (tur,
Tangit, ad Andromedē hic dextra de parte tene-

 Impo-

Imponitq. pedes duplices Equus, & simul Ales
Ponit auis caput, & clinato corpore tergum,
Anguitenens humeris connititur, illa recedens
Austrum consequitur deuitans corpore Virgo.
Inde Leo, & claro collucens lumine Cancer,
In quo consistens conuertit curriculum Sol
Aestiuus, medio distinguens corpore cursus.
Hic totus medius circo disiungitur ipso.
Pectoribus ualidis atque aluo possidet orbem.

*

Hunc octo in partes diuisum noscere circum,
Si potes, inuenies supero conuertier orbe,
Quinque pari spatio. partes tres esse relictas,
Tempore nocturno quas uis inferna frequentet.
Alter ab infernis Austri conuertitur auris.
Ast alter medium subter secat hic Capricornum,
Atque pedes gelidum riuum fundentis Aquarii,
Caeruleaeq. feram caudam Pistricis, & illum
Fulgētē Leporē, inde pedes Canis, et simul amplā
Argolicam retinet crebro cum lumine Nauem.
Tergaq. Centauri, atque Nepai portat acumen.
Inde Sagittari defixum possidet arcum.
Hunc a clarisonis auris Aquilonis ad Austrum
Condens postremum tangit rota feruida solis:
Exinde in superas brumali tempore flexu
Se recipit sedes. hinc orbi quinque tributae
Nocturnae partes supra, tres luce dicantur
Hasce inter, mediam in partem retinere uidetur
Tantus quantus erit collucens Lacteus orbis.

In quo autumnali atque iterum sol lumine uerno
Exaequat spatium lucis cum tempore noctis.
Hunc retinens Aries sublucet corpore totus,
Atque genu flexo Taurus connititur ingens.
Orion claro contingens pectore fertur,
Hydra tenet flexu Crateram, Coruus adhaeret.
*
Et paucae Chelis stellae, simul Anguitenentis
Sunt genua, & summi Iouis Ales nuncius instat.
Propter Equus capite et ceruicũ lumine tangit,
Hosce spatio aequo deuinctos sustinet axis,
Per medios summo celi de uertice tranans.
Ille autem claro quartus cum lumine circus,
Partibus extremis extremos continet orbes,
Et simul a medio media de parte secatur,
Atque obliquus in his nitẽs cum lumine fertur,
Vt nemo, cui sancta manu doctissima Pallas
Solertem ipsa dedit fabricae rationibus artem,
Tam tornare cate contortos possiet orbes,
Quam sunt in caelo diuino lumine flexi,
Terram cingentes, ornantes lumine mundum,
Culmine transuerso retinentes sidera fulta.
Quattuor hi motu cuncti uoluuntur eodem,
Sed tantum supra terras, semper tenet ille
Curriculum oblique inflexus.
Quanto est diuisus Cancer spatio a Capricorno,
Ac subter terras spatium par esse necesse est.
Et quantos radios iacimus de lumine nostro,
Quis Lunae conuexum * contingimus orbem,

Sex tantae poterunt sub eum succedere partes
Bina pari spatio caelestia signa tenentes.
Zodiacum hunc Graeci uocitant, nostriq. Latini
Orbem signiferum perhibebunt nomine uero.
Nam gerit hic uoluens bis sex ardentia signa.
Aestifer est pandens feruentia sidera Cancer.
Hunc subter fulgens cedit uis torua Leonis,
Quem rutilio sequitur collucens corpore Virgo.
Exin proiectae claro cum lumine Chelae,
Ipsaq. consequitur lucens uis magna Nepai.
Inde Sagittipotens dextra flexum tenet arcum.
Post hunc ore fero Capricornus uadere pergit.
Humidus inde loci collucet Aquarius orbem.
Exin squammiferi serpentes ludere Pisces.
Queis comes est Aries obscuro lumine labens:
Inflexoq. genu proiecto corpore Taurus:
Et Gemini clarum iactantes lucibus ignem.
Haec Sol aeterno conuestit lumine lustrans,
Annua conficiens uertentia tempore cursus.
Hic quantum terris conuexus pellitur orbis,
Tantundem patens supra mortalibus extat.
Sex omni semper cedunt labentia nocte.
Tot caelum iussu fugientia signa reuisunt.
Hoc spatium tranans caecis nox conficit umbris
Quod supra terras prima de nocte relictum est.
Quod si solis aues certos cognoscere cursus,
Ortus signorum nocturno tempore uises,
Nam semper signum exoriens Titan trahit unũ.
Sin autem officiens signis mons obstruet altus,

Aut

Aut adiment lucem caeca caligine nubes,
Certas ipse notas caeli de tegmine sumes.
Ortus atque obitus omnes cognoscrere possit.
Quae simul existant cernes, quae tempore eodem
Praecipitent obitum nocturno tempore nosces.
Iam simul ut supero se toto lumine Cancer
Extulit, extemplo cedit delapsa Corona.
Et loca conuisit cauda tenus infera Piscis.
Dimidiam retinens stellis distincta Corona
Partē, etiā supera atq. de parte repulsa est,
Quā tamē insequitur Piscis, nec totus ad umbras
Tractus, sed supero contectus corpore cedit,
Atq. humeros usq. a genibus Cancrūq. recōdit
Anguitenēs ualidis magnū a ceruicibus Anguē.
Iam uero Arctophylax nō aequa parte secatur.
Nam breuior clara caeli de parte uidetur.
Amplior infernas depulsus possidet umbras,
Quattuor hic obiens secum deducere signa
Signifero solet ex orbi. tum serius ille,
Cum supera sese satiauit, luce recedit,
Post mediam labens claro cum corpore noctem.
Haec obscura tenens conuestit sidera tellus,

*

At parte ex alia claris cum lucibus errat,
Orion humeris, & lato pectore fulgens,
Et dextra retinens non cassum luminis ensem.
Sed cum de terris uis est patefacta Leonis,
Omnia quae Cancer praeclaro detulit ortu,
Cedunt obscurata simul uis maior *

Pellitur,

Pellitur, ac flexo confidens corpore Nisus.
Iam supero ferme depulsus lumine cedit,
Sed laeuum genu atque illustrem liquit in altum
Plantā. tū cōtra exorietur clarū caput Hydrae,
Et Lepus, & Procyon, qui sese feruidus inferi
Ante Canē, inde Canis uestigiu prima uidentur.
Non pauca e caelo depellens signa repente,
Exoritur candens illustria lumina Virgo,
Cedit clara Fides Cyllenia: mergitur unda
Delphinus, simul obtegitur depulsa Sagitta:
Atque auis ad summā caudam, primasq. recedit
Pennas, & magnus pariter delabitur Amnis.
Hic Equus a capite, & longa ceruice latescit.
Longius exoritur iam claro corpore serpens,
Crateraq. tenus lucet mortalibus Hydra.
Inde pedes Catis ostendit iam posteriores,
Et post ipse trahit claro cum lumine puppim.
Insequitur labens per caeli numina Nauis,
Haec medium ostendit radiato stipite malum.
Et iamiam toto processit corpore Virgo.
At cum procedunt obscuro corpore Chelae,
Existit pariter larga cum luce Bootes.
Cuius in aduerso est Arcturus corpore fixus,
Tortaq. iam supra fulgens prolabitur Argo,
Hydraque, quod late caelo dispersa tenetur,
Nondum tota latet, nō caudam contigit umbra,
Iam dextrum genu, et decoratam lumine suram
Erigit ille uagans uulgato nomine Nisus,
Quē nocte extinctū atque exortū uidimus una

Persaepe

Persaepe, ut paruum tranans geminauerit orbē.
Hic genu & suram cum Chelis erigit alte:
Ipse autem praeceps obscura nocte tenetur
Dum Nepa et Arcitenens inuisant lumina caeli.

*

Nam secum medium pandet Nepa, tollere uero
In caelum totum exoriens conabitur arcum.
His tribus elatus cum signis corpore toto
Lucet, at exoritur media de parte Corona.
Caudaq. Centauri extremo candore refulget.
Hic se iá totum caecas Equus abdit in in umbras,
Quem rutila fulgens pluma praeteruolat Ales.
Occidit Andromedae clarū caput, et fera Pistrix
Labitur horribiles epulas funesta requirens.
Hanc contra, Cepheus nō cessat tendere palmas,
Ille usque ad spinam mergens se caerula condit:
At Cepheus caput atq. humeros palmasq. recli
Cum uero uis est uehemēs exorta Nepai, (nat.
Late fusa uolat: per terras fama uagatur,
Vt quondam Orion manibus uiolasse Dianam
Dicitur, excelsis errans in collibus amens,
Quos tenet, Aegaeo defixa in gurgite *
Brachia quae uiridi conuestit tegmine uitis.
Ille feras uecors amenti corde necabat,
Oenopionis auens epulas cenare nitentes.
At uero pedibus subito perculsa Dianae
Insula discessit, disiectaq. saxa reuellens
Perculit, & caecas lustrauit luce lacunas.
E quibus ingenti existit cum corpore, prae se

Scorpios

Scorpios infestus praeportans flebile acumen.
Hic ualido cupide uenantem perculit ictu,
Mortiferum in uenas figens per uulnera uirus:
Ille graui moriens constrauit corpore terram.
Quare cum magnis sese Nepa lucibus effert,
Orion fugiens commendat corpora terris.
Tũ uero fugit Andromeda, et Neptunia Pistrix
Tota latet. cedit conuerso corpore Cepheus,
Extremas medio contingens corpore terras.
Hic caput et superas potis est demergere partes,
Infera lumborum numquam conuestiet umbra:
Nam retinent Arctoi lustrantes lumine suras.
Labitur illa simul gnatam lacrymosa requirens
Cassiepia, neque ex caelo depulsa, decore
Fertur: nam uerso contingens uertice primum
Terras post humeros euersa saepe refertur.
Hanc illi tribuunt poenam Nereides almae,
Cũ quibus, ut perhibẽt, ausa est cõtẽdere forma.
Haec obit inclinata, at pars exorta Coronae est
Altera. cũ caudaq. omnis iam panditur Hydra.
At caput & totum sese Centaurus opacis
Eripit e tenebris, linquens uestigia parua.
Ipse feram dextra retinent, prolabitur inde
*
Anguitenẽs capite et manibus profert simul. An (guis
Iam caput & summum flexo de corpore lumen.
*
Hic ille exoritur cõuerso corpore Nisus, (strãs:
Aluum, crura, humeros, simul et praecordia lu-
Et

Et dextra radios laeto cum lumine iactans.
Inde Sagittipotens ſuperas conuiſere luces
Inſtitit, & mergit Niſi caput. & ſimul effert
Seſe clara Fides, & promit corpore Cepheus.
Feruidus ille Canis toto cum corpore cedit,
Abditur Orion, obijt Lepus abditus umbra.

*

Inferiora cadunt Aurigae.

*

Inde obiens Capricornus ab alto lumine pellit
Aurigã, inſtantẽq. Caprã paruos ſimul Hoedos.
Et magnam antiquo depellit nomine Nauem,
Crus dextrũq. pedẽ linquens obit infera Perſeus
In loca. tum cedens a puppi linquitur Argo.

*

Obruitur Procyon, emergunt Alites una.
Et uolucris terris exiſtit clara Sagitta.
AVIE. * *perq. notum rutila cum numinis Hydra*
Delphinũ paruas promit Capricornus in auras.
Et matutino conſurgit Aquarius orbe.
Os Equus atque pedes nouus exerit. ecce cadẽtis
Parte poli trahit occiduum nox atra ſub aequor
Centaurum cauda, ſed non caput aut humerorũ
Vaſta ſimul recipit, perſiſtit pectore celſo.
Cornipedis ſpecies, & caelum uertice fulcit.
Ora dehinc Serpens & prima uolumina tantum
Conditur, ingentis late tamen agmina caudae
Pone trahit, ſubit iſta ſolũ, ſubit aequora rurſum,
Integer Oceani cum ſe Centaurus in undas

Iecerit,

Iecerit, atque nouo uibrauit ſidere Piſcem:
His ſumma caeli ſurgentibus, ille per Auſtrum
Piſcis item planta quam pulcher Aquarius urget
Redditur. haud toto tamē hic ſe corpore promit,
Sed manet alterius uenientis tempora ſigni.
** ſic brachia maeſtae*
Andromedae, ſic crura dehinc, humeriq. nitētes
Paullatim recauo redeunt maris aurea caelo
Poſtquā adolent Piſces, incendia denique Piſces
Cum rutilant mūdo, dextrā haec attollet in ulnā
Laeuaq. Virginei rurſum ſe corporis edunt.
Phryx poſtquam pecoris proruperit ortus,
Auſtralē hic Aries Arā procul admonet undis,
Gurgitis occidui qua lux redit, excitat idem
Perſea proceri ſuſtollere uerticis aſtra,
Et claros fulgere humeros. at cetera nondum
Sūt exempta ſole, quin totum hoc inuida ueri
Natura ambigua rerum ratione reliquit,
Extimus an reliquos Aries produceret artus
Perſeos, an Tauro freta pelleret aſſurgente.
Hoc una caelum ſubit integer. haud
Viſcera naſcentis noua Tauri deſerit aſtra.
Quippe huius flammis Aurigae ſidus inhaeret,
Nec tamen hunc totū ſuſtollit Taurus in aethrā.
Aurigam ſalſis euoluunt fluctibus amnem
Surgentes Gemini, Taurum Capra plātaq. laeuæ
Atq. Hœdi exuperant, cū primū rurſus ab undis
Cetoſa in ſuperum referuntur uiſcera caelum.
Eminus ingentem condit pars prima Booten.

Quattuor

Quattuor hic etenim ſignis ſurgentibus altum
Vix penetrat pelagus. neq. sũma totus ab æthera
Labitur Arcturus, manus olli quippe ſiniſtra
Iuge manet, celſisq. ✳ *ſubducitur Vrſis.*
At cum iam pedibus repetit fluxus Ophiuchus
Vt genua Oceanus uaſto procul aequore condat,
Signum erit Eoa Geminos procedere parte,
Nec lateri Piſtrix cuiquam uicina uidetur:
Sed cum tota ſuper ſuſtollitur, expuit atram
Iã pelagus ſpeciẽ, nec adhuc tamẽ extima ſorbẽt:
Quin nec naſcentis ſuſpectat nauita ponto
Agmina prima Padi caelo tum feruere aperto,
Vicinasq. faces rutili manet Orionis.
Curricula ut ſolers uero mox indice diſcat
Certa tenebrarum, poſſitq. fideliter aſtro
Explorare notos, & tuto carbaſa ponto:
✳ *monet alta Iupiter aethra*
Singula nos. facilis ueram dedit arbiter artem.
Nõne uides, primũ cum Phoebe in cornua ſurgit
Tenuia, & anguſto lumen iacit ore per aethram
Decedente die, pronoq. ab tramite Solis,
Promat ut ingreſſi ſolers tibi tempora menſis?
✳ *ſunt tales quattuor ortus*
Marcentis Lunae, quales ſub menſe renato
Quattuor exurgunt languentis luminis umbrae,
Atque bis octonas includunt ordine luces.
At decedentis poſtrema crepuſcula noctis,
Bis ſex ſigna tibi quae uerſat ſignifer orbis
Monſtrabunt. ✳ *nam Phoebus ſingula mutat*
Semper

Semper & alterno succedit in omnia lapsu
* * uel cum deuexus in undas*
Labitur, & rebus formam absumpsere tenebrae
*Vel matutino redit in cunabula **
Cum pelago, & rebus suffudit luce colores.
Sic diuersa diem comitantur sidera semper.
*Sed prim * exordia sumpsit ab anno,*
Torreret rutilo cum Phoebus sidere Cancrum,
Cingula cum ueheret pelagus procul Orionis,
Et cum caeruleo flagraret Sirius astro.
Hoc ut fontem, unde & duxit tempora Lunae
Nauita quo longum facili rate curreret aequor,
Et quo ruris amans telluri sacra parenti
Crederet, ingentiq. petat indagine semper,
Seu qui uela salo, seu qui dat semina terrae, (pus
Haec mora discẽdi breuis, huc labor, et breue tẽ-
Poscitur, inumeros habet autẽ industria fructus.
Vtilitas te certa manet, praenoscere motus
Si libet aerios, & tempestatibus ipsis
Edere principium, te primum sponte procellis
Arcebis rapidis, te rursum principe fluctus
Vitabunt alij, si certis singula signis
Tempora discernas.
Saepe etenim quãquam tranquillae noctis amictu
Mitia portenti requiescunt terga profundi,
Doctus securam subducit ab aequore classem
Nauita, & actea retinet statione phaselum,
Cum matutinae praesensit signa procellae.
Namque alias caelo tum tertia lumina Phoebus

Exe-

Exerit.
Crebro quincta dehinc lux cōmouet amphitritē.
Saepe inopina mali clades ruit. omnia certis
Indicijs tibi Luna dabit, ſeu lucis utrinque
Caeſa facem, ſeu cum teretem concreſcit in orbē.
Sol quoque uenturas aperit tibi ſaepe procellas
Sidera producens, & cum * ſidera condit,
Nec minus ex alijs aderit cognoſcere motus
Aequoris, & magnos caeli callere tumultus.
Cynthia cum primū caelo noua cornua promit,
Cautus utrinque deā circumſpice. nāque reuerſae
Nequaquam ſemper ſimilis lux imbuit ortum.
Sed ſpecies diuerſa trahit, uarioq. notatur
Formarum primi cum ſurgit luminis igne.
Tertia cum rutilat, tum maior ſideris aethram
Scandit, & aereas quarta face luminat oras:
Ingredientis erit plene tibi nuncia menſis:
Haec caſtigato ſi tertia fulſerit ortu
Pura, ſic ut foedis ab Syrtibus abfore dicat,
Clara ſerena diu.
VIR. At ſi uirgineum ſuffuderit ore ruborem,
I. geor. Ventus erit. uēto ſemper rubet aurea Phoebe.
AVI. Luminis iſta dehinc ſi craſſior, atque retuſis
Cornibus ingreditur, ſi quarti ſideris ortum
Percurſo, ut tenuem protendat corporis umbrā,
Imbribus aut Zephyris hebetabitur: arguet ul-
Flabra Noti aut pluuias (tro
Tertia ſi rurſum protollat Cynthia currus,
Sic ſubiecta faces & acumina lenta coruſcans,
HH Vt

Vt nec curua quasi declinet cornua, nec se
Fusa supinato diducat lumen in auras:
Occiduo Zephyrum praedicet surgere mundo,
Aut Libyae de parte Notum. sin quattuor autē
Cynthia curriculis caelum subit, atque coruscis
Cornibus immodice praestantibus usserit ignes:
Vix prolixa salum ciet ocyus omnia Cauri.
Istius in Boream quod se sustollit acumen,
Si curuum specie uelut armat: afferre caelo
Saeua procellosi praedicet flabra Aquilonis
Inferiora plaga, si Lunam tertius ortus
Proferat, atque Deae conuoluat circulus oras
Suffusus rutilo: mox tempestate sonora
Spumosum late pelagus canescere cernes,
Maior & hac rauci uersabit gurgitis undas:
Ipsa quoque immodice si uultum Luna rubescat,
Contemplator item seu plenum luminis orbem
Cynthia distendit, seu cum tertius ambitus olli
Caeditur, & mediae uelut indigna lucis utrinque
Sustinet obductae sibimet dispendia formae,
Cornua prima replens, et cornua fessa dehiscens.
Induit & qualem procedens ore colorem,
Hinc perpende oculis, ipso monitore dierum
Signa tene, ac totū discerne in tempora mensem.
Non unū deprehensa diem tibi signa loquuntur,
Nec uulgo in cunctis adsunt praecepta diebus,
Sed quae signa nouo dederit mox tertia in ortu
Quarta ue, sustollit medios dum Cynthia uultus
Durabunt caelo medio quae edixerit ore.

Ille alias trino conuoluit tramite Lunam,
Et geminus plerumque meat Sol,et unicus idem.
Cingere si simplex circumuersabitur orbem
Signa procellarum certissima, signa sereni
Praeferet: abruptos subito praenunciat Euros
Marcescens tenui sensim caligine, & aethra
Digestus patula, docet undis adfore pacem.
Si duo se Lunae, circumfundere repente,
Maxima uis pontum,uis uertet maxima terras.
Maioresq. dehinc agitabunt stagna procellae,
Si trinus rutilum constrinxerit ambitus orbem,
Et magis immodica formidine saeuiet Auster
Zonarum taeter fuerit si tractus in aethra.
Denique disrumpant si sese cingula Lunae,
Vltima tempestas ruet imi gurgitis aestum.
VIR. Sol quoque et exoriens,et cum se condit in undas
1.geor. Signa dabit. Solem certissima signa sequentur,
Et quae mane refert, & quae surgentibus astris.

*

AVIE. Non hic cum primo seducet gurgite uultum
Ceu picturato diuersos ore colores
Proferet. haud etenim tali tibi sole reuecto
Mitia iam caeli fas expectare serena.
Et si tranquillo conuexa cucurrerit austro
Indideritq. facem ponto deus integer: atra
Nube carens purusq. coma & splendidus orbe:
Conuenit Eoae facem praesumere lucis.
Sed non ora cauo similis medioq. recedens
Orbe, quasi uel si radios discingitur ultro

Figat, ad Australem porrecto sidere partem,
Aut Borea rigidi iaculetur luminis igne:
Et uento & pluuijs reparata in luce carebit.
Denique per flãmas procul atque incendia solers
Ipsa die cedunt blandi si lumina Solis,
Tende oculos, certa hoc ducentur signa sinistro.
Et ne sanguineus late rubor imbuat ora,
Qualia protractu uaga nubila saepe rubescunt.
Aut ne labenti piceus color abdat amictu
Lampada, quaere diu si taetro crassior orbe est,
Vuescet pluuijs tellus.
Vis simul amborum si uultum Solis oberret
Cũcta Noti quatiẽt, imbres procul arua rigabũt.
Ecce alias primo nascentis Solis in ortu,
Vel cum praecipites pelago deus inserit ignes,
Si coeunt radij.
Omnibus his signis in terram defluit imber.
VIR. *Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese*
I. geor. *Diuersi rumpent radij:*
* *nimbis ingentibus arua madebunt.*
At matutini si Phoebum in littoris *
Maiorem solito produxerit, atque per aethram
Marcenti similis defluxerit extimus orbis,
Alta dehinc scandẽs minuat iubar igniferũ Sol:
Pura serena aderunt.
* *hic quoque magnis*
Cum madefacta die sub tempestatibus horret,
Pallidus ora cadens, promittet pura serena.
Quin nascente die uenturos conuenit imbres
Noscere,

Noſcere, cum proni procul ad confinia caeli
De * piceo ſpectans nubila tractu:
Et cum declinant radij, ſed partem in utramque
Lucis in occaſu, nox ut ferat algida rores,
Imber erit. puras ſi Phoebus condit habenas,
Et Calpetano tranquillum gurgite lumen
Tingat, at in lapſu nubes ignita ſequatur:
VIR. * numquam te craſtina fallet
I. geor. Hora, nec inſidijs noctis Capiere ſerenae.
AVIE. * ſed cum radijs marcentibus ardor
Languet, uel tenui tenduntur acumine fruſtra
Phoebei crines: nimbos aget atra procella,
Talis & obducti cernetur forma diei,
Qualem fraternos ſubtexens luna iugales
Lucem habitat.
* aut ubi curſum
Cum matutinos molitur Lucifer ortus,
Ebria ſanguineas ſubuoluunt uellera nubes.
Nanque grauis caelo fundetur protinus imber.
Nec ſi Sole procul rutila inter ſtagna morante
Emineant radij, radios quoque craſſior umbra
Contegat: ille dies pluuijs uentoq. carebit.
Quin erit imber item, ſi Solem circulus ater
Ambiat exortum. maior ſi denique nimbus
Vrgebit caelo, maior ſola perluet imber.
Circumfuſa adeo ſi cingula neſcia ſolui
Seruarent terram ſpeciem torpentia noctis.
Saepe etiam Phoebo nubes percuſſa rubeſcit,
Et meditata dei formam procul igne recepto,

Concipit effigiem simulato luminis orbe.
Id qua parte poli spectaueris, adfore ab ipsa
Parte tene uẽtos. tamẽ, haec tamẽ omnia semper
Decedente die melius uentura docebunt.

*

Conuenit hic etiam paruum Praesepe notare,
Id nubi nomen, quae Cancro obluitur alto,
Graecia docta dedit. quapropter denique Asellos
Suspice, quorum unus septẽ uicina trioni (strũ,
Astra adolet, tepidũ procul alter spectat in Au-
In medio quod nube quasi concrescit adacta,
Id Praesepe uocant. Porro hoc Praesepe repente

*

Si sese ex oculis procul auferat, ardeat autem
Congruus aerijs late rubor ignis Asellis:
Nequaquam tenues agitabunt stagna procellae.
At si sideribus similis lux duret, & illi
Tetra sit effigies: ruet altis nubibus imber:
Sin Boreae de parte trucis uelut indiga iustae
Stella facis, lento marcescere cernitur igne,
Et procul alterius iuba late flagrat Aselli:
Protinus Aethiopum surget cõuallibus Auster.
At regione Noti si lucem stella senescat,
Saeuus Riphaeis Aquilo crepitabit ab oris.
CIC. *Atque etiam uentos praemonstrat saepe futuros*
Inflatum mare, cum subito penitusq. tumescit.
Saxaq. cana salis niueo spumata liquore
Tristificas certant Neptuno reddere uoces,
Aut densus stridor cum celso e uertice montis

Ortus

Ortus adaugescit, scopuli ui saepe repulsus.
VIR. Iam sibi tum curuis male tēperat unda carinis,
Cum medio celebres reuolant ex aequore mergi,
Clamoremq. ferunt ad litora. cumq. marinae
In sicco ludunt fulicae, notasq. paludes
Deserit, atque altam supra uolat ardea nubem.
AVIE. Denique cum caelo tenduntur pura serena,
Saeuitura polo sunt flamina *

*

VIR. Saepe etiam stellas uento impendente uidebis
Praecipites caelo labi, noctisq. per umbras,
Flammarum longos a tergo albescere tractus,
AVIE. Quod si diuersis se passim partibus ignes
Excutiant: uerret pelagus sine fine modoq.
Turba procellarum.

*

VIR. At Boreae ad parte trucis cum fulminat, et cum
Euriq. Zephyriq. tonat domus: omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis nauita ponto.

*

aut bibit ingens

*

Iris.
AVIE. Si stellam taeter uelut ambiat aequora propter
Vir. Iam uarias Pelagi uolucres, & quae Asia circū
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri.
Aut arguta lacus circumuolauit Hirundo.

*

Vir. Et ueterem in limo ranae cecinere querelam.

*

CIC. *Et matutinis Acredula uocibus instat,*
Instat, & assiduas uocum iacit ore querelas,
Cum primum gelidos rores aurora remittit.
Fuscaq. nonnumquam cursans per litora cornix,
Demersit caput & fluctum ceruice recepit.

*

Mollipedesq. boues spectantes lumina caeli,
Naribus humiferum duxere ex aere succum.

VIRG. *Saepius & tectis penetralibus extulit oua*
Angustum formica terens iter.

*

AVIE. *Inserit interius terrarum redditus aestus,*
Pectora cum curuo purgat gallinula rostro.

*

Agmine cum denso circumuolitare uidetur
Graculus, & tenui cum stridunt gutture corui,
Cum procera salum repetit languore frequenti
Ardea. *

* *cum paruae defigunt spicula muscae,*
Et si nocturnis ardentibus undique testis
Concrescunt fungi, si flammis emicet ignis
Effluus, aut lucis substantia langueat ultro:
Conuenit instantes praenoscere protinus imbres.

*

VIRG. *Nec nocturna quidem carpentes pensa puellae*
Nesciuere hiemem, testa cum ardente uiderent
Scintillare oleum, & putres concrescere fungos.

*

AVIE. *Si nimiū ad montē nebularum crassus amictus*
Tendatur,

Tendatur, summo nudentur uertice saxa.
*
Et cum pontus item freta per distenta quiescit
Nubila si longo se procumbentia tractu
Diffundunt caelo, & Thetidi terrisq. supinis
Pax aderit, nusquam mundo, ruet effluus imber.
Sed cum tranquillo tenduntur crassa serena,
Sub Ioue uenturae praenoscere signa procellae
Conuenit, & cum perfurit aeris horror
Inspice quam referant terris pelagoq. quietem,
Inter prima tamen paruum praesepe notatur,
Arduus excelso quod Cancer cardine uoluit
Cum minus & primo purgatur flamine uenti
Tempore. *
VIRG. Nec quidquam seros exercet noctua cantus.
*
AVIE. Tum uespertinum cornix longaeua resultat
VIRG. Tum liquidas corui presso ter gutture uoces
Aut quater ingeminant, & saepe cubilibus altis,
Nescio qua praeter solitum dulcedine laeti
Inter se folijs strepitant. iuuat imbribus actis
Progeniem paruam, dulcesq. reuisere nidos.
*
AVIE. * tunc pennis corpora plaudunt,
Tunc & Strymonias circumuolitare repente
Suspicies, & per aperta ubi mitior annus
Sponte procellosum disiecerit aera caeli.
VIRG. * tum stellis acies obtusa uidetur.
AVIE. Nubila nec crassos circunduxere meatus
Vt iubar

Vt iubar occulerent, flagrantibus obuia flámis,
Nec caligo inhibet rutiliantis lampados ignis,
Orbe nec expleto sacra sidera luna recondit.
Sed iam sponte sua stellarum lumina marcent,
Conuenit hybernae praenoscere dura procellae
Nubila. *
Gramina si carpit semesa petatius anser,
Si nocturna tibi cornix canit: Hesperus aethra
Cum redit, innumero si cantu craculus instat,
Si matutino fringuilla resultat ab ore,
Si fugiunt uolucres partim freta turbida Nerei,
Orchilos infestus si floricomis hymenaeis
Iam petit terrae, si denique paruus Eritheus,
VIRG. * *& e pastu descendens agmine magno,*
Coruorum increpuit densis exercitus alis.
AVIE. *Cecropias si pastus Apis uicinus ab ipsa*
Castra inhibet, florumq. simul libamina maestae
Proxima decerpunt. si Threiciae per aperta
Sponte Grues trepidant, nec sese audacius aethrae
Committunt, *
* *si soluit aranea casses.*
Tenuia si toto uehit Auster licia caelo,
Mox tempestates & nubila taetra cientur.
Quid maiora canam * *? cinis ipse repente*
Cum coit, albenti nix terras uestit amictu,
Nix operit terras, rutilis ubi lumina prunis
Summa rubent, errantq. breui caligine crassa,
Interius nebulae, & densa iam fomes in igni
Marcescit, penitus pluuios mox arguet austros.

*

Induit immodicis cum ſemet floribus ilex.
Et cum flore nouo, cum brachia glāde grauātur
Vuentis caeli ſibi nutrimenta latenter
Sponte operata docet.

CIC. Iam uero ſemper uiridis ſemperq. grauata
Lentiſcus, triplici ſolita grandeſcere fetu
Ter fruges fundēs, tria tempora mōſtrat arandi.

*

AVIE. Ter prorumpentis Scyllae teres erigitur flos,
Sulcandiq. ſolum ter monſtrat tempus adeſſe,

*

Sic & crabronum rauca agmina ſi uolitare
Fine ſub Autumni conſpexeris aethere longo:
Iam ueſpertinos primos cum commouet ortus
Vergilias, pelago dices inſtare procellas:
Siq. ſues lentae, ſi lanae ſedula nutrix,
Si Capra dumoſis errans in ſaltibus ultro
In Venerem pergat.
Et tempeſtaetes & nubila protinus atra
Adfore praecipites.

*

* quin & gaudebit arator,
Quiq. ſolum iuſti uerſabit menſibus anni
Plebe gruum prima: gaudebit tardus arator
Agmine pigrarum, ſi quadam lege deorum

*

His comes eſt imber: ſi denique terram
Lanigerae fodiant, caput aut tēdatur in Arcton,
Cum

Cum madidus per marmora turbida condit
Pleiadas occasus, cum brumae in frigora cedit
Frugifer autumnus, ruet aethra concitus imber.
At si perruptis terrarum dorsa lacunis
Infodiant pecudes:

VIRG. Suspecti tibi sint imbres. namque urget ab alto
Arboribusq. satisq. Notus pecoriq. sinister.

AVIE. Nix herbas laedet teneras, nix uret aristas.

*

At si contigerit plures ardere cometas,
Inualidas segetes torrebit siccior aer.

*

Contemplator item si longo plurima ponto
Agmina festinant uolucrũ, solidamq. frequẽtes
Succedunt terram: sterilis desaeuiet aestus,
At sitient agri.
Sed si * producant agmina ab undis
Nec trepido passim uersent conuexa uolatu,
Laetitia est duris pastoribus, adfore parcos
Praesumunt imbres. Sic in contraria semper
Vota homines agimur, nostriq. cupidine fructus
Poscimus alterius dispendia, denique & ipsa
Solers natura, & rerum genitalibus ordo.
Certa suis studijs affixit signa futuri.
Namque & ouis cupido si gramina tondeat ore
Insaturata cibi decerpens latius agros,
Pastor indicium pluuialis frigoris edet.
Et si persultans aries lasciuius herbas
Appetit, aut sese sustollant saltibus hoedi:

Vel

Vel ſi iuge gregi cupiant haerere, nec uſquam
Matribus abſcedant, & ſi ſine fine modoq.
Pabula delibent, cum tutas ueſpera dire
Compellat caulas: monſtrabunt adfore nimbos.

*

Bubus arator item trahit atro ſigna procellae.
Lambere ſi lingua prima bos ueſtigia forte
Viderit, aut dextrũ proſternere corpus in armum

*

Vel ſi prolixis auras mugitibus implent
Paſcua linquentes uix ueſpere.

*

*   *dat capra moti*
Rurſum ſigna poli, cum ſpinis ilicis atrae
Multa inhiat. docet haec eadẽ ſus horrida coeno
Gurgitis illuuie ſi ſaepius inuoluatur.
Martius ipſe lupus uillarum proxima oberrans
Aſſectansq. locos hominum, lectumq. laremq.
Sponte petens, craſſo conſurgere nubila caelo
Praemonet.   *

*   *id parui cum ſtridunt denique Mures*
Cum geſtire ſolo, cum ludere forte uidentur
Portendunt, tibimet canis in praeſentia ultro
Tellurẽ fodiens. tamen haec tamen omnia rerum
Adfore, uel primo nimbis mox Sole docebunt:
Vel cum curriculis lux ibit coepta ſecundis,
Tertius aut uerſo cum uenerit ortus olympo.

Non

Non ſpernenda tibi ſint ulla, ſed memor uni
Adde aliud ſemper, ſi tertia denique ſigna
Proueniant, firmo uenturum pectore fare,
Et tranſactorum ſolers componere menſum
Signa laborabis, ſi ſic fluxere reperta,
Nequaquam trepidare pudor perſuadeat ullos
Aſtrorum lapſus, aſtrorum protinus ortus.
Diſcute ſi caſus ſimilis, & ſtella per aethram
Prodidit exacti iam ſumma crepuſcula menſis,
Et ſurgentis item primordia conſcius artis
Fare ſacrae menſum confinia ſumma duorum
Caeca latent lucis haec ſemper ſemet in octo
Inſcia lunaris tendunt facis. Ipſe fideli
Perquires ſtudio, & ſi quid tibi forte repertum
Pluribus indicijs, ſolers fulcire memento.

FINIS.

Q. CICERONIS DE PETITIONE CONSVLATVS, AD MARCVM FRATREM, LIBER.

ETSI tibi omnia ſuppetunt, quae conſequi ingenio, aut uſu homines, aut diligentia poſſunt: tamen amore noſtro non ſum arbitratus alienum, ad te perſcribere ea, quae mihi ueniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex iis noui adiicerem; ſed ut ea, quae in re diſperſa, atque infinita uiderentur eſſe, ratione, & diſtributione ſub uno aſpectu ponerentur. Quanquam plurimum natura ualet, tamen uidetur in paucorum menſium negotio poſſe ſimulatio naturam uincere. ciuitas quae ſit, cogita, quid petas, qui ſis. prope quotidie ad forum tibi deſcendenti meditandum hoc ſit, nouus ſum, conſulatum peto, Roma eſt. nominis nouitatem dicendi gloria maxime ſubleuabis, ſemper ea res plurimum dignitatis habuit. non poteſt, qui dignus habetur patronus conſularium, indignus conſulatu putari. quamobrem, quoniam ab hac laude proficiſceris, & quidquid es, ex hoc es: ita paratus ad dicendum ueni-to, quaſi in ſingulis cauſſis iudicium de omni ingenio futurum ſit. eius facultatis adiumenta, quae tibi ſcio eſſe ſepoſita, ut parata ac prompta ſint, cu-

ra;

ra; & saepe, quae de Demosthenis studio & exercitatione scripsit Demetrius, recordare. deinde & amicorum multitudo, & genera appareant: habes enim ea, quae noui habuerunt, omnes publicanos, totum fere equestrem ordinem, multa praeterea municipia, multos abs te defensos cuiusque ordinis, aliquot collegia, praeterea studio dicendi conciliatos plurimos adolescentulos, quotidianam amicorum assiduitatem & frequentiam. haec cura et ut teneas commendando, & rogando, & omni ratione efficiendo, ut intelligant qui debent tua caussa, referendae gratiae, & qui uolunt, obligandi tui tempus sibi aliud nullum fore. etiam hoc multum uidetur adiuuare posse nouum hominem, hominum nobilium uoluntas, & maxime consularium. prodest, quorum in locum ac numerum peruenire uelis, ab his ipsis illo loco, ac numero dignum putari. hi rogandi omnes sunt diligenter, et ad eos allegandum: persuadendumq. est ijs, nos semper cum optimatibus de rep. sensisse, minime populares fuisse; si quid locuti populariter, id nos eo consilio fecisse, ut nobis Cn. Pompeium adiungeremus, ut eum, qui plurimũ posset, aut amicum in nostra petitione haberemus, aut certe non aduersarium. praeterea adolescentes nobiles elabora ut habeas, uel ut teneas studiosos quos habes. multum dignitatis afferent. plurimos habes: perfice ut sciant, quantum in ijs putes esse. si adduxeris, ut ij, qui nolunt, cupiant, plurimum quidem proderunt. ac multum etiam nouitatem

uitatem tuam adiuuat, quod eiusmodi nobiles tecum petunt, ut nemo sit qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi uirtutem prodesse oportere. iam P. Galbam, & L. Cassium summo loco natos, quis est, qui petere consulatum putet? uides igitur amplissimis ex familijs homines, qui sine neruis sint, tibi pares esse non posse. at Antonius & Catilina molesti sunt. immo homini nouo, industrio, innocenti, diserto, gratioso apud eos, qui res iudicant, optandi competitores, ambo sicarij, ambo libidinosi, ambo egentes. eorum alterius bona proscripta uidimus, uocem denique audiuimus iurantis se Romae iudicio aequo cum homine Graeco certare non posse: & ex senatu eiectum scimus. optima uero censorum existimatione in praetura competitorem habemus, amico Sabidio, & Panthera, quod, ad tabulam quos poneret, non habebat. quo tamen in magistratu amicam, quam palam domi haberet, de machinis emit. In petitione autem consulatus caupones omnes hic compilare per turpissimam legationem maluit, quam adesse, & populo R. supplicare. Alter uero, dij boni, quo splendore est? primum nobilitate eadem, qua Catilina. num maiore? non, sed uirtute. quamobrem qui inanius umbram suam metuit, hunc negliges quidem, natum in patris egestate, educatum in sororis stupris, corroboratum in caede ciuium; cuius primus ad remp. aditus in equitibus R. occidendis fuit. nam illis, quos meminimus,

minimus, Gallis, qui tum Titiniorum, ac Manniorum, ac Tanusiorum capita demebant, Sylla unum Catilinam praefecerat; in quibus ille hominem optimum Q. Caecilium sororis suae uirum, equitem R. nullarum partium, cum semper natura, tum etiam aetate iam quietum, suis manibus occidit. quid ego nunc dicam petere eum tecum consulatum, qui hominem carissimum populo R. M. Marium inspectante populo R. uirgis per totam urbem caeciderit, ad bustum egerit, ibi omni cruciatu lacerarit, uiuo stanti collum gladio sua dextera secuerit, cum sinistra capillum eius a uertice teneret, caput sua manu tulerit, cum inter digitos eius riui sanguinis fluerent? qui postea cum histrionibus, & cum gladiatoribus ita uixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adiutores haberet: qui nullum in locum tam sanctum et tam religiosum accessit, in quo non, etsi in alijs culpa non esset, tamen ex sua nequitia dedecoris supicionem relinqueret: qui ex curia Curios, & Annios, ab atrijs Sapalas, & Caruilios, ex equestri ordine Pompilios, & Cnaecos sibi amicissimos compararit: qui tantum habet audaciae, tantum nequitiae, tantum denique in libidine artis, & efficacitatis, ut parentum prope in gremijs praetextatos liberos constuprarit. Quod ego nunc tibi de Africa, quid de testium dictis scribam? nota sunt: & ea tu saepius legito. sed tamen hoc mihi non praetermittendū uidetur, quod primum tam egens ex eo iudicio discessit, quam quidam iudices eius an

te il-

te illud iudicium fuerunt: deinde tam inuidiosus, ut aliud in eum iudicium quotidie flagitetur. hic se sic habet, ut magis timeat, etiam si quieuerit; quam ut contemnat, si quid commouerit. Quanto melior tibi fortuna petitionis data est, quam nuper homini nouo C. Coelio? ille cum duobus hominibus ita nobilissimis patebat, ut tamen in iis omnia pluris essent, quam ipsa nobilitas: summa ingenia, summus pudor, plurima beneficia, summa ratio, ac diligentia petendi. tamen eorum alterum, cum deesset alter, Coelius, etiam cum multo esset inferior genere, superior nulla re paene, superauit. quare si facies ea, quae tibi natura, & studia, quibus usus es semper, largiuntur, quae temporis tui ratio desiderat, quae potes, quae debes: non erit difficile certamen cum iis competitoribus, qui nequaquam sunt tam genere insignes, quam uitiis nobiles. quis enim reperiri tam improbus ciuis potest, qui uelit uno suffragio duas in remp. sicas distringere? Quoniam igitur, quae subsidia nouitatis haberes, & habere posses, exposui: nunc de magnitudine petitionis dicendum uidetur. Consulatum petis. quo honore, nemo est, qui te non dignum arbitretur: sed multi, qui inuideant: petis enim homo ex equestri loco summum locum ciuitatis, atque ita summum, ut forti homini, diserto, innocenti multo ille idem honos plus amplitudinis, quam ceteris afferat. noli putare eos, qui sunt eo honore usi, non uidere, tu cum idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus sis. eos

uero, qui consularibus familijs nati locum maiorũ consecuti non sunt, suspicor tibi, nisi qui admodum te amant, inuidere. etiam nouos homines praetorios existimo, nisi qui tuo beneficio iuncti sunt, nolle abs te se honore superari. iam in populo quam multi inuidi sint, quam multi consuetudine horum annorum ab honoribus nouis alienati, uenire tibi in mentem certo scio. esse etiam non nullos tibi iratos ex ijs caussis, quas egisti, necesse est. iam illud tute circunspicito, quod ad Cn. Pompeij gloriam augendam tanto studio te dedisti: num quos tibi putes ob eam caussam esse amicos? quamobrem cum & summum locum ciuitatis petas; & uideas esse studia, quae tibi aduersentur. adhibeas necesse est omnem rationem, & curam, & laborem, & diligentiam. Et petitio magistratuum diuisa est in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum studijs, altera in populari uoluntate ponenda est. Amicorum studia beneficijs, & officijs, & uetustate, facilitate, ac iucunditate naturae parta esse oportet. sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quam in cetera uita. quisquis est enim qui ostendat aliquid in te uoluntatis, qui colat, qui domum uentitet, is in amicorum numero est habendus. sed tamen, qui sunt amici ex caussa honestiore, cognationis, aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicuius necessitudinis, his carum & iucundum esse maxime prodest. deinde ut quisque optimus, ac maxime domesticus, ut is amet, quisque fidelissimum

mum

mum esse te cupiat, ualde elaborandum puto: tum ut tribules, ut uicini, ut clientes, ut denique liberti, postremo etiam seruitus: nam fere omnis sermo ad forensem famam a domesticis emanat auctoribus. deinde instituendi sunt cuiuscunque generis amici ad speciem hominis illustris honore ac nomine: qui etiam si suffragandi studia non nauant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis ad iustitiam obtinendam. Magistratus, ex quibus maxime consules, deinde tribunos pl. ad conficiendum centurias homines excellenti gratia, qui tribuent centuriam, ut aliquod ex te beneficium aut habeant, aut ut habeant sperent, eos prorsus magnopere compara, et confirma. nam per hos annos homines ambitiosi uehementer omni studio, atque opere laborarunt, ut possent a tribulibus suis ea, quae peterent, impetrare. hos tu homines, quibuscũque rationibus poteris, ut ex animo, atque ut ex illa summa uoluntate tui studiosi sint, laborato. quod si satis grati homines essent, haec omnia parata esse debebant, sicut parata esse concerno: nam hoc biennio quattuor sodalitates ciuium ad ambitionem gratissimorum tibi obligasti, M. Fundanij, Q. Gallij, Cn. Cornelij, L. Coruini: & horum in caussis ad te defendendis quid nam eorum sodales receperint et confirmarint, scio: nam interfui. quare hoc tibi faciendum est, ut idem ab ijs, quod debent, exigas, saepe commonendo, rogando, confirmando, curando ut intelligant nullum tempus aliud se umquam habituros referendae

 gratiae,

gratiæ, profecto homines & spe reliquorum tuorum officiorum, etiam recentibus beneficijs ad studium seruandum excitabuntur. & omnino quoniã eo genere amicitiarum petitio tua maxime initiata est, quod caussarum defensionibus adeptus es: fac ut plane ijs hominibus, quos deuinctos tenes, descriptum, ac dispositum suum cuique munus sit. &, quemadmodum memini, quod nulla in re illis unquam molestus fuisti, sic cura ut intelligant omnia te, quæ ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reseruasse. Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad beneuolentiam, atque hæc suffragandi studia ducuntur, beneficio, spe, adiunctione animi, uel uoluntate: animaduertendum est, quemadmodum cuique horum generi sit inseruiendum. Minimis beneficijs homines adducuntur, ut satis caussæ putent se ad studium suffragationis dedisse, ne dum ij, quibus saluti fuisti, quos tu habes plurimos. & intelligant, si hoc tuo tempore non satisfecerint, se probatos nemini umquam fore. quod cum ita sit, tamen rogandi sunt, atque etiam in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis adhuc obligati fuerint, ijs uicissim nos obligari adhuc posse uideamur. qui autem spe tenentur, quod genus hominum multo est diligentius, atque officiosius; ijs fac ut propositum, ac paratum auxilium tuum esse uideatur; denique ut spectatorem te suorum officiorum esse intelligant diligentem; ut uidere te plane, atque animaduertere, quantum ab unoquoque proficiscatur, appareat.

Tertium

Tertium illud genus est studiorum uoluntarium: quod agendis gratijs, accommodandis sermonibus ad eas rationes, propter quas quisque studiosus tui esse uidebitur, significanda erga illos pari uoluntate, adducenda amicitia in spem familiaritatis, & consuetudinis confirmari oportebit. atque in ijs omnibus generibus iudicato & perpendito quantum quisque possit, ut scias et quemadmodum cuique inseruias, & quid a quoque expectes, & postules: sunt enim quidam homines in suis ciuitatibus, & municipijs gratiosi: sunt diligentes, & copiosi: qui etiam si antea non studuerunt huic gratiae, tamen ex tempore elaborare eius caussa, cui debent, aut uolunt, facile possunt. his hominum generibus sic inseruiendum est, ut ipsi intelligant te uidere quid a quoque expectes, sentire quid accipias, meminisse quid acceperis. Sunt autem alij qui aut nihil possunt, aut etiam odio sunt tribulibus suis, nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tempore. hos internoscas: & uideto, ne, spe in aliquo maiore posita, praesidij parum comparetur. & quamquam partis & fundatis amicitijs fretum ac munitum esse oporteret: tamen in ipsa petitione amicitiae permultae, ac perutiles cōparantur. nam in ceteris molestijs habet hoc tamen petitio commodi, ut possis honeste, quod in cetera uita non queas, quoscunque uelis, adiungere ad amicitiam: quibuscum si alio tempore agas, ut te utantur, absurde facere uideare: in petitione autem nisi id agas &

cum multis, & diligenter, nullus petitor esse uideare. Ego autem tibi hoc confirmo, esse neminem, nisi si aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adiunctus, a quo non facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, & sibi ut debeas, modo intelligat te magni aestimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non breuem et suffragatoriam, sed firmam & perpetuam amicitiam. nemo erit, mihi crede, in quo modo aliquid uirtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitiae tecũ constituendae praetermittat, praesertim cum id tibi casus afferat, uti tecum petant, quorum amicitia aut contemnenda, aut fugienda sit, & qui hoc, quod ego te hortor, non modo non assequi, sed ne incipere quidem possint. nam quid incipiat Antonius homines adiungere, atque inuitare ad amicitiam, quos per se suo nomine appellare non possit? mihi quidem stultius nihil uidetur, quam existimare eum studiosum tui, quem non noris. eximiam quandam gloriam, & dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti, nullis suffragantibus meritis, honore afficiant. namque ut homo iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis septus, hominum plurimorum studio, atque omnium bona existimatione munitum praecurrat, sine magna culpa negligentiae fieri non potest. Quamobrem, omnes centurias multis & uarijs amicitijs, cura, ut confirmatas habeas: &

primum

primum id, quod ante oculos est, senatores, equitesq. Romanos, ceterorum ordinum nauos homines & gratiosos complectere. multi homines urbani & industrij, multi libertini gratiosi: in foro namque uersantur: quos per te, quos per communes amicos poteris sumere. cura ut tui cupidi sint, elaborato, appetito, allegato, summo beneficio te afficere ostendito. deinde habe oratores urbis totius, collegium omnium pagorum, uicinitatum. ex ijs principes ad amicitiam tuam si adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. postea totam Italiam fac ut in animo, ac memoria tibi distributam, comprehensamq. habeas: ne quod municipium, coloniam, praefecturam, locum denique Italiae ne quem esse patiare, in quo non habeas firmamenti quod satis esse possit. perquiras etiam & inuestiges homines ex omni regione, eosq. cognoscas, appetas, confirmes, cures ut in suis ciuitatibus tibi aliquos petant, & tua caussa quasi canditati sint. uolent te amicum, si suam a te amicitiam expeti uidebunt. id ut intelligant, oratione, quae ad rationem pertinet, consequere. homines municipales, ac rusticani, si nomine tantum noti sunt, in amicitia se esse arbitrantur. si uero etiam praesidij se aliquid sibi constituere putant, non amittunt occasionem promerendi. hos ceteri, & maxime tui competitores ne norunt quidem, tu & nosti, & facile cognosces: sine queis amicitia esse non potest.

neque

neque id tamen satis est, tametsi magnum est: sed ut consequatur spes utilitatis, atque amicitiae, ne nomenclator solum, sed amicus etiam bonus esse uideare. ita cum et hos ipsos propter suam ambitionem, qui apud tribules suos plurimum gratia possint, studiosos in centurijs habebis; & ceteros, qui apud aliquam partem tribulium propter municipij, aut ciuitatis, aut collegij rationem ualeat, cupidos tui constitueris; in optima spe esse debebis. Iam equitum centuriae multo facilius mihi diligentia posse teneri uidentur. primum cognoscendi sunt equites, deinde adipiscendi: multo enim facilius illa adolescentulorum ad amicitiam aetas adiungitur. deinde habebis tecum ex iuuentute optimum quemque, & studiosissimum humanitatis. tum equester ordo sequetur illius auctoritatem ordinis, si abs te adhibetur ea diligentia, ut non ordinis illius auctoritatem solum uoluntate, sed etiam singulorum amicitiis eas centurias confirmatas habeas. iam studia adolescentulorum in suffragando, in obeundo, in nunciando, in assectando mirifice & magna, et honesta sunt. Et quoniam assectationis mentio facta est, id quoque curandum est, ut quotidiana cuiusque generis, & ordinis, & aetatis utare. nam ex ea ipsa copia coniectura fieri poterit, quantum sis in ipso campo uirium, ac facultatis habiturus. huius autem rei tres partes sunt; una salutatorum, cum domum ueniunt; altera deductorum; tertia assectatorum. In salutatoribus,

toribus, qui magis uulgares sunt, & ad hanc consuetudinem, quae nunc est, plures ueniunt, hoc efficiendum est, ut hoc ipsum minimum officium eorum tibi gratissimū esse uideatur. Qui domum tuam uenient, ijs significato te animaduertere; et eorum amicis, qui illis renuncient, ostendito; saepe ipsis dicito. sic homines saepe, cum obeunt plures competitores, & uident unum esse aliquem, qui haec officia maxime animaduertat, ei se dedunt, deserunt ceteros, minutatim ex communibus proprij, ex fucosis firmi suffragatores euadunt. iam illud teneto diligenter, si eum, qui tibi promiserit, fucum, ut dicitur, facere uelle senseris, ut te id audisse, aut scire dissimules; si quis tibi se purgare uolet, quod suspectum esse arbitretur, affirmes te de illius uoluntate numquam dubitasse, nec debere dubitare: is enim, qui se non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest. scire autem oportet, quo quisque animo sit, ut &, quantum cuique confidas, constituere possis. Iam deductorum officium, quod maius est quam salutatorum, hoc gratius tibi esse significato, atque ostendito, &, quoad eius fieri poterit, ceteris temporibus descendito. magnā affert opinionem, magnam dignitatem quotidiana in deducendo frequentia. Tertia est ex hoc genere assidua assectatorum copia. in ea quos uoluntarios habebis, cura ut intelligant te sibi in perpetuum summo beneficio obligari. qui autem tibi debent, ab ijs plane hoc munus exige; qui per aetatem, ac

negotium

negotium poterunt, ipsi tecum ut assidui sint: qui si ipsi sectari non poterunt, necessarios suos in hoc munere constituant. ualde ego te uolo, & ad rem pertinere arbitror, semper cum multitudine esse. praeterea magnam affert laudem, & summam dignitatem, si ij tecum erunt, qui a te defensi, & qui per te seruati, ac iudicijs liberati sunt. haec tu plane ab ijs postulato, ut, quoniam nulla impensa per te alij rem honestam, alij salutem, ac fortunas omnes obtinuerunt, nec aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre gratiam possint, hoc te officio remunerent. Et quoniam in amicorum studijs haec omnis oratio uersatur: qui locus in hoc genere cauendus sit, praetermittendum non uidetur. fraudis, atque insidiarum, & perfidiae plena sunt omnia. non est huius temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus rebus beneuolus, & simulator dijudicari possit. tantum est huius temporis admonere. summa tua uirtus eosdem homines & simulare tibi esse amicos, & inuidere coget. quamobrem ἐπιχάρμειον illud teneto, neruos atque artus esse sapientiae, non temere credere. & cum tuorum amicorum studia constitueris, tum etiam obtrectatorum, atque aduersariorum rationes, & genera cognoscito. haec tria sunt: unum ex ijs, quos laesisti: alterum, qui sine caussa non amant: tertium, qui competitorum ualde amici sunt. Quos laesisti cum contra eos pro amico diceres, his te purgato plane: necessitudines cōmemorato: in spem adducito;

ducito; te in eorum rebus, si se in amicitiam contu-
lerint, pari studio, atque officio futurum sponde-
to. Qui sine caussa non amant, eos aut beneficio,
aut spe, aut significando tua erga illos studia futu-
ra, delenies, dans operam, ut de illa animi praui-
tate deducas. Quorum uoluntas erit abs te propter
competitorum amicitias alienior, his quoque ea-
dem inserui oratione, qua superioribus: &, si pro-
bare poteris, te in eos ipsos competitiores tuos be-
neuolo esse animo ostendito. Quoniam de amicitijs
constituendis satis dictum est, dicendum est de illa
altera parte petitionis, quae in populari ratione uer
satur. Ea desiderat nomenclationem, blanditiam,
assiduitatem, benignitatem, rumorem, spem in
rep. Primum id, quod facis, ut homines noris, si-
gnifica, ut appareat; & auge, ut quotidie melius
fiat. nihil mihi tam populare, neque tam gratum
uidetur. Deinde id, quod natura non habes, induc
in animum ita simulandum esse, ut natura facere
uideare. nam comitas tibi necesse est, ea, quae
bono ac suaui homine digna sit. sed opus est ma-
gnopere blanditia: quae etiam si uitiosa est, &
turpis in cetera uita, tamen in petitione necessa-
ria. tibi enim cum deteriorem aliquem assentan-
do facit, improba est: cum amiciorem, non tam
uituperanda. petitori uero necessaria est, cuius
& frons, & uultus, & sermo ad eorum, quos-
cunque conuenerit, sensum, & uoluntatem com-
mutandus est. iam assiduitatis nullum est praece-
ptum:

ptum: uerbumq. ipsum docet, quae res sit. prodest quidem uehementer nusquam deesse: sed tamen hic fructus est assiduitatis, non solum esse Romae, atque in foro, sed assidue petere, saepe eosdem appellare, non committere ut quisquam possit dicere, quod eius sit consequi possis, si abs te non sit rogatum, & ualde ac diligenter rogatum. Benignitas autem late patet, & est in re familiari. quae quamquam ad multitudinem peruenire non potest, tamen ab amicis laudatur, & multitudini grata est: est in conuiuijs, quae facete abs te, et amicis tuis concelebrentur & passim, & tributim: est etiam in opera, quam peruulga, & communica: cura, ut aditus ad te diurni atque nocturni pateant, neque foribus solum aedium tuarum, sed etiam uultu, & fronte, quae est animi ianua. quae si significant uoluntatem abditam esse ac retrusam, parui refert patere ostium: homines enim non modo promitti sibi, praesertim quae a candidato petant, sed etiam large ac honorifice promitti uolunt. quare hoc quidem facile praeceptum est, ut, quod acturus sis, id significes te studiose, ac libenter esse facturum. illud difficilius, & magis ad tempus, quam ad naturam accommodatum tuam; quod facere non possis, ut id iucunde neges. quorum alterum est boni uiri, alterum boni petitoris. nam cum id petitur, quod honeste, aut sine detrimento nostro promittere non possumus, quo modo si quis roget, ut contra amicum aliquam caussam recipiamus: belle negandum

est, ut ostendas necessitudinem, demonstres quam moleste feras, alijs te id rebus exacturum esse persuadeas. audiui hoc dicere quendam de quibusdam oratoribus, ad quos caussam suam detulisset; gratiorem sibi fuisse orationem eius, qui negasset, quam illius, qui recepisset. sic homines fronte, & oratione magis, quam ipso beneficio, req. capiuntur. uerum hoc probabile est. illud alterum subdurum tibi homini plane perito suadere: sed tamen tempori tuo consulam. quibus enim te propter aliquod officium necessitudinis affuturum negaris, tamen ij possunt abs te placati aequiq. discedere. quibus autem iccirco negaris, quod te impeditum esse dixeris aut amicorum negotijs, aut grauioribus caussis, aut ante susceptis; inimici discedunt, omnesq. hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint, quam negare. C. Cotta in ambitione artifex dicere solebat, se operam suam, quod non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus, impertire ijs, apud quos optime poni arbitraretur; ideoq. se negare nemini, quod saepe accideret caussa, cur is, cui pollicitus esset, non uteretur; saepe, ut ipse magis esset uacuus, quam putasset: neque posse domum eius compleri, qui tantum modo reciperet, quantum uideret se obire posse: casu fieri, ut agantur ea, quae non putaris, illa, quae credideris in manibus esse, ut aliqua de caussa non agantur: deinde esse extremum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. id si promittas, & incertum est, & in diem, & in

& in paucioribus . ſin autem id neges, ſtatim abalie nant ſe, & inimicantur. plures enim multo ſunt, qui rogant, ut uti liceat opera alterius, quam qui utantur. quare ſatius eſt, ex ijs aliquos aliquando tibi in foro iraſci, quam omnes continuo domi, prae ſertim cum multo magis iraſcantur ijs, qui negent, quam ſi quem uideant ea cauſſa impeditum, ut facere, quod promiſit, cupiat, ſi ullo modo poſſit. Ac ne uidear aberraſſe a diſtributione mea, qui haec in hac populari parte petitioni diſputem; hoc ſequor, haec omnia non tam ad amicorum ſtudia, quam ad popularem famam pertinere. etſi ineſt aliquod dictum ex illo genere, benigne reſpondere, ſtudioſe inſeruire negotijs amicorum, ac periculis: tamen hoc loco ea dico, quibus multitudinem capere poſſis, ut de nocte domus compleatur, ut multi ſpe tui praeſidij teneantur, ut amiciores abs te diſcedant quam acceſſerint, ut quamplurimorum aures optimo ſermone compleant. Sequitur enim, ut de rumore dicendum ſit. cui maxime ſeruiendum eſt. ſed quae dicta ſunt omni ſuperiori oratione, eadem ad celebrandum rumorem ualent, dicendi laus, ſtudia publicanorum, & equeſtris ordinis, hominum nobilium uoluntas, adoleſcentulorum frequentia, eorum, qui abs te defenſi ſunt, aſſiduitas, ex muni cipijs multitudo eorum, quos tua cauſſa ueniſſe appareat, bene homines noſſe, comiter appellare, aſſidue ac diligenter petere, benignum, ac liberalem eſſe, bene loqui exiſtimare, domus ut multa

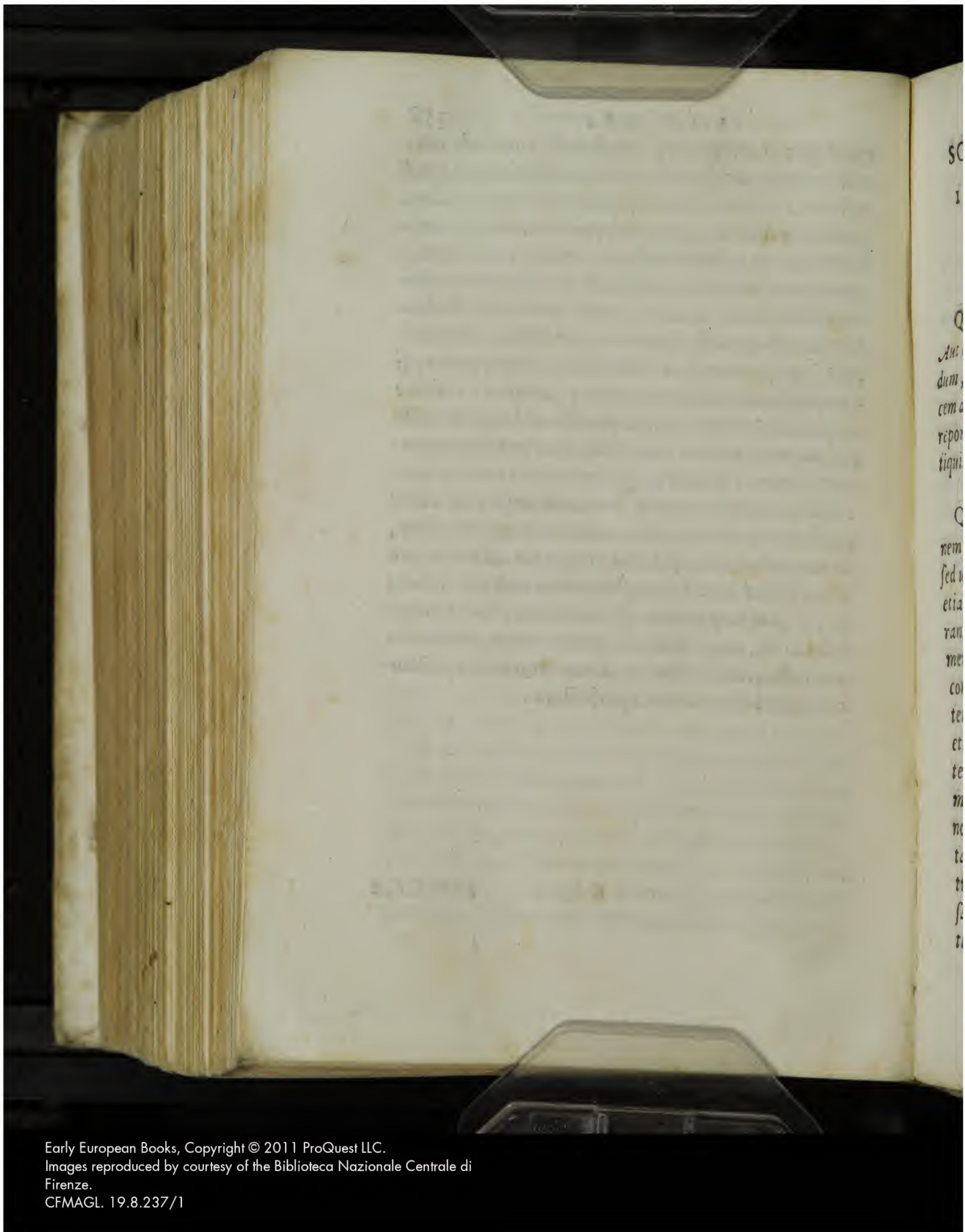
nocte

nocte compleatur; omnium generum frequentia adsit; satisfiat oratione omnibus; re, operaq. multis proficiatur; id quod fieri potest labore, & arte, & diligentia; non ut ad populum ab ijs omnibus fama perueniat, sed ut in ijs studijs populus ipse uersertur. Iam, urbanam illam multitudinem, & eorum studia, qui conciones tenent, quae adeptus es in Pompeio ornando, in Manilij caussa recipienda, Cornelio defendendo, excitanda nobis sunt: quae adhuc habuit nemo, quin idem splendorem omnium, uoluntatesq. haberet. Efficiendum etiam illud est, ut sciant omnes, Cn. Pompeij summam erga te esse uoluntatem, & uehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. Postremo tota petitio, cura, ut pompae plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis; ut habeat summam speciem, ac dignitatem; ut, etiam si qui possit, ne competitoribus tuis existat aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis accommodata ad eorum mores infamia. Atque etiam in hac petitione maxime uidendum est, ut spes reip. bona de te sit, & honesta opinio. nec tamen in petendo resp. capessenda est, neque in senatu, neque in concione: sed haec sunt tibi retinenda, ut senatus te existimet ex eo, quod ita uixeris, defensorem auctoritatis suae fore; equites R. boni, & lucupletes, ex uita acta te studiosum otij ac rerum tranquillarum; multitudo, ex eo dumtaxat, quod oratione in concionibus, ac iudicio popularis fuisti, te a suis commodis alienum

alienum non futurum. Haec mihi ueniebant in mentem de duabus illis commotionibus matutinis, quo tibi quotidie ad forum descendenti meditandum esse dixeramus: nouus sum: consulatum peto. tertium restat, Roma est, ciuitas ex nationum conuentu constituta; in qua multae insidiae, multa fallacia, multa in omni genere uitia uersantur; multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum maleuolentia, multorum superbia, multorum odia ac molestia perferenda est. uideo esse magni consilij, atque artis, in tot hominum cuiusque modi uitijs, tantisq. uersantem uitare offensionem, uitare fabulam, uitare insidias, esse unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonum, ac uoluntatum uarietatem. quare etiam atque etiam perge tenere istam uiam, quam institisti: excelle dicendo: hoc & tenentur Romae homines, & alliciuntur, & ab impediendo, & laedendo repelluntur. Et, quoniam in hoc uel maxime uitiosa est ciuitas, quod, largitione interposita, uirtutis, ac dignitatis obliuisci solet: in hoc fac ut te bene noris, id est, ut intelligas eum esse te, qui iudicij ac periculi metum maximum competitoribus afferre possis. fac itaque, ut se abs te custodiri, atque obseruari sciant. tum diligentiam tuam, tum auctoritatem, uimq. dicendi, tum profecto equestris ordinis erga te studium pertimescēt. Atque haec ita te uolo illis proponere, ut uideare occasionem non meditari, sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum,

quod

quod agis, consequare. Et plane sic contende omnibus neruis, ac facultatibus, ut adipiscamur quod petimus. Video esse nulla comitia tã inquinata largitione, quibus non gratis aliquae centuriae renuncient suos maxime necessarios. quare, si aduigilamus pro rei dignitate; & si nostros ad summum studium beneuolos excitamus; et si hominibus studiosis gratiosisq. nostri suum cuique munus describimus; & si competitoribus iudicia proponimus; si ex equestribus metum inijcimus, diuisores ratione aliqua coercemus: perfici potest, ut largitio nulla fiat, aut nihil ualeat. Haec sunt, quae putaui non melius scire me, quam te, sed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum posse, & ad te perscripta mittere. quae tamen etsi ita scipta sunt, ut non ad omnes, qui honores petant, sed ad te proprie, & ad hanc tuam petitionem ualeant: tamen tu, si quid mutandum esse uidebitur, aut omnino tollendum, aut si quid erit praeteritum, uelim hoc mihi dicas. uolo enim hoc commentariolum petitionis haberi omni ratione perfectum.

SCHOLIA PAVLI MANVTII

IN SECVNDAM CICERONIS PHILOSOPHIAE PARTEM.

4.

Qvid est enim temeritate fortius?] *Aut hic, Fortius, in malam partem est accipiendum, quasi uiolentius; qua significatione hanc uocem alibi non memini me legisse: aut pro, Fortius, reponendum foedius; quod affirmare sine libris antiquis non audeo.*

4.

Quod uero maxime &c.] *Receptam lectionem non improbo: neque enim est cur debeam. sed ut medici non eos solum, qui aegrotant, sed eos etiam, qui satis commode habent, quandoque curant, ut, ad naturae beneficium addito artis adiumento, quam optimam ualetudinem, & stabilem consequantur: sic nos non ea modo, quae errorum tenebris inuoluta, minus perspicua sunt, sed si quid etiam eiusmodi est, quod lectorem omnino non lateat, quanto magis possumus correctione illustramus: ut hoc in loco, dixi me receptam lectionem non improbare; neque, cur improbem, caussa est: tamen ad uenustatem, & ornatum quiddam addetur, si ita legas. Quod uero maxime rem, caussamq. continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, ab omni curatione & administratione rerum uacent;*

uacent; an contra ab his & a principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atque moueãtur; in primis magna quaestio est.

8:

Physiologiam.] *Post hanc uocem sequebatur, id est naturae rationem: quod induximus, uidentes glossam esse ab aliquo adiectam, qui physiologiam interpretaretur.*

II.

A magistro Platone uno dissentiens.] *Primum non ab uno, sed a multis dissentiebat: nam philosophi de dijs uarie sentiebant: deinde ab alijs potius, quam a Platone; cuius eandem fere de dijs fuisse sententiam, paullo ante demonstratum est. quam eius discipuli, Aristoteles, & Ponticus Heraclides, sunt secuti: itaque legi fortasse possit: A magistro Platone non dissentiens.*

I 2.

Vt diuinam, esse affectam putat.] *Vi diuina esse affectam putat, & apertius esset, &, ut puto, uerius, nec insigni tamen mutatione.*

I 2.

Theogoniam, id est originem deorum.] *Hic quoque glossa fuit: nam illud, id est originem deorum, quis non uidet adscriptum fuisse, ut Theogoniae significatio ostenderetur? qua ratione adducti deleuimus, eo libentius, quod quibusdam in antiquis libris expositio illa non est.*

Vsitatas,

12.

Vsitatas, perceptasq. cognitiones] *Re-ctius, quod reposui, Insitas, perceptasq. cognitiones. nam & in Maffei libro ita legitur: & pagina etiam 13: Insitas, dixit, deorum cognitiones habemus. Et alibi non semel. atque etiam Lucretius, Vnde (inquit libro V.) insita notities est Vtilitatis.*

14:

Non modo uiderat animo, sed etiam sic tractat, ut manu doceat.] *Huius loci correctionem sensus ipse uidetur ostendere: tollet enim omne mendum, si quis ita legat, Non modo uiderat animo, sed etiam sic tractarat, ut manu, docet.*

14.

Existat, & ad eos affluat.] *Legendum puto, Adeo affluat, sententia ita postulante: de quo dubitandum eo minus est, quod pagina 28: Cum, inquit, ex ipso imagines semper affluant. & Lucretius nostram coniecturam libro 4. plane confirmat.*

19.

Quod & non prædicanti tam facile quidem credam, sicut] *Tam, & sicut, particulae non sunt sibi inuicem respondentes: itaque & locutione magis usitata, & sensu aliquanto aptiore legetur: Quod & non praedicanti tamen facile quidem crederem, sicut mali aedificij, & c. quam lectiorem habet Maffei liber scriptus: eamq. secutus sum in nostro libro.*

21.

Huic pulchrior deo?] *Concinnior erit sententia, si legatur; Hui, pulchrior deo?*

22.

Sigilla numerantes.] *Sensu, ut opinor, meliore, clariore quidem certe, legeretur, Sigilla uenerantes.*

23.

Quae funditus gens uestra non nouit.] *Puto legendum esse, Quem: ut subaudiatur, morem: & deinde, argumentis sententiam, non, argumenti sententiam.*

23:

Cor, pulmones, iecur, ceteraque, detracta utilitate, quid habent uenustatis?] *Corrigo, Cor, pulmones, iecur, cetera; quae, detracta utilitate, quid habent uenustatis? ut a praecedentibus tenui distinctionis nota seiungantur, & ad uerbum, habebit, referantur.*

26.

Superior aer.] *Antiqui libri &, superius aer, & supremum aer, habent. ego rectius legi putarem, superiorem aer: ut subaudiatur locum, teneat: uel, superior aeri: ut insequens membrum spectet: quod in nostro libro reposui.*

28:

Homines non colant.] *Hominibus non consulant, magis probarem. erat enim haec Epicuri sententia, deos hominibus non consulere. quae Cotta*

ta refellit cum hoc loco, tum in fine libri, cum inquit: Dij, nulla re egentes, & inter se diligunt, & hominibus consulunt. Item libro 2. pagina 31: Primum docent esse deos: deinde, quales sint: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Et pag. 68: Si, inquit, omnibus hominibus deos consulere censemus. Et lib. 3. pag. 83. Primum, deorum ne prouidentia mundus regatur: deinde, consulant ne dij rebus humanis. Et pag. 5. Vitae hominum consuli a dijs, et pronideri. & alibi in eandem sententiam saepissime: quae quia tam manifesta in re minus uidentur esse necessaria, praetermittam.

29.

Prodicus Chius.] *Alij uidentur legisse in antiquo libro; Prodicus Cius. nos hic haeremus, cum ex pag. 12. auctorem huius sententiae fuisse Perseum appareat. nisi si uelis legere, Perseus Citieus, non Prodicus Cius, litteris haud ita dissimilibus, ut correctio temeraria uideri possit. Perseum autem, Zenonis auditorem, fuisse Citieum, Suidas, & Laertius in Zenone testatur.*

33.

Titio sibi tabernaculum captum fuisse haruspectionis.] *Haruspectionis tabernaculum uocat, quod auspicandi caussa ceperat Gracchus. foeda autem macula locus hic in omnibus antea impressis libris deformatus fuerat: cum imperiti homines ex antiqua uoce, haruspectionis, fecissent,*

ſent, in hortos Scipionis. quibus ex uerbis cum idonea ſententia nulla elici poſſet; cumq. neque Cicero ipſe in libris de diuinatione, ubi bis hanc hiſtoriam narrat; neque ceteri, qui eandem litteris prodiderunt, ullam Scipionis hortorum mentionem faciant: ſubeſſe mendum, facile equidem intelligebam; neque tamen prius manus admouere auſus ſum, quam in uetuſtis libris hoc, quod nunc repoſui, perſpicue ſcriptum animaduerti.

34.

Diſtinctionem, ueritatem, pulchritudinem, ordinem.] *Ex iis, quae ſequuntur, manifeſtum eſt, uarietatem, potius hic eſſe legendum, quam, ut antea, utilitatem. ut illa ratio omittatur, quod de utilitate, qua homines adducti deos agnoſcunt, non in quarta cauſſa, ſed in ſecunda mentionem facit. quam lectionem, ut meliorem, in noſtris libris ſecutus ſum.*

41.

Bis bina, quid eſſent.] *Bina, numerum ſignificat, non qualitatem: itaque ſic opinor rectius, Bis bina quot eſſent, una littera immutata: ſiquidem quit pro quid ueteres ſcribebant: quae deinde multorum errorum cauſſa fuit, deſcribentibus libros hominibus imperitis.*

42.

Circuitus enim ſolis orbium v. defectibus.] *nos ex antiquo libro, Diebus, pro, defectibus, repoſuimus.*

46.

Is rapuit proſerpinam.] *Haerebat antea lector hoc in loco, deprauatione uerborum implicatus. nunc ex Maffei libro correctione adhibita, nemo tam tardus eſt, qui, uel curſim legecs, ſenſum non percipiat.*

51.

Sonitu, & ſpiritu.] *Qui pro ſpiritu, legere malunt, ſtrepitu, non animaduertunt uerſum claudicare. hunc autem uerſum, & alios conſequentes, omnes ſenarios, recitat Priſcianus in libro de comicis metris.*

51.

Sicut inciti, atque alacres roſtris perfremunt.] *Metire uerſum pedibus: uitium deprehendes: quod mutatione parua tolletur, ſi pro, Sicut inciti, leges, Sicuti citi.*

58.

A caulibus, braſsicisque.] *Braſſicae nomen caules complectitur. ideo uidetur legendum, A lauris, ex Plinio lib. XVII. cap. 24.*

59:

Vomitione canis purgare aluos ibes Aegyptiae curant.] *Varie legitur in libris manuſcriptis: nam pro purgare, & purgante, & purgantes, & purgant, reperitur, & pro canis, canes: ut fortaſſe ita corrigendum ſit, mutatione non inſigni: Vomitione canes purgantur: aluo ſe ibes Aegyptiae curant. cuius rei hiſtoriam ex Plinio,*

&

& Plutarcho licet cognoscere.

61:

Mollitur cibus.] *Satis aptus elicitur sensus: mihi tamen magis placeret, Molitur; a uerbo, molo molis, unde molares dentes. atque etiam in hoc uerbo Maffei liber, l, consonatem non geminat.*

96:

Si mehercule, inquit, Vellei.] *Aut in his uerbis mendum est, aut quidpiam desideratur. quod si ita corrigas, Sane hercule, inquit, Vellei; non erit, quo lector offendatur. subaudictur enim, paratus uenio: & optime cum sequentibus congruet sententia.*

74.

Ne tertianas quidem febres.] *Muretus legendum putat, Ne tertianas quoque febres, aut Ne tertianas item febres. id quod sententia requirere uidetur.*

75.

Sensum, & rationem, & orationem, haec eadem & caniculam non habere.] *Antiqui libri alij habent, sensum, & rationem, haec eadem & caniculam non habere: alij, sensum, & rationem, & orationem, haec eadem orionem, & caniculam non habere.*

78.

Idaeis Dactylis.] *Ex perantiquis Maffei, et Sigonij libris Dactylis, reposui; cum antea, Indigenis,*

nis, legeretur: secutus & opinionem optimi, atque eruditissimi uiri, Constantij Fanensis, et Strabonem lib. x. qui scribit, unum ex Idaeis Dactylis Herculem fuisse nominatum: & Diodorum in sexto, cuius haec sunt uerba: Primi in Cretam circa Idam habitarunt Idaei Dactyli appellati. & infra: Scribunt unum ex eis appellatum Herculem.

82.

Cui Sabazea sunt instituta.] *Ex perantiquo Sigonij libro, meliore, ut opinor sententia, Cui Sabazea, reposui: pro, in honorem cuius: cum antea, Cuius Abazea, legeretur. Sabazius autem Dionysij cognomen fuit: unde Sabazia sacra. cuius nominis etymologiam Suidas exponit in uerbo Σαβάζιος, et Aristophanis interpres in Auibus, et Vespis. ut fortasse apud Macr. lib. I. Saturn. legendum sit, Sabazium, non, Sebadium.*

83.

In Palatio, & Orbonae ad aedem Larum.] *Ex peruetustis Maffei, & Sigonij libris hunc locum ex deprauata ad ueram lectionem restitui: cum haec duo uerba, Orbonae ad, in impressis libris non essent. de Orbona quidem meminit Plinius libro 2. cap. VII.*

84.

Postquam pater &c.] *Septenarium hunc uersum oportet esse, quemadmodum & sequentes reliqui sunt. ut autem legitur, pedibus recte distingui non potest. neque secus habent antiqui li-*

bri

bri. sed animaduerti, uersum, nulla mutatione, restitui posse, si ita scribatur, ut incipiat a uerbo, Appropinquat, & duae antecedentes dictiones, tamquam superioris uersus extremae, seiungantur.

86.

Lege Laetoria.] *Sic ex antiquis nummis, & fastis Capitolinis, non, Lectoria, ut antea, legendum est.*

90.

Quinam Tantalidarum, &c.] *Senarij tres iambici sunt: quos enim hactenus agnouit. mihi cum semper ipsa uerba poeticum quiddam olere uisa sunt: tum multo magis, postea quam in Maffei libro scriptum legi, satias supplicij, non, satietas supplicij. quod cum animaduertissem, confugi statim ad mensuram; eaq. usus, deprehendi uitium, quod propter continuatum uerborum ordinem latebat. senarios, inquam, iambicos, ex uetere poeta, esse comperi: qui sunt ita distinguendi:*

Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? aut quaenam umquam ob mortẽ Myrtili
Poenis luendi dabitur satias supplicij?

satias autem pro satietas, quandoque ueteres dicebãt: unde Lucretius libro II. Fessus satiete uidendi. & lib. V. iuuabant Cum satiate cibi. Sed ecce ueritas elucet. cum aliquot antea annis haec superiora scripsissem, euoluendis Carisij monumentis inueni, unde sint hi uersus. sunt autem ab Accio poeta sumpti, quem ille nominat Instit. gram. lib. I.

In

95:

In ſecundo conſulatu.] *Puto corrigendum, in ſecundo de conſulatu: ut ſubaudiatur, libro.*

96.

Tum ſpecies ex aere uetus, generataq. Nattae.] *Generoſaque, legit Muretus: & paullo infra.*

Omnes ciuili generoſa ſtirpe profectam.

98:

Sic tum auibus magnae res, impertiri ſolabant.] *Ita ſine dubio legendum eſt, non, ut antea, impetriri. eſt autem, impetriri, uetus augurale uerbum: quod idem Cicero uſurpat lib. 2. de Diuin. 131. Qui euenit, inquit, ut is, qui impetrire uelit, conuenientem hoſtiam rebus ſuis immolet? Et Plautus in Aſin.*

Impetritum, inauguratum eſt: quouis admittunt aues.

Reſtituẽdus etiam locus ille apud Valerium lib. 1. Priſco etiam inſtituto rebus diuinis opera datur, cum aliquid commendandum eſt, precatione; cum expoſcendum, uoto; cum inquirendum uel extis, uel ſortibus, impetrito: non, ut uulgo legitur, impertito. Quod autem hoc ipſo in lib. 92. legitur impetrandis, conſulendisq. rebus; ad, impetrire, uerbum ſpectat. non enim ibi eſt, impetrandis, pro, obtinendis, ſed pro, impetriendis. utroque enim modo &, impetrire, &, impetrare, ueteres dicebant: quod Feſti teſtimonio probatur. Atque

hoc

hoc eiusdem ingenio Mureti debetur.

98:

Ateium.] *Ita sine dubio legendum est, non, ut antea, Aetheio: cum de Ateio Plutarcus in Crasso, & Dio lib.* XXXIX. *C. Ateium Capitonem nominet. Capito autem cognomen Ateiorum, non Aetheiorum, fuit. nec Aetheios inter familias Romanas adhuc inueni.*

100:

CCCCLXX millia.] *Saepe mihi in eiusmodi litteris obseruatus error facile persuadet, ut legendum potius existimem*, CCCLↃↃↃ, *& deleatur, millia. nam*, CCCLↃↃↃ, *ualet, centum millia. quo de genere in nostris ad Atticum commentarijs & satis copiose, & primi, ut opinor, disputauimus.*

101:

In Numerii Fabii.] *Antea, mendose, innumerum Fabij. nos ex antiquis libirs restituimus. tres enim Fabij Pictores fuere, clari omnes antiquitatis notitia, Quinctus, Numerius, Seruius: quorum antiquissimus Quinctus. nominantur a Liuio, Gellio, Macrobio, Orosio, Nonio, Cicerone.*

102.

Visum est in sõniis, pastorem ad me appellare
Pecus lanigerum eximia pulchritudine,
Duos consanguineos arientes inde eligi.] *hos uersus, qui antea praepostero ordine collocati legebantur, ita digerendos esse, admonuit Muretus*

tus

tus in annotationibus, quas nuper in Terentium edidit.

102.

Minus mirum eſt.] *Haec tota ſomnij interpretatio conſtat e ſeptenarijs. itaque non intelligo quid ſpectauerint ij, qui ueterem lectionem mutarunt, et pro, minus mirum eſt, legere maluerunt, minus mirandum eſt.*

112.

Polyidum Corinthium.] *Ita ſine dubio legendum eſt, non, ut antea: Polybum Corinthiũ, ex Homeri loco, quem Cicero ſignificat, qui eſt lib. 3. Iliadis: his uerbis:*

Ἦν δέ τις εὐχήνωρ πολυΐδου μάντιος υἱὸς,
ἀφνειός τ' ἀγαθός τε, κορίνθοθι οἰκία ναίων,
ὅς ῥ' εὖ εἰδὼς κῆρ ὀλοὴν ἐπὶ νηὸς ἔβαινε:
πολλάκι γὰρ οἱ ἔειπε γέρων ἀγαθὸς πολυΐδος,
νούσῳ ὑπ' ἀργαλέῃ φθίσθαι οἷς ἐν μεγάροισιν,
ἢ μετ' ἀχαιῶν νηυσὶν ὑπὸ τρώεσσι δαμῆναι.

Sic et lib. de leg. II. *inter uates nominatur.*

113.

De principum filiis ſex ſingulis Etruriae populis.] *Valerius Maximus non ſex, ſed decem fuiſſe tradit, qui ſingulis Etruriae populis in diſciplinam traderentur.*

113.

Vt enim Aegyptii, ut Babylonii.] *Vt Aegyptij, ut Babylonij, libentius legerem; uel, Etenim Aegyptij, et Babylonij.*

 Som-

114.

Somniandi caussa excubabant.] *Videtur esse legendum, Incubabant: quo uerbo et Virgilius, de Latino rege loquens, in simili sententia libro* VII. *usus est, cum inquit: Pellibus incubuit stratis, somnosq. petiuit. Incubabant enim, ut somnos caperent. at excubare contrarium significat.*

116.

Tibi P. Claudius.] *Puto legendum, Ap. Claudius: qui fuit P. Clodij, Ciceronis inimici, frater, augur peritissimus, qui etiam de augurali scientia libros edidit.*

116:

Romulu' pulcher in alto Quaerit Auentino.] *Liuius aliter: non enim Romulum, sed Remum in Auentino obseruasse tradit.*

121.

Verisimile est.] *Ordinem uerborum, et sententiam secuti, sic emendauimus; cum antea, Verisimiles, legeretur.*

122.

Permixti cum corpore animi.] *Nihil muto, neque mutandum censeo: fuit tamen, cum dictionem, animi, crederem abundare.*

122.

Vt enim Ceos.] *Particulae, Vt, non uideo, quid respondeat. omnino in Ciceronis scriptis non nulla deprehenduntur, quae, non est, quo referan-*

rantur : ſed, utrum id ſcriptoris, an librariorum uitio ſit aſſignandum, ignoro . hic quidem unius litterae mutatione reſtitui poterit, Etenim Ceos.

132:

Induceris.] *Duo uerba, quae ſequuntur, Captiones, et, Explicetis, facile me adducunt, ut legendum putem, Induitis: qua ratione item in Verrem dixit, inducere ſe in laqueos: & Lucr. lib.* IV. *Ac nos in fraudem induimus fruſtra nimis ipſi.*

147.

Aut ea ne ipſi quidem dii ſignificare poſſunt.] M*ihi hoc totum fruſtra uidetur inculcatum: quorſum enim iteretur? cum idem ſignificet, id quod dixit, Aut, quid euenturum ſit, ignorant.*

148.

Negant enim id eſſe alienum maieſtatis deorum, ſcilicet cauſſas omnium introſpicere.] *Apparet haec ſuperioribus eſſe attexenda, locumq. ita corrigendum: Negant etiam id eſſe alienum maieſtatis deorum, ſcilicet caſas omnium introſpicere. quo enim ordine Chryſippus, Diogenes, et Antipater, rationes, cur diuinatio eſſet, attulerant; eodem ordine eas ipſas rationes conatur Cicero confutare. Negant etiam, inquit, id eſſe alienum maieſtatis deorum, caſas omnium introſpicere: εἰρονικῶς: quaſi dicat; maxime eſt alienum maieſtatis deorum, caſas omnium introſpicere, ut uideant quid cuique conducat. Et dixit caſa potius, quam domos, ut humilitate uerbi maior eſſet ironia.*

nia. domos enim principes uiri habitare solent, casas non solent, quae agrestium propriae sunt. Dictionem autem illam, Scilicet, ita accipimus, ut per ironiam posita sit, non ut, id est, significet. Neque, Maiestate, lego, pro, Maiestatis; cum, alienus, etiam genera̅di, casu coniungatur: ut lib. I. de Fin. Quis alienum putet eius esse dignitatis, quam mihi quisque tribuit? & de Vniuersitate: Naturam fugientem, & eius copulationis alienam. & Sallustius in Catil. Domus D. Bruti propinqua foro, neque aliena consilij propter Sempro niam. & Lucr. lib. VI. *Alienaq. pacis eorum. & ibidem infra, Nec tamen haec ita sunt aliarum rerum aliena.*

149.

Quorum interpres.] *L. Cotta, de quo Suetonius in Iulio Caesare his uerbis. Percrebuit fama, L. Cottam* X *vuirum sententiam dicturum, ut quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos nisi a rege non posse uinci, Caesar rex appellaretur. Ex quo Ciceronis locus illustratur, & simul intelligitur, libris sibyllinis interpretandis* X *vuiros praefuisse.*

149:

Quae Ennius fecit.] *Sustuli hoc ex ingenio, tamquam glossema uerbi antecedentis, Ennianis.*

153:

Hóc necessario confitendum est.] *Sine dubio abundat, Hoc. nam sententia ita se habet:*

Quod

Quod necessario confitendum est, quoniam illud negatis.

157.

Huic equidem Antipho, tu uero, inquit.] *Non placet, equidem, cum tertia persona coniungi: & suspicor de mendo.*

158.

Quid autem magnum, & naufragum illum sine nomine in riuo esse lapsum?] *Tollenda stellulae nota, nescio quo modo e regione posita. sensus est: quid mirum est, naufragum quoque illum in riuo esse lapsum? Intulit autem post uocem, magnum, particulam, &; propterea quod iam exemplum de Daphita, & de Philippo confutarat: quasi diceret, praeterea.*

160.

Stirpes omnes eiiciendae sunt.] *Elidendae, puto corrigendum, ut cum uerbo, stirpes, & cum uerbo item, propaganda, quod in superiore membro positum est, in tralatione consentiat. sic etiam locutus est Tusculana* III. *Stirpes, inquit, aegritudinis, trunco euerso, omnes elidendae.*

164.

Corpora indiuidua.] *Venit in mentem, haec duo uerba intrusa esse ab ijs, qui glossis, ut nunc uocant, omnia referserunt. quis enim non uidet, subaudiri, atomos, de quibus perspicue Cicero loquitur?*

164:

Vt iam si sit atomus.] *Particula, Si, quid hic habeat loci, non intelligo. quod si tollatur, fortasse nihil desiderabitur.*

172:

Nam quid Acrum memorem?] *Sigonius in scholijs, quibus fragmenta Ciceronis, ab ipso diligentissime collecta, illustrauit, pro, Acrum, legendum existimat, Macrum: ut sit C. Licinius Macer, cuius in historia Liuij mentio creberrima. quae me ratio, & quia ex Acrum in Macrum facillima mutatio, facile persuasit, ut assentirer doctissimo uiro, cuius auctoritas, uel sine ulla ratione, plurimi est apud me ponderis.*

172:

Dacio summa impudentia.] *Si legas, In mendacio, ut eidem Sigonio placet; patebit sententia. & sane mendacij Macrum arguere uidetur Liuius libro* VII.

174.

Quam est populo necessarium?] *Hoc ad laudem spectat: Cicero autem contra potius significat: dixit enim: Quid autem tam exiguum, quam est munus hoc eorum, qui consuluntur? quare suspicor de mendo: nisi si quis εἰρωνικῶς dictum uelit. Muretus continuandam orationem putabat, hoc modo, consuluntur, cum est populo necessarium? mutatio autem fere nulla. nam, Cum, ueteres scribebant, Quom.*

No-

174:

Nobis ita complectenda.] *Sic emendauimus ex antiquo libro; cum antea legeretur, Nouis ista. & infra, ex eodem libro, sustulimus dictionem, Naturae; quae erat post, Concludatur.*

176.

Disputari solent nimirum ista.] *Vetus liber Maffei habet, Disputari solet nimirum ista: unde mihi orta coniectura est, Nimirum ista, glossam fuisse, eamq. omnino esse inducendam; quod tamen prius non adducar ut faciam, quam id mihi per antiquos libros licere perspiciam.*

178.

Illud extremum est, quod recte uiuendi ratio meliores efficit.] *Hoc uidetur dicere: illud extremum est, recte uiuendi ratione meliores effici. ad hanc sententiam, si quis usum, & proprietatem Latinae linguae tenet, profecto intelliget, non recte accommodari, Quod. quamquam, cum alia eiusdem generis exempla intueor, ambigo quid sentiam: quae collegimus in cõmentarijs nostris epistolarum ad Atticum, cum illud in epistola ultima lib. XI. interpretamur, Quod minimum uellem spiritum reliquum esse.*

178:

Quod dicam naturam esse.] *Fortasse glossema fuit, Quod dicam natura esse: ut explanaretur illud proxime dictum, Iustos natura nos esse factos.*

179.

Attico * uidetur.] *Tale quidpiam ſuſpicor deeſſe, Vt opinor: ut ita continuata oratione legatur: Attico, ut opinor, uidetur, mihi quidem certe, ex natura ortum eſſe ius. nam illud, mihi quidem certe, anteire ſignificat, Vt opinor, uel aliquid eiuſmodi.*

183.

Pollicitum.] *Foedum gloſſema ſequebatur in omnibus libris: Si poſſet inter eos aliquid conuenire: quod manuſcriptus liber non habet, nec omnino ſententia poſtulat: ita deleuimus.*

187.

Cum pro Ambio.] *Quis hic Ambius fuerit, ignoratur: neque pro eo Ciceronem, aut Pompeium dixiſſe, comperimus: utrumque autem pro Balbo; pro quo extat luculenta Ciceronis oratio. itaque repoſui, Balbo, approbante Maffei libro ſcripto.*

189.

Igitur Titias, & Appuleias leges nullas putas?] *Vbi mendoſum aliquid in libris occurrit, primum inſpicere diligenter ſoleo ueteres libros, non modo ut litteras omnes, ſed ipſam etiam litterarum formam conſiderem; quo facilius mendi originem deprehendam: deinde, ſi ſcriptis etiam in libris ueritas obſeruatur, ad coniecturam confugio, quae magnam ſaepe lucem attulit, ut hic, niſi fallor. nam, cum in antiquo libro uiderem, Tu-*

cias

cias, & Apuleias leges putaui, suam loco integritatem restitui, si legeretur, Titias, & Apuleias, minime dubitans, quin eae significentur leges, quas Sex. Titius, & L. Appuleius Saturninus, inuita nobilitate, plebis commodo, et uoluntati seruientes, pertulerunt: quas postea senatus, quod non modo parum utiles reip. uerum etiam exitiosae uiderentur, sustulit. historiae testimonia requirentur: haec sunt: Cicero pro C. Rabirio, perduellionis reo, Sex. Titius, quod habuit imaginem L. Saturnini domi suae, condemnatus est. & Val. Max. libro VIII. cap. I. Sex. quoque Titium similis casus prostrauit. erat innocens: erat, agraria lege lata, gratiosus apud populum: tamen, quia Saturnini imaginem domi habuerat, suffragijs eum tota concio oppressit. Libro etiam de Oratore secundo hic noster: Nam & testimonium saepe dicendum est, ac non numquam etiam accuratius; ut mihi necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum ciuem, & turbulentum. explicaui in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno pl. pro rep. restitissem: quaeq. ab eo contra remp. facta arbitrarer, exposui. Cum igitur constet, eodem tempore, & amicissimos, & tribunos pl. fuisse Titium, & Saturninum; & cum in antiquo libro scriptum esse uideam, Tucias: non dubito, quin mihi hoc studiosi libenter tribuant, ut, Titias, reponam.

Ne

189:

Ne ue nouos, ſed ne aduenas.] *Veram lectionem eſſe puto, Ne ue nouos, & ne aduenas; parua admodum, & prope nulla mutatione; ſiquidem, ſet, ueteres ſcribebant pro, ſed: et ſaepe hoc mendi genus deprehendimus, cum alicuius uerbi prima littera ex ultima antecedentis ſumpta, & repetita eſt. Maffei liber habet, Ne ue nouos, ſiue aduenas. antiquitatem magis oleret, Ne ue nouos, ne ue aduenas.*

190.

Nec ulla uitiorum.] *Hoc a ſequentibus uerbis ſeiunctum, cum antecedentibus coniunxi: quod animaduerſum non dum erat.*

191:

Templa liberata, & effata.] *Ex antiquorum teſtimonio, et auctoritate repoſuimus, Effata. nam M. Varro de lingua lat. Hinc, inquit, effata dicuntur, quod augures finem auſpiciorum caeleſtium extra urbem agris ſint effati. hinc effari templa dicuntur. ab auguribus effantur, qui in his fines ſunt. hinc fana nominata, quod pontifices in ſacrando fati ſint finem. Et Gellius lib. XIII. cap. XIIII. de pomerio his uerbis. Pomerium quid eſſet, augures populi R. qui libros de auſpicijs ſcripſerunt, iſtiuſmodi ſententia definierunt. Pomerium eſt locus intra agrum effatum, per totius urbis circuitum pone muros, regionibus certis determinatus: qui facit finem urbani auſpicij. Et in eodem*

dem

dem cap. Neque postea D. Iulius, cum pomerium proferret, intra effatos urbis fines incluserit. Pomerium est circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant. Vti appareat, effari, et consecrati idem esse. Praeterea Liuius libro I. Iouis Statoris aedem uotam, ut Romulus ante uouerat: sed fanum tantum, id est locus templo effatus iam sacratus fuerat.

192.

Siue curriculo, siue certatione.] *In hoc meam potius coniecturam, quam ueteres libros, sequi placuit. nam, Sine, ut antea legebatur, sententia repugnat, quam indicat Cicero infra his uerbis: Ludi publici corporum certatione. etc.*

192.

Vti rogas.] *Allusit ad tabellas, in quibus scriptum erat, Vti rogas. uide ad Att. libro I. et Liuium lib. XXXIII.*

192.

Dicere.] *pro, sciscere. nam ad ueterem consuetudinem respexit: cum suffragium uoce ferebatur ante legẽ Carbonis, de qua meminit infra lib. III.*

192.

An tandem, Attice, non es dicturus aliter?] *Rectius opinor, Ain tandem? sic locutus alibi quoque, ut libro I. Ain tandem? etiam a Stoicis ista tractata sunt? et ep. 21. lib. IX. fam.*

&

& libro. IIII. de Fin. in principio, nec ſemel Terentius.

162.

Atque mea quidem ſententia eſt.] *Non ſatis hoc apte mihi uidetur coniungi cum antecedentibus Attici uerbis: malim ad M. Ciceronem transferri: qui ſe quoque dicat idem ſentire de ſuadenda lege, ſed uereri, ne mox Attico, & Quincto longior uideatur oratio.*

193.

Araq. uetus &c.] *Muretus ita legit: Araque, quae uetus ſtat in Palatio, Febris, & altera Esquilijs Malae Fortunae, deteſtataq. omnia eiuſmodi, repudianda ſunt. uide 83.*

194.

Conferendarum.] *Sic antiquus liber: & omnino melius, quam, Confitendarum, ut ante. plures autem ſacerdotes ideo probat, ut de religionibus inter ſe conferre poſſint.*

194.

Si unus augur, Alter, dixerit.] *Sic antiquus liber. ego, quo minor mutatio fiat, legerē, Ali die, pro, Alio die: antique: cum etiam in generandi caſu dicerent, Alius, a nominatiuo, hic, & haec alis, & hoc ale. de hoc augurum more in nunciando, cum impedire comitia uellent, in 2. Philippica: Confecto negotio bonus augur, Alio die, inquit. ſed in his libris de leg. libentius, quam alibi, antiqua uerba Cicero uſurpat; quo plus auctoritatis*

ipſa

ipſa res, ab antiquis etiam ducta moribus, habeat.

194:

Quid leges non iure rogatas tollere, ut etiam decreto collegii, ut Liuias conſilio Philippi conſulis, & auguris?] *Nulla certior eſt coniectura, quam quae nititur hiſtoria: hic pro, Etiam, ſatis liquet, nomen legis eſſe reponendum, quae, ſicuti Liuiae leges, a Druſo latae, ex uoluntate ſenatus, decreto augurum, ſublata ſit. et quoniam hoc ipſo in libro mentio iam facta eſt de legibus Titijs, Appuleijs, Liuijs; quod rationibus ut puto, non leuiſſimis probaui: propterea crederem & hic legendum eſſe, Titiam, non, Etiam.*

195.

Eumolpidaeq. ueſtri.] *Ita ſine dubio legendum eſt, non, ut antea, Eumolpidaeq. noſtri.*

195:

In nocentes.] *longe diſcedit ab antiquis libris eorum coniectura, qui legendum exiſtimant, in nocturnis. alij coniungunt cum poſteriore ſententiae parte: ut ſit: poetae comici indicant in nocentes. mihi omnino mendoſum uidetur.*

196.

Cantu, uoce.] *Suſtuli dictionem, uoce, tum quia non erat in antiquo libro, tum quia gloſſema uiſa eſt antecedentis dictionis. praeterea, qui locus legis hic exponitur, in eo uocis nulla mentio. ſunt enim ibi haec: Popularem laetitiam in cantu, et fidibus, et tibijs moderanto.*

Tor-

196.

Torqueant.] *Quanto meliore, ut opinor, ſententia, legeretur, Torqueant.*

196.

Timothei fidibus demi.] *Cum in antiquo libro ſcriptum uideam, Inde, pro, Demi; in alio autem, Inde demi: malim, Incidi. nam graeco uerbo, ἀποτέμοι, quo Plutarchus utitur, cum hanc rem narrat, ἐν λακωνικοῖς ἀποφθ. magis reſpondet, Incidi, quam, Demi.*

197:

Tantum ponam, duplicem poenam eſſe, &c.] *Hunc locum, ope duorum ueterum librorum, quorum unum doctiſſimus uir, omniumque, quos nouerim, humaniſſimus, Hannibal Crucceius mihi commodauit, facile correxi: coniectura nihil opus fuit.*

197:

Inanimo corpore.] *ante, Inani: ego & ex uetere libro, &, ut puto, recte, Inanimo. minor etiam mutatio, inanimi, ex inani: ſed antiquum librum ſequi malo.*

198.

Subigendam.] *Sic, opinor, melius, quam, ſubijciendam, ut antea legebatur. hoc quoque ex antiquo libro.*

198.

Vero: & apertiſsima ſunt.] *Hoc meum eſt. nam omnes & ſcripti, & impreſſi, quos uiderim, libri,*

libri, Vera, & apertissima sunt. mihi & consuetudo uetus latine loquendi, & ipsa sententia, Vero, demonstrauit esse uerius. est enim pro, sane. sic locutus est in Bruto, sic alibi. locus etiam de Diuinatione lib. 1. *mendose legebatur, & uere, pro uero, impressi libri habebant.*

198.

Difficile sit, qui paullum modo ingenio posſit moueri, quaecunque noua &c.] *Hoc, Qui paullum modo ingenio possit moueri, in nostrum librum ut reciperem, uisum non est. nam neque uidi esse in antiquis libris, & speciem glossematis aliquam praesefert. etiam, Ingenio moueri, quam latinum, & usitatum sit, uidendum.*

199.

Partitionis caput;] *hoc ex ingenio, uir acumine ingenij, doctrinaq. excellens, Ranconetus praeclare, apteq. in primis ad sententiam, emendauit. ueteres libri, Partitio ut.*

200.

Os receptum,] *In reliquo corpore comburendo. Recipere, antiqua lingua latina, ualet, excipere: ut cum ruta caesa recipi dicuntur in lege praediorum.*

200.

Felix.] *sic malo, quam, uehemens; quod antea legebatur. malo autem, quia & in antiquo libro sic est, & habet quiddam, quod magis cum sententia congruere uideatur.*

C. Cotta.

200.

C. Cotta.] *Sic antiquus liber: alij, contra: ut ad Mucium referatur: quo sensu, ego non uideo. nam quem hic locum habet, contra? non enim opponi uideo posse proximis superioribus uerbis. malo igitur, C. Cotta. fuit enim pontifex, sicut* Mu*cius, ut ex libris de natura deorum,* II. *&* III. *constat.*

201.

Hoc plus.] *quid, si, Opus, legas? nam & infra, Opere tectorio sepulcrum exornari non licebat.*

201:

Vnctura. quae] *Mancum puto locum esse, & fortasse supplendum sic: Vnctura, circumpotationeq. deinde sequantur uerba legis: Seruilis unctura tollitor. mendosum enim opinor, Tollitur.*

201:

Praetereantur.] *Quid hoc significat? interpres, unus ille, qui omnium est optimus, aut, quasi nimis apertum, aut, quod sibi parum satisfaceret, omisit. mihi placeret magis, & mutatione fieret minima, Praeferantur.*

201.

Sepelire, urere ne si fraude esset.] *Antiquus liber mendose, Sepeliretur, & ne se fraudi esset. Alij emendarunt, sepelire, urere ne, se fraude esto: suamq. correctionem Sex. Pompeij testimonio probare conantur. aiunt enim: Se, Pompeius*

peius inquit, pro sine, inueniuntur posuisse antiqui. Hoc an ipsi ita scriptum in Festo uiderint, ignoro: ego certe non reperi. itaque malui legere sic; Sepelire, urere, ne si fraude esto. mutatione minima; praeterea Festi auctoritate adductus. is enim, ne si, pro sine, dictum a ueteribus tradit.

202.

Acerbum.] *corrupta dictio, meo quidem iudicio. quid enim hic addatur, Acerbum? obseruetur, in antiquis libris an uestigia sint aliqua ueritatis; unde fortasse, aedium, aut, aedificiorum, legi possit.*

202.

Domusq. funeris.] *Multis abhinc annis adduxit me locus interrogationis in Vatinium, ipsaq. simul sententia, ut legendum suspicarer, Dominusq. funaris. meam coiecturam probauit in suo commentario is, qui mihi probatur maxime, Hadrianus Turnebus.*

202.

Grachos.] *Ignota mihi dictio: sed ita est in antiquis libris.*

202.

Sed credo, Quincte.] *Ita pergit Marcus oratione continuata, quasi Quinctius nihil dixerit. quod uel in dialogis usitatum. hoc monere uolui, quia uideo non nullos de mendo suspicari, offensos, ut puto, particula sed.*

 Credo

202.

Credo uides ſed.] *Ceteri omnes libri, uidiſſe credo. ego, coniectura ductus, Vides. ſed credo. nec dubito, quin ordinem uerborum attente conſiderantibus noſtra correctio. probetur.*

202.

Proximi fecerant.] *Pro, Fecerant, repoſui Iniecerant. nam cum in corrigendo tum litterarum ſimilitudinem, tum ſententiam ſequi ſolitus ſim; hoc in loco neque a litteris longius diſcedo; cum, Iniecerant, de litteris extremis antecedentis uerbi, & de, Fecerant, conficiam: neque ſententiam, ut opinor, a Ciceronis mente alienam induco. nam ipſemet ante oſtendit, hic legendum, Iniecerant. ut ſubaudiatur, Terra. dixit enim: Quod nunc communiter in omnibus ſepultis penitus, humati dicuntur; id erat proprium tum in ijs, quos humus contegeret.*

202.

Ad iuſta coniecta erant.] *Mendum omnes uident, tollere nemini adhuc licuit. conanti quidem uiro docto, quem ego probare ſoleo maxime, non ſucceſſit. ſua tamen, quod ille ait, cuique ſponſa. mihi placet ſic. Iuſta confecta erant. funeris enim extrema pars erat laudatio. ea cum erant abſoluta, iuſta confecta erant.*

202.

Poſtea quam.] *Suſpicor, cum in antiquis libris eſſet, poſtea quom, factum eſſe ab imperitis libra-*

rijs,

rijs, postea quam, qui non intelligerent, pro, cum, scribi solere, quom. quod mendum in ultimā quoque epistolam lib. II. fam. irrepserat. quo in loco, & in hoc ipso, magis omnino placet, Postea, cum.

202:

Si qui publice.] *Malim, Nisi qui publice.*

205.

Aerariiq. tribuni sunto.] *Sic duo ueteres libri. placet. nam et auctoritatem habet antiquitas: &, Aerarij, addi placet: ut aerarij tribuni distinguantur ab alijs tribunis, nempe a tribunis mil. a tribunis pl. de quo genere multa dicemus in libro nostro de magistratibus.*

205:

Ast quando consul is est, magistratus ne populi, nec reliqui magistratus ne sunto; auspicia patrum sunto;] *Alij putant intelligi, neque consulari umquam imperio, neque dictatoris potestate magistratus reliquos tolli. mihi longe alia mens est. loquitur enim hic Cicero de comitijs consularibus. quae cum habere consul tantum posset, ut apud Gellium lib.* XIII. *cap.* 14. *Messalla significat; uidetur significare Cicero, si consul in rep. non sit, ei muneri interregem, a patribus creatum, succedere oportere. id ita esse, quae subsequuntur uerba declarant:* Olliq. ex se produnto, *qui comitiatu creare consules rite possit. Sed utinam, quam facile sententiam uidere, item uerba corrigere liceret. conemur tamen, quantū in nobis est:*

& primum antiquo libro, deinde etiam coniectura duce ueritatem inuestigemus. Habet igitur Sigonij scriptus liber: Ast quando consul is est, magis stratus ue populi nec Romani, reliqui magistratus ne sunto: auspicia patrum sunto. Ego suspicor scripsisse Ciceronem: Ast quando consul isset, magistratus ue populi R. reliqui magistratus ne sunto; auspicia patrum sunto. Isset, autẽ expono, perijsset: primum, quod uti leniore uerbo, ominis caussa, Cicero uoluerit: deinde, quod ab usu tamen latinae linguae nõ recesserit. nam Lucretius, tum poeta ingeniosus, tum optimus latitatis auctor, idem uerbum ad eandem sententiam transtulit lib. VI.

Qui fuerunt autem praesto, contagibus ibant.

Graeci etiam, οἴχεται, pro, obijt, interdum dicunt, & οἰχόμενος, mortuus. Magistratus autem populi Romani praetor fuit, ea caussa primum creatus, ut, absentius consulibus, populo Romano ius diceret. itaque saepe praetor populi Romani nominatur. Quod sequitur, Reliqui magistatus ne sunto, ualet: reliqui magistratus nihil iuris in auspicijs, quod quidem attinet ad creationem consulum, habento. nam etsi, praeter consulem, & praetorem, reliqui omnes magistratus auspicari poterant, creandis tamen consulibus auspicia habere non poterant. consul enim, & praetor, ut ait idem Messalla, tantum a consule creabantur. ad reliquos autem magistratus centuriata comitia, id est ea, quibus & praetor, & consul creabantur, nihil attinebant. propterea in-

interrex a patribus prodebatur, qui consules crearet. Auspiciorum autem patricios omnes magistratus fuisse participes, indicat illud in epistola ad M. Brutum: Dum unus erit auspicius magistratus, auspicia ad patres redire non possunt. Qui sunt, quaeret aliquis, praeter consulem, & praetorem, auspiciorum participes magistratus? omnes reliqui, siue patricij, siue plebeij: patricij quidem, a quo primum tempore sunt instituti; quod Liuius, & alij saepe testantur: plebeij autem, non cum creari coepti sunt, sed aliquando post, rerum paene omniũ communionem plebe postulante. Patricij uero magistratus, praeter consulem, & praetorem, qui maiores magistratus dicebantur, duo tantum erant ordinarij, id est quotannis creati, aedilis curulis, & quaestor: item ordinarius quidem censor, non tamẽ quotannis creatus, sed quinto quoque anno, nec annuo umquam magistratu, sed primum quinquennali, post annuo, & semestri. atque is quoque inter maiores magistratus numerabatur. Dictator autem extraordinarius erat, periculosissimis reip. tẽporibus, extremi remedij gratia, dictus. Plebeij magistratus, tribunus pl. aedilis pl. triumuiri, & alij, annuo iure. Ergo, ut ad prima redeam, consule, & praetore extinctis, creari a patribus interregem Cicero iubet; & addit, Ex se, id est e gente patricia. nec enim plebeia familia natus, licet senator esset, interrex fieri poterat, Cicerone, et Pediano testibus. Patres autem hic non senatus uni-

uerſus, ſed patricij tantum ſenatores intelliguntur: ut in epiſtola ad Paetum: Ad patres, cenſeo, reuertare. nam interregem, ut patricium, ſic a patricijs tantum creari oportebat: ergo non a cuncto ſenatu: cum alij ſenatores patricij, alij plebeij eſſent. Verum, ſi praetor neque conſulem, neque praetorem rogare poterat; quod Meſſala tum ex perpetua maiorum conſuetudine, tum ex Tuditani commentarijs probat: cur addit Cicero, Magiſtratus ue populi Romani? Quia poterat praetor conſulare munus in rep. ſuſtinere: unde illud in epiſtola ad Plancum: Litteras ad Cornutum, praetorem urbanum, detulimus: qui, quod conſules aberant, conſulare munus ſuſtinebat more maiorum. Quod ſi non ſolum conſule, ſed praetore etiam reſp. careret; optimum Ciceroni uidetur, ante quam annus exeat, interregem prodi. quod antea numquam ante exitum anni factum erat. Sin, mortuo cóſule, praetor ſupereſſet: indicat, non eſſe prodendum interregem; cum ſit a quo reſp. geratur; ſed exitum anni expectandum, cum, remp. nullo magiſtratu capeſſente, interregem creari neceſſe eſſet: a quo centuriatis comitijs conſules, et mox a conſulibus praetores, ac reliqui deinceps magiſtratus fierent.

206:

Aſt ni poteſtas par, maior ue prohibeſſit, s. c. perſcripta ſeruanto.] *Praeclare corrigit hunc locum antiquus liber, hoc modo: Aſt poteſtas par, maior ue prohibeſſit, perſcripta ſeruanto*

uanto. nam, Ast, significat, at si. quod intelliget, si quis alia loca in his Ciceronis legibus animaduertet. Deleui autem illud, s. c. eo fidentius quod uideo hic non de senatus consultis, sed de senatus decretis, quibus intercederetur, intelligi: quae non senatus consulta, sed senatus auctoritates uocabantur. non enim omnia decreta, senatus consulta sunt, sed ea, quibus intercessum non est, aut quae legitimo die, loco, saluis denique legibus facta sunt. quod si uel intercessum esset, uel non legitimo senatorum numero, aut die, aut loco facta essent, senatus auctoritates dicebantur: qua de re plenius in nostris commentarijs epist. fam. Hoc igitur dicit Cicero: si senatus decretis intercesserit magistratus aliquis, par ei magistratui, aut maior, quo referente decretum fuerit; tunc ea decreta perscripta seruanto. Verbum autem, Decreta, iterandum non fuit; cum proxime dixisset, Eius decreta rata sunto.

206.

Suffragia optimatibus nota.] *Hic ego, quod olim adolescentulus mutaui, neque nunc laudo: quia ueteribus in libris aliter uideo scriptum esse, sic, inquam, Cum suffragio consciscerentur, optimatibus nota; neque tamen, cur reprehendam, habeo: cum sententia satis apta sit ad id, de quo agitur; eaq. ab ipso Cicerone, suas leges interpretāte, confirmetur. est enim infra sic: Proximum autem est de suffragijs: quae iubeo nota esse optimatibus.*

206:

Quod quis earum rerum migrasſit] *Video eſſe, qui legendum putent, Quo, pro, Quod, offenſi, opinor, non ſatis uſitato genere loquendi; cum hic, Migraſſit, cum generandi caſſu iunctum uiderent: cum tamen eodem modo dixerit Cicero lib.* III *. de Finibus: Quid id conſeruaret, eum iuſtum, qui migraret, iniuſtum fore. et lib.* I *. de Diuin. ubi legitur, Ne communi iure migrare uideatur, habent ueteres aliquot libri, Communia iura. quaſi, migrare, ualeat, mutare.*

206:

Diſce rem.] *Cum alloquatur duos, non placet magnopere, unitatis numero, diſce rem: &, quoniam mos hic erat apud Romanos, ut, lege recitata, diſcederent, magiſtratu ita iubente; deinde tabellis diſtributis, ſuffragia ferrentur: propterea non diſpliceret, diſcedere, pro, diſce rem. Pedianus morem illum ſignificat his uerbis. His peractis, cum id ſolum ſupereſt, ut populus ſententiam ferat, iubet unumquemque is, qui legem fert, diſcedere.*

208:

Quod ante factum non erat] *Oratorie, quod ante perquam raro, uel fortaſſe etiam ſemel dumtaxat factum erat, id numquam eſſe factum dicit, nam L. Lucullus, & A. Albinus, conſules, cum delectum ſeuere nimis agerent, uacatione nemini conceſſa, in carcerem a tribunis pl. quia nibi*

pro

pro amicis rogando impetrassent, coniecti sunt. id a Liuio proditum, indicat epitome lib. XLVIII.

209:

Quin per * per ipsum Ti. Gracchum non solum * nectus, uerum etiam sublatus intercessor fuerat.] *Omnino uidetur hoc aduersus tribuniciam potestaté: itaque pronunciari a Cicerone miror, eam defendente. puto autem hoc totum reijciendum ad Quincti sermonem, & post illa uerba collocandum, Quid iuris bonis uiris Ti. Gracchi tribunatus reliquit? et quia mendi quiddam super est, ita legendum arbitror: Quin per ipsum Ti. Gracchum non solum neglectus &c.*

209:

At duo Gracchi fuerunt. & praeter eos, quamuis enumeres multos licet, cum deni crearentur: nullos in omni memoria reperies perniciosos tribunos, leues etiam nunc, bonos fortasse plures.] *Inuitus dissentio a doctissimis hominibus: uerum, quando ipsis etiam ueritate prius esse nihil uideo, imitemur eorum exemplum, & studiosorum utilitati, quam fere spectamus unam, seruiamus. non enim hic mendi labe sententia deprauatur, sed ita fortasse uerborum regitur inuolucro, ut aperienda uideatur. Refellit Marcus obiecta a Quincto contra tribuniciam potestatem. Gracchos, inquit, nominas, qui remp. iniquissimis rogationibus in tribunatu perturbarint. licet, praeter eos, quamuis multos*

Grac-

Gracchis non dissimiles, id est seditiosos, ac turbulentos, enumeres: id quod difficile non est: cum deni non modo nunc, sed Gracchorum etiam aetate, atque adeo multis ante saeculis crearentur; & ex tot collegijs uel maximum non optime sentientium tribunorum numerum liceat colligere. scrutare, inquam, uniuersam antiquitatem, replica memoriam temporum, ex quo deni creari coepti sunt: neminem tamen reperies perniciosum, leues quidem hodie quoque, bonos fortasse plures. non enim Gracchos, aut Saturninum, aut Flaminium, aut Curiatium, quos nominasti, aut quemlibet de multis, qui numerari possunt, perniciosos patriae fuisse concedo. uexauerint remp. incommodis etiam aliquot affecerint: perniciem certe, quamuis improbus, & seditiosus, nemo attulit. nec enim sine plebis ope exitiosus esse quisquam potest: at ea (quod proxime subiungitur) de suo iure periculosas contentiones non facit, principum cedit auctoritati. nō enim plebs incitata nostris rebus inuidit: sed uincula soluta sunt, & seruitia incitata, adiuncto etiam terrore militari. quod si plebs ipsa contra remp. non pugnat: (id enim perspicue Cicero significat) quid relinquitur uel perditissimis tribunis, ut perniciosi esse possint? Puto igitur, correctione locum non egere. nam si pro, Nullos, legatur, Non nullos: Quincti sententia defendetur; cum eam studeat Marcus infirmare. quid enim aliud Quinctus opposuerat, quam, perniciosos fuisse

ſe non nullos? praeterea, cum ad latinae linguae con ſuetudinem intueor, probabilius uidetur, Nullos in omni memoria reperies, quam, Non nullos. Crearentur autem, inquit, quod priſca etiam tempora, quibus item deni creabantur, animo repetere Quinctum uelit.

210:

Niſi pernicioſe.] *Additum eſt a nobis, niſi, ex antiquo libro; qua de cauſſa, ita conſtat, ut explicandum non ſit.*

212:

Fletus.] *Fluctus, recte putant eſſe legendum Hieronymus Ferrarius, uir pereruditus. eſt autem ſenſus: Faciebat Gratidius Arpini, quod poſt Romae filius eius Marius fecit. hoc autem translatis uerbis eleganter expreſſit. ſic deinde & in antiquo libro ſcriptum eſſe, ſignificauit mihi per litteras homo ſingularis ingenij, ſummaeq. doctrinae, Hannibal Crucceius.*

212:

Ac noſtro quidem, qui cum.] *Si relatiuum Qui tollatur, mendi nihil ſupererit. non enim aſſentior ijs, qui illud, Ac noſtro quidem, cum antecedenti membro connectunt: ex quo inepta plane atque inſulſa fieret ſententia. noſter autem ſine ſubſtantiuo quandoque ueteres uſurpabant, ut Terentius in Phor. Noſter, quid ageret, neſcire: & Cicero in epiſt. fam. 236: Quod noſtra tibi gratias agit.*

Expe-

213:

Expectante senatu] *Alij, spectante senatu; ex ingenio, an ex ueteribus libris, ignoro. abest certe ab ijs libris, quos ego uidi. nec satis possum intelligere, si, spectante, legatur, quid sententiae sit. at, expectante, sumptũ est ex Hannibalis Cruceij libro: nec est obscura sententia. nam, oratione, inquit, longa tum est utendum, cum exspectat senatus, ut, mala re relata, dies dicendo tollatur; ne scilicet perniciosum reip. senatusconsultum fiat.*

213:

Quos socios resp. habeat.] *Sic omnes & impressi, & scripti libri. delere tamen dictionem, resp. ut manifestum glossema, non dubitaui.*

214.

Simul atque intercessum turbariq. coeptũ sit.] *Melius, opinor, ut nos ex uetere libro correximus, Simul atque turbari coeptum sit.*

214.

Permouet.] *Veteres libri, permanet. utrum rectius, nondum statui.*

214.

Opem referre.] *opem reip. ferre, coniecturam secutus emendo. erroris origo, ut opinor, fuit, quod, in antiquis libris cum esset scriptum, R. P. ferre, pro, reip. ferre, ab imperitis immutatum est, & scriptum, referre.*

214:

Serui, & latrones.] *In antiquis libris, Serui*

ui atque patroni, &, Serui, & patroni tui, legebatur: nos, Serui, & latrones, emendauimus: ut tamen, si quis melius attulerit, libenter eum secuturi simus.

214:

Sequitur de captis pecuniis, de ambitu legis.] *Adiutus a uetere scriptura emendaui: Sequuntur de captis pecunijs, de ambitu leges. duo enim capita, quorum alterum ad captas pecunias, alterum ad ambitum pertineret, leges appellat; ut paullo ante, cum dixit, Leges praeclarissimae de* XII. *tabulis translatae duae, quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, uetat.*

216:

Explicandum uidetur, esse cognitio.] *Verbis Platonis in Timaeo haec sunt.* ὡς ἄρα τοὺς λόγους, ὧνπερ εἰσιν ἐξηγηταί, τούτων αὐτῶν καὶ συγγενεῖς ὄντας. *ex quibus apparet legendum esse, cognatio, non, cognitio: ut fortasse ita locus restituendus sit. in omni oratione, cum ijs rebus, de quibus explicatur, uidetur esse cognatio.*

217:

In uniuerso genere.] *Visum est hoc esse rectius, quam, ut antea, in diuerso. uertit hunc locum Cicero, quod attinet ad ordinem uerborum, paullo liberius.*

217:

Recte ne igitur, &c.] *Videtur ita corrigen-*

dum.

dum : Recte ne igitur unum mundum dixerimus : an fuit, plures, & innumerabiles, dictu uerius, & melius? transtulit enim Platonis locum totidem uerbis : quem subijciemus, ut, si quis uelit, conferre possit. πότερον οὖν ὀρθῶς, ἕνα οὐρανὸν προσειρήκαμεν; ἤ, πολλοὺς, καὶ ἀπείρους, λέγειν ἦν ὀρθότερον.

128.

Deiuncta.] *Ex sensu, & Platone corrigo, Deuincta.*

218.

Altera gigneretur.] *Alter, legendum esse, & sensus et uerba Platonis ostendunt. mirũ autem, tam multis mendis hunc de uniuersitate librum ad hanc diem refertum fuisse, cum ex collatione Platonis non ille quidem ubique, sed certe pluribus in locis potuerit emendari.*

218:

Concluduntur : & globosus.] *Recte: neque mutatione opus est. graece tamen sic:* διὸ καὶ σφαιροειδής. *quod est, Quare & globosus.*

219.

Quoad eius praestabat iudicio dissimilitudini similitudo.] *Sensus requirit, ut legatur, Quod eius : idq. potius graeca uerba significant :* νομίσας μυρίῳ κάλλιον ὅμιον ἀνομοίου.

219:

Ingressus corpore sustineret.] *Maffei liber, Ingressurus corpus sustineret. ueram lectionem puto Ingressus corpus sustineret. graeca uerba*

ba, οὐδ᾽ ὅλως τῆς περὶ τὴν βάσιν ὑπηρετίας.

219.

Figurae eius.] *Aentea, Figuratus. nos grae-
ca uerba secuti, Figurae eius emendauimus, &
proxime, Cobiberet maxime, cũ antea legeretur,
Cobiberet. maxima. quo loco sententiam distinctio
etiam mutabat.*

229.

Qui erat.] *Goaeca lectio*, ὄντος ἀεὶ λογισμὸς
θεοῦ: *ut uideatur legendum, Qui semper erat.*

219:

Naturamq. illam, quam alterius dixi-
mus, uel cum eadem coniunxit.] *Vel, ex-
pungendum; &, Vi, reponendum.* τὴν θατέρου φύ-
σιν δύσμικτον οὖσαν εἰς ταὐτὸ συναρμόττον βίᾳ.

219.

Permiscens cum materia.] *Distinguendum
a superioribus, et, Autem, addendum: ut legatur,
Permiscens autem cum materia.* μιγνὺς δὲ μετὰ
τῆς οὐσίας.

220:

Atque ita cum alterum esset exterio-
rem amplexus orbem.] *Et sensus, et graeca uer
ba indicant haec duo uerba desiderari, Alterum in-
teriorem: ut hic ordo sit: Atque ita cum alterum
esset exteriorem, alterũ interiorem amplexus or-
bem. quod etiam ex insequenti membro clarius o-
stenditur, cum subijciat, Illum eiusdem naturae,
hunc alterius nominauit. graeca uerba haec sunt:*

καὶ τὸν μὲν ἔξω, τὴν δ' ἐντὸς ἐποιεῖτο τὸν κύκλον, τὴν μὲν οὖν ἔξω φορὰν ἐπεφήμισεν εἶναι ταὐτοῦ φύσεως, τὴν δ' ἐν τῆς θατέρου.

220:

Eamque, quae erat eiuſdem, detorſit a latere in dextram partem; hanc autem citimam & a media.] *Ex graecis uerbis uidetur emendandũ, Eumque, qui erat eiuſdem, detorſit a latere in dextram partem; hunc autem alterius, a media &c. eſt enim de orbibus oratio, ut in Platone perſpicitur. & uerbum, citimam, non eſt in Maffei libro, ſed, item, pro eo.*

220:

Rationis, contentionisq. &c.] *Totum hunc locum opinor ita eſſe corrigendum: Rationis concentionisq. (*ἁρμονίη *graece) compos, & particeps: quo nihil ab optimo & praeſtantiſſimo ſempiternarum rerum & ſub intelligentiam cadentium genitore melius procreatum.* λογισμοῦ δὲ μετέχουσα καὶ ἁρμονίας ψυχή. τῶν νοητῶν ἀεί τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίστου, ἀρίστη γενομένη τῶν γεννηθέντων.

229:

Quippe qui, &c.] *Hic locus ex graecis uerbis ita corrigendus. Quippe qui ex eadem iunctus, alteraq. natura, adiuncta materia, temperatione trium partium, proportione compactus, ſe ipſe conuerſans, cum materiam mutabilem arripuit, et cum rurſus indiuidam atque ſimplicem, in ſe omnis mouetur, etc.*

221.

RATIO *autem uera*] *Alij, Ratio auttm utraque: non recte. ijsdem enim uerbis graeca lectio respondet:* λόγος δὲ ἀληθής.

221,

SINE *uoce, & sine ullo sono*] *Si quis graecam lectionem sequatur, intelliget addendum reuoluta:* φερόμενος ἄνευ φθόγγου, καὶ ἠχῆς. *& quod sequitur, legendum, Cum eam partem, non, Cum eandem partem, ex graecis uerbis,* ὅταν μὲν περὶ τὸ αἰσθητὸν γίγνηται.

221.

ORBIS *illius generis alterius*] *ut hoc totum sine interspiratione cum superioribus continuetur, & omnia referantur ad illud, Tum opiniones; crederem legendum, Orbisq. illius generis alterius: ex graecis uerbis,* καὶ ὁ τοῦ θατέρου κύκλος. *quae etiam uocem, Illius, abundare significant.*

211.

ITA *uim suam*] *Recte a superioribus interuallo distinctum: nam ad quinquaginta uersus inintercepti sunt.*

221.

QVANDO *igitur, &c.*] *Hoc totum si cum graeco conferas, inetlliges ad hunc fere modum esse restituendum: Quando igitur unumquodque eorum siderum cursum decorum est adeptum, quibus erat motus temporis consignandus: colligataq. corpora uinculis animalibus animantia orta*

 sunt:

ſunt: tum imperio parere didicerunt.

222:

TERTIVM * *terreſtre quartum*] *Reſtituo, Tertium aquatile, terreſtre quartum. haec enim graeca uerba:* τρίτη δὲ ἔνυδρον εἶδος: πεζὸν δὲ καὶ χερσαῖον, τέταρτον.

222:

CVMQVE *ſimilem uniuerſitatis naturae efficere uellet*] *Nihil muto, tamen magis arrideret, uniuerſitatis figurae, quam, uniuerſitatis naturae.* τῷ δὲ παντὶ προσεικάζων.

222:

COMITEQVE *eum ſapientia quamoptimae mentis effecit*] *Adſcribam graeca uerba, quibus latina haud plane repondent.* τίθησί τε εἰς τὴν τοῦ κρατίσου φρόνησιν, ἐκείνῳ ξυνεπόμενον.

222:

HVNC *uarietate diſtinctum.*] *Ex Maffei libro, & ex Platone, Hac uarietate diſtinctum, reſtituo.*

222:

IAM *uero terram; &c.*] *Graeca uerba recitemus, ut, quo modo latina ſint reſtituenda, uideamus.* γῆν δὲ τροφὸν μὲν ὑμετέραν, εἱλουμένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτός τε καὶ ἡμέρας, ἐμηχανήσατο πρώτην καὶ πρεσβυτάτην σωμάτων ὅσα ἐντὸς οὐρανοῦ γέγονε. *Ex quibus apparet, latinam orationem ita eſſe corrigendam. Iam uero terram, altricem noſtram,*

quae

quae traiecto axe sustinetur, diei noctisq; effectricem, eandemq custodem, primam & antiquissimam corporum uoluit esse eorum, quae intra caelum gignerentur. Maffei liber non nihil hanc emendationem adiuuat: nam pro, eorum qui, habet eorumque: cum uera lectio sit, eorum quae.

223.

RVRSVSQVE emersi errorem incutiant rationis expertibus.] Corrigo, terrorem incutiant, uel, ut est in Maffei libro, horrorem incutiant. καὶ πάλιν ἀναφαινόμενοι φόβον καὶ σημεῖα τῶν μετὰ ταῦτα γενησομένων τοῖς δυναμένοις λογίζεσθαι πέμπουσι.

223.

VSVRPARE, atque appellare uidemus] Passiue puto esse legendum, usurpari atque appellari uidemus. nam in Platone, λεγομένους ἴσμεν.

223.

NON sunt dissoluta me inuito] Alij, Haec sunt indissoluta me inuito. Corrigendum puto, Haec sunt indissolubilia me inuito. hoc enim graeca uerba significant, ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυτα ἐμοῦ γε θέλοντος: id est, quae per me facta sunt, non dissoluentur, si ego uoluero. Cicero uertit illud, ἐμοῦ γε θέλοντος: me inuito. quod tamen eandem habet sententiam, quam haberet, me uolente: ut, qui considerabit accuratius, intelliget.

223.

TENEAT autem oportebit, ut ex eodem

nequid abſit, quae a me ipſo effecta ſint, quod deorum uitam poſſint adaequare] *Corruptus locus, & fortaſſe mutilus: quem ex graecis uerbis, qui uoluerit, emendabit*. δεῖ δὲ, εἰ μέλλει τέλειος ἱκανῶς εἶναι, δι' ἐμοῦ δὲ ταῦτα γενόμενα, καὶ βίου μεταχόντα θεοῖς ἰσάζοιτ' ἄν. *ac fortaſſe non abſurde, mutatione certe parua, ſic corrigi poſſit. Teneat autem oportebit, ut ex eo ne quid abſit. ſed quae à me ipſo effecta ſint, deorum uitae poſſint adaequare. nam & Maffei liber uerbum, Quod, inducit.*

224.

SVPERISQVE *permixtionis*] *Forte, ſuperioribusq. permixtionis*. τὰ τῶν πρόσθεν ὑπόλοιπα κατεχεῖτο μίσγων.

224.

NISI *quod, &c.*] *Plato ſic*. ἀκήρατα δ' οὐκέτι κατὰ ταῦτα ὡσαύτως, ἀλλὰ δεύτερα, καὶ τρίτα: *quae referuntur ad uerbum* ὑπόλοιπα, *ut uideatur in Cicerone legendum: Niſi quod non ita incorruptas, ut eae, quae ſemper idem, ſed a dijs ſecundas ſumebat atque tertias.*

224.

CVM *autem animis corpora cum neceſſitate inſeuiſſet, cumq. ad corpora neceſſitate tum abſceſſio fieret, tum acceſſio, neceſſe erat, &c.*] *Tralatio cum graecis uerbis non plane congruens. quod ſi uerius uertere quis uelit, ita ſcribet. Cum autem animos corporibus neceſſitate inſeuiſſet, cumq. ad corpora tum acceſſio fieret, tum abſceſſio:*

ſio: primo neceſſe fuit ſenſum exiſtere unum communemq. omnium, uehementiore motu excitatum, coniunctumq. naturae. quam lectionem & antiqui libri quadam ex parte probant. graeca autem uerba haec ſunt: ὁπότε δὴ σώμασιν ἐμφυτευθεῖεν ἐξ ἀνάγκης, καὶ τὸ μὲν προσίοι, τὸ δ' ἀπίοι τοῦ σώματος αὐτῶν, πρῶτον μὲν αἴσθησιν ἀναγκαῖον εἴη μίαν πᾶσιν ἐκ βιαίων παθημάτων ξύμφυτον γίγνεσθαι.

224:

ALIOS *in terra, alios in luna.*] *Terram & Lunam accuſandi caſu, rectius legetur. graeca quidem uerba ſignificant, Solem & Lunam, non Terram & Lunam.* τοὺς μὲν εἰς ἥλιον, τοὺς δ' εἰς σελήνην.

224.

DEINDE *ut hinc animanti, &c.*] *Si graeca uerba ſequamur, ita corrigemus: Deinde ut huic animanti principes ſe ducesq. praeberent, uitamq. eius pulcherrime regerent, & gubernarent, niſi ſi ipſe ſua culpa ſibi aliquid miſeriae quaereret.* καὶ πάνθ' ὅσα ἀκόλουθα ἐκείνοις ἀπεργασαμένοις ἄρχειν, καὶ κατὰ δύναμιν ὅτι κάλλιστα καὶ ἄριστα τὸ θνητὸν διακυβερνᾶν ζῶν, ὅτι μὴ κακῶν αὐτὸ ἑαυτῷ γίγνοιτο αἴτιον.

225.

MODO *huc, modo illuc*] *Poſt haec uerba, ubi ſpatium in noſtris libris eſt, amplius* L X X X *uerſus deſiderantur.*

225.

CVM *ignis oculorum cum eo igne, qui est ob os offusus, se confudit, & contulit*] *Non nihil deest: nam in Platone sic.* τοῦ περὶ τὸ πρόσωπον πυρὸς, τῷ περὶ τὴν ὄψιν πυρὶ, περὶ τὸ λεῖον καὶ λαμπρὸν ξυμπαγεῖ γιγνομένῳ.

225.

ADIVVANTIA *causarum*] *lego, Adiumenta caussarum, & ex Maffei libro, & ex Platonis uerbo: quod enim ille dixit,* ξυναίτια, *recte uertit Cicero, adiumenta caussarum.*

249.

QVA *Catilina*] *si sic legatur, Catilina cum Catilina comparabitur: de illo enim sermonem esse, indicant uerba subsequentia. quare malim, Qua C. Antonius. aut abundare credamus, qua Catilina.*

256.

QVAM *si quem uideant*] *hoc reposui, coniectura fretus. quod erat antea, Quam ijs, quem uideant, manifeste mendosum.*

258.

STVDIOSIS *gratiosisq. nostrum*] *usus latini sermonis, ipsaq. sententia postulat, gratiosis, studiosisq. nostrum.*

INDEX RERVM, ET VERBORVM.

A

Arcturus

Croesus

Crœsi filius ...

Deiotarus 98 a

Epigramma 20

Harmilcar

H

I

Nn India

N

Nattae

Piscis,

Sabi-

S

T

SERIES CHARTARVM.

a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u x y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm nn.

Omnes ſunt quaterniones.

AL
DVS

